

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

К¹⁹¹⁸-ПНУ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

**Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів**

12-13 березня 2025 року

Випуск 24

Кам'янець-Подільський
2025

Рекомендувала вчена рада Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка, протокол № 3 від 28 березня 2025 року.

Рецензенти:

Світлана КОВАЛЬЧУК	доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, економіки, статистики та цифрових технологій Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;
Наталія КОНДРАТЕНКО	доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;
Валентина ЛЯПУНОВА	доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти і соціальної роботи Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького;
Андрій ЧУТКИЙ	доктор історичних наук, професор, професор кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Мирослав ШЕВЕРА	кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу систематики і флористики судинних рослин Інституту ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України;
Світлана ЯКОВЛЄВА	доктор психологічних наук, професор, професор кафедри спеціальної освіти Херсонського державного університету.

Редакційна колегія:

Сергій КОПИЛОВ	доктор історичних наук, професор (голова);
Світлана МИРОНОВА	доктор педагогічних наук, професор (відповідальний редактор);
Тетяна ФРАНЧУК	кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальний секретар);
Леся РУДА	кандидат політичних наук (відповідальний секретар);
Тетяна БОДНАРЧУК	кандидат економічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків природничо-економічного факультету;
Тетяна ДОКУЧИНА	кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи;
Наталія КАНЬОСА	кандидат психологічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків педагогічного факультету;
Олександр КОМАРНИЦЬКИЙ	доктор історичних наук, професор, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків історичного факультету;
Тетяна ПОВЕДА	кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків фізико-математичного факультету;
Анжеліка ПОПОВИЧ	доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків навчально-наукового інституту української філології та журналістики;
Марина ЧИСТЯКОВА	кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків факультету фізичної культури;
Ольга ШАПОВАЛ	кандидат філологічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків факультету іноземної філології.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка:
НЗ4 збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2025. Випуск 24. 896 с.

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів і здобувачів наукових ступенів, виголошені на звітній науковій конференції за підсумками науково-дослідної роботи у 2024 році.

Адресовано науково-педагогічним та педагогічним працівникам.

УДК 378.4(082)
ББК 74.58я431

Електронна версія збірника доступна за покликаннями:

URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

URL: <http://clar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9057>

Матеріали збірника подані в авторській редакції. Автори опублікованих матеріалів відповідають за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та ін.

Володимир АДАМОВСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології, спеціальних
історичних і правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9186-6234>

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КОРУПЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

***Анотація.** Сучасні реалії свідчать про те, що на сьогодні корупція є складним явищем, яке охоплює соціальні, економічні, політичні, правові та моральні аспекти. Вона включає різні незаконні дії, неетичну поведінку та суспільно неприйнятні вчинки. Причини корупції часто пов'язані з використанням державою неефективних механізмів, які не відповідають поточному етапу розвитку суспільства й не забезпечують прозорість, законність і демократичність у функціонуванні державних інституцій.*

***Ключові слова:** витоки, корупція, держава, суспільство, ставлення, закони, покарання.*

Актуальність теми. Корупція – це явище, про яке ми часто чуємо і яке кожен з нас інтуїтивно розуміє. Вона існує не одне століття і не є чимось новим для суспільства. Здавна корумповану людину сприймали як морально занепалу або таку, що своїми діями завдає шкоди всьому суспільству.

З латинської мови слово «corruptio» перекладається як розлад, руйнування, роз'єднання, що достатньо добре характеризує уявлення про наслідки корупції.

Корупція – це складне та багатогранне явище, яке впливає на всі сфери суспільного життя незалежно від країни, її економічного чи політичного рівня розвитку. Вона супроводжує людство на різних етапах історії та продовжує проявлятися в сучасному світі у різних формах.

Метою статті є дослідження історичних витоків виникнення та утвердження корупції на різних рівнях соціально-економічного та політичного життя держав і народів від найдавніших часів до сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження природи та сутності корупції показує, що вона є об'єктивною реальністю в процесі розвитку суспільства і державності. Водночас повністю викоринити це негативне явище як у свідомості людей, так і в реальному житті неможливо. Однак це не означає, що корупцію можна виправдовувати чи сприймати як невід'ємну складову ухвалення рішень у правотворчій, правозастосовній чи правотлумачній діяльності [1, с. 39].

Корупція має глибоке коріння, що сягає ще первісного суспільства. Історичні джерела свідчать про її існування в давньосхідних цивілізаціях, таких як Давній Єгипет, Китай, Індія,

а також у античних державах Стародавньої Греції та Риму. Це явище логічно пов'язане з появою держави та правових норм, адже саме тоді виникли посадові особи, наділені владними повноваженнями й відповідальні за управління [2, с. 296].

Ще понад дві тисячі років тому корупцію вважали головним чинником політичних змін, що неминуче призводить до падіння некомпетентних режимів і приходу до влади більш стійких правителів. Ймовірно, її витoki частково пов'язані з язичницькими віруваннями. У давнину люди, залежні від природних сил, намагалися задобрити богів, що уособлювали ці явища, приносячи їм жертви. Згодом, коли з'явилися перші служителі культу – шамани, знахарі, волхви – люди почали робити їм дари, сподіваючись через них отримати прихильність богів.

Корупцію здавна вважали соціальним злом, якого слід уникати, викорінювати та активно протидіяти. Попередження про небезпеку хабарництва, яке «zasліплює зрячих і спотворює слова справедливих», міститься ще в Старому Завіті. У Притчах Соломона зазначено, що правитель, який дотримується справедливості та закону, зміцнює державу, тоді як той, хто жадає дарунків і хабарів, навпаки, призводить її до занепаду та руйнування [3, с. 28].

Ще в давнину люди замислювалися над тим, як обмежити корупцію та запобігти її поширенню. Так, закони Хаммурапі (близько 1800 р. до н.е.) передбачали покарання для суддів, викритих у хабарництві, з метою збереження справедливості у судочинстві. Давньогрецький історик Геродот описав показову подію, що сталася у Персії у VI столітті до н.е.: суддя Сізамн отримав хабар і виніс несправедливий вирок. За наказом царя Камбіса його страшили, а з його шкіри зробили реміні для обтягування суддівського крісла. Його ж сина, призначеного на цю посаду, зобов'язали пам'ятати, на чому він сидить, щоб судити чесно. У 1498 році нідерландський художник Герард Давид увічнив цю історію в картині «Здирання шкіри з продажного судді», яку розмістили в залі міської ради Брюгге, де відбувалися судові засідання.

У Стародавній Греції корупцію вважали згубним явищем, що підриває основи політики як найвищої форми суспільного життя в полісі. Аристотель розглядав її як загрозу, що може призвести до занепаду держави, і наголошував на важливості громадянського контролю за владою. Він стверджував, що державний устрій повинен передбачати закони, які не дозволяють посадовцям незаконно збагачуватися.

Водночас історичні пам'ятки свідчать, що дарунки жерцям, вождям та лідерам власного племені були звичайною практикою, яка символізувала покірність і повагу [4, с. 3].

Проте випадки корупції були поширеними навіть у Стародавній Греції, зокрема у сфері спорту, яку греки особливо цінували. В Олімпії існував особливий ряд статуй – це були зображення Зевса, зведені на кошти, отримані зі штрафів корумпованих спортсменів. Вони стояли біля входу на стадіон, нагадуючи атлетам про важливість чесної боротьби. Крім того, ці статуї вважали своєрідною жертвою Зевсу, оскільки оштрафовані спортсмени порушили олімпійську клятву, дану богу, якому були присвячені Ігри.

Саме в Стародавньому Римі вперше з'явився термін «корупція». Він походить від латинського слова *corrumpere*, яке в юридичному контексті означало видачу судового документа в обмін на винагороду. У ширшому значенні цей термін описував процес занепаду та погіршення системи. З часом його зміст розширився й став ближчим до сучасного розуміння, охоплюючи різні форми зловживань владою: купівлю посад, підкуп суддів, хабарництво та інші незаконні дії можновладців.

Корупція була серйозною проблемою ще за часів Римської республіки. Такі діячі, як Цицерон, намагалися протистояти цьому явищу, викриваючи корумпованих посадовців, особливо в провінціях. У Стародавньому Римі корупція переважно означала підкуп суддів, тоді як із XV–XVI століть це поняття почало включати також продажність чиновників і політиків, що набуло значного поширення. Врешті-решт, корупція стала одним із ключових факторів занепаду Римської імперії, послабивши її інституції та підірвавши довіру до влади. [5, с. 56].

У XI столітті в Європі сформувалася особлива модель політичної корупції, яка тісно перепліталася з релігійними уявленнями про гріховну природу людини. Термін *corruptibilitas* у той час використовували для позначення схильності до руйнування, тлінності та морального занепаду.

На території сучасної України перші зафіксовані випадки корупції належать до XI–XII століть, коли в Київській Русі дружинники, які виконували адміністративні функції, зловживали своїм становищем. У давньоруських джерелах корупцію згадують як «посул» – незаконну винагороду, що фіксується, зокрема, у Двінській установчій грамоті [2, с. 5].

Особливе значення в історії формування поняття «корупція» має період Нового часу, коли в Європі почали виникати централізовані держави зі складною бюрократичною системою та розвинутим правовим апаратом. Саме в цей час корупція почала сприйматися не лише як моральний чи релігійний недолік, а як зловживання державними службовцями своїми повноваженнями з метою особистого збагачення. Це розуміння стало основою сучасного трактування корупції, що залишається актуальним і сьогодні.

Висновки. Отже, корумпованість чиновників є давньою проблемою, коріння якої сягає часу, коли певні соціальні групи отримували більші повноваження, що дозволяли їм впливати на важливі суспільні процеси. Протягом всієї економічної історії людства корупційні практики залишалися незмінним супутником влади, змінюючись та адаптуючись до нових умов. Спочатку корупція проявлялася у вигляді епізодичних випадків хабарництва, але з часом вона набула системного та багатовимірного характеру як на локальному, так і на глобальному рівнях. Проте лише в 90-х роках XX століття окремі наукові видання почали відкрито визнавати корупцію як невід’ємну складову суспільного устрою та його розвитку.

Список використаних джерел:

1. Каленіченко Л.І. Слинько Д.В. Поняття, ознаки та види корупції. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 39-46.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
3. Гришук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. Вип. 2. С. 28-35.
4. Боковиков Ю.В. Механізми протидії корупції. *Теорія та практика державного управління*. 2017. Вип. 56. С. 1–7.
5. Грубінко А. В. Історія держави і права зарубіжних країн та римське право. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 384 с.

Отримано: 21.03.2025

Олександр БАЖЕНОВ

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри археології, спеціальних
історичних і правознавчих дисциплін
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8643-914X>

ДО ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО РЕГІОНУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XII-XIII ст.

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню особливостей формування та функціонування Кам'янець-Подільського археологічного регіону в другій половині XII-XIII ст., а також його історико-культурної спадщини. Актуальність теми зумовлена недостатньою археологічною вивченістю Середнього Подністрів'я цього періоду, попри добре досліджену історичну базу на основі літописних джерел. У роботі вводиться поняття «Кам'янець-Подільський археологічний регіон», що охоплює низку городищ (Кам'янець-Подільський, Привороття-Друге, Княжпіль, Колубайвіці, Княгинин), які у XIII ст. були частиною Бакотської округи та відігравали периферійну, але стратегічну роль.*

***Ключові слова:** Кам'янець-Подільський археологічний регіон, городища, Пониззя.*

Актуальність теми. Історія Середнього Подністрів'я XII-XIII ст. непогано досліджена в історичному плані. Спираючись на літописні джерела дослідниками простежено основні віхи історії, визначено головні події що відбувалися на території Пониззя, визначено територію цього регіону та основні центри. Водночас, зважаючи на слабе археологічне вивчення регіону, поза увагою залишилося чимало археологічних пам'яток котрі, ймовірно, відігравали певну роль в історії регіону та сприяли у майбутньому формуванню нових центрів регіону. До таких належить Кам'янець-Подільський археологічний регіон, який у першій половині XIII ст. був складовою частиною Пониззя та, швидше за все, відносно невеликим периферійним центром «столичної» Бакотської округи, однак згодом, вже у другій половині XIV ст. отримує новий статус. Така, відносно швидка трансформація не може пояснюватися винятково вигідним розташуванням та природньою захищеністю від ймовірних нападів ворогів. Вона повинна була включати у себе, на початкових етапах наявність розвинутої сільськогосподарської округи, достатню заселеність регіону, захищені підступи до міста у вигляді низки фортець та розташування на перетині важливих торгових шляхів. Подібне ми вже можемо спостерігати у Кам'янець-Подільському археологічному регіоні вже у XII-XIII ст. Тим паче, археологічне вивчення Кам'янець-Подільського та його округи дали нові матеріали, які дозволять по новому дивитися на військово-політичні події у регіоні середини XIII ст., причини загибелі більшості городищ та сам Кам'янець-Подільський у XIII ст.

Мета статті полягає у дослідженні особливостей формування, функціонування Кам'янець-Подільського археологічного регіону в другій половині XII-XIII ст. та його історико-культурної спадщини, археологічне вивчення якої зможе заповнити «білі плями».

Виклад основного матеріалу дослідження. Запропонований нами термін «Кам'янець-Подільський археологічний регіон» є локальним і базується, насамперед, на результатах археологічних досліджень, а не писемних згадок які для того періоду і самого Кам'янця-Подільського і його округи є або дотичними або дискусійними. Застосовуючи його, ми спираємося на хронологічну перспективу, згідно якої Кам'янець-Подільський наприкінці XIV ст. стає адміністративним центром нового регіону – Поділля, що не могло, відбутися

без належної усталеної місцевої бази у вигляді людських ресурсів, сільськогосподарської округи та сформованих торгівельних шляхів.

Його локальність також полягає у тому, що цей археологічний регіон у XIII ст. можна розглядати як складову «столичної» Бакотської округи, котра розташовувалася на відстані 45 км від сучасного Кам'янця-Подільського і, ймовірно, контролювала сухопутні підходи до самої Бакоти із заходу. Натомість, південно-східні кордони прикривалися вже згаданими у літописах Ушицею (в середині XII ст.) та Калюсом (40-ві роки XIII ст.).

В мікроісторичному контексті Бакотський археологічний регіон, за основними археологічними пам'ятками, можна умовно розділити на власне Бакотський та Кам'янець-Подільський. До останнього слід віднести округу в радіусі 20 км² з такими наявними археологічними пам'ятками як Кам'янець-Подільський, Привороття-Друге (Кармалюкова гора), Колубавці, Княжпіль та Княгинин. Безпосередньо на лівобережжі Дністра можна виокремити городище поблизу с. Гринчук без врахування відкритих поселень цього часу. Однак підністровські городища, такі як Гринчук та Мукша, Онут, Хотин та інші можна розглядати як дещо специфічні фортеці, завданням яких був контроль торгівлі по Дністру та, ймовірно, формували Подністровську групу пам'яток, що охоплювала обидва береги Дністра. Таким чином, Кам'янець-Подільський археологічний регіон представлений трьома великими городищами (Кам'янець-Подільський, Привороття Друге, Княжпіль) та двома невеликими – Колубаївці та Княгинин. Центром цього регіону ми визначаємо власне Кам'янець-Подільський через центральне його розміщення, натомість інші – оточують його у напрямках півночі (Привороття Друге, Колубаївське городище); сходу – Княжпільське городище; півдня – Княгининське городище.

Витоки Кам'янець-Подільського археологічного регіону чітко простежуються у IX-X ст., тобто у додержавний та ранньодержавний періоди. Однак у зв'язку з не досить вдалими заходами перших київських князів, особливо Олега, Ігоря, Святослава і Володимира спрямованих на підкорення місцевих племен, а також натиском кочівників (печенігів та половців) наприкінці X-XI ст. більшість поселень та городищ Середнього Подністров'я припиняють своє існування [2].

Ситуація докорінно змінюється лише у першій половині XII ст., коли регіон Середнього Подністров'я входить до складу Галицького князівства. Саме у цей час, за правління галицького князя Володимирка Володаревича (1141-1153 рр.) у Середньому Подністров'ї зводиться низка фортець, які мали б контролювати, з одного боку рух по річці Дністер, з іншого – стати перешкодою для набігів половців. По-суті, подністровські городища слід розглядати як оборону лінію яка охоплювала обидва береги Дністра до якої входили лівобережні городища-фортеці Ушиця, Велика Слобода, Гринчук та правобережні – Кучелмин, Хотин, Онут. І дійсно, в середині XII ст. Середнє Подністров'я потрапляє у поле зору літописця, у зв'язку із захопленням Ушиці союзними військами київського князя Всеволода Ольговича (1144) [1] та у 1159 р., коли це місто було взято в облогу військами Івана Ростиславовича Берладника. Зауважимо, що на думку І. Крип'якевича, Ушицю в XII ст. слід розглядати як важливий центр регіону або ж його першою столицею [7, с. 51-52]. Вірогідно, разом з подністровськими городищами були відновлені та збудовані нові городища Кам'янець-Подільського археологічного регіону, які, на жаль, так і не потрапили у поле зору літописців у досліджуваній період. Тому, історичні реконструкції, стосовно Кам'янець-Подільського регіону ми можемо здійснювати лише по дотичних відомостях, які стосувалися Пониззя та

Бакоти. Зазначимо, що це відновлення мало дещо специфічні особливості. Зокрема, з досліджуваних городищ лише одно – Княжпільське було одношаровим. У всіх інших випадках, використовувалося покинуті з різних причин укріпленні городища попередніх часів (раннього залізного віку) з наявними оборонними фортифікаціями, які, ймовірно, відновлювали, перебудовували і пристосовували до наявних оборонних потреб. Таким прикладом можуть бути городища Привороття-Друге та Княгинин які слід віднести до складних городищ з багаторядними оборонними лініями [8, с. 50; 10, с. 285]. Це саме може стосуватися й Кам'янця-Подільського, оскільки при археологічному обстеженні в районі брами Пільної Старого замку було виявлено залишки валу чорноліської культури та ймовірне укріплення часів трипільської культури [13, с.121-122].

Кам'янець-Подільський. Найбільш проблемною пам'яткою в плані археологічних досліджень та певних історичних реконструкцій давньоруських часів є Кам'янець-Подільський. Це пояснюється тим, що місто практично безперервно існує починаючи, ймовірно, з давньоруських часів. Упродовж своєї історії місто зазнавало постійних перебудов, внаслідок чого, вловити давньоруські шари, у нашому випадку, є складною справою. Тим паче, внаслідок розбудови міста, вони, зазвичай, є напівзруйнованими і фрагментарними, і тому, відновити початковий вигляд Кам'янця-Подільського у XII-XIII ст. є малоімовірним, хоча спроби реконструкції Старого замку давньоруського часу були здійснені О. Пламєницькою [14] та Р. Майором [9].

Археологічне вивчення Кам'янця-Подільського триває з кінця 50-х рр. XX ст. і на сьогодні вже зібрано певний матеріал, на підставі яких здійснена публікація археологічної карти міста за 1952–1974 рр. [20] та низка публікацій І. Винокура [4; 5], П. Болтанюка [3], І. Старенького [17], П. Нечитайла [12] тощо, які дають змогу робити певні припущення про його давньоруське минуле.

Насамперед зазначимо, що в давньоруській історії Кам'янця-Подільського можна виділити декілька хронологічних етапів: 1) IX–середина XI ст.; 2) друга половина XII–XIII ст. Таке розмежування виглядає цілком логічним, якщо зважити хоча б на те, що з початку феодальної роздробленості і входження території Середнього Подністров'я до складу Галицького князівства дало поштовх регіональному містобудівництву.

Археологічні дослідження проведені на території Старого замку та Старого міста дають змогу припустити, що, ймовірно, у середині XII ст. починається активна розбудова двох його складових – дитинця та посаду. При цьому ми можемо спостерігати певні особливості, які у майбутньому визначили зовнішній вигляд планувальної структури оборонних укріплень Кам'янця-Подільського. Насамперед, це спорудження спочатку дерев'яних, а згодом, ймовірно, у перші десятиліття XIII ст. кам'яних укріплень на території Старого замку та земляно-дерев'яних укріплень по периферії Старого міста. Наразі сліди земляного валу виявлено у 2012 р. у ході археологічних досліджень на Вірменському бастіоні [3]. Можна обережно припустити, що ці укріплення могли зводитися або по всій території пів-острова, або лише у найбільш небезпечних для штурму ділянках. Однак, археологічного підтвердження цієї думки поки що немає.

Не вдаючись до детального огляду археологічної складової спробуємо зробити деякі припущення щодо соціальних функцій давньоруського Кам'янця. Традиційно, в історіографії, його розглядаються як місто починаючи з давньоруського часу. Так, наприклад, згідно І. Винокура та М. Петрова у IX-X ст. на території Старого міста виникає гніздо поселень, які в XI-XIII ст. зростаються і перетворюються на ранньофеодальне місто. При цьому наявний

археологічний матеріал ніби і дає можливість про це судити. Однак, зважаючи на саму територію історичної частини міста виникає декілька риторичних запитань. По-перше, за територією, включаючи Старий замок і Старе місто, Кам'янець міг бути на рівні з відомими столічними центрами князівств, як-от Галич чи Володимир. По-друге, він би обов'язково потрапив би у поле зору літописця, однак це відбулося лише у другій половині XIV ст. Зауважимо, що згадки «Кам'янця» у давньоруських літописах у першій половині XIII ст. по відношенню до нашого міста ми можемо вважати або ж дотичними, або ж доволі дискусійними [11, с. 86]. При цьому, залишається відкритим питання, що ж являв собою давньоруський Кам'янець, і чому він у XVI ст. перетворюється на місто, столицю Поділля і які ймовірні історичні процеси цьому сприяли.

Відповідь на це питання може бути безпосередньо пов'язане з наявною на сьогодні археологічною округою Кам'янця-Подільського, до якої входили вище зазначені городища. Відразу ж слід виділити декілька великих пам'яток – це Привороття Друге і Княжпільське городище.

Найбільш цікавою пам'яткою в околицях Кам'янця-Подільського, безперечно, є залишки городища давньоруського часу поблизу с. Привороття Друге (Кармалюкова гора). Активне археологічне вивчення городища розпочалося лише у 2018 р. археологічною експедицією Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника під керівництвом І. Старенького та П. Болтанюка. Зауважимо, що окремі археологічні розвідки були здійснені наприкінці XIX ст. Ю. Сіцінським. У XX ст. її досліджували П. Раппопорт (1963 р.), В. Якубовський (1969 р.), М. Кучера (1976 р.) та С. Маярчак (2010 р.).

Пам'ятка розташована на видовженому мисі на висоті близько 60 м над річкою. Схили із заходу, з боку річки – дуже круті; зі сходу – крутизна й висота схилів дещо менша. Мис складений з вапняку й перекритий зверху ґрунтом. На стрілці мису по краях і схилах кам'яні брили виступають над поверхнею. Воно складається з трьох частин, розділених ровами й валами. Загальна довжина – 520 м. Трикутна мисова частина з напільного (південного) боку захищена невеликим валом (заввишки до 0,5 м та завширшки 4 м) і знівельованим ровом. По-середині валу й рову є розрив – місце проїзду. Східний край мисового майданчика – пологий, вал з ровом доходять тільки до початку схилу. Довжина цієї частини – 80 м, ширина на лінії валу – 70 м (довжина валу – 50 м). Середня частина городища завдовжки 300 м, максимальна ширина посередині – 130 м. Зовнішня його половина й східний край помітно понижуються. Майданчик городища понижується по самому краю та з боку річки (у південній половині). Ця частина захищена з напільного боку великим валом, заввишки зсередини 1,5 м, завширшки 8-10 м, й глибоким (до 2 м) ровом. По зовнішньому краю рову проходить другий невеликий вал заввишки 0,7 м і завширшки 5 м. Продовженням валів по східному краю є два вузькі (завширшки 4-5 м) горизонтальні терасоподібні ескарповані майданчики, розміщені на похилому краї городища один над іншим [18, с.230-231]. Наявні археологічні матеріали, дають змогу датувати цю пам'ятку XII – серединою XIII ст.

Таким чином, як ми можемо бачити, це було доволі велике городище, і за площею та планувальною структурою, воно може бути віднесено або до боярської резиденції або ж до міста. Тим паче, за системою складною системою фортифікацій з трьома лініями укріплень та площею маже в 5 га ця пам'ятка була найбільшим на той час укріпленням в регіоні [19, с. 71]. Однак, синхронне існування двох великих укріплених поселень (Кам'янець-Подільський та Привороття-Друге) які можна визначити як міста на невеликій відстані один

від одного є мало ймовірним. Тому, більш вірогідним слід трактувати Привороття-Друге саме як боярську резиденцію.

Доволі цікавим виглядає Колубайвське городище. Воно є округлим у плані і розташоване на північний захід від с. Колубайвці. Класично, це городище мисового типу, що є типовим для подібних городищ Пониззя. При цьому, пам'ятка знаходиться на невеликій відстані від городища Привороття Друге (2-3 км), що дає змогу трактувати його як городище-супутник. Фортифікаційні споруди у вигляді залишків земляного вали у рову – незначні. З напільної частини їх висота складає до 2 м. В свій час, Є. Сіцинський зафіксував переказ, що там колись існував монастир, який був зруйнований половецьким ханом Боняком («Солодовим Буняком») [15, с. 325]. Згідно археологічного матеріалу (наконечників стріл), це городище можна датувати часом XII-XIII ст., тобто синхронно з городищем біля с. Привороття Друге [16]. Археологічні дослідження цієї пам'ятки не проводилися і вона складає значний інтерес для досліджень.

Княжпільське городище. Пам'ятка розташована на південний схід від с. Княжпіль, на високому корінному мисовидному плато при впадінні р. Гниловодка в р. Тернаву, що височить над місцевістю приблизно на 100 м. У плані, городище має вигляд неправильного п'ятикутника, що захищене природними крутими схилами плато. Найбільш вразливим був північний напільний бік. Фортифікаційні укріплення зведені по всьому периметру, який складає 1100 м. Загальна площа 5 га.

Специфічною рисою цього городища є те, що на культурний шар цієї пам'ятки є незначним, до 10 см. Натомість, згідно Є. Сіцинського, археологічний матеріал, який представлено наконечниками стріл та списів, глиняних плясциль знаходили з напільної частини, перед фортифікаційними спорудами [15, с. 324]. З огляду на товщину культурного шару можна припустити, що це городище було зведене на початку XIII ст. і, ймовірно, закладалося або як боярська резиденція чи князівська фортеця. Однак перипетії кінця 30-х – початку 50-х рр. XIII ст. зумовлені військово-політичними подіями на Пониззі поставили крапку в існування цього поселення. Княжпільське городище в плані археологічних досліджень може бути перспективним і, можливо, ці результати зможуть пролити світло на білі плями з історії регіону.

Княгиненське городище. Пам'ятка знаходиться на південно-західній околиці однойменного с. Княгинин в урочищі «Городисько» на високому мисі між лівим берегом р. Жванчика і безіменним струмком, що понижується на захід. Зазначимо, що сьогодні місцевим населенням застосовується й інша назва цієї місцевості «могилки», що пов'язано із земляними роботами на території городища наприкінці 70-х рр. XX ст., у ході яких, трактором було зруйновано частину валу і виявлено значну кількість кісткових решток людей. Пам'ятка є багатошаровою. На ній фіксується кераміка трипільського, чорноліського, скіфського та давньоруського часів. При цьому, як і у випадку з городищем у Приворотті Другому, так і тут, земляні укріплення, швидше за все, були зведені в ранньому залізному віці, а у давньоруський час відновлені. Зазначимо, що як з напільного боку так і з західної частини мису ми фіксуємо багаторядну валову забудову. Також, городище розділено земляними фортифікаціями на дві частини. Традиційне трактування розподілу городища на дитинець і укріплений посад у нашій ситуації є умовним, зважаючи на їх рівнозначність у розмірах. Ймовірно, у такому плануванні ми можемо вбачати будівельні етапи адаптації вже існуючих на XII-XIII ст. більш ранніх фортифікацій для потреб давньоруського населення. Зауважимо, що знахідки давньоруського часу (кераміка) нечисельні [6].

Висновки. Таким чином, Кам'янець-Подільський археологічний регіон у другій половині XII-XIII ст. відігравав важливу роль як периферійний, але стратегічно значущий центр, що заклав підґрунтя для його майбутнього піднесення. Подальше археологічне вивчення є ключовим для розкриття деталей цього процесу та заповнення "білих плям" в історії Середнього Подністров'я.

Список використаних джерел:

1. Баженов О.Л. Військово-політичні події на Пониззі в XII–XIII ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 13. С. 37-48.
2. Баженов О.Л. Історія та культура Середнього Подністров'я IX-XIII століть: монографія. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2009. 304 с.
3. Болтанюк П. Мегей В. Кулешова А., Історія розвитку Вірменського бастиону. *Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. II всеукр. наук.-практ. конф.* Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. С. 152-157.
4. Винокур І.С., Петров М.Б. Про час виникнення Кам'янця-Подільського: погляди дослідників. *Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: наук. зб.* Кам'янець-Подільський, 1997. Т. 1. С. 53-61.
5. Винокур І.С., Петров М.Б. Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект. *Краєзнавство*. 1999. №1-4. 10-23.
6. Захар'єв В., Старенький І., Шпаковський С. Городища в Княгинині та біля Княжполя в околицях Кам'янця-Подільського: історія та сьогодення. *Археологічні студії «Межибіж»*: науковий щорічник 4/2015. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2015. С. 96–107.
7. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство. 2-е вид., із змінами і доповненнями. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 197 с..
8. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. Київ: Інститут археології НАН України, 1999. 148 с..
9. Майор Р. Кам'янецький замок у середині XIV – на початку XVII ст.: модернізація, структура, архітектура, внутрішня забудова. *«Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції* / [редкол.: О.О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2019. С. 127-138.
10. Маярчак С. Городища IX–XIII ст. лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельниччини (загальна характеристика). *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка*. Львів: Камула, 2009. Кн. 1. С. 285.
11. Маярчак С. До питання про зв'язок літописних повідомлень про Каменець під 1228 та 1240 рр. із Кам'янцем на Поділлі. *«Археологія & Фортифікація України»: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції* / [редкол.: В. С. Травінський (відп. ред. та ін.)]. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. С. 86.
12. Нечитайло П. Кам'янець-Подільський: татарський, польський, османський. *Археологія України за роки Незалежності*. Київ: Інститут археології НАН України, 2022. С. 369-378.
13. Нечитайло П., Болтанюк П., Старенький І. Археологічне обстеження в районі брами Пільної Старого замку Кам'янець-Подільського 2019 року. *Археологія & Фортифікація України: збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції* / [редкол.: О.О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2019. С. 121-122.
14. Пламєницька О. Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньо античний – ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2012. 672 с.
15. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. Труды одиннадцатого Археологического съезда в Киеве (1899). Москва: Тип. Г. Лиснера и А. Гепеля, 1901. Т. 1. С. 197-354.

URL: https://archive.org/details/trudy_01_1901/page/325/mode/2up?view=theater (дата звернення: 05.03.2025 р.).

16. Скоропада Б. Типологія наконечників стріл з городищ Привороття II та Колубаївського городища. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 16. С. 65-68.
17. Старенький І. До питання створення археологічної карти Кам'янця-Подільського. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2017. Т. 1. С. 326-345.
18. Старенький І.О., Левінзон Є.Ю. Охоронна розвідка на городищі «Кармалюкова гора». *Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 06–07 червня 2019 р. / ред. кол.: О.В. Рудник (голова), В.Г. Чернець (співголова), С.В. Пивоваров (відп. ред.) та ін. Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, Асоціація реставраторів України, 2019. С. 230-231.
19. Старенький І., Болтанюк П., Долженко Ю., Гуцал А., Гуцал В. Багатошарове городище Кармалюкова гора (за матеріалами археологічних досліджень 2019 року). *Археологія & Фортифікація України*: збірник матеріалів X Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції / [редкол.: О.О. Заремба (голова) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ФОП Буйницький О.А., 2021. С. 71.
20. Шкурко С.К. Археологічна карта міста Кам'янця-Подільського (за матеріалами досліджень 1952–1974 рр.) / за наук. ред. канд. архітектури О.А. Пламеницької. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2017. 120 с.

Отримано: 21.03.2025

Володимир ВЕРСТЮК

старший викладач кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2441-805X>

ДО ПРОБЛЕМИ АРХІТЕКТОНІКИ НАУКОВИХ І ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЬ М. КОСТОМАРОВА

Анотація. У тезах проаналізовано архітектуру наукових та публіцистичних праць М. Костомарова; з'ясовано вплив позитивістської історіографії на структуру його студій.

Ключові слова: М. Костомаров, архітектура, методологія досліджень, наукові праці, публіцистичні праці.

Актуальність теми. Актуальність порушеної у статті проблеми визначається зростанням інтересу українського суспільства до праць попередніх генерацій вітчизняних істориків, що є не лише даниною їх пам'яті, а й об'єктивною потребою часу, яка диктує необхідність нового прочитання і неупередженої оцінки їхньої творчої спадщини. Тому біографічний фактор в історіографії є одним з пріоритетних напрямів досліджень, що сприяє, з одного боку, персоніфікації розвитку історичної думки, а з іншого – реконструкції особистості історика в контексті епохи, окресленню його внеску в примноження наукових знань. У зв'язку з цим поглибленого вивчення потребує науковий доробок М. Костомарова (1817-1885), а саме формування методологічних засад його наукового пошуку.

Мета публікації – з'ясувати особливості архітекτονіки наукових та публіцистичних праць М. Костомарова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вимоги М. Костомарова як до історичного роману, так і до наукової продукції були однаковими; він і в науці, і в публіцистиці, і в літературі в першу чергу орієнтувався на читача. Не випадково М. Максимович відзначав, що йому вдалося «надати історії привабливості роману» [8, с. 399]; а критик С. Окрейц в рецензії на третє видання монографії «Богдан Хмельницький» (1870) наголошував, що вона є «виданням літературного ринку» [10, с. 45].

Перебіг подій у викладі історика, як правило, відбувався в чітко окресленому часі і просторі. При цьому він часто використовував ретроспективний метод, проводив паралелі та порівняння [11, с. 47]. Так, витoki «козаччини» (української й російської) дослідник виводив із часів «удільщини XII і XIII ст.», вважав козаків дуже схожими на давні київські дружини, життя яких базувалося на демократичних засадах [4, с. 44-45].

Архітектоніка наукових та публіцистичних праць М. Костомарова в першу чергу визначалася естетичними канонами [14, с. 79]. Власну техніку викладу матеріалу вчений охарактеризував, як «складання монографій з певних джерел» [6, с. 610]. Його методика наукових досліджень не виключала критику джерел, але істотно звужувала її можливості, висуваючи на перший план групування матеріалу за хронологічним, тематичним або комбінованим принципами. Зазвичай історик обмежувався стислими згадками про достовірність того чи іншого джерела, але не вдавався до систематичного аналізу джерельної бази своїх монографічних студій [13, с. 27].

Він ідеалізував джерела, підкреслював, що в них міститься достовірна інформація [12, с. 507]. Водночас дослідник усвідомлював відносність категорії «абсолютна правда»: «З точки зору історичної ми не визнаємо абсолютної правди. Для кожного у свій вік була своя правда і неправда, в один і той же час для одного то було правдою, що для іншого неправдою, якщо тільки один і інший щиро трималися переконань, котрі керували їхньою думкою та серцем» [5, с. 68-69].

Зрештою, творча лабораторія М. Костомарова залишалася майже закритою для стороннього ока. У листі до М. Максимовича від 2 серпня 1859 р. щодо другого видання монографії «Богдан Хмельницький» він наголошував: «Критика джерел залишилася у мене в портфелі, оскільки я не хотів видавати критичних досліджень» [2, с. 232].

До кінця 1850-х рр. в процесі написання своїх праць М. Костомаров в основному використовував наративні (літописи, хроніки, мемуари, щоденники) та етнографічні (народні пісні, оповідання, легенди) джерела, праці інших істориків. Микола Іванович не мав безпосереднього доступу до архівосховищ, що можна пояснити його ув'язненням в Петропавлівській фортеці (1847 р.) і засланням до Саратова (1848-1859 рр.).

Ситуація змінилася докорінним чином влітку 1859 р., коли М. Костомаров отримав змогу працювати в архівах Російської імперії і виїжджати за кордон. У 1860 р. він став членом Санкт-Петербурзької Археографічної комісії при Міністерстві народної освіти. За його редакцією в 1861-1884 рр. було видано 12 із 15 томів «Актів Південної та Західної Росії», в яких було вміщено 2258 документів [9, с. 35-36]. Історик також увійшов до складу різних російських і закордонних закладів і товариств: Історичного товариства Нестора-Літописця, Південно-слов'янської Академії тощо. У 1884 р. він став почесним членом Київського уні-

верситету Св. Володимира [3, с. 20-22]. Його титанічна праця (за підрахунками І. Крип'якевича у науково-пошуковій та видавничій діяльності М. Костомаров використав матеріали 65 вітчизняних і зарубіжних архівів і бібліотек – В. В.) була належно поцінована. Він був відзначений золотими медалями Петербурзької Академії наук (1861 і 1872 рр.), нагороджений орденом Станіслава I ступеня та ін. [7, с. 105-140].

Багаторічна археографічна діяльність М. Костомарова кардинальним чином не вплинула на методологію його наукових пошуків, які базувалися на дотриманні романтичних канонів. Основним джерелом для праць історика був актовий матеріал. На цьому акцентували увагу ще М. Драгоманов, Д. Багалій, О. Гермайзе, але це не змінило «народний дух» його досліджень. У них переважали архетипи й ментальні особливості націй і етнічних груп, народні повстання, революційні потрясіння, біографії видатних історичних постатей тощо. Щодо цього Д. Багалій слушно зауважив: «В етнографії він і надалі знаходив немов коректив до історичних джерел, що малювали йому переважно зовнішню історію, а він висловлював думку, що головне в історії – це розуміння психології минулого; від індивідуальної психології він як історик-народник переходив до народної, колективної» [1, с. 225].

Висновки. М. Костомаров був знайомий із працями фундаторів і популяризаторів позитивізму О. Конта, Д. Мілля, Г. Спенсера, але останні не мали визначального впливу на методологію його досліджень¹. Підтвердженням цього можуть слугувати наступні факти: по-перше, в історика не було окремих робіт, присвячених соціально-економічній проблематиці; по-друге, він не сповідував «культ факту»; по-третє, його працям характерна заплутана система посилань, інколи були відсутні бібліографічні описи; по-четверте, його дослідження характеризувалися репродуктивним викладом матеріалу, відсутністю чітких висновків та узагальнень. На останній рисі акцентував увагу ще М. Грушевський.

Список використаних джерел:

1. Багалій Д. І. Вибрані праці: У 6 т. Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України / НАН України. Ін-т укр. історіографії та джерел. ім. М. С. Грушевського (Харк. філ), ХПІ «НУА», Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, НАН України. Нац. б-ка ім. В.І. Вернадського; упорядкув., вступ. ст., комент. В.В. Кравченко; редкол.: В.В. Кравченко (головн. ред.) та ін. Харків: Золоті сторінки, 2001. 662 с.: іл.
2. Данилов В. Материалы для библиографии Н.И. Костомарова: Письма Н.И. Костомарова к М.А. Максимовичу; II Н.И. Костомаров и «Киевская старина». *Україна*. 1907. Т. 4. № 2-3. С. 225-274.
3. Замлинский В.А. Археографическая деятельность Н.И. Костомарова. *Николай Иванович Костомаров и его творческое наследие: сборник тезисов и докладов научной конференции, посвященной 175-летию со дня рождения Н.И. Костомарова (21-22 мая 1992 г., Воронеж-Острогожск)*. Воронеж: [б. и.], 1992. С. 20-22.
4. Костомаров М. Дві руські народності / переклав О. Кониський; передм. Д. Дорошенка. Київ-Лейпциг: [б. в.], 1923. 112 с.

¹ Виключення становить монографія «Руїна. Історична монографія 1663-1687. Гетьманування Брюховецького, Многогрішного і Самойловича» (1879-1880), в якій значно менше художніх описів; М. Костомаров спробував об'єктивно проаналізувати історичні події зазначеного періоду. В. Антонович одним із перших відзначав «критицизм» автора «Руїни...» (Антонович В.Б. Н.И. Костомаров как историк. *Киевская старина*. 1885. Т. 12. № 5. С. XXVI–XXXIV).

5. Костомаров Н.И. Ответ г. Падалице [По поводу его отзыва на статью «О козачестве»]. *Научно-публицистичні і полемичні писання Костомарова* [Зібрані заходом академічної комісії української історіографії / за ред. М.С. Грушевського]. Київ: ДВУ, 1928. С. 68-74.
6. Костомаров Н.И. Руина. Историческая монография 1663-1687. Гетманства Брюховецкого, Многогрешного и Самойловича. *Вестник Европы*. 1879. Т. 2. Кн. 4. С. 610-655.
7. Крип'якевич І. Археографічні праці Миколи Костомарова. *ЗНТШ* (Львів). 1918. Т. 126-127. С. 105-140.
8. Максимович М.А. Письма о Богдане Хмельницком. Собр. соч.: В 3 т. Киев: Тип. М. П. Фрица, 1876. Т. 1: Отдел исторический. С. 395-474.
9. Мицик Ю.А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ: ВПОП «Дніпро», 1996. 262 с.
10. Окр-ц [Окрейц] С.С. Отживающие русские Вальтер-Скотты. Рец. на кн: Костомаров Н. Богдан Хмельницкий / 3-е изд. Санкт-Петербург: 1870. *Дело*. 1870. № 7. С. 45-63.
11. Пінчук Ю., Кіян О. Микола Костомаров і Володимир Антонович: єдність ідей та відмінність методології. *Історичний журнал*. 2006. № 1. С. 43-51.
12. Полевой П.Н. Историк-идеалист. *Исторический вестник*. 1891. № 2. С. 501-520.
13. Сондерс Д. Микола Костомаров і творення української етнічної ідентичності. *Київська старовина*. 2001. № 5. С. 21-32.
14. Ясь О. З методики і термінології історичного дослідження поняття «архітектоніка», «структура» та «техніка викладу». *Історичний журнал*. 2004. № 1-2. С. 79-86.

Отримано: 21.03.2025

Валентин ВИСОЧУК

аспірант кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-5012-4716>

РЕФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УСРР В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1930-х рр.

Анотація. У статті проаналізовано реформування педагогічної освіти в Україні у першій половині 1930-х рр., зокрема реорганізацію педагогічних навчальних закладів, посилення ідеологічного контролю, уніфікацію та централізацію освітньої системи та спроби подолання дефіциту педагогічних кадрів.

Ключові слова: педагогічна освіта, дефіцит кадрів, реорганізація, освітні реформи, уніфікація, інститути соціального виховання, педагогічні інститути, УСРР.

Актуальність теми. Дослідження реформування вищої педагогічної освіти в Україні у 1930-х роках є важливим для розуміння історичних передумов сучасної системи підготовки педагогічних кадрів. У цей період відбулася кардинальна перебудова освітньої сфери, що супроводжувалася уніфікацією навчальних програм, жорстким ідеологічним контролем та централізацією управління. Вивчення цих процесів дозволяє не лише оцінити їхні наслідки, а й зробити висновки щодо впливу державної політики на освітню сферу. Актуальність теми зумовлена також необхідністю врахування історичного досвіду при розробці сучасних реформ у галузі освіти.

Метою дослідження є аналіз реформування вищої педагогічної освіти в Україні у 1930-х роках. Дослідження спрямоване на виявлення причин, механізмів та наслідків цих реформ, а також їхнього впливу на підготовку педагогічних кадрів і розвиток освітньої системи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1930-х роках Україна зіткнулася не тільки з економічними труднощами, але й з кризою в галузі освіти. У зв'язку із запровадженням загальної обов'язкової освіти відбулося стрімке зростання кількості шкіл, що спричинило гострий дефіцит педагогічних кадрів, особливо для початкових класів. Зокрема, потреба у вчителів початкової школи становила 16 500 осіб, тоді як педагогічні технікуми могли забезпечити лише 3 900 фахівців, що складало менш ніж 25% від загальної необхідної кількості [1, с. 36]. На той час підготовка педагогічних кадрів здійснювалася у педагогічних технікумах та інститутах народної освіти, які мали три основні факультети: соціального виховання, професійної освіти та політичної освіти. Розширення мережі педагогічних робітничих факультетів не мало значного впливу на вирішення кадрової проблеми. Більшість педагогів мали лише середню освіту, їхня підготовка була недостатньою, а підвищити рівень було складно. Це призвело до інтенсивної перебудови вищої освіти та як результат до реорганізації самої системи вищої педагогічної освіти в Україні.

Гостра потреба в кадрах спеціалістів для різних галузей покликала до життя нові форми і методи навчання [2, с. 135]. Для вирішення цих проблем НКО УСРР впровадив низку заходів. Було введено заочну форму навчання при інститутах соціального виховання та педтехнікумах, а також прийнято постанову від 6 квітня 1930 року «Про екстернат за курс вишів». Конференція представників ВИШ-ів на чолі з представниками політпрацівниками що відбулася 25-27 січня 1930 поділила педагогічної школи на три основні групи: індустріально-педагогічні інститути, інститути соціального виховання та педагогічні технікуми [6, с. 769-770].

У липні 1930 р. було ухвалено постанову «Про реорганізацію вищих навчальних закладів, технікумів і робітничих факультетів», а в серпні – «Про реорганізацію мережі і систем педагогічної освіти в Україні» Частину факультетів соціального виховання (які діяли при інститутах народної освіти до 1930 р.) було реорганізовано в інститути соціального виховання з трирічним терміном навчання, які готували вчителів для загальноосвітніх шкіл, позашкільних працівників. Відповідно до даних нормативних актів підготовка працівників вищої педагогічної школи проводилась у таких навчальних закладах: інститути соціального виховання, педагогічні інститути професійної освіти, фізико-хіміко-математичні інститути, інститут лінгвістичної освіти для підготовки викладачів іноземних мов та інститут фізичної культури. Серед 39 педагогічних вищих навчальних закладів затверджених РНК УСРР був і Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання з трирічним терміном навчання реорганізований 3 вересня 1930 р. у Кам'янець-Подільський інститут народної освіти. Загалом у 1931 р. працювало 9 інститутів соціального виховання: у Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Ніжині, Полтаві, Кам'янці-Подільському, Миколаєві, Чернігові [3, с. 504].

Розширення загальної початкової освіти для дітей відповідного віку, зростання числа семирічних і середніх загальноосвітніх шкіл, а також прагнення до посилення контролю над навчально-виховним процесом знову стало основним чинником, що викликав потребу в реформуванні педагогічної освіти. Зокрема, у постанові ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р.

«Про навчальні програми й режим у вищій школі та технікумах» було наголошено на існуючих проблемах у системі вищої освіти, особливо педагогічного спрямування. У документі акцентувалася увага на недоліках в організації навчально-виховного процесу, педагогічній практиці, формуванні науково-педагогічних кадрів високої кваліфікації, необхідності вдосконалення методів викладання а також уніфікація методів навчання, що супроводжувалося поступовим відходом від освітніх інновацій 1920-х років. Як наслідок 1933–1934 роки стають наступним етапом реформування педагогічної освіти. У цей період частина інститутів соціального виховання та інститутів професійної освіти реорганізується у педагогічні інститути з чотирирічним терміном навчання.

Завдяки уніфікації системи та реорганізації вищої освіти педагогічної освіти значно зросла мережа навчальних закладів збільшилась чисельність контингенту студентів та викладацького складу у них, було забезпечено чітку ідеологічну спрямованість підготовки вчителів. Разом з тим це не вирішило проблеми з дефіцитом педагогічних кадрів для початкових класів та середніх шкіл. З цим пов'язують прийняття постанови ЦК ВКП(б) від 5 травня 1935 р. «Про підготовку педагогічних кадрів, систему педагогічної освіти та мережу педагогічних установ», за якою було встановлено два типи навчальних закладів: чотирирічні педагогічні інститути для підготовки вчителів та дворічні учительські інститути – для підготовки вчителів неповної середньої школи. Збільшується кількість вчителів які готують за заочною і вечірньою формою навчання. За роки першої та другої п'ятирічок було підготовлено 66 190 працівників освіти. Якщо в 1932/33 навчальному році педагогів з вищою освітою було 15 219 (11%), то в 1940/41 році – 47 723 чол., тобто більше у 3 рази [5, с. 64].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що реформування педагогічної освіти в Україні у першій половині 1930-х роках відбувалося в умовах масштабних соціально-економічних змін, політизації освітнього процесу та загального посилення державного контролю над системою освіти. Впровадження загальної обов'язкової освіти спричинило гострий дефіцит кваліфікованих педагогічних кадрів, що, у свою чергу, зумовило необхідність структурної перебудови навчальних закладів. Загалом, реформи 1930-х років заклали основу для подальшого розвитку педагогічної освіти в Україні, визначивши її структуру, принципи та ідеологічне спрямування на наступні десятиліття.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 17, спр. 169.
2. Громова М.П. Вища школа Української РСР за 50 років. Ч. I. (1917 – 1945 рр.). *Український історичний журнал*. 1968. № 12. С. 135-136.
3. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2005. 672 с.
4. Майборода В.К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР (1917 – 1941 рр.). *Український історичний журнал*. 1990. № 11. С. 58-64.
5. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наук. думка, 2001. 912 с.

Отримано: 21.03.2025

МЕРЕЖА УНІВЕРСИТЕТІВ В УКРАЇНІ У 1917 р.: ГЕОГРАФІЯ ТА КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. Досліджується питання про мережу та кадрове забезпечення університетів в Україні у 1917 р. Основну увагу звернено на чисельність та вікові характеристики професури університету св. Володимира (УСВ), Харківського університету (ХУ) та Новоросійського університету (НУ), як провідної частини науково-педагогічного загалу України, що у листопаді того ж року була проголошена народною республікою і приступила до формування політики в галузі національної вищої освіти.

Ключові слова: Україна, університети, професори, приват-доценти, доценти, лектори, асистенти, віковий та сімейний склад професорсько-викладацьких кадрів.

Актуальність теми. Реформування вищої школи сучасної України передбачає врахування вітчизняного історичного досвіду в цій сфері, зокрема того, що був напрацьований під час Української революції 1917-1921 рр. Дослідження діяльності вишів України того періоду передбачає з'ясування цілої низки сутнісних питань, що стосуються, зокрема, мережі та її забезпечення добротними професорсько-викладацькими кадрами, які були важливим джерелом для формування штатів, започаткованих з 1918 р., державних українських університетів.

Метою статті є окреслення мережі вищих навчальних закладів, які функціонували в Україні в 1917 р., а також встановлення чисельності та віку професорського складу УСВ, ХУ, НУ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на 1917 р. вищу російську освіту в Україні (іншої просто не існувало) можна було здобувати у 9 державних вищих навчальних закладах (трьох університетах – св. Володимира (Київ), Харківському (Харків) та Новоросійському (Одеса), а також у Ніжинському історико-філологічному інституті, київських духовній академії та політехнічному інституті, харківських технологічному та ветеринарному інститутах, Катеринославському гірничому інституті), а також 15 громадських та приватних вишах, заснованих у 1905-1916 рр. (Київські, Катеринославські, Одеські та Харківські вищі жіночі курси, Київські приватні загальноосвітні вечірні жіночі курси Жикуліної, Київський та Харківський жіночі медичні інститути, Одеські вищі жіночі медичні курси, Новоросійський (в Одесі) вищий міжнародний інститут, Київський жіночий Фребелівський інститут, Київська та Одеська консерваторії, Київський та Харківський комерційні інститути, Катеринославський приватний політехнічний інститут), підвідомчих міністерствам народної освіти, торгівлі та промисловості, внутрішніх справ та св. Синоду відповідно [1, с. 354-368].

Найбільш авторитетними серед них були університети. Їх професорсько-викладацький корпус складався із «старших» (ординарні та екстраординарні професори) та «молодших» (доценти (з 24 червня 1917 р. [2, с. 73]), приват-доценти, асистенти, прозектори, лектори та ін.) викладачів. Гранична чисельність професорських посад в університетах обмежувалася 72 посадами (для історико-філологічних та фізико-математичних факультетів – по 12 ординарних та по 5 екстраординарних, для юридичних – 11 ординарних та 4 екстраординарних, для медичних – 14 ординарних та 9 екстраординарних) [3, с. 25-27]. Штати інших вишів за-

тверджувалися окремими законодавчими актами [4, с. 224]. Керівництво університетів мало певні управлінські можливості для коригування кількості професорських ставок за наявності бюджетних спроможностей. Тож до 1917 р. державні та інші заклади вищої освіти підійшли з незначною динамікою збільшення штатних одиниць викладацького співтовариства, якої, внаслідок перманентного кадрового голоду, було досягнуто саме за рахунок посад позаштатних та понадштатних професорів, а також приват-доцентури.

За нашими підрахунками, станом на 1917 р. не менше 68% (без урахування «сумісників») професури (253 (201 доктор та 52 магістри) із 373 професорів) державних вишів в Україні акумулювали у своїх стінах УСВ, ХУ та НУ, які були відкриті ще у XIX ст. [5, с. 483-518, 550-571, 600-627; 6, с. 125; 4, с. 224; 7].

В УСВ працювали 83 штатних та позаштатних професори [5, с. 600-623], не менше 11 приват-доцентів, 49 старших та молодших асистентів, прозекторів, лекторів та астроном-наглядач [8]. ХУ мав у своєму складі 93 професорів [5, с. 483-509], у НУ нараховувалось до 80 ординарних та екстраординарних професорів [5, с. 550-571], 22 приват-доценти, 4 лектори іноземних мов, майже 100 асистентів, прозекторів, ординаторів та ін. [9]. Як свідчить штат НУ, його професорсько-викладацький склад у 1917 р. становив близько 40% від усього персоналу університету [10].

Встановлено, що напередодні лютневої революції 1917 р. університети переживали зміну поколінь, оскільки частка тих професорів, які приступили до виконання своїх обов'язків у 1860-1880-х рр., складала менше 40%, а багато з них прослужили більше 25 років та були виведені за штат [1, с. 207]. За нашими підрахунками, частка професорів, які отримували пенсію, на початок 1917 р. складала: в УСВ – 34% (28 осіб), у ХУ – 30% (28) та в НУ – 24,7% (19). Середній вік докторів та магістрів, які займали професорські посади у цих університетах, в цілому складав 54 роки, при чому значний вплив на «омолодження» старшого викладацького складу справляли саме магістри. До прикладу, середній вік усіх п'яти магістрів, які виконували обов'язки екстраординарних професорів на історико-філологічному факультеті УСВ, складав 37 років [5 (підрахунок автора)].

У досліджуваній період професорсько-викладацький корпус УСВ, ХУ та НУ за релігійною ознакою являв собою на 86% православне (російське з часткою етнічних українців, грузинів, греків, вірмен) середовище. З представників нацменшин вагому частину складали німці (лютерани) – 18 осіб (7,2%), а також поляки, чехи (католики) – 13 осіб (5,2%) [5, с. 483-518, 550-571, 600-627].

За становим походженням найбільшу вагу в університетському середовищі мали професори – спадкові дворяни – 39,4%, нащадки особових дворян, до яких відносилися діти чиновників, а також діти офіцерів складали 21%, вихідці із духовенства, для яких професорська кар'єра слугувала своєрідним «соціальним ліфтом», – 15,9% [5, с. 483-518, 550-571, 600-627]. Серед докторів та магістрів, які обіймали професорські посади, 87,4% були одружені (найбільше таких спостерігалось в ХУ), 65,9% одружені та мали дітей (найбільше – в УСВ). У «наймолодшому» серед «старих університетів» за середнім віком професури – Новоросійському працювало найбільше неодружених – 15,2%. Коефіцієнт кількості дітей у родин професорів трьох державних університетів в Україні становив 2,4, а чимало науково-педагогічних працівників (переважно – вихідці із духовенства зі стійкими релігійними традиціями або такі, які належали до забезпечених дворян та купців) утримували багатодітні родини [5 (підрахунок автора)].

На 1917 р. державна вища освіта за викладацьким складом залишалась суто чоловічою. Відмова від змішаного навчання призвела до практично цілковитої відсутності жіночих науково-педагогічних кадрів в університетському середовищі. Поодинокі виключення із цього правила, на кшталт обрання у 1916 р. українського історика Н.Д. Полонської першою жінкою – приват-доцентом УСВ [11, с. 87], не впливали на загальну картину.

Однією з невирішених проблем зазначених університетів була достатньо вчасна ротація старих наукових кадрів на молоді, які готувалися через інститут професорських стипендіатів.

Висновки. Отже, у 1917 р. усі 24 вищі навчальні заклади України, за виключенням Ніжинського історико-філологічного інституту, розташовувались виключно у великих промислових центрах – Києві, Одесі, Харкові та Катеринославі. Класичні університети були основним місцем роботи переважної частини професури, яка відігравала вагомий роль й у навчальному процесі в недержавних вишах. Професорський корпус, якого загалом було достатньо для виконання навчальних планів підготовки фахівців, мав суто чоловічий (одружений) склад, здебільшого російсько-православне походження, а середній вік їх значно перевищував 50 років. Концентрація університетів та громадських/приватних вишів у кількох великих містах надавала Україні статусу одного із регіональних лідерів за інтелектуальними ресурсами не тільки в межах Росії, але й у Центрально-Східній Європі. Актуальною була проблема омолодження науково-педагогічних кадрів.

Список використаних джерел:

1. Іванов О.Є. Вища школа Росії в кінці XIX – на початку XX століття. Москва, 1991. 392 с.
2. Журнал Министерства народного просвещения 1917. Новая серия. Ч. 71. Октябрь. Петроград: Сенатская тип., 1917. 355 с.
3. Общій уставъ Императорскихъ Россійскихъ университетовъ 1884 года. (1911). Харьковъ: Въ Университетской Типографіи, 62 с.
4. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Санкт-Петербург, 1915. Т. 32. Отд. 1. № 37369. С. 966.
5. Список лиц, служащих по ведомству Министерства народного просвещения на 1917 год. Петроград, 1917. С. 878.
6. Иллюстрированный сборник материалов к истории возникновения Киевского политехнического института: памяти Виктора Львовича Кирпичева, посвящ. Киев. Политехн. О-во Инженеров и Агрономов / [сост. И.М. Ганицкий]. Киев: Тип. Т-ва И.Н. Кушнерев и К°, 1914. 143 с.: ил.
7. *Державний вістник*. 1918. 29 серпня. № 41. С. 1-2.
8. Державний архів міста Києва. Ф. 16. Оп. 452. Спр. 74.
9. Державний архів Одеської області. Ф. 45. Оп. 10. Спр. 1 (1917).
10. Державний архів Одеської області. Ф. 45. Оп. 12. Спр. 1324.
11. Омельченко В. Наталія Полонська-Василенко. *Український Історик*. 1969. Ч. 1-3. Нью-Йорк-Мюнхен: Українське Історичне Товариство 1969. С. 86-94.

Отримано: 21.03.2025

Сергій ВОНСОВИЧ

доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології та філософії
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9657-0902>

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС: ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ ТА МІФОЛОГІЯ

Анотація. У статті аналізується взаємозв'язок політичної ідеології та політичної міфології, в контексті політичної нестабільності і пошуку нових способів розуміння соціальних процесів. З'ясовано, як ідеологія і міф можуть взаємодіяти, створюючи нові політичні реалії, де міфи допомагають легітимізувати політичні ідеї та формують образи, які визначають орієнтацію суспільства в змінюваних умовах.

Ключові слова: політична ідеологія, політична міфологія, суспільна свідомість, символізація політики, міфологізація.

Актуальність теми полягає в тому, що у часи політичної нестабільності, коли традиційні ідеології та цінності зазнають трансформацій, виникає потреба у нових методах аналізу політичної реальності. Ідеологія, яка раніше була основним інструментом для формування політичної свідомості, тепер вже не здатна повністю охопити політичну ситуацію, тому міфологія стає важливим доповненням до неї.

Мета публікації – простежити, як ідеологія і міфологія взаємодіють і підтримують одна одну у формуванні політичної свідомості. Ідеології не завжди здатні надати чітке та узгоджене розуміння політичних процесів, і тому в умовах розпаду старих ціннісних систем і формування нових політичних реалій виникає потреба в політичних міфах. Міфологія допомагає орієнтуватися в політичному середовищі, надаючи символічні образи та сенси, що можуть бути більш зрозумілими та емоційно привабливими для широких мас.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час переосмислення політичних ідеалів і цінностей терміни «політична ідеологія» та «політична міфологія» використовуються разом для глибшого аналізу змін, які відбуваються в суспільній свідомості. Така необхідність виникає через політичну нестабільність, що спричиняє наукову потребу пошуку нових методів та підходів для розуміння процесів політичного та соціального розвитку. Ідеологія, яка є складною системою уявлень, концепцій і теорій, не здатна самостійно забезпечити чітке, логічне уявлення про політичну реальність. Тому, разом із ідеологією, міфологія є важливим інструментом для орієнтації у політичному середовищі, а також для маніпулювання політичною свідомістю. Міфологія стає своєрідним «провідником» у ситуаціях, де розрив між реальними політичними процесами і здатністю суспільства їх адекватно сприймати та інтерпретувати дуже великий. Цей феномен привертає увагу філософів, політологів, соціологів, психологів та інших дослідників, які прагнуть пояснити, чому сучасне суспільство все більше звертається до міфів, а не до раціональних політичних ідеологій. Так, науковці, починаючи від А Шопенгауера, З.Фрейда, К. Юнга, М. Еліаде до сучасних вітчизняних дослідників, Ауліна О. [1] Рагімова А. [2] які намагаються з'ясувати, яким чином міфологія та ідеологія можуть співіснувати, або навіть переплітатися, виконуючи схожі функції у політичному контексті. Важливо зазначити, що поняття «політична ідеологія» та «політична міфологія» є надзвичайно багатозначними і тому потребують точнішого визначення. Ідеологія, за визначенням Т. Інглтона, являє собою «текст», який об'єднує різноманітні концепції та тео-

рії і зазнає змін у процесі історичного розвитку. Вона пронизує всі сфери суспільства – від політики до економіки, моралі та релігії [3]. Ідеологія не лише допомагає оцінювати політичну ситуацію, але й забезпечує орієнтацію в політичному середовищі, що дозволяє узгоджувати інтереси різних соціальних груп. Вона виступає як спосіб обґрунтування існуючої політичної системи або як інструмент для її трансформації. Проте з часом ідеологія починає утворюватися не лише на основі логічних аргументів, але й на основі емоційних, символічних конструкцій, що допомагає їй бути більш доступною і легшою для сприйняття широкими верствами населення.

Ще однією важливою складовою є процес трансформації ідеологічних дискурсів у сучасному світі. Ідеології, які раніше були чітко визначеними і стандартизованими, поступово розмиваються, утворюючи нові, гібридні форми. Це свідчить про загальну тенденцію до інтеграції ідеологічних цінностей, однак процес ідентифікації сучасних політичних ідеологій залишається складним і суперечливим. Аналіз ідеології в сучасному контексті, згідно з англійським дослідником Дж. Б. Томпсоном, спрямовується не тільки на вивчення системи поглядів та переконань певних політичних груп, але й на розуміння специфіки функціонування символічних явищ у суспільстві. В такому контексті ідеологія постає не лише як сума ідей, а й як потужний набір символів, образів і навіть речей, які набувають політичного значення через свою інтерпретацію [4].

Сучасний політичний міф не є лише простим «декораційним» елементом, але стає важливим інструментом у формуванні політичної реальності. Відповідно, міфи можуть виконувати кілька функцій у політичному процесі, зокрема формувати образи, які сприяють створенню політичних ідеалів. Вони можуть працювати як основа для створення політичної програми, виступати як інструменти, які дозволяють соціуму зберігати впевненість у політичних змінах, попри їхню складність і швидкоплинність. Завдяки цьому міфологія здатна легше забезпечити сприйняття політичних ідеологій у масах, оскільки вона має здатність закріплювати в свідомості громадян певні моделі поведінки, ідентифікації «своїх» і «чужих», а також утверджувати загальні політичні наративи.

Висновки. У ситуаціях політичної невизначеності, коли традиційні ідеології втрачають свою здатність оперативно реагувати на зміни, міфологія виступає як захисний механізм, здатний забезпечити соціальну стабільність та підтримати політичний режим. Таким чином, ідеологія та міфологія, поєднуючись, створюють нові механізми політичної комунікації, які не можна недооцінювати в умовах сучасних глобальних та внутрішніх політичних змін.

Список використаних джерел:

1. Ауліна О. В. Політична міфологія в інформаційних війнах: монографія. Київ: Бихун В. Ю., 2018. 168 с.
2. Рагімова А. Б. Політичний міф, міфологізація сучасного суспільства за допомогою соціальних мереж. *Грані*. 2018. № 21 (4). С. 18–24.
3. Eagleton T. Ideology. An Introduction. Verso. London., 1996. 317 p.
4. Thompson J.B. Ideology and Modern Culture: Critical Social Theory in the Era of Mass Communication. Cambridge: Polity; Stanford: Stanford UP, 1990. 345 p.

Отримано: 21.03.2025

Володимир ГАЗІН

доктор історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9456-623X>

«DISCURSUS DE BELLO MOSCOVITICO»: ЯК БИТИ МОСКАЛЯ (ІНСТРУКЦІЯ З XVII ст.)

Анотація. У статті здійснено аналіз відомого твору українського політичного та військового діяча середини XVII ст. Юрія Немирича «Discursus de bello Moscovitico» («Роздуми про Московську війну»). Акцентується увага на аналогії подій першої половини XVII та першої чверті XXI ст., коли Україна вкотре зазнає московської агресії. Водночас, Москва залишається тією ж і її можна бити тими ж методами, до яких успішно вдавалися наші предки.

Ключові слова: Юрій Немирич, Смоленська війна, Московія, інструкція.

Постановка проблеми. «Discursus de bello Moscovitico» («Роздуми про Московську війну») є цінним історичним джерелом, яке розглядає військові аспекти боротьби з Московією в XVII столітті. Його актуальність можна розглянути в декількох вимірах. Перший – історична значущість. Документ містить військові рекомендації щодо ведення війни проти Московії, що дозволяє зрозуміти особливості військової тактики та стратегії тієї епохи. Аналізує слабкі сторони московитів, що може бути корисним для реконструкції подій того часу. Другий – політичний та геополітичний контекст. Так, у XVII столітті Московія активно розширювала свої кордони, і документ відображає тогочасну європейську оцінку цієї загрози. Сучасна ситуація з агресією РФ робить важливим порівняння історичних військових стратегій із нинішніми реаліями. Власне «Інструкція» з XVII століття демонструє певні універсальні підходи до війни з московитами, які можуть мати паралелі з сучасною військовою наукою.

Загалом, вивчення цього документа допомагає зрозуміти тривалу історію протистояння з Московією, що важливо для формування історичної пам'яті українців. Текст є важливим джерелом для національно-патріотичного виховання, демонструючи спадковість боротьби за незалежність.

Мета публікації – проаналізувати зміст твору Юрія Немирича «Discursus de bello Moscovitico» («Роздуми про Московську війну»), своєрідної інструкції яким чином протистояти агресії Московії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні, в умовах кривавої війни, яка, на думку багатьох аналітиків, є найбільшим військовим конфліктом в Європі з часів Другої світової війни, коли українці ведуть відчайдушну боротьбу за майбутнє своєї держави, нації, фізичне існування свого народу, ми звертаємося до історичного досвіду боротьби з віковичним ворогом – Московією. Історія нам дає докази, що в цій віковичній боротьбі наші предки уміли протистояти ворогу, завдавали йому нищівних поразок та змушували відступити.

Сучасна війна змусила нас звернути увагу на деякі речі, на яких ми раніше не акцентувалися, ми стали по-новому дивитися на нібито звичайні традиційні речі. Сьогодні наша свідомість кардинально змінилася. Особливо це стосується питань стосовно москви, її сутності, військової потуги тощо.

При цьому ми переконуємося, що сьогоднішній несамолюбивий та підступний ворог – це той самий, який був і 300-400 років тому, що цілі його не змінилися, методи, якими він намагається знищити Україну та українців, залишаються тими ж. Відтак бити його можна так

само, як то робили наші славні предки. Тому, попри наявні новітні технології ведення війни, її масштаби, зброю, нам безумовно цікавий та корисний досвід українсько-московського протистояння, якої б давнини він не був.

У цьому сенсі звертаємо увагу на відомий трактат Юрія Немирича «Роздуми про війну з московитами» (*Discursus de bello Moscovitico*), який було написано в період Смоленської війни 1632–1634 рр. Український переклад праці з'явився лише нещодавно завдяки старанням філософів Володимира Литвинова та Ярослави Стратій). Спочатку його було поміщено у виданні «Тисяча років української суспільно-політичної думки» (2001 р.) [3], а у 2014 р. з початком московсько-української війни – видано окремим виданням [2].

Юрій Немирич є доволі відомою постаттю української історії ранньомодерного періоду. Народився у 1612 році в Овручі Київського воєводства. Отримав гарну освіту. Навчався в академії в Ракові, потім у Лейденському та Базельському університетах, студіював в Англії, Франції та Італії.

Брав безпосередню участь у війнах Речі Посполитої з Московією та Швецією у 30-тих роках XVII ст. З 1641 року обіймав посаду київського підкоморія.

Немирич відомий як один з лідерів українських протестантів та фундатор аріанської академії на Волині. Був представником України в переговорах із Швецією, що закінчилися Корсунською угодою 1657 року, яка визнала незалежність України. Але найбільшої слави зажив, взявши безпосередню участь у розробці та укладенні Гадяцького договору 1658 р. між козацькою Україною та Річчю Посполитою. Тоді ж саме він очолював українську делегацію на Варшавський сейм для ратифікації Гадяцького пакту.

Гадається цілком повною є характеристика Юрія Немирича, дана Ярославом Гиричем, який зазначає що Немирич «...надовго залишився однією з найбільш контroversійних постатей української минувшини. Його називали професійним зрадником і авантюристом-пристосуванцем, але також визначним державотворцем, що поклав життя заради Вітчизни, та інтелектуалом-візіонером, який випередив свій час» [1].

Юрій Немирич – яскравий представник українського шляхетського середовища, в поглядах якого поєднувалася прихильність до демократичних основ Речі Посполитої з прагненням до відновлення української державності. Не менш важливим чинником, який впливав на його політичну позицію – це категоричне несприйняття московського самодержного режиму. Участь у війнах проти Московії дала йому значний військовий досвід та досконале знання противника – Московії XVII ст., її військового потенціалу та соціуму.

Симптоматичною й промовистою є фраза, якою Юрій Немирич розпочинає свою книгу: «Вже не вперше брязкає зброєю Мосх» [2, с. 7]. У цій фразі вся суть Московії, якою вона була у XVII ст., якою вона залишилася і в XXI. Це патологічна агресивність, намагання підпорядкувати насамперед сусідні народи своїй політиці шляхом залякування та силового тиску. Він продовжує: «Ворог, який стає з дня на день щораз більш зухвалим, має намір захопити наші землі і встановити правління, до якого я маю зневагу» [2, с. 9].

Перед лицем московської загрози Немирич створює своєрідний рецепт (інструкцію) яким чином протистояти агресії північно-східного сусіда.

Перше, – це консолідація нації перед лицем загрози. Немирич акцентує увагу на важкому становищі Речі Посполитої, пише про «...вельми скрутні обставини життя громадян», що стало наслідком недавніх воєн з Османською імперією та Пруссією, а також прояви непевності та вагання в суспільстві. Однак він вказує, що більшість громадян проявляють

стійкість і насагу [2, с. 7-8]. Він зазначає: «Обов'язок усіх мешканців прийти на допомогу Вітчизні, принаймні тих, хто її люблять» [2, с. 8].

Друге, – власне ретельна підготовка до війни. Тут Немирич звертає увагу на необхідності «... більш ґрунтовно зайнятися підготовкою не лише коштів, продовольчих запасів і зброї, а й воїнів» [2, с. 9]. В умовах, коли фінансові можливості держави є недостатніми, автор звертається до патріотично настроєних аристократів, «...пієтет і гонор для яких понад усе, а тому вони здебільшого схильні до благодійної діяльності» [2, с. 11].

Акцентує на необхідності забезпечення військ продовольством та налагодження логістики. Щодо першого, він пропонує запровадити систему, коли віддаленіші від театру військових дій воєводства мають виділяти кошти на продовольство, а ті, що знаходяться в безпосередній близькості – мають здійснювати безпосередні поставки продуктів харчування [2, с. 12]. Стосовно логістики зазначає, що «...нині належні дороги для війська та устатковані зимові квартири справлятимуть вирішальний вплив на хід подій» [2, с. 12].

Стосовно ж самого війська Немирич наголошує на декілька моментів. По-перше, наводячи приклад Веспасіана, пише, що для нього першою турботою було створення відбірних загонів, для чого він покликав на службу ветеранів, досвідчених та загартованих в боях [2, с. 13]. По-друге, акцентує увагу саме на якійсій стороні військ. Зазначає, що, приміром, «...загони вершників у ворога набагато чисельніші», тому їм слід протиставити воїнів випробуваних, шляхетних та добре оснащених [2, с. 14]. По-третє, слід використовувати слабкі місця супротивника та свої переваги. Так, він зазначає, що московити сильні у кінному, але не у пішому бою. Тому закликає формувати сильні та дієві піхотні підрозділи. При чому не обмежуватися лише найманими іноземцями (угорцями та німцями), а й звернути увагу на співвітчизників, «...що прагнуть доблесті і військових подвигів... Велику кількість їх можуть постачати численні юрби людей, пограбованих поблизу Дніпра й Буга, що потерпають нині від бандитських і пљондрувань сусідів» [2, с. 15]. По-четверте, на думку Немирича, слід приділити увагу військовій підготовці. Наголошує: «Військові вправління, що набувають тепер поширення у Бельгії, Галлії або Німеччині, багатьом видаються не вартими уваги, деком ж – слушними». При цьому він звертає увагу на необхідності дотримання суворої дисципліни [2, с. 16].

Значну увагу Юрій Немирич приділяє характеристиці власне ворога – Московії. Не будемо зупинятися на характеристиці самої країни, її стратегічного потенціалу, чисельності та характеристиці військ. Однак декілька цитат, які, на нашу думку, є актуальними і сьогодні, варто навести. Немирич пише: «Сформований за умов рабства характер кожного стрічного мосха виявляє схильність до пишноти і тілесної розпусти, жорстокий і підступний. Війну вони розпочинають швидко, а гамуються поволі. У варварів будь-яка нерішучість розцінюється як вияв нищоті, негайне досягнення чогось силою вважається ознакою величі. Під час бою, після того, як вони починають втрачати впевненість в успіху, часто, покинувши зброю, вдаються до втечі, ... і тим збільшують коровопролиття» [2, с. 21-22]. Також до характеристики самого московського війська: «Надзвичайна сила ворожих військ у людях, а не у воїнах: вона тримається більше на кількості, ніж на якості» [2, с. 26].

Ще один аспект – злочини, які масово здійснюються московськими військовими (як тут не згадати Бучу, Гостомель, які стали символами військових злочинів проти цивільного населення та викликали дискусію щодо причин немотивованої жорстокості московитів, яка набула немислимих масштабів та проявів, від рядових до старших офіцерів). Немирич пропонує пояснення цього явища, з яким важко не погодитися. На його думку, за насильством, спустошенням навколишніх земель та знищенням майна, вбивствами стоїть бажання досягти

власної безпеки через «спільність злочину», який став похідним того страху, який заповнив «полохливі, рабські душі» московських вояків [2, с. 27].

Сьогодні ми можемо часто зустріти аналітику на тему можливого соціального вибуху в Московії, який можуть спричинити війна з Україною, яка непередбачено затяглася, величезні невинуваті втрати московської армії, економічна криза, спричинена санкціями, обмеження для мешканців Московії щодо виїзду за кордон тощо. Стосовно цього розмірковує і Юрій Немирич. Він також ставить питання щодо ймовірності того, чи москвити можуть піднятися на повстання проти царської тиранії. І тут його вердикт безапеляційний і, нажаль, такий, що цілковито стосується й XXI століття. На думку Немирича, загроза повстання там «навіть чи можлива», адже «сповнені забобонної шани (до влади – В. Г.), мосхи не прагнуть свободи» [2, с. 22]. І навіть за таких обставин московський тиран (маємо на увазі і сьогоднішнього й тогочасного правителя) вживає безпрецедентних заходів щодо власної безпеки. Немирич пише: «Ревно дбає князь мосхів про свою безпеку, тому підлеглих і важко підбурити до чварів або міжусобної війни» [2, с. 29].

Повертаємося до рецептів Юрія Немирича щодо перемоги над москвитами. Наступний момент, на який він звертає увагу – це союзи Московії з іншими державами. Він вказує: «Сила ворогів велика не сама по собі. Її по-справжньому бояться лише тоді, коли вона підпирається допомогою та угодами з чужинцями». Однак зазначає, що «...суть же угод, які існують у мосхів з чужинськими народами, полягає в тому, щоб їх порушувати». Користуючись цим, для перемоги над Москвою слід всіма силами, з одного боку, руйнувати угоди мосха з іншими країнами [2, с. 31], а з іншого – самим шукати союзів та допомоги [2, с. 32].

Власне стратегія перемоги над Московією, на думку Немирича, полягає в тому, щоб перенести військові дії на московські терени. Так, він пише: «Не треба чекати, доки ворог наблизиться до кордонів або лона вітчизни. А коли вже нападе, то до самого нутра ворожої держави треба вдиратись... Мосх тільки в Московії може бути подоланий... Там, отже, де відкривається легший вхід і де ворог є більш недбалим, тим краєм треба заволодіти чимдуж. Таке і загроза від ворога буде меншою для нас...» [2, с. 37-38]. Як тут не згадати обставини й перебіг кампанії ЗСУ в Курській області Московії. Складається враження, що сучасні українські стратеги читали Юрія Немирича й прагнуть слідувати його порадам.

Сам же Немирич є прихильником активної тактики, яка цілком відповідає реаліям сучасної війни. На його думку, головним чинником успіху має стати стрімкість та рішучість наступальних дій. При цьому не слід вдаватися до спроб досягти перемоги у відкритому бою, де свою роль може відіграти саме чисельна перевага ворога. Стрімкий наступ на територію противника має поєднуватися з дрібними сутичками. Фактично успішна тактика нагадує полювання, коли «...ворога, як і звіра, полонять вистежуванням, засідками, облогами й іншого роду хитрощами краще, ніж силою» [2, с. 39].

Список використаних джерел:

1. Гирич Я. Мистецтво війни з мосхами. *Український тиждень*. № 50 (682) від 10 грудня 2020 р. URL: <https://tyzhden.ua/mystetstvo-vijny-iz-moskhamy/>
2. Немирич Ю. Роздуми про війну з москвитами = Georgii Niemirycz/ De Bello Moscovitico / пер. з лат. мови В.Д. Литвинова, Я.М. Стратій; упорядн. і передм. В.Д. Литвинова. Київ: Академперіодика, 2014. 60 с.
3. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9-ти т. Київ: Дніпро, 2001. Т. 2. Кн. 2. Перша пол. XVII ст. С. 434–451.

Отримано: 21.03.2025

Антон ГАУК

кандидат історичних наук,

докторант кафедри археології,

спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-7745-9557>

РИТОРИКА АГІТАЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ АНАРХІСТІВ «ДОМАХНОВСЬКОГО» ПЕРІОДУ

***Анотація.** У статті проаналізовано особливості риторики агітаційних матеріалів анархістів, зокрема їхні методи впливу на громадську думку через маніпулятивні техніки, емоційний тиск та використання символічних образів. Досліджено засоби десакралізації влади, антикапіталістичний і антимілітарний дискурси, а також адресність та таргетованість агітаційної пропаганди.*

***Ключові слова:** анархізм, пропаганда, десакралізація, агітація, антимілітаризм, риторика.*

Актуальність теми полягає у спробі простежити особливості політичної комунікації радикальних рухів та їхній вплив на суспільну свідомість через аналіз анархістської пропаганди початку ХХ ст., що поєднувала емоційну маніпуляцію та раціональне аргументування і відігравала значну роль у формуванні протестних настроїв у Російській імперії.

Метою дослідження є визначення основних риторичні стратегії агітаційних матеріалів анархістів та їхній вплив на суспільство. Завдання дослідження включають виявлення ступіню впливу анархістської преси через тираж та охоплення, аналіз засобів десакралізації влади у текстах анархістів, дослідження антиклерикального, антимілітаристського та антикапіталістичного дискурсів, визначення методів емоційного впливу та маніпуляції, аналіз адаптації риторики до різних цільових груп.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає В. Савченко, анархічний рух в Україні у 1905-1908 рр. мав потенціал для того, щоб стати серйозною політичною силою. [10, с. 152] Не зважаючи на брак ресурсів на початковому етапі [3, с. 9], вже у 1904 анархістський рух перетворювався на масовий, охопивши як великі міста, так і містечка, особливо на Півдні і Заході Російської імперії [11, с. 164-167]. Зокрема висока активність анархістських організацій відмічалась в Ялті, Одесі, Черкасах, Житомирі, Києві й Харкові, котрий став центром анархізму після 1907 р. [7, с. 37; 10, с. 95; 1, с. 572-576; 6, с. 48].

Анархісти активно використовували офіційні періодичні видання як засіб поширення своїх ідей, що давало їм змогу привертати увагу широкої читацької аудиторії. Важливу роль також відігравало розповсюдження збірок, у яких висвітлювалися методи підривної діяльності та ведення бойових дій [4, с. 182], адже створення загальної анархістської федерації було поставлене П. Кропотьним як ближнє завдання руху [5, с. 32].

До середини 1905 року анархістська література поширювалася відносно вільно, а брошури відкрито продавалися в книгарнях. Однак зі зростанням суспільного інтересу та збільшенням кількості видань у 1905–1906 роках влада посилила репресії, що призвело до конфіскацій і поступового зникнення цих матеріалів з відкритого доступу.

Масштаби друку агітаційних матеріалів анархістів були значними. Їхній наклад варіювався залежно від потреб і наявних ресурсів, у середньому становлячи від 2000 до 4000 примірників. В окремих випадках тиражі були ще більшими – наприклад, Одеська група анархі-

стів-комуністів випускала листівки «Ко всем трудящимся» у кількості до 10000 примірників, що друкувались переважно гектографічним методом [2].

У своїх пропагандистських матеріалах анархісти активно використовували метафори та аналогії, що підривали легітимність царської влади. Одним із ключових прийомів було ототожнення царя і його оточення з тиранами минулого, експлуататорами або релігійними фанатиками [2, с. 411]. Широко використовувалися такі образи, як «кровопивці», «упирі», «гнобителі», тощо [2, с. 65, 97]. Наприклад, в агітаційних матеріалах царя експресивно описували як п'яницю, жорстокого експлуататора, бандита та ворога народу [2, с. 60, 65, 245, 249]. Недовіра до царської влади, звинуваченої у спричиненні голоду та нездатності його подолати, а також до державного апарату загалом, стала одним із ключових мотивів у програмних текстах анархістів. Ідея народовладдя, що виникла на цьому ґрунті, активно використовувалася ними для залучення нових прихильників [2, с. 49].

Церква також виступала важливою мішенню анархістської пропаганди. На думку В. Липинського, саме церква відігравала стримувальну роль, обмежуючи природний анархістський потенціал українців, який був їх невід'ємною рисою як нації [8, с. 25-26]. Священників зображували як спільників влади, що використовують релігію для утримання народу в покорі [8, с. 25-26]. Таке ставлення до священнослужителів було передбачуваним, адже ті виконували повсякчас також і адміністративні функції [9]. У текстах часто зустрічається саркастична стилізація під біблійні тексти [2, с. 117-118].

Десакралізація влади, як неодмінна частина анархістської пропаганди, взаємопов'язана і з десакралізацією багатьох аспектів інституту приватної власності [3, с. 55, 67, 241, 255, 596]. Анархістські листівки часто акцентували увагу на злидненню становищі робітників і селян, закономірно протиставляючи їх заможним власникам капіталу [2, с. 127-128; 1 с. 514]. Власність називалася «вкраденою» [2, с. 34-35], а її експропріація – справедливим відновленням соціального порядку [7, с. 40]. В листівках широко використовувалися такі терміни, як «народна кров», «грабіжники», тощо і заклики до народного суду й месництва, реалізованого через терор [2, с. 146-147].

В агітаційних матеріалах анархісти також широко висвітлювали тему Російсько-Японської війни, особливо у зверненнях безпосередньо до військових, котрих намагались залучити до своїх лав. У зверненні «До солдатів і матросів» Севастопольська Революційна дружина «Свобода всередині нас» прямо зазначала, що армія і флот слугують основною опорою як російського, так і японського режимів [2, с. 244]. Показовим є і звернення Білостокської групи анархістів-комуністів «До всіх солдатів!», де військова служба розглядається як засіб позбавлення людини свободи вибору у відстоюванні власних інтересів, а також як інструмент, що налаштовує солдатів не лише проти свого народу, а й інших націй. Це підкреслює ідею анархістської революції як явища, що виходить за межі національних та етнічних кордонів [2, с. 94; 1 с. 511]. Натомість анархісти-общинники з-поміж іншого закликали людей уникати мобілізації [2, с. 94], а Віленська група анархістів-комуністів в тому числі виставляла військовослужбовців як жертв режиму [2, с. 119].

Втім, вже під час Першої світової війни П. Кропоткін кардинально змінив свою позицію, закликаючи вступати до армії для боротьби з, на його думку, більшим злом. Це спричинило розкол як серед «хлібовольців», так і в анархістському русі загалом, оскільки більшість його представників залишалися прихильниками антимілітаристської тактики [2, с. 408-409].

У своїй риторичі анархістські листівки були адресними і підлаштовувалися під цільову аудиторію. Робітникам писали про експлуатацію на фабриках, селянам – про несправедливий розподіл землі і голод, солдатам – про їхню роль як жертв війни, що на додачу ще й змушені до насильницьких дій проти власного народу. Використовувалися як раціональні аргументи (економічна несправедливість, пригнічення свобод), так і емоційні прийоми (гострі метафори, експресивна риторика, заклики до прямої дії).

Висновки. Риторика анархістських агітаційних матеріалів була багатошаровою і комбінувала емоційну маніпуляцію, соціальну критику та заклики до прямої дії. Вона адаптувалася до різних соціальних груп та активно використовувала образність, сарказм і метафори. Десакралізація влади, критика церкви та капіталізму, антимілітаризм – головні наративи, що забезпечували ефективність анархістської пропаганди.

Список використаних джерел:

1. Анархизм: pro et contra. Антология / під ред. П. Талерова. Санкт-Петербург: РХГА, Серія: Русский Путь, 2015. 1142 с.
2. Анархисты. Документы и материалы [в 2-х т.] / под ред. О. Волобуева, В. Кривенького, О. Сорокина, В. Шелохаева. Москва: РОССПЭН, 1998. Т. 1. 1883-1916 гг. 412 с.
3. Анархическое движение в России. Листки «Хлеб и Воля». Лондон, 1906. № 1. С. 9–10.
4. Врадій Є. Анархо-комуністичний рух на Півдні України у 1905–1910 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2011. 229 с.
5. Кривенький В. Анархисты. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века: энциклопедия. Москва: РОССПЭН, 1996. 702 с.
6. Кривенький В. О численности и размещении анархистских организаций накануне и в период российской революции 1905–1907 гг. Москва: Изд-во МГУ, 1988. 73 с.
7. Лебеденко О. Анархісти на Україні в 1903–1908 рр. *Український історичний журнал*. 1991. № 11. С. 36–43.
8. Липинський В. Релігія і Церква в історії України. Київ: Фотовідеосервіс, 1993. 128 с.
9. Опря Б. Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті–1917 р.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Кам'янець-Подільський держ. ун-т. Кам'янець-Подільський. 275 с.
10. Савченко В. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр: історичний аспект та політична практика: монографія. Київ, 2017. 444 с.
11. Таратута А. Кропоткин (воспоминания). Сб. статей, посвященный памяти Петра Кропоткина / под ред. А. Борового, Н. Лебедева. Москва: Голос Труда, 1922. С. 164–167.

Отримано: 21.03.2025

ОБОВ'ЯЗКИ АДМІНІСТРАЦІЇ ТА НАСЕЛЕННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКВАРТИРОВАНИХ У КРАЇ ВІЙСЬК

***Анотація.** У статті розкрито основні повинності населення Подільської губернії на користь російсько-імперської армії. Основна увага звернена на законодавче забезпечення квартирної повинності, основний тягар якої ляг на плечі сільського населення краю. В обов'язки військової та цивільної адміністрації входили функції контролю за виконанням норм статуту про повинності та наказів військового командування.*

***Ключові слова:** Подільська губернія, військові підрозділи, квартирна повинність, місцеве населення.*

Актуальність теми полягає в тому, що вона дозволяє дослідити взаємодію між державною владою, місцевими органами управління та населенням в умовах реалізації військової політики Російської імперії. Аналіз цього питання розкриває особливості адміністративного управління, економічного навантаження на громади та соціальних настроїв у регіоні, де військова присутність була значним чинником повсякденного життя. У сучасному контексті вивчення цих аспектів допомагає зрозуміти історичні витоки відносин між цивільним населенням і військовими структурами, а також оцінити вплив державної політики на локальні спільноти. Тема має значення для осмислення еволюції суспільних обов'язків, що виникали внаслідок примусового забезпечення військ, що залишається актуальним для порівняльного аналізу з сучасними системами мобілізації ресурсів.

Мета публікації – систематизувати історичні дані, розкрити механізми взаємодії між владою і населенням у процесі виконання військових повинностей, а також висвітлити їхній вплив на соціально-економічне життя регіону. Така робота спрямована на поглиблення розуміння того, як державні вимоги щодо утримання військ формували повсякденність місцевих громад, спричинювали соціальну напругу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна присутність військ стала характерною рисою Правобережжя з моменту його приєднання до Російської імперії, що пояснювалося вигідним географічним положенням регіону на південному заході держави. У таких умовах численна царська армія виконувала не лише військові, а й поліційні завдання, забезпечуючи контроль над населенням щойно приєднаної території. Російська влада, стикаючись у Правобережжі з потужним впливом польської шляхти як конкурента, покладалася передусім не на цивільні структури, а на військову адміністрацію. Перевага військової влади над цивільною в Південно-Західному краї була для самодержавства критично важливою, а після польського повстання 1830-х років ця тенденція лише посилилася і остаточно закріпилася.

Земські повинності, пов'язані з військовим відомством, поділялися на шість основних категорій, зокрема: забезпечення військовим постом, тобто надання житла для солдатів; розміщення військових установ і підготовка для них приміщень; постачання продовольством і матеріальними ресурсами розквартированих військ; виділення територій для військових таборів та їх забезпечення необхідним; надання пасовищ для коней, що належали армії; забезпечення возами та провідниками-погоничами.

На відміну від цивільних повинностей, ці обов'язки не розподілялися між різними групами податного населення за станами. Водночас їх дозволялося виконувати як фізичною працею, так і грошовими внесками [9].

Після приєднання земель Правобережної України російський уряд зіткнувся з терміновою необхідністю укріплення нових кордонів. Забезпечення їхньої недоторканності вимагало розміщення значних військових сил уздовж прикордонних територій [6]. Останнє зумовило потребу в організації діяльності та побуту військових підрозділів, що лягло додатковим тягарем на плечі місцевих жителів [10, с.61]. Для зміцнення своїх військово-політичних позицій самодержавство зосередило в Правобережжі, як у ключовому стратегічному регіоні, численні армійські формування. Тільки в одній в Подільській губернії у 1798 році дислокувалися 23 польові полки російської армії [11, с.17]. Ще раніше, в 1796–1797 роках, на Брацлавщині перебувала армія під командуванням фельдмаршала О. В. Суворова. Військові частини розміщувалися в Немирові, Тиманівці, Чичельнику та інших населених пунктах, а штаб-квартира розташовувалася в Тульчині [8, с.23].

Квартирна повинність законодавчо визначалася як обов'язок, що передбачав використання всіх громадських споруд і приватних будинків, включно з тими, що належали дворянам, чиновникам і канцелярським працівникам [9]. У статуті, який регулював категорії населення, що підпадали під цю повинність, також містився перелік будівель і житлових приміщень, звільнених від постою за окремими положеннями [9]. До них відносилися: садиби поміщиків у селах, будинки та подвір'я священнослужителів і церковних працівників православної церкви, окремі споруди представників інших релігійних конфесій [3, арк.1-4], приміщення опікунських рад і самих опікунів, університетські будівлі, житло професорів, а також учителів і чиновників цивільних та військових навчальних закладів, а також приміщення поштових станцій. Цей перелік включав також житло міських голів, бургомістрів, ратманів, власників аптек і фабрик. Від квартирної повинності звільнялися також бідні міщани та працівники канцелярій [9]. Окрім того, від неї звільнялися особи, які самі мали право на постій, а також ті, хто за власні кошти облаштував або орендував окремі приміщення для розміщення військових. Загалом, згідно зі "Статутом про земські повинності", таке право могли мати як окремі особи, так і цілі міські громади [7, арк.1-16].

Квартирна повинність охоплювала не лише надання житла, а й цілий спектр додаткових послуг, які місцевий обиватель мав забезпечити, виходячи за межі простого притулку та часткового утримання постояльців. За законом, військовий, який мав сім'ю, міг проживати в наданій квартирі разом із дружиною та дітьми. До того ж обивателі брали на себе утримання коней, що належали армійським підрозділам [1, арк. 1-4; 5]. Зазвичай кавалерійські частини розміщувалися в приміських селищах або найближчих селах, а у містах вони дислокувалися лише в окремих випадках [4, арк.1-5; 9]. Інші роди військ розквартирувалися на подібних умовах. У містах, зазвичай, базувалися полкові штаби та одна або дві роти солдат, залежно від чисельності місцевого населення. Основна ж частина підрозділів розподілялася по навколишніх селах [2, арк. 1-12].

Таким чином, головний тягар постою лягав на сільське населення. Оскільки селяни становили більшість жителів Правобережжя, а серед них переважали українці, виконання квартирної повинності в регіоні, попри залучення всіх суспільних верств, набуло виразного станового та етнонаціонального забарвлення.

Висновки. З часу приєднання Правобережної України до Російської імперії її населення виконувало різноманітні грошові та натуральні повинності, що впливали з феодально-

кріпосницької системи. При цьому значна частка державних обов'язків стосувалася військового відомства, чії керівні органи в регіоні фактично зосереджували в своїх руках усю владу. Російська армія стала ключовим символом імперського панування в краї. Численні військові підрозділи, розміщені на території Правобережжя, потребували забезпечення, яке повністю покладалося на місцевих жителів.

Список використаних джерел:

1. Держархів Вінницької області. Ф. Д-533. Оп. 3. Спр. 17.
2. Держархів Вінницької області. Ф. Д-533. Оп. 3. Спр. 55.
3. Держархів Вінницької області. Ф. Д-675. Оп. 1. Спр. 30.
4. Держархів Вінницької області. Ф. Д-678. Оп. 1, спр. 72.
5. Держархів Київської області. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 538.
6. Держархів Хмельницької області. Ф. 227. Оп. 1. Спр. 757.
7. Держархів Хмельницької області. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 65.
8. Історія міст і сіл Української РСР. В двадцяти шести томах. Вінницька область. Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1972. 630 с.
9. Свод устава о земских повинностях. *Свод законов Российской империи*: в 15 т. Т. IV. Свод уставов о повинностях: в 2 кн. Кн. 1. Санкт-Петербург, 1833. 699 с. С. 135–230.
10. Філінюк А.Г., Ігнат'єва Т.В. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX століття): монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, 2006. 316 с.
11. Філінюк А.Г. Регіональні особливості розвитку Правобережної України на межі XVIII – XIX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. П.С. Григорчука Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 12-18.

Отримано: 21.03.2025

Анатолій ГЛУШКОВЕЦЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3197-4580>

Марина СТУЛЬСЬКА

студентка I курсу магістратури історичного факультету
ORCID <https://orcid.org/0009-0007-9998-6242>

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ЛЕВА БАЖЕНОВА

Анотація. У статті висвітлено характерні риси педагогічної майстерності відомого українського історика Лева Васильовича Баженова. Акцентується увага на його унікальному стилі викладання та методичним прийомам стимулювання пізнавального інтересу студентів.

Ключові слова: Лев Баженов, викладач, історія, педагогічна майстерність, історичний факультет.

Актуальність теми. Педагогічна майстерність Лева Баженова є яскравим прикладом поєднання високого професіоналізму, особистої харизми та інноваційних підходів у викладацькій діяльності. Його внесок у розвиток історичної освіти, вдосконалення освітнього процесу та формування наукової школи заслуговує на ґрунтовне осмислення. Вивчення ха-

характерних рис його педагогічної майстерності дозволить не лише глибше зрозуміти особливості освітнього середовища, а й визначити ефективні моделі роботи вишівського викладача історичних дисциплін.

Мета публікації полягає у висвітленні характерних рис педагогічної майстерності Лева Баженова, зокрема його методичних підходів, стилю викладання та впливу на студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лев Баженов народився 1 січня 1946 р. у м. Старокостянтинів Хмельницької області, в сім'ї вчителя і письменника. Закінчив Новоселицьку початкову, Морозівську семирічну, Хмельницьку вечірню середню №3 школи і Хмельницький кооперативний технікум [4, с. 228]. Упродовж 1964-1968 рр. навчався на історичному факультеті Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту [5, с. 700]. Після здобуття диплома про вищу освіту (з відзнакою) працював учителем історії та географії Грушківської середньої школи Житомирської області. Саме там він відточував свій педагогічний талент, зацікавлював учнів своїми предметами як під час уроків, так і у краєзнавчому гуртку, організовував туристичні походи, наповнював кабінет історії різними артефактами. Ініціативний вчитель організував першу в історії тодішнього Володарсько-Волинського району історико-краєзнавчу конференцію, де виступив зі змістовною доповіддю [4, с. 228].

Як одного з найбільш талановитих випускників Лева Баженова керівництво Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту в 1969 р. запросило викладати на рідному факультеті історію стародавнього світу [4, с. 228]. З того часу упродовж понад півстоліття він викладав цей предмет першокурсникам-історикам інституту, а згодом університету. Лев Васильович пройшов усі щаблі викладацьких посад: з 1969 року він працював асистентом, з 1972 р. – старшим викладачем, з 1977 р. – доцентом, з 1997 р. – професором кафедри всесвітньої історії [1]. Упродовж 1975-1993 рр. він працював деканом історичного факультету [4, с. 228].

Саме на історичному факультеті поступово сформувався вчений-лідер, до якого тягнулися студенти. Особливу цінність для мотивації студентів-першокурсників Лев Васильович бачив у виступах до 1 вересня. Його колишні студенти Іван Боровець, Анатолій Глушковецький та Олександр Юга згадували, що їхнє знайомство з Левом Баженовим, як викладачем, відбулося 1 вересня 1999 р. «В урочистій обстановці нас першокурсників привітали з початком нового життєвого етапу і набуттям статусу студентів-істориків. Виступ Лева Васильовича справив на нас неабияке враження: був цікавим, емоційним, із одночасним поєднанням складників офіційного стилю та доречного і сприйнятливого для новоспечених студентів гумору. Пригадується, що після його виступу з'явилося неабияке переконання у правильності вибору закладу вищої освіти та відчуття величезного інтересу до навчання на факультеті» [2, с. 104].

Згадані автори також детально описали свою першу лекцію Лева Васильовича з історії Стародавнього світу, яка розпочалася одразу після урочистої зустрічі з представниками деканату і викладацького складу. «Уже під час першого заняття розкрилися його визначальні риси як викладача-професіонала. Перше, що кинулося у вічі, це елегантний білий костюм з вишуканою краваткою та абсолютно вільне володіння лекційним матеріалом без будь-яких записів. Причому, його висвітлення здійснювалося у такий спосіб і своєрідній емоційній манері, що складалося враження, ніби ми слухали сучасника тієї епохи, або, більше того, самі ставали учасниками подій, про які йшла мова» [2, с. 105].

Подібну оцінку педагогічної майстерності Лева Баженова подав представник іншої генерації випускників історичного факультету, професор Олександр Комарніцький. Він відзначив, що навчальні заняття запам'ятались йому на все життя через неповторний стиль викладу матеріалу, завдяки чому складалося враження, що він був свідком тих подій, про які розповідав. Особливо закарбувалися в пам'яті розповіді про єгипетські піраміди, які він мав можливість бачити на власні очі. Лев Васильович ніколи не підвищував голос на колег і студентів, не тиснув на них. Завжди діяв методами переконання та власного прикладу [5, с. 703].

Студенти-першокурсники були вражені стилем викладання та педагогічним талантом професора Баженова та згодом, коли самі набули певного досвіду вишівського викладання, змогли детально охарактеризувати його творчу лабораторію. «Такий ефект забезпечувався неабияким талантом і педагогічною майстерністю викладача, які поєднувалися з умінням спочатку «проживати подію» самому – на якомусь небаченому для нас тоді молекулярному рівні перепускати історичні події і процеси через власну свідомість, а вже тоді розкривати їх аудиторії з безапеляційною опорою на дані джерел. Окрім того, все це поєднувалося з неабиякою повагою до студентів. Це дійсно справляло колосальне враження на свідомість студентської молоді, зачаровувало і зацікавлювало» [2, с. 105].

Син Лева Васильовича Олександр Баженов так згадував свою першу лекцію в університеті на День знань, яку читав його батько: «Я, в принципі, вперше побачив батька з іншого боку. Перебуваючи на лекції, у мене в голові крутилося одне питання: звідки він це все знає? Ну реально так звідки він це все знає? Бо вдома я від нього цього не чув. Так він підкидав мені читати міфи і легенди Стародавньої Греції. Брав мене на колоквиум. А стосовно методології він завжди міг зацікавити студента» [3].

Характерною рисою педагогічної майстерності Лева Баженова, була його система підготовки до лекції. Олександр Баженов вказує, що час підготовки до лекції професора перевищував хронологію самої лекції. Він витрачав на підготовку приблизно дві з половиною години, але в нього була така певна специфіка. Попри те, що Лев Васильович досконало володів комп'ютером і ще з середини дев'яностих років писав всі публікації в електронному форматі, готуючись до лекції він робив рукописну шпаргалку на аркуші А4 формату. Однак заглядав до неї під час лекції вкрай рідко, тільки у разі згадок про маловідомі, складні для вимови імена та географічні назви [3].

Професор Анатолій Філінюк зазначив у своїй публікації, що під діапазоном глибоких знань та інтелігентності Лева Баженова студенти студіювали історію стародавнього світу й робили перші кроки в опануванні професією вчителя історії та суспільствознавства. Кожна лекція професора викликала у студентів захоплення та інтерес. Вражали глибина знань, вміння на яскравих фактах доступно і переконливо доносити до майбутніх фахівців історичну давнину [5, с. 703].

Іван Боровець, Анатолій Глушковецький та Олександр Юга відзначили, що професор Баженов – це «потужний «акумулятор» живлення пізнавального інтересу студентства до вивчення історії» [2, с. 105].

Висновки. Отже, Лев Васильович Баженов – видатний педагог, історик і вчений, який зробив вагомий внесок у розвиток історичної науки та освіти в Україні. Його педагогічний талант проявився у вмінні зацікавити студентську молодь історією. Професор виробив власний стиль викладання: підбираючи яскраві історичні факти він ніби «переживав» кожен іс-

торичну подію разом зі студентами, що робило навчання захопливим і ефективним. Особливу увагу він приділяв першокурсникам, допомагаючи їм адаптуватися до студентського життя та сформуванню інтересу до історичної науки.

Список використаних джерел:

1. Баженов Лев Васильович. URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovtsi/bazhenov-lev-vasylovych/> (дата звернення: 13.12.2024).
2. Боровець І., Глушковецький А., Юга О. Л.В. Баженов: учений, педагог, історично науки. *Розвиток національного краєзнавства та історико-регіональних досліджень Поділля та Південно-Східної Волині: досвід, проблеми, перспективи (до 75-річчя від дня народження професора Лева Васильовича Баженова)*: матеріали наукового круглого столу (05.02.2021 р., м. Кам'янець-Подільський) [ред. кол.: С.А. Копилов (голова), О.П. Реєнт (співголова), В.С. Степанков (співголова), Л.В. Баженов та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2021. С. 99-106.
3. Інтерв'ю з Олександром Баженовим записане 11.12.24 р.
4. Реєнт О., Прокопчук В., Завальнюк О. До 75-річчя доктора історичних наук, професора Л. Баженова. *Український історичний журнал*. 2021. Число 1. С. 228.
5. Філінюк А.Г. Декан Л.В. Баженов: здобутки і об'єктивні проблеми в розвитку історичного факультету. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2018. Т. 25. С. 698-718.

Отримано: 21.03.2025

Ярослав ГОРБАТЮК

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-7557-0621>

ВІДОБРАЖЕННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ПОГРОМІВ В УКРАЇНІ 1918-1920 рр. В АНГЛОМОВНІЙ ПРЕСІ: ДИСКУРС, ОЦІНКИ ТА ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНУ ПОЛІТИКУ

Анотація. На основі матеріалів газети «The New York Times» автор дослідив, як англомовна преса оцінювала єврейські погроми в Україні та який вплив ці події мали на міжнародну політику щодо України.

Ключові слова: газета, публікація, єврейські погроми, УНР.

Актуальність теми. Тематика єврейських погромів в Україні на сторінках англомовної преси, зокрема в «The New York Times», є досить актуальною, оскільки дозволяє зрозуміти, як медіа формували міжнародне сприйняття України у драматичні 1918–1920 рр. Ця тема висвітлює зв'язок між гуманітарною катастрофою та глобальною політикою, а також допомагає осмислити історичні передумови сучасних питань захисту національних меншин.

Мета публікації – показати еволюцію оцінок єврейських погромів в Україні в «The New York Times» за 1918–1920 роки та визначити їхній вплив на міжнародну політику щодо України, зокрема через реакцію західних лідерів і зміни в міграційних та демографічних процесах повоєнної Європи.

Виклад основного матеріалу. У помірно ліберальній американській газеті «The New York Times» 24 березня 1918 р. вийшла стаття «Korniloff's Capture Near» авторства Артура Ренсома, присвячена подіям у постреволюційній Росії та Україні. У ній зазначається, що

«Повернення Ради супроводжувалося першими єврейськими погромами в Києві з часу революції» [2]. Газета подає це як факт, не оцінюючи причини чи наслідки і не акцентуючи на жорстокості чи масштабах погромів. Це контрастує з пізнішими публікаціями 1919–1920 рр., де насильство описувалося драматичніше, із згадками про «ріки крові». У 1918 р. погроми згадуються побіжно, у контексті боротьби більшовиків із Корніловим, німецької окупації та внутрішніх конфліктів, натякаючи на зв'язок між поверненням Центральної Ради та спалахом насильства. Проте видання не аналізує причини чи відповідальність конкретних сил – військ УНР, чи інших груп, що може відображати брак інформації чи обережність редакції. Такий підхід відповідає позиції «The New York Times» того часу – інформувати американців про міжнародні події з фокусом на політиці, а не лише на гуманітарних катастрофах. У 1918 р., після активної фази Першої світової війни, газета подавала погроми як частину загального хаосу в Східній Європі, уникаючи драматизації чи моралізаторства.

Як зазначає Орест Субтельний у своїй праці «Україна: історія», у 1919 р. Україна опинилася в стані глибокого хаосу. Жодна європейська країна в новітній історії не зазнавала такого масштабного безладу, повного розпаду державних інститутів і настільки інтенсивних бойових дій. Ця нестабільність відчутно впливала на всі верстви населення, особливо на селянство. Селяни зосереджувалися переважно на власному добробуті, і для них форма правління була другорядною, головним залишалося, чи здатен уряд задовольнити їхні потреби. Якщо ж цього не відбувалося, вони піднімали повстання, що робило цю соціальну групу вкрай непередбачуваною [4]. Відображення цих подій у західній пресі можна простежити, зокрема, у статті «The New York Times» від 7 квітня 1919 р. під назвою «Tell of Ukraine Pogroms», де основну увагу зосереджено на масових погромах і стражданнях єврейських громад. Стаття базується на перепублікації каблограм від «The Jewish Morning Journal» – єврейського видання, яке повідомляло про масові вбивства євреїв в Україні. У тексті стверджується, що «в Україні здійснюється систематична спроба знищити єврейське населення». Зокрема, зазначається, що в містечку Фельштин солдати вбили 800 євреїв і поранили 400, тоді як у Проскуріві кількість убитих і поранених перевищує 4000. За даними каблограм, уцілілі євреї в обох населених пунктах були пограбовані, втратили все майно, а їхнє становище описується як таке, що викликає жалість» [3]. Водночас, варто зауважити, що українські історики, зокрема такі як Орест Субтельний чи Йоханан Петровський-Штерн, оцінюють кількість жертв Проскурівського погрому значно нижче – від кількох сотень до приблизно 1500 осіб, що може вказувати на можливі перебільшення в західних джерелах.

Щодо впливу на міжнародну політику, реакцію західних лідерів на тривожні події в Україні можна простежити в матеріалах «The New York Times». Зокрема, у статті від 12 січня 1920 р. під назвою «29,000 Jews Slain in Ukraine Pogroms» повідомляється, що президент США Вудро Вільсон відреагував на ситуацію, передавши Сенату звіт бригадного генерала Генрі Джадвіна. Генерал Джадвін відвідав Україну наприкінці вересня 1919 р. і склав звіт на основі даних, отриманих від місцевих джерел, зокрема від одного з єврейських комітетів. У документі зафіксовано, що внаслідок погромів було вбито 10712 євреїв, із зазначенням міст і дат цих подій, хоча деякі оцінки підвищують кількість жертв до 20 тис. станом на вересень 1919 року. Джадвін також указав, що реальна кількість загиблих може бути більшою через неповноту даних. Він навів думку частини єврейського населення, що погроми значною мірою спричинені антисемітською пропагандою, яка приписувала євреям домінування в більшовицькому русі – твердження, яке самі євреї спростовували як хибне. Цей звіт

Джадвін передав президентові Вільсону через державного секретаря Роберта Лансінга, що свідчить про увагу американської влади до гуманітарної кризи в Україні. Варто зазначити, що єврейські погроми не були унікальним явищем для України – подібні акти насильства відбувалися також у Польщі та Угорщині. Ці події спричинили хвилю еміграції з регіону, що вплинуло на демографічні процеси в Східній Європі та посилило міжнародний тиск на уряди цих країн щодо захисту національних меншин. Реакція Вільсона, зокрема доручення Державному департаменту провести додаткове розслідування, свідчить про спроби США осмислити масштаби насильства та їхні наслідки для глобальної політики, включно з питаннями міграції та стабільності в повоєнній Європі [1].

Висновки. Аналіз матеріалів «The New York Times» за 1918–1920 рр. свідчить про еволюцію висвітлення єврейських погромів в Україні в англomовній пресі: від стриманого інформування про них як побічного ефекту політичного хаосу в 1918 р. до емоційного акценту на гуманітарній катастрофі в 1919–1920 рр. Ця зміна відображає вплив тиску єврейських громад США та зростання інформації про трагедію. Щодо міжнародної політики, погроми сприяли посиленню уваги Заходу до України, зокрема через реакцію президента Вудро Вільсона, який ініціював розслідування ситуації. Насильство, що охопило не лише Україну, але й Польщу та Угорщину, спровокувало еміграційні хвилі та міжнародний тиск на захист національних меншин, вплинувши на демографічні й політичні процеси в повоєнній Європі. Таким чином, висвітлення погромів у «The New York Times» стало інструментом формування глобального сприйняття України як осередку кризи, що потребує уваги світової спільноти.

Список використаних джерел:

1. 29, 000 Jews slain in Ukraine Pogroms. *The New York Times*. 1920. 13 March. P. 10.
2. Ransome A. Korniloff's capture near. *The New York Times*. 1919. 28 March. P. 6.
3. Tell of Ukraine pogroms. *The New York Times*. 1918. 7 April. P. 2.
4. Субтельний Орест. Україна: історія / пер. з англ. Ю.І. Шевчука; вст. ст. С.В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.

Отримано: 21.03.2025

Віталій ГУЦАЛ

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1122-7273>

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК БІЛЯ С. МАЛІЇВЦІ

Анотація. У статті подано матеріали, які стосуються історія досліджень старожитностей розташованих поблизу с. Маліївці Кам'янець-Подільського району.

Ключові слова: Маліївці, археологічні пам'ятки, дослідження.

Актуальність дослідження. Історія держави, регіону, краю складається втому числі й з історії невеликих містечок, сіл та присілків, надто коли це стосується дописемного періоду, адже основним джерелом у цьому випадку стають археологічні мистецькі та архітектурні пам'ятки. У цьому контексті надзвичайно цікавим є подільське село Маліївці розташоване

вздовж р. Ушички, що впадає в річку Ушку (притоку Ушиці) за 20 км північніше колишнього районного центру Хмельницької області м. Дунаївці. Найдавніша писемна згадка про поселення датується 1493 р., зокрема йдеться про те, що поселення належало шляхтичам Яну і Петру Малейовським, від прізвища яких село і отримало свою назву [27, 1901, с. 947].

Мета публікації полягає у висвітленні питань пов'язаних із виявленням, охороною та дослідженнями пам'яток розташованих поблизу с. Маліївці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше про пам'ятки Маліївців було згадано в 40-х рр. XIX ст. в краєзнавчому нарисі Олександра Пшездецького, який описав Маліївський палац і покинутий на той час базиліанський кляштор, що зберігся на противажному схилі, оточений довкола джерелами, які впадають в р. Ушку. «З тих джерел спадає до саду на 48 стоп високий каскад з краплистої завіси двох печер, у скалі вирізаних з вітьями і статуями святих ... В палаці високі мозаїчні покої, бібліотека з 7,600 справ, портрети, кабінет старожитностей і гарний кабінет нумізматичний пана Ігнатія Орловського». У ньому зберігаються «медалі грецькі з різних міст, які встановлюють географію старожитностей, найстарші з них – це монети з половини іспанського острова й олбійські. Збірка дуже брехливих римських колоніальних монет. Той кабінет почав збирати спочатку Х. Красицький архієпископ Гнезненський, він значно збільшився при його синові Ігнатії Красицькому і при його внукові Ігнатію Орловському дарований» [31, с. 69].

На кінець XIX початок XX ст. Ю. Сіцинський детально описав кам'яну церкву з дерев'яним верхом, збудовану в 1673 р. монахами колишнього василіанського монастиря, що існував тут в XVI–XVII ст., від якого в скалі збереглися печери, а в долині в урочищі Понад Дебри зруйновані дубові будинки [25, с. 112]. Дослідник також згадав про колекцію монастирських статуй, зокрема, дуже цікаву, але уже втрачену на той час скульптурну групу, з якої був влаштований фонтан, що символізує хрещення Господнє, а саме з рук фігури Івана Предтечі виливалася вода на голову Спасителя. У нижній печері зберігалася фігура святого Онуфрія з оленем [27, с. 947-948].

В іншій роботі Ю. Сіцинського йшлося про давнє городище та курган, що знаходився по дорозі на Маліївці та підтверджуються відомості О. Пшездецького про колекцію давніх монет, які зберігаються в палаці землевласника графа Орловського [27, с. 296].

Наразі від кам'яної церкви зруйнованої комуністичним режимом ще в довоєнний час залишилися ледь помітні залишки фундаменту.

У 1949 р. об'єднаною карстово-спелеологічною експедицією Московського та Київського держуніверситетів під керівництвом О.Т. Васильєва, П.М. Гончаренка та В.П. Франчука був виконаний геоморфологічний опис місцевих травертинових порід та, що особливо важливо, зроблено фіксацію й обміри влаштованих у їх товщі монастирських печер [2].

У 1960–1970 рр. археологічні розвідки проводилися вчителем місцевої школи Л. Куземським. Він за 1,5 км північніше села в урочищі Тягин виявив двошарове поселення трипільської та черняхівської культур, обстежене в 1987–1989 рр. краєзнавцем В. Захар'євим. Серед знахідок на площі біля 1 га трапляються крем'яні сокири, відбивачі, виготовлені з місцевого сірого з білими вкрапленнями кременю та кераміка ранньотрипільського часу. Знахідки черняхівської культури представлені ліпною та характерною кружальною керамікою [19, с. 9-10]. Крім цього, школярі на чолі з вчителем тут знайшли 18 римських монет. Серед них дві монети Веспасіана (69–79 рр.), чотири Антонія Пія (138–161 рр.), два Марка Аврелія

(161–180 рр.), по одному примірнику Луція Вера (161–169 рр.), і Луціла (рр.), три монети Коммода (180–192 рр.), по одному примірнику Септімія Севера (193–211 рр.), Каракалли (211–217 рр.), Філіпа молодшого (244–249 рр.), та дві монети Гордіана III (238–244 рр.). Для більш пізньої чеканка, зокрема монет Філіпа та Гордіана, характерно використання бронзи [23, с. 138]. У музеї місцевої школи зберігалася колекція трипільського посуду та декілька десятків кам'яних сокир і молотів, зібраних в околицях села. Справа від дороги Маліївці – Стріхівці, в долині, порослій лісом, Л. Куземським були зафіксовані декілька поселень трипільської культури та зібрані уламки середньовічної кераміки (за переказами в цьому місці було вимерле від чуми село), а за 0,2–0,3 км від них знаходиться урочище Цвинтарик, де, як вважається, поховані жертви чумних епідемій.

За повідомленням В. Захар'єва, біля сучасного малієвського кладовища житель сусіднього села Підлісний Мукарів І. Герасимов знайшов бронзовий кельт з одним вушком, на полях між урочищами Ганишівка і Тягин – декілька крем'яних сокир [28; 1, с. 23], а в околицях села знайдено бронзову шпильку [4, с. 383].

У кінці 70-х на початку 80-х рр. XX ст. під час археологічних розвідок, які проводилися археологічною експедицією Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, північно-західніше села на правому березі ставка, на задернованому полі, вдалося знайти уламки кераміки, на одному з яких прослідковується ялинковий орнамент, схожий до оздоблення культур бронзи [28; 3, с. 73-74]. Зафіксовано також варварське нищення давньоруського городища, через центральну частину якого проклали трасу газопроводу Уренгой – Помари – Ужгород. У результаті цих робіт вціліли лише останці оборонних споруд, які з двох сторін виходять до урвища. З півдня вал із ровом зберігся на довжину 7–10 м, з півночі залишки двох валів із ровами прослідковуються на 20–30 м. На пам'ятці вдалося зібрати лише фрагменти кераміки та деякі залізні вироби [16, с. 49-55].

Праворуч від дороги Маліївці – Міцівці також було обстежено курган, який не розорювався та мав висоту до 4 м і діаметр до 80 м. На його вершині знаходився тесаний кам'яний стовп. За свідченнями Л. Куземського, поряд нібито був помітний ще один курган, але той в процесі розорювання уже не простежувався. Про існування ще одного кургану праворуч дороги Маліївці – Сприсівка, що за 3 км від села, згадував В. Захар'єв [28; 20, с. 133].

У 2000–2002 рр. розвідки на території колишнього монастиря були проведені П. Нечитайлом. Зокрема він уточнив розміри скельних приміщень та вперше проаналізував архітектурні деталі, завдяки чому вдалося виявити архаїчні елементи печерного храму (відсутність виділеної вівтарної частини, натомість наявність вівтарної ніші). Знайдені вченим у розвідковому шурфі поблизу фундаментів церкви давньоруські матеріали дали змогу розпочати дискусію про можливий час заснування монастиря в межах XI–XIII ст. [24]. До неї долучився історик архітектури Ю.Ю. Шевченко, який у ці ж роки також обстежив пам'ятку та на основі аналогій IV ст. зробив спробу інтерпретувати невелику пласку нішу як жертовник, тим самим ще більше поглибивши датування об'єкту [29, с. 71-72].

У 2024 р. у зв'язку з тим, що археологічна експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в останні десятиліття активно досліджувала поховальні комплекси скіфського та передскіфського часу, які включають майже шість десятків курганів [5-7; 10-14; 18; 30]. Враховуючи зазначений доробок до адміністрації вишу, у зв'язку з неодноразовим пограбуванням кургану поблизу с. Маліївці та сільськогосподарськими роботами, які в підсумку вели до руйнації пам'ятки, звернувся Малієвський обласний

історико-культурний музей, в особі директора Донець Анастасії Леонідівни, з проханням дослідити цей курган. Тож було прийнято рішення про проведення рятівних археологічних розкопок пам'ятки. Враховуючи значні розміри кургану, до робіт погодилися долучитися місцеві підприємства ПП ВКФ «Будмонтажсервіс» (керівник О. С. Заєць), ТМ «Айріс» (керівник В. А. Боднар), топографо-геодезичну зйомку зроблено за сприяння ТОВ «Альфа гарант ЛЛС» (керівник В. П. Слободян).

Під час робіт у центральній частині кургану на рівні давнього горизонту виявлено горілий шар товщиною від 0,1 до 0,3 м, що особливо чітко фіксувалося в західній частині розкопу, де в згарищі проглядалися фракції печини, попелу, деревного вугілля та обгорілих конструкцій. У цьому шарі було знайдено частково кремоване супровідне поховання молодої людини із чорною лискованою мискою. Можна вважати, що це поховання знаходилося на спорудженому дерев'яному настилі в окремій асиметричній кімнаті, про що свідчать стовпові ями. Подальша розчистка допомогла зрозуміти, що сліди могутньої пожежі обмежуються радіально нахиленими до центру стовпами, які створюють зовнішнє коло діаметром близько 16 м. Тож враховуючи розміри поховальної споруди, можемо припускати, що це міг бути не просто поховальний склеп, а своєрідний регіональний культовий комплекс.

Відносно хронологічного проміжку, у якому міг зводитися курган, то зауважимо, що схожі масштабні дерев'яні конструкції бачимо в насипах доби раннього заліза [9; 12; 15; 17; 18]. Єдиним датуючим предметом може бути керамічна чорно-лискована миска, характерна для чорноліської культури IX–VIII ст. до н. е [21, с. 74–75; 22; с. 168].

Висновки. Отже, археологічні пам'ятки поблизу с. Маліївець є цінним джерелом у розумінні соціально-культурних процесів, які відбувалися в регіоні протягом тисячоліть й заслуговують подальшого планомірного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Археологія Дунаєвеччини / Упорядники: Шмаєнік М.Д., Захар'єв В.А. Хмельницький, 1992. С. 22–23.
2. Васильєв О.Т., Гончаренко П.М., Франчук В.П. Отчет украинского отряда объединённой карстово-спелеологической экспедиции МГУ и КГУ, Київ: Машинописний звіт, 1949. [Зберігається в бібліотеці Української спелеологічної асоціації (м. Київ)].
3. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н. е. Київ: Наук. думка, 1972. 178 с.
4. Винокур І.С., Гуцал А.Ф. Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовський В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. Київ: Наукова думка, 1984. 220 с.
5. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П. Дослідження курганів скіфського часу у Середньому Подністрів'ї. *Археологічні дослідження в Україні 1997–1998 рр.* Київ: Інститут археології НАНУ, 1998. С. 74–75.
6. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П. Розкопки курганів скіфського часу на Кам'янецьчині. *Археологічні дослідження в Україні 1999–2000 рр.* Київ: ІА НАНУ, 2001. С. 17–18.
7. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Мегей В.П., Могилов О.Д., Болтанюк П.А. Продовження робіт на курганах ранньоскіфського часу біля с. Колодіївка. *Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр.* Київ: Інститут археології НАНУ, 2007. С. 158–160.
8. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилов О.Д. Теклівський курганий некрополь. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Історичні науки.* 2008. 1. С. 6–23.
9. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А. Курганна група ранньоскіфського часу у пониззі Смотрича. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Історичні науки.* 2009. 2. С. 5–15.

10. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилов О.Д. Дослідження курганного некрополя Спасівка-Іванківці на Хмельниччині. *Археологічні дослідження в Україні 2010 р.* Київ: ІА НАНУ, 2011. С. 93-94.
11. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилов О.Д. Ранньоскіфський курган з кремацією на Західному Поділлі. *Археологія*. 2021. 1. С. 86-95.
12. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилов О.Д. Курган ранньоскіфського часу біля с. Шутнівці у Середньому Подністрів'ї. *Археологія*, 2022. 4. С. 83-104.
13. Гуцал А.Ф., Гуцал В.А., Могилов О.Д. Курган скіфського часу біля с. Малинівці на Поділлі. *Археологія і давня історія України*. 2023. 2 (47). С. 162-173.
14. Гуцал А.Ф. Робота на пам'ятках археології в районі Сатанівських Товтр. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка*, 2011. Т 21. С. 147-156.
15. Гуцал А.Ф. Матеріали археологічних розвідок ранньоскіфського поселення в с. Сивороги та городища Маліївці. *Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків подій: збірник науково-краєзнавчих праць*. Кам'янець-Подільський: ПП Зволейко Д.Г., 2013. Вип. 5. С. 49-55.
16. Гуцал А.Ф. Розкопки курганної групи в районі Гусикової гори на Хмельниччині та їх результати. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 24. С. 149-160.
17. Гуцал В.А. Дослідження ранньоскіфського кургану біля с. Купин на Хмельниччині. *Археологія і давня історія України*, 2019. 2. С. 259-267.
18. Захар'єв В., Радієвська Т. Ранньотрипільське поселення біля с. Маліївці. *VIII Подільської історико-краєзнавчої конф. Секція археології: тези доповідей*. Кам'янець-Подільський 1990. С. 9-10.
19. Захар'єв В. Дослідження археологічних пам'яток на території Дунаєвечного району (1990 рік). *«Хмельницькому – 500»: тези теоретичної конференції*. 1991. С. 132-134.
20. Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і західна Волинь за доби раннього заліза. Київ: Наукова думка. 1976. 145 с.
21. Крушельницька Л.І. Чорноліська культура Середнього Подністрів'я (за матеріалами непорітської групи пам'яток). Львів. 1998. 220 с.
22. Куземський Л.М. Знахідки римських монет поблизу с. Маліївці. *Тези доповідей V-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Кам'янець-Подільський, 1980. С. 138.
23. Нечитайло П.О. До історії печерного монастиря у с. Маліївці. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2012. Т. 22. С. 198-205.
24. Сецинский Е. Материалы для истории православных монастырей Подольской епархии. ТПЕИСК, 1891. Вип. 5. 102 с.
25. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. *Труды XI АС*. Москва, 1901. Т. I. С. 197-354.
26. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской губернии. *Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета*. Вип. 9. Каменец-Подольск: Типография С.И. Киржицкого, Николаевская площадь, д № 5. 1901. 1266 с.
27. Науковий архів науково-дослідної лабораторії археології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський. Ф. 7.
28. Шевченко Ю.Ю. Храмы христиан Південно-Східної Європи в епоху великого переселення народів. *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. Київ-Глухів, 2010. Вип. 3. С. 71-72.
29. Hutsal A., Hutsal V., Mogylov O. Early Iron Age mound near the village Malynivtsi in Podillya. *Eminak*. 2023. No 2 (42) (April-June). P. 109-136.
30. Przewdzickiy A. Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasow. Wilno, 1841. Т. II. P. 69.

Отримано: 21.03.2025

Андрій ЗАДОРЖНЮК

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2369-9235>

ОСТАННІЙ ДРАГОМАН РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ СТАНІСЛАВ ПІХЕЛЬШТЕЙН: КАМ'ЯНЕЦЬКІ СТОРІНКИ

***Анотація.** Життя перекладача і дипломата Станіслава Піхельштейна тісно пов'язана з історією Кам'янця-Подільського кінця XVIII – початку XIX ст., періоду складних культурних і цивілізаційних трансформацій. Потрапивши до міста в 12 річному віці, Станіслав отримав тут першу науку і фактично визначився із майбутньою професією. Добре знав традиції османського двору, виконував дипломатичні повноваження Речі Посполитої, був її резидентом в османській столиці і особистим представником короля. В часи поділів Польщі повернувся до Кам'янця-Подільського, де й проживав до кінця свого життя. Будучи сином першої в Речі Посполитій жінки-лікарки, він залишився в історії останнім драгоманом цієї згасаючої держави.*

***Ключові слова:** Станіслав Піхельштейн, драгоман, Кам'янець-Подільський, Річ Посполита, Стамбул.*

В історії Кам'янця-Подільського і досі залишається безліч маловивчених сторінок, особливо таких, що пов'язані з долею знаних і відомих у свій час кам'янчан, які зробили значний внесок у різних сферах діяльності, звеличили і прославили місто. У висвітленні цих сторінок вбачаємо **актуальність теми дослідження**. Вважаємо, що до кола таких неординарних осіб належить Станіслав Костка Піхельштейн (відомий в джерелах та історіографії в полонізованій формі прізвища, Пільштин).

Метою публікації є виявлення і аналіз кам'янецьких сторінок життя та діяльності Станіслава Піхельштейна, знаного в якості останнього драгомана Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перебіг подій неймовірного життя Станіслава Піхельштейна нагадують сторінки авантюрного роману. Певно це стало відбитком часу, коли у другій половині XVIII ст. нова епоха народила дух просвітництва, авантюризму і революційних трансформацій. Саме походження Станіслава стало певною авантюрою, коли він народився від союзу Регини Саломеї Русецької і Юзефа Піхельштейна, звільненого з полону австрійського офіцера.

Саломея Русецька відома в історіографії особа, насамперед через свою професію, вона увійшла в історію Речі Посполитої як перша жінка лікар. У 1731 р. 14 річну дівчину видали заміж за лікаря-німця Якуба Гальпіра, після чого, разом із чоловіком, вони виїхали до Стамбулу займатися лікарською практикою. Допмагаючи чоловіку, молода дружина швидко опанувала лікарську справу, зосередившись на лікуванні очей. Служник-італієць навчив її основам латини і вона змогла виписувати рецепти, а знайомий іракський ескулап пояснив їй способи і засоби лікування хвороби очей.

Жінка-лікар швидко стала популярною у Стамбулі, лікувала навіть жінок султана та його оточення. Російсько-турецька війна 1735-1739 рр. зумовила значні втрати, а також численних військово-полонених, що опинилися в Османській імперії і були представниками різних національностей. Використовуючи свої впливи і знайомства Русецька часто виступала посередником у викупі бранців з османського полону. Після передчасної смерті чоловіка Саломея успадкувала значні статки, які вона витратила здебільшого на подорожі та милосе-

рдя, в тому числі на викуп полонених бранців. Так Саломея вдруге вийшла заміж за австрійського офіцера Юзефа Піхельштейна, якого звільнила із турецької неволі. Невдовзі вона відправилася у Московію, щоб домовитися про звільнення турецьких в'язнів із московського полону. Надавши лікарські послуги імператриці Анні Іоанівні, Русецька на знак вдячності отримала чотирьох полонених османів, яких повернула до Стамбулу і отримала належну винагороду від родичів звільнених. Таким чином, Русецька стала відомою при монарших дворах, подекуди виконуючи і дипломатичні місії.

Постійно перебуваючи в подорожах, дорогою до Стамбулу, у Бухаресті, в червні 1742 р. Русецька народила сина Станіслава, який перші роки свого життя провів у Львові. При цьому, Саломея часто була у прикордонному Кам'янці, була добре знайома із комендантом, старостою та католицьким єпископом. Високо оцінюючи роль міста в тодішній геополітиці, вона вирішує свого 12 річного сина, якому не могла приділити належної уваги, перевести на навчання зі Львова до Кам'янця-Подільського. Тут вона залучає найкращих вчителів, що сприяють зростанню сина, який проявляє значні здібності в опануванні турецької і французької мов. Тоді й визначилася подальша доля хлопця, він впевнено опановував знання мов, насамперед турецької і арабської, зрозумів можливість використання набутих знань в економічних та політичних комунікаціях. Згодом він продовжує навчання у Стамбулі. Матір дуже тішило, що за словами турецького вчителя, її син, за три місяці опанував матеріал, який інші учні вивчали упродовж трьох років [11, с. 235].

Вже у 1759 р. молодий Станіслав вирушає із Стамбулу до Польщі [11, с. 239], а в 1763 р. знову повертається до Стамбулу, де у 1766 р. стає учнем нововідкритої польської драгоманської школи [3, с. 219]. Це був навчальний заклад по вивченню східних мов для польських перекладачів і майбутніх дипломатичних працівників, заснованої з ініціативи короля Станіслава Августа. Окремі її випускниками стали державними драгоманами і кам'янецькими прикордонними перекладачами. Впродовж 1780-1782 р. Піхельштейн навіть керував Східною школою (Polska Szkoła Języków Orientalnych), був офіційним драгоманом (перекладачем) при польській місії у Стамбулі, а також мав повноваження звертатися з «найделікатнішими і таємними справами» безпосередньо до короля [2, с. 124].

Станіслав створив у Стамбулі своєрідний східний офіс, обладнаний архівом, а також займався питаннями звільнення польських військовополонених з Туреччини. Як і багато драгоманів, він проводив розвідувальну роботу, інформуючи польський уряд про дії іноземних дипломатів у Стамбулі. Будучи прекрасним фахівцем, він виступав консультантом та посередником у комерційних питаннях для знаті та купців Речі Посполитої. Відомо про його участь у переговорах із молдавським князем про вільне право торгувати польською горілкою.

Станіслав Піхельштейн відіграв ключову роль у вирішенні торгівельного конфлікту, що тривав між Польщею і Молдовою упродовж 1780-1785 рр. Фактичним початком конфлікту стала заборона імпорту польської горілки до Молдови у 1778 р.

Вміло використовуючи свої знання особливостей придворного життя стамбульської верхівки, Станіслав шукав і знаходив шляхи для переконання оточення султана вплинути на молдовського господаря (фактично, васала Порти) для зняття заборони, від якої значно потерпала шляхта і магнати Подільського і Брацлавського воєводств. Були навіть організовані прохання від шляхти до султана і передані через коменданта Кам'янця Яна де Вітте. Наслідком став султанський фірман, який наказав господарю «не заважати польській торгівлі» [2, с. 131]. Однак молдавський господар не виконав розпорядження і заборону не відмінив.

У 1784 р. Піхельштейн повідомляв про постійні конфлікти між молдовським господарем і російським консулом, які також стосувалися експорту російської горілки, а також звертав увагу

на дії російського посла І. Булгакова, спрямовані на зміну господаря Молдови на лояльну до Росії людину. У 1785 р. новим господарем Молдови став Олександр II Маврокордат, колишній великий драгоман Порти, що брав участь у переговорах і підписав трактат 1783 року, яким Крим відходив до Російської імперії [2, s. 140]. Уже в 1785 р. через кордон перевозили велику кількість спирту, що в документах проходив «під назвою товару російського» [2, s. 141].

Отже, спроби Станіслава Піхельштейна відновити польсько-молдовську торгівлю спиртом не увінчалися успіхом, проте ввели його у вир тогочасної великої політики.

У розвитку торгово-економічних відносин на прикордонні і вивченні східних мов значну зацікавленість виявляли громадяни Кам'янця-Подільського, коли у 1776 р. зверталися до Сейму з ідеєю створити школу східних мов у Кам'янці. Національна комісія з питань освіти приєдналася до цього прохання, але проект викладання турецької мови в Кам'янці не був реалізований. Ймовірно, причиною цього була неможливість знайти відповідного кандидата на викладацьку посаду [5].

З цієї ж причини у 1781 р. керівник кам'янецької школи, колишній ректор єзуїтського колегіуму о. Й. Вжеш робив спроби запровадити турецьку мову як предмет викладання у факультетській школі в Кам'янці та вів листування з Національною комісією з питань освіти з цього приводу. Проте, незважаючи на сприятливу позицію Комісії з питань освіти, проект не був реалізований, насамперед, через відновлення роботи Стамбульської школи у 1782 р. [7, s. 628].

Таким чином, Піхельштайн був не лише перекладачем, а упродовж 1780-1785 рр. резидентом Речі Посполитої в османській столиці [3, s. 219]. При цьому, він займався пересилкою коменданту Кам'янця Яну де Вітте старовинних монет і унікальних гравюр із Туреччини для колекції короля Станіслава Августа, а також працював з літературними перекладами. Відомо про турецький переклад релігійного твору Станіслава Любомирського, а також про переклад "Думок Яна Кохановського" арабською мовою [1, s. 187].

У 1786 р. Станіслав Піхельштайн повертається до Кам'янця-Подільського і до 1793 р. обіймає посаду прикордонного перекладача. За часів Станіслава Августа лише Станіслав Піхельштайн цілком відповідав посаді драгомана. У міських книгах Кам'янця його згадують як "консультанта, секретаря польського короля та прикордонного перекладача Подільського воєводства". З усіх, хто обіймав цю посаду до нього, він був найкраще освіченим і знайомим зі звичаями та культурою Сходу [4, s. 451].

За заслуги перед Річчю Посполитою Станіслав отримує маєтність у місті [1, s. 187]. У другій половині XVIII ст. місто активно розбудовується. Особливих змін зазнає південна частина, де упродовж 1780-1788 рр. зводяться потужні казарми фортеці. У місті цю споруду називають казармами Станіслава Августа. Формується нова міська домінанта. Садиба Станіслава Піхельштейна знаходилася на вул. Довгій. Його будинок стає знаним серед інтелектуалів міста, оскільки там відбувалися зібрання членів масонської ложі [10, s. 86]. За значні заслуги перед державою і на честь 50-річного ювілею, король Станіслав Август, 6 червня 1792 р. надав Станіславу Піхельштейну шляхетство і родовий герб Капуш (Kapus) [8, s. 199] (Рис. 1). Художник зобразив два шоломи над щитом і за допомогою кольору означив елементи герба. Особливістю гербу є два лицарські шоломи, покладені на щит і звернені один до одного [8, s. 200].

Рис. 1. Герб Капуш, наданий Станіславу Піхельштейну 6 червня 1792 р.

У 2018 р. Лешек Опірхал виявив у фондах Національного музею Варшави малюнки за підписом Antoni Pichelstein [9]. Малюнки виконані надзвичайно майстерно і подають панорамні зображення міста Кам'янець із західної і південної сторін (Рис. 2-3). Впадає в око незавершеність будівництва казарм гарнізону, а тому вважаємо, що Станіслав виконав малюнки в період свого повернення до Кам'янця у 1786-1787 рр. Ці зображення мають неабияке значення для сучасних дослідників, оскільки фіксують чіткий архітектурний і містобудівний зріз історії міста у надзвичайно важливий період його історії – кінця XVIII ст.

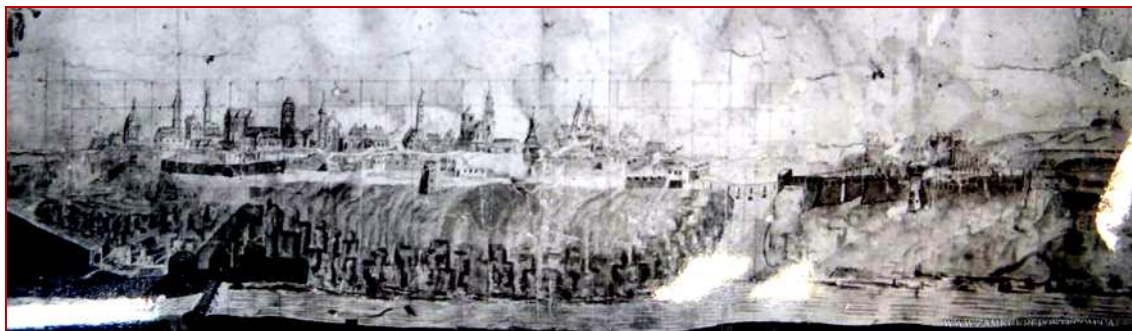

Рис. 2. Панорама міста Кам'янця-Подільського із західної сторони.

Рис. 3. Панорама міста Кам'янця-Подільського із південної сторони.

Після другого поділу Польщі Станіслав Піхельштейн залишається на посаді прикордонного перекладача при канцелярії губернатора, довкола нього і далі гуртуються місцеві інтелектуали, однак про цей період його життя інформації обмаль. Відомо, що помер Станіслав у 1820 р. [6, s. 37] і був похований на Польсько-фільварецькому католицькому цвинтарі [12, с. 305].

Висновки. Таким чином, доля Станіслава Піхельштейн тісно пов'язана з історією Кам'янця-Подільського, а факти його життя часто засвідчують велику роль і ключове значення міста у перебігу тогочасної Східної політики. Будучи сином першої в історії Речі Посполитої жінки-лікарки, він залишився в історії останнім драгоманом згасаючої держави.

Список використаних джерел:

1. Aysen Kaim, Agnieszka. Ludzie dwóch kultur – wybrane przypadki transgresji kulturowej Polaków w Imperium Osmanskim w XVII, XVIII i XIX wieku. Tom 15 serii „Kultura na Pograniczach”. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2020. 320 s.
2. Filipczak, Witold. Polsko-mołdawski konflikt handlowy w latach 1780-1785 a polityka wewnętrzna Stanisława Augusta Poniatowskiego / Witold Filipczak. W: Władza i polityka w czasach nowożytnych: dyplomacja i sprawy wewnętrzne. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020, s. 123-142.

3. Kołodziejczyk, Dariusz. Na tropach Salomei Reginy Pilsztynowej. Glosa do życiorysu, [w:] *W cieniu wojen i rozbiorów. Studia z dziejów Rzeczypospolitej XVIII i początków XIX wieku*, red. Kosińska U., Dukwicz D., Danilczyk A., Wydawnictwo Neriton, Warszawa (Polska) 2014, 215–229.
4. Król-Mazur, Renata. Miasto trzech nacji: studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku. Kraków: Avalon. 2008. 690 s.
5. Król-Mazur, Renata. Z historii kamienieckich dragomanów. *Kurier Galicyjski*. Nr 9-10 (277-278) 23 maja – 15 czerwca 2017/ URL: <https://kuriergalicyjski.com/z-historii-kamienieckich-dragomanow/>
6. Krowicki, Stanisław. Polska szkoła języków orientalnych w Stambule / Przegląd Historyczno-Oświatowy. *Kwartalnik Związku Nauczycielstwa Polskiego poświęcony dziejom oświaty i wychowania Rok LIV*. 3–4 (213-214). Kielce, 2011, s. 34-42.
7. Kula, Ewa. Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej. *PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*. 2016, t. XXV, s. 621-633.
8. Michta, Jerzy. Heraldyka nobilitowanych w Rzeczypospolitej szlacheckiej. Kielce: Wydawnictwo "Herb", 2017. 422 s.
9. Opyrchal, Leszek. Rękopiśmienne plany i ryciny twierdzy Kamieniec Podolski. Redakcja Wydawnictw WAT, 2019. 282 s. URL: <https://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/1710-%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%86->
10. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijów-Warszawa: Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego, 1915. 130 s.
11. Пільштынова С. Авантюры майго жыцця / пер. з польск. мовы М. Хаўстовіча; прадм. А. Мальдзіса. Мінск: Маст. літ., 1993. 381 с.
12. Сикора Э.Ф. Лица Каменца-Подольского или те, кто творил историю “Цветка на камне”, кто оказывал влияние на его судьбу, а также те, кому повезло увидеть своими глазами это неповторимое чудо природы и творение человеческой фантазии. Харьков: “Міськдрук”, 2010. 700 с.

Отримано: 21.03.2025

Олександр ЗАВАЛЬНЮК

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1778-9736>

**ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАН УКРАЇНИ ПРИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА:
30-ЛІТТЯ ПЛІДНОЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Анотація. Висвітлюються основні віхи становлення та 30-річної діяльності позаструктурного підрозділу Інституту історії України НАН України, який створено при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Основну увагу звернено на мету заснування, динаміку його наукового складу, загальну науково-дослідну результативність, а також найбільш активних вчених, працю яких відзначено різними державними, відомчими і громадськими відзнаками.

Ключові слова: Інститут історії України НАН України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Центр дослідження історії Поділля (ЦДІП), мета діяльності, чисельний склад, організаційні заходи, наукова продукція.

Актуальність теми. Поява ЦДІП має свою історію, пов'язану з розширенням регіональних історичних досліджень, яку в першій половині 1990-х років започаткував Інститут історії України НАН України. Саме тоді було створено перші центри у Харкові, Чернівцях, Черкасах. З ініціативи академіка В.А. Смолія, директора зазначеного інституту, було підготовлено і за короткий час реалізовано проєкт про заснування 10 регіональних науково-дослідних центрів поглибленого вивчення історії та культури України, як відокремлених структурних підрозділів цього авторитетного наукового інституту. Одним із них став Центр дослідження історії Поділля у Кам'янці-Подільському, база якого знаходилася у місцевому педуніверситеті.

Мета публікації – висвітлити основні віхи становлення та 30-річної діяльності позаструктурного підрозділу Інституту історії України НАН України – Центру дослідження історії Поділля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центр дослідження історії Поділля було створено 1 червня 1995 р. Він розмістився у навчальному корпусі №2, в окремії, обладнаній кімнаті [3, с.22; 4, с.147]. Його очолив доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії, академік УАІН Л.В. Баженов (1946-2022). Після його смерті керівником Центру став доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, академік УАІН і НАВО України О.М. Завальнюк. Керівними органами осередку стали президія та вчена рада в складі 17 осіб. У наказі про створення Центру наголошувалося, що ця структура націлена на глибоке і всебічне вивчення самотутньої історії Подільського краю, який відіграв значну роль в історії українського народу, а також має забезпечити «інтеграцію академічної та вишівської науки у розв'язанні вузлових історичних проблем». Попри офіційний характер, Центр не отримав фінансової підтримки, діяв на громадських засадах [1, с.172-173]. Щоправда, згодом ситуація змінилася: з травня 2001 по липень 2012 рр. він отримував фінансування з коштів обласного бюджету. Після того і до нині Центр знову опинився без коштів, працює як громадсько-наукова структура [2, с.17]. В умовах повномасштабної російсько-української війни піднімати питання про відновлення фінансування немає сенсу, оскільки всі ресурси країни спрямовані на її захист від ненависного агресора.

З часу утворення Центр поступово зростав як авторитетний регіональний науковий осередок, що привабив низку знаних науковців, які, маючи зайнятість за основними місцями роботи за фахом, охоче вступали до нього, маючи на меті посилити свою цільову науково-громадську діяльність. За два перші роки існування він об'єднав 46 поділлєзнавців, що було досить непоганим результатом [2, с.17; 6, с.583]. Розширення тематики досліджень Центру вимагало збільшення кількості співробітників, тому вчена рада ЦДІП взяла курс на збільшення його складу. Велику роботу у цьому напрямку проводив Л.В. Баженов, який використав, зокрема, місцеву пресу для популяризації діяльності осередку. Його заклик підтримати Центр лунав на різних місцевих конференціях, до нього прислухалися. І вже наприкінці першого п'ятиліття існування ЦДІП нараховував у свої рядах 92 вчених-істориків і найбільш авторитетних освітян Хмельниччини, Вінниччини, Житомирщини і Тернопільщини [3, с.23] (за іншими джерелами, цей показник перевищував 100 осіб [2, с.17; 6, с.583]). Станом на 2010 р. тут нараховувалося вже 146 [8, с.10], а 2013 року цей показник зріс до 167 наукових співробітників [5, с.84]. Ріст продовжувався і в наступні роки, досягши у 2020 р., за усім джерелом, близько 200 осіб [10, с.230]. Щоправда, ці дані дещо перебільшені.

Розвиток осередку не обійшовся без важких втрат в персональному складі Центру. Упродовж усього періоду діяльності (червень 1995-січень 2025 рр.) понад 30 вчених, які працювали в цій структурі, передчасно пішли з життя (Л.В. Баженов, В.Є. Берека, С.О. Борисевич, І.С. Винокур, В.І. Войтенко, В.П. Газін, І.В. Гарнага, А.Ф. Гуцал, І.І. Заєць, А.О. Копилов, М.Ю. Костриця, М.М. Кравець, Б.С. Кузіна, М.Г. Кукурудзяк, Б.М. Кушнір, В.В. Малий, М. Мушинка, Є.Д. Назаренко, В.В. Нечитайло, Г.О. Осетрова, М.Б. Петров, І.В. Рибак, А.В. Сваричевський, І.В. Сисак, І.А. Стасюк, В.С. Степанков, О.Д. Степенко, А.Ф. Суровий, Ю.В. Телячий, П.Ф. Щербина, О.Т. Щур, І.І. Ярмошик та ін.). На їх місце прийшли молоді, талановиті історики, з якими пов'язано майбутнє Центру

На сьогодні змінився принцип членства у ньому. У першу чергу, сюди приймають усіх бажаючих, які мають наукові ступені і вчені звання та значний науковий доробок з поділлязнавства. У другу чергу, відомих дослідників історії краю (без наукових ступенів і вчених звань), які опублікували низку поділлязнавчих праць і продовжують активно працювати над дослідженням тих чи тих питань історії регіону, беруть активну участь у наукових (науково-практичних) конференціях, присвячених подільській тематиці, відомим діячам краю тощо. Після оновлення складу, чисельність наукових співробітників Центру станом на січень 2025 р. нараховує 142 особи, які представляють Хмельниччину, Вінниччину та м. Київ. Понад 83% з них – доктори і кандидати наук, доктори філософії, переважно працівники вишів [9, с.6, додаток 1 (підрахунки автора)]. Резервом для поповнення рядів наукових співробітників осередку є молоді викладачі та аспіранти, які завершують свої дисертаційні роботи і проявили себе у висвітленні питань з історії краю.

Наукові дослідження під егідою Центру розпочалися у непрості роки нестихаючої економічної кризи в Україні, коли невисокі зарплати працівникам вишів виплачувалися в розмірі 45% від зароблених. Попри такі низькі стимули до науково-педагогічної праці, інтерес до вивчення історії краю, як не дивно, не зменшувався. Упродовж 1995-2000 рр. наукові співробітники Центру зуміли опублікувати 9 монографій, книг і брошур загальним обсягом 75,6 авт. аркушів. За його безпосередньої участі проведено 10 міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-краєзнавчих конференцій [3, с.23]. Надалі ці показники лише зростали, засвідчуючи про неабиякий науковий потенціал подільських істориків. Станом на 2011 р. в активі Центру нараховувалися 160 монографій і книг, 24 навчальні посібники, 38 наукових збірників та інша література з історії, культури та освіти краю [7, с.84]. А вже на 1 червня 2020 р. під грифом і рекомендаціями Центру, а також за рецензування його членів опубліковано 528 окремих видань, зокрема 82 монографії, 232 наукові і науково-популярні книги, брошури, альбоми, довідники, покажчики й путівники, 147 збірників праць та матеріалів наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів, 29 тематичних збірників документів і матеріалів, 26 підручників і навчальних посібників, 22 передруки раритетної краєзнавчої літератури. Крім того, за підтримки Центру проведено 206 міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових форумів. Його наукові співробітники за весь період захистили 10 докторських та 22 кандидатські дисертації [2, с.25]. Загальна кількість опублікованих праць, включаючи й статті, на сьогодні нараховує понад 5 тис., зокрема 95 монографій, 292 наукові і документальні збірники. За підтримки ЦДП захищено майже 40 дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук та доктора філософії в галузі історії та археології, проведено 225 міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових (науково-практичних) конференцій [10, с.2].

Ці великі досягнення стимулюють активну науково-дослідну роботу нинішнього складу ЦДП, є прикладом для усіх наукових співробітників та краєзнавців не лише подільських областей. За 2023-2024 рр. ними опубліковано 652 подільсьзнавчі праці (13 монографій, 6 документальних і навчальних видань, 633 статті) [9, с.10; 10, с.11]. Цей масив представляє тематичне різноманіття, яке стосується таких напрямків, як історіографія та джерелознавство (загалом 92 праці), давня і ранньомодерна історія (49), модерна історія (77), новітній період (174), російсько-українська повномасштабна війна (45) і біографістика (186 праць). Тож найбільший інтерес у наукових працівників викликають питання, пов'язані з новітньою історією та відомими особистостями різних історичних періодів. Накопичений біографічний матеріал стане у пригоді при підготовці у недалекому майбутньому енциклопедичного довідника з історії Поділля.

Приклад самовідданого служіння справі, яку уособлює ЦДП, склали його колишні і теперішні співробітники з Хмельниччини: В.Р. Адамський, Л.В., С.Е. і О.Л. Баженови, О.В. Байдиш, Ю.І. Блажевич, І.С. Винокур, О.П. Григоренко, А.Ф. і В.А. Гуцали, С.М. Єсюнін, А.О. і С.А. Копилов, О.Б. Комарницький, М.Г. Кукурудзяк, С.А. Коржик, О.М. Кошель, Б.М. Кушнір, В.С. Лозовий, Є.Д. Назаренко, В.А. Нестеренко, В.М. Островий, М.Б. Петров, В.С. Прокопчук, І.В. Рибак, П.Я. Слободянюк, І.А. Стасюк, В.С. Степанков, А.Ф. Суровий, Ю.В. Телячий, А.М. Трембіцький, С.В. Трубчанінов, О.М. Федьков, А.Г. Філінюк, Ю.А. і А.Ю. Хоптяри, О.Т. Щур, В.І. Якубовський та ін. Чимало з них нагороджені державними та відомчими відзнаками, грамотами Інституту історії України НАН України, обласних і районних держадміністрацій та рад, Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, міського голови та міськради Кам'янця-Подільського управління освіти і науки тощо. А.О. Копилов, В.С. Степанков і О.М. Завальнюк стали Почесними громадянами Кам'янця-Подільського.

Упродовж двох останніх років Центр у співпраці з іншими структурами області забезпечив проведення 11 всеукраїнських науково-практичних конференцій: «Хмельниччина в умовах війни росії проти України» (Хмельницький, 2023, 2024), «Суспільні трансформації на Поділлі наприкінці XVIII – на початку XX ст.» (Кам'янець-Подільський, 2023, 2024), «Павло Скоропадський і гетьманська держава в історії України початку XX століття» (Кам'янець-Подільський, 2023), XVII Подільська наукова історико-краєзнавча конференція (Хмельницький, 2023), «Перші краєзнавчі читання в пам'ять професора Лева Баженова» (Хмельницький, 2023), «Дунаєвеччина в умовах війни росії проти України» (Дунаївці, 2023), «Сьома Могилив-Подільська наукова історико-краєзнавча конференція» (Могилив-Подільський, 2023), «Юхим (Євфимій) Сіцинський – подільський історик, краєзнавець, релігійний і громадський діяч (до 165-річчя від дня народження)» (Деражня, 2024), «Історія міст і сіл Хмельниччини» (Городок, 2024), а також регіональної науково-практичної конференції «Закупне в історії краю» (Закупне, 2024). На 2025 р. заплановано проведення низки подібних форумів, які стануть справжніми подіями у житті подільсьзнавців.

Висновки. Отож, упродовж 30-річного періоду своєї діяльності Центр дослідження історії Поділля цілком виправдав покладені на нього керівництвом Інституту історії України НАН України та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка сподівання, реально став потужним осередком в справі організації на високому рівні роботи з дослідження історії краю. Своїми понад 5 тис. добротних наукових праць він зробив сер-

йозний внесок у розвиток регіональної історії, значно розширив і поглибив пізнання багатьох аспектів з минувшини свого краю, створив велику наукову базу для осмислення та узагальнення багаторічних авторських напрацювань, сприяв подальшому з'ясуванню внеску регіональних чинників у всеукраїнські історичні процеси, допоміг краєзнавчому загалу поновому осмислити чимало важливих питань і продемонструвати отримані результати на поважних наукових форумах. Останні роки діяльності засвідчують, що ЦДІП продовжує збагачувати раніш сформовані організаційні й дослідницькі традиції подільських істориків та має чималий ресурс для подальшого успішного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л.В. Alma mater подільського краєзнавства. (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть): наукове видання. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 416 с.
2. Баженов Л.В., Баженова С.Е. В ім'я історичної науки та поділлязнавства (25 років поступу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка). *Матеріали XVI Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції* / [редкол.: С.А. Копилов (співголова), О.П. Реєнт (співголова), Л.В. Баженов (від. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2020. С. 16-27.
3. Баженов Л.В. Перші п'ять років Центру дослідження історії Поділля. *Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції* / ред. кол.: І.С. Винокур (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. дер. пед. ун-т, 2000. С. 22-25.
4. Баженов Л.В. Створення Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАНУ в Кам'янці-Подільському. *Укр. іст. журн.* 1997. № 2. С. 147-148.
5. Доктори наук, професори Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довідково-бібліографічне видання / уклад.: І.М. Конет, В.С. Прокопчук. Кам'янець-Подільський: Вид-во «Абетка-Світ», 2013. 512 с.:іл.
6. Баженов Л.В. Центр дослідження історії Поділля: наукова та організаційна діяльність на базі історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. *Освіта, наука і культура: зб. наук. праць* / редкол.: О.М. Завальнюк (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2018. Т. 25: До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. С. 581-601.
7. Завальнюк О.М. Подільські науковці й освітяни: звершення в ім'я незалежної України. Персональний вимір. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 576 с.
8. Завальнюк О.М., Прокопчук В.С. Лідер наукової школи (до 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної праці професора Л.В. Баженова). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 180 с.
9. Звіт про роботу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка за 2023 рік. Кам'янець-Подільський, 2024. 77 с. [Рукопис].
10. Звіт про роботу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка за 2024 рік. Кам'янець-Подільський, 2025. 86 с. [Рукопис].
11. Реєнт О., Прокопчук В., Завальнюк О. До 75-річчя доктора історичних наук, професора Л. Баженова. *Укр. іст. журн.* 2021. № 1. С. 228-231.

Отримано: 21.03.2025

СУТНІСТЬ ТА ВЛАСТИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО БРЕНДУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню сутності політичного бренду. Розкрито основні підходи до визначення політичного бренду та зосереджено увагу на його складових. Особливий акцент зроблено на ролі автентичності, авторитеті та медійній присутності у формуванні довіри до політичного бренду.

Ключові слова: бренд, політичний бренд, політичний імідж, автентичність, авторитет.

Актуальність теми. Сучасний політичний простір стрімко змінюється під впливом цифрових технологій та маркетингових стратегій, змушуючи політичних акторів усе частіше вибудовувати свій імідж, з метою виокремлення серед значної кількості альтернативних суб'єктів, звертаючись до механізмів, традиційно властивих комерційним брендам. У контексті політичного процесу його суб'єкти дедалі частіше виступають у ролі «продавців», які пропонують «продукт» – політичну ідею чи особистість – та формують імідж, що сприймається у якості гаранту певного майбутнього. Це сприяє формуванню позитивних асоціацій у виборців, викликає у них сильні емоції, узгоджені з їхніми цінностями, що посилює їхню довіру до політичного актора. Політичний ринок постійно поповнюється новими політичними брендами, які адаптуються до цифрової реальності та дедалі частіше функціонують у віртуальному політичному просторі.

Мета публікації полягає у визначенні сутності політичного бренду та характеристиці його властивостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «бренд» має давньонорвезьке походження, що буквально означає «ставити клеймо». Сьогодні термін «бренд» широко використовується в комерційному середовищі та слугує ідентифікатором виробника чи продавця товарів і послуг, сприяючи диференціації їх на ринку. Бренди дедалі частіше виходять за межі традиційних товарів і послуг, охоплюючи усе нові сфери. Тому поняття «бренд» має ширше значення, ніж «символ» чи «символіка», які є лише його складовою, що відіграють ключову роль у формуванні бренду та впливають на підсвідомість і поведінку суспільства [1, с. 154-155]. Він стосується не лише товарів і компаній, але також поширюється на знаменитостей і окремих осіб. У спрощеному розумінні призначення бренду полягає в тому, щоб виконувати функцію евристики споживчої поведінки або своєрідного психологічного ярлика, який полегшує процес вибору, дозволяючи споживачам швидко та без зусиль розрізняти схожі продукти на ринку [4, р. 3].

В сучасній науці існує широкий спектр визначень категорії «бренд». Одні зосереджуються на самому продукті чи послугі, інші – на їхній нематеріальній або «віртуальній» стороні, часто не враховуючи якість, споживчі характеристики, зручність і досвід використання. Дехто акцентує увагу на емоційному аспекті [3, с. 121]. Аналізуючи методологічні підходи до визначення поняття «бренд», Г. Студінська пропонує під ним розуміти віртуальний зв'язок між виробником та групою споживачів, що забезпечує досягнення економічних цілей першого через задоволення інтегрованих потреб останніх завдяки їх стійкому асоціативному сприйняттю [3, с. 124]. Бренди, будучи ключовим механізмом формування довгостро-

кових лояльних відносин між корпораціями та споживачами, становлять значну частину нематеріальної цінності організації, проте, на відміну від інших рекламованих товарів, їхня значущість визначається не лише маркетинговим контролем, але й досвідом та сприйняттям громадськістю [4, р. 3].

Політичне середовище часто порівнюють з ринком, де «продавці» знаходять «покупців» шляхом реклами, що вимагає презентації «товарів» – кандидатів на владні посади чи шляхів вирішення суспільно значущих проблем у формі символів, які позитивно сприймаються електоратом. Відповідно, політичний бренд виступає засобом візуального та смислового кодування політичних ідей та проєктів. Ринкові механізми відтворення влади вимагають застосування символів-брендів – переважно віртуальних орієнтирів у політичному просторі [1, с. 154].

С. Нільсен під політичним брендом розуміє політичні репрезентації, сформовані за шаблоном, які можна ідентифікувати та відрізнити від інших політичних репрезентацій [4, р. 5]. Відповідно політичний бренд існує у вигляді системно впорядкованої моделі ознак та характеристик, що дозволяють чітко його ідентифікувати та відмежувати від інших політичних брендів. На думку П. Соколовського політичний бренд є сконструйованим образом політичного суб'єкта або політичного явища, що охоплює систему цінностей та сукупність стійких уявлень, запитів і очікувань, на основі яких формується лояльність цільової аудиторії, що сприяє залученню соціальних груп до участі у політичному процесі [2, с. 16].

Ю. Сліпецька під політичним брендом розуміє політичний проєкт, спрямований на формування іміджу суб'єкта політичного процесу, що об'єднує певні цільові групи. Вона вказує на підтипи політичного бренду: бренд-персоналія – образ політичного лідера та бренд-організації – імідж партії чи іншої політичної структури. Базовими складовими структури політичного бренду, на думку дослідниці, виступають політичний імідж та політична репутація. Політичний бренд дає змогу відстежити процес формування цілісного та стабільного іміджу політичного актора, що охоплює набір особливих цінностей, рис, ознак, очікувань, настроїв та емоційного сприйняття [5, р. 19].

Політичний бренд, як вказують А. Ганглофф і Д. Юран складається з трьох основних компонентів: ідеології, особи та партії, що нерозривно пов'язані та не можуть існувати окремо. Сильний політичний бренд ґрунтується на автентичності відносин між політиком й ідеологією, а також авторитеті, що відображає здатність політика виконати свої передвиборчі обіцянки [4, р. 6-8]. Важливу роль відіграє також медіа-присутність політичного актора, оскільки увага зі сторони ЗМІ підвищує його впізнаваність та зміцнює бренд, подібно до того, як постійний медіа-вплив зміцнює комерційний бренд [4, р. 13]. Формування сильного та дієвого політичного бренду є ключовим чинником підтримки стійкого зв'язку з власним електоратом, що можливо лише за умови створення якісного візуального продукту, а також чіткої відповідності політичного бренду ціннісним орієнтирам, очікуванням, потребам і уявленням цільових груп [5, р. 19].

Важливими складовими політичного бренду є автентичність та авторитет. Автентичність відображає здатність політика бути надійним захисником певних ідеологічних позицій, тоді як авторитет визначається як сприйняття громадськістю потенціалу політичного актора виконати свої обіцянки [4, р. 9, 11]. Взаємодія цих компонентів створює міцну основу для формування довіри до політичного бренду, що, в свою чергу, стимулює активну підтримку виборців.

У XXI столітті політичний ринок переживає значну трансформацію, що зумовлена стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Соціальні мережі, зокрема Facebook, Instagram, X, Telegram, YouTube та TikTok, перетворились на головні майданчики для просування політичних брендів. Політичні суб'єкти активно використовують цифрові платформи для створення візуальних та смислових образів, які сприяють формуванню колективного сприйняття та підтримки електорату. При цьому важливим є не лише контент, але й регулярність його повторення, що дозволяє закріпити позитивні асоціації у свідомості громадян.

Висновки. В сучасних умовах бренд виступає потужним комунікативним інструментом не лише у комерційній сфері, але й у політичному просторі. Він підвищує впізнаваність політика чи партії, сприяє формуванню відчуття спільності та приналежності серед електорату. Політичний бренд можна визначити як сконструйований та впізнаваний образ політичного суб'єкта чи явища, що поєднує систему цінностей, стійкі уявлення, очікування та емоції цільових груп, спрямований на формування лояльності та активну участь соціальних груп у політичному процесі. Ефективність політичного бренду базується на поєднанні автентичності, авторитету, чіткої ідеологічної позиції, а також активної присутності у медіапросторі. Саме медійна активність забезпечує довіру до бренду та сприяє його впізнаваності й стабільності.

Список використаних джерел:

1. Лісовська М. Партійний бренд як засіб впливу на електорат. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1-2. 153-161. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/lisovska_partiinyi.pdf
2. Соколовський П. Бренд в системі публічного управління: політичний аспект: кваліфікаційна робота ... магістра. Житомир, 2023. 34 с. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15480/1/Sokolovskyi_PO_KR_281_2023.pdf
3. Студінська Г. Методологічні підходи до визначення поняття «бренд». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. С. 121-125. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_08/30.pdf
4. Gangloff A. & Yuran D. Elements of political brands and effects of political branding on electoral success. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/344596611_Elements_of_political_brands_and_effects_of_political_branding_on_electoral_success
5. Slipetska J. Technology of political branding during the parliamentary election campaign 2019 in Ukraine: an analysis of successful cases. *ГРАНІ*. 2021. Том 24. № 1. С. 18-26. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1590/1569>

Отримано: 21.03.2025

Павло КЛІЩИНСЬКИЙ

кандидат історичних наук, старший

викладач кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6600-7833>

БЛАГОДІЙНІСТЬ ПОДІЛЬСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛАХ ВИДАННЯ «ПРАВОСЛАВНАЯ ПОДОЛИЯ»)

Анотація. У даній статті, на матеріалах періодичного видання «Православная Подолия» висвітлюються основні аспекти благодійної діяльності релігійних установ Подільської губернії під час Першої світової війни. Розглянуто громадсько-політичні, адміністративні аспекти благодійності православного духовенства Подільської єпархії на початковому етапі війни (1914–1915 рр.). Відзначено роль та місце православного кліру в організації матеріальної допомоги мобілізованим військовослужбовцям та членам їх родин, особовому складу військових частин, в налагодженні стабільного фінансового забезпечення діяльності військово-медичних установ м. Кам'янця-Подільського та Подільської губернії.

Ключові слова: Поділля, парафія, духовенство, громадська допомога, єпархіальний комітет.

Актуальність теми. Сучасна історія України вкотре доводить, що суспільні зміни, спричинені війнами, відчутні в усіх сферах життя, включаючи благодійність. Початок Першої світової війни, як ніколи раніше, активізував громадську допомогу. Разом із різноманітними світськими організаціями активну благодійну діяльність здійснювали і представники православної церкви. Напрями діяльності парафіяльних опікунських рад та різноманітних релігійних товариств на території Подільської губернії у той складний час відзначались масштабістю, різноманітністю та неабиякою ефективністю.

Метою публікації є розкриття ключових аспектів благодійної роботи православного духовенства Поділля в аспекті надання допомоги військовослужбовцям та їхнім сім'ям, покращення умов життя і побуту населення регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початком розгортання бойових дій Святий Синод видав постанову, за якою одним із першочергових завдань духовенства стало надання матеріальної допомоги сім'ям мобілізованих солдатів. Для цього пропонувалося терміново створити в усіх парафіях попечительські ради, що опікувалися родинами військових. До складу таких рад обов'язково входили парафіяльний священик і церковний староста, а решта членів та голова обиралися парафіянами.

Основними завданнями попечительських рад були облік родин мобілізованих воїнів, оцінка їхнього матеріального становища та організація виплат державної допомоги. Крім грошової підтримки, ради також забезпечували сім'ї солдатів продовольством і необхідними промисловими товарами. До лютого 1915 року в Подільській єпархії 7 439 сімей отримали фінансову допомогу на загальну суму 5 165 карбованців 17 копійок, яку надали 508 попечительських рад [10].

Важливу роль у доброчинній діяльності відігравав Подільський єпархіальний комітет із надання допомоги пораненим і хворим воїнам. Спочатку, через загрозу бойових дій з австрійськими військами, за наказом єпископа Подільського і Брацлавського Митрофана у Вінниці створили тимчасовий комітет. Після звільнення Подільської губернії від австрійських військ комітет перенесли до Кам'янця-Подільського, де 4 вересня 1914 року він був реорга-

нізований. До його складу увійшли ректор семінарії, протоієрей А. Замятнін, кафедральний протоієрей І. Лебедев та інші духовні особи. Згодом комітет поповнювався новими членами, а його діяльність стала систематичною [2, с. 344-345].

З часу утворення і до 1 січня 1915 р. комітетом було реалізовано цілу низку заходів. Зокрема: 1. Проведено 11 засідань, в ході яких було остаточно сформовано склад комітету, створено 3 його комісії (виконавчу, ревізійну і комісію з управління лазаретом), розглянуто 258 справ, пов'язаних із наданням допомоги тощо. 2. 6 вересня 1914 р. на кошти комітету було відкрито лазарет при Браїлівському монастирі на 24 ліжка, кількість яких, з часом, зросла до 50. 3. Згідно постанови Комітету від 17 вересня 1914 р. відкрито лазарет при Немирівській двокласній школі на 20 ліжок, 6 з яких взяв на утримання Немирівський монастир, 2 – сама школа і 12 єпархіальний комітет. 4. Згідно постанови комітету від 28 вересня 1914 р. при Немирівському монастирі оснащено і відкрито лазарет на 10 ліжок: 2 з них утримував сам монастир, решту – єпархіальний комітет [2, с. 346-347]. 5. 24 грудня 1914 р. відкрито єпархіальний лазарет в самому Кам'янці-Подільському на 50 ліжок (згодом їх кількість збільшилась до 100). Урочисте освячення лазарету відбулося 30 грудня 1914 р. [2, с. 347]. З часом тут, під безпосереднім керівництвом спеціального єпархіального спостерігача, було проведено водогін і електричне освітлення, влаштовані окремі ванна кімната, пральня, туалети, а також оснащені за останніми вимогами медицини і техніки того часу операційна, перев'язочна і аптека. З метою задоволення духовних потреб хворих і поранених воїнів в залі лазарету перед вихідними і святковими днями проводились богослужіння. Для підопічних інколи влаштовувались читання, для постійного користування в розпорядженні єпархіального лазарету було піаніно і два грамофони з великою кількістю платівок духовного і світського репертуару [5, с. 1311-1312]. 6. В липні 1915 р. в Пушкінському народному домі було організовано читання до 900-річниці смерті князя Володимира на тему «Війна і християнство», в ході яких зібрано кошти на допомогу військовополоненим [11, с. 1444]. Також систематично надсилались подарунки воїнам на передові позиції, закупка хрестиків, брошур, євангелій для роздачі військовим, які перебували на лікуванні в лазаретах Подільської єпархії тощо [2, с. 347]. Загалом у 1914 р. Подільський єпархіальний комітет надав допомоги на суму 4 943 крб. 62 коп. [1, с. 852].

За розпорядження Владики з 10 жовтня 1914 р. при Подільському єпархіальному комітеті було утворено жіночий колектив, до складу якого увійшли дружини кам'янецьких священників, викладачі духовної семінарії та духовних училищ, деякі особи з світського середовища [3, с. 349]. На нього покладались обов'язки приймати пожертвування речами, виготовляти для лазарету постільну білизну, верхній одяг та взуття для тих, хто залишав лазарет, постачати теплі речі у військові частини, які тимчасово чи постійно дислокувались в Кам'янці-Подільському тощо. З жовтня 1914 р. до січня 1915 р., завдяки жіноцтву, від імені єпархіального комітету було відправлено 7 партій білизни, теплих речей і продуктових припасів Українському піхотному, Лінійному і Волжському козачим полкам. Загалом це склало 80 пудів продуктових припасів і тютюну та 9 568 шт. різної білизни [3, с. 349-350]. Воякам, які перебували на лікуванні в Кам'янці-Подільському, перено: 20 теплих курток, 134 полотняних сорочки, 117 підштанників, 98 рушників, 63 носових хустинки, 88 пар онуч, 50 простирадл, 2 шарфи, одну шапку та валянки [3, с. 352].

На справу допомоги хворим і пораненим воїнам відгукнулися і навчальні заклади – духовні училища та церковні школи Подільської губернії. Так, корпорація Тульчинського ду-

ховного училища постановила: відраховувати від місячного утримання по 3%, Рада Гуківської другокласної школи вирішила щомісячно з бюджету відраховувати 150 крб., 3% заробітної плати працівників, збирати пожертвування з учнів, за принципом «хто скільки зможе» [1, с. 852]. Різномановною допомогою солдатським сім'ям займалось також Кам'янець-Подільське єпархіальне Іоано-Предтеченське братство та Кам'янець-Подільський Комітет православного Місіонерського товариства [5, с. 1292-1296]. Завдяки особистому проханню преосвященного Митрофана перед Св. Синодом від 20 червня 1915 р. було виділено 500 крб. На відновлення Сатанівського жіночого монастиря, зруйнованого в результаті бомбардування австрійськими військами в серпні 1914 р. [10].

Умови війни вимагали від населення прифронтових губерній в час жнив якомога швидше зібрати врожаї. Місцеве парафіяльне духовенство всіляко допомагало в організації допомоги сім'ям покликаних на війну солдатів. У повідомленні одного із священників єпископові Митрофану в серпні 1915 р. зазначалося: «На полях сімей запасних і ратників збір хліба своєчасно закінчено. Повне співчуття і допомогу їм надавали всі стани і установи. Тому ці родини особливо гострої матеріальної потреби не відчують» [12, с. 1590].

Релігійна громада регіону брала активну участь і у допомозі дітям. З ініціативи Св. Синоду по всій території Подільської губернії створювались дитячі притулки-яслі. Так, Літинське відділення Свято-Володимирського братства організувало притулок з догляду за дітьми. Він працював з 1 липня по 1 серпня (в розпал польових робіт) і розрахований був на 50 дітей [11, с. 1555-1556]. Подібні заклади існували в Ладизині [12, с. 1588-1590], при Коржовецькому чоловічому монастирі [11, с. 1557-1558] тощо.

Окрім організаційної діяльності із надання громадської допомоги постраждалим від війни, окремі представники подільського духовенства вносили посильний вклад справу благодійності. Так, священник 5-го Вінницького округу відраховував 2% із свого жалування на користь Червоного Хреста, утримував протягом усієї війни 2 ліжка в лазареті при станції Жмеринка. Кам'янецьке міське духовенство на зборах 11 вересня 1914 р. постановило відраховувати щомісячно кошти з утримання парафіян усіх посад від 2 до 5% [1, с. 852-853].

Незважаючи на це, в газеті «Новое время» від 28 червня 1915 р. в статті «Духовенство і війна», її автор Б. Царевський, досить негативно оцінював діяльність духовенства в умовах війни, зокрема відзначав незадовільну діяльність попечительських рад Подільської єпархії. У відповідь на такий закид було оприлюднено офіційні дані, які засвідчували, що попечительські ради в Подільській єпархії відкриті і діяли у всіх самостійних парафіях – загалом 1441. Допомога надана попечительськими радами єпархії сім'ям призваних на дійсну військову службу грішми, натурою і організованою працею, оцінювалася в 156 282 крб. 94 к. (станом на липень 1915 р.). Крім того, духовенство єпархії зібрало з своїх коштів, від парафій і церков до 112 тис. крб. на утримання і лікування хворих та поранених воїнів в чотирьох єпархіальних лазаретах. В діючу армію надіслано до 2,5 тис. пар взуття, до 20 тис. одиниць білизни і до 500 пудів різноманітних припасів [5, с. 1317-1318].

Висновки. Таким чином, наведені факти свідчать про те, що релігійною громадою Подільської губернії було зроблено значний вклад в справу допомоги хворим та пораненим воїнам, їхнім родинам та всім, хто її потребував за умов війни. Це мало надзвичайно велике значення, оскільки державні установи за таких обставин не завжди могли надати допомогу населенню вчасно та якісно.

Список використаних джерел:

1. Жертвы духовенства и прихожан на раненых и больных воинов. *Православная Подолия*. 1914. № 34. 14 сент. С. 852-853.
2. Краткий отчёт деятельности Подольского Епархиального Комитета по оказанию помощи больным и раненым воинам по 1 января 1915 г. *Православная Подолия*. 1915. №7. 14 февр. С. 344-346.
3. Отчёт о деятельности Дамского Кружка при Подольском Епархиальном комитете по оказанию помощи больным и раненым воинам за время с 10 октября 1914 года по 1 января 1915 года. *Православная Подолия*. 1915. №7. 14 февр. С. 348-352.
4. Подольский епархиальный лазарет для больных и раненых воинов. *Православная Подолия*. 1915. №4. 4 янв. С. 36-41.
5. Подольский епархиальный лазарет для больных и раненых воинов (24 декабря 1914 года – 24 июня 1915 года). *Православная Подолия*. 1915. №28. 12 июля. С. 1292-1333.
6. *Православная Подолия*. 1914. №34. 14 сент. С. 869-870.
7. *Православная Подолия*. 1914. №35. 21 сент. С. 891-899.
8. *Православная Подолия*. 1915. №3. 18 янв. С. 160-161.
9. *Православная Подолия*. 1915. №4. 25 янв. С. 209-210.
10. *Православная Подолия*. 1915. 5 июля. №27. С. 1284.
11. *Православная Подолия*. 1915. 2 авг. №31. С. 1444-1558.
12. *Православная Подолия*. 1915. 4 окт. №35. С. 1586-1590.

Отримано: 21.03.2025

Олександр КОМАРНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

ВПЛИВ ГОРБАЧОВСЬКОЇ «ПЕРЕБУДОВИ» НА ОРГАНІЗАЦІЮ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: НА ПРИКЛАДІ ЗВО ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Анотація. У статті на прикладі ЗВО Хмельниччини показано, який вплив горбачовська «перебудова» здійснила на організацію освітнього процесу. Автор зазначає, що виші скористалися можливістю вносити пропозиції щодо вдосконалення освітнього процесу, було запроваджено анкетування «Викладач очима студентів», огляд-конкурс лекторської майстерності професорсько-викладацького складу, розширювалася комп'ютеризації навчальної роботи, більше уваги почали приділяти вивченню іноземних мов, активізувалася робота щодо впровадження в освітній процес української мови.

Ключові слова: інститут, освітній процес, викладач, комп'ютеризація, мова.

Актуальність теми. З проголошенням державної незалежності України для істориків відкрилися нові перспективи дослідження різних політичних і соціальних процесів радянської доби. Це зумовлювалося не лише відходом від комуністичної ідеології, але й набагато ширшим доступом науковців до архівних джерел, що дозволило вивчити нові грані проблем, використанням і упорядкуванням фактичного матеріалу попередніх досліджень. Суперечливим явищем в історії радянського суспільства була «горбачовська перебудова», яка охопила усі сфери суспільно-політичного життя Української РСР. У контексті цих процесів значний

інтерес викликає підготовка кваліфікованих кадрів. На жаль, проблема розвитку вищої освіти у період перебудови ще не знайшла належного висвітлення у наукових працях. Фактично відсутні ґрунтовні синтетичні праці, які б комплексно показали роботу закладів вищої освіти у цей період.

Мета публікації – на прикладі ЗВО Хмельниччини показати, який вплив горбачовська «перебудова» здійснила на організацію освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЗВО Хмельниччини не могли не відчувати перебудовчі новації. Зокрема, колективи вишів отримали право вносити пропозиції щодо вдосконалення освітнього процесу. Так, у Кам'янець-Подільському сільгоспінституті (СПІ), взявши до уваги наказ Міністерства вищої і середньої освіти УРСР за №660 від 22.09.1986 р. «Про розвиток ініціативи науково-педагогічних колективів вишів, розширення їх прав у здійсненні перебудови навчального процесу», колектив розробив низку заходів і пропозицій, які могли бути реалізовані у виші. Декани факультетів пропонували, щоби з кожної дисципліни 15-20% годин перенести на самостійне опрацювання. Ректор М. Самокиш на засіданні вченої ради 31 жовтня 1986 р. зауважував, що це скорочення викладачі мали забезпечити методично обґрунтованим матеріалом самостійної роботи [1, арк. 36]. 30 серпня 1987 р. очільник СПІ на засіданні вченої ради висловив думку щодо зменшення на деяких спеціальностях годин на вивчення історії КПРС, що на той час, незважаючи на перебудовчі віяння, було досить сміливим кроком [2, арк. 19].

Подібні новації запроваджували і в педінституті. Наприклад, у грудні 1989 р. у газеті «Радянський студент» було опубліковано рішення зборів комсомольського і профспілкового активів філологічного факультету, які з метою підвищення ефективності освітнього процесу на факультеті пропонували внести деякі поправки до навчального плану [3].

У Хмельницькому технологічному інституті (ХТІ) відповідно до наказу Держкомітету СРСР з народної освіти №946 від 26 грудня 1989 р. «Про реалізацію пропозицій делегатів всесоюзного студентського форуму», 6 лютого 1990 р. вийшов наказ ректора Р. Сіліна, який передбачав замість дисциплін «Історія КПРС» та «Науковий комунізм» ввести відповідно «Політичну історію ХХ ст.» і «Проблеми теорії сучасного соціалізму» [4, с. 263].

Значна увага приділялася навчально-методичній роботі. У цьому контексті варто згадати події вересня 1987 р., коли на базі педінституту з 9 по 18 вересня проходила Всесоюзна нарада-семінар завідувачів кафедр історичних факультетів педінститутів СРСР, на якій обговорили шляхи та засоби перебудови вищої історичної освіти, вироблено нові підходи до інтенсифікації всього комплексу підготовки вчителів історії [5].

Починаючи з другої половини 80-х рр., у вишах запроваджено анкетування «Викладач очима студентів». Так, у педінституті у 1988 р. було анкетовано 274 викладачі. У результаті від 8 до 9 балів одержали 78 осіб (28,5% від загальної кількості), від 7 до 8 – відповідно 118 і 43%, від 6 до 7 – 55 і 25%, від 5 до 6 – 18 і 3,5%. Анкетування показало, що 26-27% викладачів читали лекції, проводили практичні заняття з оцінкою «задовільно». Щоправда, на засіданні вченої ради зазначалося, що під час проведення анкетування були виявлені елементи тиску на студентів з боку окремих викладачів. Деяким студентам дозволяли давати відповіді вдома. До підрахунку результатів анкетування залучалася також студентська молодь, що було грубим порушенням проведення цього заходу [6, арк. 10]. Подібне практикували і в СПІ [2, арк. 20].

У ХТІ щорічно проводився огляд-конкурс лекторської майстерності професорсько-викладацького складу «Кращий лектор ХТІПО». Зокрема, за підсумками 1985-1986 н. перемогли Ж. Гуцал, В. Ковтун, І Пастух, Т. Тарасова, Д. Ярош [4, с. 216].

У вишах ініціювали питання про розширення комп'ютеризації освітнього процесу. Так, 30 серпня 1988 р. ректор СГІ М. Самокиш наголошував, що необхідно було у 1988-1989 н.р. зробити ривок у цьому напрямку. У виші на той час було 9 персональних комп'ютери і 2 «великі машини» [не зрозуміло що це. – Авт.] на 16 посадкових місць. Керівник зазначав, що машини треба було завантажити роботою не менше ніж 16 год. в день, жодний предмет не повинен був викладатися без використання ЕОМ [7, арк. 34]. Рівно через рік ректор знову порушив питання про необхідність активізації комп'ютеризації: «Якщо ми цього [комп'ютеризації] не зробимо. То нам загрожує відставання, жебрацтво і безкультур'я. Якщо ми не навчимося користуватися електронно-обчислювальною технікою – ми ніколи не позбудемося журналів, відомостей, ордерів, квитанцій і т.д., що заповонило наше життя. Я бачив, що дала людям комп'ютеризація. Піднімається загальний рівень людей, мислення і т.д. Ми повинні стати користувачами цієї техніки, а інакше нам не місце в інституті. Техніки у нас не вистачає» [8, арк. 175]. У ХТІ у 1988 р. було 40 ЕОМ. Тоді ж на базі міжкафедральної лабораторії комп'ютеризації і технічного оснащення освітнього процесу введено в дію навчальний дисплейно-телевізійний клас «Нейрон – ХТІПО» [4, с. 234].

Наприкінці десятиліття у СГІ, який йшов у ногу з часом, вирішили готувати фермерів. На 1989-1990 н.р. запланували створити школу орендарів і фермерів, яку мали організувати зі студентів. Слухачі мали надавати послуги сільським жителям. Задля цього було налагоджено контакти з СПТУ №22 (с. Толстово Заліщицького району Тернопільської області), з яким підписали відповідний договір про підготовку такої категорії працівників [8, арк. 176].

Наприкінці десятиліття почали більше уваги приділяти вивченню іноземних мов. Зокрема, у СГІ у 1989-1990 н.р. на денній формі навчання іноземні мови вивчав 1481 студент із 2595, у т.ч. англійську – 826, німецьку – 471, французьку – 184, на заочній – відповідно 891, 2867, 322, 463, 106 [9, арк. 1-2].

Після прийняття Закону «Про мови в Українській РСР» у вишах Хмельниччини розпочалася робота щодо впровадження української мови в освітній процес. Так, у ХТІ 30 жовтня 1989 р. вийшов відповідний наказ ректора Р.Сіліна. Це був перший наказ, написаний українською мовою. Керівник закладу розпорядився у діючі робочі плани денної форми навчання внести вивчення української мови на перших курсах всіх спеціальностей студентами, які не вивчали українську у середній школі [4, с. 250]. 25 грудня того ж року вийшов наказ про заходи щодо введення в дію цього закону відповідно до Постанови Верховної Ради УРСР від 28 жовтня 1989 р. за №8313-XI «Про порядок введення в дію Закону Української РСР «Про мови в Українській РСР» та відповідного наказу Мінвузу УРСР від 4 грудня 1989 р. за №277. У наказі йшлося про забезпечення до 15 лютого 1990 р. вивчення та широкого обговорення цих актів у трудових колективах підрозділів, кафедр та в академічних групах. Передбачалося, що вступні екзамени абітурієнти мали складати українською та російською мовами. Водночас, з 1990-1991 н.р. для студентів I курсу, які не складали екзамен з української мови та літератури, запроваджувалося її обов'язкове вивчення за типовою програмою із складанням заліку чи екзамену. Завідувачі кафедр мали розгорнути роботу з підготовки навчально-методичного забезпечення українською мовою відповідно до потреб освітнього процесу. Передбачалося з 1 лютого 1990 р. організувати вивчення української мови праців-

никами адміністративно-керівного складу, викладачами, що не володіли нею в обсязі, необхідному для виконання своїх службових обов'язків [4, с. 255].

Питання про виконання Закону «Про мови в Українській РСР» розглядалися у ХТІ і в наступні роки. Наприклад, 22 травня 1991 р. на засіданні вченої ради присутні заслухали виступ проректора з навчальної роботи С. Костогриза про виконання рішення колегії Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти «Про стан впровадження закону «Про мови в Українській РСР» від 26 грудня 1990 р. за №12-2/210. Відмічено, що не зважаючи на певні здобутки у цьому напрямку, робота колективу не відповідала існуючим вимогам. Було розроблено графік переходу інституту на українську мову викладання. Так, у 1991-1992 н.р. на українську мали перейти перші курси, у 1992-1993 н.р. – другі і т.д. [10, арк. 56-57]. Проголошення державної незалежності внесло абсолютно-суттєві зміни у цей графік.

Висновки. Таким чином, ЗВО Хмельниччини відчували перебудовчі новації. Зокрема, вони скористалися можливістю вносити пропозиції щодо вдосконалення освітнього процесу, було запроваджено анкетування «Викладач очима студентів», огляд-конкурс лекторської майстерності професорсько-викладацького складу, розширювалася комп'ютеризації навчальної роботи, більше уваги почали приділяти вивченню іноземних мов, активізувалася робота щодо впровадження в освітній процес української мови.

Список використаних джерел:

1. Держархів Хмельницької області. Ф. Р. 195. Оп. 6. Спр. 4.
2. Держархів Хмельницької області. Ф. Р. 195. Оп. 6. Спр. 88.
3. Рішення зборів комсомольського і профспілкового активів філологічного факультету. *Радянський студент*. 1989. 7 грудня.
4. Кадри для служби сервісу. Становлення та розвиток університету (1967-1994 рр.): зб. док. і матер. / [упоряд. І.Х. Ткачук і Ю.С. Земський]. Хмельницький: ХНУ, 2007. 612 с.
5. Про перебудову. *Радянський студент*. 1987. 29 вересня.
6. Відомчий архів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Протокол №7 засідання ради інституту від 30 травня 1988 р.
7. Держархів Хмельницької області. Ф. Р. 195. Оп. 6. Спр. 172.
8. Держархів Хмельницької області. Ф. Р. 195. Оп. 6. Спр. 253.
9. Держархів Хмельницької області. Ф. Р. 195. Оп. 6. Спр. 359.
10. Держархів Хмельницької області. Ф. Р. 6151. Оп. 2. Спр. 109.

Отримано: 21.03.2025

Владислав КОРНІЛОВ

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-6124-7750>

РАДНОТСЬКА КОАЛІЦІЯ: ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ, ЗАВДАННЯ, МІСЦЕ КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті аналізуються причини та передумови створення Раднотської коаліції (1656–1657 рр.), а також мотивація та участь у ній Війська Запорозького. Акцентується увага на причинах краху цього антипольського об'єднання держав.*

***Ключові слова:** Раднотська коаліція, Трансільванія, козацька Україна, Річ Посполита, Центрально-Східна Європа 50 рр. XVII ст.*

Постановка проблеми. Історія Раднотської коаліції (1656–1657) демонструє, як Україна постійно перебувала в центрі міжнародних конфліктів. Це явище залишається актуальним і сьогодні, коли великі держави використовують Україну у своїх стратегічних інтересах. Як і в XVII столітті, сучасна Україна є об'єктом геополітичного протистояння між світовими гравцями. Сьогодні, як і тоді, ключовим питанням є вибір союзників та балансування між ними. Богдан Хмельницький, спираючись на Раднотську коаліцію, намагався гарантувати незалежність України, проте союз виявився хитким і ненадійним. Сучасна дипломатія також стикається з проблемою довіри у міжнародних відносинах. Історія доводить, що жоден союз не є постійним, і Україна повинна будувати власну силу, не покладаючись лише на зовнішню підтримку.

Важливим видається в військовий аспект, який також містить очевидні уроки для сучасності. Сама кампанія 1657 р. показала важливість чіткої стратегії та військової координації між союзниками. Відсутність єдиного керівництва та несинхронізовані дії союзників призвели до поразки коаліції. Це свідчить про важливість сучасної військової інтеграції України з партнерами, що спостерігається у форматах, подібних до співпраці з НАТО.

Маємо також і державотворчі виклики. Раднотська коаліція була спробою розширення українських територій і зміцнення державності, проте швидкі зміни зовнішньополітичної ситуації зірвали ці плани. Сучасна Україна також веде боротьбу за територіальну цілісність і незалежність. Як і у XVII ст., одним із ключових викликів є стабільність внутрішньополітичної ситуації, яка в умовах Руїни після Хмельницького була втрачена.

Відтак, Раднотська коаліція – це не лише історична подія, а важливий урок для сучасної України. Вона нагадує про: цінність міжнародних союзів, але й про їхню хиткість; необхідність власної сильної держави, а не лише сподівань на допомогу; роль України як суб'єкта міжнародної політики, а не лише її об'єкта. Історія повторюється, і сучасна Україна має враховувати досвід минулого, аби не повторити помилки XVII століття.

Мета публікації – проаналізувати чинники становлення Раднотської коаліції (1656–1657 рр.) та місце в ній козацької України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раднотська коаліція була створена в умовах Північної війни між Швецією і Польщею (1655–1660). Основними чинниками, що сприяли її формуванню, були: по-перше, це криза Речі Посполитої. Після серії поразок у війні проти Швеції (особливо в 1655 році) Польща опинилася на межі розпаду. Це створило сприятливі умови для розподілу її територій сусідніми державами. По-друге, важливим чинником стали плани Шведського короля Карла X Густава розширити свої володіння у Центрально-Східній

Європі, які були серйозно підкріплені успішними діями проти поляків та їх союзників у 1655 – 1656 рр. Третім чинником виступила міжнародна ситуація. Саме восени 1656 р. завершуються тривалі московсько-польські переговори у Вільно, у результаті яких сторони укладають угоду про перемир'я та фактично створюють антишведську коаліцію. Вплив цього чинника полягав, насамперед, у тому, що такі дії Москви кардинально порушували плани гетьмана Богдана Хмельницького щодо союзу з Московським царством. Фактично український гетьман і уклав союз з Москвою лише заради продовження війни з поляками. Відтак, у Чигирині Віленську угоду було сприйнято як зраду з боку Москви та створення серйозної загрози для інтересів України. Усе це змусило Хмельницького шукати нових союзників.

Раднотський договір був укладений 26 листопада (6 грудня) 1656 року в місті Раднот (нині Румунія) між Швецією, Трансильванією, Бранденбургом, Семигородом, Волоським князівством та козацькою Україною.

Власне, українсько-трансильванські зв'язки мали вже доволі значне підґрунтя. Активне міждержавне листування, з означенням дружніх відносин, відбувалося ще з 1654 р. Українсько-трансильванські контакти активізувалися з літа 1655 р., коли означилися плани Москви та Варшави розпочати мирні переговори, проти чого виступав Б. Хмельницький [3, с. 93]. А вже 17 вересня 1656 р. в трансильванському місті Дюлафехерварі було підписано договір про дружбу між Військом Запорозьким і Трансильванією [2, с. 546-547]. А за тиждень (25 вересня) до Хмельницького зі Стокгольма було направлено посольство Якоба Тернешельда та Готарда Веллінга, метою якого була розробка умов майбутнього шведсько-українського договору. Швеція, на ряду з Трансильванією, Українським Гетьманатом розглядалася в якості альтернативи Москві. Тому, коли саме окреслилися негативні для України перспективи можливих польсько-московських переговорів, в Чигирині активізували політику в бік Стокгольма [3, с. 93]. Останній передбачав визнання Швецією незалежності Української держави: послы мали «переконати козаків скласти цілком вільну державу, ні від кого не залежну, проте таку, що знаходиться під протекцією королівської величності (Карла X Густава – В. К.)». Договір про протекцію передбачав також активну участь українського війська у всіх воєнних кампаніях Швеції, будь то проти Москви, чи Польщі. Послы зосередилися і на тому, щоб розірвати московсько-український союз. Зокрема, акцентували увагу на неправомірних діях з боку Москви стосовно Швеції, коли цар «...без жодних підстав на те напав на володіння його королівської величності і за відсутності короля став воювати їх варварськи і у вищій степені тиранічно». При цьому зазначалося, що дії Москви цілком суперечать інтересам Війська Запорозького. Зверталася увага на неправомірне включення до царських титулів українських земель (Волині, Поділля), «територій, які ніколи не належали до Великого князівства Московського», чим висловлює свої претензії на ці землі [3, с. 93].

Українсько-трансильванська угода, укладена ще у 17 (7) вересня 1656 р., де-факто зробила Військо Запорозьке учасником шведсько-трансильванської антипольської коаліції, утвореної 16 грудня 1656 р. в угорському місті Радноті. Як зазначав Л. Кубаля, «...уклавши союз з Ракоці, виношував план захопити цілу Русь Червону аж по Віслу, де споконвічно віра руська існувала та мова руська утримувалася» [1, с. 185].

Договір конституював встановлення військово-політичного союзу між Військом Запорозьким і Трансильванським князівством, відповідно до умов якого сторони зобов'язувалися надавати одна одній військ. допомогу; завчасно повідомляти в разі потреби про агресивні наміри третьої сторони; виявляти неприязнь до д-в, вороже налаштованих до союзника, тає-

мно не порушувати умов договору. Крім так званої асекурації, яка проголошувала загальні засади функціонування союзу, Дердъ II Ракоці намагався нав'язати українській стороні ще й так звані кондиції, які, деталізуючи зміст угоди, ставили Військо Запорозьке в залежне від трансильванського князя становище. Спроба нав'язання кондицій зустріла різко негативну оцінку з боку гетьманського уряду Б.Хмельницького. 27 (17) жовтня 1656 уряд Б. Хмельницького скріпив присягою загальні положення договору, які характеризували його як рівноправну сторону.

Відтак, перебуваючи у союзних відносинах з Трансильванією, козацька Україна логічно увійшла до антипольської коаліції, яка виникла в Радноті. Як уже зазначалося, вагомим чинником участі України в Раднотській коаліції було укладення московсько-польської угоди у Вільні. У Чигирині з засторогою сприйняли дану подію, яка безпосередньо стосувалася України. Хмельницькому надійшла інформація, що в Москві погодилися на відновлення польської влади в Україні, повернення шляхти в обмін обіцяну на польську корону для московського царя Олексія Михайловича. Фактично, укладення Віленської угоди ознаменувало крах Переяславсько-московської угоди 1654 р. Україна вступала в інше об'єднання, вороже новому московсько-польському об'єднанню. Присутність України в коаліції була бажаною для інших її учасників. Так шведський король Карл X Густав потребував підтримки у війні проти Польщі, а козацька армія була доволі потужною військовою силою з відповідним досвідом та мотивацією. Трансильванський володар Юрій II Ракоці також, виношуючи плани походу проти Польщі та сподіваючись отримати гарантії військової допомоги, покладався саме на допомогу козацького війська. Зі свого боку, Богдан Хмельницький отримував шанс реалізувати головне завдання, яке ставилося в ході Української революції – визволити з-під польського панування всі українські землі й утвердити незалежну соборну Українську державу.

Отже, відповідно до укладеного в Радноті договору, у результаті спільної й успішної кампанії проти Польщі передбачався поділ території Речі Посполитої між учасниками угоди: Швеція мала отримати Королівську Пруссію, Жемайтію та Лівонію; Трансильванія (Юрій II Ракоці) – Краків, Люблін, Галичину, Волинь та Поділля; Бранденбург (Фрідріх Вільгельм) – Великопольщу та частину Пруссії; Козацька Україна (Богдан Хмельницький) мала отримати Київщину, Брацлавщину та решту українських земель, що залишалися під владою Польщі; Волоське князівство мало зберегти автономію та сприяти воєнним діям.

Після укладення Раднотського договору союзниками було прийняте рішення завдати вирішального удару по Речі Посполитій. У лютому 1657 р. князь Трансильванії Юрій II Ракоці, відповідно до домовленостей, у лютому 1657 року вирушив у похід на Польщу. Метою походу було захоплення територій Польщі (Галичини, Волині, Поділля) відповідно до домовленостей коаліції, утворення васальної польської держави під контролем Трансильванії і відповідно зміцнення позицій Трансильванії в Центральній-Східній Європі.

Ракоці зібрав армію (близько 30 тисяч військових), у якій були угорці, трансильванці, молдавани та волохи.

10 січня 1657 р. Хмельницький видав універсал, яким повідомляв про направлення козацького корпусу на з'єднання з військами семигородського князя та оголошувалося, що українськими військами не буде чинитися жодної кривди тим, хто визнає юрисдикцію Війська Запорозького [3, с. 94]. Навесні 1657 року козацький корпус на чолі з полковником Антоном Ждановичем, який нараховував 12–20 тис. козаків вирушив у похід. Військо рухалося через Поділля та Волинь, а звідти – в район Перемишля на з'єднання з силами Ракоці [5, с. 211].

Що ж до самого походу, то виділяють два етапи: в ході першого 18 березня 1657 р. було взято Краків, на даному етапі український корпус Ждановича діяв спільно з трансільванським військом (з шведською армією Карла Густава україно-трансільванське військо об'єдналось вже під час другого етапу, який розпочався 20 березня). На другому етапі війни союзні війська вирушили з Кракова на з'єднання із шведською армією. Остання під командуванням Карла Х Густава, залишивши деякі загони в Пруссії, стрімким маршем рушила на південь, де й з'єдналась з коаліційною армією на початку квітня неподалік Сандомира. Після тривалих військових нарад було вирішено всім просуватись до Бреста. 11 квітня 1657 р. Шведсько-трансільванськоукраїнські війська поблизу Завихосту форсували Віслу, опанували Люблін, Подлодов, Мінськ, Венгров і Городок. Брест капітулював 13 травня 1657 р. Перебування українського корпусу А. Ждановича на Берестейщині було використане для переговорів із шляхтою Пинського повіту, яка того ж дня прийняла рішення щодо встановлення союзу із Військом Запорозьким. Подібна ж дипломатична робота велася на Волині, Мозирщині та Турівщині [5, с. 11-17, 201-202, 228].

Однак невдовзі ситуація змінилася. Швеція почала втрачати свої позиції, і її підтримка Ракоці ослабла. Цим скористалися поляки. Після початкових успіхів коаліції Юрія II Ракоці та Антона Ждановича в Польщі ситуація почала різко змінюватися. Польська шляхта та військо, оговтавшись від шведського та трансільванського наступу, організували контрнаступ, який очолив польний гетьман коронний Стефан Чарнецький. Під командуванням гетьмана польного коронного Стефана Чарнецького польські війська почали збиратися в середині 1657 року. Польща отримала підтримку від імператора Священної Римської імперії Леопольда I та татарських загонів.

Уже навесні 1657 р. польські війська почали завдавати ударів по розпорошених частинах війська Ракоці, використовуючи тактику партизанських рейдів. У червні 1657 р. – армія Чарнецького завдала поразки військам Ракоці біля Горлиці та Ланьцута. В липні 1657 р. відбулися вирішальні бої під Меджибожем і Чорним Островом. Польські війська, спільно з татарами, розгромили основні сили трансільванців. Внаслідок важких втрат Юрій II Ракоці змушений був капітулювати [4, с. 70-72].

22 липня 1657 р. Ракоці підписав угоду, за якою відмовлявся від претензій на польські землі та зобов'язувався виплатити контрибуцію. Козацькі війська під командуванням Ждановича, розчаровані невдачами, відмовилися продовжувати війну й вирішили повернутися в Україну.

У чому ж полягали причини поразки військ Раднотської коаліції? Насамперед, позначилася втома союзників. Після кількох місяців воєнних дій війська Ракоці та козаків були виснажені. По-друге, – це відсутність підтримки Швеції. Шведи, зазнаючи невдач у війні, не змогли допомогти союзним військам Ракоці та козакам А. Ждановича. Третій чинник – активні дії кримських татар, які стали на бік Польщі та допомогли розбити війська Ракоці. Також можна ще виділити гнучку тактику С. Чарнецького. Він застосовував швидкі удари по розпорошених силах противника, не даючи їм можливості

Раднотська коаліція фактично розпалася, а Україна залишилася без сильних союзників. В Україні почався період нестабільності, посилений смертю Богдана Хмельницького в серпні 1657 року. Фактично, похід Антона Ждановича був однією з останніх спроб Хмельницького утвердити Україну як самостійну силу в Європі. Однак невдача кампанії та смерть геть-

мана стали передвісниками Руїни – періоду внутрішнього розколу та іноземного втручання в українські справи.

Утворення Раднотської коаліції та похід Юрія II Ракоці стали однією з найбільш амбітних спроб розподілу Польщі, у якій брала участь і козацька Україна. Проте через зміну геополітичної ситуації, відсутність єдності серед союзників та активні дії польських і татарських військ він завершився повним провалом. Б. Хмельницький так і не зміг реалізувати свої плани через його смерть у 1657 році та загальну зміну геополітичної ситуації. Швеція не змогла закріпити свої завоювання, що призвело до краху коаліції. Після краху Раднотського договору українська дипломатія змушена була шукати нових партнерів, що в підсумку призвело до укладення Гадяцького договору (1658) з Польщею та активізації контактів з Московією.

Раднотський договір був спробою переділу Центрально-Східної Європи, у якій Україна виступала рівноправним гравцем. Проте через військові невдачі та зміну союзників плани коаліції не були реалізовані, а для Гетьманщини це стало ще одним кроком у складному процесі міжнародної боротьби за незалежність.

Висновки. Раднотська коаліція стала важливою, хоча і короткотривалою спробою геополітичного перекроювання Центрально-Східної Європи, де Гетьманщина виступила як самостійний політичний гравець. Однак зміна союзників та військові невдачі призвели до її розпаду, а Україна залишилася в складному становищі між різними впливовими силами.

Список використаних джерел:

1. Kubala L. Wojna brandenburska I najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657. *Szkiecy historycznych*. (V). Lwów: H. Altenberg, G. Seueart, E. Wende i SP., 1917. 439 s.
2. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербургъ: Тип. П. А. Кулиша, 1861. Т. 3. 620 с.
3. Газін В. Москва, Варшава та Чигирин в умовах становлення віленсько-раднотської політичної конфігурації (друга половина 50-х рр. XVII ст.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 33: До 70-річчя від дня народження професора Олександра Завальнюка. С. 87–103.
4. Гурбик, А.О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького (1656–1657 рр.). *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 57–86.
5. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського, 1991. 346 с.

Отримано: 21.03.2025

ЗВІТИ УПРАВЛІННЯ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НКОЗ УРСР ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ЗВО ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (1944-1945 рр.)

***Анотація.** У статті характеризуються звіти управління медичних закладів освіти НКОЗ УРСР, які є важливим джерелом до вивчення процесу відновлення діяльності Львівського і утворення Чернівецького та Станіславського медінститутів у 1944-1945 рр. Вони повідомляють про структуру цих ЗВО, труднощі у формуванні викладацького і студентського складу, організації освітнього процесу, їх забезпеченні належною матеріально-технічною базою.*

***Ключові слова:** інститут, освітній процес, викладач, студент, гуртожиток.*

Актуальність теми. Сучасні українські вчені активно досліджують проблему створення та відновлення діяльності, а також подальший розвиток закладів освіти на західноукраїнських землях, які увійшли до складу радянської України у 1939-1940 рр. Однак сам процес приведення до «спільного знаменника» західних і наддніпрянських українців припав вже на період другої половини 1940-х – 1950-тих рр. і супроводжувався пошуками ефективних форм, методів і засобів підготовки медичних працівників впродовж першої половини 1960-х рр., що призвело до впровадження нових навчальних планів і програм з підготовки медичних фахівців. Ці питання залишаються малодослідженими, а, відтак, поставлена проблема вбачається нам актуальною.

Мета публікації – на основі наукового аналізу архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) показати процес відновлення діяльності Львівського і утворення Чернівецького та Станіславського медінститутів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1944 році після звільнення Львова від німецьких загарбників, відповідно до постанови РНК УРСР від 19 серпня 1944 р. за №1050 був поновлений Львівський медінститут у складі двох факультетів – лікувального та фармацевтичного [1, арк. 31]. Розпочали формувати студентський та викладацький склади. На 10 жовтня 1944 р. у Львівському медінституті було 1064 студенти, з них на лікувальному факультеті 924, на фармацевтичному 141. З цих студентів 488 осіб направлені зі східних областей УРСР. Навчання розпочалося 10 жовтня 1944 р. Штатний розпис професорсько-викладацького складу на 1944-1945 н.р. затвердили у кількості 143 штатних одиниць, однак на 16 жовтня 1944 р. серед викладачів наявними були лише 102 особи. Щоби вирішити це питання Наркомат охорони здоров'я (НКОЗ) УРСР упродовж навчального року перевів на роботу до Львова 18 викладачів з різних медичних ЗВО УРСР [2, арк. 60]. На початку 1945 р. начальник управління медичних навчальних закладів НКОЗ П. Щупик, спільно з представником ЦК ВКП(б) П. Чеповим і представником НКОЗ СРСР А. Храмовою відвідали Львів. Очільник делегації у своєму звіті позитивно оцінив стан Львівського медінституту: «По ємності і обладнанню теоретичні і клінічні бази інституту задовольняли вимоги. Це один із найбільш збережених і великих інститутів в Україні, однак всі споруди інституту як теоретичні кафедри, так і клініки вимагають термінового ремонту і, насамперед, скління і

побілки. Віконе скло відсутнє у 40% всіх споруд. Таке становище в подальшому неприпустиме. Крім того, необхідно терміново забезпечити недостаючі кадри професорсько-викладацького складу, особливо з фармакології, організації охорони здоров'я, асистентами по фізіології і анатомії. Це тим більше необхідно зробити, оскільки була небезпечність в тому, що більша кількість викладачів і середнього персоналу – поляки могли виїхати у порядку репатріації в Польщу і інститут міг опинитися у досить складному становищі. Гуртожитки і квартири для професорсько-викладацького складу наявні. У майбутньому необхідно звільнити найкращий гуртожиток студентів на 300 місць, у якому розміщено госпіталь наркомату охорони здоров'я. Постановка навчальної роботи в Чернівецькому і Львівському медичних інститутах можна рахувати задовільною, хоча спостерігалася ще недостатня дисципліна серед студентів, не на всіх кафедрах читалися належним чином лекції через відсутність висококваліфікованих спеціалістів лекторів, чи, як у Львівському інституті, через незнання російської і української мови» [2, арк. 66].

Після звільнення західних областей УРСР від німецьких загарбників НКОЗ УРСР організував у Чернівцях медінститут (колишній другий Київський медінститут з передислокацією його до Чернівців, згідно постанови РНК УРСР №1360 від 20 жовтня 1944 р.) фармацевтичного [1, арк. 31]. Для організації інституту з Києва були направлені виконуючий обов'язки директора інституту доцент Кефелі, заступник директора по навчально-науковій частині доцент Шульга, він також був і завідувачем кафедрою гістології, декан факультету, помічник директора по господарській частині і головний бухгалтер [2, арк. 61]. Медінститут розпочав роботу 1 листопада 1944 р. у складі лікувального факультету. Набір студентів на перший курс проводився при Київському медінституті з числа абітурієнтів, які склали іспити до останнього, але не були зараховані до нього через відсутність вакансій. Всього до Чернівецького медінституту було направлено 263 студенти. Контингент студентів на 10 листопада 1944 р. складав 340 осіб (77 осіб було прийнято в індивідуальному порядку частково з числа мешканців Чернівців). З 1 березня 1945 р. у Чернівецькому медінституті згідно наказу ВКВШ і Народного комісаріату охорони здоров'я СРСР організовані другий, третій та четвертий курси, на які переведені студенти у порядку розвантаження Київського, Харківського, Дніпропетровського та Одеського медінститутів. На 18 квітня 1945 р. прибуло 172 особи. Загальний контингент студентів склав 580 студентів [2, арк. 60]. Чернівецькому медінституту, згідно постанови РНК УРСР, відведені будинки, що цілком забезпечували проведення освітнього процесу, а також закріплено бази місцевих лікарень у кількості 1650 ліжок. Закріплено 75 квартир для професорсько-викладацького складу та надані відповідні приміщення для студентського гуртожитку. Для забезпечення роботи кафедр медінституту наркомат охорони здоров'я УРСР виділив майно колишнього другого Харківського медінституту, апаратуру в кількості 592 назви на загальну суму 270414 карбованців. Штат професорсько-викладацького складу для Чернівецького медінституту на 1944-1945 н.р. затверджений у кількості 88 осіб [2, арк. 61]. НКОЗ УРСР в порядку переводу з інших медінститутів УРСР у 1944-1945 н.р. направив у медінститут 42 викладача [2, арк. 86].

Начальник управління медичних навчальних закладів НКОЗ П. Щупик у згаданому вище звіті зазначав: «Споруди для теоретичної кафедри і клінік, за виключенням морфологічного корпусу (для кафедр анатомії, патологічної анатомії і оперативної хірургії) задовольняють вимоги. Однак, інститут ще дуже бідний твердим інвентарем, наявність якого не може задовольнити потреби інституту. Необхідно терміново виготовити його на місці. Мі-

німальна кількість навчального обладнання вже доставлена в інститут, але вона ще повністю задовольнити інститут не може, насамперед, не вистачало хімікалій, реактивів і лабораторного посуду. Бібліотека інститут повністю задовільняє. Професорсько-викладацький склад ще погано забезпечений квартирами. Гуртожитки для студентів наявні, ліжками і постільною білизною вони забезпечені, але зовсім відсутній твердий інвентар (столи, сільці, тумбочки, шафи). Студентська їдальня за ємністю і обладнанням задовільна, але харчування не зовсім задовільне, оскільки студенти харчувалися виключно за рахунок фондів продуктів, а доставка децентралізованої продукції ще не налагоджена. Підсобне господарство інституту лише розпочинає розгортатися. По всіх виявлених недоліках у роботі інституту, пов'язаними з наданням допомоги з боку місцевих організацій, були проведені бесіди з першим секретарем обкому партії Зелеником у присутності представників з Москви, директора інституту і завідувача обласного відділу охорони здоров'я. Зелеником дано розпорядження про негайне виконання постанови облвиконкому і обкому партії про виділення житлового фонду для професорсько-викладацького складу, виділення навчального корпусу (колишнє ремісниче училище), виготовлення меблів і налагодження харчування студентів. Було проведено також бесіду з головою Чернівецької міської ради, який виніс після неї постанову міськвиконкому про виділення квартир для професорсько-викладацького складу. Клінічна база міста повністю задовольняє вимоги медінституту, але ця база дуже бідна, а інколи і зовсім неприпустимо оснащена м'яким інвентарем. Кадрами інститут на даний час забезпечений ще не повністю. Потрібно відмітити, що директор інституту Лічман не проявив необхідної наполегливості у вказаних питаннях перед обласними партійними і радянськими організаціями, про що було вказано в його присутності секретарем обкому Зелеником. Директору дано відповідні вказівки» [2, арк. 64-66].

Маємо зауважити, що П. Щупик значну увагу приділив організації роботи медінститутів у західних областях України. У 1945-1946 н.р. він тричі побував у Чернівецькому, Львівському та Станіславському медінститутах [3, арк. 2].

Щодо останнього вишу, то його було створено постановою РНК УРСР від 17 липня 1945 р. за №1114. У постанові йшлося і про набір студентів, який становив 200 осіб [1, арк. 31]. Навчання розпочалося з 1 жовтня 1945 р. Місцеві організації виділили необхідні будівлі для організації теоретичних кафедр, а також бази для клінік на 600 ліжок, будівлі для гуртожитків і частково квартири для професорсько-викладацького складу. НКОЗ УРСР направив необхідних працівників з організації інституту і частково викладачів. Відпущені необхідні кошти для ремонтно-відновлювальних робіт споруд інституту, до виконання яких залучили військовополонених та інших робітників. Ремонт відбувався задовільно. Відчувалася гостра нестача у віконному склі. Було виділено значну кількість хімікалій, реактивів, апаратури, а також дано розпорядження ряду медінститутів УРСР про виділення можливої кількості апаратури. З Харківської центральної медичної бібліотеки надіслана бібліотека в кількості 3500 підручників [2, арк. 87].

Висновки. Таким чином, звіти управління медичних закладів освіти НКОЗ УРСР, які містяться у фондах ЦДАВО України, є важливим джерелом до вивчення процесу відновлення діяльності Львівського і утворення Чернівецького та Станіславського медінститутів у 1944-1945 рр. Вони повідомляють про структуру цих ЗВО, труднощі у формуванні викладацького і студентського складу, організації освітнього процесу, їх забезпеченні належною матеріально-технічною базою.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 342. Оп. 14. Спр. 4302.
2. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 4282.
3. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 14. Спр. 4347.

Отримано: 21.03.2025

Юрій ЛУБКО

аспірант кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0009-0009-2542-839X>

АНТИРЕЛІГІЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО В УСРР: НОРМИ, ПРАКТИКА ТА НАСЛІДКИ (1921–1939 рр.)

Анотація. У статті проаналізовано антирелігійне законодавство в УСРР 1921 – 1939 рр., висвітлено його правові засади, практику застосування та наслідки для релігійних громад і духовенства.

Ключові слова: УСРР, антирелігійне законодавство, релігійні громади, духовенство, репресії, атеїстична пропаганда.

Актуальність теми. Дослідження антирелігійного законодавства в УСРР у 1921–1939 рр. залишається надзвичайно актуальним, оскільки в цей період відбувалися масштабні трансформації у сфері державно-церковних відносин, які мали визначальний вплив на подальшу долю релігійних спільнот в Україні. Радянська влада не лише створила розгалужену систему законодавчих актів, спрямованих на витіснення релігії з суспільного життя, але й розгорнула репресивні кампанії, що зачепили і духовенство, і широкі верстви віруючих. Аналіз нормотворчої діяльності, практичної реалізації антирелігійного законодавства та його наслідків дозволяє глибше зрозуміти механізми формування державної політики щодо релігії та виявити її довготривалі суспільні та культурні наслідки.

Метою статті є аналіз антирелігійного законодавства в УСРР у 1921–1939 рр., дослідження механізмів його реалізації та виявлення соціально-політичних і культурних наслідків антирелігійної політики для українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від початку утвердження радянської влади в Україні питання церковно-державних відносин набуло особливого значення. Розуміючи величезний вплив церкви на суспільну свідомість, більшовицький режим з перших років прагнув створити нормативно-правову базу, яка б забезпечувала поступове витіснення релігії з усіх сфер суспільного життя. Важливу роль у цьому процесі відігравали законодавчі акти, спрямовані на обмеження прав релігійних громад та запровадження державного контролю над їхньою діяльністю.

Законодавча база антирелігійної політики формувалася поступово. Важливими етапами стали ухвалення декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» у 1919 р., який в УСРР почали застосовувати одразу після встановлення більшовицької влади.

Відповідно до цього документа, церква втрачала статус юридичної особи, її майно переходило у власність держави, а будь-яка релігійна діяльність у школах заборонялася [1]. Окрім обмежень правового характеру, цей декрет створював підґрунтя для масових вилучень культових споруд, земель та церковних цінностей, що розглядалося як «націоналізація» в інтересах трудового народу.

У 1921–1922 рр. розпочалася масштабна кампанія з вилучення церковних цінностей, формально пов'язана з наданням допомоги голодуючим Поволжя. Насправді ж вона стала частиною антирелігійної політики та економічного ослаблення церкви. Конфіскація часто супроводжувалася прямими актами насильства, погромами та арештами духовенства, а вилучене майно нерідко ставало джерелом особистого збагачення місцевих посадовців. Для забезпечення «легітимності» таких дій ВУЦВК та Раднарком УСРР ухвалювали постанови, які надавали місцевим радам право безпосередньо втручатися в майнові питання релігійних громад [3, с. 210].

Однією з характерних рис антирелігійного законодавства стало поєднання правових обмежень із адміністративними репресіями. Вже у 1926 р. були затверджені інструкції НКВС УСРР, що регламентували процедуру реєстрації релігійних громад, умови оренди культових споруд та порядок проведення релігійних зібрань. Водночас ці інструкції давали місцевим органам влади широкі повноваження щодо скасування реєстрації громад у разі найменших підозр у «контрреволюційній діяльності» або «антирадянській пропаганді» [4]. Таким чином, законодавчі акти легалізували практику тиску на релігійні громади, що фактично позбавляло їх будь-яких гарантій стабільного функціонування.

Особливо жорсткого характеру антирелігійна політика набула в 1929 р., коли було ухвалено нову редакцію «Закону про релігійні об'єднання». Цей документ суттєво обмежував права релігійних громад: забороняв створення центральних органів управління, відкриття шкіл, друкованих видань або проведення будь-якої освітньої та доброчинної діяльності. Релігійні громади мали право лише на здійснення культових обрядів у приміщеннях, які вони орендували у держави, причому умови оренди могли бути розірвані у будь-який час. Фактично цей закон звів релігійне життя до вузького кола обрядів під постійним контролем влади.

Крім правових обмежень, радянська влада активно використовувала інструменти пропаганди. У 1920-х роках розгорнула свою діяльність Всеукраїнська спілка воєнних безвірників, яка проводила масові кампанії, спрямовані на дискредитацію духовенства, висміювання релігійних обрядів і поширення атеїстичних поглядів. Антирелігійні статті, плакати, виставки, театралізовані дійства стали частиною широкої кампанії, що поєднувала пропаганду та правовий тиск [2, с. 109]. Релігія подавалася як «пережиток минулого», що заважає побудові соціалістичного суспільства.

Окрему увагу влада приділяла сільським громадам, де релігійність зберігала особливо сильні позиції. У 1930-х роках, на тлі колективізації, храми в селах часто закривали під приводом економічної недоцільності, а приміщення передавали колгоспам чи сільрадам. Водночас парафіяльне майно підлягало конфіскації, а священників нерідко оголошували «куркулями» або «ворогами народу» з подальшим засудженням або засланням [1]. Релігійні громади, позбавлені храмів, продовжували збиратися на приватних подвір'ях або в лісах, що перетворювало їх на підпільні осередки духовного спротиву.

Репресії проти духовенства стали невід'ємною складовою правозастосовної практики. Священників і активних парафіян звинувачували у шпигунстві, саботажі, розповсюдженні

антирадянської пропаганди та засуджували до таборів або розстрілу. Значна частина цих справ базувалася на сфабрикованих звинуваченнях, а показові судові процеси використовувалися як пропагандистський інструмент для дискредитації церкви в очах суспільства.

Висновки. Таким чином, антирелігійне законодавство УСРР у 1921–1939 рр. формувало комплексну правову та адміністративну систему боротьби з релігією. Поєднання законодавчих обмежень, економічного тиску, пропагандистських кампаній та репресій створило умови, за яких релігійні громади опинилися на межі виживання. Проте попри всі спроби радянської влади викоринити релігійність, багато громад продовжували своє існування в підпіллі, а збереження віри стало однією з форм опору тоталітарному режиму.

Список використаних джерел:

1. Шевчук Т. В. Антирелігійна політика радянської влади в Україні у 20–30-ті рр. XX ст. *Сторінки історії*: зб. наук. праць. 2015. Вип. 39. С. 100–113. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/18557>
2. Пашенко В.О. Свобода совісті в Україні: Міфи і факти 20–30-х років. Київ, 1994. 250 с.
3. Киридон А.М. Час випробувань: Держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. Тернопіль, 2005. 384 с.
4. Ігнатуша О. Закриття церков і релігійна свідомість: 20–30-ті рр. XX ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичне релігієзнавство*. 2009. Вип. 1. С. 75–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2009_1_10

Отримано: 21.03.2025

Олександр МАЛИСНИК

аспірант кафедри політології та філософії
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-8734-4902>

РОЛЬ ВЛАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті йдеться про те, що роль влади в період війни є досить важливою та полягає в здатності ефективно управляти кризовими ситуаціями, забезпечувати стабільність держави, зміцнювати моральний дух нації, а також забезпечувати ефективну взаємодію з міжнародними партнерами для спільної боротьби з агресією.

Ключові слова: влада, війна, безпека, політичні інститути, мілітаризація.

Актуальність дослідження ролі влади в умовах повномасштабної війни в Україні є надзвичайно високою, оскільки війна ставить країну перед численними викликами як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. Влада повинна забезпечити стратегічне управління державою, зберегти її територіальну цілісність, забезпечити безпеку громадян та економічну стабільність у надзвичайно складних умовах. зумовлена критичними викликами, з якими стикається країна в умовах війни, та необхідністю ефективного управління державою в умовах збройної агресії.

Повномасштабна війна, розв'язана Росією проти України, ставить перед владою завдання збереження національної безпеки, економічної стабільності, соціальної справедливості та гуманітарної допомоги. Влада повинна оперативно реагувати на ситуацію, забезпечу-

вати координацію на всіх рівнях – від місцевих до центральних органів управління, залучати міжнародну підтримку, а також підтримувати моральний дух нації.

Метою дослідження є аналіз та визначення ключових аспектів влади в умовах повномасштабної війни в Україні, вивчення її впливу на ефективність оборони, внутрішню стабільність та міжнародну підтримку, а також оцінка впливу управлінських рішень на національну безпеку, економічний розвиток і соціальне благополуччя. Зокрема, необхідно дослідити, яким чином управлінські рішення влади сприяють, або можуть перешкоджати досягненню стратегічних цілей в умовах конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Російсько-українська війна з перервами, триває впродовж кількох останніх століть. На сучасному етапі агресія Росії проти України стала можливою внаслідок ослаблення України. До сьогодні модель трансформації України зорієнтована на випереджальний розвиток, а не оновлення технологій. Після 2014 року в Україні існують проблеми щодо системності українського державотворення, синхронності розбудови політичних інститутів держави й інститутів громадянського суспільства, взаємодії різних гілок влади, удосконалення законотворчого процесу, підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування.

Проголошені керівництвом РФ «денацифікація» та «боротьба з нацистами» в Україні фактично є черговими ідеологічними фейками гібридного характеру. Ними Кремлівський режим всіляко прагне прикрити власний історично-традиційний тоталітарний характер, спрямований на геноцид сусідніх націй та тотальне придушення й зомбування власного населення. А придумана ним спецоперація проти України стала черговим актом гібридної агресії. Свого часу Ю. Липа закликав подивитися на українські визвольні змагання як на битву титана, на які, як і на всі речі людського світу, слід дивитися з нутра власної нації (раси), зсередини національного «Я». На його думку, лише завдяки належній оцінці власних духовних скарбів, можливими є побудова української держави та досягнення рівня великих європейських народів [1, с. 20].

24 лютого 2022 року в Україні було введено воєнний стан Указом № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», який підписаний Президентом України. Військова агресія Російської Федерації змінила українську та світову реальність, створивши нові загрози та виклики в усіх сферах життя. Не стало винятком і політичне управління, яке з 24 лютого і до сьогодні вимушене забезпечувати безперервне функціонування політичного процесу в умовах війни [2, с. 45].

У переважній більшості першою реакцією населення під час війни, яка вважається справедливою і легітимною з точки зору громадян, є підтримка влади та відданість (лояльність) їй. Цьому сприяє неодноразово помічений феномен політичної єдності влади та народу, коли під впливом загрози (справжньої чи уявної) з боку зовнішнього ворога люди згуртовуються навколо влади, забезпечуючи їй свою підтримку.

Здатність представників влади сприяти національній єдності та об'єднувати різноманітні групи, долаючи політичні розбіжності, створює у публічній сфері відчуття спільної мети та підкреслює наявність національної стійкості.

Важливим аспектом є скоординована взаємодія між органами державної влади та місцевого самоврядування з урахуванням принципу субсидіарності. Особливого значення це набуває в умовах воєнного стану, коли всі ланки владної ієрархії природно тяжіють до

централізації управлінських рішень. Тому безумовним пріоритетом сьогодення стає вирішення першочергових завдань, які мають покладатися на органи місцевого самоврядування регіонів і територіальних громад, щоб, з одного боку, забезпечити їх максимальну ефективність в управлінні ресурсним потенціалом відповідних територій, а з іншого – налагодити координацію діяльності всіх владних інституцій, тобто потрібно налагодження злагодженої роботи з обласними та районними військовими адміністраціями щодо тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб і релокованих підприємств [3].

На початку повномасштабного вторгнення громадяни відчували патріотичне піднесення та обов'язок підтримувати свою владу під час війни, навіть попри критичне ставлення у минулому. Підтримка уряду ґрунтується на пріоритеті військових зусиль та прийняття необхідних рішень, які гарантують ефективність своєї армії та перемогу власної країни.

У подальшому те, якою мірою війна впливає на повсякденне життя людей, може по різному визначати їхнє ставлення до влади. Власне, здатність центральних та муніципальних органів влади вирішувати та пом'якшувати ці проблеми визначають суспільні настрої. Порушення звичного розпорядку дня, економічні труднощі або втрата близьких, можуть викликати низку емоцій, від патріотизму та стійкості до розчарування та гніву.

Важливим чинником за цих умов є наявність лідерських здібностей у глави держави, які можуть значно вплинути на суспільну довіру до влади у цілому. Тут велике значення має наявність харизматичного лідерства, коли глава держави випромінює впевненість та вміння керувати в екстремальних умовах. Адже люди завжди шукають рішучості в часи непевності. При цьому влада зазвичай використовує пропаганду для зміцнення своєї популярності, формуючи позитивне ставлення громадян до уряду та підтримуючи моральний дух країни під час конфлікту.

Отже, можна зробити **висновки**, що роль влади в період війни є досить важливою та полягає в здатності ефективно управляти кризовими ситуаціями, забезпечувати стабільність держави, зміцнювати моральний дух нації, а також забезпечувати ефективну взаємодію з міжнародними партнерами для спільної боротьби з агресією.

Список використаних джерел:

1. Липа Ю. Твори: в 10 т. Львів: Каменяр, 2005. Т. 2: Проза. Нотатник. 2006. С.355.
2. Наумкіна С.М. Переосмислення сучасних реалій українського політичного простору у воєнний час. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру*: матеріали Всеукраїнського круглого столу, м. Одеса, 25.03.2022. С. 14–21.
3. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. *Громадський простір*. URL: <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-priorytetiv-povojennoho-rozvytku>

Отримано: 21.03.2025

Олександр МАРЧУК

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4922-3144>

ЗАСОБИ ІНФОРМУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ МІНІСТЕРСТВА ІСПОВІДАНЬ УНР НА ЧОЛІ З ІВАНОМ ОГІЄНКОМ (ВЕРЕСЕНЬ 1919 – ЛИСТОПАД 1920 рр.)

***Анотація.** У статті висвітлено діяльність міністерства ісповідань УНР очолюване Іваном Огієнком щодо інформування населення про свою діяльність, церковно-релігійну політику Директорії УНР, яке відбувалось переважно через періодичні видання та власний друкований орган.*

***Ключові слова:** Іван Огієнко, міністерство ісповідань, Директорія, УНР, періодична преса, Вістник міністерства ісповідань, політика.*

Актуальність теми. Донесення інформації до населення про необхідність проведення тих чи інших реформ – є важливою передумовою успішного втілення задуманого. Це добре розуміли керманичі УНР, зокрема, міністр ісповідань Іван Огієнко, який слідкував за тим, щоб важливі кроки роботи його відомства були публічними та намагався їх донести до громадян УНР. Використання наявних тоді інформаційних засобів, спроба залучення священиків у поширенні змін серед населення є цінним для сьогодення у історичній ретроспективі та при врахуванні національного досвіду під час розбудови Православної церкви України.

Метою публікації є проаналізувати засоби інформування населення про діяльність міністерства ісповідань під керівництвом Івана Огієнка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середині вересня 1919 р. вища влада УНР, яка тоді тимчасово знаходилась у м. Кам'янці-Подільському, призначила нового міністра ісповідань – ректора місцевого Університету Івана Огієнка. На його плечі покладалось завдання відновити роботу довіреного йому відомства, яка через часті переїзди внаслідок військових дій, фактично припинилась та втілювати у життя церковні реформи. Для цього, у першу чергу, необхідно було донести інформацію про заплановані зміни у духовному житті до населення та залучитись їхньою підтримкою.

Під час засідання Ради міністра ісповідань, 29 вересня 1919 р., Іван Огієнко подав своє бачення про важливість преси у діяльності державного органу. Міністр був переконаний, що національна ідея у церковному житті зможе поширитись та укорінитись в свідомості духовенства і громадян якщо у пресі буде здійснюватись відповідна агітація [21, арк. 16]. Для цього міністерство ісповідань надсилало до редакцій газет копії виданих наказів, звернень та іншу інформацію про свою роботу, керівництва, уряду УНР. Аналіз таких повідомлень, яких вдалось віднайти, а це понад 170 заміток, за період діяльності Івана Огієнка на посаді міністра ісповідань, свідчить про досить активну співпрацю із періодичними виданнями та дозволяє їх об'єднати у декілька груп.

Першу – представляють офіційні документи (накази міністра ісповідань, Директорії, відозви, закони), а саме мова йде про: створення Ради міністра ісповідань [15], використання українського правопису та вимови [18;14], курси українознавства для духовенства [4-5], організацію губерніяльних церковних рад [12-13] та інше.

До другої – відносяться інформування про робочі моменти духовного відомства, засідання уряду. На приклад, у замітці «Праця в міністерстві» надрукованій у газеті «Україна»

розповідалось про малу кількість працівників, втрату частини документів діловодства і бухгалтерського обліку, налагодження роботи за міністра Огієнка та плани на реформування [17]. Або ж повідомлялось про різні рішення уряду, які готувались з подачі міністра ісповідань – урочисту обітницю, відновлення Священного Синоду тощо [6; 19].

Третю групу складають різні оголошення (адреси, пошук працівників, збір коштів тощо) [7; 9; 16].

Окрім цього, Іван Огієнко у кінці вересня 1919 р. ставив завдання перед своєю командою запустити власний друкований орган для збільшення прихильників розбудови УАПЦ та впровадженної ним політики. Частково реалізувати цю ідею вдалось лише влітку 1920 р., коли світ побачили перші 3 номери «Вістник міністерства ісповідань У.Н.Р.». Він складався з офіційної частини (публікація офіційно-розпорядчої документації) та неофіційної (інформування про новини у церковній сфері, проповіді, переклади праць, статті на церковно-громадські теми, оголошення тощо.) [3-5; 1, с. 76].

Міністр ісповідань намагався залучитись підтримкою духовенства для поширення реформ у церковно-релігійній сфері життя УНР. Іван Огієнко проводив зустрічі з представниками духовенства різних конфесій, у першу чергу православного, адже вони безпосередньо спілкувались із прихожанами і могли донести необхідну інформацію [2; 11]. Проте, як з'ясували дослідники, ці спроби не були надто успішними, оскільки верхівка єпархіальної влади фактично саботувала українську церковну політику [8, с. 118]. А проти тих священиків, які підтримували ідею побудови національної церкви, вище духовенство, що було переважно проросійське налаштоване, впроваджувало покарання.

Висновки. Отже, міністр ісповідань Іван Огієнко намагався різними способами інформувати населення про церковно-релігійну політику Директорії, зокрема, через періодичні видання та виданий його відомством «Вістник міністерства ісповідань У.Н.Р.». До співпраці залучались переважно видання, які знаходились у Кам'янці-Подільському – «Україна», «Трудова громада», «Наш шлях» та інші. Тематика цих повідомлень була різноманітна, від публікацій наказів, звернень до інформування про зустрічі. Таке досить активне висвітлення діяльності міністерства ісповідань було зроблено з метою залучитись підтримкою населення при перебудові основ духовного життя УНР.

Список використаних джерел:

1. Андрусишин Б. Церква в українській державі 1917-1920 (доба Директорії УНР). Київ: Либідь, 1997. 176 с.
2. Визити п. Міністру Ісповідань. *Україна*. 1919. 27 вересня. Ч. 39. С. 2.
3. Вістник Міністерства ісповідань УНР. 1920. 15 червня. Ч. 1. С.1–16.
4. Вістник Міністерства ісповідань УНР. 1920. 22 червня. Ч. 2. С.17–32.
5. Вістник Міністерства ісповідань УНР. 1920. 2 липня. Ч. 3. С.33–48.
6. Діяльність уряду. *Телеграми Українського телеграфного агенства*. 1919. 20 жовтня. Ч. 7.
7. Для Міністерства Ісповідань. *Трудова громада*. 1919. 19 жовтня. № 85. С. 2.
8. Завальнюк О. Міністр ісповідань УНР Іван Огієнко: спроба реформування Подільської єпархії на засадах Української Автокефальної Православної Церкви у 1919-1920 рр. *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник*. Хмельницький: ФОП Стрихар А.М., 2021. Вип. 30. С. 114-128.
9. Збір по Церквах України на Український Червоних Хрест. *Трудова громада*. 1919. 19 жовтня. № 85. С. 2.

10. Курси для духовенства. *Трудова громада*. 1919. 8 жовтня. № 77. С. 4.
11. Міністр Ісповідань у Преосвященного Пімена. *Україна*. 1919. 20 вересня. Ч. 33. С. 3.
12. Наказ По Міністерству Ісповідань. Ч. 7. *Наш шлях*. 1920. 8 червня. Ч. 110. С. 1.
13. Наказ По Міністерству Ісповідань. Ч. 8. *Наш шлях*. 1920. 10 червня. Ч. 112. С. 1.
14. Наказ про мову в церковних Установах. *Україна*. 1919. 21 вересня. Ч. 34. С. 3.
15. Нові призначення. *Останні новини*. 1919. 12 жовтня. Ч. 26. С. 1-2.
16. Оголошення. *Робітнича газета*. 1919. 24 вересня. № 504. С. 2.
17. Праця в Міністерстві. *Україна*. 1919. 21 вересня. Ч. 34. С. 3.
18. Українізація духовних установ. *Україна*. 1919. 21 вересня. Ч. 34. С. 3.
19. Урочиста обіцянка. *Україна*. 1919. 12 жовтня. Ч. 50. С. 5.
20. Церковні справи. *Промінь*. 1919. 9 жовтня. № 17. С. 3.
21. ЦДАВО. Ф. 1072. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 81.

Отримано: 21.03.2025

Тарас МЕЛЬНИК

аспірант кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-2260-1018>

ФОРМУВАННЯ АДВЕНТИЗМУ-РЕФОРМІЗМУ ТА ЙОГО ПОШИРЕННЯ НА ПОДІЛЛІ В 1920 – НА ПОЧАТКУ 1930-х рр.

***Анотація.** У публікації, на основі залучених архівних матеріалів автор проаналізував появу і становище реформаційного руху в середовищі радянського адвентизму та його поширення і становище на Поділлі в 1920-початку 1930-х років.*

***Ключові слова:** Адвентисти сьомого дня, адвентисти-реформісти, КДБ, Поділля, радянська влада.*

Актуальність теми: Вивчаючи історію адвентизму на українських землях, недослідженими аспектами тематики постають різноманітні опозиційні рухи в середовищі конфесії, зокрема адвентисти-реформісти. Відтак актуальність зумовлюється необхідністю охарактеризувати регіональне становище таких рухів та особливості їх появи, поширення та впливу на релігійне життя та реакцію радянських репресивних органів.

Мета публікації: На основі залучених архівних джерел висвітлити факти появи та становища осіб та груп адвентистів-реформістів на Поділлі в вищезазначений період та продемонструвати регіональні особливості їх діяльності в контексті як опозиції до Церкви Адвентистів так і до радянської влади.

Виклад основного матеріалу дослідження: Під час Першої Світової війни в Німеччині виник так званий «реформістський рух», який являв собою своєрідний протест проти рішень церковного керівництва Ц АСД в країні, поступитись окремими аспектами віровчення, з метою зберегти церковну організацію. Враховуючи історичну позицію адвентистів [4, с. 94], як невоюючої сторони, що було підтверджено значною кількістю декларацій в попередні роки, все ж окремі керівники Германського Союзу АСД, під значним політичним тиском, пішли на кроки які призвели до розділення в середовищі німецького адвентизму [5, с. 15]. Після завер-

шення війни, керівним органом всесвітньої церкви – Генеральною конференцією (далі ГК) Ц АСД в США, було визнано нелегітимними рішення тих адвентистських керівників в Німеччині, які одноосібно пішли на поступки військово-політичного керівництва держави і видали директиви до членів адвентистських громад, про необхідність брати зброю, захищаючи державу та при необхідності працювати в суботу, враховуючи що цей день [6, с. 238], для адвентистів є повністю відділеним для богослужінь та біблійною постановою забороняє будь які види повсякденної діяльності. Цей крок з боку ГК хоч і мав певний позитивний вплив на відновлення церковної єдності як в німецькому так і загалом європейському адвентизмі, проте багато церковних лідерів та рядових членів церкви прийняли рішення розірвати зв'язки з офіційною церковною організацією та утворити власну структуру, яка з часом сформувалася як Ц АСД Реформаційного Руху, та діє дотепер. [3, с. 303]. З часом, в процесі радикалізації суспільно-політичних умов не тільки в Європі але й на території Російської імперії, а згодом СРСР, реформістський рух розширив свій вплив, проте ставав все більш опозиційно налаштований до офіційної Ц АСД. В процесі своєї діяльності цей рух розділювався на ряд інших спільнот, більшість яких зазнали радикалізації та маргіналізувалися.

В 1926 році, радянська влада здійснила спробу підпорядкувати собі церковну організацію адвентистів в СРСР, так званий ВРАСД (Всесоюзна Рада Адвентистів Сьомого Дня). Ставлячи за мету, спочатку взяти під контроль внутрішньо-церковні процеси, а потім повну ліквідацію релігійних об'єднань, радянський репресивний режим зумів, шляхом значного тиску на адвентистське керівництво в Радянському Союзі, зокрема на Г. Лебсака [6, с. 127], поставити їх в таке становище, коли ті надіслали аналогічні, до німецьких, розпорядження до помісних громад, в яких значилося, що в умовах складної політичної ситуації, адвентисти по всьому СРСР, зобов'язані взяти зброю для захисту держави, а також на вимогу влади, при необхідності працювати в суботу [2, с. 123]. Цей крок Г. Лебсака, передбачав, з його слів формальне розсилання державних директив, хоча фактично він закликав членів помісних громад притримуватись своїх традиційних поглядів в цих питаннях. Все ж, як показують пізніші дані, компромісні рішення всесоюзного церковного керівництва призвели до значного розділення в середовищі радянського адвентизму. Варто зазначити, що бажаючи зберегти церковну організацію в СРСР, керівництво Ц АСД, як і багато інших релігійних об'єднань, сподівались на формування лояльної щодо них політики, проте з часом ситуація зі свободою віросповідання тільки погіршувалася.

Поява та розвиток реформістського руху в СРСР та безпосередньо в УРСР мала свої характерні особливості [2]. Зокрема, для органів НКВС-КДБ, вони складали значний інтерес, оскільки вирізнялись вищим рівнем нелояльності до радянської влади та були під впливом радикальних поглядів своїх лідерів, які виступали радикально проти будь якої взаємодії з владою. Це стосується зокрема різноманітних розрізнених реформістських угруповань, які діяли в різних регіонах радянської держави. І якщо Ц АСД, незважаючи на зростаючі утиски з боку спецслужб, все ж вирізнялися значною лояльністю до радянської влади та готовністю підкорятися державним законам, допоки вони не обмежують їх права, то представники реформістських угруповань зазвичай були опозиційно налаштовані проти більшовиків та в різноманітній мірі проявляли цю лінію поведінки.

В звітах працівників КДБ зазначається що на території Подільського Обласного союзу громад, агентурною сіткою охоплено 10 з 28 районів, і на цій території є 14 спеціальних інформаторів, і 3-ох із них завербовано в 1932 році. В якісному показнику 2-є з них працюють

добре, 3 задовільно, та 9 слабо. Також, автор звіту зазначає що, в його розпорядженні є один районний агент «Самойлов», який є обласним уповноваженим церкви АСД. Через цього агента в Затонському районі, в селах Гоголі та Женишківці, де функціонували адвентистські громади, виявлено тенденції до неприйняття рішень радянської влади щодо загальної військової служби [1, с. 53]. Організатором такого руху був місцевий мешканець Кузьма Репутін, який після тривалої відсутності, повернувся в рідні краї та почав розповсюджувати «реформістські ідеї», маючи на меті розколоти місцеві громади та з їхнього середовища знайти людей для створення власних громад «реформістського толку» [1, с. 52].

За Репутіним було організоване спостереження, з метою виявлення на кого з членів адвентистських громад він має вплив. За вказівкою КДБ, які мали вплив на одного з проповідників Ц АСД на Поділлі, який значився в оперативній звітності як агент «Самойлов», було здійснено адміністративні та роз'яснювальні заходи щодо членів помісних громад аби попередити подальший негативний вплив К. Репутіна та обмежити можливості його деструктивної діяльності [1, с. 54].

Важливо відзначити що в умовах значної зацікавленості радянської влади внутрішньо-церковним життям адвентистів та бажанням мати на нього вплив, з боку репресивних органів відбувалися спроби отримувати інформацію про стан речей в громаді від осіб які були виключені з її складу. Так, наприклад колишній адвентист М. Бондарчук в селі Ходаки, тодішнього Барського району, будучи позбавленим церковного членства за «моральні пороки», все ж мав вплив на окремих одновірців та намагався налаштувати їх проти церковної організації та за свідченням агентів спецслужб, налаштовував людей проти радянської влади [1, с. 58].

Приклади участі колишніх адвентистів в псевдо конфесійній діяльності та радикалізації суспільних поглядів були не поодинокими. Агентурні матеріали подають відомості про одного з мешканців Вінниці, доктора Т. Черноуза, який практикував гомеопатичні, які методи лікування та був налаштований проти радянської влади. Він був виключений з числа членів громади АСД, проте продовжував ідентифікувати себе з адвентистами та надавав лікарські послуги. Зі своїми відвідувачами він проводив бесіди та запевняв їх що «радянська влада скоро припинить своє існування» [1, с. 68]. Співробітники КДБ відправили до нього агентку під виглядом потенційної пацієнтки, якій вдалося вивідати окремі деталі діяльності адвентистів та передати ці відомості органам безпеки для подальшої оперативної розробки. Також їй дається вказівка вступити в групу Т. Черноуза, щоб періодично інформувати своє керівництво про ситуацію в «сектантському середовищі» [1, с. 69]. Продовжуючи мати певний ідеологічний вплив на певну категорію населення, зокрема і своїх колишніх одновірців, доктор Т. Черноуз поширював різноманітні погляди, які не узгоджувалися з традиційними адвентистськими переконаннями, радикалізували суспільні настрої та були предметом уваги з боку спецслужб. Така діяльність останнього та його групи, яка іменується в звітах спецслужб як «пасхальники», призводила до деструктивних тенденцій в регіональному конфесійному середовищі та дезорієнтувала рядових адвентистів, яких проповідники Ц АСД закликали не брати участі в політиці та зв'язках з відступниками [1, с. 68].

Висновки. Отже, підсумовуючи вище запропонований матеріал треба констатувати що реформаційний рух в середовищі подільського адвентизму був невід'ємною складовою більш широкого процесу по дестабілізації та поступовій ліквідації релігійного життя як з боку радянської влади а також зусиллями окремих радикально налаштованих адвентистів,

які здійснювали дестабілізуючу діяльність в своєму конфесійному середовищі, через що ставали об'єктом пильної уваги з боку радянських спецслужб та подальшої повної ізоляції.

Список використаних джерел:

1. ГДА СБ України у Вінницькій області. Ф. 5. Оп.1. Спр.4006. Арк 1-375.
2. Димань А. Церковь христиан адвентистов седьмого дня и реформационное движение. Заокский: «Источник жизни», 2001. 416 с.
3. Історія релігії в Україні України. В 10 т. Т. 6. (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови). / за ред. П. Яроцького. Київ-Дрогобич: Коло, 2007. 632 с.
4. Історія Церкви Адвентистів Сьомого Дня в Україні: в 3-х т. / редкол. Куриляк В.В.(голова), Костюк М.П., Шевчук В.А. Київ: Дух і Літера, 2021. Т. 1. Адвентисти сьомого дня від американської групи до всесвітнього руху / за ред. М.П. Костюка. 276 с.
5. Крамер Г. Реформистское движение адвентистов седьмого дня (реформизм в Германии). Заокский: «Источник жизни», 1995. 128 с.
6. Хайнц Д., Опарин А., Юнак Д., Пешелис А. Души под жертвенником: Книга Памяти Церкви Адвентистов Седьмого Дня, посвященная жертвам религиозных репрессий во времена царской России и Советского Союза. 1886-1986. Харьков: Факт, 2010. 376 с.

Отримано: 21.03.2025

Антон НАЙЧУК

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри політології та філософії

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9906-6645>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ В СУСПІЛЬСТВІ ПОСТМОДЕРНУ

Анотація. У статті аналізуються процесуальні зміни в системі освіти суспільства постмодерну.

Ключові слова: парадигма, система освіти, суспільство модерну, сталий розвиток, компетенції, європеїзм.

Актуальність теми. Глобалізаційні процеси, «спровокували» парадигмальні світоглядні зміни у підходах до сутнісних основ в усіх галузях суспільної життєдіяльності. З одного боку, виступивши фактором об'єднання, економічних, політичних, культурно-етнічних сфер суспільства. З іншого, глобалізаційні процеси посиливши протиріччя пов'язані з взаємодією високорозвинутих країн та країнам, які розвиваються, і не спроможними чинити опір впливу ліберальних економік, що призводить до девальвації суверенітету держав в економічній сфері, процесі розподілу природних ресурсів. Тобто, процес глобалізації, «відбувається одночасно як форма інтеграції, уніфікації, інтернаціоналізації, експансії, так і – регіоналізації, деглобалізації, альтерглобалізації тощо» [1, с. 14].

Водночас, суспільство входить в епоху, «яка називається постіндустріальна, а культура – в епоху постмодернізму, змінюється статус знання» [2], змінюється роль науки та освіти в суспільному житті, змінюються форми і методи, завдяки яким вони переосмислюють природу і суспільство, змінюється взаємодія науки та освіти з іншими формами суспільної сві-

домості. Особливого сенсу і змісту набуває ціннісно-світоглядне ставлення людини до світу і самої себе, що безпосередньо ставить питання, про парадигмальні зміни в науці та освіті.

Відтак, центральною постаттю в системі цінностей виступає людина та її ціннісні орієнтири, оскільки розвиток її потенціалів і можливостей, процес творчої самоактуалізації, є абсолютною метою і суспільного розвитку, і функціонування системи освіти.

Мета публікації. Метою даної статті є аналіз парадигмальних змін освіти в суспільстві постмодерну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Без сумніву, загально світові тенденції спонукають до інтернаціоналізації, модернізації та реформування освіти. Щодо інтернаціоналізації, піонером в даних процесах виступили країни ЄС. Розгортання програм Європейського Союзу поставило питання про інтеграцію та реформацію освітніх систем європейських країн. Як зазначає А. Гофрон: «... реалізації образу Європи без кордонів – необхідна усе-стороння, довготривала і диференційована освіта для спільноти. А оскільки молоді європейці повинні бути підготовлені до життя і праці в різних частинах Європи, і передусім до відчуження себе «як вдома», то, безперечно, освіта повинна відображати дух інтеркультури, толерантності і миру. Спільнота повинна бути відкритою до діалогу, спільно боротися за правду, разом вчитися, співпрацювати» [3, с. 14].

Пропедевтикою інтеграції європейських освітніх систем стали Велика Хартія Університетів (Magna Charta Universitatum) та Лісабонська конференція (Лісабон, 1997). У Лісабонській конвенції зазначено, що, виходячи з наявності та цінності різноманітних освітніх систем, які є відображенням культурного, соціального, політичного, філософського, релігійного й економічного життя країн й становить їх виняткове надбання, потребує усякої поваги. Щодо країн, які підписали конвенцію, то вони взяли на себе зобов'язання надавати усім людям регіону можливості повною мірою користуватися цінностями і здобутками національних систем вищої освіти, що буде сприяти мобільності на Європейському ринку праці [4, с. 234].

Інтегративний процес європейського освітнього простору знайшов своє подальше вираження у двох напрямках: європеїзації та компетентності.

Європеїзм – це «сукупність рис, які свідчать про належність до європейської культури, що є «поліфонією духовних цінностей Європи» [3, с. 14].

Поняття європеїзм базується на інтердисциплінарному змісті, що включає в себе: необхідність розвитку у молоді почуття європейської тотожності; підготовку молоді до участі в суспільному і господарському розвитку спільноти; розширенню знань у молоді про історію, культуру та народне господарство; прагненню надати школі нової ролі взаємин з мігрантами і етнічними меншостями, пошуки плюралізму, інтелектуальної моделі навчання.

Поняття «компетенція» пов'язане з багатьма чинниками, оскільки сама компетентність, є тим індикатором, який надає змогу визначити готовність випускника до життя. О. Овчарук, пов'язуючи поняття «компетенції» з освітніми програмами, спрямовує їх на розвиток особистості впродовж життя, які включають поняття культурної компетентності, основними завданнями якої є: набуття навичок і знань для конкурентоспроможності світової економіки; сприяння розвитку творчості, інноваційному мисленню та підприємництву; підвищення рівня активної участі в навчанні й поширення його; створення суспільства, що сприяє включенню всіх у життя; підвищення стандартів викладання та навчання; сприяння створенню суспільства знань; сприяння усвідомленню всіма громадянами важливості нав-

чання протягом життя в різних компонентах; забезпечення і проведення стратегій, що включають освітню політику, тренінги, отримання роботи, соціальне включення та інформатизацію суспільства [5, с. 18].

Знаковим моментом, можливості розширення європейського освітнього простору до світового масштабу, стало прийняття у вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку підсумкового документу Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». У документі було анонсовано 17 цілей сталого розвитку, які повинні стимулювати у найближчі 15 років діяльність у галузях, які мають велике значення людства і планети [6]. У реалізації цілей резолюції у формуванні суспільства сталого розвитку в глобальному світі, відводиться освіті – мета 4 «Висока якість освіти», а саме, до 2030 року:

1. Сформувати засоби та моделі які дозволили б усім отримати, завершити якісну початкову, середню та вищу освіту, що призведе до відповідних та ефективних результатів навчання і суспільного розвитку.
2. Створення відповідних умов доступу усіх до якісної освіти усіх рівнів, що дозволить їм успішно переходити до наступних освітніх рівнів та здійснювати освіту протягом усього життя.
3. Дозволити усім жінкам і чоловікам рівний і доступний допуск до високоякісної освіти професійної та академічної освіти.
4. Переконалися, що значно більша кількість молодих людей і дорослих знань, умінь та навичок, пов'язаних із працевлаштуванням або самозайнятістю.
5. Усунути гендерні відмінності на всіх рівнях освіти та забезпечити рівний доступ до всіх рівнів освіти для всіх, включаючи людей з обмеженими можливостями, корінні народи та дітей з обмеженими можливостями.
6. Забезпечити достатню грамотність і навичок, для усіх підлітків і переважної частини дорослих.

Забезпечити, що усі учні набудуть знання та навички, необхідні для стійкого розвитку, у тому числі через освіту стійкого розвитку, стійкого життя, прав людини, гендерної рівності, сприяння культурі миру та ненасильства, через глобальну громадянську освіту та визнання культурного різноманіття та внесок культури у сталий розвиток [1, с. 17].

Висновки. Таким чином, освіта в продукуванні цілей сталого розвитку виступає не тільки як об'єкт процесів, але як суб'єкт реалізації проекту. Система освіти в рамках нової парадигми покликана функціонувати як безпосередній генератор нових соціальних реалій, що ініціює соціальні зміни. Саме через освіти, як соціальний інститут, формуються цінності для реалізації цілей сталого розвитку: громадянська освіта, правова освіта, політологічна освіта, екологічна освіта.

Глобальні трансформації, поступ цивілізації в інформаційний простір посилили проблему формування суспільства сталого розвитку. Реалізація резолюції ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», безпосередньо пов'язана з стратегією модернізації освіти, в основі якої поставлено:

- гарантії рівного доступу до освіти усіх рівнів;
- формування навичок і компетенцій, відповідних суспільним запитам;

- підготовка спеціалістів нового покоління;
- виховання особистості на принципах «глобального гуманізму».

Інтеграція, інтернаціоналізація освітніх систем, в значній мірі, залежить від інноваційних технологій, прагнення людини до самовдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Зінченко В. Глобальні інституції трансформації для стійкого розвитку суспільства в контексті інтернаціоналізації вищої освіти і науки. Стратегія вищої освіти в умовах інтернаціоналізації для стійкого розвитку суспільства: Монографія / В. Зінченко, Н. Базелюк, М. Бойченко, Л. Горбунова, С. Курбатов, Ю. Мелков, О. Шипко; за ред. В. Зінченка. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 199 с.
2. Ліотар Ж.Ф. Що є істина? URL: <https://www.ji.lviv.ua/n30texts/liotar.htm>
3. Гофрон А. Культурно-епістимологічні положення освітніх концепцій у вибраних країнах Європи: монографія. Київ: Вища школа, 2003. 152 с.
4. Конвенція «Про визнання кваліфікації вищої освіти в європейському регіоні». Журавський В.С. *Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні*. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 234-237.
5. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні*. Київ: К.І.С., 2003. С. 13-41
6. Генеральна Асамблея. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 25 вересня 2015 року. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030_UA.pdf

Отримано: 21.03.2025

Олександр ОЛІЙНИК

аспірант кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-8810-2075>

НАСЕЛЕННЯ ПРОСКУРІВЩИНИ І МОБІЛІЗАЦІЯ ДО АРМІЇ УНР В ЧЕРВНІ 1919 р. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДАВО УКРАЇНИ)

***Анотація.** Стаття присвячена подіям Української революції 1917 – 1921 років. На основі аналізу матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України висвітлюється ставлення населення Проскурівщини до мобілізації в лави армії УНР.*

***Ключові слова:** армія УНР, Поділля, мобілізація, населення.*

Актуальність теми. В умовах боротьби за збереження української державності в добу Другої УНР завжди важливе значення посідало питання поповнення лав Збройних Сил. Звернення до історичного досвіду минулого може стати в нагоді і сучасних умовах протистояння України російській агресії.

Мета публікації. На основі архівних матеріалів показати неоднозначність ставлення населення Проскурівщини до мобілізації в лави армії УНР в червні 1919 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішно проведена армією УНР у червні 1919 р. наступальна операція дала змогу відновити контроль української влади над Кам'ян-

цем-Подільським, Проскуровом та низкою інших населених пунктів Поділля. Водночас було зрозуміло, що для успішної боротьби з Червоною армією потрібно поповнити лави українського війська, провести мобілізацію. Адже станом на початок червня армія УНР нараховувала 30-35 тис. осіб, з яких безпосередньо на фронті було лише 9 тис. солдатів і офіцерів [1, с. 159-162].

Щоб відновити механізм військового призову, призупиненого в результаті тимчасового залишення УНР території Правобережної України, Головна команда війська 9 червня оголосила мобілізаційний наказ, під який підлягали чоловіки 1896–1898 р. н., підстаршини до 35-ти, та старшини до 40-ка років [4]. 21 червня оприлюднено наказ військового міністра Г. Сиротенка, за яким з наступного дня розпочинався призов чоловіків 1889–1898 р. н., підстаршин до 35-ти та старшин до 40-ка років [2].

Частково пролити світло на процес мобілізації до українського війська та ставлення до нього населення Подільського краю, зокрема Проскурівщини, дає змогу звіт уповноваженого представника органів влади УНР Івана Гордієнка (в документі він представлений як представник невказаного конкретно міністерства – О.О.) від 30 червня 1919 р., що зберігається в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і України [3]. Так, згідно з доповідною зазначеного урядовця влади УНР, на той час мобілізація відбувалася в більшості волостей Проскурівського повіту.

Як свідчить документ, найбільшу підтримку мобілізація отримала лише в частини мешканців Шарівської та Сарнівської волостей Проскурівського повіту. Цікавим видається той факт, що деякі мешканці цієї волості висловилися за те, щоб під мобілізацію потрапляли всі без винятків. В одному із сіл повітів на мобілізаційний пункт прийшло чимало осіб на чолі з сільським комісаром. Акція супроводжувалася виконанням українських пісень [3, арк. 6].

З труднощами реалізовувалася мобілізація в Ярмолинецькій, Фельштинській, Пашковецькій, Малиничській волості та частині Шарівської волості. Негативну реакцію викликав факт примусу представників єврейської національності та їх подальший відкуп і відпущення по домівках, а також неузгодженість дій влади, яка на Ярмолинеччині перенесла дату прибуття на мобілізаційний пункт, на яку ніхто не явився. Мала місце боязнь, що прийдуть більшовики і покарають тих, хто пішов до українського війська. Часто можна було почути такий вислів: «Ми підемо, а другі будуть дома! Хай всіх беруть». У багатьох місцях примус був головним фактором «бажання» йти до лав українського війська [3, арк. 6-8 зв.].

Висновки. Таким чином, червнева мобілізація 1919 р. до армії УНР викликала неоднозначну реакцію в мешканців Проскурівщини. В одних волостях Проскурівського повіту мобілізаційний процес відбувався успішно, знаходив підтримку в місцевих мешканців, а в інших – мобілізація до лав українського війська була на низькому рівні чи взагалі провалена через несприйняття цього дійства країнами. Загалом, переважна більшість мешканців цього повіту поставилися до мобілізаційного процесу негативно. Цьому сприяли соціальна нерівність, острахи майбутнього, організаційні недоліки з боку влади.

Список використаних джерел:

1. Ковальчук М. Чисельність армії УНР у Кам'янецьку добу Директорії (червень–листопад 1919) в світлі архівних документів. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*: збірник статей. Київ, 2007. Вип. 12. С. 159-197.
2. *Новий шлях*. Кам'янець-Подільський, 1919. 21 черв. Ч. 10. С. 1

3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 6-9.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 30. Арк. 34 зв.-35.

Отримано: 21.03.2025

Сергій ОЛІЙНИК

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9130-1575>

НЕГАТИВНІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ВОЄННО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ УНР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ЧЕРВНЯ 1919 РОКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОПОВІДІ ПОМІЧНИКА ДЕРЖАВНОГО ІНСПЕКТОРА 4-ї ХОЛМСЬКОЇ ДИВІЗІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА)

***Анотація.** Стаття присвячена подіям Української революції 1917 – 1921 років. Головну увагу приділено з'ясуванню негативних факторів впливу на воєнно-політичне становище УНР у першій половині червня 1919 року на основі аналізу матеріалів доповіді помічника державного інспектора 4-ї Холмської дивізії українського війська.*

***Ключові слова:** воєнно-політичне становище, УНР, Українська революція 1917-1921 років.*

Актуальність теми. Російська агресія ХХІ ст. стала головним викликом для сучасного українського державотворення. Від його результату залежить доля України. У цих умовах на порядок денний постало питання вивчення досвіду минулого. Адже в червні 1919 року УНР також змушена була вести боротьбу з радянською росією. Тому, за таких обставин, вагому роль має визначення та дослідження чинників, котрі позитивно чи негативно впливали на хід протистояння УНР з переважаючими силами ворога.

Мета публікації полягає у спробі внести ясність у з'ясуванні негативних факторів впливу на воєнно-політичне становище УНР в першій половині червня 1919 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці травня 1919 року УНР опинилася не межі повного краху. Однак, успішна наступальна операція, що розпочалася на початку червня, вселяла надію на успіх. Радянське командування не очікувало таких дій з боку армії УНР, було не готове чинити належний опір. Це дозволило відновити контроль над Кам'янцем-Подільським, Проскуровом, Новою Ушицею та ще рядом населених пунктів [1, с. 59-72; 4, с. 196-198; 6, с. 70-71].

Не зважаючи на успіхи на фронті, воєнно-політичне становище Другої УНР було не певним. Військове командування намагалося стабілізувати ситуацію на фронті, створити умови для подальших успіхів на фронтах з набагато сильнішим противником [1, с. 59-72; 4, с. 196-198; 6, с. 70-71]. Вітчизняні історики неодноразово звертали увагу на фактори негативного впливу на воєнно-політичне становище УНР у першій половині 1919 року [2; 3; 5]. Серед головних із них вони вважають переважаючі сили противника, внутрішню нестабільність, слабкість національної ідеї у місцевого населення тощо. Водночас спеціально причини

не досліджувалися. У цьому контексті цікавою видається доповідь помічника державного інспектора 4-ї Холмської дивізії армії УНР Б. Палащука, що зберігається в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України.

Згідно зазначеного документа перша проблема, котра негативно впливала на воєнно-політичне становище УНР, була безсистемність організації тилу війська, проведення мобілізації, саме тих структур, котрі це мали здійснювати. Щодо останнього автор доповіді звертає увагу малі терміни відведені для проведення мобілізації, відсутність належних списків можливих новобранців тощо. Помилковим є акцентування реалізації мобілізації в прифронтовій смузі [7, арк. 1].

Друга важлива проблема полягала, попри успіхи на фронті, в загальній зневірі в позитивний результат боротьби з радянським військами, що супроводжувалася таким явищем як дезертирство. Свого негативу добавляла і слабка санітарна служба війська. Місцеве населення пасивне, «нікому не вірить, бо не бачить реальної активної сили маси, а тільки одиниць» [7, арк. 1].

На переконання Б. Палащука, важливу роль на воєнно-політичне становище УНР відігравала і недостатня політика уряду щодо підвищення проукраїнського рівня місцевого населення, а також міжпартійна боротьба в українському політикумі, котра «ведеться не за вивільнення України від ворогів», а «за владу партії» [7, арк. 1].

Висновки. Таким чином, матеріали доповіді помічника державного інспектора 4-ї Холмської дивізії українського війська Б. Палащука є цінним джерелом для визначення і розуміння факторів, котрі негативно впливали на воєнно-політичне становище УНР в першій половині червня 1919 року. Аналіз документу свідчить, що тогочасні представники влади, навіть на низовому рівні, чудово розуміли існуючі загрози, як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, для держави, виділяючи, насамперед, погану організацію тилу, санітарної служби, мобілізації і слабкість проукраїнських поглядів у місцевого населення та намагалися донести свої міркування до вищих інстанцій.

Список використаних джерел:

1. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний огляд). 2-е вид. Кн. 2, Ч. 3. Мюнхен, 1946. 225 с.
2. Лозовий В.С. Внутрішня і зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба). Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 224 с.
3. Нариси історії української революції 1917–1921 років: у двох книгах / ред. кол.: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, Р.Я. Пиріг, О.П. Реєнт, О.С. Рубльов, В.Ф. Солдатенко, Ю.І. Терещенко. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. Кн. 2. 464 с.
4. Савченко В. Дванадцять війн за Україну. Київ: Нора-Друк, 2016. 480 с.
5. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 976 с.
6. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. Київ: Вид-во «Україна», 1995. 206 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 9, оп. 1, спр. 21, арк. 1-1 зв.

Отримано: 21.03.2025

Ігор ОПРЯ

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2847-2088>

АФІНИ ТА СПАРТА: ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ ДЕМОКРАТІЇ ТА ОЛІГАРХІЇ

***Анотація.** У статті проаналізовано ідеологічне протистояння Афін та Спарти, розкрито взаємозв'язок між політичними моделями демократії та олігархії у боротьбі за гегемонію в грецькому світі.*

***Ключові слова:** Афіни, Спарта, демократія, олігархія, Пелопоннеська війна, ідеологічне протистояння, політичні моделі, грецькі поліси.*

Актуальність теми. Афіни і Спарта – найбільш відомі міста-поліси античного світу, які уособлювали дві протилежні моделі державного устрою та суспільного розвитку. Дослідження ідеологічного конфлікту між ними залишається надзвичайно важливим для розуміння еволюції політичних систем, формування державних інститутів та природи суперництва між демократичними та олігархічними режимами. Протистояння цих двох провідних полісів не лише визначило перебіг історії Стародавньої Греції, а й заклало підвалини для подальших дискусій про оптимальні форми правління, баланс влади та роль громадян у політичному житті. Аналіз цього конфлікту дозволяє простежити, як політичні ідеали, цінності та соціальні моделі впливали на зовнішню політику, військові стратегії та культурний розвиток обох держав, а також виявити універсальні закономірності ідеологічних протистоянь, які залишаються актуальними й у сучасному світі.

Метою статті є проаналізувати ідеологічний конфлікт між Афінами та Спартою як протистояння двох суспільно-політичних систем – демократії та олігархії – та його вплив на історію Давньої Греції.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт між Афінами та Спартою не обмежувався лише боротьбою за гегемонію у грецькому світі. Він мав глибоке ідейне підґрунтя, оскільки Афіни уособлювали демократичні принципи народовладдя, свободи та рівності громадян перед законом, тоді як Спарта була bastіоном олігархічного ладу, що базувався на привілейованому становищі вузької групи повноправних спартіатів. Ця протилежність політичних моделей відображала дві різні концепції організації суспільного життя та бачення ролі особистості в державі.

В Афінах ідея демократії передбачала, що кожен вільний громадянин, незалежно від свого майнового стану, має право брати участь в управлінні полісом. Громадські збори (еклезія) були головним органом влади, де ухвалювалися найважливіші рішення, а посадовці обиралися або визначалися жеребкуванням. Таке політичне середовище сприяло розвитку індивідуальної ініціативи, свободи слова та формуванню активної громадянської позиції [3, с. 156-159]. Вільні громадяни відчували свою відповідальність за долю полісу, що стало підґрунтям для культурного та інтелектуального розквіту Афін.

Спарта дотримувалася абсолютно протилежної моделі. Олігархічна система передбачала концентрацію влади у руках вузького кола спартіатів – замкнутої військово-аристократичної еліти. Всі рішення приймалися герусією – радою старійшин, та ефорами – обраними посадовцями, які мали значні контролюючі повноваження. Народні збори (апелла) фа-

ктично виконували лише формальну функцію, схвалюючи рішення, підготовлені верхівкою. Відсутність політичних прав у більшості населення, жорсткий контроль за приватним життям та постійна орієнтація на військову дисципліну формували замкнуте, консервативне суспільство, де індивідуальні права та свободи приносилися в жертву стабільності та інтересам держави [2, с. 119].

Ідеологічне протистояння між Афінами та Спартою загострювалося впродовж усього V ст. до н.е., особливо після завершення Греко-перських війн. Афіни намагалися поширювати свої демократичні ідеали на союзні поліси Делоського морського союзу, перетворюючи його фактично на інструмент афінської гегемонії. Демократична модель Афін приваблювала нижчі верстви населення інших полісів, але водночас викликала гостру неприязнь аристократії та консервативних кіл, які вбачали в ній загрозу своєму привілейованому становищу [4, с. 93].

Спарта, очолюючи Пелопоннеський союз, стала центром тяжіння для всіх олігархічних полісів, які прагнули зберегти традиційний лад. Спартанська пропаганда представляла Афіни як джерело хаосу, безладу та соціальних потрясінь, що підривали усталені суспільні норми [1, с. 212]. Таким чином, боротьба між Афінами та Спартою набувала не лише військового, а й світоглядного характеру – стала зіткненням двох моделей організації суспільства: демократичної та олігархічної.

Ідеологічна несумісність Афін та Спарти стала важливим фактором, що визначив політичну історію Еллади у другій половині V ст. до н.е. Пелопоннеська війна (431–404 рр. до н.е.) була не лише боротьбою за військово-політичне домінування, а й зіткненням принципово різних суспільних ідеалів. Афіни прагнули утвердити демократичну модель управління у союзних та підконтрольних полісах, тоді як Спарта підтримувала олігархічні режими та сприяла поваленню демократичних урядів [5, с. 105].

Протягом війни обидві сторони використовували ідеологічні гасла для мобілізації союзників. Афіни представляли себе захисниками свободи проти «тиранії» Спарти, тоді як Спарта оголосила себе гарантом грецької автономії та захисником традиційних цінностей. Це ідеологічне протистояння розкололо грецький світ, сприяло загостренню внутрішньополітичних конфліктів, де прихильники демократії та олігархії часто вели між собою запеклу боротьбу.

Зрештою, перемога Спарти у Пелопоннеській війні не лише поклала край афінському домінуванню, але й засвідчила, що ідеологічна боротьба не мала остаточного вирішення. Попри встановлення в Афінах короткочасного олігархічного режиму Тридцяти тиранів, демократичні традиції афінського суспільства виявилися надзвичайно живучими. Уже за кілька років демократичний лад у полісі був відновлений, а питання вибору між демократією та олігархією залишалося актуальним для грецького світу ще впродовж наступних десятиліть.

Висновки. Отже, ідеологічний конфлікт між Афінами та Спартою не був лише боротьбою за владу, а відображав фундаментальну відмінність у політичних принципах та суспільних цінностях двох найбільш впливових полісів античного світу. Афінська демократія сприяла розвитку громадянської активності, культури та науки, тоді як спартанська олігархія забезпечувала стабільність та військову дисципліну, але обмежувала політичну свободу. Перемога Спарти у Пелопоннеській війні не призвела до довготривалого домінування олігархічної моделі, адже демократичні ідеї продовжували існувати та впливати на політичний розвиток Греції.

Список використаних джерел:

1. Kagan D. The Peloponnesian War. New York: Viking Penguin, 2003. 511 p.
2. Cartledge P. Spartan Reflections. Berkeley: University of California Press, 2001. 324 p.
3. Ober J. Democracy and Knowledge: Innovation and Learning in Classical Athens. Princeton: Princeton University Press, 2008. 368 p.
4. Rhodes P.J. A History of the Classical Greek World: 478-323 BC. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2010. 360 p.
5. Cartledge P. The Spartans: The World of the Warrior-Heroes of Ancient Greece. Woodstock & New York: Overlook Press, 2003. 304 p.

Отримано: 21.03.2025

Ілля ОСАДЧИЙ

аспірант кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-2597-4457>

СЕЛЯНСТВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ XX ст. У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ТЕОДОРА ШАНІНА

***Анотація.** Стаття присвячена осмисленню внеску Теодора Шаніна у вивчення селянства Російської імперії початку XX століття. Особливу увагу приділено його критиці радянських теорій класового розшиарування та аналізу політичної ролі селян, яка проявилася в ключові історичні моменти, зокрема під час подій 1905-1907 рр. в Російській імперії.*

***Ключові слова:** селянство, Теодор Шанін, селянська громада, політична роль, Російська імперія, революція 1905-1907 рр.*

Актуальність теми. Сучасний інтерес до селянства у вітчизняній історіографії обумовлений особливостями розвитку українського суспільства кінця XIX – початку XX ст. у складі Російської імперії, переважну більшість якого становило саме селянство.

Мета публікації полягає в тому, щоб розкрити внесок англійського дослідника Теодора Шаніна у вивчення селянства як соціального, економічного та політичного явища в контексті розвитку українського суспільства початку XX століття в складі Російської імперії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Систематичне вивчення селянства зародилося в Центральній та Східній Європі, оскільки інтелігенція зіткнулася з селянством – найбіднішою, найвідсталішою та чисельно найбільшою частиною населення. Політичні діячі, суспільствознавці та десятки етнографів-аматорів звернули увагу на селянина [4, р. 289]. Англійський історик і соціолог Теодор Шанін розглядав селянство як соціальну сутність із такими суттєвими характеристиками: сімейне господарство як основна багатофункціональна одиниця соціальної організації, землеробство та, як правило, тваринництво як головний засіб існування, специфічна традиційна культура, втілена в способі життя яку поділяє більшість селянства [2, pp. 141-142].

Розглядаючи підходи до вивчення селянства Т. Шанін відзначив, що марксистська традиція класового аналізу підходила до селянства з точки зору відносин влади. Селян розгля-

дали як пригнічених і експлуатованих виробників докапіталістичного суспільства. Загалом, відповідно до цієї теорії, селянство виглядало як пережиток попередньої суспільної формації. Другою традицією розгляду селянства він називав соціальну структуру як таку, що визначається певним типом господарства, суть якого полягає в способі функціонування сімейного господарства. Розширення впливу ринкової економіки, наймана праця та інші фактори призводили до розпаду селянства. Третя традиція, яка походить зі східноєвропейської етнографії, а також із традиційної західної антропології, схильна розглядати селян як представників попередньої національної традиції, збереженої через «культурне відставання». Такий аналіз зосереджується на традиційних перешкодах на шляху індустріалізації та «модернізації». Четверта традиція, поділяє суспільства на традиційні та сучасні. Цей підхід ставив селянство в проміжне положення між цими суспільствами. Зростання суспільної складності та множення інститутів сприймалися цією традицією як механізми соціальних змін [4, pp. 290-293]. Найцікавіші теоретичні розробки останнього часу пов'язані зі спробами розширити аналіз і концептуалізацію селянського господарства, включивши різноманітне поєднання зазначених підходів.

Зміни в селянстві Теодор Шанін вважав зумовленими впливом неселянських верств суспільства. Поширення індустріалізації, урбанізації та ринкової економіки також впливали на поступовий розпад селянського суспільства як специфічної соціальної структури та інтеграції його членів у нові соціальні структури [4, pp. 298-299].

У своїх монографіях Т. Шанін також зосереджується на селянському господарстві, громаді та суспільстві. Селянська громада розглядається як основний інститут сільського суспільства в Російській імперії, багато рис якого були продиктовані фундаментальними характеристиками дрібновласницького землеробства. Він не заперечує, що при аналізі тогочасного селянства варто враховувати соціально-економічну диференціацію та регіональні відмінності однак він рішуче відкидає тези радянських вчених, що зростання сільського капіталізму швидко створювало нові класи безземельних пролетарів. Шляхом ретельного вивчення статистичних та інших доказів Т. Шанін доводить протилежне [1, p. 124]. Зокрема, він вказує, що пряме порівняння між соціально-економічною диференціацією домогосподарств, досліджених у 1884 р., та диференціацією в 1900 р. показало практично відсутність подальшої поляризації та незначне покращення економічного становища громади загалом [5, p. 229].

Т. Шанін також відзначив, що в історії селянство неодноразово виступало як політична одиниця, хоча роз'єднаність селян, а також різноманітність і нечіткість політичних цілей значно послаблювали їх політичну значущість. Політичний вплив селянства загалом відзначався його основними соціально-політичними слабкостями, проте селянство мало свою соціально-політичну силу в тому, що воно було основним виробником їжі та мало велику чисельність. Але в кінцевому підсумку, селянство не зрівнялося з меншими, тісно згуртованими та добре організованими групами. Однак, зважаючи на все це, дії селянства не можна визначити як політично безплідні [3, pp. 16-17].

Т. Шанін відзначив, що шанси селян впливати на політичну сферу різко зростали у кризові періоди. Моделі політичних дій і впливу селянства визначалися його характером як суспільного утворення. Однією з таких моделей Т. Шанін вважав незалежні дії селянського прошарку. У цій моделі селянство створює свою загальнонаціональну організацію, виробляє свою ідеологію, цілі та символи та висуває своїх лідерів зсередини. Яскравим прикладом та-

кої форми політичної дії селянства Т. Шанін бачив селянські союзи в Російській імперії у 1905 р. Іншою моделлю політичних дій була цілком стихійна, аморфна політична акція селянства. На думку історика ця модель впливу була дуже типовою для впливу селян на політичну реальність. До стихійних проявів селянської активності Т. Шанін відносив селянську пасивність. Стихійне, уперте і мовчазне невиконання селянства стало важливим аспектом протидії окремим владним ініціативам. Проявом стихії також стали місцеві заворушення, які проявляються як «раптові» короткі спалахи накопиченого розчарування та почуття бунтарства. Такі заворушення легко долалися централізованою владою. У взаємозв'язку з кризами в інших галузях і сферах вони могли перерости в загальнонаціональні рухи, як це мало місце в роки революції 1905-1907 рр. в Російській імперії [3, pp. 17-18].

Вчений критикував радянську історіографію, яка зображала аграрну революцію в Російській імперії 1905-1907 рр. як подвійну громадянську війну а) селянської бідноти проти селянських багатіїв і б) селянства загалом проти дворян-землевласників. Він вказує, що навіть попередній погляд на їхні роботи ставить під сумнів такий поділ, оскільки у цих дослідженнях за 1905-1907 рр. 62% випадків «аграрних заворушень» кваліфікуються як селянські виступи, спрямовані проти поміщиків, 13-14% як селянські страйки (знову спрямовані головним чином проти великих землевласників), і 14-15% як виступи проти поліції та армії (які, загалом, перебували в селах для захисту маєтків). Водночас лише 1-4% випадків були спрямовані проти заможних селян [5, pp. 223-224].

Висновки. Отже, дослідження селянства Т. Шаніним показують його як складне й багатогранне явище, далеке від стереотипних уявлень про відстале та інертне селянство. Він довів, що селянство в Російській імперії, зокрема на українських землях кінця XIX – початку XX ст., трималося на міцному фундаменті сімейного господарства, водночас зазнаючи впливу індустріалізації та ринкової економіки, які поступово його трансформували. Історик переконливо спростував радянські тези про швидке класове розшарування. Також варто відзначити його аналіз політичної ролі селянства: попри роз'єднаність, у кризові моменти (наприклад революції 1905-1907 рр.) селяни виявляли силу як шляхом стихійних заворушень, так і через спроби самоорганізації (селянські союзи).

Список використаних джерел:

1. Reichman H. The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century. by Teodor Shanin. *Theory and Society*. 1990. Vol. 19, No. 1. P. 123–127.
2. Shanin T. The nature and change of peasant economies. *Sociologia Ruralis*. 1973. Vol. 13, No. 2. P. 141–171.
3. Shanin T. The Peasantry as a Political Factor. *The Sociological Review*. 1966. Vol. 14, No. 1. P. 5–27.
4. Shanin T. Peasantry: delineation of a sociological concept and a field of study. *European Journal of Sociology*. 1971. Vol. 12, No. 02. P. 289–300.
5. Shanin T. Socio-economic mobility and the rural history of Russia 1905–30. *Soviet Studies*. 1971. Vol. 23, No. 2. P. 222–235.

Отримано: 21.03.2025

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ МУЗЕЮ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО МЕДИЧНОГО ІНСТИТУТУ В ПЕРІОД РОЗПАДУ РАДЯНСЬКОЇ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ (1985–1991 рр.)

Анотація. У статті розглянуто особливості функціонування музею історії Чернівецького державного медичного інституту в період перебудови та розпаду радянської системи. На основі архівних матеріалів та опублікованих джерел проаналізовано основні напрями діяльності музею, формування його експозиції, зміни в ідеологічній спрямованості роботи під впливом демократизації суспільно-політичного життя. Висвітлено роль музею в збереженні історичної пам'яті про розвиток медичної освіти на Буковині та його трансформацію від радянської ідеологічної установи до культурно-освітнього центру медичного закладу вищої освіти.

Ключові слова: музей історії, Чернівецький медичний інститут, перебудова, вища медична освіта, експозиція, ідеологічна робота.

Актуальність теми. Період перебудови (1985–1991 рр.) став переломним часом для всіх суспільних інституцій, у тому числі й для закладів вищої освіти та їхніх структурних підрозділів. Музеї історії медичних вишів, які в радянський період виконували переважно ідеологічну функцію, в умовах послаблення тоталітарного контролю та демократизації суспільного життя стояли перед необхідністю трансформації своєї діяльності. Показовим є приклад музею історії Чернівецького державного медичного інституту (ЧДМІ), який розпочав свою роботу ще в 1960-х рр. [1, с. 69] і пройшов складний шлях від радянського ідеологічного осередку до науково-просвітницького центру. Спеціальних досліджень щодо діяльності музею історії Чернівецького медичного інституту у досліджуваній період практично немає, за винятком окремих згадок у працях з історії БДМУ (Буковинського державного медичного університету) [2].

Мета публікації – розглянути особливості функціонування музею історії Чернівецького державного медичного інституту в період перебудови та розпаду радянської системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Музей історії Чернівецького медичного інституту створений у 1968 р. та розпочав свою роботу з невеликої експозиції, присвяченої 25-річчю діяльності медінституту. До 1982 р. музей-кімната працювала на громадських засадах, проте в 1987 р. музей продовжив свою роботу як штатний підрозділ медінституту під керівництвом доцента кафедри анатомії Г.Г. Фішера. Для нього було виділено спеціальну залу в реконструйованому корпусі кафедри медичної біології та генетики по вул. Ю. Федьковича [3]. До середини 1980-х рр. музей був типовим радянським ідеологічним осередком, де поряд із матеріалами з історії медичної освіти значна увага приділялася комуністичній пропаганді. Експозиція містила документи та фотоматеріали про діяльність партійних та комсомольських організацій інституту, соціалістичні змагання, шефську допомогу селу тощо.

З початком перебудови в діяльності музею ЧДМІ почали відбуватися поступові зміни. Архівні документи свідчать, що в цей період він значно активізував свою діяльність зі збору матеріалів про історію медицини на Буковині. На засіданні ректорату було обговорено необхідність оновлення експозиції музею відповідно до нових вимог часу [4, арк. 44]. Тому згодом розроблено план реорганізації музею. Архівні матеріали підтверджують комплексний характер запланованих змін, серед яких: оновлення експозиції з акцентом на використанні української мови у текстових матеріалах, розширення аудиторії відвідувачів за рахунок

школярів міського центру профорієнтації та студентів медичного училища, проведення тематичних виставок із залученням колекціонерів-любителів з числа співробітників та студентів інституту, а також використання музею для навчальних занять з історії медицини. Важливим напрямом розвитку музею стала підготовка пересувних виставок для експонування на республіканських і всесоюзних науково-медичних форумах, а також формування експозиції про внесок учених Чернівецького медінституту у вирішення проблем охорони здоров'я на Буковині. Для реалізації цих планів ректорат передбачив у кошторисі витрат окреме фінансування на поповнення музею експонатами та проведення оформлювальних робіт, що свідчило про зростання його ролі як структурної одиниці інституту [4, арк. 56].

Особливе місце в музеї ЧДМІ займала експозиція, присвячена Народному аматорському ансамблю пісні і танцю «Трембіта», творчість учасників якого набула загальнонаціонального визнання. Зокрема, з діяльністю ансамблю пов'язані перші кроки композиторської творчості видатного митця України Володимира Івасюка, лауреата Національної премії ім. Т.Г. Шевченка. Під час навчання в медінституті В. Івасюк керував оркестром ансамблю, що стало важливим етапом у становленні його творчої особистості. Ця сторінка біографії митця є показовою для розуміння синтезу медичної та музичної освіти, що визначав культурно-освітнє середовище Чернівецького медінституту [5].

У 1989 р. музей ЧМІ наказом Міністерства охорони здоров'я УРСР включили до переліку медичних музеїв республіки, що стало першим кроком до його високої оцінки на загальнодержавному рівні [6]. Унікальність музею полягала також у тому, що він був своєрідною творчою лабораторією для студентів. У ньому діяв науковий гурток з історії медицини, члени якого активно долучалися до створення експозицій, проведення екскурсій, пошуку нових матеріалів. Інформаційно-просвітницька робота музею включала публікацію матеріалів у місцевій пресі, виступи на радіо і телебаченні, видання буклетів, путівників, методичних матеріалів. У 1990 р. було опубліковано перший буклет «Музей історії Чернівецького медичного інституту», в якому висвітлювалися основні етапи розвитку вишу, його наукові досягнення, внесок у розвиток медичної науки та практичної охорони здоров'я [7].

В ЧМІ працювали й окремі музеї, зокрема, анатомічний та патології людини, які не входили до складу музею історії закладу [8].

Висновки. Отже, аналіз діяльності музею історії Чернівецького державного медичного інституту в період 1985–1991 рр. дозволяє дійти певних висновків. Передусім варто відзначити, що його трансформацію від радянського ідеологічного осередку до науково-просвітницького центру, що безпосередньо відображало загальні процеси демократизації суспільного життя в період перебудови. У цей час його діяльність характеризувалася різноманітністю напрямів роботи, серед яких найбільш вагомими були збір та збереження матеріалів з історії ЧДМІ та медицини Буковини, оновлення експозиції відповідно до нових суспільно-політичних реалій, а також освітня та просвітницька робота серед студентів та населення. Також встановлено, що зміни в експозиційному наповненні музею відображали процес відмови від радянських ідеологічних штампів та переходу до об'єктивного висвітлення історії медичної освіти на Буковині.

Список використаних джерел:

1. Бойчук Т.М., Білоус В.І. Від Києва до Буковини протягся історичний шлях Буковинського державного медичного університету. Чернівці: «Місто», 2019. 150 с.

2. Історико-медичний музей Буковинського державного медичного університету. *Освіта Буковини*. 2012. №18. С. 15
3. Історико-медичний музей БДМУ. *Офіційний сайт БДМУ*. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/news/1250-istoriko-medichniy-muzej-bdmu> (дата звернення 05.03.2025 р.).
4. Протоколи №1-11 засідань ректорату інституту (8 січня 1990 – 12 червня 1990 рр.), 146 арк. *Відомчий архів БДМУ*. Ф.Р. 938 Оп. 4. Спр. 154.
5. Бойчук І.І. Участь студентів Буковинського державного медичного університету в ансамблі «Трембіта»(історія та сучасність). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2020. №2. С. 63.
6. Бойчук Т.М., Іващук О.І. Історичні віхи та сучасні реалії Буковинського державного медичного університету. *Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина*. 2014. Т. 4. № 2. С. 6.
7. Гаргала А. Музей, вартий Шевченківської премії. *Здоров'я Буковини*. 2017. № 15-16. С. 13.
8. Без історії немає майбутнього... *Офіційний сайт БДМУ*. URL: https://www.bsmu.edu.ua/actual_events/2033-muzei (дата звернення 05.03.2025 р.).

Отримано: 21.03.2025

Ірина ПІГОВИЧ

асистент кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-1598-9109>

РОЗВИТОК ХРОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

***Анотація.** Зроблено спробу з'ясувати важливість розвитку хронологічної компетентності здобувачів освіти через інтеграцію цифрових технологій на уроках історії. Запропоновано сучасні методи навчання та інтерактивні інструменти, які сприяють ефективному засвоєнню учнями історичних подій та покращенню якості освітнього процесу.*

***Ключові слова:** хронологічна компетентність, урок історії, учні, цифрові технології.*

Актуальність теми. Зміна існуючої парадигми в освіті й запровадження компетентнісного підходу до навчання стимулювало застосовування інноваційних технологій на уроках, що стало викликом для педагогів. Адже школярі, які народилися і зростають у цифрову епоху четвертої індустріальної революції, відчувають потребу в інтерактивних формах навчання з використанням сучасних методів та прийомів, що роблять освітній процес більш цікавим, доступним та динамічним. Особливої актуальності питання набуває на тлі освітніх реформ в Україні, спрямованих на реалізацію концепції Нової української школи. Зважаючи на це, дослідження розвитку хронологічної історичної компетентності засобами цифрових технологій є не лише актуальним, але й вкрай необхідним для забезпечення якісного освітнього процесу.

Метою дослідження є визначення ефективних підходів до формування й розвитку хронологічних вмінь і навичок учнів із використанням інноваційних технологій на уроках історії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішим компонентом історичної компетентності вважається хронологічна, адже вивчення історії неможливе поза часом, тому її набуття насправду посідає важливе місце, допомагаючи учням збагнути послідовність роз-

витку подій та зв'язків між ними. Дидактична значущість даного компоненту полягає в усвідомленні важливості виміру часу (для розуміння перебігу подій, явищ і процесів), що є набагато суттєвішим, аніж просто завчати дати. До основних прийомів формування й розвитку хронологічної компетентності учнів належать такі: хронологічні задачі з використанням стрічки часу; дидактичні ігри; складання хронологічних та синхроністичних таблиць; використання фрагментів історичних джерел з одиницями інформації для локалізації події; розв'язування хронологічних прикладів та рівнянь [3].

Окремо розглянемо хронологічні задачі, що посідають чи не основне місце у формуванні хронологічної компетентності. Їх поділяють на два підвиди: стандартні та нестандартні. Перші з них розвивають прості хронологічні вміння учнів [1, с. 40], які доцільно використовувати на уроках історії, починаючи вже з 5-го класу, візуально відображуючи суть завдання за допомогою графічного позначення плину часу [2, с. 17] (йдеться про лінії (стрічки або шкали) часу). Це пряма, що має напрямок, початок відліку й поділяється на часові проміжки [5, с. 30]. Робота з лінією часу формує в учнів уявлення про лінійність і дає ключ до розуміння категорії часу (століття, тисячоліття, еру). За її допомогою можна визначати віддаленість події від сьогодення та однієї події від іншої, встановлювати їхні дати [3, с. 50, 63-64]. Вбачаємо основну перевагу використання стрічки часу у її спроможності візуалізації історичної інформації.

З огляду на що, пропонуємо використовувати ряд онлайн сервісів, призначених для відображення хронології подій. Вони відрізняються інтерфейсом, способом подання інформації та можливостями її збереження й розміщення на навчальних ресурсах вчителя. Наприклад, за допомогою додатку StoryMap JS (<https://storymap.knightlab.com/>) можна створювати стрічки подій з прив'язкою до GoogleMap; сервіс Tiki-Toki (<https://www.tiki-toki.com/>) дозволяє створювати кілька варіантів хронології: 3D стрічку часу та інтерактивну мультимедійну шкалу; TimelineJS (<https://timeline.knightlab.com/>) призначений для створення інтерактивної стрічки часу [7]. Зауважимо, що перелічені сервіси, активізуючи пізнавальну діяльність школярів й ілюструючи послідовність та тривалість історичних подій, спроможні допомогти краще засвоїти інформацію й глибше вивчити новий матеріал.

На основі стандартних задач можна розробляти й дидактичні ігри, наприклад, розглянемо гру «Хронологічне лото» [3, с. 51]. Для її реалізації в цифровому вигляді використали безкоштовний сервіс підтримки процесів навчання та викладання LearningApps.org (<https://learningapps.org/>). З метою наочної демонстрації його роботи, нами розроблено тему з підручника для 10 класу закладів загальної середньої освіти – «Українська революція» [4, с. 34-69]. Отримане «Хронологічне лото» можна використовувати як під час уроку, так і для індивідуальних завдань, підготовці до НМТ чи на факультативах в умовах цифрового освітнього середовища (рис. 1).

Рис. 1. Дидактична гра «Хронологічне лото» (QR-код).

До нестандартних хронологічних задач відносять наступні: задачі на співвідношення різних систем літочислення; робота з неадаптованими історичними джерелами, що містять хронологічний матеріал [1, с. 41]; завдання на встановлення дат із різних календарних систем [6]; задачі з перехресною хронологією. Для роботи з ними пропонуємо віртуальні дошки Padlet (<https://padlet.com/>), на яких можна розміщувати умови завдань і необхідні додаткові матеріали для їх успішного розв'язання (аудіо- та відео- файли, уривки історичних джерел,

покликання на тематичні інформаційні ресурси). Цей інструмент корисний тим, що всі учні одночасно мають доступ до нього і можуть записувати власні міркування, ділитися думками й вдосконалювати вміння працювати в команді. Водночас, вони розвивають аналітичне мислення, навички працювати з різними системами літочислення та поглиблюють розуміння історичного процесу як категорії [8].

Висновки. Отже, розвивати вміння й навички хронологічної складової історичної компетентності необхідно упродовж усіх років навчання. Учням важливо усвідомити цінність та розуміння часу, в чому допоможуть інтерактивні завдання на розвиток та формування предметних компетентностей. Цифрові технології можуть допомогти урізноманітнити уроки й в такий спосіб позитивно впливати на активізацію пізнавальної активності учнів, а відтак і на формування елементів історичної компетентності шляхом використання інтерактивних вправ.

Список використаних джерел:

1. Баханов К., Баханова О., Барнінець О., Венцева В., Гуренко О. та ін. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в школі: колективна монографія. Донецьк: ЛАНДОН-XXI. 2012. 520 с.
2. Власов В.С. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2018. 208 с.
3. Власов В.С. Гупан Н.М., Власов В.С. Як сформувати в учнів хронологічні уявлення та вміння. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ». 2018. С. 46–80.
4. Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с.
5. Пастушенко Р.Я. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2018. 272 с.
6. Перехрест О.Г. Історична хронологія: навчальний посібник. 3-є вид., допов. і виправ. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2020. 121 с.
7. 5 зручних сервісів для створення стрічок часу. URL: <https://naurok.com.ua/post/5-zruchnih-servisiv-dlya-stvorenniya-strichok-chasu> (дата звернення: 19.02.2025).
8. Beltrán-Martín I. Using Padlet for collaborative learning. *5th International Conference on Higher Education Advances*. Valencia: Universitat Politecnica de Valencia. 2019. P. 201–211.

Отримано: 21.03.2025

Маріанна ПЛАХТІЙ

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6789-7711>

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ДІАСПОРІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** В умовах діаспори освіта українською мовою стала ключовим елементом у збереженні національної ідентичності та культурних традицій. Досліджено формування української логічної термінології в діаспорі на початку XX століття на основі підручників «Логіка» Д. Чижевського (1924) та «Логіка» Я. Петришина (1947).*

***Ключові слова:** логіка, історія логіки, підручники з логіки, викладання логіки у діаспорі, Я. Петришин, Д. Чижевський.*

Формування наукової термінології є важливим чинником розвитку науки. Для української науки особливого значення набуває створення власної термінологічної системи. Використання української наукової термінології сприяє утвердженню української мови як рівноправного інструменту наукового спілкування, підкреслюючи її незалежність і самобутність. У цьому контексті особливої актуальності набуває наше дослідження, присвячене становленню української логічної термінології в діаспорі на початку XX століття.

Актуальність теми зумовлена необхідністю дослідження процесу становлення та розвитку української наукової термінології як важливого чинника зміцнення національної науки і культури. В умовах глобалізації та інтеграції України у світовий науковий простір створення власної термінологічної системи сприяє формуванню єдиного наукового дискурсу українською мовою.

Метою статті є аналіз процесу становлення української логічної термінології в діаспорі на початку XX століття. Джерельною базою зазначеного дослідження визначено опубліковані підручники із логіки у діаспорі українською мовою Д. Чижевського та Я. Петришина.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поразка національно-визвольних змагань 1917–1922 років і встановлення радянської влади призвели до масової еміграції українців до країн Європи. Багато науковців, не бажаючи коритися радянському режиму, змушені були залишити Україну, проте за кордоном вони продовжували розвивати освіту та науку українською мовою. Українська діаспора в Європі активно формувала систему освітніх закладів, серед яких були дитячі садки, суботні школи та курси для малограмотних. Найбільш визнаними стали народні школи, гімназії та університети. Для українців, які проживали за межами батьківщини, підручники українською мовою слугували важливим засобом збереження національної ідентичності, підтримки зв'язку з рідною культурою та засобом формування майбутніх поколінь.

Аналіз особливостей викладання логіки західноукраїнськими науковцями та їхніх спроб формування української логічної термінології дозволив виявити україномовні напрацювання з логіки, створені на межі XIX–XX століть. До них належать праці: С. Балея, С. Канюка, І. Копача, Г. Костельника та Т. Мандибура [2]. Серед підручників із логіки, виданих в еміграції українською мовою, відомі дві праці: «Логіка» Д. Чижевського (1924) [4] та «Логіка» Я. Петришин (1947) [1].

Підручник з логіки Я. Петришина, виданий у Мюнхені українським видавництвом «Вернигора» у 1947 році, став доступним для науковців завдяки оцифруванню закордонних бібліотечних фондів. Біографія автора залишається недослідженою. Я. Петришин визначає логіку як науку про правильне мислення, що вивчає його суть і закони, наголошуючи на її методологічному значенні для вивчення інших наук [1]. У підручнику автор використовує специфічну українську термінологію: замість традиційного «обсягу поняття» він вживає термін «розмір», а для позначення родових понять – «гатунок». Судження іменує «осудами» та поділяє їх на чотири категорії: за якістю, кількістю, реляцією та модальністю [1]. Термінологія Я. Петришина відрізняється від класичної логіки, зокрема він вводить поняття «ключі» як аналог умовиводів та вживає нетипові для логіки формулювання, що відображають його філософський підхід. Попри невеликий обсяг, 44 сторінки, підручник містить значну кількість філософських роз'яснень та слугував важливим навчальним матеріалом для українських студентів в еміграції. Видання спрямоване на розвиток логічного мислення та підтримку української наукової термінології, що є його ключовою особливістю.

Підручник Д. Чижевського «Логіка» 1924 року вийшов друком у Празі у видавничому товаристві «Сіяч» при Українському Педагогічному Інституті ім. М. Драгоманова у кількості 100 примірників та є літографічним виданням конспекту лекцій із логіки, прочитаних у згаданому університеті. Видання є повністю україномовним та налічує більш ніж 300 сторінок, що дає можливість науково окреслити логіко-філософські ідеї автора, а також підкреслити значення логічної освіти для формування молодшої української інтелігенції у діаспорі. Оцифрування цього рідкісного документа відкрило широке поле для досліджень логіко-філософських ідей Д. Чижевського [3].

Логіку Д. Чижевський розуміє як науку, основним об'єктом якої є «думання», і визначає її як «філософську науку, що вивчає форми твердження (та заперечення), їх комплексів і їх елементів» [4, с. 10]. У структурі логічного знання учений виділяє кілька розділів: теорія понять (наука про поняття), теорія суду (наука про судження), теорія виводу (наука про висновки), теорія наукових методів (методологія), теорія науки (наука про науку). Появу останнього розділу Д. Чижевський обґрунтовує існуванням логічних питань, які належать до науки, але не є частиною суто методологічних проблем. За визначенням ученого виводом, тобто міркуванням «зветься необхідне слідування значного суду з комплексу інших судів, при чому кількість членів цього комплексу може бути рівна й одному» [4, с. 155].

Д. Чижевський приділяє значну увагу темі «Закони правильного мислення». Він зазначає, що три основні закони мислення, сформульовані ще Аристотелем, базуються на принципі однозначності. Закон тотожності: «Кожна думка тотожна сама собі. Неможлива зміна сенсу думок у процесі мислення» [4, с. 19]. Закон протиріччя: неможливо одночасно стверджувати та заперечувати одне й те саме – твердження «сніг іде» виключає твердження «сніг не іде» [4, с. 21]. Цей закон вимагає, щоб у правильному мисленні не було суперечливих висловлювань про один і той самий об'єкт. Закон виключення третього: між твердженням і його запереченням не існує третьої можливості [4, с. 20]. Четвертий закон, сформульований Лейбніцем у XVII столітті, не пов'язаний із принципом однозначності, а відображає логічний зв'язок між думками. Закон достатньої підстави: «Кожна думка має свій ґрунт і основу» [4, с. 21]. Підсумовуючи, Д. Чижевський уточнює, що закон тотожності стосується понять, закони протиріччя та виключення третього – суджень (присудів), а закон достатньої підстави – умовиводів (виводів).

Особливу увагу привертають логічні вправи та завдання, дібрані Д. Чижевським для студентів. Важливо відзначити, що саме практична спрямованість цих завдань є однією з головних методичних переваг його підручника. Ретельно підібрані вправи сприяють розвитку логічного мислення та ефективному засвоєнню навчального матеріалу.

Дослідження формування української логічної термінології в діаспорі на початку ХХ століття на основі підручників «Логіка» Д. Чижевського (1924) та «Логіка» Я. Петришина (1947) дозволило зробити такі висновки. По-перше, обидва видання були створені для забезпечення українських студентів знаннями з логіки рідною мовою. По-друге, вони містять як теоретичні виклади, так і практичні вправи, спрямовані на розвиток логічного мислення. Хоча підходи Д. Чижевського та Я. Петришина відрізняються, їхні праці стали важливим етапом у становленні української науки та філософії в умовах еміграції. Українські науковці діаспори зробили значний внесок у розвиток логіки та формування української логічної термінології.

Список використаних джерел:

1. Петришин Я.Б. Логіка. Мюнхен: Вернигора, 1947. 44 с.
2. Плахтій М.П. Викладання логіки в Західній Україні на межі ХІХ–ХХ століття. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. Київ, 2012. Вип. 107. . 38-40.
3. Плахтій М. Логічні погляди Дмитра Чижевського. *Humanitarian vision. Філософські науки*. Vol. 10 (1). 2024. С. 13–17.
4. Чижевський Д. Логіка. Прага, 1924. 331 с.

Отримано: 21.03.2025

Сергій ПРИХОДЬКО

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-9302-4683>

СПРОБИ ДЕПОРТАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ З ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА МЕЖІ ХVІІІ-ХІХ ст.

Анотація. Дослідження присвячене аналізу політики Російської імперії щодо спроб депортації польської шляхти з Правобережної України на межі ХVІІІ–ХІХ століть. Основний виклад базується на планах переселення 8000 сімей дрібної чиншової шляхти до південних губерній для створення військових поселень, послабивши її позиції в Правобережжі та заселивши вільні землі.

Ключові слова: Правобережна Україна, імперська політика, польська шляхта, переселення.

Актуальність теми полягає в її значенні для розуміння політики Російської імперії щодо посилення влади в новоприєднаних регіонах. Вивчення цього питання дозволяє розкрити механізми придушення потенційного опору з боку польської еліти, яка зберігала значний вплив у Правобережжі після поділів Речі Посполитої. Тема висвітлює також і соціально-політичні й етнічні аспекти імперської колонізації. У сучасному контексті вона сприяє осмисленню історичних процесів асиміляції, депортацій і боротьби за владу, що мають паралелі з нинішніми прикладами міграційної політики росіян на окупованих територіях та управління етнічно неоднорідними територіями. Дослідження цього явища підкреслює важливість ана-

лізу історичного досвіду для розуміння витоків міжнаціональних конфліктів і стратегій державотворення.

Метою публікації є аналіз політики Російської імперії щодо усунення впливу польської шляхти в регіоні після приєднання Правобережжя. Публікація має на меті розкрити, як ці дії сприяли зміцненню імперської влади та як вони відбилися на долі польської еліти й місцевого населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У більшості регіонів Російської імперії вищі та нижчі верстви суспільства переважно належали до одного етносу, тоді як у Правобережжі поділ за станами зазвичай збігався з етнічною різноманітністю населення і значною мірою визначався нею. Ця специфіка змушувала центральну владу враховувати регіональні особливості під час приєднання Правобережжя до імперії та його подальшої інтеграції.

На початковому етапі царська влада мусила адаптувати свою соціально-економічну стратегію в Правобережжі, вдаючись подекуди до більш гнучких і ліберальних заходів, ніж у інших частинах імперії. Це особливо стосувалося запровадження державних і феодалських повинностей, характерних для всієї країни, на новоприєднаних землях. Їхнє впровадження вимагало врахування специфіки регіону. Правобережжя вирізнялося високою густотою населення: наприкінці XVIII століття на площі 170 тис. км² проживало 3,4 млн осіб [5, с. 172], тобто приблизно 20 осіб на 1 км². Тут спостерігалася значна кількість і впливовість поміщиків: дворянство налічувало 135 тис. осіб, що становило третину від загальної кількості дворян у державі [1, с. 18]. Після приєднання Правобережної України російська адміністрація зіткнулася з численною та потужною національною меншиною – поляками, які мали чітко виражену культурно-політичну ідентичність і переважали серед привілейованого шляхетського стану.

Згідно з ревізією 1795 року, на території Правобережної України налічувалося 135 332 особи чоловічої статі шляхетського походження [3, с. 17]. При цьому польська спільнота вважала Правобережжя своїми кресовими землями, частиною повсякденного життя, а часто й рідною домівкою [6, с. 44]. Через це Санкт-Петербургу доводилося змиритися з переважанням у регіоні заможної польської меншини. Більше того, у перші десятиліття після приєднання шляхта виступала одночасно і як опозиція до російської влади, і як основа кріпосницької системи. У результаті царський уряд, прагнучи зберегти політичний, військовий та адміністративний контроль над правобережними українськими територіями, мирився з домінуванням польської меншини в суспільному й культурному житті Південно-Західного краю. Такий стан справ зберігався аж до польського повстання 1830–1831 років і значно впливав на те, як жителі регіону виконували державні податки та повинності.

Варто зауважити, що царський уряд ще у 1796 році робив спроби скоротити чисельність шляхти на Правобережжі. З цієї метою планувалося переселити 8000 сімей дрібної чиншової польської шляхти до Вознесенської, Катеринославської та Таврійської губерній для створення там військових поселень, де вони мали б стати військовими поселенцями. При цьому законодавчо ці родини не втрачали свого станового статусу, а їхнє переселення та переведення у стан військових поселенців подавалося як прояв урядової турботи: нібито для захисту від закабалення з боку економічно потужнішої заможної шляхти [3, с. 22].

Ідея належала Катеринославському, Вознесенському і Таврійському генерал-губернатору князю Зубову, який і подав Катерині II відповідне подання. Задум чиновника зводив-

ся до вирішення одразу кількох завдань державної ваги. По-перше – зменшити кількість шляхти на теренах Правобережної України та Білорусії, послабивши цим її політичні позиції, що досягалося фактично депортацією з рідних земель. По-друге – заселити значну частину вільних земель на півдні імперії і господарськи освоїти її та, по-третє – створити з переселенців з числа чиншової шляхти козацькі поселенські полки, які стануть “хоробрими захисниками своєї власності, коли в тому буде потреба”[2].

Саме ж подання починалося з показної опіки урядовця-чиновника над своїми громадянами, але його плани на майбутнє були ще більш далекосяжні ніж окреслені у самому документі “У підготовленій мною доповіді її величності, про створення козацьких поселених полків у Вознесенській губернії, я пропоную надати для поселення землі, які придбані у князя Любомирського, а також ті що стоять пусті у Вознесенській губернії до одного мільйона десятин, на яких можна буде поселити до 100 000 душ” [2].

Спершу планувалося переселити 4 тисячі дворів. Селища мали бути влаштовані таким чином щоб кожне з них мало не більше 50 дворів. Всі ці землі мали бути з’єднані спільними межами. Таким чином, на новопридбаних наприкінці XVIII ст. у війнах з Османською імперією, землях, що ще могли стати предметом військового конфлікту і театром бойових дій, уряд формував смугу поселень, які мали захищатись їх мешканцями.

Однак ці дії припадали на останній рік правління Катерини II, і після її смерті вони не отримали подальшого розвитку за політики її наступника – Павла I, який окремим указом зупинив переселення чиншової шляхти з колишніх польських губерній до Катеринославської, Вознесенської і Таврійської губерній [6].

Висновки. Отже, спроби залучення значної частини польської шляхти до виконання військових обов’язків мали місце ще наприкінці XVIII століття і могли б стати системними, якби не радикальні зміни в політичній ситуації Російської імперії.

Список використаних джерел:

1. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст.: [навч. посібник для учнів гуманіт, гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.]. Київ: Генеза, 2000. 360 с.
2. Іменний [указ], даний Катеринославському, Вознесенському і Таврійському Генерал-Губернатору князю Зубову. – Про переселення у ці губернії на державні землі Чиншової шляхти з поміщицьких земель з приєднаних від Польщі губерній. 5 липня 1796 р. *ПЗЗРІ*. Санкт-Петербург, 1830. Зібрання 1. Т. XXIII. № 17.469. С. 998.
3. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Біла Церква: Видавництво ТОСК, 2002. 394 с.
4. Про зупинення переселення чиншової шляхти у Вознесенську губернію. Іменний [указ] оголошений Генерал-Прокурором. 7 березня 1797. *ПЗЗРІ*. Санкт-Петербург, 1830. Зібрання 1. Т. XXIV. № 17872. С. 511.
5. Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь. 1991. 550 с.
6. Філінюк А.Г. Російська колонізаційна політика на Правобережній Україні на рубежі XVIII – XIX століть. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*: збірник статей. Київ: Рідний край, 1996. Вип. 9. С. 43–56.

Отримано: 21.03.2025

Андрій ПРОДАН

аспірант кафедри археології,

спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-0077-2507>

МОРСЬКІ ШЛЯХИ ТРАНСПОРТУВАННЯ ГАЗЕТИ «ИСКРА»: ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу організації морських шляхів доставки «Искры». Основна увага зосереджена на дослідженні головних маршрутів, ролі агентів і контрабандистів, а також складнощів, які виникали під час транспортування нелегальної літератури. Розуміння цих шляхів дозволяє краще усвідомити масштаби підпільної діяльності соціал-демократів та важливість міжнародних зв'язків у революційній боротьбі.

Ключові слова: Марсель, «Искра», Л. Гальперін, П. Смідович, транспортування.

Актуальність теми. На початку ХХ ст. газета «Искра» стала одним із головних засобів поширення революційних ідей на території Російської імперії. Однак через жорсткі цензурні обмеження та репресивну політику самодержавства, друк і транспортування цієї літератури вимагали створення складної системи нелегальних каналів доставки. Морські шляхи відігравали особливу роль у цій мережі, дозволяючи безперебійно постачати революційну літературу з-за кордону.

Метою статті є дослідження та аналіз організаційних аспектів морських шляхів транспортування газети «Искра», а також виявлення викликів та особливостей логістичних процесів, що забезпечували своєчасну доставку революційної преси у період її підпільної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1901 р. «іскрівці» розробили план транспортування «Искры» за маршрутом Марсель – Александрія – Одеса [7, с. 237]. Л. Гальперін, як агент «Искры», навесні 1901 р. був направлений до Баку для організації Бакинського комітету РСДРП, підпільної друкарні та транспорту нелегальної літератури з-за кордону [3, с. 585]. У листі від 23 травня 1901 р., адресованому В. Леніну, він згадав про новий варіант транспортування «Искры» – в один із портів східного узбережжя Чорного моря. В. Ленін підтримав ідею бакинців і повністю схвалив її. Відповідаючи Л. Гальперіну, він писав: «Щодо східного узбережжя Чорного моря обов'язково шукайте шляхи. Особливо налягайте на французькі пароплави – ми сподіваємося знайти до них доступ звідси» [3, с. 119].

Для роботи з пошуку зв'язків із французькими пароплавами редакція обрала П. Смідовича [8, с. 18]. Але ще в серпні 1901 р. справа з закордонної сторони не могла зрушити з мертвої точки. «З М[арселем] поки нічого не рухається, бо та особа, у якої там є зв'язки, зараз не може поїхати», – повідомляла Н. Крупська бакинцям. П. Смідович, відомий у листуванні редакції «Искры» як Матрена і «людина з Марселя» [7, с. 96], зміг виїхати до Марселя лише в середині вересня 1901 р. [5, с. 246].

Понад місяць знадобилося П. Смідовичу, щоб підготувати все необхідне для відправлення транспорту до Російської імперії. Він налагодив зв'язки з діями профспілки моряків і власниками невеликих крамниць, за рекомендацією яких познайомився з моряками та персоналом, що обслуговує французькі пароплави. Деякі з них погодилися отримувати й передавати йому листи, що надходили з Росії та з-за кордону, інші брали пакунки з літературою

та допомагали їх перепаковувати, треті сприяли встановленню контактів з моряками [2, с. 48].

У своїй роботі П. Смідович переважно використовував пароплави компанії «Paquet et Co», оскільки вони, здійснюючи регулярні рейси, перебували в російських водах значно довше, ніж кораблі іншої компанії – «Messagerie Maritimes» [8, с. 18]. Матрена мав зв'язки з метрдоцелями та буфетниками шести суден: «Bithinie», «Anatolie», «Mingrelie», «Circassie», «Ortegal» і «Bagdad». Кожне з цих суден під час одного рейсу брало на борт від 1 до 3 пудів літератури. Газету «Искра» та інші нелегальні видання пресували й пакували в паперові пакети, кожен вагою від 2 до 5 кг. Разом із літературою видавали 1 або 2 каучукових мішки, що вміщували від 1 до 3 пудів друкованої продукції. Перед прибуттям у Батум перевізники діставали пакети з тайників і складали їх у каучукові мішки, які в призначений час скидали за борт. За встановленим сигналом представник Бакинської транспортної групи підпливав до пароплава на човні та буксирував вантаж у призначене місце, після чого література доставлялася на склад [7, с. 97].

Отже, морський шлях до Батуму почав функціонувати наприкінці 1901 р., і вже перші перевезення продемонстрували його ефективність, література доставлялася швидше та у більшій кількості. Отримана в Батумі література переправлялася до організованих у Баку складів, звідки її відправляли багажем або, що траплялося вкрай рідко, члени Бакинської групи доставляли її до Астрахані, Самари, Полтави, Києва та інших міст, де були створені відповідні умови для приймання й подальшого розповсюдження видань «Искры».

21 березня 1902 р. Н. Крупська, повідомляючи Бюро Російської організації щодо доставки «Искры» до Росії, писала, що один із дієвих маршрутів був «... морем, через Батум. Він довго не міг налагодитися з їхнього боку, але, здавалося, справа пішла б на лад, якби не зникнення Л. Гальперіна. Через цю втрату шлях обірвався. Втім, ймовірно, вдасться відновити контакт, але доведеться відправити туди свою людину, яка б підтримувала зв'язки, передавала гроші та приймала товар» [5, с. 448].

Вже наприкінці липня 1902 р. до Батуму відправляється транспорт із літературою вагою 4 пуди [6, с. 138]. Але все це було лише першими спробами, покликаними довести надійність відновленого шляху та перевірити його організацію. На початку та в середині серпня з Марселя відправили ще 2 транспортні – на 3 та 4 пуди, у зв'язку з чим редакція «Искры» вказує на необхідність відправки літератури передусім до Одеси, Херсона, Харкова, Києва та Катеринослава [4, с. 154].

У вересні після отримання чергового транспорту в Батумі накопичилося близько 6 пудів літератури, але відсутність людей, грошей та міцних зв'язків перешкоджала її розсилці. Лише випадковими нагодами та невеликими партіями бакинцям вдавалося пересилати літературу до інших міст. Не менш важливим фактором для успішної роботи транспортної групи було фінансове становище. «Через брак коштів та відповідної людини, – писали бакинці до редакції «Искры», – довелося... тимчасово призупинити транспорт, що дуже й дуже шкода. Було б дуже бажано, щоб сюди когось прислали для переговорів» [6, с. 493]. Вони так і не дочекалися представника від Російської організації: 3 – 5 вересня в Баку пройшли арешти, під час яких жандармам вдалося схопити керівників транспортної групи В. Кацховелі та А. Єнукідзе [1, с. 5; 6, с. 79]. У зв'язку з цими арештами Н. Крупська писала членам Російської організації: «Батум також врешті-решт провалений, бо наші люди там знали поразки, і шлях через Марсель довелося покинути» [6, с. 519].

У лютому 1903 р. відновилося листування з Бакинською групою, і редакція дізналася, на яких умовах вона бралася за відновлення шляху. «Взяти на себе організацію транспорту можемо тільки в тому випадку, – повідомляли з Баку, – якщо відправите товариша, який знає французьку мову, і забезпечите витрати». Редакція прийняла всі умови бакинців: у середині травня Н. Крупська повідомила Бакинську групу, що відряджаються дві особи: одна – до Марселя, а друга, яка знає французьку мову, – до Батуму [6, с. 9].

Можна припустити, що редакції «Искры» вдалося створити необхідні умови для відновлення діяльності батумського шляху, оскільки в серпні 1903 р. у Марселі готували до відправки великий транспорт іскрівських видань. Однак у останній момент, коли ввечері 22 серпня вантаж літератури вагою близько 19 пудів був завантажений на пароплав, він був виявлений і знятий службою охорони компанії «Messagerie Maritimes». Представник «Искры» в Марселі, підписуючись як Г. Какабадзе, повідомляючи про провал транспорту, просив призупинити відправлення літератури до особливого повідомлення [6, с. 556]. Можна сказати, історія марсельського шляху закінчилася, оскільки ні в документах, ні у спогадах та дослідженнях відомостей про його функціонування у більш пізній час не зустрічається.

Висновки. Організація морських шляхів транспортування газети «Искра» була складною та ризикованою через постійні переслідування царською владою. Морські маршрути відігравали важливу роль у постачанні революційної літератури до Російської імперії. Агентам, таким як П. Смідович і Л. Гальперін, вдалося налагодити контакти з моряками, що дозволило забезпечити доставку великих обсягів видань. Попри початкові успіхи, через арешти та нестачу фінансів, морський шлях з Марселя був закритий. Однак цей досвід підкреслює важливість міжнародних зв'язків та незламну волю революціонерів у боротьбі проти самодержавства.

Список використаних джерел:

1. Берия Л.П. Ладоев Кедровели 1876–1903. Жизнь замечательных большевиков. Москва: Партиздат ЦК ВКП(б), 1937. 31 с.
2. Ленинская «Искра». (К 70-летию со дня выхода Л45 первого номера). Москва: Политиздат, 1970. 247 с.
3. Ленин В.И. Полное собрание творений. Выдания 5. Том 46. Листы 1893–1904. Київ: Політвидав, 1975. 683 с.
4. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Київ: Іван Федоров, 1999. 247 с.
5. Переписка В.И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России 1900–1903 гг. Сборник документов: в трех томах. Москва: Мысль, 1969. Т. 1. 606 с.
6. Переписка В.И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России 1900–1903 гг. Сборник документов: в трех томах. Москва: Мысль, 1969. Т. 2. 590 с.
7. Степанов В.Н. Ленин и русская организация «Искра». Москва: Мысль, 1968. 400 с.
8. Шейнис З.С. Максим Максимович Литвинов: революционер, дипломат, человек. Москва: Политиздат, 1989. 430 с.

Отримано: 21.03.2025

Леся РУДА

кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та філософії,
провідний фахівець навчально-дослідної служби
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5008-2751>

Ольга ВІННІЧУК

кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1579-4010>

ГЕОПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ

***Анотація.** Актуальність дослідження зумовлена сучасними політичними процесами в окремих регіонах, які стали причиною для змін геополітичних інтересів провідних держав світу. Посилення загроз міжнародної безпеки як на регіональному, так і глобальному рівнях, формують необхідність обґрунтування нової світової системи, яка ґрунтуватиметься на особливостях геополітичних інтересів провідних держав світу.*

***Ключові слова:** геополітика, глобалізація, регіоналізація.*

Актуальність теми. ХХІ століття характеризується зміною геополітичної картини світу: посилюються інтеграційні процеси; створюються та зазнають критики політичні та військові союзи, блоки, що ставить під загрозу саме їх існування; посилюється вплив на світову політику регіональних держав тощо. За цих умов міжнародні відносини та геополітичні інтереси все частіше розглядаються на трьох рівнях: глобальному, регіональному та державному, або ж локальному. Проте, всупереч посиленню регіонального рівня, в міжнародних відносинах перевага віддається глобальному рівню, для якого характерна глобалізація політичних, економічних, ідеологічних, соціальних та інших процесів.

Мета публікації: аналіз особливостей глобалізації та регіоналізації в умовах геополітичних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням, наведеним в політологічному енциклопедичному словнику, глобалізація – це «об'єктивний історичний процес становлення єдиного, цілісного світу, який просторово «стискається» й «ущільнюється», усвідомлюється людьми та спільнотами як єдине ціле. Події у глобалізованому світі у будь-якій точці Земної кулі, так чи інакше впливають на людей, що перебувають у протилежному місці» [2].

Згідно з таким тлумаченням глобалізаційних процесів, географічний фактор поступово втрачає свою значущість при політичних, економічних, соціальних та інших видах міжнародних відносин. Проте, аналіз світових процесів в історичній динаміці підтверджує, що глобальні процеси, які активно почали досліджуватися в 80-х роках ХХ століття, потрібно розглядати з погляду регіоналізації [1].

Останні події на міжнародній арені підтверджують, що в сучасному світі активно розвиваються антиглобалістські та регіоналістські ідеї, які змінюють міжнародну систему та основні принципи міжнародної безпеки сформовані в кінці ХХ століття. Враховуючи особливості глобалізаційних та регіональних процесів останніх років, виділимо три основних геополітичних сценаріїв розвитку нової світової системи:

✓ Перший сценарій передбачає посилення ролі Сполучених Штатів Америки як не лише регіонального, а й глобального політичного актора. Цей сценарій базується на принципах нового світового порядку, який був сформований в 90-х роках XX століття, де США стали міжнародним актором з найбільшим індексом могутності з різних показників.

✓ Другий сценарій базується на ідеї, що у США з'явиться значущий геополітичний конкурент в образі Європейського Союзу чи Китаю. На відміну від першого сценарію, який базувався на однополярному векторі розвитку міжнародних відносин, другий сценарій передбачає двополярність чи трьохполярність світу.

✓ Третій варіант сценарію передбачає появу багатьох держав в різних регіонах світу, які будуть здійснювати вагомий вплив на міжнародні відносини. До таких держав відносяться США, Китай, Індія, Європейський Союз, Африканський Союз та інтеграційний союз країн Латинської Америки [2].

Попри різноманіття сценаріїв їх об'єднує один фактор: основою нової світової системи буде регіональний фактор, який буде здійснювати вплив на світ в цілому. Фактично це означає, що геополітичні особливості міжнародних відносин другої чверті XXI століття ґрунтуватимуться на посиленні регіонального фактора для впливу на глобальний світ.

Висновки. Передбачаючи формування єдиної світової системи управління, теоретики глобалізації не врахували регіональні особливості різних держав. Зовнішня політика багатьох держав будується на регіональному, а не на глобальному рівні, адже інтереси країн європейського континенту відрізняються від інтересів країн інших регіонів і навпаки. Цьому сприяє законодавча традиція регіонів, стабільність політичних режимів, економічна орієнтація окремих держав та культурно-ідеологічні особливості. Геополітичною особливістю сучасних міжнародних відносин є поєднання глобалізаційних та регіоналізаційних процесів, що проявляються в посиленні регіоналізації, яка націлена на досягнення спільних глобальних цілей.

Список використаних джерел:

1. Верменич Я. Глобалізація vs локалізація: діалектика взаємодії у сучасному світі. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. Вип.30. С. 207-224. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.207>. URL: http://resource.history.org.ua/publ/Mzu_2021_30_12
2. Кресіна І., Алексеєнко І. Суверенні держави перед викликами глобалізації: аналіз сучасних концепцій. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. № 4. С. 8-17. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/489466>

Отримано: 21.03.2025

Сергій СЕМЕНОВ

аспірант кафедри археології,

спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-1882-1488>

МЕХАНІЗМИ МІЖНАРОДНОЇ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕМІЩЕННЮ ДІТЕЙ: ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті, спираючись на звіти міжнародних організацій, «Білу книгу» (White Paper) Task Force Bring Kids Back UA та інші електронні публікації, висвітлюються механізми міжнародної протидії незаконному переміщенню (депортації) дітей. Показано історичний екскурс цих явищ, а також сучасні виклики, що постали в контексті російської агресії проти України.

Ключові слова: депортація дітей, окуповані території, міжнародне право, примусове переміщення, війна.

Актуальність теми. Незаконне переміщення дітей є одним із найтяжчих викликів для сучасного міжнародного права, особливо в умовах окупації чи збройних конфліктів. Починаючи з 2014 року, Російська Федерація вдається до депортації українських дітей з тимчасово окупованих територій (ТОТ), що набуло масового характеру після повномасштабного вторгнення у 2022 році. Глибокі історичні паралелі із радянськими депортаціями (депортація кримських татар у 1944 р., операція «Захід» 1947 р.) свідчать про спадковість репресивної політики. Відповідно, розуміння механізмів міжнародної протидії цим злочинам є надзвичайно актуальним для України та світової спільноти.

Мета публікації – провести комплексний аналіз механізмів міжнародної протидії незаконному переміщенню українських дітей з окупованих територій у 2014–2024 роках з урахуванням історичного контексту депортацій ХХ століття й сучасних викликів, а також висвітлити історичні паралелі та уроки депортацій, окреслити сучасні форми й масштаби цих процесів та дослідити міжнародні правові інструменти й дипломатичні коаліції, покликані забезпечити повернення дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Депортація як системний інструмент «очищення» територій має глибокі історичні корені. У ХХ столітті на території України найбільш кричущими прикладами були депортації кримських татар (1944) та операція «Захід» (1947), коли населення насильно вивозили до віддалених регіонів СРСР [1]. Такі дії спрямовувалися на знищення або асиміляцію національних спільнот, «перевиховання» дітей та розрив родинних зв'язків.

Сучасна політика росії, яка проводить депортацію дітей із тимчасово окупованих територій України, багато в чому повторює радянську логіку. Від 2014 року (анексія Криму та створення квазі-республік на Донбасі) й особливо після лютого 2022 року масштаби депортацій значно зросли. За даними ООН, лише станом на серпень 2023 р. понад 2,8 мільйона українців було переміщено до росії, серед яких значна кількість дітей [2].

За інформацією Human Rights Watch, російська влада використовує так звані «фільтраційні табори», де неповнолітніх перевіряють, допитують, нерідко розлучають із батьками чи опікунами. Окремо занепокоєння викликають випадки, коли дітям нав'язується російське громадянство [3]. Часто батькам обіцяють короточасний «відпочинок» або «навчання» дітей, проте надалі їх не повертають до України. Паралельно триває процес «паспортизації», тобто примусового видання російських документів [4]. Ще одна поширена практика – пере-

дача дітей із дитячих будинків до російських родин на усиновлення, в супереч обмеженням міжнародного права [5].

Примусове переміщення й депортація дітей у воєнний час є порушенням IV Женевської конвенції (ст. 49), а за Римським статутом Міжнародного кримінального суду кваліфікуються як злочини проти людяності [10; 11]. На цьому наголошують і члени Міжнародної експертної групи Bring Kids Back UA, вказуючи, що «системний характер цих дій має всі ознаки державної політики, спрямованої на знищення української ідентичності».

ООН, ЄС і МКС регулярно засуджують подібні порушення прав людини, ухвалюють відповідні резолюції [12], запроваджують санкції [13] та ініціюють офіційні розслідування щодо фактів депортацій [14].

Міжнародні конференції, коаліції та «хаби», стали одним із майданчиків для пошуку шляхів захисту та повернення дітей. У межах Монреальської зустрічі 2023 року представники 45 країн домовилися скоординувати зусилля щодо повернення українських дітей. Країни G7, а також Катар, Південна Африка та Ватикан висловили готовність бути посередниками у цьому процесі.

Ініціатива «Bring Kids Back UA», розпочата Президентом України в партнерстві з Канадою, започаткувала створення баз ДНК для пошуку дітей, вдосконалення юридичних інструментів та впровадження реабілітаційних програм. Ключовим документом завдячуючі цій ініціативі стала «Біла книга», де експертами викладено покрокові рекомендації для повернення дітей у правове поле України [15].

Серед запропонованих рішень розглядалось і створення «транзитних країн» для перевірки статусу дітей і безпечного повернення їх додому. Однак за низкою повідомлень міжнародних ЗМІ та правозахисних організацій, Росія нині блокує більшість ініціатив з цього напрямку, що ускладнює реалізацію таких планів.

Міжнародні організації на кшталт UNICEF та Save the Children впровадили ряд освітніх, гуманітарних та психологічних програм для дітей, які повертаються з депортації. Основний акцент яких робиться на подоланні травматичних наслідків і забезпеченні доступу до освіти.

Висновки. Масове викрадення та депортація українських дітей із тимчасово окупованих територій Росією – один із найгостріших проявів порушення міжнародного права. Паралелі з радянськими практиками підтверджують, що цей злочин спрямований на знищення української ідентичності та трансформацію демографічного складу регіонів. Незважаючи на низку резолюцій, заяв і санкцій з боку міжнародної спільноти, повернення дітей є складним і відбувається повільно через опір РФ.

Список використаних джерел:

1. Горбатюк М. О. Масові депортації населення Західної України в післявоєнний період. *Український історичний журнал*. 2018. №1. С. 23–37.
2. Report on the human rights situation in Ukraine, 1 August to 30 November 2023. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights*: website. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine-1-august-30-november-2023> (Last accessed 24.02.2025).
3. We had no choice: Filtration” and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia. *Human Rights Watch*: website. URL: <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians> (Last accessed 24.02.2025).

4. Fabian Burkhardt Russia's 'Passportisation' of the Donbas. *Stiftung Wissenschaft und Politik*. URL: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C41/> (Last accessed 24.02.2025).
5. Ukraine: "Like A Prison Convoy": Russia's Unlawful Transfer And Abuse of Civilians In Ukraine During 'Filtration'. *Amnesty International*: website. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/6136/2022/en/> (Last accessed 24.02.2025).
6. Білкова В., Геллештвейт С., Штейнерте Е. Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщенням та/або депортацією українських дітей до російської федерації. Варшава: Організація з безпеки та співробітництва в Європі, 2023. 86 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560.pdf> (дата звернення 21.02.2025).
7. Україна: Примусова русифікація освіти на окупованих територіях. *Human Rights Watch*: веб-сайт. URL: <https://www.hrw.org/uk/news/2024/06/20/ukraine-forced-russified-education-under-occupation> (дата звернення 24.02.2025).
8. Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності: монографія / Курило І.О. та ін.; за заг. ред. І.О. Курило Київ: Наукова думка, 2023. 165 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Naselennya.pdf> (дата звернення 21.02.2025).
9. Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та права прав людини... [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/1/546560.pdf>
10. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року № 995_154. Дата оновлення: 23.02.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 21.02.2025).
11. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року № 995_588 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 21.02.2025).
12. United Nations General Assembly. «Resolution ES-11/1: Aggression against Ukraine». *Oxford Public International Law*: website. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-oxio/e720.013.1/law-oxio-e720> (Last accessed 24.02.2025).
13. Council Decision concerning restrictive measures in respect of actions undermining or threatening the territorial integrity, sovereignty and independence of Ukraine of 17 March 2014. *Official Journal of the European Union*. URL: [https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2014/145\(1\)/oj/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2014/145(1)/oj/eng) (Last accessed 24.02.2025).
14. Statement of ICC Prosecutor Karim A.A. Khan QC on the Situation in Ukraine. *International Criminal Court*: website. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-karim-aa-khan-qc-situation-ukraine-additional-referrals-japan-and?lang=Ukrainian> (Last accessed 24.02.2025).
15. Ukraine unveils Second White Paper "Reintegration of Children Who Survived Deportation and Forced Displacement: International Standards and Best Practices for Ukraine". *Bring Kids Back UA*: website. URL: <https://www.bringkidsback.org.ua/media/ukraine-unveils-second-white-paper-reintegration-of-children-who-survived-deportation-and-forced-displacement-international-standards-and-best-practices-for-ukraine> (Last accessed 24.02.2025).

Отримано: 21.03.2025

Анна СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри археології,

спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0520-5083>

ПРАВОВИЙ СТАТУС БІЖЕНЦІВ І ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Через повномасштабне вторгнення росії в Україну мільйони людей змушені були залишити свої домівки. Станом на 2024 рік, за даними ООН, понад 6 мільйонів українців стали біженцями за кордоном, а ще близько 3,5 мільйона є внутрішньо переміщеними. Українські біженці отримали тимчасовий захист у країнах ЄС та інших державах відповідно до Директиви ЄС про тимчасовий захист (2001/55/ЄС). Важливим є питання продовження цього статусу, соціального забезпечення, працевлаштування та інтеграції. І хоча законодавство встановлює певні гарантії, але через економічні та військові труднощі їхнє дотримання викликає проблеми. Українські біженці стикаються з проблемами адаптації у приймаючих країнах, зокрема мовним бар'єром, складністю отримання медичних послуг, а іноді й випадками дискримінації.

Ключові слова: біженець, внутрішньо переміщені особи, тимчасовий захист, Директива ЄС, гарантії.

Актуальність теми. Правовий статус біженців та вимушених переселенців під час українсько-російської війни є надзвичайно важливою темою, яка відображає сучасні виклики в контексті міжнародного гуманітарного права та національної безпеки. Масове переміщення осіб, що втекли від війни, створює серйозні питання щодо їх правового захисту, соціальних гарантії та інтеграції в країни, що приймають. У зв'язку з цим, спеціальні механізми тимчасового захисту забезпечують базові права біженців, включаючи доступ до роботи, освіти, медичних послуг та соціальної підтримки. Проте, враховуючи нестабільність ситуації в Україні, постає необхідність у подальшому вдосконаленні правових норм, які регулюють перебування та захист вимушених переселенців на міжнародному рівні, щоб ефективно реагувати на нові виклики.

Мета публікації полягає в створенні всебічного і детального огляду правового статусу біженців і вимушених переселенців в Україні, їхніх потреб і прав, а також в дослідженні можливостей покращення їхнього становища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання правового статусу українських біженців, які виїхали за межі України через українсько-російську війну, набуло особливої актуальності після вторгнення росії 24 лютого 2022 року. У відповідь на безпрецедентну хвилю переміщення Європейський Союз вперше активував Директиву про тимчасовий захист [1], яка забезпечила швидке надання юридичного статусу та відповідних соціальних гарантії для українських біженців. Це рішення дозволило уникнути перевантаження систем надання притулку в країнах Європейського Союзу, оскільки звільняло громадян України від необхідності подавати індивідуальні заяви на статус біженця. Відповідно до Директиви про тимчасовий захист, громадянам України надається тимчасовий захист, що включає дозвіл на проживання, доступ до ринку праці, медичних послуг і освіти. Цей правовий механізм значно спростив інтеграцію вимушених переселенців у європейське суспільство та гарантував їм базові права. Водночас правовий статус тимчасового захисту є тимчасовим і потребує періодичного продовження, що залежить від рішення Ради Європейського Союзу.

У контексті дослідження підкреслимо, що основні аспекти правового статусу біженців у контексті Директиви про тимчасовий захист [1] включають надання дозволу на проживання на термін від одного до трьох років, що гарантує легальне перебування на території Європейського Союзу. Важливим елементом є право на доступ до працевлаштування відповідно до національних норм ринку праці, що сприяє соціально-економічній інтеграції переселенців. Директива також передбачає можливість отримання соціального забезпечення, медичної допомоги та освіти для дітей до 18 років у державній системі освіти приймаючої країни. Забезпечується доступ до житла або відповідних житлових умов, що є критично важливим для соціальної адаптації біженців. Окремо наголошується на праві на возз'єднання сімей у випадках, передбачених законодавством, що сприяє збереженню родинних зв'язків. Українські біженці можуть відкривати банківські рахунки та користуватися фінансовими послугами, що полегшує їхнє економічне становище. Також їм надається можливість переїзду в іншу країну Європейського Союзу до отримання посвідки на проживання, а після її видачі вони можуть вільно пересуватися в межах Шенгенської зони до 90 днів упродовж 180 днів. Директива містить положення про повернення після завершення терміну тимчасового захисту, що залишається важливим питанням для майбутнього переселенців. Вона також передбачає виключення осіб, які вчинили серйозні злочини або становлять загрозу безпеці, що забезпечує контроль над потоком біженців. Окремі правові гарантії надаються неповнолітнім без супроводу та жертвам насильства, що підкреслює гуманітарний аспект правового захисту.

Продовження тимчасового захисту для українських біженців до березня 2026 року стало важливим кроком у забезпеченні правового статусу осіб, які вимушено залишили Україну через російську агресію. Це рішення Ради Європейського Союзу гарантує понад 4 мільйонам громадянам України можливість легального перебування в країнах Європейського Союзу, доступ до соціальних послуг, медицини, освіти та ринку праці [2]. Правовий статус біженців залишається ключовим елементом міжнародного захисту, що дозволяє уникнути перевантаження національних систем надання притулку та забезпечує стабільність для переміщених осіб. Тимчасовий захист передбачає не лише юридичні гарантії, а й механізми інтеграції в приймаючих країнах, що дозволяє біженцям адаптуватися до нових умов життя. Разом із соціальними гарантіями це рішення сприяє збереженню безперервності професійної діяльності та освіти українців, які перебувають за кордоном. Водночас питання майбутнього повернення біженців після завершення воєнних дій залишається відкритим і залежить від безпекової та соціально-економічної ситуації в Україні.

У цьому контексті важливим аспектом є не лише правовий статус, а й соціальні, культурні та економічні бар'єри, з якими зіштовхуються вимушені переселенці в країнах прийому. Ці чинники впливають на їх адаптацію та інтеграцію, що вимагає комплексного підходу з боку міжнародних та національних інституцій. Крім того, актуальним є питання співпраці між урядами приймаючих країн і міжнародними організаціями для створення сприятливих умов для біженців на всіх етапах їх перебування за кордоном. Зокрема, важливим є забезпечення правового статусу та доступу до базових послуг, таких як медична допомога, освіта та соціальний захист.

Однією з основних категорій, що потребує правового захисту під час війни, є внутрішньо переміщені особи, які змушені були покинути свої домівки через збройний конфлікт та наслідки війни. В Україні правовий статус таких осіб урегульований на законодавчому рівні, що дозволяє їм отримувати необхідну підтримку та забезпечення базових прав. Так, внутріш-

ньо переміщені особи в Україні мають визначений правовий статус відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3] від 20.10.2014 № 1706-VII. Відповідно до статті 1 цього закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка на законних підставах перебуває в Україні та має право на постійне проживання, але змушена була покинути своє місце проживання через збройний конфлікт, тимчасову окупацію, насильство, порушення прав людини або надзвичайні ситуації. Закон гарантує таким особам захист від примусового переміщення, а також їхні права на соціальне забезпечення та реєстрацію в новому місці проживання. Стаття 2 цього закону передбачає, що Україна вживає всіх можливих заходів для запобігання примусовому переміщенню та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Такі особи мають право на отримання довідки про взяття на облік, що є офіційним документом, який підтверджує їхній статус. Процедура обліку передбачає подання відповідної заяви до органів соціального захисту, а також можливість адміністративного оскарження рішень у разі порушення прав переселенців. Держава сприяє інтеграції цих осіб у нових громадах або добровільному поверненню до попереднього місця проживання за сприятливих умов.

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3] відіграє ключову роль у гарантуванні правового статусу вимушених переселенців під час українсько-російської війни, закріплюючи їхні основні права та механізми державної підтримки. Він передбачає соціальний захист, фінансову допомогу, спрощений доступ до адміністративних послуг та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб в нові громади. Важливість цього закону полягає в його спрямованості на захист громадянських, соціальних і економічних прав переселенців, сприяючи їх адаптації та правовій безпеці в умовах воєнного стану.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що правовий статус біженців та вимушених переселенців є критично важливим аспектом, що забезпечує їх захист під час війни та підтримує процес їх інтеграції в нових умовах. Запровадження міжнародних механізмів, таких як Директива про тимчасовий захист, та національні законодавчі ініціативи, зокрема Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», є важливими інструментами для забезпечення прав та соціальних гарантій цієї категорії осіб. Однак, для подальшого ефективного захисту біженців і переселенців необхідно продовжувати вдосконалення правових норм та механізмів підтримки на міжнародному рівні.

Список використаних джерел:

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng> (дата звернення: 20.02.2025)
2. Ukrainian refugees: Council extends temporary protection until March 2026. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/25/ukrainian-refugees-council-extends-temporary-protection-until-march-2026/> (дата звернення: 26.02.2025)
3. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 23.02.2025)

Отримано: 21.03.2025

Сергій СИДОРУК

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3055-3277>

СПОСОБИ УНИКНЕННЯ ВИКОНАННЯ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ В ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ДОРЕФОРМЕННОГО ЧАСУ

Анотація. У статті висвітлено умови та обставини виконання рекрутської повинності в сільських громадах Правобережної України дореформеного періоду. Зокрема показано організаційні заходи громад, спрямовані на забезпечення вимог законодавства та квот рекрутського набору і, на противагу їм, – причини, мотиви, способи та наслідки спроб уникнення населенням краю військової служби в російській імперській армії.

Ключові слова: Правобережна Україна, імперська армія, рекрутські набори, невдоволення, ухилення від служби, втечі, самоскалічення.

Актуальність теми. Актуальність, запропонованої до розгляду, теми полягає в тому, що вона дозволяє глибше зрозуміти соціальні, економічні та психологічні аспекти життя населення Правобережної України у складі Російської імперії дореформеного періоду, коли її армія комплектувалася на основі рекрутської повинності з довготривалими термінами військової служби. Дослідження цього питання розкриває не лише ставлення населення до армії як інституту, а й відображає ширші суспільні настрої, рівень довіри до влади, а також умови життя різних верств населення. У сучасному контексті ця тема набуває значення для аналізу історичних паралелей із нинішніми формами протесту чи уникнення обов'язків перед державою, допомагаючи краще осмислити еволюцію суспільних відносин і поведінки в умовах примусу. Крім того, вона підкреслює вплив державної політики на повсякденне життя людей, що залишається актуальним і в наші дні.

Мета публікації – показати причини, мотиви та способи уникнення населенням Правобережжя військової служби в російській імперській армії.

Виклад основного матеріалу дослідження. З часу приєднання Правобережної України до Російської імперії надмірна мілітаризація та примусове виконання рекрутської повинності спричиняли обурення серед її населення, яке до встановлення російської влади не стикалося з такими явищами, як військові постої чи примусовий набір до армії. Звісно, молодь усіма можливими способами намагалася уникнути служби в царській армії, що сприймалася як кріпосництво.

Рекрутські набори у будь-якій громаді майже завжди здійснювалося насильницьким шляхом. З цієї причини громади обирали зі свого середовища осіб, які займалися затриманням і примусовим утриманням тих, кого призначили в рекрути, у спеціально відведених місцях до моменту їх передачі до рекрутських прийомів. Архівні справи зберігають численні згадки про подібні дії міщанських і селянських громад під час наборів. Наприклад, у Київській губернії в 1805 році Богуславська міщанська громада уповноважила двох своїх членів “для впіймання і здачі належних у рекрути людей [10, арк. 1]”.

Таке своєрідне “полювання” на людей залишало гнітючий відбиток як на окремих громадах, так і на суспільстві в цілому. Очевидець рекрутського набору 1863 року в одній із сільських громад описував, що для того, щоб підготувати одного рекрута до здачі, сільська

влада одночасно зв'язувала близько десяти молодих чоловіків. Цей процес супроводжувався плачем і голосінням матерів, дружин та інших близьких. Усіх затриманих замикали в одній із сільських осель, після чого громада спільно вирішувала, хто з них піде “лобовим”, а хто “на підставу” [15, с. 229]. Обраних закували в колодки, а тих, хто залишився, розв'язували й відпускали додому. Такі дії щодо кандидатів у рекрути пояснюються частими втечами, відмовами, самокаліченням та іншими формами спротиву рекрутській системі, які набували масового поширення на теренах Правобережжя.

Тривалий термін військової служби та кріпосницької порядки в армії спонукали людей до відчайдушних дій, зокрема й самокалічення. Задаючи шкоди власному здоров'ю чоловіки сподівались що медики у рекрутському присутстві визнають їх непридатними до військової служби. Однак самокалічення чи ухилення від призову також призводили до відповідальності й покарань [17]. Показовий, у цьому плані, випадок стався у 1805 році у містечку Богуслав Київської губернії. Селянин котрого рекрутські повірені застали вдома і збирались його упіймати, не маючи можливості втекти, схопив сокиру і на їхніх очах відрубав собі палець лівої руки. Проте це не звільнило його від служби [10, арк. 1]. У 1856 році селянин із села Селець Овруцького повіту Волинської губернії за самокалічення був засуджений судом, отримав покарання і все одно був відправлений до армії [8, арк. 39]. Подібне сталося із мешканцем села Карпилівка Ровенського повіту на Волині, який у 1840 році, уникаючи рекрутського набору, вибив собі два передні зуби, але це не врятувало його від служби [7, арк. 1-2].

Рекрутські набори та жорстокі способи затримання потенційних рекрутів викликали загальне невдоволення серед людей і співчуття до тих, хто ставав жертвою ловців або переховувався від них [15]. Іноді селяни перешкоджали діям місцевих старшин під час затримання рекрутів. Наприклад, наприкінці 50-х років XIX століття в Білій Церкві сільська громада зберегла право самостійно вирішувати справи, пов'язані з рекрутчиною, і визначала, кого здавати в рекрути. Зазвичай ці питання вирішувала сільська верхівка. Під час одного з таких наборів, коли старшини намагалися забрати юнака, їм перешкодила група жінок. Вони оточили чоловіків і почали просити відпустити хлопця. Але старшини залишилися невблаганними. Тоді жінки вдалися до хитрощів: поки одні відволікали увагу, інші прив'язали чоловіків поясами до паркану. Скориставшись моментом, юнак вирвався з рук десяцького і втік. Примітно, що жінок за цей вчинок не покарали, адже в громаді вважали: “Їх діло жіноцьке, хоч би й як відбили рекрута – їм можна” [16].

Щоб уникнути важкої солдатської служби, рекрути нерідко тікали. Як показує аналіз архівних матеріалів, масові втечі селян перед наборами та рекрутів із-під охорони під час переходів між населеними пунктами, стали поширеним явищем [9, арк. 1-34; 11, арк. 9-12; 12, арк. 1-11]. Деяких утікачів владі вдавалося розшукати й повертати через рекрутські установи до військових підрозділів. При цьому з громад, до яких належали спіймані втікачі, додатково вилучалися кошти на користь державної скарбниці [13, арк. 93]. Прикладом цього є той факт, що в Кам'янець-Подільській фортеці на початку 1796 року, під вартою утримувалося 463 рекрути, тоді як арештантів було тільки 50 [1, арк. 147-148].

Архівні документи засвідчують що на межі XVIII-XIX століть у Правобережній Україні почастишали втечі поміщицьких селян. Більш того, в окремих маєтках вони набули масовості [2-6]. Наприклад, тільки в 1810 році від поміщиків Подільської губернії зафіксована декілька тисяч селянських втеч. Лише з одного села Женишківці Ушицького повіту в цей час втекло 120 селян-кріпаків [14].

Висновки. Отже, з моменту поширення рекрутської влади на населення Правобережної України, в регіоні набули поширення різні форми протесту та способи уникнення військової служби. Найбільш поширеними стали втечі молодих чоловіків напередодні рекрутських наборів зі своїх громад, або ж від поміщиків. А ті хто не зумів текти раніше пробував це зробити уже на етапі конвоювання рекрутських партій до місць служби. Однак, мабуть, найбільш відчайдушними способами уникнення виконання рекрутської повинності слід вважати самокалічення, до яких чоловіки вдавалися за неможливості покинути своє місце проживання напередодні рекрутського набору.

Список використаних джерел:

1. Центральний Державний історичний архів у Києві. Ф. 210. Оп. 2. Спр. 4.
2. Центральний Державний історичний архів у Києві. Ф. 484. Оп. 1. Спр. 9.
3. Центральний Державний історичний архів у Києві. Ф. 484. Оп. 1а. Спр. 88.
4. Центральний Державний історичний архів у Києві. Ф. 533. Оп. 1. Спр. 13.
5. Центральний Державний історичний архів у Києві. Ф. 533. Оп. 1. Спр. 572.
6. Центральний Державний історичний архів у Києві. Ф. 533. Оп. 1. Спр. 1520.
7. Держархів Житомирської області. Ф. 58. Оп. 1. Спр. 784.
8. Держархів Житомирської області. Ф. 58. Оп. 1. Спр. 807.
9. Держархів Київської області. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 538.
10. Держархів Київської області. Ф. 1. Оп. 336. Спр. 789.
11. Держархів Хмельницької області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 12.
12. Держархів Хмельницької області. Ф. 769. Оп. 1. Спр. 3.
13. Держархів Хмельницької області. Ф. 123. Оп. 2. Спр. 6.
14. Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю / Л.В. Баженов, І.С. Винокур, С.К. Гуменюк та ін. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. С. 123.
15. Познанский Б. Воспоминания о рекрутчине по прежнему порядку. *Киевская старина*. 1889. № 11. С. 225-256.
16. Познанский Б. Император Александр I в Белой Церкви у графини Браницкой. *Киевская старина*. 1889. № 4. С. 189-190.
17. Про неприймання на службу скалічених людей, і про відсилення їх за бажанням поміщиків на роботи. Сенатський [указ]. 18 лютого 1798 г. *ПЗЗРІ* Санкт-Петербург, 1850. Зібрання 2. Т. XXIV. № 23590. С. 112.

Отримано: 21.03.2025

ПЕРЕДУМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто поточний стан цифровізації виборчих процесів в Україні, аналізуються необхідні передумови для впровадження електронного голосування та окреслюються кроки, затребувані для успішної інтеграції цієї технології у демократичні процеси країни.

Ключові слова: електронне голосування, вибори, електронна демократія, цифровізація виборчого процесу.

Актуальність теми. Впровадження систем електронного голосування є важливим кроком у модернізації виборчих процесів у всьому світі. Згідно з концепцією «електронної демократії» Яна ван Дійка, використання цифрових технологій у виборчому процесі є природним етапом еволюції демократичних інститутів у інформаційному суспільстві [1, с. 45-47]. Україна досягла значних успіхів у створенні основ для електронного голосування, зокрема через запровадження цифрових ідентифікаційних систем і часткову автоматизацію виборчих процесів, перш ніж стане можливою повноцінна реалізація, необхідно подолати істотні технічні, правові, освітні та довірчі бар'єри.

Дане дослідження має **на меті** визначити необхідні передумови для успішної інтеграції електронних виборів у демократичні процеси країн та оцінити виклики та ступінь прогресу України на цьому шляху.

Виклад основного матеріалу дослідження. Електронне голосування розглядається як інструмент, що потенційно здатний розширити участь громадян, підвищити прозорість та ефективність виборчого процесу, а також зменшити витрати на проведення виборів. В Україні впроваджено кілька елементів електронної виборчої системи, зокрема автоматизацію виборчого адміністрування, але через відсутність досвіду в електронному голосуванні та необхідність технологічних удосконалень, правового регулювання та формування довіри, перехід до повноцінного електронного голосування залишається викликом, особливо в умовах воєнної агресії.

Аналіз технологічної готовності України до впровадження електронних виборів доцільно розглядати зважаючи на концепцію «технологічної готовності» Е. Роджерса, який пропонує розглядати впровадження інновацій через призму наявності необхідної інфраструктури, сприйняття нових технологій користувачами та наявності технічних можливостей для забезпечення безпеки електронного голосування [2, с. 219-223]. В цьому контексті Р. Гавріком здійснено порівняльний аналіз естонської моделі та специфіки України, визначивши ключові відмінності, які необхідно врахувати при адаптації досвіду Естонії. Водночас, науковець звертає увагу, що пришвидшена цифровізація державних послуг в Україні під час війни через додаток "Дія" створила унікальну можливість для швидкого впровадження електронного голосування на основі вже існуючої інфраструктури цифрової ідентифікації [3, с. 115-118].

Важливою концепцією на шляху впровадження цифровізації слід вважати ідею «правової визначеності» Л. Фуллера, згідно якої, будь-які зміни у фундаментальних процедурах, як виборчий процес, вимагають чіткої законодавчої бази [4, с. 38-41].

Р. Патнем вказує на важливість довіри громадян до політичних інститутів для успішного впровадження інновацій у державному управлінні [5, с. 134-137]. Зазначене підтверджують і дані соціологічних опитувань, проведених у листопаді 2021 року в Україні, так

65,9% громадян України не довіряють голосуванню через Інтернет, серед респондентів старше 60 років цей показник сягає позначки 76,8%[6].

Слід погодитися з позицією Е. Даунса, який пропонує зважати на доцільність реформ виборчої системи через співвідношення витрат і вигод [7, с. 265-267]. Досвід Бразилії демонструє, що країна змогла скоротити витрати на проведення виборів лише у довгостроковій перспективі після запровадження електронного голосування [8, с. 87-90].

У контексті України, яка перебуває в стані війни, концепція “вимушеної демократичної інклюзії” Р. Даля набуває особливої актуальності [9, с. 78-82]. Вимушене переміщення мільйонів громадян, окупація частини території, наявність великої кількості військовослужбовців – всі ці фактори створюють серйозні виклики для забезпечення демократичної інклюзії. Електронне голосування в цьому контексті можна розглядати як один із механізмів “вимушеної демократичної інклюзії”, який дозволяє забезпечити виборчі права.

Висновки. Отже, впровадження електронних виборів в Україні потребує комплексного підходу, що враховує технологічні, правові, соціально-політичні, безпекові та економічні передумови. Воєнний контекст сучасної України актуалізує це питання, трансформуючи його з категорії "технологічної модернізації" до категорії "демократичного виживання" та "національної стійкості".

Список використаних джерел:

1. Van Dijk, Jan A.G.M.. (2012). Digital Democracy: Vision and Reality. *Innovation and the Public Sector*. 19. 49-62. URL: https://www.researchgate.net/publication/287413539_Digital_democracy_Vision_and_reality
2. Turner, Ralph. (2007). Diffusion of Innovations, 5th edition, Everett M. Rogers. Free Press, New York, NY (2003), 551 pages. *Journal of Minimally Invasive Gynecology*. 14. 776. URL: https://www.researchgate.net/publication/257624104_Diffusion_of_Innovations_5th_edition_Everett_M_Rogers_Free_Press_New_York_NY_2003_551_pages
3. Гаврік Р. Естонський досвід здійснення електронного голосування: перспективи запровадження в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 6. С. 60-63. URL: <http://efp.in.ua/en/journal-article/1079>
4. FULLER, L.L. (1969). The Morality of Law: Revised Edition. Yale University Press. URL: http://mguntur.id/files/ebook/ebook_1605607075_e2bf730c3254db5d74fc.pdf
5. Putnam, Robert. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. 357. DOI: <http://dx.doi.org/10.1145/358916.361990>
6. Суспільно-політичні настрої населення України: актуальні політичні події за результатами телефонного опитування, проведеного 26–29 листопада 2021 року. Київський Міжнародний інститут соціології. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1074&page=2>
7. Downs, A. (1957). An Economic Theory of Democracy. New York: Harper & Row. URL: https://www.academia.edu/38450380/Anthony_Downs_An_Economic_Theory_of_Democracy_Harper_and_Row?source=swp_share
8. Rodrigues-Filho, José & Alexander, Cynthia & Batista, Luciano. (2006). E-Voting in Brazil – The Risks to Democracy.. *Electronic Voting 2006 – 2nd International Workshop*. 85-94. URL: https://www.researchgate.net/publication/220764771_E-Voting_in_Brazil_-_The_Risks_to_Democracy
9. Dahl, R. A. (1998). On Democracy in Crisis. Yale University Press. 288. URL: <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2022/08/Robert-A.-Dahl-On-Democracy-1998-1.pdf>

Отримано: 21.03.2025

Максим СЛЬОЗКІН

аспірант кафедри археології,

спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2642-1642>

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЯКІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. КРИЗЬ ПРИЗМУ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

Анотація. У статті на основі матеріалів періодичних видань проаналізовано політичну діяльність польської громади Правобережної України на поч. ХХ ст. Особливу увагу зацентовано на неоднозначності поглядів польських політичних діячів щодо національного питання, взаємодію польських поляків із представниками української та юдейської спільноти.

Ключові слова: поляки, Правобережна Україна, періодична преса, суспільно-політичні відносини, політичні партії.

Актуальність теми. Не зважаючи на значний тиск збоку імперської влади, польська громада на початку ХХ ст. мала помітний вплив не лише на економічне, а й на суспільно-політичне життя губерній Правобережної України. Національні вимоги поляків були предметом широких дискусій, які відбувалися у публічному дискурсі. Тому, для комплексного дослідження міжнаціональної взаємодії у контексті політичних процесів важливо з'ясувати, як національна періодика характеризувала діяльність польських політичних партій.

Викладена у статті проблема віднайшла висвітлення у таких періодичних виданнях, як: «Громадська думка» (ліберальне українське видання), російськомовне «Киевское слово» (ліберальна газета з конституційно-демократичною орієнтацією), «Głos» (видання польських лібералів), «Слово» (київський орган Української соціал-демократичної робітничої партії), львівське «Діло» (видання представників Української національної партії), «Slowo polskie» (газета польських націоналістів), «Літературно-науковий вісник» (українське культурно-наукове видання).

Мета публікації. На основі архівних джерел та матеріалів періодичних видань, з'ясувати як висвітлювалась політична діяльність польської частини населення Правобережжя у національних періодичних виданнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХ ст. політична система імперії Романових перебувала у важкому становищі. Криза самодержавного ладу посилювалась нестабільністю існуючих політико-правових порядків. Жорстка централізаторська політика царизму, проваджувана міністрами внутрішніх справ Д. Сипягіним і В. Плеве не сприяла послабленню революційних настроїв. Прагнення зберегти владу царя спонукало керівництво держави йти на непрості компромісні рішення. Одним із таких стало проголошення 12 грудня 1904 р. Указу імператора «Про накреслення до удосконалення Державного порядку» [9, с. 3–6] та Найвищого Маніфесту «Про удосконалення державного ладу» [6, с.1] від 17 жовтня 1905 р. [1, с. 5–6].

У останньому документі декларувалося «дарування» владою для населення основоположних громадянських свобод – недоторканості особи, свободи слова, зборів та союзів. Окремо зазначалося на наданні підданим виборчих прав. Це уможливило легальну діяльність на території Російської імперії різних політичних партій [13, с. 5–6].

Лібералізація імперської політики позитивно вплинула на польський рух в губерніях Правобережної України, а послаблення національного гніту дало їм змогу активізувати по-

літичну діяльність. На території Правобережжя активно діяли як соціалістичні, так і націоналістичні й консервативні польські політичні сили [2, с. 255]. Найбільшою та найвпливовішою із них була ППС – Польська соціалістична партія, яку відповідно до класифікації, розроблену дослідником надніпрянського соціал-демократичного руху О. Федьковим, слід віднести до національних соціал-демократій [17, с. 73]. Кінцевою політичною метою ППС, як зазначалося в жандармських документах, поставало прагнення політиків «звільнити Польщу від ярма московського уряду та царського деспотизму» [18, арк. 8].

Поляки публічно декларували можливість співпраці з іншими поневоленими націями «без огляду на народність та конфесію». Окремо планувалося залучати до боротьби за визволення від імперського гніту українських та юдейських робітників [11, с. 93–94]. Насправді ж, право на таке «визволення» у зазначеному контексті визнавалося тільки за поляками. До того ж, польські політики не враховували етнічно-територіальний принцип надання автономії. Це означало, що усе Правобережжя спільно з Галичиною, Холмщиною та іншими територіями, не зважаючи на вимоги українців, повинні «увійти у польську автономію і бути спольщеними» [15, с. 1].

Дискусія стосовно «польського питання» проявилася у публічному дискурсі, а полем її розгортання стала періодика початку ХХ ст. Українські публіцисти з пересторогою висловлювалися відносно щирості «міжнаціональних декларацій» польських політиків. Запитання до поляків виникали не лише в контексті співпраці з українськими діячами, а й з юдеями, «смуга осілости» яких проходила через уже згадану «історичну Польщу» [16, с. 2]. Так, на думку публіциста М. Лозинського у прагненні відновити польську державність «в історичних кордонах» проявлявся польський «державний націоналізм». Автор зазначав на непослідовності поляків: допускаючи функціонування у ППС «єврейських секцій» та цілеспрямоване видання брошур та відозв для юдеїв, програма оминала питання співпраці із самостійними єврейськими політичними партіями [11, с. 94].

У 1904 р. позиція польських соціалістів стосовно цієї проблеми дещо змінилася. Частина діячів ППС наполягла на угоді з Загальним єврейським робітничий союзом у Литві, Польщі й Росії – «Бундом¹», який у 1903 р. відколовся від Російської соціал-демократичної робітничої партії. Уклавши такий союз поляки сподівалися отримати підтримку прагнень здобуття незалежності Польщі на рівні партійних політичних програм. Така пропозиція пролунала з уст представників ППС під час конференції російських опозиційних та революційних організацій, що відбувалася в Парижі у вересні-жовтні 1904 р. [18, арк. 8].

Проте, діячі єврейського союзу зустріли таке «запрошення» без ентузіазму. Один із членів центрального комітету Бунду Ф. Койген під час VI партійного з'їзду назвав ППС дискредитованою та різко відмовив у схваленні запропонованих поляками позицій [4, с. 575–576]. При цьому, у документах з'їзду наголошувалося на загалом «досить холодних» зв'язках із польською соціал-демократією, а відносини із ППС юдеї характеризували виключно «ворожими» [4, с. 539].

З пересторогою до польського національного питання ставилися українці. Вони не довіряли полякам та бачили в них «майбутніх визискувачів українського села». Хлібороби у листах до редакційних колегій періодичних видань просили «не надавати автономії полякам,

¹ «Бунд», з ідишу בונד – «союз», загальноприйнята назва Загального єврейського робітничого союзу у Литві, Польщі й Росії

допоки не буде селянам землі» [5, с. 1]. Сільські обивателі не розрізняли ідейно-політичну та партійну приналежність тих чи інших польських політиків. Пропри це, очевидно, що висловлені побоювання були спричинені негативним досвідом тривалого співіснування українських селян та польських землевласників на одній території та намаганням у будь-який спосіб не допустити повернення «старих порядків».

На шпальтах українських видань часто публікували статті з оглядом етносоціального, політичного та культурного життя краю. Часто до таких публікацій долучали листи місцевих обивателів. У одній із таких заміток депутатам із «польського кола» у Державній думі дорікали за те, що вони «борються за інтереси поміщиків», або ж «взагалі нічого не роблять» [12, с. 1]. Причини такого невдоволення полягали у нерозумінні сільськими мешканцями «національних потреб» польського депутатського корпусу. На думку тогочасних селян, єдина мета роботи будь-якого посла до Державної думи – якнайшвидше вирішення «земельної проблеми», а політичні нюанси хліборобів мало цікавили.

Українська соціал-демократична газета «Слово» підтримувала українське селянство та критикувала наміри польських поміщиків відновити не лише власне землеволодіння на «території кресів», а й «панування над українцями» [7, с. 7–8]. У дискусії з виданням «Glos» наголошувалося на тому, що польські соціалісти «не бажають доглянути» на Правобережжі українського робочого люду, сліпо вимагаючи зупинити «викроювання польських земель» [3, с. 9–11].

Антиукраїнські позиції відкрито звучали з вуст польських депутатів у кулуарах Державної думи. Так, член «польського кола», націоналіст А. Парчевський акцентував на власній принциповій позиції щодо недопущення надання автономії «окраїн». Він вважав, що автономія України та Литви стане значною перешкодою для перемоги польського національного руху, а в подальшому – приводом для «поглинання поляків місцевою людністю» [8, с. 1]. Різкими були й висловлювання польських газет, характеристику яких віднаходимо в українських галицьких виданнях. У одному із липневих чисел львівської газети «*Slowo polskie*» принизливо характеризувався Всеукраїнський з'їзд представників всіх національних українських організацій в Росії, що відбувся 29–30 червня 1905 р. «в одному з міст Південно-західного краю»¹. У ході цього форуму обговорювали питання української національної автономії та укладення спільної програми дій за-для її досягнення. Автор публікації різко заявляв що «українці не політична нація», тому вони не можуть «претендувати на надто великий простір» на теренах колишньої Речі Посполитої [14, с. 1].

Позиція ліберальної преси відносно таких закидів була стриманою. Висловлюючи підтримку полякам у вимогах автономії з одного боку, редколегія «Киевского слова»² з іншого боку не погоджувалася із вимогою польських соціалістів скликати для поляків «особливий конституційний сейм у Варшаві». У передовій статті редакційної колегії акцентується увага національних «політичних таборів» на проблемі роз'єднання революційних сил. Відокремлені дії, які, на думку редакції демонстрували поляки, можуть призвести до ворожнечі та «відкрити широкий простір для контрреволюції» [10, с. 1].

¹ На шпальтах львівського Діла цей форум іменується «З'їзд однопоручників всіх національних українських організацій в Росії».

² Російськомовна ліберальна київська газета, що видавалася коштами українського друкаря, підприємця Стефана Кульженка

Висновки. Отже, політична діяльність поляків на Правобережній Україні на початку ХХ ст. була складною і суперечливою, що простежувалося у зносінах із єврейськими та українськими політиками, публіцистами. Хоч поляки і декларували підтримку національних меншин, на практиці боротьба «за історичну Польщу» не враховувала національних потреб інших поневолених народів.

Список використаних джерел:

1. Алексеев А.С. Манифест 17 октября и политическое движение, его вызвавшее. Москва, 1915. 26 с.
2. Білобровець О. Діяльність польських політичних партій на Правобережжі на початку ХХ ст. *Наукові записки. Серія: Історія*. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2005. с. 254-260.
3. Білоцерківцев Вл. Лист з Галичини. *Слово*, №19, 9 травня 1909. С. 9–11
4. Бунд. Документы и материалы. 1894–1921. Москва: РОССПЭН, 2010. 1359 с.
5. В справі автономії Польщі. *Громадська думка*. №150, 1 липня 1906. С. 1.
6. Высочайший Манифест «О усовершенствовании государственного порядка». *Вести Санкт-Петербургскаго градоначальника*, 18 жовтня 1905, №221. С. 1.
7. Донцов Д. Велика земельна власність на Україні і рух селянський. *Слово*, №19, 9 травня 1909. С. 7–8.
8. З польських газет. *Громадська думка*, №160, 13 липня 1906. С. 1.
9. Законодательные акты переходного времени. 1904–1908 гг.: Сборник законов, манифестов, указов Пр. Сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя. 3-е изд., пересм. и доп. по 1 сентября 1908 года / под ред. пр.-доц. Н.И.Лазаревского. Санкт-Петербург: Юрид. кн. склад «Право», 1909. 1030 с.
10. Київ, 4 листопада 1905 р. *Киевское слово*. №6400, 4 листопада 1905. С. 1.
11. Лозинський М. Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання. *Літературно-науковий вісник*. 1906. Т. XXXIII. С. 497–498.
12. Національні групи в Державній думі. *Громадська думка*. № 132, 10 червня 1906. С. 1.
13. Полный сборник платформ всех русских политических партий. Санкт-Петербург, 1906. 130 с.
14. Польська преса про Всеукраїнський з'їзд. *Діло*, Ч.157. 15 липня 1905. С. 1.
15. «Польське коло» і автономія України. *Громадська думка*. № 163, 16 липня 1906. С. 1.
16. Українці, росіяне та поляки. *Громадська думка*. № 125, 2 червня, 1906. С. 2., с. 2
17. Федьков О.М. Українська соціал-демократична спілка на початку ХХ ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
18. ЦДІАК, ф. 274, оп. 1, спр. 2441.

Отримано: 21.03.2025

Віталій СТЕПАНКОВ

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5497-9344>

«ЧОМУ ДО ВЛАДИ ПРИХОДЯТЬ НАЙГІРШІ», АБО ЩО ТАКЕ КАКІСТОКРАТІЯ

Анотація. З'ясовується сутність поняття (терміна) «какістократія».

Ключові слова: владна верхівка, політична еліта, какістократія, керуюча меншість, соціум, державотворення, націєтворення.

Актуальність теми. Однією з надзвичайно цікавих, але водночас і складних проблем у політології, соціології, історії, філософії, культурології тощо є чи не вирішальна роль політичної еліти в соціальних процесах державотворення. Проте, не кожен владну верхівку можна трактувати як еліту. Керівництво держави може опинитися в руках какістократії. Відтак актуальність теми зумовлена відсутністю в українській історичній науці (і не тільки) спеціальних праць з визначеної проблематики.

Мета публікації – вияснити сутність такого соціального феномена (явища) як «какістократія» (тобто «влада гірших») і його деструктивного впливу на державотворчі та націєтворчі процеси.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видатний австро-британський економіст Ф. Хаяк (лауреат Нобелівської премії) в своїй відомій монографії «Шлях до рабства» пояснюючи природу тоталітарних режимів, звернув увагу на той красномовний аспект (факт), що їхнє керівництво потрапляє до рук «... гірших елементів любого суспільства», а не кращих його представників [9, с. 157]. Власне назва нашої статті частково повторює один з розділів твору зарубіжного вченого. Те, що органи державного управління можуть формуватися з «найгірших» не є таємницею. Відтак це породжує, в середовищі політологів, елітологів, істориків, соціологів тощо полеміку про правомірність застосування терміна «еліта» до такої правлячої верхівки.

Погоджуємося з міркуваннями російського політолога Г. Ашина, що «... неправильно і навіть аморально застосовувати термін «еліта», елітологія якого не допускає сумнівів в тому, що маються на увазі лише кращі, найбільш достойні люди стосовно тих, хто має владу, серед яких ми часто бачимо людей цинічних, нерозбірливих в засобах, жорстоких;...» [1, с. 228].

Проте, попри першопочаткові «термінологічні заперечення» Г. Ашин все ж таки вважає недоцільною відмову від зазначеного терміну. Хід думок в нього такий: «Раз існує певне явище – особлива роль керуючої меншини в соціально-політичному процесі, значить необхідний і відповідний термін, який фіксує його. Інша справа, що Парето ввів не самий вдалий термін...» [1, с. 229]. Отже, на переконання Г. Ашина італійським соціологом В. Парето було запропоновано «не самий вдалий термін» для визначення верхівки соціуму.

Стосовно термінів – дійсно їх таке велике різноманіття, що за справедливим зауваженням Д. Сарторі (американський соціолог) це «тільки додало плутанину до сум'яття...» [7, с. 80]. Тому, наполягає Г. Ашин завдання не в тому, щоб запровадити новий додатковий термін, «а щоб чітко визначити поняття, котре стало найбільш поширеним, – поняття еліти...» [1, с. 223]. Тобто з одного боку для Г. Ашина термін «еліта» не зовсім вдалий, з іншого від-

мовлятися від нього не бачить сенсу, пропонуючи надати йому «суворий, однозначний зміст» [1, с. 233].

Натомість, під час «круглого столу», який відбувся в 1996 р. в Інституті соціології НАН України окремі вчені розглядаючи широкий спектр становлення й функціонування еліти в суспільстві, торкалися також термінологічних особливостей для кращого розуміння суті цього складного соціального феномена. Так, на думку В. Пазенюка «Настає час кризи мислительних та пояснювальних схем. Тут є три способи: вигадувати неологізми, надавати старим поняттям нового змісту або повертатися в архаїку» [5, с. 209].

Слушною є й позиція В. Очеретяного, який підкреслив доцільність «... спробувати різні визначення еліт, різні концептуальні підходи. Далі й питання про термінологію, яке знов і знов порушується, не менш важливе. Справді, чи ті терміни ми використовуємо?» [5, с. 214].

Аналізуючи ті чи інші державотворчі процеси дуже часто (і це справедливо) об'єктом прискіпливого дослідження є керуюча верхівка (владна верхівка, керуюча меншість і т.д.). Але наскільки є справедливим і раціональним будь-яку керуючу верхівку будь-якої держави (суспільства) трактувати виключно політичною елітою? «Власне саме політичні еліти приймають рішення, які часом докорінним чином впливають на життя і долі широких народних мас, на населення цілих країн, регіонів світу, часом на сотні мільйонів людей. Тоді чи потрібна еліта взагалі? Це запитання в світовій елітології часом розглядається, як абстрактне, чисто академічне, оскільки наука, не знає суспільств без еліти» [1, с. 7].

Такі твердження є надто категоричними, а відтак їхня дискусійність (принаймні з нашого боку) продовжує залишатися вельми і вельми актуальною. Адже попри величезну кількість наукових (і не тільки) праць, в яких чи не одностайно акцентується оціночний критерій поняття «Еліта» (тобто «кращий», «відібраний», «добірний») виникли непоборні труднощі в адекватності його застосування в політичній (і не тільки) площині. «В сучасній політичній науці переважає функціональний підхід (еліта є категорія осіб, що виконують керівництво суспільством)» [3, с. 8]. Кидається у вічі цілковита відсутність оціночної властивості. Як наслідок анулюється принципова відмінність між «кращим» і «гіршим». І «кращі» і «гірші» стають абсурдною цілісністю, що заганняє понятійний апарат елітології, політології, соціології, філології («гірший» стає по відношенню до «кращого» не антонімом, а синонімом) в своєрідне королівство викривлених дзеркал. Тому шукати відповідь на запитання «чому до влади приходять найгірші?» (в цьому випадку) тотально втрачає будь-який сенс. Адже згідно політичної науки, яка базується (як правило) на функціональному (його ще називають статусно-функціональним) підході. Мимоволі закрадається парадокс, що «найгірші» це і є «найкращі». По-суті, вільно чи невільно утверджується (вже утвердилася?) збочена норма політичних явищ в історії людських цивілізацій. Нагадує оруселівські сюжети з «1984»: «Війна – це мир, свобода – це рабство, незнання – сила» [6, с. 24]. Проте, якщо до влади приходять «найгірші», це руйнує фундаментальний концепт багатьох політологів, які пишуть, що «... в історії ще не зафіксовано суспільств без еліти...» [1, с. 10] (мова йде про політичну сферу).

Якраз присутність «найгірших» на владному Олімпі, а також їх діяльність, яка проявилася (за словами Ж. Тощенко) в «повну неспроможність зробити що-небудь конкретне, вміння організувати будь-яку справу» [8, с. 129], заперечує факт керівництва суспільства політичною елітою.

Максимальну чітку, влучну й реалістичну оцінку соціальної структури суспільства здійснив Н. Бердяєв: «З витворенням світу завжди керувало, керує й буде керувати мен-

шість, а не більшість. Це слушно для всіх форм і типів керівництва для монархій і для демократій, для епох реакційних і для епох революційних... Питання лише в тому, керує меншина краща або гірша. Одна меншість замінюється іншою меншістю. Ось і все. Гірші скидають кращих, а кращі скидають гірших» [2, с. 396]. «В самій реальній, справжній дійсності питання йде завжди про те, чи тріумфує аристократія чи охлократія. По суті, тільки й існує два типи влади – аристократія і охлократія, керівництво кращих і керівництво гірших» [2, с. 396]. Наша задача навчитися відокремлювати ці два складних, протилежних суспільних феномена через їх велику роль, як в політичних системах, соціальній стратифікації, так і в процесах державо й націєтворення, а не об'єднувати необ'єднане. А тоді підтримуючи докір Г. Ашина «...біда в тому, що дуже часто елітою вважаються люди, які аж ніяк не заслуговують цієї назви» [1, с. 9] виникає гостра потреба віднайти (оприлюднити) термінологічний відповідник поняття – «гірші».

Як бачимо для Н. Бердяєва «гіршими» є представники охлократії для Ж. Тощенка, який заперечує наявність політичної еліти в Росії (й в Україні) більш доречніше використовувати такі терміни на кшталт: «клани», «касти», «кліки». «Насмілююсь стверджувати, що нами керують – і в політиці, і в економіці – не еліти, а групи людей, до яких найбільш застосовуються і відповідають їх духу, цілям і методом праці такі поняття, як «кліки», «клани», «касти». Вони характеризують специфічні соціальні утворення, згуртованість яких базується на корпоративній свідомості, групових, а не суспільних інтересах» [8, с. 130]. Український філософ В. Танчер пропонує використовувати наступні неологізми: «псевдоелітаризм», «псевдоеліта». «Іншими словами, людина має здатність створювати псевдоелітаризм. І ось тут нам може зарадити поняття псевдоеліта». На його переконання «... псевдоеліта, набираючи форми й видаючи себе за еліту, насправді функції еліти не підтримує... псевдоеліта – це те, що ніколи реально не робитиме будь-якого конструктивного внеску в розвиток суспільства» [5, с. 230]. В І. Дзюби знаходимо таке розуміння «еліти» і «псевдо еліти»: «Життєздатна і продуктивна еліта формується в процесі тривалого стабільного розвитку суспільства. У нас же відбувся раптовий викид у псевдоеліту, в якій змішалися осколки радпартноменклатури... політичні кар'єристи-демагоги, сумнівного походження скоробагатки» [4, с. 148]. Врешті-решт аналізуючи проблематику якості еліт Г. Ашин стверджує, що «... частина суспільства, котра професійно виконує функції, не завжди справжня еліта, це може бути і квазіеліта» [1, с. 251]. Пошук якісних параметрів (критеріїв) вищого керівництва Росії підштовхує його до наступного запитання: «Як можна називати елітою в її істинному значенні людей, керівництво яких призвело до драматичного погіршення життя населення...» [1, с. 246]. Звісно таке керівництво не може йменуватися «елітою» і тому, на наш погляд, необхідно ввести (повернути) до понятійного апарату, такий застарілий термін, як «какістократія», що перекладається як «влада гірших».

Адже весь термінологічний набір на кшталт «кліки», «клани», «касти», «псевдоеліта», «квазіеліта» і т.д., що по-суті дуже яскраво окреслює вкрай низьку якісну результативність функціонування керуючої меншини, можна звести до одного знаменника – «гірші» чи «найгірші». Тобто мова йде про владу гірших або какістократію, а не про «кращих» чи «еліту». (Виявляється термін «какістократія», відомий ще з XVII ст. й використовувався на протигагу «аристократії» і з невідомих причин несправедливо забутий сучасниками).

Висновки. Підсумовуючи наші міркування маємо підстави стверджувати, що будь-яке суспільство поділяється на керуючу (правлячу, владарюючу) меншість (меншину) й на масу.

Однак, керуюча меншина далеко не завжди є політичною елітою (аристократією), вона може бути какістократією. На наше переконання В. Парето застосував правильний термін (тобто «еліта») стосовно тих, хто керує державою, проте дуже часто велика кількість людей (в тому числі вчених), невдало його застосовує підмінюючи керівництво «гірших», «какістократію» – «елітою». І перші і другі мають величезний об'єм владних повноважень, можуть приймати стратегічно важливі рішення для держави (суспільства). Проте їх наслідки як правило є діаметрально протилежними. Вважаємо, що феномен «какістократії» не менш важливий для більш глибокого розуміння історичних процесів нашої цивілізації і має всі підстави для ґрунтовного дослідження в академічних наукових колах, а сам термін (поняття) якомога частіше використовуватись в наукових публікаціях.

Відомий афоризм видатного українського письменника В. Винниченка про те, що «історію України не можна читати без брому» дуже вдало підтверджує (на жаль) той факт, що саме «какістократія» часто була її творцем, визначала її історичну долю. Роблячи доповідь на I Всесвітньому форумі українців 21 серпня 1992 року І. Дзюба окреслив чи не весь спектр проблем (попри деякі позитивні зрушення), з якими зіштовхнулася Україна відзначаючи першу річницю своєї незалежності: «Замість поліпшення життя маємо катастрофічне погіршення. Замість налагодження ефективнішої адміністрації на всіх рівнях маємо її подальшу дезорганізацію та пониження компетентності» [4, с. 7].

В 2024 р. українці святкували вже 33 річницю своєї державності (в умовах страшної війни), а катастрофічне погіршення становища України через галасливу некомпетентність її владної верхівки не тільки нікуди не зникло, а й набрало ще більш загрозливих масштабів. Найголовніша причина нової РУЇНИ (катастрофи) знаходиться в політичній площині – Українською державою керує КАКІСТОКРАТІЯ. Як на наш скромний погляд першочерговим завданням українського соціуму є створення «політичної еліти» (саме політичної, а не якоїсь іншої), з якою ми можемо прогнозувати перемогу над ворогом, розвиток й процвітання, тобто відчуті значні якісні зміни (і коли ми чуємо запитання, чи «потрібна еліта взагалі», наша відповідь безкомпромісно ствердна. Бо корінь зла наших історичних поразок якраз у відсутності КРАЩИХ (ЕЛІТИ) в політичній сфері).

Якщо ж ця задача виявиться непосильною (такі відчуття є) і какістократія продовжить своє функціонування то сумні, болючі, трагічні геніальні слова В. Стуса про Україну «З Руїни вже мати не встане – розкинула руки в рову», стануть пророчими, що означатиме, ясна річ, загибель українськості.

Список використаних джерел:

1. Ашин Г.К. Элитология: история, теория, современность: монография. Москва: МГИМО-Университет, 2010. 600 с.
2. Бердяев Н. Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии. Собрание сочинений. Париж: УМСА-Press, 1990. Т. 4. 416 с.
3. Гаман-Голутвина О.В. Политические элиты России: Вехи исторической эволюции. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 2006. 448 с.
4. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 503 с.
5. Еліта та соціальна зміна: матеріали «Круглого стола». *Філософська і соціологічна думка*, 1996. № 5-6. С. 201-251.
6. Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет. Москва: Прогресс, 1989. 384 с.

7. Сартори Дж. Меньшинства и элиты. *Политические исследования: Полис*. Москва: РАИ, 1993. № 2. С. 80-89.
8. Тощенко Ж.Т. Элита? Клань? Касты? Клики? Как назвать тех, кто правит нами? *Социс*, 1999. № 11. С. 123-133.
9. Хайек Ф. Дорога к рабству. Лондон: Nina Karsov, 1983. 286 с.

Отримано: 21.03.2025

Юрій СТОРОЖЕНКО

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-2565-6211>

КОМПАРТІЙНА ІДЕОЛОГІЧНО-ВИХОВНА РОБОТА В КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ УЧИТЕЛЬСЬКОМУ ІНСТИТУТІ В ПЕРШІ РОКИ ЙОГО ДІЯЛЬНОСТІ: НА МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У публікації на основі архівних матеріалів висвітлюється ідеологічно-виховна робота в Кам'янець-Подільському учительському інституті у перші повоєнні роки, зокрема висвітлено роль компартійної організації в ідеологічному вихованні викладачів і студентів. Описано заходи з вивчення марксизму-ленінізму, агітаційну роботу, проведення конференцій на ідеологічну тематику та участь членів колективу у виборчих кампаніях.

Ключові слова: інститут, викладачі, студенти, партія, семінар, конференція.

Актуальність теми. Дослідження ідеологічно-виховної роботи у закладах вищої освіти радянського періоду є важливим для розуміння механізмів ідеологічного впливу держави на студентську молодь та академічне середовище. Аналізуючи ці процеси, можна простежити, як формувалася комуністична свідомість, які методи агітації та пропаганди використовувалися для закріплення офіційної ідеології серед студентів і викладачів, а також які соціально-політичні завдання виконувала освітня система.

Мета публікації. На основі архівних матеріалів показати організацію ідеологічно-виховної роботи Кам'янець-Подільського учительського інституту з моменту відновлення його діяльності до 1948 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеологічно-виховна робота весь час проводилась під керівництвом та наглядом партійної організації інституту, з участю комсомольської, професійної організацій та всіх кафедр ЗВО. Для проведення систематичної роботи в інституті створили агітаційний колектив, який охоплював своєю роботою всіх студентів. У 1945-1946 н. р. у кожній групі працювали агітатори-студенти, які організовували читання повідомлень Радянського інформбюро та інші матеріали з газет. Щотижня проводився семінар агітаторів під керівництвом кафедри марксизму-ленінізму [1, арк. 7зв].

На допомогу колективу агітаторів компартійна організація інституту до груп прикріпила викладачів-членів партії, які «глибоко» опрацьовували зі студентами академгруп положення про вибори до Верховної Ради УРСР, виступи Й. Сталіна, закон про п'ятирічний план, постанови ВКП(б) та уряду тощо.

Зі студентами проводились теоретичні конференції для піднесення їхнього ідейно-політичного рівня. Наприклад, одну із таких конференцій присвятили інтерв'ю Й. Сталіна у зв'язку з Фултонською промовою У. Черчіля [2, арк. 22]. У 1946-1947 н. р. для викладачів інс-

титуту провели теоретичну конференцію, присвячену вивченню І тому творів Сталіна, а для студентів конференцію на тему «Марксистсько-ленінське вчення про державу». У наступному році провели чотири конференції викладачів, присвячені 30-річчю Жовтневого перевороту та встановленню радянської влади в Україні, 100-річчю з дня виходу «Маніфесту комуністичної партії» та з дня смерті В. Белінського. Серед студентів організовано теоретичні конференції, на яких було заслухано близько 20 доповідей, наприклад, «Київська Русь – колыска трьох братніх народів: російського, українського та білоруського» [4, арк. 39].

Компартійці інституту на різноманітних зібраннях мобілізували членів колективу на заслуховування доповідей: «Доповідь А. Жданова на урочистому засіданні Московської ради 6 листопада 1946 р., присвячена 29 річниці Жовтневої революції», «Звернення ЦК КП(б)У до всіх виборців», «Постанова ЦК ВКП(б) про журнали «Зірка» та «Ленінград», «Постанова лютневого Пленуму ЦК ВКП(б) про заходи до піднесення сільського господарства в післявоєнний період», «Постанова 15 Пленуму ЦК КП(б)У про міроприємства щодо виконання постанови ЦК ВКП(б) про заходи до піднесення сільського господарства в післявоєнний період». Колективно вивчали біографії В. Леніна та Й. Сталіна [3, арк. 30]. Зі студентами в академічних групах проводились бесіди на теми Жовтневої революції, ролі в ній В. Леніна та Й. Сталіна, становленню радянської влади [4, арк. 42].

Організовано ряд доповідей у зв'язку з підготовкою до проведення виборів до Верховної Ради УРСР, наприклад, «Радянська Конституція – найдемократичніша Конституція в світі». Члени колективу інституту працювали головами та членами виборчих комісій. Для роботи з міським населенням було виділено 62 агітатори-студенти та 18 агітаторів-викладачів [3, арк. 31].

Періодично у групах проводилися політінформації. Комсомольська і професійна організації практикували колективні відвідування студентами театру та кінотеатру з наступним обговоренням переглянутих п'єс та фільмів.

Для адміністративно-технічних працівників організовано гурток з вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)» [3, арк. 32]. В інституті працював семінар викладачів, на якому були заслухані лекції та доповіді, присвячені працям І. Сталіна, матеріалістичним філософським течіям різних періодів [4, арк. 40].

Членів колективу мобілізували, головним чином викладачів, систематично читати лекції та доповіді на підприємствах [3, арк. 32].

Висновки. Таким чином, документи Державного архіву Хмельницької області дають можливість прослідкувати стан ідеологічно-виховної роботи в Кам'янець-Подільському учительському інституті у перші повоєнні роки. Зокрема, вони висвітлюють роль компартійної організації в ідеологічному вихованні викладачів і студентів, подають заходи з вивчення марксизму-ленінізму, показують агітаційну роботу, проведення конференцій на ідеологічну тематику та участь членів колективу у виборчих кампаніях.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р. 3202. Оп. 2. Спр. 76.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р. 3202. Оп. 2. Спр. 91.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р. 3202. Оп. 2. Спр. 106.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р. 3202. Оп. 2. Спр. 121.

Отримано: 21.03.2025

Тетяна СУЛЯТИЦЬКА

кандидат філософських дисциплін, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2100-5412>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Анотація. У статті здійснено аналіз вчення Григорія Савича Сковороди та його поглядів на процеси виховання й навчання, досліджено методи виховання підростаючого покоління. З'ясовано основну мету просвітництва Г. Сковороди, що полягає у «навчанні людей науки щасливого буття». У статті досліджено особливості педагогічних ідей Григорія Сковороди.

Ключові слова: Г. Сковорода, виховання, педагогічні принципи, трудова діяльність, щастя, «сродність», вихователь, учень, педагог.

Виховання – це процес формування та розвитку особистості, що потребує щонайменше двох учасників виховного процесу, процес духовного збагачення особистості, результатом якого є певні зміни у структурі особистості. В. Сухомлинський вважав, що духовне збагачення та оновлення як вихователів так і вихованців, відбувається в процесі виховання. У творчості М. Томанчука, С. Шабанова, Г. Легенського підкреслюється діяльнісний характер підходу в процесі виховання.

Актуальність теми. Молодь у сучасному світі в закладах освіти повинна не лише здобувати знання, а й осмислювати благодатну мету свого життя. Педагог має приділити максимум зусиль, щоб розкрити духовну природу учня – його здібності до певної діяльності і тим самим, сприяти саморозвитку, самопізнанню, моральному вдосконаленню. Тому, є всі підстави, стверджувати, що пройнята духом демократизму і гуманізму система педагогічних ідей Г. Сковороди має глибоко прогресивне значення і впливає на розвиток педагогічної думки в Україні та за її межами.

Мета публікації. Дослідження методів виховання підростаючого покоління на основі аналізу вчень Григорія Сковороди та його поглядів на процеси виховання й навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед відомих діячів минулого, що збагачували вітчизняну педагогічну науку, філософію та духовну культуру, вагоме місце належить Григорію Савовичу Сковороді (1722-1794), діяльність якого відбувалась в період, коли освіта в Україні була в стані занепаду.

Г. Сковорода, будучи мандрівним філософом та вчителем, ходив від одного села до іншого і власними бесідами намагався просвітити народ та піднести його національну самосвідомість. Обстоюючи природну, рідну мову, українські пісні та музику, а найголовніше – свій народ, головну мету свого просвітництва Г. Сковорода вбачав у вихованні й «навчанні людей науки щасливого буття», а незгоди та нещастя в суспільстві тлумачив як наслідок поганого виховання. Вважав, що позбутися суспільного зла можна за допомогою виховання. Як зазначають дослідники, джерелами його педагогічних пошуків були традиції народної педагогіки, народна мудрість, погляди на освіту прогресивних філософів Європи [3, с. 46; 1, с. 357-370].

У своїх творах український мислитель-педагог висуває ідею «спорідненості», тобто природо-відповідності виховання, де ясно відмічає, що природні задатки у різних людей неоднакові, однак кожен, на його думку, спираючись на них, має можливість розгорнути успішну діяльність в різних галузях. Гармонії суспільних та особистих інтересів людина може досягти лише в процесі самопізнання, у з'ясуванні власних задатків і нахилів, пошуку «спорідненої праці» [4, с. 132].

Як зауважував Г. Сковорода, кожній людській істоті властиві природні потенціальні сили – нахили, задатки, здібності до того чи іншого виду праці. Тому, вважав мислитель, характер і напрямок виховання повинні визначатись природою людини. Завдання ж вчителів – сприяти розкриттю та розвитку природних здібностей кожної дитини, які більш чи менш виразно виявляються вже у ранньому віці дітей, у їхніх іграх та забавах, а потім – у навчанні й праці [9, с. 62].

Під природою людини український філософ розумів обдарування, схильність. Батьки та вчителі мають добре знати надані природою особливості дитини і прагнути до їх всебічного розвитку у процесі навчання. У притчах, байках, філософських працях він зосереджує увагу на якостях людини, таких як справедливість, працьовитість, доброчесність, гідність, сердечність, людяність, працьовитість тощо.

Г. Сковорода наголошує на тому, що природу дитини потрібно пізнавати з раннього віку і відповідно до її природних обдарувань, формувати процес виховання.

У педагогіці Г. Сковороди ми знаходимо ідею народності виховання, себто принцип, за яким освіта має служити простому народові. Розмірковуючи про образ народного вчителя, педагог-гуманіст Г. Сковорода відстоює народну школу, де вихованці здобуватимуть знання корисні для життя в майбутньому.

У своїй притчі «Вдячний Еродій» [6] засуджує ту систему виховання, в якій вихованням замість всебічного розвитку людини, нав'язують молодим людям манери та плазування перед усім іноземним, що породжує егоїзм дітей, призводить до духовного зубожіння та втрати любові й поваги до Батьківщини [2, с. 127]. Український філософ вважав, що процес навчання має бути послідовним та поступовим.

Вагомою заслугою Г. Сковороди є обґрунтування ним принципів народності, природовідповідності та гуманізму у вихованні. Принцип гуманізму український філософ розкривав як розуміння вчителем прагнень, думок і переживань дитини. Даний принцип можна реалізувати лише за умови, коли вчитель виявляє повагу та високу чуйність до учня. Принцип народності в педагогіці вперше було обґрунтовано Я. Каменським утім, Григорій Савович ширше трактує поняття «народності», адже на його думку, вона зумовлюється всім укладом життя, мовою, культурою, історичними умовами, тобто ментальністю народу. У процесі передання досвіду одних поколінь іншим забезпечується народознавчий підхід до системи виховання, який ґрунтується на глибокому та всебічному виявленні всього культурно-історичного розвитку та досвіду як рідного так і інших народів, адже саме народність є тією могутньою силою, що рухає та формує процес виховання.

Національне виховання – це обов'язок перед народом.

Звертаючись до рідного слова та народної творчості, які мислитель вважав одним із засобів виховання, Г. Сковорода засуджує механічне засвоєння іноземних педагогічних теорій та зауважує, що люди простого можуть самостійно реалізовувати себе у педагогічній діяльності. Мислитель був переконаний, що освіта має бути у вільному доступі для всього народу. Головним для вчителя, за Г. Сковородою є пізнання та самовдосконалення природних здібностей людини [9, с. 64].

Педагогічні погляди Г. Сковороди простежуються крізь призму народної педагогічної науки. Уся творчість просвітника просякнута народним виховним досвідом й практикою народного виховання, які у подальшому займали важливе місце у педагогічній системі Григорія Сковороди, серед яких «Убогий жайворонок» [7, с. 119-134], «Вдячний Еродій» [7, с. 99-118], «Кольцо» [8, с. 357-410], «Байки Харківські» [5]. Розробляючи освітні концепції Г. Сковорода послуговувався власним педагогічним досвідом та філософськими знаннями.

Висновки. Отже, Григорій Савич Сковорода плідно працював над збагаченням і продовженням найкращих традицій вітчизняної педагогічної науки. Його педагогічними ідеями послуговувалися І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, також вони мали чималий вплив на освітню діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та формування поглядів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського та ін. Провідна педагогічна ідея мислителя – трудове виховання за принципом «сродності». Тому, є всі підстави, стверджувати, що пройнята духом демократизму і гуманізму система педагогічних ідей Г. Сковороди мала глибоко прогресивне значення і вплинула розвиток педагогічної думки в Україні.

Список використаних джерел:

1. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с.
2. Лутфулін В. Погляди Г. Сковороди на моральне виховання в контексті цілісного розвитку особистості. *Педагогічні науки: науковий журнал*. Полтава. 2014. № 60. С.126-132.
3. Поліщук Ф. Григорій Сковорода: життя і творчість. Київ: Дніпро, 1978, 260 с.
4. Сковорода Г.С. Пізнай в собі людину. Львів. Світ. 1995. 528 с.
5. Сковорода Григорій. Байки Харківські. Харків. Terra Incognita/ 2019. Т.2. 108 с.
6. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. Том III. Харків. 2023. 607 с.
7. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ. Вид-во «Наукова думка» 1973. Т. 2. С. 119-134.
8. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ. Вид-во «Наукова думка» 1973. Т. 1. С. 357-410.
9. Сулятицька Т., Плахтій М. Ідея природовідповідності в педагогічній системі Григорія Сковороди. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2024. № 26. С. 61–65. <https://journals.oa.edu.ua/Philosophy/article/view/4123/3770>

Отримано: 21.03.2025

Сергій ТРУБЧАНІНОВ

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9054-2855>

«ЩОДЕННИК УЛЬРІХА ФОН ВЕРДУМА»: ДО ПИТАННЯ ПРО РЕДАКЦІЇ ДЖЕРЕЛА

Анотація. У повідомленні наводяться аргументи щодо гіпотези автора про різні редакції «Щоденника Ульріха фон Вердума» – одного із найважливіших джерел до історії України ранньомодерної доби. Також запропоновано іншу назву цього джерела.

Ключові слова: Ульріх фон Вердум, «Журнал подорожей», «Щоденник походу», 1670–1672 рр., джерело, редакція.

Актуальність теми. Серед українських та польських дослідників, які вивчають ранньомодерну добу, особливою популярністю користуються подорожні нотатки німецького мандрівника Ульріха фон Вердума. Серед німецькомовних джерел XVII ст. З історії України та Польщі його щоденнику немає рівних за обсягом і значенням. Незважаючи на те, що вказане джерело починаючи з кінця XVIII ст. Витримало кілька видань німецькою, польсь-

кою та українською мовами, лише нещодавно нами вперше було поставлено питання про різні його редакції та існування відмінностей між ними [2].

Мета публікації. Підтвердити аргументами гіпотезу щодо існування кількох редакцій рукопису «Щоденника/Журналу подорожей» Ульріха фон Вердума та співвідношення між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, вперше фрагменти з цього вартісного джерела було опубліковано мовою оригіналу в 1786–1788 рр. У Лейпцигу в альманахові Йоганна Бернуллі III [4]. Видавець пояснював свій вибір джерела для публікації тим, що твір відзначався як оригінальністю, так і неординарним стилем викладу. Опрацьований Й. Бернуллі рукопис, за його словами налічував 400 сторінок великого формату, на кожному – майже 40 рядків тексту. До рукописного фоліанту також входив ще один рукопис – «щоденний реєстр» кампанії коронного гетьмана Яна Собеського на Поділлі в 1671 р. На 87 сторінках, але його в альманахові Й. Бернуллі не було опубліковано. Майже через століття спершу частина рукопису, де йшлося про подорож У. Фон Вердума теренами Польського королівства у 1670–1672 рр. Була опублікована польською в перекладі Францішека Ксаверія Ліске [5; 6], а пізніше мовою оригіналу – діаріуш виправи Яна Собеського, який був витягом із цього манускрипту [8].

Й. Бернуллі III та К. Ліске використовували одне першоджерело – рукописний фоліант, який зберігався у Пруській королівській бібліотеці в Берліні під номером Ms. Germ. Fol. 68 та мав наступну назву: «Журнал подорожей, які я через Королівство Польське, Францію, Англію, Данію та Швецію, а також через Верхню й Нижню Німеччину, включно з іншими сусідніми країнами здійснив у роках 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676, 1677. У. Фон Вердум». На думку К. Ліске, цей рукопис був копією, зробленою найімовірніше у XVIII ст. На сторінках 1–400 містилися описи подорожей 1670–1677 рр., на сторінках 401–487 – щоденник походу Яна Собеського, на сторінках 488–508 – текст епітафії на надгробку герцога де Лонгевіля, списки членів шведського посольства до Відня в 1674–1675 рр., реляція про прийом шведського посольства у Відні, реєстр імен, які згадувалися в описах подорожей [8, s. 183-185].

Земляк У. Фон Вердума німецький дослідник Альберт Панненборг у 1879 р. Опублікував повідомлення з витягами із його рукопису щоденника, що був виявлений у бібліотеці гімназії в м. Єфер у Східній Фризії [7]. Більш детальне опрацювання цього рукопису сталося лише через століття, коли його було підготовлено до публікації філологинею Сількою Крамер. Як слідує зі зробленого нею опису, рукописний фоліант налічує 526 нумерованих і 17 не нумерованих сторінок, що містив як «Журнал подорожей», так і «Щоденник походу» У. Фон Вердума. Назва на титульній сторінці цього рукопису є такою ж, як і рукопису із Берліну [3].

Слід зазначити, що знайомство польських та українських інтелектуалів із цими важливими джерелами до ранньомодерної історії України та Польщі розпочалося саме із підготовлених К. Ліске публікацій «Журналу подорожей» (1876) і «Щоденника походу» (1878) У. Фон Вердума. У польській історіографії обидва рукописи називають щоденниками, українські автори теж сліднують цій традиції. Найбільш повний україномовний переклад частини «Журналу подорожей» опублікував у 1983 р. Іван Сварник [1].

У 2012 р. В Польщі було здійснено перевидання «Щоденників» У. Фон Вердума польською мовою. Видавці планували при цьому усунути окремі огріхи в публікаціях К. Ліске та вперше перекласти польською діаріуш походу Я. Собеського 1671 року («Щоденник походу»). Переклад тексту планувалося звірити із німецькомовним виданням С. Крамер. Книга з новим польським виданням рукописів У. Фон Вердума отримала подвійну назву: «Щоденник подорожі 1670–1672. Щоденник польової виправи 1671» [10].

Отже, із вищенаведених прикладів можна зробити висновки, що рукописні фоліанти, які у XVIII–XIX ст. виявлено дослідниками у Берліні та Єфері та які було повністю чи частково опубліковано, дещо відрізняються за обсягом, проте мають однакову назву, схожу структуру та зміст.

Проте, є ще й інші редакції рукописних подорожніх заміток У. Фон Вердума, доступні в наш час ученим, але які ще залишаються поза їхньою увагою. З публікації С. Крамер, наприклад, відомо про існування первісних подорожніх нотаток у формі щоденника французькою, які зберігаються в німецьких архівах, але ще не стали предметом дослідження [3, s. 12]. А от у Курніцькій бібліотеці Польської Академії наук під номером ВК 381 зберігається рукопис, який походить із зібрання Титуса Дзялинського та має наступну назву: «Журнал подорожей, які я здійснив через Королівство Польське, Францію, Англію, Данію та Швецію, а також побував у імператорському дворі у Відні, та інших місцях у Німеччині й Нідерландах, включно з іншими сусідніми країнами, у 1670, 1671, 1672, 1673, 1674, 1675, 1676 та 1677 [роках]. У.Ф. Вердум» [9].

Таким чином, існує щонайменше одна редакція рукопису «Журналу подорожей» У. Фон Вердума французькою та три редакції цього ж рукопису німецькою мовою, час складання яких окреслено в загальному як кінець XVII – XVIII ст. В хронологічному порядку ймовірно вони розташовані так: 1) рукопис французькою та рукопис німецькою з Курніцької бібліотеки ПАН (припускаємо, що перша німецька редакція твору є лише перекладом із рукопису французькою); 2) рукопис із бібліотеки Марієнгімназії в м. Єфер; 3) рукопис із колишньої Королівської бібліотеки в Берліні.

В текст рукопису кожної наступної редакції вносилися правки і доповнення, але не завжди вони були коректними. Так, як вже вище зазначалося, в назві «Журналу подорожей» в першій редакції вказувалося, що автор серед іншого побував «у імператорському дворі у Відні, та інших місцях у Німеччині й Нідерландах» (auch an Käyserlichen Hoff nach Wien vnd sonst durch Teutsch- vndt Niederlandt). У той час як в 2-й і 3-й редакціях про імператорський двір вже не згадується, а про інше зазначається: «також через Верхню- й Нижню Німеччину» (Auch durch Ober- undt Niederteutschlandt).

Тексти рукописів усіх редакцій в більшій своїй частині є однаковими, проте між першою та особливо другою і третьою редакціями все ж існують помітні відмінності. Не виключено, що друга й третя редакції твору могли готуватися спеціально для якогось майбутнього видання.

У першій редакції «Журналу подорожей» не згадується дата народження У. Фон Вердума (р. 1), а останній запис датується 12 квітня 1677 р. (р. 507). У той же час у другій редакції відсутні всі записи, які розміщено на останній сторінці рукопису першої редакції (за 21 і 22 люте та 12 квітня 1677 р.). У першій редакції спеціально не виділяється «Щоденник походу»; ці події, які відбувалися в липні-листопаді 1671 р., згадуються в загальному кон-

тексті на сторінках 130–236. Також у першій редакції немає довідкової інформації (реєстр імен та ін.), яка розміщується на останніх сторінках в рукописах другої і третьої редакцій.

Звичайно, вивчення різних редакцій рукопису вимагає ґрунтовного палеографічного аналізу. Оскільки доступним для вивчення є лише рукопис із Курніка, то можемо висловити лише обережне припущення, що саме перша відома редакція рукопису «Журналу подорожей» належить руці У. Фон Вердума. У той час, як до другої та третьої редакцій міг прикласти руку як сам автор, так і його брат Александр (до речі, теж автор кількох рукописних праць з історії та генеалогії Східної Фризії), або якась ще невідома особа.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що існує щонайменше три редакції рукописних подорожніх нотаток У. Фон Вердума, здійснених у формі щоденника французькою та німецькою мовами. Вони датуються кінцем XVII – XVIII ст. Найбільш зручним для використання дослідниками є рукопис другої редакції, який повністю опубліковано німецькою в 1990 р.

Список використаних джерел:

1. Вердум Ульріх фон. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672 ... через королівство Польське / перекл. з нім. та передм. І.І. Сварника. *Жовтень*. 1983. № 9. С. 84-99, № 10. С. 89-105.
2. Трубочанінов С. Україна на початку 1670-х років в описах Ульріха фон Вердума. *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2024. Вип. 18. С. 105-127.
3. Das Reisejournal des Ulrich von Werdum (1670-1677) / krit. Ed. Eines Reiseberichtes, hg. Silke Cramer. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang, 1990. 602 s. [=Helikon. Beiträge zur deutschen Literatur, 11].
4. Johann Bernoulli's Archiv zur neuern Geschichte, Geographie, Natur- und Menschenkenntniß. Leipzig: G. E. Beer, 1786. Th. 4. S. 55-142; 1787. Th. 6. S. 213-288; 1788. Th. 8. S. 75-164.
5. Liske K. Ulryk Werdum i dziennik podróży jego po Polsce w latach 1670-1672. *Przewodnik naukowy i literacki*. 1876. № 4. S. 289-309; № 5. S. 400-432; № 6. S. 546-570; № 7. S. 643-672; № 8. S. 737-768; № 9. S. 844-864.
6. Liske X. Cudzoziemcy w Polsce (L. Naker, U. Werdum, J. Bernoulli, J. E. Biester, J. J. Kausch). Lwów: Nakładem Gubrynowicza i Schmidta, 1876. S. 64-196.
7. Pannenberg, A. Ulrich von Werdum und sein Reisejournal (1670-1677). *Jahrbuch der Gesellschaft für bildende Kunst und vaterländische Altertümer zu Emden*. Emden: Verlag von W. Haynel, 1879. Bd. 3. Heft 1. S. 89-118.
8. Ulryka Werduma dyaryusz wyprawy Jana Sobieskiego z r. 1671, wyd. X. Liske. *Archiwum Komisji Historycznej / Akad. Umiejętn. W Krak.* Kraków: Akad. Umiejętn., 1878. T. I. (=Scriptores Rerum Polonicarum. T. IV). S. 183-261.
9. Werdum Ulrich von (1632-1681). *Journal der Reisen...* URL: https://platforma.bk.pan.pl/pl/bib_records/212846
10. Werdum Ulryk. Dziennik podróży 1670-1672. Dziennik wyprawy polowej 1671 / wstęp, oprac. I indeksy: Dariusz Milewski; tłum. Dziennika wyprawy polowej 1671 z jęz. Niem.: Dalia Urbonaite; Muzeum Pałac w Wilanowie. Warszawa, 2012. 302 s.

Отримано: 21.03.2025

Олександр ФЕДЬКОВ

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри археології, спеціальних історичних
та правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4835-9445>

ОРИНИНСЬКА ВОЛОСТЬ У ВИРІ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 РОКУ. ПРИВОРОТТЯ. ДОБРОВОЛЯ

Анотація. У статті розглянуто події революції 1905–1907 рр. у населених пунктах Ори-
ниської волості Кам'янецького повіту Подільської губернії

Ключові слова: революція 1905–1907 рр., селяни, Ориниська волость, Доброволья, Приво-
роття.

Актуальність дослідження. Історія невеликих населених пунктів в Україні зазвичай залишається поза увагою дослідників у зв'язку із тим, що, по перше, пошук джерел їхнього минулого є непростю справою й вимагає великих зусиль і, по друге, їм не пощастило, як наприклад Суботову, бути батьківщиною видатної постаті нашої історії та культури, щоб привернути пильну увагу дослідників. І лише невтомні місцеві краєзнавці, здебільшого на основі спогадів старожилів, описують недавню історію цих поселень. Втім, невеличкі населенні пункти також цікаві своєю «непомітністю», адже у них відбувалися як «процеси великої тривалості», зокрема з року в рік здійснювалися повсякденні практики хліборобського буття аграрного суспільства, так і події, що відбивали новації «індустріальної епохи».

Наша увага до окремих населених пунктів Ориниської волості Кам'янецького пов. Подільської губ. зумовлена тим, що під час роботи в архіві нам вдалося виявити документи, які проливають світло на перебіг у них подій революції 1905 року. Така зацікавленість пояснюється також місцем мого народження – село Добровілля (Доброволья), яке входило колись до цієї волості. І ще: з плином історичного процесу відбувається не лише нагромадження історичних джерел, але й їхня втрата. Зокрема, були втрачені документи внаслідок пожежі в Кам'янець-Подільському міському державному архіві (колишня назва Державного архіву Хмельницької області) в 2003 році. Проте ми маємо виписки з документів архівної справи цієї установи щодо подій в с. Доброволі, які, відбулися на межі 1905–1906 рр.

Метою цієї статті є охарактеризувати революційні події в Ориниській волості в 1905–1907 рр. використовуючи дослідницькі підходи мікроісторії.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1905 р. в Російській імперії проходив під знаком боротьби за докорінні зміни в країні. Революційні виступи робітників, селян, військових, активізація національних рухів і діяльності політичних партій і громадських організацій – все засвідчувало, що мешканці монархії Романових виступають за оновлення політичного та соціально-економічного життя. У найвіддаленіших населених пунктах відбувалися страйки, заворушення і навіть повстання.

Приводом до виступу селян с. Привороття стала давня суперечка з поміщиком, губернським предводителем дворянства Іваном Раковичем за прогін для худоби. Хоча, за словами хлібороба Олексія Білюка, спірна ділянка землі позначалася на плані як прогін, проте поміщик відмовлявся надати його селянам і змусив останніх купити спірний шматок. Проте у грудні 1905 р. громада вирішила повернути збитки за згадану несправедливу покупку та примусити І.Раковича виконати їхні вимоги [2, 110 зв.]. Для цього селяни обрали уповнова-

жених, найактивнішими серед яких помічені Олексій Білюк, Герасим Соломон, Андрій Бугера, Іван Кравцов і Яків Дишкант. Селяни діяли гуртом у кількості 200 осіб; «розігнали всіх поденних і порічних робітників, вимагаючи, щоб вони не йшли в економію Раковича на роботу». Унаслідок здійсненої акції гречкосіїв, поміщик вирішив піти на поступки та «задовольнити деякі їхні вимоги» [2, арк. 110].

3 січня 1906 р. на сільському сході селяни вирішили повернути необхідну кількість робітників в економію. Проте присутні на сході Олексій Білюк і Андрій Бугера радили громаді не зв'язувати себе ніякими зобов'язаннями з землевласником Раковичем та очікувати зібрання Державної Думи. Вони пропонували «не допускати в економію робітників і триматись один одного, поки їм не наріжуть поміщицької землі» [2, арк. 110].

Зазначений страйк хліборобів с. Привороття призвів до часткового успіху. Проте кримінальну справу проти приворотських селян прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду 20 березня 1906 р. запропонував припинити. Він аргументував це тим, що причиною виступу була земельна суперечка й селяни не ставили за мету «повалення існуючого в державі ладу». Окрім того, у ній бракувало доказів злочинної діяльності [2, арк. 110 зв.].

Через два дні після страйку у Приворотті, 31 грудня 1905 р., застрайкували селяни сусіднього с. Доброволі. І хоча в архівній справі не виявлено свідчень зв'язку з приворотськими подіями, можемо припустити, що добровільські хлібороби пильно спостерігали за ними. У знищеній пожежею архівній справі «Про арешт селян села Доброволі Кам'янецького повіту Чорнокозинецького Карпа, Гуменюка Романа, Гуменюка Петра, Спаса Якова, звинувачених в агітації селян до виступу проти поміщика» (розпочата 12 січня 1906 р., а закінчена 13 січня 1906 р.) містяться відомості про страйк і події, з ним пов'язані. У постанові Кам'янецького повітового справника від 12 січня 1906 р. зазначалося, що вказані хлібороби є «головними підбурювачами селян с. Доброволі, які 31 грудня 1905 року натовпом до 100 осіб вийшли в економічний двір орендного власника Градовського, розігнали всю прислугу і не допускали нікого з робітників і прислуги...» [1, арк. 2, 2 зв.]. Унаслідок цього майно орендаря та худоба залишились без нагляду.

Поліцейський урядник другого стану Кам'янецького пов. Якубчак підозрював у підбурюванні до страйку сина сільського старости, колишнього поштаря Федора Загірняка. Він також зазначав, що сільський староста Сава Загірняк «також сприяв бунту у с. Доброволі», оскільки виконувати вимогу Якубчака «сприяти припиненню безладів, які виникли в с. Доброволі, відмовився» [3, арк. 5, 5 зв.].

Про те, що Федір Загірняк був помічений у революційній агітації в містечку Оринин свідчив вже цитований рапорт Якубчака на ім'я пристава другого стану Кам'янецького пов. Як водилося, місцем революційної агітації став базар, де збиралися жителі навколишніх поселень. Житель Оринина Олександр Коберницький і Федір Загірняк зібрали навколо себе селян і євреїв та «публічно і голосно читали дві прокламації: одну під заголовком «Марсельєза», написану рукою чорнилом, а другу друковану синьою фарбою», як згодом з'ясували – листівку Кам'янець-Подільської організації Російської соціал-демократичної робітничої партії «К робочим економіи княгини» [3, арк. 5, 5 зв., 7]. Остання адресувалася робітникам економії с. Довжок княгині Анни Хілкової, проте висловлені в ній рекомендації цілком могли стати в нагоді всім селянам. В прокламації робітникам пропонувалося висунути низку вимог і для того, щоб вони були виконані – вдатися до страйку [3, арк. 7]. Цілком ймовірно, що рекомендаціями соціал-демократів і скористалися жителі сіл Привороття та Доброволі, які відвідували Ориниський базар.

Постановою подільського губернатора О.Ейлера призв'язав страйку у с. Доброволя ув'язнили на два тижні в Кам'янецьку тюрму [1, арк. 3, 3 зв.]. Проте односельці проявили солідарність з організаторами страйку. 6 лютого 1906 р. Костянтин Слободян, Авксентій Спас, Стефан Гуменюк і Феодосій Борзиш звернулися з «прошенієм» до подільського губернатора, в якому прохали «звільнити з тюрми безвинних односельчан». «Всі вони люди сімейні і скоро [буде] місяць [, як] їх дружини та діти страждають, оскільки втратили своїх годувальників», – писали прохачі і [1, арк. 7, 7 зв.]. Врешті, організатори страйку вийшли на волю.

Висновки. Отже, поселення Привороття, Доброволя та Оринин Ориниської волості Кам'янецького пов. Подільської губ. стали місцем агітації та розгортання селянських страйків з метою добитися низки економічних вимог. Попри те, що учасники виступів арештовувалися, страйки демонстрували масовість і солідарність хліборобів між собою і призвели до часткового задоволення їхніх вимог. Наведені факти також засвідчували вплив соціал-демократів на селян. Епізод з історії зазначених сіл може стати «цеглинкою» при написанні їхньої історії.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області (фонди кол. Кам'янець-Подільського міського державного архіву). Ф. 228. Оп. 1. Спр. 7614.
2. Центральний державний історичний архів України (м. Київ) (далі – ЦДІАК України). Ф. 301. Оп. 1. Спр. 715.
3. ЦДІАК України. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 967.

Отримано: 21.03.2025

Анатолій ФІЛІНЮК

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2659-114X>

ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В ПРАЦЯХ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Анотація. У розвідці зроблено спробу проаналізувати науковий доробок Михайла Драгоманова, в якому відображені різноманітні аспекти проблеми цивілізаційного поступу України від найдавніших часів до кінця XIX ст. Відзначено, що М. Драгоманову належить низка нових положень про концептуальне осмислення Європи як цивілізаційної спільноти і динамічного феномену та місця в ній українців. Відзначено, що мислитель у багатьох працях акцентовано на значенні державності і демократичних здобутків у цивілізаційних змінах українського народу. Підкреслено концепт вченого щодо полікультурного характеру цивілізаційного розвитку України. Зроблено висновок про те, що в його надзвичайно багатому науковому доробку червоною ниткою проходять цивілізаційні візії про історичне минуле України як органічної складової європейського цивілізаційного простору.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, наукове надбання, висвітлення, Україна, цивілізаційний розвиток.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку, позначеному геноцидною російсько-українською війною, яка в повномасштабному форматі продовжується четвертий рік, а загалом не припиняється понад 370 років, для України особливо важливим є процес її цивілізаційного самовизначення, а також специфіка формування цивілізаційної ідентичності

громадян. Саме тому цивілізаційна парадигма у дослідженні історичного буття різних народів, зокрема українського, посідає одне з чільних місць у сучасній вітчизняній соціогуманітаристиці. Ця парадигма націлює розглядати історію, культуру, етнонаціональний і суспільний розвиток українства у взаємозв'язку та порівнянні з розвитком подібних феноменів в інших європейських народів. «Без осягнення механізму взаємодії та взаємовпливів цивілізації та культури неможливо визначити магістральні напрями соціокультурного розвитку українського суспільства, його очищення та цивілізаційного прогресу» [3, с. 7]. Цей підхід дозволяє з'ясувати самоцінності українства, його місце і роль у культурно-історичному поступі як Європи, так і всієї світової спільноти.

Мета публікації – проаналізувати з сучасних методологічних позицій науковий доробок М. Драгоманова на предмет відображення проблеми цивілізаційного поступу України від найдавніших часів до кінця XIX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з другої половини XIX ст., українські мислителі стали розглядати історичний процес в його національних, ментальних і цивілізаційних вимірах. Певні ознаки цивілізаційного підходу до наукової реконструкції минулого України розробили видатні мислителі М. Костомаров, М. Драгоманов, І. Франко, Д. Яворницький, які представляли народницьку течію, та Д. Донцов, В. Липинський, С. Рудницький і інші, котрі уособлювали державницько-елітарний напрям інтерпретації української історії. В їх роботах спостерігаються процеси формування на основі духовних надбань та тогочасних концепцій сутність і своєрідність поглядів вчених на культуру та цивілізацію.

Наше зацікавлення пов'язані з тим, як у творчій спадщині М. Драгоманова відображено проблему цивілізаційного розвитку України. Як справедливо наголошує В. Шейко, «різноманітність, неординарність і суперечливість поглядів М. П. Драгоманова, з одного боку, говорить про фундаментальність внеску автора в духовну скарбницю і не тільки України, з іншого боку, закономірно породжувала і породжує протилежні оцінки його творчості. Це, безперечно, стосується і його поглядів на культуру та цивілізацію, які, на жаль, ще не стали темою окремого дослідження у вітчизняній літературі» [8, с. 48].

Зауважимо, що Михайло Драгоманов належить до плеяди знакових постатей української культури 60-х – першої половини 90-х рр. XIX ст., з чийми іменами пов'язані рубіжні явища в розвитку науки, освіти, літератури, мистецтва, культурології. Визначному вченому-енциклопедисту, глибокому фахівцю з історії античності та середньовіччя належать понад 2 тис. наукових праць з історії, літературознавства, фольклористики та інших галузей наук [7, с. 458], чільне місце в яких посідає прагнення осмислити шляхи людської цивілізації та змалювати перспективи творчого саморозвитку України і які поставили його врівень з європейськими ученими того часу. Вивчаючи грецьку й римську історіографію та документальні джерела і здійснюючи наукову реконструкцію багатьох подій українського минулого, мислитель своєю багаторічною діяльністю прагнув використати політичний, морально-етичний досвід попередніх епох та інших народів для просвіти і впровадження в життя українців здобутків світової цивілізації.

Перші спроби професійного зацікавлення та осмислення цивілізаційного поступу світової спільноти М. Драгоманов зробив у середині 1860-х рр., маючи диплом магістра історії. В цей час він поглиблено вивчав історію Давнього Риму і держави, котра вперше закріпила правові засади цивілізації. В цивілізаційну проблематику Михайло Петрович ще більше заглибився, готуючи та захищаючи у 1869 р. другу магістерську дисертацію, присвячену розкриттю історичного значення римської історії і Тацита. Для цієї наукової роботи була харак-

терною достатньо вдала філософсько-історична спроба обґрунтувати теорію історичного процесу, пов'язаного не лише зі зміною виробничих відносин, продуктивних сил, засобів виробництва, а й із виявленням у ньому міри людської свободи. Промовистим в цьому відношенні є видання М. Драгоманова «Вибране (... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні)», яке побачило світ у 1991 р. [1].

Цивілізаційний підхід до вивчення і відтворення минулого України знайшов своє застосування у вміщеній в цьому виданні праці М. Драгоманов «Малоросія в її словесності», опублікованій у 1869 р. як рецензії на книгу І. Прижова «Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век». Аналізуючи її, вчений порушував питання про соціокультурні взаємовпливи, культурно-цивілізаційний поворот, цивілізаційний вектор і цивілізаційну тяглість нашої державності. Зокрема, підкреслював, що за своїми рисами Київська Русь Володимира, Нестора і автора «Слова о полку Ігоревім» була також Південно-Західна Русь, яка злегка зміненому вигляді жила і живе й тепер під іменем Малоросії, і якщо в ній раніше розпочався розвиток цивілізації, то ця обставина повинна також проявлятися і в нинішньому стані тамтешнього народу; якщо так швидко після прийняття християнства Київська Русь спричинила появу Нестора, Мономаха, «Волинський літопис», «Слово о полку Ігоревім», то повинен же в усьому цьому взяти участь і характер народу, який населяв і населяє всю цю країну, а не одна тільки відносна близькість до Візантії і до Південно-Західної Європи взагалі, хоча й вона, в свою чергу, не могла ж не вплинути на сприйнятливість народу до цивілізації [1, с. 6-7].

Наприкінці 70-х рр. XIX ст. М. Драгоманов рішуче відкинув і в подальшому послідовно заперечував тезу польських істориків Дубецького і Корзона про культурно-колонізаційну місію Польщі на українських землях і некультурності місцевих жителів. Упродовж 60–90-х рр. XIX ст. вчений неодноразово звертався до проблеми перебування України в двох–трьох культурних полях. Простежуючи зв'язок вірувань, переказів українського народу з аналогічними віруваннями, переказами інших народів, мислитель «обґрунтував загально-людський, загальноцивілізаційний характер багатьох з таких уявлень, зрощень історії одного народу в багатьох моментах з минулим, особливо культурним минулим, своїх близьких і далеких сусідів» [6, с. 612]. Так, у праці «Чудацькі думки про українську національну справу» він зазначав, що «правдиво науковий, широкий погляд на історію України мусив би показати нашій громаді й чужим, як фатальні національно-крайові задачі українські сповнялись і під чужими урядами і як поступ цивілізації на Україні, навіть і в чужій формі, вів до того, щоб виготовити ґрунт для свідомого українства. Через це вияснилось би краще й те, наскільки Україна могла б цивілізуватись сама й послужити для всесвітньої цивілізації при повній самосвідомості й автономії, до котрих вона поривалась не раз і котрі вона тепер може досягнути на дорозі всесвітнього поступу» [2, с. 95]. Кожний факт і явище українського минулого визначний мислитель розглядав на основі глибоких знань європейської і всесвітньої історії, на науковому ґрунті всесвітньо-історичного процесу.

М. Драгоманов привніс у концептуальне осмислення Європи як цивілізаційної спільноти декілька нових засад. Однією із них була та, що Європа осмислювалась не як споконвічна чи прадавня спільнота, а радше як історично динамічний феномен, що став породженням модерної епохи. Дослідники акцентують, що він першим означив поняття «Східна Європа», яка просторово в його уявленнях здебільшого накладалась на простір Слов'янського світу, окресленого у текстах попередників. Концептуальним нововведенням вченого стала

відмова від ототожнення цивілізаційного образу Європи із германським світом. У багатьох його працях акцентується на її полікультурному характері», а в змістонаповненні поняття Європа виділяється щонайменше чотири компоненти: германський, романський слов'янський і кельтський [5, с. 57]. Ми цілком поділяємо думку авторів, що М. Драгоманов став фактично першим українським істориком, який вийшов за межі національної історії й започаткував аналіз явищ та процесів українського минулого у широкому загальноєвропейському контексті. Такий підхід дав йому змогу здійснювати багатоаспектний порівняльний розгляд українського та загальноєвропейських історичних процесів. М. Драгоманов першим відмовився від статичної, позачасової оцінки цивілізаційного статусу України. Українські землі на різних етапах історії він розглядав через призму просторово-часової характеристики як такі, що перебували під постійними та різними цивілізаційними впливами. Щодо давньоруської епохи, то М. Драгоманов фіксував переважаючий візантійський вплив: «візантійщина» була для нього втіленням «антипрогресивних» явищ» [5, с. 64].

Одним із найважливіших для М. Драгоманова критеріїв було «європейство», яке він знаходив серед ідейних принципів братчиків. Проте вчений однозначно доводив, що члени Кирило-Мефодіївського Братства не могли влитися в європейську прогресивну думку. Та, незважаючи на ідейні розходження, Драгоманов, як справжній україніст, належно оцінював роботу братчиків і ніколи не сумнівався у важливості їх починань [4, с. 96].

За його оцінкою, Російська імперія після Переяслава отримала колосальний імпульс для зміцнення своїх позицій як у східнослов'янському світі, так і на більш обширних просторах. Сили були нерівними й українське суспільство поступово входило до нових соціально-економічних і політичних структур, а тому ставало лише їхньою частиною. І навіть за таких обставин М. Драгоманов відстоював право українського народу на свою мову і національну культуру, гостро критикував русифікаторську політику самодержавства. Він критично підкреслював, що московити «натури чоловічої ніколи не вважали нас українців за своїх і, коли случалось, давили нас з більшою злістю, менш жаліли «безмозглих, упрямых хохлов», ніж своїх «руських» [1, с. 563].

М. Драгоманову належить обґрунтування територіальних і хронологічних меж цивілізації в Україні. Зокрема, він наголошує на тисячолітній історії, під час якої «не могло не накопичитися багато нового, подібного з чужим [1, с. 264] і чітко вказує власне українські території, про які знають письменні люди з усіх наших україн [1, с. 276]. Відзначає володіння її мешканцями множинними економічними, культурними, політичними, релігійними, соціальними і національними ідентичностями та підкреслює про українську людину як найбільшу цінність, яка акумулювала в собі самобутність і неповторність національної культури, духовного світу, ментальності нашої нації. Самобутній мислитель відчував органічну потребу в наданні українству знань, сприянні самоусвідомленню національної належності, її історичних коренів й вважав вільну самоврядну організацію – громаду гарантією прав людини, надавав пріоритетного значення громадському та місцевому самоврядуванню в системі управління, вважаючи за необхідне обмеження функцій центральної влади, поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову з паралельним функціонуванням самоврядування на всіх рівнях. Нині його ідеї про народно-національну єдність, демократичні перетворення, адміністративну автономію та децентралізацію – розглядаються й обговорюються як найбільш конструктивні ідеї державного будівництва в процесі суверенізації.

Висновки. Михайло Драгоманов увійшов в історію вітчизняної науки та соціокультурної традиції як один із найпотужніших діячів. Через його надзвичайно багатий науковий доробок червоною ниткою проходять цивілізаційні візії про історичне минуле України. В ньому достатньо системно та повно відображено Україну в доволі чітких географічних і хронологічних межах як органічну складову європейського цивілізаційного простору, починаючи з найдавніших часів і до кінця XIX ст.

Список використаних джерел:

1. Драгоманов М. П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри]. Київ: Либідь, 1991. 688 с.
2. Драгоманов М. Вибрані праці: у 3 т., 4 кн. Київ: Знання України. Т. 1. Кн. Друга: Історія. Публіцистика. Політологія. 2007. 272 с.
3. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Українська культура: цивілізаційний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
4. Козуб Л. Погляди М.П. Драгоманова на розвиток українського національного руху в першій половині XIX століття. *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 95–98.
5. Куций І., Куца О. «Новоєвропейство» як культурно-цивілізаційний пріоритет Михайла Драгоманова. *Історія науки і біографістика*. 2021. № 3. С. 53–72.
6. Міщук Р.С. Сторінки великого життя. Драгоманов М.П. Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук; приміт. Р.С. Міщука, В.С. Шандри]. Київ: Либідь, 1991. С. 605–618.
7. Пінчук Ю.А. Драгоманов Михайло Петрович. *Енциклопедія історії України*: в 5 т. / [редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.]. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2. Г–Д. С. 458–459.
8. Шейко В. Культура та цивілізація: аналіз джерел і літератури. *Культурологічна думка*. 2016. № 10. С. 45–51.

Отримано: 21.03.2025

Юрій ХОПТЯР

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри археології,

спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5164-6395>

З ІСТОРІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА (1980–2020 рр.)

Анотація. У статті розглянуто події з історії автомобільного транспорту Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 1980–2020 рр.

Ключові слова: автобус, автомобільний транспорт, археологічні розкопки водії, господарська частина, машини.

Актуальність дослідження. На проблеми регіональної історії останнім часом дослідники звертають особливу увагу, адже на основі цієї складової відбувається створення ґрунтовних праць. Утворення автомобільного парку Кам'янець-Подільського національного уні-

верситету імені Івана Огієнка має свою історію, яка впродовж тривалого часу не була дослідженою.

Метою статті є дослідити транспортні засоби які знаходилися на обслуговуванні потреб Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 1980 – 2020 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Кам'янець-Подільському державному університеті імені Івана Огієнка, що має понад столітню історію свого існування, серед інших структурних підрозділів, функціонує господарська частина на балансі якої заходяться транспортні засоби. У різний час їх кількість була різною і з'являлися вони за певними потребами та обставинами. Однією із таких потреб були археологічні розкопки, що вимагали відповідного забезпечення і, перш за все, транспортного.

У 1980-х рр. автомобільний парк вишу збільшився – на баланс поступив автобус «ЛАЗ-697М «Турист» середнього класу, що випускався Львівським автобусним заводом. Автобус призначався для міжміських ліній, екскурсійних поїздок, застосування на експресних лініях спеціального призначення і інше [1, с. 35].

Автобус «ЛАЗ-697М» з'явився у гаражі педінституту із м. Львів у середині 1980-х рр. за сприяння ректора, професора Копилова А.О. (1936-2007) та зусиллями керівника танцювального ансамблю «Горлиця» С'єдіна В. Автобус пройшов державну реєстрацію і отримав держномер спочатку 41-72 ХМЛ, пізніше – 51-81 ХМП. Першим шофером на автобусі працював Барбанюк В.Ф., а наступним – Барбанюк М.В. Із появою автобуса інститутське життя перейшло на новий рівень перевезень: викладачів та студентів на практику, спортсменів на збори, учасників танцювального ансамблю «Горлиця» на виступи та інше. Близько тридцяти років даний автобус «вірою і правдою» служив вишу, який, на той час (2015), змінив кілька своїх статусів. Однак все змінила війна... Тому у 2015 р. автобус, як і ще кілька вантажівок, було, по мобілізації, передано військовим для потреб ЗСУ.

Пасажирське обслуговування викладачів та студентів відбувалося також ще одним автобусом – «ПАЗ-3205». Прототип автобуса «ПАЗ-3205» – «ПАЗ-665» – (неофіційно – «ПАЗік») створено на Павловському автобусному заводі ще 1966 р. 1967 р. туристичний автобус «ПАЗ-665Т» брав участь у міжнародному французькому автосалоні де його було відзначено Великою срібною медаллю Комісаріату Франції з туризму і відзнакою автосалону.

Отож, у 1993 р. керівництву педінститутом вдалося придбати цілком новий автобус «ПАЗ-3205». Його водії вишу перегнали із м. Сміла Черкаської області. Автобус пройшов держреєстрацію і отримав держномер 93-18 ХМГ, який і сьогодні експлуатується у виші. Шофером на вказаному автобусі майже 25 років працював Барбанюк М.В.

У автопарку педінституту були і персональні автомобілі. Один із них у кінці 1970-1980-х рр. був «ГАЗ-24 «Волга» чорного кольору з держномером 06-63 ХМК. Автомобіль був «списаний» із силових органів, а тому певний час знаходився на ремонті, який проводили водії гаража власними силами. Водієм на вказаному авто працював Сидорук А.

У 1987 р. до гаража педінституту прибув автомобіль «ГАЗ-24-10» із держномером 88-50 ХМН. Автомобіль «збирали» гаражні водії із запчастин: спочатку кузов першої комплектації, далі передня підвіска, задній міст, двигун і т.д. Водіями на вказаному автомобілі працювали: Завальський О., Мельник Ф.

У 1993 р. відбулося подальше оновлення парку автомобілів педінституту. Тоді його лави поповнив новенький легковий автомобіль «ВАЗ-21099 «Самара» під держномером 9332 ХМП. Водіями на авто працювали Завальський О., Шавардак В., а Мельник Ф. працює і у наш час.

У другій половині 1980-х – початку 2000-х рр. на балансі гаража педінституту знаходилися три малолітражки вантажно-пасажирської компоновки: дві моделі «ІЖ-2715» та одна «ІЖ-2717». Перший автомобіль – бордового кольору, 1985 року випуску з держномером 14-00 ХМК. Другий – білого кольору, 1991 року випуску. Водіями даних автомобілів працювали відповідно Гончарук І. та Мельник Ф. Третій автомобіль – «ІЖ-2717», білого кольору, 2002 року випуску, з держномером 9336 ХМЛ. Водієм на даному автомобілі до нині працює Шавардак Я. Ці автомобілі, загалом, забезпечували роботу студентської їдальні, потреби господарської частини, проректором якої тривалий час працював Білий П.А. «ІЖ-2717» став останньою новою автівкою (на момент публікації), яка поповнила ряди автопарку вишу.

Складну роботу із перевезенням вантажів проводили водії вантажного транспорту. У автопарку педінституту були зареєстровані кілька вантажівок, зокрема 1988 р. до автопарку вишу прибув «ГАЗ-52», зареєстрований під номером 7559 ХМК. Водієм на авто було призначено Мельника Ф., котрий у 1987 р. розпочав у гаражі свою трудову діяльність. Автомобіль використовувався для різноманітних потреб, однак традиційною була робота під час археологічних експедицій [2, с. 24].

У кінці 1980-х рр. до гаража із м. Черкас перегнали новеньке шасі «ГАЗ-53» під держномером 54-89 ХМЛ. Металевий кузов, його гідронасос водії гаража встановлювали самотужки. Так автомобіль трансформувався у самоскид. Водієм на ГАЗ-53 тривалий час працював Чорний Г.

Висновки. Загалом за всю історію автотранспорту вишу з 1960-2024 рр. кількість автомобілів що знаходилися на його балансі складала більше 10 одиниць (нині – 7). Впродовж півстоліття водіями вишу у свій час працювали: Барбанюк В., Барбанюк М., Гончарук І., Завальський О., Мельник Ф., Сидорук А., Сороківський В., Сторожук І., Томашевський М., Чорний Г., Шавардак В., Шавардак Я. Ветеранами праці, які пропрацювали більше 20-ти років у виші у своїй професії стали: Барбанюк М., Мельник Ф., Шавардак Я. Честь і хвала цим трудівникам від роботи яких залежить людське життя!

Список використаних джерел:

1. Хоптяр Ю.А. Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін К-ПНУ імені Івана Огієнка: становлення, здобутки, перспективи (30-ті рр. XX – початок XXI ст.): наукове видання (до 100-річчя утворення К-ПНУ імені Івана Огієнка). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2018. 312 с.
2. Іон Винокур: подвижництво в освіті і науці: науково-документальне та бібліографічне видання / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Наукова бібліотека, Кафедра історії народів Росії і спеціальних історичних дисциплін; [укл.: О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук, О.Б. Комарніцький]. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 228 с.

Отримано: 21.03.2025

Віктор ХУДНЯК

аспірант кафедри археології,
спеціальних історичних і правознавчих дисциплін
ORCID <https://orcid.org/0009-0002-4956-7801>

МОНОГРАФІЯ СЕРГІЯ ТКАЧА ТА ДМИТРА РЕШЕТЧЕНКА «ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ» ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Анотація. У статті здійснено історіографічний аналіз монографії «Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття» сучасних українських істориків Сергія Ткача та Дмитра Решетченка. Розкрито їх внесок у вивчення суспільно-політичного життя Подільської губернії у 1900-1917 рр.

Ключові слова: політична партія, програма політичної партії, громадсько-політична організація, Подільська губернія, громадські об'єднання, монографія.

Актуальність теми. Сьогодні, в першій половині 2025 р., першочерговим завданням для держави Україна є необхідність впоратись з екзистенційним викликом, тобто загрозою для самого існування нашої держави, через чергову та тривалу збройну агресію на територію нашої країни – модерної форми «російської імперії» і досить складну геополітичну ситуацію для нашої демократичної держави через нову хвилю становлення авторитарних режимів в різних країнах світу, які проявляють свою ворожість до нас і що ще гірше – проявляють солідарність з агресором.

Водночас, навіть в такий нелегкий час, традиції здорової демократичної конкуренції між політичними командами й на сьогодні продовжують бути основою подальшої розбудови українських державних інституцій навіть у воєнний період. Потужний розвиток інституту українських політичної партії в сучасній Україні бере своє коріння саме з часів формування політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ сторіччя. Тому дослідження та глибокий аналіз діяльності політичних партій в Україні на початку ХХ сторіччя є надзвичайно актуальною темою.

Мета публікації полягає в тому, щоб на основі аналізу монографії Сергія Ткача та Дмитра Решетченка «Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття» розкрити їх внесок у вивчення суспільно-політичного життя краю у 1900-1917 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У історичних умовах початку ХХ століття політичні партії, які діяли на теренах Наддніпрянської України мали не виключно «класичні» для сьогодення партійні функції та завдання. Більше того, всі партії мали різні програми: для одних головною метою була зміна політичного режиму, повалення самодержавства, для інших – збереження Російської імперії в тому вигляді в якому вона існувала або проведення не більше ніж косметичних змін.

Згадані вище автори у своїй монографії використали велику кількість раніше неопублікованих джерел шести архівних установ України, більшість з яких вперше була введена в науковий обіг. Насамперед йде мова про матеріали що стосуються Вінницької позапартійної бойової дружини, Кам'янець-Подільської військової групи, Корпусної військової організації ПСР та інших.

У монографії комплексно досліджено процес формування й діяльності політичних партій та організацій в Подільській губернії на початку ХХ ст. Автори розкрили суспільно-політичні умови, проаналізували соціально-економічне становище, охарактеризували етносо-

ціальний склад населення краю, визначили типологію політичних партій і зміст їхніх ідейних, програмних, організаційних засад, розробили періодизацію суспільно-політичного руху на Поділлі у досліджуваний період, простежили процес утворення місцевих партійних осередків та їх участь у суспільно-політичному житті краю.

У роботі авторами детально вивчено і історіографічну проблематику, і соціально-економічне становище Поділля початку ХХ ст., і процес формування осередків партій в губернії, і специфіку діяльності партійних організацій в регіоні як дореволюційний період, так і в період революції 1905-1907 рр., та в міжреволюційний період 1907-1919 рр. Так дослідниками зафіксовано що в першому із названих періодів на території губернії відбувся значний національний підйом свідомості українців: «На початку ХХ ст. зріс рівень національної самосвідомості українців Російської імперії та значно активізувалася їхня діяльність у суспільно-політичному житті. Свідченням того став процес формування українських політичних партій їхня поява відображала перехід національно-визвольного руху від культурного українофільства до організації політичної роботи серед народу» [1, с. 65].

Діяльність партій на Поділлі в революційний період 1905-1907 рр. автори умовно поділяють на два етапи. «Під час першого етапу відбулося збільшення кількості місцевих осередків політичних партій усіх національних та ідеологічних напрямків та їх організаційне зміцнення. На другому етапі спостерігався процес подальшого зростання партійних організацій. Цей етап ознаменувався також активною участю політичних сил у виборах до II Думи» [1, с. 138].

З 1907 р., як зазначають автори, як і на всій території Російської імперії, на території Поділля під тиском репресій відбувся занепад політичних партій соціалістичного та ліберального напрямків. «Характерною ознакою суспільно-політичного життя імперії й зокрема Подільської губернії того часу був відхід від партійної роботи активних в минулому діячів революційних організацій політичних партій. У 1911 р. з-за кордону у Вінницю приїхала до своїх батьків О. Виноградова (активна учасниця подій 1905 р.), яка революційну діяльність не поновлювала. У травні 1914 р. повернулася також з-за кордону Н. Донська. Після проведеного допиту і грошової застави їй дозволили відвідати м. Хмільник, де проживали батьки її чоловіка, активної партійної роботи не проводила [1, с. 211, 212].

Оцінюючи монографію Сергія Ткача та Дмитра Решетченка слід відзначити, що в роботі авторами ретельно досліджено діяльність низових ланок політичних партій у Подільській губернії в 1902-1917 рр., охарактеризовано витоки та чинники й простежено появу та еволюцію політичних партій краю, уточнено періодизацію суспільно-політичного руху на Поділлі, кількісний та національний склад місцевих організацій.

Висновки. Отже, монографія «Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття» сучасних українських істориків Сергія Ткача та Дмитра Решетченка наразі дає ще одне тверде обґрунтування сталості української демократії, системності та послідовності громадянської активності в українському суспільстві, та з наукової точки зору додатково доводить фундаментальність та глибину коріння української державності, її демократичну сутність.

Список використаних джерел:

1. Ткач С., Решетченко Д. Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття: монографія: у 2 кн. / [за наук. ред. О. М. Федькова]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. 368 с.

Отримано: 21.03.2025

Василь ЧАБАНОВ

кандидат філософських наук,

доцент кафедри політології та філософії

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1579-4010>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті розглядаються актуальні питання сучасних політичних досліджень в Україні, зумовлені внутрішніми трансформаціями та зовнішніми викликами, зокрема повномасштабною російсько-українською війною.*

***Ключові слова:** політичні дослідження, експертиза, Україна, російсько-українська війна, законопроекти, програми розвитку, відновлення, стійкість, національна безпека, світовий науковий дискурс.*

Актуальність дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими політичними, соціально-економічними та безпековими трансформаціями. Повномасштабна російсько-українська війна стала каталізатором багатьох внутрішніх процесів, загострила наявні проблеми та висунула нові, надзвичайно важливі питання для політичної науки. В умовах безпрецедентних викликів зростає потреба в якісних, науково обґрунтованих політичних дослідженнях, здатних не лише діагностувати поточну ситуацію, але й прогнозувати майбутні тенденції та пропонувати шляхи розв'язання нагальних проблем.

Виклад основного матеріалу. Актуальність політичних досліджень в Україні визначається кількома ключовими факторами:

- **Необхідність наукового супроводу державного управління та законотворчої діяльності.** Ефективне функціонування державних інститутів, прийняття виважених політичних рішень та розробка дієвих законодавчих актів потребують глибокого розуміння політичних процесів, інтересів різних соціальних груп, потенційних наслідків тих чи інших ініціатив. У цьому контексті особливого значення набуває експертиза законопроектів, державних і недержавних програм розвитку в різних сферах суспільного життя. Фаховий політичний аналіз здатен виявити потенційні ризики, корупційні складові, невідповідності стратегічним цілям держави та запропонувати шляхи їх мінімізації.

- **Потреба у всебічному аналізі наслідків російсько-української війни.** Війна спричинила колосальні людські, економічні та інфраструктурні втрати, глибоко вплинула на соціальну структуру, політичну систему та національну ідентичність українців. Політичні дослідження мають стати ключовим інструментом для осмислення цих наслідків, виявлення механізмів їх подолання, розробки стратегій відновлення країни, формування стійкого суспільства та зміцнення національної безпеки в довгостроковій перспективі.

- **Завдання інтеграції української політичної науки у світовий науковий простір.** Розвиток політичних досліджень в Україні не може відбуватися ізольовано від загальносвітових тенденцій та наукових дискусій. Важливо не лише використовувати кращі світові практики та методології, але й робити власний внесок у розвиток політичної науки, пропонуючи оригінальні концепції та аналітичні підходи, що відображають специфіку українського політичного контексту.

- **Запит суспільства на об'єктивну та неупереджену політичну аналітику.** В умовах інформаційної війни та високого рівня політичної поляризації зростає потреба в незалежних

експертних оцінках, які б ґрунтувалися на наукових методах та були вільними від політичної кон'юнктури. Якісні політичні дослідження сприяють підвищенню рівня політичної культури, формуванню критичного мислення громадян та зміцненню демократичних інститутів.

Одним із ключових напрямів сучасних політичних досліджень в Україні є **здійснення експертизи законопроектів, державних і недержавних програм розвитку в різних сферах суспільного життя**. Цей напрям охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з оцінкою політичної доцільності, соціально-економічних наслідків, правової коректності та потенційних ризиків законодавчих ініціатив та програмних документів. Зокрема, актуальними є дослідження, спрямовані на:

- Оцінку впливу законодавчих змін на різні соціальні групи та сфери суспільного життя в Україні.
- Прогнозування політичних та економічних наслідків реалізації державних програм [3].
- Порівняльний аналіз українського законодавства з міжнародними стандартами та кращими практиками інших країн.
- Розробку методологій комплексної експертизи політичних рішень.
- Важливим аспектом сучасних політичних досліджень в Україні є розуміння особливостей української політичної науки у контексті загальносвітового наукового дискурсу. Це передбачає:
 - Вивчення рецепції та адаптації світових політичних теорій та концепцій в українському контексті.
 - Аналіз специфіки формування та розвитку української політичної думки.
 - Дослідження впливу глобалізаційних процесів та міжнародних відносин на політичний розвиток України.
 - Визначення внеску українських політологів у світову політичну науку.
 - Сприяння міжнародній співпраці та обміну досвідом між українськими та зарубіжними дослідниками[5].

Враховуючи реалії російсько-української війни, особливої актуальності набувають політичні дослідження, спрямовані на відновлення України, формування стійкого суспільства та удосконалення національної безпеки. До цього напрямку належать:

- Аналіз політичних аспектів повоєнного відновлення України, включаючи питання деокупації, реінтеграції тимчасово окупованих територій, відбудови інфраструктури та економіки[6];
- Дослідження проблем внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та інших постраждалих категорій населення, розробка політик їх соціальної підтримки та адаптації;
- Вивчення впливу війни на національну ідентичність, соціальну згуртованість та політичну консолідацію українського суспільства;
- Аналіз зовнішньополітичних стратегій України в умовах війни та після її завершення, питання міжнародної підтримки та гарантій безпеки[5];
- Дослідження проблем інформаційної безпеки, протидії дезінформації та пропаганді в умовах гібридної війни[2];
- Дослідження проблем правосуддя перехідного періоду, відповідальності за воєнні злочини та відновлення довіри до державних інститутів.

Висновки. Сучасні політичні дослідження в Україні перебувають на важливому етапі свого розвитку, зумовленому глибокими внутрішніми та зовнішніми трансформаціями. Актуальність цих досліджень визначається нагальною потребою в науково обґрунтованому аналізі політичних процесів, експертній оцінці законодавчих ініціатив та програм розвитку, осмисленні наслідків російсько-української війни та розробці стратегій відновлення країни, формування стійкого суспільства та зміцнення національної безпеки. Інтеграція української політичної науки у світовий науковий дискурс є важливим чинником її подальшого розвитку та підвищення якості досліджень. Подальша підтримка та розвиток політичних досліджень є необхідною умовою для прийняття ефективних політичних рішень та сталого розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. URL: <https://ipiend.gov.ua/>
2. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/>
3. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/>
4. Chatham House (The Royal Institute of International Affairs). URL: <https://www.chathamhouse.org/>
5. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/conflict-ukraine>
6. Mearsheimer, J. J. (2022). *Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions That Provoked Putin*. Foreign Affairs, 101(5), 110-121.

Отримано: 21.03.2025

Роман ЧАПАСВ

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0009-0009-0672-1291>

ДОПРИЗОВНА ПІДГОТОВКА МОЛОДІ У СЕЛАХ ЗАСЛАВЩИНИ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ЗА СОЦІАЛІСТИЧНЕ СЕЛО» (СЕРЕДИНА 30-х – ПОЧАТОК 40-х рр. XX ст.)

Анотація. У статті на основі матеріалів газети «За соціалістичне село» розповідається про допризовну військову підготовку молоді Заславського району Кам'янець-Подільської області.

Ключові слова: допризовна підготовка, вивчення військової справи, оборонні значки, гуртки, молодь, школярі.

Актуальність теми. Наприкінці 1920-х – на початку 1940-х років XX ст. військова підготовка була важливою частиною виховання та освіти молоді, спрямованою на підвищення обороноздатності країни та патріотичне виховання, адже продовжувалася протистояння т. зв. «імеріалістичному Заходу», або ж, як ще звучало у публікаціях, «капіталістичному оточенню». Після початку Другої світової війни ще до нападу Німеччини на СРСР поволі запроваджувалася ідеологія протистояння фашизму. Наведене зумовило просвітницьку роботу серед населення і в такій її формі, як допризовна підготовка молодого покоління.

Мета публікації – на основі статей та заміток щоденної газети Заславського райкому КП(б)У і РВК «За соціалістичне село» на прикладі Заславського району Кам'янець-Подільської області показати роботу з допризовної підготовки молоді у цьому регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробляючи основи радянської ідеології як інструменту впливу на свідомість, велика увага приділялася допризовній військовій підготовці юнаків. Вона була обов'язковою для юнаків (а пізніше частково й для дівчат) у віці 16–18 років. Допризовна військова підготовка була тісно пов'язана з діяльністю добровільної організації ТСО-Авіахім (Товариство сприяння обороні, авіаційному і хімічному будівництву).

У селах підготовка проводилася переважно в школах, клубах або будинках культури, а також просто неба – на полях.

Однією з найпоширеніших форм допризовної підготовки була робота в гуртках. Ось як описано гурткову роботи на сторінках газети: «В селі Белиженцях систематично навчаються допризовники в гуртках ГСО і ППХО. Первинна організація ТСОАВІАХІМ (голова тов. Білик) склала план, по якому регулярно проводиться навчання. З великою увагою допризовники слухають матеріал, який проходять на заняттях, і добре засвоюють його. Допризовники зобов'язались до 24 лютого здати норми на оборонні значки ППХО і ГСО. На заняттях завжди присутні багато молоді, яка бажає здати на оборонні значки» [1]. Так, діяли, наприклад, гуртки юних кулеметників. В інших гуртках опановували володіння протигазом, гвинтівкою тощо. При цьому у замітках та публікаціях з метою заохочення зазначались прізвища успішних учнів гуртків, відзначалися їхні досягнення у підготовці.

Серед методів оцінювання поширення набуло нагородження оборонними значками: ППХО («Протиповітряна хімічна оборона»), ГСО («Готовий до санітарної оборони»). Вищою відзнакою вважалося нагородження значком «Ворошиловський стрілець» – нагрудним значком ТСО-Авіахім та РСЧА для нагородження громадян СРСР, які засвоїли стрілецьку справу та склали відповідні заліки, що включали застосування стрілецької зброї. Положення про значки, зокрема про вимоги до кандидатів на їх одержання, затверджувалися Президією Центральної Ради ТСО-Авіахіму СРСР.

В одній із заміток згаданого часопису вірцеву роботу гуртків у протиставленні із незадовільною роботою в окремих селах описують ось так: «Ми ніколи не забуваємо про те, що фашисти хочуть напасти на нашу країну. Наша молодь уся, на випадок інтервенції, стане на захист нашої батьківщини, але ж як і чим оборонятись, на жаль, не всі знають, бо частина молоді, особливо в селах, не обізнана з військовою справою. Ось у нас в Підлісцях. Почали організовувати гурток Тсоавіахіму. Записалось у нього 30 осіб, обрали керівника і на цьому усе закінчилося, роботи не розгорнуто. Правду кажучи, комсомольська організація, що повинна всю цю роботу взяти в свої руки, – теж не цікавиться зовсім справою військового навчання. Мені соромно, коли я побачу, що дівчата з інших сіл носять на грудях значки «Ворошиловського стрільця», а у мене його немає. Я хочу навчитися мітко стріляти, для цього у нас не створено ніяких умов. Я звертаюсь до райкому комсомолу та райради Тсоавіахіму, допомогти нам організувати вивчення військової справи, щоб молодь наша навчилася військової справи, готувала кращих ворошиловських стрільців» [2].

Роботу проводили, зокрема, й через змагання. Про такі змагання між допризовниками села Михнов та села Мислятин описано у замітці періодичного видання. Автор публікації

описує, як допризовники цих сіл домовилися здати норми на чотири оборонних значки, відмінно засвоїти програму допризовної підготовки. [3]

Освітня робота із допризовної підготовки проводилася не лише у гуртках, але й шляхом запровадження навчальної дисципліни у середній школі – уроків допризовної підготовки. Також питання допризовної підготовки регулярно висвітлювалися на уроках політінформації.

Крім того, зазначена робота проводилася у колгоспах. В замітці одного з випусків часопису розповідається про Михельський промколгосп, у якому організовано детальне вивчення пожінвентаря, працював гурток з підготовки до здачі норм на оборонні значки ППХО, ГСО, ВС. Кожен член гуртка зобов'язався оволодіти однією з військових спеціальностей.

В рамках навчань з допризовної підготовки слухачам читали лекції з міжнародного становища, що підсилювало ідеологічне підґрунтя для допризовної військової підготовки [4].

Керівники гуртків, інших елементів освітнього процесу щодо допризовної підготовки, у разі допущення недоліків на цьому напрямку роботи, прорахунків, саботажу зазнавали відкритої критики, зокрема у публікаціях газети.

Загалом, оцінка стану роботи із допризовної підготовки надавалась на заходах партійних осередків відповідного рівня, за результатами доповідей, зборів робились відповідні висновки та у разі необхідності розроблялися заходи.

Висновки. У цей період навчальна робота щодо допризовної підготовки була складовою частиною загальної радянської ідеологічної системи, на тлі протистояння західним країнам, а надалі – ще й фашистській Німеччині. Партійні осередки, школи, гуртки, колгоспи виконували ключову роль у контролі та формуванні освітнього процесу щодо допризовної підготовки. Базові навчальні заходи виконувались як шляхом, власне, навчання, так і проведенням таких заходів, як змагання, заохочення через відзнаки. Загалом, допризовна підготовка була системною та масовою, спрямованою на формування у молоді військових навичок та на зміцнення ідеологічних переконань.

Список використаних джерел:

1. Курганов І. Заняття допризовників. *За Соціалістичне село*. Заслав, 1940. № 15 (2033).
2. Хочу вивчати військову справу. *За Соціалістичне село*. 1936. № 144 (979).
3. Романюк В. Активна підготовка до призову. *За Соціалістичне село*. 1940. № 26 (2044).
4. Ворон. Кожному члену пождружини – військову спеціальність. *За Соціалістичне село*. 1940. № 12 (2030).

Отримано: 21.03.2025

ВЗАЄМОДІЯ РЕЛІГІЇ І ПОЛІТИКИ ЯК ПАРАМЕТРИ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті аналізується множинність взаємодії релігії та політики як важливий параметр формування державно-конфесійних відносин. Аналізуються правові механізми регулювання релігійної діяльності, рівень державного контролю над релігійними організаціями, а також питання секуляризації та політизації релігії.

Ключові слова: релігія, політика, державно-конфесійні відносини, релігійний вплив, політизація релігії, міжконфесійні відносини..

У сучасному світі релігія та політика продовжують залишатися взаємопов'язаними сферами суспільного життя, впливаючи на формування державно-конфесійних відносин. Вплив релігійних організацій на державну політику, законодавче регулювання свободи віросповідання, міжконфесійні конфлікти є **актуальними** питаннями, що потребують аналізу.

Питання взаємодії релігії та політики досліджували Колодний А.М. (державно-конфесійні відносини), Єленський В.Є. (вплив релігії на політичні процеси), Филипович Л.О. (секуляризація), Саган О.Н. (правове регулювання релігійної діяльності) та Решетніков Ю.Є. (свобода совісті та релігійна політика).

Метою дослідження виступають форми взаємодії релігії та політики як ключового параметра формування державно-конфесійних відносин, виявлення основних моделей цих відносин, їхньої правової та соціальної регуляції, а також наслідків їхньої взаємодії для суспільства та державного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання взаємодії релігії та політики виступає в якості однієї з найактуальніших в історії людства. Потреба в дослідженнях політичного, правового, економічного та світоглядного взаємозв'язку між обома досліджуваними елементами зумовлена специфікою суспільних інтересів, політичних інститутів, соціальних груп, потребами громадян тощо. Початком дослідження особливостей взаємодії між політикою та релігією прийнято вважати XIX-XX століття, коли релігієзнавство та політології сформувалися у ролі самостійних наук, які мають власні предмет і методологію.

Політика та релігія виступають в ролі форм суспільної свідомості, внаслідок чого їх взаємозв'язок простежується на структурному та функціональному рівнях. До структури політики належать такі елементи як: суб'єкти політики (громадяни, еліта, політичні інститути), політична свідомість, політична діяльність, політичні відносини. У свою чергу, до структури релігії належать наступні складові: релігійні організації, релігійна свідомість, релігійна діяльність та релігійні відносини. Отже, складові елементи політики та релігії є ідентичними, проте найбільш тісний взаємозв'язок простежується між першими трьома компонентами.

Для політичної і релігійної свідомості є характерним існування буденного та теоретичного рівнів. При цьому, ключовий вплив на формування і подальших розвиток політики здійснює теоретичний релігійний рівень, що закріплений у положеннях та концепціях Священного Письма, зокрема у Ведах, тіпітаці, Авестії, Біблії, Талмуді, Корані тощо. Окрім релігійно-обрядових, побутових, моральних й етичних вчень, у них закріплено настанови політичного характеру, які мають обов'язковий характер для вірян. Нормами Священного Пись-

ма встановлено непорушність та природність суспільного поділу на бідних і багатих, а також засудження бажання бідних змінити власне становище в суспільстві.

Існування тісного взаємозв'язку між політикою та релігією обумовлено ключовими функціями, які покладено на релігію як соціальний інститут. До таких функцій належать: компенсаторна, світоглядна, комунікативні, інтегративна, регулятивна, представницька, легітимізує та інші. При цьому, на політичну систему здійснюють вплив наступні функції релігії:

- легітимізує, реалізація якої є можливою виключно у тому випадку, коли має місце підтримка чи засудження влади, її дій та ідей. Політики нерідко вдаються до релігійних організацій як до інституцій, які у повній мірі здатні розділити загальнолюдські цінності;

- інтегративна, прояв якої здійснюється у межах конкретного віросповідання, що супроводжується інтеграцією, об'єднанням людей, зближенням представників різних верств населення, соціальних груп та суспільства у цілому. В якості прикладу можливо привести діяльність Української греко-католицької церкви на Балканах, а саме у Боснії, де вона відіграє роль найстійкішої та найголовнішої моральної й духовної підтримки українців за кордоном; завдяки вказаній релігійній організації забезпечується збереження не лише української мови і традицій, але й віри у життя [3]. У випадках, коли в межах соціальної групи чи суспільстві представлено різні конфесії, зокрема ті, що перебувають у протистоянні одна з одною, релігія може здійснювати дезінтегруючий вплив, призводячи до підвищення політичної напруженості та конфліктних ситуацій;

- компенсаторна функція сприяє пом'якшенню чи повному позбавленню вірян переживань власної залежності, безсилля та депресії. Зазначена функція використовується політичними суб'єктами з метою зниження рівня напруженості в суспільстві, протистояння та проявів конфліктів;

- представницька функція спрямована на забезпечення артикуляції та захисту інтересів різноманітних соціальних груп з боку релігійних організацій, які одночасно мають статус політичних суб'єктів [4].

Реалізація вищепредставлених функцій релігії забезпечує її значний вплив на політичну сферу, що яскраво проявляється у наступному.

По-перше, під впливом релігії підсилюється рівень суспільної моралі, забезпечується підвищення правопорядку, внутрішньої людської культури, формування світогляду, складовими яких є і політична культура.

По-друге, поширення релігійних вірувань здійснює значний вплив на формування ідеології у межах суспільства, примушуючи владні структури до урахування релігійних чинників як на внутрішньополітичному, так і зовнішньополітичному рівні. Релігія здійснює вагомий вплив на міжнародні процеси майже усіх світових держав, приймається до уваги в процесі розробки та ухвалення зовнішньополітичних доктрин, вчинення певних дій на міжнародній арені.

По-третє, церква постійно співпрацює з державними і громадськими інституціями, політичними партіями, якими активно використовується релігійна ідеологія.

По-четверте, на поширення релігії впливає публікація церковними інституціями періодичних видань, релігійної літератури, виступи релігійних діячів на телебаченні та радіо, провадження суспільно-політичної діяльності церковними об'єднаннями, здійснення їх представництва в органах державної влади та місцевого самоврядування тощо. Показники релігійного впливу залишаються у безпосередньому взаємозв'язку із специфікою віровчення

та культів, організаційних спроможностей релігійних інститутів, характеру взаємовідносин між політикою та релігією, географічних характеристик, кількості церковних ієрархів та конфесій тощо [5, с. 50].

Висновки. У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що ключовою характеристикою взаємозв'язку між релігією та політикою в сучасних умовах виступає проблематика їх якісного наповнення. Зокрема, проблеми пов'язані з особливостями суспільства, активізації співпраці й співіснування, спрямованого на ефективне і розумне управління суспільством, що обґрунтовано існуванням великої кількості конфесій. Релігія активно використовується в якості потужного морального й етичного регулятора суспільних відносин, акцентуючи увагу на проповіді ідей рівності та справедливості. Це забезпечує активізацію значного потенціалу гуманістичного спрямування релігійного виховання, що достатньо продуктивно використовується політичними організаціями для просування власної ідеології.

Список використаних джерел:

1. Академічне релігієзнавство: підручник / за ред. А. Колодного. Київ: Світ знань, 2008. 862 с.
2. Бондаренко В.Д., Висоцька Т.М., Кушнірчук В.А. Автокефалія православних в Україні: головні актори в контексті історичної драми кінця XX – початку XXI століть. *Культурологічний альманах*. № 1. С. 4-14.
3. Хрієнко М. Завдяки церкві на Балканах зберіглася українська мова і культура. *Credo. Дайджест*. URL: <https://credo.pro/2012/09/69643>
4. Онищук С.В. Участь церков у політичних процесах як чинник державотворення сучасної України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*: електронний журнал. № 10. 2014. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=765>
5. Чорнописька В. Релігійний чинник у формуванні правової ідеології. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. № 4 (50). С. 48-55.

Отримано: 21.03.2025

Андрій ШВЕЦЬ

аспірант кафедри політології та філософії
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-7137-2954>

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОГО ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі та динаміці розвитку соціальних мереж як інструменту цифрового громадянства в Україні. У ній зроблено акцент на можливостях соціальних мереж для активної взаємодії громадян з органами державної влади через електронні петиції, громадські ініціативи та онлайн-протести. Розглянуто приклади ефективної мобілізації громадськості та перетворення суспільного запиту на конкретні політичні дії.

Ключові слова: соціальні мережі, електронні петиції, громадські ініціативи, онлайн-протести, цифрове громадянство.

Актуальність теми. У сучасному цифровому суспільстві соціальні мережі виконують одну з ключових ролей у формуванні громадської думки та мобілізації населення. Вони стали невід'ємною частиною політичного життя України, надаючи громадянам ефективні засоби для участі в управлінні державою. В Україні, особливо в умовах політичних та соціаль-

них змін, онлайн-платформи перетворились на інструменти дій для громадян, які прагнуть впливати на державну політику та брати активну участь у суспільному житті. Через такі платформи як Facebook та Twitter українці активно залучаються до електронних петицій, громадських ініціатив та онлайн-протестів, впливаючи на прийняття рішень органами влади.

Мета публікації полягає у аналізі динаміки ролі соціальних мереж як інструменту цифрового громадянства в Україні.

Основна частина. З огляду на постійне зростання аудиторії соціальних мереж та користувачів Інтернету, цілком природно, що дедалі більше українських лідерів суспільних думок, державних діячів і органів державної влади інтегруються та активно представлені в соціальних мережах [6, с. 170]. Завдяки цьому громадські ініціативи також знаходять підтримку через соціальні мережі. Органи державної влади дедалі частіше використовують ці платформи для комунікації з громадськістю, забезпечуючи відкритість і доступність інформації, що сприяє активному залученню громадян до обговорення та розв'язання суспільно важливих питань.

Поняття «цифрове громадянство» сьогодні широко застосовується європейською та світовою спільнотою для визначення того, яким чином громадяни проявляють свою ідентичність, використовуючи навички та компетентні у сфері інформаційно-комунікативних технологій [4, с. 2]. Активна громадянська позиція дедалі частіше проявляється через використання онлайн-інструментів, зокрема електронних петицій, суспільних ініціатив, онлайн-протестів тощо.

Електронні петиції є одним із найпоширеніших способів взаємодії громадян з владою через соціальні мережі. Завдяки онлайн-платформам, таким як openPetition, українці мають можливість швидко та ефективно підтримувати свої ініціативи, охоплюючи широке коло населення та привертаючи увагу до нагальних проблем суспільства [2]. За перші роки роботи сайту Президента України було подано понад 28 тисяч петицій, а близько 870 тисяч громадян залишили хоча б один підпис. Водночас лише 40 петицій подолали необхідний поріг у 25 тисяч голосів. Серед успішних були звернення щодо посилення відповідальності за корупцію та скасування акцизу на імпорту автомобілів [9].

Останні роки демонструють справжній вибух активності в цій сфері, особливо в умовах війни. Якщо у 2021 році лише 19 петицій здобули достатню підтримку та отримали офіційну відповідь, то у 2022 році таких петицій стало 105, а в 2023 році – вже 1196 [10]. Цей стрімкий ріст пояснюється зростанням громадянської активності на тлі війни: люди дедалі частіше використовують петиції для того, щоб вимагати конкретних дій від влади – від нагородження військових до скасування суперечливих законів. При цьому громадяни усвідомлюють, що популярні петиції отримують широкий розголос у ЗМІ та соцмережах. Зростаюча популярність цього інструменту свідчить про готовність українців брати участь у цифровому врядуванні, а соцмереж – забезпечити ефективність каналу швидкої мобілізації підписів та поширення петицій.

У червні 2019 року українські активісти завдяки соцмережам змогли блискавично зібрати підписи під електронною петицією з вимогою відставки міністра внутрішніх справ А. Авакова. Приводом стала резонансна подія: двоє нетверезих поліцейських під час розваги смертельно поранили п'ятирічного хлопчика, що викликало хвилю громадського обурення. Посилання на петицію масово поширювали у Facebook, Twitter та Telegram, і лише за кілька днів вона набрала необхідні 25 тисяч підписів для офіційного розгляду [5]. У підсумку петиція досягла порогу, і президент В. Зеленський взяв її до розгляду та надав офіційну відпо-

відь, продемонструвавши, що мобілізація через соцмережі здатна швидко перетворити суспільний тиск на конкретні політичні дії.

Ще однією формою цифрового громадянства вважаються онлайн-протести, що набувають популярності в Україні. Соціальні мережі дозволяють швидко мобілізувати значну кількість людей для участі в акціях протесту, координувати їхні дії та поширювати інформацію про перебіг подій. Це значно знижує витрати на координацію колективних дій та підвищує ефективність протестних рухів [8]. Подібним чином у 2020-2021 роках малі підприємці через спільноту «SaveФОП» у Facebook координували свої зусилля для захисту своїх прав та організовували акції протесту проти фіскальних змін.

Співпраця державних органів із громадськістю через соціальні мережі є невід'ємним аспектом сучасного управління. Використання цифрових платформ як Facebook, Twitter та інших дає змогу органам влади оперативно інформувати населення про нові ініціативи, підтримувати зворотний зв'язок та враховувати думку громадян при ухваленні рішень. Такі дії сприяють підвищенню довіри до державних інституцій та забезпечують прозорість їхньої діяльності [3].

Варто відзначити, що законодавство України також розвивається та адаптується до нових реалій, регулюючи питання електронних петицій та інших форм цифрової участі громадян. Це створює правове підґрунтя для ефективного використання соціальних мереж у якості інструментів громадянської активності.

Водночас, попри значний прогрес, розвиток цифрового громадянства в Україні стикається з певними викликами. Зокрема, дослідження цифрових навичок населення, проведене в 2019 році, показало, що 53% українців мали рівень цифрової грамотності нижче базового [7]. Хоча у наступні роки ситуація покращилася (за оцінками Міністерства цифрової трансформації, у 2023 році частка людей із низьким рівнем цифрової обізнаності знизилася приблизно до 40% завдяки численним навчальним ініціативам), ця проблема залишається актуальною. Для її розв'язання держава впроваджує масштабні проєкти з підвищення цифрової грамотності, зокрема платформу «Дія.Освіта», яка мала на меті навчити цифровим навичкам не менше 6 мільйонів українців впродовж трьох років [1]. Подолання цифрової нерівності є критично важливою умовою для того, щоб електронні петиції та інші механізми е-демократії дійсно стали інклюзивними та доступними для всіх верств населення.

Висновки. Соціальні мережі в Україні стали потужним інструментом цифрового громадянства, надаючи громадянам можливість активно впливати на політичні процеси. Електронні петиції, громадські ініціативи та онлайн-протести, дозволяють швидко мобілізувати населення та забезпечити ефективну комунікацію між владою та суспільством. Подальший розвиток правових механізмів та зміцнення співпраці державних органів із громадськістю через ці платформи сприятимуть поглибленню демократичних процесів в Україні.

Список використаних джерел:

1. В Україні проходить «Місяць цифрової грамотності». *Державна інспекція архітектури та містобудування України*. 04.11.2021. URL: <https://diam.gov.ua/news/v-ukrayini-prohodit-misyac-cifrovoyi-gramotnosti>
2. Електронні петиції: як покращити життя в місті у два кліки. Громадські ініціативи України. 23.01.2019. URL: <https://ngonetwork.org.ua/elektronni-petytsiyi-yak-pokrashhyty-zhyttya-v-misti-u-dva-kliky/>

3. Загальні рекомендації для підвищення ефективності комунікації в соціальних мережах комітетів Верховної Ради України. Програма USAID «Рада: Наступне покоління» (2021-2026). ГО «Інтерньюз-Україна». URL: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Committees/Publications/Social-policy-networks.pdf>
4. Овчарук О.В. Сучасні підходи до розвитку цифрової компетентності людини та цифрового громадянства в європейських країнах. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2020. Т. 76. №2. С. 1-13. URL: https://www.researchgate.net/publication/341058970_SUCASNI_PIDHODI_DO_ROZVITKU_CIFROVOI_KOMPETENTNOSTI_LUDINI_TA_CIFROVOGO_GROMADANSTVA_V_EVROPEJSKIH_KRAINAH
5. Петиція за відставку Авакова зібрала 25 тисяч голосів: на сайті ВР з'явилася ще одна. 06.06.2019. 24 канал. URL: https://24tv.ua/petitsiyu_za_vidstavku_avakova_pidpisali_ponad_18_tisyach_ukrayintsiv_n1162302
6. Фармхаус П.Р. Соціальні мережі як інструмент комунікації держави з громадянами: аналіз проблем та шляхів оптимізації. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. Актуальні проблеми у сфері публічного управління*. 2023. 34 (73) № 6, С. 169-174.
7. Цифрова грамотність населення – один з пріоритетів роботи Уряду. *Нововолинська міська рада*. 03.11.2021. URL: <https://nov-rada.gov.ua/2021/11/03/tsyfrova-hramotnist-naseleennia-odyn-z-priorytetiv-roboty-uriadu/>
8. Як соціальні мережі впливають на протести в Україні. *Українська правда*. 06.04.2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/04/6/7289180/>
9. e-Government Laws (UA0050). *Open Government Partnership*. URL: <https://www.opengovpartnership.org/members/ukraine/commitments/UA0050/>
10. We do not hear everyone. Why President Zelenskyy does not respond to the petition tool? *CHESNO*. 23.01.2024. URL: <https://www.chesno.org/en/post/5850/>

Отримано: 21.03.2025

Олександр ЮГА

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9872-8929>

МЕХАНІЗМИ ПОСИЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФРАНЦІЇ В УМОВАХ СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ (ЗА «ВЕЛИКИМ БЕРЕЗНЕВИМ ОРДОНАНСОМ» 1357 РОКУ)

***Анотація.** З'ясовується сутність механізмів посилення військового потенціалу пізньосередньовічної Франції періоду Столітньої війни, відображених у змісті «Великого березневого ордонансу» 1357 року.*

***Ключові слова:** Франція, середньовіччя, військовий потенціал, столітня війна, «Великий березневий ордонанс».*

Актуальність теми. Однією з надзвичайно нагальних проблем в історії пізньосередньовічної Франції періоду Столітньої війни була потреба у забезпеченні належного рівня військового потенціалу країни, який би дозволив успішно вирішити питання не лише обороноздатності від англійських військ, але й здійснити перелом у війні на свою користь. Актуальність теми зумовлена відсутністю в українській історіографії спеціальних праць з визначеної проблематики.

Мета публікації. З'ясування сутності механізмів посилення військового потенціалу пізньосередньовічної Франції періоду Столітньої війни, відображених у змісті «Великого березневого ордонансу» 1357 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливої гостроти питання посилення військового потенціалу Франції в умовах Столітньої війни набуло після поразки французів у 1356 р. в битві біля Пуатьє, що обговорювалося в середовищі знаті, зокрема під час засідань Генеральних штатів, скликаних дофіном Карлом в жовтні цього ж року [1, с. 105; 3, с. 251].

В результаті активної позиції депутатів третього стану, їх вимог кардинальних реформ з'явився документ під назвою «Великий березневий ордонанс», підписаний дофіном 3 березня 1357 р. в якості указу [1, с. 105]. У ньому пропонувались шляхи, засоби та механізми посилення військового потенціалу країни. Зокрема, відразу ж зазначалося, щоб усі «підмоги, субсидії, податки були використані виключно на військові потреби, для яких вони і були проголосовані...» [2, с. 459]. Крім того, враховуючи, що «деякі особи намагалися, слідуючи поганим порадам, розпоряджатися ними (коштами – О. Ю.) і повертати їх на інше вживання, від чого держава зазнавала великої шкоди», дофін наказував «за порадою трьох станів», а також обіцяв і сам «вірні дотримуватися і змусити нашою владою дотримуватися і охороняти, щоб всі гроші, отримані від підмоги, яку три стани вирішили і обіцяли надати на потреби війни, були цілком спрямовані на військові потреби...». Причому наголошувалося, що ніхто з представників королівського двору і вищої знаті – «ні сеньйор, наш дорогий батько, ні королева, наша дорога мати, ні дорога і улюблена дружина наша, герцогиня Нормандська, ні брати наші, ні будь-хто інший з принців крові, ні будь-хто з наших чиновників... не могли брати, збирати, вимагати або просити нічого яким би то не було чином інакше, як на військові потреби» [2, с. 459].

Окремо чітко зазначалося про те, що зібранням і розподілом податків мали займатися «не люди сеньйора короля, не наші люди, що не є скарбниками або які-небудь інші посадові люди, а розумні, чесні і заможні люди, які отримали повноваження, обрані і призначені для цього трьома станами, як на кордоні, так і в інших місцях, де доведеться їх розподіляти». Ці «довірені особи» мали принести присягу над Євангелієм, «що ні для яких потреб, які б вони не були, вони не віддадуть ці гроші ні сеньйору королю, ні нам, ні комусь іншому, які б не були накази, зроблені ним з цього приводу, а тільки чинам армії або тим, кому буде доручено вербувати рекрутів в армію, щоб спрямувати ці гроші на військові потреби, і щоб це було твердо й непорушно» [2, с. 459].

Якщо ж хтось з чиновників наважився б використовувати визначені для військових потреб кошти не за призначенням, то такі особи «позбавлялися назавжди і безповоротно всіх державних служб і посад і відправлялися у в'язницю, з якої вони не можуть бути випущені і звільнені за заклад свого майна, або як-небудь інакше, доти, поки не сплатять повністю і не повернуть все, що вони витратили з цих грошей...» [2, с. 460].

В документі також піднімалися мобілізаційні питання. Так, містився наказ «щоб усі люди озброїлися за своїм станом; ті, які цього не зроблять, будуть примушені озброїтися» [2, с. 465]. Крім того, «під страхом тілесного покарання і позбавлення майна ніхто з дворян та інших військових людей не може покинути королівство на весь час тривалості цієї війни ні з якої причини, окрім як за постановою суду або з дозволу короля» [2, с. 464]. Водночас, йшлося і про необхідність збереження внутрішньої єдності в суспільстві, зокрема заборонялося «всім дворянам і недворянам протягом всієї цієї війни починати один проти одного

війну, явну чи приховану, і підбурювати до війни». Проти тих, хто б порушив цю заборону, передбачалося застосування ув'язнення та арешт майна, змусивши в такий спосіб «укласти мир і припинити війну» [2, с. 464].

Крім того, щоб не допустити внутрішнього суспільного вибуху, королівським або найманим військам, які проходили територією країни, «під загрозою повішення» заборонялося «реквізувати, грабувати і забирати хліб, вино, будь-які їстівні припаси або що-небудь інше у підданих королівства, де б вони не проходили і у кого б то не було» [2, с. 464]. Водночас, ордонанс передбачав скорочення витрат на розкіш й утримання королівського двору [2, с. 467].

Висновки. Отже, в умовах Столітньої війни ключовими механізмами посилення військового потенціалу Франції, виходячи зі змісту «Великого березневого ордонансу» 1357 р., були мобілізація, контроль уповноваженими особами за розподілом та спрямуванням визначених Генеральними штатами коштів на військові потреби, заборона виїзду на період війни за межі країни, скорочення видатків на утримання королівського двору.

Список використаних джерел:

1. Балух, В.О., Коцур, В.П. Історія середніх віків. У 2-х т. Т. 2. Високе і пізнє Середньовіччя: курс лекцій. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2010. 616 с.
2. Великий ордонанс (1357 р.). Історія середніх віків. Практикум. Частина II: навч. посібник / В.В. Гордієнко, Г.М. Гордієнко, І.І. Кривошея, О.О. Салата. Київ: КНТ, 2017. С. 458-468.
3. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Medium aevum: середні віки: підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / за ред Л.В. Войтовича. Львів: «Тріада Плюс», 2010. 502 с.

Отримано: 21.03.2025

Діана ЯБЛОНСЬКА

доктор філософії в галузі історії,
старший викладач кафедри всесвітньої історії,
керівник відділу моніторингу якості підготовки фахівців
та підвищення їх кваліфікації
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9138-2766>

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ІНСТИТУТІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ (1930-1933 рр.)

Анотація. В тезах розкривається діяльність Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання на початку 1930-х рр., його роль у підготовці педагогічних кадрів. Аналізується структура закладу, особливості прийому студентів, коротко організації освітнього процесу. Особлива увага приділяється реформуванню інституту, його управлінським змінам та подальшій реорганізації у педагогічний інститут.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, інститут соціального виховання, освіта, підготовка, студенти, реформа, УСРР.

Актуальність теми. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання у 1930-і рр. відіграв важливу роль у формуванні педагогічних кадрів в УСРР. Його діяльність спрямовувалася на підготовку висококваліфікованих фахівців, здатних забезпечувати освітній процес та соціальне виховання у суспільстві. Виходячи із цього, з'ясування даного питання є досить актуальним.

Метою роботи є дослідження діяльності Кам'янець-Подільського інституту соціального виховання у 1930-х рр., вивчення особливостей навчального процесу, структури закладу та причин його реорганізації в педагогічний інститут.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще наприкінці 1920-х рр. з'явилася ідея реформування діючих інститутів народної освіти та технікумів в УСРР. Так, М. Скрипник наголошував на необхідності створення єдиної освітньої мережі вищої школи в межах усього СРСР [11, с. 3-4]. Остаточне рішення було прийняте постановою XI Всеукраїнського з'їзду Рад від 15 травня 1929 р. [6, с. 688].

Керівництво Кам'янець-Подільського інституту отримало рішення про реорганізацію ЗВО УСРР у вересні 1930 р. [1, арк. 4]. Так, на базі факультету соціального виховання з'явився інститут соціального виховання (далі – ІСВ), що готував кадри вчителів для загальноосвітніх шкіл, позашкільних працівників тощо [1, арк. 4]. Згодом, вийшла постанова РНК УСРР «Про реорганізацію мережі та системи педагогічної освіти» (від 11 серпня 1930 р.), яка закріпила основи встановленої системи підготовки педагогічних кадрів. У частині, що стосується структури інститутів соціального виховання, в документі зазначено:

- шкільний факультет, який готує кадри для старших класів трудової школи, ШКМ та ФЗС. Він складається із суспільствознавчого, техніко-математичного та агробіологічного відділів;
- факультет педолого-педагогічний, що забезпечував підготовку фахівців для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, охорони неповнолітніх, викладачів педагогічних дисциплін для педагогічних технікумів, а також організаторів дошкільних закладів;
- факультет позашкільного виховання, який займається підготовкою працівників комуністичного дитячого руху, організаторів дитячих клубів, кінотеатрів та бібліотек [10, с. 111–113].

Враховуючи кількість здобувачів вищої освіти та матеріально-технічну базу, Кам'янець-Подільський ІСВ у своєму складі мав лише один факультет – шкільний, який складався із чотирьох відділів історико-економічний, аграрно-біологічний, мовно-літературний та технічно-математичний [5, с. 112]. У 1930-1931 н.р. на базі Кам'янець-Подільського ІСВ навчалося 391 студент (I курс – 208 осіб, II курс – 114 осіб, III курс – 69 осіб) [1, арк. 13, 14, 15, 16]. Навчання в інституті базувалося на поєднанні теоретичних знань і практичних навичок. Основу навчального процесу складали:

- комплексні навчальні програми, що включали курси з педагогіки, психології, методики виховання та ін.;
- викладання здійснювалося тими викладачами, які мали досвід у галузі педагогіки та соціального виховання, а також відповідали інтересам радянської влади;
- акцент на практичній підготовці, що передбачав стажування у школах, дитячих будинках та соціальних установах [1, арк. 3, 4, 5].

Прийом основної частини студентів відбувався за наслідками вступних іспитів (з 1932 р. – обов'язково), за винятком спеціально відряджених партійних, профспілкових й комсомольських організацій. Загалом у виші на 1931 р. 43% складали робітники, 31% – селяни та 26% службовців [8, с. 72].

Підготовку кадрів в Кам'янець-Подільському ІСВ здійснювали 9 кафедр: діамату, історії, мовно-літературна, педагогіки, педології, технічно-математична, агробіологічна, хімі-

чна та фізики, які були спільними для чотирьох відділів [2, арк. 4, 5]. Освітній процес на день для здобувачів вищої освіти складав 6 год. занять за розкладом та 3 год. самостійної роботи. Варто відмітити, що частина годин самостійної роботи для студентів забезпечувалася з боку викладачів у вигляді консультацій [2, арк. 37зв.]. Серед освітніх компонентів, які були передбачені для загального засвоєння були марксизм-ленінізм, політекономія, педагогіка, логіка, соціальне виховання тощо [3, арк. 8, 9зв.]. Ці дисципліни відображали специфіку навчального процесу в ІСВ, орієнтованого на підготовку кваліфікованих педагогів для загальноосвітніх шкіл, технікумів і соціально-виховних установ.

Також у виші діяли наукові гуртки, що формували молоду наукову спільноту для роботи у вищій школі. За планом роботи засідання організовувалися 2-3 рази на місяць. Під час роботи студенти працювали над темами для доповідей, проводили дослідження тощо [2, арк. 101-102].

Управлінська структура вишу, відповідно до директив зверху також зазнала змін. Посаду ректора в інституті була скасована, а натомість запроваджено посаду директора [7, с. 60]. Протягом 1930–1933 рр. Кам'янець-Подільський ІСВ очолювали Франц Кондрацький, Петро Палько та В'ячеслав Четверников. У жовтні 1933 р. останнього на цій посаді замінив співробітник Вінницького обласного комітету КП(б)У Назар Тостоган [8, с. 71].

Діяльність Кам'янець-Подільського ІСВ не було довготривалим. За постановою Народно-го комісаріату освіти від 2 липня 1933 р. «Про систему підготовки педагогічних кадрів на 1933–1934 навчальний рік», ІСВ був реорганізований [4, с. 261] в педагогічний інститут [12, с. 49].

Висновки. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання у 1930-х роках відігравав ключову роль у підготовці педагогічних кадрів для освітніх і соціальних установ УСРР. Його створення було частиною широкої реформи вищої педагогічної освіти, спрямованої на формування спеціалістів для трудових шкіл, позашкільних закладів та роботи із дітьми з особливими освітніми потребами. У рамках подальших освітніх реформ та централізації системи підготовки педагогічних кадрів він був реорганізований, що стало логічним завершенням процесу трансформації освітньої системи 1930-х рр., і визначило подальший розвиток вищої педагогічної освіти в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 1296. Арк. 1-16.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 1631. Арк. 1-40.
3. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р. 302. Оп. 1. Спр. 1660. Арк. 1-10.
4. Дем'яненко Н.М. Педагогічна парадигма вищої школи України: генеза й еволюція. *Філософія освіти*. Київ: Українське товариство філософії освіти, 2006. Вип. 2(4). С. 256-265
5. Закони та розпорядження в справі народної освіти: систематизов. збірн. / [передмов. О. Полоцького; упоряд. М. Глейзер]. Харків: Вища шк., 1931. 656 с.
6. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік / Народний комісаріат юстиції. Харків: Юр. вид-во НКЮ УСРР, 1929. 1172 с.
7. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський, Оіюм, 2003. 408 с.
8. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу / С. Копилов, О. Завальнюк, Н. Коваленко, В. Смолій, С. Трубочанінов, А. Філінюк, Л. Горчак. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 208 с.
9. Комарніцький О. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920–1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 984 с.

10. Про реорганізацію мережі і системи педагогічної освіти. Постанова РНК УСРР з 11/8 1930 р. В: *Законодавство та розпорядження в справі народної освіти*. Харків: Радянська школа, 1931. С. 111–113.
11. Скрипник М.О. Чергові завдання ВНЗ. *Студент революції*. 1927. № 5. С. 3–10.
12. Суровий А.Ф., Петляк Ф.А. Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (1930–1933 рр.). *Освіта, наука та культура на Поділлі: зб. наук. праць* / [редкол.: А. Копилов (відп. ред.), І. Винокур, О. Завальнюк (заступ. відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1998. Т. 1. С. 40–50.

Отримано: 21.03.2025

Володимир ЯРИЧ

аспірант кафедри історії України

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4455-952X>

СУЧАСНІ АКЦЕНТИ ПРО НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ ОПОРУ В УКРАЇНІ У ПОВОЄННІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ЗА ПРАЦЕЮ І. ПАТРИЛЯКА «ПЕРЕМОГА АБО СМЕРТЬ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У 1939–1960 РОКАХ»

Анотація. У статті зроблена спроба охарактеризувати монографію відомого сучасного українського історика Івана Патриляка «Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр.», друге видання якої побачило світ у 2024 р. в Харківському видавництві «Клуб Сімейного Дозвілля». Підкреслено актуальність і злободенність праці як для історичної науки, так і для суспільної практики, пов'язаної із захистом територіальної цілісності України в російсько-українській війні. Виділено й проаналізовано основні акценти авторського дискурсу про місце і значення українського визвольного руху в 1939–1960 рр. в історії національного державотворення.

Ключові слова: монографія, Патриляк, національний визвольний рух, УПА, сучасні акценти, Українська держава.

Актуальність теми. Праця «Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр.», а точніше її другий оновлений і доповнений варіант, побачила світ наприкінці 2024 р. в Харківському видавництві «Клуб Сімейного Дозвілля» обсягом 688 сторінок [1]. Її автором є відомий вітчизняний історик, один із найбільш авторитетних знавців проблематики українського національного Руху опору, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який зі зброєю в руках три роки захищає Україну від російських агресорів, професор Іван Патриляк. Про її появу зворушливо пише вчений, підкреслюючи, що до нього постійно зверталися захисники України «з проханням розповісти щось про історію українського націоналізму або історію Української повстанської армії, питали, що краще почитати, який фільм подивитися, з'ясовували моє ставлення до тієї чи іншої проблеми минулого. Такий інтерес свідчить про те, що ця історія далі залишається живою. Хвилюючою розповіддю, яка не просто переплітається, а яка віддзеркалює сьогодення. У трагічному й героїчному минулому, у його здобутках і прорахунках тисячі людей намагаються розгледіти сенс подій сьогодення, знайти мотиваційні чинники для своїх дій, досягнути глибини сакральності принесених жертв. І навіть для тих наших співвітчизників, які раніше ніколи не цікавилися історією, стає зрозуміло, що наша сучасна боротьба з московською імперією як квінтесенцією безглузлого зла, руйнівництва, жорстокості є продовженням того виклику, який кинули імперіалізові наші попередники. Вони не здобули над ворогом фізичної перемоги, чесно прийнявши смерть у боротьбі... Нинішнє покоління має найбільший за сотні років шанс через смерть і страждання, через кров і слези мільйонів досягнути Перемогу! А з Перемогою

для нас відкриється перспектива мати те, чого в нас ніколи не було – справді повноцінну, справді українську, справді сильну і квітучу державу!» (с.9-10).

Мета публікації – презентувати сучасні акценти про націоналістичний рух опору в Україні у повоєнні десятиліття за фундаментальною працею відомого сучасного історика І. Патриляка «Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках».

Виклад основного матеріалу дослідження. В книзі репрезентовано авторський дискурс сучасної національної історіографії про надзвичайно складне, суперечливе і водночас винятково чутливе питання двадцятирічного історичного минулого – від початку Другої світової війни у 1939 і до 1960 р. Тривалий опір Української повстанської армії тоталітарним режимам в умовах майже повної зовнішньої ізоляції – це одна з тих сторінок історії України, які й досі потребують неупередженого тлумачення істориками. Як була створена УПА, які завдання перед собою ставила, яку роль відігравала у часи Другої світової війни, якою була боротьба із гітлерівською окупацією та протистояння з НКВД... Висвітлюючи основні події цього масштабного народного руху, автор дає можливість небайдужому читачеві зорієнтуватися в історії покоління, яке змінило уяву про українців.

Зацікавлення викликали щонайменше три акценти цього фундаментального дослідження, зокрема обґрунтування автором: а) тривалості українського національного Руху опору як спротиву тоталітаризму, що відзначався найбільшими хронологічними рамками в Європі; б) його масштабність (лише протягом липня – листопада 1944 р. на Волині і Поліссі упівці здійснили 800 нападів на військові, господарські та адміністративні об'єкти) (с.587) і масовість, чільне місце в якому посідала участь молодого покоління українців; в) про переростання підпільної організації у визвольний рух із революційним підпільним парламентом (Українською головною визвольною радою) та урядом (секретаріат УГВР), армією (Українська повстанська армія), дипломатичними місіями (закордонні частини УГВР), підпільним адміністративним апаратом, пресою, системою грошових знаків (бофонів), Червоним хрестом, школами, підпільною поштою, відзнаками і нагородами тощо.

Зважаючи на те, що автор цієї розвідки близько десяти років займається дослідженням участі молоді в українському національно-визвольному русі у 1944–1950 рр., найбільший інтерес викликає шостий розділ монографії «Приречені на смерть: Протистояння УПА й підпілля ОУН радянському режимові», де розкриваються через призму гасла Й. Фіхте «Перемогу здобуває не сила рук і не досконалість зброї, а сила духу»: по-перше, боротьба між УПА та радянськими партизанами у 1943–1944 рр. в умовах, коли територія діяльності УПА була ареною протистояння гігантських ворожих армій. По-друге, розкрито спорадичні зіткнення та численні сутички відділів УПА з фронтовими й тилловими частинами регулярних військ Червоної армії та протистояння з військами НКВД в 1944–1945 рр., котрі мали системний характер. Свідченням цього є факти невпинного нарощування в районах найбільшої активності повстанського руху радянських спецслужб і чисельності сил, які постійно боролись проти УПА, та розгортання масштабності військово-чекістських операцій, найбільше після вивільнення значних людських ресурсів із закінченням війни з нацистською Німеччиною, що «дало можливість радянському керівництву з новою силою виступити проти українських повстанців. Між тим, «завзята й безкомпромісна боротьба українських самостійників із найпотужнішою державою повоєнної Європи тривала ще понад десять років після завершення війни, але перші два роки протистояння були чи не найкривавішими» (с.588, 591,

595, 596). По-третє, у праці особливо відзначено, що поряд зі збройною боротьбою на терені сталої дислокації повстанці відновили практику проведення масштабних рейдів на схід глибиною в сотні кілометрів у період реставрації сталінського режиму. По-четверте, охарактеризовано боротьбу учасників українського визвольного руху проти радянської влади за створення незалежної української держави у першому повоєнному п'ятиріччі шляхом відвоювання в окупантів рідних земель, тоді як і червоні партизани, і Червона армія, і всі силові структури сталінсько-більшовицької диктатури боролися за відновлення на теренах України радянської влади. Тільки в Західній Україні для цього було зосереджено внутрішні війська НКВД (МВД) у складі шести дивізій, двох окремих мотострілецького і кавалерійського полків й навіть танкового батальйону. Також до боротьби з повстанцями сталінський режим розпорядився залучити війська Українського і Закарпатського прикордонних округів й провів додаткову мобілізацію до лав винищувальних батальйонів і груп сприяння чисельністю майже у 60 тис. осіб (с.599). Хоча результативність 60 тис. операцій складала від 7 до 25% (с.613), сили були нерівними. Це спричинило до поступового згортання визвольних змагань. Хоча навіть загибель Р. Шухевича не стала фатальною для підпілля, воно далеко не затихло. По-п'яте, проаналізовано функціонування збройного підпілля ОУН у 1951–1960 рр. в умовах сталінського тоталітарного режиму. На цьому етапі було зроблено акцент на перенесенні головного центру активного опору режимові на територію Великої України і відведенню особливого місця контактам з керівниками підпілля на теренах Вінниччини, Житомирщини, Київщини та Хмельниччини (с.650). Ключовою на цьому етапі стали не збройні акції повстанців, які стали значно скромнішими, а масова агітація, передусім молоді, у тому числі проведення пропагандистських рейдів серед місцевого населення, за допомогою листівок, ідеологічних і гумористичних періодичних й окремих видань. Однак, за оцінкою І. Патриляка, «гігантські сили і засоби, задіяні радянською владою влітку 1953 р., майже повністю паралізували діяльність визвольного руху» (с.664). Але навіть після офіційного рапорту на початку 1956 р. керівників КДБ про завершення ліквідації збройних банд і збройного підпілля українських буржуазних націоналістів, національно-визвольний рух продовжував функціонувати зусиллями самовідданих борців, які з переконання йшли на самопожертву заради майбутнього України. До прикладу, в 1959 р. деяку активність виявляла група колишнього члена Подільського окружного проводу ОУН А. Пасічного (с.669).

Висновки. Із книги випливає, що протистояння між УПА, підпіллям ОУН і радянською імперією продовжувалося протягом 1939–1960 років і за тривалістю відзначалося найбільшими хронологічними рамками в Європі. Зазнавши військової поразки, український визвольний рух із всіма атрибутами державності водночас здобув цілковиту ідейну перемогу: на політичній карті світу врешті-решт з'явилася Україна. Йдучи на смерть, українські повстанці фактично вибороли свободу для рідної країни.

Список використаних джерел:

1. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. 688 с.: ч/б іл.

Отримано: 21.03.2025

Іван БОРОВЕЦЬ

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри всесвітньої історії

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7132-9901>

СЛОВАЦЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ СПРОТИВ ЯК ПЕРША ЕМІГРАНТСЬКА АНТИКОМУНІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ (1945-1947 рр.)

***Анотація.** У статті окреслено історичні обставини заснування та головні напрямки діяльності Словацького революційного спротиву. Організацію створили в 1945 р. словацькі політичні емігранти антикомуністичних поглядів. Вони співпрацювали з представниками інших народів Центрально-Східної Європи, в тому числі з українцями. Здійснювали видавничу та пропагандистську діяльність, намагалися створити осередки руху Опору на батьківщині.*

***Ключові слова:** Словацький революційний спротив, політична еміграція, антикомуністичних рух, видавнича справа, підпільна діяльність, внутрішньополітична диференціація.*

Актуальність теми визначається важливістю розкриття досвіду співпраці словацького та українського визвольного руху в умовах антикомуністичної боротьби народів Центрально-Східної Європи після Другої світової війни. В сучасній українській історіографії відсутні дослідження, присвячені даній проблемі.

Мета статті – охарактеризувати політичну платформу, внутрішню диференціацію та напрямки діяльності Словацького революційного спротиву, яка була першою антикомуністичною організацією словацької політичної еміграції у 1945-1947 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поразка нацистської Німеччини у 1945 р. мала наслідком ліквідацію створеної нею політичної системи у Центрально-Східній Європі. Припинила існування Словацька держава (Перша Словацька Республіка), яка упродовж 1939-1945 рр. функціонувала під німецьким протекторатом. Територію Словаччини зайняла Червона Армія й там було відновлено чехословацьку владу. У результаті, кілька тисяч словацьких громадян, які репрезентували, або були тісно пов'язані зі словацьким політичним режимом, емігрували на Захід. Вони сподівалися, що їх антикомуністична активність знайде підтримку Західних Союзників.

Словацький революційний спротив (далі – СРС) вважається першою словацькою емігрантською організацією, заснованою в австрійському Раурісі в американській окупаційній зоні у 1945 р. [4, р. 46]. Вона складалася з членів Глінкової Словацької народної партії (у 1939-1945 рр. мала статус державної з претензіями на тоталітарний контроль над суспільством), головного штабу та випускників вищих вождівських курсів Глінкової молоді (парамілітарний підрозділ партії). Керівне ядро СРС представляли Л. Янковіч, Р. Командера, Ф. Мітц, Й. Колмаєр, В. Міхаловіч та ін. Базовими принципами політичної програми була словацька державність на засадах християнсько-демократичних цінностей. Передбачалося створення у відновленій Словацькій Республіці системи чотирьох партій: Глінкової Словацької народної, аграрної, національної та соціал-демократичної.

У словацькій історіографії дискусійном питанням є роль і місце СРС в емігрантському середовищі. Спочатку організація визнавала верховний авторитет колишнього міністра закордонних справ Словацької держави Ф. Дюрчанського. За допомоги кур'єрської служби українських націоналістів члени СРС зав'язала також контакти з іншими групами словацької

еміграції – Словацькою Національною радою в Лондоні на чолі з П. Прідавком, італійським осередком К. Сідора та словаками в США [6, s. 75]. В. Варінски вважає, що СРС намагався представляти себе як «політичне представництво Словаччини за кордоном» або як «верховну організацію словацького спротиву» [5, s. 230]. Але на думку Я. Бобака СРС ніколи не мав амбіцій відігравати провідну роль в емігрантському русі, але водночас не хотів приєднуватися до іншої словацької організації, наполягав на своїй автономії та організаційній незалежності [2, s. 665].

Важливо наголосити, що СРС став частиною Антибільшовицького блоку народів (АБН), біля витоків якого стояли українські оунівці. Про таку резолюцію з установчих зборів СРС П. Башук інформував Українську Головну Визвольну Раду в Мюнхені. 12 січня 1946 р. словаки Л. Янкович і Р. Командера прибули туди, й провели офіційні переговори про вступ. 16 квітня того ж року словацькі делегати Л. Янковіч та Ц. Покорни взяли участь в роботі першого форуму 16 емігрантських організацій АБН, який очолив українець Я. Стецько [2, s. 658-659]. Цікаво, що, оскільки більшість членів АБН володіли російською, але принципово не бажали її використовувати, то вони просили словака Л. Янковіча головувати на своїх засіданнях, адже словацьку всі розуміли найлегше.

Словацький революційний спротив спочатку видавав «Словацький кур'єр» в Австрії, а з квітня 1946 року в Мюнхені – щомісячник «Вільна Словаччина». Це був перший журнал словацької політичної еміграції, що видавався на високому професійному рівні, головним чином завдяки колишньому головному редактору офіціозу «Словак» Й. Паучу. Видавнича діяльність СРС особливо посилилася та покращилася з приїздом до Мюнхена іншого талановитого публіциста – К. Чулена. Була заснована редакція Бібліотеки словацького революційного руху (в ній було опубліковано близько 20 книг), почали видавати огляд переважно американської преси під назвою «Голос Америки». Завдяки особистим контактам К. Чулена з американськими словаками СРС був позитивно сприйнятий словацькою еміграцією в США та Канаді [2, s. 664-665].

СРС у своїй політичній активності орієнтувався не лише на міжнародну арену, але й на внутрішньополітичні справи у Словаччині. Тобто важливим завданням бачилася підпільна боротьба й агентурно-розвідувальна діяльність на батьківщині. Ще в липні 1945 р. Л. Янковіч організував повернення в Словаччину Ш. Халмовського задля створення там підпільних осередків руху Опору. Але той у звіті визнав, що соціально-економічна ситуація на батьківщині стабільна й словацьке суспільство не виявляє радикальних антикомуністичних настроїв. З іншого боку, репресії радянських каральних органів, конфіскації майна послаблювали соціальну базу руху Опору, а постійне почуття страху паралізувало політичну активність пересічних громадян й штовхало їх на доноси. Конспіративна недосвідченість членів СРС, які намагалися створити підпільну мережу, зумовила хвилю ув'язнень й викликала критичні зауваження на їх адресу. У листопаді 1945 р. внаслідок серії арештів група Халмовського була ліквідована [1, с. 84]. Один з лідерів СРС Р. Командера прокоментував подію таким чином: «Перестав існувати єдиний центр внутрішнього руху Опору, з яким ми були ідеологічно єдині і з яким будували зв'язки». Сам Р. Командера, нелегально побувавши влітку 1946 р. Словаччині, дійшов висновку, що режим Словацької держави не має шансів на відновлення й рекомендував організовувати антикомуністичну боротьбу на ширшій демократичній платформі.

Водночас чіткіше окреслилася внутрішня диференціація у середовищі словацьких емігрантів, що демонструє випадок з Р. Командером. У трудовому таборі австрійського Раупісу

сформувався емігрантський осередок, який уповноважив його встановити контакт з К. Сідором у Ватикані. Однак там до Р. Командера поставилися підозріло, навіть вважаючи його шпигуном через те, що він був лютеранином [3, s. 171].

СРС був також втягнутий у негативний процес поляризації словацької еміграції в Австрії [2, s. 680-681]. На рубежі 1946-1947 рр. в селі Сістранс (біля Інсбрука) відбувся 3-й пленум СРС, де стався деякий «переворот» в його керівництві. Так звана група Сідора (Я. Мікула, Я. Віцен, А. Крайчович) усунула «дюрчанківця» Ф. Тісо від керівництва СРС, а «нейтральний» К. Чулен став головою пленуму СРС. У суперечках між радикально налаштованим Ф. Дюрчанським (очолював Словацький дієвий комітет) та поміркованим й політично пасивним К. Сідором пленум фактично став на бік останнього. У його резолюції було публічно засуджено діяльність дієвого комітету, але уникаючи при цьому прямої особистої критики Ф. Дюрчанського. Пленум також закликав Словацьку лігу в США взяти на себе керівництво тамтешньою політичною еміграцією, як це було під час Першої світової війни. У наступні місяці міжнародні події щодо врегулювання повоєнного устрою в Європі засвідчили, що політичні цілі СРС не мають шансів на успіх у близькій часовій перспективі.

Висновки. Емігрантський Словацький революційний спротив ставив політичні цілі, організував видавничу справу, налагоджував співробітництво з антикомуністичними організаціями інших поневолених народів і навіть намагався створити підпілля на батьківщині. Проте тогочасна макрополітична ситуація не була сприятливою для виконання мети і завдань організації.

Список використаних джерел:

1. Шніцер І.О. Людацький підпільний рух на словацьких землях в 1945 р. (на прикладі діяльності «групи Халмовського»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія*. 2013. Вип. 2. С. 81–85.
2. Bobák J. Slovenský revolučný odboj a počiatky organizovaného protikomunistického odboja v zahraničí v rokoch 1945–1947. *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 14-16 novembra 2011*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012. S. 642-693.
3. Jankovič L. Slovenská politická emigrácia v Rakúsku, Nemecku, Francúzsku a v Taliansku (1945-1948). *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko* (Materiály z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 5.-6. júna 1995). Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1996 S. 161-183.
4. Katrebová Blehová B. The Slovak Diaspora and the Slovak Question during the Cold War. *Nuova Storia Contemporanea. Quadrimestra le di studi storici e politici sull'età contemporanea*. 2022. Seconda serie: numero 2, maggio-agosto. P. 45-66.
5. Varinský V. Činnosť slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 – Slovenský revolučný odboj. *Acta Universitatis Matthiae Belii. Sekcia spoločenskovedná*. Banská Bystrica: FHV UMB, 1999. S. 226-236.
6. Vondrášek V., Pešek J. Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945–1970. *Mýty a realita*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. 733 s.

Отримано: 27.03.2025

Семен АБРАМОВИЧ

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри слов'янської філології
та загального мовознавства

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7307-9106>

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ДІАХРОНІЯ ЖАНРУ НАВІЮВАННЯ

Слово здатне впливати не лише на наше мислення, а й на сферу підсвідомого. Вже в народній поезії присутні магічні формули, покликані відновити порушену світову гармонію, що трансформується в жанри заклинань та замовлянь, які формують дискурс навіювання. В історичний час цей імпульс передається риторичній та художній словесності, сферам художньої літератури, проповіді, політики, судочинства, реклами тощо. Внутрішнім стрижнем тут є прагнення переконати аудиторію, що в нашу «епоху постправди» нерідко конденсується в дезінформацію та набуває масштабу інформаційних війн. Можна сказати, що навіювання складається в метажанр, що служить маніпуляції.

Ключові слова: навіювання, переконання, маніпуляція, метажанр.

«Словом можна вилікувати, словом можна вбити». Ця сентенція стала виразом людського захоплення можливостями слова. Воно здатне впливати не лише на наше мислення, а й на сферу підсвідомого. Здавна вважалося, що подібне мовлення здатне відлякнути лиху людину, зв'язати або знищити нечисту силу, ворожу людині нелюдь:

«Зупиняй мор огненний, водяний і залізний від землі аж до небес від відій, від вітерниць, від насланців, від усього морового повітря, від відій живих, від відій померлих, від відій вишніх і нижніх і від тих, що є в роду, від відій хотарних (Хотар – рідне село заклинателя; СА) і задев'ятихотарних, від лукавців, від насланиць. Відсилаю віди і відята, упирі й упирияті і всякий дюд і дюговицю, содомське і гоморське повітря, східне і західне, північне і південне, відсилаю від всього: і від себе, і від свого дому, і від обходу. І від своїх домочадців, і від своєї хати, і від своїх дітей, і від свого майна, і всього скота свого, від волів, від коней, від корів, від овець і свиней, від гусей і курей, і від пчіл. Там вас відсилаю, де чорний в'юр недорегоче, де чорний кур недоспіває, де чорний пес недобреше, де чорний буяк недобориче» [3].

Та подібний шок переживає й реципієнт мистецтва, який опиняється перед художнім твором, що неочікувано порушує звичні уявлення про прекрасне. Такий, наприклад, вірш українського футуриста М. Семенка:

*Безумить грюками
розривається металъ
скрипить ріже сталь
брязкотах руйнуї
верескливість машинить*

*лоскіт авто
співають шини
сиренить зойкність*

Михайль Семенко

Відкинуто пунктуацію та класичну метрику; слова деформуються, набирають характеру неологізмів; те, що вважалося потворним, перетворюється на об'єкт замилювання. Це момент культурного шоку. «Поетичний образ, зафіксований у тексті конкретного твору з моменту включення його в серію подібних або аналогічних образів починає набувати значення вже не лише на фоні загального мовного звичаю, а й у дільниці стилістичних полів, сформованих індивідуальною творчістю поета. Зв'язки між окремими словесними мотивами, довірливі і незрозумілі в першому контексті, отримують – завдяки останньому – виправдання. Їх довільність і випадковість бліднуть. Вони стають реалізацією висунутого поетичного принципу і як такі набувають змістового значення» [5, с. 306]. У літературознавстві ХХ ст. для позначення цієї ситуації навіть починає уживатися спеціальний термін «сугестивний образ» – який викликає яскраві емоції й примушує фантазію читача інтенсивно запрацювати.

Об'єднує ці два тексти установка на схвильованість, емоційність мови, й вони є, безумовно, художньою лірикою. Але якщо звернутися до класичного гомерівського епосу, який прийнято вважати за еталон епічної безпристрасності (інколи поетові навіть дорікали за «байдужість» до долі своїх героїв), то чи лишить кого непорушно спокійним образ чудиська Скілли, географічним прототипом якого вважається вир у Мессінській протоці, небезпечний для тих, хто подорожував морем:

*Шість в неї ший довжелезних, на кожній страхіття жахливу
Голову має, а в ній – рядами потрійними зуби,
Часто і міцно поставлені, чорної сповнені смерті.
До половини сховавшись у темній печері глибокій,
Голови всі виставляє вона із провалля страшеного,
Й пильно чигає зі скелі, і ловить дельфіни, й тюлені,
Й більші потвори морські, які тільки може вхопити,
Безліч-бо їх випасає в морях гомінка Амфітріта.
Ще не хвалився ніхто з моряків, що безкарно проїхав
Він з кораблем повз неї, бо кожного пащею Скілла
Зразу ж хапає з мужів, що плывуть кораблем темноносим.*

(Переклад Б. Тена)

А ось ще один античний текст, на цей раз вже не поетичний, а риторичний, начебто цілком побудований на позитивній інформації та аксіологічних засадах, зразок логічності та інтелектуальної дисципліни:

«Що можеш ти сказати з цього приводу, ти, позбавлена розуму людино; окрім того, про що я тебе не питаю, про що в такій злочинній справі, хоча немає сумніву, й не треба питати, якщо навіть виникають сумніви, – що ти отримав, скільки і яким чином? У те все я не заглиблююся й позбавляю тебе того клопоту. Й без цього – я то певний – всі зрозуміють, що на таку справу, на яку ніхто, окрім тебе, не пішов би ні за які гроші, ти задурно наважитися б не міг. Але я нічого не кажу про твій спосіб красти й грабувати; я обгово-

рюю тепер твої заслуги як воєводи. Що ж скажеш ти тепер, доблесний оборонцю і захиснику провінції?».

(Уривок зі звинувачувальної промови Цицерона проти Верреса)

Та чи не очевидно, що автор, який виступає у ролі судового оратора (по-сучасному прокурора), який конкретно й доказово звинувачує сановника в тяжких злочинах, водночас відверто намагається емоційно вплинути на думку суддів, підкорити її, й фактично текст його, при цілком об'єктивному викладі фактів, не менш значною мірою базується на навіюванні, ніж темні фольклорні закляття або гуркітливий ребус М. Семенка. Звичайно, невірно було б стверджувати, що це в основі своїй усе ще старовинне замовляння з домішком прокльону, тільки що конфлікт тут переміщено з сакральної сфери *fas* до сфери громадської думки *jus*. Але безперечно, що оратор палає справедливим гнівом на негідника, і основне звучання тут завдають не доводи розуму, а емоційний момент. Та й судочинство античної епохи включало насичені емоціями епізоди (діти звинувачуваного хапали за ноги суддів, бажаючи помилувати тата і т. п.), й говорити про вирішальну роль логіки в даному казусі немає підстав. Що ж: «Давно спостережено <...> що розум часто виступає як слухняний інтерпретатор наших підсвідомих імпульсів...» [1, с. 189].

А ось фрагменти з недавніх промов В. Путіна, позірно чіткі та логічні: *«Росія завжди співпрацювала з Україною відкрито, чесно і, повторюю, з повагою до її інтересів, наші зв'язки в різних областях розвивалися». «При цьому Росія завжди виступала і виступає за те, щоб найскладніші проблеми вирішувати політико-дипломатичними методами за столом переговорів»* [4].

Однак професор Арізонського університету К. Браун доказово стверджує, що колишній офіцер КДБ і глава ФСБ обдурює професійно і показує себе «сильним і міцним у підриві правди». Тут сама логіка стає знаряддям обману.

Тобто, об'єднує всі ці різноманітні, створені безіменними чи іменитими авторами минулого й сучасності тексти – фольклорне магічне закляття духів, вірш поета-модерніста ХХ ст., епічний опис жахливого чудиська автором «Одісеї», судову промову класика латини і політичну брехню міжнародного злочинця, ордер на арешт якого видав Гаазький трибунал, – спільна установка на *сугестію* (навіювання), яка лежить в глибинних основах людської комунікації, хоча це далеко не завжди усвідомлюється.

Список використаних джерел:

1. Абрамович С.Д., Чікарькова М.Ю. Мовленнєва комунікація. Київ: ВД Д. Бураго, 2013. 464 с.
2. Браун К. Пять самых ярких примеров лжи Путина. *NV*. 20.08.2018. URL: <https://nv.ua/opinion/pjat-samykh-jarkikh-primerov-lzhi-putina--2489392.html> (дата звернення: 20.08.2018)
3. Народна магія і заклинання закарпатців. *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/104413-Narodna-mahii-i-zaklynannia-zakarpattsiv> (дата звернення: 14.12.2012).
4. Путін майже годину висловлював своє бачення життя в Україні: фактчекінг звернення. *Слово і Діло*. URL: <https://slovoidilo.ua/2022/02/22/stattja/polityka/putin-majzhe-hodynu-vyslovlyuvav-svoe-bachennya-zhyttya-ukrayini-faktchekinh-zvernennya> (опубліковано в українському перекладі).
5. Okopień-Sławińska A. Semantyka poetycka a metoda jej opisu. Na przykładzie poezji Baczyńskiego. *Roczniki humanistyczne*. Tom XIX, zeszyt 1. 1971. S. 297-306.

Отримано: 17.03.2025

Тетяна БОДНАРЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри німецької мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7492-3172>

ВИКОРИСТАННЯ НАРАТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена вивченню проблеми використання наративних методів навчання німецької мови, де наратив розглядається як форма дискурсу, за допомогою якого реконструюється минулий досвід для себе та інших. Проаналізовано дискурсивну стратегію створення наративу.

Ключові слова: наративні методи навчання, наратив, дискурс.

Актуальність теми. Існуючий попит на вивчення іноземних мов вимагає переосмислення усталених і набуття нових знань про методи навчання, що є умовою ефективного розв'язання актуальних завдань розвитку педагогічної теорії і практики. Методика навчання іноземних мов – це наука, яка постійно знаходиться в пошуку найбільш ефективних способів навчання. Низка дослідників вважають, що саме наративні методи навчання сприяють формуванню успішної особистості майбутнього випускника.

Ставили за **мету** розглянути особливості наративних методів навчання та окреслити можливості їх використання на практичних заняттях з німецької мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою категорією методики навчання в будь-якій галузі освіти є метод навчання, який науковці трактують як спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта [1, с. 205]; як систему дій, спрямованих на досягнення визначеного результату [4, с. 104]; як впорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань [3, с. 492-493].

Наративні методи навчання урізноманітнюють підходи для підвищення якості навчання іноземних мов та сприяють оволодінню здобувачами освіти всіма видами мовленнєвої діяльності, а саме – аудіюванням, читанням, говорінням та письмом.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що наративний метод навчання – це один інноваційних і динамічних напрямків, який впроваджується в сьогодишню науку. Він виник у другій половині минулого століття, а термін «наратив» вперше ввів до гуманітарних наук Ц. Тодоров, і тоді він звучав як Erzählforschung або Erzähltheorie (теорія повідомлення, розповіді).

Науковці стверджують, що наратив – це усний або письмовий дискурс, який розповідає про певні події, тобто, це форма дискурсу, за допомогою якого реконструюється минулий досвід для себе та інших [2].

Загальноєвропейські Рекомендації до мовної освіти передбачають формування іншомовної комунікативної компетентності, яка здійснюється у процесі розвитку вмінь здобувачів вищої освіти будувати дискурс в усній чи письмовій формах [5].

На заняттях з практики усного та писемного мовлення іншомовне спілкування здійснюється в найбільш розповсюджених стандартних ситуаціях мовлення і основними функціонально-смысловими типами тексту/дискурсу виступають, здебільшого, розповідь про певні події або їх опис. Розповідь – це повідомлення про певну подію, яке є емоційно забарвлене, тобто, автор, розповідаючи про щось, не лише констатує факт, але й певною мірою висловлює своє ставлення

до цієї події. Об'єктами розповіді можуть бути особи, тварини, дія, місце, процес тощо. Під час опису автору повинен передати слухачу також ті емоції, які він відчував, переживаючи чи спостерігаючи за чимось, або, як вважають дослідники, створити ілюзію «присутності». Дискурси описового і розповідного характеру мають певні спільні правила побудови текстів та характеристики. Основними дискурсивними властивостями дискурсу-опису / розповіді є: властивість цілісності, зв'язності, осмисленості, зручності для читання / слухання [2].

Крім того, дослідники також виділяють послідовність створення дискурсу, тобто дискурсивну стратегію, у якій виділено етапи підготовки (вибір виду дискурсу, відбір інформації тощо); побудови самого дискурсу (побудова плану висловлювання, стратегії висловлення думки тощо) та етап самого висловлювання, тобто реалізації дискурсу, де важливим елементом є зв'язність висловлювання, що забезпечить його розуміння слухачем або читачем.

Висновки. Застосування наративних методів є ефективним у навчанні іноземної мови, оскільки це сприяє формуванню та розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, складовою якої є також дискурсивна компетентність, тобто вміння висловлювати власну думку, спираючись на культуру власну та носіїв мови, яка вивчається, та свій життєвий досвід. Крім того, наративні методи навчання формують у здобувачів вищої освіти вміння логічно та зв'язно будувати своє висловлювання в усній та письмовій формі.

Список використаних джерел:

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
2. Горобченко Н.В. Наративні методи навчання в процесі вивчення німецької мови. *Імідж сучасного педагога*: Всеукраїнський науково-практичний, освітньо-популярний журнал. 2015. Вип. 2. С. 33-38.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Словник-довідник з професійної педагогіки / за ред. А.С. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.
5. Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen. Berlin Langenscheidt, 2001. 245 S.

Отримано: 17.03.2025

Ганна БРАТИЦЯ

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри німецької мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2716-5561>

METHODEN DER WORTSCHATZERWEITERUNG IM DAF-UNTERRICHT

Тези присвячені розгляду та аналізу методів щодо подачі, тренування та розширення словникового запасу на уроках німецької мови.

Ключові слова: словниковий запас, методи розширення словникового запасу.

Erfolgreiche Kommunikation in der Fremdsprache, egal im Unterricht oder im realen Leben, fordert einen breiten Wortschatz. Bevor der erworbene Wortschatz aktiv gebraucht wird, muss er sinnvoll durchtrainiert werden (Übungen/Aufgaben zu vier Fertigkeiten: Leseverstehen (mit und

ohne Kontext), Sprechen, Schreiben und natürlich auch Hörverstehen- das alles auch in digitalem Format). Die Strategien zu bestimmen und zu analysieren gilt zugleich als **Aktualität** und auch als **Ziel** des Artikels. Das bedeutet kaum, dass auf die Grammatik verzichtet wird, hier ist die Verbindung erwünscht, denn die Grammatik ohne Wortschatz ist natürlich unvorstellbar, genauso wie Wortschatz ohne den Verstand der Zusammenhänge der grammatischen Kategorien: z.B. deutsche Nomen mit Artikel (die Blume, der Himmel, das Wetter), Kollokationen (das dicke Buch, das große Haus, die dunkle Nacht) u.ä.

Man kann dem Wissenschaftler R. Freudenstein nicht widersprechen, der auf die Rolle des Wortschatzes beim Fremdsprachenlernen aufmerksam gemacht hat: „Ich kenne nicht eine einzige Gesprächssituation, die wegen grammatischer Unsicherheit oder Unkenntnis zusammengebrochen wäre, wohl aber sehr viele Fälle, wo Kommunikation wegen unbekannter Wörter nicht zustande kam“ [3, 545]. Grundsätzlich sollte den Lernenden –vom Alter abhängig – vermittelt werden, dass die Erweiterung des Wortschatzes ein langwieriger und komplexer Prozess ist. Er erfordert viel Zeit und zahlreiche Wiederholungen. Diese Meinung wird auch von K. Aguado im „Handbuch Fremdsprachenunterricht“ [1; 2]. unterstützt. Dabei ist für den Erwerb der Fremdsprache die Vermittlung von Strategien zu unterstützen, wie man neue Wörter am besten schriftlich festhalten kann, wie man diese lernt und auch behält, also man lernt quasi das Lernen. Bei der Arbeit mit Texten empfiehlt sich häufig eine semantische Vorentlastung, d.h. neue Wörter werden vorab eingeführt. Dabei hat sich folgende Reihenfolge bewährt: Hören des neuen Wortes, (chorisches) Sprechen des Wortes durch die Lernenden, Lesen des Wortes (Visualisierung via Tafel oder Bildschirm) und das eigene Schreiben [4, 379]. Für die Verschriftlichung gibt es verschiedene Optionen, die auch im Onlineformat vorstellbar sind: Zettelchen im Buch oder sogar extra Ordner für neue Wörter, eine Wortschatzkartei / einen Zettelkasten (optional auch digital: Quizlet Karteien, Phase 6 (digitaler Vokabeltrainer)) anzulegen. Die Mischung der analogen und digitalen Formen wird sogar empfohlen, um auch verschiedene Wahrnehmungskanäle für die Aufnahme der sprachlichen Informationen zu nutzen. In jedem Fall sollte darauf geachtet werden, dass die Beschriftung korrekt erfolgt – gerade im digitalen Bereich ist es wichtig, dass die Groß- und Kleinschreibung Beachtung findet. Darüber hinaus ist eine Verständigung darüber, dass Deutsch – wann immer möglich – in allen Phasen des Unterrichts als Kommunikations- und Arbeitssprache verwendet wird, ausgesprochen relevant. Dieser Die Sprachlehrkräfte sollten also sich bemühen alles dafür tun, mit DaF als Arbeitssprache diese Lerngelegenheiten so kontinuierlich wie möglich anzubieten. Dabei ist auch Lernprogression, mit derer Hilfe beim Erwerb sprachlicher Mittel so gestaltet werden sollte, dass die Lernenden überschaubare und machbare Fortschritte verzeichnen können (also eine bestimmte Anzahl an neuen Wörtern/Chunks aus dem Anwendungsbezug oder z.B. einige unregelmäßige Verben, je nach Stundenverteilung in der Woche, lernen lassen).

Zusammenfassung: Zusammenfassend kann man also behaupten, dass es wenige Lernende gibt, die fähig sind, selbstständig und „freiwillig“ bis zu hundertmal in verschiedenen Kontexten einüben. Darum muss Angebot an Wiederholung unterrichtlich berücksichtigt werden und vor allem die Portionierung der neu zu lernenden Wörter so gestalten, dass diese bewältigbar ist und deshalb zu Erfolgserlebnissen führt. Wer Erfolge spürt, lernt besser. Zusammengefasst heißt das: Lernumgebung und Atmosphäre gestalten, verschiedene Wahrnehmungskanäle nutzen (visuell, auditiv, haptisch; singen, spielend), Mnemotechniken nutzen, Reflexion über Lernwege und Lernstrategien einbauen, Wiederholung in verschiedenen Sozialformen schaffen.

Список використаних джерел:

1. Aguado, K. Deutsch lernen mit Chunks. *Fremdsprache Deutsch*. Sonderheft 2016: Deutschunterricht für Lernende mit Migrationshintergrund. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2016. S. 30–33.
2. Aguado, K. Lernstile // Burwitz-Melzer, E., Mehlhorn, G., Riemer, C., Bausch, K.-R., Krumm, H.-J. (Hrsg.). *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. 6, völlig überarb. u. erw. Aufl. Tübingen/Basel: Francke, 2016. S. 262–266.
3. Freudenstein, R. Wählen Sie Kanal 93! Unterrichtsmaterialien für das 21. Jahrhundert. *Informationen Deutsch als Fremdsprache*. 1992. Bd. 19, Nr. 5. München: IUDICIUM. S. 543–550.
4. Neveling, C. Verfügen über sprachliche Mittel: Wortschatz // Burwitz-Melzer, E., Mehlhorn, G., Riemer, C., Bausch, K.-R., Krumm, H.-J. (Hrsg.). *Handbuch Fremdsprachenunterricht*. 6., völlig überarb. u. erw. Aufl. Tübingen/Basel: Francke, 2016. S. 116–121.

Отримано: 17.03.2025

Андрій ВІНОГРАДОВ

здобувач третього рівня вищої освіти
спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-9208-6546>

БІНАРНІСТЬ VS ДЗЕРКАЛЬНІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ СТРУКТУРИ РОМАНУ ТОНІ MORRISON «СУЛА»

У статті розглянуто принципи художньої структури роману Т. Моррісон «Сула». Стверджується ідея подолання концепту бінарності на користь багатопланового відтворення проблеми расової й особистісної ідентичності.

Ключові слова: структура, бінарність, ідентичність, зняття протилежностей.

Актуальність. У романі «Сула» (1973) Тоні Моррісон, продовжуючи досліджувати проблему національно-культурної ідентичності афроамериканців у контексті расизму в США, майже повністю залишається в межах «чорного» середовища. Серед персонажів немає «білих», хоча вплив тих із них, хто перебуває за межами подій, є суттєвим, але винесеним за дужку сюжету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події твору відбуваються в околицях вигаданого авторкою містечка Medallion, штат Огайо, в районі, що має назву «the Bottom», тобто Нижній. Ця назва неминуче від самого початку розповіді сприймається читачем як елемент бінарної опозиції, причому подвійної. По-перше, Нижній насправді географічно розташований не в низині, а на пагорбі відносно містечка і річки Огайо, що протікає в цьому місці і в певному сенсі є межею для мешканців регіону. По-друге, Нижній є місцем проживання виключно чорношкірих, і це є знаком їхньої меншовартості.

Щодо системи персонажів твору, то тут, на перший погляд, також стикаємося з бінарною опозицією. В романі показано в основному представників двох родин – Райт і Піс. Оскільки роман сповнений різноманітної символіки (що може стати предметом окремої студії), то варто звернути увагу на «промовистий» характер прізвищ. Слово «wright», яке означає «робітник по дереву», явно корелює із «right» («правильний», містить натяк на те, що ця

родина відзначається прагненням до порядку, певної нормативності, контролю над власним життям і життям навколишніх людей. На противагу Райтам, Піси («Peace» – «мир») живуть хаотично і непорядковано. Характер поведінки більшості з них абсолютно протилежний до «мирного» існування.

Найбільш контрастно в романі виглядають Нел Райт і Сула Піс, яким на початку роману по 12 років. Вони вирости в умовах різних родинних установок, мають різні життєві цінності і прагнення. Водночас у дитинстві дівчата були дуже прив'язані одна до одної. Стосунки Нел і Сули в романі нагадують своєрідні гойдалки: від максимальної прихильності до взаємної ворожнечі. Нел прагне отримати собі хорошого чоловіка і в якийсь момент здається повністю щасливою. Її чоловік, Джуд, з повагою ставиться до неї, вони мають трьох гарних дітей. Сула ж від самого дитинства відчуває свою чужість стосовно всього навколишнього світу. Вона не бажає виконувати ту роль, що відведена жінці в суспільстві і стає ізгоєм у тотожному для неї расовому й культурному середовищі. Вона на десять років покидає Нижній, а коли повертається, розповідає, що навчалася в коледжі, мандрувала Америкою, мала багато сексуальних стосунків із чоловіками. І хоча її розповідь ніяк не верифікується, всі відчувають в ній значні зміни, що супроводжується ще більшою відчуженістю. Громада категорично відкидає «інакшість» Сули і піддає її остракізму, звинувачуючи у всіх бідах, включаючи неврожай і травми малих дітей. Через якийсь час після відновлення дружніх стосунків Нел і Сули між ними стається остаточний розрив, який спричинила подружня зрада чоловіка Нел із Сулою.

Адюльтер був очевидно спровокований Сулою. Її поведінка здається немотивовано жорстокою по відношенню до подруги, і причини цього достеменно не розкриваються. Їх до певної міри прояснює запитання, яке Сула ставить Нел після сварки: «If we were such good friends, how come you couldn't get over it?» [3, с. 145]. Як можна зрозуміти, Сула неначе хотіла перевірити ставлення Нел до себе, з'ясувати, що для неї важливіше – стосунки з чоловіком, які є «хорошими» лише на поверхні (адже Джуд не любить Нел і байдужий до своєї родини), чи їхня дружба. Попри контroversійність такої постановки питання, в позиції Сули є логіка, спрямована на подолання лицемірства в суспільстві і стосунках між людьми.

Дружба-ворожнеча жінок ніби обривається зі смертю Сули в 1940 році, але насправді для Нел Сула назавжди, аж до 1969 року, яким завершується розповідь, буде залишатися предметом постійних спогадів і міркувань. Хоча характери Сули і Нел на перший погляд є повними протилежностями, насправді ці дві різні жінки одна без одної не в змозі дійти самовизначення, особистісної гармонії. І для Сули, і для Нел вкрай важливою, хоча й не завжди усвідомлюваною, була потреба в тій частинці протилежного, наявного в іншій, чого бракувало кожній.

У структурі роману паралельність доль героїнь видається протилежністю («бінарною опозицією»), але в контексті ідейного змісту роману вона перетворюється на свого роду дзеркальність, коли для них обох основним шляхом самопізнання є постійне зіставлення, відкриття однієї через іншу. В одному з останніх епізодів роману Нел приходить на могилу Сули і зізнається, що все життя їй завжди бракувало саме Сули.

Дослідники роману відзначають, що Тоні Моррісон веде свою розповідь з «африканської точки зору», спираючись на африканську естетику: «In the book the African presence is subtly woven into Black American culture...» [1, с. 91]. Тому в романі багато чого здається

дивним, таким, що не вписується в рамки логіки, змушує бачити в романі вплив «магічного реалізму». Хоча в цілому роман написаний в межах реалістичної поетики.

На думку українських дослідниць О. Луцишиної і О. Кішко, які інтерпретують твір із позицій квір-теорії, роман прагне «розмонтувати» бінарні опозиції, властиві західній епістемологічній традиції [2, с. 239], тому аналіз роману в контексті структуралістської бінарності не буде релевантним.

Розповідь у романі ведеться від третьої особи, але волею авторки можливості наратора обмежені: він лише описує події і констатує певні психологічні стани персонажів, але не проникає всередину їхньої свідомості і не пояснює причини поведінки. Загалом нарація в романі не є однорідною і структурована таким чином, що події представляються з точки зору багатьох різних персонажів, головним чином Нел, Сули, Еви, Шадрака, Джуд. Це уможливорює створення поліфонічної розповіді й багатоскопічного бачення часто одних і тих самих подій.

Висновки. Центральна пара персонажів роману може слугувати лише одним із зрізів глибокого дослідження авторкою проблем соціального і психологічного становища чорношкірих у США. Ті зміни, які нібито відбулися в цьому відношенні впродовж XX століття, на думку Тоні Моррісон, є надто незначними. В останньому розділі наратор дає узагальнений опис життя в Медальйоні та околицях у 1969 р., акцентуючи на змінах. Однак цей опис сповнений іронії: тепер білі живуть на пагорбах, у новозбудованих котеджах із прекрасними краєвидами, а чорні переселилися ближче до річки, і рівень їхнього життя, хоч і змінився, але все рівно залишається нижчим порівняно з білими. В останньому реченні роману просторові й змістові протилежності набувають нового виміру, й замість контрасту наратор вдається до метафори кола, щоб констатувати гірку повторюваність людських страждань: «It was a fine cry, loud and long, but it had no bottom and it had no top, just circles and circles of sorrow» [3, с. 174].

Список використаних джерел:

1. Lewis Vashti Crutcher. African tradition in Toni Morrison's «Sula». *Phylon*. 1987. Vol. 48, No. 1 (1st Qtr., 1987). P. 91-97.
2. Lutsyshyna O., Kishko O. Toni Morrison's *Sula*: queering binaries, uniting traditions. *Сучасні дослідження з іноземної філології: збірник наукових праць*. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2020. Вип. 18. С. 239-250.
3. Morrison Toni. *Sula*. New York: Vintage, 2004. 174 p.

Отримано: 17.03.2025

**DZIEWIĘTNASTOWIECZNE INSKRYPCJE NAGROBNE Z TERENÓW PODOLA
(UKRAINA), WILEŃSZCZYZNY (LITWA) I CZĘSTOCHOWY (POLSKA) –
ASPEKTY LINGWISTYCZNO-KULTUROWE
МОГИЛЬНІ НАПИСИ ХІХ ст. З ПОДІЛЛЯ (УКРАЇНА), ВІЛЬНЮСА (ЛИТВА)
ТА ЧЕНСТОХОВИ (ПОЛЬЩА) – ЛІНГВІСТИЧНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ**

Території колишньої Правобережної України, Литви та Польщі здавна мали багато спільного як у політичному, так і в географічному та мовному відношенні. Важливе місце в цьому трикутнику займає Поділля. Пізніше тут встановилися потужні зв'язки двох етносів – західнослов'янського (польського) і східнослов'янського (руського), двох культурно-релігійних кіл (римокатолицької та східної церков) і двох мовних систем.

Ключові слова: Поділля, Литва, Польща, надгробні написи, Південне пограниччя.

Aktualność. Zabytkowe inskrypcje mają wartość jako teksty kultury, które są świadectwem losu Polski i Polaków na terenach historycznego Podola.

Cele publikacji. Jeden z badaczy [7, s. 41] podkreśla: «Cmentarze odzwierciedlają stan etniczny, wyznaniowy, (czasami) socjalny oraz językowy na danym terenie [...] za wschodnią granicą Polski».

Z rozumienia inskrypcji jako tekstu kultury wynika opis nagrobnych napisów z perspektywy lingwistyki kulturowej. To utrwalaony, językowy przejaw zbiorowej pamięci wspólnoty polskiej.

Napisy nagrobne są przykładem lingwistyki pamięci, która wyrosła z etnolingwistyki. Rolę języka jako medium pamięci (indywidualnej i zbiorowej) podkreśla też Wojciech Chlebda [3, s. 110].

Katarzyna Sicińska [9, s. 238] podaje wyróżniki polszczyzny kresowej: «Polszczyzna kresowa to obecnie już historyczna odmiana języka polskiego uformowana na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej, [...] podział na [...] polszczyznę południowokresową i północnokresową [...]. Polszczyzna południowokresowa wytworzona na podłożu ukraińskim jest starsza, zaczęła się kształtować już w XIV–XV wieku na terenie Rusi Czerwonej i Podola Zachodniego, a potem na włączonych do Korony terenach Wołynia, Braclawszczyzny (Podola Wschodniego) i Kijowszczyzny».

Katarzyna Sicińska [8, s. 18] proponuje takie przyjęcie Kresów w monografii: «Kresy Wschodnie to pojęcie w kulturze polskiej o szczególnym charakterze i znaczeniu. [...] Początki odmiany [aut. – polszczyzny] północnej zaś, używanej na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego (oraz Inflant Polskich) [...], przypadają dopiero na wiek XV–XVI. Różni owe dwa warianty także [...] udział ludności etnicznie polskiej w ich tworzeniu. Polszczyzna południowokresowa powstała w wyniku rozwoju języka polskiego przyniesionego na ziemie ruskie przez osadników z Polski (głównie z Małopolski i Mazowsza, ale też z innych regionów Polski, z Wielkopolski i Śląska), polszczyzna północnokresowa stanowi [...] rezultat polonizacji miejscowej ludności litewsko-ruskiej».

Podole już od XIV wieku było związane z Litwą i Polską, więzi te utrwalały się także w specyficznych miejscach pamięci – na cmentarzach. Badacze (1, s. 14-75) zauważają, że «Ludność polska jest często kojarzona z tzw. Kresami Wschodnimi. [...] są szczególnym tworem polsko-

litewsko-ukraińskiej retrospektywy”. W opracowaniu Aleksandra Jabłonowskiego zaznacza się: «Olgierd, [...] w 1356 r. rozpoczął z Tatarami «długoletnią wojnę, która na koniec została uwieńczona świetnym jego (koło 1362) Sinych Wód (Siniuchy)¹ zwycięstwem» [5, s. 275, 282-284]. «Gdy Jagiełło został królem Polski, obowiązkiem formalnym było wcielenie Litwy do Polski» [...], a także «polskich zamierzeń odnośnie doli Podola».

Materiał badawczy pozwolił zauważyć zarówno wspólne z Podolem, jak i odmienne formy napisów nagrobnych. W inskrypcjach z Litwy bardzo często występują struktury, które nie są w ogóle potwierdzone na Podolu i w Częstochowie. Należy do nich m.in. połączenie *wieku lat* bez przyimka w: S. P.//MICHALINA//BOHDZIEWICZOWA//zm. d. 20 WRZ. 1917 R.//**WIEKU LAT 10/POKÓJ JEJ DUSZY**. (Porudomino). W inskrypcjach z Podola przeważnie podawano inną formę: *żył / żyła lat...* (rzadziej *przeżywszy lat*).

Zaznaczenie dat życia i śmierci albo liczby przeżytych lat mogło być wyrażone na trzy sposoby: *ur. -zm.(um.)*, podanie tylko daty śmierci (*um./zm.*), użycie specjalnego znaku, tzw. krzyżyka lub sztyletu, inaczej – obelisku †. Takie zaznaczenia są identyczne zarówno w Polsce, na Litwie, jak i na Podolu.

Część onomastyczna – nazwy własne, takie jak imiona, nazwiska, nazwy miejscowe itp., są stałym elementem – najważniejszą informacją. W analizowanych inskrypcjach wystąpiły imiona zarówno pochodzenia słowiańskiego, jak i zapożyczone.

Wśród ekspresywnych środków wyrażania emocjonalności występujących w częściach onomastycznych oraz onomastyczno-tekstowych napisów nagrobnych uwagę zwracają zdrobnienia rzeczowników własnych i pospolitych (Jasiunia, Wacio, aniołek, dziecina): Ś. P. †//**Maryla** Ligocka//żyła lat 18 † 16/V 1894 r.//

Wieczny pokój Twej Duszy//Droga **Dziecino!** (Latyczów)

W części onomastycznej napisów nagrobnych najczęściej odnotowano nazwiska zakończone na *-ski*, *-cki*, *-owicz*, *-ewicz*. Nazwiska na *-owicz*, *-ewicz* były „szczególnie rozpowszechnione wśród szlachty na Rusi i Litwie, a kiedy ona po unii weszła w społeczność szlachecką polską, spopularyzował się ten typ na gruncie polskim” [6, s. 319].

Na uwagę zasługują formy liczby mnogiej nazwisk z końcówką (w l.poj.) *-owicz*, *-ewicz*. W napisach nagrobnych znajdujących się na cmentarzach Litwy zastosowanie znalazła końcówka *-e*, w inskrypcjach z Podola takich form nie odnotowano. Tworzenie liczby mnogiej nazwisk z sufiksem *-owicz*, *-ewicz* w języku polskim (XIX wiek) na Podolu miało schemat: Spirydowicz – Spirydowiczowie². W XIX wieku tworzone nazwiska kobiet zameżnych formantem *-owa*, *-ina/-yna*, a nazwiska panieńskie formantem *-ówna*. W przykładzie podanym poniżej fundator inskrypcji utrwalił informacje o zmarłej *Stefanji* z Polanowskich za pomocą nazwisk odmeżowskich oraz od imion meżowskich drugiego męża: S.†P.//STEFANJA z POLANOWSKICH//1-MO VOTO **BOHDANOWA OBUCHOWICZOWA**//2-DO VOTO **NAPOLEONOWA OSKIERCZYNA**//ZM. 10 MARCA 1914 R.W WIEKU LAT 52.//POKÓJ TWEJ DUSZY DROGA MATKO! (Stara Rossa).

¹ Siniucha (ukr. Синюха *Syniucha*, hist. *Sine Wody*) – rzeka na Ukrainie, lewy dopływ Bohu, Słownik geograficzny (1889, 10, s. 620). „[...] aż tam, gdzie Siniucha / Na pograniczu już do Bohu wpada,/ Szła linia kresów i ziemia tak głucha,/ Że tylko czasem pod koniem zagada” (Pol, 1891: *Mohort*).

² W wypadku wspomnianego nazwiska występują dwa sufiksy: pierwszy dodany do imienia Spiryd (przypomina ukraińskie imię Свирид (Swyryd), rosyjskie Спиридон (Spiridon) + sufiks *-owicz* = Spirydowicz. Na Podolu do formy *Spirydowicz* dodaje się jeszcze jeden sufiks *-ow* (tu jeszcze odbywa się wymiana spółgłosek w – wi). Wtedy nazwisko uzyskuje formę *Spirydowiczowie*.

Typowe dla polskiego obszaru językowego tworzenie nazwisk żeńskich za pomocą sufiksów *-in (-ina)*, *-yn (-yna)* nie utrzymało się w historycznych inskrypcjach katolickich na Podolu.

Na cmentarzach katolickich na Podolu niezbyt często spotykano nazwiska ukraińskie, dla których charakterystyczne były sufiksy *-yk*, *-ak*, *-uk*, *-ko*. Natomiast takie nazwiska w większej liczbie odnotowano na nagrobkach z Częstochowy, Wilna i Wileńszczyzny: Ś. † P.//WIKTOR **GOLUB**//ZM. DN. 16 STYCZNIA 1920 R.//W WIEKU LAT 15//MATKA MARJA(Kalwaria).

Nazwy miesięcy na niektórych pomnikach podawane w wersji łacińskiej (np. *desembr*). Robert Bońkowski [2, s. 345] zauważa: «Przełomowym momentem rozwoju słowiańskiej rachuby czasu było przyjęcie chrześcijaństwa».

Dla fundatora ważnym było zaznaczenie przywiązania do rodzimej ziemi. Dlatego w napisach utrwalano słowa *ziemiaństwo*, *obywatelstwo*: Ś.†P.//**GEDYMIN**¹//RODKIEWICZ//**OBYWATEL**²**ZIEMI//WILENSKIEJ**//UR. 23 CZERWCA 1834 R.//ZM. 3 PAŹDZIERNIKA 1891 R. (Stara Rossa). Na płytach nagrobnych nierzadko pojawiają się również informacje dotyczące miejsca urodzenia, życia i śmierci, zawodu, pełnionych obowiązków, pracy społecznej, okoliczności śmierci i in.

Wykorzystanie tych nazw mogło być sposobem podkreślania więzi, jaka «łączyła zmarłego z ojczyzną» [4, s. 188–189]: Tu leży//LEOKADYA RUDZIŃSKA//**Rodem z Litwy**//† 1 Maja 1894//Żyła lat 22 (Koziatyn).

Podsumowanie. Analiza inskrypcji występujących na cmentarzach Częstochowy, Wilna i Wileńszczyzny ujawnia językową specyfikę napisów w porównaniu z napisami z cmentarzy Podola. Pojawiają się zarówno wspólne, jak i odmienne formy. Cechą charakterystyczną tych cmentarzy inskrypcji nagrobnych była wysoka emocjonalność. W inskrypcjach wileńskich oprócz rozpowszechnionych form gramatycznych nazwisk odnotowano także pluralną formę od imienia męża dla nazywania żony zmarłego. Istotną różnicę wykazują napisy na nagrobkach kobiet.

Strukturalne i słowotwórcze formy w inskrypcjach wileńskich odzwierciedlają tendencje występujące w napisach nagrobnych na polskim obszarze językowym i świadczą o utrwaleniu języka polskiego na Wileńszczyźnie, natomiast na Podolu (w związku z odległością terytorialną i wydarzeniami historycznymi bądź prowadzoną polityką rusyfikacji) odnotowano większy wpływ zewnętrznych czynników środowiskowych, kulturowych, w tym także językowych. Ogólnie jednak można stwierdzić, że pomimo zauważalnej regionalnej specyfiki inskrypcji nagrobnych, są one mocno zakorzenione w kulturze chrześcijańskiej i tradycji polskiego obszaru językowego.

Список використаних джерел:

1. Баженова С., Баженов Л., Оліпер С. На пограниччі культур. Культурне і громадсько-політичне життя польського населення Правобережної України у XIX – на початку XX ст.: монографія, Кам'янець-Подільський, 2020.
2. Bońkowski R. Łacińskie nazwy miesięcy i ich miejsce w dzisiejszej słowiańszczyźnie. *Śląskie studia lingwistyczne*, red. K. Kleszczowa, J. Sobczykowa, Katowice, s. 343–348.
3. Chlebda W. (2012), Pamięć ujęzykowiona. Tradycja dla współczesności. Ciągłość i zmiana, t. 6: *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. J. Adamowski, M. Wójcicka, Lublin, s. 109–119.

¹ *Gedymín* (lit. *Gediminas*) imię pochodzenia litewskiego, wywodzi się od słów *gedėti* – „nosić żałobę” i *minėti* – „przypomnieć, wspomnieć”.

² *Obywatel* – członek społeczeństwa danego państwa, mający określone uprawnienia i obowiązki zastrzeżone przez prawo i konstytucję (Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego. Tom piąty, Warszawa 1963, s. 593).

4. Havryliuk O. (2021-b), Nazwy miejscowe w strukturze inskrypcji nagrobnych na wiejskich nekropoliach historycznego Podola, „Zeszyty Wiejskie”, nr 27, s. 193–208.
5. Jabłonowski A. (1911), Pisma, t. 4: *Wołyń, Podole i Ruś Czerwona*, skład główny w księgarni G. Wende i S-ka (właśc. T. Hiż i A. Turkul), Warszawa.
6. Klemensiewicz Z. (2002), Historia języka polskiego, Warszawa, s.319.
7. Ostrówka M., Napisy nagrobne Rzeżycy i Krasławiu (Łotwa) jako przykład koegzystencji kultur i języków w Łatgalii, «Asta-Baltico-Slavica», 2014, s. 40-66.
8. Sicińska K., Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii), Łódź, 2013, s. 18.
9. Sicińska K., *O statusie i nazewnictwie odmian języka polskiego na dawnych Kresach Wschodnich*, «Prace Filologiczne», t.75, cz.2, 2020, s. 237-262.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ГАЛАЙБІДА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3622-9857>

РОЗВИТОК НАВИЧОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПІД ЧАС ЧИТАННЯ ІНШОМОВНИХ ТЕКСТІВ

У статті розглянуто характерні риси критичного мислення і визначено систему вправ на розвиток критичного мислення під час читання іншомовних текстів.

Ключові слова: читання, мультимодальний текст, критичне мислення, аналітичні, критичні навички.

Актуальність теми. Потреба у формуванні критичного мислення набуває все більшого значення в сучасному світі, коли легко створюється будь-який контент і стрімко поширюються матеріали, продюзовані штучним інтелектом. Тому критичне сприйняття текстів має важливе значення для забезпечення достовірності та надійності інформації, на якій вони ґрунтуються, їх правильній інтерпретації і формуванні власних думок та рішень.

Мета публікації – уточнення особливостей феномену критичного мислення і визначення вправ і завдань, спрямованих на його розвиток під час читання іншомовних текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості розвитку критичного мислення досліджували Т. Олійник, О. Пометун [1], F. Cubukcu [2], J. Evans [3], J. Silver, J. Blue [4] та ін. О. Пометун основними характеристиками критичного мислення визначає його активність, рефлексивний характер, логічність, самостійність, цілеспрямованість на розв’язання життєвих або навчальних проблем [1, с. 92]. Також у критичному мисленні виокремлюють емоційно-ціннісний складник: прагнення до вдумливого розгляду проблем і явищ, відкритість до думок переживань, аргументів інших, визнання власних помилок, здатність відмовитись від помилкових тверджень, переконань, наполегливість у пошуку результату міркувань і відповідальність за цей результат [1, с. 93].

З-поміж мисленнєвих операцій критичного мислення виокремлюють уміння аналізувати факти, порівнювати, робити висновки, генерувати та організовувати ідеї, оцінювати, форму-

лювати інтерпретації й обґрунтовані судження, за допомогою яких захищати думку, розв'язувати проблеми, ухвалювати рішення [1, с. 92]. Отже, для формування критичного мислення необхідно враховувати його когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий аспекти.

Коли говорять про читання текстів, переважно мають на увазі письмові й друковані тексти. Але багато текстів, з якими ми стикаємося сьогодні, виходять за їх рамки. Сучасні тексти часто є мультимодальними. Значення лексеми «текст» зараз розширилося, включивши в себе низку текстів різних форматів і віддзеркалюючи природу комунікації в цифрову епоху [3, с. 10]. «Текст» може описувати розмови, відео, інфографіку та фотографії. Семантика лексеми «читати» також розширилася: ми «читаємо» не тільки письмовий текст, але й візуальний, мультимодальний контент, наприклад, фотографії, ілюстрації, графіку чи відео [4].

Жоден текст, у якому б форматі він не був представлений, не є нейтральним; він створений з певною метою, а інформація, що міститься в ньому, почерпнута з багатьох джерел. Тому важливим аспектом його сприйняття і розуміння текст є вміння його критичного осмислення: визначати мету, відстежувати та перевіряти джерела інформації, що містяться в ньому. Студенти з розвиненим критичним мисленням здатні краще розуміти інформацію, аргументувати свої погляди, вести дискусії та знаходити компроміси, що робить їх ефективними комунікаторами.

Саме розвинуте критичне мислення спонукає до активного пошуку інформації, аналізу різних джерел та формування власної думки, що сприяє розвитку самостійності у навчанні. Важливо навчити здобувачів не тільки висловлювати власні погляди, а й слухати інших, аналізувати їхні аргументи.

Одним з найкращих способів стимулювати критичне мислення при читанні текстів є завдання «поставити запитання». Причому не тільки запитання щодо змісту тексту, але й на розуміння думок, оцінок, які висловлені у тексті, їх інтерпретації. Розуміння мети тексту (інформувати, переконати, оскаржити) є важливим для формування критичного мислення, оскільки важливо розрізняти факти і ставлення до них. Для цього можна запропонувати здобувачам підкреслити у тексті слова, які позначають оцінку, ставлення, авторський погляд на певну подію. Це, наприклад, прикметники, модальні слова. Для критичного осмислення також корисно скласти короткий зміст тексту, тому що тоді студентам треба проаналізувати текст, визначити ключові моменти, факти і ставлення до них автора.

Для розвитку критичного мислення важливо не лише висловлювати власну точку зору, але й аналізувати наведені аргументи та знаходити компроміси. Такий процес становлення ефективного співрозмовника дає змогу розвинути більший словниковий запас і набути вміння організовувати думки, розпізнавати докази та створювати основу для аналітичних і критичних навичок.

Ще одна вправа для розвитку критичного мислення у процесі читання – зробити передбачення щодо подальшого розвитку подій. Передбачення активізують попередні знання учнів і спонукають пов'язувати їх з новими фактами, робити висновки та будувати гіпотези.

Практично орієнтованими є вправи на зміну перспективи та контекстуалізацію. Наприклад, поставити себе на місце персонажа. Це заохочує розуміння інших учасників спілкування, створює культурний та емоційний контекст, що допомагає оцінити переваги і недоліки протилежних аргументів і зробити більш збалансований висновок. Ще одна вправа – використати письмовий текст і переписати його з погляду іншої людини, що автоматично спонукає замислитися над контекстом спілкування і перейти від простого прочитання тексту до розу-

міння проблеми. Ефективною є вправа складання концептуальних карт за змістом прочитаного. Важливим наслідком таких вправ є формування навичок інтерпретації фактів, вдумливий аналіз і оцінювання альтернативних поглядів, неупереджені висновки щодо прочитаного.

Висновки. Навчання студентів критично сприймати прочитаний матеріал є важливим аспектом розвитку іншомовних комунікативних навичок, аналітичних і практичних навичок наведення аргументів та осмислення інших думок, прийняття рішень і досягнення компромісу. Розвивати критичне мислення доцільно на фактичному матеріалі, тому опрацювання текстів для читання і виконання інтерактивних завдань є важливим чинником їх інтерпретації, розвитку навичок осмисленого читання і навичок медіаграмотності.

Список використаних джерел:

1. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89-97.
2. Cubukcu F. Critical thinking strategies in reading. *Porta Linguarum*. 2011. Vol. 16, pp. 7-17. URL: <http://hdl.handle.net/10481/32002>
3. Evans J. Literacy Moves On: Using Popular Culture. New Technologies and Critical Literacy in the Primary Classroom. David Fulton Publishers. 2004.
4. Silver J., Blue J. Multiple literacies in the English language classroom. *National Geographic Learning*. 2025. 30 p. URL: <https://infocus.eltngl.com/2024/10/29/multiple-literacies-in-the-english-language-classroom/>

Отримано: 17.03.2025

Наталія ГЛУШКОВЕЦЬКА

кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри іноземних мов
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6034-468X>

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМИ GRAMMARLY ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У публікації розглянуто можливості та основні функції програмного забезпечення Grammarly для вивчення англійської мови здобувачами вищої освіти. Висвітлено переваги та обмеження у використанні Grammarly.

Ключові слова: Grammarly, англійська мова, здобувачі освіти, освітній процес, академічне письмо.

Актуальність теми. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології здійснили вагомий вплив на освітній процес, особливо в контексті формування мовних компетенцій студентів. Одним із ключових інструментів, який застосовується для підтримки освітньої діяльності, є програмне забезпечення Grammarly. Цей онлайн-інструмент здійснює автоматичний аналіз текстів англійською мовою, зосереджуючи увагу на перевірці граматики, орфографії, стилістики та унікальності текстів. Його функціональні можливості сприяють не лише підвищенню якості письмових робіт студентів, але й формуванню критичного мислення та навичок самостійної роботи.

Мета публікації полягає у висвітленні шляхів використання, основних функцій, переваг та недоліків програмного забезпечення Grammarly для вивчення англійської мови здобувачами вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різноманітні аспекти використання Grammarly для опанування англійської мови здобувачами освіти знайшли віддзеркалення у публікаціях низки зарубіжних авторів [2; 3; 4]. У 2024 р. Міністерство освіти і науки України та компанія Grammarly запустили спільний пілотний проєкт Grammarly for Education з метою надання українським студентам і викладачам доступу до передових інструментів для вдосконалення навичок з англійської мови [1].

Функціональні можливості Grammarly доволі широкі. Grammarly забезпечує багатовимірний підхід до аналізу тексту, пропонуючи такі інструменти:

1. Граматико-синтаксичний аналіз. Програма ідентифікує порушення граматичних норм і синтаксичні помилки, пропонуючи релевантні виправлення.
2. Корекція орфографії. Система виявляє помилки, пов'язані з неправильним написанням слів, друкарськими помилками чи невідповідністю стандартам англійської орфографії.
3. Стилістичний аналіз. Програмне забезпечення надає рекомендації щодо покращення стилістичної узгодженості текстів, зокрема їхньої читабельності, лаконічності та академічної відповідності.
4. Перевірка текстів на плагіат. Інструмент дозволяє оцінити рівень унікальності текстового контенту та відповідність академічним вимогам.
5. Контекстуальні підказки. Програма сприяє усвідомленню логіки викладу думок і пропонує альтернативні шляхи покращення виразності тексту.

Інтеграція сервісу Grammarly освітній процес дозволяє оптимізувати підходи до вивчення іноземних мов і написання академічних текстів. З-поміж основних напрямів його використання можна виділити:

1. Виконання письмових завдань. Інструмент допомагає студентам глибше розуміти принципи написання академічних текстів, вдосконалюючи їхню структуру, логіку і стиль.
2. Підтримка самостійності у навчанні. За рахунок пояснень запропонованих виправлень студенти отримують змогу критично аналізувати власні тексти, що сприяє формуванню рефлексивного мислення.
3. Наукове письмо. Grammarly активно застосовується під час написання дослідницьких статей, забезпечуючи відповідність академічним стандартам.
4. Реалізація зворотного зв'язку. Викладачі використовують платформу як додатковий засіб для формування навичок самоперевірки у студентів.

Інструментарій Grammarly доступний у вигляді веб-застосунків і плагінів для різних платформ. Його використання, як засвідчують дослідження, сприяє підвищенню академічної грамотності та навичок редагування і письма. Також програма дозволяє мінімізувати кількість граматичних та орфографічних помилок.

Водночас у використанні Grammarly існують й деякі складнощі. Наприклад, є певні обмеження у контекстуальному аналізі. Тому автоматизовані рекомендації не завжди враховують специфіку академічного стилю. Преміум-функції Grammarly доступні лише у платній версії, що може обмежити можливості студентів.

Висновки. Отже, Grammarly виступає ефективним інструментом для покращення академічного письма, формування мовних компетенцій і підвищення рівня самостійності студентів. Його інтеграція у освітній процес вимагає усвідомленого підходу, що поєднує технології з традиційними методами освіти. Використання цього програмного забезпечення сприяє вдосконаленню освітніх практик, підготовці студентів до академічної діяльності і професійної реалізації. Водночас, попри всі переваги, Grammarly не може повністю замінити викладача.

Список використаних джерел:

1. Реєстрація триває: МОН та Grammarly запускають пілотний проєкт для українських ЗВО. URL: <https://mon.gov.ua/news/reiestratsiia-tryvaie-mon-ta-grammarly-zapuskaiut-pilotnyi-proiekt-dlia-ukrainskykh-zvo> (дата звернення: 08.03. 2025).
2. Dizon Gilbert, Gayed John M. Examining the impact of Grammarly on the quality of mobile L2 writing. *The JALT CALL Journal*, 2021. 17(2). P. 74-92.
3. Phuong Thao Vu. Using Grammarly in Enhancing Students' Grammatical Accuracy in English Writing: A Case at a Private College in Hanoi. *Proceedings of the AsiaCALL International Conference*. 2024. Vol. 6. P. 81-96.
4. Sohaib Alam, Mohammad Usama, Md Moshabbir Alam, Ismat Jabeen, and Farhan Ahmad. Artificial Intelligence in Global World: A Case Study of Grammarly as e-Tool on ESL Learners' Writing of Darul Uloom Nadwa. *International Journal of Information and Education Technology*. 2023. №13(11). P. 1741-1747.

Отримано: 17.03.2025

Ірина ГОЛУБИШКО

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0722-1482>

ПРОЯВИ ІНТЕРМЕДІАЛЬНОСТІ В РОМАНІ ДЕНА БРАУНА «ЯНГОЛИ І ДЕМОНИ»

Статтю присвячено проблемам міжвидової компаративістики, а саме – інтермедіальності. Наведено приклади сучасних публікацій з даного питання вітчизняних і зарубіжних літературознавців. Аналізуються приклади інтермедіальності у романі Дена Брауна «Янголи і демони».

Ключові слова: медії, інтермедіальність, художній твір, екфрасис, символ.

Актуальність теми. Останнім часом поживавішав інтерес літературознавців, і в першу чергу компаративістів, до медіальних студій пов'язаних «з цілим рядом популярних упродовж нового часу теорій про синтез мистецтв. Увага до мистецького синкретизму і його впливу на художнє мислення періодично ставала предметом актуальних теоретичних дискусій в західному літературознавстві» [2, с. 9]. Отже, **метою публікації** є дослідження сучасних розвідок вчених-компаративістів з питань інтермедіальності; розгляд проявів інтермедіальності у романі Дена Брауна «Янголи і демони».

Виклад основного матеріалу дослідження. Т. Гундорова у визначенні поняття інтермедіальності посилається на дослідження Ірини Раєвські, яка говорить, що «Інтерме-

діальність», /.../ позначає такі конфігурації, які мають справу з переходом кордонів між медіями і які таким чином можуть відрізнятися від інтрамедіальних феноменів, так само як трансмедіальних феноменів (тобто появи певного мотиву, естетики чи дискурсу в різних медіях)» [10, с. 46].

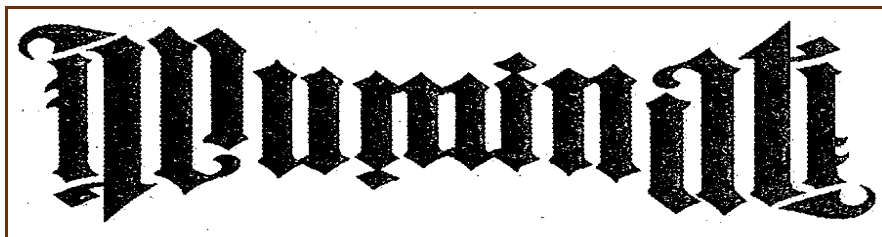
На початку ХХІ століття фіксується новий сплеск інтересу до взаємодії мистецтв, пов'язаний з поняттям інтермедіальність. Однак доходимо висновку, що чи не найбільш розгорнутим і дослідженим напрямком сучасних інтермедіальних досліджень на сьогодні є теорія екфрасису.

В Україні інтермедіальні теорії так само набувають популярності і активно розробляються різними вченими [3, с. 10-11]. Так, Л. Бербенець [1], говорячи про доробок українських дослідників, підкреслює, що заслуговує на увагу внесок С. Маценки у визначення терміна інтермедіальність [6; 7] («Партитура роману» (2014), «Метамистецтво: словник досвіду термінотворення на межі літератури й музики» (2017)). Крім того, згадує монографію «Екфразис: вербальні образи мистецтва (2013) за редакцією Т. Бовсунівської» [5], навчальний посібник В. Фесенко «Література і живопис: інтермедіальний дискурс» (2014) [9] та інші.

Д. Наливайко у статті «Література в системі мистецтв як галузь компаративістики» [8] дослідив випадки інтермедіальності в літературі від доби Просвітництва до романтизму, охопивши ХVІІІ – ХІХ ст. Наливайко наводить слова В. Асмус: «Проблема взаємин поезії і живопису, висувається на передній план у теоретичній літературі наприкінці ХVІІ і у ХVІІІ ст. Вона привертає увагу в нових національних літературах – англійській, італійській, французькій, а за ними і в німецькій» [цит. за: 8, с. 15]. Вершиною цих пошуків, на думку дослідників, став знаменитий трактат Г. Е. Лессінга «Лаокоон, або про межі живопису й поезії» (1766), який має велике загальнотеоретичне значення і глибоко позначився на тлумаченні означеної проблеми в наступні століття.

Ми пропонуємо розглянути деякі прояви інтермедіальності у романі Дена Брауна «Янголи і демони», першому з циклу романів про вченого-символіста Роберта Ленгдона.

Письменник є автором серії романів, які буквально просякнуті прикладами інтермедіальності, які необхідні письменнику для досягнення поставленої мети. Об'єднує ці романи образ Роберта Ленгдона, який, безумовно, є учасником всіх подій і часто основним наратором. Перш за все, в аналізованому романі можемо говорити про екфрасис (пам'ятники архітектури та інші пластичні види мистецтва), кіно, символічний дискурс. Автор підкреслює, що «усі твори мистецтва, надгробки, підземні ходи й архітектурні споруди в Римі, що згадані в цій книжці, насправді існують, їхнє місцеперебування теж відповідає дійсності. Їх і сьогодні можна побачити у зазначених місцях. Братство ілюмінатів теж не вигадане» [4]. Останнє речення натякає на основний напрям пошуків дослідника. В тексті навіть подається символ братства – амбіграма:

Далі автор розповідає про цю амбіграму: «хоч про емблему ілюмінатів було написано чимало, жодний науковець так ніколи її й не бачив. У старовинних документах цей символ

називали амбіграмою – від латинського кореня *ambi*, який означає «обидва». Амбіграма прочитується в обох напрямках. Символи-амбіграми не така вже й рідкість – це, наприклад, свастика, інь і ян, зірка Давида, простий хрест, однак те, що амбіграму можна зробити зі слова, здавалося абсолютно неймовірним. Сучасні символи довгий час намагалися написати слово «ілюмінати» так, щоб воно було повністю симетричним, але всі їхні зусилля виявилися марними. І тому більшість науковців дійшли висновку, що цей символ – просто черговий міф» [4].

Кіно. У 2009 році режисер Рон Говард здійснив екранізацію роману. Відмічається декілька помилок у порівнянні кіноверсії і книги. Так, згідно з сюжетом роману, кардинал Баджо потонув у фонтані Чотирьох річок на п'яцці Навона, але у фільмі його врятували, і він став Папою. У романі відкриття антиматерії зробив батько Вітторії, Леонардо Ветра, який згодом був убитий. У фільмі ж це був колега Вітторії Вінченцо. Події роману «Янголи і демони» передують подіям роману «Код да Вінчі». Кілька персонажів згадують події «Коду да Вінчі» як минуле, хоча за написанням аналізований роман був першим.

Висновки. Розробка даної теми, безумовно, є перспективною. Ми торкнулись тільки двох аспектів інтермедіальності в романі, а їх набагато більше.

Список використаних джерел:

1. Бербенець Л. Деякі аспекти тлумачення термінів і понять у межах інтермедіальних студій. *Література на полі медій*: збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / ред. Гундорова Т.І., Сиваченко Г.М. Київ, 2018. С. 109-144 (633 с.).
2. Гундорова Т. Три «Лаокоони»: теорія інтермедій від Лесінга до авангарду. *Література на полі медій*: збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / ред. Гундорова Т.І., Сиваченко Г.М. Київ, 2018. С. 51-95 (633 с.).
3. Гудрова Т. Література на полі медій – медії на полі літератури *Література на полі медій*: збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / ред. Гундорова Т.І., Сиваченко Г.М. Київ, 2018. С. 7-11 (633 с.).
4. Ден Браун. Янголи і демони. URL: <https://uabooks.net/reader/211/page/1/> (дата звернення 11.01.2025 р.).
5. Екфразис: вербальні образи мистецтва / за ред. Т. Бовсунівської. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2013. 237 с.
6. Маценка С. Метамистецтво: словник досвіду термінотворення на межі літератури і музики. Львів: Апріорі, 2017. 120 с.
7. Маценка С. Партитура роману. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 528 с.
8. Наливайко Д. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики. *Література на полі медій*: збірка наукових праць відділу теорії літератури та компаративістики Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України / ред. Гундорова Т.І., Сиваченко Г.М. Київ, 2018. С. 13-50 (633 с.).
9. Фесенко В. Література і живопис: інтермедіальний дискурс. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2014. 398 с.
10. Rajewsky Irina O. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialites*. 2005. № 6. Р. 46.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ГОРОДИСЬКА

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2767-1782>

ОСОБЛИВОСТІ КООПЕРАТИВНОГО НАВЧАННЯ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті звертається увага на переваги побудови освітнього процесу за принципом навчальної співпраці або кооперативного навчання, яке ґрунтується на теоріях міжособистісного спілкування, співпраці, взаємозалежності. Особливе місце в освітньому процесі займає співпраця, яка вимагає від студентів розподілу обов'язків, прийняття спільних рішень та відповідальності за правдивість інформації.

Ключові слова: кооперативне навчання, іноземна мова професійного спрямування, навчальна співпраця.

Актуальність теми. Інтеграція нашої країни у європейську спільноту та поглиблення співпраці з Європейським Союзом, зокрема в економічній сфері, є рушійною силою для поступових змін в економіці. Спільні проекти між Україною та німецькомовними країнами потребують висококваліфікованих фахівців зі знанням іноземної мови. З огляду на це, перед педагогічною спільнотою постає завдання пошуку нових підходів до викладання іноземної мови за професійним спрямуванням. Серед таких науковці виокремлюють кооперативне навчання. Враховуючи той факт, що даний підхід є мало відомим в українських закладах вищої освіти, то він потребує додаткового вивчення з урахуванням особливостей викладання німецької мови на економічних спеціальностях, що і обумовлює актуальність цього дослідження.

Мета публікації. З'ясування ролі кооперативного навчання в процесі вивчення іноземної мови професійного спрямування; розглянути особливості навчальної діяльності студентів із застосуванням стратегії кооперативного навчання на прикладі навчання німецької мови професійного спрямування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчальна співпраця або кооперативне навчання набуває особливого значення при вивченні іноземної мови професійного спрямування. Специфіка дисципліни передбачає постійне застосування послідовної взаємодії для ефективного оволодіння мовою. В той же час, у послідовній взаємодії викладач по черзі взаємодіє з кожним студентом і є активним учасником співпраці під час заняття. Стратегія ж кооперативного навчання розроблена для одночасної взаємодії зі студентами, щоб залучити якомога більше студентів одночасно [3].

Співпраця в освітньому процесі вимагає від студентів розподілу обов'язків, прийняття спільних рішень та взаємозалежної роботи. Для того, щоб співпраця студентів була ефективною, студенти повинні працювати разом, поважаючи один одного та йдучи на компроміси [1].

Поняття співпраці в освітньому процесі вищої освіти має різні застосування, передбачаючи спільну роботу всіх учасників освітнього процесу, а також співпрацю з роботодавцями, стейкхолдерами, тощо. Один з видів співпраці в освітньому середовищі передбачає кооперативне навчання як технологію навчання в невеликих групах, коли створюється можливість обговорення кожної проблеми, доведення, аргументування власного погляду. Це сприяє не лише глибшому розумінню навчального матеріалу, а й розвитку мислення та мовлення [2].

Характерною відмінністю кооперативного навчання від традиційних підходів до викладання іноземних мов є те, що під час кооперативного навчання особистість викладача відходить на другий план, відсутня конкуренція між студентами, навчання відбувається у співпраці. Кооперативне навчання – це не просто виконання структурованого завдання або досягнення певної мети учасниками групи, кооперативне навчання – це коли завдання або діяльність структуровані таким чином, що потрібна участь кожного учасника групи. Це дозволяє розподілити відповідальність за виконане завдання між усіма учасниками групи. Для кооперативного навчання характерні такі елементи: взаємодія віч-на-віч, позитивна взаємозалежність всіх учасників групи, індивідуальна відповідальність, навички співпраці та групова робота. Розглянемо кожен елемент докладніше.

Перший елемент кооперативного навчання, взаємодія віч-на-віч, – це пряма комунікація між учасниками, що може відбуватись як буквально, так і по телефону, електронною поштою або через різні соціальні комунікатори (Skype, Zoom, Messenger, Viber). Другий елемент кооперативного навчання – це позитивна взаємозалежність всіх учасників групи. Це означає, що учасники групи покладаються один на одного та можуть досягти успіху разом. Цей елемент тісно пов'язаний з третім, який передбачає індивідуальну відповідальність за власну частину роботи. Четвертий елемент передбачає навички співпраці. Він є дуже важливим, бо не завжди студенти вміють працювати разом, тоді перед викладачем постає завдання розвинути ці навички у студентів. Останнім елементом є групова робота, сутність його полягає в тому, що студенти повинні контролювати себе під час виконання завдань, це дасть змогу забезпечити ефективну роботу групи в цілому.

Кооперативне навчання має в своєму арсеналі велику кількість методів, серед яких – метод проєктів, метод «Мозаїка», методика «Я-Ти-Ми». Враховуючи низький рівень володіння іноземною мовою студентів та невелику кількість годин на вивчення дисципліни «Іноземна мова» на першому курсі економічних спеціальностей, використання зазначених методів є доречним. Особливості цих методу дають змогу використовувати їх як на заняттях в аудиторії, так і в позааудиторні години під час самостійної роботи. Розглянемо докладніше метод «Мозаїка». Він передбачає, що кожен студент групи вивчає свій розділ матеріалу, а потім повідомляє його іншим членам групи. Наприклад, викладач дає студентам завдання – вказати види податків у Німеччині. Після цього кожен студент групи знаходить інформацію стосовно певного податку в німецькомовному джерелі та ділиться нею з іншими учасниками групи. Коли кожен учасник групи повідомить свою частину матеріалу, то всі студенти групи будуть мати повну картину стосовно цього питання. Тобто, отримати повну інформацію можливо тільки слухаючи всіх учасників групи. Цей метод дозволяє формувати у студентів не тільки навички німецькомовного спілкування на професійні теми, але й здатність довіряти та нести відповідальності за правдивість повідомлених фактів, що є дуже важливим для подальшого професійного життя.

Висновки. Серед особливостей кооперативного навчання німецької мови за професійним спрямуванням на економічних спеціальностях ми виокремлюємо такі: 1) формування у студентів здатності нести індивідуальну відповідальність, довіряти та працювати в команді; 2) формування німецькомовної професійно-орієнтованої компетентності; 3) достатня кількість методів, які враховують особливості викладання німецької мови на економічних спеціальностях.

Список використаних джерел:

1. Куліш І.М., Некоз І.В. Співпраця як необхідна навичка 21-го століття в контексті вивчення іноземної мови професійного спрямування. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2022. № 2(7). С. 405-418.
2. Ворон М. Методична робота в умовах кооперативного навчання. *Освіта UA*: веб-сайт. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/1501/>
3. Rigacci A. What is Cooperative Learning. *Teacher Academy*: web-site. URL: <https://www.teacheracademy.eu/blog/cooperative-learning-strategies/>

Отримано: 17.03.2025

Наталія ДВОРНІЦЬКА

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології
та загального мовознавства

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4825-4574>

ОСОБЛИВОСТІ МОРФЕМНОГО АНАЛІЗУ ДІЄСЛОВА В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ (у зіставленні з українською)

В статті йдеться про особливості морфемного складу деяких польських дієслів, виявлені в процесі відповідного аналізу, що ведеться у порівняльному аспекті.

Ключові слова: морфемний аналіз, особливості морфемного складу, порівняльний аспект.

Вивчення особливостей слов'янських мов у порівняльному аспекті полегшує сприйняття та розуміння різноманітних явищ та процесів, що проходять в структурі лінгвосистеми. Складний процес різноаспектного лінгвістичного аналізу сприймається набагато ефективніше, якщо проводиться на основі порівняння матеріалу з різних слов'янських мов.

Актуальність дослідження полягає в тому, що складний аналіз особливостей морфемного складу дієслів польської мови подається в аспекті порівняння з відповідним матеріалом рідної (української) лінгвосистеми, що безперечно, полегшує сприйняття складної проблеми.

Мета публікації полягає в тому, щоб виявити та представити особливості морфемного складу деяких польських дієслів, аналізуючи це явище в аспекті порівняння з аналогічним матеріалом української мови.

Виклад основного матеріалу. Дослідження досить об'ємного матеріалу в аспекті зіставлення морфемних рівнів польської та української мов дозволяє констатувати, що в обох лінгвосистемах найбільш активними дієслівними дериваційними афіксами є префікси.

Спільність походження української та польської мов, значною мірою подібні тенденції розвитку та взаємні контакти сприяли формуванню розвинутої системи аналогічних за формою та семантикою дієслівних префіксів, напр.: *налити* // *nalać*, *підказувати* // *podpowiadać*.

Водночас набір префіксів, їх участь у творенні, зокрема, дієслів, частотність використання нерідко є специфічними для української та польської мов. Приклади специфічних особливостей морфемного складу відповідних дієслівних лексем у двох мовах доволі численні, пор.: *активізувати* // *uaktywnić*; *заскрити* // *oszklić*.

Наявність продуктивних префіксів у морфемному складі дієслівних лексем – одна зі специфічних рис польської мови, зумовлена необхідністю не лише урізноманітнювати значення однокореневих слів, а й забезпечувати зміни у видовій співвіднесеності дієслова. Морфемний аналіз демонструє, що здатність дієслівних префіксів польської лінгвосистеми виконувати реляційну функцію показника доконаного виду є їхньою граматичною особливістю, яка супроводжує зміну лексичного значення щодо первинного слова.

Аналіз морфемного складу видових пар дієслів в українській і польській мовах має багато спільних рис. Дієслова доконаного виду функціонують за допомогою подібних у двох мовах префіксів, пор.:

з-: *ліпити* – *зліпити* // z- (s-): *lepić* – *zlepić*;
 по-: *прибирати* – *поприбирати* // po-: *sprzątać* – *posprzątać*;
 на-: *малювати* – *намалювати* // na-: *rysować* – *narysować*;
 о-: *глухнути* – *оглухнути* // o-: *głuchnąć* – *ogłuchnąć*;
 ви-: *купити* – *викупити* // wy-: *kupić* – *wykupić*;
 про-: *читати* – *прочитати* // prze-: *czytać* – *przeczytać*;
 за-: *писати* – *записати* // za-: *pisać* – *zapisać*.

Особливістю морфемного рівня польської дієслівної системи є те, що одна дієслівна основа може бути базою для деривації префіксальним способом різних за значенням дієслів. У результаті утворюються гнізда споріднених (однокореневих) слів, пор.: *wypłacić*; *zapłacić*; *dopłacić*; *splłacić*; *przepłacić* *przyplłacić*; *opłacić*; *popłacić*; *nadpłacić*.

У формуванні видових пар польська мова нерідко виявляє більшу активність порівняно з українською, пор., напр.: *reżyserować* – *wyreżyserować* // режисерувати; *marzyć* – *wymarzyć* // мріяти; *emigrować* – *wyemigrować* // емігрувати *inwestować* – *zainwestować* // інвестувати та ін.

Формальна і семантична еквівалентність афіксів і, зокрема, префіксів обох мов нерідко зумовлена взаємними запозиченнями. Скажімо, поява в українській мові префіксу *над-* пояснюється у лінгвістичній літературі впливом польської мови, пор.: *nadejść* → *надійти*.

Морфемний аналіз демонструє, що особливістю польської мови є таке явище, як вокалізації префіксів (формування голосного між префіксом і коренем, що призводить до створення аломорфа), що супроводжує процес дієслівної деривації, напр.: *roz-* + *znać* → *rozeznać*. Подібне явище спостерігається і в українській мові (*nid-* + *grziti* → *nidięgriti*)

В українських і польських похідних під час морфемного аналізу нерідко виявляється подвійна, часом – потрійна префіксація: *повискакувати*// *powyskakiwać* *поприходити* // *poprzychodzić*

Типовий для української мови дієслівний префікс *недо-* має відповідником у польській комплекс «частка *nie* + префікс *do*», напр.: *недопити* // *niedopić* *недопрацювати* // *niedopracować*.

У польській мові подвійний префікс *niedo-* виступає в іменниках, у тому числі віддієслівних, пор.: *niedopłacić* → *niedopłacenie*; *niedopłatanie*; *doładować* → *niedoładowanie*.

Подвійні префікси більш активні в польській мові; частина з них в українській мові не зустрічається, пор.: *zne-* *знешкодити*, *знесилити*; *znie-* (*unie-*) *zniekształcić*, *znienawidzieć* *unie* – *unieszczęśliwić* *uniemożliwić*. Пор. у реченнях.: *Wtedy dopiero maszyna znieruchomiała* (S. Lem). *Nowe recepty mają uniemożliwić ich fałszowanie* (z Internetu).

Під час морфемного аналізу в обох мовах можуть бути виділені лексикосемантичні групи дієслів, зіставляючи котрі можна визначити, якою мірою відповідні слова подібні або

відмінні за набором префіксів. Наприклад, зближеними в цьому сенсі виступають українські та польські дієслова на позначення зміни напрямку руху. Пор.: *наїхати* // *najechać*; *переставити* // *przestawić*; *підскочити* // *podskoczyć*.

Аналіз морфемного складу дієслівних дериватів у порівняльному аспекті демонструє активну участь різних префіксів, що є специфічною особливістю обох близькоспоріднених лінгвосистем: *посолити* // *osolić*; *проутемпелювати* // *ostęplować*; *вистигати* // *ostygąć*; *підігріти* // *ogrzać*; *розшинурувати* // *odsznurować*; *накрохмалити* // *ukrochmalić*; *зачесати* // *uczesać*; *посріблити* // *usrebrzyć*; *озброїтися* // *uzbroić się*; *збагатити* // *wzbogacić*.

Більш типова для польської мовної системи тенденція конденсації призводить до розширеної мережі префіксів, завдяки яким дієслова можуть передавати згорнутий смисл. Особливою активністю в цьому плані відзначаються префікси *o-*, *od-*, *ob-*, *na-*, *po-*, *u-* та ін. Пор.: *ogrzać*, *ostemplować*, *oszklić*, *osolić*, *opakować*, *odczytać*, *odkształcić*, *odmagnesować*, *odsznurować*, *odsmrodzić*, *obniżyć*, *obsiać*, *obrodzić*, *obwinić*, *obrachować*.

При зіставленні рядів таких слів один польський дієслівний префікс може співвідноситися з різними українськими префіксами, напр.: **u-** *uaktywnić* **o-** *активізувати*; *uciekać* **в-** (**у-**) *утікати*; *udoskonalić* *вдосконалити*; *unikać* *уникати*; *ukąsić* *вкусити*; *uleczyć*; **ви-** *вилікувати*; *uprać* *випрати*; *uczuć* **від-** *відчувати*; *ulać* *відлито*; *umawiać się*; **до-** *домовитися*; *ulepić* **з-** (**с-**) *зліпити*; *uczesać*; **за-** *зачесати*; *upewnić* *запевняти*; *ukończyć* *закінчити* *udoić*; **на-** *надоїти*, *ukrochmalić*, *накрохмалити*, *uzbrajać się*; **о-** *озброювати* *urabiać* **об-** *обробляти*, *uskarżyć się*; **по-** *поскаржитися*, *usrebrzyć*, *посріблити*, *ufarbować* *пофарбувати* *ukrasić*.

Значна група польських дієслів з префіксом **u-** перекладається українською мовою за допомогою описових конструкцій, напр.: *uprzyjemnić* // *зробити приємним*; *upozorować* // *створити подобу якоїсь ситуації*.

Таким чином, нерідко виявляється, що дієслівний префікс в одній з мов не має єдиного відповідника в іншій мові. Пор., наприклад, еквіваленти польських дієслів з префіксом *wz-* (*ws-*): *wzmóc* // *посилити*; *wznawiać* // *відновлювати*; *wzmacniać* // *зміцнювати*; *wspomagać* // *допомагати*.

Низка польських префіксальних дієслів співвідноситься з українськими безафіксними, напр.: *odizolować* // *ізолювати*; *zmobilizować* // *мобілізувати*.

Частині українських дієслів із префіксоїдом *спів-* відповідають польські утворення із *współ-*, частині – описові конструкції, Пор.: *співдіяти* // *współdziałać* *співчувати* // *współczuć*; *співпрацювати* // *współpracować*; *співмешкати* // *mieszkać wspólnie*.

Українській мові властивий малопоширений в інших слов'янських мовах префікс **по-**, який був утворений шляхом дублювання форманта **по-** для вираження повторюваності, тривалості дії. Проте в сучасній мові він не розкладається, напр.: *попоїсти*. У польській мові такий префікс відсутній.

Специфічними для української мови є й утворення із префіксом **до-** від зворотних дієслів типу *догратися*, *доспіватися*.

Отже, в українській мові на основі інших дієслів часом утворюються дієслова, які не мають аналогів у польській мові, пор. також: *прихворіти* // *lekko zachorować*.

Тенденції милозвучності української мови привели до появи фонетичних варіантів префіксів дієслів, передусім **в-** / **у-**. В польській мові такої варіантності префіксів немає, пор.: *уболювати* (*вболювати*) // *ubolewać*; *учити* (*вчити*) // *uczyć*; *уходити* (*входити*) // *wchodzić*; *втягувати* (*утягувати*) // *wciągać*.

Висновки. Очевидно, що морфемний лінгвістичний аналіз, зроблений у порівняльному аспекті на основі різноаспектного матеріалу, дозволяє глибше та ефективніше дослідити складні процеси формування та становлення мовної системи, виявити спільні та специфічні особливості генетично споріднених мов.

Список використаних джерел:

1. Дворніцька Н., Ринда В. Мовознавство: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Апостроф, 2023. 220 с.
2. Карпенко Ю.О. Способи словотвору. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 336 с.
3. Dalewska-Greń H. Języki słowiańskie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 666 s.
4. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia, pod red. R. Grzegorzczukowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa. 1998. 220 s.
5. Grzegorzczukowa R., Zarys słowotwórstwa polskiego: Słów Zarys słowotwórstwa polskiego: słowotwórstwo opisowe. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. 287 s.
6. Dalewska-Greń H. Języki słowiańskie. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002. 667 s.

Отримано: 17.03.2025

Ольга ДОБРИНЧУК

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри німецької мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3304-3811>

РУХЛИВІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто та проаналізовано переваги підходу до формування фонетичної компетентності засобами рухливих ігор. Запропоновані різноманітні рухливі ігри, які можуть використовуватися на уроці німецької мови з метою формування фонетичних навичок учнів.

Ключові слова: фонетична компетентність, рух, рухлива гра, німецька мова, урок німецької мови.

Фонетична компетентність є важливою складовою усіх мовленнєвих компетентностей, насамперед в аудіюванні і говорінні. Але не менш важлива її роль і в писемному мовленні. Оволодіння усім мовленням і читанням уголос взагалі неможливе без стійких слуховимовних та інтонаційних навичок [1, с. 199]. **Актуальність теми.** На нашу думку, використання рухливих ігор як засіб формування фонетичної компетентності на уроках іноземної мови є важливим інструментом, що дозволяє підвищити ефективність навчання, зберігати інтерес учнів до вивчення іноземної мови і розвивати мовні навички в інтерактивному та доступному форматі. **Метою** дослідження є вивчення причин та наслідків недостатньої уваги з боку вчителів та учнів ЗЗСО щодо формування фонетичної компетентності на уроках німецької мови та переваг використання рухливих ігор з метою формування фонетичних навичок учнів на уроці німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що німецька мова досить часто вивчається у ЗЗСО як друга іноземна мова, відповідно у навчальних планах на її вивчення виділяється

менше годин, тому вчителі не завжди можуть приділяти достатньо уваги фонетичним аспектам. Основна увага вчителів німецької мови фокусується на формування лексичних і граматичних умінь та навичок учнів. Багато вчителів ЗЗСО зосереджуються на граматичних структурах і словниковому запасі, оскільки вони є основними для побудови речень та розуміння тексту. Фонетична компетентність часто сприймається як менш критична для первинного засвоєння мови.

Не менш важливим є той факт, що самі ж учні вважають фонетику не такою вже й важливою, тому що вони хочуть швидше навчитися розуміти почуте/прочитане і самі «щось» сказати, а, отже, правильна вимова часто стає другорядною в опануванні німецькою мовою. Також суб'єктивним фактором може стати і низька мотивація школярів, для яких вимова певних звуків, аналогів яких не існує в рідній мові, може викликати неабиякі труднощі.

Нажаль, учні не завжди розуміють, що відсутність навчання правильній вимові в результаті має багато негативних наслідків на різних рівнях. Наприклад, слова важко зрозуміти, тому що співрозмовники не можуть їх асоціювати з будь-яким відомим їм словниковим запасом; слова плутаються з іншими словами, які вимовляються схоже; висловлювання виглядає граматично неправильним, тому що, наприклад неправильно вимовляються умляути або закінчення; розмову доводиться переривати, тому що виникає непорозуміння і доводиться по декілька разів перепитувати; неправильна просодія робить незрозумілим те, що є особливо важливим для мовця. Все це може призвести до того, що співрозмовники будуть сприйматися як смішні або не сприйматися серйозно, тому що люди звертають більше уваги на те, як вони говорять, і менше на те, що вони говорять [2, с. 138-145].

На думку А. Джордана, навчання в русі (*Lernen in Bewegung*) слугує для оптимізації інформаційних процесів і поєднує зміст і методи навчання з можливостями для сприйняття і руху. Рух тут відіграє роль фасилітатора навчання. У навчанні через рух (*Lernen durch Bewegung*) учні отримують додатковий доступ до інформації про зміст уроку через рух. Навчання через рух розглядається як вимір, що відкриває навчання, в якому предметний зміст стає доступним через руховий досвід [3, с. 77-92].

Так, німецька фонетист та практикуюча тренерка з фонетики Сандра Крьомер переконана, що фонетичні навички можуть розвиватися, так би мовити, випадково, і що рухи можуть у цьому допомогти [4, с. 1].

Очевидно, що у сучасних школах недооцінюють рух, як засіб навчання іноземних мов, зокрема німецької. Через рух учні набувають досвіду, відкривають для себе навколишній світ і розширюють свої можливості діяти. Для дітей рух – це не лише засіб пересування, але й форма самовираження, яка також надає можливості для розвитку мови. Дрібна і велика моторика лежить в основі мовного розвитку. Разом з іншими сферами, такими як органи чуття і когнітивні здібності, вони формують основу для успішного оволодіння не лише рідною, а й іноземною мовою.

Пропонуємо розглянути декілька рухливих ігор для формування фонетичної компетентності учнів. Запропоновані ігри включають елементи, коли учні повинні реагувати на вимову слів або фраз, що сприяє покращенню їхнього слухового сприймання.

1. Учні стоять. Учитель визначає звук, на якому діти повинні зосередитися, наприклад звук [e:]. Потім вчитель зачитує слова/речення. Як тільки слово містить попередньо обумовлений звук, учні виконують заздалегідь обумовлений рух (наприклад, присідання). Потім вчитель дає можливість декільком учням прочитати слова/речення ще раз.

2. Певні рухи заздалегідь закріплюються за звуками, наприклад, для звука [ø:] дітей просять встати на одну ногу, для звука [y:] – нагнутися вперед. Вчитель читає слова/речення, діти виконують відповідний рух, коли чують слово із зазначеним звуком. Потім декілька учнів можуть також прочитати слова/речення.

3. Учні стоять. Праву руку, зігнуту у лікті тримають на рівні грудей. Вчитель читає слова двічі. Коли чують наголошений склад – роблять різкий рух вгору-вниз. Наприклад, *Ma-the-ma-TIK, AUF-machen, be-O-bach-ten*.

4. Вправа на розпізнання звуків O-Ö, U-Ü. Учні стоять. Вчитель читає слова. Якщо у слові є звук з умлаутом, то учні нахилиються вперед, якщо без – назад. Наприклад, *konnte – könnte, wurde – würde, mochte – möchte*. Потім декілька учнів також можуть прочитати слова із відповідними літерами.

Важливими є вправи на відтворення звуків або інтонаційні вправи. Наприклад:

1. Вчитель дає прапорець/м'ячик одному учню, називає слово, яке він має вірно повторити і лише після цього передати прапорець/м'ячик наступному учневі. Як різновид гри, вчитель може показувати слово, яке потрібно вірно прочитати.

2. Важливими є вправи на тренування довготи голосних. Для гри потрібні м'яч та хустинка. Вчитель називає пари слів. Якщо у слові короткий голосний звук – учень б'є м'ячем об підлогу і повторює слово з короткою голосною. Якщо у слові довгий голосний звук – відпускає хустинку і поки вона падає повторює слово із довгою голосною.

3. Учні по черзі тягнуть папірець із реченням (наприклад: *Unterrichtsausfall. Was hat er gesagt? Das habe ich gestern zum ersten Mal gesehen. Heute haben wir frei. Denys hat sein Arbeitsheft vergessen. Habe ich Sie richtig verstanden? Ich versuche es.*), кидають кубик, на якому зазначено, як саме потрібно вимовити речення, наприклад, 1. *wütend* 2. *traurig* 3. *enttäuscht* 4. *erfreut* 5. *neutral* 6. *überrascht*. Інші учні відгадують, як вимовив речення гравець.

Висновки. Отже, рухливі ігри є важливим інструментом у формуванні фонетичної компетентності, адже допомагають залучити учнів до активного слухання, створюють позитивну атмосферу, яка стимулює учнів до активної участі, допомагають учням пов'язати певні звуки або слова з конкретними діями, вчать швидко реагувати на завдання, використовувати нові слова та фрази, що допомагає закріплювати правильну вимову в умовах живого спілкування. Рухливі ігри поєднують аудиторне сприйняття, зорову увагу та рух, що допомагає учням запам'ятовувати інформацію на кількох рівнях. Це стимулює як слуховий, так і моторний досвід, що підвищує ефективність навчання загалом.

Список використаних джерел:

1. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О.Б., Бориско Н.Ф., Борецька Г.Е. та ін.; за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2013. 590 с.
2. DLL 03: Deutsch als fremde Sprache / Hans Barkowski, Patrick Grommes, Beate Lex, Sara Vicente, Franziska Wallner, Britta Winzer-Kiontke. München: Klett-Langenscheidt, 2014. 200 S.
3. Jordan A. Didaktische Einordnung der Bewegungsförderung in den Unterricht. In *D. Beigel & A. Jordan (Hrsg.). Beweg dich, Schule! Eine „Prise Bewegung“ im täglichen Unterricht der Klassen 1 bis 13: gehirngerechtes Lernen nach Dorothea Beigel*. 2019. 5. Auflage, S. 77-92.
4. Kroemer Sandra. Phonetik braucht Bewegung. URL: <https://fremdsprachedeutschdigital.de/download/fd/FD-55-Kroemer.pdf> (дата звернення: 27.02.2025).

Отримано: 17.03.2025

Ірина КАЗИМІР

кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри англійської мови
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0230-4281>

КОНТЕКСТУАЛЬНА СИНОНІМІЯ ЯК КАТЕГОРІЯ: КОГНІТИВНО-ДИСКУРСНІ ПЕРЕДУМОВИ

Запропонована стаття покликана схарактеризувати передумови виникнення контекстуальної синонімії як категорії з опертям на її когнітивно-дискурсні характеристики. Визначено підходи вивчення контекстуальної синонімії як категорії.

Ключові слова: контекстуальна синонімія, контекст, варіативність, інтердисциплінарна голістичність, концептуальна інтеграція.

Актуальність теми. Когнітивно-дискурсна парадигма на сьогодні передбачає активне вивчення мовленнєвих явищ, до яких відноситься контекстуальна синонімія та семантика слова в аспекті його близькості чи тотожності крізь призму його емоційно-оцінної характеристики з опорою на психолінгвальні та когнітивістські складові. Значення взагалі та синонімія зокрема завжди привертатимуть увагу лінгвістів, незалежно від того, якими лінгвістичними проблемами вони займаються. Будь-які теоретико-практичні пошуки в будь-яких семасіологічних дослідженнях неможливі хоча б часткового розв'язання проблеми синонімії.

Мета публікації. Досліджуючи контекстуальну синонімію як категорію, апелюємо до принципу інтердисциплінарної голістичності [8], теорій контексту, варіативності та концептуальних блендів. Пропонуються такі підходи до вивчення контекстуальної синонімії:

- *ономасіологічний* (називання одного референта різними лексемами) [9];
- *дискурсивний* (породження контекстуальних синонімів в межах певного контексту) [5];
- *когнітивний* (концептуальні бленди, метафори, метонімії) [2; 6].

Виклад основного матеріалу. Антропоцентризм модерної англістики мотивує нас звертатись до людського чинника у тих чи тих мас-медійних комунікативних контекстах. Газетний текст як одиниця комунікації з особливою семантикою має здатність впливати на читача за рахунок функціонування вербальних та невербальних складників. Когнітивно-дискурсна лінгвістика є молодого галуззю лінгвістичної науки, яка виникла за останню третину минулого століття з утвердженням діяльнісного стилю мислення [7], що піддає критичному аналізу репрезентаційну теорію пізнання і нарощує передумови для формування принципово нового розуміння мови. Такий сучасний підхід поєднує дослідження когнітивних механізмів (як людина сприймає, обробляє та продукує інформацію) із вивченням дискурсу (мовної діяльності у конкретних соціокультурних контекстах) [2; 5].

Іntenційно-ситуативна зумовленість дискурсивного простору тексту завжди є пріоритетним об'єктом дослідження таких інтегративних дисциплін як прагматистика, лінгвокультурологія, дискурсивна лінгвістика, соціолінгвістика та контекстна лінгвістика зокрема.

Актуальним вбачається вивчення лексико-синонімічної одиниці у процесі контекстуалізації. Синонімія як семантико-категоріальне явище у мові може розглядатися тільки на рівні контексту, так як адекватність сигніфікативного змісту слів та виразів визначається в рамках всього висловлювання [1; 3]. Непряме значення у мові нерозривно пов'язане з контекстними умовами його вживання, а саме з контекстом. Межі асоціативних зв'язків, на яких ґрунтується перене-

сення значення (незалежно від основи перенесення), їх розуміння і точність авторської передачі, залежить від структури контексту, з одного боку, а з іншого боку, як механізму, що дозволяє в певних межах обирати потрібні лексичні одиниці для створення образності.

Категорія контекстуальної синонімії вважається натеper одним із комплексних питань лінгвістики, яке потребує остаточного вирішення, незважаючи на зусилля у напрямку теоретичного і практичного осмислення під час вивчення контекстуальних синонімів на матеріалі газетного дискурсу. Синонімічність вербальних одиниць – особливо складне явище, розуміння сутності якого набагато складніше, ніж виокремлення критеріїв синонімічності. Завдяки зміні парадигми відбувається новий перегляд проблем синонімії, здійснюються спроби пояснити синоніми через дію екстралінгвальних факторів.

Висновки. Синонімія є відображенням когнітивного процесу та є певним ментальним дескриптором, який образно характеризує наше мислення. Довгий час синонімія в аспекті термінознавства вважалася явищем шкідливим і свідчила про невпорядкованість вузькоспеціальної лексики. Утім, на сьогодні будь-який дискурс є незамкненою системою, в якій відбувається постійний розвиток нових значень чи понять і тому виникнення синонімії всередині нього неминуче. При розгляді синонімії з когнітивних позицій стає очевидним, що вживання двох і більше синонімів дозволяє схарактеризувати поняття чи явище з різних сторін робить комунікацію ефективнішою.

Список використаних джерел:

1. Басок В.А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2006. 20 с.
2. Казимір І.С. Категорія контекстуальної синонімії у світлі теорії концептуально-метафоричної інтеграції (на матеріалі газетних статей). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2022. № 54. С. 50–54
3. Суддя А.М. Функціонування контекстуальних синонімів-прикметників у німецькомовному художньому дискурсі: когнітивний та прагматистичний аспекти: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2014. 20 с.
4. Семак Л. Семантико-стилістичний аспект контекстуальної синоніміки сучасної української жіночої прози. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 28, Т. 3. С. 77–82.
5. Dijk T.A. van. *Discourse and Context. A Sociocognitive Approach*. New York: Cambridge University Press, 2008. 267 p.
6. Fauconnier G. *Mental Spaces*. Cambridge University Press, 1994. 240 p.
7. Heidegger M. *Vom Wesen der Sprache. Die Metaphysik der Sprache und die Wesung des Wortes*. Zu Herders Abhandlung. Ueber den Ursprung der Sprache Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1999. 220 S.
8. Oguy O., Ivasiuk O. Theory for linguistic practice epistemologically regarded. *Integration in Teaching Foreign Languages: Theoretical and Applied Aspects*: International Conference. Program and Abstracts. L'viv: Publ.center of the I.Franko National University, 2009. P. 42-43.
9. Zeng Xian-mo. Semantic relationships between contextual synonyms. *US-China Education Review*. 2007, Volume 4, No.9 (Serial No.34). URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED502523.pdf> (дата звернення: 08.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

WORTFELDARBEIT IM DAF-UNTERRICHT

У статті розглянуто можливість вивчення іношомовної лексики з використанням техніки словникових полів, що сприяє формуванню системного словникового запасу, оскільки тематично пов'язані слова полегшують їхнє осмислене використання. Проаналізовано трикрокову модель формування лексичної компетентності H. Feilke.

Ключові слова: словникове поле, модель, лексична компетентність.

Relevanz und Zielsetzung. Eine angemessene Unterrichtsmethode mit kommunikativen Tendenzen, die soziokulturelle und psychologische Umstände der Studenten berücksichtigt, könnte zu einer Verbesserung im Wortschatzerwerb beitragen, weil sie auf einer Gruppenmotivation und individuellen Motivation beruht. Die Wortschatzvermittlung ist ein zentraler Bestandteil des Sprachunterrichts, was das Ziel der Forschungsarbeit bestimmt. Oft wird der Wortschatz isoliert gelernt, doch die Methode der Wortfelder bietet eine strukturierte und systematische Möglichkeit, Vokabeln in ihrem Kontext zu erlernen. In diesem Vortrag werden moderne Ansätze zur Wortschatzvermittlung im Deutschunterricht vorgestellt, insbesondere anhand der Methode der Wortfelder.

Forschungsergebnisse. Der Wortschatz stellt eine lexikalische Einheit dar, der in einer spezifischen Weise geordnet ist oder nach Bernd-Dietrich Müller [4] als ein „Schatz mit Struktur“ bezeichnet werden kann. Diese Strukturierung kann nach dem Autor in Koordinationen, Kollokationen, Subordinationen, Synonymen und Antonymen eingeteilt werden.

Für die Wiederabrufung von bestimmten Wörtern unterscheiden wir aktiven und passiven Wortschatz, oder nach U. Häusermann und H.-E. Piepho aktiven und latenten Wortschatz [2]. Während der aktive Wortschatz jederzeit vom Lernenden vom Gedächtnis abgerufen werden kann, muss der latente Wortschatz erst durch bestimmte Lernstrategien wieder aktiviert werden; d. h. einmal gelernte Wörter wurden mit der Zeit ins Unbewusste abgeschoben, von wo aus der Student keinen direkten Zugriff hat. Diese Wörter können zwar vom Lernenden im Sinnzusammenhang erkannt, aber nicht aktiv angewandt werden.

In der Grammatik-Übersetzungsmethode haben sich die Schüler den Wortschatz in mechanischer Form zugeeignet, d.h. die Wörter wurden der Reihe nach auswendig gelernt, ohne lexikalische Klassifizierungen und semantische Einheiten in Betracht zu ziehen. Dazu verwendete man Vokabelhefte mit der Übersetzung in der rechten Spalte. Das Vokabellernen wurde so zur Qual der Schüler, weil jedwede Motivierung fehlte.

H. Feilke hat ein Modell „Wortschatzdidaktischer Dreischritt“ (Abb. 1) erarbeitet.

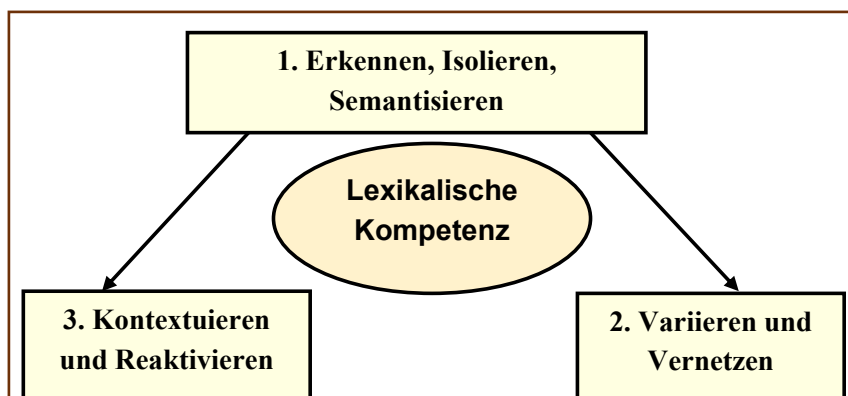

Abb. 1. Model „Wortschatzdidaktischer Dreischritt“ (nach Feilke H.)

Der Wissenschaftler beschreibt die Prozesse der Wortschatzbearbeitung und schlägt die effektiven Lerntechniken vor:

1) isolieren und semantisieren neuer unbekannter oder einfach relevanter Wörter aus dem Handeln heraus oder schulisch im Regelfall aus gelesenen Texten heraus. Solche Lerntechniken – Textvergleich, Textüberarbeitung, Gespräche über Wörter und Wendungen in Textkontext, Nachschlagen im Wörterbuch u.a.;

2) variieren und vernetzen dieses Wortschatzmaterials, Wörter und Wendungen sollten auf unterschiedliche Weise repräsentiert, geordnet und variiert werden. Solche Techniken – herstellen und variieren von Reproduktionen Listen, Glossaren, Assoziationssätze, Wissens- und Handlungsrahmen, Hierarchien Felder u.a.;

3) Reaktivierung und Verwendung dieser Wörter in eigenen schriftlichen, aber auch mündlichen Produktionsaufgaben. Hier erst zeigt sich das Können. Solche Lerntechniken – freies und angeleitetes Sprechen [1, S. 4-13.]

Wortfelder sind Gruppen von Wörtern, die eine gemeinsame Bedeutung oder zu einem gemeinsamen Thema beziehen. Sie helfen dabei, den Wortschatz im Kontext zu verstehen, statt isoliert einzelne Wörter zu lernen. Ein Beispiel: Das Wortfeld „Essen“ umfasst Wörter wie „kochen“, „essen“, „Getränke“, „Restaurant“, „Geschirr“, „Küche“ u.a.

Zu einem Wortfeld gehören nach S. Löbner [3]:

a) Lexeme, die zu derselben grammatischen Kategorie gehören, d.h. Lexeme mit der gleichen Wortartzugehörigkeit;

b) Bedeutungen haben gemeinsame Bestandteile, d.h. die Mitglieder eines Wortfeldes sind über mindestens ein Bedeutungselement/Sem semantisch aufeinander bezogen;

c) zwischen ihnen bestehen klar definierte Bedeutungsbeziehungen, d.h. die einzelnen Lexeme sind inhaltlich durch ihren jeweiligen Platz im System näher bestimmt. Jedes Wort bestimmt auf diese Weise die Bedeutung der Feldnachbarn mit, wie es selbst ebenfalls durch seine Feldnachbarn bestimmt und begrenzt wird. Je mehr Wörter eines ganzen Wortfeldes der Sprachteilhaber kennt, um so mehr ist er in der Lage, die sprachlichen Möglichkeiten bis ins Einzelne auszunutzen, das treffende Wort zu finden.

d) eine solche Gruppe der Lexeme ist bezüglich dieser Beziehungen abgeschlossen.

Die Lexeme eines Wortfeldes bilden also ein Mikrosystem. Wortfelder sind dem komplexen Netzwerk an sprachlichen Ausdrücken, also dem mentalen Lexikon ähnlich. In einem Wortfeld gibt es meistens ein Archilexem, das als Hyperonym mit allgemeiner Bedeutung funktioniert.

Das folgende Beispiel illustriert ein Wortfeld, als dessen Archilexem etwa das Verb *sich äußern* angesehen werden kann: allgemein (*sagen, reden, sprechen, darlegen, ausdrücken, klären...*), sachlich (*mitteilen, berichten, beschreiben, fragen, erwidern, antworten, vorlesen, erklären, referieren, zitieren*), erlebnishaft (*schildern, erzählen...*), zustimmend – nicht zustimmend (*bejahen, billigen, bestreiten, anfechten, widersprechen, kritisieren...*), herausfordernd (*provozieren, reizen, behaupten...*), wertend (*urteilen, schönfärben, meinen...*), leise – laut (*flüstern, murmeln, hauchen, anschreien, anbrüllen*), fehlerhaft (*radebrechen, lispeln, versprechen*), negativ (*spotten, witzeln, höhnen, große Töne reden, leere Worte reden, angeben, aufspielen*), salopp (*quasseln, babbeln, schwatzen, Phrasen dreschen, protzen, große Töne spucken*), regional-dialektal (süddt. *schwätzen*).

Im DaF-Unterricht ist es besonders wichtig, den Lernenden diese Verbindungen aufzuzeigen, um den Wortschatz effizient und nachhaltig zu vermitteln. Durch die Arbeit mit Wortfeldern kön-

nen Lernende ein tieferes Verständnis für die Sprache entwickeln, da sie lernen, wie Wörter im Kontext verwendet werden und welche Beziehungen sie zueinander haben. Um das Verständnis von Wortfeldern zu vertiefen und die Rechtschreibung zu verbessern, können verschiedene Übungen durchgeführt werden. Dazu gehören das Erstellen eigener Wortfelder, das Schreiben von Texten, in denen Wörter aus einem bestimmten Wortfeld verwendet werden, und das Identifizieren von Wortfeldern in gelesenen Texten.

In der methodischen Hinsicht lassen sich solche Techniken vorschlagen:

✓ „*Mindmap*“-Ansatz, bei dem die Lernenden ein zentral eingezeichnetes Thema (z.B. „Arbeit“) auf ein Blatt Papier schreiben und dann weitere Wörter und Assoziationen darum gruppieren (z.B. „Beruf“, „Kollegen“, „Büro“, „Meeting“). Diese Methode fördert das kreative Denken und hilft dabei, Wortfelder visuell und assoziativ zu erschließen;

✓ *moderne Technologien* bieten viele Möglichkeiten, Wortfelder auf kreative Weise zu vermitteln. So können Lernplattformen wie *Quizlet* oder *Memrise* genutzt werden, um interaktive Wortschatzübungen mit Wortfeldern zu erstellen. Diese Apps bieten Übungen, bei denen Lernende Wörter zu bestimmten Wortfeldern zuordnen oder in Lückentexte einsetzen müssen;

✓ *Einsatz von Sprachassistenten und Chatbots*. Hier kann man die Methode der Wortfelder mit modernen KI-Technologien verbinden. Z. B. kann ein Chatbot auf einer Plattform wie *ChatGPT* dazu verwendet werden, interaktive Dialoge zu führen, bei denen Lernende Vokabeln aus bestimmten Wortfeldern einsetzen müssen. Diese Form des Dialogs ist besonders hilfreich, da sie das aktive Sprechen fördert und die Lernenden dazu anregt, die Wörter im Kontext anzuwenden.

Zusammenfassung. Das Wortfeldlernen im DaF-Unterricht erleichtert den systematischen Aufbau des Wortschatzes, indem thematisch verwandte Wörter gemeinsam vermittelt werden. Durch semantische Vernetzung fällt es Lernenden leichter, neue Begriffe zu behalten und sinnvoll anzuwenden. Visuelle Darstellungen, Spiele und kontextbezogene Übungen fördern die aktive Nutzung und Verinnerlichung der Wörter. Diese Methode trägt dazu bei, den Sprachfluss zu verbessern und kommunikative Kompetenzen gezielt zu erweitern.

Literatur:

1. Feilke H. Wörter und Wendungen: kennen, lernen, können. In: Praxis Deutsch. 2009. S. 4-13.
2. Häusermann U., Piepho H.-E. Aufgaben-Handbuch: Deutsch als Fremdsprache: Abriß einer Aufgaben- u. Übungstypologie. München: Iudiciumverlag, GmbH, 1996. 320 S.
3. Löbner S. Semantik: Eine Einführung. Walter de Gruyter. 2012. 402 S.
4. Müller B.-D. Wortschatzarbeit und Bedeutungsvermittlung, Fernstudieneinheit 8, Tübingen: Langenscheidt. 1994. 124 S.

Отримано: 17.03.2025

СУПЕРЕЧНОСТІ У РОЗПОВІДІ ЯК АВТОРСЬКА СТРАТЕГІЯ ВИКРИТТЯ НЕДОСТОВІРНОЇ НАРАЦІЇ

У статті проаналізовано фактичні й логічні суперечності в структурі художньої розповіді як засіб «викриття» ненадійного наратора. Дослідження здійснено на матеріалі роману Зої Геллер «Нотатки про скандал».

Ключові слова: ненадійна нарація, текст, структура, засоби «викриття».

Актуальність теми і мета розвідки. Дослідження ненадійної нарації, виявлення її ознак та створення відповідної типології належить до актуальних проблем сучасного літературознавства. В одній із недавніх публікацій, спираючись на характерні взірці новітньої літератури, ми намагалися систематизувати ознаки ненадійності оповідача та засоби його «викриття» автором безпосередньо в тексті твору [1, с. 14 і далі]. Наразі у пропонованій розвідці спробуємо з'ясувати, в чому полягає ненадійність нарації в романі Зої Геллер «Нотатки про скандал» і які елементи авторської стратегії уможливають читацьке коригування нараторової версії описуваних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман З. Геллер «Нотатки про скандал» (2003; повна назва у першій публікації *What Was She Thinking?: Notes on a Scandal*) був удостоєний Букерівської премії, отримав велику кількість схвальних відгуків; 2019 року був включений до списку 100 найкращих романів ХХІ ст. (за версією газети «*The Guardian*») [2].

Розповідь у романі ведеться від імені Барбари Коветт, викладачки історії однієї з загальноосвітніх шкіл для дітей переважно з родин робітників у північному Лондоні. Фабула твору – драматична історія стосунків 42-річної вчительки мистецтва кераміки Шеби Харт і 15-річного учня Стівена Конноллі.

Текстуально розповідь розгортається перед читачем як «робота в процесі» («Work-in-Progress»), що може бути інтерпретовано як фікційна метаструктура: роман про роман, який ми читаємо. «Подія розповіді» чітко хронологізована: від початку осені 1996 до кінця весни 1998-го. Натомість подія розповідання не є лінійною, а постійно змінюється в часі. «Передмова» як структурна частина щоденника Барбари датована 1 березня 1998 року, потім згадується про внесення нотаток у різні періоди 1997 року, нарешті у фінальній частині розповіді, на початку червня 1998-го, Барбара акцентує на очікуванні Апеляційного суду і повній залежності від неї Шеби, вигнаної з родини і зацькованої журналістами. Кульмінаційним моментом події розповіді є викриття зв'язку Шеби і Стівена, що спричинило скандал у школі й родині, розголос у ЗМІ та судове звинувачення у «розбещенні неповнолітнього». Центральним епізодом події розповідання є ситуація, коли вже після того, як історія стала відомою і Шеба змушена була покинути сім'ю, вона випадково знаходить щоденник Барбари і між ними стається сварка із взаємними звинуваченнями.

Поряд із історією «інтрижки» Шеби не менш важливим планом сюжету є історія стосунків Шеби і Барбари, і, відповідно, два центральних персонажі роману є рівнозначущими для розуміння його змісту. Наратологічна аксіома про те, що зміст історії залежить від того,

хто її розповідає, отримує в цьому творі безумовне підтвердження. Розповідаючи про Шебу, Барбара одночасно розповідає і про себе. І кожна з цих історій має підводні камені, що час від часу виступають на поверхню, маркуючи недостовірність розповідання.

Деконструкцію нарації пропонуємо здійснити, спираючись на аналіз таких її елементів: фактичні й логічні суперечності; позафабульні епізоди розповіді; мимовільне «проговорювання» прихованого; коригування поданої наратором інформації іншими персонажами; самохарактеристики наратора і її характеристики іншими персонажами. За браком публікаційного місця наразі зупинимося лише на фактичних і логічних суперечностях, вважаючи це чи не найважливішим засобом рецепції-верифікації розповіді.

Основна суперечність стосується мети створення «нотаток». Нараторка декілька разів зміщує акценти, формулюючи мотиви і чинники своєї розповіді: від необхідності пояснити характер Шеби до спроби представити щоденник на суді як документ-виправдання.

Для обґрунтування об'єктивності розповіді нараторка вказує, що сама була свідком більшості подій, а решту інформації отримала від Шеби. Ці два складники розповіді постійно переплітаються і змішуються. Такий формат розповіді викликає запитання: наскільки точно нараторка переказує те, що почула від Шеби? Загальновідомо, що будь-який переказ завжди є інтерпретацією. До того ж, починаючи розповідати про якийсь момент стосунків Шеби і Стівена, Барбара надає слово Шебі (її «пряма мова» виділена в тексті курсивом), але потім швидко переводить нарацію у розповідь «від себе», доповнюючи факти власними коментарями, і розгортаючи переказ у наративному форматі.

Посилаючись на розповіді Шеби, Барбара робить заяву, що не має причин їй не довіряти: «I have found no cause to doubt the factual particulars of her account...» [3, с. 8]. Далі в тексті читач постійно стикається з Барбариними характеристиками Шеби, в яких ключовими є слова *instability, inconsistent, changeable*, тобто нараторка підкреслює такі риси характеру і темпераменту Шеби, які, скоріше, викликають сумніви в її можливостях об'єктивувати історію.

Згадуючи момент знайомства з Шебою, Барбара констатує, що відразу відчула між ними зв'язок, щось на кшталт «спорідненості душ»: «It was an intuited kinship. An unspoken understanding. Does it sound too dramatic to call it spiritual recognition?» [3, с. 18]. Але після того, як Шеба, ігноруючи спроби Барбари зав'язати стосунки, зближується з учителькою музики Сью Ходж, відчуття «спорідненості душ» різко змінюється на щось цілком протилежне: «Sheba was not my soul-mate. Not my kindred spirit. She wasn't, in fact, my sort at all» [3, с. 36].

На суперечності розповіді Барбари проливає світло центральний епізод усієї історії. Стосунки Шеби і Коннолі стали «суспільним надбанням» після того, як Барбара нібито мимовільно, без спеціального наміру розказала про них вчителю математики Браяну Бенгу. Як можна зрозуміти з контексту, вона не просто «проговорила», а вчинила це для того, щоб у майбутній невідворотній ситуації відторгнення Шеби соціумом і родиною, зробити її повністю залежною від своєї опіки.

Істотним засобом верифікації достовірності/недостовірності розповіді є позафабульні епізоди. У романі є декілька таких епізодів: коротко викладена історія дружби Барбари й жінки на ім'я Дженіфер, яка розірвала їхні стосунки через надмірну опіку з боку старшої подруги; неприємний інцидент із чоловіком старшого віку біля каси в супермаркеті; згадки про початковий період вчителювання Барбари. Всі вони, хоч і дещо завуальовано, засвідчують неадекватність її поведінки.

Висновки. Розповідаючи про одержимість Шеби Конноллі, Барбара мимоволі розкриває власну одержимість героїнею своєї історії. Якщо «падіння» сюжетної протагоністки є очевидним, то «падіння» нараторки, попри її усвідомлене й неусвідомлене прагнення приховати упередженість, заздрощі, образи, власництво, відкривається в процесі уважного читання і деконструкції елементів «недостовірної» розповіді.

Список використаних джерел:

1. Кеба О.В., Чорноконь В.В. Поетика невизначеності: від модернізму до постмодернізму і далі: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. 212 с.
2. 100 Best Books of the 21st Century. *The Guardian*. 21 September 2019. URL: <https://www.theguardian.com/books/2019/sep/21/best-books-of-the-21st-century>
3. Heller Zoë. Notes on a Scandal. Penguin Books, 2004. 245 p.

Отримано: 17.03.2025

Ганна КРИШТАЛЮК

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0904-4320>

ДИСКУРСИВНА РЕСПОНСИВНІСТЬ В АНГЛОМОВНІЙ ГАЗЕТІ

Спрямованість на інформування та вплив, а також конструювання дійсності робить газетний дискурс тим середовищем, яке породжує респонсивність різного типу. З комунікативних позицій, респонсивність – це вербальна або невербальна реакція на отримане повідомлення, що сигналізує про осмислення адресатом інформації, отриманої від адресанта.

Ключові слова: респонсивність, газетний дискурс, адресант, адресат, вербальна реакція, невербальна реакція.

Актуальність теми дослідження визначається вибором комунікативно-когнітивного підходу до вивчення респонсивності, яка є дискурсивним конструктом, який спирається на принципи соціальної, когнітивної та комунікативної взаємодії адресанта та адресата.

Мета публікації полягає у встановленні дискурсивних особливостей респонсивної події як реакції, яка провокує зворотній зв'язок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікативний процес – двостороння мовленнєва діяльність, в якій виокремлюють план мовця і план слухача. Інтерактивний блок складається з комунікативних кроків чи ходів (“move” – термін Е. Гофмана), що розглядають як одне чи декілька висловлювань чи їх субститути, які здійснюють певний вплив на ситуацію, в якій знаходяться інтерактанти [1, с. 46].

У межах комунікативно-дискурсивного підходу застосовано прийом вербальної реакції (Verbal Response Mode). Цей прийом дозволяє класифікувати висловлення з урахуванням їхнього безпосереднього та прагматичного значення [2, с. 35]. Відповідно, встановлено складники дискурсивної респонсивності в англійськомовній газеті, а саме подію-стимул і подію-респонсивність/подію-реакцію. Подію-стимул співвідносимо з адресантом, а подію-респонсивність із адресатом дискурсу, що почасти знаходяться у відношеннях рефлексивності.

Виокремлено текстові, внутрітекстові та гіпертекстові респонсивні реакції в англійському дискурсі. Текстові респонсивні реакції полягають у використанні текстів газетного дискурсу як засобів реагування на певні події. Описові реакції сприймаються у формі новинного тексту, оскільки зустрічаються на всіх етапах його структури: у заголовку та інших блоках. Гіпотетичні аналітичні реакції структуруються дискурсивними фрагментами, які вказують на потребу в подібних реакціях, їхню позитивну реалізацію в майбутньому. Концепт «централізоване реагування на катастрофу» (*centralized disaster response*) є ефективним інструментом, який дозволяє реагувати на сучасні катастрофи. Поширеною вербальною респонсивною реакцією є контрастивна, яка складається з двох протилежних взаємовиключних реакцій, позитивної та негативної, на подію. Такі реакції, як правило, належать критикам і прибічникам події та розповсюджені в текстах про спортивні новини.

Висновки. У газетному дискурсі респонсивність – це реакція на подію її учасників, редакції, незалежного автора або інших осіб, що осмислюється у межах тексту або гіпертексту. Респонсивність базується на інтерактивності, діалогічності та дискурсивності медіа комунікації. Однак, поряд з діалогічністю, спостерігаємо описову респонсивність, прикрашену імпліцитною емоційністю. Характеристики адресата визначають респонсивність в аспекті готовності до сприйняття та фонових знань. У газетному дискурсі респонсивні реакції частіше набувають форму питально-респонсивної єдності.

Список використаних джерел:

1. Goffman E. *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1983. 335 p.
2. Lampert A., Dale R., Paris C. Classifying speech acts using verbal response modes. *Proceedings of the Australasian Language Technology Workshop*. 2006. P. 34–41.

Отримано: 17.03.2025

Alina KRUK

Candidate of Philological Sciences,

Senior Teacher of the Department of Foreign Languages

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0867-1410>

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

У статті розглядається роль інноваційних методів при вивченні іноземної мови, а саме англійської, що відіграє велике значення в комунікативно-суспільній діяльності здобувачів вищої освіти. Досліджуються різні методи навчання, що сприяють розвитку критичного мислення студентів та ефективному засвоєнню навчального матеріалу.

Ключові слова: інноваційні методи, іноземна мова за професійним спрямуванням, критичне мислення.

Topicality. In social practice, it is important to use monitoring as a method of constant observation of educational process in order to compare normative indicators for checking the processes of students' cognition and communication. These issues are considered in the works of such sci-

entists as G. Bassham [2], T. Buzan [3], O. Guliaieva [1], Hooks Bell [4], W. Irwin [2], Yu. Ivashchenko [1], H. Nardone [2], L. Petrechuk [1], G. Shvachych [1], O. Sobolenko [1], V. Tolstoy [1], J.M. Wallace [2] and many others. Teaching a foreign language in specific purposes requires constant updating of methods, forms and techniques, which is quite relevant at present.

The purpose of this publication is to consider the role of innovative methods used in learning a professionally-oriented foreign language, namely English, which plays a huge role in the communicative and social activities of students, as well as to explore various teaching methods that contribute to the development of students' thinking and help them to understand the peculiarities of foreign language learning system.

The outline of the main research material. When learning a foreign language, many positions need to be taken into account. The words of Hooks Bell are correct, where the author says that "Thinking is an action", since "thoughts are the laboratory where one goes to ask questions and find answers, and the place where visions of theory and praxis come together" [4, p. 7]. After all, these words are the basis of critical thinking, which is important when learning any foreign language. To improve the teaching of foreign language in specific purposes, it is important to use various techniques and methods that will help to improve the memory of higher education students, namely Mind Mapping "can improve memory both during and after learning" [3, p. 10], as Tony Buzan notes, and Key Memory Systems, which serve "for the perfect memorization" of educational material [3, p. 11].

When learning and teaching a foreign language, one should pay attention to training exercises that promote maximum clarity of thought. This requires a clear concept of goals and priorities, a realistic understanding of abilities, and a clear understanding of problems and opportunities. According to Gregory Bassham, William Irwin, Henry Nardone and James M. Wallace, "such self-understanding can be achieved only if we value and pursue clarity of thought" [2, p. 2]. It is also important to use information and communication technologies in education. Gennadiy Shvachych and a number of authors state that they are quite promising for increasing creative activity [1, p. 14].

Conclusions. In general, the methodology of using innovative technologies in teaching foreign language for specific purposes is in a stage of constant development and improvement. And the more we are interested in them or look for new teaching methods, the more effective and productive learning will be.

Literature references:

1. Швачич Г.Г. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навчальний посібник / Г.Г. Швачич, В.В. Толстой, Л.М. Петречук, Ю.С. Іващенко, О.А. Гуляєва, О.В. Соболенко. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.
2. Bassham G. Critical thinking. A student's introduction / Gregory Bassham, William Irwin, Henry Nardone, James M. Wallace. New York: McGraw-Hill, 2011. 490 p.
3. Buzan T. The Buzan study skills handbook. The short cut to success in your studies with mind mapping, speed reading and winning memory techniques. Essex, Harlow: Pearson Education, 2006. 191 p.
4. Hooks Bell. Teaching critical thinking. Practical Wisdom. New York, London: Routledge, Taylor and Francis Group, 2010. 191 p.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ЛИТВИНЮК

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4428-9892>

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ФРАЗОВИХ ДІЄСЛІВ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття аналізує труднощі, з якими стикаються здобувачі вищої освіти при вивченні фразових дієслів в англійській мові. Оскільки фразові дієслова мають багатозначність і часто не піддаються логічному перекладу на українську, це ускладнює їх засвоєння. Запропоновано ефективні методи навчання, зокрема контекстуальний підхід, використання карток та активну практику мовлення, які сприяють глибшому розумінню та правильному застосуванню фразових дієслів.

Ключові слова: фразові дієслова, англійська мова, здобувачі вищої освіти, методи навчання, контекст, мовна практика, багатозначність.

Актуальність теми. Фразові дієслова є однією з найбільших проблем для здобувачів вищої освіти, які вивчають англійську мову. Вони складаються з основного дієслова і однієї чи кількох часток (прийменників або прислівників), які змінюють значення дієслова. Наприклад, у фразах "give up" (здаватися) чи "take off" (вилітати) значення основного дієслова "give" або "take" змінюється в залежності від додавання частки. Цей аспект англійської мови часто спричиняє труднощі для здобувачів освіти, оскільки фразові дієслова не завжди піддаються логіці або структурі звичайних дієслів. Крім того, вони можуть мати множинну значення, що залежить від контексту, в якому їх використовують [2].

Мета публікації. Метою цієї публікації є розгляд проблем, з якими стикаються студенти під час вивчення фразових дієслів англійської мови, а також виявлення ефективних підходів до їхнього засвоєння. Основна проблема полягає в тому, що значення фразових дієслів часто нелінійні і не можна передбачити їхній переклад лише через знання окремих слів. Наприклад, одне й те саме дієслово, поєднане з різними частками, може мати кілька значень, що створює труднощі у вивченні. Тому важливо зосередитися на методах навчання, які допоможуть студентам правильно засвоїти фразові дієслова через контекст та практичне застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною проблемою при вивченні фразових дієслів є те, що їх значення важко передбачити або просто запам'ятати. Зазвичай їхній переклад на українську мову може бути зовсім іншим, ніж те, що можна було б очікувати на основі значення окремих частин фрази. Наприклад, фразове дієслово "break up" може мати кілька значень, таких як "розірвати стосунки", "закрити підприємство", "перервати зустріч" чи "розламати на частини", в залежності від ситуації, в якій воно вживається. Це створює додаткові труднощі для здобувачів освіти, які можуть не завжди правильно зрозуміти, коли і як слід використовувати те чи інше фразове дієслово.

Фразові дієслова є важливою частиною англійської мови, що широко використовуються в повсякденному мовленні, тому знання цих конструкцій є обов'язковим для тих, хто хоче досягти високого рівня володіння мовою. Основною проблемою для здобувачів вищої освіти є те, що ці дієслова можуть мати кілька значень, що залежать від контексту, і тому їх важко запам'ятати. Вивчення фразових дієслів через контекст є одним із найбільш ефективних методів, оскільки дозволяє краще зрозуміти, як і в яких ситуаціях вони використовуються. Важливими є також індивідуальні методи навчання, такі як використання карток для самостій-

ного вивчення, а також активне застосування фразових дієслів у мовленні, діалогах, рольових іграх та монологів.

Іншою складністю є велика кількість часток, що використовуються у фразових дієсловах. Частки можуть бути однозначними, але часто мають кілька значень і можуть поєднуватися з різними дієсловами. Наприклад, частка "up" може використовуватися в таких фразах, як "wake up", "pick up", "bring up", "give up", кожна з яких має своє специфічне значення, і це може заплутати здобувачів освіти. Крім того, існують фразові дієслова, що утворюються не тільки з прийменників, а й з прислівників, що вимагає ще більшої уважності при вивченні [1].

Оскільки фразові дієслова є важливим аспектом англійської мови і широко використовуються у повсякденному мовленні, їх знання є необхідним для досягнення високого рівня володіння мовою. Проблеми, з якими стикаються здобувачі вищої освіти при вивченні фразових дієслів, часто зумовлені недостатньою кількістю практики та відсутністю достатнього контексту для їхнього закріплення. Багато здобувачів освіти можуть запам'ятовувати фразові дієслова лише на поверхневому рівні, не розуміючи їхніх нюансів та конкретних ситуацій, у яких вони використовуються. Це може призвести до помилок у їхньому використанні і, відповідно, до проблем в усному та письмовому мовленні [2].

Ще однією значною проблемою є те, що багато фразових дієслів не мають чіткого перекладу на українську мову, що ускладнює процес їхнього засвоєння. Наприклад, такі дієслова, як "turn up", "get by" або "bring about", можуть бути перекладені різними способами в залежності від контексту, що ускладнює процес навчання. Важливо розуміти, що фразові дієслова є багатозначними і не завжди можна знайти точний переклад для кожного з них. Це вимагає від здобувачів вищої освіти більш глибокого занурення в матеріал і розуміння функціонування цих дієслів в різних мовних ситуаціях.

Одним із найбільш ефективних підходів до навчання фразових дієслів є їх вивчення через контекст. Практика з реальними текстами, діалогами та ситуаціями, в яких використовуються фразові дієслова, допомагає їм краще засвоювати їх і застосовувати на практиці. Наприклад, у процесі читання текстів, перегляду відео або прослуховування аудіозаписів здобувачі освіти можуть зустрічати фразові дієслова, що використовуються в реальному мовленні, що дозволяє їм відразу зрозуміти, як і в яких ситуаціях вони повинні вживати ці вирази [3].

Для ефективного засвоєння фразових дієслів також можна використовувати картки для самостійного вивчення, де кожен здобувач освіти записує дієслово, його значення та приклад вживання в контексті. Візуальні матеріали, такі як таблиці або діаграми, які демонструють різні значення одного і того ж фразового дієслова, можуть також бути корисними для вивчення. Важливим є і регулярне повторення вивченого матеріалу, оскільки фразові дієслова не піддаються лінійному запам'ятовуванню, і для їхнього засвоєння потрібен постійний процес практики.

Інший важливий підхід до вивчення фразових дієслів полягає в активному використанні їх у мовленні. Здобувачі вищої освіти можуть практикувати використання фразових дієслів у діалогах, рольових іграх, монологів. Це дозволяє їм не тільки запам'ятовувати, але й активно застосовувати їх у реальних мовних ситуаціях. Через таку практику здобувачі вищої освіти можуть не лише вдосконалити свої навички використання фразових дієслів, а й покращити свої комунікаційні здібності загалом.

Для викладачів важливо враховувати індивідуальні потреби здобувачів вищої освіти і їхній рівень знань, оскільки фразові дієслова можуть бути складними для здобувачів на

будь-якому етапі навчання. Використання різноманітних методів навчання, таких як групові завдання, проекти, інтерактивні вправи, може допомогти підвищити зацікавленість здобувачів освіти і полегшити процес засвоєння матеріалу. Окрім того, постійний контакт з носіями мови через обмін досвідом або практику мовлення є важливою частиною процесу вивчення фразових дієслів [4].

Висновки. Загалом, труднощі вивчення фразових дієслів в англійській мові є природними, але їх можна подолати за допомогою правильно організованого навчального процесу, активного використання мови в реальних ситуаціях і постійного повторення. Лише за таких умов здобувачі вищої освіти зможуть не лише запам'ятовувати значення фразових дієслів, але й оволодіти ними на високому рівні, що дозволить їм досягти успіху в подальшому навчанні та комунікації.

Список використаних джерел:

1. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course*. Heinle & Heinle.
2. Lewis, M. (2000). *The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward*. Hove: Language Teaching Publications.
3. McCarthy, M., & O'Dell, F. (2024). *English Phrasal Verbs in Use: Advanced*. Cambridge University Press.
4. Thornbury, S. (2022). *How to Teach Vocabulary*. Longman.

Отримано: 17.03.2025

Алла МАРЧИШИНА

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0430-176X>

TEACHING ENGLISH TO PHD STUDENTS: CONTENTS, CHALLENGES, OBJECTIVES

The paper focuses on reasoning what contents, challenges, and objectives the course of English for PhD students should contain. The key components are stated to be writing, speaking, and listening skills. These are to be used in professional and scholarly communication.

Key words: PhD student, communication, listening, reading, writing.

Satisfactory completion of a PhD project (dissertation) is nowadays hardly possible without a good command of a foreign language, predominantly English. The need of proper acquisition of a foreign language, predominantly English, belongs to the **burning issues** among the contemporary Academia. Doctoral students are expected to contribute to their academic community by presenting their research findings in an internationally acceptable manner. This can be provided by fluent academic English. Non-English-speaking researchers cannot usually have proper language backgrounds and thus might face challenges when writing publishable papers or speaking in English. The doctoral students have to develop mastery in research methodology, both quantitative and

qualitative, becoming experts in their chosen area of specialization, and contributing to the academic knowledge base through publications and conference presentations. That is why the course of academic English is obligatory for all doctoral students.

The present study seeks to satisfy the following **objectives**: relevance and role of English for the professional career and academic progress of new scholars; basic competences the PhD students have to acquire.

The learning outcomes include communicating of the research findings in a written and oral forms, submission of scholarly papers to volumes and journals, professional intercourse on different levels, participation in academic events and assemblies, speaking a foreign language in the situations accompanying academic process (trips, social media, mail, membership in professional organizations etc.).

According to the numerous research, English language proficiency plays a crucial role in the psychological well-being of international students [3]. Academic English is effective to encourage students to explore new and innovative approaches for enhancing their English skills. The present study makes an attempt to briefly describe “English for Professional and Academic Communication” and the challenges it faces in Ukraine.

The problem of starting any course in English for Ukrainian students is that they are not offered developmental courses targeting their English academic writing abilities throughout the program [4]. The purpose of the analysed course is to provide researches with the proper writing and speaking skills to improve their ability to communicate ideas and findings in written and oral English within the prescribed forms of academic and professional communication.

Researchers generally point out that the target academic English tasks for PhD students include “reading abstracts, getting down the key ideas from lectures, and writing critiques, summaries, annotated bibliographies, reports, case studies, research projects, expository essays” [6, p. 9]. Learners should demonstrate advanced reading in order to decipher the new information and knowledge. The proper reading outcome includes generalization, recognition, and finding logical relations.

Writing is considered as a major problem for PhD students [5]. As far as non-native speakers have more problems at the word or sentence level compared with the natives, scholars list “examinations, problems and assignments, projects, papers, case studies, reports and miscellaneous writing assignments” [1, p. 308] as the key categories of writing assignments of doctoral learners.

Finally, academic oral communication skills such as presentation or scholarly or professional discussions are the most difficult for PhD students. Forey and Feng stressed the importance of “teaching interactive, interpersonal features that help speakers engage with their audiences” [2, p. 428].

In **conclusion**, it may be stated that internationalisation in higher education has brought with it the increasing use of English for academic communication between expert academics and those who are making their first steps in research and publications. It explicates the need to support academic staff and students in using English for academic purposes. The relevant courses are introduced into the curricula training PhD students. They are focused on formation of such key competences as reading, writing, and speaking. These abilities are to be handled in accordance with each student’s personal objectives and preferences.

References:

1. Canseco G., Byrd P. Writing required in graduate courses in business administration. *TESOL Quarterly*. 1989. Issue 23(2). P. 305–316.

2. Forey G., Feng D. Interpersonal meaning and audience engagement in academic presentations: A multimodal discourse analysis perspective. In: K. Hyland & P. Shaw (Eds.), *The Routledge handbook of English for academic purposes*. New York, NY: Routledge, 2016. P. 416–30.
3. Kim M., Clifton J., Strutt A. Enhancing English Language Proficiency and Well-being in EAL International PhD Students: The Impact of Personalised Autonomous Learning. *Innovative Higher Education*. 2024. Issue 49. P. 271–298.
4. Odena O., Burgess H. How doctoral students and graduates describe facilitating experiences and strategies for their thesis writing learning process: a qualitative approach, *Stud. High Educ.* 2015. Issue 42 (3). P. 572–590.
5. Rosenfeld M., Leung S., Oltman P. The reading, writing, speaking, and listening tasks important for academic success at the undergraduate and graduate levels. TOEFL monograph 21. Princeton, NJ: Educational Testing Service, 2001. 104 p.
6. Scarcella R. Academic English: A Conceptual Framework (Technical report 2003-1). Santa Barbara, CA: Linguistic Minority Research Institute, 2003. 44 p.

Отримано: 17.03.2025

Марія МАТКОВСЬКА

старший викладач кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1047-7027>

ПРОЄКТНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ» З ВИКОРИСТАННЯМ ІКТ

У статті представлені можливості та особливості професійної компетентності студентів із проєктної методики з навчальної дисципліни «Історія англійської мови», що полягають у наявності сформованих англомовних мовно-комунікативних компетенцій, які є складовими когнітивно-технологічного компоненту навчання. Проєктна методика формується на основі знань про мову народу, мовну свідомість, національний характер та комунікативну поведінку представників англо-американського комунікативного простору.

Ключові слова: дистанційні технології, проєктна методика, комунікація, когнітивно-технологічні компоненти навчання.

Актуальність теми. Стрімкий розвиток ІКТ, їх інтенсивне застосування в галузі освіти приводить до розширення рамок освітнього середовища. Так, викладання *Історії англійської мови* за проєктною методикою може здійснюватися як в аудиторії, так і при виконанні самостійної роботи студентів дистанційно. Аудиторна робота включає обговорення проблеми дослідження, опрацювання й ознайомлення з Інтернет-джерелами, представлення презентацій та їх обговорення.

Самостійна позааудиторна робота передбачає написання плану проєктної роботи; опрацювання в індивідуальному й груповому режимах матеріалів з Інтернет-ресурсів; спілкування в умовах обміну інформацією за допомогою електронної пошти, продукування аргументованого письмового висловлювання на форумі, обговорення в чаті; створення мультимедійних презентацій тощо. Оптимальним способом створення проблемної ситуації є, на нашу думку, вербальні ситуації, підготовлені викладачем у системі Power Point. Переваги використання мультимедійних засобів лише тоді будуть реалізовані повністю, коли сприйняття спонукатиме

до мисленнєвої активності, яка буде поєднуватися з різноманітними видами пізнавальної діяльності – від моторних функцій до індуктивного, логічного і креативного мислення. Вирішення цієї проблеми є надання студентам можливості брати активну участь у процесі навчання, що реалізуються за допомогою властивостей інтерактивної платформи Moodle.

Мета статті – характеристика особливостей проєктної методики з навчальної дисципліни «Історія англійської мови», що полягають у наявності сформованих англомовних мовно-комунікативних компетенцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми, слідом за О.Б. Тарнопольським виділяємо наступні види інтерактивності, як-от зворотній зв'язок, часову, порядкову й змістову послідовність та творчу активність. Важливим є той факт, що розробники цієї платформи під час проєктування її компонентів та функціональних можливостей керувалися теорією соціального конструктивізму, яка складає одну з психолого-педагогічних засад навчання англійської мови за проєктною методикою. Однією з найскладніших проблем в організації навчання за проєктною методикою є моніторинг діяльності студентів та їх оцінювання [1].

У плані навчання англомовної мовленнєвої діяльності, проєктна методика розглядається як особлива форма організації комунікативно-пізнавальної діяльності, що створює умови для такої спільної творчої навчальної діяльності студентів, котра моделює науково-дослідницьку фахову діяльність і вимагає від студентів самостійного планування, виконання та оформлення професійно спрямованого фахового проєкту засобами усного або письмового іншомовного мовленнєвого спілкування. Проблемні ситуації з *Історії англійської мови*, які виносяться на створення проєктів: 1. *The Celtic language puzzle*. 2. *The rise and fall of West Saxon*. 3. *Understanding Danes*. 4. *Grammatical transition*. 5. *A beggarly portrayal*. 6. *Linguistic life goes on*. 7. *Dialect life goes on*, etc.

Основними складовими компетентності при самостійному вивченні філологічної дисципліни *Історія англійської мови* є три види компетенцій, а саме: мовна компетенція, мовленнєва компетенція та соціокультурна компетенція.

Мовна (лінгвістична) компетенція передбачає знання системи мови й правил її функціонування при іншомовній комунікації. Мовна компетенція також є інтегративною і включає цілий ряд компетенцій: лексичну, граматичну, фонологічну й орфографічну. Мовленнєва компетенція визначає здатність сприймати й породжувати іншомовні тексти згідно з поставленим чи виниклим комунікативним завданням. Як бачимо, при різноманітності компонентів, що виокремлюються у складі професійної компетентності вчителя англійської мови, провідною залишається комунікативна компетенція, яка, на наш погляд, тісно пов'язана з усіма іншими компонентами професійної компетентності.

Використання інформаційних технологій навчання на заняттях із дисциплін філологічного циклу сприятиме формуванню інформаційної культури майбутніх учителів англійської мови, розвитку їхнього творчого потенціалу, комунікативних умінь, пізнавальної активності. Інтенсивний розвиток технологій дистанційного навчання в найближчому майбутньому відкриє нові можливості для отримання інформації, перетворення її в знання і користування отриманих знань із практики.

Електронний кейс для самостійного оволодіння англомовною мовно-комунікативною компетенцією – це комп'ютерний засіб навчання, який розміщений у мережі модульного середовища навчання К-ПНУ імені Івана Огієнка і містить комплект навчально-методичних мате-

ріалів для формування у студентів умінь англомовної мовно-комунікативної компетенції спілкування та забезпечує керування їх самостійною навчально-пізнавальною діяльністю в позааудиторних умовах. Особливістю навчального матеріалу *електронного кейсу* із навчальної дисципліни *Історія англійської мови* є повнота і цілісність системно організованого комплексу професійно орієнтованих навчальних матеріалів, які дозволяють студенту повноцінно, з територіальною відокремленістю від викладача засвоїти необхідний матеріал та набутти відповідних компетентностей. Інтенсивний розвиток технологій дистанційного навчання в найближчому майбутньому відкриє нові можливості для отримання інформації, перетворення її в знання і користування отриманих знань на практиці. У ході нашого дослідження ми визначили інтеграцію дистанційної кейс-технології у процес самостійного оволодіння учнями та студентами англомовною комунікацією, створеною на основі навчальної платформи Moodle. У сучасному інформаційному суспільстві успішно розробляється нова модель дистанційного навчання – з урахуванням його етичних, правових і моральних принципів, а також теоретичних і методологічних основ організаційного та технічного забезпечення, підвищення ефективності освітнього процесу, професійної підготовки кадрів і оцінки якості освіти.

Висновки. Таким чином, з урахуванням новітніх досліджень у галузі комп'ютерної лінгводидактики, а також особливостей навчання за проєктною методикою визначено вимоги до ДК як засобу підтримки проєктної діяльності студентів у позааудиторний час: відповідність цілям, змісту і методам навчання, максимальне врахування можливостей сучасних ІКТ, дотримання модульної структури, відкритість, забезпечення інтерактивності, створення умов для моніторингу тощо.

Список використаних джерел:

1. Тарнопольський О.Б. Методика навчання іноземної мовленнєвої діяльності у вищому мовному закладі освіти. Київ: «ІНКОС», 2006. 248 с.
2. White C. Language Learning in Distance Education. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. 258 p.

Отримано: 17.03.2025

Ірина МЕЛЬНИК

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8163-7422>

ХИБНІ ДІЇ ПРОВОКАТОРА ЯК ПЕРЕШКОДА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У роботі досліджено вплив хибних дій провокатора на комунікативний процес. Визначено основні механізми провокацій та окреслено шляхи мінімізації їхнього негативного впливу для підвищення ефективності спілкування.

Ключові слова: ефективна комунікація, провокація, провокатор, реципієнт

Комунікація є ключовим механізмом взаємодії між людьми, що не лише забезпечує обмін інформацією, а й є засобом мовленнєвого впливу та розв'язання конфліктів. Ефективність спілкування часто ускладнюється через деструктивні дії окремих учасників комуніка-

тивного процесу, які вдаються до маніпуляцій і провокацій. Ці хибні дії спотворюють зміст повідомлень, руйнують довіру та призводять до конфліктів, що робить вивчення таких механізмів надзвичайно важливим. Саме тому дослідження факторів, які сприяють або перешкоджають успішній комунікації, є **актуальним** і необхідним для підвищення якості міжособистісного спілкування.

Мета публікації полягає у дослідженні впливу хибних дій провокатора на ефективність комунікативного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність комунікації визначається кількома показниками, з-поміж яких найважливіші прагматичний та соціально-психологічний аспекти. Із прагматичного погляду, ефективність комунікації пов'язують із досягненням цілей, що ставлять перед собою комуніканти у певній комунікативній ситуації, та успішністю подолання перешкод, які можуть виникати на їх шляху. Із соціально-психологічного погляду, найважливішою ознакою ефективності комунікації є задоволення учасників комунікативним процесом та міжособистісними стосунками. Комунікація в кожному конкретному випадку характеризується різним ступенем ефективності для кожного комуніканта і не завжди є ефективною для всіх її учасників [3, с. 134]. Флорій Бацевич вважає ефективність спілкування складовою інтерактивності і визначає її як «досягнення у процесах спілкування згоди, взаєморозуміння, кооперації, виформування сприятливої атмосфери комунікації» [1, с. 342].

Одним із факторів, що ускладнюють ефективну комунікацію, є хибні дії провокатора, які спрямовані на маніпуляцію, дестабілізацію діалогу та створення конфліктних ситуацій.

Більшість словників тлумачать провокацію (від лат. *provocatio* – виклик) як “навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою викликати передбачувану реакцію у відповідь і підбурити їх на згубні для них вчинки або рішення”, а провокатора як “таємного агента, що діє шляхом провокацій; підбурювача, який діє зі зрадницькою метою; особу, яка що-небудь провокує” [2, с. 590]. Тобто, провокація у комунікації – це навмисні дії або висловлювання, спрямовані на викликання емоційної реакції, конфлікту чи зміни поведінки співрозмовника у бажаному для провокатора напрямку. Вона може проявлятися у вербальній агресії (гостра критика, образливі висловлювання, сарказм), маніпуляції фактами (перекручення інформації, створення фальшивих аргументів), методом емоційного нагнітання (демонстративне обурення, іронія, звинувачення), підбурюванні до конфлікту (навмисне поширення чуток, наклепи, публічне викриття), зміні теми розмови (відволікання уваги, уникнення відповідей, вкидання провокаційних питань) тощо.

Мовленнєва поведінка провокатора може мати руйнівний вплив на комунікативний процес, оскільки він може вдатись до хибних дій, які не сприяють ефективності спілкування, а викликають емоційне напруження та агресію у реципієнта, руйнують довіру між комунікантами, відволікають увагу від суті розмови, створюють дезінформацію, що призводить до хибних висновків та неправильних рішень. Провокатор може використовувати емоційні реакції для того, щоб збити співрозмовника з пантелику або змусити його діяти на основі емоцій, а не раціональних аргументів. Провокатор може навмисно поширювати неправду або спотворену інформацію, щоб змінити сприйняття ситуації або людей. Це не тільки заважає досягти порозуміння, а й ускладнює процес комунікації. Часто провокатор може перебільшувати або маніпулювати фактами, щоб зобразити певну ситуацію в потрібному для нього світлі, викликаючи непотрібні суперечки чи реакцію. В процесі спілкування часто виникають конфлікти, які можуть призвести до ескалації напруженості і втрати можливості до

конструктивної дискусії. Це все призводить до зниження якості комунікації та уповільнює процес досягнення спільного розуміння. Нерідко такі дії спотворюють інформацію, маніпулюють емоціями співрозмовників і ускладнюють досягнення взаєморозуміння. У результаті комунікативний процес може бути перерваний або трансформований у конфліктний діалог, що заважає конструктивній взаємодії.

Щоб зберегти ефективність комунікації та уникнути впливу хибних дій провокатора, реципієнту варто контролювати емоції, тобто залишатися спокійним і не реагувати імпульсивно на провокацію; відповідати фактами, спростовувати маніпулятивні твердження на основі перевірених фактів; за можливості ігнорувати провокативні питання.

Висновки. Хибні дії провокатора є серйозною перешкодою для ефективної комунікації, оскільки вони спотворюють інформацію, викликають конфлікти та руйнують довіру між співрозмовниками. У результаті комунікативний процес втрачає свою основну мету і перетворюється на джерело напруженості і конфронтації. Однак розуміння механізмів провокації та застосування стратегій нейтралізації допомагає зменшити їхній вплив.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. 2-е вид., допов. Київ, 2009. 376 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови: 50 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського]. Харків: ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с.
3. Яшенкова О.В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 312 с.

Отримано: 17.03.2025

Тетяна МІТРОУСОВА

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри англійської мови
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8961-9381>

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ МАНІПУЛЯЦІЇ В АНГЛОМОВНИХ ЗМІ

У статті розглядається мовна маніпуляція як вплив, що здійснюється однією особою на іншу або групу людей через мовні та невербальні засоби в англомовних засобах масової інформації.

Ключові слова: лінгвістична маніпуляція, прихований вплив, типи мовної маніпуляції.

Поняття “маніпуляція” сягає часів античності, коли воно означало виконання дій за допомогою рук (від лат. слова *manus* – рука, а слово “*manipulare*” – “управляти”). Метафори-зація терміну згодом позначила прагнення “прибрати до рук” [3, с. 48].

Мета статті – розглянути поняття лінгвістичної маніпуляції та її типи в масмедіа, адже таке питання одне з актуальних у сучасних мовознавчих студіях.

Соціологічний словник визначає маніпуляцію дією, яка змушує соціальний суб’єкт (особу, групу, спільноту) мислити та діяти у спосіб, сумісний з інтересами ініціатора, а не за його інтересами, за допомогою прийомів, наприклад переконання, яке навмисно спотворює істину, залишаючи враження свободи думки і рішення [7, с. 436]. У політичному ракурсі –

це форма нав'язування інтересів класу, групи, колективу не примусовими засобами, розпорядженням влади, а шляхом введення в оману [6].

Кембриджський словник англійської мови тлумачить поняття “маніпуляція” як контроль когось або чогось заради власної користі, часто несправедливим або нечесним шляхом [5]. Для більшості науковців основним механізмом маніпулювання є непряме навіювання, що міститься в інформації, яка передається, де відсутня категоричність та явний тиск: “Уся сила впливу переноситься на повідомлення, яке може містити маніпулятивні прийоми” [2, с. 83-84]; також “мовленнєва (мовна) маніпуляція – різновид маніпулятивного впливу, який здійснюється шляхом майстерного використання певних ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну й поведінкову діяльність адресата” [4, с. 50-51].

Акторами маніпуляції є люди, які мають доступ до будь-яких форм публічного дискурсу (найкраще це проявлено в медіапросторі, надто у соціальних мережах). Головним завданням масмедіа є формування громадської думки, тобто створення таких переконань, у яких зацікавлений ініціатор спілкування. Маніпуляція стає засобом спілкування із цільовою аудиторією для досягнення певних ідеологічних цілей. Комунікативна політика медіапростору демонструє витончену палітру маніпулятивних тактик та стратегій з метою нав'язування адресату таких поглядів та переконань, що транслиують інтереси еліт.

Вивчаючи засоби маніпуляції свідомістю в ЗМІ, О. Дмитрук акцентує певні тактики: 1) ухилення від істини (навішування ярликів, узагальнення, неологізми); 2) спотворення інформації (повтор, применшення/перебільшення, замовчування, підтасовка/фабрикація фактів, деформація цілісної картини, посилення на авторитети, категоричність/некатегоричність висловлювань, дистанціювання, подача інформації за принципом релевантності тощо [1].

Так, активно використовуються евфемізми, що зумовлено багатьма чинниками – завуальована авторська думка, приховування достовірної інформації/явищ/правди, нав'язування точки зору, пом'якшення негативних асоціацій, введення в оману та багато ін. Проте, виникають труднощі розпізнавання самого евфемізму та осмислення лексики (найкраще це актуалізується у військовій сфері). Відбувається, наприклад, заміна слова чи виразу на більш нейтральне або з позитивною семантикою (замість ‘crisis’ – ‘challenges’ або ‘uncertain times’; використання протилежних за змістом частин словосполучення; застосування негативних префіксів (замість ‘starvation’ – ‘malnutrition’).

Ще один спосіб маніпуляції – поєднання протилежних за змістом частин словосполучення, за рахунок чого і створюється евфемістичний ефект (‘A US *manchild* president’ [8] замість ‘silly’ або ‘not smart’; коли пишуть про відомого американського політика ‘a man of limited intellect and charisma’ замість ‘stupid’ тощо).

Аналізуючи англomовні ЗМІ, можна говорити про:

1. Селективний відбір лексики. В залежності від відбору слів подається один і той самий факт в протилежному ракурсі. Наприклад, підміна слів ‘перемога’ словами ‘a favorable military outcome’.

‘Rebel forces launched an attack on government troops’; ‘Terrorist groups targeted innocent civilians’. В одному контексті люди, які виступають проти уряду можуть бути ‘повстанці’, в іншому ‘терористи’.

2. Наявність експресивної лексики (з позитивним чи негативним впливом): ‘Heroic soldiers’ або ‘merciless invaders’ – ‘The heroic soldiers fought bravely against the vicious enemy forces’, ‘The merciless invaders wreaked havoc on the peaceful town’.

3. Риторичність запитань, щоб змусити аудиторію погодитись із заявленою позицією без яких-небудь доказів: ‘Saudi Arabia is hosting more Ukraine talks – but how neutral is it?’; ‘Do Trump and co want a world reclaimed by straight white men?’

4. Опущення деталей для часткової подачі інформації: в поясненні політики Трампа – ‘So a big thank you to Reform for providing so much comic relief’.

5. Узагальнення, упереджене ставлення, використання стереотипів. ‘Let’s be clear – the US never had moral supremacy. With Trump, it’s not even pretending any more’.

6. Використання лексики, яка позначає двозначність: ‘I really think we’re going to get it ... but, you know, it takes two to *tango*’ Trump remarked. Тут ‘*tango*’ – ‘переговори’.

7. Невизначеність, яка дозволяє уникати тверджень. Наприклад, ‘It is suggested that ...’, ‘Experts believe ...’ – такі слова створюють ілюзію авторитетної думки, але не говорять про те, ким виявляються ці експерти. Незрозумілим є і те, хто констатує ‘факти’ у Сполучених Штатах: ‘*The US says it has provided about \$61.3bn in military assistance to Ukraine ...*’.

8. Повтор у статтях, як маніпулятивна тактика, яка організує процес комунікації та акцентує увагу на певній інформації.

Лінгвістичні засоби маніпуляції в засобах масової інформації є потужними інструментами, які можуть формувати сприйняття та поведінку аудиторії. Серед них: активне використання евфемізмів – невід’ємна риса сучасного масмедіа. Зумовлене це позамовними чинниками, створюючи іншу дійсність, впливаючи на загальноприйнятну думку, призводячи до спотвореного розуміння фактів.

Список використаних джерел:

1. Дмитрук О.В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англомовній комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2006. 21 с.
2. Грицюта Н.М. Прихована реклама як маніпулятивна технологія ХХ ст.: етичний аспект. *Держава і регіони*. 2010. № 3. С. 81–87.
3. Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): підручник / за заг. ред. Є.Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. 776 с.
4. Руда О. Г. Мовне питання як об’єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія. Київ, 2012. 232 с.
5. Cambridge dictionary: словник. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (дата звернення: 8.03.2025).
6. Pintilie E. Manipulation: A Characteristic of Human Behavior. *New trends in Psychology*. 2021. Vol. 3, №2. P. 10–28.
7. Scott J., Marshall G. A. Dictionary of Sociology. Oxford: Oxford University Press, 3rd edition. 2005. 720 p.
8. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2024/sep/30/trump-ukraine-war-plan> (дата звернення: 8.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ

У публікації здійснено огляд найуживаніших інтерактивних методів навчання англійської мови учнями у ЗЗСО. Подано їхні інструкції та значення для учнів.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, учні, навчальний процес, взаємодія, досвід, співпраця.

Актуальність теми. Інтерактивні методи навчання активно залучають учнів до навчального процесу. Така взаємодія можлива між учнями безпосередньо або між вчителем і учнем чи учнями. Всі інтерактивні методи мають за мету заохотити учнів бути активними на уроці, мислити самостійно, краще засвоювати інформацію. Водночас поліпшуватимуться не лише знання учнів, будуть також зростати їх зацікавленість у навчанні й командний дух, розвиватиметься системне і креативне мислення [1].

Інтерактивні методи навчання – це підхід, за яким учні активно залучаються до навчання за допомогою дискусій, рольових ігор, групової роботи, та інших активних форм [2].

Мета публікації. Метою статті вбачається огляд інтерактивних методів навчання на уроках англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляньмо ж, які найбільш уживаніші інтерактивні методи вчитель англійської мови може використовувати на своїх уроках.

1. Мозковий штурм здебільшого виконується під час активних групових форм роботи. Використання методу сприяє генерації творчих ідей і допомагає учням навчитися працювати разом і вчитися один в одного, не боячись запропонувати навіть незвичайні ідеї.

2. Обговорення. Учні поділяються на групи і обговорюють певну тему, вчитель прислуховується до обміну думок і за потреби скеровує бесіду, заохочує обговорення та співпрацю між учасниками кожної групи. Усі вчать на досвіді один одного, звикають регулярно висловлювати свою думку, завжди обґрунтовуючи її.

3. Підсумкове письмове завдання (exit slips). Бажає використовувати цей метод наприкінці уроку. Можна запропонувати учням письмово відповісти на певне запитання або записати, що було найважливішим із того, що вони дізналися сьогодні. На наступному уроці запитати, чи пам'ятають вони, що записали.

4. Опитування. Складіть перелік питань щодо поточної теми та попросіть учнів позначити запитання, на які вони не знають відповіді. Підготуйте до опрацювання кожного питання матеріали (тексти, таблиці, вправи, відео тощо). Потім нехай вони опрацюють кожний свої прогалини, що сприятиме самостійності прийняття рішень та впевненості у собі.

5. Обмін партнерами. Поділіть учнів на пари для обговорення якогось певного питання. Потім запропонуйте обмінятися партнерами, аби поділитися з новим партнером своєю думкою і думкою партнера з першої пари, що спонукає учнів до пошуку нової лексики та взаємодії із новим партнером.

6. Вимушені дебати. Побудуйте пари таким чином, щоб їх учасники були протилежної думки з якогось питання. Запропонуйте провести дебати, але відстоювати не свою позицію, а протилежну. Це спонукає учнів дистанціюватися від власних переконань і вчить їх більш широко мислити і розглядати питання під різними кутами зору, мислити аналітично.

7. Оптиміст/песиміст. У парах учні мають обговорити якусь тему, обравши роль песиміста чи оптиміста. Емоційна складова і «проживання» теми під час дебатів дозволить їм краще зрозуміти себе і розкритись як особистість. Потім можна занотувати песимістичні й оптимістичні пропозиції й показати, що не все в житті так безсумнівно, як може здаватися.

8. Експертна оцінка. Запропонуйте учням написати есе на певну тему. Хай обмінюються з тим, хто в парі, чи з сусідом по парті. Партнер має зазначити сильні й слабкі сторони есе і запропонувати покращити. Учні можуть навчитися об'єктивно оцінювати один одного.

9. Переможець. Розділіть клас на 4 групи й нехай вони обговорять якусь проблему. Далі одна група має поділитися висновками з іншою. Разом обидві групи мають обрати найкращий зі своїх варіантів і представити його перед класом. Так само мають зробити дві інші групи. Потім клас має обрати групу, чия відповідь серед чотирьох була найкращою.

10. Mind Maps або інтелектуальна карта. Вчитель пропонує розпочати нову тему і малює на дошці чи фліп-чарті схему із асоціацій, які виникають в учнів. Таким же чином можна систематизувати пройдений матеріал. Також можна розділити учнів на групи і попросити створити свої інтелект-карти й потім порівняти. Така активність навчить дітей системно мислити і упорядковувати вивчений матеріал.

Висновки. Інтерактивні методи навчання англійської мови дозволяють не лише поглибити свої знання та компетентності, а й розвинути такі важливі навички, як критичне мислення, комунікація та співпраця. Вони вже довели свою ефективність у сучасному освітньому просторі, тому їх використання лише зростатиме.

Список використаних джерел:

1. 20 інтерактивних методів навчання. *Знайшов*: веб-сайт. URL: https://znayshov.com/News/Details/20_interaktyvnykh_metodiv_navchannia
2. Січинська Л. Інтерактивні методи навчання: переваги та використання в сучасній освіті. *GOSTA*: веб-сайт. 2024. URL: <https://gosta.media/nauka-ta-osvita/interaktyvni-metody-navchannia-perevahy-ta-vykorystannia-v-suchasnij-osviti/>

Отримано: 17.03.2025

Ольга ОСАДЧУК

викладач кафедри німецької мови

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-6206-204X>

ВИКОРИСТАННЯ ЧАТ-БОТІВ І ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА УРОКАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Публікація присвячена застосуванню чат-ботів та технологій штучного інтелекту для вдосконалення навичок усного мовлення учнів під час навчання німецької мови. Підкреслюється ефективність цих технологій у покращенні комунікативних навичок, наданні персоналізованого зворотного зв'язку та мотивації до навчання.

Ключові слова: штучний інтелект, комунікативні навички, чат-бот, мотивація, мовні технології, діалог.

Актуальність теми. Технології штучного інтелекту стають частиною повсякденного життя. Сьогодні складно уявити наше оточення без «розумних пристроїв» і віртуальних помічників, які допомагають у різних сферах діяльності. Інформатизація освіти сприяла впро-

вадженню інноваційних технологій у процес викладання різних предметів, зокрема іноземних мов. Останнім часом з'явилися наукові праці, у яких автори демонструють значний потенціал технологій штучного інтелекту в дидактиці та лінгводидактиці. Завдяки технологіям обробки природної мови та машинного навчання були розроблені чат-боти, які можуть бути ефективно використані для навчання іноземним мовам, зокрема німецької [7].

Мета публікації. У педагогічній літературі з'являються роботи, присвячені розробці методик навчання письмовому та усному спілкуванню іноземними мовами з використанням чат-ботів. Однак, як зазначають численні дослідники, чат-боти не отримали широкого поширення в навчанні іноземних мов через усталені погляди та ставлення до технологій штучного інтелекту [2-4]. Метою цього дослідження є огляд наявних робіт, що аналізують ставлення учнів і викладачів до застосування чат-ботів у вивченні іноземних мов, а також виокремлення основних аргументів «за» та «проти».

Виклад основного матеріалу дослідження. Чат-бот – це програма, створена за допомогою технологій машинного навчання та нейронних мереж. Розроблений людьми для людей, чат-бот адаптується під конкретні цілі [1]. Науковці у своїх працях, що стосуються розробки методик навчання іноземних мов з використанням новітніх інформаційних та комунікаційних технологій (ІКТ), відзначають, що їх впровадження в освітній процес значно підвищує мотивацію учнів і студентів. Одним з найбільш цікавих досліджень є робота Д. Джунайді, Б. Хамуддіна, К. Джуліта, Ф. Рахмана та Т. Деріна, яка зосереджена на розвитку навичок усного мовлення учнів 7 класу за допомогою штучного інтелекту та чат-бота «Lira» [5]. Учні контрольної та експериментальної групи навчалися за однаковою методикою, використовуючи традиційні навчальні матеріали. Однак учні експериментальної групи додатково практикувалися в іншомовному спілкуванні з віртуальним помічником «Lira» поза уроками. Цей чат-бот виявився досить чутливим до точності вимови, що стимулювало учнів правильно вимовляти слова і інтонувати фрази. За результатами експерименту було встановлено, що учасники експериментальної групи досягли значно вищого рівня розвитку навичок говоріння, порівняно з учнями контрольної групи.

Серед сучасних чат-ботів, які допомагають у вивченні іноземних мов, варто відзначити Mondly. Ця платформа дозволяє вивчати 33 мови, зокрема німецьку, і доступна на різних системах, таких як iOS, Android та веб; її використовують 50 мільйонів людей у більш ніж 190 країнах. З моменту свого запуску в 2013 році Mondly поступово підтверджувала, що «інновації» є однією з її основних цінностей. Чат-бот Mondly орієнтований на надання адаптивних уроків, які мотивують користувачів практикувати мову в реальних життєвих ситуаціях, таких як бронювання столика в ресторані. Окрім персоналізованих сценаріїв для кожної мови, важливим досягненням платформи стала розробка бази даних ключових фраз. Чат-бот Mondly розуміє розмовну мову, відповідає людським голосом, а також використовує жести та міміку, щоб створювати динамічні діалоги [6].

Висновки. Чат-боти є сучасними програмами, що функціонують на основі технологій штучного інтелекту, зокрема обробки природної мови та машинного навчання, і можуть бути ефективно використані для навчання учнів та студентів усної та письмової мовної діяльності німецькою мовою. Однак їх використання викликає деякі суперечливі питання серед учнів та викладачів. До переваг чат-ботів можна віднести: підвищення мотивації до вивчення німецької мови, завдяки інноваційним технологіям штучного інтелекту; можливість учнів покращити свої мовні навички; доступність чат-ботів для розвитку мовних умінь учнів незалежно від місця та часу; зниження рівня тривожності учнів під час практики мовлення.

Серед спірних аспектів можна виділити: не всі учні готові замінити вчителя чат-ботом; більшість розмовних чатів орієнтовані на учнів з рівнем володіння мовою А2-В1; обмеженість набору фраз і шаблонність, що використовується чат-ботами.

Список використаних джерел:

1. Пастернак М. Що таке чат-боти та кому вони потрібні. *CreativeSMM*: веб-сайт. 2017. URL: <https://creativesmm.com.ua/shho-take-chatbot-ta-komu-vonu-potribni/>
2. Çakmak F. Chatbot-human interaction and its effects on EFL students' L2 speaking performance and speaking anxiety. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*. 2022. No. 16 (2). P. 113-131. URL: <https://novitasroyal.org/download/chatbot-human-interaction-and-its-effects-on-efl-students-l2-speaking-performance-and-anxiety/>
3. Han D. The Effects of voice-based AI Chatbots on Korean EFL Middle School students' speaking competence and affective domains. *Asia-pacific Journal of Convergent Research Interchange*. 2020. Vol. 6, no. 7. P. 71-80. DOI: <http://doi.org/10.47116/apjcri.2020.07.07>
4. Haryanto E., Ali R. Students' attitudes towards the use of Artificial Intelligence SIRI in EFL learning at one public university. *International Seminar and Annual Meeting BKS-PTN Wilayah Barat*. 2018. Vol. 1, no. 1. P. 190-195. URL: <http://conference.unsri.ac.id/index.php/semirata/article/view/1102>
5. Junaidi J., Hamuddin B., Julita K., Rahman F., Derin T. Artificial Intelligence in EFL Context: Rising Students' Speaking Performance with Lyra Virtual Assistance. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29 (05). P. 6735-6741. URL: <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17726>
6. Kim H.S., Cha Y., Kim N.Y. Effects of AI chatbots on EFL students' communication skills. *Korean Journal of English Language and Linguistics*. 2021. No. 21. P. 712-734. URL: http://journal.kasell.or.kr/_PR/view/?aidx=30253&bidx=2451
7. Robert J., Muscanell N. 2023 EDUCAUSE Horizon Action Plan: Generative AI. 2023. URL: <https://library.educause.edu/resources/2023/9/2023-educause-horizon-action-plan-generative-ai>

Отримано: 17.03.2025

Вікторія РИНДА

асистент кафедри слов'янської філології

та загального мовознавства

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3883-7984>

ФОРМУВАННЯ ФЕМІНІТИВІВ У ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядається спроба про функціонування соціальної норми та про мовні та кодифікаційні зміни стосовно особових іменників жіночого роду. Головна мета – поставити та осмислити проблему форм жіночого роду в сучасній польській мові на основі критичного порівняння думок щодо їх створення та вживання, сформульованих Радою польської мови.

Ключові слова: фемінітив, словотвір, аналітична і синтетична форми, комунікативна лінгвістика, структурно-семантичний аналіз.

Актуальність теми. Використання фемінітивів, фемінізація в українській і польській мовах є темою багатьох наукових досліджень. Як зазначено у Протоколі пленарного засідання Ради польської мови Польської Академії Наук від 19.03.2012 року: «Dyskusja o formach żeńskich trwa od ponad stu lat. Na początku dwudziestego wieku zwyciężyła tendencja do regularnego tworzenia feminatywów, ale przez cały czas żywa była także przeciwna tendencja – do

zaznaczania żeńskości za pomocą rzeczownika *pani* poprzedzającego formę męską (*pani doktor*) lub przez związki składniowe typu *nasza dyrektor zdecydowała*) («Дискусія про іменники жіночого роду триває вже понад 100 років. На початку двадцятого століття переважала тенденція регулярного утворення фемінітивів, але також спостерігалось певне тяжіння до способу зазначення жіночості з допомогою слова – звертання *Пані*, яка має знаходитись в препозиції до слова чоловічого роду або виражатись іншим синтаксичними чи семантичними засобами. На приклад: *pani doktor* або *nasza dyrektor zdecydowała*—*наша пані директор вирішила*») [5].

Метою подібних досліджень є вивчення особливостей використання фемінітива у мовленні, структурно-семантичний аналіз, обґрунтованість їх застосування, симетрія регулярності утворення «жіночих особових форм», які синтаксично незалежні, а також застосування форм аналітичних: лексеми «*pani*» і чоловічої особової назви.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зазначити, що два загальноприйняті способи називання – це, швидше за все, засоби, які, певним чином, заповнюють лексичну прогалини. Причиною її виникнення є відсутність широко застосовуваних синтетичних форм жіночого роду. Необхідно проілюструвати дві протилежні тенденції, які можливо віднайти в польській мові двадцятого століття, а саме – тенденцію до симетричного і регулярного утворення незалежних синтаксичних особових форм жіночого роду та спосіб, який популяризувався в другій половині ХХ століття. Цей спосіб полягає на сигналізованні приналежності до жіночої статі вищевказаним способом або за допомогою морфо синтаксичної конгруенції. Вибір форми визначається насамперед відповідно не до традицій чи правил системи мови, а суспільним фактором. Саме аргументом на вибір того чи іншого варіанту зумовлений мовною ситуацією, контекстом та іншими чинниками, між іншим і естетичним. Варто зазначити, що широке застосування особових «чоловічих» і «жіночих» назв ще стикаються із певним опором використання «жіночих» назв частиною користувачів та носіїв мови на яке вони мають право. Треба зауважити, що завданням мовознавців полягає у даному випадку у тому, щоб дослідити і описати тенденції та зміни, які виникають в межах однієї мовної системи.

Зауважимо, що фемінітив у польській мові утворюється наступним чином: за допомогою суфікса *-ka* *naucycielka*, *psycholożka* (сьогодні також можливо *chirurgzka*), *-yni/-ini* *naukowszyni*, *członkinini*, *-ica* *diablica* та ін... Спосіб з використанням саме суфікса *-ic* *posłica* демонструє теж можливість варіативності і лексичного різноманітності. Оскільки вище зазначена форма є неприйнятною, в мові існує слово – *posłanka*. Зауважити варто також, що подекуди наголошується про багатofункціональність суфікса *-ka*. Варто зауважити, що в польській мові, крім інших суфіксів, даний суфікс використовується для творення демінутива, пестливої форми слова: *dziewczynka*, *córeczka*, *żaróweczka* та ін..

Треба зазначити, що проблемним може виявитись нездатність розрізнити формальні аспекти будови мови від її лексичного, семантично-прагматичного, стилістичного і суспільного виміру.

Висновки. Важливо, що особові форми жіночого роду значною мірою стали більш використовуваними і вживаними. Як зазначали вище, в мові широко використовуються форми: *socjolożka*, *polityczka* czy *posłanka*, хоча на кінець першої половини ХХ ст. був популярним. Погоджуємось із думкою професора Мирослава Банько, що однією із функцій мови є її «інклюзивність», тобто не виключення нікого і нічого з оточуючої реальності і тому, використання фемінітива є тому яскравим прикладом.

«Важко зрозуміти, а навіть взагалі неможливо, як пояснити кут розбіжності, який наявний в двох характерних особливостях, зазначених Радою Польської мови процесами суто мовними.... Динаміка функціонування демонструє, що застосування фемінітива пов'язана із суспільними, ідеологічними, культурними, а також з емоційною сферами життя» [2, с. 238-239].

Список використаних джерел:

1. Брус М.П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія. Івано-Франківськ, 2019. 440 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0009388 (дата звернення: 08.03.2025)
2. Latos A. Feminaywa w Stanowiskach Rady Języka Polskiego. Język a ewolucja normy społecznej. *Postscriptum Polonistyczne*. 2020. № 2(26). S. 227-242. URL: https://www.researchgate.net/publication/349064362_Feminatywy_w_stanowiskach_Rady_Języka_Polskiego_Język_a_ewolucja_normy_społecznej (дата звернення: 08.03.2025)
3. Miodunka W. T. (red.) *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Kraków: Universitas, 2009.
4. Stanowisko Rady Języka polskiego przy Prezydium PAN w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów (25.XI.2019 r.) URL: https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1861:stanowisko-rjp-w-sprawie-żeńskich-form-nazw-zawodow-i-tytułow (дата звернення: 08.03.2025)
5. Stanowisko Rady Języka polskiego przy Prezydium PAN w sprawie żeńskich form nazw zawodów i tytułów (19.03.2012 r.) URL: <https://rjp.pan.pl/?view=article&id=1359:stanowisko-rady-języka-polskiego-w-sprawie-żeńskich-form-nazw-zawodow-i-tytułow&catid=109> (дата звернення: 08.03.2025)

Отримано: 17.03.2025

Ірина СВДЕР

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1200-4215>

SUPRASEGMENTAL FUNCTIONS IN INTERPRETING

The article deals with the notion of suprasegmentals in interpreting. These features allow interpreters to convey not just the literal meaning of a message, but its emotional and contextual subtext. Interpreters face challenges in managing suprasegmental functions due to language differences, cultural norms, and cognitive demands, but their mastery is essential for accurate and effective interpretation.

Key words: suprasegmentals, communication, interpreting, meaning, function, discourse.

The relevance of the research. Suprasegmental features, such as intonation, stress, rhythm, and pitch, are crucial elements of spoken language that go beyond individual sounds (segments) and contribute to the overall meaning and communication in spoken discourse. In the context of interpreting, these suprasegmental elements serve several functions that significantly impact the clarity, accuracy and naturalness of the interpretation.

The aim of this article is to explore the role and significance of suprasegmental elements and their functions in the interpreting process. The challenges interpreters face in managing these

notions, especially given the cognitive demands and language-specific differences, should be examined. Additionally, the article aims to deepen the understanding of suprasegmentals in interpreting, ultimately emphasizing their essential role in successful communication.

Presentation of the main material of the research. D. Crystal, P.M. Bertinetto, B. Hayes, A. Pierrehumbert, P. Ladefoged, F. Pöchhacker, among others, have contributed significantly to our understanding of how suprasegmental features function in speech and their role in communication.

Suprasegmentals are also called “music of a language” and they are not limited to single sounds but often extend over syllables, words or phrases [4, p. 63]. Suprasegmental features are those that extend over more than one phoneme or word, influencing speech patterns, meaning and emotional undertones. These elements are aspects of speech that involve more than single consonants or vowels. They are features of spoken language which are not easily identified as discrete segments [6, p. 2]. These features are crucial for interpreters, as they play a significant role in ensuring that the speaker’s intention, tone, and emotional context are faithfully rendered in the target language.

For example, intonation is essential for signaling whether a sentence is a statement, question or command. According to Gile, “intonation is one of the key aspects of speech that interpreters need to reproduce faithfully to maintain the speaker’s intended meaning” [2, p. 26]. For instance, a rising intonation at the end of a sentence in English often indicates a question. In interpreting, failure to replicate this intonation could lead to a misunderstanding of the speaker’s intentions.

Moreover, interpreting a statement with the correct intonation helps maintain the natural flow of the conversation. For example, in conference interpreting, where the speaker’s voice may rise or fall depending on the topic's emotional content, interpreting without the appropriate intonation could alter the meaning and tone of the message.

Stress placement in interpreting is not just a linguistic choice but a means of highlighting crucial elements for the target audience. For interpreters, reproducing the appropriate stress patterns in their delivery ensures that key information is highlighted and the speaker's intended focus is preserved.

Rhythm refers to the pattern of sounds in speech, which is influenced by the timing of syllables and pauses. Different languages have distinct rhythmic patterns, and interpreters must adapt to these patterns when switching from one language to another. Moreover, rhythm aids in pacing, helping both the speaker and the interpreter maintain an appropriate speed of communication. An interpreter who mimics the rhythm of the original speech can prevent awkward pauses or hurried delivery, ensuring a more seamless and natural interpretation.

Pitch, or the perceived frequency of a sound, influences the emotional undertones of speech. A high or low pitch can signal excitement, anger, sadness, or other emotions, which are critical in conveying the full meaning of the speech.

In interpreting pitch serves a dual function. First, it helps interpreters detect emotional nuances in the source language, which must then be faithfully conveyed in the target language. For instance, a speaker expressing anger may raise their voice, signaling an emotional shift that the interpreter must capture to maintain the speaker's tone.

As noted by Pöchhacker “pitch plays a central role in rendering the emotional and subjective components of discourse” [5, p. 112]. Interpreters are tasked with identifying these emotional cues and ensuring that the tone of the interpretation mirrors the speaker’s emotional state.

Pauses, whether they occur between phrases or after a key word, are another suprasegmental feature that interpreters must manage carefully. Pauses can serve various purposes, such as signaling a change in thought, giving the speaker time to gather their ideas, or emphasizing certain parts of the speech. In consecutive interpreting they provide interpreters with the necessary time to process the message and formulate an accurate translation. However, when delivering simultaneous interpretation, interpreters must minimize unnecessary pauses to maintain fluency and coherence in their output.

Interpreting involves high levels of cognitive processing, as interpreters must simultaneously attend to both linguistic content and suprasegmental features. The challenge is particularly evident in simultaneous interpreting, where interpreters process the speaker's message in real time and must reproduce it while also maintaining natural intonation, rhythm, and stress patterns.

Suprasegmentals are not just linguistically significant; they are also culturally embedded. Different cultures may use intonation, stress, and rhythm differently. For instance, some cultures use rising intonation to signal politeness or uncertainty, while others might use it to emphasize a question or surprise [1]. Interpreters, therefore, must be aware of how the target language community perceives and uses these features. Formerly we may observe some problems of foreign-language learning (unnoticed cultural differences, prosodic and paralinguistic features) and growing tolerance for cultural and linguistic relativism [3, p. 41]. Cultural differences can sometimes cause interpretive errors, especially when the interpreter fails to adapt suprasegmentals to the target culture's communication style.

Conclusion. Suprasegmentals are an essential aspect of interpreting. They help preserve the emotional, social, and contextual nuances of the source message, making it possible for the target audience to fully understand not only what is being said but also how it is being said. However, interpreters face significant challenges in managing these features, particularly when working with languages that use suprasegmentals in vastly different ways. Understanding and mastering suprasegmental functions allows interpreters to bridge linguistic and cultural gaps, facilitating communication in various professional settings.

References:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge, 2018. 390 p.
2. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. John Benjamins Publishing Company, 2009. 283 p.
3. Kuzenko H. M. Translation as cross-cultural communication. *Science and Education a New Dimension. Philology*, V(33), Issue: 123, 2017. P. 40-43.
4. Ladefoged P. A Course in Phonetics. New York: Harcourt Brace, Jovanovich, 2006. 339 p.
5. Pöchhacker F. *Introducing Interpreting Studies*. Routledge, 2004. 264 p.
6. Shafaat Hussain, Sumaiya Sajid. Applications of Suprasegmental in EFL Classroom: A Short Review. *International Journal of Scientific and Research Publications*, V. 5, Issue 9, September 2015. P. 1-7.

Отримано: 17.03.2025

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ В ОБРАЗАХ ГОЛОВНИХ ГЕРОЇВ ТВОРУ “ВЕЛИКИЙ ДРУЖНИЙ ВЕЛЕТЕНЬ” РОАЛЬДА ДАЛА

У статті розглядається проблема ідентичності головних героїв твору Роальда Дала “Великий Дружній Велетень”. Аналізується, яким чином персонажі, Великий Дружній Велетень і Софі, проходять процес самоідентифікації та як їхні особистісні риси розкриваються у контексті їхнього оточення.

Ключові слова: ідентичність, Великий Дружній Велетень, Софі, велетень, дружба, моральні цінності.

Ідентичність є ключовою категорією літературознавчого аналізу, що відображає становлення особистості персонажів під впливом внутрішніх і соціокультурних чинників. Вона охоплює самоусвідомлення, належність до спільноти та формування моральних орієнтирів. У художніх творах ідентичність персонажів розкривається через їхній шлях самопізнання, подолання викликів і соціальних обмежень.

Актуальність дослідження ідентичності в літературі зумовлена суспільними трансформаціями, що впливають на самоусвідомлення особистості. У сучасному світі глобалізація й технологічні зміни змінюють соціокультурні норми, роблячи проблему ідентифікації особливо значущою. Література відображає ці процеси, показуючи, як персонажі адаптуються до нових реалій. Роман Роальда Дала “Великий Дружній Велетень” (1982) ілюструє формування особистісної ідентичності героїв у цьому контексті.

Метою статті є дослідження процесу самоідентифікації Великого Дружного Велетня та Софі через їхні соціальні взаємодії, моральний вибір та мовні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливої уваги заслуговує питання самоідентифікації Великого Дружного Велетня, який, на відміну від інших представників свого виду, обирає шлях моральної відповідальності, емпатії та доброзичливості. ВДВ відрізняється від своїх родичів не лише фізичною слабкістю, а й моральними переконаннями. Він єдиний серед велетнів, хто не їсть людей, що відображає його етичний вибір та відстороненість від жорстокості. Інші велетні, такі як *Костохруст*, *Дітопожирач*, *Досмертістискач*, *М'ясопоглинач*, *Угорлоковтач*, *Дівчатокчавчав*, *Кровопопивач*, *Різниченко*, *Тілогриз* втілюють безжальність та агресію, тоді як ВДВ проявляє співчуття та готовність допомагати.

Яскравим прикладом його гуманізму є епізод, коли він пояснює Софі свою відмову їсти людей: “*Ти думати, раз я велетень, то я людоджерний канібаламут?! Усі велетні – канібаламути й душогубчики! ... Щоб я гризати людські створінькала?! Інші велетні – так! А я цього ніколи! Всі інші велетні пожирають їх щокожної вечері, а я – ні! Я – велетень-дивак! Я – добрий і баламутний Велетень! Я – єдиний добрий і баламутний Велетень у Країні Велетнів! Я ВЕЛИКИЙ ДРУЖНИЙ ВЕЛЕТЕНЬ! Я – ВДВ*” [1, с. 24-30].

Мовлення велетня насичене неологізмами та креативними словотвореннями, що є ключовим аспектом його ідентичності та відображає його особливе світосприйняття. Наприклад, ВДВ вживає слово “шумбурбулька” для позначення газованого напою, який має незвичайну властивість піднімати людину в повітря. Інший приклад – “свистопурки”, що опи-

сує звуки, які супроводжують цей ефект: *“Пуркнув, фуркнув і приземлився”* [1, с. 82]. Він також виголошує: *“Цибато! Фантрасмічно! Гиготично!”* [1, с. 84]. Подібні мовні особливості не лише підкреслюють доброзичливий та веселий характер героя, але й акцентують його відмінність від інших велетнів, чиє мовлення відзначається грубістю.

Особливо виразно розкривається ідентичність ВДВ в епізоді з ловлею снів. Він із захопленням і трепетом коментує процес, використовуючи яскраві експресивні конструкції: *“Це ляльний кліпунчик!... Це візіяна! Це золотиста візіяна! Ой божже-дайбоже! – захоплено промовив він, тримаючи перед собою банку. Ох і пощастивить якомусь мовлятку, коли я вдмухнути цей чудесенний сон до його спальни!”* [1, с. 100]. Його реакція на впійманий кошмарний сон також наповнена емоційністю та власними лексичними новотворами: *“Я зловляти жахомахнючого жахомастика! Це не просто поганючий сон! Це гіршіше! Це кошмаріон!”* [1, с. 103]. Використання авторських неологізмів у мовленні ВДВ відіграє важливу роль у розкритті його характеру, підкреслюючи не лише його доброзичливість і вигадливість, а й специфічний світогляд, що різко контрастує з примітивними інтересами інших велетнів, зосереджених виключно на споживанні людського м'яса.

Ключовим моментом самовизначення ВДВ постає його рішення діяти на благо людства. Спочатку він зізнається у своїх страхах і безсиллі перед іншими велетнями, визнаючи: *“Всі велетні значно більші за мене. Я проти них карлик, ліліпунчик, вірастюлик. Сім метрів у Країні Велетнів – на сміх кроликам”* [1, с. 40]. Ця відвертість відображає його початкове відчуття вразливості та страху перед фізично сильнішими велетнями. Однак подальший розвиток подій демонструє його внутрішню трансформацію: поступово долаючи власні страхи, він знаходить відвагу та стає на захист людей, тим самим остаточно утверджуючи свою індивідуальність та моральну позицію.

На початку роману Софі постає як самотня та вразлива дівчинка, яка мешкає в сирітському притулку. Її характер формується в умовах суворого режиму, що сприяє розвитку її спостережливості та обережності. Момент зустрічі з ВДВ стає поворотним пунктом її особистісної трансформації. Первинні почуття страху та невпевненості поступово витісняються довірою. Взаємодія з ВДВ дозволяє Софі розвинути критичне мислення та виявити лідерські якості, що проявляється, зокрема, у розробці плану боротьби з велетнями.

Визначальним етапом у процесі формування ідентичності Софі стає її звернення до королеви Великої Британії, яке слугує кульмінацією її особистісної трансформації. У цьому моменті героїня демонструє рішучість і здатність чинити вплив на події глобального масштабу, що свідчить про її моральну зрілість. Зокрема, її заклик: *“Ваша Величносте, нам потрібно спіймати інших велетнів і не дозволити їм їсти людей”* [1, с. 214] є вербальним виявом її переходу від пасивного спостереження до активної участі у розв'язанні суспільно значущої проблеми. Ця подія символізує її перетворення з беззахисної сироти на особистість, здатну не лише формувати власні моральні орієнтири, а й відстоювати їх.

Крім того, важливою складовою ідентичності Софі є розвинена емпатія та здатність до прощення, що проявляється в її захисті ВДВ перед іншими людьми. Софі оцінює особистість не за зовнішніми характеристиками, а крізь призму моральних якостей, що підтверджується її твердженням: *“Він не такий, як інші велетні... Він добрий і ніжний. І він мій друг”* [1, с. 235]. Таким чином, ідентичність Софі формується на основі ключових цінностей, таких як дружба, справедливість та відповідальність за інших, що визначає її як активного суб'єкта морального вибору.

ВДВ знаходить у Софі споріднену душу, а вона бачить у ньому не чудовисько, а особистість, здатну на співчуття та героїзм. Кульмінацією цього процесу стає їхнє утвердження у світі людей: *“Королева видала наказ про те, щоб у Віндзорському парку, неподалік її замку, для Великого Дружнього Велетня негайно збудували спеціальний будинок з височенними стелями і дверима. А поряд побудували гарненький будиночок для Софії”*[1, с. 262].

Висновки. Отже, у романі “Великий Дружній Велетень” ідентичність персонажів формується через взаємодію, подолання страхів і моральний вибір. Софі проходить шлях від ізоляції до інтеграції, а ВДВ утверджується як морально виняткова особистість. Роман наголошує, що ідентичність визначається вчинками, підкреслюючи цінність індивідуальності, емпатії, дружби та відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Дал Р. ВДВ. (Великий Дружній Велетень). Повість / перекл. з англ. В. Морозова; за ред. І. Малковича. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 272 с.

Отримано: 17.03.2025

Наталія СТАХНЮК

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології
та загального мовознавства

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9078-9444>

JĘZYK JAKO NARZĘDZIE DEMASKACJI RZECZYWISTOŚCI W TWÓRCZOŚCI DOROTY MASŁOWSKIEJ: MIĘDZY GROTESKĄ A KRYTYKĄ SPOŁECZNĄ

Artykuł analizuje sposób, w jaki Dorota Masłowska wykorzystuje język jako narzędzie demaskacji współczesnej rzeczywistości, łącząc groteskę z ostrą krytyką społeczną. Autorka bada, jak deformacja językowa, styl potoczny i pastisz kultury masowej pozwalają Masłowskiej obnażać mechanizmy rządzące polskim społeczeństwem.

Słowa kluczowe: język, styl, krytyka, kultura, społeczeństwo.

Problematyka języka w literaturze współczesnej jest jednym z kluczowych obszarów, w którym autorzy podejmują refleksję nad rolą mowy w kształtowaniu rzeczywistości. Współczesne teksty literackie często ukazują język jako narzędzie nie tylko komunikacji, ale i dezintegracji, alienacji czy manipulacji. W obliczu globalizacji, rozwoju mediów masowych i technologii, język staje się przestrzenią, w której zachodzą napięcia między tradycyjnymi formami wyrazu a nowymi, eksperymentalnymi strukturami.

W literaturze współczesnej język bywa często dekonstruowany, a autorzy podejmują gry z formą, stylem, a także znaczeniem słów. Przykładem może być postmodernizm, który wprowadza zacieranie granic między fikcją a rzeczywistością, a także bawi się konwencjami i językowym kanonem. Język w takim ujęciu staje się nie tylko środkiem do przedstawiania świata, ale także przestrzenią do jego podważania.

Nie mniej ważną rolę pełni język w literaturze, która stawia sobie za cel krytykę społeczną. W takich przypadkach słowo staje się bronią w walce o zmianę społeczną, a autorzy wykorzystują jego potęgę do ujawniania mechanizmów władzy, ideologii, a także ukrytych sprzeczności w życiu

społecznym i politycznym. W ten sposób współczesna literatura nie tylko oddaje obraz rzeczywistości, ale staje się jej istotnym komentatorem, a język nabiera charakteru narzędzia demaskacji.

Język w twórczości Doroty Masłowskiej odgrywa kluczową rolę jako narzędzie zarówno konstrukcji, jak i demaskacji rzeczywistości. Autorka wykorzystuje go w sposób eksperymentalny, często łącząc wulgaryzmy, patos, slang i elementy mowy potocznej z literackimi konwencjami, co sprawia, że jej teksty mają wyrazisty, charakterystyczny rytm i dynamikę. W twórczości Masłowskiej język staje się przestrzenią, w której odsłaniane są mechanizmy społeczne, ideologiczne i kulturowe, a także miejsce, w którym występuje krytyka tychże mechanizmów.

Przede wszystkim język w książkach Masłowskiej pełni funkcję demaskatorską – ukazuje, jak język kształtuje rzeczywistość, a jednocześnie, jak jest narzędziem w rękach władzy, mediów i kultury masowej, które manipulują społeczeństwem. W powieści *„Wojna polsko-ruska pod flagą białą-czerwoną”*, w której narracja toczy się w stylu chaotycznym, pełnym wulgaryzmów i zwrotów potocznych, język staje się jednym z głównych narzędzi ukazujących dezintegrację tożsamości bohaterów [3]. Młody narrator, posługując się językiem, który jest zanurzeniem w popkulturze, reklamach i medialnych sloganach, wytwarza obraz społeczeństwa zatowizowanego, zagubionego w nadmiarze informacji i obrazów. Masłowska używa języka jako narzędzia, które w sposób bezpośredni ukazuje absurd współczesnej rzeczywistości, wyśmiewa społeczne normy i stereotypy.

Język Masłowskiej to także groteska – „poprzez absurdalne, przerysowane formy wyrazu i zderzenia wysokiej kultury z kulturą niską (np. w zastosowaniu wulgaryzmów obok literackich fraz), autorka ukazuje nie tylko kryzys wartości, ale i alienację bohaterów, którzy nie potrafią odnaleźć się w rzeczywistości. Ta konwencja groteski w jej powieściach jest również formą demaskowania społecznych mechanizmów władzy i manipulacji” [1]. W *„Pawie królowej”* język zderza absurd z tragikomizmem, przez co Masłowska odsłania mechanizmy społeczne, które kształtują postawy jednostek w społeczeństwie postkomunistycznym, gdzie powierzchowność i konsumpcjonizm dominują nad autentycznymi wartościami [4].

Masłowska traktuje język nie tylko jako narzędzie do ukazywania absurdów rzeczywistości, ale i jako broń w krytyce tej rzeczywistości. Poprzez przełamywanie schematów językowych, autorka demaskuje pustkę i fałsz społeczeństwa, które jest uzależnione od mediów, reklamy i konsumpcji. Jej twórczość ukazuje, jak w ciągłym przepływie słów, fraz i sloganów, zacierają się granice między tym, co prawdziwe, a tym, co wyprodukowane przez kulturę masową. Język staje się więc przestrzenią, w której współczesny świat zostaje poddany krytyce, a autorka – poprzez jego deformację i absurdalne zderzenia – zmusza czytelnika do konfrontacji z rzeczywistością, której często nie dostrzegamy lub nie chcemy dostrzec.

W ten sposób język w twórczości Doroty Masłowskiej jest nie tylko środkiem artystycznym, ale także narzędziem ostrej krytyki społecznej, które rozbraja mechanizmy władzy, alienacji i manipulacji w współczesnym świecie.

Dorota Masłowska zajmuje unikalne miejsce w literaturze współczesnej, zwłaszcza w kontekście młodej prozy polskiej. Masłowska zadebiutowała w 2002 roku powieścią *„Wojna polsko-ruska pod flagą białą-czerwoną”*, która natychmiast stała się literacką sensacją. Książka była nie tylko nowatorska językowo, ale także uchwyciła ducha czasu – postkomunistycznej Polski, pełnej społecznych napięć i kulturowych przemian. Wprowadziła do literatury nowe spojrzenie na młodzież, kulturę masową i mechanizmy społecznej alienacji. „Masłowska jest mistrzynią językowej dezynwoltury. W jej tekstach odnajdujemy: potoczność zmieszaną z wysokim stylem, pastisz kultury masowej, groteskę i ironię, które podważają konwencjonalne

narracje. Jej styl mocno wpłynął na młodą polską prozę, inspirując autorów do śmielszego eksperymentowania z językiem” [5].

W powieściach „Paw królowej” czy „Kochanie, zabiłam nasze koty” Masłowska zderza rzeczywistość z medialnym szumem, badając, jak kultura popularna przejmuję i deformuje język oraz tożsamość jednostki. Jej proza często pełni funkcję satyry na współczesny świat – od kultury celebrytów po nacjonalistyczne narracje.

Masłowska otworzyła drzwi dla nowej generacji pisarzy, którzy porzucili tradycyjne narracje na rzecz eksperymentalnej formy i hiperrealizmu językowego. Jej sukces literacki pokazał, że odważne, nieszablonowe pisarstwo może zdobyć uznanie zarówno krytyków, jak i czytelników.

Podsumowując, Dorota Masłowska to jedna z najważniejszych postaci młodej polskiej prozy, która wyznaczyła nowy kierunek w literaturze współczesnej – oparty na językowej swobodzie, ironii i przenikliwym komentarzu społecznym.

Список використаних джерел:

1. Bolecki W. Od groteski antycznej do modernistycznej. Historia – terminologia – zjawisko. *Modalności modernizmu. Studia, analizy, interpretacje*. Warszawa, 2012. 545 s.
2. Czapliński P. Nowa książka Doroty Masłowskiej „Inni ludzie”. Stosunek Polaków do siebie nawzajem i do Polski jest w niej sprawą niesmaku. *Gazeta Wyborcza*, 2018. nr z 23 IV.
3. Masłowska D. Wojna polsko-ruska pod flagą białą-czerwoną. Warszawa: Lampa i Iskra Boża, 2002. 248 s.
4. Masłowska D. Paw królowej. Warszawa: Lampa i Iskra Boża, 2006. 156 s.
5. Mitosek Z. Opracowanie do rzeczywistości (Dorota Masłowska, Wojna polsko-ruska pod flagą białą-czerwoną). *Poznanie (w) powieści – od Balzaka do Masłowskiej*. Kraków, 2003. 334 s.

Отримано: 17.03.2025

Тетяна СТОРЧОВА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4830-2062>

ПРОГРАМА ЄС ETWINNING ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Описано досвід реалізації проєктів Програми ЄС eTwinning в університетах Європи та визначено їх вплив на формування професійних компетентностей майбутніх учителів іноземних мов.

Ключові слова: компетентність, майбутні учителі іноземних мов, eTwinning, інтернаціоналізація, проєкти.

Мета професійної діяльності вчителя полягає в організації навчання та виховання здобувачів освіти під час здобуття ними повної загальної середньої освіти шляхом формування у них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання [1].

Трудовими функціями вчителя та їх компетентностями визначено: навчання здобувачів освіти предметів (інтегрованих курсів) (мовно-комунікативна компетентність, предметно-методична компетентність, інформаційно-цифрова компетентність); партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу (психологічна компетентність, емоційно-етична компетентність, компетентність педагогічного партнерства); участь в організації безпечного та здорового освітнього середовища (інклюзивна компетентність, здоров'язбережувальна компетентність); провадження освітнього процесу (прогностична компетентність, організаційна компетентність, оцінювально-аналітична компетентність); безперервний професійний розвиток (здатність до навчання впродовж життя).

Актуальність теми. Сучасний світ перебуває у постійних пошуках інноваційних форм та методів навчання, які би максимально пришвидшили та модернізували стратегії підготовки майбутніх учителів, зокрема й учителів іноземних мов. У 2024 році до eTwinning по всій Європі долучилося понад 180 закладів вищої освіти, 217 викладачів університетів та 8527 студентів, які взяли активну участь в eTwinning. Загалом кількість учасників програми складає 24500.

Формулювання мети публікації. Вивчити досвід реалізації eTwinning проєктів у країнах ЄС та з'ясувати перспективи реалізації eTwinning проєктів у закладах вищої освіти України, які здійснюють підготовку вчителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Включення eTwinning у підготовку майбутнього вчителя забезпечує:

- 1) реалізацію викладання і навчання на основі проєктів, а також розвиток мовних та цифрових компетентностей;
- 2) середовище для європейської відкритості та інтернаціоналізації, що сприяє розвитку міжкультурної компетентності;
- 3) контекст для розвитку професійних навичок, таких як управління проєктами, визначення цілей, планування, робота в команді, а також рефлексія професійної практики через обмін з викладачами з інших освітніх систем. [2, с. 2].

Тематика eTwinning проєктів, які були представлені на eTwinning конференції у Будапешті у 2024 році, вражає своїм тематичним різноманіттям, практико-зорієнтованістю, актуальністю та змістовим наповненням: *Citizen Science for Student Teachers* (Georgios Kritikos, Greece); *Networking – Classroom Council* (Diana Gross, Austria); *The National within the International: Exploring what it means to be a teacher in Europe* (Frederik De Laere and Madeleine Floetotto, Belgium, Germany); *Inclusive Education-Challenges in Teaching Foreign Languages* (Alenka Mikulec, Croatia), цілями якого є ознайомлення з потенційними викликами, пов'язаними з інклюзивною освітою для справедливого та демократичного суспільства в країнах-партнерах; вміння планувати та розробляти види діяльності на уроках іноземної мови для подолання виявлених (або потенційних) викликів; розвиток необхідних соціальних навичок та між/полікультурних та багатомовних компетентностей.

Для реалізації таких проєктів залучаються студенти та викладачі з різних країн, цілями проєктів є як розвиток англомовних та цифрових навичок, навичок сторітелінгу, навичок прийняття різноманіття, критичного мислення, так і дослідження національного освітнього простору, вивчення професійних міжнародних мереж в Європі, дослідження викладання в міжнародних командах, аналіз (між)національних стандартів тощо.

За останні 10 років у межах eTwinning було проведено велику роботу і в 2022 році було вирішено відзначити роботу закладів, викладачів та майбутніх учителів, які активно беруть участь у програмі на національному та європейському рівнях. Система нагородження університетів складається з трьох напрямків, які оцінюються трьома критеріями: інтеграція навчальної програми (*curriculum integration*), реалізація проєкту (*project implementation*) та результати досліджень (*research outputs*):

1. Інтеграція навчальної програми реалізується через діяльність університету щодо інтеграції eTwinning у навчальну програму, а також розвиток компетентностей інших викладачів та майбутніх учителів за допомогою інструментів eTwinning. Наприклад: *face-to-face and online events and training; non-formal training related to eTwinning; eTwinning included as an introductory module of the course "Research in teaching a foreign language"; eTwinning courses*.

2. Реалізація проєкту передбачає залучення викладачів та майбутніх учителів до процесу імплементації проєкту eTwinning. Наприклад: *training sessions on eTwinning project planning, partner finding, project implementation, eTwinning ambassadors; eTwinning projects with its own student teachers for training purposes (intra-institutional projects); eTwinning projects with other initial teacher education institutions*.

3. Результати досліджень пов'язані із дослідницькою діяльністю eTwinning у межах інтеграції навчальних програм, інформаційно-комунікаційних технологій, педагогіки та дидактики, інновацій, початкової педагогічної освіти, професійного розвитку тощо. Визнаючи дослідження та науковий результат, цей напрям фокусується на співпраці на місцевому/інституційному, національному та міжнародному рівнях. Наприклад, *Master's thesis Babić, Elena. Developing intercultural competence through an eTwinning project about legends*.

Висновки. Представлений вище матеріал підтверджує тезу про те, що eTwinning слугує ефективною платформою становлення сучасного вчителя іноземних мов через реалізацію проєктів, які дотичні до формування таких компетентностей як мовно-комунікативна компетентність, предметно-методична компетентність, інформаційно-цифрова компетентність, емоційно-етична компетентність, компетентність педагогічного партнерства, інклюзивна компетентність, прогностична компетентність, організаційна компетентність, оцінювально-аналітична компетентність, здатність до навчання впродовж життя. Використання eTwinning пропонує багато переваг як для студентів, які цінують різноманітність у навчанні, так і для викладачів, які впроваджують інновації в застарілі методи викладання.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення 08.03.2025).
2. Tosi, A. & Baptista, R. (2023). The role of eTwinning in initial teacher training. ENSAYOS, Revista de la Facultad de Educación de Albacete, 38(2), V-VII. Enlace web: <https://redined.educacion.gob.es/xmlui/bitstream/handle/11162/259288/Tosi.pdf?sequence=1>

Отримано: 17.03.2025

Павло ТРЕМБОВЕЦЬКИЙ

здобувач третього рівня вищої освіти

спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-6712-9770>

ГЕОГРАФІЧНИЙ І ХУДОЖНІЙ ПРОСТІР РОМАНУ М. ОНДАТЖЕ «АНГЛІЙСЬКИЙ ПАЦІЄНТ»

Проблема співвідношення географічного і художнього простору в романі М. Ондатже «Англійський пацієнт» розглядається в статті з точки зору теорії просторовості. Стверджується, що географічні топоси і символи роману є не просто частиною художнього простору, а його визначальним чинником.

Ключові слова: художній простір, географічна мапа в структурі тексту, поетика, символіка.

Актуальність. Зважаючи на те, літературно-художній твір загалом є продуктом авторського вимислу і, відповідно, належить сфері фікційності, а не реальності, кожний його окремий елемент є також фікційним. Тож географічний простір твору, під яким розуміються описані в ньому конкретні території, що корелюють із «реальними» і так чи так є відомими та чітко уявлюваними читачем, є частиною художнього простору. Тому розрізнення двох видів простору, заявлене в назві пропонованої розвідки, є умовним і вказує насамперед на те, що географічний простір роману М. Ондатже займає особливе місце в його художньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Топоси географічного простору роману характеризуються максимальною чіткістю й конкретністю. Основним із них є Єгипетсько-Лівійська пустеля, дослідником і картографом якої є головний герой роману. В романі також фігурують такі реальні міста і місцевості: Каїр, Тріполі, Ель-Тадж, Тоскана, Флоренція, містечко Паррі Саунд в канадській провінції Онтаріо, Марстон Магна в англійському графстві Сомерсет; згадуються Рим, Неаполь, Торонто, Лахор, Бристольська затока та ін. Це, безперечно, сприяє уявленню про глобальну важливість контексту, в який вписано події роману. А оскільки вони відбуваються в роки другої світової війни, то читач, попри камерність любовної історії, що центрує сюжет, отримує додаткове відчуття всезагальної значущості описуваного.

Географічна палітра роману у своїй реалістичній спрямованості підтримується й на інших рівнях поетики. Так, у початковій частині романного тексту, своєрідному епіграфі, який представлено як фрагмент протоколу засідання Географічного товариства згадується про трагічну смерть Джеффри Клінтона і таємниче зникнення його дружини Кетрін. Це формує «горизонт очікування» читачів, які згодом, зустрічаючи згадані раніше імена на сторінках роману, сприймають їх як реальних людей. Натомість завершальна частина тексту, так звані «Подяки» (Acknowledgements) включає згадку про реальне Географічне Товариство Великої Британії. При цьому автор наголошує: «Хоча деякі персонажі, котрі з'являються в книжці, мають історичних прототипів, а багато описаних місць – таких, як Гільф-ель-Кебір і пустеля навколо нього, – дійсно існують і були відкриті в 1930-х роках, варто наголосити, що ця історія – вигадка. Вигадані образи персонажів з її сторінок, а також деякі події та подорожі» [2, с. 299].

При всій конкретності й різноманітності географічного простору роману, за своєю художньою функціональністю він не тільки додає творові реалістичної переконливості, а й водночас отримує символічне наповнення. Пустеля в романі описується як «живий» і «розумний» простір, що його намагаються досягнути герої твору – англійські й єгипетські картогра-

фи. Пустеля, попри нібито вкрай важкі умови існування для всього живого, для Алмаші була простором спокою і гармонії. Тому він вважає себе головним винуватцем того, що, створивши силу-силенну карт пустелі, а потім віддавши їх у руки німців, тим самим приніс у неї війну: «Ця країна – чи це я уклав її карту й перетворив на місце для війни?» [2, с. 258].

Картографічний дискурс роману надає його поетиці особливої специфічності. В романі дуже часто фігурують різноманітні мапи, наголошується, що карти допомагають зрозуміти, сформулювати і структурувати світ. Акцентується, що Алмаші постійно жив в оточенні мап, і вони завжди були головним його інтересом та орієнтиром у житті. І все ж після успішних дослідницьких проєктів 1930-х, вже під час Другої світової війни він проблематизує саму необхідність створення карт і перетворення «природного» географічного простору на культурний – головним чином через те, що культурний простір перетворюється на простір колонізації і знищує первісну неповторну красу землі. Тому його діяльність як географа-дослідника можна оцінити як «негативну картографію» [3, с. 163-190]).

Дослідники «Англійського пацієнта» часто відзначають дискретність його тексту, пояснюючи це в першу чергу станом амнезії головного героя і непорядкованістю його спогадів. Ще одним можливим поясненням фрагментарної структури роману може бути загальна орієнтація автора на створення «просторового тексту», орієнтованого саме на мапу як специфічний феномен візуалізації простору (про різноманітні формати «просторовості літератури» і можливості прочитання творів новітньої доби крізь призму поняття «просторова форма» див.: [1, с. 24-25]).

«Простір» загалом є універсальною категорією роману Ондатже: простір світу (міста, пустелі, біосфера тощо), простір культури (фрески, картини, книги, скульптури), вербалізований маповий простір (тобто описи мап відповідно до екфрастичної поетики), простір людського тіла. Показово, що, описуючи людське тіло, автор систематично вдається до аналогій із картами. Наприклад: «Хотів би, щоб усе це з'явилося позначками на моєму тілі, коли помиратиму. Я вірю в таку картографію – людина має бути позначена природою, а не просто наносити свої імена на мапу... Усе, чого я прагну, – пройти землею, для якої не існує мап...» [2, с. 258-259].

Із поняттям «негативної картографії» в романі корелює її постколоніальна проблематика. Вона представлена переважно в образі Кіпа і його ставленні до Британської імперії та англійців. У романі постійно ведуться дискусії на цю тему. Довгий час перебуваючи в захопленні від усього англійського, Кіп різко змінює свою позицію після повідомлення про атомне бомбардування японських міст Хірошіма і Нагасакі на початку серпня 1945 року. Показово, що в його уяві виникають картини, пов'язані з картами: «Яструб у небі над долиною наче умисно вимальовує в повітрі знак перемоги. Заплющуючи очі, сапер бачить азіатські вулиці, охоплені вогнем. Полум'я ширяться вулицею, пожираючи її, наче аркуш із мапою, ураган пекельного тепла перетворює зустрічні тіла на попіл, і в повітрі залишаються тільки людські тіні. Лихоманка західної мудрості...» [2, с. 279-280].

Картографія в «Англійському пацієнті» є невід'ємною від його історіографічної концепції. Символічно це виражається в центральному предметному образі роману – примірнику «Історії» Геродота, що належить Алмаші. Упродовж багатьох років він вклеював у книжку аркуші надтонкого сигаретного паперу із власними нотатками, малюнки місцевостей, фрагменти карт: «Його єдиним зв'язком зі світом, де були міста, залишався Геродот, його путівник, сучасний і античний, наповнений можливою брехнею. Коли він знаходив правду там,

де, здавалося, її не слід чекати, діставав пляшечку з клеєм і вклеював карту або газетну вирізку або ж малював на чистих сторінках...» [2, с. 241]. Так Геродотова «Історія» перетворюється на своєрідну карту життя головного героя роману.

Висновки. Таким чином, географічні топи і символи роману є не просто частиною художнього простору роману «Англійський пацієнт», а відіграють визначальну роль у формуванні його ідейної і стильової своєрідності.

Список використаних джерел:

1. Кеба О.В. Простір у тексті vs простір тексту: до проблеми вивчення просторовості у художній літературі. *Біблія і культура: науково-теоретичний журнал*. Чернівці: ЧНУ імені Юрія Федьковича, 2012. Вип. 16. С. 19-26.
2. Ондатже М. Англійський пацієнт: роман / перекл. з англ. Є. Даскал. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 304 с.
3. Quiazon Regina Maria. Mural visions: viewing histories in the works of Michael Ondaatje. PhD thesis, Victoria University. 2006. XVIII, 211 p.

Отримано: 17.03.2025

Анастасія ТРОФИМЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3347-4635>

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ТА ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ РАБОТЫ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ESP

У зв'язку з інтеграцією України в єдиний економічний, політичний, культурний і освітній простір Європи, а також розширенням міжнародної співпраці зростає потреба у фахівцях, які володіють англійською мовою за професійним спрямуванням. Індивідуалізація та диференціація роботи здобувачів вищої освіти під час застосування сучасних технологій у процесі вивчення ESP розширить комунікативні можливості.

Ключові слова: індивідуалізація освіти, інноваційні технології, інтернет-технології, вивчення ESP, диференціація навчання, комунікативні технології, мовні компетентності

Актуальність теми. Глобалізація та інтеграція світових економічних, політичних і культурних просторів потребує формування у здобувачів вищої освіти професійних мовних компетентностей, необхідних для ефективної комунікації в глобальному та європейському контекстах. Стратегія реформування сучасної іншомовної освіти спрямована на глобалізацію і модернізацію цієї сфери й передбачає оновлення змісту, форм і методів навчання іноземних мов шляхом упровадження нових технологій.

Отримання здобувачами освіти мовних навичок відкриває шлях до ефективного індивідуального навчання, надає безліч можливостей і доступ до високоякісної інформації, а також спонукає до особистої відповідальності в партнерських освітніх і професійних відносинах.

Мета публікації – аналіз сучасних технологій, які використовуються під час викладання ESP, аналіз їхньої ефективності в досягненні індивідуалізації та диференціації навчального процесу.

На сучасному етапі розвитку освіти й науки в Україні можна стверджувати, що стандарти опанування мови кардинально змінилися. Недостатньо перекладу оригінальних текстів з ESP українською й навпаки, щоб довести наявність високого рівня володіння мовою. Навчальний процес в українських закладах освіти реформується відповідно до загальноєвропейських стандартів якості. Інновації в освіті включають розробку, впровадження і поширення передових ідей, підходів, методів і технологій, спрямованих на оновлення, модернізацію і трансформацію навчального процесу відповідно до сучасних вимог.

За останні роки розроблено значну кількість ефективних технологій у методиці викладання іноземних мов. Серед них можна виділити технології колективного й групового навчання, ігрові технології, технології проблемного навчання тощо. Деякі менш досліджені технології включають обговорення дискусійних питань, диференційоване й індивідуалізоване навчання, використання «портфоліо», метод «case study», «діалог культур», концентроване навчання, «тандем-технологія», «майстерні», симуляції, сценарії та інші [3].

Однією з ефективних інструментів є тандем-технологія, спрямована на вивчення ESP шляхом комунікації з тандем-партнером, який є носієм цієї мови, й поглиблення знань про культуру країни цієї мови. Крім того, такий підхід до навчання дає змогу сформувати комунікативну компетентність. Це особливо важливо для тих, хто планує застосовувати отримані знання і навички в майбутньому [1].

Основними формами роботи в контексті цієї технології є:

- індивідуальна, коли вибір учасників відбувається з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб;
- колективна, коли зміст і стратегія роботи обирають відповідно до учасників курсу.

Сучасними технологіями під час викладання ESP на різних факультетах є також:

- професійно орієнтоване навчання;
- проєктна робота;
- застосування інформаційних і телекомунікаційних технологій;
- дистанційні технології;
- створення презентацій у програмному середовищі Microsoft PowerPoint, Canva.

Використання засобів мережі «Інтернет» змінює певні аспекти самостійної роботи здобувачів освіти. Наприклад, під час викладання ESP використання сайтів дає змогу задовольнити освітні потреби найбільш активних учасників навчального процесу. Одним із таких сайтів для вивчення англійської мови як іноземної є: BBC Learning English (<http://www.bbc.co.uk/worldservice/learningenglish/index.shtml>), який пропонує велику кількість:

- граматичних, лексичних, фонетичних вправ;
- різні відео- й аудіоматеріали;
- плани занять для викладачів;
- новини англійською мовою [4].

Для індивідуального навчання відповідно до рівня володіння іноземною мовою викладачі рекомендують використовувати наступні навчальні програми:

- Languagein Use 24/7;
- Q Dictionary;
- F Vords;
- EZ Memo Booster;
- Exerciser;
- Cambridge University Press;
- Quizlet;
- Kahoot тощо.

Вивчення іноземних мов із використанням сучасних інтернет-технологій у навчальному процесі дає змогу здобувачам освіти [5]:

- поліпшувати свої навички аудіювання і читання;
- долати мовний бар'єр шляхом занурення в мовне середовище й ознайомлення з різноманітними онлайн-ресурсами, які містять цікаву й корисну інформацію для вирішення завдань;
- обговорювати й дискутувати іноземною мовою в позааудиторний час, що в результаті підвищує їх мотивацію для вивчення мови й досягнення успіхів у майбутній професійній діяльності.

Ефективною для індивідуального навчання технологією є Mobile learning. Це вид електронного навчання з використанням мобільних пристроїв, що не залежить від часу й місця, з використанням спеціального програмного забезпечення на педагогічній основі міждисциплінарного й модульного підходів. Мобільне навчання – природний процес передачі й сприйняття інформації, що передбачає використання комп'ютерних комунікацій, розвиток технічних засобів навчання і можливостей інформаційно-телекомунікаційних технологій. У цьому процесі враховуються природні схильності людини до засвоєння необхідних знань [2].

Висновки. Стратегія реформування сучасної іншомовної освіти спрямована на глобалізацію і модернізацію цієї сфери й передбачає оновлення змісту, форм і методів навчання іноземних мов шляхом упровадження нових технологій. Сучасні технології у викладанні іноземних мов означають професійно орієнтоване навчання, проєктну роботу, використання інформаційних і телекомунікаційних технологій, роботу з навчальними комп'ютерними програмами, дистанційні технології.

Аналіз різноманітних технологій показав, що їх використання сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, інтенсифікації навчального процесу й забезпеченню доступу до якісних навчальних ресурсів. Упровадження мультимедійних засобів, онлайн-платформ, мобільних застосунків у навчальний процес створює можливості для ефективного індивідуалізації й умови для інтерактивного спілкування, що є невід'ємною складовою сучасного навчального процесу.

Список використаних джерел:

1. Пасічник О.О. Сучасні технології навчання як засіб самореалізації студентів в освітньому середовищі ЗВО. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2019. № 69. С. 162–166. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28016?show=full>
2. Рейда О.А., Івлєва К.С., Гулієва Д.О. Інноваційні технології в методиці викладання іноземних мов студентам технічних спеціальностей. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Т. 2, № 20. С. 111–114. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/20/part_2/25.pdf

3. Савченко М. Новітні технології навчання іноземних мов – у практику роботи Київської гімназії східних мов. *Компетентнісно орієнтоване навчання іноземних мов у закладах загальної середньої освіти: симбіоз педагогічної науки і шкільної практики*: зб. мат. наук.-метод. інтернет-семінару (м. Київ, 23 вересня 2021 р.). Київ. 2021. С. 16–19. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/10/SEMINAR-SKHIDNYKH-MOV_materialy.pdf
4. Степанов Є.М. Дистанційне онлайн-навчання іноземних мов як актуальна проблема. *Записки з українського мовознавства*. 2022. № 29. С. 239–257. URL: <http://zum.onu.edu.ua/article/view/262410>
5. Шаргун Т. О., Бушко Г. О., Мосіна Ю. С. Сучасні аспекти викладання англійської мови в технічних закладах вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя, 2020. Т. 1, № 70. С. 1–15. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/11968>

Отримано: 17.03.2025

Андрій ФАРІОН

здобувач третього рівня вищої освіти

спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-5570-1234>

ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗНОЇ СИМВОЛІКИ В РОМАНІ МО ЯНЯ «ЧЕРВОНІЙ ГАОЛЯН: ІСТОРІЯ ОДНОГО РОДУ»

Розвідку присвячено вивченню особливостей образної символіки в романі китайського письменника Мо Яня «Червоний гаолян: історія одного роду». Досліджено авторські образи-символи.

Ключові слова: художній символ, авторський образ-символ, культурно-етнічний образ-символ.

Актуальність теми. Серед романістів сучасного Китаю визначне місце займає Мо Янь, лауреат Нобелівської премії 2012 року. Актуальним для сучасного читача є антивоєнні мотиви його роману «Червоний гаолян», що став бестселером у світі вітчизняної і західної художньої літератури. Автор через образи-символи розкриває красу внутрішнього світу своїх персонажів, розповідає про їх нелегке мирне життя й важкі випробування в час війни.

Мета публікації. Виявити особливості авторської образної символіки в романі Мо Яня «Червоний гаолян».

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість Мо Яня ще не стала об'єктом і предметом системних наукових досліджень. Китайське літературознавство неоднозначно трактує успіхи й невдачі письменника й відносить його творчість до напрямку «Література пошуку коріння» [4, с. 218].

Українські вчені-літературознавці Обихвіст Марія, Печарський Андрій аналізуючи творчість Мо Яня в контексті тенденцій сучасної китайської і світової літератури, шукають аналогії в творах Мо Яня й творах зарубіжних та українських письменників [3; 4]. Проте не дослідженою залишається символіка творів Мо Яня.

Символ – (від грец. *symbolon* – знак, гостьова табличка – глиняний черепок, який розламувався надвоє між хазяїном та гостем як знак довіри, дружби) – складна естетична кате-

горія, вище втілення принципу метафоризації, тобто переносного значення. На відміну від інших тропів символ не зводиться до однозначного, логічно зумовленого зв'язку між позначуваним та тим, що позначає, його не можна розшифрувати простим зусиллям розуму. За висловом Ф. Шеллінга, символ – це образ, який «повинен бути сприйнятий як те, що він є і лише завдяки цьому він сприймається як те, що він позначає» [1, с. 525].

Символ є досить широкою естетичною категорією. Ним може виступати будь-який складник художньої системи – інший троп, пейзаж, художня деталь, літературний герой, назва твору, явище природи, троп, образ тощо [1, с. 525].

Творчість Мо Яня наповнена образами-символами. Особливим символічним змістом наповнений роман «Червоний гаолян». У книзі описується одночасно трагічна й героїчна доля молодого пари в 20-30-ті рр. XX ст., яка займається виробництвом гаолянового вина. Нелегке життя мешканців селища перериває вторгнення японців. Про події, що розгортаються на гаолянових полях, читач дізнається із розповіді одного з персонажів, онука головних героїв, найменшого представника роду. Реально змальовуючи час і місце, Мо Янь досягає майже документального зображення історичної правди про довоєнне життя провінційного Китаю й про війну. Таких історій у світовій літературі чимало. Успіх автора цього роману полягає в умінні переносити предметне буденне життя персонажів в сферу духовного, ідеального, використовуючи образну символіку.

У романі зустрічаються різні види символів: архетипні, культурно-етнічні й авторські. В рамках нашого дослідження ми вивчатимемо авторську символіку. Індивідуально-авторським є образ червоного гаоляну, який наскрізним символом проходить через увесь роман. Гаолян в романі – це й символ часу, й місце найважливіших подій, і рідний край героїв роману: «Колись дідусь і бабуса кохалися на буйних гаолянових полях...Трудячись у гаоляні, вони додавали слави і так багатій історії нашого Північно-східного селища повіту Гаомі» [2, с. 117].

Гаолян є символічним маркером землеробського календаря китайського селянина. Весною з'являються паростки, формується стебло. Літо починається з цвітіння, рослина викидає китицю, наливає зерно. Восени цикл гаоляну мав би завершитись збиранням врожаю, але це не так. Він і взимку присутній в оселі запахами гаолянової горілки, каші, коржів: «...батько шанобливо дивився на гаолян. Він раптом подумав, що ці рослини – розумні й живі, адже вони пускають своє коріння в чорну землю, вбирають у себе енергію сонця й місячне сяйво, їх змочують дощі й роса, тож вони тямлять і в небесному, і в земному розпорядку» [2, с. 453].

Образ-символ червоного гаоляну поєднує земне й космічне, життя й смерть: «Бабуса почула голос Всесвіту – він долинав зі стебел гаоляну. Вона уважно подивилася на червоний гаолян, і її затуманеним очам ці рослини здались дивовижними, набули химерних форм. Вони то стогнали, то плакали, то перекручувались, то подавали якісь сигнали...Вони реготали, вони ридали, і їхні сльози, мов краплі дощу, падали на пустельний берег її серця. На її одчайдушний крик посипались гаолянові зернини...» [2, с. 120].

У кінці роману автор веде боротьбу проти гібридного зеленого гаоляну за справдешній червоний гаолян. Гібридний гаолян виступає символом духовного виродження наступних поколінь: «Я стою перед могилою другої бабусі й дивлюся, як цей потворний гаолян окупував землі червоного гаоляну. Ці рослини тільки називаються гаолян, однак не мають струнких і міцних стебел... Але чого їм насправді бракує, так це гаолянових душ і манер. Своїми вузькими обличчями, вони тільки забруднюють чисте повітря Північно-східного селища повіту Гаомі» [2, с. 636].

Останні рядки роману – це символіко-патетичне звернення предків до прийдешніх поколінь: «Не пошкодуй сил, знайди стебло чистопорідного гаоляну. А потім піди по своєму зарослому терном і заселеному злочинцями світу, високо тримаючи його. Він буде твоїм амулетом, а також почесним тотемом нашого роду і символом традиційного духу нашого Північно-східного селища повіту Гаомі» [2, с. 637].

Висновки. Нами досліджено особливості авторської символіки Мо Яня. Письменник особливу увагу приділяє художньо-змістовому наповненню образів-символів. Вони мають власні історії, наділені родовідною пам'яттю, або ж є символами безпам'ятства, можуть любити й ненавидіти, рятувати й знищувати. Символіка червоного гаоляну наскрізно пройшла через увесь роман від просто рослини в назві книги до тотемного родового символу цілого народу. На цьому шляху гаолян був багатоліким. Він символізував часову вісь життя героїв роману, був символічним місцем кохання, місцем народження й смерті героїв. Гаолян, символізуючи сум, плакав дощами й зерном над обличчями полеглих героїв, ставав свідком їх космічного, вселенського переходу від земного до небесного буття.

Список використаних джерел:

1. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [кер. проекту. А. Волков]. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
2. Мо Янь. Червоний гаолянь: історія одного роду. Харків: Видавництво «Фоліо», 2015. 637 с.
3. Обихвіст М. С. Метафора у сучасному китайському романі (на матеріалі роману Мо Яня «Великі груди, широкі сідниці»). *Каразінські читання: людина. Мова. Комунікація: тези доповідей XV наук. конф. з міжнар. участю* (Харків, 5 лютого 2016 р.). Харків: Видавництво Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2016. С. 132 – 133.
4. Тенденції китайської літератури та творчість Мо Яня: колективна монографія / упор. І.З. Павлюк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 272 с.

Отримано: 17.03.2025

Інга ФЕДЬКОВА

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-03497211>

МЕТОД МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ»

У статті йдеться про метод моделювання як потужний інструмент у підвищенні ефективності навчання іноземної мови. Досліджено, що цей метод дозволяє створювати умови, максимально наближені до реальних професійних ситуацій, що сприяє розвитку мовних навичок та компетентностей, необхідних у професійній діяльності.

Ключові слова: моделювання, методика, іноземна мова професійного спрямування.

Актуальність теми. У сучасному освітньому процесі важливим є пошук ефективних методів та прийомів навчання, які б відповідали специфіці майбутньої професійної діяльності здобувачів вищої освіти. Для студентів спеціальності «Фізична культура і спорт» воло-

діння іноземною мовою є необхідною умовою для обміну досвідом, участі у міжнародних змаганнях та конференціях, професійного спілкування. Метод моделювання може збагатити й покращити ці навички. Цей метод є важливим засобом формування професійно-комунікативних умінь в умовах штучно створеного середовища професійного спілкування.

Мета публікації – обґрунтувати ефективність методу моделювання як інноваційного засобу підвищення рівня володіння іноземною мовою серед здобувачів вищої освіти спеціальності «Фізична культура і спорт». У дослідженні розглядається застосування моделювання навчальних ситуацій, що наближені до реальних професійних умов, що сприятиме розвитку комунікативних навичок, покращення засвоєння термінології та підвищення мотивації студентів до вивчення іноземної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Термін «моделювання» означає метод наукового пізнання, за допомогою якого відтворюється об'єктивна реальність. У процесі моделювання ситуації важливим є те, що об'єкт та система вивчаються паралельно. Це дає змогу отримати інформацію про об'єкт із різних сторін» [3, с. 308]. Моделювання в педагогіці передбачає створення спрощених відповідників реальних процесів та явищ з метою їх вивчення та аналізу. Це дозволяє здобувачам вищої освіти опрацьовувати ситуації, які імітують їхню майбутню професійну діяльність, що сприяє глибшому розумінню та засвоєнню матеріалу. «Головними характеристиками імітаційно-ігрового підходу до навчальної діяльності студентів іншомовного професійного спілкування є: моделювання майбутньої професійної діяльності; опис ситуацій майбутньої діяльності, що обрали студенти; проблемний характер комунікативних ситуацій; професійна орієнтованість ролей і розподіл їх між учасниками гри з урахуванням рівня мовної підготовки та їхніх здібностей; емоційна замученість учасників ігрової діяльності; пошук різноманітних рішень завдань, що поставлені в ігровій ситуації; підведення підсумків ігрової комунікації; оцінювання дій студентів в імітаційно-ігровій діяльності» [2, с. 244].

Моделювання у навчанні іноземної мови для студентів спеціальності «Фізична культура і спорт» можна використовувати різноманітно. Зокрема, це можуть бути рольові ігри: імітація ситуацій, які пов'язані з тренерською діяльністю, проведенням спортивних заходів, спілкуванням з іноземними колегами та спортсменами. Так, під час вивчення теми «Training and exercises. A day in the life of an athlete» можна змодельовати тренувальний день спортсмена, з детальним відтворенням та описом усіх процесів. Крім того, можна використовувати симуляції – створення умов, де студенти повинні використовувати іноземну мову для вирішення професійних завдань, наприклад, проведення тренувань, коментування виконаних спортивних вправ, проведення спортивних ігор тощо.

Перевагами цього методу є: практична спрямованість (студенти мають можливість застосовувати мовні знання у контексті своєї професії, що збільшує мотивацію та інтерес до навчання); розвиток критичного мислення (аналіз та вирішення змодельованих ситуацій сприяють розвитку аналітичних здібностей та вміння приймати рішення); підготовка до реальних умов (моделювання дозволяє підготувати майбутніх фахівців у сфері спорту до можливих професійних викликів, з якими вони можуть зіткнутися в майбутньому). Окреслений метод уможливорює досягнення загальних компетентностей, зокрема, ЗК 07 – здатність спілкуватися іноземною мовою та ЗК 09 – навички міжособистісної взаємодії, а також програмних компетентностей – ПРН 02 – спілкуватися українською та іноземними мовами у професій-

ному середовищі, володіти фаховою термінологією та професійним дискурсом, дотримуватися етики ділового спілкування та ПРН 04 – показувати навички самостійної роботи, демонструвати критичне та самокритичне мислення [1].

Висновки. Отже, метод моделювання є ефективним засобом підвищення якості навчання іноземної мови серед студентів спеціальності «Фізична культура і спорт». Він забезпечує практичну спрямованість навчання, розвиває необхідні професійні компетентності та готує студентів до реальних умов професійної діяльності. Рекомендується впроваджувати цей метод у навчальні програми для досягнення високих результатів у підготовці майбутніх фахівців у сфері спорту.

Список використаних джерел:

1. Робоча програма навчальної дисципліни ОКК 03 Іноземна мова підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Тренер з видів спорту» спеціальності 017 Фізична культура і спорт. Кам'янець-Подільський, 2024. 23 с. URL: <https://kafinmov.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/rp-inozemna-mova-017-fizychna-kultura-i-sport.pdf>
2. Щербина С.В., Ліпатова М.В., Гавриленко О.М. Імітаційно-ігрове моделювання майбутньої професійної діяльності студентів на заняттях з іноземної мови. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 206. С. 241-247. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1346>
3. Яковенко Н. Моделювання ситуацій професійної діяльності в навчанні іноземної мови у вищому військовому навчальному закладі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 35, Т. 6. С. 306-310. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-6-46>

Отримано: 17.03.2025

Наталія ФРАСИНЮК

кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри англійської мови
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3168-3591>

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

У статті розглядається поняття «комунікативний імідж» та досліджено основні мовні особливості комунікативного іміджу політичного лідера.

Ключові слова: комунікативний імідж, імідж політика, комунікація.

XXI століття – це епоха глобальних процесів демократизації суспільних відносин, розширення сфери послуг, значного зменшення соціальної нерівності та появи конкуренції в усіх сферах життя. Усе це сприяло активному розвитку вербальної комунікації та науки мовленнєвого впливу, адже будь-яка соціальна взаємодія неможлива без комунікації, здатності переконати інших членів суспільства в необхідності підтримки певних ідей, особистостей, стандартів поведінки чи навіть мислення.

Особливо увага почала приділятися сфері соціальної комунікації, де чи не найяскравіше реалізується взаємодія мови, влади, особистості й суспільства, адже політичний дискурс є найвпливовішим явищем в сучасній політичній комунікації, ефективність якої багато в чо-

му залежить від того, який імідж створюється в суспільстві. Політики створюють комунікативний імідж, який допомагає їм зберегти або збільшити підтримку серед виборців.

Актуальність обраної теми визначається спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на нові соціальні феномени та вивчення комунікативного компонента іміджу політичного лідера у політичних промовах.

Мета дослідження – встановити мовні засоби формування комунікативного іміджу сучасного політичного лідера.

Виклад основного матеріалу. Імідж політичного лідера в комунікації (комунікативний імідж) є комплексним явищем, що включає вербальні стереотипи поведінки, стратегії та інтенції, які спрямовані на формування загального образу політика в свідомості громадян [1, с. 273].

Виокремлюють три основні комунікативні функції, які виконує імідж:

- спрощує сприйняття інформації про політика;
- передбачає та створює такі умови, щоб аудиторія запам'ятовувала лише найкращі риси політика, наприклад, які найбільш затребувані в електорату;
- формує психологічні настанови щодо вибору саме цього кандидата [3, с. 73].

Основними компонентами комунікативного іміджу є комунікативні ролі, які реалізуються через стратегії, що в свою чергу базуються на інтенціях та різні мовні засоби.

До вербальних засобів творення іміджу політичного лідера належать інтонаційні, морфологічні, лексичні, синтаксичні, стилістичні засоби.

Інтонаційні засоби комунікативного іміджу політика – це елементи, що стосуються виразу голосу та інтонації, через які політик передає своє послання, формує власний імідж і впливає на громадськість. Вони можуть істотно змінювати сприйняття політичної особистості, її авторитету та ефективності комунікації з виборцями. Повільний темп мовлення підкреслює важливість сказаного та створює атмосферу серйозності та глибини. Швидке мовлення асоціюється з енергійністю, рішучістю або навіть нервовістю. Гучний голос створює враження впевненості та сили, залучаючи увагу аудиторії. Тихий голос політичні лідери використовують для створення інтимної, довірливої атмосфери. Досить часто політики використовують паузи між важливими висловлюваннями щоб підсилити значення сказаного, створити ефект важливості.

На морфологічному рівні сугестивний ефект досягається за допомогою вживання займенників, дієслів та дієслівних конструкцій, прикметників тощо. Використання промінальних форм першої особи множини має особливе значення, тому що вони допомагають створити і передати атмосферу взаєморозуміння між промовцем і слухачами, дають змогу політику реалізувати свої цілі:

We have a strategic interest in reducing death and disease in emerging nations of Africa.

Форма першої особи однини характерна для політиків, які вже займають високу посаду, а також для передвиборчих виступів. Це пояснюється тим, що кандидат бажає сформувати імідж сильного, рішучого, здатного до реформ політика. Вживаючи займенник «я», він демонструє, що він є лідером, який спроможний зайняти певну керівну посаду.

Важливим засобом сугестивного впливу в політичних промовах виступають також іменники та прикметники з позитивним/негативним оцінним значенням. Наприклад: *wealth, safety, respect, honesty, prosperity, charity, generosity, tolerance* (іменники, що виражають позитивну оцінку), *war, weapon, poverty, slavery, humiliation, danger, violence, disaster* (іменники, що виража-

ють негативну оцінку), *free, equal, courageous, faithful, brave, democratic, friendly, peaceful* (прикметники, що виражають позитивну оцінку), *dangerous, greedy, indifferent, afraid, broken, defeated, unemployed, selfish* (прикметники, що виражають негативну оцінку). Вони маркують психологічну емоційність, створюють контакт з аудиторією, виражають суб'єктивну спрямованість змісту, роблячи його більш зрозумілим, слугують логічним зв'язком між реальним станом речей та бажаною для мовця картиною, мають на меті утримання уваги аудиторії, посилення експресивності та уникнення негативної реакції, тобто впливають не лише на когніцію, а й на емоції, а отже відбувається своєрідна маніпуляція думкою слухачів.

Для реалізації іллокутивного завдання (донести інформацію до адресата) та досягнення перлокутивного ефекту (спонукати адресата до певних дій) у політичному дискурсі на лексичному рівні використовується: нейтральна лексика (*world, effect, matter, person, experience, to become, to admit, to carry*), книжкова лексика (*vow, challenges, to neglect, to emphasize*), терміни (*the general maritime law, maritime jurisdiction, admiralty*) та номенклатурна лексика (*the Civil Code, American admiralty court, the Ministry of Post and Telecommunications, the National Space Development Agency (NASDA) of Japan*).

Щодо синтаксичного рівня політичного дискурсу, то для кращого сприйняття інформації політики віддають перевагу простим реченням. У випадку використання складних речень вони або мають характер формально простого, або головне речення не несе значного інформаційного навантаження. Такі речення створюють видимість міркування з наступним висновком, мають апелятивний, стверджувальний характер. Це дозволяє політику бути більш виразним і переконливим, ближчим до народу. Його виступ стає краще зрозумілим та доступнішим для різних соціальних верств населення:

I am practically speechless. However, 12 years ago when our country needed new leadership, Americans selected a Democrat who gave us eight years of peace, prosperity and promise. Tonight I have the pleasure of introducing the last great Democratic president. But first, I want to say a few words about the next great Democratic president, John Kerry.

У політичному дискурсі широкоживаними є питальні та умовні речення. При цьому питальні речення можуть вживатися як риторичні запитання, що залишаються без відповіді. Вживання риторичних запитань у промовах має на меті привернення уваги, посилення враження, емоційності висловлювання, створення піднесеного настрою. Суть риторичного запитання полягає в тому, що слухач сам знає відповідь на поставлене запитання і дає цю відповідь одразу після того, як питання було озвучене. Крім того, риторичні запитання дуже успішно наголошують найголовніші ідеї мовця:

Did our generation advance the cause of freedom? And did our character bring credit to that cause?

Щодо превалювання часових форм в політичному дискурсі, то англomовні політичні діячі віддають перевагу перфектним та всім тривалим часам. Перфектний час показує, що певна подія з політичного життя суспільства не відійшла в історію, а й ще досі залишається актуальною:

Now here in the District, the rate has fallen by more than 30 percent since 1993.

Американські політики у своїх промовах та інтерв'ю часто вживають модальні дієслова *can, must, should, have to*. Завдяки цим словам їхні висловлювання набувають модального значення. Використовуючи модальні дієслова, політик намагається переконати аудиторію у необхідності виконання нею певних дій для загального блага країни.

Висновок. Мовні засоби в політичній риторичі американських лідерів є потужним інструментом для створення їхнього позитивного іміджу. Завдяки вміло підібраним словам і стратегічному використанню патріотичних та емоційних посилів, політики формують образ компетентного, близького до народу, рішучого і прогресивного лідера, що відповідає очікуванням суспільства та укріплює довіру виборців.

Список використаних джерел:

1. Політичний імідж як чинник позиціонування суб'єкта політики. *Прикладна політологія*: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр "Академія", 2008. С. 270–295.
2. Чорна О. Комунікативний імідж сучасного американського політика: парадигма ролей (на матеріалі промов Барака Обама). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Філологічні науки, 2010. С. 375–379.
3. Чорна О.О. Комунікативний імідж президента: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 300 с.

Отримано: 17.03.2025

Роман ЧОРНИЙ

здобувач третього рівня вищої освіти

спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-9793-3362>

САТИРА НА АМЕРИКУ ХХІ СТОЛІТТЯ У РОМАНІ САЛМАНА РУШДІ «КІШОТ»

У статті розглянуто сатиру на сучасну Америку у романі «Кішот». Салман Рушді використовує алюзії на «Дон Кіхота» Сервантеса, щоб висміяти вплив медіа, політики та технологій на свідомість людини. Особлива увага приділяється аналізу американської мрії, маніпуляцій інформаційного суспільства та впливу технологічних мільярдерів, продемонстровано паралелі між вигаданими та реальними подіями.

Ключові слова: Салман Рушді, «Кішот», американська мрія, Дон Кіхот, медіа, політика, сатира.

Актуальність теми. Сучасне суспільство переживає інформаційну кризу, коли межі між реальністю та вигадкою розмиваються під впливом медіа, політики та технологій. Роман «Кішот» Салмана Рушді яскраво відображає ці виклики через сатиру на американську мрію, культуру масового споживання та домінування медіа. Аналіз цього твору допомагає краще зрозуміти, як сучасні інформаційні механізми формують свідомість людини та як вони впливають на соціальні та політичні процеси.

Мета публікації. Метою цієї статті є дослідити, яким чином Салман Рушді використовує сатиру для критики сучасного інформаційного суспільства у своєму романі «Кішот». Особливу увагу приділено аналізу впливу медіа, політичних структур та культури технологічних пророків, що є ключовими темами твору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Схожість між Дон Кіхотом Сервантеса та Кішотом Салмана Рушді очевидна з першого погляду, вона полягає у:

- ілюзії та сприйняття реальності;
- провідному мотиві подорожі;

- сатири на сучасність;
- критиці влади.

Хоча герої належать до різних епох, обидва уособлюють людей, які живуть у вигаданій реальності та шукають сенс у світі, що не відповідає їхнім уявленням. Дон Кіхот – божевільний лицар минулого, а Кішот Рушді – продукт сучасної культури медіа, що вірить у телевізійні ілюзії.

У романі «Кішот» є дві сюжетні лінії. Одна з них розповідає про письменника Сема Дюшана, якому важко впоратися з існуючим світом. Інша сюжетна лінія зосереджена навколо історії Кішота – головного героя роману, написаного Семом. Кішот – людина старшого віку з дикими мріями, він закоханий у телезірку на ім'я Сальма та подорожує країною, зі своїм уявним сином Санчо, щоб нарешті зустрітись з коханням свого життя. Ось як автор описує Кішота в одному з інтерв'ю: «He's a little bit of an exaggeration. I wanted to make him fairly outrageously nutty, which I'm not accusing all of us of being. But we all have to swim in the same sea – in this media environment in which truth and lies blur and have become hard to distinguish. Certainly, when I was doing my due diligence for the book and watching all this reality TV, which he loves, I began to understand that it could drive a person crazy watching all this stuff. I began to feel a little like that myself» [2].

Подорож Кішота – це метафорична американська мрія, яка в кінці приречена на провал. Рушді каже, що ми живемо в епоху, коли «Anything-Can-Happen!» [3, с. 22]. Це віддзеркалює що відбувається у світі зараз. У ході оповіді Рушді критикує сучасні політичні структури, які контролюють світ і його напрямом. Рушді використовує свій роман «Кішот» як засіб критики сучасного світу. Проблеми, які порушує письменник, є тривожними.

Америка вважається країною мрій. Поверховість американської мрії викривається у наступному уривку: «... the material success of America had impoverished the spiritual lives of Americans, but she also saw that that success was by no means evenly distributed across the broad populous nation, and the absence of material well-being was spiritually impoverishing also» [3, с. 49]. Рушді звертається до американців із закликом до самоаналізу своєї системи цінностей. «America, what happened to your optimism, your new frontiers, your simple Rockwell dreams? I'm plunging into your night, America, pushing myself deep into your heart like a knife, but the blade of my weapon is hope. Recapture yourself, America, shed these werewolf hides and zombie shells. Here comes Sancho, holding on to love» [3, с. 343].

Кішот вірить, що світ, який показують по телевізору, реальний. Він один з мільйонів звичайних людей, які живуть у вигадці. Рушді наполягає на тому, що за екраном телевізора «... nothing was reliable, treachery was everywhere, identities were slippery and mutable, democracy was corruptible... allies could not be trusted, information was as often fool's gold as golden, and patriotism was a virtue for which there would never be any recognition or reward» [3, с. 22-23]. Це нагадує про те, як ЗМІ відіграють важливу роль у загальних виборах і впливають на думку людей. Наприклад, прихід до влади Дональда Трампа у США у 2017 році (як і друга його каденція в 2025 році). Загалом багато в чому Трамп схожий на персонажа Кішота (схожість їхнього віку та пристрасть до телебачення). Ось що про це каже автор: «The reality show has taken over D.C., and we're all stuck with it. And it's bizarre. The monster is not Trump. The monster is this information age we've created where a figure like Trump becomes possible. But Trump's name doesn't occur in the novel and I didn't want it to be there because I was writing about America, not about

him. He's not the cause of it, he's an effect. And I wanted to write about "it," rather than one of its byproducts» [2]. Про негативне ставлення Рушді до президента Трампа можна дізнатись вже з попереднього роману «Золотий дім», де персонаж Джокер захоплює владу над США. Автор напряду не згадує реальні персоналії, але контекст допомагає однозначно ідентифікувати Трампа. Рушді розглядає нинішнього президента США як симптом, а також причину стану американської політики та культури, на яких і зосереджується книга.

Окрім впливу медіа та політики у романі сатира спрямована на різні аспекти сучасної Америки. Серед інших важливих об'єктів сатири: технологічні мільяртери та культ стартапів; конспірологія та страх перед катастрофами; капіталізм та продаж надії; культура популярної науки та псевдонаукові обіцянки. Рушді висміює техно-пророків, які претендують на те, що вони бачать майбутнє людства та мають ексклюзивні знання. Це зображено через персонажа Івел Цента (Evel Cent), він побудував свій імідж на футуристичних ідеях. Його справжнє ім'я Аввал Сант (Awwal Sant), але він змінив його на Evel Cent (що перегукується з «Evil Cent» – злий цент, та «Evil Scent» – неприємний запах). Цент виглядає як зірка Боллівуду, проте його постійна збудженість і швидкі маніпулятивні промови викликають асоціації з нарцисизмом і шахрайством. Його основний проект NEXT (Neighbor Earth Xchange Technology) – це спроба створити технологію, яка дозволить людям переміщуватися до альтернативних Земель у паралельних всесвітах. Він заявляє, що поточний всесвіт розпадається, і що людям потрібно готуватися до переходу на Землю паралельного виміру. Його компанія CentCorp займається розробкою цієї технології, але до кінця залишається незрозумілим, чи це справжній науковий прорив, чи обман. Він стверджує, що вже відкрито перший паралельний світ і що шлях відкритий, але згодом зізнається, що багато з його заяв – перебільшення. «“The truth is,” Evel Cent said, “that when I came on your show I perhaps exaggerated our situation for dramatic effect.”» [3, с. 389].

Він переконує людей у неминучому кінці світу та пропонує їм утопічне рішення. Це породжує сучасні страхи щодо апокаліпсису та культури виживання. Цент поєднує есхатологію (вчення про кінець світу) з продажем технологічного рішення, що нагадує реальні компанії, які обіцяють радикальні прориви, але насправді часто просто залучають інвестиції, не маючи реальних досягнень. Івел Цент використовує наукову лексику, але його твердження про паралельні світи та нестабільність континууму звучать як наукова фантастика, що висміює сучасних техно-гуру, які використовують незрозумілий жаргон для створення ілюзії знань. Персонаж Івел Цента нагадує реальну постать – Ілона Маска, чи не найбагатшої людини на планеті, з футуристичними проектами, як то SpaceX, Tesla та Hyperloop. Маск, як і вигаданий персонаж отримує багато критики за свою некомпетентність, брехню та спекуляції.

Висновки. Роман «Кішот» Салмана Рушді є багатоплановою сатирою на сучасну Америку, яка використовує класичний сюжет «Дон Кіхота» для аналізу інформаційного суспільства, впливу медіа та сучасних культурних феноменів. Через образи персонажів роману письменник розкриває парадокси нашого часу: розмивання реальності через телебачення, маніпуляції політичних еліт, культ технологічних пророків та загальну кризу ідентичності. Рушді показує, що сучасна Америка, як і її міфічна «американська мрія», стала заручником власних ілюзій. Кішот – продукт епохи, де люди вірять в телевізійні реаліті-шоу більше, ніж у власний досвід, а політичні реалії перетворюються на виставу. Сатира в романі виходить за межі США, охоплюючи також глобалізований світ, в якому інформація стала найціннішою, але водночас найменш надійною валютою.

Список використаних джерел:

1. Рушді С. Золотий дім. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 496 с.
2. Boucher V. Salman Rushdie Talks New Novel 'Quichotte' and Trump's America: "The Reality Show Has Taken Over D.C.". *The Hollywood Reporter*. URL: <https://www.hollywoodreporter.com/lifestyle/lifestyle-news/salman-rushdie-talks-new-novel-quichotte-trumps-america-1244471/> (date of access: 06.03.2025).
3. Rushdie S. Quichotte. New York: Random House, 2019. 416 p.
4. Winterson J. Salman Rushdie Updates 'Don Quixote' for the Digital Age (Published 2019). *The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2019/09/03/books/review/quichotte-salman-rushdie.html> (date of access: 06.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Ольга ШАПОВАЛ

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри германських мов і зарубіжної літератури

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0191-3154>

СИМВОЛІКА КОЛЬОРУ В РОМАНІ В. ГОЛДІНҐА «СПАДКОЄМЦІ»

У публікації розкривається символічна функція кольору в романі В. Голдінґа «Спадкоємці», досліджується його роль у створенні образної системи твору та розкритті авторського задуму.

Ключові слова: символ, колір, притча, роман, Голдінґ.

Актуальність. У художньому дискурсі авторська рецепція символічних образів відіграє фундаментальну роль у конструюванні художнього світу твору. По-перше, символи є структурним каркасом метафоричного рівня тексту, забезпечуючи втілення філософсько-естетичних інтенцій автора. По-друге, авторська інтерпретація символів відображає його ставлення до усталених у культурній свідомості емблем. Особливе значення має дослідження функціонування системи символів у творчості письменників, які використовують оповідні стратегії, що сприяють трансформації тексту в багатопланову систему смислових планів. До цієї категорії митців належить Вільям Голдінґ, визнаний майстер інтелектуальної англійської прози другої половини XX століття.

У розвідці ставимо мету дослідити символічну функцію кольору в романі В. Голдінґа «Спадкоємці» та його роль у створенні образної системи твору та розкритті авторського задуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Жанрова специфіка роману «Спадкоємці» ґрунтується на досягненні гармонійного балансу фабульного й ідейного рівнів притчі з метою втілення контрверсійної діалектики прогресу. Кольорова палітра твору досить багата й різноманітна, хоча відмічаємо домінування природних базових кольорів: (*black* (32); *blue* (23); *brown* (21); *gold* (3); *golden* (2); *green* (44); *grey* (29); *mauve* (1); *orange* (1); *pink* (4); *red* (30); *silver* (11); *white* (45); *yellow* (14)).

Події роману відбуваються на початку весни у горах. Рання весна передбачає появу молодого зелені «*new green*» [1, с. 190], «*pale green*» [1, с. 127], тому зелений колір весняного листя, трави, дерев і кущів переважає в описі художнього простору. Між тим в горах ще багато снігу та льоду, тому білий, сріблястий і блакитний кольори підкреслюють зимовий пейзаж.

заж, який поступово зникає та звільняє місце весні. Зміна пір року символічно відбиває ситуацію загибелі старої цивілізації (неандертальців) і народження нової (homo sapiens).

При створенні образів неандертальців особливого значення набуває червоний колір. Червоний – колір вогню, навколо якого відбувається щоденне життя племені неандертальців: «*The fire was sinking to a red eye that lit nothing but itself...*» [1, с. 25]; «*The fire was a blunted cone containing a handful of red over which blue flames wandered*» [1, с. 25]. Червоний – колір самих неандертальців, який спочатку сприймається як відблиск вогню: «*The others waited, red in the sunset and firelight...*» [1, с. 54], але поступово стає сталою ознакою при описі зовнішності неандертальців: «*Here was possible danger, cats or wolves or even the great foxes, red as Lok himself, that the spring hunger made savage*» [1, с. 92]; «*He caught a glimpse of Liku's red head and the new one on a dark, hairy shoulder*» [1, с. 117]; «*The people were red again, copper red and sandy for the blue and grey of the night had left them*» [1, с. 123]. Наприкінці 11 розділу, коли оповідна суб'єктивна точка зору Лока несподівано змінюється гранично об'єктивним, майже науковим фокусом, неандерталець перетворюється просто на «червону істоту»: «*The red creature stood on the edge of the terrace and did nothing*» [1, с. 205]. У фіналі розділу описуються дві «червоні постаті» – малюнок на скелі та самотній Лок, який вже майже став невід'ємною частиною землі «*...the two red shapes, the one glaring from the rock the other, moulded into the earth, sandy, and chestnut and red*» [1, с. 210].

Значну роль у формуванні притчової структури твору відіграють образи «темряви» та «світла». Так, острів, який є простором «нових людей» символічно пов'язується із темрявою та темними кольорами: «*Yet this light illuminated nothing but the spray so that the island was total darkness*» [1, с. 40]; «*The weed-tails waved, the river rolled a tide of twisted silver along the dark shore of the island*» [1, с. 75]; «*A picture began to form in his head of the leap that had cleared this gap to land the other on the rock, and then, leap by leap over the deadly water to the dark island*» [1, с. 79].

Тераса («terrace»), місце, яке є «домом» неандертальців, навпаки, описується у світлих тонах, які передають гармонію і безпеку: «*The jam and the tree and the toiling figures on it were black. But the terrace and the overhang were still brightly lit by the red light*» [1, с. 213]; «*There was grey light on the terrace and a little wind of dawn, blowing through the gap in the mountains*» [1, с. 221]; «*... from under the rock a semicircle of ruddy light danced on the terrace, diminishing outward till it was indistinguishable from the moonlight*» [1, с. 77].

Символічне значення «темряви» стає особливо значущим у фінальному розділі роману, який зображений точкою зору одного з «нових людей» – Туамі. Тепер простором «нових людей» є човен, що пливе озером, залишаючи за собою «*The two dark lines spreading on either bow ...*» [1, с. 223], здається, «нові люди» забрали «темряву» острова з собою, і до Туамі приходить усвідомлення, що «*The world with the boat moving so slowly at the centre was dark amid the light, was untidy, hopeless, dirty*» [1, с. 225]. В цьому реченні антитетичні поняття *dark / light* поєднуються в єдиний образ «*dark amid the light*». Градація епітетів, які змальовують світ таким, яким він відкривається Туамі – «*dark, untidy, hopeless, dirty*» – створює наростання негативного враження. Слова *dark, darkness* неодноразово повторюються у фінальному розділі, немов темрява переслідує «нових людей»: «*... Tuami could see the low hills and the green of trees with the darkness under them. The darkness stretched along above the water like a thin line and above it the trees were green and lively*» [1, с. 230]. Темрява оселилась в очах Танакіль «*the night was going on in them for they were sunken and dark*» [1, с. 226]. І, нарешті,

Туамі, який гострить ніж, розмірковуючи про вбивство вождя ставить риторичне запитання, в якому акумулюється філософсько-алегорична ідея твору: «*What was the use of sharpening it against a man? Who would sharpen a point against the darkness of the world?*» [1, с. 231]. Метафоричний образ «*the darkness of the world*» розгортається в символічний образ «*the line of darkness*», яку бачить Туамі попереду. Роман завершується сумнівом Туамі «*if the line of darkness had an ending*» [1, с. 233], відображаючи авторський сумнів у тому, що новий етап еволюції буде пов'язаний із новим етапом морального розвитку.

Висновки. В. Голдінг, створюючи притчовий наратив, активно послуговується колірною символікою. Природні базові кольори використовуються для моделювання пейзажної образності, де зелений – колір весни (нової пори року), а білий та срібний – кольори зимового періоду, що завершується. Особливого значення у художньому світі роману набуває червоний колір – колір вогню та самих неандертальців. Опозиція чорного та білого кольорів, світла і темряви, також є важливою частиною символічної структури, що розкриває авторську інтенцію та філософсько-алегоричний зміст твору.

Список використаних джерел:

1. Golding W. The Inheritors. London: Faber & Faber, 2005. 240 p.

Отримано: 17.03.2025

Олена ШМИРКО

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри німецької мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4422-3137>

ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОМАТЕРІАЛІВ НА ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Розглянуто використання відеоматеріалів на заняттях з німецької мови; виокремлено критерії їх відбору задля формування іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності здобувачів освіти.

Ключові слова: аудіовізуальні матеріали, автентичні відеоматеріали, іншомовна лінгвокраїнознавча компетентність.

У сучасних суспільствах відеозображення відіграють дедалі більшу роль. У багатьох сферах життя вплив і актуальність аудіовізуальних медіа постійно зростає. Штеффен-Петер Бальштадт (Steffen-Peter Ballstaedt) наголошує на перманентному збільшенні швидкості зорового та акустичного сприйняття сучасною людиною [1, с. 7]. Тому робота з відеотекстами означає наближення умов навчання до повсякденних звичок здобувачів освіти. В епоху електронних зображень сприйняття інформації переважно відбувається під домінантним впливом образів, що, безумовно, має знаходити своє відображення у методиці формування іншомовної компетентності, зокрема, лінгвокраїнознавчої, що і зумовлює **актуальність теми**.

Метою публікації є визначити роль використання відеоматеріалів на заняттях з німецької мови з метою формування іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності у здобувачів освіти та виокремити критерії їх відбору для різних навчальних цілей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трістан Лей (Tristan Lay) зазначає, що, оскільки інтерес молоді до кіно є загалом високим, навчальний контент, що тематично стосується відповідних аспектів повсякденного життя здобувачів освіти, підвищує їхню мотивацію у вивченні мови. Робота з фільмами також сприяє розширенню різноманітності використовуваних типів тексту [2, с. 109]. Таким чином, фільми та відео забезпечують тих, хто вивчає іноземну мову, візуальними засобами для кращого розуміння навчального матеріалу, вони спонукають уяву та дозволяють навчатися, спираючись на емоції. На думку Анне Засс (Anne Sass), цілеспрямоване використання візуальних медіа на сучасних уроках німецької мови не тільки сприяє розумінню здобувачами освіти теми заняття та розвитку у них мовленнєвих й мовних навичок, але й загострює їхній погляд на мову зображень і, таким чином, розвиває візуальну грамотність. Автор називає фільми на заняттях з німецької мови «справжньою скарбницею можливостей автентичного мовлення» [3, с. 7].

Неабиякого значення набуває використання фільмів в процесі формування іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності, оскільки це дозволяє подолати просторові дистанції та одержати доступ до іншомовної культури. Використання автентичних відеоматеріалів з метою наближення до розуміння менталітету народів, мова яких вивчається, сприяє «зануренню» в іншомовну культуру.

Спектр аудіовізуальних матеріалів є дуже широким: випуски новин, спортивні програми, документальні фільми, художні фільми, екранізації літератури, короткометражні фільми, рекламні ролики, музичні відеокліпи, серіали, дискусії, ток-шоу та скетчі можуть бути використані для навчання та вивчення мов, якщо вони адекватно підготовлені з точки зору дидактики та методів викладання. Художні та документальні кіноматеріали підходять для використання у викладанні іноземних мов, якщо вони, наприклад, розповідають захоплюючі історії, дають уявлення про мову та культуру або загалом викликають цікавість до країни, мова якої вивчається.

Трістан Лей (Tristan Lay) пропонує перелік питань, призначений для надання допомоги в оцінці аудіовізуальних матеріалів з точки зору їх використання для формування іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності (табл. 1) [2, с. 114-115].

Таблиця 1

Критерії відбору аудіовізуальних матеріалів

Критерії відбору	Питання для оцінювання доцільності використання аудіовізуальних матеріалів
Жанр фільму	Який жанр фільму найкраще підходить для ілюстрації певної інформації країнознавчого характеру?
Документування	Яку лінгвокраїнознавчу інформацію задокументовує фільм?
Суб'єктивність	Яка сторона реальності була обрана для показу регіональної дійсності?
Намір/ціль	Що автори фільму намагаються донести до глядача, показати чи критикувати?
Сфера використання	Для вирішення якої навчальної мети, ілюстрації якої теми слід використовувати фільм?
Фаза заняття	Чи призначене використання фільму як вступу до теми, її доповнення чи поглибленого дослідження?
Попередні знання	Які попередні знання потрібні, щоб зрозуміти фільм лінгвістично та з точки зору його змісту? Чи можуть здобувачі освіти застосувати свій досвід і попередні знання у роботі над фільмом? Чи зачіпає фільм аспекти повсякденного життя?
Репрезентативність	Чи можна зміст фільму узагальнити на всю культуру країни, мова якої вивчається, чи він радше стосується окремих чи особливих подій?
Ефект	Яке враження справляє фільм? Як це може вплинути на здобувачів освіти? Чи існує ризик того, що здобувачі освіти можуть зробити хибне узагальнення?

Порівняння	Чи викликає описана ситуація необхідність порівнювати іноземну культуру із власною?
Сенсибілізація	Чи сприяє фільм усвідомленню цінності, норм та культури поведінки у власній та іноземній культурах?
Зміна точки зору	Чи представлені в фільмі теми, уявлення, символи, що можуть здатися здобувачам освіти дивними?
Стереотипи	Чи допомагає фільм усвідомити власне уявлення про «німців»?
Враження	Чи передає фільм відкритий образ Німеччини, який можна і потрібно доповнювати та переглядати?

Науковці зазначають, що фільми відображають суспільство та час, у якому вони були зняті та пропонують широку основу для вирішення соціальних проблем у суспільстві, наприклад, міжособистісні стосунки та моделі поведінки, гендерні ролі, важливість сім'ї та групи однолітків, моделі ідентичності, кохання, щастя та нещастя, життєві цілі, ідеали, мінливі цінності, кліше мрій тощо [2, с. 109]. Різні життєві ситуації можуть стати відправною точкою для цікавої дискусії, лінгвістичного аналізу та роздумів про індивідуальний досвід. Здобувачі освіти можуть усвідомлювати їх, співпереживати їм і обговорювати їх зі своїми сокурсниками. Робота з автентичними відеоматеріалами допомагає створенню міжкультурної комунікації, уможлиблює виокремлення міжкультурних чи мультикультурних відмінностей та пошук схожості, її усвідомлення.

Висновки. Таким чином, шляхом використання з конкретними навчальними цілями правильно підібраних відеоматеріалів не лише передаються певні факти країнознавчого характеру, але й надається змога зазирнути в повсякденне життя людей країни, мова якої вивчається, що може сприяти посиленню міжкультурної рефлексії здобувачів освіти, формуванню у них іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності.

Список використаних джерел:

1. Ballstaedt S.-P. Kognition und Wahrnehmung in der Informations- und Wissensgesellschaft. URL: <https://www.ballstaedt-kommunikation.de/wp-content/uploads/Wissensgesellschaft.pdf> (Abgerufen am: 21.02.2025).
2. Lay T. Film und Video im Fremdsprachenunterricht. Eine empirisch quantitative Erhebung zur didaktisch-methodischen Implementierung filmspezifischer Arbeit im universitären Deutschstudium Taiwans. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*. URL: https://www.academia.edu/36980600/Film_und_Video_im_Fremdsprachenunterricht_Eine_empirisch_quantitative_Erhebung_zur_didaktisch_methodischen_Implementierung_filmspezifischer_Arbeit_im_universitaetlichen_Deutschstudium_Taiwans (Abgerufen am: 24.02.2025).
3. Sass A. Filme im Unterricht – Sehen(d) lernen. *Fremdsprache Deutsch*. Hueber Verlag, 2007. Heft 36. S. 5-13.

Отримано: 17.03.2025

Олена АЛКСІЙЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри музичного мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2494-8173>

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ МАЙБУТНІМИ УЧИТЕЛЯМИ МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ ПРОХОДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Стаття присвячена проблемі підготовки майбутніх учителів мистецтва до застосування методу проєктів у процесі проходження педагогічної практики. Обґрунтовано роль проєктної діяльності в Новій українській школі. Описано суть творчих проєктів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво».

Ключові слова: метод проєктів, проєктна діяльність, педагогічна практика, здобувачі освіти, освітній процес.

Актуальність теми. Сучасна система вітчизняної освіти перебуває у постійних динамічних змінах для пошуку та регулярного оновлення її змістового наповнення. Дана проблема передбачає розробку та впровадження нових форм, ефективних методів та технологій в освітній процес закладів загальної середньої освіти. Серед великого розмаїття інноваційних технологій, все більшого інтересу набуває метод проєктів, який використовується у різних освітніх ланках.

Оскільки застосування методу проєктів у сучасних закладах загальної середньої освіти стає щоденною потребою, реалізація даного завдання передбачає підготовку майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, компетентних для організації та проведення сучасного освітнього процесу, відповідно до вимог Нової української школи [2].

Завдяки застосуванню проєктних технологій здобувачі набувають навичок самостійного здобуття знань, здатності їх опрацьовувати та використовувати у нових ситуаціях, співпрацювати у командах з різним складом учасників, здатності підбирати, використовувати дослідницькі методи, проводити презентацію та захист результатів проведеної роботи. Зазначені компетентності та навички здобувачі вищої освіти набувають у процесі опанування рядку навчальних дисциплін, зокрема: «Методика навчання музичного мистецтва», «Викладання інтегрованого курсу «Мистецтво», «Викладання сучасного мистецтва у закладах загальної середньої освіти» та ін., реалізуючи їх на інтегрованих уроках «Мистецтва» під час проходження виробничої педагогічної практики.

Першими дослідниками методу проєктів вважають Дж. Дьюї, В. Кілпатрика, які займалися цим питанням ще на початку ХХ століття. На сьогодні проєктна діяльність у освітньому процесі презентована у наукових розвідках В. Бондар, Н. Борисової, О. Киричук, О. Коваленко, О. Пехоти, Г. Романової, С. Сисоевої та інших. Використання методу проєктів у закладах

вищої освіти розглядалось у працях Г. Бреславської, О. Коберник, Л. Козак, Л. Панченко та ін. Науковці Л. Масол, Є. Миропольська, Л. Кондратова досить ґрунтовно висвітлювали впровадження проєктних технологій у інтегрованому курсі «Мистецтво». Але, на наш погляд, ще досі залишається відкритою проблема підготовки майбутніх учителів мистецтва до застосування проєктної діяльності у процесі проходження ними педагогічної практики.

Мета публікації – розглянути можливості використання проєктної діяльності (зокрема творчого типу) у процесі проходження здобувачами вищої освіти педагогічної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання проєктних технологій передбачає формування навичок самостійної діяльності здобувачів, а також їх здатності застосовувати комплекс методів: проблемних, дослідно-пошукових та ін. Перебуваючи на педагогічній практиці здобувачі вищої освіти повинні дотримуватись основних вимог щодо використання методу проєктів, а саме: обрання цікавої для учасників проблематики; орієнтовне визначення кінцевого результату (доповідь, тематичне дійство, виставка, репортаж, альбом, реферат тощо); визначення формату самостійної діяльності здобувачів освіти (індивідуальної, групової, парної); чітке планування поетапності змісту проєкту (з окресленням результатів); підбір дослідницько-пошукових методів і структурованість у послідовності дій.

На практиці здобувачі вищої освіти можуть організовувати різноманітні типи проєктів за домінуючою діяльністю: творчі, дослідницькі, рольові (ігрові), практико-орієнтовані (прикладні), інформаційні (ознайомлюючо-орієнтувальні). За предметно-змістовою галуззю: монопроєкти, які реалізуються в рамках одного предмета зокрема, «Мистецтва»; міжпредметні, які передбачають міжпредметну інтеграцію та переважно виконуються в позаурочний час.

Щодо характеру координації – на педагогічній практиці здобувачі можуть проводити проєкти як з відкритою координацією, коли зрозуміло, хто скеровує дії учнів, так і з прихованою – коли учасникам надається можливість самостійності у проєктній діяльності, а учитель виступає у ролі координатора, рівноправного учасника проєкту.

У процесі проходження педагогічної практики логічним є проведення здобувачами короткотривалих проєктів (які реалізуються впродовж одного, або кількох уроків); та проєктів середньої тривалості (від одного тижня до місяця), адже для довготривалих (які проводяться впродовж кількох місяців) студентам не вистачить часу для їх завершення.

В реальних умовах проходження практики на уроках «Мистецтва» найчастіше проводяться змішані типи проєктів, які синтезують ознаки творчих, дослідно-пошукових, практично зорієнтованих та ін. Варто зауважити, що у межах інтегрованого курсу «Мистецтво», найбільш ефективними можуть бути організовані та проведені практикантами творчі проєкти, кіно-фото та екскурсійні проєкти.

Одним з цікавих для учнів творчих проєктів є такі, що наближені до уроків-спектаклів у яких практикант виступає як консультант, а не ініціатор. Обов'язковим є створення здобувачами власного сценарію. Це звичайно, не просте завдання, тому переважно творчі проєкти реалізуються у формі літературно-музичних композицій. Наприклад, проєкти: «Сальвадор Далі – подорож у надреальність»; «Синтез мистецтв українського постмодернізму»; «Хіт-парад кращих саундтреків фантастичних кінострічок», «Образ Ч. Чапліна у різних видах мистецтва».

Кінопроєкти передбачають створення любительських відеофільмів, переважно публіцистичного жанру. Наприклад, проєкти: «Школи кінематографа», «Феєрія Болівуду», «Українське поетичне кіно», «Топ-10 кращих українських фільмів».

Екскурсійні проекти можуть проводитись у різних форматах (віртуальних чи реальних) у рамках музею чи визначних історико-культурних пам'яток міста (села). Наприклад, проекти: «Музей писанки у Коломиї», «Екстер'єри та інтер'єри музеїв світу: Лувр, Уффіці, Прадо», «Вуличками рідного міста», «Пам'ятки художньої культури рідного краю».

Висновки. Отже, проблема підготовки здобувачів вищої освіти до застосування методу проектів у закладах загальної середньої освіти в процесі проходження ними педагогічної практики потребує подальшого дослідження у ракурсі опанування різних типів проектів. Завдяки використанню проектних технологій в учнів розвиваються творчі здібності, формується їх емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва, інтерес та мотивація щодо пізнання його видів, жанрів та стилів. Проектна діяльність відповідає вимогам Нової української школи, ефективно реалізуючи діяльнісний підхід в освітньому процесі, коли акцентується увага на процесі не лише здобуття знань здобувачами, але й формування у них цінностей, умінь, досвіду та навичок, які поступово переходять в компетентності.

Список використаних джерел:

1. Аліксійчук О.С., Федорчук В.В. Проектна діяльність студентів у процесі опанування навчальної дисципліни «Шкільний курс світової художньої культури та методика його викладання»: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2009. 44 с.
2. Концепція Нова українська школа. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

Отримано: 17.03.2025

Тетяна БОРИСОВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5831-4745>

ЗАСОБИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ МИСТЕЦТВА»

Стаття присвячена обґрунтуванню теоретичних засад та висвітленню дієвих методичних інструментів активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти у процесі вивчення дисципліни «Історія мистецтва».

Ключові слова: історія мистецтва, здобувачі вищої освіти, майбутні вчителі інтегрованого курсу «Мистецтво», проектна діяльність, дискусії, рольові ігри.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку вищої педагогічної освіти однією із ключових проблем виступає підготовка такого фахівця, який не лише володітиме комплексом теоретичних знань та практичних умінь, що складатимуть основне підґрунтя його майбутньої професійної діяльності, але й виявлятиме такі специфічні особистісні якості, як прагнення до пізнання нової інформації, критичне мислення, здатність до аналізу й висловлення власних оцінних суджень, спрямованість на постійне професійне зростання й саморозвиток.

Вкрай важливими такі особистісні якості є для майбутніх учителів мистецтва, які в силу специфіки своєї професії повинні вміти працювати із великими масивами мистецтвознав-

чої та історико-культурної інформації, слідувати за сучасними тенденціями у мистецькому просторі, на належному рівні забезпечувати естетичний, духовний розвиток зростаючого покоління.

Однією із ефективних у цьому сенсі педагогічних платформ, де майбутні учителі зможуть органічно опановувати визначені компетентності, є навчальна дисципліна «Історія мистецтва». Відповідно, наукове осмислення проблеми активізації пізнавальної діяльності здобувачів у процесі вивчення цього освітнього компонента є актуальним і таким, що сприяє оптимізації підготовки сучасного вчителя мистецтва.

Мета публікації. Висвітлення теоретичних засад та методичних інструментів активізації пізнавальної діяльності майбутніх учителів мистецтва у процесі вивчення освітнього компоненту «Історія мистецтва».

Виклад основного матеріалу дослідження. У повній мірі й на високому рівні реалізовувати завдання загальної мистецької освіти здатні лише такі учителі мистецтва, які самі є активними, творчими особистостями, відзначаються оригінальністю й самостійністю мислення, є цілеспрямованими, спраглими до нових знань фахівцями, які повсякчас знаходяться у активному пошуку, прагнуть розвиватись, пізнавати нові аспекти мистецько-культурної дійсності, віднаходити неординарні шляхи і засоби вирішення художньо-педагогічних проблем, які виникають на їх професійному шляху. З огляду на це, пізнавальну активність цілком справедливо можна віднести до надзвичайно важливих особистісних якостей сучасного вчителя мистецтва, яка потребує цілеспрямованого формування й розвитку на етапі здобуття вищої освіти, зокрема у процесі фахової підготовки здобувачів.

У науковій літературі віднаходимо досить широкий спектр різноманітних трактувань таких понять, як «активність», «пізнавальна активність». Так, психологія розглядає «активність» передусім як активне ставлення людини до світу, спроможність здійснювати суспільно важливі перетворення матеріального і духовного середовища на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людства. Р. В. Ткач з цього приводу стверджує: «Активність виникає у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні. Виявляється в активній життєвій позиції людини, що виражається в її принциповості, послідовності обстоювання своїх поглядів, єдності слова і діла тощо» [2, с. 145].

Педагогіка, у свою чергу, трактує пізнавальну активність як діяльнісний стан особистості, що віддзеркалюється в її наполегливому прагненні до знань, до розумової напруги і прояву вольових зусиль у процесі оволодіння знаннями. На думку В. І. Лозової, пізнавальна активність виявляється у ставленні особистості до пізнавальної діяльності, вона передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності [1, с. 25].

Відповідно, активізацію пізнавальної діяльності студентів можна розглядати як цілеспрямований педагогічний процес, націлений на стимулювання мотиваційної, операційно-діяльнісної та емоційно-вольової сфери особистості здобувачів вищої освіти, що реалізується завдяки застосуванню пошуково-творчого підходу до оволодіння змістом навчального матеріалу і сприяє розвитку здатності до самоосвіти й професійного удосконалення впродовж життя.

Освітній компонент «Історія мистецтва» виступає важливою складовою підготовки майбутніх учителів мистецтва, оскільки навчальна інформація, яка вивчається здобувачами

упродовж цього курсу є теоретичним та інформаційним підґрунтям для проведення уроків інтегрованого курсу «Мистецтво» у ЗЗСО.

Так, у межах цієї дисципліни здобувачі вивчають історичні етапи розвитку світового та вітчизняного мистецтва, здобувають нові теоретичні мистецтвознавчі знання у галузі різних видів мистецтв (живопису, архітектури, скульптури, музики, театру, кінематографа), ознайомлюються із основними напрямками, стилями, течіями у мистецтві різних країн та історичних епох, мистецькою спадщиною видатних персоналій світового культурного простору. Зміст і структура курсу містить оптимальні умови й можливості для активізації пізнавальної діяльності здобувачів.

Варто акцентувати увагу на тому, що ефективність процесу активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти передусім залежить від вдумливого й цілеспрямованого використання спеціальних методичних інструментів, серед яких найбільш дієвими є такі, які орієнтовані на виявлення духовно-морального значення творів різних мистецтв (реалізуються за алгоритмом: «занурення у культуру», постановка духовно-моральної проблеми, усвідомлення особистісного значення художнього образу, порівняння творів мистецтва за принципом спільності і контрастності, емоційної драматургії тощо). Доцільно також використовувати рольові ігри на зразок «Аукціон «Сотбіс», «Діалог архітекторів» (наприклад: давньоегипетського та давньогрецького); елементи інтерактивного навчання (підготовка спільних відеопрезентацій, розробка колективних екскурсійних проєктів по культурних регіонах, групова робота з підготовки умовної «виставки» робіт майстрів образотворчого мистецтва, колегіальні обговорення та дискусії стосовно певної виокремленої проблеми на зразок «Образ жінки у мистецтві Середньовіччя та Відродження», «Персонажі італійської комедії дель-арте у сучасному житті») тощо у поєднанні із активними формами позааудиторної мистецько-пізнавальної роботи (відвідування художніх галерей, концертів, перегляд театральних спектаклів та кінофільмів).

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що досягти суттєвих результатів щодо активізації пізнавальної діяльності здобувачів під час вивчення освітнього компоненту «Історія мистецтва» можливо за умов усвідомленого відходу від стереотипів здійснення освітнього процесу (механічного вивчення й алгоритмічного відтворення навчальної інформації) й, натомість, переведення його на вищий ступінь осягнення матеріалу, що вивчається. Це передбачає спрямування зусиль студентів на глибоке, критичне осмислення навчального матеріалу, самостійний пошук додаткової інформації з теми, спонукання до висловлення власних ідей та оцінних суджень щодо тих або інших явищ світового мистецтва, що загалом стимулюватиме їх інтерес до дисципліни та стане потужним поштовхом до подальшого професійного самоудосконалення й саморозвитку у царині мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів. 2-е вид., доп. Харків: «ОВС», 2000. 164 с.
2. Ткач Р.В. Психологічні особливості творчої активності особистості. Київ, 1999. 240 с.

Отримано: 17.03.2025

Альона БОРШУЛЯК

кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2734-8395>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається процес цифровізації мистецької освіти як ключовий фактор модернізації навчального середовища. Аналізуються сучасні виклики, пов'язані з інтеграцією цифрових технологій у традиційні освітні практики. Особлива увага приділяється дослідженню переваг цифровізації, серед яких розширення доступу до інформації, підвищення інтерактивності навчання в умовах сучасних технологічних змін тощо.

Ключові слова: цифровізація освіти, інформаційно-цифрова компетентність, інформаційно-комунікаційні технології, штучний інтелект.

Актуальність теми. Сучасна система освіти характеризується стрімким оновленням механізмів організації освітнього процесу. Застосування інноваційних технологій в галузі мистецької освіти є прогресивним та закономірним, що зумовлене новою філософією освіти. Цифрові технології інтенсифікують навчання, роблять його більш ефективним і креативним; посилюють інтерес здобувачів виконувати різноманітні музично-творчі завдання та сприймання музичних творів.

Невпинне оновлення та удосконалення освітніх програм, в основі яких лежить взаємозв'язок традиційного та новаторського, передбачає вивчення традиційного досвіду й інноваційного навчання. Цифровізація освіти відкриває нові методи викладання із застосуванням мультимедійних технологій, інтерактивних додатків, онлайн-тренажерів тощо та потребує адаптації традиційних методів навчання мистецтву, а також підвищенню професійної підготовки педагогів. Сьогодні в умовах війни наявність цифрових навичок є конкурентною перевагою сучасного вчителя.

Мета публікації – проаналізувати сучасні проблеми та перспективи застосування цифрових технологій у мистецькій освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження. В наш час відбувається активне впровадження сучасних цифрових технологій у процес навчання мистецтву, зокрема використання онлайн-платформ, спеціалізованого програмного забезпечення, інтерактивних програм, віртуальних інструментів, а також відеоуроків і майстер-класів.

На думку багатьох вчених, цифровізація освіти – «впровадження в освітній процес на всіх рівнях сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з метою розвитку у молоді навичок XXI століття, максимального використання в навчальних цілях різноманітного мультимедійного контенту, інтенсифікація освітнього процесу за рахунок застосування інтерактивних методів навчання» [1, с. 1].

Сучасний вчитель мистецтва має не лише володіти широким спектром знань, необхідних для професійної діяльності, а й інформаційно-цифровою компетентністю, однією зі складових якої є знання та уміння користуватися сучасними технологіями та програмним забезпеченням. Він повинен знаходити найефективніші методи для реалізації поставленої мети, використовувати різноманітні інформаційні ресурси, шукати та аналізувати потрібну інформацію, організовувати свою діяльність і ефективно співпрацювати з учнями.

Інформаційно-цифрова компетентність – це «здатність орієнтуватися в інформаційно-му просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства» [3].

В наш час мистецька освіта не може обійтися без інформаційно-комунікаційних технологій навчання, зокрема мультимедійних технологій, інтернеттехнологій, програмного забезпечення, мультимедійних навчальних посібників та підручників. Використання мультимедійних технологій допомагає покращити ефективність уроку, збільшити обсяг матеріалу, що подається, формувати пізнавальний інтерес до навчального матеріалу.

Різні види мультимедійних засобів навчання можуть використовуватись в освітньому процесі, зазначимо основні з них:

- засоби зберігання і відтворення навчальної інформації;
- засоби моделювання;
- засоби контролю (самоконтролю);
- засоби самонавчання;
- аудіо-комунікативні засоби;
- візуально-спостережні засоби.

Однією з ключових технологій сучасності є штучний інтелект. Він володіє значним потенціалом для підвищення якості та ефективності навчання мистецтву. Перспективами використання штучного інтелекту в освіті є персоналізація навчання; автоматичне оцінювання знань здобувачів; аналіз поведінки здобувачів на платформах дистанційного навчання; розвиток індивідуальних навчальних траєкторій; розвиток критичного мислення; автоматизація процесу взаємодії зі здобувачами тощо. Проте вчені виділяють низку проблем під час його застосування, а саме: «етичні та правові аспекти; питання конфіденційності даних; необхідність розвитку навичок, які не можуть бути замінені штучним інтелектом; ризики зниження якості навчання та розвитку критичного мислення» [2, с. 251–252].

Висновки. Цифровізація мистецької освіти відкриває нові можливості для інтеграції традиційних мистецьких практик із сучасними технологіями, сприяючи формуванню інноваційних методик навчання. Вона забезпечує розширення доступу до якісних освітніх ресурсів та стимулює активну взаємодію у навчальному процесі. Проте впровадження цифрових технологій супроводжується низкою викликів, серед яких – необхідність підвищення цифрової грамотності педагогів, адаптація навчальних програм до нових форматів та вдосконалення технічного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Іщенко А.Ю. Національна платформа цифрової освіти як пріоритетний інструмент оновлення вітчизняної освітньої системи. *Національний інститут стратегічних досліджень*. С. 1–5. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-05/cyfrova-osvita.pdf> (дата звернення: 01.02.2025 р.).
2. Мельник А.В. Застосування штучного інтелекту в освітньому середовищі: потенціал та виклики. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (7 квітня 2023 р.)*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/37171/> (дата звернення: 01.02.2025 р.).
3. Полякова О.В. Інформаційно-цифрова компетентність педагога як чинник реалізації культури демократії в освіті. *Новаторські стратегії у післядипломній освіті педагогів: інноватизація та демократизація освітнього процесу*. URL: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/rdpopd/paper/view/512> (дата звернення: 02.02.2025 р.).

Отримано: 17.03.2025

Алла БРЕНЮК

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4725-3024>

ЄВРОПЕЙСЬКА СКУЛЬПТУРА В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНІХ ІННОВАЦІЙ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються загальні тенденції розвитку європейської скульптури в контексті художніх інновацій ХХ століття.

Ключові слова: скульптура, модернізм, інновація, мистецтво.

Актуальність теми. ХХ століття стало епохою кардинальних змін у світі мистецтва. Розвиток європейської скульптури за цей період відзначився відходом від традиційних канонів, пошуком нових форм і експериментами з матеріалами та технологіями. Художники не лише шукали візуальні новації, але й прагнули переосмислити взаємодію скульптури з простором, суспільством і культурою. У ХХ- столітті скульптура перетворилася з традиційного монументального мистецтва на експериментальне поле, де поєднувалися авангардні течії, концептуалізм і мінімалізм. Зміни в технологіях дозволили використовувати нетипові матеріали, такі як метал, пластик, скло і, навіть, світло, що розширило виразні можливості скульптури як виду мистецтва. Вплив соціальних і політичних змін на мистецтво підкреслює важливість дослідження скульптури як віддзеркалення духу часу. Вивчення цього питання сприятиме глибшому розумінню того, як інноваційні підходи вплинули на розвиток сучасної європейської скульптури, а також дозволить оцінити внесок митців ХХ століття у формування нових естетичних ідей.

Мета публікації – визначити основні напрями розвитку європейської скульптури у ХХ столітті в контексті нових авангардних течій і напрямів, зміни світогляду, нових рушійних сил мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХ століття модернізм заклав основу й для революційних змін у мистецтві скульптури. Звертаючись до абстракції та спрощення форми, художники почали відмовлятися від академічних принципів, реалістичного освоєння дійсності.

Хоча скульптура ХХ століття і брала участь у загальному художньому процесі, проте саме в цьому виді мистецтва найбільш міцно і органічно довгий час зберігалася саме класична манера. Майже до середини ХХ століття більшість європейських скульпторів продовжували у яскравій, глибоко індивідуальній манері втілювати досвід видатних митців античності і Ренесансу.

Такі тенденції у мистецтві скульптури змінилися лише в епоху постмодернізму, коли вона вийшла на один рівень з новітніми на той час живописом та архітектурою і вразила розмаїттям художніх течій, технік і матеріалів.

Промислова революція принесла з собою не лише соціальні зміни, а й нові технологічні можливості. Сталь, алюміній, бетон, скло та, пізніше, пластмаси дозволили створювати об'єми, які раніше були недоступними для скульпторів.

Методи лиття, зварювання та обробки матеріалів дали змогу експериментувати з масштабами та структурною динамікою творів.

Тогочасні митці почали розширювати жанрові межі скульптури: Відхід від традиційного портретного та історичного образотворення спричинив перехід до абстрактних, часто органічних форм. Скульптори почали активно експериментувати з інтерактивними інсталяціями, де твір не розглядається лише як об'єкт, а як частина просторової композиції. Такі підходи підкреслювали взаємодію глядача з мистецтвом.

Друга половина XX століття стала часом пошуку сенсу та ідеї: Митці почали більше зосереджуватися на ідеях, ніж на формальній красі. Скульптура стала засобом висловлення концепцій, де матеріал та форма виконували функцію символів. Стримані форми, прості геометричні об'єкти та відсутність надлишкових деталей стали характерними для цього напрямку.

Скульптура XX століття активно взаємодіяла із соціальною та культурною сферою. Скульптурні інсталяції та монументальні твори стали невід'ємною частиною міського ландшафту, символізуючи історичні події, ідеологічні зміни або національну ідентичність. Війни, революції та соціальні потрясіння сприяли пошуку нових форм вираження, де скульптура стала інструментом осмислення та пам'яті про минуле.

Висновки. Європейська скульптура XX століття є яскравим прикладом того, як мистецтво може трансформуватися під впливом технічних інновацій, соціальних змін і пошуку нових естетичних форм. Від модерністських експериментів до мінімалістичних і концептуальних підходів – кожен етап розвитку скульптури відображав прагнення художників до вільного вираження ідеї та глибокого осмислення простору. Цей діалог між традицією та інновацією відкрив нові горизонти у мистецтві, зробивши скульптуру одним із найбільш динамічних напрямів сучасної культури.

Список використаних джерел:

1. Бенюк О. Поняття «експеримент» в логіці мистецьких подій кінця XIX – першої третини XX століття: авт. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.08. Київ, 2004. 20 с.
2. Класичні види мистецтва в епоху новітніх технологій. Скульптура. *ART Ukraine*. URL: https://artukraine.com.ua/a/klasichni-vidi-mistectva-v-epokhu-novitnikh-tekhnologiy-skulptura/?utm_source=chatgpt.com
3. Одрихівський В. Початок XX століття. Авантюра модерної скульптури. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4 (112). С. 746-749. URL: https://nz.lviv.ua/archiv/2013-4/28.pdf?utm_source=chatgpt.com
4. Протас М.О. Українська скульптура XX століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ: Інтертехнологія, 2006. 278 с.: іл.

Отримано: 17.03.2025

Володимир БУЧКОВСЬКИЙ

асистент кафедри образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-4027-0361>

ГРАФІЧНА МОВА ЯК ШИФР: ПРИХОВАНІ СИМВОЛИ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА НЕГОДИ

*Стаття присвячена дослідженню творчості відомого подільського художника та педагога
Бориса Негоди.*

Ключові слова: Борис Негода, олійна пастель, символи, алегорії.

Актуальність теми. Негода Борис Михайлович (1944–2020) – живописець, графік, скульптор, Заслужений художник України, член Національної спілки художників України. У низці сучасних вітчизняних митців – один з найяскравіших представників подільської художньої школи. Художник відомий своєю здатністю переплітати складні оповіді за допомогою візуальної мови, багатой на алегорії та символіку. Його роботи – це не просто естетичні витвори, а складні шифри, які запрошують глядачів розшифрувати шари значення.

Мета статті – дослідити та проаналізувати один із найцікавіших творів митця «Я – заповіт, я пісня у твоїй світлиці» (цикл Шевченкіана), який виконаний у техніці олійної пастелі, вирізняється складністю композицій, оптичними ефектами, багатоколірною палітрою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання Негодою графічної мови – багат шарового застосування олійної пастелі де змішуються лінії, крапки, вкручування. Створює насичену багату на кольорові переплетіння поверхню, яка наводить на думку про плин часу та накопичення досвіду. Кольорові шари наносяться з точністю та спонтанністю, створюючи текстуровану, майже тактильну поверхню. Кольори змішуються бездоганно, але окремі штрихи залишаються видимими, додаючи картині відчуття життєвої сили та енергії. Творчість Негоди рясніє прихованими символами та алегоріями, кожна з яких сприяє глибшому розумінню його мистецького бачення. Ці символи часто беруться з різних джерел, зокрема українського фольклору, релігійної іконографії та особистої міфології.

Б. Негода часто включає мотиви з українського народного мистецтва, такі як традиційні візерунки вишивки, весільні домоткані рушники та писанки (прикрашені писанки). Ці мотиви служать культурними знаками, пов'язуючи твір із багатою спадщиною та колективною пам'яттю України.

Релігійна іконографія: елементи релігійної іконографії, такі як німб, хрести та зображення небес, зображення Божого ока з промінцем світла, часто з'являються в роботах Негоди. Ці символи викликають теми духовності, трансцендентності та божественного.

Особиста міфологія: робіт Бориса Негоди також містять символи, взяті з його власної міфології. Ці символи, часто абстрактні та загадкові, запрошують глядачів дослідити внутрішній світ та суб'єктивний досвід художника.

Наприклад, на його картині «Я – заповіт, я пісня у твоїй світлиці» Створеній у 2008 році, виконаній олійною пастеллю на великому полотні 100x70 см, запрошує глядачів у споглядальний простір, де сходяться світло, форма та значення. Композиція водночас динамічна та гармонійна, що відображає вміння Негоди балансувати абстракцію з фігуративними елементами. Картина структурована навколо центральної фігури молодого Шевченка який

зображений у білих шатах, розшитих золотом, що підкреслює його велич і сакральний статус у культурному та національному просторі України. Він ніби виходить із грубо тканого полотна – образ, який може символізувати його народження з глибин народної пам'яті, простого селянського середовища. Навколо нього розгортається містична аура у вигляді Катерини – ключової жіночої постаті з його творчості, яка уособлює долю покривджених українських жінок і самої України. Вона, огортаючи Шевченка саявом, ніби бере його під захист, підкреслюючи нерозривний зв'язок між митцем і його поетичними творіннями. На полотні вплетені численні символи, що поглиблюють змістовність картини:

Сільська хата як центр всесвіту – Для Негоди хата під стріхою не просто елемент побуту, а модель українського космосу. Вона уособлює родинне вогнище, духовну твердиню та місце, де формується національна свідомість.

Ангел зі свічкою – символ духовного світла, що протистоїть темряві. Нагадує про внутрішнє прозріння, яке Негода приписував своїм історичним героям. Символ духовного просвітництва та незгасного вогню його творчості.

Журливі ангели – уособлення страждання і трагічної долі поета, його болю за Україну.

Солом'яний батьківський бриль – деталь, що підкреслює селянське коріння Шевченка, його зв'язок із народом.

Грубо зшиті проріхи, стягнуті ремнями – могутній символ зламаної, понівеченої історії, шрамів минулого, які не зникають, але скріплюються зусиллями пам'яті та боротьби символізує рани історії, спроби зшити розірваний простір минулого і майбутнього, намагання зберегти культурну спадщину всупереч випробуванням.

Світіння навколо ключових фігур – у творах, присвячених Тарасу Шевченку, козакам або міфічним героям, автор часто використовує світлову ауру. Це не просто декоративний елемент, а натяк на їхній пророчий статус, особливу місію в українській історії.

Плетіння фігур у тканину полотна – ще одна знакова риса стилю Негоди. В його картинах і графічних роботах образи ніби влітають у канву, що символізує нерозривний зв'язок людини з історією, минуле, яке завжди проявляється у сьогоденні.

Колір у творчості Негоди не просто декоративний, а й глибоко символічний. Його палітра ретельно підібрана, щоб передати емоційний і тематичний резонанс, при цьому кожен відтінок має власне значення. Теплі кольори: відтінки золота, жовтого та оранжевого часто домінують у композиціях Негоди, символізуючи світло, енергію та духовність. Ці кольори викликають відчуття тепла та життєвої сили. Холодні кольори: блакитні, фіолетові та зелені використовуються для представлення невідомого, підсвідомого та природного світу. Ці холодніші тони створюють відчуття глибини та таємниці, запрошуючи глядачів дослідити приховані шари роботи.

У «Я – заповіт, я пісня у твоїй світлиці» теплі сяючі відтінки, що випромінюють центральну фігуру, контрастують із більш холодними тонами на краях полотна. Ця взаємодія кольорів створює візуальну метафору подорожі від темряви до світла, від невігластва до знання.

Висновки. Перегляд робіт Бориса Негоди – це інтерактивний досвід, художник ніколи не пояснював значення своїх творів, заохочуючи глядача до розмови, свого трактування побаченого оскільки кожен глядач приносить власну точку зору та тлумачення процесу. Ця взаємодія створює особистий зв'язок між глядачем і твором, роблячи досвід перегляду глибоко суб'єктивним і значущим. Багаторівневі значення: в роботі Негоди гарантують, що з

часом її можна переглянути та переосмислити. Кожен перегляд відкриває нові ідеї та зв'язки, роблячи роботу живою сутністю, що розвивається.

Список використаних джерел:

1. Урсу Н.О., Бугерчук У.М. Чари козацького письма. Мальовниче життя Бориса Негоди: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 152 с.
2. Бренюк А.Г. Графіка Кам'янця-Подільського в художній культурі краю ХХ століття: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. 272 с.
3. Урсу Н.О. Митці Кам'янця-Подільського: довідник. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисін Я.І., 2016. 240 с.

Отримано: 17.03.2025

Людмила ВОЄВІДКО

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9342-3613>

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК СКЛАДОВА ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядається емоційний інтелект як складова ефективної взаємодії учасників освітнього процесу та один з головних soft-skills XXI століття в освітньому процесі.

Ключові слова: емоційний інтелект, ефективна комунікація, Нова українська школа, здобувач, компетентності, соціально-емоційні навички.

Актуальність теми. Сучасний освітній процес виходить за межі традиційного передавання знань і вимагає розвитку соціально-емоційних навичок, які сприяють ефективній взаємодії між учасниками навчального середовища. Одним із ключових чинників успішної комунікації та співпраці є емоційний інтелект – здатність розуміти, контролювати власні емоції та розуміти емоції інших.

Зміни в освітній парадигмі, спричинені цифровізацією, швидкими соціальними трансформаціями та зростаючими психологічними викликами, підкреслюють необхідність формування емоційних компетентностей серед учнів, учителів та батьків.

Дослідження емоційного інтелекту як складової ефективної взаємодії учасників освітнього процесу є надзвичайно актуальним у контексті сучасної освіти, оскільки сприяє створенню гармонійного освітнього середовища, розвитку особистості та формуванню майбутніх соціально успішних громадян.

Мета публікації. Сучасний освітній процес вимагає не лише володіння професійними знаннями й компетентностями, а й високого рівня розвитку соціально-комунікативних навичок, серед яких особливе місце займає емоційний інтелект, який виступає одним з головних soft-skills XXI століття в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу публікації. В освітньому середовищі емоційний інтелект відіграє ключову роль у побудові гармонійних стосунків між учнями, вчителями та ба-

тьками, сприяє створенню позитивного психологічного клімату в закладі освіти та покращенню академічної успішності. Термін «емоційний інтелект» (EI) був запроваджений психологами Пітером Саловей та Джоном Масром у 1990 році, а згодом популяризований Деніелом Гоулманом. Вони визначають його як здатність особистості розуміти та регулювати власні емоції, а також ефективно використовувати їх у процесі соціальної комунікації.

«Ефективна комунікація майбутнього вчителя / вчительки Музичного мистецтва / Мистецтва для закладів загальної середньої освіти – ключ до формування їхньої педагогічної майстерності. Ефективна комунікація дозволить провадити потужну педагогічну діяльність та сформувати в здобувачів / здобувачок освіти предметні компетентності та ціннісні орієнтації під час здобуття ними освіти в закладах загальної середньої освіти» [2, с. 72].

Д. Гоулман виділяє п'ять основних компонентів емоційного інтелекту: самоусвідомлення – здатність розпізнавати власні емоції та їхній вплив на поведінку; саморегуляція – уміння контролювати емоційні реакції, знижувати рівень стресу, підтримувати позитивне ставлення; мотивація – прагнення досягати цілей, незалежно від емоційних труднощів; емпатія – здатність розуміти почуття інших людей, враховувати їхні емоції у взаємодії; соціальні навички – вміння ефективно взаємодіяти, будувати гармонійні стосунки [7].

Емоційний інтелект вчителя є важливим інструментом у роботі з учнями, оскільки він допомагає: створювати сприятливий психологічний клімат у класі; ефективно вирішувати конфліктні ситуації; підтримувати мотивацію здобувачів освіти до навчання; адаптувати підхід до різних особистостей та рівнів навчальних можливостей. Згідно з дослідженнями, викладачі, які демонструють високий рівень емоційного інтелекту, краще сприймаються учнями, викликають довіру та стимулюють їхню академічну успішність [7]. Розвинений емоційний інтелект вчителів дозволяє їм створювати позитивний навчальний клімат, ефективно взаємодіяти з учнями, адаптувати педагогічні методики до емоційних та когнітивних особливостей здобувачів. Для учнів формування цих компетентностей є запорукою соціальної адаптації, підвищення рівня академічної успішності, покращення комунікативних навичок та емоційної стійкості. Учні з розвиненим емоційним інтелектом, мають кращі навички самоконтролю, менше піддаються стресу, демонструють вищий рівень академічних досягнень і легше адаптуються в соціальному середовищі. Ключові переваги емоційного інтелекту для учнів: поліпшення навичок роботи в команді; здатність розв'язувати конфлікти мирним шляхом; підвищення стійкості до стресових ситуацій; краща здатність до концентрації уваги та саморегуляції.

Розвиток емоційного інтелекту здобувачів освіти в освітньому процесі потребує системного підходу та інтеграції спеціальних методик у навчальну програму. «Розвиток емоційного інтелекту здобувачів вищої освіти повинен здійснюватися через засвоєння всіх освітніх компонент освітньо-професійної програми, сприяти професійному розвитку та саморозвитку. Нами задіюються різні форми розвитку емоційного інтелекту здобувачів, наприклад: тренінг, коучинг, квест, воркшоп, які сприяють розвитку емоційного інтелекту майбутніх вчителів. Заняття, що поєднують проблемно-орієнтовані, практико-орієнтовані та активні соціально-психологічні методи навчання – є ефективними рушіями розвитку психологічної культури та педагогічної зрілості майбутніх вчителів. Робота над формотворчими аспектами емоційного інтелекту здобувачів впливає позитивним чином на розвиток їх особистісного та міжособистісного аспектів емоційного інтелекту і має бути використана в навчанні як ефективний засіб формування емоційного інтелекту у здобувачів закладів вищої освіти для подальшої ефективної реалізації в предметній сфері НУШ» [3, с. 15].

Включення елементів емоційного навчання в навчальні програми сприяє формуванню соціально-емоційних компетентностей. Наприклад, використання музичних творів для аналізу та роздумів, рольових ігор, групових дискусій, тренінгів з розвитку емпатії допомагає учням краще розуміти себе та інших. Цифрові ресурси, такі як мобільні застосунки для саморегуляції емоцій, відеотренінги, інтерактивні платформи для розвитку комунікативних навичок, можуть стати ефективним інструментом для формування емоційного інтелекту.

Висновки. Емоційний інтелект є важливою складовою ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Він сприяє покращенню міжособистісних стосунків, підвищенню академічної успішності та зниженню рівня стресу в навчальному середовищі. «Емоційний інтелект – це сукупність ментальних здібностей особистості, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних емоцій та емоцій оточуючих, власних емоційних переживань та емоційних переживань інших особистостей. Ментальні здібності, своєю чергою, ґрунтуються на ментальному здоров'ї здобувачів і здобувачок вищої освіти і соціуму загалом. В час війни ще більше уваги варто надавати ментальному здоров'ю здобувачів та здобувачок вищої освіти. Емоційний інтелект сприяє формуванню в здобувачів СЕН. Особливо значення це питання отримало загострення з початку московської війни з Україною з 2014 року» [3, с. 13].

Розвиток емоційного інтелекту здобувачів можливий завдяки впровадженню інтерактивних методик, психологічної підтримки та використанню сучасних цифрових технологій. Формування цих компетентностей вчителів і учнів сприяє створенню гармонійного освітнього середовища, яке сприяє не лише здобуттю знань, а й особистісному розвитку кожного учасника освітнього процесу Нової української школи.

Список використаних джерел:

1. Вовченко О.А. Концептуалізація феномену емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку: монографія. Київ: ПП «ЮНІСОФТ», 2021. 450 с.
2. Воевідко Л.М. Ефективна комунікація здобувачів вищої освіти як показник готовності до роботи в Новій українській школі. *Обдарованість: методи діагностики та шляхи розвитку*: матеріали науково-практичного онлайн-семінару (Київ, 23–26 травня 2024 року). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 72–79.
3. Воевідко Л.М. Формотворчі елементи емоційного інтелекту майбутніх учителів. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції 15 лютого 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський – Київ – Херсон – Дніпро – Жешів – Париж: Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 13–16.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Київ: Віват, 2023. 512 с.
5. Петренко Т. Сучасні техніки крос-культурної комунікації в освітньому процесі. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 55. Том 3. С. 109-112.
6. Роль соціального та емоційного інтелекту як найважливіших soft-skills XXI століття в освітньому процесі: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 6 березня – 16 квітня 2023. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 472 с.
7. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books. 1995.
8. Salovey P., & Mayer, J.D. Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 1990. 9 (3), P. 185-211.

Отримано: 17.03.2025

Жанна КАРТАШОВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7368-9249>

ПОЛІХУДОЖНІЙ ПІДХІД ДО ФОРТЕПІАННОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається реалізація поліхудожнього підходу до фортепіанного навчання майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі інструментально-виконавської підготовки.

Ключові слова: поліхудожній підхід, фортепіанне навчання, поліхудожній світогляд, педагогічні умови.

Актуальність теми. Сучасна мистецька освіта вимагає пошуку нових педагогічних технологій підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, які здатні до розкриття учням закладу загальної середньої освіти художньої картини світу через призму духовності узагальнених чуттєвих образів різних видів мистецтв, формування їх естетичного світогляду. Важливість проблеми посилюється введенням у систему загальної середньої освіти, згідно з Державним стандартом України, альтернативного інтегрованого курсу «Мистецтво» у початкових класах та основній школі, що визначило необхідність підготовки вчителів до інтегрованого викладання з метою поліхудожнього виховання учнів, формування у них цілісної художньої картини світу.

Незважаючи на те, що сучасна українська школа конче потребує фахівців, підготовлених для реалізації нових шкільних програм, побудованих на ідеї взаємодії мистецтв, у практиці професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва недостатньо використовується поліхудожній підхід до вивчення фахових дисциплін, є низка проблем, що потребують вивчення.

Мета публікації – проаналізувати наукові позиції та визначити педагогічні умови поліхудожнього виховання майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі фортепіанного навчання за принципами мистецької педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблеми поліхудожнього виховання досить широко розглядаються вітчизняними вченими. У наукових працях В. Бутенко, О. Лобової, Л. Масол, О. Отич, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової та інших ведеться активний пошук шляхів поліхудожнього розвитку учнівської молоді.

Вчені розглядають феномен «поліхудожній світогляд майбутнього вчителя музичного мистецтва», як інтегроване особистісне утворення, що передбачає цілісне художньо-образне уявлення світу на основі глибокого розуміння сутності різних видів мистецтва, їх взаємодії та синтезу; осмислення та відтворення у власному виконанні музичних творів духовної цінності художніх образів; здатність до самореалізації в художньо-виховній роботі з учнями закладу загальної середньої освіти [1].

Філософські та методичні основи поліхудожнього підходу ґрунтовно розроблено Л. Масол, що дало поштовх розгортанню ідеї поліцентричної інтеграції загальної мистецької освіти [4].

Як наголошує Т. Дорошенко: «Поліхудожня підготовка майбутнього вчителя музики має забезпечити дуже важливий – педагогічний аспект, що пов'язаний з готовністю застосовувати різні види мистецтва в музично-виховній роботі зі школярами» [3, с. 108].

Н. Гуральник, яка конкретизувала поліхудожність фортепіанної педагогіки та обґрунтувала універсальні можливості фортепіанного навчання, у якому, на її переконання, «... криється багатозначна інтеграційна сутність, що проявляється навіть у самому процесі відтворення музики» [2, с. 62]. Дефініцію «фортепіанний клас» вчена розглядає як «особистісно-діяльнісний центр, в якому відбуваються процеси далекої й ближньої перспективи з інтеграційними процесами в змісті навчання» [2, с. 63].

Низка науковців визначають педагогічні умови поліхудожньої освіти, такі як: вихід за рамки одного виду мистецтва; перенесення акценту зі сприймання на творчі вияви особистості; пов'язаність занять із найближчим оточенням, мистецтвом і традиціями регіону проживання; опора на вікові особливості вихованців; взаємодія і співробітництво у колективі учнів та педагогів.

Ми визначаємо такі основні педагогічні умови формування поліхудожнього світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі інструментально-виконавської підготовки:

- стимулювання творчого діалогу на заняттях з основного музичного інструмента та концертмейстерського класу;
- створення поліхудожнього простору інструментально-виконавського навчання;
- забезпечення інтеграції мистецьких знань та умінь у процесі вивчення музичних творів;
- формування в майбутніх учителів музичного мистецтва потреби до спілкування з творами різних видів мистецтва на основі розширення їхньої поліхудожньої компетентності;
- підтримка творчої ініціативи та самостійності студентів у вирішенні художніх завдань.

Стимулювання творчого діалогу на заняттях з основного музичного інструмента та концертмейстерського класу орієнтує викладача й студента на спільний творчий пошук інтерпретації музичних творів, встановлення поліхудожніх зв'язків з образами інших видів мистецтва. Створення поліхудожнього простору інструментально-виконавського навчання передбачає вихід за межі музичного мистецтва і розгляд музичних творів у контексті художньої культури, взаємозв'язків та взаємопроникнення мистецьких напрямів.

Забезпечення інтеграції мистецьких знань орієнтує на використання художньої інформації з історії, теорії музики, культурології, естетики, мистецтвознавства та інших дисциплін у їх взаємозв'язках у процесі вивчення музичних творів для усвідомлення студентами поліхудожньої картини світу в її суспільно-історичному розвитку. Підтримка творчої ініціативи та самостійності у вирішенні художньо-виконавських завдань зумовлює особистісне зростання студентів, вироблення їх власної позиції в естетичних оцінках художніх явищ, досягнення впевненості у своїх силах як інтерпретаторів музичних образів.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що підвищення рівня інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі фортепіанного навчання на засадах поліхудожнього підходу озброює їх комплексом знань, умінь і навичок, що в процесі різних видів освітньої діяльності трансформуються в характеристики глибшого категоріального рівня.

Список використаних джерел:

1. Ван Яюєци. Формування поліхудожнього світогляду майбутнього вчителя музики як педагогічна проблема. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 2016. № 3. С. 76–79.

2. Гуральник Н.П. Новий погляд на інтеграційні процеси в класі фортепіано. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Теорія і методика мистецької освіти*. Київ, 2004. Вип. 1 (6). С. 59–66.
3. Дорошенко Т.В. Поліхудожня підготовка майбутнього вчителя музики як умова його успішної професійної самореалізації. *Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 1999. Вип. 2. С.108–112.
4. Масол Л.М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія. Київ: Промінь, 2006. 432 с.

Отримано: 17.03.2025

Оксана КЛІЩ

кандидат архітектури,
старший викладач кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4164-5609>

Іван ПІДГУРНИЙ

кандидат мистецтвознавства,
завідувач кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0981-2964>

ФОТОКОЛАЖ ЯК СПОСІБ ФОРМУВАННЯ ВІЗУАЛЬНОГО ОБРАЗУ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ

У зв'язку з стрімким розвитком сучасних технологій актуальним є дослідження історичного розвитку фотоколажу, його регіонального контексту, сучасних технологічних підходів і методологічних аспектів впровадження у навчальні програми, зокрема в курсах «Основи художньої фотографії» та «Фотографіка».

Ключові слова: колаж, фотографія, Михайло Грейм, фотоколаж, фотомонтаж, мистецтво, цифрова графіка.

Актуальність теми. Фотоколаж є однією з актуальних технік образотворчого мистецтва, яка поєднує елементи фотографії, живопису, графічного дизайну та цифрового мистецтва. Його витoki сягають XIX століття, коли митці почали експериментувати з комбінуванням зображень. В Україні ця техніка має свою унікальну історію, що пов'язана з діяльністю фотографів і художників різних епох. Одним із перших фотографів Кам'янця-Подільського, який працював у цьому напрямі, був Михайло Грейм. Його творчість, зокрема експерименти з фотографією, є важливим історичним етапом розвитку фотоколажу. З огляду на розвиток цифрових технологій та штучного інтелекту, фотоколаж набув нових форм і значення. Він активно застосовується у сучасному мистецтві, дизайні, рекламі та освіті.

Мета публікації. Визначення місця фотоколажу в традиційному образотворчому мистецтві, мистецтві фотографії та графічному дизайні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Колаж, фотоколаж і фотомонтаж – це техніки образотворчого мистецтва, що базуються на комбінуванні різних візуальних елементів. Вони займають проміжне положення між традиційним образотворчим мистецтвом (живописом, графікою) та сучасними цифровими технологіями. Методи, які використовуються для створення творів, та їх приналежність до певних художніх практик визначає місце техніки в системі класифікації спеціальностей.

Колаж, фотоколаж і фотомонтаж найтісніше пов'язані з просторовими мистецтвами, хоча у цифрових формах вони можуть набувати мультимедійного характеру. Колаж є однією з технік образотворчого мистецтва (зокрема, графіки та живопису), що передбачає наклеювання або нашарування різних матеріалів на площину (папір, полотно тощо). В історичному контексті він пов'язаний із кубізмом (Пабло Пікассо, Жорж Брак), дадаїзмом та сюрреалізмом. Фотоколаж – це підвид колажу, де основними елементами є фотографічні зображення або їхні фрагменти. Він може виконуватися як вручну (фізичний фотоколаж), так і цифровими засобами. Фотоколаж традиційно відносять до графічного мистецтва, зокрема в його експериментальних та концептуальних формах. Фотомонтаж – це більш технічно складний спосіб обробки фотографічного матеріалу, що передбачає злиття різних фотоелементів у єдину композицію. Він має важливе місце у дизайні, рекламі, пропагандистському мистецтві, а також у фотожурналістиці та кінематографії. У цифрову епоху фотомонтаж активно використовується у комп'ютерній графіці та цифровому мистецтві.

Перші фотоколажі, в свою чергу створювалися шляхом механічного вирізання та наклеювання елементів з різних знімків. Михайло Грейм є постаттю, що асоціюється з ранньою фотографією в Україні. Хоча його ім'я не завжди згадується в контексті фотоколлажу, Грейм відомий як один із піонерів фотографічного мистецтва на українських землях. Він працював у другій половині 19 століття, коли фотографія почала набувати популярності серед інтелігенції та буржуазії. Михайло Грейм зробив значний внесок у розвиток української фотографії, а його експерименти із зображенням можуть розглядатися як ранні прояви фотоколлажу. Також використовувалися техніки багаторазової експозиції та ретуші. Ці методи розвивалися у контексті європейської фотографії XIX століття. Сучасні технології дозволяють створювати фотоколажі за допомогою графічних редакторів (Photoshop, GIMP, Canva та ін.) дозволяють створювати складні композиції, що розширює межі цих технік. Важливою тенденцією є застосування штучного інтелекту для генерації нових композицій, що суттєво розширює можливості фотоколлажу як мистецької техніки.

У курсах «Основи художньої фотографії» та «Фотографіка» вивчення колажного мистецтва дозволяє студентам опанувати як традиційні, так і цифрові методи комбінування зображень. Впровадження новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, дає змогу значно розширити можливості навчання та розвитку творчих навичок. Цифрові технології трансформували український фотоколаж, зробивши його доступнішим, багатшаровим і глобально видимим. Війна з Росією стала каталізатором нових художніх форм, які поєднують документацію, протест і терапію. Українські фотохудожники, від Мельниченка до Куликовської, демонструють, як технології та історичний контекст можуть створювати мистецтво, що не лише відображає реальність, а й формує її розуміння. У майбутньому цифровий фотоколаж може стати одним із ключових інструментів збереження пам'яті про війну та утвердження української ідентичності.

Висновки. Дослідження показало, що фотоколаж займає проміжне положення між традиційним образотворчим мистецтвом, фотографією, графічним дизайном та цифровими

мистецькими практиками і є гнучкою мистецькою технікою, яка розвивалася від аналогових методів до цифрових технологій. Тут поєднуються технічні можливості сучасних технологій із класичними принципами композиції, роблячи колажі універсальними для різних сфер мистецтва. Наприклад, у рекламі та кінематографі (створення візуальних ефектів, обкладинок, плакатів), у концептуальному мистецтві (використання у виставкових проєктах, цифровому мистецтві), у графічному дизайні (оформлення журналів, книг, веб-дизайну). А сучасні тенденції, зокрема використання штучного інтелекту, відкривають нові перспективи для фотоколажу як мистецької техніки та освітнього інструменту.

Список використаних джерел:

1. Костриця М.Ю. Грейм Михайло Йосипович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-26949>
2. Мистецтво колажу: як створювати унікальні візуальні історії. *Arthuss*. URL: <https://www.arthuss.com.ua/books-blog/mystetstvo-kolazhu-yak-stvoryuvaty-unikalni-vizualni-istoriyi>
3. Сапко М.О. Колаж в образотворчому мистецтві ХХ століття. *Українське мистецтвознавство*. 2019. № 3. С. 88-102.
4. Сафронов В., Сафронова А., Потанін С. Сучасні прийоми фотомонтажу як засобу трансформації фотографій у графічний художній образ. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2020. № 7. С. 76-89.

Отримано: 17.03.2025

Роман КОВАЛЬСЬКИЙ

кандидат педагогічних наук,

асистент кафедри музичного мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6920-0770>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА ЕСТРАДНО-ДУХОВОГО ОРКЕСТРУ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

У роботі висвітлено роль комунікативних якостей естрадно-духового оркестру, актуалізовано методи їхнього формування у процесі фахової підготовки. Обґрунтовано специфіку взаємодії керівника естрадно-духового оркестру та учасників творчого колективу.

Ключові слова: естрадно-духовий оркестр, творча взаємодія, комунікативні якості, фахова підготовка.

Актуальність теми. Аналіз досвіду відомих науковців і диригентів-практиків слугує підставою для констатації про те, що сучасна підготовка майбутнього диригента в закладах вищої освіти мистецького профілю має досить вагомі досягнення, зокрема в аспекті вдосконалення оркестрово-диригентської та концертно-виконавської підготовки. На такому тлі постає очевидним брак уваги до проблеми прищеплення високої культури спілкування у процесі підготовки майбутніх диригентів-практиків як детермінанта створення належної атмосфери творчості та ділового партнерства.

Мета публікації. Обґрунтувати особливості формування комунікативних якостей майбутнього диригента естрадно-духового оркестру та розглянути педагогічні умови, що сприяють удосконаленню творчої комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття комунікативної культури та процес взаємодії диригента з оркестровим колективом осмислювали (Е. Ансерме (E. Anserme), П. Булез (P. Boulez), Д. Баренбойм (D. Barenboim), К. Бем (K. Behm), Л. Бернштейн (L. Bernstein), Б. Вальтер (B. Walter), К. Зандерлінг (K. Zanderling), О. Клемперер (O. Klemperer), А. Нікіш (A. Nikish), А. Тосканіні (A. Toscanini), М. Янсонс (M. Jansons) та ін.).

Аналіз студій, дотичних до задекларованої в дисертації проблеми, увиразнив потребу набуття та використання сучасним диригентом оркестрового колективу в ході його творчої діяльності для налагодження взаємодії з оркестрантами спектра специфічних навичок.

Утім, попри значний пласт напрацювань українських учених (О. Олексюк, О. Ільченко, Я. Сверлюк та ін.) у царині розроблення системи організації формування комунікативних якостей майбутнього диригента оркестрового колективу, проблематика комунікативної культури та специфіки співпраці диригента з оркестровим колективом залишається недостатньо осмисленою. Прикметно, що особливості оркестрового виконання вимагають розв'язання низки питань, які окреслюють потребу пошуку нового підходу для застосування ефективних методів взаємодії з оркестровими колективами.

Сучасний керівник естрадно-духового оркестру виконує не лише функції музичного лідера, а й є організатором творчого процесу, педагогом та комунікатором. Його успіх значною мірою залежить від розвинених комунікативних навичок, що формуються у процесі фахової підготовки. Саме ефективна комунікація дозволяє диригенту досягати гармонійної взаємодії з оркестрантами, вирішувати організаційні та творчі завдання, а також сприяти загальному розвитку колективу.

Одним із ключових аспектів у формуванні комунікативних якостей є розвиток вербальної та невербальної комунікації. Вербальна комунікація включає чітке й змістовне висловлення музичних ідей, пояснення технічних деталей виконання та мотивацію колективу. Важливу роль відіграє володіння термінологією, уміння адаптувати стиль спілкування до рівня розуміння музикантів та створення позитивної атмосфери у колективі. Невербальна комунікація, своєю чергою, включає мову жестів, міміку, контакт очима та диригентську техніку, яка дозволяє керівнику оркестру передавати емоційний та динамічний характер виконання.

Формування комунікативних навичок відбувається у процесі професійної підготовки через різні форми навчання. Зокрема, вивчення дисциплін з диригування, музичної педагогіки, психології спілкування та методики роботи з колективом сприяє розвитку комунікаційних здібностей майбутнього керівника. Практичні заняття, репетиційний процес, участь у концертних проєктах та аналіз взаємодії з музикантами є важливими складовими розвитку цих якостей.

Окрему увагу слід приділити вмінню вирішувати конфліктні ситуації та управляти емоційним станом колективу. В оркестровій роботі можливі розбіжності у поглядах, що можуть впливати на творчий процес. Керівник повинен володіти навичками медіації, гнучкості у прийнятті рішень та здатністю до конструктивного діалогу.

Багато видатних диригентів у своїй роботі активно використовували розвинені комунікативні навички, адже ефективне керівництво оркестром потребує не лише музичної майс-

терності, а й уміння взаємодіяти з музикантами, доносити свої ідеї та створювати сприятливу атмосферу в колективі.

Ось кілька диригентів, які відзначалися своїми комунікативними якостями: *Леонард Бернстайн* (1918–1990) – один із найбільш харизматичних диригентів ХХ століття, який володів надзвичайно виразною жестикуляцією та емоційною подачею. Він не лише ефективно спілкувався з оркестрантами, а й вмів доступно пояснювати музику публіці, що зробило його чудовим популяризатором класичної музики.

Густав Малер (1860–1911) – диригент і композитор, відомий своєю вимогливістю та емоційною глибиною. Він міг з легкістю передавати свою музичну концепцію через міміку, жести та діалог з оркестрантами, що дозволяло йому досягати високої виконавської дисципліни.

Карлос Клайбер (1930–2004) – диригент, який славився своїм емоційним підходом і майстерним використанням невербальної комунікації. Він майже не проводив словесних репетицій, натомість використовував виразні жести, погляди та інтонацію, що допомагало оркестру відчувати його наміри без зайвих пояснень.

Герберт фон Караян (1908–1989) – ще один диригент, який використовував тонку комунікацію та довірчі стосунки з музикантами для досягнення ідеального звучання. Він прагнув мінімізувати розмови під час репетицій, покладаючись на точність жестів і взаєморозуміння з оркестром.

Саймон Реттл (нар. 1955) – сучасний диригент, який вирізняється своїм відкритим стилем спілкування, гнучкістю у взаємодії з музикантами та вмінням створювати натхненну атмосферу в оркестрі. Він вміло адаптує свої пояснення під різні оркестрові колективи, що робить його одним із найуспішніших диригентів сучасності.

Ці диригенти демонстрували, що комунікація в музиці є не менш важливою, ніж технічна майстерність, і що ефективна взаємодія з оркестром значною мірою визначає успіх виконання.

Висновки. Таким чином, формування комунікативних якостей керівника естрадно-духового оркестру є невід’ємною частиною його професійної підготовки. Розвиток ефективної комунікації сприяє підвищенню рівня виконавської майстерності, згуртованості колективу та створенню сприятливого творчого середовища, що є запорукою успішної діяльності оркестру.

Список використаних джерел:

1. Ільченко О.О., Сверлюк О.О. Методологічні проблеми професійної музичної освіти. Рівне: Перспектива, 2004. 200 с.
2. Колесса Н.Ф. Основы техники дирижирования. Київ: Музична Україна, 1981. 208 с.
3. Кофман Р.І. Виховання диригента: психологічні особливості. Київ: Муз. Україна, 1986. 40 с.
4. Макаренко Г.Г. Творчість диригента в контексті інтегративного підходу: дис. ... д-ра наук: 17.00.01. Київ, 2006. 380 с.
5. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації. Львів: Літопис, 2010. 203 с.
6. Олексюк О.М. Діагностика мистецької компетентності студентів: пошук методичного інструментарію. *Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Київ, 2010. Дод. 4. Том V. 572 с.
7. Сверлюк Я.В. Педагогічні виміри диригентсько-оркестрового мистецтва: монографія. Рівне: Волин. обереги, 2022. 276 с.

Отримано: 17.03.2025

Марія КУЗІВ

кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9969-1937>

Б. Р. ЛІПМАН В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються основні віхи життя і педагогічної діяльності відомого подільського музиканта Бориса Романовича Ліпмана, сторіччя від дня народження якого виповнилося в лютому 2025 року.

Ключові слова: композитор, педагог, диригент, хор, Поділля.

Актуальність теми. Вивчення культурно-мистецьких процесів України неможливе без ґрунтовного опрацювання регіонального розвитку, оскільки культура окремого регіону є чинником, який сприяє осмисленню загальноукраїнської культури

Мета публікації є розгляд педагогічної, методичної, організаторської та просвітницької діяльності Бориса Романовича Ліпмана, який залишив помітний слід у розвитку музичної культури та освіти Поділля другої половини ХХ століття. До наукового обігу залучаються невідомі раніше матеріали й узагальнюються джерела, які відтворюють викладацьку працю музиканта і його участь у культурно-мистецькому житті Поділля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток музичної культури Поділля другої половини ХХ базувався на досягненнях педагогів-музикантів, які плідно працювали над поглибленням мистецького життя регіону, поглибленням музичної освіти, провадили активну просвітницьку діяльність, що сприяло підвищенню культурного й освітнього рівня подільян.

Вагомий вплив на стан музичної культури та освіти краю мала діяльність педагога, композитора, хорового диригента Бориса Романовича Ліпмана, який народився 21 лютого 1925 року в місті Кам'янці-Подільському в сім'ї службовців. Навчався Борис Романович в загальноосвітніх школах № 1 та № 9. З 1933 р. – учень Кам'янець-Подільської міської музичної школи (клас фортепіано викладача Марії Станіславівни Олійник – випускниці Варшавської консерваторії) [1].

З початком Другої світової війни Борис Романович був евакуйований разом із сім'єю на Північний Кавказ, де працював вантажником на консервному заводі. У 1942 році у віці 17-ти років пішов на фронт. Брав участь у бойових діях у складі 97-го окремого армійського мотостурмового інженерного Керченського ордена Червоної зірки батальйону.

Після демобілізації закінчив історико-філологічний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, Київське музичне училище ім. Р. Глієра, Кишинівську консерваторію ім. Г.Музическу (клас заслуженого діяча мистецтв, доцента Ганни Дмитрівни Юшкевич). На «відмінно» захистив дипломну роботу «Дослідження прийомів хорового письма та засобів хорового викладу в ораторії М. Коваля «Омельян Пугачов» (науковий керівник – заслужений діяч мистецтв, доцент Г.Д. Юшкевич). Спеціальність – хоровий диригент, викладач хорових дисциплін [2].

З 1950 працював у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (тепер КПНУ імені Івана Огієнка). У 1960 році ректорат доручив Б.Р. Ліпману виконувати обов'язки організатора факультету підготовки вчителів початкових класів (нині педагогічний факультет). Саме він формував науково-педагогічний колектив факультету, очолив предметну комісію з музики, у складі якої працювали 8 викладачів. Борис Романович – ініціатор відкриття в інституті музично-педагогічного факультету. Згідно з наказом №584 від 16.09.1968 р. був призначений завідувачем кафедри музики і співів, яку очолював упродовж 1968-1973 рр.

Упродовж 50-ти років (1950-2000 рр.) Ліпман Б.Р. керував народною хоровою капелю університету. У 1967 р. хорова капела отримала звання Лауреата І республіканського фестивалю педагогічних вищих навчальних закладів, виступивши на конкурсі хорових колективів, що проходив у великій залі Київської консерваторії. В 1973 р. – капела виступила на сцені Палацу культури «Україна» (творчий звіт Хмельницької області). Колектив неодноразово нагороджувався почесними грамотами Міністерства освіти та Міністерства культури та багатьма дипломами.

З 1997 р. Борис Ліпман обіймав посаду доцента кафедри. За багато років виховав не одне покоління музикантів. Його вихованці працюють викладачами на музичних кафедрах у багатьох вищих і середніх навчальних закладах, школах різного типу спрямування.

Наукові інтереси Б. Ліпмана були зосереджені, в першу чергу, на дослідженні хорової музики композиторів різних епох, опрацюванні та перекладі народних пісень і вокальних сольних творів для різних видів хору, у створенні власних музичних творів, обробок та перекладів народних пісень і вокальних творів для різних типів та видів хору. Серед багатьох його вокальних та хорових творів солідна низка пісень про рідне місто над Смотрич-рікою, зелене Поділля, вірність і кохання.

Музиці Бориса Ліпмана притаманна інтонаційна виразність, зручність тембрової палітри, прозорість фактури, яскравість мелодичного розвитку, художня довершеність. Його твори притягують ліричністю і наспівністю [3].

Помер Борис Романович Ліпман 23 січня 2012 р. і похований в м. Кам'янець-Подільський.

Висновки. Розгорнута Б. Ліпманом організаційна, педагогічна, методична і концертна робота мала різносторонній вплив на розвиток хорового виконавства краю та розвиток музичної культури та освіти Поділля в цілому.

Борис Романович Ліпман – видатний діяч культури Поділля кінця ХХ століття. Диригент, композитор, просвітител, педагог, член Національної всеукраїнської музичної спілки, ініціатор створення музично-педагогічного факультету та фундатор кафедри музики, відмінник освіти України, почесний громадянин міста Кам'янця-Подільського – він залишив помітний слід в культурному житті нашого краю.

Список використаних джерел:

1. Печенюк М.А. Майстер хорового мистецтва. *Матеріали ІХ Подільської іст.-краєзн. конференції*. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 403-408.
2. Скоропад Н.Я., Войцехівська Р.А. Ліпман Борис Романович: бібліографічний покажчик. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2010. 48 с.

3. Ліпман Б.Р. Летять над Поділлям лелеки. Вибрані вокально-хорові твори. Кам'янець-Подільський, 2005. 82 с.

Отримано: 17.03.2025

Віктор ЛАБУНЕЦЬ

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9154-0955>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ПРОЦЕСІ КОЛЕКТИВНОГО МУЗИКУВАННЯ

У статті визначено педагогічні умови формування навичок міжособистісної взаємодії здобувачів освіти у процесі колективного інструментального музикування.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, навички, колективне музикування, педагогічні умови, комунікація.

Актуальність теми. Процес музичного навчання здобувачів освіти в ЗВО за своєю суттю є діалогічним і має яскраво виражену комунікативну природу, оскільки мистецтво є надзвичайно активним та продуктивним засобом передачі інформації, яка пов'язана з багатьма аспектами людського життя. Вивчаючи музичний твір, студент спілкується з композитором, сприймає та переосмислює його емоції й таким чином вступає в художньо-комунікативну діяльність. Саме за допомогою вивчення музичних творів в процесі колективного музикування досягається той ступінь взаєморозуміння та взаємодії, який є базовим для подальшого професійного спілкування та удосконалення цього процесу в цілому.

Міжособистісна взаємодія, зокрема в процесі колективного музикування, зумовлює розширення здатностей майбутнього вчителя музичного мистецтва до розуміння сенсу музичної освіти через співтворчу дію з творами музичного мистецтва, іншими здобувачами, викладачем, диригентом.

Мета публікації – визначити педагогічні умови формування навичок міжособистісної взаємодії здобувачів освіти у процесі колективного музикування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових роботах часто наголошується на тому, що будь-яка взаємодія між людьми характеризується певною активністю обох сторін. Це означає, що взаємодія не є одностороннім процесом, а завжди відбувається в руслі взаємодії, де обидві сторони взаємодіють активно. Умови взаємодії можуть бути різними, але суть завжди залишається однаковою – люди завжди взаємодіють активно. Сучасна психологія вивчає міжособистісну взаємодію як процес безпосереднього впливу суб'єктів один на одного, що зумовлює виникнення зв'язку між ними. Таке розуміння проблеми має філософську підставу у теорії міжособистісної взаємодії.

У сучасній науці педагогічна взаємодія тлумачиться як «... особлива форма зв'язку між учасниками освітнього процесу, яка передбачає взаємозбагачення їх інтелектуальної, емоційної, діяльнісної сфери; їх координацію й гармонізацію» [2, с. 66].

Ж. Карташова зазначає, що «... успішна гра в ансамблі вимагає володіння виконавською увагою, музичною пам'яттю, ритмічним чуттям і здатністю створювати музичні образи у свідомості. За допомогою цих навичок студент здатний успішно функціонувати в колективі, сприяючи гармонійній взаємодії та спільному музикуванню» [1, с. 93].

На думку І. Левицької та О. Новської, «... ансамбль – це унікальний мистецький феномен, середовище розвивальної художньо-педагогічної комунікації, який завдяки своїй багатозначності стає потужним ресурсом особистісного розвитку та фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Ансамбль вимагає від студентів досягнення гармонійної цілісності, узгодженості з іншими за допомогою засобів інструментального і вокального виконавства, а також особистісної артистичної енергії. Ансамблеве музикування – це творча «лабораторія» фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва, на основі якої ефективно розвиваються музично-виконавські й особистісно-творчі якості студентів» [3, с. 65].

Зазначимо, що найбільш активна міжособистісна взаємодія, зазвичай, між учасниками інструментального колективу проявляється під час підготовки до публічних виступів, де здобувачі освіти мають змогу продемонструвати свої творчо-виконавські досягнення й домогтись кінцевого результату такої творчої взаємодії. Власне тому створення комфортного музично-комунікативного освітнього середовища в інструментальному колективі є ключовою педагогічною умовою, яка впливає на формування у майбутніх учителів музичного мистецтва навичок міжособистісної взаємодії шляхом використання методів ансамблевого виконавства.

Основними педагогічними умовами формування навичок міжособистісної взаємодії в процесі колективного музикування ми визначаємо:

- створення комфортного музично-комунікативного освітнього середовища, що передбачає функціонування комплексу взаємозв'язаних об'єктів та організованих суб'єкт-суб'єктних відносин, спрямованих на формування навичок міжособистісної взаємодії на основі музично-виконавської комунікації, співпраці та партнерства в процесі колективного музикування;
- ініціювання потреби здобувачів освіти щодо мобілізації творчих зусиль учасників інструментального колективу як ціннісно-смислового ресурсу продуктивної виконавсько-хорової діяльності на засадах емоційно-експресивної діалогової співтворчої взаємодії;
- інтеграція індивідуальних музично-виконавських потреб та інтересів учасників інструментального колективу, що зумовлює врахування особливостей розвитку виконавського апарату, художньо-образного мислення, інтерпретаційних можливостей здобувачів для сприяння взаєморозуміння, співпраці, творчого самовираження в процесі колективного музикування;
- актуалізація колективної солідарності, що передбачає розуміння та прийняття майбутніми учителями музичного мистецтва своїх індивідуальних ролей у процесі спільного музикування;
- утворення емоційного-емпатійного поля задля консолідації та інтеграції духовно-енергетичних ресурсів всіх учасників художньо-творчої взаємодії на засадах екстраперсональної синергії в процесі колективної інтерпретації інструментально-виконавської концепції музичного твору.

Висновки. Отже, міжособистісна взаємодія, ціннісно-орієнтована єдність, організованість та сумісність учасників інструментального колективу сприяють виробленню та розвитку ознак, що характеризують його як творчий інструментальний колектив, який спроможний перетворювати та естетично збагачувати навколишню дійсність і продукувати нові культурні цінності в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Карташова Ж. Формування виконавської майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва в ансамблевому класі. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2019. Вип. 26, Ч. 2. С. 90–95.
2. Козир М.В., Калініченко Т.В. Підготовка дітей до навчання в Новій українській школі: партнерська взаємодія освітніх установ і здобувачів освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 2. С. 64–71.
3. Новська, О.Р., Левицька, І.М. Ансамблеве музикування як ресурс фахового розвитку майбутніх учителів музичного мистецтва. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 39. С. 63–67.

Отримано: 17.03.2025

Надія ЛАВРЕНТЬЄВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4198-2330>

МУРАЛИ ЯК ЗАСІБ СТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються муралі як сучасна форма стріт-арту. Досліджено, що вивчення муралів на уроках мистецтва в ЗЗСО є ефективним засобом ствердження національної свідомості.

Ключові слова: мурал, національна свідомість, учні, патріотизм.

Актуальність дослідження. Вивчення муралів на уроках мистецтва в ЗЗСО є надзвичайно важливим для формування національної свідомості учнів. Вони відображають демократичні прагнення народу та символізують боротьбу за свободу, гідність і права людини. Муралі меморіалізують і підносять подвиги українських захисників, сприяючи ствердженню національної свідомості учнів та єдності серед громадян.

Метою статті є дослідження ролі муралів як сучасної форми стріт-арту у ствердженні національної свідомості учнів на уроках мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Графіті – форма вуличного мистецтва, що слугує засобом самовираження незалежних художників, які передавали свої ідеї та переконання через створення специфічних написів і зображень на стінах будівель. Ці композиції зазвичай включали слогани, цитати видатних особистостей, політичні лозунги, фрагменти пісень, поетичні рядки або ж особисті рефлексії автора.

Мурал є різновидом вуличного мистецтва, що органічно розвинувся з техніки графіті та швидко здобув статус самостійного художнього напрямку. Термін «мурал» походить від латинського слова «*murus*», що означає «стіна». Цей вид мистецтва бере свій початок від

мексиканського монументального живопису, поєднуючи елементи фрески, наскельного малярства та класичного живопису, інтегруючи їх із сучасними тенденціями та різноманітними композиційними рішеннями. Художники використовують яскраву кольорову палітру та різноманітні техніки нанесення зображень, такі як трафарет, для розпису фасадів, торців будівель, парканів та інших архітектурних об'єктів.

Мурали, як різновид вуличного мистецтва, відрізняються від традиційних форм тим, що вони відкриті для вільного огляду широкої аудиторії. Ця особливість забезпечує безпосередню взаємодію з великою кількістю глядачів, що робить мурали потужним засобом візуальної комунікації. Від початку, мексиканські художники-революціонери використовували мурали для впливу на суспільство, спонукаючи глядачів замислитися над певними проблемами або передаючи власні емоції та думки.

Мурали вирізняються наявністю сюжетної композиції та часто відображають важливі для суспільства теми, які залишаються актуальними протягом тривалого часу. Вони відображають соціальні, культурні або політичні аспекти життя суспільства, тим самим підвищуючи їхню цінність як елементів міського ландшафту.

У публічному просторі українських міст мурали виконують функцію трансляції національної ідентичності, нагадуючи про традиції та історію країни, закликаючи до збереження та розвитку національної спадщини. Вони віддзеркалюють історичні події, культурні символи та національних героїв, сприяючи збереженню колективної пам'яті, підвищенню почуття єдності серед громадян, ствердженню національної свідомості.

Український стріт-арт часів Революції Гідності є потужним засобом вираження демократичних прагнень народу, символом боротьби за свободу, гідність та права людини. Мурали, плакати та графіті часто містили елементи національної символіки – образ Тараса Шевченка, тризуб, козацькі мотиви, синьо-жовті кольори прапора.

Вуличне мистецтво стало як простір для висловлення. Простими, але емоційно зарядженими зображеннями художники підкріплювали дух протестувальників і піднімали моральний настрій. Плакати із гаслами «Вставай!» або «Україна понад усе» закликали до дій та підкреслювали єдність народу. Художники створювали роботи просто на місці протестів, а учасники та волонтери доповнювали їх своїми ідеями. В результаті цього народжувалося мистецтво, яке належало всім – воно об'єднувало й надихало.

Мурали, графіті, революційні плакати стали частиною культурної спадщини України. Вони продовжують надихати нові покоління, нагадуючи про силу народу та важливість демократії.

Вивчення муралів на уроках мистецтва в закладах загальної середньої освіти є ефективним засобом формування національної свідомості та ідентичності учнів. Аналіз та створення ескізів муралів сприяють розвитку почуття патріотизму, активної громадянської позиції та глибшому розумінню власної культурної спадщини.

Завдання «Мистецтво муралів: створення ескізу патріотичного стінопису» спрямоване на поглиблення розуміння учнями ролі муралів у сучасному міському середовищі. Це завдання стимулює творчі здібності учнів через розробку ескізу муралу, що відображає патріотичні мотиви. Діти досліджуватимуть, як мистецтво того часу відображало соціально-політичний контекст (зокрема, образи протесту, символи незалежності).

Вчитель знайомить учнів з контекстом Революції Гідності через використання матеріалів (фото, плакати, відео), обговорює значення мистецтва в політичних процесах та симво-

ліки, яка застосовувалась протестувальниками. Учні використовуватимуть цей контекст для створення власних творів, що відображають їхнє розуміння важливості цінностей – свободи, гідності та боротьби за права людини.

Діти не лише створюють ескізи патріотичного стінопису як художні роботи, але й мають можливість рефлексувати на тему свободи в контексті конкретних історичних подій, що робить завдання більш значущим. Вони втілюють свої ідеї у мистецтві, використовуючи його як інструмент для глибокого осмислення історії та сучасності.

Висновки. Вивчення муралів як сучасної форми стріт-арту на уроках мистецтва є ефективним засобом формування національної свідомості. Мурали відображають історичні події, культурні символи та національних героїв, сприяючи збереженню колективної пам'яті та підвищенню почуття єдності серед громадян. Аналіз таких творів мистецтва на уроках сприяє вихованню патріотизму, активної громадянської позиції та глибшому розумінню учнями власної культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Гомперц В. Що це взагалі таке? 150 років сучасного мистецтва в одній пілюлі. Київ: ArtHuss, 2017.
2. Жидкова М.О. Мистецтво як засіб ствердження національної свідомості та ідентичності. *Vseosvita.ua*. 2022. URL: <https://vseosvita.ua/library/mystetstvo-ia-k-zasib-stverdzhenia-natsionalnoi-svidomosti-ta-identychnosti-602670.html> (дата звернення: 11.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Ілля ЛАШКО

асистент кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0212-9599>

АКАДЕМІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЯК ОКРЕМА ДИСЦИПЛІНА В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ

Дослідження зосереджено на вивченні академічного рисунка як основи образотворчого мистецтва, що поєднує теоретичні знання та практичні навички, необхідні для розвитку художнього мислення та технічної майстерності. Особлива увага приділяється академічному портрету, який не лише сприяє оволодінню принципами зображення форми, світлотіні та перспективи, а й вивчає міміку та емоційне вираження, що дозволяє художникам створювати живі, виразні образи.

Ключові слова: академічний портрет, рисунок, освіта, методи.

Актуальність дослідження полягає в необхідності глибшого розуміння та розвитку методів навчання рисунку як фундаментальної основи образотворчого мистецтва. Незважаючи на значний історичний досвід і численні дослідження, питання методики навчання академічному рисунку, зокрема академічного портрета, залишається актуальним у контексті сучасної художньої освіти. Вивчення принципів зображення форми, простору, світлотіні та міміки є важливими для підготовки висококваліфікованих художників, здатних створювати

не лише технічно досконалі, а й емоційно виразні портрети, що відображають глибину внутрішнього світу зображеної особи.

Метою дослідження є аналіз значення академічного рисунка в навчанні образотворчого мистецтва та роль академічного портрета в формуванні професійної майстерності художника.

Виклад основного матеріалу. Роль рисунка як фундаментальної основи образотворчого мистецтва була предметом численних досліджень і дискусій серед видатних художників різних епох. Мікеланджело, один із найвидатніших митців епохи Відродження, вважав, що рисунок є всеосяжним елементом художньої діяльності, який об'єднує принципи живопису, скульптури та архітектури. Він розглядав його як першооснову мистецтва, що містить у собі всю необхідну інформацію для творчого процесу, та визначав його як корінь усіх наук [7, с. 36].

Значний внесок у наукове осмислення основ рисунка зробив англійський художник XVIII ст. Джошуа Рейнольдс. Очолюючи Королівську академію мистецтв, він не лише створив численні портрети, а й активно займався педагогічною діяльністю, розробляючи теоретичні підходи до навчання рисунку [1, с. 75]. Його дослідження заклали основу системного підходу до академічного мистецтва та сприяли розвитку методик викладання образотворчих дисциплін.

Українське мистецтво XX – початку XXI ст. та особливості його розвитку стали предметом ґрунтовних досліджень доктора мистецтвознавства О. Голубця [3]. Він зазначав, що ізоляція України від західного мистецького простору сприяла збереженню національної ідентичності та мінімізувала вплив масової культури. Водночас ця особливість відобразилася в освітньому процесі, де народні методики поєднувалися з академічними дисциплінами.

Доктор мистецтвознавства Р. Шмагало аналізував специфіку мистецької освіти Західної України, наголошуючи на важливості синтезу академічного підходу з традиційними ремеслами. Він підкреслював роль рисунка як основного елементу художньої підготовки [8]. Також важливими є дослідження присвячені викладанню художніх дисциплін у вищих навчальних закладах, зокрема праці Н. Прохорової, М. Кириченка, Н. Гілязової тощо [2; 4; 6].

Академічний портрет займає центральне місце в мистецькій освіті, поєднуючи фундаментальні знання з практичними навичками. Він слугує основою для формування художнього мислення, дозволяючи митцю опановувати принципи зображення форми, простору та світлотіні. Володіння академічним портретом не лише сприяє технічній майстерності, а й розширює творчу свободу, оскільки забезпечує розуміння ключових законів композиції, анатомії та перспективи.

Методика навчання академічному портрету перебуває у постійному розвитку, враховуючи як класичні принципи, так і сучасні підходи. Важливим аспектом є систематична практика, що передбачає завдання з натури, рисунок з пам'яті та опанування тональних співвідношень. Відомий педагог Роберт Беверлі Хейл підкреслював, що художник має засвоїти технічні елементи на підсвідомому рівні, щоб вільно застосовувати їх у творчому процесі [5].

Одним із ключових методів є рисунок з натури, який допомагає студентам зрозуміти тривимірність форми, логіку конструктивної побудови та взаємодію світла і тіні. Лінійно-конструктивний аналіз сприяє глибшому усвідомленню структури об'єкта, дозволяючи точ-

но передавати його пропорції та характерні особливості [5]. Тональний рисунок, у свою чергу, розвиває здатність працювати з градаціями світла та тіні, підкреслюючи композиційний ритм і фактуру зображення.

Рисунок із пам'яті відіграє важливу роль у навчанні, оскільки розвиває візуальну пам'ять, спостережливість і здатність художника уявно конструювати образи. Цей підхід є особливо корисним для створення складних композицій, які потребують роботи без безпосереднього використання натури.

Окреме значення має вивчення міміки та емоційного вираження у портретному мистецтві. Передача психологічного стану моделі через вираз обличчя та позу є важливою складовою художнього образу. Розуміння тонких нюансів людської емоційності допомагає митцю створювати не просто технічно правильні, а й виразні, живі портрети, що передають характер і внутрішній світ зображеної особи.

Висновки. Загалом, академічний портрет як дисципліна охоплює широкий спектр теоретичних і практичних методів, що сприяють розвитку художньої майстерності. Глибоке засвоєння рисунка, технічних прийомів та принципів композиції дозволяє художнику-портретисту створювати виразні, естетично виважені та технічно досконалі зображення.

Список використаних джерел:

1. Білий В.Д. Академічні дисципліни у підготовці фахівців декоративно-прикладного мистецтва: Рисунок. *Art and Design*. 2021. № 2. С. 75-84.
2. Гілязова Н.М. Рисунок. Живопис. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2020. 113 с.
3. Голубець О. Українське мистецтво ХХ століття: проблеми національної ідентифікації. Часи незалежності. *Артанія*. 2012. № 1. Книга 26. С. 6–13.
4. Кириченко М.А., Кириченко І.М. Основи образотворчої грамоти. Київ, 2002. 190 с.
5. Лопухова С.О. Викладання рисунку майбутнім дизайнерам в сучасних умовах. *Мистецтвознавчі записки*. 2018. Вип. 33. С. 145-150.
6. Прохорова Н. А. Академічний рисунок як фундамент творчої грамотності для формування творчої особистості. *Art-простір*. 2016. № 2. С. 99–102. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/18727/1/N_Prohorova_AP_2_2016_IM.pdf (дата звернення: 01.03.2025).
7. Свінар'ов В., Трубнікова Л. Пластична анатомія як складова рисунка. *Українська Академія Мистецтва*. Київ, 2013. Вип. 20. С. 36-42.
8. Шмагало Р. Історичні віхи Художньо-промислової школи у Львові в контексті розвитку світової мистецької освіти другої половини ХІХ – ХХ ст. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. Вип. 31. С. 9–24.

Отримано: 17.03.2025

Сергій ЛУЦЬ

кандидат мистецтвознавства, доцент,
старший викладач кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7248-230x>

ТЕХНІКА ЛІПЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «СКУЛЬПТУРА І ПЛАСТИЧНА АНАТОМІЯ»

Розглянуто аспекти виконання скульптури з м'яких матеріалів де використовуються методи та прийоми техніки ліплення, що є в основі вивчення навчальної дисципліни «Скульптура і пластична анатомія».

Ключові слова: ліплення, м'які матеріали, об'єм, форма, модель, скульптура.

Актуальність теми. «Ліпленням» називається техніка виконання скульптури з м'яких матеріалів. Вона принципово відрізняється від обробки твердих матеріалів. При висіканні скульптури з каміння, різьбі з кісти чи по дереву скульптор, поступово забирає, зрізає матеріал, ніби «звільняє» замкнену у ньому форму. Працюючи в глині, пластиліні чи у воску, скульптор не ріже, не висікає з цих м'яких матеріалів, а ліпить з них, тобто шляхом поступового накладання, нарощування матеріалу, досягає необхідного об'єму та форми свого твору. В процесі ліплення скульптор може не тільки накладати глину, але й зрізати її, якщо в цьому є необхідність [2]. Саме техніка ліплення у повній мірі дає можливість аналізувати об'ємно-пластичні аспекти формотворення, зокрема і при вивченні основ пластичної анатомії, що займає одне із чільних місць при формуванні фахових компетентностей майбутніх художників та художників-педагогів.

Метою публікації є висвітлення основних методів та прийомів техніки ліплення як способу формотворення у вивченні дисципліни «Скульптура і пластична анатомія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того щоб заняття з дисципліни «Скульптура і пластична анатомія» в техніці ліплення принесли користь, працювати треба регулярно та систематично. Першочергові завдання в означеній техніці необхідно виконувати якісно та послідовно. Не слід намагатися швидко переходити до складних завдань, не засвоївши перед цим початкових вправ у техніці ліплення. Добре напрацьовані та фундаментально засвоєні знання, дозволять послідовно та свідомо перейти до подальшого вивчення голови, фігури людини і до роботи над власною скульптурною композицією [2]. Під час роботи натура і етюд повинні бути по можливості однаково освітлені. Кращим освітленням є денне верхнє, при якому форма предметів виступає найбільш чітко. При таких умовах світло розподіляється рівномірно по натурі і роботі. Можна ліпити і при вечірньому верхньому освітленні, встановивши роботу і натуру так, щоб світло не падало в очі, а також при боковому лівому освітленні. Ні в якому разі не слід виконувати скульптуру проти світла, так як в цьому випадку видно тільки силует предмета і не сприймається його форма. З самого початку потрібно звикати ліпити форму руками. Ліплення руками допомагає розвитку необхідного скульптору вдосконалення, а також виробленню правильних прийомів [1; 2]. В процесі навчання потрібно притримуватися техніки ліплення, з самого початку, випрацьовуючи необхідні навички. Етюди корисно виконувати в розмірах трішки більших або менших за нату-

ру, для того щоб з самого початку привчитися «на око» правильно передавати пропорції, тобто відношення частин предмета між собою і частин в цілому. Ні в якому випадку не потрібно механічно, шляхом виміру переносити розміри предметів з натури на етюд, так як скульптор повинен розвивати в собі точність окоміру. Предмет-натуру і роботу необхідно встановити на одній висоті. Роботу потрібно розмістити на високому станку, натуру поряд зі станком. Це дозволить одночасно охоплювати їх поглядом і порівнювати. Приступаючи до виконання завдання, потрібно на кришку станка, яка обертається покласти дошку. На цю дошку накладається і утрамбовується прошарок глини товщиною в 2-3 сантиметра, поверхня її вирівнюється. Ця глина слугує – плінтом для роботи. На нього накладається глина, якою надається загальна форма предмета, взятого в якості натури. Глину спочатку треба брати дещо менше необхідного об'єму, для того щоб в процесі роботи поступово накладати, нарощувати її, добитися кінцевого об'єму і форми моделей. Визначивши пропорції (відношення висоти до товщини), треба намітити в загальних рисах особливості форми моделі. Після цього треба знайти великі площини, які характеризують форми, а потім другорядні, більш дрібніші, які удосконалюють і деталізують її. Треба пам'ятати що кругла форма повинна бути з початку зрозуміла, як поєднання ряду різноманітних наближених до неї площин [2; 3]. В подальшому в процесі ліплення, поступово треба накладати глину на площини, ніби наповнюючи їх, потрібно добиватися повноти об'єму, плавності переходів і чіткої характеристики форми. Для того щоб переконатися, що етюд виконаний в задуманому масштабі, в кінці роботи треба перевірити його масштаб і пропорції кронциркулем. В процесі ліплення користуватися вимірювальними інструментами не слід. Натуру і етюд постійно треба обертати, щоб бачити їх і ліпити з усіх сторін. Після виконання ряду завдань, пов'язаних з зображенням об'ємних предметів, які потрібно роздивлятися і ліпити з усіх сторін, як круглу скульптуру, встановлену на горизонтальній площині, рекомендується перейти до ліплення предметів чи живої натури на вертикальній площині у вигляді рельєфу, тобто скульптурного зображення, пов'язаного з фоном і розрахованого, у відмінності від круглої скульптури, на сприйняття з однієї сторони [2].

Висновки. Всі розглянуті аспекти методів та прийомів виконання тих чи інших завдань, а також окремих вправ у техніці ліплення необхідні для ефективного вивчення навчальної дисципліни «Скульптура і пластична анатомія», що є в основі академічних знань при підготовці майбутніх фахівців художніх та художньо-педагогічних спеціальностей.

Список використаних джерел:

1. Красноголовець О.С. Основи скульптури: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 171 с., 28 с. іл.
2. Луць С.В. Скульптура і пластична анатомія: навч.-метод. посіб. для здобувачів освіти галузі знань 02 «Культура і мистецтво», спеціальності 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»; галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальності 014.12 «Середня освіта (Образотворче мистецтво)». Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2022. 120 с.
3. Шмельова Т.В. Мистецтво скульптури: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. 201 с.: іл. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/29100/> (дата звернення 15.02.25).

Отримано: 17.03.2025

Любов МАРТИНЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри музичного мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8400-6407>

СПЕЦИФІКА ПОЄДНАННЯ СУЧАСНИХ ВОКАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА АСПЕКТІВ ТВОРЧОСТІ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються питання, що входять у складний комплекс підготовки здобувачів вищої освіти – майбутніх учителів музичного мистецтва, зокрема, поєднання аспектів творчої діяльності студентів та сучасних вокальних технологій.

Ключові слова: музично-педагогічний процес, вокальне мистецтво, естрадний спів, виконавська технологія.

Актуальність теми. Підготовка майбутніх учителів музичного мистецтва до професійної діяльності вимагає нових підходів до їх навчання. Сучасний етап розвитку музичного мистецтва надає змогу розкрити потенціал студентів, як співаків, сприяти вдосконаленню їхньої співацької виконавської майстерності, водночас, вимагаючи від викладачів і студентів розширення арсеналу виразових засобів. Втім, сучасна естрадна вокальна музика представляє складний сплав виконавських стилів, напрямків і втілення особливих технологій, опанування та наукове осмислення яких у повній мірі відображає існуючу нині наукову проблему, яку можна визначити як розрив теорії та практики естрадного вокального мистецтва.

Метою публікації є висвітлення специфіки поєднання аспектів творчості та вокальних технологій шляхом вивчення технологічного процесу будування звуку та обґрунтування творчого підходу до технологічних аспектів естрадного вокалу у майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз методичних праць, у яких висвітлюється педагогічний досвід практиків із питань гармонійних та синергійних поєднань творчості та вокальних технологій нами було здійснено на основі наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних фахівців: Н. Дрожжиної, В. Ємельянова, С. Рігса, К. Садолін та ін. [1, с. 419]. Зазначимо, що навчання та виховання майбутнього вчителя музичного мистецтва як естрадного співака потребують знань багатьох дисциплін: акустики та фізіології, психології та педагогіки, музичної соціології та естетики, теорії та історії музики, що забезпечує викладання вокально-технологічних процесів мистецтва співу у єдності всіх його аспектів. Вважаємо, що одним із аспектів вирішення цього питання є поєднання творчих аспектів із технологією, підпорядкованість технічності співу питанням стилю, жанру та виразності емоцій [2, с. 175]. Науково-технічні відкриття в галузі акустики та електроніки багато в чому сформували особливості популярного естрадного мистецтва. Поява електрогітари, синтезаторів сформувало нову звукову палітру, новий тембр звучання естрадних вокальних творів. Це сприяло пошуку особливих колористичних барв і специфічних ефектів, які можна отримати за допомогою електронних музичних інструментів і звукопідсилювального приладдя. Одним із таких ефектів є змішування тембрів акустичних та електронних музичних інструментів, або змінення їхнього тембру за допомогою мікрофонів. На естраді існує великий діапазон втілення вокальних звукових барв – від нашіптування до крику. «Це стало можливим завдя-

ки використанню мікрофонів і стимулювало пошук специфічних звучань, принципово нових прийомів виконання (фальцет, драйв, спів на горлі, відкритим звуком тощо). Мікрофонний спів дає можливість яскравіше виявити зміст слів, частіше використовувати звучання *riano* і *riannissimo*, не зловживаючи силою вокального звуку» [4, с. 49]. Естрадному вокальному твору притаманна провідна роль ритму й гучності. Гучність – один із найважливіших елементів музичної мови естради. Величезний рівень гучності може бути здійснений тільки при сприянні сучасної звукопідсилювальної техніки. Сьогодні відпрацьовуються прийоми володіння технікою гучності, створення звукового балансу ансамблю, використання різних звукових ефектів. Глибокі зрушення засобів виразності, що відбулися на естраді під впливом творчих новаторських пошуків, викликали появу великої кількості різноманітних художніх прийомів. Естрадний вокальний номер відчуває великий вплив театральності, бо сучасною тенденцією є установка на візуалізацію та на створення шоу. Естрадній музиці властиве прагнення до помітності, незвичайності, оригінальності: будь-якому номеру доводиться відстоювати своє право на особливе ставлення з боку глядачів.

Зазначимо, що специфіка естрадного вокального мистецтва вимагає від сучасного виконавця володіння багатим арсеналом професійних засобів. Тут і оволодіння професійними навичками: голосом, пластикою, акторською майстерністю, майстерністю імпровізації, академічними та фольклорними вокально-технічними прийомами. На підставі аналізу літератури, присвяченої проблемам теорії естради сучасної виконавської ситуації [3, с. 365], визначимо, що музичне мистецтво естради має власну художню цінність. Можливе трактування його як специфічної форми високого мистецтва. Якщо у критичних концепціях масова культура та музична естрада підпадають негативній оцінці, як ті, що мають характерні прояви спрощення та дегуманізації загального рівня розвитку високої культури, то в близьких нам концепціях означення змінюється на позитивне – у ньому відчувається пошук генетичних зв'язків зовнішньо різнорідних явищ, спрямованих на естетизацію процесів культурного симбіозу масової та елітарної музики. За невеличкий проміжок часу музичне мистецтво естради перейшло з розряду культурних «другорядностей» до домінуючих форм музично-виконавської творчості.

Висновки. Отже, теорія вокального виконавства, під якою треба розуміти історично усталені базові наукові знання, націлена на комплексний розгляд теоретичних і виконавсько-педагогічних проблем співу. Сучасна практика естрадного вокалу потребує використання майбутніми вчителями музичного мистецтва теоретичних знань для забезпечення сучасного рівня професіоналізму та поєднання аспектів творчої діяльності студентів та сучасних вокальних технологій. Також не треба випускати і практичний аспект подальшого дослідження теми, так, деякі «вокальні портрети» майстрів популярної естради містять безцінний досвід, що збагачує популярний естрадний вокал мистецькими здобутками, піднімає його традиції на високий рівень.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк Л.В., Боярська-Хоменко А.В., Шпак Г.С. Актуальні аспекти сучасного музичного мистецтва. *Наука і техніка сьогодні*: журнал. 2024. № 7(35) 2024. С. 418–431.
2. Муравіцька С.С. Синтез академічного та естрадного вокалу у методико-педагогічному контексті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 1. С. 174–179.

3. Pechenyuk M., Martyniuk L., Lutsenko V., Shpak H., Pukhalskyi T., & Kuziv M. Enhancing Professional Competence of Future Vocal Teachers through Analyzing Current Music Culture: the Neuroaesthetic Outlook. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2023. 14 (3), 361–378.
4. Оганезова-Григоренко О.В. Генезис і розвиток вокальної методології: трансформація та синтез. Одеса: Астропринт, 2015. 83 с.

Отримано: 17.03.2025

Наталія МЕНДЕРЕЦЬКА

*асистент кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва*
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9407-3168>

ДОСВІД ТВОРЧОГО ОСВОЄННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СТУДЕНТАМИ ХУДОЖНІХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Розкриваються питання досвіду освоєння інклюзивного освітнього простору студентами художніх спеціальностей та можливі напрями роботи зі студентською молоддю в умовах викликів сьогодення.

Ключові слова: інклюзивний простір, мистецтво, освіта, проект, студенти, підходи.

Актуальність теми. Залучення здобувачів вищої освіти до волонтерської діяльності, участі у соціально-творчих проектах та добровільних заходах, спрямованих на розвиток духовності, національно-патріотичних почуттів, художньо-творчих здібностей, необхідних для виконання майбутньої фахової діяльності є вкрай необхідним відгуком на соціальні виклики сьогодення.

До системоутворювальних факторів інклюзивної освіти як світоглядного феномена та універсальної гуманістичної практики належить створення загальноосвітнього простору на основі системного, аксіологічного, командного, кондуктивного, індивідуального та середовищного підходів, що впливають на соціодинаміку поширення інклюзії [4, с. 11].

Метою публікації є висвітлення досвіду освоєння інклюзивного освітнього простору студентами художніх спеціальностей кафедри ОДПМ та РТМ саме через реалізацію соціально-творчого проекту на основі соціодинамічних підходів засобами образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Інклюзивне навчання – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [1].

Мета проекту «Милосердне Мистецтво» – привернути увагу суспільства до проблем людей з інтелектуальними порушеннями – людей з інвалідністю, людей з розумовою неповноправністю. Продемонструвати як засобами образотворчого мистецтва можливо творити плідний діалог студентської молоді з молодими людьми, які мають певні інтелектуальні аномалії розвитку.

Проект виник, як необхідність відповіді на виклики сучасного світу. У якому знецінюється людська гідність, людська індивідуальність та саме людське життя. Для сучасних мо-

лодих людей – студентів-художників, це можливість самовираження та пошук власних творчих відповідей на актуальні питання сьогодення. Для молоді з особливими потребами (людей з інтелектуальними порушеннями) – можливість адаптації та соціальної рухливості, набуття нового позитивного досвіду занурення у мистецтво.

Соціалізація – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення і розвитку як цілісної особистості.

До системоутворювальних факторів інклюзивної освіти як світоглядного феномена та універсальної гуманістичної практики належить створення загальноосвітнього простору на основі соціодинамічних підходів [4. с. 12].

Системний підхід на методологічному та практичному рівнях є основоположним, оскільки узагальнене бачення соціальної інклюзії людей, з особливими потребами дає змогу осмислити поетапний процес їхнього залучення в широкий соціум шляхом розбудови інклюзивної освітньої та соціальної системи. Аксіологічний підхід. Цей підхід спирається на морально-ціннісні норми як основу для розвитку інклюзивної освіти і передбачає реалізацію толерантних, емпатійних начал з одночасним збереженням автономності кожного учасника інклюзивного процесу. Середовищний підхід визначає вплив соціального контексту на процес створення умов для залучення дитини (людини) з особливими потребами у загальноосвітній простір. Оптимальний баланс організації фізичного та психосоціального середовища є найприйнятнішим для задоволення особливих освітніх потреб. Командний підхід ґрунтується на врахуванні варіативних тактик співробітництва між усіма суб'єктами інклюзивної освіти задля досягнення максимально можливого соціокультурного залучення дітей (людей) з особливими потребами до загальної освітньої системи. Особистісно зорієнтований підхід. Реалізація цього підходу передбачає зосередження уваги на специфічних особливостях особистості дитини (людини) та необхідності їх урахувати під час організації освітньої та соціальної діяльності [4, с. 14-16]. З досвіду реалізації соціально-творчого проекту «Мило-сердне Мистецтво», який триває вже п'ятий рік, можемо простежити впровадження всіх соціодинамічних підходів у спільній творчій співпраці засобами образотворчого мистецтва здобувачів вищої освіти кафедри та молодих людей з особливими потребами.

Висновки. Досвід творчого освоєння інклюзивного освітнього простору здобувачами вищої освіти мистецьких спеціальностей дає невичерпне джерело для розвитку та виховання студентської молоді творчого спрямування. Цей процес поза навчальної діяльності дає можливості реалізації ідей інклюзивного суспільства засобами реалізації художніх проєктів, виставкової діяльності, презентацій, концертів, майстер класів з елементами арт-терапевтичних практик. У перспективах розвитку проєкту нові крос-мистецькі проєкти, виставки художніх робіт, літні табори, воркшопи та можлива міжнародна діяльність.

Список використаних джерел:

1. Закон України. Про вищу освіту. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. Мендерецька Н.В. Мистецтво – свобода, яку нікому не відняти. *Край Кам'янецький*. 2023. 16 лютого (№ 8). С. 5.
3. Проект громадського обговорення на сайті МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/news/mon-proponuie-do-hromadskoho-obhovorennia-proiekt-novoi-redaktsii-typovoho-pereliku-dopomizhnykh-zasobiv-dlia-navchannia>

4. Колупаєва А.А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Харків: Ранок, 2019. 304 с.
5. Пічкур М.О. Образотворча підготовка студентів мистецьких спеціальностей у закладах вищої освіти: монографія. Київ: Видавництво «Ліра-К», 2022. 270 с.

Отримано: 17.03.2025

Ірина ПАУР

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5998-8274>

ІНТЕГРАЦІЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНІЙ ПРОСТІР МУЗЕЮ

У статті проаналізовано поняття «цифрова культура» та визначено найпоширеніші цифрові технології, що застосовуються в музейній справі для дослідження та навчання. З'ясовано, інноваційне спрямування роботи у сфері музейної справи спричинено глобальним упровадженням цифрових технологій як у повсякденне життя, так і в систему освіти, науки, культури, розширенням форм її сприйняття й оперування об'єктами культурної спадщини та музейними експозиціями.

Ключові слова: цифрова культура, інформаційні технології, музей, освітній простір.

Актуальність. На початку 2000-х рр. професор теорії та історії медіа Ланкастерського інституту сучасного мистецтва Чарлі Гір ввів до наукового обігу поняття «цифрова культура», що ознаменувало нове розуміння сутності культури як соціально-антропологічної дійсності, зміст якої не вичерпується інструментальністю інформаційно-комп'ютерних технологій [4, с. 49]. Сьогодні під цим поняттям розуміється визнання цифрових технологій дієвим засобом презентації колекцій бібліотек, музеїв, історичних заповідників, а «цифрове майбутнє» визнано одним із ключових пріоритетів «Стратегічного плану» (2022–2028) Міжнародної ради музеїв (далі – ICOM) [6]. Тож, безперечно, що дослідження цифрової музейної культури та механізмів використання цих технологій має важливе значення для наукового, освітнього та культурного розвитку України та сприяє впровадженню європейських стандартів у музейну практику.

Мета публікації – проаналізувати інформаційно-освітній потенціал інтеграції цифрових технологій у музейний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Четверта промислова революція сприяла цифровій трансформації музеїв, зокрема щодо використання сучасних технологій для збереження, вивчення та популяризації колекцій на електронних платформах і веб-сайтах. Інноваційні технології у музеях змінили традиційний підхід «дивись, але не чіпай» на інтерактивний досвід. Новітні технології дозволяють відвідувачам музеїв досліджувати представлені експонати, їх використання активують пізнавальну діяльність відвідувачів, залучають ще більшу аудиторію завдяки незвичним форматам роботи [5, с. 196].

У сучасних музеях використання цифрових технологій як напрямів інформаційних технологій в експозиційному просторі реалізує освітню та комунікативну функції установи у сфері музейної справи. В цьому разі виділяють окремі моделі взаємодії експозиції та цифрових технологій: роль цифрових технологій при інтерпретації експозиції як допоміжної (переважно в класичних музеях) та використання цифрової технології як музейного предмета [2, с. 52].

До найпоширеніших цифрових технологій, що застосовуються в музейній справі, належать:

1. Віртуальні та попередньо записані екскурсії: музеї можуть створювати віртуальні тури по своїх експозиціях, які можуть бути доступні онлайн. Також можуть бути записані попередньо озвучені екскурсії, які можна відтворювати на смартфонах або інших мобільних пристроях.

2. Розширена реальність (Augmented Reality – AR): ця технологія дозволяє додавати до реального світу цифрові елементи, що розширюють сприйняття дійсності. В музеї це може включати проєкції об'єктів, 3D-моделей або інформаційні елементи, що доповнюють експонати. Вона дає змогу збагачувати експозицію, віртуально моделюючи ті чи інші об'єкти, з тим щоб реальні відвідувачі музею сприймали їх через екран смартфона або іншого пристрою. Спираючись на прочитаний пристроєм QR-код, ці додатки можуть надавати користувачеві науково-довідковий матеріал про експонат або розділи експозиції, фактично виконуючи функцію індивідуального екскурсовода.

3. Віртуальна реальність (Virtual Reality – VR): технологія, яка дозволяє створювати цифрові середовища, в які можна зануритись за допомогою спеціальних шоломів. В музеях це може включати віртуальні тури або інтерактивні експозиції. Віртуальна реальність спрямована на створення за допомогою цифрових технологій відображення об'єктивної реальності або умовної моделі світу через інтернет-засоби, аудіовізуальним, електронним способом комунікації, технології 3D-моделювання. Технологію віртуальної реальності можливо застосовувати на основі гаджетів (окуляри віртуальної реальності, шолом доповненої реальності тощо).

4. Мультимедійні експозиції: використання мультимедійних елементів, таких як відео, звукові ефекти, світлові проєкції та інші, для покращення якості експозицій та забезпечення більш глибокого розуміння предметів.

5. Цифрові архіви та бази даних: ці ресурси дозволяють зберігати, організовувати та надавати доступ до різних типів інформації, включаючи фотографії, відео, аудіо та тексти. Це стає особливо важливим у випадках, коли оригінальні експонати знаходяться на консервації, віддалені від музею або вже втрачені. Цифрові архіви та бази даних можуть бути використані для дослідження та навчання, а також для створення віртуальних експозицій та виставок, що дозволяє музеям ділитися своєю колекцією зі світом та збільшувати свою аудиторію. Наприклад, проєкт Google Arts & Culture дозволяє відвідувачам музеїв переглядати віртуальні тури та детально вивчати експонати з усього світу [3, с. 87].

Практичним втіленням інтерактивної маркетингової стратегії залучення відвідувачів до музею та використання інноваційного потенціалу сучасних мультимедійних технологій стала партнерська взаємодія Британського музею із потужною міжнародною корпорацією Samsung. Результатом співпраці стало відкриття Цифрового пізнавального центру (Digital Discovery Centre), за допомогою якого дітей знайомлять з творами мистецтва та історією їхнього створення. Щорічно приблизно 10 тисяч дітей та молодих людей вивчають колекцію

Британського музею і організовані музеєм виставки за допомогою новітніх технологій, розроблених компанією Samsung [1, с. 4].

Висновки. Отже, основне інноваційне спрямування роботи у сфері музейної справи спричинено глобальним упровадженням цифрових технологій як у повсякденне життя, так і в систему освіти, науки, культури, розширенням форм її сприйняття й оперування об'єктами культурної спадщини та музейними експозиціями.

Список використаних джерел:

1. Банах В.М. Музейні інновації та інтерактивність у теорії та практиці музейної справи. *Historical and Cultural studies*. 2016. Vol. 3. N 1. P. 1-5.
2. Гололобов С., Антонова Л. Реалізація державної політики цифрового розвитку у сфері музейної справи: виклики та перспективи. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11(3). С. 50-56. DOI: <https://doi.org/10.15421/152335>
3. Орищук В.В. Напрями цифрового розвитку у сфері музейної справи. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2021. № 2. С. 84–90. URL: https://www.researchgate.net/publication/378174891_NAPRAMI_CIFROVOGO_ROZVITKU_U_SFERI_MUZEJNOI_SPRAVI
4. Яценко О.Д. Цифрова культура: шляхи концептуалізації. *Культурологічний альманах*. 2022. № 2. С. 48–50. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.2.14>
5. Giannini T., Bowen J.P. Museums and Digital Culture: From Reality to Digitality in the Age of COVID-19. *Heritage*. 2022. № 5. С. 192–214. DOI: <https://doi.org/10.3390/heritage5010011>
6. ICOM. Strategic Plan (2022–2028). Available at: https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/08/EN_OGA2022_StrategicPlan_Final_.pdf

Отримано: 17.03.2025

Майя ПЕЧЕНЮК

кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3749-429X>

ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ВИКОНАВСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядаються різні аспекти виконавської майстерності, такі як техніка виконання, виразність, інтерпретація, передача емоцій.

Ключові слова: вокальна виконавська майстерність, виконавські здібності, виконавська діяльність, здобувачі музично-педагогічної освіти.

Актуальність теми. Виконавська майстерність є ключовим аспектом у сфері музики, що вимагає глибокого розуміння та відповідних навичок, тому питання володіння вокальною підготовки викладача музичного мистецтва є надзвичайно актуальною.

Мета публікації: окреслити принципи, спрямовані на формування вокально-виконавської майстерності здобувачів музичної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мистецтвознавчій науковій думці музичне виконавство розглядається як вид діяльності, який є одночасно і способом реалізації знань, умінь і навичок передачі композиторського задуму та форми стилістичного усвідомлення, особистісного емоційно-чуттєвого відображення. Вокальне виконавство, як і взагалі музичне, є репродуктивним і творчим, базується на культурологічному та аксіологічному методологічних підходах, що впливають на формування вокально-виконавської культури і ціннісного ставлення до вокального мистецтва; передбачає розв'язання специфічних вокально-технічних, аналітично-художніх завдань.

Важливим аспектом вокальної майстерності є формування вмінь інтерпретації – передачі особистісного розуміння тексту вокального твору, в основі якого ідея твору, композиторський задум, стиль музичного викладення, емоційно-чуттєва природа твору, виконавська традиція, форма та музичний зміст. Найвищим проявом виконавської майстерності здобувачів музичної освіти є участь у прилюдному виступі. В опануванні концертною творчо-виконавською діяльністю вирішальне значення має вибір репертуару, який є змістом такої діяльності. Формування вокально-виконавських знань, умінь безпосередньо пов'язано з різноманітними репертуарними програмами. Їх доступність, змістовність, культурологічна та аксіологічна спрямованість сприяє ефективному професійно-особистісному зростанню студентів. Традиція зарубіжних вокально-виконавських шкіл передбачає технічне удосконалення голосу, опанування техніки *bel canto*, тому у формуванні вокального репертуару враховується поступове технічне зростання студента та його знайомство з творами, різними за стилями і жанрами. Репертуарний план студентів має включати класичні твори вокального мистецтва; фольклорні твори і твори сучасних авторів, які сприяють формуванню ціннісних орієнтацій у сфері вокального мистецтва.

Важливість репертуару у підготовці здобувачів музично-педагогічної освіти до виконавської діяльності полягає у тому, що крім розвитку їх голосових можливостей, формується художній смак, розвиваються загальні музично-виконавські здібності: слух, ритм, емоційність, артистизм. Застосування високохудожніх вокальних творів, які вражають красою, довершеністю і мають смислову перетворювальну силу, – є одним із основних принципів добору репертуару. Формування вокального репертуару на основі компетентнісного підходу сприяє опануванню майбутніми фахівцями творчо-виконавськими компетенціями; культурологічного, аксіологічного підходів – усвідомленню стильових, жанрових та ціннісних особливостей вокальних творів. Добір вокальних творів, з урахуванням особистісних, загально-музичних та індивідуальних голосових можливостей майбутніх фахівців, сприяє формуванню вокальної культури кожного студента, розвитку кращих якостей його голосу, виконавської майстерності. У цілому, вважаємо, що при доборі вокального репертуару необхідно керуватися наступними дидактичними та специфічними принципами: високої художньої цінності – використання у навчанні студентів високохудожніх вокальних творів, які формують ціннісне ставлення у сфері вокальної музики; різножанровості – включення у навчальну вокально-виконавську діяльність різних за жанрами творів та усвідомлення особливостей їх виконання. Вибір вокальних творів із врахуванням розвитку вокально-технічної та художньо-виконавської зрілості; поступовості – вибір репертуару з поступовим і послідовним ускладненням вокальних завдань та вокальних творів; вокально-технічного удосконалення – врахування необхідності різнобічної технічної оснащеності виконавців; опори на кантиленність – переважання у репертуарі вокальних творів кантиленного характеру, які сприяють розвитку співацького дихання, рівності та

плавності звуковедення; перспективи – вибір репертуару не тільки для закріплення вокально-виконавських умінь та навичок, але і з деяким «забіганням» наперед, враховуючи перспективу даного голосу; мотивованості – використовувати репертуар, який сприяє зацікавленості студента і викликає у нього бажання працювати.

Окреслені принципи спрямовані на формування вокально-виконавської майстерності здобувачів музичної освіти у процесі оволодіння змістом вокальних дисциплін, однак вони не повинні зводитися до набуття тільки технічних навичок, а передбачати опанування системою знань поглибленої роботи із самим текстом вокальних творів, на основі якої розкриваються художні смисли вокального мистецтва та народжується, осяяне духовністю, сценічне артистичне виконання.

Прилюдні виступи здобувачів музичної освіти, зокрема вокалістів, супроводжуються відчуттями відповідальності, іноді, стресу. Тому у процесі аудиторного навчання ми пропонуємо моделювати концертні ситуації, запрошуючи слухачів і, таким чином, наближати їх до сценічних. Це дасть можливість студентам адаптуватися до публічних виступів та отримати істинне задоволення від сценічної творчості. Однак публічні виступи, передбачені річними програмами з вокальних дисциплін, не в змозі повною мірою сприяти якісному виконанню добре підготовлених у процесі навчання музичних творів. Цьому заважає відсутність емоційного контакту зі слухачем. Тому важливо задіяти студентів до участі у позааудиторних видах прилюдних виступів.

Володіння системою умінь і навичок вокально-виконавської майстерності, необхідних для відтворення художнього задуму вокальних творів, сформованість вокальної культури, співацького дихання, звукоутворення, звуковедення, інтерпретації, технічно довершеного та художнього виконання вокальної музики. У ході залучення студентів до активної виконавської роботи виникає потреба озброїти їх засобами збереження творчого спокою під час виступів перед аудиторією [1, с. 155]. Володіти високим рівнем вокально-технічної вправності, вмінням інтерпретувати художньо-образний зміст вокального твору, володіти сценічною майстерністю виконання вокальної музики, володіти методикою постановки дитячих голосів та знаннями щодо дотримання вокальної дисципліни учнями.

Висновки. Отже, дотримання окреслених принципів допоможе випускнику в опануванні володіння співацьким голосом, і під час виконання екзаменаційної програми він має продемонструвати рівень вокально-виконавської майстерності: відчуття стилю, вміння інтерпретувати твір; рівень володіння комплексом вокально-технічних умінь та навичок співацького голосу та різні види вокальної техніки (згладжування регістрів; сформованість техніки дихання, кантилени; чітку артикуляцію, дикцію); резонування; інтонування; філірування; рухливість голосу; плавне звуковедення, інтонаційну зручність мелодичної лінії; правильне поєднання під час співу літературного і музичного текстів; логічне фразування а також втілення сценічного художнього образу твору (прояв міміки, жестів, співацької постави тощо).

Список використаних джерел:

1. Прядко О. Вокальна підготовка вчителя музичного мистецтва: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко, 2016. 192 с.

Отримано: 17.03.2025

Іван ПІДГУРНИЙ

кандидат мистецтвознавства,
завідувач кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0981-2964>

СВІТЛОПИС МИХАЙЛА ГРЕЙМА – ДЖЕРЕЛО РОЗГЛЯДУ КУЛЬТУРНОГО ТА ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Стаття присвячена розгляду фотографічного доробку Михайла Грейма у контексті вивчення культурного та громадського життя Поділля. Наводяться приклади впровадження світлопису фотомитця в реставраційну діяльність.

Ключові слова: світлопис, фотографія, культурне життя, пам'ятка, реставрація.

Актуальність теми. Життєвий шлях Михайла Йосиповича Грейма (1828-1911) відомо певною мірою в публікаціях вчених і літераторів різних галузей, серед яких були краєзнавці А. Прусевич, Н. Козлова, Є. Назаренко, Г. Осетрова Л. Баженов; історики Ю. Гажтецький, А. Паравійчук, А. Квятковський, С. Щепанський, О. Завальнюк, О. Комарніцький [1, 2, 3, 4, 5] та інші, котрі у своїх працях торкалися окремих фактів з біографії видатного на теренах Поділля фотографа, нумізмата, колекціонера, краєзнавця, науковця та громадського діяча М. Грейма. Аналіз джерел наочно продемонстрував, що проблема дослідження доробку М. Грейма у сфері використання художнього світлопису в пам'яткоохоронній справі є актуальною тому, що дотепер знаходилась поза увагою як сучасних українських, так і закордонних вчених. Фотокомпозиції М. Грейма часто є єдиним автентичним документом, на якому зафіксовано первинні форми тієї чи іншої споруди, а також пам'ятки зодчества, особистості людини чи живописного полотна, що не дійшли до нашого часу або збереглися в зміненому вигляді та зайняли чільне місце в історії мистецтва лише завдяки роботам майстра.

Мета статті – спроба представити багатогранну діяльність митця, проаналізувати з багатьох аспектів впроваджене ним таке видатне явище, як світлопис для вивчення культурного і громадського життя Поділля та реставрації зафіксованих пам'яток. Тому не є невинним, що мистецька спадщина М. Грейма здатна викликати неабиякий інтерес у сучасних істориків мистецтва та архітекторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фотографічний доробок митця було використано під час складання проектів реставраційних робіт таких визначних архітектурних пам'яток, як Кам'янецька, Меджибізька та Хотинська фортеці, Кафедральний, тринітарський, домініканський костели, Тріумфальна та Вітряна брама, Кушнірська башта у Кам'янці-Подільському, церкви в Летичеві, Сатанові, Шаргороді, Сутківцях та ін.

Створені М. Греймом у Кам'янці-Подільському знімки були використані під час розробки проектною документації для подання природного історико-архітектурного ландшафту каньйону річки Смотрич на номінацію в списку пам'яток архітектури, що знаходяться під егідою UNESCO. Світлини М. Грейма, використані для реставрації видатних пам'яток подільського зодчества, складають малу частку його мистецького доробку. Науковий пошук надає можливість накопичення підготовчого іконографічного матеріалу для відтворення та

реставрації об'єктів сакральної, палацової та фортифікаційної архітектури. Світлина фотохудожника необхідно вивчати з метою максимально точного дотримання первісного вигляду забудови, що має особливе значення для України, на теренах якої в силу об'єктивних і суб'єктивних причин відбулося численне руйнування архітектурно-мистецького середовища. Отже, процес теоретичного дослідження візуального іконографічного матеріалу перетворюється на базу і джерело для відродження подільського зодчества та повернення в культурно-мистецьку скарбницю майже зруйнованих пам'яток духовної та матеріальної культури.

Культурно-мистецькі об'єкти, зафіксовані Греймом, – невід'ємна складова старовинних осередків подільських міст і містечок, і тому потребують пильної уваги, обліку, дослідження і ревіталізації. Образна характеристика чималої кількості зразків цього типу пам'яток не обмежується взаємодією просторових та об'ємних елементів; вона ускладнюється гармонійним співвідношенням останніх з ландшафтом. Вартість знімків М. Грейма міститься саме у фіксації фотографованих пам'яток, вписаних в існуюче ландшафтне середовище. Світлина являють собою безцінне джерело для типологічного аналізу і наочно демонструють значний часовий діапазон та історичну цінність досліджуваних пам'яток, ще раз підтверджуючи необхідність науково обґрунтованого, логічного та послідовного підходу до проблем розвідок і ревіталізації цінних зразків зодчества.

Серед зруйнованих на даний момент пам'яток, але зафіксованих М. Греймом, можна назвати вірменський і кармелітський костели, Іоанно-Предтеченську церкву, браму Станіслава Августа на замку, оборонні споруди Жванця, мінарет у Хотині та ін. Детальні фотографії М. Грейма мають відіграти одну з чільних ролей у процесі охорони і збереження неповторного вигляду пам'яток, які уособлюють характерні ознаки своїх часів та змін, що відбувались у суспільстві, і тому містять історичну, меморіальну, естетичну та іншу культурну цінність.

Прикладом регенерації є старовинний храм Успіння Богородиці в Летичеві, що зведений у 1606 році (мурований), справжня перлина готичної архітектури Правобережної України. Він правив за взірць для багатьох одноназових, стіностовпних, хрестоподібних, фланкованих каплицями, споруд. Фотографії Летичівського костелу Михайла Грейма, знайдені у Кракові, були надані автором для допомоги у максимальному відтворенні колишнього вигляду старовинної забудови. Розшукані і зібрані воєдино матеріали є джерелом для відродження і надання нового життя Летичівському костелу.

Фотокомпозиції М. Грейма являють собою системне, багатоаспектне та різностильове дослідження розвитку української культури станом на другу половину XIX – початок XX ст. В архітектоніці зафіксованих у фотографіях М. Грейма споруд, відбито не лише візуальні характеристики об'єктів, а й ідеологічні та культурологічні підвалини свого часу. Знімаючи фортеці, замки, палаци, храми, людей тощо, художник тим самим змальовував споруди, які часто виконували роль головного (міське чи сільське середовище) компоненту, уособлюючи релігійно-духовні події української історії, що висували на перше місце споруди культового характеру, оскільки їхня архітектура визначала декларовані сакральні цінності; маєткове зодчество несло іменну означеність в адміністративно-управлінських і фінансових інституціях; фортифікаційні забудови свідчили про особливості планування міст, еволюцію оборонного зодчества тощо. Згадані групи забудов і людей проілюстровані в мистецькому доробку М. Грейма, дають можливість відтворити максимально повну картину культурно-мистецького середовища подільської давнини.

Михайло Грейм за життя зміг зафіксувати: об'єкти подільського зодчества, що не знали руйнації; пам'ятки, які знаходяться у напівзруйнованому виді; споруди, знищені назавжди; втрачені полотна й аркуші живописців та графіків; поліетнічний склад, етнографічні різновиди подільського населення; стрій, притаманний різним прошаркам суспільства; портрети видатних і рядових осіб діячів різного спрямування на Поділлі.

Висновок. Таким чином, теоретичне мистецтвознавче дослідження перетворилося на джерело для відродження знакових пам'яток культурно-мистецької спадщини Поділля, для надання їм більш щасливого у майбутньому життя, для повернення в скарбницю людства вже майже зруйнованих об'єктів духовної і матеріальної культури подолян. Наведені приклади використання візуальних матеріалів є підтвердженням необхідності і вартості споріднених розвідок у царині відродження національної спадщини країни. Збереження культурно-мистецької спадщини народу передбачає організацію комплексних, пошукових досліджень теоретичних та візуальних матеріалів в архівах, приватних збірках і бібліотеках; проведення державної політики охорони й регенерації історичних міст; глибокий фаховий розгляд питань реставрації, реєстрації, обліку та детального обстеження цінних об'єктів; необхідність ревіталізації пам'яток з огляду на суттєву хронологічну глибину зображуваних об'єктів.

Список використаних джерел:

1. А.П. (Прусевич). М.О. Грейм. *Труды Подольского церковного историко-археологического общества*. Каменец-Подольск, 1911. Вип. XI. С. 411-413.
2. Баженов Л.В. ALMA MATER подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI століть): наукове видання. Кам'янець-Подільський: Оіом, 2005. 416 с.
3. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX століть: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. Хмельницький, 1995. 193 с.
4. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. ГРЕЙМ Михайло Йосипович. *Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: Історичні нариси*. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. Вип. 1. С. 52-56.
5. Паравійчук А.Г. Краєзнавець М.Й. Грейм і перша фотодрукарня у Кам'янці-Подільському. *Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Львів, 1970. С. 67-69.
6. Пламєницька Є. Дослідження і реставрація архітектурної спадщини Кам'янця-Подільського. *З історії української реставрації. Додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України»*. Київ: Українознавство, 1996. С. 122-134.

Отримано: 17.03.2025

Олена ПРЯДКО

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0728-976X>

ВИНИКНЕННЯ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ОСЕРЕДКІВ В УКРАЇНІ (XVI-XVII ст.)

У статті висвітлюються історичні умови виникнення та функціонування культурно-освітніх осередків в Україні у XVI-XVII ст., розглядаються особливості розвитку унікальної системи музичного навчання у цих освітніх центрах.

Ключові слова: культурно-освітні осередки, музична освіта, національна музична культура.

Актуальність теми. Музична культура України відображає ментальність нашого народу, його світобачення, прагнення та сподівання. Розвиток української музичної культури як раніше, так і сьогодні, відбувається у складних історичних умовах, триває долаття значних перешкод, розв'язання протиріч. Вивчення особливостей творення національної культури, зокрема музичної її галузі, виникнення та розвитку культурно-освітніх осередків, які сприяли професіоналізації вітчизняного мистецтва, є надзвичайно актуальним. Особливої уваги вимагає дослідження специфіки функціонування навчальних закладів, у яких відбувалося формування підвалин національної музичної освіти, викристалізовування ефективних методик виховання музикантів-професіоналів.

Метою написання тез є вивчення історії виникнення культурно-освітніх осередків в Україні у XVI-XVII столітті, аналіз особливостей розвитку музичної освіти у цих освітніх центрах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення культурно-освітніх осередків в Україні, у яких концентрувалися значні інтелектуальні та культурні сили нації, сприяло початку значних зрушень у розвитку музичної культури країни. Л. Корній зазначає: «З кінця XVI ст. в Україні виникли освітні осередки, які відіграли вирішальну роль у збереженні й розвитку української культури, зокрема й музичної» [2, с. 55].

Важливою подією у культурному житті України в кінці XVI століття стало об'єднання культурної та інтелектуальної еліти країни у братства, метою функціонування яких була просвіта, поширення грамотності серед широких верств населення, захист національних інтересів. В. Іванов зазначає, що братські школи виникають у Острозі, Києві, Рогатині, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Чернігові, Чигирині, Умані, Білій Церкві, Ніжині, Прилуках [1, с. 22]. У навчальній програмі братських шкіл, заснованих з ініціативи учасників братств, значну увагу надавали музичній освіті, вивчення музичної грамоти тривало одночасно з навчанням читання та письма. Вихованці братських шкіл багато часу приділяли опануванню співацьких навичок, вивченню церковних хорових творів, практиці співу під час богослужінь. Цінним вокально-дидактичним матеріалом були обробки українських народних пісень, які виконувалися в ході навчання та під час урочистих подій. У братських школах викладанням музичної грамоти та церковного співу займалися окремі вчителі, які піклувалися про організацію музичного навчання, підготовку юних виконавців до участі у церковному богослужінні у якості хористів, виконували функції керівників хорових колективів. Під час навчання у цих закладах освіти учні отримували можливість долучитися до гри у шкільному театрі, вистави якого включали обов'язкову музичну складову.

Один з перших освітніх закладів, у якому піклувалися про розвиток національної хорової культури, поширення музичної грамотності, було засновано у місті Острог. Навчальний заклад, у якому викладали «сім вільних наук», серед яких була й музика, став важливим осередком розвитку національної музичної культури, формування ефективної системи навчання, яку брали за основу вищі навчальні заклади України в подальшому. У Києво-Могилянському колегіумі, який сформувався внаслідок злиття київської братської школи та школи Києво-Печерської лаври, музичній освіті надавали важливого значення, найбільш обдаровані учні ставали співаками церковних хорів, а в подальшому педагогами співу, керівниками хорових колективів.

Широка сітка церковно-парафіяльних шкіл, які функціонують в Україні у XVI-XVII ст., сприяла активному поширенню музичної грамотності серед молоді, формуванню ефективної системи навчання церковному співові. У таких освітніх центрах вихованці отримували початкові знання музичної грамоти, здобували практичні навички хорового співу, вивчали богослужбовий репертуар, засвоювали духовно-пісенні традиції національної церковної школи співу. Викладачами таких шкіл були священнослужителі, випускники духовних закладів освіти, диякони, регенти. Необхідність обов'язкової присутності на богослужінні церковного хору спонукала до систематичності музичних занять, активної виконавської практики вихованців. Триває процес формування уніфікованої національної методики виховання співацьких голосів дітей та молоді.

Висновки. Отже, виникнення в Україні у XVI-XVII столітті культурно-освітніх осередків, у яких значна увага приділялась музично-естетичному вихованню молоді, стало вагомим стимулом розвитку національної культури, формування міцних підвалин вітчизняної музичної педагогіки. Музична освіта зазнає значного розвитку, відкриваються нові перспективи її становлення, відбувається формування цінної навчально-методичної бази, що сприяє узагальненню ефективної національної методики виховання музикантів-професіоналів.

Список використаних джерел:

1. Іванов В.Ф. Співацька освіта в Україні у XVIII ст. Київ: Муз. Україна, 1997. 289 с.
2. Корній Л.П. Історія української музичної культури від давнини до початку XX століття. Київ: Муз. Україні, 2018, 364 с.

Отримано: 17.03.2025

Тарас ПУХАЛЬСЬКИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри музичного мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8559-5482>

ПРОБЛЕМИ ПІДКЛЮЧЕННЯ ЗАСТАРІЛИХ MIDI-КОНТРОЛЕРІВ ДО СУЧАСНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ СИСТЕМ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті проаналізовано шляхи вирішення проблем підключення застарілих MIDI-контролерів та синтезаторів до сучасних комп'ютерних систем і їх використання у професійній діяльності вчителя музичного мистецтва.

Ключові слова: інформаційні технології, MIDI, MIDI-клавіатура, синтезатор, вчитель музичного мистецтва.

Актуальність теми. Використання комп'ютерних технологій у процесі створення музики значно розширило можливості, а в деяких аспектах докорінно трансформувало традиційні методи та підходи до музичної діяльності. Стрімкий розвиток цифрових технологій і загальна інформатизація освіти змінюють професійну діяльність учителя музичного мистецтва, додаючи нові виклики та можливості. Одним із ключових апаратних засобів, що здатен перетворити звичайний комп'ютер чи мобільний пристрій (планшет, смартфон) на повноцінний музичний інструмент, є MIDI-клавіатура. Це, у свою чергу, вимагає від учителя ґрунтовних знань щодо її налаштування та використання.

Динамічне оновлення апаратного й програмного забезпечення нерідко призводить до проблем сумісності MIDI-пристроїв із сучасними системами. Оскільки повна заміна такого обладнання є економічно витратною, вчителі музичного мистецтва часто змушені самостійно шукати шляхи розв'язання цих проблем. Попри це, існують способи використання застарілих MIDI-пристроїв з сучасними комп'ютерними системами, що і стало предметом нашого дослідження.

Метою публікації є визначення способів підключення застарілих MIDI-контролерів до сучасних комп'ютерних систем з операційною системою Windows 11 у роботі учителя музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. MIDI-контролер – це цифровий пристрій вводу, що перетворює механічні дії (натискання клавіш, кнопок, педів, зміни регуляторів) у MIDI-сигнали, які зчитуються апаратними або програмними засобами. Найпоширеніший тип – MIDI-клавіатура, цифровий аналог фортепіано, що відрізняється кількістю октав, типом механіки (зважена, молоточкова, пружинна тощо) і додатковими елементами керування, який не є музичним інструментом у традиційному розумінні [2]. Основними видами підключення MIDI-пристроїв є:

- MIDI-to-MIDI – класичний роз'єм DIN-5;
- MIDI-to-PC – застарілий комп'ютерний ігровий інтерфейс Game Port;
- MIDI-to-PC – інтерфейс підключення USB type B;
- MIDI-to-PC – безпроводне підключення Bluetooth [1, с. 69-70].

Наприкінці 2000-х більшість MIDI-клавіатур оснащувалися як 5-піновим роз'ємом DIN-5, так і USB type B, оскільки *Windows XP* стала останньою ОС із підтримкою 15-пінового

Game Port, а тому на цій ОС почалася розробка USB-підключення для MIDI-пристроїв, яке вимагало окремих драйверів пристрою. Починаючи з ОС *Windows 7*, виробники перейшли на USB-інтерфейс, замінивши спеціальні драйвери технологією *Plug and Play*. Це дозволило використовувати MIDI-клавіатури через USB type B без додаткового налаштування навіть на сучасних ОС, а згодом з'явилося підключення MIDI-клавіатури через Bluetooth, що ще більше спростило їх використання. Проте, для більшості застарілих MIDI-контролерів існують інші способи підключення до сучасних комп'ютерних систем, розглянемо їх.

Першим кроком у підключенні застарілої MIDI-клавіатури до сучасного ПК варто спробувати інтерфейс USB. Деякі виробники оновлюють драйвери для старих моделей, адаптуючи їх до *Windows 11* (доступної лише у 64-bit) та *Windows 10* (32-bit і 64-bit). У рідкісних випадках використання *Windows 10* 32-bit може вирішити проблему сумісності драйверів, створених для *Windows XP*, але частіше це неефективно через зміни в архітектурі звукових систем. За відсутності офіційних драйверів сторонні драйвери з GitHub [3]. Однак встановлення несертифікованого ПЗ може спричинити збій в системі або конфлікти з іншим обладнанням.

Наступним способом підключення є використання класичного порту MIDI (DIN-5), який можна реалізувати у двох варіантах:

- 1) через кабель MIDI-to-USB;
- 2) через роз'єми MIDI I/O зовнішніх аудіоінтерфейсів.

Перший варіант підключення передбачає використання адаптера MIDI I/O (DIN-5)-to-USB (Type A), який конвертує сигнали класичного MIDI у формат, зрозумілий сучасним комп'ютерам. Цей двосторонній адаптер має роз'єми DIN-5 (IN та OUT), що дозволяє підключати як MIDI-клавіатури, так і синтезатори. Це розширює можливості вчителів музичного мистецтва, оскільки синтезатор є ключовим інструментом у музичній освіті. Підключення через адаптер не лише забезпечує функції MIDI-клавіатури, а й розширює темброві можливості синтезатора через віртуальні інструменти та семплери.

Другий спосіб підключення – використання зовнішніх звукових інтерфейсів із роз'ємами MIDI I/O (DIN-5). Такі пристрої широко представлені на ринку та випускаються відомими виробниками музичного обладнання. Хоча цей метод дорожчий за попередній спосіб, він позбавлений численних недоліків і надає додаткові можливості, що можуть бути корисними для вчителів музичного мистецтва: кращу якість звуку системи та віртуальних інструментів, малу затримку сигналу, звукозапис з різних джерел, інтегровані процесори, фантомне живлення тощо.

Висновки. Запропоновані способи підключення застарілих MIDI-клавіатур та синтезаторів до сучасних комп'ютерних систем вирішують проблеми їх сумісності, адже оновлення комп'ютерної техніки відбувається значно швидше за зміни музичних інструментів, а це дозволяє вчителям музичного мистецтва подолати численні технічні труднощі та використовувати сучасні технології у своїй професійній діяльності. Використання MIDI-клавіатури чи синтезатора для введення MIDI-даних поглиблює інтеграцію ІТ в музичну освіту, поглиблює використання комп'ютера в педагогічному процесі та розширює творчі можливості вчителів музичного мистецтва у роботі з репертуаром, аранжуванні, створенні фонограм і звукозаписі. Подальші дослідження полягають у розробці методичних рекомендацій для налаштування музичного обладнання з сучасними комп'ютерними системами.

Список використаних джерел:

1. Пухальський Т.Д. Інформаційні технології у музичному мистецтві: комп'ютерне моделювання та аранжування музичних творів: навч. посіб. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 208 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8140>
2. Трохи про MIDI клавіатури: призначення і основні критерії. URL: https://luxpro.ua/ua/articles/258-trohi_pro_midi_klaviaturi_priznachennya_i_osnovni_kriteriyi?srsId=AfmBOop3Coco01bnmr28jLSP4NnBpyozmsQMGoNU2M8vOwiWOrykliOg
3. GitHub: вебсервіс для розробки програмного забезпечення. URL: <https://github.com>

Отримано: 17.03.2025

Тетяна СОВІК

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри музичного мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1550-1997>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ НАД ШКІЛЬНИМ ПІСЕННИМ РЕПЕРТУАРОМ

У статті розглянуто методичні аспекти роботи майбутнього вчителя мистецтва, музичного мистецтва над шкільним пісенним репертуаром із здобувачами освіти закладу загальної середньої освіти. Визначено основні етапи та прийоми роботи над шкільною піснею.

Ключові слова: шкільний пісенний репертуар, майбутній учитель мистецтва, музичного мистецтва, здобувач освіти, етапи, прийоми.

Актуальність теми. У формуванні професійних умінь майбутнього вчителя мистецтва, музичного мистецтва особливе значення має оволодіння методикою роботи над шкільним пісенним репертуаром зі здобувачами освіти закладу загальної середньої освіти.

Мета публікації. Окреслити основні методичні аспекти роботи майбутнього вчителя мистецтва, музичного мистецтва над шкільним пісенним репертуаром із здобувачами освіти закладу загальної середньої освіти та розглянути основні етапи та прийоми роботи над шкільною піснею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз методичної літератури (О. Дрепіна [1], О. Ігнатовська [2], Є. Карпенко [2], І. Пашенко [3], С. Федоріщева [1], Л. Червонська [3]) та власний практичний досвід дозволили виокремити основні етапи вивчення шкільної пісні:

- ознайомлення (вступне слово вчителя, безпосереднє сприйняття пісні учнями у виконанні вчителя (або в запису), бесіда про прослухане);
- розучування пісні;
- закріплення пісні;
- виконання пісні [4].

Мета етапу ознайомлення – ввести учнів у світ художніх образів пісні. Досягається вона завдяки аналізу поетичного та музичного текстів пісні. Учні разом з учителем виявляють емоційно-смыслову сутність поетичного тексту пісні (про що розповідається в пісні, який її

загальний емоційний настрій, які почуття викликає в слухачів та ін.). Далі, разом з учителем, учні повинні проаналізувати музичний текст пісні, як з боку її форми (вступ, куплет та ін.), так і з боку змісту (виявлення „ведучих інтонацій”, їх розвитку, усвідомлення засобів музичної виразності, інтонаційного складу пісні, її емоційної забарвленості) [1]. Бесіда повинна закінчитися складанням ідейно-естетичної оцінки твору (які почуття виховує така музика, у чому полягає її художня цінність та ін.).

На етапі, розучування слід виявити виконавські труднощі музичного тексту (мелодичні, метроритмічні, співацькі), продумати засоби їх подолання.

Розучування пісні на уроці мистецтва, музичного мистецтва відбувається по фразах (не завжди з початку пісні). На цьому етапі роботи засвоєння поетичного тексту краще виконувати дещо пізніше музичного, після вивчення мелодії пісні. Перед початком співу слід настроїти учнів у тональності пісні, а потім починати її розучування (проспівування фрази на конкретній склад, закритим ротом, з назвою нот) [2]. Така робота дозволяє налаштувати школярів на більш чисте інтонування мелодії.

Якщо розучування мелодії з учнями початкових класів може бути суто слуховим (з голосу вчителя), пізніше слід використовувати нотний запис фрази, сольфеджувати, співати на якийсь склад – і лише потім зі словами. Мета етапу розучування – формування вокальних навичок (чистого інтонування, співацького дихання, дикції та артикуляції). Це передбачає послідовне вивчення музичного та поетичного текстів спочатку окремо, потім у поєднанні.

У процесі розучування пісні слід частіше звертатися до співу без супроводу, що дозволяє розвивати музичний слух учнів.

Процес засвоєння шкільної пісні поєднує в собі елементи емоційного та свідомого виконання, єдності художнього та технічного. Головними умовами оволодіння співацькою майстерністю є інтонаційна точність виконання та його виразність. Художня виразність виконання неможлива без володіння вокально-хоровою технікою.

Кожний конкретний твір потребує від майбутнього вчителя мистецтва, музичного мистецтва ретельної підготовки, виявлення спеціальних задач, які сприяють вдосконаленню виконавчої майстерності учнів, оволодіння ними співацькими навичками звукоутворення, дихання, дикції, строю та ін.

Проспівування мотиву, фрази повинно мати ясно виражене завдання. Ця ясність обумовлюється комплексом методів, які використовує вчитель: коротке словесне пояснення, показ голосом, показ на інструменті.

У роботі над твором студенти повинні пропонувати завдання, що активізують мисленнєві операції учнів: аналіз, узагальнення, порівняння. Слід систематично використовувати аналіз учнями власного виконання – за його допомогою конкретизувати й закріплювати засоби виконання співацьких завдань.

З метою більш поглибленого проникнення в художній образ пісні під час її вивчення, можливо використовувати прийоми: пропоновані обставини, задачі, наскрізну дію, «надзавдання» та активізувати психофізіологічні стани учнів: бачення, уяву, що дозволить налаштувати учнів на художньо-образне виконання пісні. Пріоритетним у застосуванні вказаних прийомів є виклик емпатії в учнів до змісту пісні.

На етапі ознайомлення доцільно використовувати прийом «пропоновані обставини» (закладені авторами пісні, вони вже визначають події, сюжет, час та місце дії). Майбутній учитель мистецтва, музичного мистецтва повинен навчитися у вступному слові привертати

увагу до деяких із них, ставлячи перед учнями запитання: Де?, Коли?, Як може виконуватись пісня?, Кому краще доручити її виконання?, що сприятиме підвищенню інтересу до сприйняття твору [3]. За бажанням, учитель може доповнити «пропоновані обставини» власним «якби», заінтригувавши слухачів своєю розповіддю. Використання прийому «пропоновані обставини» допоможе активізувати увагу та зосередити її на пісенному творі, а прийом «власного бачення» стимулюватиме спроможність учня побачити ілюстрований ряд «пропонованих обставин».

Прийом «постановка завдань» варто застосовувати на етапах закріплення та розуміння пісні. Перетворюючи назву куплету або його фрагменту з іменника на дієслівну форму, майбутній учитель мистецтва, музичного мистецтва може зацікавити учнів психологічною дією – співпереживанням почуттям героїв пісні. Використання означеного прийому слугує визначенню головної думки куплету (через назву фрагментів пісні).

Прийом «надзавдання», наприклад, ідеї пісні, можливо підвести учнів під час вступної бесіди про пісню, аналізу-бесіди про пісню чи на етапі закріплення, коли з головних думок куплетів (заспівів) складається «надзавдання», що визначає провідну ідею пісні.

Прийом «дії» застосовується для виклику в учнів відповідного емоційного відгуку на пісню, емпатію (проведення психологічно безперервної лінії відчуження).

Висновки. Означені прийоми вивчення пісенного шкільного репертуару з учнями закладу загальної середньої освіти слід застосовувати системно й у комплексі, лише тоді вони слугуватимуть активізації пізнавальної діяльності учнів, підвищення інтересу до пісенного репертуару, що вивчається на уроках мистецтва, музичного мистецтва та розвитку їх вокально-хорових навичок.

Список використаних джерел:

1. Дрепіна О.Б., Федоріщева С.П. Практикум шкільного репертуару: метод. рек. для студ. напряму підготовки «Музичне мистецтво (Художня культура)» денної форми навчання. Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 78 с.
2. Карпенко Є.В., Ігнатівська О.І. Практикум з шкільного репертуару: навч.-метод. посібник для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня та викладачів інститутів культури і мистецтв вищих педагогічних навчальних закладів України. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. 150 с.
3. Підготовка майбутніх учителів мистецтва до практичної роботи зі шкільним пісенним репертуаром: навч.-метод. посібник. / упоряд. Л.М. Червонська, І.М. Пашенко. Мелітополь: Видавничий будинок мелітопольської міської друкарні, 2019. 142 с.
4. Совік Т.В. Методика викладання музичного мистецтва в спеціалізованих навчальних закладах: навч.-метод. посіб. Харків: Діса плюс, 2021. 122 с.

Отримано: 17.03.2025

Наталія УРСУ

*доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2660-2144>*

Іван ГУЦУЛ

*кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри образотворчого
і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7945-3587>*

ХУДОЖНИК-ПЕДАГОГ ВОЛОДИМИР ГАГЕНМЕЙСТЕР У СВІТЛІ НАУКОВИХ І МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ ВИДАНЬ

Стаття присвячена розгляду джерелознавчої бази, яка висвітлює художньо-педагогічну діяльність Володимира Гагенмейстера. Коротко згадуються наукові, мистецтвознавчі та інші публікації про митця.

Ключові слова: Володимир Гагенмейстер, джерельна база, художник-педагог, мистецька спадщина.

Актуальність матеріалу не викликає сумніву, оскільки проблема художньої освіти на Поділлі не була предметом спеціальних розвідок, а головне, не досліджувалась джерельна база мистецької спадщини видатного її представника В. Гагенмейстера.

Мета статті – висвітлення максимально повної картини стану досліджуваної теми у працях науковців.

Для цього було здійснено пошук та аналіз існуючих на даний момент джерел: мистецтвознавчих, історичних, культурологічних, загальнолітературних, а також архівних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Життєвий шлях Володимира Миколайовича Гагенмейстера частково відзеркалено у публікаціях вчених і літераторів, серед яких були краєзнавці Л. Баженов; історики О. Комарницький, А. Квятковський А. Паравійчук та інші, що у своїх виданнях торкалися окремих фактів з біографії видатного митця, художника-педагога, колекціонера, краєзнавця, науковця та громадського діяча. У процесі аналізу цілісного компендіуму джерел видалося доцільним запропонувати їх поділ на наступні групи: а) видання, присвячені безпосередньо життєвому шляху та творчій діяльності В. Гагенмейстера; б) статті й матеріали, розміщені в енциклопедичних джерелах; в) публікації, що торкаються будь-яких відомостей про художника; г) друковані праці самого В. Гагенмейстера, що дають певну картину його вподобань, занять, контактів та інтересів; д) видання, що опосередковано впроваджують розвідників у розвиток культури на Поділлі; е) архівні матеріали й джерела.

Серед авторів, які займалися дослідженням творчості деяких художників і оцінкою їх внеску в розвиток національної художньої освіти, можна назвати Ольгу Володимирівну Ерн (Гагенмейстер) – доньку кам'янецького художника, директора художньо-промислової школи (пізніше технікуму) в Кам'янці-Подільському Володимира Гагенмейстера. У приватному

архіві дочки В. Гагенмейстера Ольги Ерн зберігаються статті, написані науковцями в різний час, фотографії, літографічні аркуші, а також унікальні альбоми «Настінні паперові прикраси Кам'яниччини», «Настінні розписи Кам'яниччини» [6], «Гутне скло» [7], «Товтри західного Поділля», «Мистецтво Єгипту» [9], «Прикраси Подільських метрик XVIII ст.» [8], «Вишивка низзю с. Орлівка на Тульчинщині» [5] видані В. Гагенмейстером у стінах Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи.

У 2000 році опублікована стаття С. Білоконя «Білі круки» Подільського друкарства», де висвітлюються життєві й творчі шляхи В. Розвадовського, В. Гагенмейстера, М. Роота, аналізується їх внесок в українське мистецтво та художньо-педагогічну скарбницю. С. Білокінь написав журнальну статтю «Білі круки» подільського друкарства» [2], яка містить ґрунтовний, достатньо глибокий, але стислий аналіз творчої діяльності, життєвого шляху та мистецької спадщини художника у світлі існування художньо-промислової школи в Кам'янці-Подільському. Дослідження видавничої справи та поліграфічної творчості В. Гагенмейстера, як характерного послідовника виготовлення книжок у французькій манері «*livred'artiste*» здійснює Ю. Табенська в публікації «Традиції жанру «*livre d'artiste*» у видавничій діяльності В.М. Гагенмейстера» [16]. Авторка обґрунтовує власні висновки про значний внесок художника-графіка у формування вітчизняної видавничої справи, а також доводить своє припущення про те, що він є, можливо, єдиним в Україні, хто наслідував традиції жанру «*livre d'artiste*» (з фр. «книга художника»), який виник у Франції на рубежі XIX і XX століть.

Ключові події з життя і творчості В. Гагенмейстера висвітлені в історичних нарисах О. Завальнюка і О. Комарницького «Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини» [3].

Біографічні дані енциклопедичного характеру про художників містяться у словнику митців-педагогів України та з України у світі (1850-1950) Р. Шмагала відображені коротка бібліографія життя і творчості В. Гагенмейстера, а також наводяться приклади поліграфічних видань художника [19]. У краєзнавчій праці Л. Баженова «Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.» [1], у розділі бібліографії, містяться лаконічні дані про художників-графіків Кам'яниччини, зокрема згадується й В. Гагенмейстер; в енциклопедичному довіднику «Митці України» за редакцією А. В. Кудрицького розміщена коротка стаття з головними відомостями про біографію та мистецькі уподобання В. Гагенмейстера [4]; стислий огляд творчості художника В. Гагенмейстера поданий в історико-біографічному довіднику Української академії друкарства (1930-2010) [17].

Донька художника К. Кржемінського, Л. Камінська розповідає про трагічне життя свого батька, про його творчий та педагогічний доробок. А. Паравійчук [10, 11] є одним із провідних дослідників культури та освіти на Поділлі. Займалися вивченням цієї проблеми К. Дегтяр, науковці В. Перепадя, Ю. Лашук [12, 13], М. Конишева, викладачі Кам'янець-Подільського державного університету О. Завальнюк [3], Ю. Телячий, О. Комарницький та ін.

В. Рубан у 1990 році випускає книгу «Забуті імена» [15]. У книзі йде мова про невідомих чи забутих українських художників, життя і діяльність яких маловивчені. З професійної точки зору педагога, мистецтвознавця і науковця охарактеризована педагогічна діяльність В. Гагенмейстера у статті Н. Урсу «Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера» [18]. До п'ятої групи належать джерела, що опосередковано торкаються діяльності В. Гагенмейстера. Це публікації, присвячені екзистенції і розвитку художньої школи в Україні. Певні сторони становлення і формування вітчизняної освіти України висвітлили

Л. Баїк, В. Борисенко, Л. Вовк, О. Дубасенюк, Н. Калениченко, В. Кремень, І. Курляк, С. Мельничук, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.

Історію розвитку художньо-естетичного виховання, еволюцію форм і методів навчання образотворчого мистецтва розглядали в своїх дослідженнях В. Бутенко, З. Гіптерс, І. Зязюн, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Рудницька та ін. Педагогічна спадщина українських мистецьких шкіл розглядається в дисертаціях І. Небесника, Л. Проціва, де висвітлено внесок митців різних регіонів України у розвиток мистецької освіти. Проблеми розвитку художньої освіти на Поділлі привертала увагу таких дослідників, як Л. Анохіна, А. Данилюк, К. Дегтяр, П. Жолтовський, Д. Кривавич, Т. Михайлов, А. Чебикін, Р. Шмагало, О. Попик.

До даної групи джерел можна віднести монографію Р. Шмагала «Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.» [19], що являється багатоплановим комплексним дослідженням, яке є чи не найпершою спробою панорамного висвітлення мистецької освіти України.

У дисертації О. Попика «Розвиток художньої освіти на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст.» [14], послідовно відтворено історію розвитку професійної художньої освіти в Україні від XIX до початку XX ст. Розкрито специфіку педагогічного процесу в навчальних закладах Поділля. Деякі аспекти діяльності українських вищих навчальних закладів мистецького профілю за кордоном були предметом дослідження В. Кременя, М. Мушинки, О. Рудницької. Певні аспекти загальнонаукового та теоретичного планів висвітлювались в працях з проблем історії вітчизняної педагогіки (В. Гомоннай, М. Євтух, В. Кравець, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, О. Рудницька), сучасної мистецької освіти (Д. Кривавич, М. Криволапов, Е. Мисько, Л. Соколюк, О. Сокальський, А. Чебикін).

Значним внеском у дослідження проблеми історії розвитку художньої освіти України став творчий доробок П. Жолтовського, який впровадив у науковий обіг недосліджені архівні джерела, розкрив концептуальні засади художньої освіти в навчальних закладах різного типу в XVI-XVIII столітті.

Висновки. Водночас, проблема художньої освіти на Поділлі не була предметом спеціального дослідження, а головне, не досліджувалась мистецька спадщина видатного її представника В. Гагенмейстера. Науковці лише поверхово торкалися окремих аспектів його діяльності, відокремлено розглядали його педагогічну працю в гроні інших художників. Художньо-просвітницька та мистецька діяльність Гагенмейстера на Поділлі на початку XX століття набула високого злету і залишила значний слід, що зумовлює необхідність її цілісного вивчення в контексті розвитку українського професійного мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. (480 с.) С. 137-138.
2. Білокінь С. «Білі круги» подільського друкарства. *Пам'ятки України: історія та культура*. Київ, 2000. С. 33-45: іл.
3. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: Історичні нариси. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. Вип.1. 316 с.
4. Митці України: Енциклопедичний довідник / за ред. А.В. Кудрицького. Київ, 1997. 700 с.

5. Приватний архів Ольги Ерн (далі – ПАОЕ). Вишивки низзю с. Орлівка на Тульчинщині / за редакцією В. Гагенмейстера та проф. В. Герасименка; текст В. Гагенмейстера, малюнки учня К. Ременюка. Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930.
6. ПАОЕ. Гагенмейстер В.М. Настінні розписи Кам'янецьчини. Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930.
7. ПАОЕ. Поділля. Гутне скло / за ред. В. Гагенмейстера і М. Олійника, обгортка і малюнки В. Гагенмейстера. Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930.
8. ПАОЕ. Прикраси подільських метрик XVIII ст. (матеріали до вивчення української графіки) / за ред. В. Гагенмейстера і М. Олійника. Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930.
9. ПАОЕ. Гагенмейстер В.М. Мистецтво Єгипту в малюнках. Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930.
10. Паравійчук А.Г. Кам'янець-Подільський від минулого до сучасного. Хронологія основних подій. *Подільське братство*. 1993. № 3. С. 16-25.
11. Паравійчук А. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа і її краєзнавча діяльність. *Тези доп. історико-краєзнавчої конф.* Хмельницький, 1965. С. 110-111.
12. Перепада В.В., Лашук Ю.П. Художньо-педагогічна конференція 1926 року. *Високе призначення радянського мистецтва*. Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1975. С. 63.
13. Перепада В.В., Лашук Ю.П. З історії художньо-промислової школи в Кам'янці-Подільському. *Високе призначення радянського мистецтва*. Львів: Видавниче об'єднання «Вища школа», 1975. С. 87-106.
14. Попик О.І. Розвиток художньої освіти на Поділлі в кінці XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Київ, 2003. 22 с.
15. Рубан В.В. Забытые имена. Рассказы об украинских художниках XIX – начала XX века. Київ: Наукова думка, 1985. С. 133-149.
16. Табенська Ю.О. Традиції жанру «livred'artiste» у видавничій діяльності В. Гагенмейстера. *Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору*: збірник наукових праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. С. 143-147.
17. Українська академія друкарства: історико-біографічний довідник (1930-2010) / О.В. Мельников. Львів: Укр. акад. друкарства, 2010. 589 с.
18. Урсу Н.О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера. *Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. С. 216-223.
19. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції. Львів: Українські технології, 2005. 528 с.

Отримано: 17.03.2025

ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглянуто особливості використання цифрових ресурсів у педагогічній діяльності вчителя музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти, здійснено класифікацію електронних ресурсів відповідно цілей, видів діяльності та очікуваних результатів.

Ключові слова: цифрові (електронні) освітні ресурси, системи управління навчальними процесами, інтерактивні освітні ресурси, цифрові інструменти формувального оцінювання, штучний інтелект.

Актуальність теми. Освітній процес на сучасному етапі передбачає широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій кожним вчителем у власній професійно-педагогічній діяльності, що є неодмінним шляхом до оновлення та інформатизації системи освіти нашої держави.

Мета публікації. Впровадження в педагогічну практику цифрових технологій має велике значення для сучасної музичної освіти, зокрема в умовах змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Обґрунтовано, що цифрові технології створюють можливості для якісної організації музичного навчання та виховання [2]. Проблема формування особистості завжди була об'єктом дослідження. Тільки самостійна, творча, соціально-відповідальна, конструктивно озброєна особистість здатна позитивно впливати на своє життя та навколишній світ. У зв'язку з цим кардинально переглядаються методи та прийоми педагогічного впливу, творчо переробляються тематичний зміст та структури програм, бо освітній процес повинен перш за все бути спрямований на розвиток природного дару людини, яка повинна постійно удосконалюватись, розвивати себе та реалізувати свої природні задатки [1].

Для якісної організації процесу музичного виховання у школі, формування естетичних уподобань дітей, сучасному вчителю музичного мистецтва необхідно використовувати різноманітні цифрові ресурси. Електронні (цифрові) ресурси – це засоби навчання на цифрових носіях будь-якого типу, або розміщені в інформаційно-телекомунікаційних системах, які відтворюються за допомогою електронних технічних засобів і застосовуються в освітньому процесі.

Електронні навчальні ресурси можна умовно поділити на такі групи:

- 1) *обладнання:* комп'ютери, ноутбуки, планшети, смартфони, інтерактивні дошки, мультимедійні проєктори, засоби для доповненої реальності.
- 2) *програмне забезпечення:* навчальні платформи (LMS), програмне забезпечення для навчання, онлайн-школи (курси), інтернет-ресурси, мобільні додатки.
- 3) *онлайн сервіси:* соціальні мережі, месенджери, хмарні сервіси, електронна пошта, пошукові сервіси, штучний інтелект.

Розглянемо деякі з них:

1. *Системи управління навчальними процесами (LMS)* – дозволяють забезпечувати організацію навчання: створення інтерактивних занять, тестів, онлайн-спілкування та багато

інших аспектів навчального процесу в єдиному цифровому середовищі. Серед таких платформ слід виділити Google Classroom, Moodle, Schoology, Big Blue Button та інші.

2. *Інтерактивні робочі аркуші* – це web-сторінки, де можна розмістити навчальний матеріал і різноманітні завдання. На них можна розміщувати відео-аудіо-файли, зображення, текст, на основі яких буде відбуватись освітній процес. Можна вставляти зображення і робити їх інтерактивними, додаючи на них мітки з текстом, гіперпосиланнями, запитаннями, текстовими полями для відповідей. Інтерактивні робочі аркуші можуть бути відкриті і закриті.

3. *Онлайн платформи для створення інтерактивних освітніх ресурсів*, серед яких варто виділити такі, як Wordwall, Genially, Canva.

4. *Генератори хмар слів* (Word it Out, Word Art, Word Clouds).

5. *Генератори QR-кодів* – онлайн-інструменти, які дозволяють створити графічний шифр з будь-якого посилання чи інформації.

6. *Генератори навчально-ігрового контенту* (Jigsawplanet, Pro Profsgames, Rebus1).

7. *Мобільні додатки для творчості* – це програми, розроблені для використання на мобільних пристроях, таких як смартфони та планшети, можуть використовуватися для навчання технік малювання чи розвитку музичних навичок. Вони часто мають навчальні ресурси, відеоуроки та покрокові інструкції, які допомагають поліпшити свої навички.

8. *Сервіси для створення та обробки відео-контенту*.

9. *Цифрові інструменти формуального оцінювання*, серед яких розрізняють: вхідні та вихідні аркуші, вікторини та опитування, альтернативне оцінювання, оцінювання-інтерв'ю, мистецькі міні-проекти, хибні уявлення та помилки, самооцінювання, тощо. Саме тут вчителю у нагоді стануть електронні платформи такі як Plickers, Mentimeter, Kahoot, Quizizz, Classflow, тощо.

10. *Штучний інтелект* (Suno, Gamma, Conker, Piktochart, Narakeet).

Висновки. Систематичне застосування вказаних інструментів та ресурсів на уроках мистецтва слугує підвищенню інтересу учнів до навчальної та дослідницької діяльності, формує навички самооцінювання. Адже використання електронних навчальних ресурсів дає змогу вчителю відповідно адаптувати освітній процес, опираючись на дані відстеження особистісного розвитку дітей та хід набуття ними навчального досвіду.

Список використаних джерел:

1. Морзе Н. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Вид. група BHV, 2006. С. 336–350.
2. Собченко Т. Змішане навчання студентів філологічних спеціальностей у закладах вищої освіти: історія, теорія, практика, перспективи: монографія. Харків: СГ НТМ «Новий курс». 2021. 374 с.

Отримано: 17.03.2025

Світлана ЧАБАН-ЧАЙКА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри музичного мистецтва

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1755-3141>

ВИКОРИСТАННЯ ДИТЯЧИХ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто ефективність використання дитячих елементарних музичних інструментів на уроках музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: *учень, вчитель, дитячі музичні інструменти, урок, музикування.*

Актуальність теми. Навчання школярів гри на дитячих елементарних музичних інструментах на уроках музичного мистецтва у закладах загальної середньої освіти є однією з форм колективного інструментального музикування. Саме тому значення колективного інструментального музикування в музичному навчанні та вихованні школярів є вагомим у вихованні здобувачів загальної середньої освіти.

Мета публікації – розглянути використання дитячих елементарних музичних інструментів на уроках музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під терміном «колективне інструментальне музикування» розуміємо музично-виконавську діяльність в колективі, яка дозволяє розкрити творчі можливості виконавців.

Ряд наукових досліджень, як і наші власні спостереження, свідчать про великий інтерес дітей до даної форми музичної діяльності. Вивченню питань використання елементарних музичних інструментів на уроках музичного мистецтва надавали уваги такі педагоги та музикознавці: О. Аліксійчук, Р. Амлінська, А. Іваницький, Карл Орф, О. Ростовський та інші.

Колективне інструментальне музикування розвиває уяву, увагу, волю до подолання труднощів, почуття відповідальності за спільну справу, воно є важливим джерелом пізнання музичних явищ і закономірностей, досягнення засобів музичної виразності. Підбирання мелодій на слух дозволяє успішно розвивати у дітей звуковисотні відчуття, а гра в ансамблі з іншими інструментами – тембровий ладовий слух. Спільне відтворення різних елементів ритмічної партитури сприяє вихованню у школярів почуття ритму, тому гра на уроці на доступних музичних інструментах підвищує інтерес до занять музикою. «Інтерес до гри на музичних інструментах у дітей посилюється в міру того, як вони опановують ці інструменти і впевнено почувають себе при виконанні творів» [2, с. 19]. Діти із задоволенням беруть участь у спільному музикуванні, концертних виступах.

У сучасних концепціях шкільного музичного навчання можна виявити загальну тенденцію – прагнення до розкриття творчого потенціалу дитини, що має стати методологічно визначальним у залученні дітей до основ інструментального музикування. «Тут найпростіше виявити свою активність і самостійність, це найдоступніший для неї вид музичної виконавської діяльності. Школярі не втомлюються дудіти на дудочці або бити в барабан. Ті музичні звуки, які часом дратують дорослих, для нього залишаються надзвичайно привабливими. З роками бажання видобувати звуки з інструментів не згасає» [2, с. 21].

Музичні здібності дитини розвиваються в процесі активної музичної діяльності. Завдання педагогів – правильно організувати і направити її з раннього дитинства, враховуючи зміни вікових періодів. Німецький композитор Карл Орф розробив систему музичного виховання дітей, засновану на розвитку колективної дитячої творчості. Карл Орф, створюючи свою музично-педагогічну концепцію, адресував її, перш за все, педагогам, що працюють з дітьми у сфері музичного виховання.

Головною метою системи Карла Орфа є виховання особистості школярів. Головним новаторством Карла Орфа було використання з дітьми елементарних музичних інструментів (ударні, нескладні духові). Дитина виступала не як слухач, а як творець музики. К. Орфом був продуманий і створений цілий оркестр інструментів, гра на яких не вимагала особливої майстерності, але сприяла розвитку у школярів музикальності та почуття ритму. Він створив самобутню музично-освітню систему, яка охоплювала спів, слово, імпровізацію, рухи і гру на музичних інструментах. Він створив свій музичний інструментарій – «інструментарій К. Орфа» – цимбали, маракаси, трикутники, ксилофони, металофони, сопілки, дзвіночки, стаканчики з водою, брязкальця.

«Програма елементарного музикування за системою Карла Орфа синтезує в умовах музично-ігрового спілкування ритмізовані жести, рухи і мелодекламацію або спів з додаванням неважкого акомпанементу на «орфовських інструментах». Програма «Оркестр у школі» поєднує навчання дітей гри на музичних інструментах з вивченням нотної грамоти» [3, с. 101].

Значення інструментального музикування для музичного та загального розвитку дітей важко переоцінити. У процесі гри на інструментах розвиваються музичні здібності і перш за все всі види музичного слуху: звуковисотний, метроритмічний, ладогармонічний, тембровий, динамічний. Музикування на елементарних музичних інструментах сприяє розвитку гостроти та емоційності почуттів. Школярі відкривають для себе світ музичних звуків, розрізняють красу звучання різних інструментів, вдосконалюються у виразності виконання. Окрім музичних здібностей розвиваються вольові якості, зосередженість та увага.

Висновки. Колективне інструментальне музикування є важливим джерелом досягнення системи засобів музичної виразності, пізнання музичних явищ і закономірностей. Отже, використання дитячих елементарних музичних інструментів на уроках музичного мистецтва в закладах загальної середньої освіти сприятиме формуванню у школярів правильних ціннісних орієнтацій у сфері музичного мистецтва, вихованню потреби у спілкуванні з прекрасним, максимальному розвитку їхніх і творчих умінь та музичних здібностей.

Список використаних джерел:

1. Аліксійчук О. Використання музичних іграшок-інструментів у роботі з молодшими школярами: методичні поради. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. 31 с.
2. Амлінська Р.С. Використання дитячих музичних інструментів на уроці музики в 4–5-х класах. *Музика в школі: зб. статей*. Київ: Музична Україна, 1983. Вип. 9. С. 17–22.
3. Ростовський О.Я. Педагогічна концепція і методична система музичного виховання Карла Орфа. *Теорія і методика музичної освіти*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 98–104.

Отримано: 17.03.2025

Наталія БАХМАТ

доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України,

декан педагогічного факультету

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6248-8468>

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГАМИ SMART NOTEBOOK В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті досліджуються можливості використання програми Smart Notebook для інтерактивних дошок у контексті інклюзивної освіти. Звертається увага на важливості цифрових технологій у сучасній освіті та їх впливу на створення доступного, персоналізованого освітнього середовища для всіх здобувачів освіти, включаючи осіб з особливими освітніми потребами. Використання Smart Notebook дозволяє адаптувати навчальний контент під індивідуальні потреби здобувачів, забезпечуючи рівний доступ до освіти та сприяючи їхньому розвитку. Окремо розглядається необхідність підвищення кваліфікації педагогів для ефективної роботи з інтерактивними технологіями та створення комфортного та підтримуючого середовища для кожного здобувача освіти.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, цифрові технології, інтерактивні дошки, Smart Notebook, індивідуальні траєкторії навчання, адаптивне середовище, підвищення кваліфікації педагогів.*

Актуальність теми. Актуальність дослідження полягає в необхідності інтеграції цифрових технологій в освітній процес, що є важливим кроком у реалізації інклюзивної освіти. Використання інтерактивних дошок, зокрема Smart Notebook, забезпечує доступність та індивідуалізацію навчання, що є особливо важливим для учнів з особливими можливостями.

Мета публікації. Метою публікації є визначення можливостей та переваг використання програмного забезпечення Smart Notebook в інклюзивному освітньому середовищі для адаптації процесу навчання до потреб здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрові перетворення виступають одним із головних напрямів розвитку сучасної освіти на глобальному рівні, що передбачає не лише впровадження нових технологій, а й зміни в методах навчання та управлінні освітнім процесом закладів освіти. Вона сприяє формуванню цифрової компетентності усіх учасників освітнього процесу – здобувачів освіти, педагогів, батьків та адміністрації закладу освіти. Одним із основних аспектів цієї трансформації є інтеграція цифрових технологій у навчальний процес, що створює нову реальність для освіти. Це цифрове освітнє середовище, яке стає простором для активної взаємодії та підтримки навчання, в тому числі в умовах інклюзивної освіти. При цьому педагог більше не є лише споживачем цифрових ресурсів, а стає провідником для здобувачів освіти в світі цифрових технологій, наставником, який допомагає оволодіти новими

навичками використання нових інструментів для навчання, а також розробляє власний цифровий контент. Це вимагає від педагога високого рівня цифрової грамотності, здатності адаптувати традиційні методи навчання до цифрових форматів, а також уміння створювати безпечне і підтримувальне цифрове освітнє середовище для кожного здобувача освіти.

Використання інтерактивних дошок в інклюзивному освітньому середовищі має особливе значення, оскільки дозволяють створювати доступні та персоналізовані навчальні матеріали, що забезпечує рівний доступ до освітніх послуг для всіх здобувачів освіти, незалежно від їхніх індивідуальних можливостей, фізичних чи психологічних особливостей, соціального становища або іншого виду обмежень. Інтерактивні дошки є важливим інструментом для реалізації інклюзивного підходу, оскільки вони дозволяють адаптувати контент під різні потреби здобувачів освіти, створюючи комфортну та зручну атмосферу для навчання.

Це, в свою чергу, сприяє формуванню індивідуальних траєкторій розвитку кожного з них, що забезпечує їм можливості для самореалізації, самовизначення та особистісного зростання. Завдяки інтерактивним технологіям, здобувачі освіти можуть освоювати нові знання та навички в зручному для них темпі, з урахуванням особливостей їхнього розвитку. Це дозволяє кожному отримати освіту, яка відповідає його можливостям і потребам, та забезпечує рівні умови для успішного навчання і соціалізації в суспільстві.

Використання цифрових технологій, включаючи інтерактивні дошки в інклюзивному освітньому середовищі, є надзвичайно важливими у забезпеченні переходу до інклюзивної освітньої системи для всіх учасників освітнього процесу. Вони виступають потужним інструментом, який сприяє створенню рівних умов для навчання, розвитку та самореалізації кожного здобувача освіти, незалежно від його здібностей, фізичних чи соціальних особливостей.

Сьогодні інтерактивні дошки є одним із найефективніших засобів підтримки здобувачів освіти, що не лише забезпечують доступ до навчальних ресурсів, а й адаптувати освітній процес під індивідуальні потреби кожного. Використання таких технологій дає можливість реалізувати інклюзивну освіту на практиці, дозволяючи педагогам створювати інтерактивні, доступні та зрозумілі навчальні матеріали, які відповідають різноманітним вимогам здобувачам з особливими освітніми потребами.

Інтерактивні дошки дозволяють здійснювати навчання в різних форматах – через відео, графіку, анімації та інші мультимедійні елементи, сприяючи ґрунтовному засвоєнню матеріалу, зокрема для здобувачів освіти з обмеженими можливостями сприйняття інформації. Вони також дають змогу створювати індивідуальні траєкторії навчання, враховуючи інтереси та потреби кожного учня, що є основою для впровадження інклюзивної освіти.

Програмне забезпечення для інтерактивних дошок SmartBoard, ActivBoard, MozaBook, IntechBoard, Smart Notebook та ін. сьогодні займає важливе місце в традиційному освітньому середовищі, оскільки дозволяють створювати інтерактивні навчальні заняття з мультимедійними елементами, що робить навчання більш ефективним і доступним для кожного здобувача освіти.

Програмне забезпечення Smart Notebook для інтерактивної дошки та його використання в інклюзивному освітньому середовищі дозволяє педагогу: використовувати спеціальні коригування вмісту сторінки та маркери для змін; створювати тематичні сторінки з написами, рукописними текстами, різними зображеннями; відображати на екрані інтерактивні ігри та звернення до інших ресурсів; додавати лупу на екран, приховуючи певну частину вмісту або сторінки; залучати до діяльності всіх здобувачів освіти; забезпечувати інноваційну роботу; пра-

цювати біля дошки, використовуючи її інноваційно. Така робота з використання інтерактивних дошок в інклюзивному освітньому середовищі допоможе педагогу розкрити потенціал здобувачів з особливими освітніми потребами, урізноманітнити заняття, підвищити якість інклюзивного освітнього середовища, а не лише підвищити інтерес до навчання [1].

Для забезпечення ефективної інтеграції Smart Notebook в інклюзивне освітнє середовище слід систематично підвищувати кваліфікацію педагогів, що сприятиме оволодінню ними необхідними знаннями та цифровими інструментами для продуктивної роботи в умовах інклюзивного навчання, створенню комфортного й адаптивного середовища для всіх здобувачів освіти [2].

Висновки. Використання програми Smart Notebook в інклюзивному освітньому середовищі є важливим інструментом для створення доступного та персоналізованого навчання, яке відповідає потребам кожного здобувача освіти, надаючи можливість досягати максимальних результатів, незалежно від особливостей. Водночас, ефективне впровадження цієї технології потребує постійного підвищення кваліфікації педагогів, що забезпечить максимально ефективну інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес.

Список використаних джерел:

1. Токар Л.П. Реалізація інтерактивних технологій в інклюзивному освітньому середовищі закладів дошкільної освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 207. С. 412-415. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/1496>
2. Bakhmat N., Artimonova T., Malyshevska I., Nakhaieva Y., Koshuk O. Interactive whiteboards: a key tool for inclusive education. *Amazonia Investiga*. 2024. № 13(80). Pp. 189-203. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2024.80.08.16>

Отримано: 17.03.2025

Геннадій БЕСАРАБЧУК

кандидат педагогічних наук,

проректор з науково-педагогічної роботи

та міжнародних зв'язків

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2733-7944>

УПРАВЛІНСЬКО-ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗРОБКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПІДКЛАСТЕРА РЕГІОНАЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО КЛАСТЕРА СПІЛЬНО З ЦЕНТРОМ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ГРОМАДИ

У статті акцентується увага на управлінсько-інституційному забезпеченні інноваційного підкластера регіонального освітнього кластера.

Ключові слова: управління, освітній кластер, інноваційний підкластер, моніторинг працевлаштування, педагогічний інтерн, центр професійного розвитку.

Актуальність теми. Сьогодення в освітній системі України наповнене трансформаціями сучасного освітнього простору на основі активного реформування системи вищої освіти з метою наближення її до норм Європейського Союзу й міжнародної інтеграції системи вищої освіти України в Європейській простір вищої освіти за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи [1].

Реалізація інноваційних підходів для досягнення кінцевої мети «Пріоритет 5: Якісна вища освіта» Стратегічного плану діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року сприятиме модернізації закладів вищої освіти як середовища максимальних можливостей для подальшої самореалізації здобувачів вищої освіти, а України як визнаної держави високоякісної освіти та наукових інновацій світового рівня. Серед показників досягнення мети є рівень працевлаштування випускників бакалаврських програм (не нижче 90%) і рівень конкуренції за місце на магістерські та аспірантські програми, а також під час конкурсів на посади викладачів закладів вищої освіти (кількість аплікантів на вакансію) [2].

У змісті Оперативного плану Міністерства освіти і науки України на 2025 рік [3] у розділі «Стратегічна ціль 5.2. Освітньо-наукова діяльність сприяє самореалізації всіх членів академічної спільноти» серед заходів заплановано розроблення протягом року з дня набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо фінансування здобуття вищої освіти та надання державної цільової підтримки її здобувача» порядку забезпечення працевлаштування осіб, які здобувають або здобули вищу освіту за державним або регіональним замовленням, типової форми договору про працевлаштування, умов звільнення особи, яка здобула вищу освіту, від виконання договору про працевлаштування або відтермінування його виконання, компенсації видатків на виплату спеціальної академічної стипендії.

Мета публікації – аналіз сучасних підходів до управлінсько-інституційного забезпечення розробки інноваційного підкласера регіонального освітнього кластера спільно з центром професійного розвитку педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нараді Міністерства освіти і науки України із закладами вищої та фахової передвищої освіти 12 березня 2025 року, присвяченій працевлаштуванню випускників, було оприлюднено дані проценту зайнятих та умовно зайнятих осіб у розрізі укрупнених груп спеціальностей (див. *рис. 1*).

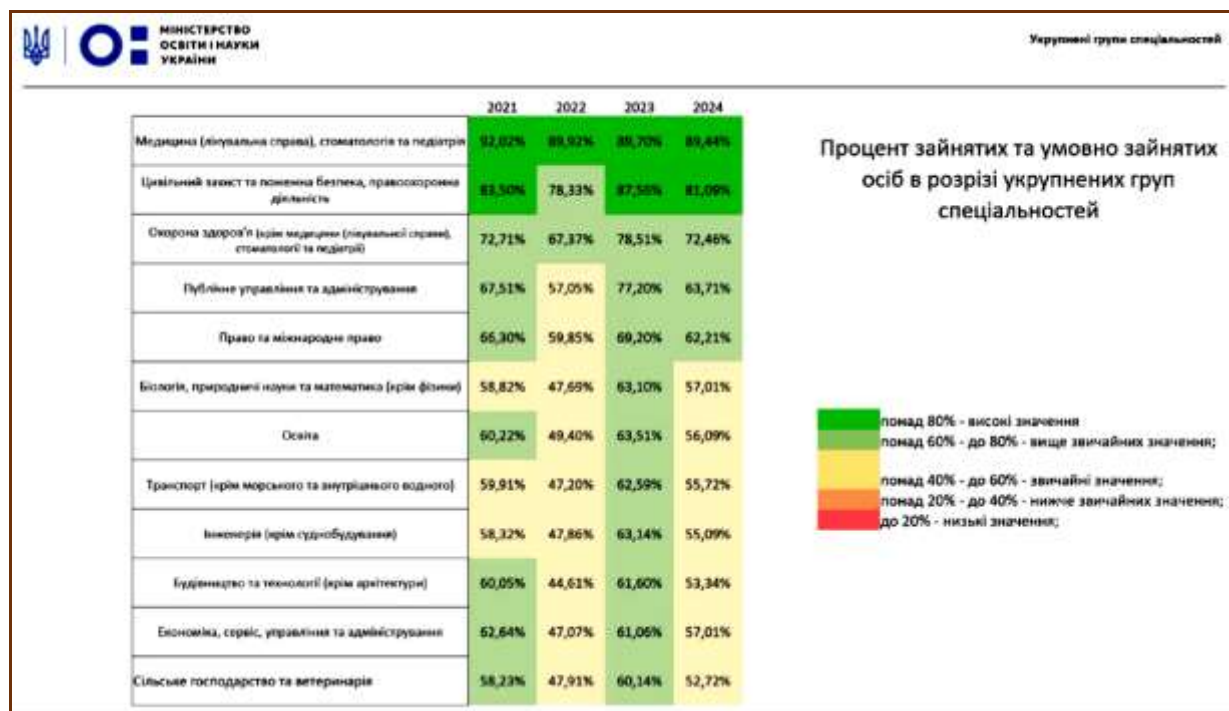

Рис. 1. Інформація про процент зайнятих та умовно зайнятих осіб у розрізі укрупнених груп спеціальностей МОН України від 12.03.2025 р.

Моніторинг також визначив показники працевлаштування випускників галузі «А Освіта» з 2021 р. по 2024 р., котрі варіюються в межах від 49,4% до 63,51%. В Україні спостерігається загальне незначне зниження рівня працевлаштування випускників у 2024 р. порівняно з попередніми [4].

Основною проблемою працевлаштування випускників Г. Чорнойван [5, с. 311] визначила небажання працедавців брати робітників без досвіду роботи у відповідній сфері діяльності, а також з'ясувала інші причини, які негативно впливають на працевлаштування, зокрема:

- недосконалість механізму забезпечення взаємозв'язку між попитом на ринку праці та можливостями ринку освітніх послуг. Цей аспект стосується перенасичення або ж недостатності на ринку праці фахівців різних спеціальностей. Також важливо підкреслити той факт, що роботодавці надають перевагу не теоретичній підготовці, а практичним навичкам;

- недостатня розвиненість компетентностей працівників на ринку праці з конкретних професій і спеціальностей. Існує невідповідність між отриманими результатами навчання в ЗВО і затребуваними роботодавцями компетентностями. Така ситуація змушує роботодавців шукати можливості та додаткові ресурси для вдосконалення і розвитку необхідних навичок працівників на місці роботи через різноманітні тренінги, курси тощо.

Для ЗВО одним із сучасних напрямів діяльності є партнерська співпраця його науково-педагогічних працівників із працівниками центрів професійного розвитку педагогічних працівників територіальних громад щодо розробки інноваційного підклстера регіонального освітнього кластера, в основі функціонування якого закладено утворення спільноти педагогічних інтернів. Важливим є формування в громаді культури наставництва педагогічного інтерна, що сприятиме професійному розвитку як науково-педагогічних працівників ЗВО, так і педагогічних працівників ЗЗСО та центрів. Дослідник Храбан Т. наголошує на тому, що наставництво відіграє важливу роль у професійному розвитку освітян та завдяки своїм численним перевагам набуває все більшої популярності і впроваджується в багатьох ЗВО [6, с. 450].

Науковці Бітюк І.М., Мильніченко С.М., Матвієнко О.Д. визначили кластерний підхід розвитку економіки країни однією з головних передумов сучасної інноваційної економіки, котра має значні переваги для освітнього простору: покращення якості навчання та підготовки висококваліфікованих фахівців; використання нових методів навчання, що сприяють підвищенню мотивації; ефективне використання на практиці знань, отриманих в освітніх закладах; автоматизація навчального процесу. Впровадження кластерного підходу в українській освіті забезпечує інноваційний розвиток навчальних закладів, підвищення конкурентоспроможності та мобільності суб'єктів освітнього процесу, організацію наукового співробітництва у сфері освіти, у науково-інноваційних проєктах, організацію наукового співробітництва в галузі освіти, координацію спільної роботи в науково-інноваційних проєктах, інтеграцію інтелектуальних ресурсів усіх учасників кластера. Така взаємодія сприяє створенню практикоорієнтованого освітнього середовища, підвищенню конкурентоспроможності всіх учасників кластера та дає можливість підвищити освітню компетентність кожного окремого учасника кластера [7, с. 79].

Також зазначимо на поступовому покращенні показників даних моніторингу Українського інституту розвитку освіти про кількість закладів освіти, у яких запроваджено педаго-

гічну інтернатуру, та кількість педагогічних інтернів у Хмельницькій області станом на жовтень 2024 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2023 р., а саме: 9 (+7) заклади освіти, де 11 (+9) інтерни. Наразі ці показники є найнижчими в Україні [8].

Висновки. Отже, у сучасних умовах реформування ЗВО України склалися відповідні управлінсько-інституційні передумови розробки інноваційного підкласера регіонального освітнього кластера спільно з центром професійного розвитку педагогічних працівників громади на основі спільно напрацьованих ефективних засобів, форм і механізмів взаємодії роботодавців, представників органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад та академічної спільноти ЗВО з метою підвищення рівня працевлаштування випускників галузі «А Освіта».

Список використаних джерел:

1. Про вищу освіту: Закон України від № 4170-IX від 19.12.2024: станом на 28.02.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року «ОСВІТА ПЕРЕМОЖІЦІВ». URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Docs%20Kampania%20Priyom%2024/Strateh.plan.diyalnosti.MON.do.2027.roku.pdf> (дата звернення 28.02.2025 р.).
3. Оперативний план Міністерства освіти і науки України на 2025 рік. Станом на 06.03.2025 р. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2025/03/06/operativn-plan-mon-2025-06-03-2025.pdf>
4. Рівень офіційного працевлаштування випускників у галузі ІТ є низьким. Освіта.UA. URL: <https://osvita.ua/vnz/94236/>
5. Чорнойван Г. Законодавчі аспекти працевлаштування випускників закладів вищої освіти. *Соціально-гуманітарні студії: інновації, виклики та перспективи*: матеріали І Міжнародної наукової конференції, м. Житомир, 27-28 квітня 2023 р. / ред. кол.: О.А. Черниш, В.М. Слюсар, Л.М. Червона [та ін.]. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. С. 311–313. URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/17012/1/Dvomovne_navchannia_yak_efektyvna_forma_navchannia_inozemnyh_mov.pdf#page=311
6. Храбан Т. Є. Наставництво як невід'ємна частина системи професійного розвитку викладача. *Світ дидактики: дидактика в сучасному світі*: зб. матеріалів IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 29–30 жовтня 2024 р. / за наук. ред. доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О. Топузова; доктора педагогічних наук, професора О. Малихіна. Київ: Педагогічна думка, 2025. С. 450.
7. Бітюк І.М., Мильніченко С.М., Матвієнко О.Д. Управлінсько-інституційне забезпечення змін в українському освітньому просторі: інноваційно-кластерна співпраця. *Трансформація практики управління інноваційним розвитком соціально-економічних систем*: колективна монографія [Електронне видання] / за заг. ред. д.е.н., проф. Храпкіної В.В., к.е.н., доц. Пічик К.В. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2024. С.79.
8. Організація заходів педагогічної інтернатури в закладах освіти. *Про підсумки моніторингу за провадження педагогічної інтернатури в закладах загальної середньої освіти у 2024 році*. Станом на 23.12.2024 р. URL: <https://uied.org.ua/2024/12/12764/>

Отримано: 17.03.2025

МЕТОДИ АНАЛІЗУ, САМОАНАЛІЗУ В СТРУКТУРІ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Досліджується проблема трактування сутності, взаємозалежності та практичного використання методів аналізу, самоаналізу у процесі організації навчальної діяльності в структурі підготовки майбутніх учителів фізичної культури.

Ключові слова: аналіз, самоаналіз, дослідницька компетентність, компетентнісна освіта.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена тим, що однією з провідних умов підготовки сучасного фахівця фізичної культури у вищому педагогічному закладі освіти є формування функціональних знань, які дозволяють вирішувати конкретні практичні проблеми. Тому фахівець нової генерації має бути творчим, ініціативним, прагнути впроваджувати у практику досягнення науки. Це в свою чергу актуалізує проблему формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя фізичної культури [1, с. 109].

Мета: проаналізувати та визначити особливості використання методів аналізу, самоаналізу у процесі формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя фізичної культури в системі їх професійної підготовки в умовах розбудови компетентнісної системи освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування дослідницької компетентності базується на використанні методів аналізу та самоаналізу. Взаємозалежність процесів аналізу та самоаналізу є закономірною, оскільки вони мають спільну змістову та технологічну основу і широкий спектр практичного застосування, особливо у контексті компетентнісної освіти. Аналіз (від грец. – розчленовування) – метод пізнання, мислительна операція (дія), що передбачає розкладання цілого на складові з метою системного та глибокого вивчення предмету (явища, процесу). Аналіз дозволяє виявити побудову досліджуваного об'єкта, його структуру, відділити суттєве від несуттєвого та ін. Педагогічний аналіз – процес пізнання педагогічних об'єктів, їх структури, елементів, основ функціонування та ін. Метод самоаналізу характеризується тим, що процес дослідження стосується осмислення результатів своєї діяльності, себе як її суб'єкта. Аналіз та самоаналіз присутні на всіх етапах діяльності, хоча можна говорити і про пріоритетність їх використання. Зокрема, аналіз в основному зорієнтований на зовнішнє осмислення та оцінювання освітньої ситуації і реалізується більшою мірою на етапах підготовки до діяльності (інтерпретація ситуації, розуміння проблем, що лежать в її основі, проєкування, розроблення структури, визначення форм, методів, технології та ін.), то самоаналіз більшою мірою реалізується у процесі дослідницької роботи на завершальному етапі діяльності через співвіднесення поставлених цілей та отриманих результатів, визначення адекватності підходу до проєкування та організації дослідження та ефективності його реалізації в конкретній діяльності. Хоч самоаналіз значною мірою присутній і на попередньому етапі організації діяльності, оскільки він виконує функції забезпечення правильності вибору варіанту та рівня діяльності відповідно до власного потенціалу, особистісних можливостей, навчальних компетентностей, досвіду організації навчальної діяльності.

Важливість поєднання аналізу та самоаналізу в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури є очевидною насамперед тому, що аналіз будь-яких проб-

лем, процесів, фактів, ситуацій (особливо це стосується гуманітарної, освітньої сфер) завжди буде мати елементи суб'єктивізму, оскільки залежить від особистісно зорієнтованого сприйняття об'єкта; наявного особистісного досвіду трактування та вирішення подібних ситуацій, а також рівня сформованості аналітичних компетентностей.

Було проведено аспектне дослідження, яке безпосередньо стосується проблеми формування аналітичної діяльності майбутнього вчителя фізичної культури в системі його професійної підготовки. На основі отриманих результатів ми намагались визначити напрями самоосвітньої діяльності, її цільову спрямованість та основи реалізації. Поставлено завдання з'ясувати: 1) рівень сформованості аналітичних здібностей студентів, їх здатності до самоаналізу; 2) спроектувати основні напрями саморозвитку аналітичної діяльності в системі професійного становлення. Були використані такі дослідницькі методи як анкетування, аналіз результатів виконання навчальних завдань, розв'язання конкретних ситуацій в області професійної діяльності майбутнього вчителя фізичної культури.

За першим параметром важливо було визначити як рівень сформованості аналітичних здібностей студентів – майбутніх фахівців фізичної культури, так і їх реалізацію в навчальній діяльності. До прикладу, результати анкетування студентів (34 студенти I курсу факультету фізичної культури) засвідчили такий рівень сформованості аналітичних здібностей: 10,3% – високий, 29,9% – середній, 59, 8% – низький. Більше інформації для аналізу дали результати діагностики рівня сформованості аналітичних вмінь, використовуючи метод аналізу конкретних професійних ситуацій. Виконання завдань на використання методів аналізу та самоаналізу показали, що рішення (як результат аналізу) більшою мірою стереотипні, орієнтовані на загальноприйняті стандарти типового вирішення проблем. Водночас, більший відсоток ефективного аналізу та власного обґрунтування прийнятих рішень (часто вони оригінальні, не співпадають з тими, які прийнято розглядати як стереотипні моделі) стосувався ситуацій, які студенти спостерігали з власного досвіду.

Щодо аналізу результатів власної діяльності (зокрема навчальної) та себе в ній (самоаналізу), то, як показують результати досліджень, це є найбільш слабка ланка в системі аналітичної діяльності майбутнього вчителя фізичної культури. Найскладнішими для них виявились завдання проаналізувати свою методику, стиль, режим навчальної діяльності, визначити рівень їх ефективності. Близько 77,4% студентів визнали, що вони такого аналізу ніколи не проводили.

Виходячи з означених позицій, були проаналізовані можливості методів та технологій організації діяльності, які активують аналітичну діяльність здобувача освіти в структурі навчально-дослідницької роботи.

Як засвідчила практика організації навчальної діяльності студентів, високий потенціал розвитку аналітичних компетентностей містять методи інтерактивного навчання.

Особливий інтерес студенти виявили до дискусійних форм організації навчання, використання методів аналізу та самоаналізу у процесі їх використання. Зокрема, групові дискусії, які відносяться до інтерактивних форм навчання, які дають можливість:

- всесторонньо проаналізувати актуальну проблему, яка не має однозначного трактування і передбачає різні варіанти її вирішення;
- інтенсифікувати аналітичну діяльність студентів за рахунок порівняння різних точок зору на проблему, співвіднесення з власною, як результат – вироблення оптимальної;
- аналізувати та розвивати здатність студентів до міжособистісної комунікації, здатність презентувати свою точку зору, аргументувати та доводити позицію;

- на основі аналізу конструктивно розвивати міжособистісні стосунки студентів через пізнання один одного, підвищення інтересу до студентів, що сповідують різні цінності, мають інші позиції на спільні проблеми;
- аналізувати взаємовідносини в групі, у тому числі взаємовідносин між викладачем та студентами.

Предметом дискусій можуть бути не тільки спеціально сформульовані проблеми (типові для відповідної області знань, а й реальні випадки з професійної діяльності (ситуації на уроках фізичної культури, які мали місце під час практики).

- використання традиційних і нетрадиційних методів формування здорового способу життя школярів (проблеми, перспективи їх вирішення);
- проблеми підвищення рівня фізичної підготовки школярів з обмеженими особливостями (інноваційні практики);
- проблеми особливостей розвитку національної системи фізичного виховання у спадщині видатних українських педагогів.

Висновки. Отож, у процесі проведення таких дискусій, інших форм та методів навчання студенти мають можливість проводити аналіз та самоаналіз як щодо ефективності вирішення проблем, так і ефективності організації навчального процесу. Самоаналіз буде ґрунтуватися на аналізі своїх спроможностей вирішення проблеми, участі в груповій дискусії. Загалом це дає інформацію про компетентності, які визначають готовність майбутнього вчителя фізичної культури до роботи в школі з використанням методів інноваційної роботи, що реалізується на інтерактивній основі.

Список використаних джерел:

1. Хлібкевич С. Дослідницька діяльність в системі формування професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури. *Педагогічні науки: зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2018. Вип. 71. С. 109-112.*

Отримано: 17.03.2025

Джинг ВАНГ

аспірант 3 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6291-8840>

СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ УСПІШНОГО ІННОВАЦІЙНОГО ОСВІТЬОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті акцентується увага на пріоритетах успішного інноваційного освітнього менеджменту.

Ключові слова: інновації, освітній менеджмент, організаційна культура, лідерство.

Актуальність теми. Вважаємо за доцільне зазначити, що сучасна освіта має готувати людину, котра здатна жити в динамічно змінному світі, сприймати його змінність як суттєву складову власного способу життя. Трансформаційні процеси та неперервна інформаційна змінність обумовлюють введення молодшої людини в дуже складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних і швидких рішень. У цьому аспекті,

акцентується, що тільки *інноваційна* за сутністю освіта може сформувати людину, яка живе за сучасними інноваційними законами глобалізації, є всебічно розвиненою, самостійною, самодостатньою особистістю, котра керується в житті власними знаннями і переконаннями.

Підкреслимо, що в епоху глобалізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій, освіта вже не є лише інструментом для передачі знань, але й стала важливим способом формування інноваційного мислення та всебічного розвитку. Менеджери у сфері освіти відіграють у цьому процесі життєво важливу роль, а інноваційні технології та методи управління освітою стають основною силою, що сприяє прогресу в освіті. У цьому контексті визначається важливість розгляду декілька сучасних та успішних інноваційних методів та технологій управління освітою, включаючи прийняття рішень, що базуються на даних (Data driven decisions), а саме персоналізоване навчання, міждисциплінарне співробітництво та впровадження соціально-емоційного навчання.

Підкреслимо, що пріоритети сучасного інноваційного успішного освітнього менеджменту знаходиться у колі наукових інтересів багатьох вчених, педагогів й психологів: Г. Єльнікової, Л. Онишук, Ю. Палехи, П. Щербаня, Г. Тимошко, Н. Крилової, І. Кучинської, І. Зарецької, М. Поташника, В.Лазарева, В.Сергєєвої, Т.Шамової, Є. Ямбурга, Чжан Бінсянь, Ван Янь, Ю. Чжао, Ван Сяомін, Лі Цзяньцзюнь, Лю Сяодун та ін.

Мета публікації. Висвітлити сучасні пріоритети успішного інноваційного освітнього менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наголосимо, рівень управлінської культури є важливим показником рівня професіоналізму. Визначальними характеристиками рівня управлінської культури у діяльності керівника виступають ціннісні основи управління, моделі поведінки керівника, стилі управління. При цьому важливу роль мають відігравати управлінські здатності, які ми визначаємо як міру реалізації управлінських компетентностей.

Зауважимо, що важливу роль у становленні нової управлінської культури відіграють ціннісні основи управління, до складу яких входить нове управлінське мислення (жит-

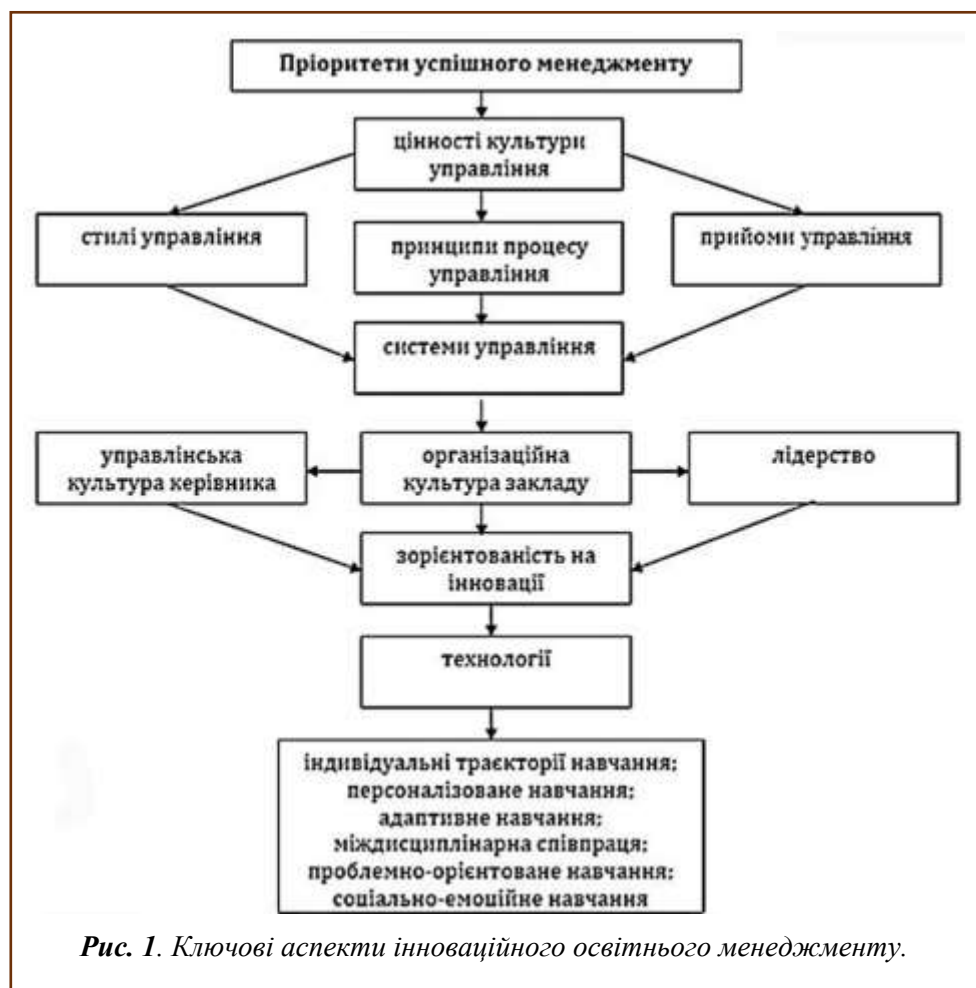

Рис. 1. Ключові аспекти інноваційного освітнього менеджменту.

тева позиція керівника, цінності освіти, цінності людини, духовні цінності), нова стратегія управління, нові управлінські технології. Ціннісні орієнтири в управлінні закладом освіти виступають сьогодні важливим показником рівня організаційної культури, рівня мотивації до інноваційних змін у вищій школі, рівня згуртованості організації, рівнем розвитку навчального закладу. При ціннісному управлінні посилюється рівень цілепокладання, що набуває переважно мотиваційного характеру, зростає функція підтримки, забезпечується розвиток творчого потенціалу науково-педагогічного персоналу. Як зазначає педагог Ірина Кучинська у своїх працях «Педагогіка вищої школи», «Керівник у сфері освіти: інтелігент, інтелектуал, менеджер-новатор», «Керівник закладу освіти» без організаційної культури керівника та ціннісних орієнтирів в управлінні здійснити інноваційні процеси буде вкрай складно [9, 10, 11].

Висновки. Нові соціокультурні зміни в освіті зумовили важливість проблеми культури управлінської діяльності керівника закладу освіти. Конструктивне вирішення цього питання приведе до більш логічного моделювання процесу технологізації у вищій школі.

Постійно впроваджуючи інноваційні технології та вдосконалюючи методи управління освітою, ми зможемо якісніше розвивати більше талановитої молоді з глобальними поглядами, схильних до нестандартного, креативного й творчого мислення.

Список використаних джерел:

1. Chen Yongsheng. Застосування великих даних в освітньому менеджменті. 2019. 227 с.
2. Чжан Бінсянь, Ван Янь. Великі дані сприяють покращенню викладання. 2020. 152 с.
3. Чжао Ю., Френк К.А. Розробка індивідуальних траєкторій навчання. 2018. 175 с.
4. Ван Сяомін, Лі Цзяньцзюнь. Технологія адаптивного навчання. 2021. 129 с.
5. Дарлінг-Хаммонд Л., Кук-Харві К., Ошер Д. Міждисциплінарне співробітництво та проектне навчання. 2019. 24 (3), С. 97-140.
6. Лю Сяодун. Навчальний дизайн і управління проектним навчанням. 2021. 40 (7), С. 15-22.
7. Дурлак Дж.А., Вайсберг Р.Б., Тейлор Р.Д., Шеллінгер К.Б. Введення соціально-емоційного навчання (SEL). 2011. 82 (1), С. 405-432.
8. ОЕСР Тенденції формування освіти 2019. Париж: Видавництво ОЕСР.
9. Кучинська І.О., Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020. 292 с.
10. Кучинська І.О., Керівник у сфері освіти: інтелігент, інтелектуал, менеджер-новатор. *Педагогічна освіта: теорія і практика: збірник наукових праць* / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. В.М. Лабунець]. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 27 (2-2019). С. 59-63.
11. Кучинська І. =О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>

Отримано: 17.03.2025

Галина БАТАМАНЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4236-107X>

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито сутність поняття «науково-дослідницькі вміння вихователя», окреслено їх види, висвітлено освітній потенціал педагогічної практики в ЗДО у їх формуванні.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, педагогічна практика, заклад дошкільної освіти, дослідницькі вміння.

Актуальність теми. Орієнтація українського суспільства на демократичні принципи, реорганізація системи дошкільної освіти (зміна співвідношення родинного і суспільного дошкільного виховання, урізноманітнення його форм, освітніх програм, метою яких є формування гармонійно розвиненої особистості) зумовлюють необхідність підготовки фахівців дошкільної освіти нової формації, здатних до конкуренції з фахівцями європейсько-го/світового рівня кваліфікації. Глибоке розуміння сутності педагогічних явищ і процесів, творчий погляд і розв'язання педагогічних завдань, здатність досліджувати й застосовувати новітні досягнення неможливі без оволодіння майбутніми педагогами вміннями й навичками дослідницької діяльності, що є необхідними для забезпечення підготовки компетентного фахівця й характерною ознакою усіх сфер педагогічної діяльності.

Проблема підготовки пізнавальної активності й дослідницьких умінь фахівця в галузі освіти, дошкільної в тому числі, знайшла своє відображення в наукових доробках учених Л. Артемової, В. Білоусової, Г. Беленької, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Волинець, Н. Зязюна, Р. Кондратенко, Н. Лузан, П. Олійник, Т. Поніманської, О. Сухомлинської та ін. Як суспільна потреба у формуванні компетентного фахівця, який може забезпечити якісну освіту, володіння дослідницькими вміннями є вимогою «Професійного стандарту вихователя» (2021р.) і входить до трудових функцій вихователя. А отже, професійна освіта має відповідно реагувати на цей запит. Тому вважаємо, що заявлена тема дослідження є актуальною у контексті сучасних реалій.

Мета публікації – висвітлити освітні можливості педагогічної практики в ЗДО у формуванні науково-дослідницьких умінь майбутніх вихователів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уміння – це сукупність набутих знань і навичок, здатність і спосіб належно виконувати певні дії на їх основі, це компонент і результат діяльності особистості. Провідна роль у формуванні умінь належить мисленню, творчості, засвоєнню способів дії, адаптації до умов ситуації. Дослідницькі вміння – це ті, які, з одного боку є властивістю особистості, що характеризує її здатність до пошуково-перетворюючої діяльності в освітньому процесі, а з іншого – це здатність здобувати нові знання, уміння і навички, що сприяють професійному розвитку і саморозвитку [1]. Провідними мотивами дослідницької діяльності є допитливість та інтерес до вирішення педагогічної проблеми.

У педагогіці розрізняють такі *види* дослідницьких умінь вихователів: *рефлексивні* (осмислення завдань для розв'язання яких бракує знань; уміння відповідати на запитання:

«Чого треба навчитися для розв'язання поставленої проблеми?»), *пошукові* (вміння генерувати ідеї, знаходити відповідний спосіб дій, використовувати знання з різних галузей знань; самостійно знаходити інформацію, якої не вистачає в інформаційному полі і формулювати запитання до експерта для її отримання; знаходити кілька варіантів розв'язання проблеми; висувати власну гіпотезу; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки); *вміння вступати в діалог* із метою отримання необхідної інформації; *ведення дискусії* (доступне формулювання власної думки, аргументоване її доведення; відстоювання власного погляду; вміння домовлятися та знаходити компроміс; бесіда, інтерв'ювання, усне опитування; керування тембром та інтонацією голосу); *презентаційні* (навички емоційно-виразного мовлення, психологічна витримка під час публічного виступу, застосування різних засобів наочності й інформаційно-комунікативних технологій, готовність відповідати на несподівані запитання) [1]. За професійним стандартом «Вихователь закладу дошкільної освіти» до дослідницьких умінь віднесено: відстежування та критичний аналіз змін в системі освіти, інформації із різних джерел, врахування їх у професійній діяльності (вибір методик і технологій, добір ефективного педагогічного інструментарію, планування саморозвитку відповідно до професійних цілей тощо) [2].

Одним із засобів формування дослідницьких умінь майбутніх фахівців у галузі дошкільної освіти є педагогічна практика – обов'язковий освітній компонент професійної підготовки, дієвий чинник набуття первинного педагогічного досвіду, що передбачає не тільки закріплення й поглиблення теоретичних знань і практичних навичок зі спеціальності, формування умінь кваліфіковано застосовувати їх у професійно-педагогічній діяльності, а й формування вмінь самостійно здобувати ці знання відповідно до освітніх ситуацій і потреб. Формуються науково-дослідницькі вміння через активну участь в освітньому процесі, а саме: спостереження за освітнім процесом та взаємодією в ньому його учасників (дітей, педагогів, батьків); аналіз педагогічних ситуацій, визначення причини та наслідків, розробка стратегії для їх вирішення; аналіз освітніх методик, розробка і впровадження навчальних програм та оцінка їх ефективності, аналіз відвіданих заходів та самоаналіз власне проведених, аналіз розвивального середовища й педагогічних умов; планування та проектування різних форм життєдіяльності дошкільників із врахуванням вікових особливостей, інтересів і потреб дітей, проведення роботи з батьками; участь у розробці або самостійне моделювання невеликих дослідницьких проєктів, спрямованих на вивчення конкретних аспектів розвитку дітей тощо. Перебуваючи на практиці, здобувачі освіти відвідують науково-методичні заходи, які проводяться в ЗДО (семінари, конференції, педагогічні ради, круглі столи, беруть участь у них, готуючи доповіді, презентуючи свої аналітичні й творчі вміння. Спостережувані педагогічні явища, набутий досвід під час практики нерідко стає джерелом натхнення та змістом написання наукових статей.

Педагогічна практика – сприятлива форма проведення й курсового дослідження, що передбачає опрацювання наукової психолого-педагогічної літератури й педагогічної преси, інформаційних джерел; збір, обробку та інтерпретацію даних; комунікацію, взаємодію і співпрацю з учасниками освітнього процесу; рефлексію проведеної роботи (аналіз отриманих результатів, підготовку звітів і презентацій). Працюючи з джерелами інформації, здобувачі освіти вчаться шукати та аналізувати наукову літературу з досліджуваного питання, використовувати її для розширення діапазону знань і вдосконалення вмінь; вчаться використовувати різні методи збору даних (спостереження, опитування, інтерв'ювання та аналіз доку-

ментації); оволодівають вміннями обробки зібраних даних, їх аналізу та формулювання висновків.. Рефлексія практичної діяльності спонукає здобувача освіти до критичного мислення й оцінки ефективності педагогічних методів, наукових підходів, допомагає визначати сильні і слабкі сторони власної діяльності, розробити план подальшого професійного розвитку. Під час практики здобувачі освіти вчаться ефективно спілкуватися зі всіма учасниками освітнього процесу, встановлювати з ними контакт та будувати партнерські відносини, працювати в команді з іншими здобувачами, вихователями та науковими керівниками, обмінюватися досвідом та ідеями. Під час практики здобувачі освіти вчаться писати звіти про результати своїх досліджень, представляти їх у вигляді презентацій, відеороликів, стендів. Означені науково-дослідницькі вміння є важливими для професійного становлення майбутніх вихователів, оскільки дозволяють їм більш глибоко розуміти потреби дітей, ефективно планувати та організовувати освітній процес, а також постійно вдосконалювати свою професійну майстерність. Якщо практика тривала, то здобувачі освіти мають можливість побачити динаміку розвитку дітей упродовж певного періоду часу, що сприяє більш глибокому розумінню їхніх потреб та інтересів, також вони можуть розробляти власні навчальні плани, формувальні методики чи системи ігор/занять, експериментувати з різним педагогічним інструментарієм, порівнювати отримані вихідні й заключні результати обстеження, оцінювати їх ефективність, обробляти статистичні дані, оформляти результати досліджень

Висновки. Формування дослідницьких умінь майбутніх вихователів ЗДО розглядаємо як процес створення сприятливих умов для професійної підготовки фахівця, що забезпечують розвиток особистісних якостей та професійних умінь, сприятливих для педагогічної пошуково-перетворювальної діяльності, результатом якої є професійний розвиток та саморозвиток педагога як дослідника. Дослідницькі вміння вихователів ЗДО (уміння працювати з науковими джерелами, спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, моделювати, критично мислити, оцінювати, експериментувати) є формою функціонування теоретичних знань і складовою готовності до педагогічно-дослідницької діяльності, а педагогічна практика – джерелом знань, провідним етапом формування науково-дослідницьких умінь майбутніх фахівців, своєрідним тренінгом професійного вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Волинець Ю. Формування дослідницьких умінь у студентів – майбутніх вихователів. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/763/> (дата звернення: 01.03.2025 р.).
2. Професійний стандарт «Вихователь закладу дошкільної освіти» (2021 р.). URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/357-nakaz_755.pdf (дата звернення: 01.03.2025 р.).
3. Сидорчук Н.Г. Науково-дослідна робота як шлях формування творчої особистості майбутнього вчителя. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/14470/1/2.pdf> (дата звернення: 03.03.2025 р.).

Отримано: 17.03.2025

Богдан ГАЛАЙБІДА

аспірант 3 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-8383-7643>

РОЗВИТОК НАВИЧОК УПРАВЛІННЯ ЧАСОМ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ІТ-СПЕЦІАЛІСТІВ

У статті розглянуто технології раціонального використання часу для успішної реалізації ІТ-проектів. Висвітлено особливості застосування цифрових технологій для раціонального керування проектами.

Ключові слова: технології управління часом, ІТ-проект, управління проектами, цифрові інструменти, квадрант.

Актуальність теми. Однією з професійних навичок ІТ-спеціалістів є управління проектами. Ефективне управління часом є вагомим складником успіху своєчасного виконання ІТ-проектів. Робота в ІТ-індустрії вимагає високої концентрації, уваги до деталей, правильного розподілу часу. Працівники часто мають справу з обмеженими часовими рамками виконання завдань, що робить уміння раціонального розподілу часу для виконання завдань критично важливим умінням.

Дослідженню особливостей планування часу присвячено праці вітчизняних (О. Борисов, О. Данченко, К. Грабіна [1; 2], В. Лугова, С. Голубєв [5], О. Ратушняк, О. Лялюк [6], О. Кобильська, Л. Максимова, О. Чорна, А. Юдіна [4]) і зарубіжних науковців (М. Saеіго-Rodríguez et al [7], A.M. Santoso [8] та ін.).

Мета публікації – визначення технологій раціонального розподілу часу як соціальної навички, необхідної для успішного керування проектами в ІТ галузі.

Управління часом – це ефективне використання часу як важливого ресурсу досягнення мети у визначені терміни. Найдієвіший спосіб управління часом – це розуміння процесів взаємодії і зміни станів [5, с. 34]. На сучасному етапі реалізацією ІТ-проектів займаються віртуальні команди, для успішної роботи яких важливим є розподіл обов'язків та ефективне використання часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне управління часом – це уміння планувати, встановлювати пріоритети, делегувати обов'язки [6]. Серед ефективних технологій управління часом: визначення пріоритетних завдань (нагальні завдання треба виконувати терміново, не гаючи часу на менш критичні), встановлення реалістичних термінів їх виконання (для цього необхідно чітко визначити наявні ресурси і чинники впливу на своєчасність виконання запланованого), чітка комунікація і планування завдань.

Проектні форми навчання є ефективними у змішаному навчанні ІТ-спеціалістів. У проектному навчанні дієвим засобом є використання робочих зошитів, методичною метою яких є виокремити завдання, визначити засоби і прийоми їх виконання, унормувати розклад, виконувати кожен етап проекту вчасно, обговорюючи у зазначений час поточні результати його реалізації.

Перш за все, треба навчитися ставити реалістичні часові рамки виконання завдань. Для цього треба врахувати наявні ресурси, уміння членів команди, взаємодію між ними, забезпечити альтернативи виконання тих чи тих завдань, і навіть, за потреби, змінити або розробити новий робочий план.

На сучасному етапі розвитку технологій також існує низка цифрових інструментів і програмного забезпечення для планування та відстеження виконання проєктних завдань [1, с. 105]: платформи для ведення проєктів (Jira, Trello, Asana), які дають змогу складати списки, розподіляти завдання за членами команди, стежити за прогресом виконання завдань, отримувати попередження щодо протермінування планів їх виконання, мати повний звіт про виконання того чи того етапу проєкту і можливість впливати на своєчасність виконання завдань.

Системи управління завданнями (Todoist, TickTick, Habitica) можуть автоматизувати повторювані завдання, генерувати звіти, оновлення даних і конфігурації системи. Часотрекери (Toggl, Harvest, RescueTime), віртуальні інструменти для комунікації та співпраці (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams), месенджери (Slack, Microsoft Teams, Discord), віртуальні дошки (Miro, Mural, Limnu) економлять час і сприяють кооперації і колаборації учасників. Технології для синхронізації роботи: системи спільного доступу до файлів (Google Drive, Dropbox, OneDrive), хмарні календарі (Google Calendar, Outlook Calendar, iCloud Calendar), інструменти для спільного редагування документів (Google Docs, Microsoft Word Online, Zoho Docs) є засобами співпраці, визначення макро- і мінізавдань, їх корегування, своєчасного нагадування і розуміння термінів виконання запланованого.

О. Борисов пропонує для успішного планування часу на виконання ІТ-проєктів послуговуватися квадрантами (quadrant) Стівена Кові. Це матриці, кожна з яких відображає певну категорію завдань і черговість їх виконання:

	Термінове	Не термінове
Важливе	<u>Квадрант I:</u> Важливе і термінове	<u>Квадрант II:</u> важливе, але не термінове
Не важливе	<u>Квадрант III:</u> не важливе, але термінове	<u>Квадрант IV:</u> не важливе і не термінове

Квадрант I – важливі і термінові завдання (потребують негайної уваги всієї команди). Квадрант II – важливі, але не термінові завдання (їх можна делегувати членам команди з відповідними навичками). Квадрант III – не важливі, але термінові завдання (можна відкласти або ігнорувати). Квадрант IV – не важливі і не термінові (завдання слід викреслити зі списку) [1, с. 105].

Висновки. Отже, застосування різних методів управління часом (механічних і цифрових) дає змогу ІТ-фахівцям структурувати свою роботу, встановлювати пріоритети, уникаючи перевантаження і зосереджуючись на найважливіших завданнях. ІТ-спеціалісти здебільшого мають обмежений час для виконання завдань, тому правильний розподіл часу і обов’язків є важливою умовою якісного і своєчасного виконання робіт.

Список використаних джерел:

1. Борисов О.В., Борисова Н.І. Особливості управління часом команд ІТ-проєктів з використанням квадранта Стівена Кові. *Тези доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційні технології в освіті, науці і техніці»*, (Черкаси, 23-24 травня 2024 р.) [Електронний ресурс]. Черкаси: ЧДТУ, 2024. С.104-106.
2. Борисов О.В., Данченко О.Б., Грабіна К.В. Особливості управління віртуальними командами ІТ-проєктів. *VI міжнародна науково-практична конференція*. Одеса, Національний університет «Одеська політехніка», 2021.

3. Кобильська О.Б., Максимова Л.П., Чорна О.А., Юдіна А.Л. Формування навичок моніторингу управління часом для майбутніх вчителів інформатики. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 213. С. 22-25.
4. Лазоренко Т.В., Дідченко Ю.О., Михайлова Є.Д. Правила успішного використання тайм-менеджменту. *Молодий вчений*. 2017. № 1(41). С. 632–635.
5. Лугова В.М., Голубєв С.М. Основи самоменеджменту та лідерства: навчальний посібник. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 212 с.
6. Ратушняк О.Г., Лялюк О.Г. Самоменеджмент: навч. пос. Вінниця: ВНТУ, 2021. 170 с.
7. Caeiro-Rodríguez M. et al. Teaching Soft Skills in Engineering Education: An European Perspective. *IEEE Access*, vol. 9, pp. 29222-29242, 2021, DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3059516>
8. Santoso A.M. et al. The development of students' worksheets using project based learning (PjBL) in improving higher order thinking skills (HOTS) and time management skills of students. *Journal of Physics: Conf. Ser.* 2021. pp. 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1806/1/012173>

Отримано: 17.03.2025

Леся ГАЛАМАНЖУК

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик дошкільної освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9359-7261>

ІМІДЖ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Сучасний ринок освітніх послуг характеризується високим рівнем конкуренції, що зумовлює необхідність активного формування позитивного іміджу закладів дошкільної освіти (ЗДО). Батьки дедалі частіше роблять вибір на основі не лише якості освітнього процесу, а й репутації закладу. Формування ефективного іміджу ЗДО сприяє залученню вихованців, підвищенню довіри громади та забезпеченню сталого розвитку установи.

Ключові слова: заклад дошкільної освіти, імідж, конкурентоспроможність.

Актуальність теми. Зростання попиту на якісні освітні послуги в умовах сучасного суспільства, де конкуренція між закладами освіти стає все більш вираженою. У зв'язку з демографічними змінами та урізноманітненням моделей дошкільної освіти, освітні установи змушені активно використовувати сучасні маркетингові та комунікаційні технології для підтримки своєї конкурентоспроможності. В умовах цифровізації та глобалізації роль іміджу закладу значно зросла, оскільки він визначає рівень довіри з боку батьків, громади та партнерів. Успішне позиціонування ЗДО дозволяє не лише залучити нових вихованців, а й створити сприятливі умови для розвитку освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що проблема формування іміджу ЗДО ґрунтовно висвітлена у дослідженнях українських та зарубіжних учених. Вони розглядають теоретико-методологічні засади якості освіти (І. Булах, С. Кретович, О. Рузанова, А. Хуторський та ін.), критерії та показники якості навчання (Т. Лукіна, О. Ляшенко, Л. Скорич, О. Савченко та ін.), філософське підґрунтя освіти (В. Андрущенко, В. Кремінь, В. Огнев'юк та ін.), моніторинг її якості (Г. Єльнікова,

Т. Живаєва, К. Крутій та ін.), а також педагогічні аспекти формування іміджу ЗДО (Л. Артемова, А. Богданова, Н. Гавриш, О. Кононко, К. Крутій та ін.). Якість освітніх послуг як основа іміджу ЗДО досліджується К. Крутій, О. Кононко, Н. Погрібняк та іншими. Серед зарубіжних учених, які вивчають якість освіти, варто відзначити К. Андерсена, Б. Блума, Х. Бергмана, Дж. Ківса, Д. Уїлмса [3; 4; 5].

Мета дослідження – визначити основні чинники, що впливають на формування іміджу ЗДО, а також встановити його роль у забезпеченні конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Поняття «імідж освітнього закладу» досліджується у працях сучасних науковців, які підкреслюють його багатокомпонентність. Так, за дослідженням Є. Смирнової [7], імідж ЗДО є результатом взаємодії об'єктивних (матеріально-технічна база, рівень освітніх програм) та суб'єктивних (сприйняття батьками, думка працівників) факторів.

Участь керівництва закладу дошкільної освіти (ЗДО) у розробці стратегій репутаційного менеджменту є ключовим фактором підвищення престижу закладу. Згідно з дослідженням Н. Смирнової, сучасний керівник ЗДО повинен володіти навичками стратегічного проєктування, що включає планування та реалізацію заходів, спрямованих на покращення іміджу закладу [6]. Таким чином, активна участь керівництва у стратегічному плануванні та впровадженні репутаційного менеджменту є невід'ємною складовою успішного функціонування та розвитку закладу дошкільної освіти.

Науковці Т. Живаєва, Л. Загородня, О. Кононко, К. Крутій, Н. Погрібняк у своїх дослідженнях розкривають особливості формування іміджу в ЗДО [3; 5]. Но їх думку, «імідж закладу дошкільної освіти – це системне утворення, що складається з багатьох компонентів. Над процесом його створення можуть працювати фахівці різних галузей: психологи, фахівці PR, рекламісти, соціологи, косметологи, стилісти, візажисти, продюсери тощо. Оскільки забезпечити очікування суспільства і сформувати позитивне ставлення громадськості, викликати повагу, позитивні емоції досить складний процес. При сприйнятті іміджу ЗДО людина спирається на свій життєвий досвід, стереотипи, цінності й певні моральні принципи через призму власного ставлення» [5].

Базуючись на вищезазначені дослідження, під «іміджем закладу дошкільної освіти» ми розуміємо емоційно забарвлений, свідомо сформований комплексний образ ЗДО, з цілеспрямовано заданими якісними характеристиками що покликаний забезпечити певний психологічний вплив на конкретні соціальні групи (батьків дітей). Для формування позитивного іміджу закладу дошкільної освіти важливі всі аспекти його діяльності. Потрібно враховувати, що імідж ЗДО – явище корпоративне і залежить від злагоджених дій всіх учасників колективу закладу. Відповідно, кожен працівник ЗДО має враховувати свої дії для формування окремих складових іміджу, що перебувають у його професійній компетенції.

На наш погляд, формування іміджу ЗДО базується на комплексному підході, що включає наступні аспекти: якість освітніх послуг, маркетингові стратегії, комунікаційні технології, формування корпоративної культури.

Оскільки *якість освітніх послуг у закладах дошкільної освіти* визначається їхньою відповідністю сучасним освітнім стандартам, застосуванням інноваційних методик навчання та створенням сприятливого розвивального середовища для дітей [1], то важливим чинником підвищення якості освіти є інтеграція прогресивних педагогічних підходів, зокрема STEM-освіти, яка сприяє розвитку логічного мислення, творчості та навичок вирішення

проблем. Дослідження свідчать, що заклади, які впроваджують STEM-методику, користуються значно вищою довірою та популярністю серед батьків, оскільки така освіта формує у дітей основи наукового пізнання та підготовлює їх до викликів майбутнього. Крім того, якісна дошкільна освіта передбачає індивідуальний підхід до кожної дитини, використання інтегрованого навчання та тісну співпрацю з батьками, що забезпечує гармонійний розвиток дошкільнят і створює міцний фундамент для їх подальшого навчання.

Маркетингові стратегії в дошкільній освіті передбачають використання принципів бренд-менеджменту та створення унікального позиціонування закладу, що дозволяє підвищити його конкурентоспроможність та привабливість для батьків. Як зазначають О. Джус, Г. Лукачович, ефективний брендинг вихователя закладу дошкільної освіти можна вважати інноваційною технологією, яка сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вихователя закладу дошкільної освіти та соціального статусу педагогічної праці, іміджевою складовою його професійного становлення і, певною мірою, фахового зростання активного, діяльного агента змін сучасної освіти [2].

Сучасні заклади дошкільної освіти активно впроваджують *комунікаційні технології* для ефективної взаємодії з батьками, використовуючи соціальні мережі, офіційні сайти, онлайн-консультації та відкриті заходи. Ці інструменти сприяють підвищенню рівня обізнаності батьків щодо освітнього процесу, зміцненню довіри до закладу та формуванню партнерських відносин. Як зазначає Л. Загородня, заклади, які застосовують інноваційні методи комунікації, зокрема відеоекскурсії, віртуальні презентації та інтерактивні платформи для зворотного зв'язку, отримують на 30% вищий рівень довіри серед батьків. Додатково, використання чат-ботів, мобільних додатків та електронних щоденників допомагає своєчасно інформувати родини про успіхи та потреби дітей, що підсилює їхню залученість до освітнього процесу. Таким чином, сучасні комунікаційні технології є важливим інструментом підвищення прозорості, відкритості та якості дошкільної освіти [3].

Формування корпоративної культури в закладі дошкільної освіти є важливим чинником створення позитивного психологічного клімату в колективі, що безпосередньо впливає на якість освітнього процесу та рівень довіри з боку батьків. Згуртований, мотивований та залучений персонал сприяє підвищенню репутації закладу, роблячи його більш привабливим для потенційних вихованців та їхніх родин. Як зазначає Г. Мартинюк, заклади, у яких корпоративна культура базується на співпраці, підтримці та професійному розвитку працівників, отримують значно кращі відгуки та рекомендації. До ключових аспектів формування корпоративної культури належать впровадження ефективної системи комунікації, розвиток командного духу, проведення спільних заходів для персоналу та заохочення ініціативності. Крім того, налагоджена корпоративна культура сприяє зниженню плинності кадрів і покращенню емоційного добробуту працівників, що позитивно позначається на виховному процесі та загальному іміджі закладу [2].

Згідно з дослідженнями В. Савченко, заклади дошкільної освіти, які мають позитивний імідж, користуються підвищеною довірою та зацікавленістю з боку батьків, що сприяє їхньому сталому розвитку та конкурентоспроможності. Формування позитивного іміджу передбачає не лише якісне надання освітніх послуг, а й ефективну комунікацію, прозорість управління та активну взаємодію із громадськістю [6].

Успішні міжнародні практики підтверджують, що грамотне управління репутацією ЗДО сприяє зміцненню довіри з боку громади, залученню додаткових ресурсів та забезпеченню фінансової стабільності закладу. Крім того, відкритість до впровадження інновацій,

високий рівень професійної підготовки педагогів та створення комфортного середовища для дітей є ключовими чинниками підвищення іміджу закладу. Таким чином, системна робота над репутацією ЗДО є важливою складовою його успішного функціонування та розвитку.

Порівняльний аналіз міжнародного досвіду свідчить про важливу роль державної підтримки та активної участі громади у формуванні позитивного іміджу закладів дошкільної освіти. У багатьох країнах успішні освітні установи спираються не лише на якісне навчання, а й на соціально відповідальні ініціативи, що підвищують їхню привабливість для батьків.

Наприклад, у Фінляндії значна увага приділяється екологічному компоненту діяльності дитячих садків: використання екологічно чистих матеріалів, навчання дітей основам сталого розвитку та впровадження програм екологічної свідомості. Це не лише сприяє гармонійному розвитку дітей, а й підвищує рівень довіри до закладів з боку суспільства.

Дослідження Г. Ларсона підтверджує, що інтеграція принципів сталого розвитку, зокрема екологічної освіти, ресурсозбереження та відповідального споживання, значно підвищує конкурентоспроможність закладів дошкільної освіти. Крім того, міжнародна практика демонструє, що заклади, які активно взаємодіють із громадою, залучають додаткові ресурси та створюють позитивний соціальний ефект, що сприяє їхньому сталому розвитку та довготривалій успішності [за 2].

Отже, формування позитивного іміджу закладу дошкільної освіти є стратегічним завданням, яке визначає його конкурентоспроможність, довіру батьків і стійкий розвиток. У сучасних умовах важливо не лише забезпечувати високу якість освітніх послуг, а й ефективно презентувати діяльність закладу, використовуючи сучасні маркетингові підходи. Впізнаний бренд, активна присутність у цифровому просторі, зокрема через соціальні мережі та офіційний сайт, сприяють формуванню довіри та залученню нових вихованців.

Не менш важливою складовою є постійна взаємодія із зацікавленими сторонами: відкриті заходи, партнерські ініціативи та прозора комунікація допомагають зміцнити зв'язок між педагогами, батьками та громадою. Заклад, який підтримує активний діалог із суспільством, демонструє свою відкритість та відповідальність, що підвищує його репутацію.

Висновки. Тому, основою іміджу залишається якість освітнього процесу. Впровадження інноваційних методик, сучасних педагогічних технологій та індивідуального підходу до розвитку кожної дитини не лише сприяє кращій підготовці вихованців, а й закріплює позитивне сприйняття закладу в довгостроковій перспективі. Саме комплексний підхід до управління іміджем дозволяє ЗДО стати не лише місцем навчання, а й простором для гармонійного розвитку дітей та активної співпраці з родинами та громадськістю.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти. Державний стандарт дошкільної освіти (нова редакція) (2021). URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Джус О.В., Лукачович Г.О. Брендинг вихователя закладу дошкільної освіти як інноваційна технологія. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2020. № 11. Т. 167. С. 125-159. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/210/228>
3. Загородня Л. Якість освітніх послуг як компонент іміджу дошкільного навчального закладу. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. № 35. 2017. С. 150–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2017_3_22.07

4. Кошель А., Олексієнко В., Дьякова Н. Деякі аспекти створення позитивного іміджу ЗДО на сучасному етапі реформування дошкільної освіти. *InterConf*, 2020. № 34. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/5525>
5. Крутий К. Проблеми запровадження моніторингу дошкільної освіти та шляхи їх вирішення. *Педагогіка та психологія*. 2015. Вип. 2. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdupp_2015_2_17
6. Сімонова, Н.С. Формування управлінської культури керівника закладу дошкільної освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2024. № 3 (216). С. 20–27. URL: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-3\(216\)-20-27](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-3(216)-20-27)
7. Смірнова Є. Про альтернативні форми закладів дошкільної освіти. URL: https://mon.gov.ua/news/evgeniya-smirnova-pro-alternativni-formi-zakladiv-doshkilnoi-osviti?utm_source=chatgpt.com

Отримано: 17.03.2025

Оксана ГОРБАТЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1506-2664>

ОСНОВНІ КОНЦЕПТИ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядаються ключові концепти підготовки педагогів до професійної діяльності, зокрема особистісно-орієнтований, аксіологічний, діяльнісний і компетентнісний підходи. Окреслюються методологічні основи педагогічної освіти, наголошується на важливості інтеграції теоретичних знань із практикою, застосування інноваційних технологій та міждисциплінарних підходів.

Ключові слова: підготовка педагогів, компетентнісний підхід, професійна діяльність, освітні технології, інноваційне навчання, міждисциплінарний підхід.

Актуальність теми. Підготовка педагогів до професійної діяльності є ключовим аспектом освітніх систем, що має відповідати динамічним вимогам суспільства. Сучасний підхід до навчання сприяє розвитку вчителів, підготовлених до вирішення складних освітніх завдань. Тому вивчення основних концептів підготовки педагогів, заснованих на новітніх теоріях і практиках, є актуальним напрямком наукових досліджень.

Мета публікації. Концепти підготовки педагогів охоплюють широкий спектр ідей, що формують фундаментальні підходи до навчання педагогів, розуміння освітніх процесів, а також їхні навички, компетенції та професійний розвиток [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка майбутніх педагогів вимагає інтеграції різних методологічних підходів, зокрема серед ключових виділяють:

- особистісно-орієнтований підхід: спрямований на розвиток індивідуальних якостей і мотивації студентів, що сприяє їхній самореалізації;
- аксіологічний підхід: формує цінності, важливі для професійної діяльності, включаючи національні та загальнолюдські орієнтири;

- діяльнісний підхід: передбачає інтеграцію теоретичних знань із практичною діяльністю;
- компетентнісний підхід: спрямований на розвиток здатності вирішувати професійні завдання в різних контекстах [4].

Ці підходи формують професійну компетентність майбутніх вчителів та сприяють розвитку ціннісних орієнтацій на основі національних, універсальних та етно-естетичних цінностей, що важливо для особистісного самовираження та самореалізації [4].

Готовність до педагогічної діяльності розглядається науковцями як діалектична єдність особистісних та процесуальних компонентів. Важливими є професійний відбір та пропедевтична підготовка, що включає використання психологічних та педагогічних технологій для відбору студентів та створення умов для професійного самовизначення, водночас не менш важливими є зміст теоретичної та практичної підготовки у педагогічних університетах [5]. Розробка ефективних освітніх програм включає поєднання та взаємодоповнення теоретичної та практичної підготовки (вивчення сучасних педагогічних теорій і концепцій та залучення до реальних навчальних процесів й ситуацій), рефлексивну складову, яка передбачає розвиток здатності аналізувати власну діяльність, а також інноваційні технології, використання цифрових інструментів та міждисциплінарних підходів [5].

Водночас, розробка ефективних моделей якісної професійної підготовки педагогів вимагає уваги до змісту освітніх програм з педагогіки, які формують образ «ідеального вчителя». Науковці відзначають три професійні складові такого фахівця: вчитель як інтелектуал, майстер своєї справи та митець. Важливо інтегрувати ці професійні складові у програми підготовки, щоб забезпечити всебічний розвиток майбутніх педагогів. Тому формування професійних знань, професійної ідентичності та вдосконалення професійної практики повинні складати концептуальну основу підготовки вчителя та мають важливе значення для виховання компетентного фахівця, здатного адаптуватися до освітнього ландшафту, що розвивається [1].

Освіта педагогів 21 століття орієнтується на компетенціях сучасності, таких як фасилітація, співпраця, креативність, критичне мислення, комунікація тощо. Компетентнісний підхід передбачає, що підготовка майбутніх вчителів має включати навчання, спрямоване на розвиток здатності вирішувати проблеми в різних контекстах через інтеграцію знань. Це сприяє формуванню навичок, необхідних для ефективної роботи у соціальних, академічних та професійних ситуаціях. Міждисциплінарні проєкти також відіграють важливу роль у впровадженні компетентнісного навчання педагогів та забезпеченні його якісного рівня. Вони сприяють співпраці між викладачами та студентами-педагогами в процесі розвитку комунікативних навичок, що важливо для ефективності та результативності процесу навчання [3].

Практико-орієнтоване навчання, яке передбачає використання завдань, що моделюють реальні ситуації, є ключовим елементом у підготовці майбутніх педагогів. Воно включає розвиток професійних компетенцій через вирішення конкретних практичних завдань, що дозволяє студентам наблизити навчання до реальних ситуацій. Таке навчання включає аналіз явищ, формулювання проблем і пошук їхніх рішень, у результаті чого формуються комунікативні, рефлексивні й когнітивні компоненти фахової компетентності. Це сприяє формуванню життєвого досвіду майбутніх педагогів, підвищенню рівня знань та навичок, а також когнітивного інтересу [2].

Висновки. Підготовка вчителів вимагає інтеграції світового досвіду та є критичною сферою уваги освітніх реформ у більшості країн, підкреслюючи необхідність ефективних

моделей, які інтегрують змістові знання та педагогічні навички. Наприклад, освітні програми в багатьох країнах Європи зосереджуються на міждисциплінарних підходах, які дозволяють студентам вирішувати завдання на стику різних дисциплін. Це сприяє формуванню педагогів, здатних до інноваційної діяльності [1].

Важливу роль у цьому процесі відіграють аксіологічні та діяльнісні підходи, які сприяють формуванню ключових компетентностей майбутніх фахівців. Вони включають розвиток ініціативності, мотивації до професійного зростання, здатності до міжособистісної взаємодії та роботи в команді. Саме ці підходи активізують професійний розвиток студентів та їхню готовність до реалізації освітніх проєктів [4].

Таким чином, підготовка педагогів до професійної діяльності є важливим елементом сучасної освітньої системи, який орієнтований на задоволення вимог суспільства та потреби змінюваного освітнього середовища. Ключовими концептами, що визначають ефективність цієї підготовки, є особистісно-орієнтований, аксіологічний, діяльнісний і компетентнісний підходи, які сприяють розвитку фахівця, формуванню цінностей, а також інтеграції теоретичних знань із практичним досвідом. Важливими аспектами є також використання інноваційних технологій та міждисциплінарних підходів, що забезпечують якість освітнього процесу та підвищують ефективність навчання.

Список використаних джерел:

1. Carmi, T., Tamir, E. Three professional ideals: where should teacher preparation go next? *European Journal of Teacher Education*. 2020. Vol. 45, No 2. P. 173–192. DOI: <https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1805732> (дата звернення: 12.01.2025).
2. Manashova, G. N., Shkutina, L. A., Mirza, N. V., Beisenbekova, G. B., Jabayeva, G. N. Practice-oriented teaching in preparing future teachers-psychologists for professional activity. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 2021. Vol. 9, No 5. P. 468–482. DOI: <https://doi.org/10.6000/2292-2598.2021.09.05.6> (дата звернення: 18.01.2025).
3. Santaolalla, E., Urosa, B., Martín, O., Verde, A., Díaz, T. Interdisciplinarity in teacher education: evaluation of the effectiveness of an educational innovation project. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, No 17. P. 6748. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12176748> (дата звернення: 15.01.2025).
4. Борин, Г., Марчій-Дмитраш, Т. Методологічні підходи в підготовці майбутніх педагогів до професійної діяльності. *Гірська школа Українських Карпат*. 2023. №28. С. 77–81. DOI: <https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.77-81> (дата звернення: 15.01.2025).
5. Хомич, Л. Особливості професійної підготовки майбутнього вчителя до виховної і навчальної дії. *Вісник Кафедри ЮНЕСКО Неперервна професійна освіта XXI століття*. 2020. № 2. С. 42–47. DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.2\(2\).2020.42-47](https://doi.org/10.35387/ucj.2(2).2020.42-47) (дата звернення: 12.01.2025).

Отримано: 17.03.2025

Мар'яна ГОРДІЙЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4263-8104>

ВПЛИВ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано вплив сучасного освітнього середовища на формування патріотичної свідомості дітей дошкільного віку та аналіз ролі освітнього середовища у вихованні національної ідентичності, патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку. У дослідженні наголошується на значенні організованого освітнього простору, що включає предметно-просторове середовище, педагогічні методи та інтерактивні форми навчання, які сприяють формуванню у дітей почуття гордості за свою країну та національну приналежність. У статті розглядаються основні чинники, що впливають на патріотичне виховання дошкільників, зокрема державна символіка, традиції, культурна спадщина, ігрова діяльність та співпраця з батьками. Значна увага приділена ролі педагога у створенні сприятливого середовища для розвитку патріотичних почуттів, використанню казок, легенд, народних звичаїв та участі дітей у національних святах. Окрім теоретичних аспектів, у статті представлено практичні методи впровадження патріотичного виховання у закладах дошкільної освіти, такі як тематичні екскурсії, проєктна діяльність, театралізовані вистави, створення національних куточків. Висновки дослідження підкреслюють, що гармонійне поєднання освітнього середовища та ефективних педагогічних стратегій є запорукою формування патріотичної свідомості у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: патріотичне виховання, діти дошкільного віку, освітнє середовище, національна ідентичність, педагогіка, патріотична свідомість.

Актуальність теми. Актуальність нашої статті зумовлена зростаючою увагою до чинників, що впливають на формування патріотичної свідомості у дітей дошкільного віку і є важливим аспектом сучасної освіти. В умовах глобалізації та соціальних трансформацій особливу роль відіграє освітнє середовище, яке має забезпечити ефективне виховання патріотичних почуттів, цінностей та національної ідентичності у наймолодших громадян. Наша стаття містить теоретичне обґрунтування, аналіз джерел та практичні рекомендації щодо формування патріотичної свідомості дітей дошкільного віку в умовах сучасного освітнього середовища.

Формулювання мети публікації. Головним завданням нашого дослідження є аналіз впливу освітнього середовища на формування патріотичної свідомості дітей дошкільного віку, визначення основних підходів та методів патріотичного виховання в сучасному закладі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотичне виховання є складним педагогічним процесом, що базується на формуванні у дітей почуття любові до Батьківщини, гордості за свою країну, поваги до її історії, культури та традицій. Відповідно до Закону України «Про освіту» та Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, дошкільна освіта має забезпечувати умови для формування патріотичної свідомості, виховуючи у дітей любов до рідної мови, культури, історії, природного середовища. Важливість цієї проблеми підкреслюють роботи українських та зарубіжних педагогів, зокрема В. Сухомлинського, О. Савченко, Г. Бега, які акцентували увагу на необхідності цілеспрямованого виховання патріотичних почуттів у дітей змалку[2].

Дослідження педагогів свідчать, що ефективно патріотичне виховання в дошкільному віці можливе лише за умови створення відповідного освітнього середовища. Науковці виділяють такі основні фактори впливу:

- ✓ Предметно-просторове середовище (символіка, національні атрибути, культурні об'єкти в освітньому просторі);
- ✓ Комунікативне середовище (спілкування з педагогами, однолітками, батьками на теми національної спадщини);
- ✓ Методи виховання (ігрові технології, народні казки, традиційні свята, екскурсії, проєктна діяльність);
- ✓ Роль сім'ї (співпраця батьків і вихователів у формуванні патріотичних цінностей).

У працях С. Гончаренка, Л. Артемової, Н. Гавриш зазначається, що патріотична свідомість формується на основі емоційного переживання дитиною історії та культури свого народу. Важливим аспектом є також залучення дітей до обрядових свят, традицій та фольклору. Сучасне освітнє середовище в дошкільному закладі повинно бути організоване таким чином, щоб сприяти формуванню у дітей патріотичних почуттів[1; 3].

Педагог у закладі дошкільної освіти відіграє ключову роль у формуванні патріотичних почуттів у дітей. Його особистість, поведінка, методи роботи та ставлення до національних цінностей створюють модель для наслідування малюками. Важливо, щоб вихователь не лише передавав знання про історію, культуру та традиції країни, а й формував у дітей позитивне емоційне ставлення до своєї Батьківщини.

Висновки. Роль педагога у формуванні патріотичної свідомості дітей дошкільного віку є надзвичайно важливою. Саме він створює сприятливе освітнє середовище, в якому дитина природним чином засвоює національні цінності, відчуває гордість за свою країну та свою причетність до неї. Завдяки емоційному залученню, особистому прикладу, використанню інтерактивних методів навчання та активній співпраці з родиною, педагог здатен ефективно формувати у дітей дошкільного віку основи патріотичної свідомості. Таким чином, сучасне освітнє середовище є ключовим фактором у формуванні патріотичної свідомості дітей дошкільного віку. Воно повинно бути організоване таким чином, щоб сприяти інтеграції національно-патріотичного виховання в повсякденне життя дитини. Використання інтерактивних методів, залучення батьків, створення насиченого культурного середовища допомагає виховувати у дітей любов до Батьківщини, повагу до її історії та культури.

Список використаних джерел:

1. Богуш А. Національно-патріотичне виховання в українському дитячому садку: концепція Софії Русової та сьогодення // Дошкільне виховання. 2020. № 2. С. 2-6.
2. Гуменюк О. Формування національної свідомості дітей дошкільного віку. URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvanna-nacionalnoi-svidomosti-ditej-doskilnogo-viku-136965.html>
3. Ритік В., Ларіна І. Формування патріотичних почуттів у дошкільників засобами народної творчості. *Матеріали конференцій МНЛ*, 24 березня 2023 р., м. Івано-Франківськ. С. 89-90.

Отримано: 17.03.2025

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ РИС І АКАДЕМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ НА УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ

У статті проаналізовано вплив особистісних рис і академічної мотивації на успішність навчання студентів у контексті сучасних підходів до вищої освіти. Проаналізовано основні теоретичні концепції, що пояснюють взаємозв'язок між індивідуальними особливостями студентів та їхніми академічними досягненнями. Особливу увагу приділено диспозиційним рисам особистості, таким як сумлінність, відкритість до нового досвіду, емоційна стабільність, а також різним видам академічної мотивації. У дослідженні розглянуто вплив академічної мотивації як ключового чинника, що визначає рівень залученості студентів до освітнього процесу, їхню здатність до саморегуляції та ефективного засвоєння знань. Проведений аналіз наукових праць та емпіричних досліджень підтверджує, що поєднання високої академічної мотивації та певних особистісних рис сприяє кращій навчальній успішності студентів.

Ключові слова: особистісні риси, академічна мотивація, успішність навчання, саморегуляція, вища освіта.

Актуальність теми. Актуальність нашої статті зумовлена зростаючою увагою до чинників, що впливають на академічну успішність студентів у контексті модернізації вищої освіти. У сучасному освітньому середовищі важливим є не лише рівень знань, а й особистісні характеристики студентів, їхня мотивація до навчання, здатність до саморегуляції та адаптації до навчального процесу. Дослідження взаємозв'язку між особистісними рисами, академічною мотивацією та успішністю навчання сприятиме розробці ефективних освітніх стратегій, спрямованих на підвищення продуктивності навчання, розвиток автономії студентів і формування ключових компетентностей. Це набуває особливого значення у зв'язку зі зростаючими вимогами до конкурентоспроможності випускників на сучасному ринку праці.

Мета публікації. Головним завданням нашого дослідження є – дослідити вплив особистісних рис і академічної мотивації на успішність навчання студентів; проаналізувати взаємозв'язок між диспозиційними характеристиками особистості, мотиваційними чинниками та академічними досягненнями, а також обґрунтувати значення педагогічних аспектів у процесі організації освітнього середовища відповідно до сучасних вимог вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із основних завдань освіти є збереження та розвиток професійної підготовки, яка зазнала суттєвої модернізації. Про це свідчать входження в Болонський процес, підвищення гнучкості освітніх стандартів, впровадження компетентнісного підходу [3, с. 42-43].

Ключові зміни в організації освітнього процесу вплинули на вимоги до студентів. Починаючи з першого курсу, спостерігається збільшення обсягу самостійної роботи студентів денної форми навчання. Особлива увага приділяється педагогічній складовій навчання – індивідуальним особливостям здобувача освіти. На сучасному етапі для успішного навчання значну роль відіграють такі стратегії навчання, як самоорганізація та саморегуляція студента, розвиток метакомпетенцій, що разом є складовими особистості студента. Це набуває ще більшого значення для досягнення успішності в навчанні.

Крім того, він наголошує на потенційній значущості таких рис «ідеального учня», як відповідальність, дисциплінованість і самоконтроль. У дослідженнях Дж. Тангні, Р. Бау-

майстера було показано, що академічні досягнення студентів можна достовірно прогнозувати за допомогою такої змінної, як самоконтроль у досягненні власних цілей і дотриманні особистісних стандартів.

А. Дакворт і М. Селігман виокремили змінну, яку назвали самодисципліною. У дослідженні вони довели, що ця характеристика є значущим предиктором успішності наприкінці навчального року, відвідуваності занять і балів за стандартизованими тестами досягнень.

Зростання інтересу до вивчення взаємозв'язку особистісних рис і успішності навчання у психологічній науці було пов'язане, по-перше, з появою факторних теорій особистості, а по-друге, з використанням метааналізу. Поява факторних теорій особистості зумовила проведення досліджень у межах єдиної моделі, що, у свою чергу, сприяло адекватному порівнянню результатів на теоретичному рівні. досліджуючи роль інтелекту в успішності академічної діяльності школярів, дійшов висновку, що в учнів із однаковим рівнем інтелекту продуктивність навчання визначається мотивацією та «залученістю до завдання» [1].

Щодо визначення чинників навчальної успішності дослідники найчастіше використовують загальні, базові характеристики особистості. У таких дослідженнях показано, що різні, найбільш узагальнені риси особистості (наприклад, фактори «Великої п'ятірки») відіграють суттєву роль у формуванні успішності навчання. У педагогічній психології успішність навчання (академічна успішність) часто вивчається у зв'язку з різними характеристиками. Серед них виокремлюють зовнішні (наприклад, організаційно-ергономічні та дидактичні) та внутрішні (фізіологічні й психологічні) фактори успішності. На даний момент відбувається розвиток моделей і відповідних методів вимірювання особистісних предикатів успішності навчання. Особливо це стосується вивчення диспозиційних рис особистості, навчальної мотивації, стилів саморегуляції, роль яких досліджується в межах різних концепцій. У процесі навчання, крім засвоєння знань, умінь і навичок, студенти формують певне ставлення до світу та самих себе. Такий розвиток особистості визначає можливість творчого перетворення отриманих знань і вмінь, а також їхнє застосування в позанавчальних, нестандартних, нових для індивіда ситуаціях. Відповідно, особистісні особливості студента впливають на зміни в процесі навчальної діяльності, що, своєю чергою, відображається на успішності навчання.

У сучасних дослідженнях українських вчених показано, що для успішності навчання стають важливими особистісні характеристики, які забезпечують продуктивне використання власних когнітивних здібностей, що є частиною такого особистісного явища, як академічна мотивація. У традиційних системах навчання академічна мотивація має тенденцію до зниження ролі як зовнішніх, так і внутрішніх мотивів, що, своєю чергою, підвищує рівень амотивації. Вітчизняні дослідження академічної мотивації демонструють, що внутрішні мотиви добре прогнозують успішність навчання як у школярів [9], так і у студентів [15]. Моделювання за допомогою структурних рівнянь показало, що внутрішня мотивація робить статистично значущий внесок у академічну успішність [1].

Дослідження зв'язку особистісних рис з академічними досягненнями є особливо перспективним, оскільки особистісні фактори мають більш значущий вплив на успішність навчання, ніж когнітивні здібності [2].

Висновки. Інтеграційні, соціально-економічні, політичні, процеси, що відбуваються в Європі змушують переглянути шляхи реформування педагогічних закладів освіти дещо інакше та дослідити природу цілей, змісту, технологій освіти педагога ширше. Результати по-

казують, що типи мотивації вдвічі ефективніше прогнозують академічну успішність, ніж диспозиційні риси особистості.

Список використаних джерел:

1. Несух Л. Вплив мотивації на якість навчальної діяльності студентів // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. 2011. № 36 (61). С. 120-126.
2. Балашов Е.М. Психологічні фактори мотивації навчальної діяльності студентів // Огляди та рекомендації. 2020. № 1. С. 45-50.
3. Ковтун О.І. Мотивація як фактор успішності в освітній діяльності студентів // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2018. № 1. С. 56-62.

Отримано: 17.03.2025

Наталія ГУДИМА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6192-3779>

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ АКТИВНИХ МЕТОДІВ І ПРИЙОМІВ

У статті проаналізовано визначення поняття читацької компетентності; визначено структуру та зміст читацької компетентності молодших школярів; описано сутнісні характеристики активних методів і прийомів у формуванні читацької компетентності молодших школярів.

Ключові слова: читацька компетентність, початкова освіта, діяльнісний підхід, активні методи і прийоми, урок української мови та читання, актуальні питання початкової освіти.

Актуальність теми. Сучасна початкова освіта вимагає від учителя початкових класів не лише передавати знання, а й формувати в учнів ключові компетентності, зокрема читацьку. Важливо не просто навчити дітей читати, а й розвинути в них уміння усвідомлено сприймати, аналізувати, оцінювати та інтерпретувати тексти. Досягти цього можливо завдяки використанню активних методів і прийомів навчання, які залучають дітей до творчої діяльності, розвивають критичне мислення та стимулюють інтерес до читання.

У дослідженнях Н. Бібік, Ю. Демченко, А. Євсюкової, Т. Мукія, І. Палазова, Т. Пеккера, О. Петегрич, А. Костецької, Т. Форостюк, досліджувалися проблеми запровадження та використання активних методів і прийомів на уроках у початковій школі. Наукові праці О. Роми присвячені методичним розробкам із використання LEGO в освітньому процесі. Вплив активних методів і прийомів на формування читацької компетентності здобувачів початкової освіти досліджували В. Близнюк, О. Борок, Р. Юськевич, І. Піц, І. Старагіна, О. Фенцик.

Мета статті – описати особливості підготовки вчителя початкових класів до формування читацької компетентності молодших школярів засобами активних методів і прийомів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Читацька компетентність – це здатність учня розуміти, аналізувати та використовувати тексти різних жанрів і стилів у навчальній і

повсякденній діяльності [1]. Вона охоплює техніку читання (швидкість, правильність, виразність); розуміння змісту та головної думки тексту; уміння робити висновки, прогнозувати розвиток подій; оцінювання прочитаного та формування власного ставлення до нього.

Формування цієї компетентності у молодших школярів є основою для подальшого розвитку особистості, успішного навчання в базовій школі та загального світоглядного збагачення.

Ефективна робота над розвитком читацької компетентності потребує від учителя: *ознайомлення з сучасними методиками* (використання новітніх технологій, інтерактивних форм роботи, методів розвитку критичного мислення); *планування уроків з урахуванням інтересів учнів* (добір цікавих текстів, ігор, завдань, які мотивують дітей до читання); *використання індивідуального підходу* (урахування рівня підготовки кожного учня, створення комфортного середовища для читання); *формування культури читання у класі* (створення книжкових куточків, організація літературних заходів, залучення батьків до освітнього процесу) [2].

Активні методи навчання стимулюють мислення, розвивають уяву та залучають учнів до активної співпраці. Найефективнішими у формуванні читацької компетентності є такі методи:

- *ігрові методи*: читання з передбаченням (наприклад, учитель демонструє обкладинку книги, ілюстрацію або читає заголовок твору. Учні висловлюють припущення щодо змісту тексту. Після читання порівнюють свої здогадки з реальним змістом. Такий метод розвиває вміння прогнозувати, аналізувати та зіставляти інформацію); рольове читання; читацький марафон;

- *методи критичного мислення*: метод «Шість капелюхів», «Кубування» (наприклад, учні відповідають на запитання з «куба»: опиши головного героя; з чим можна порівняти цю історію?; як цей текст пов'язаний із реальним життям?; що нового ти дізнався?; чи погоджуєшся ти з вчинками персонажів?; як би ти змінив завершення історії?), «Сенкан»;

- *творчі методи*: складання казок, продовження історій; ілюстрування (наприклад, після прочитання твору учні малюють ілюстрацію до певного епізоду. Обговорюють, чому вони обрали саме цей момент. Отже, такий метод покращує розуміння тексту, розвиває візуальне мислення); інсценізація текстів;

- *робота з текстами різних жанрів*: аналіз коміксів та графічних романів (наприклад, учні читають комікс і аналізують, як зображення допомагають зрозуміти зміст. Створюють власний комікс за сюжетом книги. Отже, такий метод підвищує інтерес до читання, розвиває вміння працювати з візуальною інформацією); робота з дитячою публіцистикою (статті, новини); читання з обговоренням;

- *використання цифрових технологій у навчанні читання*: аудіокниги (наприклад, учні слухають аудіоказку та малюють ілюстрацію або записують ключові слова, що запам'яталися. Такий метод покращує аудіальне сприйняття тексту, вчить концентруватися); читацькі платформи (Bookflix, StoryJumper); онлайнквести, вікторини [1].

Залучення сім'ї до процесу читання підвищує ефективність навчання. Вчитель може рекомендувати книги для сімейного читання; проводити спільні заходи (літературні вечори, конкурси, читання вголос); заохочувати дітей вести читацький щоденник [3, с. 205].

Висновки. Отже, формування читацької компетентності – це ключове завдання сучасного вчителя початкових класів. Використання активних методів і прийомів сприяє не лише розвитку техніки читання, а й формуванню любові до книги, критичного мислення та творчих здібностей молодших школярів. Успішна реалізація цієї мети можлива лише за умови

системної роботи вчителя, активної взаємодії з учнями, використання сучасних технологій та підтримки батьків.

Список використаних джерел:

1. Піц І.І. Формування читацької компетентності в молодшому шкільному віці: сутнісні ознаки та основні прийоми розвитку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2024. Вип. 94. С. 63–68.
2. Старагіна І.П., Терещенко В.М., Панченков А.О. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання: навчально-методичний посібник. Харків: Соняшник, 2020. 176 с.
3. Фенцик О. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування читацької компетентності учнів. *Витоки педагогічної майстерності*. 2018. Вип. 22. С. 203–207.
4. Цікаві завдання для формування читацької компетентності молодших школярів. URL: <https://naurok.com.ua/praktichny-posibnik-cikavi-zavdannya-dlya-formuvannya-chitacko-kompetentnosti-molodshih-shkolyariv-392576.html>

Отримано: 17.03.2025

Катерина ДЕМЧИК

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4269-420X>

Ірина ГАЗІНА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1730-417X>

ОБРАЗОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ РАНЬОГО ТА ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК СПОСІБ ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядається актуальна проблема сьогодення – підтримка дітей раннього та дошкільного віку у воєнний час. Найефективнішим засобом виступає образотворча діяльність, яка має не лише художньо-естетичну вагу у житті дітей, але й є арт-терапевтичним складником у подоланні тривожності.

Ключові слова: образотворча діяльність, тривожність, засіб, подолання тривожності, воєнний стан, арт-терапія.

Актуальність теми. В умовах воєнного стану діти раннього та дошкільного віку особливо вразливі до психологічних травм, пов'язаних із невизначеністю, страхом та стресом. Вони не завжди здатні вербально висловити свої емоції, тому важливо знайти альтернативні способи допомоги. Одним із ефективних методів психоемоційної підтримки є образотворча діяльність, яка сприяє зниженню рівня тривожності та відновленню психологічної рівноваги.

Мета публікації. Метою цієї статті є аналіз впливу образотворчої діяльності на емоційний стан дітей раннього та дошкільного віку в умовах війни, а також визначення основних методичних підходів до організації такої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психологічні особливості дітей раннього та дошкільного віку в умовах воєнного стану. Діти раннього та дошкільного віку мають високу чутливість до емоційного стану дорослих і змін навколишнього середовища. Воєнні дії можуть спричиняти у них стани тривожності, страху, порушення сну, апетиту та поведінкові реакції [6]. У цей період особливо важливо забезпечити дитині стабільне емоційне середовище та можливість самовираження через доступні форми діяльності.

Образотворча діяльність є природним способом самовираження дітей. Малювання, ліплення та аплікація дозволяють дитині проявити свої внутрішні переживання, не вдаючись до вербальної комунікації. Як зазначає В. Роменець, «кольори, форми та лінії у дитячих малюнках можуть відображати внутрішній емоційний стан, а процес творчості має заспокійливий ефект» [3, с. 11].

До основних психотерапевтичних механізмів образотворчої діяльності належать:

- катарсичний ефект – вираження емоцій через творчість допомагає зняти внутрішню напругу;
- символічне опрацювання травматичних подій – дитина може намалювати свої страхи, що сприяє їх усвідомленню та поступовому подоланню;
- розвиток уяви та контролю над ситуацією – у процесі творчості діти можуть створювати безпечні світи, у яких вони відчують себе впевнено.

Для досягнення терапевтичного ефекту важливо правильно організувати процес образотворчої діяльності. Дослідження І. Дубровіної показують, що найефективнішими є такі методи:

1. Вільне малювання – дитині пропонується вибрати матеріали та тему самостійно. Це дозволяє їй виразити свої емоції без тиску з боку дорослих.
2. Малювання на тему «Мій дім, моя сім'я» – допомагає відновити почуття стабільності та підтримки.
3. Техніка «Малюнок страху» – дитина малює свої переживання, а потім перетворює їх на щось позитивне (наприклад, монстра можна розфарбувати веселими кольорами, щоб зробити його менш загрозливим) [2, с. 45–46].

Психологи відзначають, що одним із найефективніших способів подолання дитячої тривожності є арт-терапія. За словами Л. Лебедевої, «образотворча діяльність допомагає дитині опрацювати пережитий стрес, візуалізувати свої емоції та відновити почуття безпеки» [4, с. 86].

Окрім загальних методичних підходів, ефективність арт-терапії підвищується завдяки конкретним вправам, які допомагають дітям виражати свої емоції, знижувати стрес і відновлювати почуття безпеки.

1. «Чарівний будинок»

Мета: допомогти дитині відчувати стабільність і захищеність.

Хід вправи:

Дитині пропонують намалювати будинок мрії – великий, затишний, з усіма деталями, які роблять його комфортним. Можна додати сім'ю, улюблених тварин або уявних друзів. Після завершення дорослий обговорює малюнок, запитуючи, що дитина відчуває у своєму «чарівному будинку».

2. «Де живе мій страх»

Мета: допомогти дитині усвідомити і трансформувати свої страхи.

Хід вправи:

Дитина малює те, що її лякає (може бути темрява, грім, страшний персонаж тощо). Після цього дорослий пропонує «перетворити» страх – змінити його кольори, домалювати йому кумедний капелюх, усмішку, або зробити його добрим. Це допомагає зняти напругу і переосмислити свої переживання.

3. «Кольоровий настрій»

Мета: навчити дитину розпізнавати та висловлювати емоції через колір.

Хід вправи:

Дитині дають аркуш паперу і набір фарб або олівців. Вона обирає кольори відповідно до свого настрою і хаотично чи впорядковано заповнює аркуш. Далі можна обговорити, які кольори асоціюються з радістю, спокоєм чи страхом.

4. «Долоньки дружби»

Мета: створити атмосферу підтримки та взаємодії між дітьми.

Хід вправи:

Діти обводять свої долоньки на аркуші та розфарбовують їх у яскраві кольори. Після цього можна написати на кожному пальчику добре слово або побажання. Колективне розміщення малюнків на стіні групи чи кімнати створює відчуття єдності.

5. «Чарівна доріжка»

Мета: допомогти дитині розвинути уяву та пережити позитивні емоції.

Хід вправи:

На великому аркуші паперу малюють доріжку, що веде у казковий світ. Дитина самостійно додає деталі: що вона бачить на шляху, хто її зустрічає, які пригоди чекають. Після завершення можна розповісти історію за малюнком, акцентуючи увагу на позитивних моментах.

Ці вправи не лише допомагають дітям висловлювати свої почуття, а й сприяють емоційному розвантаженню, розвитку фантазії та впевненості у собі. Спільне малювання з дорослими – сприяє відчуттю безпеки та довіри.

Дослідження, проведені в дитячих центрах для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), показують, що регулярні заняття з малювання сприяють зниженню рівня тривожності у 75% дітей, покращенню сну та нормалізації емоційного стану [5].

Важливо також забезпечити доступ до різних матеріалів для творчості: фарб, олівців, пластиліну, адже кожна дитина вибирає найбільш комфортний для себе спосіб вираження емоцій.

Висновки. Таким чином, образотворча діяльність є ефективним способом зниження тривожності у дітей раннього та дошкільного віку в умовах воєнного стану. Вона допомагає їм візуалізувати свої емоції, справлятися зі стресом і відновлювати почуття безпеки. Для максимального терапевтичного ефекту необхідно створювати умови для вільного творчого самовираження та враховувати індивідуальні особливості кожної дитини.

Список використаних джерел:

1. Виготський Л.С. Психологія розвитку людини. Київ: Педагогіка. 2005. 1156 с.
2. Дубровіна І.В. Методика арт-терапії в роботі з дітьми. Київ: Академія. 2019. 213 с.
3. Роменець В.А. Психологія творчості [Текст]: навч. посіб. для студ. вузів. 3-є вид. Київ: Либідь, 2004. 288 с..
4. Лебедева Л.В. Арт-терапія у роботі з дітьми: метод. посіб. Харків: Основа. 2018. 256 с.
5. Петренко О.В. Вплив арт-терапії на рівень тривожності дітей переселенців. *Психологічний вісник*, № 3, с. 45–52.
6. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Київ: Книголав. 2001.

Отримано: 17.03.2025

Дмитро ДМИТРЕЦЬКИЙ

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-8235-3191>

ІДЕЇ ТА ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

У статті проаналізовано праці науковців з проблем розвитку економічної освіти, окреслено та схарактеризовано в історичній ретроспективі провідні ідеї науковців та практичні підходи до створення системи вітчизняної економічної освіти, що дає можливість їх використання в сучасних закладах освіти України.

Ключові слова: економічна освіта, зміст освіти, історичні ідеї, історичний досвід.

Актуальність проблеми дослідження обумовлена практичними потребами розвитку системи економічної освіти в Україні, базуючись на тенденціях її розвитку в історичній ретроспективі, враховуючи її національні особливості. Закон України «Про освіту» (2017), «Концепція розвитку економічної освіти в Україні» (2003), «Концепція профільного навчання в старшій школі» (2003), Національна стратегія розвитку освіти і науки в Україні на період до 2030 р., Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року та інші засадничі документи передбачають необхідність осучаснення основних напрямів розвитку економічної освіти всіх рівнів. Слід зазначити, що ефективність означеного процесу залежить не лише від урахування сучасних тенденцій сучасної економічної освіти, а й історичних передумов її розвитку.

Мета: проаналізувати в історичній ретроспективі провідні ідеї науковців, а також практичні підходи щодо розвитку системи вітчизняної економічної освіти в Україні як передумови її розвитку на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальні проблеми розвитку економічної освіти досліджували такі науковці як М. Вачевський, І. Головка, М. Євтух, Климчук, І. Лисенко, В. Мадзігон, О. Овчарук, А. Пантелеймоненко, І. Проніков, О. Плахотник, Н. Примаченко, І. Прокопенко, І. Пронікова, В. Терес, О. Шпак, О. Юхимович та ін. Аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок, що економічна освіта була предметом системних досліджень як педагогів, психологів, так і фахівців в області економіки. Історико-

педагогічні умови розвитку економічної освіти в Україні були предметом досліджень значної кількості педагогів, у працях яких проаналізовано в історичній ретроспективі ідеї створення та розвитку вітчизняної шкільної економічної освіти. Також провідними науковцями визначено можливості використання засадничих ідей та практичного досвіду в сучасних закладах освіти, у тому числі загальної середньої освіти України. Дослідниками зазначеної проблематики зроблено аналіз наукової літератури на основі системного підходу до трактування та аналізу нормативно-правової бази, архівних джерел, а також педагогічних розвідок з проблем економічної освіти.

Науковці в різних літературних працях вказують на те, що відбувається зростання зацікавленості наукової спільноти історико-педагогічними процесами в області історичного економічної освіти. Інтерес представляють зміст, форми, методи економічної освіти на різних етапах її становлення в незалежній Україні. Ці дослідження є дуже важливими не лише для вивчення історичних витоків економічної освіти, її розвитку в історичній ретроспективі, а й для удосконаленню теорії та методики викладання різних шкільного економічного спрямування.

На їх основі визначено взаємозумовленість соціально-економічного розвитку держави, розвитку педагогічної думки та реальної практики економічного виховання школярів, студентів. Зокрема, термін «економіка» трактується як «господарство», що визначає сутність економіки як сфери господарської діяльності людини, у якій створюються, розподіляються і споживаються життєві блага [1] та «соціальний» (лат. *socialis* – громадський) – сфера соціально-громадської діяльності. Поєднання означених термінів – «соціальна економіка» визначило важливий напрям розвитку економічної освіти, що передбачає економічну грамотність широких верств населення для ефективної господарської діяльності.

Цінність представляють не лише трактування тенденцій розвитку економічної освіти в Україні, а й аналіз різних вчень, педагогічних ідей, які вплинули на розвиток економічної науки та методик її вивчення у різних закладах освіти в Україні досліджуваного періоду. Результати аналізу дають підстави стверджувати, що цей процес був досить складним і неоднозначним. Особливості його протікання закономірно залежали від різних чинників розвитку суспільства, зокрема соціальних, економічних та політичних.

У наукових працях з проблем економічної освіти визначено основну функцію економічної освіти – формувати особистість економічно грамотну, яка здатна ефективно оволодівати економічним знанням, практичними навиками його застосування, а й на їх основі формувати позицію реального суб'єкта економічного розвитку України. Як зазначає Євтух М.Б., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, «Соціально-економічні та політичні зміни, інтеграція України в європейський освітній простір, передбачають вирішення комплексу проблем, серед яких найважливішою є досягнення сталого економічного зростання» [2]. У цьому контексті у визначених хронологічних важливими є дослідження, які стосуються напрямів, наукових вчень, педагогічних ідей, економічних теорій, які прямо чи опосередковано вплинули на розвиток економічної науки та практики її вивчення в закладах освіти України.

Сьогодні, як і раніше знов постає проблема становлення якісного, компетентного менеджменту, який би створював освітнє середовище у проекції формування економічної грамотності та самодостатності молоді [4]. Як підкреслює педагог Кучинська І.О., в умовах сьогодення, використовуючи досвід минулих поколінь, слід спрямовувати увагу на необхід-

ність формування у студентської молоді ціннісних орієнтирів у сфері економічної компетентності та спроможності [3, 5].

Варто зазначити, науковці доводять, що ще у XIX столітті з'являються важливі економічні ідеї і вчення, які значною мірою визначили напрями розвитку національної економічної науки та методики її вивчення в закладах освіти. Зокрема, це: блок ідей, які лягли в основу практики створення комерційної системи економічної освіти, більшою мірою професійної; ідеї та принципи диференціації в системі освіти призвели до створення комерційних училищ і торгових шкіл (початок XX ст.), якими опікувались громадські організації; ідея поєднання термінів – «соціальна» та «економіка» лягла в основу створення кооперативів у сфері шкільної освіти. «При цьому він (термін) відображає наявні економічний та соціальний ефекти, що характеризують діяльність кожного з типів кооперативів названої групи» [6].

Висновки. Отож, представлені узагальнення не тільки відображають специфіку розвитку економічної освіти у межах досліджуваного періоду, а й також створюють можливість більш глибокого осмислення ідей та практичних підходів до розвитку економічної освіти в Україні кінця XIX – початку XX століття) та їх адаптації до сучасних умов. Важливим є розуміння того, що інноваційних розвиток економічної освіти буде ефективним лише за умови не лише орієнтування на європейські освітні стандарти, а й врахування цінного національного досвіду розвитку ідей та практики економічної освіти у різних історичних контекстах, а також врахування провідних тенденцій, які характерні саме для вітчизняної системи освіти, зважаючи на її самобутність та національну орієнтованість.

Список використаних джерел:

1. Головка І. Спрощена система оподаткування: скасування не на часі. *Вісник. Офіційно про податки*. Київ, 2016. № 33 (890). URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/news/id/3018>
2. Євтух М.Б., Проніков О.К., & Пронікова І.В. (2020). Передумови розвитку шкільної економічної освіти в Україні: історичний аспект (XIX-початок XX століття). *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2020, 11(167). С. 191-195.
3. Кучинська І.О. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2020. 292 с.
4. Кучинська І.О. Керівник закладу освіти: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>
5. Кучинська І.О. Педагогічна компетентність сучасного викладача вишу: пріоритетні орієнтири й перспективи. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини* / [редкол.: І.І. Стасюк (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Випуск 11. С. 204–210.
6. Пантелеймоненко А.О., Гончаренко В.В., Рижик І.О. Кооперативи у сфері шкільної освіти як складник соціальної економіки. *Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво*, 2020. № 2. С. 147-155.
7. Шпак О.Т. Економічна підготовка педагогічних кадрів в системі безперервної освіти. Київ: Четверта хвиля, 2000. 352 с.

Отримано: 17.03.2025

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КОНТЕКСТІ ІДЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядаються підходи до формування ключових компетентностей молодших школярів у контексті ідей сталого розвитку. Зроблено акцент на інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів сталого розвитку у освітній процес початкової школи.

Ключові слова: сталий розвиток, компетентності, молодші школярі, екологічна освіта, інтеграція знань.

Актуальність теми. Освіта відіграє ключову роль у подоланні екологічної кризи, формуючи світогляд і відповідальне ставлення до природи. Інтеграція принципів сталого розвитку в освіту сприяє гармонійному співіснуванню людини й довкілля. Міждисциплінарний підхід дозволяє розглядати екологічні проблеми у взаємозв'язку з економікою, політикою та культурою.

У «Порядку денному на XXI століття» освіта визначена як фундамент сталого розвитку, що включає переорієнтацію навчання, професійну підготовку та підвищення екологічної поінформованості [5, с. 28]. Важливим є екологічне виховання молоді з раннього віку. Комплексний підхід дозволить сформувати екологічно свідоме суспільство та забезпечити сталий розвиток майбутніх поколінь.

Серед дослідників екологічної освіти для сталого розвитку варто відзначити В. Акоюна, О. Бондар, В. Барановську, О. Єресько, Г. Білявського, В. Боголюбова, Н. Демченка, Г. Кремечка, В. Крисаченка, К. Левківського та інших. Сучасні науковці, зокрема О. Бондар, В. Барановська і О. Єресько [3] розробили концептуальні підходи і практичних заходи для впровадження екологічної освіти. Ми поділяємо думку В. Боголюбова, що екологічна освіта набуде провідного значення лише за умови орієнтації на сталий розвиток і подолання екологічної кризи [2, с. 159–164]. Теоретичним основам присвятили праці як зарубіжні, так і вітчизняні науковці, зокрема Б. Данилишин, В. Міщенко, Л. Шостак, В. Трегобчук, а питання екологічної освіти досліджували І. Бистряков, Є. Желібо, О. Пометун та інші [3, с. 173].

Аналіз наукових праць у галузі дослідження екологічної освіти для сталого розвитку вимагають подальшого вивчення у контексті формування компетентностей молодших школярів через призму ідей сталого розвитку.

Мета публікації – розглянути підходи до формування ключових компетентностей молодших школярів у контексті ідей сталого розвитку; зробити акцент на інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів сталого розвитку в освітній процес початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Головна мета сталого розвитку України – забезпечення стабільного соціально-економічного зростання, збереження довкілля та раціональне використання ресурсів [4, с. 70]. Освіта є ключовим чинником у досягненні цих цілей. Важливими напрямками впровадження сталого розвитку в освіту є реформи, оновлення стандартів, компетентнісний підхід і створення національної системи моніторингу [6].

Початкова школа відіграє вирішальну роль у формуванні екологічних і соціальних цінностей, сприяючи вихованню свідомого громадянина. Сталий розвиток у контексті початкової освіти передбачає гармонійне поєднання трьох основних складових: екологічна (формування екологічної свідомості, розуміння необхідності збереження природних ресурсів), соціальна (розвиток культури співпраці, толерантності та взаємодопомоги) та економічна (навчання основ фінансової грамотності, відповідального споживання) [1]. У початковій школі ці складові інтегруються через освітні програми, проекти та міждисциплінарний підхід.

Екологічна компетентність базується на усвідомленні значення природи та відповідальності за її збереження. Педагогічні стратегії, що її реалізують, включають: проекти з висаджування рослин; екскурсії в природу; навчальні ігри на теми сортування відходів та економії енергії.

Соціальна компетентність розвивається через методи роботи в групах, інсценування життєвих ситуацій, обговорення казок та історій з моральним підтекстом.

Економічна компетентність формується через навчання основам фінансової грамотності, як-от управління кишеньковими коштами чи обговорення важливості економії ресурсів.

Ідеї сталого розвитку впроваджуються в освітній процес початкової школи через міждисциплінарний підхід, інтерактивні методики та практичну діяльність. Основні шляхи інтеграції цих ідей у навчання включають зміни до змісту предметів («Я досліджую світ», математика, літературне читання, дизайн і технології), проектну діяльність, рольові ігри, екскурсії, експерименти.

Створення екологічно орієнтованого шкільного середовища передбачає сортування сміття, енергозбереження, створення шкільних городів, проведення екоуроків.

Залучення батьків і громади здійснюється через спільні проекти, екоосвіту для батьків, добровільну участь у створенні екологічних ініціатив.

Використання цифрових технологій підсилює можливості інтеграції ідей сталого розвитку: електронні підручники, навчальні платформи, мобільні додатки.

Практичне впровадження ідей сталого розвитку у початковій школі сприятиме розвитку в учнів екологічного мислення та соціальної відповідальності, формуванню звички економного використання ресурсів, покращенню рівня взаємодії між школою, родинами та громадою.

Висновки. Важливо, щоб сталий розвиток став не лише темою уроків чи позаурочних заходів, але й невід'ємною частиною шкільного життя. Формування компетентностей молодших школярів у контексті сталого розвитку є необхідною умовою для підготовки покоління, здатного приймати екологічно, соціально та економічно відповідальні рішення. Інтеграція ідей сталого розвитку в початкову освіту сприятиме не лише розвитку свідомих громадян, але й створенню основ для сталого майбутнього. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку конкретних навчальних програм, оцінювання результативності впроваджених методик, а також на пошук способів залучення батьків до процесу екологічного виховання.

Список використаних джерел:

1. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. освіти / В.І. Соболев. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2018. С. 17–18.
2. Боголюбова В.М. Формування змісту освіти в інтересах сталого розвитку суспільства. *Науковий вісник НУБіП України*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НУБіП України, 2011. С. 159–266.

3. Бондар О.І., Барановської В.Є., Єреско О.В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 228 с.
4. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 16. С. 70.
5. Кононенко О.Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку: навчально-методичний посібник. Київ: ДП «Прінт сервіс», 2016. С. 28.
6. Цілі сталого розвитку: Україна / Національна доповідь. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>

Отримано: 17.03.2025

Ірина ДОРОЖ

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4792-7025>

Анатолій КОВАЛЬЧУК

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0425-0456>

ЕКОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано проблему розвитку здоров'язбережувальної компетентності засобами екологічної освіти. Досліджено умови та педагогічні принципи формування здоров'язбережувальної компетентності через інтеграцію екологічних знань. Визначено, що засвоєння теоретичного матеріалу про екологію сприяє формуванню екологічної культури, шанобливого ставлення до природи та здорового способу життя.

Ключові слова: початкова освіта, компетентність, здоров'язбережувальна компетентність, екологічна освіта.

Актуальність теми. Протиріччя між суспільством і природним середовищем актуалізують проблему сталого розвитку, зумовлюючи необхідність формування у молоді ціннісного ставлення до природи, життя та здоров'я. Зростання екологічних і здоров'язбережувальних викликів потребує вивчення взаємодії людини з довкіллям з урахуванням принципів сталого розвитку.

Нова українська школа акцентує увагу на компетентнісному підході, особливо у формуванні здоров'язбережувальної компетентності. Погіршення здоров'я молоді, скорочення тривалості життя та зростання смертності зумовлені екологічними, соціальними, економічними та іншими чинниками. Важлива роль у цьому питанні належить освіті, яка має забезпечити учнів знаннями, уміннями та мотивацією для здорового способу життя та захисту від негативних впливів [2, с. 12].

Проблема формування уявлень про здоровий спосіб життя на сьогодні розглядається на державному рівні у зв'язку з негативною тенденцією погіршення здоров'я всіх соціодемографічних груп України, особливо дітей та молоді. Інтерес вчених до цієї дилеми не є випадковим. Орієнтація особистості на формування здоров'язбережувальної компетентності – процес досить складний та суперечливий. На нього впливають особливості державного

розвитку і суспільної думки, екологічні обставини, технології навчального процесу, особистість вчителя, а також особливості сімейного виховання [3].

Дослідження проблем екологічної освіти учнів початкових класів є об'єктом наукових пошуків Н. Бібік, Т. Байбари, В. Бондаря, В. Вербицького, Н. Коваль, О. Онопрієнко, О. По-метун, Г. Пустовіта, О. Савченко. Науковці зазначають, що «способом існування і виявлення змісту є його форма організації, а саме, узгоджена діяльність учителя й учнів, що здійснюється у встановленому порядку; наслідування дітьми ведення ощадливого домогосподарювання, економічної грамотності» [1].

Мета статті – обґрунтувати роль екологічної теорії у формуванні здоров'язберезувальної компетентності молодших школярів, дослідити методи та стратегії, що розвивають усвідомлення зв'язку між збереженням здоров'я та природи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здоров'язберезувальна компетентність молодших школярів розглядається нами як «інтегральне особистісне утворення в дітей молодшого шкільного віку, що включає наявність мотиваційно-ціннісних установок на здоровий спосіб життя, системи знань про здоров'я та чинники його збереження, сформованість життєвих навичок, спрямованих на збереження здоров'я, і здатність їх застосування в відповідних життєвих ситуаціях» [2, с. 16].

Впровадження компетентнісного підходу в Державний стандарт початкової освіти та орієнтація навчальних програм на формування здоров'язберезувальної компетентності є важливим кроком у збереженні здоров'я учнів. Вчитель початкової школи відіграє ключову роль у навчанні здоровому способу життя, тому особлива увага приділяється вдосконаленню методів формування цієї компетентності. Важливими є підготовка педагога, його здатність створювати здоров'язберезувальне середовище та застосовувати відповідні технології у навчальному процесі. Здоров'язберезувальна компетентність є однією з ключових, оскільки забезпечує повноцінне життя та самореалізацію особистості в суспільстві.

Аналіз наукової літератури щодо проблеми здоров'язбереження дозволяє сформулювати базове поняття «здоров'язберезувальна компетентність» – це інтегральна якість особистості, яка виявляється в загальній здатності до здоров'язберезувальної діяльності. Ця діяльність ґрунтується на інтеграції знань, умінь, навичок та ціннісних уявлень особистості, спрямованих на збереження фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я – як свого, так і оточуючих. Кінцевим результатом цієї діяльності є компетентність у вчинках в інтересах власного та загального здоров'я.

Учитель початкової школи відіграє ключову роль у формуванні здорового способу життя молодших учнів, тому особлива увага приділяється необхідності вдосконалення методів формування їх здоров'язберезувальної компетентності. Важливим стає питання підготовки вчителя, його здатності створювати здоров'язберезувальне середовище у ЗЗСО та використання здоров'язберезувальних технологій у навчально-виховному процесі [4].

Початкове оволодіння здоров'язберезувальною компетентністю молодших школярів слугує фундаментом для вивчення екологічних питань. На базі уявлень про здоров'я, як найвищу цінність, про важливість здорового способу життя та збереження власного здоров'я. Паралельно відбувається вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (ЯДС), зокрема тем екологічного спрямування, як от «Вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я», де учні можуть розширити своє розуміння проблем екології та їх вплив на життя.

Екологія вивчає взаємовідносини між рослинними та тваринними організмами та їх спільнотами, а також їх взаємодію з навколишнім середовищем. Екологічне виховання означає формування у населення високої екологічної культури у всіх сферах людської діяльності, які пов'язані з вивченням, освоєнням та використанням природи. Основна мета засвоєння екологічних знань – полягає у навчанні дітей розуміти закони живої природи, усвідомлювати взаємозв'язки між живими організмами та навколишнім середовищем, а також розвивати навички управління своїм фізичним і психічним станом.

Під час інтегрованого курсу ЯДС визначаються освітні та виховні завдання, такі як: «поглиблення та розширення знань у галузі екології; відпрацювання початкових екологічних навичок та вмінь – як поведінкових, так і пізнавальних; стимулювання пізнавальної, творчої та громадської активності учнів під час екологічних заходів; формування почуття обережного ставлення до природи» [5, с. 146].

ЗЗСО систематично спрямовують свою діяльність на розвиток екологічного виховання школярів, керуючись актуальними тенденціями в освіті та науці. Це включає раціональне використання і вивчення навколишнього середовища, поєднання класно-урочних занять з позаурочною діяльністю в природному середовищі та використання різноманітних форм екологічної освіти. Серед таких форм можна відзначити кінолекторії з охорони природи, рольові та ситуаційні ігри, загальношкільні заходи з охорони природи та екологічні практикуми.

На основі провідних принципів навчання та аналізу інтересів та здібностей учнів було створено різноманітні форми екологічного виховання, які можна умовно класифікувати, як: а) масові, б) групові, в) індивідуальні.

Масові форми передбачають участь учнів в облаштуванні та озелененні шкільних приміщень і території, проведення масових природоохоронних заходів і свят, участь у конференціях та екологічних фестивалях, рольові ігри та роботи на пришкільній ділянці.

Групові форми містять роботу молодших школярів у клубах та секціях юних природоохоронців, факультативні заняття з охорони природи та основ екології, проведення кінолекторіїв, екскурсій, туристичних походів для поглиблення природничих, зокрема, екологічних знань.

Індивідуальні форми охоплюють самостійну діяльність учнів, таку як підготовка повідомлень, бесід, спостереження за тваринами та рослинами, виготовлення виробів, фотографування, малювання та ліплення.

Формування відповідального ставлення до природи та здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів ґрунтується на навчальних предметах, що висвітлюють взаємодію людини з природою та наслідки впливу на неї. Предмети гуманітарно-естетичного циклу (мова, читання, музика, образотворче мистецтво) сприяють сенсорному розвитку, формуванню оціночних суджень і гармонійному спілкуванню з природою. Твори мистецтва та реальна природа є важливими джерелами знань і морально-естетичних почуттів.

Однак вплив на почуття та розвиток учнів може бути досягнутий лише тоді, коли вони власноруч взаємодіють з природою. Тому екскурсії, прогулянки та походи відіграють значну роль у системі виховання любові до природи. Вони можуть бути організовані для вивчення навчального матеріалу, мати місцевість-орієнтир або просто бути спрямовані на знайомство з природою. Однак важливо пам'ятати, що під час екскурсій ми також маємо враховувати завдання естетичного виховання.

Водночас важливо усвідомлювати, що всі форми впливу екологічної теорії на формування здоров'язбережувальної компетентності найефективніші, коли вони застосовуються комплексно, не обмежуючись простим повторенням навчального матеріалу з підручника. Їхня мета полягає у розширенні, поглибленні та систематизації набутих знань, а також у формуванні уявлень учнів про природу як джерело здоров'я, краси та благополуччя, як матеріального, так і морального.

Упродовж періоду вивчення екологічної теорії, здобувачі початкової освіти досліджують взаємозв'язок між забрудненням повітря, води і ґрунту та їх впливом на їхнє здоров'я. Вони вивчають природні (корисні та шкідливі) для здоров'я чинники, що впливають на екосистеми та людей. Це дає можливість зрозуміти, як власне дії людини впливають на довкілля та на здоров'я самих себе і свого оточення.

Здобувачам початкової освіти пропонують базові екологічні знання, спрямовані на формування їхнього екологічного усвідомлення та відповідального ставлення до навколишнього середовища, зокрема:

- *біорізноманіття*: молодші школярі вивчають різноманіття живих організмів, включаючи рослини, тварин та мікроорганізми, і розуміють важливість збереження цієї різноманітності для екосистем;
- *енергія та ресурси*: учні ознайомлюються, як люди використовують різні джерела енергії та ресурси, такі як вода, повітря, ліси тощо, і здобувають знання про енергозбереження та використання ресурсів раціонально;
- *збереження природи*: діти молодшого шкільного віку опановують знання про забруднення навколишнього середовища, вплив сміття на природу, збереження води та повітря, а також про те, як вони можуть брати участь у захисті природи;
- *клімат та зміни клімату*: учні ознайомлюються з концепцією клімату, вивчають його вплив на природу та людей, а також засоби, які можуть допомогти зменшити вплив змін клімату;
- *взаємозв'язок між людиною та природою*: діти досліджують взаємодію людини з природою, включаючи її позитивні та негативні аспекти, і розуміють важливість збалансованого підходу до використання природних ресурсів.

Відповідно такі галузі екологічних знань спонукають здобувачів початкової освіти стати активними учасниками у збереженні природи та створенні сталого майбутнього, що має значний вплив на формування здоров'язбережувальної компетентності учнів з кількох причин:

- ✓ *Розуміння важливості здоров'я*. А саме, вивчення екологічних аспектів допомагає учням розуміти, що стан навколишнього середовища безпосередньо впливає на їхнє здоров'я та загальний стан організму.
- ✓ *Усвідомлення небезпек*. Як от, знання про екологічні проблеми дозволяє учням відчувати небезпеку забруднення довкілля та розуміти, як це може впливати на їхнє здоров'я, що спонукає до прийняття здорових життєвих звичок.
- ✓ *Прийняття відповідальності*. Учні, які знають про екологічні проблеми, навчаються приймати відповідальність за свої дії і вплив на навколишнє середовище, що включає в себе і збереження свого здоров'я.
- ✓ *Розвиток навичок здорового життя*. Екологічні знання сприяють формуванню навичок здорового способу життя, таких як правильне харчування, активний спосіб життя,

уникання шкідливих звичок, що є важливим компонентом здоров'язбережувальної компетентності.

✓ *Активна участь у збереженні навколишнього середовища.* Знання про екологічні проблеми та їх вплив на здоров'я стимулюють учнів до активної участі у заходах з охорони природи та здоров'я, що сприяє розвитку їхньої здоров'язбережувальної компетентності.

Висновки. Перехід від екологічної теорії до вивчення здоров'язбережувальної компетентності створює можливість для учнів розширити своє розуміння взаємозв'язку між станом навколишнього середовища та здоров'ям людини, що сприяє формуванню глибшого екологічного усвідомлення та відповідального ставлення до природи.

Список використаних джерел:

1. Андрусенко І.В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ»: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2020. 75 с. URL: <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/andrusenko-metodychni-rekomendatsiyi.pdf>
2. Басюк Н.А. Форми і методи формування здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 74. Т. 2. С. 12–16.
3. Дорож І.А., Ковальчук А.Ф. Формування здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів в освітньому процесі НУШ. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»* / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. 2023. № 1. С. 43–53.
4. Кобан М.Ю., Лимар Ю.М. Педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів. *Теорія та методика навчання (з галузей знань) Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. Т. 1. С. 41–44. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-1.07>
5. Медвідь С.А. Сучасні підходи до формування екологічної компетентності здобувачів освіти. *Охорона довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 05 червня 2023 р.* Дніпро: Середняк Т.К., 2023. С. 145–149.

Отримано: 17.03.2025

Олена ДУТКО

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри педагогіки та менеджменту освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4157-2860>

АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ЯВИЩ ТА ПРОЦЕСІВ

Стаття присвячена дослідженню методу аналізу як важливого інструменту вивчення педагогічних явищ і процесів. Визначено основні види аналізу, що використовують у педагогічних дослідженнях, зокрема порівняльний, статистичний, системний, понятійно-термінологічний тощо.

Ключові слова: аналіз, метод дослідження, методологія наукового дослідження, педагогічні явища.

Актуальність теми. В умовах освітніх трансформацій методологія освітньої галузі потребує системного осмислення, постійного оновлення, що сприяє глибшому розумінню освітніх процесів і вдосконаленню педагогічної практики. Важливо мати ефективні інструменти дослідження актуальних освітніх проблем і пошуку інноваційних шляхів їх вирішення.

Розглядаючи наукові методи педагогічних досліджень в ретроспективі, ми спостерігаємо як змінюються пріоритети щодо вибору дослідницьких методів, які фактори впливають на еволюцію педагогічної науки, яких трансформацій зазнають принципи збору та обробки даних, як змінюються критерії оцінювання ефективності освітніх методик, а також як розвиток цифрових технологій сприяє удосконаленню методів моніторингу.

Базовим способом пізнання освітніх явищ та процесів є науковий метод аналізу, умови використання якого потребують чіткого визначення дослідницьких цілей, врахування специфіки інноваційного освітнього середовища, дотримання сучасних наукових підходів для забезпечення об'єктивності та достовірності результатів освітніх досліджень.

Мета публікації. В даному дослідженні свою увагу зосередимо на осмисленні сучасних підходів до використання різних видів аналізу в освітній галузі для оптимізації та досягнення кращих результатів наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення методології сучасних досліджень з педагогіки вказує на те, що в кожному з них на різних етапах широко використовується метод аналізу. Вчені розглядають аналіз як комплексний метод дослідження, заснований на послідовному використанні сукупності прийомів і закономірностей розчленування об'єктів на елементи чи ознаки; як уявне або фактичне розкладання (поділ) досліджуваного цілого на частини, завдання якого полягає в тому, щоб із даних, що відрізняються за ознаками та відображають окремі факти та явища, скласти загальну цілісну картину процесу, виявити властиві йому закономірності, тенденції [7].

На етапі визначення проблеми та постановки мети дослідження науковець для визначення актуальності проблеми аналізує наукові джерела, для формування теоретичного підґрунтя вивчає та узагальнює результати існуючих досліджень, аналізує практичний досвід. На етапі розробки методології дослідження здійснює аналіз наукових підходів, методів та інструментів дослідження, на основі аналізу обирає методи збору та обробки даних. Під час емпіричного збору даних проводить аналіз освітніх програм, підручників, освітніх технологій, згодом переходить до аналізу даних, отриманих через опитування, спостереження, експеримент, аналізує взаємозв'язки між педагогічними явищами. На етапі обробки та інтерпретації результатів використовує кількісний та якісний аналіз. На завершальному етапі дослідник аналізує ефективність запропонованих педагогічних рішень, їх вплив на освітній процес тощо.

Сьогодні до найпоширеніших видів аналізу відносять: системний, причинно-наслідковий, функціональний, структурний, ретроспективний; інформаційний, порівняльний, ситуаційний, класифікаційний, текстовий тощо [6]. Кожен з них має свою специфіку та чітке призначення.

Обґрунтований вибір дослідником виду аналізу відповідно до завдань дослідження забезпечує об'єктивність отриманих результатів, підвищує достовірність висновків та дозволяє ефективно інтерпретувати дані, враховуючи специфіку досліджуваного явища.

Розглянемо особливості окремих видів аналізу. Системний підхід до вивчення педагогічних явищ передбачає проведення системного аналізу, за якого об'єкт, що досліджується, розглядається як єдина система, в якій кожний елемент взаємопов'язаний з іншими елементами та з усією системою загалом, водночас об'єкт як система є частиною надсистеми. Його видами є: 1) системно-структурний (передбачає виявлення складу системи (елементів, підсистем); виявлення зв'язків між частинами системи (між елементами і підсистемами); вияв-

лення ступеня складності системи (наявність структурних рівнів і структурної ієрархії); порівняння системи з іншими системами за ознаками подібності); 2) системно-функціональний (полягає у виявленні основної функції; виявленні окремих функцій, які реалізуються окремими частинами системи; виявленні рівня і характеру функціональної єдності і функціональної ієрархії частин системи; характеристиці механізмів регулювання системи); 3) системно-динамічний (генетичний аналіз причин виникнення і передумов розвитку педагогічного явища; аналіз основних тенденцій і закономірностей розвитку педагогічного явища; – виявлення оптимальних критеріїв (параметрів) розвитку педагогічного явища) [3].

Важливе місце в структурі педагогічного дослідження займає аналіз психолого-педагогічної літератури, зокрема понятійно-термінологічний аналіз. Понятійно-термінологічний метод – це засіб аналізу змісту, вживаності, ієрархії, системності, розвитку, взаємозв'язків наукових понять, який дозволяє оцінити стан розвитку науки, її галузі, вирішення наукової проблеми, або окрему наукову роботу. Цей метод ґрунтується на однозначно обумовлених правилах пошуку, обліку і підрахуванні кількісних об'єктивних характеристик змісту документа, що вивчається, використанню формалізованих процедур аналізу. Його сутність полягає в отриманні аналітичної узагальненої інформації на основі аналізу первинної інформації, яку містить текст [5].

В даному контексті варто згадати контент-аналіз, який є методом якісно-кількісного аналізу змісту документа, за допомогою якого можливе більш глибоке осягнення позатекстової реальності. Він відрізняється від інших способів вивчення документів можливістю «вписування» їхнього змісту в соціальний контекст, усвідомлення змісту і як прояву, і як оцінки соціального життя [1]. Серед напрямів його застосування найбільш доцільними визначено такі: аналіз нормативних освітніх документів, значних за обсягом; типової документації великої кількості закладів освіти; друкованих праць педагогів-науковців; аналіз продуктів життєдіяльності здобувачів освіти (творчі роботи, проекти, малюнки, комп'ютерні презентації тощо); аналіз інформації, отриманої в процесі використання інших методів психолого-педагогічних досліджень (бесіда, інтерв'ю, анкетування, відеозапис тощо).

На етапі постановки проблеми дослідження та формулювання гіпотез можна отримати вихідні дані, застосовуючи методи багатомірного статистичного аналізу, який спрямований на виявлення характеру і структури взаємозв'язків між компонентами досліджуваної проблеми. Одна з основних задач статистичного аналізу – визначення достовірності відмінностей між окремими блоками значень досліджуваних показників (у контрольній та експериментальній групах), тому передбачається використання параметричних та непараметричних критеріїв.

Для глибшого розуміння еволюції освітніх процесів в науково-педагогічних дослідженнях використовують ретроспективний аналіз – це метод дослідження, який передбачає аналіз минулих подій, тенденцій і процесів для визначення їх впливу на сучасний стан і прогнозування майбутнього.

Задля отримання достовірних результатів дослідження науковці використовують факторний аналіз. Це достатньо складний і тривалий процес, що передбачає виділення факторів, від яких залежить об'єктивність дослідження, які за своєю природою, характером дії, місцем впливу та багатьма іншими ознаками неоднорідні [2, с. 13].

Канонічний кореляційний аналіз – один із методів багатовимірного аналізу даних [4, с. 32]. Це найбільш узагальнена форма аналізу кореляцій, яка дозволяє досліджувати взає-

мозв'язок між двома множинами змінних, на відміну від факторного аналізу, який застосовують для встановлення зв'язків усередині однієї множини змінних. Сучасні науковці доводять, що використання канонічного аналізу має перспективу і в педагогічних дослідженнях. Як приклад такого застосування ними було проведено дослідження зв'язку успішності студентів фізико-математичного факультету з дисциплін різних блоків [4, с. 33].

Для виявлення спільних і відмінних рис у розвитку освітніх систем, педагогічних ідей, методів навчання та виховання в різні історичні періоди та в різних країнах дослідники вдаються до порівняльного аналізу, який передбачає зіставлення двох або більше об'єктів, явищ чи процесів з метою виявлення їхніх подібностей, відмінностей, закономірностей і тенденцій розвитку. Він включає кілька основних етапів: визначення аспектів, за якими здійснюватиметься порівняння (структура, функції, методи тощо); вибір об'єктів для порівняння, обґрунтування їхньої релевантності та взаємопов'язаності; визначення критеріїв та показників порівняння; порівняння об'єктів за визначеними критеріями; інтерпретація результатів та формулювання висновків.

Висновки. У науково-педагогічних дослідженнях використовують різні види аналізу, що допомагають обробляти, систематизувати та інтерпретувати дані. Вибір конкретного виду аналізу залежить від мети дослідження, наявних даних та методологічного підходу, що забезпечує гнучкість і точність у вивченні освітніх процесів.

Критичний підхід до вибору виду аналізу сприяє підвищенню наукової достовірності результатів та їх практичному застосуванню в освітній діяльності. Використання сучасних методів аналізу, зокрема статистичних, порівняльних і структурно-функціональних підходів, дає можливість оптимізувати освітні процеси, вдосконалювати педагогічні методики та сприяти підвищенню якості освіти.

Список використаних джерел:

1. Зеленська Л., Балацинова А. Теоретичні основи застосування контент-аналізу в історико-педагогічних дослідженнях. *Наукові записки БДПУ*. С. 29-42. URL: <https://pedagogy.bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2020/05/5.pdf>
2. Климчук В.О., Музика О.О. Методи математичної статистики у психології: методичний посібник до курсу з основ експериментально-психологічних досліджень. Житомир: ЖДПУ, 2003. 74 с.
3. Лаврук М. М. Методика науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 148 с.
4. Лупан І.В., Халецька З.П., Чеча В.О. Використання канонічного кореляційного аналізу у педагогічних дослідженнях. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 63-68
5. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / авт. кол.: Є.М. Хриков, О.В. Адаменко, В.С. Курило та ін.; за заг. ред. В.С. Курила, Є.М. Хрикова; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 248 с.
6. Сердюк І.А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52–58.
7. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські обереги, 2013. 360 с.

Отримано: 17.03.2025

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ МЕДІАТВОРЧОСТІ ТА ЇХ ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ

Дана публікація розглядає значення медіа в сучасному освітньому процесі, аналізуються основні концепції медіаторчості та пропонуються шляхи їх практичного застосування при підготовці педагогічних кадрів.

Ключові слова: медіаосвіта, медіаторчність, підготовка вчителів, освітній процес, медіакомпетентність.

Актуальність теми. Сучасне суспільство переживає еру цифрової революції, де медіа впливають на усі аспекти нашого життя. Інформація стала легкою доступною, і навіть наймолодших членів нашого суспільства оточують медійні повідомлення, від соціальних мереж до телевізійних передач і веб-сайтів. В умовах інформаційного надпливу важливим є не лише споживання цієї інформації, але й здатність критично її аналізувати, розуміти і створювати. Ця здатність відома як медіаторчність, і вона стає все важливішою в освіті.

В сучасному інформаційному суспільстві медіа відіграють ключову роль у формуванні світогляду та розвитку компетентностей здобувачів освіти. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових медіа вимагає переосмислення підходів до організації освітнього процесу та підготовки педагогічних кадрів. Медіаторчність стає не лише складовою загальної культури особистості, але й необхідним елементом професійної компетентності сучасного вчителя. Дослідження концепцій медіаторчості та їх інтеграція у процес підготовки вчителів набуває особливої актуальності в контексті реформування освіти та цифрової трансформації навчального процесу. Зростаюча роль медіа у житті сучасного суспільства також зумовлює необхідність формування критичного мислення та медіаграмотності як у здобувачів освіти, так і у педагогічних працівників.

Мета публікації полягає у теоретичному аналізі концепцій медіаторчості та обґрунтуванні шляхів їх практичного застосування у підготовці вчителів. Дослідження спрямоване на виявлення ключових аспектів інтеграції медіаосвіти у процес професійної підготовки педагогів та розробку рекомендацій щодо розвитку медіакомпетентності майбутніх учителів. У рамках дослідження також ставиться завдання розглянути взаємозв'язок між теоретичними концепціями медіаторчості та практичними підходами до їх реалізації в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить про існування різноманітних підходів до розуміння сутності медіаторчості та її ролі в освітньому процесі [7, с. 12-15]. У контексті медіаосвіти творчість розглядається як специфічна діяльність, пов'язана зі створенням, сприйняттям, інтерпретацією та аналізом медіатекстів. Згідно з концепцією О. Федорова, медіаторчність включає художню, технологічну, комунікативну та аналітичну складові, які в комплексі забезпечують формування медіакомпетентності особистості [6, с. 60-63].

Концепція творчого потенціалу медіаосвіти, розроблена Н. Череповською, акцентує увагу на розвитку креативності здобувачів освіти через взаємодію з різними видами медіа. Відповідно до цієї концепції, медіаторчність розглядається як інструмент самовираження та само-

реалізації особистості в інформаційному просторі. Практичне застосування цієї концепції у підготовці вчителів передбачає включення до освітніх програм завдань, спрямованих на створення власних медіапродуктів (відеороликів, подкастів, блогів, інфографіки тощо) [5, с. 6-7].

Заслуговує на увагу концепція критичного сприйняття медіаконтенту, яка наголошує на необхідності формування у майбутніх педагогів навичок аналізу та оцінки медіаповідомлень. Ця концепція, представлена у працях Л. Найдьонової, передбачає розвиток критичного мислення як основи медіаграмотності. Реалізація даної концепції у підготовці вчителів може здійснюватися через аналіз медіатекстів, виявлення маніпулятивних технік та дезінформації, дослідження впливу медіа на аудиторію [3, с. 174-176].

Інтеграційна концепція медіаосвіти, запропонована Г. Онкович, базується на поєднанні традиційних педагогічних підходів та інноваційних медіаосвітніх технологій. Відповідно до цієї концепції, медіаторчість має бути інтегрована у різні навчальні дисципліни, що забезпечує комплексний підхід до формування медіакомпетентності майбутніх учителів. Практичне застосування цієї концепції передбачає розробку інтегрованих курсів, які поєднують вивчення предметного змісту з розвитком медіаграмотності [4, с. 84-86].

У контексті практичного застосування концепцій медіаторчості у підготовці вчителів доцільно виділити кілька ключових напрямів. По-перше, це включення до освітніх програм спеціальних курсів з медіаосвіти та медіаграмотності. Такі курси мають спрямовуватися на формування у майбутніх педагогів розуміння механізмів функціонування сучасних медіа, специфіки створення та поширення медіаконтенту, а також навичок критичного аналізу медіаповідомлень [7, с. 250-253].

По-друге, важливим напрямом є практична медіаторчість, яка передбачає залучення здобувачів педагогічної освіти до створення власних медіапродуктів. Це можуть бути освітні відеоматеріали, навчальні подкасти, блоги, віртуальні екскурсії, інфографіка тощо. Такий підхід дозволяє майбутнім учителям не лише опанувати технологічні аспекти роботи з медіа, але й розвинути творчі здібності, комунікативні навички та розуміння особливостей різних медіаформатів [2, с. 110-112].

По-третє, необхідною складовою підготовки вчителів є формування навичок організації медіаосвітньої діяльності з учнями різних вікових категорій. Майбутні педагоги мають опанувати методики розвитку медіаграмотності учнів, прийоми інтеграції медіаосвітніх елементів у вивчення різних предметів, [7, с. 280-283] технології створення та використання медіаосвітнього контенту на уроках [2, с. 90-92].

Проведене дослідження показало, що ефективна інтеграція концепцій медіаторчості у процес підготовки вчителів потребує системного підходу, який передбачає створення відповідного освітнього середовища, що забезпечує доступ до різноманітних медіаресурсів та технологій; розробку методичного забезпечення, яке враховує специфіку різних педагогічних спеціальностей; підготовку викладачів, здатних ефективно впроваджувати медіаосвітні технології; організацію співпраці з медіа-професіоналами та представниками креативних індустрій.

Важливою умовою успішного застосування концепцій медіаторчості у підготовці вчителів є також постійне оновлення змісту освіти відповідно до тенденцій розвитку медіасередовища та інформаційних технологій. Сучасний учитель має бути готовим працювати з новими форматами медіа, використовувати можливості соціальних мереж, мобільних додатків, віртуальної та доповненої реальності, штучного інтелекту тощо [1, с. 210-212].

Висновки. Теоретичний аналіз концепцій медіаторчості та дослідження можливостей їх практичного застосування у підготовці вчителів дозволяє зробити ряд важливих висновків. По-перше, медіаторчність є невід'ємною складовою професійної компетентності сучасного вчителя, яка забезпечує його здатність ефективно працювати в умовах цифрового суспільства. По-друге, існуючі концепції медіаторчості пропонують різні підходи до розуміння цього феномену, акцентуючи увагу на його художніх, технологічних, комунікативних та критично-аналітичних аспектах. По-третє, практичне застосування концепцій медіаторчості у підготовці вчителів має бути комплексним і охоплювати теоретичну підготовку, практичну діяльність з створення медіаконтенту та формування навичок організації медіаосвітньої роботи з учнями.

Подальші дослідження у цій сфері доцільно спрямувати на розробку конкретних методик формування медіакомпетентності вчителів різних спеціальностей, створення інноваційних освітніх програм з інтеграцією медіаосвітнього компонента, а також вивчення можливостей використання новітніх медіатехнологій у професійній підготовці педагогів. Особливої уваги заслуговує також питання оцінювання рівня медіакомпетентності майбутніх учителів та ефективності медіаосвітніх програм.

Список використаних джерел:

1. Бабкіна М.І. Інформаційно-комунікаційні технології у підготовці вчителів: навч. посіб.. Київ: Центр навчальної літератури, 2023. 256 с.
2. Заболотний В.Ф., Савченко В.Ф. Методика застосування мультимедіа в системі освіти: навч.-метод. посіб. Вінниця: Планер, 2022. 132 с.
3. Найдьонова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2021. 244 с.
4. Онкович Г.В. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі. *Вища освіта України*. 2022. № 2. С. 80–87. URL: https://www.researchgate.net/publication/338478914_PROFESIJNO-ORIENTOVANA_MEDIAOSVITA_U_VISIJ_SKOLI
5. Череповська Н.І. Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення та творчого сприймання: монографія. Київ: Міленіум, 2021. 264 с.
6. Федоров О.В. Розвиток медіакомпетентності й критичного мислення студентів педагогічного ВНЗ: монографія. Київ: Академія української преси, 2023. 224 с.
7. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / за ред. В.Ф. Іванова, О.В. Волошенюк. Київ: Центр вільної преси, 2022. 352 с.

Отримано: 17.03.2025

Олександр КАМІНСЬКИЙ

аспірант 1 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-5021-6176>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання цифрових технологій у процесі викладання професійно орієнтованих дисциплін у закладах вищої освіти. В умовах глобалізації та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, їх інтеграція в освітній процес стає необхідністю. Тому виникла необхідність виокремлення основних аспектів упровадження цифрових технологій, визначення методів інтерактивного навчання, ролі цифрових інструментів у покращенні якості освіти для здобувачів вищої освіти спеціальності D3 (073) «Менеджмент».

Ключові слова: цифрові технології, професійно орієнтовані дисципліни, вища освіта, інтерактивне навчання, менеджмент, інформаційно-комунікаційні технології.

Актуальність теми. Стрімкий розвиток технологій та зміна вимог до освітнього процесу, зокрема в галузі менеджменту, потребує оптимізації навчання через використання цифрових інструментів. Сучасні тенденції вимагають від викладачів використання мультимедійних, онлайн-ресурсів і спеціалізованих платформ для підвищення ефективності навчання. У зв'язку із цим виникає необхідність інтеграції цифрових технологій у викладання професійно орієнтованих дисциплін для забезпечення високої якості підготовки майбутніх фахівців спеціальності D3 (073) «Менеджмент».

Мета публікації. Метою публікації є дослідження особливостей і методів використання цифрових технологій у процесі викладання професійно орієнтованих дисциплін для здобувачів вищої освіти спеціальності D3 (073) «Менеджмент», визначення їх впливу на ефективність освітнього процесу та підвищення рівня фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі викладання професійно орієнтованих дисциплін у ЗВО використання цифрових технологій є необхідною складовою розвитку сучасної освіти, оскільки ці технології значно покращують процес навчання, забезпечують інтерактивність та доступність матеріалу, що в свою чергу сприяє підвищенню рівня професійної компетентності здобувачів вищої освіти. У цьому контексті особливо важливою є роль цифрових платформ, які забезпечують ефективну організацію навчання, дозволяючи викладачам інтегрувати різноманітні інструменти для розвитку навичок студентів. Наприклад, платформи для проведення вебінарів та онлайн-курсів відкривають нові можливості для викладання фахових дисциплін, таких як «Основи менеджменту», «Стратегічний менеджмент», «Фінансовий менеджмент», «Маркетинг» та «Менеджмент персоналу» [1].

Завдяки цифровим технологіям викладачі мають можливість надавати здобувачам вищої освіти доступ до навчальних матеріалів будь-де та будь-коли. Це сприяє підвищенню гнучкості в освітньому процесі та створює можливість самостійної організації власного часу, що є важливим аспектом професійної підготовки майбутніх менеджерів. Окрім того, інтеграція віртуальних класів та електронних підручників дозволяє покращити процес навчання, надаючи здобувачам вищої освіти можливість використовувати навчальний контент у зручний для них спосіб. Наприклад, в межах курсу «Менеджмент проєктів» використовуються спеціалізовані програми для планування та контролю проєктів для освоєння сучасних інструментів управління проєктами на практиці [2].

Серед основних переваг застосування цифрових технологій є можливість створення індивідуальних освітніх траєкторій для кожного здобувача вищої освіти, що дозволяє адаптувати навчання до потреб та інтересів. Зокрема, під час вивчення дисциплін «Організаційна поведінка» та «Управління змінами» вони можуть працювати з реальними кейсами, аналізувати проблеми управління в різних сферах, обговорювати їх з іншими учасниками курсу через інтерактивні платформи [3]. Використання цифрових інструментів для створення і проведення тестів, опитувань і контрольних робіт дозволяє викладачам оперативно оцінювати знання здобувачів вищої освіти для своєчасного коригування процесу навчання.

Додатково, віртуальні навчальні платформи сприяють розвитку колаборації та командної роботи, що є важливим елементом професійної підготовки менеджерів. У межах вивчення дисциплін «Управлінський облік» або «Лідерство та управлінські навички» здобувачі вищої освіти можуть працювати в групах, вирішуючи практичні завдання, що формує у них навички командної взаємодії, критичного мислення та прийняття управлінських рішень. Це допомагає не тільки покращити рівень засвоєння теоретичного матеріалу, але й підготувати їх до реальних умов управлінської діяльності. Так, для розв'язання практичних завдань у межах курсу «Управлінський облік» використовуються сучасні програмні продукти для аналізу фінансових показників і створення фінансових звітів [1].

Одним з найбільш ефективних методів інтерактивного навчання є використання бізнес-симуляцій та ігор, які дозволяють здобувачам вищої освіти на практиці спробувати себе в ролі керівників і приймати рішення, що мають реальні наслідки. Наприклад, під час вивчення курсу «Маркетинг» здобувачам вищої освіти пропонується створити бізнес-план для компанії, використовуючи різноманітні цифрові інструменти, такі як програмне забезпечення для аналізу ринку, розробки стратегії та оцінки ефективності. Це не тільки стимулює розвиток аналітичних навичок, а й дає реальне уявлення про роботу на ринку [2].

Цифрові технології також сприяють розвитку критичного мислення у здобувачів вищої освіти, дозволяючи їм аналізувати та порівнювати різні варіанти управлінських рішень у реальному часі. Під час вивчення дисциплін «Фінансовий менеджмент», «Управління людськими ресурсами» використовуються спеціалізовані програми для фінансового планування, бюджетування та кадрового менеджменту [3].

Завдяки цим інструментам викладачі можуть не тільки покращити якість освіти, але й активно моніторити прогрес майбутніх фахівців, надавати своєчасний зворотний зв'язок та коригувати процес, що є особливо важливим для забезпечення високої якості освіти у сфері менеджменту.

Висновки. Інтеграція цифрових технологій у процес викладання професійно орієнтованих дисциплін у закладах вищої освіти є важливим чинником, що сприяє підвищенню ефективності навчання, розвитку професійної компетентності здобувачів вищої освіти та підготовці їх до реальних умов трудової діяльності. Враховуючи стрімкий розвиток технологій, необхідно постійно оновлювати та вдосконалювати використання цих інструментів в освітньому процесі.

Список використаних джерел:

1. Формування цифрового освітнього середовища професійного розвитку фахівців в умовах відкритого університету: збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 12-13 червня 2024 р., м. Київ / Київ: ДЗВО Університет менеджменту освіти, 2024. 165 с.

2. Кундіна В.В., Сторожчук Ю.О., Козаренко Т.М. Використання інтерактивних інструментів у дистанційному навчанні медичних спеціалістів. *АКАДЕМІЧНІ ВІЗІЇ*. Вип. 38/2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14529876>
3. Дацюк А.І. Вплив цифрових технологій на розвиток критичного мислення здобувачів вищої освіти. *Collection of Scientific Papers «ΛΟΓΟΣ»*, (December 13, 2024; Zurich, Switzerland). 2025. С. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-13.12.2024.068>

Отримано: 17.03.2025

Наталія КАНЬОСА

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3716-9112>

Тетяна БАБЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик дошкільної освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7199-1951>

ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено концепцію навчання через дослідження як невід'ємну складову освітнього процесу у закладах вищої освіти. Проаналізовано сучасні підходи до інтеграції дослідницьких компонентів у освітній процес, зокрема на основі міжнародного досвіду. Розглянуто практичні аспекти реалізації дослідницької діяльності в межах освітніх компонентів у підготовці майбутніх педагогів дошкільної освіти. Окреслено перспективи розвитку дослідницької складової у вищій освіті як засобу формування критичного мислення, аналітичних здібностей і професійної компетентності здобувачів.

Ключові слова: навчання через дослідження, дослідницька діяльність, вища освіта, інтеграція науки і освіти, педагогічна підготовка, критичне мислення, освітній процес.

Актуальність теми. У сучасному світі, що характеризується швидкими науково-технічними змінами та глобалізацією знань, інтеграція навчання та досліджень у закладах вищої освіти набуває особливої важливості. Заклади вищої освіти мають не лише передавати знання, а й формувати у здобувачів здатність до наукового пошуку, критичного мислення, аналітичних здібностей та інноваційної діяльності. Поєднання освітнього процесу з науково-дослідною діяльністю сприяє формуванню у здобувачів готовності до вирішення складних професійних завдань, що забезпечує підготовку конкурентоспроможних фахівців, здатних адаптуватися до вимог сучасного ринку праці та сприяти розвитку суспільства.

Мета публікації. Метою цієї публікації є аналіз сучасних підходів до інтеграції дослідницької складової в освітній процес, а також визначення ефективних методів її впровадження у закладах вищої освіти, зокрема у підготовці майбутніх педагогів дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведення наукових досліджень відіграє ключову роль у забезпеченні високого рівня підготовки фахівців. Відповідно до Всесвітньої

декларації про вищу освіту для XXI століття (Париж, 9 жовтня 1998 р.), якість вищої освіти розглядається як багатовимірне поняття, що охоплює всі аспекти її функціонування та діяльності. Згідно з висновками, отриманими в межах проєкту «Гармонізація освітніх структур у Європі» (TUNING), а також відповідно до методичних рекомендацій щодо розробки освітніх програм, у сучасній системі вищої освіти, орієнтованій на європейську інтеграцію, застосовується компетентнісний підхід (competence-based approach). Цей підхід базується на концепції компетентностей, що визначають результати навчання.

Дослідницька діяльність є невід'ємною складовою освітніх програм, оскільки сприяє формуванню інтегральних, загальних та фахових компетентностей. Вона забезпечує здатність розв'язувати складні професійні завдання, зокрема у сфері науково-дослідницької та інноваційної діяльності, опановувати основи наукового аналізу у вибраній галузі знань, а також уміння визначати сутність проблемної ситуації, формулювати предмет, мету і завдання дослідження та застосовувати методи системного аналізу у своїй професійній сфері. Елементи наукового пошуку та дослідницької творчості є невід'ємною складовою освітнього процесу для здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти, що реалізується через лекції, практичні заняття та проходження виробничої практики. Окрім того, забезпечення якості вищої освіти передбачає підготовку спеціалістів на основі сучасних досягнень науки і техніки, а також активне залучення до освітнього процесу висококваліфікованих науково-педагогічних працівників.

Інтернаціоналізація вищої освіти відіграє важливу роль у поєднанні навчання та досліджень. Дослідження американських вчених свідчать, що в університетах США та Великої Британії здобувачі залучаються до дослідницьких лабораторій уже з перших років навчання, що сприяє ранньому набуттю наукової компетентності. У Фінляндії широко використовують моделі навчання через дослідження, коли здобувачі у групах аналізують реальні проблеми та шукають їхні рішення.

У Німеччині діє підхід «Формування дослідника», коли кожен здобувач бере участь у наукових проєктах, а в навчальних планах закладені елементи експериментальної роботи. Це дозволяє здобувачам розвивати аналітичне мислення та практичні навички.

Концепція John Dewey (США) «learning by doing» (навчання через діяльність) заклала основи дослідницького підходу в освіті. У своїх роботах Dewey наголошував, що здобувачі повинні самостійно відкривати знання через експериментування та дослідження [3].

Brew Angela (Австралія) – займається дослідженням інтеграції науки та освіти у вищій школі. У книзі «Research and Teaching: Beyond the Divide» аналізує підходи до навчання через дослідження та їх вплив на здобувачів і викладачів [6].

Healey Mick (Велика Британія) – автор численних досліджень про взаємозв'язок між викладанням і дослідженням. Він розробив модель «The Research-Teaching Nexus», яка описує способи інтеграції дослідницької діяльності в освітній процес. У 2005 році Healey Mick запропонував модель зв'язку між викладанням і дослідженнями, що розрізняє чотири підходи залежно від змісту та рівня залученості здобувачів. Вони можуть вивчати результати досліджень, брати участь у дискусіях, самостійно проводити дослідження або освоювати методи наукової роботи [7].

Healey Mick & Jenkins Alan у своїй книзі «Developing Undergraduate Research and Inquiry» обґрунтовує важливість залучення здобувачів до наукових досліджень з ранніх курсів навчання, розглядаючи це як ключовий аспект університетської освіти [8].

Інтеграція дослідницької складової в освітній процес є ключовим елементом підготовки майбутніх фахівців. Бартош О. зазначає, що впровадження дослідницьких компонентів у освітні програми сприяє розвитку у здобувачів дослідницьких умінь та навичок, необхідних для їхньої професійної діяльності. Це може бути реалізовано через включення до освітніх компонентів елементів наукових досліджень [1].

Дослідження Отравенка О. підкреслює, що науково-дослідна робота здобувачів є органічним продовженням освітньої діяльності та ефективним засобом активізації пізнавальної активності, сприяє розвитку критичного мислення та самостійності. Вона включає написання рефератів, курсових, кваліфікаційних робіт, участь у наукових конференціях і проєктах, а також виконання дослідницьких завдань під час практики. Залучення здобувачів до науково-дослідної діяльності сприяє формуванню у них творчого та дослідницького потенціалу, що є важливим для їхньої майбутньої професійної діяльності [5].

Ворожбіт-Горбатюк В., Зозуля К., Собченко Т. у своїй статті «Науковий гурток в реалізації ідеї навчання через дослідження» досліджували досвід роботи наукового гуртка «Педагогічне коріння», підкреслюючи важливість формування навичок дослідника та критичного мислення у студентів [2].

Розглядаючи роль ціннісно-сміслової регуляції особистості у сфері професійних досягнень, підкреслимо значущість формування особистісної мотивації та ціннісних орієнтацій у науковій діяльності студентів. Успішність у дослідницькій роботі значною мірою залежить від індивідуальної зацікавленості, усвідомлення цінності науки та прагнення до професійного самовдосконалення. Важливою складовою ефективного навчання через дослідження є створення сприятливого освітнього середовища, яке сприяє розвитку самостійності та рефлексивних навичок студентів [4].

Незважаючи на очевидні переваги інтеграції навчання та досліджень, існує проблема недостатньої залученості здобувачів до науково-дослідної діяльності. Це може бути пов'язано з відсутністю мотивації, недостатньою кількістю ресурсів або недостатньою підтримкою з боку викладачів. Вирішення цієї проблеми вимагає розробки ефективних стратегій та підходів до інтеграції дослідницької складової в освітній процес.

Дослідження, проведене серед здобувачів спеціальності Дошкільна освіта Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, показало, що залучення до науково-дослідної діяльності сприяє підвищенню їхньої мотивації до навчання, розвитку критичного мислення та покращенню академічної успішності. Здобувачі, які брали участь у наукових проєктах, відзначили підвищення впевненості у своїх професійних навичках та готовності до майбутньої професійної діяльності.

Наведемо приклади дослідницької складової у освітніх компонентах. Так у освітньому компоненті «Організація ігрової діяльності в дошкільному віці» здобувачі досліджують вплив різних типів ігор на когнітивний та соціальний розвиток дітей, вплив освітнього середовища на ігрову активність дошкільників, аналізують ефективність використання сюжетно-рольових ігор для розвитку мовлення. У освітньому компоненті «Теорія та технології розвитку дитячої творчості» – здійснюють міні-дослідження щодо методів розвитку креативного мислення у дітей, аналізують сучасні технології стимулювання творчості, проводять аналіз впливу технік арттерапії на емоційний стан дітей або експериментують з нестандартними матеріалами у творчій діяльності. А у освітньому компоненті «Теорія та методика співпраці з родинами» – досліджують ефективні моделі комунікації між педагогами та батьками, ана-

лізують вплив партнерства на успішність освітнього процесу, розробляють рекомендації з удосконалення педагогічної просвіти родин.

Висновки. Інтеграція навчання та досліджень є невід'ємною складовою якісної професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Вона сприяє розвитку у здобувачів необхідних професійних компетентностей, підвищує їхню мотивацію до навчання та готує до вирішення складних завдань у майбутній професійній діяльності. Для досягнення цих цілей необхідно впроваджувати в освітній процес елементи науково-дослідної діяльності, забезпечувати підтримку здобувачів у їхніх наукових починаннях та створювати умови для розвитку їхнього дослідницького потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Бартош О.П. Інтеграція дослідницької складової до процесу навчання майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2023. Вип. 1 (52). С. 19–23. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.19-23>
2. Ворожбіт-Горбатюк В.В., Зозуля К.В., Собченко Т.М. Науковий гурток в реалізації ідеї навчання через дослідження здобувачів першого бакалаврського рівня вищої освіти (з досвіду ХНПУ імені Г.С. Сковороди). *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків, 2021. № 50. С. 19–29. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/items/2164aa32-6828-4b0b-ac40-237a0a0bc74f?utm_source=chatgpt.com
3. Дьюї Дж. Демократія і освіта / Джон Дьюї; пер. М. Олійник, І. Босак, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
4. Каньоса Н.Г. Ціннісно-сміслова регуляція особистості у сфері професійних досягнень. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. праць / К-ПНУ імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Н.В. Бахмат]. Київ: Міленіум, 2020. Вип.28 (1-2020). С. 254–264. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/207194>*
5. Отравенко О.В. Науково-дослідна робота як складова якісної професійної підготовки здобувача вищої освіти. *Вісник Луганського національного ун-ту імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2020. № 1 (332). С. 47–55. URL: https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6297?utm_source=chatgpt.com
6. Brew Angela. Research and Teaching. 2006. 10.1007/978-0-230-36502-5. URL: https://www.researchgate.net/publication/377562898_Research_and_Teaching
7. Healey M. Linking research and teaching to benefit student learning. *Journal of Geography in Higher Education*. 2005. 29(2). P. 183-201. URL: <https://trmodule.pupub.org/pub/z71yc5t3/release/5>
8. Healey Mick & Jenkins Alan. Developing Undergraduate Research and Inquiry. 2009. 156 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/256208546_Developing_Undergraduate_Research_and_Inquiry

Отримано: 17.03.2025

Ольга КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3100-2538>

РОЛЬ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

У статті досліджено проблему формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку. Здійснено аналіз філософських, психологічних і педагогічних аспектів цінностей, з'ясовано їх вплив на моральний розвиток особистості.

Ключові слова: гуманістичні цінності, молодший шкільний вік, моральне виховання, соціалізація, особистісний розвиток.

Актуальність теми. Формування гуманістичних цінностей у дітей молодшого шкільного віку є актуальною проблемою сучасної освіти. У процесі виховання важливо розуміти сутність понять «цінності», «гуманізм», «гуманістичні цінності» та їхню роль у розвитку особистості. Ці поняття впливають на формування світогляду дитини, її емоційного та морального розвитку, а також на соціальну адаптацію.

Цінності як категорія використовуються у різних галузях знань, оскільки визначають фундаментальні орієнтири людської поведінки. Вони є основою моральних переконань, соціальних норм і особистісних установок.

У філософії цінності розглядалися з різних точок зору. В античності вони визначалися через прагнення до блага (Платон, Аристотель), а в Середньовіччі – через морально-релігійні уявлення, що регулювали поведінку людини відповідно до божественних заповідей. В епоху Відродження та Нового часу цінності отримали індивідуалістичне трактування, де головною стала свобода особистості (Руссо, Кант, Спіноза). У XX столітті проблема цінностей стала предметом досліджень у рамках екзистенціалізму, структурного та гуманістичного підходів (Сартр, Гуссерль, Маслоу, Роджерс) [1].

У психології цінності пов'язані з мотивацією, соціалізацією та самосвідомістю особистості. А. Маслоу розглядав їх через призму ієрархії потреб, де на вищому рівні знаходиться самореалізація, що ґрунтується на гуманістичних ідеалах. Г. Олпорт наголошував на тому, що цінності є інтегральною частиною особистості й відображають її моральну та етичну спрямованість. О. Леонт'єв пов'язував цінності з діяльністю, підкреслюючи, що вони формуються в процесі взаємодії людини з навколишнім світом [5].

Мета публікації – дослідити сутність гуманістичних цінностей, їхню роль у формуванні особистості молодших школярів та обґрунтувати педагогічні підходи до їх виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманістичні цінності є складовою загальнолюдських і охоплюють чесність, доброту, справедливість, повагу, відповідальність, милосердя. Вони забезпечують гармонійний розвиток особистості, визначають етичні принципи поведінки та сприяють формуванню моральних якостей. Людина, яка орієнтується на гуманістичні цінності, вміє співпереживати, підтримувати інших, діяти відповідально та чесно.

Гуманістичні цінності відіграють особливу роль у процесі виховання дітей, оскільки вони закладають основи соціальної взаємодії. Вони проявляються у здатності до альтруїзму, доброзичливості, готовності допомагати іншим. Завдяки ним діти навчаються критично мис-

лити, оцінювати свої вчинки з позиції добра та справедливості. Гуманістичні цінності також сприяють розвитку емоційного інтелекту, що дозволяє краще розуміти почуття та переживання інших людей.

Відомий український науковець І. Бех стверджує, що особливе місце в ієрархії цінностей людини займають гуманістичні цінності, що характеризують індивідуальну культуру особистості та рівень її вихованості: добро, любов, патріотизм, справедливість, милосердя, відповідальність, совість тощо. Ці категорії взаємопов'язані між собою, взаємодоповнюють та взаємопроникають одна в одну. І хоча у кожної людини існує своя система цінностей та ціннісних орієнтацій, саме за допомогою гуманістичних цінностей забезпечується оволодіння нормами і правилами взаємодії з оточуючими людьми [3].

Аналіз наукових досліджень філософського, психолого-педагогічного напрямку підтверджує існування різних підходів до розуміння гуманістичних цінностей. Зокрема, рівень сформованості гуманістичних цінностей можна оцінювати через дотримання норм і принципів моральної поведінки, зокрема альтруїзму, визнання потреб і прав інших людей, повагу до людської гідності, прагнення до духовного саморозвитку, а також терпимість і толерантність до різних точок зору.

Основними характеристиками гуманістичних цінностей є сприйняття людини як найвищої цінності та здатність творити добро не заради власної вигоди, а заради інших, хто цього потребує [2].

Різні дослідники визначають гуманістичні цінності по-різному: О. Вишневський включає до них доброту, правду, любов, чесність, повагу, гідність, красу, мудрість, милосердя та щирість; С. Захаренко вважає основними добро, справедливість і милосердя; О. Киричук визначає ключові гуманістичні цінності як цінність людського життя, його недоторканність, повагу до людини, справедливість, честь, совість, правдивість, милосердя та доброту; І. Бех додає до них поняття честі, щастя, любові, патріотизму, відповідальності та совісті; О. Лавроненко трактує гуманістичні цінності як ставлення до інших людей, суспільства, природи та самого себе як до найвищої цінності, а також здатність свідомо обирати добро та систематично здійснювати гуманістичні вчинки [4].

Усі ці складові гуманістичних цінностей взаємопов'язані та утворюють цілісну систему.

На основі узагальнення ми визначили блок вічних гуманістичних цінностей, до яких належать: добропорядність, великодушність, товариськість, готовність допомогти, взаємодопомога, дружелюбність, самовідданість, взаєморозуміння, чесність, доброта, чуйність, співпереживання, гідність, м'якосердість, порядність, небайдужість, милосердя, щирість, доброзичливість, співчуття та людяність.

Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для засвоєння моральних норм, оскільки саме в цей період дитина активно розвиває соціальні навички, навчальні компетенції та емоційну сферу. Відбувається інтенсивний розвиток та якісні перетворення всіх процесів пізнавальної сфери: сприйняття, уваги, уяви, пам'яті, мислення, збагачується емоційно-вольова сфера. Дитина навчається з допомогою дорослих керувати своїми емоційними станами, долати імпульсивні бажання. У неї розвиваються наполегливість, витримка, самовладання. Наприкінці цього періоду пізнавальні процеси перетворюються на вищі психічні функції, яким притаманна довільність і опосередкованість. У цей час діти найбільш сприйнятливі до зовнішніх впливів, зокрема до моделей поведінки, які демонструють дорослі. Вихо-

вання гуманістичних цінностей здійснюється через навчання, спілкування, соціальну взаємодію та особистий приклад учителів і батьків.

На думку українських психологів О. Сергєєнкової, О. Столярчук, О. Коханової, О. Пасєки, цьому сприяють основні види діяльності дитини молодшого шкільного віку у школі і вдома, такі, як навчання, спілкування, гра, художня діяльність, праця тощо. Психологічні особливості молодших школярів дозволяють їм оцінювати та контролювати свої дії та вчинки [7].

Висновки. Гуманістичні цінності відіграють ключову роль у становленні особистості, оскільки вони впливають на її моральні переконання, соціальну взаємодію та емоційний інтелект. Формування гуманістичних цінностей у молодшому шкільному віці потребує цілеспрямованого підходу, що включає освітні, виховні та соціальні аспекти. Виховання на основі гуманізму сприяє розвитку відповідальної, чуйної та морально стійкої особистості, яка здатна будувати гармонійні відносини в суспільстві. Сучасне суспільство потребує людей, які мають високий рівень гуманістичної свідомості, здатних до самореалізації та співпраці. Тому важливо приділяти увагу формуванню гуманістичних цінностей у дітей з раннього віку, забезпечуючи їм сприятливе середовище для їхнього всебічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Боришевський М.Й. Гуманізм педагогічної системи В.О. Сухомлинського. *Початкова школа*. 2017. №10-11. С. 4-6.
2. Ковальчук О.В. Загальнолюдські цінності у світлі педагогічної науки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Т. 3. С. 111-115.
3. Ковальчук О.В., Довгань О.С. Проблема виховання гуманності у дітей молодшого шкільного віку: психолого-педагогічний аспект. *Фахова підготовка вчителя початкової школи в умовах реформування освіти*: колективна монографія. Київ: Міленіум, 2020. С. 65-74.
4. Ковальчук О.В. Гуманістичні цінності молодших школярів: технології виховання: монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. 96 с.
5. Миронова О.І. Формування гуманістичних цінностей учнів засобами образотворчого мистецтва: методичний посібник. Київ: Освіта, 2019. 258 с.
6. Резнік Н.О. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/4_2011/20.pdf
7. Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

Отримано: 17.03.2025

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ: ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ТЕНДЕНЦІЇ (КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

У статті розглядаються ідеї розвитку військово-патріотичного виховання в педагогічній думці кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, педагогіка, національна самосвідомість.

Актуальність теми. В Україні військово-патріотичне виховання є ключовим напрямом державної та суспільної діяльності, спрямованим на розвиток національної свідомості громадян. Воно ґрунтується на суспільно-державних цінностях, таких як самобутність, свобода, єдність і гідність. Основними завданнями цього процесу є формування патріотизму, поваги до Конституції та законів України, готовності захищати незалежність і територіальну цілісність держави, а також утвердження європейських цінностей у суспільстві.

Мета публікації – проаналізувати основні підходи та напрями розвитку військово-патріотичного виховання в українській педагогіці в кінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема розвитку концепцій військово-патріотичного виховання в українській педагогічній теорії з кінця ХХ до початку ХХІ століття є актуальною і широко дослідженою вітчизняними науковцями. Зокрема, В. Кремен досліджував питання національного виховання в умовах незалежної України, включаючи аспект військово-патріотичного виховання в контексті педагогічної теорії і практики кінця ХХ – початку ХХІ століття; Т. Лукашенко розробляла питання розвитку національної свідомості та військово-патріотичного виховання в освіті в період змін у суспільстві, зокрема в умовах після здобуття незалежності; О. Савченко досліджувала питання розвитку патріотизму серед молоді, зокрема в контексті сучасних військово-патріотичних підходів в освіті.

Дана проблема є ключовою для подальшого розвитку педагогічної теорії та практики, оскільки військово-патріотичне виховання відіграє важливу роль у формуванні цінностей, громадянської позиції та патріотичного ставлення до країни у наступних поколіннях.

Г. Мосолов підкреслював, що військово-патріотичне виховання є логічним продовженням патріотичного виховання. Останнє спрямоване на формування у дорослих і молоді необхідних морально-політичних, бойових та психологічних якостей, які дозволяють їм гідно виконувати свій обов'язок із захисту Вітчизни [2].

Військово-патріотичне виховання спрямоване на формування у молоді моральних якостей воїна-патріота, розвиток готовності до захисту Батьківщини, а також на виховання поваги та шанобливого ставлення до військової служби, героїчних традицій народу та Збройних Сил. Важливим аспектом є також зацікавлення військовою професією та розвиток відданості військовій службі. Враховуючи ці складові, З. Цимерінова визначає військово-патріотичне виховання як окремий напрям морального виховання, який тісно взаємопов'язаний із військовою освітою та фізичною підготовкою [2].

Стратегічний курс України на наближення до євроатлантичної спільноти, перетворення Збройних Сил України відповідно до норм і стандартів НАТО, а також виклики, пов'язані з обороною територіальної цілісності та суверенітету держави, зумовлюють необ-

хідність консолідації суспільства перед загрозами з боку Російської Федерації. У цих умовах зростає суспільний запит на підвищення ефективності військово-патріотичного виховання.

У контексті гібридної війни, яку ще веде Росія проти України, особливої актуальності набуває питання поєднання та реалізації ідей військово-патріотичного виховання. Сучасні виклики зумовлюють потребу в якісній підготовці громадян до оборони своєї держави, водночас вимагаючи врахування нових аспектів військової загрози.

Важливо відзначити, що у гібридній війні Росія застосовує не лише традиційні військові засоби, а й політичні, економічні, інформаційні та інші методи впливу. Це вимагає глибокого усвідомлення загрози та формування комплексного підходу до військово-патріотичного виховання.

З огляду на європейський вектор розвитку України, сучасне військово-патріотичне виховання має сприяти формуванню громадянської свідомості, дотриманню принципів правої держави та відповідності європейським цінностям. Сучасні дослідники пропонують такі підходи до його реалізації:

- інтеграція європейських цінностей у виховний процес, що передбачає акцент на правах людини, демократичних засадах, свободі;
- формування культури міжнаціональної толерантності, виховання поваги до різних культур, мов та традицій, що є важливим у контексті європейської інтеграції;
- залучення молоді до міжнародних обмінів, проєктів співпраці, що сприяє розширенню світогляду та набуттю нових знань;
- виховання активних громадян, які усвідомлюють важливість миру та беруть участь у миротворчих ініціативах, співпраці з міжнародними організаціями задля стабільності та безпеки;
- опанування знань і навичок у сфері безпеки та оборони відповідно до європейських стандартів;
- розвиток критичного мислення, аналітичних здібностей та вміння оцінювати інформацію для ефективного реагування на сучасні виклики [1;3].

Висновки. Отже, наприкінці XX – на початку XXI століття військово-патріотичне виховання в українській педагогіці зазнало активного розвитку, зумовленого необхідністю формування національної самосвідомості, готовності молоді до захисту держави та зміцнення державної політики у цій сфері. Інтеграція військово-патріотичного компонента в освітні програми, діяльність молодіжних організацій та вплив соціально-політичних подій сприяли посиленню військово-патріотичного виховання. Водночас актуальними залишаються питання системності, кадрового забезпечення та ресурсної підтримки, що потребують подальшого удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Н. Модерна українська ідентичність як основа формування європейськості майбутньої еліти. *Обдаровані діти – скарб нації!:* матер. III Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 18-23 серп. 2022 р.). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 139–149.
2. Зубалій М. *Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді.* Київ, 2010. Т. 1. 272 с.
3. *Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика: монографія.* / авт. кол.: Александрова О.С., Левітас Ф.Л., Салата О.О., Шепетяк О.М., Матвійчук О.Є., Петрошук Н.Р. та ін.; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф.Л.; наук. ред. Александрової О.С., Салати О.О.]. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.

Отримано: 17.03.2025

Ярослав КУРІВСЬКИЙ

аспірант 3 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4001-7803>

ІНТЕГРОВАНЕ НАВЧАННЯ В ІНКЛЮЗИВНІЙ ОСВІТІ: СИНТЕЗ ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ

Дослідження спрямоване на аналіз та апробацію інтегрованих підходів у навчанні дітей з особливими освітніми потребами (ООП).

Ключові слова: інтегроване навчання; інклюзивна освіта; ООП; педагогічні інновації.

Актуальність теми. Сучасні виклики освітньої системи, зокрема забезпечення рівних можливостей для дітей з особливими освітніми потребами, обумовлюють необхідність трансформації традиційних педагогічних підходів. Інтегроване навчання, що базується на синтезі змістових компонентів та методик, є потужним інструментом для створення умов, у яких кожна дитина має змогу реалізувати свій потенціал. Дослідження. Е.С. Вільчовського, О.І. Куроки [1] підтверджують ефективність використання інтеграції фізичної культури в освітній процес для гармонійного розвитку дітей з ООП.

Мета роботи – дослідження ефективності інтегрованих підходів у освітньому процесі для адаптації освітнього середовища до індивідуальних потреб дітей з ООП. Завдання дослідження включають аналіз сучасних педагогічних практик, розробку універсальної моделі інтегрованого навчання та її апробацію у реальних умовах

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженні розглянуто теоретичні засади інтегрованого навчання, яке поєднує різноманітні цілі, методи та матеріали, адаптовані до потреб учнів. Аналіз педагогічної літератури свідчить, що використання інтегрованих методик сприяє розвитку соціальних та комунікативних навичок дітей (Гурєєва, Черненко, Дорошенко, ініціали 2020). Практичні дослідження Н.П. Дічек [4] демонструють позитивний вплив таких стратегій на адаптацію навчального процесу до сучасних викликів, включаючи наслідки пандемії та воєнного стану. Одним із ключових аспектів є адаптація навчальних програм до індивідуальних можливостей учнів. За результатами досліджень Г. А. Єдинака [5], інтеграція фізичного виховання та спеціально розроблених програм сприяє підвищенню академічної успішності та загального розвитку дітей з церебральним паралічем. Крім того, впровадження партнерських відносин між школами, батьками та фахівцями покращує освітній клімат та сприяє реалізації інклюзивних практик.

Інтегроване навчання є ефективним механізмом трансформації освітнього процесу, забезпечуючи індивідуальний підхід до дітей з ООП. Результати роботи підкреслюють необхідність постійного вдосконалення педагогічних технологій з урахуванням сучасних викликів [6]. Проведене дослідження дозволило визначити інтегроване навчання як ефективний засіб трансформації освітнього процесу, спрямованого на створення рівних можливостей для дітей з особливими освітніми потребами. Синтез педагогічних підходів, заснований на використанні сучасних методик і міждисциплінарних стратегій, підтвердив свою доцільність як інструмент адаптації освітнього середовища до індивідуальних особливостей учнів.

На основі аналізу науково-педагогічної літератури та результатів емпіричних досліджень було виявлено, що:

1. Інтегроване навчання сприяє формуванню інклюзивного середовища, яке підтримує гармонійний розвиток дітей з ООП, враховуючи їхні фізичні, соціальні та когнітивні особливості.

2. Впровадження інтегрованих підходів у навчальний процес дозволяє покращити академічні показники, формувати соціальні та комунікативні навички, а також сприяти більш ефективній адаптації дітей у суспільстві.

3. Використання дитиноцентричного підходу в поєднанні з інтеграцією змісту і методів навчання створює умови для всебічного розвитку особистості дитини та її подальшої соціальної інтеграції.

Особливе значення має модернізація педагогічних технологій, зокрема розробка універсальної моделі навчання, що базується на принципах індивідуалізації, співпраці та партнерства між учасниками освітнього процесу. Це включає тісну взаємодію між школами, батьками та фахівцями, спрямовану на забезпечення сталого розвитку інклюзивної освіти.

Висновки. Результати роботи також підкреслюють необхідність подолання бар'єрів, зумовлених історичними та культурними чинниками, зокрема спадщиною дефектології, що впливає на сприйняття інвалідності у суспільстві. Подолання таких перешкод є важливим завданням для формування позитивного освітнього клімату.

Крім того, у дослідженні було доведено, що впровадження інтегрованого підходу потребує врахування сучасних викликів, таких як наслідки пандемії та воєнного стану. Це вимагає розробки інноваційних методик, здатних забезпечити стабільний освітній процес навіть в умовах кризи.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що інтегроване навчання є не лише освітньою інновацією, але й ключовою складовою стратегії розвитку інклюзивного суспільства. Подальші дослідження в цьому напрямі повинні бути зосереджені на:

1. Розробці новітніх методичних інструментів для інтегрованого навчання;
2. Удосконаленні системи підготовки педагогічних кадрів для інклюзивної освіти;
3. Залученні міжнародного досвіду для адаптації освітніх практик до умов української школи.

Таким чином, впровадження інтегрованих підходів сприятиме створенню універсальної освітньої системи, яка відповідатиме сучасним викликам і потребам кожної дитини, незалежно від її особливостей. Це є фундаментом для розвитку рівноправного суспільства, у якому кожен матиме можливість реалізувати свій потенціал.

Список використаних джерел:

1. Вільчковський Е.С., Курок О.І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного віку. Київ: Університетська книга. 2023. 426 с.
2. Галаманжук Л.Л. Концепція розвитку превентивної рухової активності дітей дошкільного віку у процесі занять фізичною культурою. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2015. 1. С. 36-43.
3. Гурєєва А.М., Черненко О.Є., Дорошенко Е.Ю. Теорія і методика фізичного виховання: основи спеціальної термінології у фізичному вихованні: навч. пос. Запоріжжя: ЗДМУ. 2020. 78 с.
4. Дічек Н.П. Парадигми розвитку та тенденції реформування шкільної освіти в Україні у добу незалежності: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2022. 507 с.

5. Єдинак Г.А. Фізичне виховання дітей з церебральним паралічем: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А. 2009. 394 с.
6. Воронецький В.Б. Рухова активність як складова змісту освіти у вищому навчальному закладі. *Журнал освіти, науки і спорту*. 2015. 5(7). С. 620-630.

Отримано: 17.03.2025

Ірина КУЧИНСЬКА

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5025-4920>

УСПІШНА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ КЕРІВНИКА СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті акцентується увага на ключових аспектах успішної професійної діяльності сучасного освітнього менеджера.

Ключові слова: успішна діяльність, принципи, освітній менеджмент, організаційна культура.

Актуальність теми. В умовах сьогодення, у період значних освітніх реформ погляди науково-педагогічних працівників все більше концентруються на удосконаленні педагогічних технологій, їх значущості та позитивної результативності. Педагогі прагнуть визначити оптимальний природний алгоритм, що раціоналізував би діяльність суб'єктів навчання і виховання стосовно підвищення ефективності навчально-виховного процесу. Ми розуміємо, що успішна технологізація навчально-виховного процесу означає відмову, від довільності, невизначеності у побудові педагогічного процесу і перехід до чіткої наукової вмотивованості кожного його елементу, етапу, максимальної спрямованості на ефективний результат [1].

Сучасна освіта має готувати людину, котра здатна жити в динамічно змінному світі, сприймати його змінність як суттєву складову власного способу життя [2]. Трансформаційні процеси та неперервна інформаційна змінність обумовлюють введення молодшої людини в дуже складну систему суспільних взаємовідносин, вимагають від неї здатності до нестандартних і швидких рішень. У цьому аспекті, акцентується, що тільки *інноваційна* за сутністю освіта може сформувати людину, яка живе за сучасними інноваційними законами глобалізації, є всебічно розвиненою, самостійною, самодостатньою особистістю, котра керується в житті власними знаннями і переконаннями [3].

Варто усвідомлювати, що реформування освіти досягне своєї стратегічної мети лише тоді, коли модернізація освіти набуде ознак еволюційно-прогностичного процесу, який, із одного боку, опирається на позитивні надбання національної науки і практики, а з другого – адекватно реагує на запити й тенденції всього суспільного розвитку [4].

В епоху глобалізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій, освіта вже не є лише інструментом для передачі знань, але й стала важливим способом формування інноваційного мислення та всебічного розвитку. Менеджери у сфері освіти відіграють у цьому процесі життєво важливу роль, а інноваційні технології та методи управління освітою стають основною силою, що сприяє прогресу в освіті.

Актуалізація питань перспективного менеджменту, інноваційного освітнього розвитку, становлення та зміст нових технологій навчання і виховання, професійної готовності до впровадження інноваційних освітніх технологій з урахуванням сучасних пріоритетів освіти залишаються перспективними та значущими (І. Бех, В. Кремень, С. Сисоєва, Г. Єльнікова, З. Рябова та ін.). Ця проблематика є прерогативою у дослідженнях Університету менеджменту освіти НАПН України, Інституту педагогіки НАПН України.

Метою публікації є висвітлення ключових принципів успішного сучасного освітнього менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайно важливо, щоб у своїй діяльності керівник закладу освіти дотримувався основних принципів педагогічного менеджменту, завдяки яким побудований ним процес технологізації освітньої діяльності буде відбуватися більш конструктивніше, якісніше та інноваційніше. Вважаємо за потрібне, акцентувати увагу на ключових принципах, а саме: *принцип єдності централізму та демократії; принцип соціальної детермінації; принцип гуманізації і психологізації; принцип правової пріоритетності та законності; принцип науковості та компетентності; принцип інформаційної достатності в педагогічному менеджменті; принцип аналітичного прогнозування; принцип оперативного регулювання; принцип зворотного зв'язку; принцип наступності і перспективності; принцип стимулювання кадрів у професійній діяльності менеджера освіти; принцип фінансової і ділової ініціативи.*

Безумовно, ці принципи стануть вагомими і важливими у процесі формування управлінської культури сучасного менеджера освіти.

Наголосимо, що управлінська культура менеджера освіти – це система інтегральних характеристик управлінських якостей керівника, що складається із *ціннісних основ управлінської діяльності, гуманістично зорієнтованих моделей поведінки, відповідного стилю управління, інноваційних управлінських технологій.*

Вважаємо за необхідне, підкреслити, що до складових управлінської культури менеджера освіти відносять: управлінську етику; організаційну культуру; загальну культуру особистості; розумову культуру; комунікативну культуру або культуру спілкування.

Загальновизнано, що рівень управлінської культури є важливим показником рівня професіоналізму. Визначальними характеристиками рівня управлінської культури у діяльності керівника виступають ціннісні основи управління, моделі поведінки керівника, стилі управління.

Важливу роль у становленні нової управлінської культури відіграють ціннісні основи управління, до складу яких входить нове управлінське мислення (життєва позиція керівника, цінності освіти, цінності людини, духовні цінності), нова стратегія управління, *нові управлінські технології.* Ціннісні орієнтири в управлінні закладом освіти виступають сьогодні важливим показником рівня організаційної культури, рівня мотивації до інноваційних змін у вищій школі, рівня згуртованості організації, рівнем розвитку навчального закладу. При ціннісному управлінні посилюється рівень цілепокладання, що набуває переважно мотиваційного характеру, зростає функція підтримки, забезпечується розвиток творчого потенціалу науково-педагогічного персоналу.

Висновки. Використання сучасних інноваційних технологій та методів управління освітою відкриває нові шляхи підвищення *якості* освіти. Від прийняття рішень на основі індивідуальних даних студента до персоналізованого навчання, від міждисциплінарного

співробітництва до соціально-емоційного навчання, ці технології та методи не тільки змінюють певні способи надання освіти, але й сприяють більш цілісному розвитку студентства.

Список використаних джерел:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: науково-метод. посібник. Київ: ІЗМН. 1998. 204 с.
2. Карпенчук С.Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки): монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2013. 688 с.
3. Кучинський С.А. Військово-патріотичне виховання студентської молоді у вищому навчальному закладі в умовах сьогодення. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Київ: Міленіум. 2015. Вип. 18. С. 73-77.
4. Поліщук С.В., Кучинський С.А. Історична ретроспектива розвитку громадянського виховання в Україні (XIX-XX ст.). *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Н.В. Бахмат]. Київ: Міленіум. 2022. Вип. 32. С. 82-94.
5. Філософський енциклопедичний словник / Національна Академія наук України. Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди; гол. редколегії В.І. Шинкарук. Київ. Абрис. 2002. 742 с.

Отримано: 17.03.2025

Інна ЛЕБІДЬ

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9221-2067>

РЕФЛЕКСИВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК НОВА УПРАВЛІНСЬКА ПАРАДИГМА

Надбання рефлексії, як професійної якості, визначається як одна з базових якостей підготовки майбутнього менеджера освіти до рефлексивного управління.

Ключові слова: *управління, рефлексивне середовище, менеджер освіти, рефлексивна компетентність.*

Актуальність теми. Сучасний етап підготовки менеджерів освіти відбувається у середовищі, що характеризується нелінійністю та відкритістю, тому актуалізуються проблеми зміни професійної свідомості менеджера освіти, необхідність переосмислення стратегії управління, засвоєння нових ціннісних орієнтирів професійної діяльності. Необхідність швидкої адаптації до нових умов, вирішення різномірних управлінських завдань вимагає переходу на рефлексивний рівень мислення, що обумовлює необхідність формування у менеджерів освіти рефлексивної компетентності та готовності до рефлексивного управління. Тому особливої значущості набувають завдання дослідження закономірностей формування рефлексивного управління у майбутніх менеджерів освіти, здатних давати адекватні відповіді викликам сучасного світу, бути ефективними в умовах зростаючої складнокоординованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз змісту праць вітчизняних та зарубіжних учених (О. Анісімова, О. Боднар, Т. Давиденко, Л. Даниленко, Г. Сльникової, В. Кобзара, В. Лепського, В. Луначека, В. Маслова, Н. Островерхової, Є. Хрикова, І. Шала-

єва, Г. Щедровицького) з проблем наукового управління в галузі освіти свідчить про необхідність цілісного підходу до вивчення сучасних підходів щодо підготовки менеджерів освіти. З позицій рефлексивного підходу (А. Авілов, О. Бех, Ю. Бех, Т. Бурлакова, Є. Варламова, Т. Давиденко, С. Степанов, С. Немченко) передбачається стимулювання внутрішніх зусиль особистості: її саморозвиток, прагнення до особистісного та професійного росту.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що в педагогічній теорії і практиці зростає професійна зацікавленість та активізується робота з цієї проблеми.

С. Немченко, доводить, що рефлексивне управління – це концепція, що базується на принципах рефлексивного управління, зокрема:

1. Рефлексія як основний механізм – керівники аналізують власні думки, мотивації та стратегії, а також оцінюють дії й реакції інших учасників управлінського процесу.
2. Гнучкість і адаптивність – замість жорстких директивних методів застосовуються підходи, що дозволяють швидко адаптуватися до змін.
3. Моделювання поведінки опонентів і партнерів – управлінці прогнозують реакції підлеглих, конкурентів чи інших суб'єктів управління та коригують свою стратегію відповідно.
4. Діалогічність – управлінський процес базується на комунікації, обміні ідеями та конструктивному зворотному зв'язку.
5. Самонавчання та розвиток – учасники управлінського процесу безперервно навчаються, аналізують минулі рішення та вдосконалюють свої підходи [1].

Ця парадигма наголошує на взаємодії, передбаченні поведінки учасників управлінського процесу та гнучкому реагуванні на зміни.

Розгляд закладу освіти у якості педагогічної системи з рефлексією дає змогу стверджувати, що він постійно осмислює свій минулий індивідуальний досвід та реалізує закладені в цьому досвіді можливості, створює нові можливості згідно з цим переосмисленням. Це ще раз підкреслює те, що рефлексія це процес у якому пов'язані між собою минуле, сучасність та майбутнє «Рефлексія це роздуми про минуле спрямовані в майбутнє» [2].

Важливою особливістю рефлексивного управління є зворотний зв'язок та його роль в управлінні закладом освіти. Зворотний зв'язок сприяє значному підвищенню ефективності обміну інформацією у ситуаціях управлінського впливу. Двосторонній обмін інформацією, за наявності можливості для зворотного зв'язку, у порівнянні з одностороннім, коли зворотний зв'язок відсутній, хоча і проходить доволі повільно, але ефективно знімає напругу, більш точний та підвищує впевненість у інтерпретації повідомлень [1]. Зворотний зв'язок здійснюється в управлінській діяльності у вигляді різноманітних рефлексивних процесів, а під час практичної взаємодії керівника з членами педагогічного колективу, що дає йому можливість адекватно розуміти їх. Він встає на позицію іншої людини (підлеглого), щоб пізнати його та себе. Це знання є основою узгодження та завдяки цьому учасники управлінського процесу формують у себе установку на співпрацю, а не конкуренцію. Зворотні зв'язки у вигляді рефлексивних процесів створюють відношення, що обумовлюють відкритість особистісного досвіду для іншого [3].

Рефлексивні процеси супроводжують самоаналіз та самооцінку учасників взаємодії. Таким чином, рефлексивні процеси забезпечують керівнику зворотний зв'язок з боку учасників освітнього процесу відносно своєї особистості та своїх впливів на них, що дає можливість здійснювати управління відповідно до важливих соціальних потреб та інтересів членів спільноти закладу освіти.

Варто зазначити, що у зв'язку з тим, що заклад освіти є соціальною системою з рефлексією та володіє здатністю до самокерованого розвитку на основі особистісних тенденцій. Управління закладом освіти розглядається з точки зору забезпечення цілевідповідної спрямованості розвитку через надання підстав учасникам освітнього процесу, що надає їм змогу самостійно випрацьовувати рішення та способі їх реалізації.

Висновки. Ми глибоко переконані, що рефлексивне управління – це сучасний підхід, що забезпечує високу ефективність управлінських процесів завдяки аналізу, передбаченню та адаптації до змін. Воно стає основою для прийняття рішень в умовах нестабільності та складності, допомагаючи керівникам діяти більш усвідомлено та результативно.

Таким чином, рефлексивне управління, можна визначити як спрямовану самоорганізацію в системі «суб'єкт-суб'єктних» відносин. Створення інноваційної організації пов'язано з рефлексивним управлінням.

Список використаних джерел:

1. Немченко С.Г. Теоретичні і методичні засади підготовки керівника загальноосвітнього навчального закладу до рефлексивного управління у педагогічних університетах: монографія. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. 408 с.
2. Управління освітою: рефлексивний підхід: колективна монографія / Сергій Немченко, Олександр Голік, Ольга Старокожко, Марк Елькін, Ірина Шумілова, Ксенія Тільчарова, Павло Кошелев, Василь Крижко / за заг. ред. проф. В.В. Крижка. Бердянськ, Видавець Ткачук О.В., 2016.
3. Немченко С.Г., Лебідь О.В. Рефлексивна культура як інваріанта якісного прояву професійної культури керівника закладу освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітніх школах*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2022. Вип.4 (57). С. 338-343.

Отримано: 17.03.2025

Олеся МАРТИНА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2829-5483>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В УМОВАХ УПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті описано організаційно-педагогічні умови реалізації принципів педагогіки партнерства в початкових класах Нової української школи.

Ключові слова: педагогіка партнерства, початкова школа, Нова українська школа.

Актуальність теми визначається умовами сучасної перебудови освітньої галузі та впровадженням Концепції «Нова українська школа», де одним із напрямів оптимізації освітнього процесу є його спрямування на демократизацію взаємовідносин педагога з учнями, колегами, батьками. Педагогіка партнерства – один із компонентів формули Нової української школи, що містить систему методів і прийомів виховання та навчання на засадах гуманізму й творчого підходу до розвитку особистості. Освіта в усі часи вважається цінністю, бо є основою економічно-

го розвитку суспільства, одним з чинників соціальної стабільності, джерелом зростання інтелектуального ресурсу і духовно-морального потенціалу населення держави [1].

Саме тому концепція Нової української школи базується на якісно новому рівні побудови взаємовідносин між учителями, учнями та їхніми батьками [2]. Частиною формули НУШ є педагогіка партнерства, а саме трикутник «учень – учитель – батьки». Передбачається, що родина має залучатися до навчання дитини, співпрацювати зі школою, учителем. Метою такої партнерської взаємодії є інтеграція батьків учнів у педагогічний процес через створення необхідних умов для залучення сім'ї до супроводу дитини в освітньому процесі. Саме тому впровадженню педагогіки партнерства в початковій школі приділяється все більше уваги [5, с. 44].

Педагогіка партнерства в системі освіти є об'єктом особливої уваги дослідників. Такі педагоги-класики, як І. Огієнко, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, І. Волков, І. Іванов, О. Захаренко, А. Макаренко, В. Караковський, С. Лисенкова, В. Шаталов наголошували на важливості встановлення партнерських відносин між учителем та учнем, між учителем і батьками, між школою і батьківською громадою. Сучасні дослідники приділяли багато уваги питанням педагогіки партнерства, зокрема П. Байдаченко, В. Бакірова, І. Гавриленко, Г. Задорожний, О. Іонова, А. Рибіна, В. Жураковський, І. Мачуліна, З. Сазонова, О. Скідіна, Л. Хижняк, та інші, які аналізують різні аспекти цього питання.

Проте, звертаючись до проблеми узагальнення та систематизації педагогічного партнерства, треба зазначити, що ще досить мало уваги приділяється цьому аспекту.

Мета статті полягає в окресленні організаційно-педагогічних умов реалізації принципів педагогіки партнерства в Новій українській школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність педагогіки партнерства полягає в демократичному та гуманному ставленні до дитини, забезпеченні їй права на вибір, на власну гідність, на повагу, права бути такою, якою вона є, а не такою, якою хоче її бачити вчитель. Стосунки партнерства складаються там, де діти й дорослі об'єднані спільними поглядами та прагненнями. Педагогіка партнерства бачить в учневі добровільного і зацікавленого соратника, однодумця, рівноправного учасника педагогічного процесу, турботливого і відповідального за його результати [4, с. 84].

Сучасне навчання і виховання учнів вимагає нової педагогічної етики, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага та творче співробітництво вчителя та учня. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра); зумовлює використання особистісного діалогу як форми навчального спілкування, що домінує, спонукає до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій; включає спеціально сконструйовані ситуації вибору, авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання. Принципово важливою є орієнтація партнерської діяльності вчителя та учня на розвиток творчості – творчої активності, творчого мислення, здібностей до адекватної діяльності в нових умовах [3, с. 85].

Від того, як складаються відносини між педагогами, учнями та їхніми батьками залежать і досягнення в розвитку та вихованні дітей. Тільки у процесі співпраці педагогів і батьків можна успішно вирішувати проблему розвитку школяра. Форми і методи роботи з батьками мають бути спрямовані на підвищення педагогічної культури батьків, на зміцнення взаємодії школи та сім'ї, на посилення її виховного потенціалу. Процес взаємодії сім'ї і

школи спрямований на активне включення батьків в освітній процес, у позаурочну дозвіллеву діяльність учнів, на співпрацю з учнями і педагогам.

Ефективність навчання та виховання учнів значно залежить від того, наскільки тісно взаємодіють школа, вчитель і батьки.

Форми взаємодії педагогів і батьків – це організація їхньої спільної діяльності й спілкування.

Розглянемо детальніше найпоширеніші форми взаємодії вчителя початкових класів із батьками учнів:

- форми дозвілля (підготовка концертів, шкільні свята, вистав, конкурси, змагання тощо);
- форми трудової діяльності (генеральне прибирання, оформлення кабінету тощо);
- форми пізнавальної діяльності (тренінги, батьківські збори, дні відкритих дверей, відкриті уроки тощо) [5, с. 85].

Однак учитель повинен розуміти, що розмаїття форм і методів не завжди забезпечує успіх роботи. Головне завдання вчителя початкових класів – зробити батьків учнів своїми однодумцями, союзниками, створити демократичний стиль відносин.

Упроваджуючи принципи педагогіки партнерства у свою практичну діяльність, педагогу необхідно враховувати, що шкільне освітнє середовище – це простір дитинства, який будується на засадах рівності, діалогізму, співрозвитку, прийняття; переосмислення ролі вчителя вимагає від нього оновлення професійного мислення і відповідних цілеспрямованих дій: постійного аналізу власної педагогічної діяльності; орієнтації на самоосвіту; відстеження результативності своєї роботи через систему моніторингу та самомоніторингу.

Висновки. Педагогічне партнерство – це система взаємодії між основними суб'єктами освітнього процесу (якими є вчителі – учні – батьки), яка реалізується на принципах партнерства, чітко окреслених в Концепції НУШ (повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у стосунках; діалог – взаємодія – взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей). Саме тісна взаємодія, рівноправність та повага в системі педагогічного партнерства допомагає досягати спільної мети, а саме – розвитку особистості учня як суб'єкта життя, навчання і професійного зростання.

Список використаних джерел:

1. Державний стандарт початкової освіти (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#n8>
2. Закон «Про освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Кондратьєва А.В. Упровадження педагогіки партнерства в початковій школі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*: зб. наук. праць / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 83. С. 84-87.
4. Кравчинська Т.С. Педагогіка партнерства: основні ідеї, принципи та сутність. *Підготовка керівних та педагогічних кадрів до реалізації Концепції Нової української школи*: зб. ст. Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., 6 квітня 2017 р. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2017. С. 85–88.

5. Мартіна О.В., Третяк Н.В., Гордійчук М.С. Основні чинники організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу в умовах Нової української школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*: збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Н.В.Бахмат]. Київ: Міленіум, 2023. Вип. 34 (1–2023). С. 85-97.

Отримано: 17.03.2025

Олександр МЕЛЬНИК

аспірант 3 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-7997-4729>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОЄКТНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Розглянуто організаційно-методичні аспекти формування проєктно-дослідницької діяльності у підготовці майбутніх педагогів. Визначено ключові принципи, методи та форми впровадження цієї діяльності в освітній процес.

Ключові слова: проєктно-дослідницька діяльність, майбутні педагоги, організаційно-методичні засади, компетентнісний підхід, інноваційні технології.

Актуальність теми. Сучасна система освіти потребує висококваліфікованих педагогів, здатних до самостійного аналізу освітніх процесів, розробки інноваційних методик та впровадження ефективних навчальних технологій. У цьому контексті проєктно-дослідницька діяльність відіграє ключову роль, оскільки сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей та професійних компетентностей майбутніх учителів. Важливим є розробка ефективних організаційно-методичних підходів до формування цієї діяльності у студентів педагогічних спеціальностей.

Метою даної публікації є визначення особливостей організаційно-методичних аспектів формування проєктно-дослідницької діяльності у майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проєктно-дослідницька діяльність є ключовим елементом у професійній підготовці майбутніх педагогів. Ряд науковців досліджували її вплив на формування необхідних компетентностей у студентів педагогічних спеціальностей.

Зокрема, Н. Попова у своїх працях зазначає, що залучення студентів до виконання дослідницьких проєктів під час вивчення професійно орієнтованих дисциплін сприяє інтеграції теоретичних знань із практичними навичками та розвитком пізнавальної активності. Така діяльність формує здатність до розв'язання значущих проблем та досягнення результатів, які мають теоретичне або прикладне значення у майбутній професійній діяльності [5].

У своїх дослідженнях О. Гриб'юк наголошує на важливості розробки спеціальних методик, які сприяють розвитку дослідницьких навичок, таких як аналіз наукових джерел, планування наукових проєктів та критичне осмислення інформації [1].

Ряд вчених (М. Нестерова, М. Лаврук, П. Мороз) підкреслюють: необхідність розробки спеціальних методик, які б сприяли формуванню дослідницьких навичок, таких як аналіз наукових джерел, планування наукових проєктів, критичне осмислення інформації та вміння презентувати результати досліджень [2]; важливу роль у підготовці майбутніх педагогів на-

ставників, які мають здійснювати супровід досліджень здобувачів вищої освіти [4]; важливість психолого-педагогічних аспектів для успішної організації проєктно-дослідницької діяльності, зокрема мотивації студентів, розвиток їх критичних навичок, саморегуляція та здатність до самостійної роботи [3].

Таким чином, проєктно-дослідницька діяльність має бути інтегрованою частиною освітнього процесу і сприяти розвитку у здобувачів вищої освіти не лише теоретичних знань, але й практичних умінь, необхідних для професійної діяльності.

Зауважимо, що проєктно-дослідницька діяльність базується на компетентнісному, особистісно орієнтованому та діяльнісному підходах. Її основні завдання полягають у формуванні у здобувачів вищої освіти умінь самостійно здійснювати науковий пошук, аналізувати результати та робити висновки; впровадженні методів активного навчання, що сприяють розвитку ініціативності, креативності та аналітичного мислення; опануванні методикою проєктної роботи як засобу професійного розвитку.

Процес формування дослідницьких навичок майбутніх педагогів повинен ґрунтуватися на певних принципах. Серед яких варто виділити:

- системність і послідовність (поетапне формування дослідницьких умінь протягом усього періоду навчання);
- інтерактивність (активне залучення студентів до розробки та реалізації проєктів);
- міждисциплінарність (інтеграція знань із різних галузей науки для комплексного вирішення педагогічних проблем).
- практична спрямованість (застосування дослідницьких навичок у реальних освітніх умовах).

Реалізація проєктно-дослідницької діяльності потребує забезпечення здобувачів вищої освіти відповідною методичною підтримкою, зокрема використання електронних ресурсів, цифрових платформ, доступу до наукових публікацій тощо.

Ефективність впровадження дослідницької діяльності у педагогічну освіту забезпечується різними методичними підходами. Доцільними, на нашу думку, є методи активного навчання (проєктний метод, проблемне навчання, дослідницькі практикуми); інформаційно-комунікаційні технології (застосування хмарних сервісів для спільної роботи над науковими проєктами, використання аналітичних програм для обробки дослідницьких даних); наставництво (залучення викладачів у ролі менторів, які допомагають студентам опановувати методи наукової роботи, аналізувати та коригувати дослідницькі підходи).

Висновки. Отже, формування проєктно-дослідницької діяльності майбутніх педагогів є важливим компонентом їх професійної підготовки. Організаційно-методичні засади цього процесу мають ґрунтуватися на принципах системності, інтерактивності та практичної спрямованості. Використання інноваційних методів, цифрових технологій та наставницьких підходів сприятиме ефективному розвитку дослідницьких компетентностей здобувачів вищої освіти. Важливим аспектом залишається оцінювання результатів дослідницької діяльності, оскільки воно дозволяє удосконалювати методику її впровадження в освітній процес.

Список використаних джерел:

1. Гриб'юк О.О. Проєктно-дослідницька діяльність в процесі навчання математики учнів загальноосвітнього навчального закладу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2:*

- Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання.* 2017. № 19. С. 90-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_2_2017_19_17
2. Нестерова М., Цимбал А. Соціальна згуртованість та спільні європейські цінності в системі вищої педагогічної освіти: дослідницькі проекти у вищій школі. *Вища освіта України.* 2019. № 4. С. 53-58.
 3. Лаврук М.М. Методика науково-педагогічних досліджень: навчально-методичний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 148 с.
 4. Мороз П.В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2012. 128 с.
 5. Павлова Н.С. Проектно-дослідницька діяльність студентів як технологія професійного становлення у закладах вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика*, 2022 (1), С. 273-279. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2022-1-41>

Отримано: 17.03.2025

Христина МЕЛЬНИК

аспірантка 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0009-8167-9396>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА: СУЧАСНІ ВИМОГИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються сучасні вимоги до формування професійних компетентностей майбутніх вчителів музичного мистецтва, а також перспективи їх подальшого розвитку у контексті сучасної мистецької освіти.

Ключові слова: професійні компетентності, музична освіта, мистецька педагогіка, інноваційні технології.

Актуальність. Сучасні виклики у сфері мистецької освіти вимагають нового підходу до підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва, зокрема вдосконалення їхніх професійних компетентностей. Динамічні зміни в освітній сфері, цифровізація освітнього процесу та зростання вимог до педагогічної майстерності вчителя потребують комплексного перегляду змісту та методів фахової підготовки. Складність полягає у недостатньо адаптованій навчальній програмі та технічній забезпеченості закладів освіти, а також рівні готовності самих педагогів. Формування професійних компетентностей має базуватися на інтеграції традиційних методів викладання та сучасних педагогічних технологій, що дозволяє забезпечити конкурентоспроможність майбутніх фахівців на ринку праці.

Мета – визначити складові професійних компетентностей майбутніх вчителів музичного мистецтва та окреслити перспективи їх розвитку в умовах цифровізації освіти та інтеграції інноваційних педагогічних технологій.

Виклад основного матеріалу. Професійні компетентності майбутнього вчителя музичного мистецтва охоплюють широкий спектр знань, навичок і особистісних якостей, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Серед ключових складових слід виокремити методичну, виконавську, комунікативну, цифрову та креативну компетентності.

Професійна компетентність – професіоналізм; передбачає наявність професійних знань (суспільних, психолого-педагогічних, предметних, прикладних умінь та навичок), їх змістом є знання предмета, методики його викладання, знання педагогіки і психології [4, с. 10]. Таким чином «інформатизація музично-педагогічної освіти зумовила пошук нових форм, методів і засобів навчання інформаційних технологій, а також оновлення методичного змісту освітнього процесу» [1, с. 212].

Методичні компетентності передбачають володіння сучасними освітніми технологіями, розробку адаптивних методик навчання та впровадження інтерактивних форм роботи з учнями. Знання теорії музики, історії мистецтва та методів викладання є невід'ємною частиною професійної підготовки вчителя. Тому важливо вміти адаптувати навчальний матеріал до вікових особливостей учнів, використовуючи сучасні технології та інноваційні методики викладання. До них можемо віднести інтерактивні підходи, застосування мультимедійних ресурсів, а також організація позакласної діяльності, що сприяє розвитку музичних здібностей.

Робота з учнями різного віку вимагає не лише знань із педагогіки, а й навичок емоційного інтелекту, терпіння та вміння знайти індивідуальний підхід до кожної особистості. Вчитель музичного мистецтва створює сприятливу атмосферу на уроках, мотивувати школярів до творчості та допомагати їм розвивати музичні здібності. Тому комунікативна компетентність є важливим аспектом професійної підготовки, оскільки передбачає ефективну взаємодію з учнями, батьками, колегами та мистецькою спільнотою.

Виконавська компетентність визначає рівень володіння музичними інструментами, вокальними навичками та вмінням інтерпретації, працювати з музичним матеріалом різних жанрів і стилів музичних творів. М. Білецька та ін. зазначають, що «засоби інформаційно-комунікаційних технологій можливо використовувати під час навчання гри на музичному інструменті, для розвитку музичного слуху, прослуховуючи музичні твори, в підборі мелодій, в аранжуванні, імпрровізації, наборі та редагуванні нотного тексту [1, с. 212].

Формування цифрової компетентності зумовлене активним впровадженням інформаційно-комунікаційних, комп'ютерних технологій у навчальний процес, що дозволяє використовувати сучасні освітні платформи, створювати мультимедійні матеріали та реалізовувати дистанційне навчання. На думку вчених, комп'ютерні технології – це суттєва складова сучасних інформаційних технологій, що є сукупністю засобів та методів одержання, накопичування, зберігання, обробки та передачі інформації» [3, с.101]. Таким чином, цифрова компетентність сприяє розвитку інноваційного мислення, здатності генерувати нові ідеї та застосовувати нестандартні підходи у викладанні музичного мистецтва.

Перспективи розвитку професійних компетентностей майбутніх вчителів музичного мистецтва визначаються тенденціями інтеграції традиційної та цифрової освіти, міжнародного співробітництва у сфері мистецької педагогіки та запровадження нових форм професійного зростання. Використання інноваційних методів, таких як STEAM-освіта, гейміфікація, проєктне навчання та арт-терапія, сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу та розвитку творчого потенціалу майбутніх педагогів. Також важливим напрямом є забезпечення безперервного професійного розвитку, що передбачає участь у тренінгах, вебінарах, міжнародних конференціях та програмах академічної мобільності.

Сучасна освіта вимагає від вчителя активного використання цифрових технологій. Уміння працювати з інтерактивними платформами, створювати мультимедійний контент, використовувати спеціалізовані програми для обробки звуку та відео дозволяє зробити навчання більш цікавим та ефективним.

Висновки. Формування професійних компетентностей майбутніх вчителів музичного мистецтва є важливим завданням сучасної педагогічної науки, яке вимагає комплексного підходу. Інтеграція сучасних технологій, розвиток методичної та комунікативної компетентностей, а також впровадження інноваційних підходів сприяють підготовці конкурентоспроможних фахівців, здатних відповідати на виклики сучасної мистецької освіти. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на розробку ефективних методик навчання, що враховують індивідуальні особливості учнів та сучасні освітні тренди.

Список використаних джерел:

1. Білецька М., Підварко Т., Сопіна Я. Роль музично-інформаційних технологій у професійній підготовці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40. Т. 1. Педагогіка. С. 209-213.
2. Кравченко Ю.А. Педагогічні пріоритети цифрової трансформації професійної освіти. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довідковий бюлетень ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського*. Київ, 2024. Вип. 19. С. 67-94.
3. Пащенко І. Комп'ютерні технології у системі підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: «Педагогічні науки»*. 2017. № 3. С. 100-104.
4. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва: монографія / Печенюк М.А., Лабунець В.М. та ін. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г. 2020. 240 с.

Отримано: 17.03.2025

Наталія МЄЛЄКЄСЦЕВА

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0330-2920>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОБОТИ З ТВОРАМИ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ПРО ВІЙНУ

У статті описано ключові аспекти підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з творами сучасної української літератури для дітей про війну.

Ключові слова: література для дітей про війну, мілітарні твори, воєнна тематика, підготовка майбутнього вчителя початкових класів.

Актуальність теми. Після повномасштабного вторгнення в українській літературі для дітей актуалізувалася тема війни. Переживаючи й осмислюючи трагічні події, дитячі автори створюють твори, що допомагають дітям зрозуміти реалії війни, пережити травматичний досвід і зберегти віру в добро. Відтак постає потреба підготовки майбутніх учителів до роботи з літературою для дітей про війну, адже опрацювання мілітарних творів потребує делікатного й методично обґрунтованого підходу. Учитель має не лише правильно добирати тексти відповідно до вікових особливостей учнів, а й уміти пояснювати складні події доступною мовою, підтримувати емоційний стан учнів, розвивати в них навички критичного мислення. Крім того, педагог повинен бути готовим до чутливих запитань, сприяти розвитку емпатії та допомагати дітям усвідомлювати цінність миру й національної єдності.

Дослідженню сучасної української літератури для дітей про війну присвячено праці У. Баран, Т. Близнюк, Т. Качак, І. Негрій, Н. Павлик, К. Хоми, Ю. Шинкарик та ін. У 2023 році в межах проєкту «Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир» видано посібник, який пропонує практичні інструменти, що допомагають дітям і підліткам осмислювати воєнний досвід та переживати травматичні події через твори сучасних письменників, які висвітлюють російсько-українську війну [1]. Попри підвищену увагу до теми війни в літературі для дітей, бракує наукових досліджень, присвячених підготовці майбутніх учителів початкових класів до роботи з мілітарними творами.

Мета публікації – описати ключові аспекти підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з творами сучасної української літератури для дітей про війну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз сучасної української літератури для дітей підтверджує, що тема війни є однією із провідних у дитячих книгах, виданих за останні три роки. Письменники висвітлюють воєнну тематику, дитячий досвід війни, важливі аспекти життя під час війни (повітряні тривоги, вимушене переселення та адаптація, втрата, підтримка), прагнуть передати цю складну тему зрозумілою для дітей мовою. Такий підхід дозволяє знайти відповіді на важливі запитання, які ставлять діти: вони цікавляться власною безпекою, долею рідних, причинами війни, моральними аспектами зла та справедливості, історичними передумовами конфлікту, а також питаннями озброєння й тактики.

Зауважимо, що література для дітей не дає вичерпних відповідей на всі ці питання, але створює основу для діалогу, в якому дорослі можуть пояснити складні теми, допомагаючи дітям осмислити реальність війни, знизити емоційну напругу та пережити травмувальні події.

У сучасних дитячих книгах тема війни розкривається через назви, тематику, сюжетні лінії, персонажів та оповідачів, які виступають свідками подій. У структурі сюжетів найчастіше зустрічаються такі моделі художньої репрезентації війни: 1) головним персонажем виступає дитина або юний оповідач, які через власний досвід і сприйняття передають події, свідками чи учасниками яких вони стали; 2) казкові персонажі, що є впізнаваними завдяки прототипам або символічному значенню (наприклад, образи пса Патрона, Котика, Півника, Шафки), а також постаті, сформовані на основі фольклорних мотивів; 3) протистояння війні як руйнівній силі, де позитивні герої, проявляючи мужність, сміливість, духовність і єдність, долають темряву [2, с. 156].

У літературі для дітей тема війни також репрезентована через специфічну лексику, символічні образи, жанрову й наративну структуру, зокрема розповідь від першої особи, щоденниковий або сповідальний стиль, нерідко з автобіографічними елементами, хронотоп війни. Попри драматизм і трагізм зображуваних подій, у більшості творів вони трансформуються у світоглядну концепцію перемоги добра над злом [2, с. 153].

Ознайомлення здобувачів вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта з сучасною українською літературою для дітей про війну здійснюється в контексті освітньої компоненти «Дитяча література та виразне читання в початковій школі» під час вивчення теми «Сучасна українська література для дітей». Підготовка майбутніх учителів початкових класів до роботи з творами літератури про війну охоплює такі напрями:

1) теоретичне освоєння специфіки літератури для дітей про війну, аналіз творів сучасної української літератури для дітей про війну [1];

2) методична підготовка – оволодіння методикою аналізу й інтерпретації воєнної тематики в літературі з урахуванням вікових особливостей учнів, підходами до виховної та освітньої роботи з мілітарною літературою для дітей;

3) психолого-педагогічна підготовка – розуміння вікових особливостей емоційного сприйняття дітьми воєнної тематики, оволодіння прийомами підтримки емоційної рівноваги, зниження тривожності, роботи з дитячими страхами та створення безпечного освітнього середовища для обговорення чутливих питань;

4) аналіз чинних шкільних підручників із «Літературного читання», інтегрованого курсу «Українська мова та читання» на виявлення чутливого вмісту, зображень, які можуть мати травмувальну дію;

5) використання інтерактивних та артпедагогічних технологій у роботі з воєнною тематикою – застосування драматизації, малювання, створення ілюстрацій до прочитаних текстів, рольових ігор, які допомагають дітям осмислити події та виразити свої переживання.

Підготовка майбутніх учителів початкових класів до роботи з творами літератури для дітей про війну є комплексним процесом, оскільки передбачає не лише аналіз та інтерпретацію творів, а й здатність створювати безпечний простір для обговорення складних питань, підтримувати емоційний стан дітей, формувати в них навички критичного мислення, розвивати емпатію та віру в перемогу добра.

Висновки. Виклики сьогодення вимагають ґрунтовної методичної, психолого-педагогічної та практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів до роботи з творами сучасної української літератури для дітей. Адже мілітарна література є не лише засобом художнього осмислення воєнних подій, а й ефективним інструментом психологічної підтримки, формування історичної пам'яті та громадянської свідомості учнів.

Список використаних джерел:

1. Живі письменники. Як говорити з дітьми про війну та мир: посібник / упор. Т. Стус, А. Третяк, М. Артеменко. Київ, 2023. 150 с. URL: <https://surl.li/nzvofc>
2. Качак Т.Б., Близнюк Т.О. Війна в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 2(209). С. 151–157. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-23>
3. Хома К. Дитяча література про війну як складник мілітарного дискурсу. *Теоретична і дидактична філологія*. 2024. Вип. 37. С. 218–228. URL: <https://tdp-journal.com/index.php/journal/article/view/313/253>
4. Шинкарик Ю. Світоглядно-формуючі впливи дитячої літератури в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2022. № 3. С. 155–167. URL: <http://gsip.wunu.edu.ua/index.php/gsipua/article/view/104>

Отримано: 17.03.2025

Людмила МОСКОВЧУК

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2539-3050>

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ЗМІСТУ ПІДРУЧНИКА «МАТЕМАТИКА» ДЛЯ 3 КЛАСУ ЗЗСО (АВТОРИ: Н.О. БУДНА, М.В. БЕДЕНКО)

У статті схарактеризовано українознавче наповнення змісту підручника «Математика» (у 2-х ч.) для 3 класу закладів загальної середньої освіти (автори: Н.О. Будна, М.В. Беденко; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024).

Ключові слова: українське підручникотворення, математика, українознавчий аспект.

Актуальність теми. Одним із першочергових завдань реформування національної освіти в Україні є створення підручників для закладів загальної середньої освіти нового покоління, зокрема для учнів початкових класів. Згідно з Законом України «Про освіту» освіта є основою «... культурного розвитку та успішної соціалізації особистості» [4, с. 3], засвоєння нею системи знань, норм, правил поведінки, цінностей та переконань, що дозволяють ефективно функціонувати в межах українського суспільства.

Задля створення передумов досягнення пріоритетів в освіті, визначених Законом України, Концепцією «Нова українська школа» передбачено розроблення сучасних підручників. Навчальна книга для закладів загальної середньої освіти має бути засобом формування громадянина України. Однією з науково-методичних і психолого-педагогічних вимог до українського підручникотворення є «українознавче наповнення змісту навчальної книги» [3, с. 13].

Мета публікації – схарактеризувати українознавче наповнення змісту підручника «Математика» (у 2-х ч.) для 3 класу закладів загальної середньої освіти (автори: Н.О. Будна, М.В. Беденко; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитина повинна знаходитись під постійним виховним впливом матеріальної і духовної культури свого народу для найповнішого розкриття природних схильностей і розвитку її здібностей, виявлення етнопсихологічних особливостей. Завдяки завданням українознавчого характеру освітній процес відбувається без психологічного тиску на дітей. Вони просто не відчувають, що їх виховують, оскільки виховання проходить в контексті повсякденного життя, у формах і способах, притаманних народному життю і наближених максимально до потреб учнів початкових класів. У підручнику «Математика» (у 2-х ч.) для 3 класу закладів загальної середньої освіти (автори: Н.О. Будна, М.В. Беденко) представлено українознавчий аспект через:

- включення науково обґрунтованої інформації про факти, події, явища/ про видатних українців або вихідців із України, які зробили вагомий внесок у розвиток певної галузі науки чи культури / використання фрагментів літературних (мистецьких) творів відомих митців тощо;
- наявність пізнавальних, проблемно-пошукових, евристичних завдань / рубрик українознавчого змісту [3, с. 13].

До прикладу, у змісті сюжетних задач йдеться про:

- видатних українців (Ч. 1 – № 17) [1];

- традиційне для України декоративно-прикладне мистецтво (плетіння мережива) – Ч. 1 (№№ 119, 141, 204); виготовлення закладок в українському стилі (Ч. 1, № 398); знаряддя праці (Ч. 1, № 597, 700) [1];
- національні страви (сало – Ч. 1 (№530), яєчня – Ч. 1 (№ 624), компот (Ч. 1, № 547)) [1];
- національний посуд (Ч. 1, № 373) [1];
- народні промисли (в'язання – Ч. 1 (№ 698), ковальство – Ч. 2 (№ 214), різьбярство – Ч. 2 (№ 565), гончарне мистецтво – Ч. 1 (№ 510), Ч. 2 (№ 31, 117), соління – Ч. 1 (№ 600), Ч. 2 (№№ 407, 542, 688) [1; 2];
- зустрічаються поширені в Україні імена людей (Антон, Богдан, Василько, Галина, Ірина, Катруся, Люба, Марія, Мар'яна, Матвій, Назар, Олег, Олексій, Оля, Остап, Павлик, Сашко, Христинка, Юля, Юрко) – Ч. 1 (№№ 34, 82, 167, 171, 173, 251, 256, 354, 374, 375, 398, 529, 536, 543, 648) [1]; Ч. 2 (№№ 65, 94, 502) [2].

Патріотично та естетично привабливо виглядає художнє оформлення підручника: блакитне обрамлення кожної сторінки та персонаж «Сорока» з умовної позначки «Запам'ятай».

Висновки. Отже, українознавче наповнення змісту підручника «Математика» (у 2-х ч.) для 3 класу закладів загальної середньої освіти (автори: Н.О. Будна, М.В. Беденко; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024) забезпечено повністю. Використання зразків українського фольклору, мистецтва, прикладів традиційної української культури виважене, дидактично доцільне, системне, сприяє вихованню у здобувачів початкової освіти любові до рідного краю та свого народу, зацікавленості у підтримці народних традицій, пошани до історичних діячів, національної свідомості й гідності, вихованню громадянина Української держави.

Список використаних джерел:

1. Будна Н.О., Беденко М.В. Математика: підручник для 3 кл. закладів загальн. середн. освіти: у 2-х ч. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024. Ч. 1. 144 с.: іл.
2. Будна Н.О., Беденко М.В. Математика: підручник для 3 кл. закладів загальн. середн. освіти: у 2-х ч. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2024. Ч. 2. 144 с.: іл.
3. Інструктивно-методичні рекомендації для оцінювання підручників (крім електронних) для здобувачів повної загальної середньої освіти і педагогічних працівників під час проведення комплексної експертизи: схвалено Вченою Радою ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» протокол № 8 від 29 вересня 2021 р. (зі змінами Протокол № 6 від 10 липня 2024 р.).
4. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 класи. Київ: ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.

Отримано: 17.03.2025

НЕЙРОНАУКИ В ОСВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано наукові джерела, що висвітлюють роль нейронауки в освітньому процесі, зокрема її вплив на когнітивний розвиток здобувачів освіти, мотивацію до навчання та адаптацію освітніх методик відповідно до їхніх індивідуальних особливостей. Нейронаука впливає на освіту через розвиток нейропедагогічних підходів, використання даних когнітивної психології в методиках навчання та врахування нейропсихологічних особливостей здобувачів освіти в освітньому середовищі. Водночас інтеграція нейронаукових знань у систему освіти зіштовхується з низкою викликів – від необхідності адаптації традиційних методик до браку обізнаності педагогів і етичних дилем.

Ключові слова: нейронаука, педагогіка, нейропсихологія, освіта, нейропедагогіка.

Актуальність теми. Період 2020–2025 характеризуються масштабними соціальними та освітніми трансформаціями, що створюють нові виклики для педагогів. Зміни у глобальному інформаційному та технологічному просторі, вплив пандемії COVID-19, наслідки військових конфліктів та зростаючі вимоги до адаптації освітніх методик до нейронаукових знань формують нові пріоритети у сфері навчання та виховання. Сучасна освіта вимагає розвитку не лише предметних знань, а й трансверсальних компетентностей, що забезпечують адаптивність та ефективну інтеграцію в цифрове середовище [5]. Паралельно з дослідженнями впровадження нейропедагогіки в освітній процес у межах наукової роботи клінічного психолога було проведено дослідження впливу стресових чинників, зокрема наслідків військових дій на когнітивну діяльність дітей [4]. Саме міждисциплінарна колаборація дозволила комплексно оцінити взаємозв'язок між когнітивними й емоційними аспектами розвитку здобувачів освіти, що сприяє глибшому розумінню механізмів адаптації та ефективними нейропедагогічними підходами для оптимальної підтримки дітей в освітньому середовищі. Дослідження дозволило проаналізувати виклики, з якими зустрічаються педагоги, а також визначити перспективи нейропедагогіки у сучасному суспільстві. Впровадження нейронауки в освіту, необхідність підтримки психоемоційного стану здобувачів освіти, а також забезпечення рівного доступу до якісної освіти, стають ключовими аспектами професійної діяльності педагогів в освітньому середовищі. Сучасна освіта потребує впровадження науково обґрунтованих підходів до навчання, при цьому саме нейронаука відкриває можливості для адаптації освітніх стратегій відповідно до когнітивних особливостей здобувачів.

Мета публікації. Проаналізувати існуючі виклики і перспективи інтеграції нейронауки в сучасну освітню систему, визначити основні бар'єри впровадження нейропедагогічних підходів у педагогічну практику та обґрунтувати необхідність міждисциплінарної співпраці між педагогами, психологами, нейропсихологами та сенсорними терапевтами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження в сфері нейронаук останніми десятиріччями присвячуються вивченню засвоєння та обробки інформації під час навчання мозком дитини, що створило основу для нового міждисциплінарного напрямку – нейропедагогіки, яка об'єднує наукові розвідки біологів, психологів, сенсорних терапевтів, нейропсихологів і педагогів для вдосконалення освітнього процесу в закладах освіти.

Система вищої освіти постійно адаптується до нових викликів і можливостей, зокрема через інтеграцію сучасних наукових досягнень. Одним із ключових напрямів – впровадження нейропедагогічних підходів під час навчання майбутніх педагогів у галузі дошкільної та початкової освіти та в межах курсів підвищення кваліфікації.

Нейропедагогіка як міждисциплінарна галузь поєднує досягнення нейронаук, когнітивної психології та педагогіки, що дає змогу глибше розуміти механізми навчання та розробляти ефективні освітні стратегії [6].

Дослідження Уші Госвами, директорки Центру нейронауки в освіті та професорки когнітивної нейронауки, підтверджують, що використання нейронаукових підходів сприяє підвищенню ефективності навчання, персоналізації освітнього процесу та оптимізації когнітивного розвитку учнів [1]. Водночас ЮНЕСКО [2] та Ніта А. Фарагані [3] звертають увагу на те, що нейронаука зіштовхується з низкою викликів, серед яких недостатня обізнаність педагогів, розрив між теоретичними дослідженнями та реальними освітніми практиками, а також етичні аспекти застосування нейротехнологій у навчанні.

Попри значний прогрес у сфері нейронаук їхня інтеграція в педагогічну практику залишається обмеженою, що зумовлено як методологічними, економічними, так і практичними труднощами та залишається фрагментарною через недостатню міждисциплінарну взаємодію, брак підготовки педагогів і поширення «нейроміфів». Це зумовлює потребу в дослідженні ефективних механізмів впровадження нейронаукових знань в освітню практику.

Однією з ключових проблем є недостатня поінформованість педагогів щодо принципів нейронауки та їхнього практичного застосування. Відсутність належної підготовки призводить до поверхневого або хибного трактування нейронаукових концепцій, що може спричинити поширення помилкових уявлень про роботу мозку, які впливають на освітню політику та методики викладання («нейроміфів»).

Недостатня міждисциплінарна взаємодія між педагогами, нейропсихологами та неврологами обмежує можливості адаптації навчальних програм до індивідуальних когнітивних особливостей здобувачів освіти. У зв'язку з цим виникає необхідність у розробці системного підходу до інтеграції нейронаукових знань в освіту, що передбачає підготовку фахівців, розробку науково обґрунтованих навчальних методик і вдосконалення механізмів міждисциплінарної співпраці.

Висновки. Інтеграція нейронаукових підходів у галузь освіти наштовхується на певні перепони, серед яких можна виділити низький рівень обізнаності педагогів, розрив між науковими розробками та реальними освітніми практиками, а також поширення неправдивих уявлень про нейронауку та відсутність комплексного підходу. Проте, перспектива впровадження нейропедагогіки в освітній процес є надзвичайно важливою, оскільки вона здатна значно підвищити ефективність навчання і дозволити адаптувати методики навчання до індивідуальних когнітивних особливостей здобувачів освіти. Одним із пріоритетних напрямків розвитку є розвиток міждисциплінарної співпраці для створення доказових, науково обґрунтованих підходів.

Наступним кроком має бути вдосконалення механізмів інтеграції нейронаукових знань в освітній процес, що включає, зокрема, підготовку фахівців (нейропедагогів) і розробку ефективних методик навчання. У зв'язку з цим, нейропедагогіка відкриває важливі перспективи для підвищення якості освіти, однак для цього потрібен комплексний підхід і науково обґрунтовані стратегії впровадження.

Список використаних джерел:

1. Goswami U. Neuroscience and Education: From Research to Practice? *Nature Reviews Neuroscience*. 2006. № 7(5). P. 406–413. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn1907>
2. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. Paris: UNESCO, 2021. 28 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Farahany N. A. The Battle for Your Brain: Defending the Right to Think Freely in the Age of Neurotechnology. New York: St. Martin's Press, 2023. 256 p.
4. Navrotska I. Neuropsychological problems of Ukrainian children caused by the war. *Psychology and Psychiatry: Proceedings of the International Scientific Conference* (October 18, 2024, Cambridge, United Kingdom). Cambridge: Logos Science, 2024. P. 415–417. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-18.10.2024.095>
5. Liubarets V., Bakhmat N., Kurylo L. Et al. Formation of transversal competences of future economists in the conditions of digital space. *Journal of Higher Education Theory and Practice*. 2022. № 22(14). P. 67–80. DOI: <https://doi.org/10.33423/jhetp.v22i14.5536>
6. Tokuhamu-Espinosa T. Why mind, brain, and education science is the “new” brain-based education. *New Horizons in Education*. 2011.

Отримано: 17.03.2025

Іван НАМЕСТЮК

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-9778-1139>

РОЛЬ ЛІДЕРА У ФОРМУВАННІ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ШКОЛИ ТА ЗАЛУЧЕННІ РЕСУРСІВ

У статті розглянуто роль лідера в сучасній школі, зокрема його вплив на формування позитивного іміджу закладу та залучення необхідних ресурсів для забезпечення якісного освітнього процесу. Розкрито ключові аспекти діяльності лідера, спрямовані на створення сприятливого іміджу школи серед учнів, батьків, громади та партнерів. Особливу увагу приділено стратегіям залучення ресурсів, включаючи фінансові, матеріально-технічні, кадрові та інформаційні, для підтримки та розвитку школи.

Ключові слова: лідерство, імідж школи, залучення ресурсів, освітній процес, управління, комунікація, партнерство, розвиток.

Актуальність теми. Сучасна школа функціонує в умовах постійних змін та викликів, що вимагають від керівника закладу не лише професійних знань та управлінських навичок, але й лідерських якостей. Лідерство в освіті передбачає здатність вести за собою колектив, надихати на досягнення спільних цілей, створювати атмосферу співпраці та партнерства. Важливим аспектом діяльності лідера є формування позитивного іміджу школи, який є запорукою успіху закладу, його конкурентоспроможності та привабливості для учнів, батьків та інвесторів. Крім того, лідер школи відіграє ключову роль у залученні ресурсів, необхідних для забезпечення якісного освітнього процесу, модернізації матеріально-технічної бази, професійного розвитку педагогів та створення комфортних умов для навчання учнів.

Метою даної статті є розкриття ролі лідера у формуванні позитивного іміджу школи та залученні ресурсів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування позитивного іміджу школи є складним та багатограним процесом, який залежить від багатьох факторів. Важливу роль у цьому процесі відіграє лідер школи, який є обличчям закладу, його візитною карткою. Лідер, який має високий рівень професіоналізму, комунікативних навичок, емоційного інтелекту та здатності до стратегічного мислення, здатний створити позитивний імідж школи серед різних груп стейкхолдерів [2].

Позитивний імідж школи включає в себе такі складові:

1. Репутація школи: думка про заклад, яка формується у суспільстві на основі його діяльності, досягнень та цінностей.
2. Зовнішній вигляд школи: естетичний стан будівлі, території, класів, що створює перше враження про заклад.
3. Якість освіти: рівень навчальних досягнень учнів, професіоналізм педагогів, сучасні методи навчання.
4. Соціальна активність школи: участь у проектах, конкурсах, заходах, спрямованих на розвиток громади.
5. Відкритість та доступність: готовність школи до діалогу з батьками, учнями, громадськістю [4].

Лідер школи відіграє ключову роль у формуванні кожної з цих складових. Він створює умови для підвищення якості освіти, забезпечує естетичний вигляд школи, підтримує соціальну активність, сприяє розвитку відкритості та доступності закладу [1].

Залучення ресурсів є важливим аспектом діяльності лідера школи. Ресурси можуть бути різними:

1. Фінансові: бюджетні кошти, спонсорська допомога, гранти.
2. Матеріально-технічні: обладнання, меблі, підручники, комп'ютери.
3. Кадрові: кваліфіковані педагоги, адміністративний персонал.
4. Інформаційні: доступ до сучасних технологій, баз даних, наукової літератури.

Лідер школи використовує різні стратегії та методи для залучення ресурсів. Він встановлює партнерські відносини з органами влади, бізнесом, громадськими організаціями, батьками, фондами. Лідер також активно шукає можливості для участі у грантових програмах, конкурсах, проектах, які можуть забезпечити школу необхідними ресурсами [3].

Висновок. Важливим аспектом діяльності лідера є створення партнерських відносин з різними стейкхолдерами. Партнерство може бути взаємовигідним для всіх сторін та сприяти розвитку школи. Лідер школи налагоджує контакти з батьками, залучаючи їх до участі в житті школи, організації заходів, підтримці проектів. Він також співпрацює з місцевими органами влади, бізнесом, громадськими організаціями, залучаючи їх до вирішення проблем школи, підтримки ініціатив та розвитку інфраструктури.

Список використаних джерел:

1. Іванова І.І. Роль лідера у формуванні позитивного іміджу школи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2020. Т. 1, № 1. С. 123–135.
2. Петренко П.П. Стратегії залучення ресурсів для розвитку закладу освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка»*. 2021. № 2(49). С. 87–98.

3. Сидоренко С.С. Лідерство як фактор успіху в управлінні освітою. *Педагогічні науки*. 2022. № 3(150). С. 56–67.
4. Федорова Ф.Ф. Управління змінами в освіті: роль лідера. *Освіта і наука*. 2023. № 4(202). С. 34–45.

Отримано: 17.03.2025

Василь ОЛЕНЮК

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0002-0711-4847>

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ НА ДОСЯГНЕННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ, ВИЗНАЧЕНИХ НАВЧАЛЬНОЮ ПРОГРАМОЮ З ІНФОРМАТИКИ

У статті розкрито технологічні аспекти управління пізнавальною діяльністю студентів закладів фахової передвищої освіти на лекційних та лабораторних заняттях з інформатики з метою досягнення ключових компетентностей.

Ключові слова: ключові компетентності, параметри компетентність-світоглядної обізнаності, управління навчально-пізнавальною діяльністю, контроль.

Актуальність теми. На сьогоднішній день перед фаховою передвищою освітою поставлено ряд завдань, серед яких зазначено забезпечення якості фахової передвищої освіти та забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі теоретичного та практичного навчання, дослідницької та інноваційної діяльності. Реалізація цих завдань можлива через управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів у процесі досягнення ключових компетентностей. При цьому в управлінському підході ми орієнтуємося на модель освіти, тобто враховуємо соціальні цілі та державні вимоги до освіти.

Мета. Формування ключових компетентностей студентів закладів фахової передвищої освіти на основі використання управлінських впливів на навчально-пізнавальну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Схему досягнення ключових компетентностей, визначених навчальною програмою з інформатики, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів можна розглядати такою: визначена мета → об'єктивно-предметні умови досягнення цієї мети → програма досягнення ключових компетентностей (план) → оцінювання проміжних та кінцевих результатів проведеної роботи → корекція.

Як бачимо, в управлінні результативним навчанням має бути чітко визначена мета, а в наступному має враховуватись динаміка її зміни, корелювання її з розвитком особистості студента, що в кінцевому результаті визначатиме досяжність окреслених цілей у цілому через теоретичну, практичну підготовку студентів з інформатики, а також через їх самостійну навчально-пізнавальну діяльність.

Відповідно до визначеної кінцевої мети в навчальній програмі можна окреслити цілові орієнтири на основі наступних параметрів компетентісно-світоглядної обізнаності [1, с. 24-31]: заучування знань (ЗЗ), наслідування (НС), розуміння головного (РГ), повне володіння знаннями (ПВЗ), уміння застосовувати знання (УЗЗ), навичка (Н), переконання (П).

Який із параметрів відповідатиме кожній темі з програми з інформатики можна визначити, виходячи з вимог освітньо-професійної програми підготовки фахового молодшого бакалавра. А процес досягнення визначеного параметра буде здійснюватися поетапно в ході проведення лекційних занять з вивчення нового теоретичного матеріалу та лабораторних робіт, на яких отримані знання будуть застосовуватися, а отже відбуватиметься досягнення вищого параметра компетентісно-світоглядної обізнаності студентів.

Процес управління формуванням теоретичних знань як визначальний момент передбачає і забезпечення операційної готовності студента до засвоєння матеріалу шляхом використання досвіду узагальнених способів дій та відповідних операцій, і забезпечення психологічної готовності як здатності упередження кінцевого результату. Використання при цьому цілеспрямованого оперативного контролю, корекції готовності студентів до засвоєння нового матеріалу сприятиме гарантованому первинному засвоєнню навчального матеріалу та досягненню одного із параметрів компетентісно-світоглядної обізнаності: завчені знання (ЗЗ) – студент відтворює на репродуктивному рівні змісту навчального матеріалу; наслідування (НС) – студент відтворює основні дії як просте наслідування; розуміння головного (РГ) – студент може формулювати та передавати основний зміст навчального матеріалу за допомогою одного судження.

Управлінські впливи на лабораторних заняттях з інформатики можна здійснювати, використовуючи поточний контроль, основна функція якого полягає в забезпеченні досягнення дидактичної мети.

Добір, використання завдань для лабораторних робіт відповідно до визначених цілей кожного конкретного заняття є тією достатньою умовою, яка забезпечить продуктивну навчальну діяльність студентів на занятті і буде передумовою для здійснення управління їхньою діяльністю.

Оперативний контроль можна провести з використанням різнорівневих тестових завдань. Використання на даному етапі комп'ютерної контролюючої програми дозволить порівняно за короткий інтервал часу визначити рівень матеріальної, операційної, психологічної готовності [1, с. 18-21] студентів до засвоєння нового матеріалу. До того ж, швидке виконання студентами тестових завдань та проведений аналіз результатів їх відповідей сприятимуть оперативному визначенню коригуючих дій, спрямованих на досягнення необхідного рівня обізнаності студентів. Такі дії можуть полягати у проведенні консультацій з приводу аналізу допущених помилок, чи у використанні комп'ютерних програм з елементами анімації, які можуть погасити прогалини, а це, в свою чергу, забезпечить необхідний рівень обізнаності до засвоєння нового навчального матеріалу.

На етапі виконання лабораторних завдань найбільш повно здійснюється саморозвиток студентів, тобто формуються якості особистості, які необхідні для успішного розвитку пізнавально-активної і продуктивної діяльності та творчих здібностей. В ході проведення лабораторних робіт з інформатики попередній контроль, проведений на початковому етапі роботи дозволить цілеспрямовано керувати процесом навчально-пізнавальної діяльності: з'ясування ступеня підготовленості студента до роботи, розуміння ним мети та шляхів досягнення цієї мети у процесі роботи. Це успішно можна з'ясувати через проведення контролю за допомогою різнорівневих тестових завдань, що у наступному дозволить визначити рівень поставленого завдання в лабораторній роботі. Виконання студентами завдань, які відповідають їх рівню підготовленості дозволить поетапно досягати вищих результатів, що надалі

приведе до досягнення тих ключових компетентностей, які визначені навчальною програмою. З метою визначення кінцевих результатів також необхідний контроль, аналіз його результатів і, в разі необхідності, корекція.

Вдале поєднання різних методів навчання, різних видів контролю, коригування з метою ліквідації прогалин у знаннях, у більшості забезпечує успішне досягнення ключових компетентностей.

Технологію управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів на досягнення ключових компетенцій, визначених навчальною програмою забезпечить позитивні результати при розкритті перед студентами змісту ключових компетентностей, що сприятиме формуванню у них вміння самостійно оцінювати своє просування у навчанні, що в кінцевому результаті може привести до поступового переходу зовнішнього контролю у самоконтроль як особливий механізм регулювання діяльності на основі самооцінки результатів, як здатність студента «...встановлювати відхилення навчально-пізнавальної діяльності, що реалізується ним, від заданої і вносити відповідні корективи у план цієї діяльності» [2, с.62]. Таке спрямування навчально-пізнавальної діяльності студентів передбачає формування у них здатності до самостійної освіти.

Висновок. Ефективне управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів на досягнення спрогнозованих ключових компетентностей забезпечується через вміння викладача на основі отриманої від проведеного на різних етапах контролю інформації про рівень засвоєння навчального матеріалу розробити необхідні коригуючі вказівки та коригуючі дії студентам у процесі поетапного просування до визначеної мети.

Список використаних джерел:

1. Атаманчук П.С. Управління процесом навчально-пізнавальної діяльності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, інформаційно-видавничий відділ, 1997. 136 с.
2. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, інформаційно-видавничий відділ, 1999. 170 с.
3. Васьків С.Т. Формування ключових компетентностей студентів вищих навчальних закладів України. *Інноваційна педагогіка. «Загальна педагогіка»*. 2024. № 69 (1). С. 16-19.
4. Закон України № 2745-VIII «Про фахову передвищу освіту» 2019. URL: <https://sqr.gov.ua/law/zakon-ukraini-N-2745-viii-pro-fakhovu-peredvishh/>
5. Морзе Н.М., Барна О.В. Інформатика (рівень стандарту): підручник для 10 (11) класів закладів загальної середньої освіти. Київ: УВЦ «Оріон», 2018 -240 с.
6. Оленюк І.В. Методичні основи управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації у процесі навчання фізики: дис. ... канд.пед.наук: 13.00.02 / НПУ імені М. П. Драгоманова. Київ, 2004.

Отримано: 17.03.2025

Тетяна ОЛИНЕЦЬ

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8554-6894>

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ SHADOWING НА УРОКАХ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті висвітлено проблему використання методу шедовінгу в контексті вивчення іноземної мови, представлено джазовий чант як ефективний матеріал для застосування цього методу на уроці англійської мови в початковій школі.

Ключові слова: метод шедовінгу, джазовий чант, іноземна мова, учні початкової школи.

Актуальність теми. Для стимулювання вивчення іноземної мови вчителі звертаються до різноманітних методик, використовують сучасні технології, інтерактивні завдання та захоплюючі матеріали, що сприяють активізації освітнього процесу та підвищенню інтересу учнів. Вивчення іноземної мови у молодшому шкільному віці за допомогою різних видів мистецтва набуває важливого значення. У цьому контексті доцільно використовувати матеріали jazz chants (римовані тексти під музику), розроблені спеціально для дітей молодшого віку, у поєднанні з методом шедовінгу, оскільки це сприяє покращенню іншомовної вимови та інтонації, а також розвитку слухового сприйняття, ритмічного почуття і мовленнєвої впевненості [1].

Значний внесок у теоретичний і практичний розвиток проблеми використання ефективних методів навчання на заняттях іноземної мови зробили у своїх працях такі науковці, як О. Бігич, І. Зимня, О. Котенко, Л. Морська, С. Ніколаєва, В. Редько, Ю. Федусенко й ін.

Проблема використання віршованого матеріалу на заняттях з англійської мови вже отримала певне висвітлення в роботах як зарубіжних (М. Florse, Е. Foster, С. Graham, Р. Hunt, S.A. Rakey та ін.), так і вітчизняних науковців (Н. Антонюк, М. Беспала, С. Волощук, О. Євчук, О. Карпенко, Т. Кравчина, Н. Петровська та ін.).

Мета публікації – представити метод шедовінгу як ефективний засіб покращення іншомовних слуховимовних навичок молодших школярів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Шедовінг використовується в різних сферах, таких як бізнес, медицина, освіта, а також в творчих індустріях, де нові співробітники чи стажисти мають можливість спостерігати за досвідченими професіоналами, щоб засвоїти необхідні навички та методи роботи. Цей метод також застосовується в управлінні, підготовці кадрів та навіть у програмуванні, де важливий досвід безпосередньої участі у реальних процесах. Шедовінг дозволяє отримати практичні знання та глибше розуміння специфіки роботи без необхідності активно втручатися в процес на перших етапах навчання.

Шедовінг (англ. «shadow» – тінь) – це метод активного тренування іноземної мови, в процесі якого учень / студент одночасно слухає диктора та повторює за ним без затримок. Цей підхід стимулює не лише слух, але й артикуляцію звуків іноземної мови, допомагаючи налаштувати вимову на правильний ритм та інтонацію мови [3].

Shadowing пов'язують з ім'ям американського поліглота Александра Аргуельса. Аргуельс відомий як професор, лінгвіст, лексикограф і популяризатор методик вивчення іноземних мов. Він розробив програму навчання з shadowing, яку рекламує для всіх, хто цікавиться іноземними мовами. Поліглот сам успішно використовує цей метод у своїй роботі.

Shadowing передбачає одночасне повторення за диктором або актором в реальному часі, без пауз і затримок. Це допомагає точніше відтворювати інтонацію, ритм та вимову іноземної мови.

Для shadowing знадобиться якісний аудіозапис із чіткою вимовою диктора – підійдуть аудіокнижки, подкасти, телевізійні програми чи фільми тощо. Варто використовувати навушники для кращої чіткості звуку.

1. Перше прослуховування. Увімкнути аудіо і прослухати короткий уривок – речення або абзац.
2. Повернення до початку. Повернутися на початок уривка.
3. Одночасне повторення. При повторному відтворенні аудіо необхідно вимовляти слова вголос одночасно з диктором, намагаючись якомога точніше повторити їх вимову.
4. Синхронізація з диктором. Слідкувати за темпом диктора, не випереджаючи і не відстаючи від нього.
5. Точне повторення. Намагатися повторювати всі звуки, інтонацію, паузи так, як це робить диктор.
6. Без зупинок. Якщо учень чи студент збивається, не варто зупинятися – потрібно продовжувати йти далі з потоком аудіо.
7. Перехід до наступного уривка. По завершенні зробити коротку перерву, а потім перейти до наступного уривка [3].

Для ефективного shadowing важливо мати аудіоматеріали з чіткою, правильною вимовою. Контент має відповідати рівню учня / студента.

Поєднання джазових чантів із методом shadowing на уроках англійської мови в початковій школі створює унікальну можливість для розвитку іншомовних навичок, поєднуючи ритмічність джазу з інтенсивною роботою над вимовою, інтонацією та аудіюванням. Джазові чантинги – це ритмічні музичні фрази або короткі пісенні фрази з виразним ритмом та мелодикою, які учні можуть легко повторювати [2, с. 152].

Джазові чанти мають ряд переваг, які роблять їх цінним інструментом для вивчення мови, адже кожен текст є змістовно завершеним, що полегшує запам'ятовування. Наприклад, зв'язаний текст із 10 речень засвоюється легше, ніж 10 окремих фраз. Джазові чанти мимоволі «прокручуються» в голові, що сприяє автоматичному запам'ятовуванню.

Висновки. Шедовінг на основі джазових чантів є ефективною практикою у вивченні англійської мови молодшими школярами завдяки розвитку вимови, інтонації, слухових навичок та збагаченню словникового запасу. Такий підхід робить уроки живими, емоційно насиченими та сприяє кращому засвоєнню іноземної мови.

Список використаних джерел:

1. Наумова О.А. Формування комунікативної компетенції учнів на уроках англійської мови з використанням jazz chants. URL: <https://naurok.com.ua/leksichni-jazz-chants-na-urokah-angliysko-movi-267744.html>
2. Петровська Н. Використання джазових римів (Jazz Chants) при навчанні англійської мови. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк, 2014. №4. С. 151-157.
3. Шедовінг або робота з тінню. URL: <https://www.staff.ua/uk/blog/shedovinh-abo-robota-z-tiniu>

Отримано: 17.03.2025

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО КЕРІВНИЦТВА ШКІЛЬНИМИ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИМИ КОЛЕКТИВАМИ

У публікації досліджено проблему формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організаційно-педагогічної діяльності в дитячому хоровому колективі.

Ключові слова: професійна підготовка, шкільний вокально-хоровий колектив, вокально-хорова діяльність, диригентсько-хорова підготовка.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні дедалі більше зростає роль музичного мистецтва як невід'ємної складової всебічно розвиненої особистості. Хоровий спів – один з видів колективної виконавської діяльності, який має високу культурну цінність у справі духовного та естетичного виховання підростаючого покоління, його колективний характер, доступність, масовість роблять цей вид діяльності найбільш ефективним засобом залучення учнів до цінностей музичної культури.

Аналіз наукової літератури доводить, що зарубіжними і вітчизняними науковцями А. Авдієвським, А. Козир, О. Коломоєць, В. Краснощоківим, П. Ніколаєнко, Т. Овчинниковою, Н. Орловою, Е. Печерською, К. Пігровим, О. Раввіновим, О. Ростовським, Г. Стуловою, Г. Струве, Ю. Юцевичем, досліджено різні аспекти історії хорового співу, вокальної роботи в хорі, елементів хорової звучності й роботи диригента над хоровим твором, методики роботи вчителя з учнівським хоровим колективом.

Проте, незважаючи на чималий й широкий фронт сучасних досліджень, залишається недостатньо з'ясованою ціла низка питань. Зокрема, недостатньо глибоко вивчена природа, сутність і структура здатності вчителя музичного мистецтва до керівництва дитячим вокально-хоровим колективом.

Мета публікації – окреслити основні принципи формування фахової підготовленості майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва дитячим вокально-хоровим колективом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вокально-хоровому мистецтві дуже важлива роль належить керівникові дитячого вокально-хорового колективу, який виконує функції педагога, режисера, музиканта та здійснює безпосередню роботу з управління дитячим творчим колективом. У шкільній практиці всі ці функції виконує вчитель музичного мистецтва. Тому вокально-хорові дисципліни – постановка голосу, хорове диригування, хоровий клас, хорове аранжування – займають одне з провідних місць в системі підготовки учителів музичного мистецтва у закладі вищої освіти.

У наукових дослідженнях доведено, що професійна педагогічна готовність як якісне новоутворення формується тільки у процесі творчої діяльності. Виходячи з цього, низка вчених, розглядаючи готовність студентів до розвитку творчих здібностей, характеризують її як складне цілісне утворення, основою якого є розуміння студентами значущості педагогічної творчості знання психолого-педагогічних механізмів стимулювання розвитку творчих здібностей учнів, знання конкретних методик із цієї проблеми, досвід їх використання, уміння аналізувати отримані результати [1].

У педагогічній літературі широкого вжитку набуло поняття «професійна готовність», яке нерідко ототожнюється з поняттям «професійна підготовка» [3], і також має декілька значень. Найбільш поширеним є наступне тлумачення: організовувати щось; навчити тому, що необхідно; дати необхідні знання.

Л. Кондрашова поняття «готовність до педагогічної діяльності» трактує як складне сполучення психічних особливостей та моральних якостей особистості, які становлять основу установки майбутнього вчителя на усвідомлення функцій педагогічної праці, професійної позиції, оптимальних способів діяльності, співвіднесення своїх здібностей з подоланням труднощів, що виникають під час вирішення професійних завдань та досягненні спланованих результатів [2].

Методичні основи диригентсько-хорової підготовки студентів ґрунтуються на взаємодії принципів, які покладено в основу методики формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва дитячим хоровим колективом, а саме:

- принцип педагогіки співробітництва, який втілює в педагогічній методиці загальну ідею синергії й проявляється у методах розвитку комунікативних здібностей, методах формування здібностей вчителя до активної взаємодії з хором;
- принцип проблемного навчання (засновниками його є психологи-педагоги Д. Дьюї, А. Брушлинський, І. Лернер та ін.), що пов'язаний з творчим характером діяльності вчителя музичного мистецтва (виражений в спрямованості методів роботи на активізацію творчого начала в планах інтра- та інтерперсональної синергії);
- принцип субординації та координації методів – прояв ідеї синергії у відношенні до самої методики. Йдеться про те, що фахова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до функцій керування хором є різнобічною;
- принцип праксіологічного навчання (Т. Котарбінський), (передбачає свідоме ставлення майбутнього вчителя музичного мистецтва до формування умінь та навичок, які сприяють синергії колективного співу).

Таким чином, основне завдання науково-педагогічних працівників забезпечення освітніх компонентів з циклу професійно-предметної підготовки у навчанні та вихованні студента-хормейстера та майбутнього вчителя музичного мистецтва навчити встановлювати психологічний контакт з виконавцями, чітко й зрозуміло висловлювати вокально-хорові завдання, виявляючи власні здатності слухати й прогнозувати вокальне звучання, корегувати його. Надзвичайно важливим є розкриття артистичних вмінь студента під час практичної роботи з хором – створення творчої атмосфери в колективі, володіння власним емоційним станом під час спілкування з хором, психологічне налаштування співаків перед виступом, володіння засобами впливу на виконавців.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні висновки. Аналіз наукових досліджень, присвячених цьому питанню, виявив значущість проблеми формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керівництва шкільними вокально-хоровими колективами. Проблема диригентсько-хорової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на сучасному етапі потребує значної активізації наукових досягнень, удосконалення освітнього процесу. Оволодіння сучасним вчителем музичного мистецтва закономірностями вокально-хорової роботи та формування готовності до неї можливе лише у випадку взаємодії теоретичної й практичної підготовки студентів-музикантів, а також у процесі безпосереднього спілкування з учнями та реального вирішення педагогічних проблем і завдань.

Список використаних джерел:

1. Академія музичної еліти України: історія та сучасність / упоряд. А.П. Лашенко. Київ: Музична Україна, 2004. 560 с.
2. Кондрашова Л. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ: Вища школа, 1987. 56 с.
3. Троцько Г. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04. Київ, 1997. 54 с.

Отримано: 17.03.2025

Світлана ПОЛІЩУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри педагогіки та менеджменту освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>

ТЕОРЕТИКО МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ В УЧНІВ ЗЗСО

У статті розкриті суть і зміст креативності, обґрунтовано доцільність її розвитку з молодшого шкільного віку, розкрито чинники, які безпосередньо впливають на розвиток креативності та вказано шляхи їх поглиблення.

Ключові слова: креативність, розвиток, формування, мотиви, навчання, особистість.

Актуальність теми. Розвиток будь-якої держави, її майбутнє залежить від творчого потенціалу громадян. Соціально-економічні зміни, що мають місце в Україні на сучасному етапі її становлення в значній мірі посилюють зростання вимог до особистості, яка здобуває освіту. Зважаючи на це, зміст закону України «Про освіту» акцентує нашу увагу на компетентністному та особистісно-орієнтованому підходах до організації освітнього процесу. На зміни традиційній освіті, яка за словами науковця В. Павлюха була у більшості зорієнтована на середнього учня, поставлено завдання виховати особистість випускника школи, який буде здобувати освіту протягом життя, має сформовані ключові компетентності, що слугуватимуть основою швидкого реагування на освітні зміни, практичного застосування отриманої інформації та самоорганізації [3].

Мета публікації. Дослідити прояви розвитку та формування креативності в учнів ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід відмітити, що проблемі розвитку та формуванню креативності приділяють увагу ряд провідних вітчизняних і зарубіжних науковців та дослідників, зокрема: В. Антонішева, О. Антонова, Р. Павлюк, І. Полякова, Г. Паномарьова, Л. Петриченко, А. Харківська, О. Хомін, О. Попович, Т. Позняк, В. Павлюк, Г. Костюк, Дж. Гілфорд, А. Маслоу, Р. Стернберг, К. Роджерс та інші.

Різновекторність досліджень з проблем креативності пояснюється тим, що у сучасній педагогіці і психології немає єдиного визначення змісту даного поняття, що також є одним із факторів посиленої уваги різних освітніх організацій до вивчення питання розвитку креа-

тивності особистості. В цьому аспекті важливим питанням є створення відповідних умов, націлених на формування освіченої, творчої, креативної особистості громадянина. Реалізація і самореалізація його природних задатків визначається одним із пріоритетних та стратегічних завдань розвитку всієї системи освіти нашої держави.

Креативність, за словами науковця С. Єфіменко [1], як різнобічне явище інтегративного характеру не тільки визначає об'єктивні перспективи творчого розвитку, а й забезпечує функціонування актуальної зони творчої діяльності людини. Зокрема науковець В. Павлюх звертає нашу увагу на те, що у навчальному процесі творча діяльність учнів виступає як організована вчителем навчально-творча або творчо-пізнавальна діяльність, що при системній діяльності призводить до створення креативних продуктів [3]. Це свідчить про те, що розвиток креативності особистості є пріоритетним напрямом сучасної освіти. Слід зазначити, що на розвиток креативності в учнів ЗЗСО в значній мірі впливає їхній вік.

Дослідження свідчать, що повноцінний розвиток креативності необхідно розпочинати з молодшого шкільного віку, оскільки саме в цей період відбувається становлення новоутворень, що визначатимуть творчий успіх (В. Клименко, Н. Юхимич, І. Лернер). Однак, формування креативності в учнів, як процес встановлення особистості, відбувається на всіх етапах їхнього буття.

Розвитку креативності особистості у процесі навчання сприяють притаманні їй властивості: відкритість до всього нового, допитливість, емоційність, цілісність сприйняття, яскрава уява, образність мислення, активне ставлення до дійсності, що її оточує. При цьому, як стверджують науковці В. Давидов, І. Волков, Д. Ельконін, О. Пометун та інші, – креативність повільно і поступово розвивається з простіших форм, на кожній віковій стадії, вона має своє вираження, кожному періоду властива своя форма.

Як стверджує науковець В. Павлюх, молодший шкільний вік є сенситивним для:

- формування мотивів навчання, розвитку стійких пізнавальних потреб та інтересів;
- розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, вміння вчитися;
- розкриття індивідуальних особливостей і розвитку здібностей;
- розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції;
- становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності щодо себе та інших;
- засвоєння соціальних норм, морального розвитку;
- розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх зв'язків [2].

Це дає нам підстави стверджувати, що молодший шкільний вік являє собою період позитивних змін і перетворень в житті школяра і в найбільшій мірі сприяє розвитку і формуванню креативності. При цьому слід мати на увазі, що розвиток креативності учнів, як зазначались вище, відбувається на всіх етапах шкільного навчання.

Слід також зважати, що креативність поступово розвивається з простіших форм і на кожній віковій стадії воно має свою вираження. Крім того, прояви креативності у різних людей різні, оскільки на її формуванні розвиток впливає ряд загальновідомих як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Зважаючи на це, ми можемо зазначити, що у сучасному процесі освіти має бути система творчих завдань для формування творчих здібностей школярів. Це система повинна, затвердженням науковця І. Розіна відповідати наступним вимогам:

- психологічна комфортність;
- цільова орієнтація – певне місце кожного завдання у блоці уроків;

- наявність ключових завдань;
- ієрархічна структура;
- рівнева диференціація;
- якісний перехід до творчості як у середині певного завдання, так і при їхній композиції;
- використання творчих завдань, реалізованих за допомогою методів проекту [3].

Дж. Гілтфорд стверджує, що для розвитку креативності потрібно забезпечити наступні умови:

- створювати сприятливу атмосферу для розвитку креативності;
- уникати критики дитини;
- сприяти вільному розвитку різноспрямованого мислення;
- збагачувати середовище дитини з різних, нових для неї, об'єктів для розвитку її цікавості;
- допомагати формулювати оригінальні ідеї;
- забезпечити можливість для використання нових ідей на практиці;
- показувати особистий приклад креативного підходу до вирішення проблеми;
- дозволити дітям активно задавати питання [5, с. 23].

Важливу роль у розвитку креативності в освітньому процесі відіграє наслідування учнями креативної діяльності вчителя. Педагог повинен володіти такими креативними характеристиками: креативною уявою й мисленням, розвиненими почуттями та високим рівнем працездатності [4, с. 223].

Дотримання цих вимог у поєднанні з відповідною розвивальною атмосферою в класі, де вчитель є координатором уроку, готовий допомогти кожній дитині є важливою умовою розвитку креативності в учнів, що сприяє розвитку їх творчих здібностей.

У результаті аналізу основних педагогічних підходів виявлено такі шляхи розвитку креативності учнів різного виду:

- у процесі вивчення дисциплін освітніх галузей;
- за допомогою спеціальних програм (інтегрованих курсів, модельних програм, факультативів);
- на заняттях та заходах, організованих у системі позаурочної діяльності (гуртки, секції, центри розвитку тощо);
- у системі позашкільних закладів освіти [2].

Висновки. Враховуючи все вище сказане, ми можемо стверджувати, що такий підхід до розуміння креативності дозволяє визначити як здібність до творчості і як умову, що полегшує і стимулює творчий процес.

Список використаних джерел:

1. Сфіменко С.М. Інтелектуально-творчий потенціал педагога: структура, зміст, шляхи діагностики та розвитку: навчально-методичний посібник. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. 104 с. URL: <http://koippo.kr.ua/category/drukovana-produktsiya/2021/page/3>
2. Павлюх В.В. Розвиток креативності в учнів різного віку: навчально-методичний посібник. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2023. 72 с.
3. Розіна І.В. Особливості розвитку креативного мислення підлітків за допомогою тренінгових технологій. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7314/1/Rozina%20Irina%20Volodymyrivna%202019.pdf>

4. Пономарьова Г.Ф., Петриченко Л.О., Полякова І.В., Харківська А.А. Технології розвитку креативних здібностей майбутніх учителів: монографія. Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. Харків: Видавець О.А. Мірошниченко, 2019. 272 с.
5. Guilford J.P. New frontiers of testing in the discovery and development of human talent. Seventh Annual Western Regional Conference on Testing Problems. Los Angeles, 1958.

Отримано: 17.03.2025

Іванна ПУКАС

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри теорії та методик дошкільної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6965-8896>

ЗАСОБИ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

У статті розглядається поняття сенсорного виховання дітей раннього віку. Наведені приклади сучасного ігрового матеріалу та розкрито його вплив на сенсорний розвиток дітей раннього віку.

Ключові слова: сенсорне виховання, сенсорний розвиток, дидактичні ігри, розвивальні іграшки, діти раннього віку.

Актуальність теми. Ранній вік є найбільш сприятливим періодом для формування особистості дитини та вдосконалення роботи органів чуття, що допомагають отримувати повноцінні й різноманітні уявлення про навколишній світ. Сенсорний розвиток дітей раннього віку відбувається під впливом різних чинників, серед яких ключову роль відіграють предметні дії, зокрема взаємодія з дидактичними іграшками. Саме такі ігри створюють оптимальні умови для розвитку сенсорного сприйняття. Відомо, що у ранньому віці нові знання засвоюються краще під час гри, ніж у процесі навчальних занять. Саме тому, використання дидактичних іграшок сприяє активності дітей, формуванню стійкого інтересу до властивостей предметів довкілля та загальному сенсорному розвитку дітей.

Оскільки дошкільна освіта є важливою складовою та початковим рівнем у системі освіти, слугуючи стартовою платформою для особистісного розвитку дитини – про це йдеться у Базовому компоненті дошкільної освіти (Державному стандарті освіти), тому реалізація цього стандарту ґрунтується на загальних демократичних принципах суспільного життя, серед яких – забезпечення рівного доступу до якісної дошкільної освіти без будь-яких форм дискримінації. Так у документі визначено вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей дошкільників за освітніми напрямками серед яких окремо виділено напрям дитина в сенсорно-пізнавальному просторі [1].

Мета публікації. Дослідити сучасні дидактичні ігри та розвивальні іграшки, а також їхній вплив на формування сенсорного сприйняття у дітей раннього віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сенсорний розвиток дитини охоплює формування її сприйняття та уявлень про форму, колір, розмір, просторове розташування, а також про запах, смак та інші зовнішні характеристики предметів. Головною метою сенсорного виховання є розширення чуттєвого досвіду сприйняття навколишнього світу та розвиток

сенсорних здібностей у дітей. Сенсорні навички дошкільнят розвиваються у процесі різноманітної діяльності, зокрема образотворчої, конструкторської та трудової, водночас впливаючи на їх удосконалення [2].

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти сенсорний розвиток виокремлюють як фундаментальна основа для формування всіх ключових компетентностей дитини дошкільного віку. У Державному стандарті дошкільної освіти знаходимо освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», реалізація якого передбачає сформованість доступних для дитини дошкільного віку уявлень та еталонів, що відображають ознаки, властивості та відношення предметів і об'єктів довкілля [1].

Упродовж дошкільного віку процес сенсорного пізнання зазнає змін. Маленька дитина поступово переходить від простих маніпуляцій з предметами до їхнього усвідомленого сприймання за допомогою зору, слуху та дотику, а також їх поєднання. Для формування правильних уявлень про зовнішні характеристики предметів і їх взаємозв'язки важливо створити умови, за яких дитина зможе безпосередньо сприймати їх через сенсорні канали в процесі предметно-ігрової діяльності. Особливу роль у цьому відіграють ігри, що навчають дітей уважно розглядати, слухати, досліджувати на дотик, співвідносити частини предметів, виокремлювати їхні властивості та групувати об'єкти за певними ознаками. Такі ігри є ефективним засобом сенсорного розвитку дітей раннього віку [3].

Сучасний український ринок іграшок пропонує широкий вибір інноваційних та сучасних дидактичних ігор, спрямованих на всебічний сенсорний розвиток дітей раннього віку. Вони сприяють формуванню навичок сприйняття кольору, форми, розміру, текстури, звуків і просторового розташування предметів. Завдяки таким іграм малюки не лише розвивають сенсорні здібності, а й покращують моторику, координацію рухів та логічне мислення. Важливо правильно підбирати дидактичні іграшки відповідно до вікових особливостей дитини, щоб процес гри був не лише цікавим, а й максимально корисним для її подальшого розвитку.

Наведемо неповний перелік ігор для дітей 2 року життя: Dimpl Duo Брайль – сенсорна гра для розвитку тактильного сприйняття; «Сортер» – навчання форм, кольорів та розмірів; «Геометрика» – розвиток логічного мислення та дрібної моторики; рамки-вкладинки – ознайомлення з формами та розвиток координації; магнітна гра «Нагодуй совеня» – розвиток дрібної моторики; шнурівка – тренування координації рук; лабіринти – розвиток просторового мислення; бізіборд, бізібук, бізікуб – комплексний розвиток сенсорики, моторики та уваги; тактильне лото – вивчення текстур; «Доторкнись і вгадай» – гра на розпізнавання предметів на дотик; сенсорні пляшечки – спостереження за рідинами, блискітками та іншими наповнювачами; тактильні кульки – розвиток дотику та координації; сенсорні доріжки – ходіння босоніж по різних текстах тощо.

Ігри для дітей 3 року життя: шнурівки – ускладнені моделі для розвитку моторики; сортування «Одягни ведмедиків» – розвиток логічного мислення; «Кольорові машинки» – навчання кольорів та рухової активності; пірамідка «Геометрика» – розпізнавання форм і розмірів; пірамідка «Фрукти» – розвиток координації; «Кольорова веселка» – вивчення кольорів, конструювання; тактильні мішечки Монтессорі – розвиток сенсорного сприйняття; чарівний комодик «Фігури і кольори» – навчання класифікації предметів; шнурівка «Сорочка з гудзиками» – навчання навичкам одягання; дерев'яний сортер Guidecraft Manipulatives (фігури і розміри) – навчання форм та їхніх співвідношень; сенсорні картки з фактурами – розвиток тактильного сприйняття; конструктор LEGO DUPLO – розвиток творчих навичок; ма-

гнітний конструктор – знайомство з магнетизмом і просторовим мисленням; флеш-картки з ароматами – вивчення запахів тощо.

Висновки. Отже, сенсорне виховання є фундаментом пізнання навколишнього світу, оскільки саме через чуттєвий досвід дитина формує уявлення про будову, властивості предметів і явищ. Сучасний ринок дидактичних іграшок пропонує широкий вибір сенсорних матеріалів, які можна ефективно використовувати як у домашньому середовищі, так і в закладах дошкільної освіти.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти України (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція: Науковий керівник: Піроженко Т.О., доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України; Авторська група: Байєр О.М., Безсонова О.К., Брежнєва О.Г., Гавриш Н.В., Загородня Л.П., Косенчук О.Г., Корнєєва О.Л., Лисенко Г.М., Левінець Н.В., Машовець М.А., Мордоус І.О., Нерянова С.І., Піроженко Т.О., Половіна О.А., Рейпольська О.Д., Шевчук А.С., 2021. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Каньоса Н.Г., Бабюк Т.Й., Пукас І.Л. Методика виховання та розвитку дітей раннього віку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2021. 268 с.
3. Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2019. 160 с.

Отримано: 17.03.2025

Віталій САМОТЮК

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-4900-109X>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК УЧНІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У публікації розглянуто проблему формування вокально-хорових навичок учнів закладу загальної середньої освіти на уроках музичного мистецтва та проаналізовано сучасні підходи до їх ефективного засвоєння.

Ключові слова: вокально-хорові навички, урок музичного мистецтва, інтонація, музичний слух.

Актуальність теми. Формування в учнів закладу загальної середньої загальної освіти вокально-хорових навичок та творчо-виконавських здібностей залишається фундаментальною метою вітчизняної мистецької освіти. Значними можливостями у вирішенні цієї проблеми має один з найулюбленіших видів музичної діяльності учнів – хоровий спів. Зумовлено це тим, що саме хоровий спів є доступним усім без винятку учням, і позитивно впливає на формування особистості учня в цілому, а саме на: художній розвиток, уяву, емоції, музичне мислення, естетичний світогляд та художній смак.

Проблема формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва привертала й продовжує привертати увагу багатьох науковців та педагогів, які зосереджують увагу на різних аспектах вокально-хорового навчання школярів (Н. Демянко, І. Гадалова, А. Козир, О. Коломоєць, П. Ніколаєнко, Е. Печерська, О. Ростовський, М. Румер, Л. Хлебникова, В. Черкасов та ін.). Учені підкреслюють, що вокально-хорові навички формуються й розвиваються у спеціально організованій навчально-педагогічній діяльності.

Проте, незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень у цій сфері, ще недостатньо вивченими залишаються питання врахування сучасних підходів до формування механізмів розвитку вокально-хорових навичок в учнів на уроках музичного мистецтва.

Мета публікації – аналіз сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі мистецького навчання учнів в закладі загальної середньої освіти всі види музичної діяльності (виконавська, вокально-хорова, слухова, імпровізаційна) відіграють важливу роль у формуванні художньо-виконавського досвіду, оскільки однією з задач сучасної школи є удосконалення музично-естетичного виховання учнів, що в умовах сучасної мистецької освіти має спрямовуватися не тільки на опанування знань учнями, а й на розвиток їх особистості в освітньому процесі.

У сучасному тлумачному психологічному словнику поняття «навичка» трактується як «... дія автоматизована, автоматизм вторинний», «... дія сформована шляхом повторення, яка характеризується високим ступенем освоєння та відсутністю поелементного свідомого регулювання та контролю» [4].

Т. Дуткевич трактує поняття «навичка» як «... дію, неодноразове виконання якої призвело до її автоматизації, ознаками якої є максимально швидке виконання, відсутність зайвих рухів, мінімальна психофізична напруга, зниження контролю при збереженні якості виконання» [2]. Нам імпонує таке визначення поняття «навичка», з огляду на те, що воно максимально наближене до формування навичок у процесі вокально-хорової діяльності.

Проаналізуємо поняття «вокально-хорові» навички. Серед всіх музично-виконавських умінь та навичок ми розуміємо їх як навички, які виступають носієм об'єктивних та суб'єктивних ресурсів учня набутих досвідом музичної діяльності (вокально-хорової та інструментально-виконавської). Ефективність формування в учнів закладу загальної середньої освіти на уроках музичного мистецтва вокально-хорових умінь та навичок великою мірою залежить від музичних природних задатків дітей, зокрема музичного слуху. Існує помилкова думка про те, що діти народжуються з музичним слухом, проте практика показує – при правильному тренуванні й докладені певних зусиль, музичний слух можна розвивати.

Видатний український композитор та педагог К. Стеценко пропонував приділяти більше уваги у роботі з учнями, у яких слабо розвинений музичний слух. Педагог вважав, що «... невміння співати в тон з класом не означає браку слуху в учнів. Іноді голос дитини рефлектує на почутий вухом звук і відтворює квінту або октаву до нього, тобто його обертон». З цією метою К. Стеценко пропонував «... ввести учня у потрібний тон» і починати з квінтуючого тону, поступово «опустити» його до потрібного звуку» [1, с. 27].

Формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва доволі складний процес, який вимагає від учня точності відтворення висоти музичного звуку, розвитку вокально-дикційних та вокально-технічних навичок. Отже, процес інтонування має

відбуватися як творчий акт в якому виражається індивідуальність учня. Дефініція «інтонація» досліджувалась у багатьох галузях науки, у широкому розумінні це втілення художнього образу в звуках, де інтонація виконує функцію емоційно-художньої виразності.

Ефективним засобом формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва стануть комп'ютерні програми для створення мультимедійних презентацій, відеороликів, що дозволить розробити мультимедійний супровід до уроку, зокрема розмістити на слайді текст пісні та її фонограму, це дозволить проводити різноманітні операції із звуковими доріжками, змінювати фонограми пісень відповідно до поставлених виконавських завдань.

Вчитель музичного мистецтва в процесі роботи над образно-інтонаційним аспектом музичного твору має спиратись на сформованість в учнів музично-слухових уявлень, добирати відповідний навчально-художній репертуар, усвідомлювати, що учні мають відчувати смисл кожної деталі фактури музичного твору. Зазначимо, що формування в учнів на уроках музичного мистецтва вокально-хорових навичок можуть проходити по-різному, проте вони мають набувати конкретності з чітко визначеними завданнями які дають позитивні результати.

Для ефективного формування в учнів на уроках музичного мистецтва вокально-хорових навичок необхідно забезпечити реалізацію таких основних завдань:

- формування в учнів емоційно-образного ставлення до виконуваних музичних творів на основі їх інтонаційного сприйняття та емоційного проникнення в їх образну сферу;
- спрямування учнів на усвідомлене ставлення до виконання вокально-хорових творів;
- формування в учнів уміння цілісного сприйняття виконуваних творів;
- формування художньо-образного та інтонаційного мислення.

При визначенні сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок на уроках музичного мистецтва слід враховувати перш за все особливості механізмів їх розвитку в учнів у різних вікових категоріях.

Висновки. Отже, важливою проблемою музичної педагогіки й одним з її головних пріоритетів є розроблення та впровадження в освітній процес закладу загальної середньої освіти сучасних підходів до формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва.

Список використаних джерел:

1. Аліксійчук О.С. Дитячий фольклор Поділля (антологія народної творчості). Кам'янець-Подільський. 2006. Ч. 2. 60 с.
2. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
3. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник: Близько 2500 термінів. Харків: Прапор, 2007. 640 с.

Отримано: 17.03.2025

Анастасія СМІРНОВА

аспірантка I курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-0939-8133>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ У ВИВЧЕННІ МАТЕМАТИКИ

У статті досліджується вплив штучного інтелекту (ШІ) на результативність у вивченні математики. Розглянуто основні напрями використання ШІ-інструментів у навчальному процесі, зокрема адаптивне навчання, автоматизовані підказки та аналіз помилок учнів. Проаналізовано ефективність ШІ-технологій у покращенні розуміння математичних концепцій, підвищенні мотивації та індивідуалізації навчання. Результати дослідження демонструють, що застосування ШІ сприяє зростанню успішності студентів та оптимізації навчального процесу.

Ключові слова: штучний інтелект, вивчення математики, адаптивне навчання, автоматизація, освітні технології.

Актуальність. У сучасному світі цифрових технологій штучний інтелект дедалі більше інтегрується в освітній процес, зокрема у викладання математики. Використання ШІ-інструментів дозволяє персоналізувати навчання, підвищити ефективність засвоєння матеріалу та зробити навчальний процес більш інтерактивним. Враховуючи зростаючий попит на інноваційні освітні методики, дослідження впливу ШІ на результативність у вивченні математики є вкрай актуальним.

Метою публікації є аналіз впливу штучного інтелекту на результативність навчання математики, оцінка ефективності його застосування та визначення перспектив розвитку ШІ-технологій у освітній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Штучний інтелект – це здатність комп'ютера або програми виконувати завдання, які зазвичай потребують людського інтелекту, такі як навчання, розпізнавання образів, прийняття рішень тощо. У навчанні математики ШІ може використовуватися для створення адаптивних навчальних платформ, персоналізації навчального процесу, автоматичної перевірки завдань та надання миттєвого зворотного зв'язку.

Штучний інтелект (ШІ) поступово змінює освітній процес, зокрема у сфері вивчення математики. Використання навчальних платформ, репетиторів і автоматизованих перевірко-вих систем сприяє персоналізації навчання та підвищенню його ефективності. У цій статті ми розглянемо, як саме ШІ впливає на результати учнів, які його інструменти використовуються, а також які потенційні виклики стоять перед сучасною освітою у зв'язку з його впровадженням. Особливо цікавим є питання застосування ШІ у вивченні математики, адже ця наука традиційно вважається складною для багатьох учнів.

Використання ШІ у навчанні математики: адаптивні платформи, такі як Khan Academy, Coursera, ALEKS та Photomath, використовують алгоритми ШІ для аналізу рівня знань учнів і підлаштовують навчальний контент відповідно до їхніх потреб. Це дозволяє забезпечити індивідуальний підхід та допомагає учням засвоювати матеріал у власному темпі.

ШІ-асистенти, такі як ChatGPT або Socratic, Gemini можуть відповідати на запитання учнів, пояснювати складні математичні поняття та пропонувати різні способи розв'язання задач. Це значно спрощує процес навчання, особливо для тих, хто має труднощі з традиційними методами вивчення математики.

Системи перевірки завдань, засновані на ШІ, можуть аналізувати відповіді учнів, визначати типові помилки та пропонувати відповідні рекомендації. Наприклад, програмне забезпечення Wolfram Alpha не лише дає відповідь, а й демонструє хід розв'язання, що сприяє кращому розумінню матеріалу.

Дослідження показують, що використання ШІ у навчанні математики сприяє зростанню успішності учнів на 10–20% порівняно з традиційними методами навчання. Головна причина цього – індивідуалізація підходу та можливість повторювати матеріал необмежену кількість разів.

Гейміфікація навчального процесу за допомогою ШІ (наприклад, у Duolingo Math) робить навчання більш цікавим, а інтерактивні підходи допомагають учням краще засвоювати матеріал.

ШІ дозволяє учням із різними рівнями підготовки отримувати якісну математичну освіту. Зокрема, він допомагає студентам із порушеннями зору та слуху завдяки голосовим асистентам і текстовим поясненням.

Однак, надмірне використання ШІ може призвести до зниження навичок критичного мислення та самостійного розв'язання задач, оскільки учні можуть покладатися на автоматичні рішення. Автоматизовані системи розв'язування задач можуть сприяти шахрайству під час іспитів або контрольних робіт, якщо їх використання не контролюється.

Вчителі повинні навчатися працювати з новими технологіями, адаптуючи навчальні програми та методики викладання до використання ШІ.

Висновки. Штучний інтелект відкриває нові можливості у навчанні математики, підвищуючи його ефективність та доступність. Проте для максимального використання його потенціалу необхідно враховувати ризики, такі як надмірна залежність від технологій та порушення академічної доброчесності.

Список використаних джерел:

1. Anderson, J., & Li, J. (2022). Artificial Intelligence in Mathematics Education: A Review of Applications and Effectiveness. *Educational Technology & Society*, 25(3), 45-60.
2. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2019). Artificial Intelligence and Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. *UNESCO Publishing*.
3. Zhang, Y., & Chen, L. (2021). The Role of AI-Powered Tutoring Systems in Enhancing Mathematical Problem-Solving Skills. *Journal of Educational Research*, 115(2), 78-95.
4. Король, О.В. (2020). Використання штучного інтелекту в освітньому процесі: виклики та перспективи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7 (101), 112-125.
5. Сидоренко, Л.М., & Ковальчук, Т.П. (2023). Вплив інтелектуальних навчальних систем на успішність студентів при вивченні математики. *Освітні технології та інновації*, 4 (2), 56-70.

Отримано: 17.03.2025

Сергій СОХРЯКОВ

аспірант I курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0006-6407-2590>

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У ПРОЦЕСІ ІНСТРУМЕНТАЛЬНО- ВИКОНАВСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

У публікації окреслено особливості формування художньо-образного мислення майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі інструментально-виконавської підготовки.

Ключові слова: художньо-образне мислення, освітній процес, інструментально-виконавської підготовка.

Актуальність теми. Формування художньо-образного мислення є важливим аспектом інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. Художньо-образне мислення сприяє не тільки удосконаленню технічних навичок гри на музичному інструменті, але й формує здатність студента до творчого самовираження та глибокого емоційного розуміння музичних творів. Важливість художньо-образного мислення в освітньому процесі інструментальної підготовки майбутнього вчителя полягає в тому, що воно допомагає йому уявляти художні образи, почуття та процеси, які він передає через виконання музичних творів та сприяє більш глибокому розумінню задуму композитора й розширює можливості для імпровізаційності та креативності.

На сьогодні питання художньо-виконавського розвитку майбутніх учителів музичного мистецтва є надзвичайно актуальним. Деякі його аспекти знайшли відображення у наукових дослідженнях. Так, теоретико-методологічні аспекти художньо-виконавської підготовки учителів музичного мистецтва розкрито в роботах А. Козир, Г. Падалки, О. Рудницької, О. Щолокової та ін.; особливості їх художньо-виконавської діяльності висвітлено в дослідженнях Н. Гуральник, Л. Гусейнової, Т. Зінської, Н. Мозгальнової, Ч. Яньфен, О. Щербініної та ін.; сутність художньо-виконавської творчості розкрито в працях (В. Давидов, О. Маркова, В. Шульгіна та ін.); розвиток виконавської майстерності представлено в дослідженнях Чжан Сянюн, Чжао Сяошень, Д. Юника.

Мета публікації – визначити особливості формування художньо-образного мислення майбутнього вчителя музичного мистецтва в процесі інструментально-виконавської підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розуміння художньо-образного змісту музичного твору є однією з фундаментальних теоретичних і практичних педагогічних проблем, від розв'язання якої залежить удосконалення багатьох аспектів інструментально-виконавської діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва. Адже, здатність до повноцінного сприйняття художньо-образного змісту музики лежить в основі розвитку фахово-необхідних якостей вчителя музичного мистецтва (інтелекту, емоційної культури, музичного слуху тощо), його творчо-виконавських здібностей.

Вітчизняні та зарубіжні науковці завжди надавали значної уваги дослідженню проблем розвитку мислення як творчого процесу, що базується на активізації креативних елементів. Такої думки дотримуються філософи – В. Андрущенко, І Зязюн, В. Кремень. Теоретичним і методологічним засадам розвитку мисленнєвих процесів у межах професійної підготовки майбутніх учителів у ЗВО присвячені роботи В. Бондаря, М. Євтуха, О. Савченко. Форму-

вання художньо-образного мислення й важливих професійних якостей майбутніх учителів музичного мистецтва були предметом уваги А. Козир, Г. Ніколаї, О. Олексюк, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Щолокової.

Спрямованість художньо-виконавської діяльності визначають емоції, які надають їй чуттєвого забарвлення. Не можна не погодитись з думкою М. Варій, яка вважає, що «емоції і почуття, виконуючи різні функції, беруть участь у всіх видах діяльності, ... як на стадії усвідомлення потреби, так і на стадії оцінки досягнутого результату» [1, с. 125].

За визначенням Ю. Трофімова, емоції є своєрідною формою контролю за діяльністю, зокрема за переживаннями. В цьому випадку вони виконують функцію компенсаторного механізму і будучи усвідомленим переживанням, здійснюють естетичну оцінку музичних явищ, а також виникаючих настроїв і переживань. Емоції також виконують адаптивну функцію, заповнюючи дефіцит інформації [2, с. 324].

Образи, у спеціальному значенні поняття, підкреслює С. Шип – це продукти психічної та духовної активності людини, їх безперервно і щедро породжує наша свідомість. Найфундаментальніші з них – образи безпосередніх відчуттів. Вони не зникають безслідно з дією зовнішніх подразників, а зберігаються у пам'яті та створюють шар образів-уявлень. Їх можна довільно викликати в пам'яті, порівнювати, поєднувати з іншими образами, аналізувати [3, с. 32].

Успішність інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва значною мірою залежить від рівня сформованості в них системних музично-історичних і теоретико-методичних знань і способів їх передачі у співвіднесенні з духовним контекстом художньої культури минулого та сьогодення. Функція викладача інструментально-виконавських дисциплін у системі освітнього процесу здобувачів освіти трактується як спосіб охоплення музичної мови широким культурно-художнім контекстом. Художньо-образна підготовка студентів-інструменталістів передбачає вміння за кожним унікальним текстом музичного твору бачити певну систему музичної мови, що втілює загальні змістові та комунікативні засоби музичної експресії, а також здатність співвідносити індивідуальну своєрідність художньо-образного мислення із закономірностями мислення узагальнено-художнього. Це відбувається на індивідуальних і групових заняттях. Слід зазначити, що це, передусім, послідовна форма інтегративного зв'язку, яка передбачає пріоритетність освоєння прикладних сторін індивідуального інструментально-виконавського навчання, прямо пов'язаних з особистим розвитком художньо-образного мислення, а також синтетична форма зв'язку, покликана опосередковано розвивати виконавський, педагогічний, естетичний, пізнавальний, тобто інтелектуальні аспекти формування художньо-образного мислення студентів-інструменталістів.

Отже, особливості формування художньо-образного мислення здобувачів освіти пов'язані зі специфікою сприйняття цілісних мистецьких явищ та подальшого їх усвідомлення. При цьому важливе значення має рівень емоційності, який виявляє студент під час осмислення дійсності, – чим яскравіша реакція, тим простіше, швидше й продуктивніше проходить процес вирішення поставлених творчих завдань, якісніше формується комплекс виконавських умінь та навичок майбутнього вчителя музичного мистецтва.

Висновки. Формування художньо-образного мислення в освітньому процесі інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва є важливою складовою мистецької освіти, яка має значний вплив на розвиток творчих та інтерпретаційних здібностей здобувачів освіти.

Список використаних джерел:

1. Варій М.Й. Психологія: навчальний посібник. Львів: Львівська політехніка. 2009. 288 с.
2. Трофімов. Ю.Л. Психологія. Київ: Либідь. 1999. 521 с.
3. Шип С.В. Музична форма від звуку до стилю. Київ: Заповіт. 1998. 367 с.

Отримано: 17.03.2025

Тімур ТАКІРОВ

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4560-6383>

ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ РЕСТАВРАТОРІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗАРУБІЖЖЯ

У даному матеріалі розглядається практичний досвід формування професійної культури майбутніх реставраторів у закладах вищої освіти зарубіжжя.

Ключові слова: майбутні реставратори, реставраційна освіта, збереження культурних пам'яток, педагогіка, семінари, історичні документи.

Актуальність теми. Метою вдосконалення підготовки реставраторів в Україні та запозичення підходів формування професійної культури майбутніх реставраторів у ЗВО вважаємо за необхідне ознайомитись із відповідним досвідом різних зарубіжних країн.

Мета публікації – проаналізувати практичний досвід формування професійної культури майбутніх реставраторів у закладах вищої освіти зарубіжжя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хоча реставраційна освіта є відносно новою концепцією, мистецтво реставрації викладають у профільних професійних коледжах та ЗВО в усьому світі. Адже, як у своєму інтерв'ю наголошує італійська реставратор Сабріна Кавалья: «консервація та реставрація творів мистецтва – це мультидисциплінарна професія, що постійно розвивається, завдяки постійним науковим дослідженням, які постійно розробляють нові матеріали та технології для обслуговування творів мистецтва та їх збереження» [1].

Для виховання професійної культури та культурної свідомості реставраторів у різних країнах світу відомо багато підходів. Щонайперше, слід зауважити, що у Європі проблема збереження культурних пам'яток не покладається тільки в межі компетенцій уряду. До пошуку шляхів розв'язання цієї проблеми активно залучається громадськість. Наприклад, у Великій Британії збереженням історичної й культурної спадщини опікується церква, національний траст, монархія, групи «друзів», а також залучаються окремі громадяни. Як міждисциплінарний напрям у Франції використовується поняття «педагогіка культурної спадщини», яке використовується як фактор впливу на розширення обізнаності місцевої громади щодо ресурсів спадщини. Педагогіка культурної спадщини здійснюється через навчальні та просвітницькі уроки, відвідування музеїв, семінари, тренінги, історичних ділянок тощо [2].

А ось детальний розгляд досвіду Польщі, що торкається підготовки майбутніх реставраторів, показує, що у цій країні, наприклад, навчання мистецтву реставрації документів та книг здійснюється на кафедрі консервації і реставрації стародруків і графіки Академії мистецтв у Варшаві. Цікаво, що історія кафедри у Варшаві розпочалася ще 1947 р., коли виник-

ла майстерня консервації книжки і графіки. Сьогодні там функціонують три майстерні: реставрації та консервації стародруків і рукописів; реставрації та консервації графіки і малюнку; технік і технологій оправ. [3] Навчання в Академії мистецтв у Варшаві, на відміну від нашого навчання, індивідуальне (особистісно зорієнтоване). Таке навчання дає більш досконало вивчити зі студентами проблему реставрованого твору і знайти найбільш правильне рішення по відновленню даного експонату.

Оптимальні умови навчання забезпечується в Обервільє у Франції на відділенні консерваторів, де є добре обладнані майстерні. В їх умовах студенти можуть працювати над унікальними та оригінальними роботами, які довіряються численними установами спадщини. Привертає увагу той аспект, що майбутніх консерваторів готують до професії, яка поєднує ручні навички, наукові знання та етичну практику – тобто застосовуються компетентнісний та історичний підходи.

У Чехії задля розширення освітньої діяльності, досліджень і прикладних міжнародних проектів у галузі мистецтва, технік і технологій реставрації мистецтва у 2005 р. був заснований наймолодший орган університету Univerzita pardubice fakulta restaurování Univerzita Pardubice. Факультет належить до тих небагатьох і унікальних чеських університетів, які надають вищу освіту в галузі реставрації мистецтва [4].

Відомим закладом підготовки реставраторів в Італії є Міжнародний університет мистецтв Венеції (МАУ – Università Internazionale d'Arte Venezia). Заклад освіти було засновано в 1970 р., після великого припливу 1966 р., коли громадськістю було усвідомлено серйозність проблем збереження, які виникли внаслідок величезної повені. [5]

У Німеччині підготовкою майбутніх реставраторів займаються кілька ЗВО, серед них найкращими університетами вважаються [6]:

1. Європейський університет Віадрина.
2. Університет прикладних наук і мистецтв HAWK.
3. Західно-саксонський університет прикладних наук Цвікау.
4. Кіноуніверситет Бабельсберг Конрад Вольф.
5. Потсдамський університет прикладних наук.
6. TH Köln – Університет прикладних наук.
7. Державна академія образотворчого мистецтва Штутгарта.

Як стверджує професор університету HAWK Ulrike Nähner, «Твори мистецтва, історичні документи та предмети мають бути збережені для майбутніх поколінь. Ми навчаємо їх вивчення, дослідження та документування, а також методів консервації та реставрації. Програма навчання надає міждисциплінарні спеціальні знання та унікально поєднує науку, технології та майстерність» [7].

Навчальна програма HAWK передбачає роботу студентів з різними історичними та художніми техніками виробництва та різними матеріалами для них. Відповідно до програми, студенти також дізнаються про вплив навколишнього середовища та його вплив на старіння та пошкодження. Спираючись на те, що вони будуть навчатися запобіганню пошкодженням, їх навчають методам аналізу стану, документації, а також консервації та реставрації оригінальних об'єктів.

Висновки. Узагальнюючи досвід підготовки реставраторів в зарубіжних країнах, зробимо висновок, що у цілому формування професійної культури майбутніх реставраторів у ЗВО здійс-

нюється за допомогою різних методологічних підходів: компетентнісного; психолого-педагогічного; історичного; порівняльного; системного та потребує подальшого дослідження.

Після закінчення студенти на високому рівні підготовлені до практичної роботи з обслуговування та догляду за культурними цінностями, аналізу стану та документації, а також до застосування заходів збереження та реставрації. Вони вже можуть отримати роботу в реставраційних майстернях та науково досліджувати та вирішувати нагальні проблеми які можуть встати на їхньому професійному шляху.

Список використаних джерел:

1. Interview with Italian art restorer Sabrina Cavaglia. URL: <https://www.frh-europe.org/interview-with-italian-art-restorer-sabrina-cavaglia/>
2. Савенко В. Професія архітектора-реставратора в Україні. Проблематика освіти та розвиток галузі в умовах війни. *Pragmatika.media. Архитектура*. 09 серпня 2023. URL: <https://pragmatika.media/profesiia-arkhitektora-restavratora-v-ukraini-problematyka-osvity-ta-rozvytok-haluzi-v-umovakh-viiny/>
3. Дзендзелюк Л.С., Льода Л.М. Специфіка підготовки спеціалістів у галузі реставрації книги. Із досвіду польських колег. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/pedagogy-psychology-and-sociology-411/theory-and-methods-of-studying-education-and-training-411/11194-411-0881>
4. Univerzita pardubice fakulta restaurování Univerzita Pardubice. URL: <https://fr.upce.cz>
5. The University of Art Restoration in Venice – UIA. URL: <https://www.monicaesarato.com/blog/university-art-restoration-venice-uiav/>
6. Best Study Programs in Restoration at Universities in Germany. URL: https://erudera.com/study-programs/restoration/germany/#google_vignette
7. Карандєєв. В Україні недостатньо фахівців з реставрації. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3841878-v-ukraini-nedostatno-fahivciv-z-restavrაციi-karandeev.html>

Отримано: 17.03.2025

Наталя ТРЕТЯК

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7421-7438>

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Статтю присвячено вивченню та аналізу стратегій та методів розвитку інформаційно-комунікаційних навичок учасників дистанційного навчання; висвітлено важливість активної взаємодії між викладачами та студентами, використання сучасних технологій для спільної роботи та обміну інформацією.

Ключові слова: дистанційне навчання, комунікаційні навички, технології навчання, інтерактивні методи навчання, онлайн-спілкування.

Актуальність теми. Перетворення в галузі освіти вимагає актуалізації її змісту і форми. Дистанційне навчання є проявом технологічного прогресу, який передбачає забезпечення освітніх послуг студентам з використанням віддалених методів, що сприяє його широко-

му поширенню по всьому світу. Тому дистанційне навчання є перспективним напрямком розвитку освіти загалом, використовуючи сучасні технології для взаємодії та спілкування.

Одним із завдань ЗВО є формування в студентів навичок ефективного використання інформаційно-комунікаційних та веб-технологій у професійній діяльності. У законодавчих актах України визначено необхідність ефективного впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на всіх рівнях освіти та у всіх формах навчання. У процесі формування та розвитку єдиного освітнього інформаційного простору, особливу вагу набуває інформаційне забезпечення підготовки майбутніх педагогів. Це включає створення та впровадження в навчальний процес різноманітних ресурсів, таких як навчальні матеріали, тексти, відео- та аудіоуроки, інтерактивні завдання тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях зарубіжних та вітчизняних вчених широко описано проблему дистанційної освіти, а саме позитивні та негативні аспекти (Adams J. E., Dichanz H., Bodendorf F., Hoppe G., Eckert B., Lobin H., Kettunen J.B., Keegan D., Dellling R.M, Авраменко, О. Басов, В. Биков, Г. Бобрицька, Д. Бодненко, Р. Гуревич, О. Домінський, Н. Жевакіна, В. Жулкевська, Т. Задорожна, О. Зарицька, О. Муковіз, А. Прокопенко, О. Рибалко, Н. Сиротенко, П. Стефаненко, Смульсон М.Л., П. Дітюк, І. Коваленко-Кобилянська, Д. Мещеряков, М. Назар та ін.). Проблему педагогічної комунікації в умовах дистанційної освіти в освітньому просторі досліджували С. Антощук, В. Бондаренко, Є. Веренич, В. Гриценко, Коваль, А. Колова, В. Колос, Б. Кузікова, О. Купенко, Т. Лаврик, В. Любчак, О. Малярчук, Муліна, С. Мусатова, І. Романенко, О. Рязанцева та ін. Багато дослідників (В. Биков, О. Василенко, В. Васильєв, Р. Гуревич, В. Заболотний, Н. Задорожна, М. Кадемія, Т. Калюжна, І. Кухаренко, Н. Морзе, Т. Омельченко, В. Осадчий, О. Полат, О. Сердюк, та ін.) розглядають науково-методичні основи проектування інформаційних освітніх середовищ закладів освіти.

Мета публікації – проаналізувати процес педагогічної взаємодії учасників дистанційної освіти в умовах інформаційно-дистанційного середовища з урахуванням сучасних технологій та освітніх тенденцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комунікація або спілкування є невід'ємною частиною й умовою існування дистанційного навчання. Для висвітлення комунікативного аспекту необхідно більш детально зупинитись на аналізі природи комунікації, її видів та форм.

Опрацьовуючи теоретичні питання комунікації було з'ясовано, що саме поняття (англ. *communication*) означає зв'язок, комунікація, спілкування. Дистанційна освіта – це навчання студентів, які не завжди можуть бути фізично присутні в школі, або, якщо учень і вчитель розділені як у часі, так і на відстані.

Інтеграція онлайн-комунікації в сучасний суспільний простір, як процес обміну інформацією за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, веде до якісних змін різних соціальних сфер.

Формуючи нові галузі та напрямки діяльності, а також трансформуючи способи взаємодії індивідів між собою, інформатизація призводить до глибоких змін у фундаментальних громадських інститутах, зокрема, в інституті вищої освіти. Учасники освітнього простору змушені все більше залучатися до інформаційного середовища, що, перш за все, знаходить вираження у впровадженні форм онлайн-навчання як основного елемента в сучасних реаліях.

Погоджуємося з думкою дослідниці дистанційної освіти А. Лотоцької, що «дистанційне навчання – це таке, в якому суб'єкти навчального процесу перебувають на відстані, реалізуючи освітній процес через засоби телекомунікацій» [3, с. 24].

Дистанційне навчання є однією з нових реальностей сучасного освіти. О. Муковіз стверджує, що «дистанційна освіта – це комплекс освітніх послуг, які надаються населенню за допомогою спеціального інформаційного освітнього середовища, що базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані» [4, с. 35].

За положеннями Інчхонської декларації ЮНЕСКО, до 2030 р. у всьому світі має бути забезпечений рівний доступ до освіти, оскільки це сприяє взаєморозумінню, терпимості, дружбі та миру. Онлайн-освіта більшою мірою відповідає цій меті, в ній навчальний процес долає географічні, фізичні та фінансові бар'єри, стаючи більш доступним та демократичним.

Відсутність безпосереднього контакту між учасниками освітнього процесу: педагогом та студентом, педагогом та батьками – одна з основних психологічних проблем дистанційного навчання.

Традиційне очне спілкування суттєво відрізняється від спілкування, опосередкованого сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями. Мета дистанційного навчання полягає в забезпеченні можливості навчатися будь-де і будь-коли, незалежно від географічного розташування та режиму роботи. Ця форма навчання сприяє доступності освіти для різних категорій людей, розвитку самостійності, гнучкості та технологічної грамотності учнів та студентів.

О. Лотоцька зауважує, що завданням дистанційного навчання є забезпечення можливості реалізації конституційного права на здобуття освіти. Дослідниця стверджує, що реалізувати право осіб на якісну та доступну освіту відповідно до їх здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей та досвіду, стану здоров'я, місця проживання, інших ознак і обставин, в тому числі тих, які об'єктивно унеможливають відвідування закладів освіти [3, с. 12].

Сучасні науковці, описуючи сутність поняття дистанційного навчання та його психолого-педагогічні аспекти, зауважують, що головним є комунікація між викладачем та студентами, а вже потім надання прямого доступу до навчального матеріалу. Дистанційне навчання за рахунок різноманітних елементів (робота в інтернеті, опрацювання електронної бібліотеки, глосарію тощо) активізують навчальну діяльність та спілкування студента з викладачем.

Відповідно до принципу науковості, до студента ставляться такі вимоги:

- висока мотиваційна потреба: студент повинен мати високий рівень мотивації до навчання та досягнення успіху у своїй діяльності;
- прагнення до власного розвитку: студент повинен активно працювати над власним професійним та особистісним зростанням, ставити перед собою нові цілі та завдання для досягнення успіху;
- корекція та самокритика: студент повинен бути готовий аналізувати свої дії, виявляти помилки та недоліки, а також вчасно коригувати свої дії та стратегії навчання;
- спрямованість особистості до досягнення поставленої мети: студент повинен мати чітке уявлення про свої цілі та завдання, а також бути націленим на їх досягнення, використовуючи наукові підходи та методи.

Ці вимоги допомагають студентам ефективно використовувати наукові знання та методи у своїй навчальній та професійній діяльності.

Висновки. Отже, педагогічна комунікація в умовах дистанційного навчання стимулює пізнавальну активність учасників освітньої діяльності (студентів/учнів), виховує самостійність, спонукає до самоосвіти. В умовах дистанційного навчання педагогічна комунікація стає ключовим аспектом успішного вивчення та розвитку студентів. Забезпечення ефективного спілкування між викладачами та студентами вимагає особливих підходів та стратегій. Важливість використання сучасних засобів електронної комунікації, організації віртуальних зустрічей, а також створення інтерактивних методів навчання є ключовим чинником підтримки активної взаємодії та збереження педагогічного процесу в дистанційному форматі.

Список використаних джерел:

1. Власенко Н.О. Дистанційне навчання: *Україна і світ. Естетика і етика педагогічної дії*. 2019. Вип. 20. С. 29–37.
2. Гавриленко К.М. Вимоги до професійного дистанційного навчання: зб. наук. праць. *Педагогічні науки*. 2019. № 89. С. 56–60.
3. Лотоцька А., Пасічник О. Організація дистанційного навчання в школі: методичні рекомендації. Київ: Травень, 2020. 71 с.
4. Муковіз О.П. Основи дистанційного навчання у початковій освіті: навчально-методичний посібник. Умань: Візаві, 2018. 128 с.

Отримано: 17.03.2025

Вікторія ФЕДОРЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0560-3471>

КОГНІТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Публікація присвячена когнітивним технологіям в сучасній освіті. Описано окремі когнітивні технології та можливості їх використання під час вивчення педагогічних дисциплін.

Ключові слова: освітній процес, когнітивні технології, майбутні педагоги, підготовка.

Актуальність теми. У педагогічній науці, в системі вищої освіти досить актуальною є проблема управління зростаючою кількістю інформації. Очевидно, це потребує не лише методологічної рефлексії, але й використання певних освітніх технологій, технологій управління.

Актуальність когнітивних технологій в освіті, зокрема у підготовці майбутніх педагогів, зумовлена сучасними викликами інформаційного суспільства та необхідністю формування ефективних стратегій навчання. Когнітивні технології спрямовані на розвиток мисленнєвих процесів, таких як увага, пам'ять, сприйняття, уява, аналітичне та критичне мислення, що є базовими для успішної освітньої діяльності. В умовах стрімкого зростання обсягів інформації та зміни ролі педагога від носія знань до фасилітатора освітнього процесу важливо формувати здатність здобувачів не лише засвоювати нові знання, але й ефективно керувати власною когнітивною діяльністю.

Це сприятиме підвищенню ефективності навчання та забезпечуватиме готовність майбутніх педагогів до самостійного професійного зростання впродовж усього життя. Крім того,

впровадження когнітивних технологій у педагогічну освіту дозволить сформувати у здобувачів гнучкість мислення, адаптивність і здатність до критичного аналізу освітніх ситуацій.

Актуальність застосування когнітивних технологій також зумовлена потребою в інноваційних підходах до організації освітнього процесу, що дозволить інтегрувати традиційні методи з сучасними технологіями та інструментами. Це сприятиме створенню освітнього середовища, спрямованого на активізацію пізнавальної діяльності здобувачів, формуються навички вирішення комплексних завдань і прийняття обґрунтованих рішень. Таким чином, когнітивні технології стають важливим чинником підготовки педагогів нового покоління, здатних ефективно працювати в умовах динамічного освітнього середовища.

Мета публікації обґрунтувати актуальність когнітивних технологій в сучасній освіті. Описано окремі когнітивні технології та можливості їх використання під час вивчення педагогічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним завданням когнітивних технологій є створення умов для розуміння сприйнятої інформації, тобто формування інформаційної компетентності, під якою розуміється сукупність умінь використовувати інформацію (аналіз різних джерел, викладення змісту, висновків та ін.). При цьому, звичайно, потрібна адаптація змісту, методів, організаційних форм і засобів навчання до індивідуальних когнітивних можливостей [2].

У загальному сенсі когнітивні технології розглядаються як сучасні засоби опису складних слабоструктурованих проблем і процесів, а також як інтелектуальні засоби підтримки процесу розробки й ухвалення управлінських рішень у різних сферах. Причому особливу роль грає форма і спосіб передачі знань, зокрема увага акцентується на ефективній візуалізації інформації [за 1]. До таких технологій належать, по-перше, когнітивні моделі. Найпоширені з них – інтелект карти (mind maps) і карти понять (concept maps). Перевага роботи з когнітивними моделями полягає в тому, що вони одночасно є і результатом, і засобом для здобуття нових знань. Особливо важливі когнітивні моделі на етапі якісного аналізу інформації з досліджуваної проблеми. Когнітивні моделі розглядаються як потужний сучасний апарат інтелектуальної підтримки прийняття рішень, особливо в кризових ситуаціях [за 1]. В умовах сучасності навряд чи можна вважати ці вміння недоцільними для здобувачів будь-якого напрямку підготовки. Приміром, під час вивчення педагогічних дисциплін майбутні вчителі опановують багато теоретичного матеріалу. Систематизувати його, краще усвідомити, критично осмислити, впорядкувати, ефективніше запам'ятати допоможе використання, зокрема, й когнітивних технологій, а саме інтелект карт, карт понять, інфографіки тощо.

У процесі навчання важливо враховувати також індивідуальні когнітивні особливості здобувачів, зокрема, особливості пам'яті. Комуś краще сприймати інформацію через зір (візуальна пам'ять), комуś через слух (аудіальна пам'ять), комуś – за допомогою дотиків (тактильна). Це також варто використовувати як основу для покращення когнітивних процесів, а не лише розвивати домінуючі канали сприймання. Для цього можна використовувати різні шляхи, наприклад, роботу над проєктами, які теж відносять до когнітивних технологій. Так, в контексті вивчення педагогічних дисциплін пропонуємо здобувачам проєкти різного змісту, спрямування, що потребують різноманітних умінь та формують різні компетентності. До прикладу пропонуємо кілька таких проєктів.

«Педагогічні портрети» – дослідницький проєкт, де кожен здобувач обирає видатного педагога (минулих років чи сучасного) та протягом певного часу глибоко вивчає його методи, філософію та педагогічну спадщину. Демонструючи результати своєї діяльності, кожен студент проводить майстер-клас, використовуючи методи, принципи, підходи обраного педагога, та створює цифрове портфоліо з практичними рекомендаціями для сучасних вчителів.

«Педагогічні кейси» – це проєкт, де здобувачі спочатку збирають реальні проблемні ситуації з шкільного життя (під час проходження педагогічної практики, через бесіди й інтерв'ю з вчителями), а потім створюють банк рішень. Кожна група розробляє різні сценарії вирішення цих ситуацій, знімає навчальні відео та створює рекомендації для молодих педагогів.

«Школа майбутнього». Під час виконання такого проєкту студенти розробляють концепцію школи майбутнього, враховуючи сучасні педагогічні методи, технології, психологічні аспекти навчання. Вони створюють макет (фізичний або цифровий), відео- або мультимедійну презентацію, де демонструють свою ідею.

«Педагогічна казка». Здобувачі складають власну казку або історію, яка пояснює певну педагогічну категорію, виховну проблему тощо. Потім вони розігрують її для дітей (чи для однокурсників) або створюють відповідне відео, презентацію, лепбук тощо.

«Діалог епох». Здобувачі обирають двох педагогів з різних історичних періодів (наприклад, А. Макаренко і сучасний успішний директор школи, В. Сухомлинський і сучасний вчитель початкової школи і т.п.) та проводять порівняльний аналіз їхніх методів, шукають спільне та відмінне, досліджують, як трансформувались певні педагогічні ідеї з часом. Фінальна презентація може бути у форматі уявного діалогу між педагогами.

Висновки. Загалом використання когнітивних технологій під час підготовки майбутніх педагогів, може мати значний вплив на ефективність освітнього процесу та успішність студентів. Такі технології мають здатність покращувати когнітивні здібності, розвивати навички вирішення проблем та сприяють розвитку творчого мислення. Разом з тим, варто розробити стратегії для ефективного впровадження когнітивних технологій в освітній процес, зокрема й під час підготовки майбутніх педагогів.

Список використаних джерел:

1. Нестерова М. Інформаційно-когнітивні технології в системі вищої освіти суспільства знань. *Вища освіта України*. 2015. №1. С. 40-45.
2. Павленко Т.І. Технології, що забезпечують розуміння дітьми навчальної інформації. URL: <http://pti.kiev.ua/metodic/739-tehnologyi-scho-zabezpechuyut-rozumnnya-dtmi-navchalnoyi-nformacyi.html>

Отримано: 17.03.2025

Тетяна ФРАНЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та методик початкової освіти

ORCID <http://orcid.org/0000-0003-2404-0771>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЗИЦІЇ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА ДЛЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті порушується проблема оновлення концептуальних позицій формування іншомовної компетентності педагога, визначено основні завдання, принципи та умови їх практичної реалізації у процесі його професійної підготовки.

Ключові слова: концепція, компетентнісна освіта, іншомовна компетентність, принципи.

Актуальність теми. Перехід на компетентнісну систему освіти передбачає оновлення формату організації освітньої діяльності навчальних закладів усіх рівнів, починаючи від дошкільного, завершуючи післядипломним. Це особливо актуально для взаємозалежних освітніх, таких як школа та ЗВО педагогічного спрямування.

Однією з ключових компетентностей, задекларованих в концепції Нової української школи є «Спілкування іноземними мовами. Уміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди (через слухання, говоріння, читання і письмо) у широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів. Уміння посередницької діяльності та міжкультурного спілкування» [1].

Тобто загалом йдеться про іншомовну компетентність, яка дефініціюється як комплекс знань, умінь, які формуються у різних формах навчальної діяльності (усні і письмові висловлювання і тлумачення понять, думок, почуттів, фактів та поглядів) і лежать в основі здатності особистості послуговуватись іноземною мовою як у професійній діяльності, так у життєвому просторі, для самоосвіти, саморозвитку особистості та ін.

Закономірно, що це обумовлює потребу оновлення концепції вивчення іноземної мови, що є важливим не лише для майбутнього вчителя іноземної мови (у тому числі для початкової школи), а й підвищення рівня мобільності студента, можливості навчатися за різними освітніми програмами, оволодівати інноваційними освітніми практиками.

Мета публікації. Проаналізувати та визначити системотвірні концептуальні позиції щодо оновлення традиційного підходу формування іншомовної компетентності педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою є формування компетентнісно зорієнтованої (альтернативної інформаційно-репродуктивній) моделі навчання іноземних мов здобувачів вищої освіти, яка сприяла би ефективному формуванню їх іншомовної компетентності, оптимізації системи професійної підготовки фахівця в цілому, орієнтуючись на європейські стандарти якості та прогресивні освітні практики.

Узагальнення теоретичних позицій, поданих у наукових працях (дослідження В. В. Баркасі, О. І. Вишневського, Ю. Задунайської, О. В. Котенко, С. Ю. Ніколаєвої), інноваційних освітніх практик дало можливість визначити, що головні підходи до оновлення концепції повинні бути спрямовані на вирішення таких завдань:

— формування іншомовної компетентності здобувачів вищої освіти на особистісно зорієнтованій основі, вибудовуючи індивідуальну освітню траєкторію через врахування на-

явного активу та потенційних можливостей розвитку кожного, а також формування мобільних академічних груп відповідно до рівня їх навчальних досягнень;

- підвищення суб'єктності/активності позиції здобувачів вищої освіти у процесі вивчення іноземної мови через посилення процесів самоконтролю, самоуправління у контексті розвитку їх іншомовної компетентності;

- розроблення системи діагностики та поетапного розвитку іншомовних компетентностей відповідно до рівнів іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти: сприяння розвитку академічної мобільності здобувачів вищої освіти шляхом спеціальної цільової підготовки обдарованої молоді у співпраці з випусковими кафедрами, практикуючи викладання окремих освітніх компонентів освітніх програм іноземною мовою, залучення до навчального процесу носіїв мови;

- створення розвивального іншомовного середовища через конструктивну співпрацю учасників освітньої діяльності (викладачів зі студентами; викладачів та студентів між собою) за цим напрямом, а також інтеграцію формальної, неформальної та інформальної освіти, необхідну для реалізації моделі диференційованого навчання.

Визначено, що оновлення концепції доцільно ґрунтувати на *принципах*:

- *неперервності*, що реалізується за рахунок узгодженості освітніх програм усіх рівнів та суб'єктності позиції кожного;

- *диференціації* програм освітньої діяльності на основі урахування реальних навчальних досягнень здобувачів освіти;

- *особистісної орієнтованості* через формування оптимальної для кожного індивідуальної траєкторії формування іншомовної компетентності;

- *мобільності*, що дозволяє обирати релевантні своєму активу та потенціалу розвитку освітні рівні, переміщатися у групи вищого рівня за результатами навчання та використовувати спектр можливостей для самоосвітньої діяльності задля досягнення очікуваного успіху;

- *прогнозованості досягнення успіху* через посилення само управлінських процесів, системну підготовку щодо використання можливостей академічної мобільності, які з перспективами членства у ЄС будуть зростати у геометричній прогресії.

Визначено такі *умови* реалізації Концепції:

- забезпечення неперервності вивчення іноземної мови на спільній концептуальній основі на усіх рівнях вищої освіти: першому (бакалаврському), другому (магістерському), третьому (освітньо-науковому);

- розроблення системи моніторингу якості формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, а також пакету методик для самодіагностики, що давали би можливість забезпечити якісне самоуправління процесом;

- забезпечення гнучкої системи формування академічних груп відповідно до рівня іншомовної компетентності здобувачів освіти з можливістю подальшого переформатування за результатами періодичної діагностики їх навчальних досягнень;

- формування пакету інформаційних матеріалів для всіх учасників освітнього процесу (викладачів та студентів), які давали би можливість сформулювати цілісне уявлення про оновлену систему формування іншомовної компетентності здобувачів освіти та внести відповідні зміни у зміст та методику організації діяльності;

Висновки: Очікується, що реалізація визначених концептуальних позицій формування іншомовної компетентності педагога сприятиме: підвищенню рівня іншомовної компетентності здобувачів освіти, оволодінню ними прогресивними освітніми практиками; формуванню іншомовного освітнього середовища в Університеті, яке слугуватиме основою його інтернаціоналізації, наближення до реалізації освітніх програм за європейськими стандартами якості; підвищенню активності здобувачів освіти та викладачів щодо їх участі у програмах міжнародної та внутрішньої академічної мобільності; підготовці найбільш успішних здобувачів освіти до участі у різних форматах міжнародної співпраці, зокрема спільних наукових дослідженнях, проектах, тощо.

Список використаних джерел:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с.

Отримано: 17.03.2025

Павло ЧАЙКОВСЬКИЙ

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-4500-4003>

ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ АКМЕОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГА

У статті розглядаються зовнішні та внутрішні умови реалізації акмеологічного підходу в системі професійної підготовки педагога.

Ключові слова: акмеологічний підхід, зовнішні умови, внутрішні умови.

Актуальність теми. Акмеологічний підхід сприяє формуванню високого рівня професійної майстерності, саморозвитку та самореалізації вчителя, що є необхідним для ефективної педагогічної діяльності. Врахування зовнішніх та внутрішніх чинників дозволяє створити оптимальні умови для розвитку педагога як висококваліфікованого фахівця, здатного адаптуватися до змін та впливати на якість освіти.

Мета публікації – проаналізувати зовнішні та внутрішні умови реалізації акмеологічного підходу в системі професійної підготовки педагога, визначити фактори, що сприяють ефективному розвитку професійної компетентності, творчого потенціалу та готовності майбутніх вчителів до безперервного самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система педагогічної освіти є об'єктом радикальних змін у зв'язку з переходом на компетентнісні, особистісно зорієнтовані технології. А. Колісніченко зазначає, що професійна підготовка майбутніх вчителів у закладах вищої освіти України постійно розвивається, а останнім часом цей процес набув більшої інтенсивності. Значення вчителя в суспільстві було переосмислено, а впровадження компетентнісного підходу, інтеграція в європейський освітній простір та розробка сучасних концепцій свідчать про прагнення України до змін і підвищення якості підготовки педагогічних кадрів [2].

Розуміючи складність та логіку формування освітньої діяльності на основі акмеологічного підходу, важливо враховувати умови його практичної реалізації, які науковці поділяють на зовнішні, що стосуються організації навчально-виховного процесу у ЗВО, та внутрішні, що регулюють самоосвітню діяльність здобувача освіти, який визначає своє «акме», самостійно забезпечує ефективність процесу досягнення поставлених цілей.

У цьому контексті дослідники дотримуються різних підходів до визначення умов реалізації акмеологічного підходу у контексті професійної підготовки майбутнього вчителя. Це стосується сутності умов реалізації акмеологічного підходу в освітньому процесі та їх поділу на зовнішні та внутрішні. Так, О. Цюняк вважає, що досягнення професійного акме зумовлене як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Внутрішні передумови включають мотивацію, активність, цілеспрямованість, уміння мобілізувати професійний потенціал, концентрацію на меті, а також прагнення зберігати й примножувати досягнуте. Зовнішні фактори, що сприяють професійному зростанню, охоплюють підтримуюче середовище, яке стимулює розкриття професійного потенціалу особистості, а також значущі події, що можуть стати поштовхом до ключових моментів у кар'єрному розвитку [3].

Це досить загальний підхід автора дослідження, який потребує конкретизації та визначення додаткових умов реалізації зазначеного комплексу. Особливо це стосується зовнішніх умов, які пояснюють сутність та структуру сприятливого середовища, технології його забезпечення, а також події, які можуть бути поштовхом до професійного розвитку, орієнтуючись на високі цілі.

Дослідниця О. Дубасенюк визначає комплекс загальних умов реалізації акме-орієнтованого підходу в професійно-педагогічній освіті, зокрема: «1) *психолого-педагогічних*, спрямованих як на розвиток пізнавальних процесів, власних потенційних можливостей, здібностей, так і рефлексії майбутніх учителів, уміння осмислювати, аналізувати й оцінювати свої ресурси, дії, прогнозувати їх наслідки; узгоджувати власні потреби, цілі та засоби їх досягнення; створювати умови для вільного вибору виду діяльності й способів досягнення поставленої мети; формувати розуміння відповідальності за власний вибір; 2) *професійно-педагогічних* – розвиток гуманістичних, моральних якостей як визначальних, стратегійних якостей педагога, що забезпечує особистісно орієнтовану освіту і виховання; а також формувати вміння співчувати, співпереживати, виявляти доброзичливість, сприяти розвитку індивідуальності, розвивати гуманістичні почуття; створювати для майбутніх учителів ситуації особистісного вибору, довіри, успіху, творчості; залучати студентів до різних видів професійної діяльності у багатоваріантних, гнучких формах, які відповідають їх віковим особливостям, особливостям соціального й освітнього середовища; 3) *методичних*, що передбачають реалізацію діалогічних форм педагогічної взаємодії суб'єктів освіти, обмін думками, дискусії, обґрунтування позицій; стимулювання майбутніх учителів до вироблення власних моделей поведінки й діяльності, пошуку методів їх реалізації [1, с. 27].

Автор у своїй класифікації більшу увагу акцентує на зовнішніх умовах організації освітнього процесу, у рамках якого формується модель особистісно зорієнтованого навчання здобувача вищої освіти, який програмує самоосвітню діяльність з розвитку своїх компетентностей. Для викладачів цей підхід є зручним у користуванні, оскільки одразу спрямовує на активізацію процесів організації освітньої та самоосвітньої діяльності, які мають високий рівень взаємозалежності.

Узагальнення позицій різних дослідників дає можливість дійти висновку, що загалом зовнішні умови відносяться до організації навчально-виховного процесу в системі професійного становлення фахівця, який характеризується компетентнісною, особистісною зорієнтованістю і передбачає формування позиції студента як суб'єкта професійного становлення і передбачає:

- організацію навчання, що забезпечує активізацію студентом само управлінських процесів: самопрогнозування, самоаналізу, самоусвідомлення, самоорганізації та ін.;
- створення психологічно сприятливого середовища в освітньому процесі, яке культивує оптимістичні цінності, віру у себе, свій потенціал розвитку, і яке є оптимальним для особистісної, професійної самореалізації;
- активне використання технологій створення ситуації успіху за рахунок особистісного вибору студентом конкретних цілей діяльності відповідно до власних пріоритетів, виконання завдань, пов'язаних з самоаналізом та самооцінюванням досягнення очікуваних результатів, підтримкою почуття довіри до студента, можливості досягнення ним очікуваного успіху у процесі виконання навчальних завдань.
- домінування інтерактивних форм навчальної роботи, основаних на конструктивній співпраці всіх учасників освітнього процесу.

Висновки. Отже, зазначений комплекс умов передбачає орієнтацію на організацію освітнього процесу (зовнішні), у контексті якого формується позиція студента як суб'єкта свого професійного розвитку (внутрішні). Останні спонукають до визначення конкретних освітніх цілей як оптимальних для певного етапу професійного розвитку, а також до самоорганізації освітнього процесу за критеріями їх успішного досягнення.

Список використаних джерел:

1. Дубасенюк О.А. Акмеологічний підхід як стратегічний орієнтир особистісно-орієнтованої педагогічної освіти. *Проблеми освіти: збірник наукових праць*. Житомир-Київ, 2015. Вип. 84. С. 25–30.
2. Колісніченко А. Роль акмеологічного підходу у професійній підготовці майбутніх учителів іноземних мов у закладах вищої освіти. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2022. 2 (26). С. 103–110. DOI: [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(26\).2022.267726](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(26).2022.267726)
3. Цюняк О.П. Реалізація акмеологічного підходу у професійній підготовці майбутніх магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць*. / [редкол.: А.В. Сущенко (гол.ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ. 2020. № 68. С. 235–238. URL: <http://lib.pu.if.ua:8080/handle/123456789/8883>

Отримано: 17.03.2025

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ: ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ

Фінансове забезпечення якості освіти є ключовим фактором ефективного функціонування закладів загальної середньої освіти. У статті розглядаються основні підходи до розподілу та використання фінансових ресурсів для підвищення якості освітнього процесу. Особливу увагу приділено сучасним механізмам фінансування, ефективності бюджетного розподілу та залученню додаткових джерел фінансування. Визначено проблеми та перспективи оптимізації фінансових потоків у сфері освіти.

Ключові слова: фінансове забезпечення, якість освіти, бюджетне фінансування, оптимізація ресурсів, управління витратами.

Актуальність теми. Якість освіти є одним із найважливіших чинників розвитку суспільства та економіки. У сучасних умовах фінансова підтримка закладів загальної середньої освіти набуває особливого значення, оскільки ефективне використання ресурсів безпосередньо впливає на рівень навчального процесу, професійний розвиток педагогів і матеріально-технічну базу навчальних закладів. Важливість дослідження полягає в необхідності оптимізації фінансових потоків, підвищення прозорості та ефективності їх розподілу.

Метою даної публікації є аналіз сучасного фінансового забезпечення закладів загальної середньої освіти, оцінка ефективності використання бюджетних і позабюджетних ресурсів, а також розробка рекомендацій щодо їх оптимізації для покращення якості освітніх послуг.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи дослідження з тематики фінансування освіти, можна відзначити роботи таких науковців, як С. Гончаренко, О. Локшина та І. Зязюн, які акцентують увагу на стратегічному управлінні фінансовими ресурсами в освітній галузі. Дослідження Г. Бевза та Л. Лук'янової підкреслюють роль державного фінансування та міжнародної підтримки у розвитку шкільної освіти. Крім того, праці зарубіжних науковців, зокрема Дж. Гана та П. Коупленда, висвітлюють ефективні моделі розподілу освітніх ресурсів, які можуть бути адаптовані для української системи освіти.

Фінансування загальної середньої освіти здійснюється за рахунок державного та місцевих бюджетів, благодійних внесків, міжнародних грантів та інших джерел. Бюджетне фінансування є основним джерелом, однак його обсяг часто не відповідає реальним потребам освітньої галузі. Тому залучення додаткових фінансових ресурсів стає необхідною умовою для розвитку системи освіти [1].

Однією з головних проблем є неефективне використання коштів через нераціональний розподіл бюджету, корупційні ризики та недостатній контроль за витратами. Крім того, велика частка фінансів спрямовується на адміністративні потреби, а не на покращення навчального процесу, оновлення матеріально-технічної бази та підвищення кваліфікації педагогів [3].

Серед основних напрямів оптимізації фінансового забезпечення варто виділити:

1. *Запровадження механізмів прозорого розподілу коштів.* Використання електронних бюджетних систем сприятиме зменшенню корупційних ризиків та забезпечить ефективне управління фінансовими потоками.

2. *Оптимізація адміністративних витрат.* Зниження витрат на управлінський персонал і перерозподіл ресурсів на безпосередні освітні потреби дозволить підвищити якість навчального процесу.

3. *Залучення додаткових джерел фінансування.* Співпраця з бізнес-сектором, міжнародними організаціями та благодійними фондами може сприяти розширенню фінансових можливостей закладів освіти.

4. *Впровадження сучасних фінансових інструментів.* Використання освітніх ваучерів, державно-приватного партнерства та грантових програм допоможе урізноманітнити фінансові надходження.

5. *Раціоналізація використання матеріально-технічної бази.* Оренда приміщень для додаткових освітніх програм або комерційних заходів може стати додатковим джерелом доходу для шкіл.

6. *Використання цифрових технологій для моніторингу витрат.* Запровадження спеціалізованих програмних продуктів дозволить аналізувати ефективність використання бюджетних коштів і своєчасно коригувати фінансові стратегії [2].

Висновки. Фінансове забезпечення є визначальним фактором якості освіти. Раціональне управління ресурсами, підвищення ефективності бюджетного фінансування та залучення додаткових джерел фінансування сприятимуть покращенню матеріальної бази освітніх закладів, підвищенню кваліфікації педагогів і загальному розвитку освітньої системи. Запровадження прозорих механізмів розподілу коштів та активна співпраця з бізнес-сектором дозволять забезпечити сталий розвиток загальної середньої освіти в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бевз Г.П., Лук'янова Л.Б. Фінансування освіти в умовах реформування: проблеми та перспективи. Київ: Освіта України, 2020. 256 с.
2. Гончаренко С.У. Теоретичні засади управління фінансовими ресурсами в освіті. Харків: Видавництво НУА, 2019. 312 с.
3. Локшина О.І. Механізми залучення додаткових ресурсів у загальну середню освіту. Львів: Педагогічна думка, 2021. 198 с.

Отримано: 17.03.2025

Богдан ЯЩУК

аспірант 2 курсу спеціальності 011 Освітні педагогічні науки

ORCID <https://orcid.org/0009-0007-2674-746X>

СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ СУСПІЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ ст.)

Проаналізовано процес становлення демократичної освіти в українській педагогічній думці другої половини ХХ століття. Визначено основні ідеї, що формували освітню політику, та охарактеризовано їхній вплив на педагогічну практику. Особливу увагу приділено концепціям виховання, що сприяли розвитку особистості учня на засадах демократизму, самостійності та активності.

Ключові слова: демократична освіта, педагогічна думка, українська освіта, демократизація, особистісно орієнтоване навчання.

Актуальність теми. Друга половина ХХ століття стала періодом активних змін в українській педагогічній думці, спрямованих на демократизацію освіти. Після Другої світової війни система освіти в СРСР залишалася централізованою та ідеологічно заангажованою,

проте поступово зростали прагнення до особистісно орієнтованого навчання та розвитку громадянського виховання. У 60–80-х роках ХХ ст. у педагогічній науці України з'явилися концепції, що наближали освітній процес до демократичних принципів.

Метою даної публікації є визначення особливостей становлення демократичної освіти в українській педагогічній думці другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Демократична освіта ґрунтується на ідеях свободи вибору, рівності можливостей, поваги до особистості учня та його активної участі у навчальному процесі. У радянський період українські педагоги, попри ідеологічний тиск, досліджували можливості реалізації демократичних підходів у вихованні та навчанні.

Значний вплив на формування демократичних освітніх ідей мали праці В. Сухомлинського [7], який наголошував на гуманістичних засадах педагогіки. Він стверджував, що школа повинна стати місцем гармонійного розвитку дитини, де панують взаємоповага, діалог і співпраця між учителем та учнем.

Також важливим внеском стали дослідження О. Савченко [6], яка розробляла концепцію особистісно орієнтованого навчання, що відповідало демократичним принципам освіти. Її праці сприяли пошуку шляхів індивідуалізації навчального процесу та розвитку критичного мислення в учнів.

У другій половині ХХ століття українська суспільно-педагогічна думка зазнала значних трансформацій, спрямованих на демократизацію освітнього процесу. Цей період характеризується пошуком нових підходів до навчання та виховання, які б відповідали принципам гуманізму, особистісно орієнтованого підходу та демократичних цінностей.

В. Кушнір у своїх дослідженнях здійснила ретроспективний аналіз теорії профільно-диференційованого навчання та узагальнила досвід запровадження різних моделей профільного навчання у вітчизняній освіті. Дослідниця підкреслює, що профільне навчання сприяло індивідуалізації освітнього процесу та врахуванню інтересів і здібностей учнів, що є важливим аспектом демократизації освіти [4].

Л. Задорожна-Княгницька розглядає розвиток школи й освіти, діяльність та творчу спадщину визначних представників вітчизняної педагогічної думки від часів Київської Русі до кінця ХХ століття. Авторка акцентує увагу на еволюції педагогічних ідей та практик, що сприяли формуванню демократичних засад в українській освіті [3].

О. Галіцан, Т. Койчева, І. Бартенєва аналізують еволюцію педагогічних ідей та їх вплив на формування демократичних принципів в освітньому середовищі. Хоча основна увага приділена більш ранньому періоду, праця надає цінний контекст для розуміння подальших трансформацій у другій половині ХХ століття [1].

Н. Гедікова у своїх роботах аналізує підходи українських учених, політиків та громадських об'єднань щодо вирішення політичних, правових, національних і соціальних проблем, що безпосередньо впливали на розвиток демократичних засад в освіті [2].

Таким чином, наукові публікації українських авторів другої половини ХХ століття відображають поступовий перехід до демократичних принципів в освіті, акцентуючи увагу на індивідуалізації навчання, гуманізації педагогічного процесу та впровадженні профільного навчання як засобу реалізації демократичних цінностей у шкільній практиці.

Попри прагнення до демократизації освіти, її розвиток у радянській Україні стикався з рядом викликів: ідеологічний контроль з боку держави, що обмежував впровадження альтер-

рнативних підходів. жорстка централізація освіти, яка не дозволяла регіонам і школам самостійно визначати освітню політику, переважання колективістських методів виховання, що обмежували розвиток індивідуальних здібностей учнів [5].

Проте навіть в умовах радянської системи українські педагоги намагалися знаходити шляхи до більшої автономії учнів і розвитку їхньої самостійності у навчанні.

Висновки. Отже, становлення демократичної освіти в українській педагогічній думці другої половини XX століття відбувалося поступово, в умовах жорсткого контролю з боку держави. Попри це, українські педагоги, зокрема В. Сухомлинський, О. Савченко та інші, заклали основи особистісно орієнтованого навчання, що відповідало демократичним принципам освіти. Важливими тенденціями стали гуманізація навчального процесу, розвиток активних методів навчання та формування партнерських відносин між учнем і вчителем. Ці ідеї стали підґрунтям для реформування освіти в незалежній Україні у 90-х роках XX ст.

Список використаних джерел:

1. Галицан О.А., Койчева Т.І., Бартенєва І.О. Історія розвитку педагогічної думки. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2021. № 6 (344), Ч. І. С. 5-16. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/14774/1/Halitsan%20Olha%20Anatoliivna%202021.pdf>
2. Гедіков Н. Особливості процесу становлення та орієнтири української ліберальної думки у другій половині XIX – початку XX століття. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*. 2013. Вип. 2. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/1027?utm_source=chatgpt.co
3. Задорожна-Княгницька Л. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студентів ЗВО. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364 с. URL: repository.mu.edu.ua
4. Кушнір В.М. Профільне навчання в історії розвитку вітчизняної школи (друга половина XIX–XX ст.): монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2016. 418 с.
5. Лузан П.Г., Васюк О.В. Історія педагогіки та освіти в Україні: навчальний посібник. Київ: ДАКККиМ, 2010. 296 с. URL: https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi41/0032925.pdf?utm_source=chatgpt.com
6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Генеза, 2002. 368 с.
7. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 5-279.

Отримано: 17.03.2025

Ірина АНДРЕЙЦЕВА

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0337-4107>

МЕТОДИКА АНАЛІЗУ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

Визначено поняття «людські ресурси», проаналізовано існуючі концепції аналізу людських ресурсів, запропоновано використання комплексного підходу.

Ключові слова: людські ресурси, аналіз людських ресурсів, методика аналізу, комплексний підхід.

Актуальність теми. Людські ресурси є ключовим фактором соціально-економічного розвитку будь-якої країни чи підприємства. Їхній аналіз дозволяє оцінити якісний і кількісний потенціал робочої сили, виявити тенденції розвитку та ефективність використання трудових ресурсів.

Мета публікації – визначення поняття «людські ресурси», аналіз існуючих концепцій їх дослідження та обґрунтування доцільності використання комплексного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція людських ресурсів пройшла значну еволюцію від простого розуміння робочої сили до комплексного сприйняття людського капіталу. Розглянемо основні підходи до трактування цього поняття різними науковцями.

Представники класичного напрямку:

П. Друкер визначає людські ресурси як «найцінніший актив будь-якої організації, а не просто як один із видів ресурсів» [1]. Він наголошує, що саме людські ресурси роблять можливим ефективне використання всіх інших ресурсів організації.

Г. Беккер розглядає людські ресурси через призму теорії людського капіталу, визначаючи їх як «сукупність знань, умінь, навичок, що використовуються для задоволення різноманітних потреб людини і суспільства в цілому» [2].

Науковці сучасного напрямку:

Д. Ульріх пропонує розглядати людські ресурси як «інтегровану систему природних і набутих у процесі розвитку якостей, які визначають продуктивність праці, здатність до самовдосконалення та інноваційного мислення» [3].

М. Армстронг визначає людські ресурси як «стратегічний і цілісний підхід до управління найціннішими активами організації – людьми, які індивідуально та колективно роблять внесок у досягнення організаційних цілей» [4].

Дослідники М. Долішній, О. Чернега трактують людські ресурси як «сукупність демографічних, професійних та соціальних характеристик персоналу, що впливають на ефективність виробництва» [5].

Отже, людські ресурси – це сукупність здібностей, знань, навичок, досвіду та мотиваційних характеристик працівників, які використовуються в економічній діяльності для досягнення організаційних або суспільних цілей. Людські ресурси є важливим компонентом виробничого процесу та стратегічним активом будь-якої організації чи держави.

Аналіз людських ресурсів – використання системи методів і процедур, спрямованих на вивчення структури, динаміки та ефективності використання персоналу в організації або економіці загалом. Його мета – ідентифікація сильних і слабких сторін трудового потенціалу, прогнозування потреб у кадрах, розробка ефективних стратегій управління персоналом.

За концепцією системного підходу:

Л. Берталанфі запропонував розглядати аналіз людських ресурсів як «складову загальної системи управління організацією, де всі елементи взаємопов'язані та впливають один на одного» [6].

Р. Каплан, Д. Нортон розвинули цю ідею в рамках збалансованої системи показників, де «аналіз людських ресурсів є однією з чотирьох ключових перспектив оцінки ефективності організації» [7].

Науковці стратегічного підходу:

Дж. Пфеффер визначає аналіз людських ресурсів як «процес стратегічної оцінки людського капіталу організації для забезпечення конкурентної переваги» [8]. Він виділяє сім практик управління, які безпосередньо впливають на організаційну ефективність.

К. Легте пропонує розглядати аналіз людських ресурсів як «інтегровану частину стратегічного планування організації, що забезпечує систематичну оцінку людського потенціалу» [9].

Д. Ульріх наголошує, що аналіз людських ресурсів – це «ключовий інструмент стратегічного HR-менеджменту, що дозволяє формувати конкурентні переваги організації» [10].

М. Портер вказує, що «аналіз людських ресурсів необхідний для забезпечення конкурентоспроможності національних економік через розвиток кваліфікованої робочої сили» [11].

Дослідники компетентнісного підходу акцентують увагу:

Д. МакКлелланд започаткував компетентнісний підхід до аналізу людських ресурсів, визначаючи його як «процес оцінки знань, навичок та поведінкових характеристик, необхідних для успішного виконання роботи» [12].

Л. Спенсер, С. Спенсер розвинули цю концепцію, створивши модель компетенцій, яка слугує основою для сучасних методів аналізу людських ресурсів [13].

Методика аналізу людських ресурсів базується на декількох підходах, серед яких можна виділити:

- Кількісний аналіз – оцінка чисельності, структури, руху персоналу.
- Якісний аналіз – дослідження кваліфікаційного рівня, мотивації, компетенцій працівників.
- Функціональний аналіз – визначення ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві.
- Динамічний аналіз – оцінка змін у складі робочої сили та їх впливу на продуктивність.

Статистичний метод базується на обробці статистичних даних щодо зайнятості, безробіття, середньої заробітної плати, плинності кадрів та інших показників. Зокрема, підприємство аналізує середню тривалість роботи співробітників, щоб виявити рівень плинності кадрів і розробити програми утримання персоналу.

SWOT-аналіз дозволяє визначити сильні та слабкі сторони персоналу, а також загрози і можливості, які впливають на їх продуктивність. Наприклад, підприємство аналізує кадровий потенціал перед виходом на новий ринок, визначаючи, які компетенції потрібно розвивати.

Методи оцінки компетенцій включають:

- тести на кваліфікацію,
- оцінку 360 градусів,
- аналіз успішності виконання завдань.

В ІТ-компанії використовується оцінка 360 градусів для визначення сильних і слабких сторін співробітників перед розподілом на нові проєкти.

Методи соціологічного аналізу включають:

- опитування та анкетування персоналу,
- інтерв'ю з керівниками та працівниками,
- аналіз корпоративної культури.

Проведення внутрішнього опитування рівня задоволеності працівників допомагає керівництву виявити проблемні зони та покращити умови праці.

Сучасні технології дозволяють автоматизувати збір та аналіз HR-даних. За дослідженнями Д. Ульріха, використання HR-аналітики підвищує ефективність прийняття рішень на 30%.

Предиктивна аналітика дозволяє:

- Прогнозувати плинність кадрів.
- Оцінювати ризики втрати ключових співробітників.
- Планувати потребу в персоналі.
- Оптимізувати процеси підбору.

Висновки. Аналіз людських ресурсів застосовується у стратегічному плануванні підприємств, формуванні кадрової політики, розробці систем мотивації. Наприклад, на основі статистичного аналізу можна оптимізувати структуру персоналу, а оцінка компетенцій дозволяє підвищити продуктивність працівників. Методика аналізу людських ресурсів є комплексною та включає різні кількісні й якісні методи. Її використання сприяє підвищенню ефективності управління персоналом та забезпечує розвиток людського капіталу.

Список використаних джерел:

1. Drucker P.F. Management Challenges for the 21st Century. Harper Business, 1999.
2. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press, 1964.
3. Ulrich D. Victory Through Organization: Why the War for Talent is Failing Your Company. McGraw-Hill Education, 2017.
4. Armstrong M. Handbook of Human Resource Management Practice. Kogan Page, 2014. 760 p.
5. Долішній М.І., Чернега О.В. Методи оцінки людських ресурсів. Київ: Наукова думка, 2018.
6. Von Bertalanffy L. General System Theory: Foundations, Development, Applications. George Braziller, 1968.
7. Kaplan R.S., Norton D.P. Strategy Maps: Converting Intangible Assets into Tangible Outcomes. Harvard Business School Press, 2004.
8. Pfeffer J. Dying for a Paycheck: How Modern Management Harms Employee Health and Company Performance. Harper Business, 2018. 258 p.

9. Legge K. Human Resource Management: Rhetorics and Realities. Palgrave Macmillan, 2005. 430 p.
10. Ulrich D. Human Resource Champions: The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results. Harvard Business Review Press, 1997.
11. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, 1990. 896 p.
12. McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence. 1973. *American Psychologist*. № 28(1). Pp. 1–14.
13. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work: Models for Superior Performance. John Wiley & Sons, 1993. 384 p.

Отримано: 17.03.2025

Дмитро АНДРУСЯК

доктор філософії з екології,

асистент кафедри біології та екології

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9596-8772>

ЗАГРОЗИ ІНВАЗІЇ *ARION VULGARIS MOQUIN–TANDON* ДЛЯ ПРИРОДНИХ ЕКОСИСТЕМ СЕРЕДЬОГО ПОДНІСТЕР'Я

*У роботі розглянуто поширення та біологічні особливості інвазивного виду *Arion vulgaris Moquin-Tandon*, який становить загрозу для природних і сільськогосподарських екосистем. Проаналізовано фактори, що сприяють його експансії, можливі шляхи проникнення на територію Середнього Подністер'я та необхідність розробки стратегій боротьби з цим шкідником.*

Ключові слова: *Arion Vulgaris Moquin-Tandon*, інвазійні види, природні екосистеми, біологічне вторгнення, сільськогосподарські шкідники, Середнє Подністер'я.

Актуальність теми. Сьогоднішня гомогенізація біоти, що спричинена поширенням чужорідних та інвазивних видів в умовах потепління клімату Землі, є головною загрозою втрати біорізноманіття. Інвазивним видам притаманні такі характеристики як: висока плодючість, швидкий розвиток, висока екологічна толерантність, посухостійкість, мало природних ворогів, більша фенотипна пластичність порівняно з місцевими видами [1]. Ці риси в повній мірі відповідають *Arion vulgaris Moquin-Tandon* і сприяють колонізації нових територій. За даними інтернет-порталу з моніторингу видів DAISIE вид входить до списку 100 найнебезпечніших інвазивних шкідників.

Мета публікації – проаналізувати специфіку негативного впливу *Arion Vulgaris Moquin-Tandon* на природні екосистеми Середнього Подністер'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. *A. vulgaris* походить з півдня центральної Європи. Вперше був описаний у Франції в 1855 році. Нині зустрічається у Великій Британії, країнах Західної, Центральної та Східної Європи, Ісландії, Гренландії. Протягом останніх десяти років почав розповсюджуватись на території Румунії та України, де демонструє інвазивні властивості [2].

Масштаб поширення постійно зростає як за чисельністю, так і за площею захоплення (рис. 1). Поширюється, в основному, ґрунтом, що використовується у садівництві. Потрапляє у нові середовища існування через рослинний матеріал, упаковку та відходи.

Рис. 1. Поширення *Arion vulgaris* Moquin-Tandon територією Польщі та України (за даними UkrBIN: Національної мережі інформації з біорізноманіття)

Для цього виду слизня характерні синантропні середовища існування: культивовані місця будь-якого типу; природні середовища проживання на узбережжі річок і озер, узлісся, ліси в долинах або помірно сухі луки.

A. vulgaris, в основному, розмножується статевим шляхом. Він також може самозапіднюватися, що підсилює його небезпечність [3].

A. vulgaris – дефоліатор рослин і завдає серйозної шкоди садам і городам. У межах свого рідного ареалу слимак живе на луках і в широколистяних лісах. В ареалі інвазії зустрічається в садах і парках, на сільськогосподарській та ландшафтній території, в інших антропогенних середовищах проживання. У місцях появи слизняка фіксують зменшення чисельності дикорослих рослин. *A. vulgaris* є поліфагом і харчується низкою видів сільськогосподарських культур, грибами, а також відходами життєдіяльності, падаллю тварин і фекаліями. За відсутності їжі можуть поїдати один одного. Коли вони зустрічають дощових хробаків або хребетних, що повільно рухаються, вони також харчуються ними.

Канібалізм серед іспанських слимаків теж спостерігається [4].

Відомі випадки нападів на пташенят видів, що гніздяться на землі або поблизу неї. При цьому батьки пташенят не проявляють жодних захисних реакцій. Дослідники припускають, що птахи ще не мають еволюційно розробленої реакції на цей тип загрози. Тому страждають пташенята. Слимаки залишають серйозні поранення, поїдаючи ділянки шкіри, дзьобів і навіть очі. Можуть бути пошкоджені як м'які тканини, так і кістки. Слизняк може прогризти дірку у ніжці або крилі більш старших пташенят, для крихітних такий контакт є смертельним [5].

Слимак передає патогени рослин і є проміжним хазяїном паразита нематоди сімейств псових і кошачих – *Angiostrongylus vasorum*. Може бути небезпечний для людини, оскільки є переносником безлічі інфекцій, серед яких кишкова паличка, а також гельмінтів (бичачий і щурий цип'яки) і нематод (*Angiostrongylus cantonensis*, здатної викликати менінгіт) [6].

Змоделювати поведінку слизня *Arion vulgaris* Moquin-Tandon на території Середнього Подністер'я доцільно на прикладі Польщі. Близькість за кліматичними характеристиками та наявність науково підтверджених даних, отриманих польськими дослідниками дають уявлення про можливі наслідки інвазії.

У Польщі відкладення яєць у *A. vulgaris* (у віці 7–9 місяців) починається в середині – наприкінці серпня, через 2–4 тижні після спарювання. Останні яйця можуть бути відкладені

у грудні за умови, що температура перевищує 5°C [7]. Одна особина *A. vulgaris* відкладає 243–541 яєць (у середньому 405) у 5 кладках. У кладках може бути від 5 до 185 яєць (загалом по 68 яєць у кожній кладці) [7].

Слимаки вилуплюються з яєць у першій – другій декаді вересня. Середня кількість днів від відкладання яєць до вилуплення складає 40 днів. Цей період триває доки температура не опуститься до 5°C. До настання зимових холодів вилуплюються лише ті яйця, які були відкладені у серпні та на початку вересня (54–86% усіх відкладених яєць). Яйця, відкладені пізніше, зимують і слимаки вилуплюються з них наступної весни. Вилуплення з яєць, що перезимували, починається з середини березня і триває 4–6 тижнів. Незначна кількість слимаків вилуплюються з яєць у січні та лютому за умови температури вище 6°C.

Місця кладок зазвичай достатньо захищені, бо відкладаються в отвори чи тріщини землі на глибину 2–10 см від поверхні ґрунту, на освітлених сонцем ділянках чи під укриттям. Знаходили кладки у коренях дерев, фруктах та овочах, у компості та під камінням, колодами тощо.

Більшість слимаків (75%) гинуть після розмноження, деякі зимують. Вони можуть зтримувати своє розмноження до наступного шлюбного сезону. Ця здатність дозволяє виду переносити суворі кліматичні умови.

Яйця досить холодостійкі: успішність висиджування залишається вищою за 79% для яєць, які піддавалися впливу температура -1,3°C. Однак при температурах нижче -4°C всі яйця замерзають. Яйця стійкі до посухи, навіть якщо втрачається до 63–70% початкового вмісту води [3]. Було встановлено, що найбільш сприятливою для розвитку яєць є температура 15–17°C [7].

Молоді особини можуть перебувати в режимі переохолодження при температурі -3°C протягом 20 днів. Їх здатність залишатися активними при цій низькій температурі дозволяє їм переміщатися в глибші, незамерзаючі мікросередовища навіть за мінусових температур [7].

Дорослі особини *A. vulgaris* є морозостійкими, але тільки при відносно невисоких мінусових температурах (-2°C). Зимова виживаність *A. vulgaris* значною мірою залежить від використання мікробіотопів, захищених від низьких зимових температур [8].

Помірні температури зими Середнього Подністер'я та значні опади навесні та восени сприятимуть зростанню та поширенню виду *Arion vulgaris* Moquin–Tandon.

Колонізація *A. vulgaris* часто є результатом пасивного транспорту, оскільки слимаки подорожують з культурними рослинами. Через торгівлю деревами, рослинами та ґрунтом вони швидко поширилися по світу.

Серед ненавмисних інвазій, що загрожують природним екосистемам Середнього Подністер'я, можна назвати пов'язані з транспортними шляхами через перенесення за допомогою транспортних засобів. Одним з видів є реалізація відвідування постійно чи тимчасово проживаючими за кордоном українцями своїх родичів в Україні. Велику загрозу становлять вантажні міжнародні перевезення, оскільки дану територію здавна перерізують торгові шляхи з іншими країнами. Місцем реалізації інвазії при цьому може стати будь-яка точка на шляху. Тому важливою є ревізія притранспортних коридорів, особливо окреслених лісосмугами [9].

Висновки. Аналіз поточної ситуації в місцях, де *Arion vulgaris* Moquin–Tandon з'явився відносно недавно, показує, що спочатку він переміщується з транспортними засобами на ве-

лику відстань, а потім поступово поширюється на периферію від місця нового поселення. Швидке розмноження, висока швидкість переміщення, здатність до регенерації, невивагливість до продуктів харчування та відсутність ворогів є основними факторами його стрімкого поширення.

Територія Середнього Подністер'я, зокрема і НПП «Подільські Товтри», є потенційно придатною для поселення цього шкідника. Зміни клімату (підвищення зимових температур та збільшення кількості опадів в останні роки) сприятимуть біологічному вторгненню у природні екосистеми, збільшенню показників виживання. Ймовірність розповсюдження слизня на території національного парку вимагає вивчення та розробки стратегії боротьби з цим шкідником.

Список використаних джерел:

1. Knop E., Reusser N. Jack-of-all-trades: phenotypic plasticity facilitates the invasion of an alien slug species. *Proc. R. Soc. B.* 2012. № 279. Pp. 4668–4676. DOI: <http://doi.org/10.1098/rspb.2012.1564>
2. Miller S.E., Rycroft S. *Arion (Arion) vulgaris* Moquin-Tandon. *Terrestrial Slugs Web. Scratchpads. Checklist dataset.* 1855. DOI: <https://doi.org/10.15468/jjlt4h> (Accessed date: 11.03.2025).
3. Slotsbo S. Ecophysiology and life history of the slug *Arion lusitanicus*. PhD thesis, Aarhus University. 2012. Pp. 1–81.
4. Boeckmann A. Plants slugs love to eat. URL: <http://slughelp.com> (Accessed date: 11.03.2025).
5. Turzańska K., Chachulska J. *Arion* slugs as nest predators of small passerine species – a review. *Journal of Avian Biology.* 2017. Vol. 48. P. 455–458.
6. Penagos-Tabares F. *et al.* Occurrence of canine and feline lungworms in *Arion vulgaris* in a park of Vienna: First report of autochthonous *Angiostrongylus vasorum*, *Aelurostrongylus abstrusus* and *Troglostrongylus brevior* in Austria. *Parasitology Research.* 2020. Vol. 119. P. 327–331. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00436-019-06527-z>
7. Kozłowski J. Reproduction of *Arion lusitanicus* Mabilie, 1868 (Gastropoda: Pulmonata: Arionidae) introduced in Poland. *Folia Malacologica.* 2000. Vol. 8. Iss. 1. P. 87–94. DOI: [10.12657/folmal.008.004](https://doi.org/10.12657/folmal.008.004)
8. Zając K.S., Gaweł M., Filipiak A., Kramarz P. *Arion vulgaris* Moquin-Tandon, 1855 – the aetiology of an invasive species. *Folia Malacologica.* 2017. №25(2) P. 81–93. DOI: <https://doi.org/10.12657/folmal.025.008>
9. Мудрак О. В., Дем'янюк О. С., Андрусак Д. В. Придорожні полезахисні лісові смуги як індикаторні ділянки виявлення інвазій чужорідних видів рослин. *Регіональні аспекти наукових досліджень на об'єктах природно-заповідного фонду: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (селище Чечельник, 15–16 серпня 2024 р.).* Вінниця. ТОВ «Нілан-ЛТД». 2024. 168 с. URL: <https://docs.academia.vn.ua/handle/123456789/1608>

Отримано: 17.03.2025

Тетяна БОДНАРЧУК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7682-487X>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ NUDGE-МАРКЕТИНГУ ЯК ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ СПОЖИВАЧІВ

Охарактеризовано зміст, особливості та інструменти nudge-маркетингу як інструменту впливу на поведінку споживачів та засобу підвищення конкурентоспроможності підприємств у сучасному бізнес-середовищі. Визначено елементи теорії підштовхування у контексті взаємодії поведінкової економіки та маркетингу.

Ключові слова: маркетинг, nudge-маркетинг, теорія підштовхування, поведінка споживача.

Актуальність теми. В умовах постійного розвитку цифрової економіки та зростаючої конкуренції на ринках сучасні підприємства змушені розробляти ефективні підходи до оптимізації маркетингових стратегій, покращення комунікації та лояльності цільової аудиторії. З цієї точки зору важливим є впровадження в бізнес-практику стратегій nudge-маркетингу, який дозволяє ефективно впливати на поведінку споживачів, стимулюючи потрібні купівельні рішення.

Мета публікації – розкриття теоретичних основ та основних характеристик nudge-маркетингу (теорії підштовхування).

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження наджингу пов'язані з розвитком в економічній науці у другій половині XX ст. концепцій поведінкової економіки. Вони з'явилися як відповідь на класичні економічні моделі, які припускають, що люди завжди приймають раціональні рішення. Nudge-теорія (теорія підштовхування) пояснює, як на вибір людей можуть впливати умови та форми подання інформації, що дозволяє отримати бажаний результат без примусу. Теорія підштовхування або концепція керованого вибору вперше ґрунтовно була описана у книзі Р. Талера та К. Санстайна «Підштовхування: поліпшення рішень про здоров'я, багатство і щастя» (2008). Її зміст полягає у пропозиції позитивного підкріплення та непрямого навіювання як способу впливу на поведінку і прийняття рішень групами чи окремими людьми [1, с. 109]. Базовою категорією наджингу є поняття архітектури вибору, тобто дизайн середовища, в якому люди приймають рішення. Створюючи відповідні повідомлення, стиль, форми можна вплинути на прийняття «правильного» рішення.

На сьогодні теорія підштовхування активно інтегрована з маркетингом, на основі чого в економіці з'явився цілий напрям – nudge-маркетинг, який є інструментом «м'якого» спонукання, формування «корисних» моделей споживчої поведінки, позитивних змін споживчих звичок тощо (див. *табл. 1*).

Nudge-маркетинг допомагає виробникам підвищити рівень конверсії, сприйняття продукту цільовою аудиторією, покращити економічні показники діяльності. У той же час, для забезпечення його доброчесного характеру застосована технологія наджингу має відповідати таким правилам: надихати, а не змушувати та маніпулювати; бути орієнтованою на благо клієнта, а не прибуток компанії; розширювати поле варіантів, а не видаляти менш прийнятні опції; не обмежувати свободу вибору та залишати простір для помилок; спрямовувати та допомагати у вирішенні проблеми; полегшувати та спрощувати вибір [6].

Nudge-маркетинг включає низку когнітивних і психологічних елементів, які забезпечують вплив на поведінку споживачів та роблять «потрібний» варіант вибору більш ймовірним. Серед них варто виділити вибір за замовчуванням, фреймування вибору, соціальні докази, візуальні елементи тощо (див. табл. 2).

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття nudge-маркетингу

Автор	Зміст поняття
Вакхасія К.	Nudge-маркетинг полягає в м'якому спонуканні клієнтів до покупки, використовуючи тонкі підказки та психологічні ідеї.
Ліндман М.	Nudge-маркетинг – це технологія використання знань про людські когнітивні особливості з метою формування потрібної моделі споживчої поведінки.
Манделс Ш.	Nudge-маркетинг – це застосування соціальних норм і поведінкових підсвідомих факторів для заохочення позитивних змін у споживачьких звичках.
Рейн М.	Маркетинг підштовхування – це стратегія, яка використовує прямі і непрямі підказки для впливу на вибір споживачів.
Талер Р.	Nudge-маркетинг походить від теорії спонукання, концепції поведінкової економіки, яка припускає, що незначні зміни в середовищі та дизайні можуть спрямовувати споживачів до певного рішення.

* Складено автором на основі джерел [2–5]

Таблиця 2

Елементи маркетингу підштовхування та їх особливості

Елемент	Зміст та особливості	Приклад
Вибір за замовчуванням	Компанії у своїх продуктах налаштовують автоматичні опції, які є найкращими; вони підлягають зміні за бажанням.	Автоматичне підключення до програми лояльності
Соціальний доказ	Використання відгуків та створеного користувачами вмісту, щоб переконати інших споживачів зробити подібний вибір	Лозунги «Понад 1000 задоволених клієнтів», «Найчастіше купують»
Фреймування вибору	Подання інформації споживачеві так, щоб зробити певний варіант привабливішим за інший	Пропозиції «Отримайте 20% при замовленні сьогодні» замість «20% знижки на наступну покупку»
Акцент на терміновості та дефіцитності	Пропозиції з обмеженим часом або зворотний відлік акцій можуть підштовхнути до покупки	Пропозиції «До кінця акції 5 годин», «Залишилось 2 одиниці за такої ціною»
Наголошення на вигодах	Виділення позитивних наслідків, які споживач отримає після вибору	Пропозиції «Купуй зараз і отримай безкоштовну доставку»
Візуальні підказки	Використання візуальних елементів (зірочки, кольори, написи) для привернення уваги і стимулювання вибору	Значки «Топ», «Популярний вибір», «Хіт продажу»

* Складено автором на основі джерел [7; 2; 5]

Зазначені елементи та інструменти nudge-маркетингу дозволяють ефективно впливати на поведінку споживачів, створюючи умови для прийняття більш обґрунтованих купівельних рішень без тиску і маніпуляцій, а також допомагаючи виробникам покращувати результати своєї економічної діяльності.

Висновки. Теорія підштовхування спрямована на створення умов, які спонукають людей робити вибір без обмеження свободи і застосування примусу. Серед основних її характеристик виокремлено м'який вплив, мінімізацію когнітивного навантаження та повагу до автономії вибору. Інтеграція наджингу й економіки зумовила появу нового напрямку – nudge-маркетингу, який є ефективною технологією ненав'язливого впливу на поведінку споживачів, забезпечуючи вигоди як для бізнесу, так і людей за умови збереження принципів етичності, гуманності, соціальної спрямованості.

Список використаних джерел:

1. Корзаченко О.В. Еволюція моделей прийняття рішень: від класичної політекономії до біхевіористської економіки. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*: зб. наук. пр. Київ: КНЕУ, 2020. С. 103–112.
2. Lorincz N. Nudge marketing: how small pushes can lead to big conversions. *OptiMonk blog*. 2024. December, 5.
3. Nudge Marketing: how to use nudge theory to increase sales. *Shopify*. URL: <https://www.shopify.com/hk-en/blog/nudge-marketing> (Accessed date: 10.03.2025).
4. Rizza DC. Nudge marketing: what it is, how it works, and examples. *Crowdspring*. 2023. September, 12. URL: <https://www.crowdspring.com/blog/nudge-marketing/> (Accessed date: 26.02.2025).
5. Vaghasiya K. Nudge Marketing Playbook (checklist, tools and examples). *Wisernotify*. URL: <https://wisernotify.com/blog/nudge-marketing/> (Accessed date: 03.03.2025).
6. Радченко К. Nudge-маркетинг: як підштовхнути клієнта до правильного вибору? *Laba: електронне інформаційне видання*. 2022. 7 лютого. URL: <https://laba.ua/blog/3012-nudge-marketing-kak-podtolknut-klienta-k-pravilnomu-vyboru> (дата звернення: 24.02.2025).
7. Передало Х.С., Огерчук Ю.В., Лібенко Ю.С. Поведінкова економіка та можливості застосування технік її впливу в сучасних організаціях. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7520> (дата звернення: 15.02.2025).

Отримано: 17.03.2025

Вероніка БУТОРІНА

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6657-5718>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЄКТІВ ПІДПРИЄМСТВАМИ ТУРИЗМУ ТА СФЕРИ ГОСТИННОСТІ

У статті наведено приклади підходів до етапізації формування та реалізації проєктів окремо у сферах туризму та гостинності. На основі аналізу існуючих підходів узагальнено порядок реалізації проєкту для галузі в цілому та визначено ключові дії підприємства на етапах формування ідеї, опиту цільової аудиторії, підбору команди та визначення унікальності запропонованого проєкту.

Ключові слова: туризм, готельно-ресторанна індустрія, сфера гостинності, проєктна діяльність, туристичний проєкт.

Актуальність теми. Проєктна діяльність у різних сферах бізнесу сьогодні є запорукою інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва. Динамічний розвиток сфери туризму та гостинності потребує безперервного удосконалення продукту, який формується для цільової

аудиторії. Вчені і практики України та світу пропонують різні підходи до формування і реалізації ефективних проєктів, проте єдиного підходу до етапізації немає. Тому важливо сформувати узагальнений механізм проєктування нового продукту туристичним підприємством або підприємством готельно-ресторанної індустрії.

Мета публікації – розглянути особливості реалізації проєктів підприємствами туризму та гостинності.

Виклад основного матеріалу. Реалізація туристичного проєкту та проєкту у сфері гостинності передбачає створення нової туристичної або сервісної пропозиції та її маркетингове, організаційне та фінансове обґрунтування з метою отримання прибутку та/або досягнення соціального ефекту.

Серед основних ознак зазначених проєктів є:

- Обмежений час виконання.
- Потрібні ресурси, які є обмеженими.
- Це тимчасова система, яка не повторюється.
- Керування змінами.
- Результат непередбачуваний і унікальний.
- Має обмеження – термін, вартість, обсяг робіт і якість.

Розглянемо етапізацію реалізації проєктів у сфері туризм за їх життєвим циклом, яку пропонує Кифяк В.Ф. [2]:

– *I етап* – концептуальний (початковий). Збирання вихідних даних. Аналіз вихідних даних. Виявлення потреби в проєкті. Формулювання мети проєкту. Основні вимоги до проєкту. Учасники проєкту. Необхідні ресурси. Формулювання концепції проєкту та її експертиза. Затвердження концепції проєкту.

– *II етап* – проєктування туристського продукту. Формування команди розробників проєкту. Розвиток і конкретизація концепції. Визначення структури туристського продукту. Розробка кошторису реалізації туристського продукту.

– *III етап* – розробка туристського продукту. Оперативне планування робіт. Контроль за виконанням ходу робіт. Розробка технологічних процесів виконання туристського продукту. Встановлення ділових контактів. Юридичне оформлення господарських зв'язків. Визначення (розрахунок) показників якості туристського продукту. Калькуляція ціни туристського продукту.

– *IV етап* – отримання готового туристичного продукту. Планування процесу завершення проєкту. Апробація завершеного туристського продукту. Підготовка та комплектування персоналу для експлуатації туристського продукту. Підготовка необхідної інструктивно-нормативної документації для учасників проєкту. Введення туристського продукту в експлуатацію.

Проектування послуги у сфері гостинності передбачає реалізацію наступних етапів (Дроботова М. В., Красномоєць В. А.) [1]:

- 1) розробка концепції послуги;
- 2) маркетингове обґрунтування доцільності надання послуги;
- 3) встановлення нормованих характеристик послуги;

- 4) встановлення технології процесу обслуговування; розробка технологічної документації (за необхідності);
- 5) визначення методів контролю якості аналіз проєкту;
- 6) подання проєкту на затвердження (керівництву).

Формування і реалізація проєкту підприємствами сфери туризму та готельно-ресторанної індустрії загалом відбувається за наступними кроками:

*Рис. 1. Узагальнений порядок реалізації проєкту у сферах туризму та гостинності.
Систематизовано автором/*

На етапі формування ідеї важливо визначити конкурентів, актуальність проєкту, час його реалізації, цільову аудиторію, відмінність даного проєкту від аналогічних. Для формування концепції проєкту доцільно скористуватись моделлю «Дерево проблем – Дерево цілей» [3].

Підбір і переструктурування команди проєкту проходить 5 стадій: формування; буря; нормалізація; злагоженість; поповнення. Зокрема, досліджуючи команду, сформовану для управління туристичним проєктом необхідно пам'ятати, що:

- в штаті суб'єкта туристичної діяльності повинно нараховуватись не менше 30% спеціалістів, які мають спеціальну туристичну освіту чи стаж роботи в сфері туризму не менш як 3 роки;
- керівник суб'єкта туристичної діяльності повинен мати вищу освіту, а також спеціальну туристичну освіту чи досвід роботи не менш, ніж 3 роки у сфері туризму;
- суб'єкт туристичної діяльності має право залучати гідів-перекладачів і екскурсоводів при умові наявності у них документів, що підтверджують їх професійну підготовку, копії таких документів повинні зберігатись у суб'єкта туристичної діяльності.
- надання послуг в сфері спеціалізованого туризму, організації та проведення відповідних заходів здійснюються при умові наявності професійно підготовлених кадрів з даного виду туризму.

Опис кожної групи цільової аудиторії передбачає відповіді на наступні питання: стать, вік, сімейний стан; освіта, професія; дозволя, відвідувані заходи; дохід, витрати; потреби, страхи, мрії; стилі звернення, джерела отримання інформації.

Висновки. Розглянуто підходи до етапізації реалізації проєктів у сферах туризму та гостинності. Встановлено специфіку проектної діяльності окремо для туристичних підприємств та підприємств готельно-ресторанного бізнесу. На основі аналізу існуючих підходів запропоновано узагальнений порядок реалізації проєкту у зазначених сферах: ідея, цільова аудиторія, команда; написання бюджету; пошук фінансування; оформлення документації проєкту; реалізація; проміжний звіт; реалізація; звіт; аудит.

Список використаних джерел:

1. Дроботова М.В., Красномоєць В.А. Інновації в засобах розміщення – проєкт розширення послуг в еко-готелі. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-31>
2. Кифяк В.Ф. Використання маркетингових інструментів в умовах трансформації регіонального ринку туризму. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2021. Вип. 830. С. 103–110.
3. Кондратенко Н. О., Волкова М. В. Особливості управління реалізацією інвестиційних проєктів на підприємстві. *Бізнес Інформ*. 2019. №6. С. 176–181. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-6-176-181>

Отримано: 17.03.2025

Таїсія ВЕСЕЛОВСЬКА

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9361-1553>

ВТРАЧЕНА УКРАЇНСЬКА КУХНЯ

Українська кухня – це такий же спадок українського народу, як мова, музика, література, їм можна всерйоз пишатися і не потрібно забувати. Висвітлюються особливості харчування українців, характерні страви, які були популярні в давнину. Підкреслено важливість збереження культурної кулінарної спадщини та її адаптації до сучасних умов.

Ключові слова: національна ідентичність, українська кухня, кулінарні традиції, їжа, спадщина.

Актуальність теми. Українська кухня складалася протягом віків і з давніх часів відзначалася різноманітністю страв, високими смаковими та поживними якостями. Дослідження стародавніх страв українців є актуальним для відродження національної культури, тому важливо відродити, зберегти і популяризувати унікальні страви української кухні.

Мета публікації – вивчення стародавніх страв українців, складу, способів приготування та культурного значення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідженням етнічної кухні присвячені праці Л. Артюх, Т. Веселовської [1–3], де висвітлюються особливості харчування українців у минулі часи. Актуальність питання вивчення стародавніх страв і відродження української національної кухні дасть змогу глибше розуміти традиції, культурні особливості, оскільки їжа завжди була невід’ємною частиною національної ідентичності.

В українській гастрокультурі визначені стереотипні страви – маркери, до яких ми, українці, звикли: це борщ, вареники, голубці, галушки і багато інших страв, але це частина ку-

лінарної спадщини. Українська кухня багата традиціями і розмаїттям страв. Для наших бабусь куховарство було мистецтвом [4]. Наш народ любить і готує страви української національної кухні, чимало з яких набули світової слави. Багато страв мають багатовіковий «досвід», як, наприклад, борщі. 1 липня 2022 р., на п'ятому, позачерговому засідання Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини за зверненням Міністерства культури та інформаційної політики України елемент «Культура приготування українського борщу» було внесено до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО [5].

Українська кухня досить своєрідна, що проявляється у майстерності приготування відомих страв, відродженні маловідомих рецептів, відновленні старовинних кулінарних традицій. Кожний регіон України має свої унікальні страви, гастрономічні традиції, які підтримувалися століттями і збереглися у сучасній кухні, поза глобальні впливи.

На формування української кухні вплинули кулінарні традиції народів, які в той чи інший час проживали на даній території. Завдяки багатовіковій історії міжетнічного співіснування формувалися гастрономічні традиції, способи відбору сировини, технологічні прийоми: в Україні переважно готували варену, тушковану й печену їжу і використовували вогнище закритого типу – варисту піч. Значний вплив мали польська, єврейська, молдовська, німецька, вірменська, турецька і інші кухні, які вплинули на кулінарні техніки, смаки, підбір інгредієнтів [6].

Наші предки експериментували з продуктами, до яких мали доступ. В стародавніх рецептах можна зустріти вареники з найрізноманітнішими начинками, борщ з кропивою, квас з бузини, пиріжки з калиною тощо.

На сучасному етапі повертається інтерес до національної культури, тому шлях до збереження здоров'я нації виявився простим: повернення до первісних форм харчування – до простої народної їжі; робиться спроба повернутися до біологічної рівноваги в харчуванні, втраченої внаслідок впровадження «цивілізованого» меню, позбавленого натуральних продуктів.

Досліджувати українську кухню можна і по обрядових стравах, сезонних, повсякденних, але оскільки українці – прадавні хлібороби, то це вплинуло і на традиційне меню, де переважають борошняні вироби. Доповненнями до борошняних страв була риба, молоко і молочні продукти, олія, сало, рідше – м'ясо [7].

За свідченням Миколи Аркаса, історика, композитора, культурно-просвітнього діяча: «У старовину українці вживали кислий хліб житній, або й пшеничний, а як бував неврожай, то мішали й лободу; варили каші й куліші з гречки і пшона, пекли солодкі пиріжки з медом, молоком та маком, варили кисіль і їли його з розведеним медом; багато їли м'яса, бо було багато дикого звіря; їли м'ясо усяке: і яловичину, і конину, баранину, свинину, псину і ужів, усяку звірятину, і птицю, і рибу; їли м'ясо і у піст, і у м'ясниці, бо духовенство у ті часи і не встрявало у це діло, а завело пости вже далеко пізніше. Пасішників дуже поважали, і звалися вони «бортниками», бо бджоли розводили у дуплянках (бортях) на дереві; вони ж варили мед. Пили більше мед і пиво – і те, і друге варили з хмелем» [8, с. 64–65].

Харчування українців можна вважати здебільшого вегетаріанським, враховуючи велику кількість пісних днів у році. Їжу тваринного походження вживали в основному на свята, а в повсякденному житті раціон складався з овочів і каш. Українці включали в свій раціон дичину: зайців, куріпок, диких кіз, кабанів. До 19 століття серед свійських тварин переважали вівці, корови, воли, птиця, а свинина була і залишається важливим елементом в харчуванні. Запечені в печі ковбаси, шинки, кров'янки, заливали розтопленим смальцем у горнятках і зберігали у прохолодному місці. Важливим продуктом було сало: його солили, копчили і

зберігали у боднях або в полотняній торбині на кілку у коморі. Розкопки на Київщині часів Ярослава Мудрого свідчать, що давні кияни споживали більше яловичини, а в харчуванні козацької старшини переважала баранина [9].

До корови наші пращури ставилися як до члена родини, давали їй ім'я, що спостерігається і досі. Завдяки молоку і молочним продуктам: сири, масло, сметана, завдаванка – значно урізноманітнювався раціон і можна було пережити періоди лихоліття. На молоці варили різноманітні каші, локшину, часто до сніданку вживали сир, заправлений сметаною. Ці страви залишаються в меню сучасних українців.

Ось деякі страви, які були широко вживані кілька століть тому і являли основу традиційної української кухні [10, 11]:

Саламаха, або *соломаха*. Це різновид каші. Її основний компонент – гречане борошно (рідко пшеничне або житнє), з якого готували рідке тісто, вливали його в підсолений окріп і заварювали, розмішуючи. Коли саламаха була готова, до неї додавали масло, заправляли все смальцем з часником. Саламаха була одним з найпоширеніших страв у козацьких походах.

Зубці. Ця страва схожа на кутю. Її основними інгредієнтами були очищені зерна ячменю, товчені і просіяне конопляне насіння. Зубці на смак були трохи солодкуватими, тому їх дуже любили діти. З раціону українців зубці зникли в кінці XIX століття.

Крупник. Готували його на простій воді, люди багатші – на м'ясному бульйоні. У хід йшли всі відомі нашим предкам крупи – гречана, перлова, кукурудзяна, пшенична. За консистенцією ця страва нагадувало рідке пюре. Заправка для страви була традиційною – смажене сало з цибулею і морквою. У крупник могли додати і дрібно нарізану картоплю, зелень – кріп або петрушку.

Кваша. За консистенцією ця ситна страва схоже на кисіль. Готувалася вона з гречаного або житнього борошна, яке заливали окропом і давали настоятися цілу ніч. Вранці це тісто варили в горщику до готовності. Влітку до Кваші додавали сезонні ягоди, а в холодну пору року – товчені сухофрукти.

Тетеря, або *Рябко*. Це проста і калорійна каша. Готувалася вона з пшона з додаванням розведеного гречаного борошна. Готову тетерю заправляли засмаженою цибулею або тільки маслом. У кращі дні тетерю готували на м'ясному або рибному бульйоні.

Книші. Книші готували з житнього борошна, іноді пшеничного. Вони мали вигляд коржів, начинених смаженим салом і цибулею. Готували цю страву переважно на свята, на поминки, проводи. У західних областях України книшем називали пиріг з начинкою з гречаної каші і вареної картоплі.

Душенина. Це старовинна українська страва, приготована з м'яса свійської худоби, птиці або їх поєднання, овочів і прянощів. Всі ці інгредієнти, порізані середніми шматочками, укладалися в горщик, тушкувалися до готовності, подавалися з вареною картоплею або кашею. М'ясо перед закладкою ще й обвалювали в борошні. Цю страву готували традиційно на весілля та інші урочистості.

Годзя. Своєрідне рідке овочеве рагу, поширена більше у подільській частині Вінниччини. Дотепер є розповсюдженою у сільській місцевості. Зазвичай за один раз вариться 4–5 літрів годзі. Основні складові: картопля, капуста, цибуля, морква, квасоля, солені огірки. Всі інші додаткові інгредієнти можуть варіюватися як заведено: м'ясо, гриби, селеру, червона капуста, томати, перець. Для цієї страви господині Вінниччини обов'язково розпалювали

піч, де годзя потроху доходила цілу ніч. Ситна й вітамінна страва. Вважається, що годзя наступного дня смачніша.

Рокот-крумплі. Картопляна запіканка по-закарпатські.

Коцюрба. Із гречаного борошна місили тісто як на вареники і шматочки тіста через тертку витискали «їжачки» в киплячу підсолону воду, варили до готовності, присмачували підсмаженими шкварками, солоним кислим сиром, товченим часником і зеленню. Також їх готували із картоплею.

Холодник. Дуже схожий на окрошку. Готується на квасі або холодному буряковому відварі. У деяких областях за основу беруть кисле молоко. У нього додають овочі за бажанням. Найчастіше це свіжий огірок, зелена цибуля, також можна використовувати варене яйце. Холодник відмінно підходив для спекотної пори року.

Шпундра. По суті це м'ясо, тушковане з буряком в буряковому квасі. Для шпундри ідеально підходить свинина, а саме – ребра. Їх потрібно попередньо обсмажити у борошні до золотистої скоринки. Буряк, реберця і смажену цибулю закладають в каструлю, заливають буряковим квасом і тушкують до готовності.

Бадзьоня. Страва готувалася з великої кількості м'яса, картоплі, моркви, цибулі, відвареної квасолі, олії, солоних огірків, зелені, часнику, солі і перцю. Бадзьоню готують у казанку, поступово додаючи до обсмаженого м'яса цибулю, моркву, перець, картоплю, воду, квасолі, солені огірки. Наприкінці додають мілко нарізану петрушку та вичавлюють один чи два зубчики часнику. При можливості дати бадзьоні настоятися. Страва, яка готується на багатті, крім ніжного смаку від гармонічного поєднання продуктів, має ніжний запах диму.

Баба шарпанина. Запіканка з тіста та дрібної річкової риби.

Товченики. Це рибні котлетки, заправлені смаженою цибулею. Єдина відмінність від традиційних котлет – товченики відварюють у підсоленій воді, потім поливають засмажкою з цибулі. У тісто для котлет, крім рибного фаршу, додають борошно і масло.

Таратута. Холодна страва з варених буряків, солених огірків, хрону. Для цієї страви слід відварити буряк, нарізати його досить великими шматочками. Буряковий відвар не виливати. До буряків потрібно додати нарізаний солоний огірок і цибулю. Все це потрібно залити заправкою з рівних частин бурякового відвару, соняшникової олії і огіркового розсолу. Цей суп слід охолодити і подавати на наступний день.

Буцики. Для цієї страви потрібно замісити тісто з пшеничного борошна, молока і яєць. З нього вирізали квадратики, два протилежних кінця яких з'єднували і варили їх у воді, після чого їх слід підрум'янити на маслі. Подають їх з медом, сметаною або піджаркою з цибулі.

Манзаріки. Смажені піріжки з сиром та зеленню.

Вергуни. Це просте печиво, яке готували з прісного тіста на яйці і сироватці або масляниці. Тісто для вергунів готували тонким коржем, різали на прямокутники або ромби, в яких робили внутрішній надріз. Потім вивертали усередину надрізу раз чи два і смажили в киплячій олії до золотистого кольору. Вергуни готували дівчата на вечорниці, хазяйки для колядників.

Сластьони. Солодкі кульки з тіста, про які згадував Г. Сковорода. Їх готували з манної крупи, молока та дріжджів.

Шуліки. Шуліки – традиційна українська страва, яку готували на свято Маковея. Це чудовий десерт: смачний і корисний. По суті шуліки – це коржі з глазур'ю, меду і маку. Тісто готували з пшеничного борошна, додавали в нього яйця і мак.

Варенуха. Цей відомий напій міг бути як безалкогольним, так і алкогольним. В останньому випадку це була горілка на сухофруктах з додаванням меду. Варенуху настоювали на

різних травах – м'яті, чебреці, додавали в неї сушені груші і сливи, заморські спеції – гвоздику і корицю.

Страви української кухні пройшли випробування часом і дотепер є знайомими не тільки в Україні, а й за її межами, здобувши всесвітню популярність та увійшовши до меню найкращих ресторанів різних країн світу. Сьогодні змінилася система харчування, особливо відрізняється їжа міського і сільського населення, з'явилося багато страв з інших країн, але повсякденна їжа залишається переважно традиційною: борщі, каші, вареники і інші наїдки, які зустрічаються як ритуальні страви на календарні та сімейні свята.

Висновки. Кулінарні традиції є невід'ємною частиною української історії та культури. Українська кухня є віддзеркаленням самобутності української нації, її унікальності та неповторності, а кулінарні вподобання українців – це частина їх національного характеру. Останнім часом спостерігається тенденція відродження і дотримання традиційних українських страв, що запобігає руйнації етнічної культури. Наразі українські шеф-кухарі намагаються «заново відкрити» українську кухню. Вони досліджують аутентичні рецепти, працюють з величезною кількістю локальних продуктів та застосовують сучасні гастрономічні підходи [12].

Список використаних джерел:

1. Артюх Л.Ф. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1977. 154 с.
2. Веселовська Т.Є. Етнічна кухня – гастрономічний тренд Поділля. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів (5-6 березня 2019 р.). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. С. 73–75.
3. Веселовська Т.Є. Кулінарні традиції Поділля. *Матеріали звітної наукової конференції викладачів, докторантів, аспірантів за підсумками НДР у 2019 році* (3-4 березня 2020 р.). Кам'янець-Подільський, 2020. С. 158–164.
4. Франко О.Ф. Практична кухня. Львів: Каменяр, 1991. 238 с.
5. Український елемент «Культура приготування Українського Борщу» включили до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони ЮНЕСКО. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayinskij-element-kultura-prigotuvannya-ukrayinskogo-borshchu-vklyuchili-do-spisku-nematerialnoyi-kulturnoyi-spadshchini-yunesko> (дата звернення: 02.03.2025).
6. Баженова С.Е., Белінська К.О., Веселовська Т.Є. Кулінарна етнологія: кухня семи культур і не тільки: навчально-методичний посібник для студентів (спеціальності 241 Готельно-ресторанна справа). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 432 с.
7. Плюта О.П. Національна кухня як комплекс культурно-побутових традицій українців. *Культура і сучасність*. 2017. № 1. С. 147–151.
8. Аркас М.М. Історія України-Русі. Київ: Вища школа, 1993. 414 с.
9. Що їли українці? Автентична кухня. Давні страви України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rX0-rsx3QwA&t=3s> (дата звернення: 05.03.2025).
10. Дубовіс Г.О. Українська кухня: повне зведення рецептів національної кухні XVIII–XXI ст. Харків: Фоліо, 2006. 591 с.
11. Сокирко О. Кулінарна мандрівка в Гетьманщину. Київ: Темпора, 2021. 272 с.
12. Новий пошук ідентичності. URL: <https://obarykada.com/chasopys/shho-take-ukrayinska-kuhnya-istoriya-stravy-smaky/> (дата звернення: 10.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Владислав ГАРБАР

кандидат географічних наук, старший викладач

кафедри географії та методики її викладання

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-0480-4364>

МОРФОЛОГІЧНІ ЗМІНИ РІЧОК НПП «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ» ВНАСЛІДОК ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ВОДИ ДНІСТРОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Розкрито результати проведених комплексних гідролого-географічних досліджень змін у функціонуванні лівих приток Дністра в межах НПП «Подільські Товтри» поблизу акваторії Дністровського водосховища.

Ключові слова: НПП «Подільські Товтри», Дністровське водосховище, рівень води, біорізноманіття, гідролого-географічне дослідження.

Актуальність теми. Створення водосховищ на великих річках завжди має як позитивні, так і негативні наслідки, що позначаються на формуванні біорізноманіття, саморегуляції біогеоценозів та зміні гідрологічного режиму суміжних приток. І якщо на початку червня 2023 року однією з головних проблем, що стосувалися річок України, були катастрофічні наслідки зумовлені підризом дамби Каховської ГЕС, то вже у червні 2024 року схожа ситуація трапилася в акваторії Дністровського водосховища, де необдумане зниження рівня води зумовило низку проблем гідроекологічного характеру.

Враховуючи необхідність прийняття виважених рішень щодо усунення негативних наслідків таких ситуацій, а також їх попередження та прогнозування у майбутньому, нами були проведені комплексні гідролого-географічні дослідження змін у функціонуванні лівих приток Дністра в межах національного природного парку «Подільські Товтри» поблизу акваторії Дністровського водосховища.

Мета публікації – висвітлення специфіки морфологічних змін річок НПП «Подільські Товтри» через зміну рівня води Дністровського водосховища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різке масштабне зниження рівня води у Дністровському водосховищі навесні 2024 року зумовило низку змін у річках НПП «Подільські Товтри», що безпосередньо вплинули на їх функціонування та призвели до трансформації русел і розвитку складних взаємопов'язаних екологічних процесів (див. *рис. 1*).

Зокрема, у верхній частині Дністровського водосховища, де впадають річки Збруч та Жванчик, на початку червня 2024 року фіксувалося зниження рівня води на 3,0–3,5 м. Це зумовило майже повне осушення пригирлових ділянок, що були підтоплені після будівництва Дністровської ГЕС, а також відновлення природних русел у надзвичайно короткі терміни.

Берегова лінія річки Збруч у червні 2024 року порівняно з середнім розміщенням змістилася на відстань до 80 м, а загальна ширина русла в пригирловій частині звузилася до 2–3 м із 120–150 м. Внаслідок цих змін утворились широкі ділянки низької заплави, складеної алювіальними відкладами, що накопичувались впродовж останніх 40 років на дні затоплених річкових долин. Товщина цих відкладів становить до двох метрів, а їх доволі значна рихлість сприяє формуванню нових русел річок, що інтенсивно мандрують в умовах різкого пониження базису ерозії (див. *рис. 2*).

Рис. 1. Формування природного русла в осушеній частині пригирлової ділянки р. Збруч

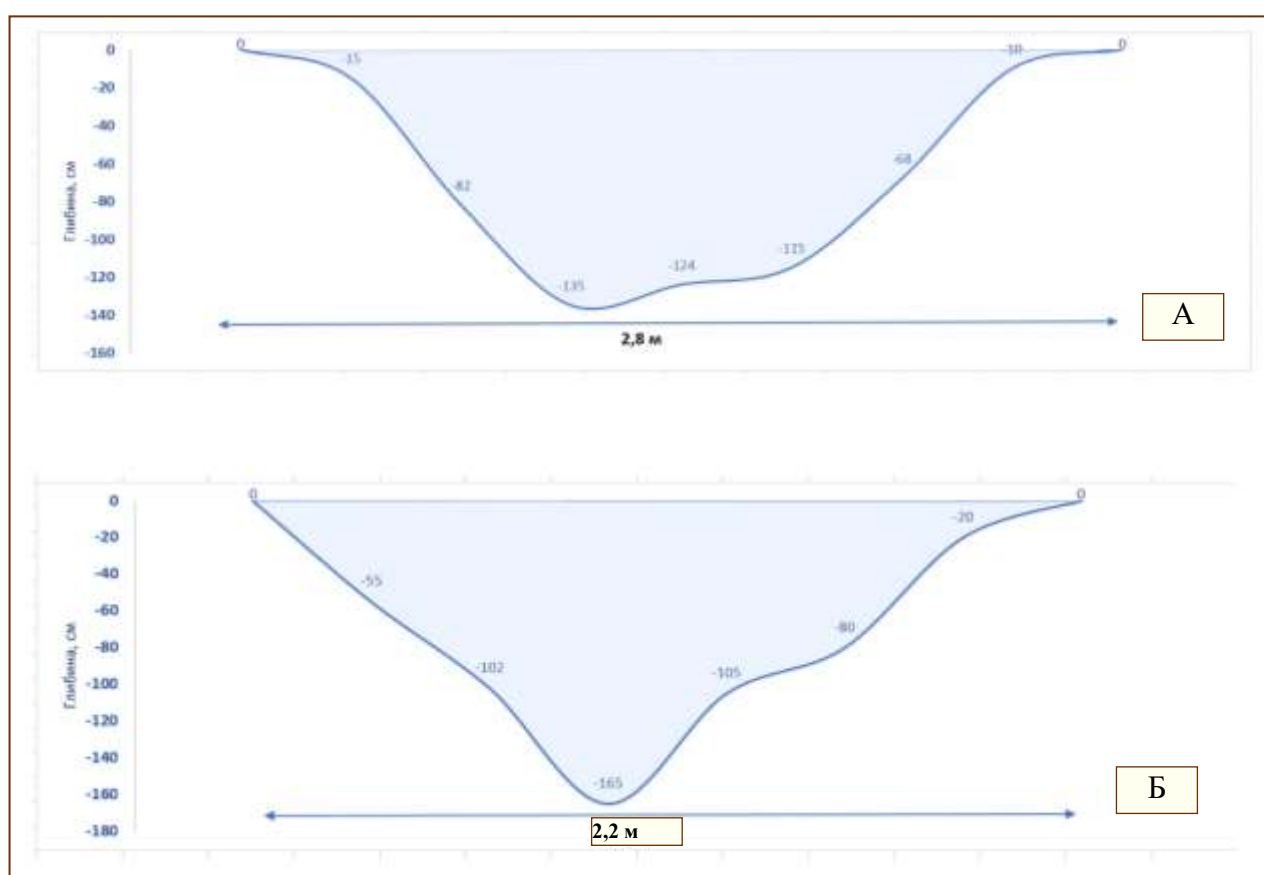

Рис. 2. Поперечний переріз русел р. Збруч (А) та р. Жванчик (Б) в пригирловій частині. Червень 2024

Як бачимо із схем поперечного перерізу русла досліджуваних річок, загальна його ширина зменшилася до 2-3 метрів при відносно великій глибині – 1,35–1,65 м. Це зумовлено швидким врізанням водного потоку у пухкі донні відклади, що особливо видно на прикладі р. Жванчик.

Аналогічна ситуація спостерігалася і в долині р. Тернава. Тут зниження рівня води фіксувалося в межах 1,2–3,5 м, але порівняно з іншими річками НПП «Подільські Товтри» ступінчасті особливості рельєфу дна та вузька каньйоноподібна долина сприяли менш вираже-

ному відтоку води. Критичні зміни відбулися лише у верхній частині раніше підтопленої ділянки поблизу с. Китайгород (рис. 3).

Рис. 3. Зміни рівня води в гирлі р. Тернава

Значно більші зміни відбулися на притоках, що розташовані нижче по течії Дністра і в межах Бакотської затоки загальне зниження рівня води у Дністровському водосховищі сягало понад 4 м. Це зумовило осушення значних площ прибережних зон та втрату водності місцевих водотоків.

Висновки. В цілому, головні морфологічні зміни річок НПП «Подільські Товтри» проявлялися у посиленні ерозійних процесів, та формуванні нових, нестабільних руслових потоків, зумовлені різким зниженням базису ерозії.

Список використаних джерел:

1. Гарбар В.В., Любинська І.Б. Конструктивно-географічні аспекти використання антропогенних водних об'єктів НПП «Подільські Товтри» в рекреаційній діяльності. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*. 2013. № 2. С. 208–213.
2. Літопис природи національного природного парку «Подільські Товтри». Кам'янець-Подільський: УкрІНТЕІ, 2023. Т. 26. 209 с.
3. Наукові засади раціонального використання водних ресурсів України за басейновим принципом / [В.А. Сташук, В.Б. Мокін, В.В. Гребінь, О.В. Чунарьов]; за ред. В.А. Сташука. Херсон: [б. в.], 2014. 320 с.

4. Ямборак Р.С. Аналітичне моделювання як інструмент наукової абстракції в екологічних дослідженнях водної системи Подільського Придністер'я. *Сучасний рух науки: тези доповідей II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, 28–29 червня 2018 р. Дніпро, 2018. С. 553–557.

Отримано: 17.03.2025

Наталія ГОРДІЙ

кандидат біологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5214-3770>

ПАРИЗЬКА КЛІМАТИЧНА УГОДА ТА РОЛЬ США В НІЙ

У статті розглядається Паризька кліматична угода як один із ключових міжнародних механізмів боротьби зі зміною клімату. Аналізується роль Сполучених Штатів Америки у цьому процесі, їхній внесок, вихід з угоди та подальше повернення. Особливу увагу приділяється впливу політичних рішень на кліматичну політику США.

Ключові слова: зміна клімату, кліматична політика, Паризька кліматична угода.

Актуальність теми. Паризька кліматична угода, ухвалена у 2015 році, є історичним документом, спрямованим на обмеження глобального потепління на рівні значно нижче 2°C від доіндустріального рівня. Вона замінила Кіотський протокол і передбачає добровільні національно визначені внески (NDCs) для скорочення викидів парникових газів. США як один з найбільших світових забруднювачів відіграють критичну роль у досягненні цілей угоди.

Мета публікації – аналіз ролі США у практичній реалізації Паризької кліматичної угоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними цілями Паризької угоди є [1]:

- утримання зростання середньої глобальної температури на рівні значно нижче 2°C, з прагненням обмежити його до 1,5°C;
- підвищення стійкості до кліматичних змін та адаптація до їхніх наслідків;
- фінансова підтримка країн, що розвиваються, для реалізації екологічно чистих технологій.

На відміну від Кіотського протоколу ця угода передбачає гнучкий підхід до встановлення національних зобов'язань. Країни самостійно визначають свої цілі та оновлюють їх кожні п'ять років.

Яка ж роль Сполучених Штатів Америки у Паризькій угоді?

США, будучи другою за величиною економікою світу та одним із найбільших джерел викидів CO₂, мають значний вплив на глобальну кліматичну політику. У 2015 році адміністрація президента Барака Обами активно підтримала угоду, зобов'язавшись скоротити викиди парникових газів на 26–28% від рівня 2005 року до 2025 року.

Проте у 2017 році президент Дональд Трамп оголосив про вихід США з угоди, мотивуючи це економічними причинами та необхідністю захисту національних інтересів. Це рі-

шення набрало чинності 4 листопада 2020 року, що викликало критику з боку міжнародної спільноти та екологічних організацій.

У 2021 році президент Джо Байден офіційно повернув США до угоди та оголосив амбітні плани щодо скорочення викидів на 50–52% до 2030 року. Крім того, його адміністрація активізувала фінансування кліматичних ініціатив та співпрацю з іншими країнами [3].

Хоча повернення США до Паризької угоди є позитивним кроком, існує низка викликів:

- політична нестабільність: майбутні адміністрації можуть змінити курс кліматичної політики;
- необхідність значних інвестицій у відновлювану енергетику та екологічні технології;
- супротив із боку промислових секторів, що залежать від викопного палива.

Попри ці труднощі участь США в угоді створює сприятливі умови для міжнародного співробітництва у боротьбі зі зміною клімату. Подальший розвиток екологічної політики Сполучених Штатів визначатиме ефективність реалізації глобальних кліматичних цілей.

Президент Сполучених Штатів Дональд Трамп в січні 2025 року знову підписав указ про вихід США з Паризької кліматичної угоди у перші години свого нового президентського терміну. Це вже вдруге, коли Трамп ініціює вихід з міжнародного пакту, спрямованого на боротьбу з глобальним потеплінням. Згідно з процедурою США доведеться чекати рік для офіційного виходу. Білий дім оголосив про «національну енергетичну надзвичайну ситуацію», окресливши низку змін, спрямованих на скасування кліматичних норм США та підвищення видобутку нафти й газу. Це рішення прийнято після історичного підвищення глобальної температури, яка у 2024 році вперше перевищила позначку у +1,5°C, порівняно з доіндустріальним рівнем [4].

Хоча Паризька угода не є юридично зобов'язуючою, вона є ключовим документом, що спонукає до глобальної співпраці для боротьби з причинами глобального потепління. Тепер США приєднуються до Ірану, Ємену та Лівії як одні з небагатьох країн, що залишаються поза угодою, підписаною 10 років тому в столиці Франції.

Білий дім також анонсував низку змін, зокрема скасування кліматичних ініціатив адміністрації Байдена: скорочення інвестицій у чисту енергію, скасування стимулів для електромобілів та розширення видобутку нафти й газу. «Ми будемо бурити, крихітко, бурити», – заявив Трамп. У своїй інавгураційній промові він також наголосив, що США розпочнуть нову еру розвідки нафти й газу. Також він сказав, що його команда знизить ціни, знову наповнить стратегічні запаси аж до самого верху та експортуватиме американські енергоносії по всьому світу [3].

Але на ці слова відреагував глава ООН з питань клімату Саймон Стілл: ігнорування глобального буму чистої енергії вартістю 2 трильйони доларів лише сприятиме збагаченню конкурентів, тоді як наслідки кліматичних катастроф продовжать руйнувати життя та економіку, адже США відповідальні приблизно за 15% глобальних викидів парникових газів.

Висновки. Отже, Паризька кліматична угода є важливим міжнародним інструментом для стримування змін клімату. США як одна з провідних світових держав відіграють ключову роль у цьому процесі. Хоча політичні зміни в країні впливають на її участь у кліматичній політиці, загальний вектор розвитку свідчить про поступове усвідомлення необхідності активних дій. Подальша політика США визначатиме майбутнє міжнародних екологічних ініціатив та ефективність досягнення цілей Паризької угоди.

Список використаних джерел:

1. Паризька угода. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text (дата звернення: 09.03.2025).
2. Паризька кліматична угода для України. URL: <https://globalcompact.org.ua/news/parizka-klimatichna-ugoda-dlja-ukraini/> (дата звернення: 10.03.2025).
3. Паризька кліматична угода: що це за документ та чому Трамп проти неї. URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/parizka-klimatichna-ugoda-shho-ce-za-dokument-ta-chomu-tramp-proti-nei/> (дата звернення: 09.03.2025).
4. Трамп удруге виведе США з Паризької кліматичної угоди. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/parizka-klimatichna-ugoda-tramp-znovu-vivede-ssha-z-ugodi-50483189.html> (дата звернення: 11.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Інна ГРИГОРЧУК

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та екології

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2260-998X>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ МОЛЕКУЛЯРНОЇ БІОЛОГІЇ, ЦИТОЛОГІЇ ТА ЕВОЛЮЦІЙНОГО ВЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано інноваційні підходи до інтеграції молекулярної біології, цитології та еволюційного вчення. Зроблено висновки, що їх інтеграція дозволяє забезпечити глибше засвоєння матеріалу, розвиток критичного мислення та зростання зацікавленості, оскільки стимулює інтерес до вивчення біології.

Ключові слова: інтеграція, цитологія, молекулярна біологія, еволюційне вчення, інновації.

Актуальність теми. На сьогоднішній день одним із сучасних методологічних підходів до професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін є інтегративний підхід [1, 2]. Інтеграція у викладанні – це підхід, що полягає в об'єднанні різних навчальних дисциплін або тем для досягнення більш глибокого та цілісного розуміння матеріалу [3]. Такий підхід дозволяє показати зв'язки між різними аспектами знань, покращує процес засвоєння інформації та розвиває у здобувачів вищої освіти здатність бачити загальну картину, а не окремі, ізольовані факти.

Застосування інтегративного підходу у викладанні природничих предметів дозволяє урізноманітнити методи і форми навчання, відходячи від шаблонних схем. Особливістю цього підходу є розвиток критичного мислення, творчості, здатності до розв'язання реальних проблем і активного залучення здобувачів освіти у навчальний процес [3].

Метою публікації є аналіз основних інноваційних підходів до інтеграції молекулярної біології, цитології, та еволюційного вчення у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літератури з даної тематики, дозволяє зробити висновки, що ключовими аспектами інтеграції природничих дисциплін при викладанні є:

1. Поєднання дисциплін: інтеграція передбачає поєднання знань з різних предметних областей, щоб створити більш повне розуміння досліджуваної теми [2].

2. Зв'язок теоретичних та практичних знань: інтеграція дозволяє краще поєднувати теоретичне навчання з практичними завданнями та реальними життєвими ситуаціями.
3. Проектно-орієнтоване навчання: здобувачі освіти працюють над міждисциплінарними проектами, що об'єднують знання з кількох областей. Це допомагає розвивати критичне мислення, творчий підхід і навички роботи в команді [10].
4. Контекстне навчання, що означає розгляд навчальних тем у контексті реальних життєвих ситуацій або проблем. Наприклад, вивчення екології та еволюції можна поєднати з розглядом глобальних проблем, таких як зміни клімату чи збереження біорізноманіття, щоб здобувачі освіти могли бачити практичне застосування своїх знань.
5. Когнітивний розвиток здобувачів освіти: ідея інтеграції полягає в тому, щоб допомогти розвивати здатність знаходити зв'язки між різними ідеями, предметами та поняттями. Це покращує не тільки розуміння матеріалу, але й загальний когнітивний розвиток, розширюючи мислення здобувачів освіти та даючи їм змогу працювати з більш складними концепціями [6].

Інтеграція навчальних дисциплін безпосередньо пов'язана з інноваціями, які підсилюють одна одну. Обидва підходи сприяють формуванню комплексного мислення, міждисциплінарного підходу до навчання та підготовки здобувачів освіти до реальних викликів сучасного світу [7, 8].

Нами було виділено наступні типи інновацій в освіті:

1. Технологічні інновації:

- це використання віртуальної та доповненої реальності (VR/AR), що дозволяють створити інтерактивні та занурюючі навчальні середовища, де здобувачі освіти можуть вивчати складні наукові концепції через симуляції та візуалізацію.
- це мобільні додатки та платформи, а саме інтерактивні навчальні програми, які дозволяють здобувачам освіти отримувати доступ до навчального матеріалу в будь-який час і в будь-якому місці.
- онлайн-курси та масові відкриті онлайн-курси (МООС), зокрема інтернет-платформи для дистанційного навчання, де доступні курси з різних дисциплін для студентів з усього світу [7, 8].

2. Методологічні інновації:

- інтегративне навчання: інтеграція різних дисциплін для створення цілісного та міждисциплінарного підходу до навчання.
- проектне навчання: здобувачі освіти працюють над реальними проектами, застосовуючи свої знання для вирішення конкретних завдань, що допомагає розвивати практичні навички, критичне мислення та здатність працювати в команді.
- активне навчання: використання методів, які заохочують активну участь здобувачів освіти, таких як дискусії, рольові ігри, мозкові штурми та колективні завдання [9].

3. Навчальні інструменти та ресурси:

- цифрові платформи та інструменти для співпраці, наприклад, Google Classroom, Microsoft Teams, які дозволяють організовувати онлайн-заняття, обмінюватися матеріалами та зворотнім зв'язком, співпрацювати в реальному часі.

- інтерактивні навчальні платформи та симуляції: наприклад, Labster пропонує віртуальні біологічні лабораторії, де здобувачі освіти можуть проводити наукові дослідження [10].

4. Персоналізоване навчання:

- адаптивні навчальні технології: створення індивідуальних траєкторій навчання, де кожен здобувач освіти отримує матеріали та завдання відповідно до своїх потреб і рівня знань.
- онлайн-тестування та оцінювання: використання систем, що дозволяють виявляти прогалини в знаннях здобувача освіти та пропонувати йому необхідні ресурси для покращення [9, 10].

5. Інклюзивне навчання: застосування інклюзивних стратегій та інструментів для здобувачів вищої освіти з особливими потребами, зокрема, розробка інструментів, таких як субтитри для відео, текстові підказки для аудіо, а також використання мультимедійних ресурсів, що забезпечують рівний доступ до навчання для всіх здобувачів освіти [6].

Висновки. Всі перераховані типи інновацій можна використовувати при інтеграції молекулярної біології, цитології та еволюційного вчення. Їх інтеграція дозволяє забезпечити глибше засвоєння матеріалу, розвиток критичного мислення та зростання зацікавленості, оскільки стимулюють інтерес до вивчення біології.

Список використаних джерел:

1. Трускавецька І. Професійна підготовка учителів природничої освітньої галузі на засадах інтегративного підходу. *Сучасна освіта: стратегії та технології навчання молоді і дорослих*: зб. наук. пр. Переяслав (Київ. обл.): Домбровська Я.М., 2024. С. 478–484.
2. Засекіна Т.М. *Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика*: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2020. 400 с.
3. Грицай Н.Б., Попельницька О.В. Формування та розвиток інноваційної компетентності майбутніх учителів біології в закладах вищої освіти. *Природнича освіта та наука*. 2024. № 3. С. 5–13.
4. Рибалко Л.М. Сучасні підходи до розв'язання проблеми інтеграції змісту природничо-наукової освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2012. № 5. С. 105–111.
5. Гончарук О.В. Формування інноваційної компетентності майбутнього вчителя Нової української школи. *Педагогічні науки: реалії та перспективи. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2023. Вип. 93. С. 34–38.
6. Грицай Н.Б. *Методика навчання біології: навчальний посібник*. Рівне: ТзОВ «Дока центр», 2016. 272 с.
7. Грицай Н.Б. *Інноваційні технології навчання біології: навчальний посібник*. Львів: Видавництво ПП «Новий Світ-2000», 2020. 200 с.
8. Бурчак Л. Інноваційна діяльність майбутніх педагогів як чинник їхнього професійного зростання. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 6(20). С. 422–427.
9. Басюк Л.О., Константинович Л.А. Застосування цифрових технологій під час навчання біології у закладах загальної середньої освіти. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*, 18-19 травня 2023 р. Київ, 2023. С. 192–196.
10. Сільвашко М., Шмиголь І. Впровадження інтерактивних технологій навчання під час вивчення біології і екології. *Grail of Science*. 2023. №34. С. 273–277.

Отримано: 17.03.2025

ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК РЕСУРС ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Одним із найперспективніших регіонів із точки зору розвитку рекреації і туризму є Хмельницька область. Це пояснюється вигідними особливостями її географічного розташування та багатством рекреаційно-туристичного потенціалу. Туристичні ресурси поділяються на три основні групи: природно-географічні, історико-культурні і соціально-економічні. Важлива роль у даній класифікації належить природно-географічним туристичним ресурсам, адже саме вони є базою для формування та розвитку екологічного туризму.

Ключові слова: природно-географічні туристичні ресурси, природоохоронні території, природно-заповідний фонд, ландшафт, екологічний туризм.

Актуальність теми. Хмельницька область має високий рівень концентрації природно-географічних рекреаційних ресурсів на своїй території, тому їх аналіз є надзвичайно актуальним, оскільки розкриваються значні перспективи розвитку рекреаційної діяльності і туризму на теренах області. Важливу рекреаційну та пізнавальну роль виконують *території й об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ)*, адже вони є місцем зосередження унікальних, у тому числі ендемічних та реліктових представників флори і фауни, атрактивних ландшафтів.

Дослідженням природоохоронних територій Хмельницької області присвячені ряд публікацій, із них монографія «Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку» [2], де автор даних тез доповіді досліджує рекреаційні ресурси Хмельниччини.

Мета публікації – дослідити природоохоронні території Хмельницької області як ресурс для розвитку екологічного туризму.

Згідно мети, були поставлені наступні завдання:

1. Дати загальну характеристику ПЗФ Хмельницької області;
2. Дослідити структуру ПЗФ Хмельниччини;
3. Дослідити об'єкти садово-паркового мистецтва регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. ПЗФ Хмельниччини включає 500 територій та об'єктів загальною площею 319,68 тис. га (15% від загальної площі області), які включають в себе: Національні природні парки – «Подільські Товтри» та «Мале Полісся»; регіональний ландшафтний парк «Мальованка»; заказники – 157 об'єктів, з них – ландшафтні заказники (Кармалюкова Гора, Княжпільський, Панівецька Дача, Сокіл в Кам'янець-Подільському районі; Іванковецький в Хмельницькому), пам'ятки природи – 276 об'єктів (наприклад, геологічна пам'ятки природи – печера «Атлантида» в Кам'янець-Подільському районі), гідрологічні заказники (Моломолонцівський, Моначинський в Хмельницькому районі), ботанічні заказники (товтра «Самовита», Чапля в Кам'янець-Подільському районі; Сатанівська Дача в Хмельницькому) [1].

Хмельниччина – одна з небагатьох областей України, в якій знаходяться старовинні парки та паркові ансамблі. Нині під охороною держави знаходиться 36 пам'яток садово-паркового мистецтва, з яких 9 – державного, а 27 – місцевого значення. Парки будувалися, як правило, при панських маєтках на самих мальовничих за ландшафтом місцях. Проте, переважна більшість будівель паркових ансамблів і самі парки майже не збереглися. Багато з них вимагає реставрації. З усіх старовинних парків області, які є зразками паркового мистецтва, варто відзначити Малісвецький, Михайлівський та Голозубинецький на Кам'янецьчині; Полонський, що в Шепетівському районі області; Антонінський, Новоселицький, Виноградівський і Куявський (Хмельницький район). Палацово-парковий ансамбль «Самчики» (Хмельницький район).

Оздоровчу і естетичну цінність мають паркові зони санаторіїв та будинків відпочинку. Зокрема, значно підвищується ефективність лікування та оздоровлення, внаслідок іонізуючої, фітонцидної та мікрокліматичної дії чудових паркових зон у санаторіях області.

З метою збереження і відтворення цінних лісових насаджень, рідкісних і зникаючих видів рослинного і тваринного світу, охорони унікальних природних ландшафтів, в Кам'янець-Подільському районі створено мережу заказників – «Дністровський» (480 га); «Данилівський» (638 га) і «Калюський» (1832 га). Всі вони розміщені на схилах однойменних річок [3, с. 63]. Також на території Хмельницької області є 20 заповідних урочищ, дендропарки, ботанічні сади та ін.

Висновки. Території та об'єкти ПЗФ детально описані в «Переліку заповідних територій та об'єктів, рідкісних і зникаючих тварин і рослин Хмельниччини», в книзі «Природа Хмельницької області», а також у «Географічній енциклопедії України». Отже, одним із найперспективніших регіонів, з точки зору розвитку рекреації та туризму в нашій країні є Хмельницька область.

Список використаних джерел:

1. Ковтуник І.І. Національний природний парк «Подільські Товтри» як унікальний ресурс для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7941> (дата звернення: 02.03.2025).
2. Ковтуник І.І. Рекреаційні ресурси Хмельниччини. *Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку*: колективна монографія [кол. авторів; за ред.: С.А. Копилов (гол. ред.), С.Е. Баженова (наук. ред.)]. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2015. С. 98–119.
3. Любич І.Й. Основи заповідної справи: навч. посіб. Київ: КНУ, 2002. 128 с.

Отримано: 17.03.2025

Максим КОЗАК

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та екології

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2734-6410>

Іван ФЕДОРЧУК

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та екології

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4669-6133>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ОЗЕЛЕНЕННЯ МАЛИХ МІСТ

У статті висвітлено аспекти озеленення малих міст. Аналізується міське землекористування, що передбачає дотримання чинних національних стандартів. Відстежено дотримання вимог державних будівельних норм (ДБН 360-92. Планування і забудова міських і сільських поселень) щодо планування міст у частині формування системи зелених насаджень.

Ключові слова: малі міста, озеленення, міське землекористування, планування міст, державні будівельні норми.

Актуальність теми. В сучасних умовах науково-технічного прогресу, коли місто розширюється, а промислове виробництво зростає, негативний вплив на навколишнє природне середовище стає дедалі інтенсивнішим. Рівень забруднення в містах і населених пунктах часто пов'язаний із здатністю природних екосистем до самоочищення. За таких умов постійно зростає значення зелених насаджень, які допомагають зменшити шкідливі наслідки забруднення або навіть запобігти їм. Водночас вони самі можуть мати негативний вплив та потребують додаткового захисту [1, 3].

Мета публікації – розкрити особливості формування системи зелених насаджень у малих містах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Озеленення міст відіграє важливу роль в оптимізації урбанізованих територій. Зелені насадження забезпечують санітарно-гігієнічну, декоративну, природоохоронну та культурно-освітню функції. Вони є ключовими джерелами кисню, сприяють очищенню повітря від пилу та токсичних газів, насичують атмосферу корисними фітонцидами й легкими іонами, регулюють мікроклімат, знижують рівень шуму, електромагнітного випромінювання, навіть радіоактивного забруднення [1, 2].

Відновлення незалежності України кардинально змінило параметри просторового розвитку держави, створивши передумови для формування національної стратегії планування. Найефективнішим підходом до управління просторовим розвитком є ієрархічна модель, що завершується підготовкою містобудівної документації на державному, регіональному та місцевому рівнях. Рациональне нормування зелених зон сприяє вирішенню актуальних проблем міського середовища.

В умовах децентралізації інвестиційної діяльності, змін у землекористуванні та трансформації містобудівних процесів збільшується використання й удосконалення методології містобудівного планування. Особливу увагу слід приділити посиленню екологічного компонента в містобудівній політиці України [1, 3].

Одним із ключових механізмів територіального планування землекористування є розробка узгодженої системи національних стандартів, норм і правил, що забезпечують сталий

розвиток землекористування. Державні будівельні норми (ДБН) впливають на важливу роль у технічному регулюванні цієї сфери, встановлюючи не лише екологічні нормативи, але й вимоги щодо регулювання режимів землекористування та природоохоронних заходів через впровадження.

Проте чинна система нормативного регулювання залишається розрізною, несистемною та фрагментарною. У зв'язку з цим актуальним є завдання впорядкування об'єктів нормування та стандартизації, а також уточнення основних понять і термінів для забезпечення більшої ефективності.

Порівняння вимог ДБН 360-92 щодо озеленення населених пунктів із фактичним станом зелених насаджень у Кам'янці-Подільському базується на аналітичному дослідженні Генерального плану міста, природному обстеженні території, що не підпадає під історико-архітектурні обмеження, та інвентаризації зелених зон. Це дозволяє оцінити відповідність нормативних вимог реальним положенням та обґрунтувати необхідність їх удосконалення [1, 5].

Щільна багатоквартирна забудова в центрі міста вказує на нехтування забудовниками нормативними вимогами щодо відстаней між житловими будинками. Згідно з розрахунками інсоляції та освітленості, мінімальна відстань між будівлями має становити не менше 6 метрів, проте на практиці цей показник не завжди досягається. Відстань між довгими сторонами житлових будинків висотою понад чотири поверхи відстані становлять менше нормативних 20 м.

Також не виконуються вимоги щодо мінімальної площі озелених територій у житлових кварталах, які повинні становити не менше 6 м² на одну особу (без урахування території шкіл і дошкільних закладів). Крім того, проектування житлових комплексів не враховує необхідність облаштування обов'язкових майданчиків різного призначення відповідно до нормативних вимог, зокрема:

- для ігор дітей дошкільного та молодшого шкільного віку – 0,7 м² на людину;
- для відпочинку дорослого населення – 0,1 м² на людину;
- для заняття фізичною культурою – 0,2 м² на людину;
- для господарських потреб – 0,3 м² на людину;
- для вигулу собак – 0,3 м² на людину;
- для автостоянок – 0,8 м² на людину.

Нормативна відстань до майданчика для вигулу собак (до 40 м) та заняття фізичною культурою (до 40 м) в умовах сучасного ущільненого будівництва часто виявляється великою, що потребує перегляду відповідних норм та їх адаптації до реальних умов [1, 5].

На території житлової забудови Кам'янця-Подільського, відповідно до вимог ДБН, передбачені дитячі ігрові майданчики біля будинків. Однак нормативний вибір озелених територій різного призначення в межах міської забудови, який має становити не менше 40%, на дослідженій території не дотримано. Це доводить необхідність посилення контролю за виконанням нормативів та внесення коригувань до містобудівної політики.

Чинні ДБН лише вказують, що площа території парків, садів і скверів повинна визначатися залежно від конкретних містобудівних і природних умов, без чітких мінімальних нормативів. Відповідно до існуючих стандартів, допустима кількість одночасних відвідувачів парків становить 100 осіб на 1 га, що означає, що у Вишгородському парку площею 2 га можна одночасно перебувати лише 200 осіб, тобто лише 0,7% від усього населення міста. Якщо ж вийти з нормативної відвідуваності парків 10% населення, то їхня загальна площа в місті мала б становити щонайменше 28 га, що суттєво перевищує фактичний показник [1].

Так, рівень озеленення парків міста має бути в межах 65–80%, дитячих парків – 40–55%, скверів – 75–85%. Без чіткої регламентації розмірів парків на практиці виникають розбіжності в трактуванні.

Не дотримуються нормативні відстані від дерев і кущів до будівель, споруд та об'єктів інженерного благоустрою. Повсюдно дерева, кущі та ліани ростуть впритул до стін багатоквартирної забудови. Наразі абсолютно ігнорують заборону розміщувати житлові та громадські будівлі в межах санітарно-захисних зон.

Розділ ДБН рекомендує зберігати і раціонально використовувати природні ресурси під час планування і забудови, виділяти ландшафтно-рекреаційні території із заборонаю на них будівництва, дотримуватися санітарних норм тощо.

Однак, враховуючи стрімке зростання міст, через активну багатоквартирну житлову забудову та позитивну демографічну динаміку, доцільно виконати нормативні вимоги обов'язкового створення дитячих парків в містах. Це сприяє забезпеченню належної якості міського середовища та підвищенню рівня комфорту для мешканців.

Список використаних джерел:

1. Бардаков О. Ілюзія боротьби: чому нові обмеження забудови територій не зможуть навести лад на ринку. URL: <https://mind.ua/publications/20184120-ilyuziya-borotbi-chomu-novi-obmezheniya-zabudovi-teritorij-ne-zmozhut-navesti-lad-na-rinku> (дата звернення: 05.03.2025).
2. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво. Київ: Науковий світ. 2001. 300 с.
3. Калініченко О.А. Декоративна дендрологія: навчальний посібник. Київ: Вища школа. 2003. 199 с.
4. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць: підручник. Львів: Світ, 2008. 456 с.
5. Матвієнко О. В. Організація робіт в садово-парковому будівництві і господарстві: конспект лекцій. 2015. 425 с.

Отримано: 17.03.2025

Валентина КОЛОДІЙ

кандидат біологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9669-4144>

ЗНАЧЕННЯ ПРЕРЕКВІЗИТІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «МІКРОБІОЛОГІЯ ТА ВІРУСОЛОГІЯ»

Розкрито специфіку використання пререквізитів при вивченні тематики освітньої компоненти «Мікробіологія та вірусологія».

Ключові слова: пререквізити, мікроорганізми, мікробіологія, вірусологія, здобувачі вищої освіти.

Актуальність теми. Мікроорганізми – переважно одноклітинні організми, видимі лише під мікроскопом. Вони є в ґрунті, воді, повітрі, на поверхні та всередині організму людини, тварин та рослин, у льодах Антарктиди, на дні морів та океанів, у глибинах шахт та гейзерах, температура яких сягає 100°C [6]. Серед мікроорганізмів є корисні, шкідливі і про них потрібно знати все: будову, фізіологію, генетику, властивості та значення. Наприклад, у гру-

дні 2019 року в м. Ухань (Китай) ідентифікований новий коронавірус SARS-CoV-2, або 2019-nCoV, який спричиняє розвиток респіраторних захворювань у людей (зокрема гострої респіраторної хвороби COVID-19) та може передаватися від людини до людини. Він став причиною багатьох смертей, карантинних обмежень і змусив зрозуміти важливість засвоєння інформації про мікроорганізми: їх будову, поширення, значення, заходи боротьби тощо [2]. Особливо актуальними є формування знань, вмінь та навичок з мікробіології, вірусології для здобувачів вищої освіти – майбутніх вчителів біології, основ здоров'я.

Мета публікації – висвітлити роль пререквізитів при вивченні здобувачами вищої освіти освітньої компоненти «Мікробіологія та вірусологія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Дисципліна «Мікробіологія та вірусологія» – обов'язковий освітній компонент професійної підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за освітньо-професійною програмою Середня освіта (Біологія та здоров'я людини. Географія) спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) предметної спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) галузі знань 01 Освіта / Педагогіка. Мета дисципліни – формування професійних компетентностей майбутнього вчителя біології та основ здоров'я; оволодіння здобувачами вищої освіти сучасними знаннями, вміннями та навичками з мікробіології та вірусології, які сприятимуть застосуванню майбутніми фахівцями їх в подальшій професійній діяльності. Завдання: формувати теоретичні знання про будову, функцію та значення мікроорганізмів; розвивати практичні навички працювати з лабораторним обладнанням, виготовляти мікропрепарати мікробних культур [1, 5, 7].

Вивчення дисципліни передбачає засвоєння двох змістових модулів, які складаються з 9 тем.

Змістовий модуль 1. Морфологія, систематика, генетика та властивості мікроорганізмів.

Тема 1. Предмет, проблеми і завдання мікробіології.

Тема 2. Клітина як основна структурно-функціональна одиниця живої матерії.

Тема 3. Систематика та номенклатура прокаріот.

Тема 4. Генетика бактерій.

Тема 5. Культуральні властивості мікроорганізмів.

Змістовий модуль 2. Екологія мікроорганізмів, мікрофлора харчових продуктів та живих організмів. Вірусологія.

Тема 6. Мікроорганізми як компоненти систем. Екологія мікроорганізмів.

Тема 7. Мікрофлора харчових продуктів.

Тема 8. Мікрофлора організмів рослин, людини і тварин.

Тема 9. Загальна характеристика вірусів. Вірусні хвороби рослин, людини і тварин [5].

Відповідно до навчального плану підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) є низка дисциплін-пререквізитів для вивчення «Мікробіології та вірусології». Навчальний план та робочі програми дисциплін розміщені на сайті Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [3, 4].

Під час вивчення дисципліни «Цитологія та гістологія з основами ембріології» здобувачів вищої освіти вчать теми: «Поняття про клітину як елементарну живу систему. Загальні

відомості про будову прокаріотичних та еукаріотичних клітин», «Поверхневий апарат клітин. Будова біологічних мембран. Трансмембранний транспорт речовин», «Цитозоль. Включення» тощо. Вони є значною частиною підготовки для засвоєння теми «Клітина як основна структурно-функціональна одиниця живої матерії», сприйняття інформації про будову бактеріальної клітини, основні відмінності між прокаріотами та еукаріотами. Особливо важливі знання з цитології про будову клітинної стінки. Це зумовлено тим, що хімічний склад і будова клітинної стінки різних еубактерій відрізняються між собою, що зумовлюють здатність по-різному забарвлюватися за Грамом і є основою для поділу бактерій на грампозитивні та грамнегативні [5, 6].

На хімії вивчають вуглеводи та ліпіди. Знання про них пригодяться знову ж таки під час вивчення клітини, для засвоєння знань про систематику бактерій, їх поділ на грампозитивні та грамнегативні.

На заняттях з ботаніки здобувачі вищої освіти вчать анатомію та морфологію, систематику нижчих та вищих рослин. Отримані знання, вміння та навички стануть основою для засвоєння понять про мікрофлору та вірусні хвороби рослин і тварин.

Вивчення теми «Психофізіологічні основи статевого виховання і профілактика захворювань, що передаються статевим шляхом» з дисципліни «Основи здоров'я та здоров'язбеігаючі технології» є основою для засвоєння понять мікрофлори та вірусних хвороб людини.

Висновки. Пререквізити є важливим підґрунтям для вивчення дисципліни «Мікробіологія та вірусологія», оскільки на основі них формуються поняття про віруси, бактерії, їх життєдіяльність, роль та місце в кругообігу речовин тощо.

Список використаних джерел:

1. Колодій В.А. Формування програмних компетентностей здобувачів вищої освіти під час вивчення дисципліни «Мікробіологія та вірусологія». *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал.* 2025. № 1 (31) 2025. С. 1325–1337. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-1325-1337](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-1325-1337)
2. Коронавірусна інфекція COVID-19. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/inshi-infekciyni-zakhvoryuvannya/koronavirusna-infekciya-covid-19> (дата звернення: 07.03.2025).
3. Навчальні дисципліни ОП Середня освіта (Біологія та здоров'я людини. Географія). URL: <https://biolog.kpnu.edu.ua/navchalni-dystsypliny-3/> (дата звернення: 10.03.2025).
4. Навчальний план підготовки здобувачів вищої освіти. URL: <https://drive.google.com/file/d/1hE--ULYBRWOM4zfNrIIhrhjjRnsmZWgR/view> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Колодій В. Мікробіологія та вірусологія: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ФОП Панькова А.С., 2024. 156 с.
6. Мікробіологія. Том 1: підручник / Сергійчук М.Г., Сківка Л.М., Сергійчук Т. М. та ін. Київ: ФОП Маслаков, 2020. 500 с.
7. Супрович Т., Колодій В., Чорний І. Особливості викладання мікробіології в сучасних умовах. *Інновації в сучасній освіті: методологія, технологія, дидактичні та виховні аспекти: монографія* / за заг. ред. В.В. Іванишина. Кам'янець-Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет». Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2023. С. 342–350.

Отримано: 17.03.2025

ІННОВАЦІЙНИЙ БІЗНЕС ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ

Дослідження розкриває, як впровадження інновацій в різних аспектах бізнесу (продукти, процеси, маркетинг, організація) сприяє підвищенню ефективності, створенню унікальних пропозицій для споживачів та допомагає суб'єктам господарювання залишатися конкурентоспроможними на ринку. Проаналізовано виклики, з якими стикаються компанії при впровадженні інновацій, підкреслено важливість стратегічного підходу до інноваційної діяльності для досягнення довгострокового успіху.

Ключові слова: інновації, бізнес, конкурентоспроможність, переваги, унікальність, зміни, успіх.

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації, швидких технологічних змін і постійного зростання конкуренції суб'єкти господарювання повинні знаходити нові шляхи для забезпечення свого успіху на ринку. Одним із найбільш ефективних механізмів досягнення цього є інноваційний бізнес, який сприяє формуванню конкурентних переваг і забезпечує сталий розвиток діяльності. Впровадження інновацій дозволяє не лише покращити продукцію чи послуги, а й оптимізувати бізнес-процеси, підвищити ефективність управління та забезпечити стійку позицію на ринку.

Мета публікації – розкриття важливості інноваційного бізнесу як основного чинника для забезпечення конкурентних переваг суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інноваційний бізнес стає ключовим чинником у забезпеченні конкурентних переваг, оскільки він дозволяє суб'єктам господарювання створювати унікальні продукти, які важко відтворити конкурентами. У сучасному світі, де споживачі постійно шукають нові, більш ефективні та зручні рішення, інновації допомагають задовольняти ці вимоги, що створює додаткову цінність для кінцевого споживача. Крім того, інновації можуть допомогти знизити витрати на виробництво, підвищити ефективність роботи і навіть розширити ринки збуту.

Аналіз наукових праць в галузі інновацій демонструє, що підприємництво в інноваційному контексті включає в себе широкий спектр понять, таких як інноватика, інновації, нововведення, новації, а також інноваційна діяльність та середовище. Ці поняття відіграють важливу роль у розумінні того, як інновації трансформують підприємництво та сприяють його розвитку. Додатково розглядаються шляхи взаємодії цих компонентів, їх вплив на стратегічну позицію суб'єкта та загальну динаміку економічного розвитку [1, с. 7].

Одним із основних аспектів, через який інноваційний бізнес забезпечує конкурентні переваги, є створення диференціації продукту чи послуги, які є результатом інновацій та можуть мати унікальні характеристики, що виділяють їх серед конкурентів. Інновації також можуть забезпечити конкурентні переваги за рахунок поліпшення ефективності бізнес-процесів. Автоматизація виробництва, впровадження нових інформаційних технологій для управління, застосування сучасних методів маркетингу чи нових підходів до обслуговування клієнтів дозволяють суб'єктам господарювання скоротити витрати, підвищити продуктивність праці та знизити час виходу на ринок. Інновації є не лише інструментом досягнення

конкурентних переваг, але й важливим елементом стратегічного управління діяльністю. Стратегії, що включають інновації, допомагають компаніям швидко реагувати на зміни на ринку та в технологічному середовищі. Водночас, постійне інвестування в інновації дозволяє зберігати стійкий розвиток на тривалий період часу.

Інноваційний бізнес відіграє ключову роль у розвитку економіки, зокрема через збільшення інвестицій у дослідження та розробки, що відображається у зростанні частки витрат на НДДКР у загальному доході компаній. Водночас супутнім явищем цього процесу є зростання рівня невизначеності в результатах діяльності, оскільки інновації часто пов'язані з високими ризиками та непередбачуваними наслідками. Інновації сприяють підвищенню гнучкості та адаптивності до змін у ринковому середовищі, дозволяючи їм швидко реагувати на зміни попиту, технологічні прориви, поведінку споживачів, появу нових конкурентів або зміни в нормативних умовах. Важливим фактором також є розвиток креативності та зосередженість на знаннях, оскільки ключові ресурси надають суб'єктам господарювання можливість генерувати нові ідеї, перетворювати їх на практичні рішення та підвищувати конкурентоспроможність. Інноваційний бізнес має значний потенціал для масштабування та глобалізації, про що свідчить здатність адаптувати продукти, послуги чи бізнес-моделі до різних ринків, розширювати обсяги виробництва та охоплювати споживачів на міжнародному рівні [2, с. 106].

Поряд з основною метою інноваційної діяльності суб'єктів господарювання завжди доцільно виділяти другорядні, які іноді стосуються не тільки функціонування самого суб'єкта, зокрема: розробка та реалізація соціальних інноваційних проєктів, що мають відповідати соціальним стандартам сьогодення; впровадження політики екологізації та боротьби із забрудненням навколишнього середовища; модернізація матеріально-технічної та виробничої бази суб'єкта [3, с. 10].

Однак, незважаючи на численні переваги, інноваційний бізнес стикається з рядом викликів. Одним із основних викликів – висока вартість розробки нових технологій або продуктів. Крім того, впровадження інновацій також потребує значних інвестицій, часу та ресурсів. Іншим викликом є ризики, пов'язані з невизначеністю результатів, тому що не всі інноваційні проєкти обов'язково приведуть до успіху.

Висновки. Інноваційний бізнес є ключовим чинником забезпечення конкурентних переваг у сучасному світі, адже він дозволяє компаніям не лише підтримувати свою конкурентоспроможність, а й створювати нові ринкові можливості, поліпшувати продуктивність і знижувати витрати. Бізнес, який активно впроваджує інновації, здатний не тільки конкурувати, а й лідирувати на ринку. Однак успішна реалізація інновацій вимагає значних інвестицій, грамотного управління та готовності до ризиків, що супроводжують інноваційні процеси.

Список використаних джерел:

1. Саблуков Ю.О. Інноваційний бізнес: адаптація до споживацьких уподобань та нові маркетингові стратегії. *Актуальні проблеми економіки*. 2023. № 12 (270). С. 6–14.
2. Кушнір О.К., Ткачук В.В., Чаплінський В.Р. The role of innovative business in economic development. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 3. С. 99–106. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.3.99>
3. Крилов Д. Інноваційна діяльність підприємства: місія, завдання та особливості організації. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1(33). С. 7–14. DOI: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1\(33\)-7-14](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-7-14)

Отримано: 17.03.2025

Оксана ЛАВРУК

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9089-237X>

РОЗВИТОК ЛІДЕРСТВА В ОФІСНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розглянуто розвиток лідерства в офісному середовищі та його вплив на загальний успіх діяльності організації.

Ключові слова: лідер, лідерство, офіс, офісне середовище.

Актуальність теми. У сучасному бізнес-середовищі лідерство стало одним із основних чинників, що визначають успіх організації. Лідери не лише приймають стратегічні рішення, а й активно формують корпоративну культуру, визначають напрями розвитку та впливають на соціально-психологічний клімат усередині організації. Еволюція офісного середовища відкриває нові можливості для розвитку лідерства в команді.

Мета публікації – розглянути особливості лідерства, його вплив на управління організацією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Офіс – це не лише місце для виконання робочих завдань, а й потужний інструмент для розвитку лідерства. Це простір, який безпосередньо впливає на взаємодію між співробітниками, сприяє розвитку їхніх комунікаційних та управлінських навичок, забезпечує умови для самовираження та заохочує ініціативу. Продумане організування офісного простору, атмосфера підтримки, доступ до сучасних інструментів для ефективної співпраці служать каталізатором для формування і розвитку лідерських якостей.

Організації, які, незалежно від їхнього розміру чи сфери діяльності, створюють умови для розвитку лідерських якостей, здобувають конкурентні переваги через високу мотивацію працівників, покращення командних результатів та здатність адаптуватися до змін [2]. При цьому офісна культура підтримує активний обмін інформацією, зворотний зв'язок і співпрацю, створює таку атмосферу, де працівники відчують себе частиною єдиної команди і готові підтримувати один одного. Саме культура взаємної поваги й відкритості сприяє ефективному вирішенню проблем і досягненню спільних цілей. Тому взаємодія поза офіційними заходами дозволяє співробітникам краще пізнати одне одного, формуючи довіру та єдність у команді. Все це служить важливим інструментом для визнання ініціативи співробітників, що підвищує їхню мотивацію та підтримку.

Таким чином, офісне середовище має вирішальне значення для розвитку командної роботи, оскільки воно забезпечує умови для ефективної взаємодії, розвиток довіри та спільної відповідальності, а також стимулює досягнення загальних цілей. Інвестуючи в інноваційний дизайн робочих просторів та культуру комунікації, компанії можуть значно підвищити ефективність своїх команд і сприяти розвитку лідерських якостей серед співробітників.

В умовах швидких змін, нестабільності та необхідності ефективної командної роботи роль лідерства набуває нового значення. Справжній лідер – це командний гравець, тому на перше місце серед складових лідерської компетентності виходять здатності до колективної взаємодії [1, с. 129].

Вважаємо, що у офісі кожен співробітник має можливість проявляти лідерські якості залежно від конкретної ситуації, що дозволяє досягати максимальних результатів завдяки колективним зусиллям. Визначено ряд ключових якостей, які допомагають формувати лідерів та підвищувати мотивацію команди:

1. Комунікація. Лідер, який володіє високим рівнем комунікаційних навичок, здатний ефективно взаємодіяти з усіма членами команди, доносити складні ідеї у зрозумілій формі та створювати атмосферу відкритості.

2. Емпатія. Емпатія дозволяє лідеру краще розуміти потреби і проблеми членів команди, створюючи умови для сприятливого розвитку кожного. Лідер, який виявляє емпатію, здатний підтримати команду навіть у складні моменти і сприяти формуванню довірчих відносин у колективі, що підвищує ефективність командної роботи.

3. Стратегічне мислення. Стратегічне мислення передбачає здатність планувати дії на перспективу, виявляти можливі проблеми і шукати шляхи для покращення результатів. Лідер, який мислить стратегічно, може приймати ефективні рішення для досягнення довгострокових цілей команди.

4. Вміння приймати рішення полягає не лише у виборі правильного рішення, але й у готовності нести відповідальність за наслідки прийнятих рішень. Лідер, що володіє цією якістю, здатний забезпечити рішучість і чіткість у критичних ситуаціях.

Зважаючи на це, офісне середовище є важливим інструментом у формуванні лідерських якостей, сприяє розвитку ключових навичок і дає можливість співробітникам проявляти лідерство в межах своїх команд. Створюючи таку атмосферу, де кожен може впливати на процеси та досягнення спільних цілей, організація забезпечує ефективний розвиток лідерських здібностей своїх працівників.

Саме тому для розвитку командної взаємодії та лідерських якостей у колективі важливо регулярно організовувати різноманітні заходи, що сприяють поліпшенню комунікації і співпраці. Зустрічі є важливим інструментом для забезпечення прозорості комунікацій, обміну інформацією та визначення пріоритетів. Вони дозволяють команді ефективно обговорювати поточні завдання, знаходити стратегії для їхнього вирішення та виявляти нові можливості. Воркшопи та тренінги є відмінними інструментами для розвитку навичок командної роботи та лідерства, адже вони не тільки дають нові знання, а й дозволяють практично застосовувати їх під час виконання спільних завдань. Спільні проекти створюють можливості для того, щоб співробітники проявляли свої лідерські якості в процесі взаємодії з іншими членами команди, що підвищує їхню мотивацію та сприяє досягненню колективних цілей.

Також величезне значення для розвитку лідерських якостей має психологічний клімат у команді, оскільки він визначає, наскільки комфортно співробітники почуваються на роботі, чи можуть вільно виражати свої ідеї та розвивати ініціативу. Це включає взаємну підтримку, відкриту комунікацію та спільну мету, що сприяють загальному успіху. Крім того, психологічно безпечне середовище не лише дозволяє співробітникам проявляти свої ідеї без страху, а й знижує рівень стресу, що значно підвищує продуктивність і мотивацію. Водночас активна підтримка з боку керівництва та колег допомагає створити атмосферу, в якій кожен може вільно розвивати свої лідерські навички, робити внесок у спільний успіх і підтримувати ефективну командну роботу. Тому створення психологічно безпечного офісного середовища, активна участь у підтримці емоційного благополуччя співробітників і формування позитивного психологічного клімату є важливими елементами для розвитку лідерських якостей.

Висновки. Офісне середовище є не лише фізичним простором для виконання професійних обов'язків, а й важливим каталізатором розвитку лідерських якостей. Завдяки правильному дизайну, організації робочих місць, гнучкості та інтеграції сучасних технологій, організації можуть створити умови, сприятливі розвитку комунікації, ініціативи та довіри. Це, у свою чергу, формує культуру, в якій лідерство не тільки є результатом особистих зусиль, а й органічно вбудоване в командну взаємодію. Психологічно безпечне середовище, в якому співробітники відчувають підтримку, можуть вільно виражати свої ідеї та отримувати зворотний зв'язок, стає ключовим фактором для розвитку лідерських якостей. Створення середовища для постійного удосконалення допомагає організаціям підтримувати високий рівень мотивації, ефективності та інноваційності, що є необхідними для успіху в умовах швидких змін і конкурентної боротьби.

Список використаних джерел:

1. Швець Г.О. Лідерство як невід'ємна складова ефективного менеджменту. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Економічні науки*. 2017. № 33. С. 124–129.
2. Якобчук В., Лаврук О. Особливості мотивації ефективної роботи офісного персоналу. *Інноваційний потенціал сучасної науки: зб. наук. праць IV Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., (18 травня 2023 року. Кам'янець-Подільський)*. Кам'янець-Подільський: Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», 2023. С. 111–115.

Отримано: 17.03.2025

Володимир ЛИСАК

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8469-4166>

СТРАТЕГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

В сучасних умовах розвитку суспільно-економічних відносин в діяльності підприємств основне місце займає не устаткування та фінансові ресурси а персонал з його якісними характеристиками. Розвиток підприємства залежить від того наскільки менеджмент підприємства зуміє ефективно управляти та використовувати цей найцінніший ресурс сьогодення.

Ключові слова: персонал, менеджмент, управління персоналом, стратегія, кадрова стратегія, стратегічні цілі.

Актуальність теми. В сучасних умовах управління персоналом це важлива сфера діяльності будь-якого підприємства, яка здатна покращити його ефективність. Система управління персоналом забезпечує постійне вдосконалення методів роботи з кадрами з використанням досягнень вітчизняної та зарубіжної науки та найкращого виробничого досвіду.

Перед будь-яким підприємством постійно стоїть питання «Що робити в подальшому? Як розвиватись?» Це всі ті питання які стосуються стратегічного розвитку підприємства. Значить, на будь-якому етапі розвитку економіки як науки та будь-якому етапі розвитку економічної системи держави завжди будуть залишатись актуальними питання стратегічного розвитку підприємства.

Стратегія управління персоналом являється частиною стратегії управління підприємством. До розробки стратегії управління персоналом застосовуються ті ж принципи, що й до розробки стратегії управління підприємством в цілому.

Методичною базою під час виконання даного дослідження являлись наукові публікації дослідників, які вивчали проблеми стратегічного управління персоналом підприємства особливо варто відзначити таких як: Андрющенко А.І., Василик А.В., Герасимчук В.Г., Захарова О.В., Калинець К.С., Максимюк Г.М., Носик О.М., Пашко Л.А., Потьомкіна О.В., Савченко В.А., Халіна В.Ю., Швець І.Б.

Мета публікації. Метою проведеного дослідження є розробка цілей управління персоналом підприємства та на їх основі стратегії управління а також розробити шляхи її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Стратегія управління персоналом розробляється з врахуванням як інтересів керівників та власників підприємства, так і інтересів його співробітників.

Стратегія управління персоналом передбачає:

- визначення цілей управління персоналом тобто при прийнятті рішень в галузі управління персоналом мають бути враховані як економічні аспекти (прийнята стратегія управління персоналом), так і потреби та інтереси працівників (достойна заробітна плата, задовільні умови праці, можливості розвитку та реалізації здібностей співробітників тощо);
- формування ідеології та принципів кадрової роботи тобто ідеологія кадрової роботи має бути відображена у вигляді документу та реалізовуватись в щоденній роботі всіма керівниками структурних підрозділів підприємства починаючи з керівника підприємства.

На сучасному підприємстві управління трудовими ресурсами має включати в себе наступні етапи:

- ✓ Планування трудових ресурсів є однією з важливих функцій в умовах зміни потреби в персоналі вона має включати розробку та впровадження плану задоволення майбутніх потреб в персоналі як в короткій перспективі так і стратегічно на декілька років [1].
- ✓ Набір персоналу передбачає створення керівниками та фахівцями з персоналу кадрового резерву з потенційних кандидатів на обіймання всіх вакантних посад які є на підприємстві.
- ✓ Відбір персоналу доволі важкий та трудомісткий процес саме не ньому проводиться оцінка як якісних параметрів потенційних працівників на робочі місця та відбір кращих з резерву який був створений на попередньому етапі під час набору співробітників.
- ✓ Визначання заробітної плати та пільг як показують дослідження саме заробітна плата та її розмір є основним мотиваційним механізмом для залучення працівників на цьому етапі проводиться розробка структури заробітної плати та пільг з ціллю залучення, найму та збереження найкращих співробітників [2].
- ✓ Профорієнтація та адаптація персоналу в сучасних умовах кадрового голоду керівники підприємства мають бути націлені як найшвидше адаптувати нових співробітників до виконання покладених на них посадових обов'язків саме від швидкості адаптації залежить повноцінна робота нового персоналу на цьому етапі фахівці з персоналу займаються введенням найнятих співробітників в підприємство та його структурні підрозділи, розвитком у

працівників розуміння того, що очікує від його діяльності підприємство та за виконання яких виробничих завдань працівник отримає заслужену винагороду [3].

✓ Навчання персоналу займає чільне місце в системі управління кадрами так як сприяє розвитку якісних характеристик працівників та підвищення не лише їх конкурентоспроможності на ринку праці але й підприємства в цілому науково-технічний прогрес та розвиток інновацій змушує персонал постійно навчатись та розвиватись, керівники зацікавлені в розробці дієвих програм для навчання персоналу виробничим навичкам, які потрібні для ефективного виконання виробничих завдань.

✓ Оцінка трудової діяльності, процес без якого управління персоналом втрачає будь-який сенс саме оцінка якісних характеристик працівників дозволяє приймати ефективні управлінські рішення щодо розвитку та розстановки працівників. Якісно проведена оцінка персоналу сприяє скороченню витрат на залучення додаткових працівників в процес виробництва. Керівники підприємства та фахівці з управління персоналом розробляють методики оцінки трудової діяльності співробітників.

✓ Підвищення, пониження, переміщення, звільнення як показують дослідження велика кількість працівників мотивовані не лише розміром заробітної плати але й можливістю кар'єрного зростання та просування по службовій драбині, звісно на підприємстві у вигляді санкцій за не виконання поставлених завдань має бути і покарання у вигляді пониження працівників, у практичній діяльності підприємств є необхідність переміщення персоналу в межах або одного структурного підрозділу або між різними структурними підрозділами [4, с. 255].

Кадрова стратегія викликає підвищену зацікавленість не тільки з точки зору практичного підходу щодо управління бізнесом, але й з позиції теорії. Так в Європі приблизно з середини вісімдесятих років минулого століття бурно обговорюється взаємозв'язок стратегії бізнесу та управління персоналом. Оскільки ці дві стратегії є взаємопов'язаними та не можуть існувати одна без одної. Зокрема, на перший план виходить питання про те, чи має кадрова стратегія бути проекцією бізнес-стратегії чи навпаки.

Висновки. Отже, кожне підприємство має декілька можливостей стратегічного планування роботи з персоналом дискусія про переваги тієї чи іншої моделі цікава перш за все, з теоретичної точки зору. На практиці доволі часто спостерігається використання керівництвом окремих елементів декількох систем для адаптації кадрової стратегії до вимог підприємства. Одна з цих систем, як правило, при цьому береться за основу.

Список використаних джерел:

1. Андрющенко А.І. Система соціального партнерства як інститут регулювання трудових відносин в Україні. Харків: Вища школа, 2024. 321 с.
2. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання. Київ: КНЕУ, 2020. 360 с.
3. Калинець К.С. Стратегії менеджменту персоналу в сучасних умовах розвитку організації. *Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 328–332.
4. Потьомкіна О.В. Управління персоналом у забезпеченні стратегічних цілей підприємства. *Економічний форум*. 2024. № 1. С. 253–258.

Отримано: 17.03.2025

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОГНОЗ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Міграційні процеси в Україні є важливою соціально-економічною та демографічною проблемою, що впливає на всі сфери суспільного життя. Війна, економічна нестабільність, політичні фактори та зміни в законодавстві суттєво формують сучасні міграційні тенденції. Масова еміграція українців унаслідок повномасштабного вторгнення росії призвела до значного скорочення працездатного населення та зміни демографічної структури країни. Водночас зростає кількість внутрішньо переміщених осіб, що створює додаткове навантаження на регіони прийому. Україна також стикається з проблемою «відтоку мізків», оскільки висококваліфіковані фахівці шукають кращі умови праці за кордоном. Однак, після стабілізації ситуації можливе часткове повернення мігрантів, що вимагатиме ефективної державної політики реінтеграції. Крім того, Україна може стати привабливою для іноземних працівників та біженців з інших країн, що потребуватиме адаптації міграційного законодавства. Важливими залишаються питання забезпечення прав мігрантів, їх соціальної інтеграції та професійної реалізації. Дослідження тенденцій та прогнозування міграційних процесів є необхідним для розробки ефективних державних стратегій управління міграцією. Це сприятиме збереженню людського капіталу та стійкому розвитку країни в майбутньому.

Ключові слова: міграція, тимчасовий захист, переселенці, біженці.

Актуальність теми. Оцінка поточних тенденцій міграційних процесів в Україні на 2025 рік ґрунтується на кількох чинниках: вплив війни, економічні чинники, політика приймаючих держав, демографічні та соціальні чинники. В Україні, нажаль, продовжується війна, тому відбуваються постійні міграційні процеси. У 2025 році одним з головних пріоритетів для України є відновлення економічного потенціалу. Значна руйнація інфраструктурних об'єктів, недостатні обсяги інвестицій з інших держав, високий рівень безробіття зумовлюють міграцію громадян, тому, що велика кількість українців шукають ліпший рівень життя поза межами України. В першу чергу, це стосується молодих людей та висококваліфікованих робітників, що намагаються для себе знайти стабільний заробіток, кращі соціальні умови.

Мета публікації – розкрити тенденції та виявити прогнозні напрями міграційних процесів в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вагомим економічним чинником, що має вплив на міграційні процеси, це значні фінансові перекази від українців, що на роботі в інших державах. У 2024 році кошти із-за кордону є значними джерелами доходу для великої кількості українських сімей. Оскільки економічна ситуація в Україні залишається складною, грошові перекази від мігрантів відіграють важливу роль у підтримці економіки.

Країни ЄС продовжують надавати українським біженцям тимчасовий захист, який було розпочато у 2022 році. Держави-члени ЄС продовжують підтримувати українських людей, надаючи їм роботу, соціальні гарантії, послуги медицини та освітні заклади. Різноманітні програми вдосконалюються, тому що мігранти з України залишаються в країнах ЄС на довготривалий час, певна частина українців планує там залишитися на постійне місце проживання.

Такі високорозвинуті країни, як США, Канада, Велика Британія та Австралія, також прийняли в себе велику кількість людей з України, продовжують підтримку, створюють нові

програми для тимчасового прихисту та працевлаштування. Серед цих країн доцільно відзначити Канаду, оскільки для українців створені комплексні програми для їх інтеграції.

Головним негативним наслідком міграційних процесів є втрата значної частини працездатного населення. Висококваліфіковані робітники та молоді люди, полишають Україну, що спричиняє погіршення демографічної ситуації та брак робочої сили. Це впливає на економічний потенціал України у майбутньому [3].

Внутрішні переселенці стикаються з викликами адаптації до нових регіонів України. Проблеми із житлом, роботою та інтеграцією у місцеві громади залишаються актуальними. Водночас місцева влада та міжнародні організації надають підтримку для інтеграції ВПО, зокрема через програми навчання, працевлаштування та соціальної допомоги.

У 2025 році можна очікувати, що міграційні потоки з України залишатимуться значними через триваючу війну та економічні труднощі. Основні напрямки міграції залишатимуться незмінними – Європейський Союз, Північна Америка та деякі інші регіони. Однак, можливо, що частина українців, які отримали тимчасовий захист, почнуть повертатися на батьківщину, якщо безпекова ситуація покращиться та з'являться можливості для відновлення.

Міграційні процеси в Україні у 2025 році залишаються одними з найважливіших соціально-економічних та демографічних викликів для країни. Війна, економічна нестабільність та руйнування інфраструктури продовжують бути основними чинниками, що змушують людей залишати свої домівки. Водночас підтримка з боку міжнародної спільноти та зусилля з інтеграції переселенців допомагають їм знайти нові можливості в інших країнах [5].

Україна потребує координації зусиль на міжнародному та внутрішньому рівнях для подолання міграційних викликів, а також створення умов для повернення переселенців після закінчення війни. Майбутнє відновлення країни залежатиме від успішної реалізації цих стратегій та підтримки мігрантів в як всередині країни, так і за її межами [1].

Питання про можливі сценарії міграції після завершення війни в Україні є надзвичайно важливим, оскільки міграційні процеси суттєво впливають на демографічний, економічний та соціальний розвиток країни. Оцінка цих сценаріїв враховує різні чинники: характер та тривалість відбудови України, економічну ситуацію, політичну стабільність, безпекову ситуацію, міжнародну підтримку, а також настрої серед переселенців. У цьому контексті ми розглянемо кілька потенційних сценаріїв, які можуть розгорнутися після закінчення війни.

Від того, наскільки швидко та ефективно відбудується економіка України, залежатиме готовність українців повернутися додому або залишитися за кордоном. Міграційні рішення багатьох переселенців будуть залежати від можливостей працевлаштування, рівня заробітної плати, умов життя та перспектив розвитку в Україні.

Швидкість і якість відбудови критичної інфраструктури, зокрема житла, лікарень, шкіл, транспорту та комунальних послуг, також впливатимуть на рішення українців щодо повернення додому. У випадку, якщо відбудова триватиме повільно або не забезпечуватиме належних умов для проживання, частина переселенців може вирішити залишитися в інших країнах.

Політична стабільність, верховенство права та соціальна справедливість відіграватимуть ключову роль у рішенні переселенців повернутися до України. Якщо політичний режим в країні буде стабільним і передбачуваним, а соціальні інституції зможуть забезпечити достатній рівень послуг, це може стати сильним стимулом для повернення.

Навіть після завершення активних бойових дій безпекова ситуація в Україні залишатиметься критичним фактором. Якщо загроза нових конфліктів або нестабільності зберіга-

тиметься, частина переселенців може обрати залишитися за кордоном на тривалий термін або навіть постійно.

Обсяг і тривалість міжнародної підтримки у відбудові України (фінансова допомога, програми з реінтеграції переселенців, інвестиції в економіку) також матимуть великий вплив на міграційні процеси. Якщо міжнародні партнери будуть активно залучені до відновлення країни, це сприятиме поверненню переселенців [6].

Політика повернення біженців до України та їх інтеграція в постконфліктний період є складним і багатогранним завданням, яке вимагає глибокого аналізу та ретельного планування на всіх рівнях: державному, міжнародному та місцевому. Цей процес стосується як фізичного повернення біженців до України, так і їх успішної інтеграції у відновлене суспільство, що перебуває в стадії відбудови після війни [2].

Перше і найважливіше завдання – це забезпечення безпеки для всіх тих, хто повертається. Успішна політика повернення не може бути реалізована без стабільної безпекової ситуації на всій території України. Ця політика має включати демілітаризацію та стабілізацію звільнених територій, ліквідацію мінних полів і військових загроз.

Велика частина біженців повернеться до зруйнованих або пошкоджених міст і сіл, тому відбудова житлового фонду, транспортної інфраструктури, енергетичних мереж, водопостачання, медичних закладів і шкіл є критично важливою. Без належної інфраструктури повернення біженців буде вкрай складним або неможливим.

Сприяння працевлаштуванню та створення економічних можливостей для тих, хто повернувся, є ключовим фактором успішної інтеграції. Економічна політика повинна включати створення робочих місць, залучення інвестицій, підтримку малого і середнього бізнесу та реінтеграцію працівників до різних секторів економіки.

Біженці, які повертаються, потребують соціальної підтримки, включаючи доступ до освіти, медицини, психологічної допомоги та соціального забезпечення. Особливу потрібно приділити найбільш вразливим групам, таким як жінки, діти, люди похилого віку та інваліди [4].

Важливим аспектом інтеграції є надання біженцям повних політичних прав, включаючи право голосу, участь у виборах та доступ до справедливого судочинства. Необхідно також забезпечити правовий захист тих, хто втратив документи або не може підтвердити свою власність на житло чи майно.

Перед поверненням біженців необхідно провести детальний аналіз масштабів проблеми. Важливо знати, скільки біженців готові повернутися, з яких регіонів вони походять, і які їхні потреби та очікування.

До повернення людей треба підготувати достатню кількість житла, забезпечити доступ до базових послуг та створити робочі місця. Першочерговим завданням є відбудова зруйнованих регіонів та забезпечення умов для комфортного життя.

Важливо налагодити ефективну комунікацію з біженцями, щоб вони могли отримувати актуальну інформацію про умови повернення, рівень безпеки, наявні програми підтримки та можливості реінтеграції.

Запровадження програм фінансової допомоги для біженців, які вирішують повернутися. Це можуть бути субсидії на будівництво чи ремонт житла, матеріальна допомога для початку бізнесу або підтримка сімей з дітьми.

Організація програм допомоги для відновлення документів, отримання кредитів на житло або бізнес, юридична підтримка у вирішенні питань власності.

Створення адміністративних механізмів для швидкої реєстрації повернених, спрощення процедур отримання соціальних пільг та медичних послуг.

Активна відбудова житлового фонду, доріг, мостів, лікарень та шкіл повинна стати пріоритетом для уряду. Важливо залучити міжнародні інвестиції та грантові програми для фінансування відновлення.

Реалізація програм з розвитку підприємництва, створення робочих місць у будівельному секторі, сільському господарстві, промисловості та ІТ. Для цього необхідно залучати як місцевих, так і міжнародних інвесторів.

Організація програм навчання та перекваліфікації для тих, хто втратив роботу або хоче змінити професію. Особлива увага має бути приділена молоді та людям середнього віку.

Забезпечення доступу до освіти для дітей та молоді, а також до медичних послуг для всіх категорій населення. Це включає відновлення зруйнованих шкіл і лікарень, а також створення нових освітніх і медичних центрів.

Організація програм психологічної допомоги для тих, хто постраждав від війни. Це особливо важливо для дітей, жінок та людей, які зазнали травмуючих подій.

Підтримка ініціатив, які сприяють інтеграції біженців у місцеві громади через участь у культурних заходах, громадських організаціях та волонтерських проектах.

Роль міжнародних партнерів у стабілізації міграційних потоків з України є критично важливою як для самої України, так і для країн, що приймають українських мігрантів та біженців. Після початку війни з росією у 2022 році, міжнародна спільнота відіграла ключову роль у забезпеченні гуманітарної допомоги, захисту, наданні притулку, а також у підтримці українських переселенців у різних країнах. Міжнародні партнери, включаючи держави, міжнародні організації, фінансові інституції та неурядові організації, роблять значний внесок у стабілізацію міграційних потоків, надання гуманітарної допомоги та забезпечення умов для інтеграції переселенців.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) та її спеціалізовані агенції, такі як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) та Міжнародна організація з міграції (МОМ), відіграють провідну роль у стабілізації міграційних потоків з України [6].

UNHCR забезпечує захист біженців, надає гуманітарну допомогу, організовує табори для тимчасового проживання та сприяє інтеграції переселенців у приймаючі країни.

МОМ координує програми з міграції, займається питаннями захисту прав переселенців, запобіганням торгівлі людьми та сприяє безпечному поверненню переселенців до України після закінчення бойових дій. Ці агенції співпрацюють із місцевими урядами та неурядовими організаціями для забезпечення доступу до медичних послуг, житла, освіти та інших необхідних ресурсів для біженців.

Європейський Союз відіграє одну з найважливіших ролей у стабілізації міграційних потоків з України. Країни ЄС прийняли мільйони українських біженців, запровадивши програму Тимчасового захисту (Temporary Protection Directive), яка дає українцям доступ до соціальних послуг, працевлаштування та освіти на території ЄС.

Фронтекс (Європейська агенція з охорони кордонів) допомагає країнам ЄС керувати кордонами і контролювати потоки мігрантів, забезпечуючи безпеку та порядок під час притоку великих кількостей людей.

Європейська комісія виділяє значні фінансові ресурси для підтримки країн-членів, які приймають українців, допомагаючи їм з гуманітарною допомогою, інфраструктурними проєктами та інтеграцією переселенців у місцеві громади.

Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ) разом з національними організаціями Червоного Хреста забезпечує надання термінової допомоги постраждалим українцям як усередині країни, так і за її межами. Ця допомога включає медичні послуги, продукти харчування, засоби гігієни та психологічну підтримку.

Світовий банк та МВФ підтримують Україну та країни, що приймають українських біженців, через надання фінансової допомоги. Ці кошти використовуються на відбудову інфраструктури, забезпечення доступу до основних послуг та фінансування програм економічної інтеграції переселенців.

Світовий банк надає Україні позики та гранти для відбудови зруйнованої війною інфраструктури, а також для підтримки соціальних програм для біженців.

МВФ допомагає стабілізувати українську економіку, забезпечуючи фінансову підтримку для відновлення державних інституцій та підтримки фінансової стабільності.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР). ЄБРР активно інвестує в проекти з відновлення інфраструктури в Україні та надає підтримку країнам, що приймають біженців. Банк фінансує проекти, спрямовані на розвиток житла, транспортної інфраструктури та соціальних послуг для переселенців.

Міжнародні неурядові організації відіграють важливу роль у координації гуманітарної допомоги та підтримки українських переселенців. Організації, такі як Save the Children, CARE International, Médecins Sans Frontières (Лікарі без кордонів) та інші, забезпечують життєво необхідну допомогу, медичні послуги, притулок та освітні програми.

Місцеві неурядові організації в країнах ЄС, США, Канаді та інших державах працюють над інтеграцією українських переселенців у нові громади. Вони займаються питаннями навчання мови, професійної підготовки, пошуку житла та працевлаштування.

Міжнародні партнери також розробляють програми для майбутнього повернення українських біженців додому після закінчення війни. Програми реінтеграції включають підтримку відбудови зруйнованих регіонів, допомогу у пошуку житла, працевлаштування та соціальну адаптацію.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) працює над розробкою безпечних і організованих шляхів повернення для тих, хто хоче повернутися до України після стабілізації ситуації.

Світовий банк та інші фінансові інституції планують виділення ресурсів на проекти з відновлення житлової інфраструктури та створення нових робочих.

Висновки. Міграційні процеси, викликані повномасштабним вторгненням, мають багатоплановий характер і суттєво впливають на демографію, економіку та соціальні системи України. Для пом'якшення наслідків міграції потрібен комплексний підхід, який включає підтримку постраждалих громадян, стимулювання повернення мігрантів, відновлення зруйнованої інфраструктури та посилення міжнародного співробітництва.

Список використаних джерел:

1. Басва О. Причини та наслідки інтелектуальної міграції людського капіталу. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/10.32782/2524-0072/2023-52-13>
2. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Голловка, О. Валецький та ін.]; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 33 с.
3. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / наук. ред. У.Я. Садова. Львів: НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього». 2015, 252 с.

4. Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 14.03.2025).
5. Токар В.М., Гбур З.В. Аналіз показників міграції населення: внутрішня та зовнішня. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-7-02-11>
6. Шиманська К.В. Міжнародна міграція людських ресурсів в умовах гео економічних трансформацій. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0519U000461> (дата звернення: 15.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Олександр ЛЮБИНСЬКИЙ

доктор сільськогосподарських наук, професор,
професор кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6084-131X>

Олександр ПУЧКА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

СУЧАСНІ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКІВ

У роботі розкрито специфіку сучасних молекулярно-генетичних досліджень біорізноманіття національних парків, у тому числі, акцентовано увагу на методах таких досліджень.

Ключові слова: національні парки, біорізноманіття, молекулярно-генетичні дослідження, геноміка, генетичне секвенування.

Актуальність теми. Збереження та невиснажливе використання біорізноманіття як національного багатства України визнано одним з пріоритетів державної політики в сфері природокористування, екологічної безпеки та охорони довкілля, невід’ємною умовою поліпшення його стану та екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку [4–6].

Збереження біорізноманіття необхідне для нормального функціонування екосистем – лісів, водойм, лук, боліт, степів. Подальше скорочення біорізноманіття може викликати де-стабілізацію біоти, втрати цілісності біосфери та її здатності підтримувати найважливіші характеристики середовища біосфера може стати непридатною для життя людини [6–8].

Мета публікації – розкрити особливості сучасних молекулярно-генетичних досліджень біорізноманіття національних парків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення дослідження біорізноманіття використовують такі методи: інвентаризація видів (збір та ідентифікацію всіх видів, які можна знайти на певній території); моніторинг (постійне спостереження за біорізноманіттям на певній території); генетичний аналіз (аналіз генетичної різноманітності різних видів щодо оцінки вразливості видів до змін в середовищі); картографування екосистем (створення карт, які показують розташування різних екосистем та видів, які мешкають на певній території).

Збереження та охорона біорізноманіття України забезпечується на різних рівнях. Першим рівнем є *in situ* – тобто в природних умовах, другий рівень – *ex situ*, передбачає підтримку рідкісних представників біорізноманіття за межами їхніх природних умов поширення.

Третій рівень – *in vitro*, в склі, тепер частіше культури вирощують у пластмасових посудинах. Четвертим рівнем збереження біорізноманіття є генетична паспортизація біоти, включаючи і людину, як одного із її представників. Біоінформаційний метод картографування геному надає можливість не тільки ідентифікації біоти за геномом, але й відтворення в разі втрати виду на трьох попередніх рівнях.

Молекулярно-генетичні дослідження загально-біологічного напрямку пов'язані з вивченням біологічних особливостей мікро- і макроорганізмів, їх еволюції, філогеографії, екології, систематики тощо. Умовно цю групу методів можна розподілити на методи ідентифікації та поглибленого аналізу нуклеїнових кислот і білкових молекул, що ними кодуються. Основним завданням цих методологій є дослідження ДНК, РНК і протеїнів з метою класифікації біологічних об'єктів, вивчення їх спорідненості та прогнозування ймовірних змін і мутацій. Означений науковий напрям дозволив вивчити структуру та регуляцію генів тварин, людини та мікроорганізмів, ідентифікувати та більш точно класифікувати біологічні види, особливо це стосується мікроорганізмів, поглибити їх класифікацію та оцінити еволюційні процеси на популяційному рівні, дослідити нові особливості екології біологічних видів, вивчити мікробіому ґрунту води, повітря та макроорганізмів [2].

В Україні 28 вересня 2022 року розпочато масштабний проєкт «Геноміка біорізноманіття Європи» («Biodiversity Genomics Europe/BGE») у межах найбільшої програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», на базі Харківського університету імені Каразіна. Проєкт «BGE» передбачає формування геномних даних і методів для опису, моніторингу та збереження біорізноманіття за допомогою даних ДНК. Комплексне застосування сучасних генетичних методів дослідження біорізноманіття докорінно змінить природоохоронну науку та політику. За прогнозом наслідки впровадження будуть подібними до тих, які має проєкт геному людини (Human Genome Project) у медицині. Загальноєвропейський консорціум «Biodiversity Genomics Europe» є лідером цього напрямку, здійснює організаційну та методичну роботу. Дослідження базуються на використанні двох фундаментальних технологій на основі ДНК, штрих-кодування ДНК і секвенування геному. Штрих-кодування ДНК використовує короткі послідовності ДНК для розрізнення видів – аналогічно тому, як звичайні штрих-коди розрізняють продукти в супермаркеті. Завдяки сучасним методам генетичного секвенування штрих-кодування ДНК має потенціал для значного прискорення опису життя на Землі, створюючи основу для глобального моніторингу біорізноманіття. До консорціуму увійшли 33 дослідницькі організації та університети з 20 країн Європи та Північної Америки, зокрема: Королівський ботанічний сад в Единбурзі, Зоологічний музей та інститут імені Александра Кьоніга, Сангерівський інститут, Європейська лабораторія молекулярної біології, Університети Упсали, Лозанни, Тарту, Осло, природничі музеї Лондона та Будапешту, Міжнародний консорціум баркодингу життя тощо. Координатором проєкту виступає Нідерландський центр біорізноманіття «Натураліс». Проєкт реалізують 104 установи-партнери з 29 країн, які беруть участь організації з консорціуму штрих-кодування ДНК «BIOSCAN Europe» та консорціуму секвенування геному «ERGA» (709 членів із 37 країн). Дослідження Каразінського університету зосереджені на розбудові національного вузла баркодингу та геноміки біорізноманіття, описі біорізноманіття за допомогою геномних даних, підготовці фахівців і поширенні результатів досліджень разом з популяризацією знань та залученням громадянської науки [1].

Висновки. Отже, проблема дослідження біорізноманіття за використання сучасних методів досліджень, зокрема генетичного секвенування штрих-кодування ДНК є актуальною у аспекті глобальних проєктів, які забезпечують формування баз даних з геноміки біорізноманіття.

Список використаних джерел:

1. Розпочалася реалізація проєкту «Геноміка біорізноманіття Європи» у межах програми «Горизонт Європа». URL: <https://karazin.ua/news/rozpochalasia-realizatsiia-proiektu-laquo-henomika-biorizno/> (дата звернення: 02.03.2025).
2. Герілович А.П., Єрошенко Г.А., Коровін І.В., Кінаш О.В., Герілович І.О., Родина Н.С. Молекулярно-генетичні методи діагностики. 2022. 148 с.
3. Шерстобоева О.В., Дем'янюк О.С., Бунас А.А., Мазур С.О., Левішко А.С., Гуменюк І.І. Науково-методичний посібник з оцінювання ґрунтового біорізноманіття молекулярно-генетичними методами: науково-методичний посібник. Київ, 2020. 121 с.
4. Ткач В.П., Лось С.А., Висоцька Н.Ю., Терещенко Л.І., Торосова Л.О. Стан світових лісових генетичних ресурсів у світі й Україні. *Генетичні ресурси рослин*. 2019. № 25. С. 26–40.
5. Васенко О.Г., Міланіч Г.Ю. Оцінка екосистемних послуг водних об'єктів України. *Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки*. 2018. № 40. С. 71–84.
6. Яшкіна В. Інструментарій фінансування екосистемної адаптації до зміни клімату. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2021. № 10 (29). С. 77–86.
7. Кошіль А.І., Мельянкova Л.В. Управлінська звітність в інформаційно-технологічному забезпеченні. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2023. № 3. С. 338–344.
8. Варга Л., Пузир О.О., Лозінська Т.П. Проблеми збереження біорізноманіття лісів. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень*: матеріали конференцій МЦНД (м. Херсон, 20 березня 2020 р.). Міжнародний центр наукових досліджень, 2020. С. 59–61.

Отримано: 17.03.2025

Людмила ЛЮБІНСЬКА

доктор біологічних наук, доцент,
професор кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2529-4311>

Михайло ЖМУРКО

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ПОЛИНУ-ЕСТРАГОНУ ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ В МЕДИЦИНІ

У роботі проаналізовано сучасний стан застосування полину-естрагону (*Artemisia dracunculoides*) у медицині та визначено перспективи подальших досліджень.

Ключові слова: полин, полин-естрагон.

Актуальність теми. В останні роки в значній мірі зросла зацікавленість науковців всього світу до рослин роду Полин (*Artemisia L.*). З огляду на розповсюдженість та компонентний склад перспективним об'єктом дослідження є полин-естрагон (*Artemisia dracunculoides*).

Мета публікації – проаналізувати та узагальнити інформаційні дані щодо застосування полину-естрагону в медицині, визначити перспективні напрямки досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рід Полин є одним із найбільших родів родини Айстрові (*Astraceae*), що налічує близько 500 видів різних життєвих форм (трава, чагарники, рідше – дерева) та поширений у всьому світі, за винятком Антарктиди, переважаючи у помірних зонах Європи, Азії та Північної Америки [1; 6]. Враховуючи таку видову різноманітність та розповсюдженість, рослини роду *Artemisia L.* здавна застосовується у різних галузях, включаючи харчову, косметологічну та медичну. Найвідомішими видами серед них є полин однорічний (*A. annua*) та полин гіркий (*A. absinthium*), які використовуються в офіційній медицині [4]. Так, наприклад, лікарські засоби з полином гірким, які зареєстровані в Україні, показані, в основному, для лікування захворювань шлунково-кишкового тракту. Відкриття протималарійного препарату артемізиніну із полину однорічного у 2015 році було відзначене Нобелівською премією з фізіології або медицини [8]. Крім того, артемізинін та його похідні виявляють протипухлинну активність [9]. Важливо зазначити, що є види полину, які не містять артемізинін, але виявляють теж протималарійну активність, зокрема: *A. vulgaris*, *A. absinthium*, *A. dracunculus* і *A. Scoparia*, що надало стимулу для вивчення біологічної активності інших видів *Artemisia* [7].

Серед рослин роду Полин заслуговує на увагу полин-естрагон (*A. dracunculus*). Це трав'яниста рослина, що першочергово відома як спеція до їжі [5]. На відміну від двох попередніх видів, полин-естрагон не є фармакопейним видом, але застосовується в народній медицині: в європейських країнах – як стимулятор апетиту і для лікування захворювань травної системи, в арабських країнах – для лікування гінгівіту та інших захворювань ротової порожнини, алергій [2]. Фітохімічний аналіз рослини показав високий вміст біологічно активних речовин, які виявляють різнопланову активність. Основним компонентом сировини (трави та листя) вважають ефірну олію, в якій найбільше присутні такі речовини: естрагол, сабінен, метилевгенол та елеміцин [2]. Фармакологічні дослідження показали, що полин-естрагон виявляє протимікробну, антиоксидантну, протизапальну, знеболювальну, імуномодуючу, протипухлинну активність, а також володіє гепатопротекторними та гіпоглікемічними властивостями [2]. Зрозуміло, що активність сировини залежить від кількісного вмісту речовин, що, в свою чергу, залежить, зокрема, від географічного району проростання, ґрунту, віку рослини, а також власне технологічних аспектів, таких як: вид сировини та екстрагенту, ступінь подрібнення, метод екстрагування тощо.

Аналізуючи полин-естрагон, важливо зазначити, що в літературі зустрічаються повідомлення про потенційну токсичність естрагону та метилевгенолу, що потребує додаткових досліджень [3].

Висновки. Враховуючи значний компонентний склад, перспективними є дослідження полину-естрагону (*A. dracunculus*), вирощеного в умовах України, а також екстрактів на його основі з метою застосування у медичній практиці.

Список використаних джерел:

1. Bora K. S., Sharma A. The genus *Artemisia*: a comprehensive review. *Pharmaceutical biology*. 2011. № 49(1). С. 101–109.
2. Ekiert H., Klimek-Szczykutowicz M., Rzepiela A., Klin P., Szopa A. *Artemisia* species with high biological values as a potential source of medicinal and cosmetic raw materials. *Molecules*. 2022. № 27(19), 6427.
3. European Commission Health & Consumer Protection Directorate-General. Opinion of the Scientific Committee on Food on Methyleugenol 4-Allyl-1, 2-Dimethoxybenzene. Scientific Committee on Food; Brussel, Belgium: 2001.

4. European Union herbal monograph on *Artemisia absinthium* L., herba. URL: https://www.ema.europa.eu/en/documents/herbal-monograph/final-european-union-herbal-monograph-artemisia-absinthium-l-herba-revision-1_en.pdf (Accessed date: 06.03.2025).
5. Maham M., Moslemzadeh H., Jalilzadeh-Amin G. Antinociceptive effect of the essential oil of tarragon (*Artemisia dracunculus*). *Pharmaceutical biology*. 2014. № 52(2). С. 208–212.
6. Septembre-Malaterre A., Lalarizo Rakoto M., Marodon C., Bedoui Y., Nakab J., Simon E.,... & Gasque P. *Artemisia annua*, a traditional plant brought to light. *International journal of molecular sciences*. 2020. № 21(14), 4986.
7. Sharifi-Rad J., Herrera-Bravo J., Semwal P., Painuli S., Badoni H., Ezzat S. M.,... & Cho W.C. *Artemisia* spp.: an update on its chemical composition, pharmacological and toxicological profiles. *Oxidative Medicine and Cellular Longevity*. 2022. № 1, 5628601.
8. Su X.Z., Miller L.H. The discovery of artemisinin and the Nobel Prize in Physiology or Medicine. *Sci China Life Sci*. 2015. № 58(11), 1175-9. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11427-015-4948-7>
9. Zhang Y., Xu. G., Zhang S., Wang D., Saravana Prabha P., & Zuo Z. Antitumor research on artemisinin and its bioactive derivatives. *Natural products and bioprospecting*. 2018. № 8. Pp. 303–319.

Отримано: 17.03.2025

Людмила ЛЮБІНСЬКА

доктор біологічних наук, доцент,
професор кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2529-4311>

Максим ГОРІШНИЙ

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
ORCID <https://orcid.org/0009-0005-2629-2165>

Ілля ВЛАСОВ

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-2274-960X>

Андрій ПАКУЛЯК

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-9552-9610>

ІНТРОДУКЦІЯ РІДКІСНИХ ВИДІВ РОСЛИН У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ БОТАНІЧНОМУ САДУ

Кам'янець-Подільський ботанічний сад є давнім (1925 р.) осередком інтродукції та акліматизації місцевих та чужеземних видів. В саду зростають види з різних географічних зон. Колекція включає природні види Поділля серед яких є типові, ендемічні, реліктові, диз'юнктивні види та види на межі ареалу. Тут утримуються види, які включені до міжнародних зоологічних списків (МСОП, Додаток 2 Бернської конвенції, CITES, Червоної книги України та регіональних списків Поділля).

Ключові слова: ботанічний сад інтродукція, рідкісні види.

Актуальність теми. В ботанічному саду є колекції рідкісних та зникаючих видів Поділля, тропічних і субтропічних рослин, деревних, декоративних і лікарських трав'яних рослин. У саду зберігається понад 3000 листів гербарного фонду, де представлені типові і раритетні види флори

Поділля та інших регіонів. При ботанічному саду функціонує наукова бібліотека. Кам'янець-Подільський ботанічний сад є центром біологічної та екологічної освіти і виховання для учнів, студентів та населення не лише Поділля, а й України. Колектив працівників спрямований на наукове дослідження колекцій, їх збагачення та утримання у належному стані.

Мета публікації – дати опис колекції рідкісних рослин Кам'янець-Подільського ботанічного саду, що мають міжнародну значимість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреслені міжнародною стратегією основи екологічної політики, пріоритети, найбільш актуальні завдання, дають змогу, з однієї сторони, зіставляти, коригувати і гармонізувати свою діяльність на національному рівні з міжнародними і регіональними завданнями збереження природи як єдиного цілого, а з іншої – оцінити рівень і ефективність своїх теоретичних і прикладних програм, їх статус і місце у світових дослідженнях і практичній роботі. Участь ботанічних садів України у вирішенні проблеми збереження біорізноманіття є багатоцільовою, оскільки вони у своїй діяльності торкаються водночас усіх аспектів цієї проблеми, а саме: вивчення стану видів і їх угруповань у природних умовах; збереження і дослідження видів, що знаходяться під загрозою в умовах *ex situ*; консервація насіння чи інших носіїв спадковості, а також, освітня, просвітницька і виховна робота.

Саме ж збереження рослин *ex situ* може здійснюватися на кількох рівнях. Перший, найпростіший і найдоступніший – просто підтримування виду як такого, у вигляді невеликої за кількістю сукупності організмів. Другий, значно більш складний, полягає у збереженні окремих популяцій (однієї, кількох, чи всієї популяційної структури виду). Третій рівень – підтримання в колекціях усієї генетичної різноманітності виду. Нині в Україні збереження рослин в умовах *ex situ* із запобіжною метою здійснюється переважно на рівні підтримування виду як такого, у вигляді штучно створених мікропопуляцій без точного врахування територіального розподілу (величини ареалу), популяційної і генетичної структури. Інтродукція рослин є одним з найважливіших видів людської діяльності. Визначення інтродукції, які подаються різними авторами, дуже різні. Інтродукція охоплює всі випадки первісного вирощування рослин даного виду, сорту або форми в певному природному районі

Інтродукція рідкісних видів має два напрямки: первинна інтродукція в межах ареалу та наближених до природних умовах; введення в культуру в нетипових умовах по за межами ареалу.

У першому випадку зміна генофонду рослини мало ймовірна, хоча проявляються потенційні можливості зміни морфологічних ознак. Такі рослини можуть використовуватися для репатріації, тобто, повернення у природу. У другому випадку рослини пристосовуються до нових умов і можуть використовуватися як культивовані види (лікарські, декоративні, ягідні тощо).

Інтродукційна здатність видів зумовлена комплексом їх біологічних, еколого-ценотичних і флорогенетичних особливостей. Найбільш стійкі при інтродукції мезоксерофіти і ксерофіти лучноостепу-степового і кальцепетрофільного флорценокомплексів. Висока інтродукційна здатність характерна для субендемів у порівнянні з представниками інших груп: широкоареальними і види на межі ареалу.

Інтродуковані рослини не змінюють феноритмотип. Терміни проходження фенофаз досліджуваними видами в культурі відповідають таким в природі і, в основному, залежать від кліматичних умов, але для деяких видів спостерігаються відхилення. Для ряду видів в культурі властиве повторне цвітіння. Морфологічні параметри, як нами встановлено, в де-

яких видів при культивуванні різнонаправлено змінюються (збільшуються або зменшуються), що пов'язано із зміною екологічних і фітоценотичних умов.

Кам'янець-Подільський ботанічний сад – найдавніший на теренах Поділля (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька обл.), колектив якого започаткував вивчення рідкісних видів регіон. Про це свідчать праці М.М. Круцкевича (1937) та гербарні збори, які зберігаються у ботанічному саду. Також сад став базою для вирощування рідкісних видів національного природного парку «Подільські Товтри» для подальшої репатріації.

На території ботанічного саду у 1979 р. створена колекційна ділянка № 1 рідкісних видів Поділля та шкілька для вирощування рідкісних видів з насіння, у 1982 – №2. Частина ботанічного саду представлена дендропарком, який сформований як місцевими деревами і кущами так і чужеземними інтродуцентами. В межах дендропарку зростають місцеві трав'яні рослини. Також у дендропарку сформувалися популяції рідкісних видів: *Allium ursinum*, *Viola alba*.

На основній території ботанічного саду ще до II світової війни було посаджено *Allium ursinum* і на теперішній час вже сформована популяція цього виду. Решта видів, які включені у різні соціологічні списки представлені окремими одиничними особинами чи не чисельними групами і зростають на колекційній ділянці та у шкільці.

У колекції ботанічного саду також є рідкісні види, які зростають в інших регіонах країни та включені до Червоної книги України. Список рідкісних видів наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Рідкісні види міжнародних та національних списків ботанічного саду ПДАТУ

№ з/п	Назви рослин	Червона книга України	Європейський список	МСОП	Додаток 2 Бернської Конвенції
1.	Цибуля коса (<i>Allium obliquum</i> L.)	+			
2.	Цибуля пряма (<i>Allium strictum</i> Schrad.)	+			
3.	Цибуля ведмежа (<i>Allium ursinum</i> L.)	+			
4.	Підсніжник білосніжний (<i>Galanthus nivalis</i> L.)	+			
5.	Білоцвіт весняний (<i>Leucojum vernalis</i> L.)	+			
6.	Шафран Гейфелів (<i>Crocus heuffelianus</i> Herb.)	+			
7.	Півники сибірські (<i>Iris sibirica</i> L.)	+			
8.	Рябчик гірський (<i>Fritillaria montana</i> Hoppe)	+			+
9.	Лілія лісова (<i>Lilium martagon</i> L.)	+			
10.	Тюльпан дібровний (<i>Tulipa quercetorum</i> Klok. et Zoz)	+			
11.	Булатка великоквіткова (<i>Cephalanthera damasonium</i> (Mill.) Druce)	+			
12.	Коручка чемерникоподібна (<i>Epipactis helleborine</i> (L.) Crantz)	+			
13.	Коручка пурпурова (<i>Epipactis purpurata</i> Smith)	+			
14.	Любка дволиста (<i>Platanthera bifolia</i> (L.) Rich.)	+			
15.	Ковила волосиста (<i>Stipa capillata</i> L.)	+			
16.	Ковила пірчаста (<i>Stipa pennata</i> L.)	+			
17.	Місячниця оживаюча (<i>Lunaria rediviva</i> L.)	+			

18.	Шивереція подільська (<i>Schivereckia podolica</i> (Besser) Andr. ex DC.)	+	+	+	+
19.	8. Родина Гвоздиків (<i>Caryophyllaceae</i>)				
20.	Лешиця дністровська (<i>Gypsophila thyratica</i> Krasnova)	+			
21.	Бруслина карликова (<i>Euonymus nana</i> M. Bieb.)	+			
22.	Молочай волинський (<i>Euphorbia volhynica</i> Besser ex Racib.)	+			
23.	Астрагал монпельйський (<i>Astragalus monspessulanus</i> L.)	+			
24.	Зіновать біла (<i>Chamaecytisus albus</i> (Hacq.) Rothm.)	+			
25.	Зіновать подільська (<i>Chamaecytisus podolicus</i> (Brocki) Klask.)	+	+	+	
26.	Змієголовник австрійський (<i>Dracocephalum austriacum</i> L.)	+			+
27.	Шавлія кременецька (<i>Salvia cremenecensis</i> Besser)				
28.	Шоломниця весняна (<i>Scutellaria verna</i> Besser)	+			
29.	Мачок жовтий <i>Glaucium flavum</i> Grant.				
30.	Півонія тонколиста (<i>Paeonia tenuifolia</i> L.)	+			
31.	Горицвіт весняний (<i>Adonis vernalis</i> L.)	+			
32.	Сон великий (<i>Pulsatilla grandis</i> Wender.)	+			+
33.	Сон лучний (<i>Pulsatilla pratensis</i> (L.) Mill. s.l.)	+			
34.	Берека (<i>Sorbus torminalis</i> (L.) Crantz)	+			
35.	Ясенець білий (<i>Dictamnus albus</i> L.)	+			
36.	Беладонна звичайна (<i>Atropa belladonna</i> L.)	+			
37.	Скополія карніолійська (<i>Scopolia carniolica</i> Jacq.)	+			
38.	Клокичка периста (<i>Staphylea pinnata</i> L.)	+			
39.	Фіалка біла (<i>Viola alba</i> Besser)	+			
40.	Білотка альпійська <i>Leontopodium alpinum</i> Cass	+			

Загалом, на території Кам'янець-Подільського ботанічного саду під охороною знаходиться 34 червонокнижних види, які входять до 20 родин. Регіонально рідкісних видів Поділля – 38, які належать до 23 родин та 4 види і представляють 4 родин з інших регіонів України.

Окрім рідкісних видів, в ботанічному саду зростає біля 350 автохтонних та аллохтонних видів флори Поділля.

У 2024 році аспірантом Іллею Власовим було вперше висаджено іматурні особини насінного походження рідкісний вид головатень високий *Echinops exaltatus* Schrad (Насіння з місця зростання на Хмельниччині Сатанівської дачі). Таким чином первинна інтродукція раритету започаткована.

Список використаних джерел:

1. Любінська Л.Г., Юглічек Л.С. Флора Хмельниччини: навчальний посібник. Хмельницький: Поліграфіст, 2017. 240 с.

Отримано: 17.03.2025

РОЛЬ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ УПРАВЛІННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИМИ АКТИВАМИ

У статті розглядається значення цифрової компетентності для обліково-аналітичного забезпечення управління нематеріальними активами. Визначено ключові аспекти цифрової трансформації у сфері бухгалтерського обліку та фінансового аналізу, що сприяють ефективному управлінню нематеріальними активами.

Ключові слова: цифрова компетентність, облік, аналітика, нематеріальні активи, цифрові технології, управління активами.

Актуальність теми. Сучасні економічні умови висувають нові вимоги до управління нематеріальними активами, що стають важливим ресурсом підприємств. У зв'язку з розвитком цифрових технологій підвищується значення цифрової компетентності фахівців з обліку та аналітики.

Схвалена в Україні 2021 року Концепція розвитку цифрових компетентностей визначає цифрову компетентність як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, інших особистих якостей у сфері інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність із використанням таких технологій [1]. Впровадження цифрових інструментів дозволяє не лише підвищити точність облікових процесів, але й сприяти прийняттю стратегічних рішень щодо нематеріальних активів.

Мета публікації – окреслення напрямів і основних завдань розвитку цифрових навичок та цифрових компетентностей для обліково-аналітичного забезпечення управління нематеріальними активами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифрова компетентність включає навички роботи з інформаційно-аналітичними системами, використання спеціалізованого програмного забезпечення та застосування сучасних методів обробки даних.

Нематеріальні активи підприємства – це ресурси підприємства, що не мають матеріальної форми, але очікується, що вони принеситимуть економічні вигоди протягом більше року. Як приклади нематеріальних активів можна навести: ліцензії на використання комп'ютерних програм та операційних систем на кшталт Windows (якщо це не OEM-версії) (однак, якщо строк користування ліцензією рік і менше, це витрати майбутніх періодів, а не НМА, адже не дотримується критерій довгостроковості); ліцензії на здійснення господарської діяльності, якщо тривалість їхньої більше року; придбані торгові марки (але не створені самостійно); придбані чи створені на замовлення бази даних; придбані патенти, авторські права тощо; власне розроблені програмні продукти, зокрема створені для підприємства веб-сайти тощо [2, 3].

З огляду на вищезазначені приклади беззаперечно значною стає роль цифрової компетентності в обліково-аналітичному забезпеченні управління нематеріальними активами підприємства. Основні аспекти цифрової компетентності, що впливають на облік та аналіз нематеріальних активів, включають:

- 1) використання ERP-систем для ведення обліку нематеріальних активів;

- 2) аналіз даних за допомогою ВІ-платформ;
- 3) автоматизацію облікових процесів;
- 4) використання технологій штучного інтелекту та машинного навчання для прогнозування вартості нематеріальних активів.

Цифрові технології сприяють підвищенню точності та оперативності облікових процесів, що дозволяє ефективніше керувати нематеріальними активами. До основних технологій належать: хмарні сервіси для зберігання та обробки облікових даних; блокчейн для забезпечення прозорості операцій; великі дані для глибокого аналізу нематеріальних активів.

Звіт «Майбутнє робочих місць за 2025 рік» (об'єднує погляди понад 1000 провідних світових роботодавців, які разом представляють понад 14 мільйонів працівників у 22 галузевих кластерах і 55 економіках з усього світу) показує, що аналітичне мислення залишається найбільш затребуваною основною навичкою серед роботодавців: 7 із 10 компаній вважають її найважливішою у 2025 році. Далі слідують стійкість, гнучкість і спритність, а також лідерство і соціальний вплив [4].

Штучний інтелект і великі дані очолюють список найбільш швидкозростаючих навичок, за ними слідують мережі та кібербезпека, а також технологічна грамотність. Очікується, що на додаток до цих навичок, пов'язаних з технологіями, творче мислення, стійкість, гнучкість і спритність, а також допитливість і навчання протягом усього життя продовжуватимуть зростати у рейтингу важливості впродовж 2025–2030 років [4].

Прикладами цифрової трансформації обліку нематеріальних активів в Україні можуть бути:

- 1) ПриватБанк активно використовує технології штучного інтелекту та аналітичні інструменти для оцінки вартості нематеріальних активів, таких як брендовий капітал та клієнтська база;
- 2) Дія.City – ініціатива, що сприяє розвитку цифрової економіки та забезпечує сприятливе середовище для обліку та управління нематеріальними активами ІТ-компаній.

Серед прикладів зарубіжного досвіду можна розглянути:

- 1) Microsoft застосовує хмарні технології та штучний інтелект для ефективного обліку своїх інтелектуальних активів, таких як програмне забезпечення та патенти;
- 2) Tesla використовує великі дані для аналізу ринкової вартості своїх нематеріальних активів, включаючи технологічні ноу-хау та бренд;
- 3) SAP розробляє ERP-рішення, що дозволяють підприємствам ефективно керувати нематеріальними активами за допомогою автоматизованих аналітичних інструментів.

Для забезпечення ефективного обліку та аналізу нематеріальних активів необхідно: впроваджувати освітні програми з цифрових технологій для бухгалтерів; підвищувати рівень цифрової грамотності через спеціалізовані курси; створювати інтегровані платформи для обліку та аналізу активів.

Висновки. Цифрова компетентність є важливим чинником у забезпеченні ефективного управління нематеріальними активами. Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє підвищити якість облікових процесів, покращити аналітичні можливості та сприяти стратегічному розвитку підприємств.

Список використаних джерел:

1. Концепція розвитку цифрових компетентностей: схвалено розпорядженням КМУ від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2025).
2. Онищенко В. Нематеріальні активи: облік, приклади, проведення. *Головбух*. 2024. 12 листопада. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/7365-oblk-nematerialnih-aktivv> (дата звернення: 12.03.2025).
3. Нематеріальні активи: Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8, затв. наказом МФУ №242 від 18.10.1999, чинний. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-99#Text> (дата звернення: 09.03.2025).
4. The Future of Jobs Report 2025. 2025. URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2025> (дата звернення: 12.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Тетяна МАРУСЕЙ

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1018-702X>

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Стаття розглядає формування регіонального ринку туристично-рекреаційних послуг, так як він є важливим складником економіки будь-якого регіону. Проаналізовано фактори, які впливають на розвиток регіонального ринку туристично-рекреаційних послуг. Зазначено виклики з якими стикається ринок туристично-рекреаційних послуг. Визначено потенціал та основні туристичні ресурси Хмельницької області для розвитку туристично-рекреаційного сектору.

Ключові слова: ринок туристичних послуг, регіон, регіональний ринок, туристично-рекреаційні послуги, туризм.

Актуальність теми. Регіональний ринок туристично-рекреаційних послуг є важливим складником економіки будь-якого регіону, оскільки сприяє розвитку інфраструктури, створенню нових робочих місць і зростанню рівня життя місцевого населення. Туризм і рекреація відіграють значну роль у формуванні позитивного іміджу регіону, стимулюють інвестиції та сприяють сталому розвитку територій.

Мета публікації. Метою статті є висвітлення й обґрунтування питань, пов'язаних з формуванням ринку туристично-рекреаційних послуг з урахуванням регіональної специфіки його функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою регіонального аналізу туристичного процесу є національний ринок туристичних послуг (туристичний ринок) як інституційна територіальна одиниця. Розвиток національного туристичного ринку забезпечується соціально-економічною системою країни: що вищий рівень економічного розвитку держави, то більш налагодженим й ефективним є ринок туристичних послуг, оскільки його стабільний розвиток забезпечений стабільним розвитком інших галузей економіки, які стимулюють попит через зростання прибутків населення та забезпечують пропозицію шляхом ефективної

діяльності індустрії туризму. Національний туристичний ринок характеризується певним обсягом туристичного продукту, який за якісними та кількісними параметрами не повинен бути гіршим за той, що існує в країні постійного проживання туриста, і відповідати кон'юнктурним вимогам регіонального ринку до такого типу туристичного продукту світовим стандартам [1].

Ринок туристично-рекреаційних послуг охоплює широкий спектр діяльності, пов'язаної з наданням послуг для відпочинку, оздоровлення, культурного розвитку та активного проведення часу. Основними складовими цього ринку є: готельно-ресторанний бізнес, який забезпечує розміщення та харчування туристів; транспортні послуги, які включають авіаперевезення, залізничні, автомобільні та морські перевезення; культурно-розважальні послуги – музеї, театри, парки розваг, фестивалі; оздоровчі та рекреаційні послуги – санаторії, спа-центри, оздоровчі комплекси; екскурсійні та активні види відпочинку – гірськолижні курорти, екотуризм, екстремальні види спорту.

Розвиток регіонального ринку туристично-рекреаційних послуг залежить від низки факторів, зокрема:

1. Природно-географічні умови – наявність природних ресурсів, сприятливий клімат.
2. Інфраструктура – якість доріг, наявність готелів, рівень сервісу.
3. Економічні фактори – рівень доходів населення, інвестиційний клімат.
4. Соціально-культурні аспекти – історичні та культурні пам'ятки, традиції.
5. Державна політика – підтримка туризму, законодавчі ініціативи, податкові пільги.
6. Рівень цифровізації – впровадження онлайн-букінгу, цифрових туристичних сервісів.

Попри позитивні тенденції, ринок стикається з певними викликами: недостатній розвиток туристичної інфраструктури в деяких регіонах; сезонність попиту на туристичні послуги; екологічні проблеми, пов'язані з масовим туризмом; потреба у підвищенні якості сервісу; недостатня маркетингова стратегія для просування регіональних туристичних продуктів. Для забезпечення сталого розвитку необхідно покращувати якість послуг та інфраструктури; залучати готельно-ресторанний бізнес та рекреаційні об'єкти; розвивати нові види туризму (екологічний, гастрономічний, агротуризм); підвищувати рівень цифровізації галузі (активніше використовувати сучасні цифрові технології для просування регіону); створювати нові туристичні маршрути та залучати міжнародних туристів.

Хмельницька область має значний потенціал для розвитку туристично-рекреаційного сектору. Основні туристичні ресурси регіону включають:

- Національний природний парк «Подільські Товтри» – один із найбільших природних парків України, популярний серед любителів екотуризму та активного відпочинку;
- Кам'янець-Подільський – історико-архітектурний центр з унікальним Старим містом, фортецею та численними культурними пам'ятками;
- Меджибізька фортеця – відома історична пам'ятка, що приваблює туристів завдяки фестивалям, реконструкціям та культурним заходам;
- курорти та санаторії – у регіоні є кілька оздоровчих центрів, які спеціалізуються на лікуванні мінеральними водами та грязями;
- фестивальний туризм – Хмельниччина відома своїми численними фестивалями, серед яких «Республіка, фестивалі середньовічної культури, гастрономічні події.

Окремо варто виділити Сатанів – один із найвідоміших курортних населених пунктів Хмельницької області. Основні переваги та ресурси Сатанова: мінеральні води – Сатанів відомий своїми лікувальними мінеральними водами, які сприяють оздоровленню та лікуванню різних захворювань; санаторно-курортний комплекс – у містечку діють сучасні санаторії, що пропонують широкий спектр медичних та реабілітаційних послуг; природні пам'ятки – поруч знаходиться Національний природний парк «Подільські Товтри», який є ідеальним місцем для екологічного туризму; історична спадщина – Сатанів має багату історію, зокрема Сатанівську фортецю та старовинну синагогу XVI століття, які є цінними об'єктами культурної спадщини; активний туризм – регіон пропонує можливості для піших походів, велотуризму, а також екскурсійних маршрутів по історичних пам'ятках.

Висновки. Отже, регіональний ринок туристично-рекреаційних послуг є перспективним напрямом економічного розвитку, який сприяє підвищенню привабливості регіону, створенню нових робочих місць та покращенню якості життя населення. Для його ефективного розвитку необхідно враховувати природні, економічні, соціальні та технологічні фактори, а також здійснювати комплексну державну підтримку та стимулювати приватні ініціативи. Хмельницька область має значний туристичний потенціал, який можна ефективно розвивати шляхом удосконалення інфраструктури, залучення інвестицій та активного просування туристичних об'єктів, а Сатанів є яскравим прикладом успішного розвитку туристично-рекреаційної галузі, поєднуючи природні, історичні та оздоровчі ресурси.

Список використаних джерел:

1. Коркуна О.І. Потенціал туристично-рекреаційної сфери у розвитку економіки територіальних громад України: монографія. Львів: Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського, 2020. 278 с.
2. Лугова М., Цимбалюк І., Павліха Н. Інвестиційна діяльність регіону в умовах європейської інтеграції: ретроспективний аналіз та напрями активізації: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 242 с.
3. Любіцева О.О. Територіальна організація національного туризму як проблема активізації туристичного бізнесу. *Проблемні та перспективні аспекти туристичного бізнесу*: міжнародна науково-практична конференція 22-23 травня 2008 р.: тези доповідей. Харків, 2008. С. 46–49.
4. Мудрак Р.П. Регіональний ринок туристичних послуг: сутність, теоретичні основи сегментації, диференціації, управління. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Том 3. № 4. С. 118–130.
5. Жук П.В. Туристично-рекреаційна сфера регіону як об'єкт дослідження конкурентоспроможності. *Регіональна економіка*. 2022. № 2. С. 17–24.
6. Смовженко Т.С., Графська О.І. Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України. *Регіональна економіка*. 2020. № 2. С. 44–57. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/37259/1/%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%9A%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%B9_%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%96_%D0%91%D1%83%D1%82%D1%83%D1%81%D0%BE%D0%B2_2020.pdf

Отримано: 17.03.2025

Людмила МАТВЕЙЧУК

доктор наук з державного управління,

кандидат економічних наук, доцент,

професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2989-6002>

Марія СОЛОВЙОВА

здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

ЄВРОПЕЙСЬКІ ІНІЦІАТИВИ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Досліджено інноваційну практику Європейського Союзу щодо побудови єдиного цифрового простору в Європі та європейські освітні комунікаційні платформи розвитку цифрових компетенцій.

Ключові слова: Європейський Союз, цифрові компетенції, освітні платформи, цифрова освіта.

Актуальність теми. Еволюційний етап розвитку України як цифрової сервісної держави та поступова її інтеграція у світовий цифровий простір є на часним питанням для науковців, так і для практиків. Успішно реалізовані проєкти цифровізації в країні підтверджуються значний прогресом України у світових рейтингах за такими показниками розвитку як: відкриті дані, електронний уряд, електронна участь громадян, реалізація стандартів національних стартапів, готовність уряду до штучного інтелекту. Сучасні цифрові трансформації в суспільстві та галузях економіки потребують відповідних знань і вмінь громадян щодо комп'ютерної та інформаційної грамотності, цифрових комунікацій, роботи з даних тощо, тому проблематика цифрової компетентності є гострою вимогою сьогодення, як на національному так і на світовому рівні.

Мета публікації – висвітлити особливості інноваційної практики ЄС щодо побудови єдиного цифрового простору та розвитку цифрових компетенцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для України перспективою на сьогодні є використання практики Європейського Союзу (далі – ЄС) реалізації проєкту побудови цифрової Європи, де одним із ключових напрямків є формування та розвиток цифрової компетентності. У 2006 р. цифрова компетентність була визначена як одна із основних компетентностей ЄС, а у 2013 році було розроблено першу Європейську рамку цифрової компетентності громадян DigComp (Digital Competence). Європейську концептуально-еталонну модель цифрових компетентностей DigComp 2.1 адаптовано українськими експертами до особливостей України і у 2021 році оприлюднено опис Рамки цифрової компетентності для громадян України. Разом з тим, на національній освітній платформі «Дія. Освіта» оприлюднено Рамки цифрової компетентності для підприємців, педагогічних і науково-педагогічних працівників, держслужбовців (проєкт). Також є можливість оцінити свою цифрову грамотність за допомогою тестів Цифрограм, для окремих категорій населення, які розміщені на платформі «Дія. Освіта». Вони включають: Цифрограм для медичних працівників, Цифрограм 1.0 для громадян, Цифрограм 2.0 для громадян, Цифрограм для бібліотекарів, Кіберграм, Цифрограм для вчителів, Цифрограм для держслужбовців, ICDL Український цифровий громадянин. Завдання цих тестів систематизовано за сферами знань європейської рамки цифрових компетентностей для громадян DigComp 2.1 і адаптованої українськими експертами.

Проблему подальшого розвитку цифрової компетентності громадян Європейська комісія вирішує через свою головну політичну ініціативу в цій сфері – План дій цифрової освіти

(2021–2027) [1], де стратегічними напрямками є: 1) розвиток високоефективної екосистеми цифрової освіти, 2) підвищення цифрових навичок і компетенцій для цифрової трансформації. Відповідно плану впроваджено нову програму Digital Europe, яка сконцентрована саме на розвитку цифрових навичок; програми Erasmus+ і European Solidarity Corps на 2021–2027 роки набули більш цифрового спрямування.

Наступна ініціатива комісії (березень 2021 р.) – програма політики для пілотування цифрового десятиліття – [Цифровий компас до 2030 року](#) [7], який спрямований на безпечну цифрову екосистему, де громадяни отримують повноваження, а компанії процвітають завдяки цифровому потенціалу. Ключовими напрямки цієї траєкторії, як вказано у Компасі, є: цифрові навички, безпечна та ефективна цифрова інфраструктура, цифрова трансформація бізнесу та цифровізація державних послуг. Саме базові цифрові навички громадян, як відзначено в Європейській програмі навичок, є необхідною умовою для активної участі в цифровому десятилітті.

Окремої уваги заслуговує комунікаційна платформа з питань освіти на рівні ЄС – Європейський освітній простір [4], яка була створена за ініціативою ЄС з метою доступу різних категорій населення до навчальних онлайн ресурсів: освітніх веб-порталів та інструментів. Починаючи з 2024 р., на платформі Академії EU4Digital реалізована можливість підвищити цифрову компетентність та отримати європейський сертифікат для країн-членів ЄС, а також Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови та України. На сьогодні на даній платформі розміщено такі курси як: «Цифровий маркетинг», «Цифровізація бізнесу» та «Майданчики електронної комерції в ЄС» [3]. З січня 2025 р. Україна приєдналася до платформи «Європейська мережа центрів цифрових інновацій» [2], яка створено з метою вирішення цифрових проблем для державних установ та компаній, що знаходяться на етапі цифрової трансформації.

На сьогодні реалізується друга фаза Європейської програми підтримки цифрової економіки та суспільства для країн Східного партнерства EU4Digital (2022–2025 pp.), і однією із основних п'яти цілей є «підтримувати цифровізацію бізнесу в регіоні та підтримувати розвиток цифрових навичок для розширення можливостей громадян, компаній та урядів» [6]. Серед заходів у галузі цифрових навичок, для громадян Східного партнерства, слід виділити можливості цифрового навчання через регіональну навчальну платформу EdTech Hub [5], де на даному етапі навчання зосереджено у п'яти сферах: дані для рішень, цифрове персоналізоване навчання, освіта та технології для дівчат, участь і обмін повідомленнями та постійний професійний розвиток вчителя.

Висновки. Формування цифрових компетенцій населення є вимогою часу та потребою сучасного ринку праці, і враховуючи ініціативи ЄС щодо побудови цифрового простору, в Україні необхідно активізувати роботу її участі у грантових проектах цифрового розвитку за рахунок фінансування ЄС, пропагувати інноваційні європейські освітні платформи та мотивувати громадян навчанню на них.

Список використаних джерел:

1. Digital Education Action Plan 2021–2027. *European Commission*. 2020. URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (Accesses date: 12.03.2025).
2. European Digital Innovation Hubs Network. *European Commission*. URL: <https://european-digital-innovation-hubs.ec.europa.eu/uk/home> (Accessed date: 11.03.2025).
3. European Education Area. *European Commission*. URL: <https://education.ec.europa.eu/about-eea> (Accessed date: 10.03.2025).

4. eCommerce in EU Marketplaces for Sellers in Ukraine. 4EU4Digital. 2024. URL: <https://online.atangi.org/enrol/index.php?id=4144> (Accessed date: 09.03.2025).
5. EdTech Hub. URL: <https://edtechhub.org/> (Accessed date: 10.03.2025).
6. EU4Digital Facility Phase II. URL: <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/eu4digital-facility-phase-ii/> (Accessed date: 10.03.2025).
7. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Brussels, 9.3.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52021DC0118> (Accessed date: 11.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Микола МАТВЄЄВ

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та екології

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9641-1653>

Мар'ян ТАРАСЕНКО

кандидат біологічних наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5223-3848>

ТАКСОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРНІТОКОМПЛЕКСУ ПТАХІВ ПІД ЧАС ОСІННЬОЇ МІГРАЦІЇ 2020 р. У МЕЖАХ ПРОЄКТОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ БАГОВИЦЬКОЇ ВЕС

У роботі акцентовано увагу на таксономічних характеристиках орнітокомплексу птахів під час осінньої міграції 2020 р. у межах проєктованої території Баговицької ВЕС.

Ключові слова: міграція птахів, орнітокомплекс птахів, орнітологічні дослідження, міграційний комплекс.

Орнітологічні дослідження на території проєктування вітрової електростанції (ВЕС) з одиничною вітровою електроустановкою, встановленою потужністю до 2,5 МВт, за межами с. Баговиця Слобідко-Кульчиєвської ОТГ Кам'янець-Подільського району Хмельницької області були проведені у серпні-листопаді 2020 р.

В аналізі результатів дослідження були враховані дані, отримані під час маршрутних і точкових спостережень у межах проєктованої ВЕС, а також короточасні дослідження птахів на суміжних територіях. Основними методами обліку птахів були реєстрація птахів на двох пунктах спостережень (див. *рис. 1*).

Для з'ясування характеру перебування, кількісних показників видового складу та чисельності птахів у межах проєктованої ВЕС були проведені дослідження на двох пунктах спостережень:

- ПС–1 розташований в найвищій точці поодинокі товри поблизу села Слобідка Кульчиєвська. Основним мотивом встановлення тут пункту спостережень була гіпотеза про міграцію птахів через товтровий кряж, використовуючи долини струмків.
- ПС–2 розташований на автошляху для спостережень за поведінкою птахів під час міграцій вздовж лісосмуг.

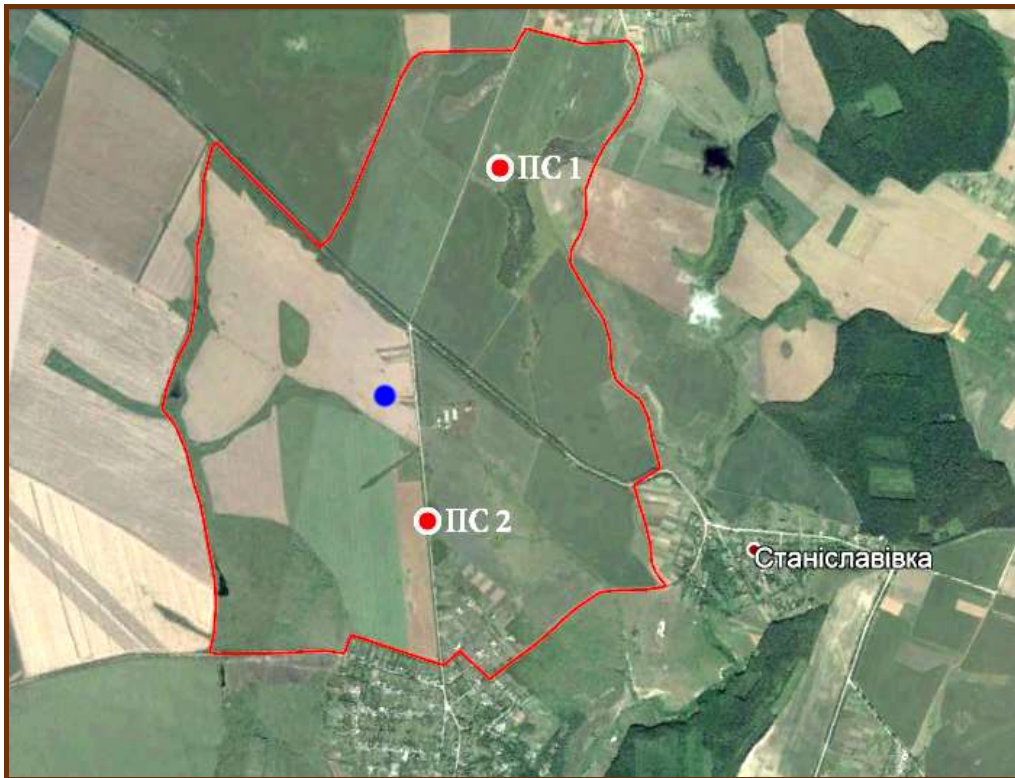

Рис. 1. Схема розташування пунктів спостережень (ПС 1, ПС 2) за міграцією птахів у серпні-листопаді 2020 р. у районі проєктованої ВЕС (с. Баговиця Кам'янець-Подільського району Хмельницької області)

Обидва пункти спостережень розташовані на відкритій місцевості, мали видимість понад 1 км в кожний бік. Тривалість одноразових спостережень не перевищувала 3 годин, а час спостережень обирався рівномірно протягом доби. Зазвичай були організовані ранкові спостереження та в другій половині світлої частини доби. Загальна тривалість спостережень склала 30 години (по 15 годин на кожен пункт спостережень).

Таксономічна характеристика міграційного орнітокомплексу

Як бачимо з *табл. 1*, домінуючою групою птахів за видовим різноманіттям та чисельністю були представники Горобцеподібних Passeriformes, яких у серпні-вересні зареєстровано 23 види (з 29 видів), 1036 ос. (або 57,1% від загальної чисельності особин поточного місяця), а у жовтні-листопаді – 19 видів (з 26 видів), чисельністю 708 ос. (90,3%). Міграція припутня, яку спостерігали 28 серпня (221 ос.) та 19 вересня (382 ос.), протягом якої зафіксовано проліт 11 зграй загальною чисельністю 655 ос., зробила ряд Голубоподібні Columbiformes субдомінуючим (42,0% від загальної кількості птахів у серпні-вересні). Представники інших рядів спостерігалися у невеликому видовому різноманітті (1-6 видів) та низькій чисельності (1–50 ос.).

Чисельність міграційного комплексу

Загальна чисельність зареєстрованих птахів становить 2581 особин 38 видів. Попри деякі відмінності у видовому складі та чисельності окремих таксономічних груп, які ми бачили у різні місяці, загальна чисельність облікованих птахів відрізняється: 1797 ос. – у серпні-вересні та 784 особини – у жовтні-листопаді (*табл. 2*).

Таблиця 1

**Таксономічна характеристика міграційного орнітокомплексу в межах проектованої
Баговицької ВЕС восени 2020 р.**

Таксони	Серпень-вересень			Жовтень-листопад			Разом		
	видів	особин	%, ос.	видів	особин	%, ос.	видів	особин	%, ос.
Соколоподібні <i>Falconiiformes</i>	3	5	0,3	2	4	0,5	4	9	0,4
Голубоподібні <i>Columbiformes</i>	2	755	42,0	4	70	8,9	5	823	32,2
Дятлоподібні <i>Piciformes</i>	1	1	0,1	1	2	0,3	2	3	0,1
Горобцеподібні <i>Passeriformes</i>	23	1036	57,7	19	708	90,3	27	1721	67,3
Разом	29	1797	100	26	784	100	38	2556	100

Таблиця 2

**Характеристика орнітокомплексу проектованої території у серпні-листопаді 2020 р. за
даними маршрутних і точкових спостережень**

№ з/п	Українська назва	Латинська назва	Серпень- вересень	Жовтень- листопад	Разом
1	Яструб великий	<i>Accipiter gentilis</i>	1		1
2	Яструб малий	<i>Accipiter nisus</i>		1	1
3	Канюк звичайний	<i>Buteo buteo</i>	3	3	6
4	Боривітер звичайний	<i>Falco tinnunculus</i>	1		1
5	Припутень	<i>Columba palumbus</i>	655	60	715
6	Голуб сизий	<i>Columba livia</i>		5	5
7	Горлиця садова	<i>Streptopelia decaocto</i>		3	3
8	Голуб-синяк	<i>Columba oenas</i>		2	2
9	Горлиця звичайна	<i>Streptopelia turtur</i>	100		100
10	Жовна чорна	<i>Dryocopus martius</i>	1		1
11	Дятел звичайний	<i>Dendrocopos major</i>		2	2
12	Ластівка сільська	<i>Hirundo rustica</i>	161	4	165
13	Жайворонок польовий	<i>Alauda arvensis</i>	7	3	10
14	Плиска біла	<i>Motacilla alba</i>	21	1	22
15	Шпак звичайний	<i>Sturnus vulgaris</i>	231	127	358
16	Сойка	<i>Garrulus glandarius</i>	9	7	16
17	Сорока	<i>Pica pica</i>		2	2
18	Крук	<i>Corvus corax</i>	11	6	17
19	Волове очко	<i>Troglodytes troglodytes</i>		1	1
20	Вівчарик-ковалик	<i>Phylloscopus collybita</i>	10		10
21	Горихвістка звичайна	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	6		6
22	Горихвістка чорна	<i>Phoenicurus ochruros</i>	3		3

23	Вільшанка	<i>Erithacus rubecula</i>	5		5
24	Дрізд чорний	<i>Turdus merula</i>	11		11
25	Дрізд співочий	<i>Turdus philomelos</i>	3		3
26	Гаїчка болотяна	<i>Parus palustris</i>	1		1
27	Синиця блакитна	<i>Parus caeruleus</i>	22	14	36
28	Синиця велика	<i>Parus major</i>	55	27	82
29	Повзик	<i>Sitta europaea</i>		2	2
30	Горобець польовий	<i>Passer montanus</i>	8	5	13
31	Зяблик	<i>Fringilla coelebs</i>	383	474	857
32	В'юрок	<i>Fringilla montifringilla</i>	3	11	14
33	Зеленяк	<i>Chloris chloris</i>	55	8	63
34	Чиж	<i>Spinus spinus</i>		9	9
35	Щиглик	<i>Carduelis carduelis</i>	9		9
36	Коноплянка	<i>Acanthis cannabina</i>	8	1	9
37	Просянка	<i>Emberiza calandra</i>	6	1	7
38	Вівсянка звичайна	<i>Emberiza citrinella</i>	8	5	13
Разом			1797	784	2581

Серед домінуючих видів переважали міграційні зграї зяблика *Fringilla coelebs* – 857 ос., припутня *Columba palumbus* – 715 ос. та шпака звичайного *Sturnus vulgaris* – 358 ос.

Субдомінантами під час міграцій були: ластівки сільська *Hirundo rustica* – 165, горлиця звичайна *Streptopelia turtur* – 100 ос., синиця велика *Parus major* – 82 ос., зеленяк *Chloris chloris* – 63 ос.

Чисельність решти видів була менше ніж 50 ос. у сумі за два періоди спостережень.

Моніторинг осінньої міграції на пунктах спостережень

Загальна чисельність облікованих птахів на двох ПС дорівнює 2064 ос., з яких 883 ос. (42,8%) зареєстровані на ПС–1, а 1181 ос. (57,2%) – на ПС–2.

Дослідження у серпні-вересні показали, що над ПС–1 пролетіло 609 ос. (40,1%), а над ПС–2 – 909 (59,9%). У жовтні-листопаді картина змінилась і через ПС–1 та ПС–2 пролетіла однакова кількість птахів: 274 ос. (50,1%) та 272 ос. (49,9%) відповідно.

Більш детальна характеристика отриманих результатів наведена в таблиці 3.

Таблиця 3

Видовий склад та чисельність птахів, що зареєстровані на пунктах спостережень у серпні-листопаді 2020 р.

№	Вид	01.08.2020 28.08.2020		04.09.2020 19.09.2020		26.09.2020 04.10.2020		14.10.2020 17.10.2020		01.11.2020 15.11.2020		Разом		
		ПС 1	ПС 2	ПС 1	ПС 2	ПС 1	ПС 2	ПС 1	ПС 2	ПС 1	ПС 2	ПС 1	ПС 2	Σ
1	<i>Accipiter nisus</i>								1				1	1
2	<i>Buteo buteo</i>		1	1	1			1	1		1	2	4	6
3	<i>Falco tinnunculus</i>						1						1	1
4	<i>Columba palumbus</i>	124	285	84	147	3	5	18	28			229	465	694
5	<i>Columba livia</i>									5		5		5

6	<i>Columba oenas</i>							2				2		2
7	<i>Streptopelia turtur</i>	16	12	25	34							41	46	87
8	<i>Hirundo rustica</i>	25	18	38	54	16	10					79	82	161
9	<i>Alauda arvensis</i>		2			2		1	2			3	4	7
10	<i>Motacilla alba</i>	6	3	5	1							11	4	15
11	<i>Sturnus vulgaris</i>	55	87	5	16	8	49					68	152	220
12	<i>Corvus corax</i>	4	2	1	1		3	1		2	3	8	9	17
13	<i>Fringilla coelebs</i>	117	36	44	97	25	16	201	108	34	116	421	373	794
14	<i>Fringilla montifringilla</i>	1		2				1	1	5	4	9	5	14
15	<i>Chloris chloris</i>		23			2	5			1	2	3	30	33
16	<i>Spinus spinus</i>								2	2	3	2	5	7
Разом		348	469	205	351	56	89	225	143	49	129	883	1181	2064

Висновки. Таким чином, характеризуючи територію проектованої ВЕС з точки зору привабливості для птахів, можна говорити про тяжіння до цієї території представників ряду Горобцеподібні Passeriformes. Птахи уникають мігрувати над підвищенням рельєфу, надаючи перевагу пониженням. Така характеристика важлива для розуміння рівня впливу вітрової станції та оцінки розташування вітрових агрегатів.

Отримано: 17.03.2025

Борис МАТВІЙЧУК

асистент кафедри географії та методики її викладання

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0026-6442>

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У роботі досліджено зовнішню міграцію населення України в умовах воєнного стану. Аналізуються основні напрямки та географія переміщення біженців, зокрема зосередження мігрантів у країнах ЄС, Північної Америки та інших регіонах. Розглядаються фактори, що впливають на розподіл мігрантів, соціально-економічні наслідки та виклики для України і приймаючих держав. Підкреслюється необхідність розробки ефективної політики інтеграції біженців та створення умов для їх можливого повернення.

Ключові слова: зовнішня міграція, біженці, географія переміщення мігрантів, розподіл мігрантів, політика інтеграції мігрантів.

Актуальність теми. Зовнішня міграція населення є однією з найважливіших демографічних та соціально-економічних проблем сучасної України, що набула особливої гостроти в умовах воєнного стану, викликаного повномасштабною військовою агресією росії проти України. Війна спричинила безпрецедентні за масштабами та інтенсивністю потоки біженців, що стали вагомим викликом як для України, так і для міжнародної спільноти. Сотні тисяч людей були змушені покинути свої домівки у пошуках безпеки, що призвело до значних змін у географії зовнішньої міграції населення України.

У цих умовах відбувається формування нових міграційних маршрутів, адаптація приймаючих країн до стрімкого зростання кількості біженців, а також посилення політичних та соціально-економічних викликів як для України, так і для країн, що приймають мігрантів. Основними напрямками міграції українського населення стали країни Європейського Союзу, зокрема сусідні Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія, а також Німеччина, Італія та Іспанія. Водночас спостерігається зростання міграційних потоків до Північної Америки та інших регіонів світу.

Актуальність дослідження географічних аспектів зовнішньої міграції населення в умовах воєнного стану обумовлена не лише безпрецедентними масштабами цього явища, але й його довгостроковими соціально-економічними та демографічними наслідками. Вивчення просторових закономірностей, напрямків та структури міграційних потоків є важливим для розробки ефективної державної політики у сфері міграції, соціальної інтеграції біженців та забезпечення національної безпеки.

Мета публікації. Мета дослідження полягає у визначенні та аналізі основних географічних аспектів зовнішньої міграції населення України в умовах воєнного стану, виявленні ключових чинників, що визначають напрями міграційних потоків, а також оцінці впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України та приймаючих країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природньо, що основна частина українців рятуючись від небезпеки на сході, подалась на захід. На картосхемі (рис. 1) продемонстровано розподіл українських біженців за країнами перебування в Європі та Північній Америці. Картосхема відображає відсоткове співвідношення українських біженців від загальної кількості, що перебувають у кожній країні.

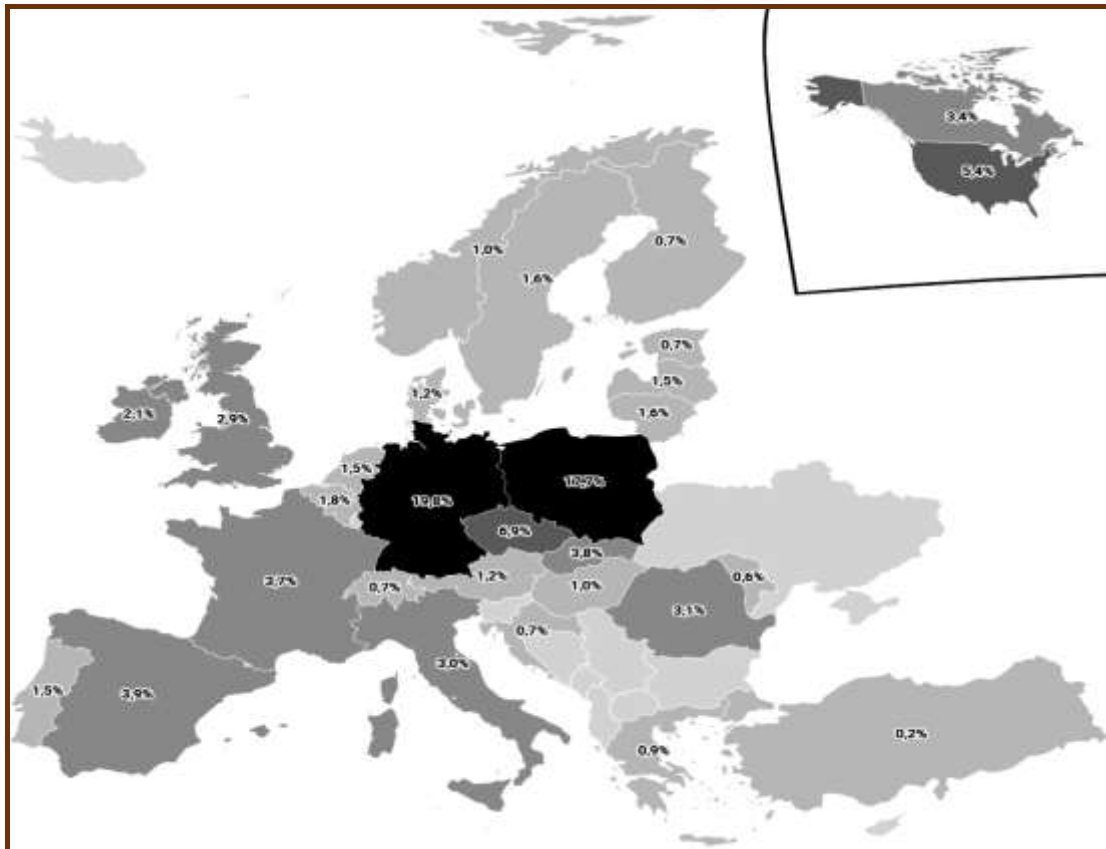

Рис. 1. Географічний розподіл українських біженців, % від усіх українських біженців станом на кінець 2024 р. (Складено за даними: [1, 2, 3])

Детальний аналіз основних аспектів просторового розподілу біженців свідчить про наступне:

1. Найбільші концентрації українських біженців спостерігаються у країнах ЄС, зокрема Німеччина на першому місці за кількістю українських біженців із часткою 19,8%. Німеччина має добре розвинену інфраструктуру для прийому біженців та надає широкий спектр соціальної підтримки. В Польщі найвища частка біженців серед усіх країн-сусідів першого порядку, що становить 17,7%. Це свідчить про тісні історичні, культурні та географічні зв'язки між Україною та Польщею, а також про те, що Польща стала основним пунктом призначення для багатьох біженців через спільний кордон та значну українську діаспору. Чехія займає третю позицію з часткою 6,9%, що також відображає її географічну близькість до України та історичні зв'язки.

2. Висока частка біженців у країнах Центральної та Східної Європи: у Словаччині – 3,8% – порівняно висока частка через спільний кордон з Україною. В Румунії – 3,1% – враховуючи географічну близькість, Румунія стала важливим пунктом першого прийому біженців. В Угорщині – 1,0% – хоча Угорщина має політичні обмеження щодо прийому біженців, все ж значна кількість українців знайшла тут притулок. У Молдові – 0,6% – найменша частка серед країн сусідів. Це пояснюється кількома ключовими факторами. Молдова є однією з найбідніших країн Європи з обмеженими економічними можливостями. Її ВВП на душу населення значно нижчий порівняно із сусідніми країнами ЄС (наприклад, Польщею, Словаччиною чи Угорщиною). Це робить Молдову менш привабливою для тривалого перебування українських біженців, оскільки вона не може запропонувати достатній рівень соціальної підтримки та працевлаштування. Багато українців використовують Молдову як транзитний пункт на шляху до Румунії та подальших країн Західної Європи. Тому значна частина біженців не залишається в Молдові, а прямує далі на Захід. Молдова не є членом Європейського Союзу, що означає відсутність доступу до значних програм підтримки біженців, які діють у межах ЄС. У Польщі, Угорщині та Румунії діють європейські фонди та програми допомоги, що полегшують інтеграцію біженців, тоді як у Молдові таких ресурсів значно менше.

3. Західна Європа та Скандинавія. У країнах Західної Європи частка українських біженців є відносно нижчою, але все ж значною: у Франції – 3,7%, в Іспанії – 3,9%, в Італії – 3,0%, у Великій Британії – 2,9%. У скандинавських країнах частка нижча: у Швеції – 1,6%, у Норвегії – 1,0%, у Фінляндії – 0,7%. Загалом ці країни є високорозвиненими і мають сприятливі програми для інтеграції мігрантів а тому є привабливими для мігрантів з України.

4. У країнах Балтії частка українських біженців є порівняно високою, що можна пояснити історичними та культурними зв'язками: у Литві – 1,6%, у Латвії – 1,5%, в Естонії – 0,7%. Тут чітко простежується географічний фактор – більш віддалена Естонія має меншу частку український біженців, натомість просторово найближча Литва має найбільшу частку.

5. Балканські країни та Південну Європу умовно виділяємо в окремий регіон. У країнах Балканського регіону та Південної Європи частка українських біженців є меншою: в Греції – 0,9%, в Хорватії – 0,7%, у Туреччині – 0,2%, в решті країн – менше 0,1%. Даний регіон є менш економічно розвиненим і тому має слабші можливості для інтеграції українських біженців.

6. На території Північної Америки основними реципієнтами українських біженців стали США і Канада. США – 5,4% – найбільша частка серед країн за межами Європи, Канада (3,4%) має значну українську діаспору, що полегшило процес інтеграції для біженців. Загалом це високорозвинені країни переселенського капіталізму із потужним господарством і

відповідними можливостями для мігрантів. Єдиною пересторогою є значна віддаленість від Європи, що робить переїзд значно дорожчим.

Висновки. Отже, результати дослідження показують, що найбільші потоки українських біженців зосереджені у сусідніх країнах, зокрема в Німеччині, Польщі та Чехії. Це пояснюється географічною близькістю, легкістю перетину кордонів та наявністю соціальної підтримки. Водночас спостерігається помітна частка українських біженців у Західній Європі та Північній Америці, що свідчить про глобальний масштаб цієї гуманітарної кризи. Важливим завданням для України є створення привабливих умов для бодай часткового повернення мігрантів, що матиме позитивний вплив на господарський і суспільний розвиток загалом.

Список використаних джерел:

1. Almost 4.3 million people under temporary protection. *Eurostat*. 2024. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20240112-2> (дата звернення: 13.03.2025).
2. Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex (monthly data). *Eurostat*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_ASYTPSM_custom_7394287/default/table?lang=en (дата звернення: 14.03.2025).
3. Quality report on European statistics on population and migration – 2024 edition. *Eurostat*. 2024. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-reports/w/ks-01-24-011> (дата звернення: 15.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Ольга МАТУЗ

асистент кафедри географії та методики її викладання

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3233-9565>

ТЕНДЕНЦІЇ ЛІСОВІДНОВЛЕННЯ ТА ЛІСОКОРИСТУВАННЯ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано динаміку лісовідновлення та лісокористування в Хмельницькій області. Визначено основні тенденції скорочення площі відтворення лісів. Окреслено зміни у структурі лісовідновлення, а також тенденції заготівлі та реалізації деревини. Висвітлено основні виклики та запропоновано шляхи покращення ситуації, інноваційних технологій та оптимізації ресурсів.

Ключові слова: лісовідновлення, лісокористування, заготівля та реалізація деревини, діловий ліс, паливна деревина.

Актуальність теми зумовлена значним скороченням площі відтворення лісів у Хмельницькій області, що негативно впливає на екологічну рівновагу та економічний потенціал регіону. В умовах кліматичних змін, економічної нестабільності та зростаючого впливу шкідників особливо важливо впроваджувати ефективні заходи для збереження та відновлення лісових ресурсів.

Мета публікації – дослідити тенденції відтворення лісів у Хмельницькій області, проаналізувати причини скорочення площі лісовідновлення та лісорозведення, визначити ключові виклики у сфері лісового господарства та запропонувати заходи для покращення стану лісових ресурсів регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз тенденцій відтворення лісів в Хмельницькій області. Найвищий показник відтворення лісів у 2010 році і становив 2402 тис. га. Протягом наступних років вона поступово зменшувалася, досягнувши мінімального значення у 2023 році – 243 тис. га. Скорочення у 2022–2023 роках було особливо різким, що, пов'язано з військовими діями та економічною кризою. Площа лісовідновлення у 2010 році становила 1556 тис. га і зменшувалася майже щороку. У 2023 році цей показник скоротився до 243 тис. га, що у 6 разів менше за рівень 2010 року [3, 4]. Лісовідновлення в Хмельницькій області здійснюється двома основними способами: шляхом садіння та висівання лісу (штучне відновлення), природне поновлення (коли ліс самовідновлюється). У 2010 році з 1556 тис. га лісовідновлення 1207 тис. га припадало на садіння та висівання лісу, тоді як лише 349 тис. га – на природне поновлення. Частка природного поновлення збільшилася у деякі роки (наприклад, у 2014 та 2016 роках), але загальна тенденція до зниження є сталою [1, с. 54; 3]. Лісорозведення відіграло важливу роль у 2010 році (846 тис. га), але після 2014 року його обсяги різко знизилися. З 2019 року площа лісорозведення фактично наближається до нуля (наприклад, у 2019 році – 1 тис. га, у 2020 – 67 тис. га). Це свідчить про відсутність програм щодо активного розширення лісових масивів та скорочення фінансування на ці заходи [2, с. 67–69].

У 2010–2014 рр., відбулось поступове скорочення показників. У 2014 році – спостерігалось деяке збільшення лісовідновлення, 1650 га, але площа лісорозведення суттєво зменшилася до 509 га. [3, 4].

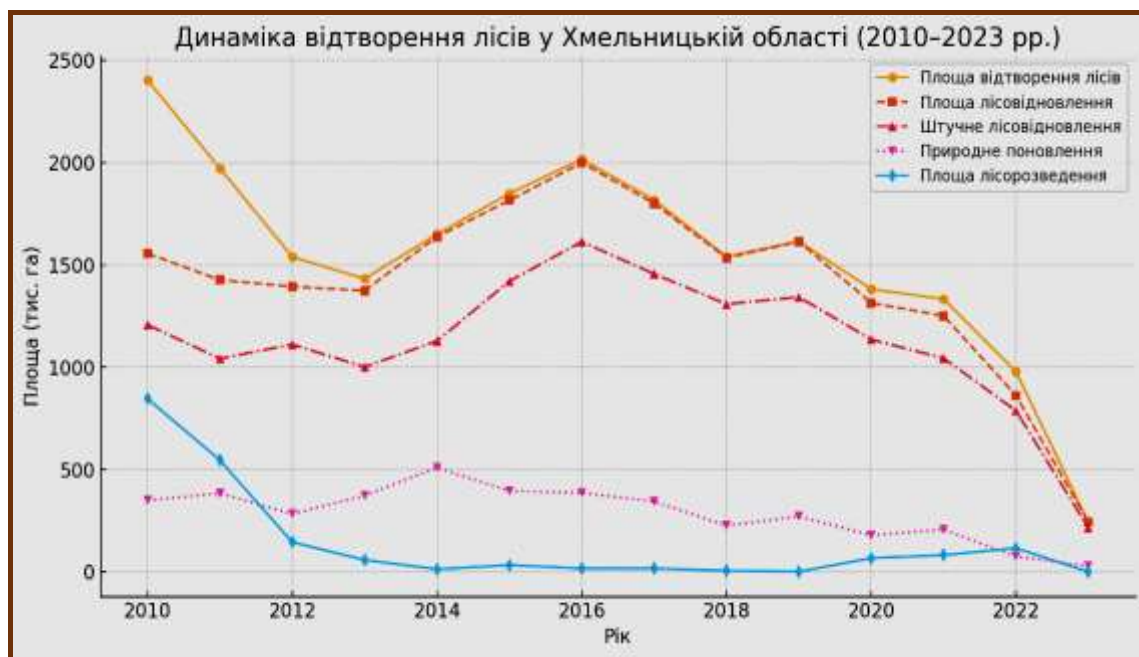

Рис. 1. Динаміка відтворення лісів у Хмельницькій області(2010-2023 рр.) [3]

У 2018–2021 рр. – відносно стабільний, але низький рівень відтворення лісів (близько 1500-1800 тис. га), у 2022 році – 978 га. Найбільше скорочення відбулося у 2022–2023 роках, коли загальна площа лісовідновлення зменшилася в кілька разів. Загальне зменшення відтворення лісів – з 2402 тис. га у 2010 році до 243 тис. га у 2023 році. Ці дані підкреслюють необхідність заходів для збереження та відновлення лісів, включаючи підтримку природного поновлення та застосування нових технологій у лісорозведенні [3, 6].

Економічні труднощі та політична нестабільність у різні періоди вплинули на обсяги робіт із лісовідновлення [4]. Основний метод відновлення лісів – садіння та висівання дерев, що вимагає значних фінансових вкладень. Використання природного поновлення залишається відносно низьким, хоча воно є менш витратним та екологічно доцільним. Останні роки показують, що нові ліси майже не відтворюються [2, с. 85–86, 5].

У 2023 році в Україні загинуло 14 га лісових насаджень, що становить 17,7% від рівня 2022 року. З них 13 га – хвойні ліси, що на 16,9% від рівня 2022 року. Основна причина – пошкодження шкідливими комахами: загинуло 13 га лісів. Це 19,1% від рівня 2022 року, що вказує на значне скорочення впливу шкідників порівняно з попереднім роком. Антропогенні фактори стали причиною загибелі 1 га лісу. Ситуація із загибеллю лісових насаджень у 2023 році значно покращилася: загальна площа втрат скоротилася у понад 5 разів порівняно з 2022 роком. Основною загрозою залишаються шкідливі комахі. Інші фактори (пожежі, хвороби, погодні умови) не спричинили втрат, що є позитивною тенденцією. Важливо продовжувати заходи з охорони лісів та контролювати вплив комах-шкідників, щоб підтримати позитивну динаміку [3, 4].

У 2023 рік характеризується різким скороченням обсягів боротьби зі шкідниками та зменшенням площі нових осередків ураження. Лише 2 130 га осередків було ліквідовано, що вказує на різке зменшення фінансування чи ресурсів. Лісозахисні заходи проводились лише на 63 га – що менше ніж 2% від рівня 2022 року. Протягом 2018–2022 років основним методом боротьби був біологічний, тоді як у попередні роки також застосовували хімічні засоби. Для запобігання масштабним проблемам у наступні роки необхідно відновити активні лісозахисні заходи та посилити біологічні методи боротьби.

Основний дохід приносить діловий круглий ліс. Він займає лише 31% обсягу реалізованої деревини, але забезпечує 67,5% доходу. Листяні породи мають найвищу вартість – 7 455,6 грн/м³, що значно вище за хвойні породи. Паливна деревина залишається важливим сегментом. Вона становить 66% обсягу реалізованої деревини, але через низьку ціну (936,7 грн/м³) її частка у доходах значно менша. Хвойна деревина значно дешевша за листяну. Листяні породи продаються у 3,9 рази дорожче, що свідчить про їхню високу ринкову цінність (особливо дуб, бук). Реалізація перевищує заготівлю у діловій деревині. Це може означати використання запасів попередніх років або переробку вторинної деревини. У 2023 році лісова галузь демонструє стабільні обсяги заготівлі та реалізації деревини. Основний прибуток забезпечує діловий ліс, особливо листяних порід. Паливна деревина займає найбільшу частку за обсягом, але має низьку вартість. Для підвищення економічної ефективності варто збільшувати заготівлю листяної деревини та оптимізувати використання паливної деревини [4].

Висновки. Аналіз сучасного стану використання та відтворення лісових ресурсів у Хмельницькій області свідчить про потребу впровадження раціональної системи лісокористування, заснованої на екологічних та економічних принципах. У 2022–2023 роках, спостерігалось скорочення площі відтворення лісів. Штучне відновлення домінує, проте його обсяги значно зменшилися, а природне поновлення залишається недостатньо розвинутим. Хоча ситуація із загибеллю лісів у 2023 році покращилася, основною загрозою залишаються шкідливі комахі. Лісова галузь стабільно забезпечує реалізацію деревини, особливо ділового лісу, що є ключовим джерелом доходу. Для покращення ситуації необхідне розширення програм лісовідновлення, використання інноваційних технологій, посилення природного поновлення та оптимізація використання деревини [6; 7, с. 105].

Список використаних джерел:

1. Швиденко А.Й., Остапенко Б.Ф. Лісознавство. Чернівці: Зелена Буковина, 2001. 358 с.
2. Тимошук О.О., Зведенюк М.А., Климчук В.В. Ліси Хмельниччини: науково-популярне видання. Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2017. 264 с.
3. Головне управління статистики у Хмельницькій області. URL: <https://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/index.htm> (дата звернення: 12.02.2025).
4. Кам'янець-Подільське лісове господарство. URL: <https://kplis.com.ua/naprjami/lisorozvedennja-ta-lisovidnovlennja.html> (дата звернення: 12.02.2025).
5. Обласна цільова програма розвитку лісового господарства Хмельницької області на 2023–2027 роки. URL: https://www.adm-km.gov.ua/doc/orders/2022/12/561n_261222_1.pdf (дата звернення: 20.02.2025).
6. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021–2027 роки. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%86%D0%AF.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).
7. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація. Тернопіль: Підруч. і посіб., 2009. 320 с.

Отримано: 17.03.2025

Ольга МАТУЗ

асистент кафедри географії та методики її викладання

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3233-9565>

Ігор КАСІЯНИК

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри географії та методики її викладання

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2612-7969>

ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА: ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано основні проблеми розвитку світового господарства з урахуванням їхніх географічних аспектів, зокрема нерівномірність економічного розвитку регіонів, урбанізацію, глобальну міграцію та вплив природних ресурсів і клімату. Визначено причини просторових диспропорцій та окреслено можливі шляхи їх подолання для забезпечення стійкого економічного зростання.

Ключові слова: *світове господарство, глобалізація, регіон, географічний аспект, де глобалізація.*

Актуальність теми. Світове господарство є складною і динамічною системою, що знає впливу географічних, економічних, політичних і соціальних чинників. У сучасних умовах глобалізації, геополітичної нестабільності, змін клімату та економічної нерівності питання просторової організації світової економіки набувають особливої актуальності. Дослідження географічних аспектів проблем світового господарства допомагає зрозуміти причини нерівномірного розвитку регіонів, особливості розподілу ресурсів і виробничих сил.

Мета публікації – аналіз основних проблем світового господарства з урахуванням їхніх географічних аспектів, виявлення причинно-наслідкових зв'язків між економічними процесами та просторовими факторами, а також оцінка можливих шляхів їхнього вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальними проблемами світового господарства є нерівномірність економічного розвитку регіонів, зберігається значна різниця в рівні доходів, продуктивності праці та доступу до ресурсів. Існують диспропорції в розвитку мегаполісів і периферійних територій [1, с. 23].

Нерівномірність економічного розвитку регіонів є ключовою проблемою світового господарства, яка має виражений географічний аспект. Вона проявляється в різниці рівня добробуту, виробничого потенціалу та якості життя між країнами, регіонами та містами [2, с. 33–34].

Географічне розташування країн значною мірою впливає на їхній економічний розвиток. Розвинені країни (США, ЄС, Японія, Китай) концентрують капітал, технології, виробництво з високою доданою вартістю, тоді як периферія часто постачає дешеву сировину та робочу силу. Нерівномірний розвиток міст і сільських територій: мегаполіси (Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Шанхай) є осередками фінансів, технологій, інновацій. Віддалені ж регіони та сільська місцевість часто мають низьку економічну активність, погані умови праці та життя. Розрив між континентами та макрорегіонами. Північ-Південь: Розвинені країни Північної півкулі (Європа, Північна Америка) мають значно вищий рівень доходів, ніж країни Глобального Півдня (Африка, Латинська Америка, Південна Азія). Захід-Схід: Східна Азія (Китай, Південна Корея, Японія) розвивається динамічно, тоді як багато країн Центральної Азії, Східної Європи залишаються менш конкурентоспроможними [3, с. 73–75].

Природні ресурси та кліматичні особливості є ключовими чинниками, що визначають економічний розвиток країн, їхню конкурентоспроможність і спеціалізацію у світовому господарстві. Наявність корисних копалин, водних ресурсів, родючих ґрунтів та сприятливих кліматичних умов формує потенціал держав у сільському господарстві, енергетиці та промисловості. Водночас зміни клімату, виснаження ресурсів і екологічні кризи створюють нові виклики для економік різних регіонів. Країни, із значними запасами енергоресурсів (Саудівська Аравія, США, Катар), мають сильну позицію у світовій економіці завдяки експорту палива. Дефіцит енергоресурсів змушує держави імпортувати нафту та газ (Японія, Німеччина, Китай), що впливає на їхню економічну стійкість. Виснаження запасів та розвиток альтернативної енергетики змінюють баланс сил на світовому ринку (наприклад, зростання ролі відновлюваної енергетики в ЄС та США) [4, с. 56].

Клімат є важливим чинником розвитку світового господарства, впливаючи на енергетику, сільське господарство, промисловість та рівень життя. Помірний клімат у країнах Європи, Північної Америки та Східної Азії створює комфортні умови для промисловості, сільського господарства та життя населення. Теплий клімат у середземноморських країнах (Італія, Греція, Іспанія) сприяє розвитку туризму. Україна, США, Канада, Франція та Бразилія є світовими лідерами у виробництві зернових завдяки сприятливим ґрунтам та клімату [8, с. 103–104].

Урбанізація є одним із ключових факторів розвитку світового господарства, що змінює економічну географію, структуру зайнятості, ринки праці, транспортні системи та екологічну ситуацію. Сучасні мегаполіси стають центрами фінансів, інновацій, виробництва та глобальної торгівлі, водночас викликаючи нові виклики, пов'язані з нерівністю, перевантаженістю інфраструктури та екологічними загрозами. Світові мегаполіси (Нью-Йорк, Лондон, Токіо, Шанхай) концентрують фінансові потоки, технологічні інновації та людський капітал, що робить їх глобальними економічними вузлами. У мегаполісах зосереджене виробництво з високою доданою вартістю (автомобілебудування в Детройті, електроніка в Сеулі). Розвиток сфери послуг: фінансові, юридичні, маркетингові та ІТ-послуги формують основу еко-

номіки багатьох великих міст. Формування світових економічних зон. Мегаполіси формують глобальну мережу економічних зв'язків. Наприклад, взаємозв'язки між Токіо, Нью-Йорком і Лондоном визначають фінансові потоки у світі. Основними проблемами, спричинені швидкою урбанізацією є: перевантаження інфраструктури, екологічні загрози, соціальна нерівність [5, с. 43–44].

Глобалізація, технологічний прогрес, економічні кризи сприяють зростанню міжнародної міграції та зміні структури світового ринку праці. Робоча сила переміщується з регіонів із низьким рівнем доходу та обмеженими можливостями до розвинених країн, що впливає на економічний розвиток як країн-реципієнтів, так і країн-донорів. Відбувається зміна структури зайнятості – це автоматизація та цифровізація, розвиток дистанційної роботи. Перспективами глобальної міграції є посилення регулювання міграційних потоків та коридорів, посилення конкуренції (держави намагаються утримати своїх спеціалістів та залучити висококваліфікованих мігрантів) [7, с. 67–68].

Глобальна міграція є важливим фактором розвитку світового господарства, впливаючи на ринок праці, демографічні процеси та економічне зростання. Вона сприяє заповненню дефіциту робочої сили в розвинених країнах, але також створює соціальні та економічні виклики [6, с. 75–76].

Для подолання нерівномірного розвитку світового господарства необхідно здійснювати інвестиції в інфраструктуру та регіональний розвиток, що сприятиме економічному зростанню периферійних територій. Диверсифікація економіки та перехід до інноваційних і високотехнологічних виробництв допоможуть країнам з ресурсною залежністю забезпечити стійкий розвиток [2, с. 56]. Для вирішення проблем глобальної міграції слід створювати збалансовану політику трудової мобільності, яка сприятиме залученню кваліфікованих фахівців без загострення соціальної напруги. Важливим завданням є розвиток відновлюваної енергетики та раціональне використання природних ресурсів для зниження залежності від викопного палива та зменшення екологічних ризиків. Крім того, необхідні міжнародні ініціативи щодо адаптації до змін клімату, включаючи заходи зі збереження водних ресурсів, захисту родючих ґрунтів і розширення програм екологічної безпеки [2, с. 95–96].

Висновки. Світове господарство залишається нерівномірно розвиненим через значні просторові диспропорції, що формуються під впливом природних, економічних та соціальних чинників. Глобалізація продовжує змінювати економічні зв'язки, однак сучасні виклики, зокрема геополітична нестабільність та екологічні проблеми, сприяють тенденціям до деглобалізації. Географічні аспекти нерівномірного розвитку світового господарства визначаються природними умовами, ресурсною базою, геополітичною ситуацією та рівнем урбанізації. Просторові диспропорції між регіонами сприяють економічним кризам, соціальній нерівності та міграційним процесам. Подолання географічних дисбалансів вимагає розвитку інфраструктури, регіонального інвестування та стійких економічних стратегій.

Список використаних джерел:

1. Глобалізація світового господарства: геопросторовий вимір: монографія / О.О. Любіцева, В.К. Бабарицька, Б.П. Яценко, П.О. Масляк, С.В. Павлов, Ю.А. Барбош. Київ, 2010. 160 с.
2. Глобальні зміни світу 2025. Доповідь. Львів: Літопис, 2010. 188 с.
3. Кузик С., Котик Л., Ванда І. Регіональна економічна і соціальна географія світу (розвинені країни): навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 148 с.

4. Котик Л. Суспільна географія макрорегіонів світу (Центральна, Південно-Східна Європа та Східна Балтія): навч. посібник для самост. роботи студентів. Львів: Простір-М, 2022. 108 с.
5. Книш М., Котик Л. Глобальні проблеми людства: навч. посібник. Львів: Простір-М, 2021. 130 с.
6. Політична географія і геополітика: навч. посібник / Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. Київ: Либідь, 2007. 255 с.
7. Світове господарство в умовах глобалізації: монографія / [за ред. Я.Б. Олійника, Б.П. Яценка, В.К. Бабарицької]. Київ: Київський університет, 2004. 145 с.
8. Соціальна географія: підручник / за ред.. Л. Немець та К. Мензенцева. Київ: Фенікс, 2019. 304 с.

Отримано: 17.03.2025

Вадим МЕНДЕРЕЦЬКИЙ

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри географії та методики її викладання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4175-2220>

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПОЗАШКІЛЬНОЇ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ З ГЕОГРАФІЇ

Географічна освіта є невід'ємною частиною освітньої системи, сприяючи кращому розумінню просторових взаємозв'язків і освоєння планети людиною. Позашкільна діяльність з географії відіграє важливу роль у розвитку інтересу до предмета та вибору професії, зокрема завдяки проведенню практичних робіт на місцевості. Сучасні методи навчання вимагають інтеграції цифрових технологій і сприяють розвитку творчого потенціалу учнів, зокрема через позашкільні заняття. Основними напрямками позашкільної роботи є поглиблення тем шкільного курсу та формування навичок дослідницької діяльності, що підтримується краєзнавчими матеріалами. Позашкільна діяльність з географії допомагає формувати громадянську позицію учнів, розширюючи їхній світогляд і залучаючи до активної участі у суспільно корисних ініціативах.

Ключові слова: географічна освіта, науково-дослідницька робота, позашкільна науково-освітня діяльність, школярі, виховання дітей, позашкільні заходи, принцип взаємного навчання.

Актуальність теми. Географічна освіта є невід'ємною частиною загальної освітньої системи, оскільки вона має на меті допомогти учням краще розуміти особливості просторових взаємозв'язків на земній поверхні та процес освоєння планети людиною. Вона важлива не лише для тих, чия професія пов'язана з цією наукою. В умовах загальної середньої освіти і підвищення наукового рівня викладання, ефективність навчання значною мірою залежить не тільки від правильного вибору методів і форм роботи на уроках, а й від організації позашкільних занять з предмета. Саме позашкільна діяльність впливає на інтерес до предмета і на вибір професії. Роль позашкільної роботи з географії є важливою, оскільки за межами шкільної програми є ще багато цікавих і яскравих аспектів цієї науки. Провести серію практичних робіт на місцевості в межах уроку складно, але це набагато легше зробити в позакласний час.

На сьогоднішній день проблема пошуку найбільш ефективних методів навчання є актуальною, оскільки змінювані умови сучасної освіти та навчальні методики роблять процес навчання індивідуалізованим, зосередженим на виявленні та розвитку творчого потенціалу учнів, які мають власний інтерес до навчання. Сучасний вчитель активно використовує можливості взаємної інтеграції культур, щоб засвоїти закордонний досвід і, поєднуючи його з

національними дидактичними системами та власними поглядами, розробляє найефективніші методи впливу на емоційно-вольову сферу учнів.

Мета публікації – розкрити методичні особливості організації та проведення позашкільної науково-освітньої роботи з географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливу роль у вихованні учнів, розширенні та поглибленні їхніх знань і розвитку творчих здібностей відіграють спеціально організовані позашкільні заходи, зокрема позашкільна робота. Цей тип роботи передбачає використання відповідних інструментів, форм і методів навчання. Важливим аспектом роботи педагогічного колективу освітньої установи є організація та управління позашкільною виховною діяльністю. Велике значення в організації позашкільних заходів має освітня діяльність, яку здійснює адміністрація школи.

Основними видами позашкільної роботи з географії є індивідуальні, групові та масові заходи. Індивідуальна робота передбачає самостійну діяльність учнів, яка орієнтована на розвиток їхньої самоосвіти. Групові позашкільні заходи сприяють виявленню та розвитку інтересів і творчих здібностей учнів у конкретних галузях географії. Об'єднуючі форми роботи охоплюють дитячі клуби, шкільні музеї та профспілки. Масова робота спрямована на одночасне залучення великої кількості учнів і відзначається урочистістю, яскравістю та значним емоційним впливом на дітей. Емпатія, що виникає через участь у спільних заходах, є важливим засобом для згуртування колективу.

Позашкільні змагання організовуються за певною тематикою і залучають учнів усіх класів. Їх метою є виявлення та відбір найбільш талановитих дітей. Особливістю позашкільної роботи є те, що вона максимально реалізує принцип взаємного навчання, коли досвідченіші учні передають свої знання молодшим.

Позашкільна діяльність значною мірою залежить від специфіки змісту програми з географії. Існують два основні напрямки позашкільної роботи:

- поглиблення основних тем шкільного курсу, що має велике освітнє значення і викликає інтерес у учнів;
- формування навичок дослідницької діяльності через практичні роботи на місцевості, роботу з різними джерелами інформації в класі та використання технічних засобів і ПК.

В обох напрямках активно використовуються краєзнавчі матеріали, що сприяють розвитку здатності учнів самостійно здобувати знання та застосовувати їх на практиці.

Особливістю позашкільної роботи з географії є реалізація міжпредметних зв'язків з іншими шкільними дисциплінами, такими як біологія, історія, фізика, хімія та література. Суспільно корисна орієнтація позашкільної роботи вимагає педагогічного такту і поєднання наставництва з дитячим самоврядуванням, що забезпечує задоволення особистих інтересів учнів. У позашкільній діяльності необхідно застосовувати активні методи та форми: дебати, конференції, ділові ігри. Виховна робота в межах шкільної програми обмежена в часі, тому не може повністю задовольнити всі різноманітні інтереси і потреби учнів.

Основним завданням позашкільної роботи з географії є підвищення інтересу учнів до цієї науки. Роль позашкільної діяльності в навчально-виховному процесі навчального закладу постійно зростає, оскільки вона сприяє практичному застосуванню теоретичних знань і формуванню професійних інтересів учнів. Суспільно корисна орієнтація позашкільної робо-

ти з географії вимагає від педагогів такту та поєднання наставництва з дитячим самоврядуванням, що дозволяє задовольняти особисті інтереси та схильності учнів.

Сучасні учні все частіше шукають необхідну інформацію в Інтернеті, а не в традиційних підручниках, довідниках та енциклопедіях, тому краще сприймають матеріал за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). В результаті, підвищити якість навчання і виховання можна, ефективно поєднуючи уроки з позашкільною роботою з географії. Позашкільна діяльність значно сприяє розвитку географічних інтересів учнів, формуванню професійних орієнтацій, розширенню кругозору та розвитку пізнавальної самостійності. Специфіка змісту географії значною мірою визначає роль позашкільної роботи в процесі освіти та виховання.

Особливість географії як навчального предмета полягає в тому, що саме завдяки цьому предмету учні отримують цілісне уявлення про світ, розуміють важливість пізнання географічних закономірностей і необхідність дбайливого ставлення до природи.

Ефективність позашкільної роботи з географії є значною. Кількісні показники свідчать, що в школах, де позашкільна діяльність організована на високому рівні, значно підвищуються як науково-методичний рівень викладання географії, так і успішність учнів з цього предмету. Тиждень географії сприяє підвищенню престижу цього предмета, привертає увагу до його навчально-виховних можливостей і стимулює інтерес до географії.

Незважаючи на різноманіття методів, форм організації та напрямків позашкільної роботи з географії, вона починається з вивчення рідного краю: його природи, історії, народних звичаїв, обрядів тощо. Більшість педагогів застосовують краєзнавчий принцип навчання, що дозволяє поєднувати вивчення додаткових теоретичних матеріалів із практичною пошуковою та науково-дослідницькою діяльністю учнів. Це значно розширює їх світогляд, формує громадянську позицію і привчає до творчої, наполегливої роботи.

Результати позашкільних заходів з географії варто узагальнювати та використовувати під час навчальних занять та у виховному процесі з усіма учнями позашкільних закладів. Такі результати оформлюються і виставляються в краєзнавчих куточках, музеях навчальних закладів, географічних лабораторіях, а також використовуються для створення дидактичних посібників.

Загалом, позашкільна робота спрямована на поглиблення знань з географії, розвиток умінь і навичок, розширення культурного світогляду учнів, формування патріотизму, а також поваги до інших націй і народів. Час та зусилля, які педагоги витрачають на організацію і підтримку позашкільної роботи з географії, повністю виправдані. У руках ініціативного, захопленого своєю справою наставника позашкільна діяльність стає важливою та необхідною складовою частиною загальної системи «навчально-виховної роботи позашкільних навчальних закладів».

Науково-технічний напрям позашкільної освіти. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначає, що заклади освіти та інші учасники освітнього процесу, зокрема позашкільні заклади освіти, повинні: забезпечувати національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянську освіту учнів; реалізовувати проекти щодо утвердження української національної та громадянської ідентичності; сприяти реалізації таких проектів іншими учасниками освітнього процесу; за необхідності залучати ветеранів війни до викладацької діяльності та до національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання і реалізації проектів у цій сфері. Цей же Закон підкреслює, що розвиток технічної творчості та інновацій є важливим напрямом військово-патріотичного виховання.

Згідно з Концепцією розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), затвердженою Кабінетом Міністрів України 05.08.2020 (№ 960-р), а також Планом заходів щодо її реалізації до 2027 року, Міністерство освіти і науки України та Український державний центр позашкільної освіти (УДЦПО) орієнтують освітній процес у гуртках науково-технічного напрямку на поглиблення змісту, його інженеризацію, осучаснення підходів до надання STEM-компетентностей учням, формування та розвиток їх розумових і творчих здібностей, підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці та створення STEM-простору.

З огляду на пріоритет осучаснення змісту науково-технічного напрямку позашкільної освіти, важливо акцентувати увагу на таких аспектах:

- розширення використання проєктно-орієнтованих підходів в освітньому процесі;
- підтримка освітнього процесу через принципи державно-громадського та державно-приватного партнерства;
- модернізація матеріально-технічного забезпечення УДЦПО з урахуванням вимог освітнього процесу на основі STEM-підходу;
- заохочення учнів до продовження освіти в науково-технічних та інженерних сферах;
- надання консультацій педагогам закладів позашкільної освіти щодо STEM-освіти;
- оновлення освітнього контенту через розробку інноваційних навчальних програм для позашкільної освіти;
- удосконалення кадрової політики в STEM-освіті через професійний розвиток педагогів;
- підготовка педагогів до викладання STEM-освіти та формування експертної спільноти для оцінювання результатів STEM-навчання;
- поглиблення фахових компетенцій педагогів, а також удосконалення знань англійської мови.

Для організації позашкільної освіти в гуртках науково-технічного напрямку, що сприятиме набуттю вихованцями компетентностей у науково-дослідницькій та інженерній діяльності, винахідництві, підприємництві, ранньому професійному самовизначенні та готовності до усвідомленого вибору професії, керівникам гуртків слід зосередитися на інтеграції інформаційних технологій.

Під час навчання важливо поєднувати цифрові технології та сучасні освітні моделі, такі як інтерактивні уроки, індивідуальна робота, робота в проєктних командах, використання цифрових інструментів, мотивація та комунікація.

Такі підходи допомагають дитині визначити напрямок подальшого навчання після школи та сприяють збільшенню кількості вихованців у закладах позашкільної освіти.

Для активного впровадження STEM-освіти в навчальний процес заклади позашкільної освіти НЕНЦ організовують Авторську педагогічну майстерню «STEM – світ інноваційних можливостей: досвід закладів позашкільної освіти».

Згідно з наказом Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» від 16.06.2021 № 56, проводиться дослідження стану розвитку позашкільної освіти в Україні. Метою цього дослідження є оцінка потенціалу позашкільної освіти та її ролі як важливого елементу системи освіти України. Метод дослідження – онлайн-опитування (CAWI) через гугл-форму.

В межах Всеукраїнського проєкту «Професійний розвиток педагога» продовжуються навчальні заняття для педагогів закладів позашкільної освіти, спрямовані на підвищення їх професіоналізму. Одним з актуальних курсів для освітян, які працюють в умовах війни, є

«Цифровий простір педагога», що передбачає розвиток професійних компетентностей у використанні інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у навчальному процесі. Повний перелік курсів доступний на сайті (<https://man.gov.ua/educators>).

Висновки. Біорізноманіття забезпечує безпечне навколишнє середовище для життя і здоров'я людини, підтримує функціонування екосистем, таких як кругообіг і очищення води, збереження ґрунтів і стабільність клімату. Охорона біорізноманіття є важливою складовою освітнього процесу в гуртках та творчих учнівських об'єднаннях. Впровадження дослідницького підходу та проєктних технологій є основним інструментом формування природничо-наукових компетенцій учнів.

Список використаних джерел:

1. Касіяник І.П., Мендерецький В.В., Мисько В.З. Методика навчання географії (теоретичний аспект). Кам'янець-Подільський: Друкарня «Рута», 2020. 234 с.
2. Степановська Л.М. Організаційно-педагогічні умови позашкільної роботи. *Сучасна школа України*. 2011. № 10. С. 56–65.
3. Сучасна позашкільна робота. Відкритий урок: розробки, технології, досвід. 2009. № 1. С. 64–66.
4. Чігріна В.К. Дати крила творчості: відродження духовної культури засобами позашкільної роботи. *Шкільний світ*. 2016. № 1. С. 1–2.
5. Шкільна географія в Україні / за ред. А.В. Волкової. Київ: Хрещатик, 1994.
6. Щербакова О.В. Позашкільна робота як засіб підвищення мотивації навчання. *Педагогічні науки*. 2018. № 8. С. 37–38.

Отримано: 17.03.2025

Андрій НІКОЛАШИН

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економіки підприємства

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6249-8241>

ДИНАМІЧНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У сучасному світі, де цифровізація та штучний інтелект відіграють ключову роль у розвитку бізнесу, традиційні моделі ціноутворення стають менш ефективними. Компанії стикаються з викликами швидко змінюваного попиту, високої конкуренції та індивідуалізованих очікувань споживачів. Відповіддю на ці виклики є динамічне ціноутворення, що передбачає гнучку зміну цін на основі аналізу великих масивів даних у режимі реального часу.

Ключові слова: динамічне ціноутворення, штучний інтелект, машинне навчання, Big Data, персоналізовані ціни, цінова дискримінація, алгоритмічне ціноутворення, квантові обчислення.

Актуальність теми. Динамічне ціноутворення це метод зміни цін у режимі реального часу залежно від ринкових умов. Завдяки інтеграції штучного інтелекту та машинного навчання компанії можуть аналізувати величезні обсяги даних і прогнозувати оптимальні ціни, що дозволяє підвищити дохідність і ефективність бізнесу.

Мета публікації. В сучасному економічному середовищі на процес ціноутворення впливають багато чинників, зокрема збільшення доступності та швидкості обробки даних,

що потребує відповідної адаптації традиційних моделей ціноутворення; впровадження технологій штучного інтелекту, які полегшують прогнозування ринкових тенденцій, зростання складності управління цінами через потреби в реальному часі тощо. Такі зміни потребують відповідного вдосконалення методів та інструментів динамічного ціноутворення, що базуються в тому числі і на використанні технологій штучного інтелекту, забезпечуючи бізнесу конкурентні переваги [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Динамічне ціноутворення доцільно розглядати в контексті стратегічного управління підприємством, так як його ефективність залежить від наявної стратегії, цілей діяльності та операційного середовища функціонування суб'єктів господарювання. Традиційно динамічне ціноутворення визначають як стратегію адаптації цін до змін ринкових умов, попиту, пропозиції та поведінки споживачів із метою максимізації доходів [1]. Таке ціноутворення стає стратегічним інструментом, коли воно впливає на досягнення довгострокових цілей підприємства, дозволяючи реагувати на конкурентні виклики та зовнішні фактори [3].

Динамічне ціноутворення передбачає коригування цін залежно від попиту, рівня запасів, сезонності, поведінки конкурентів і споживачів. Історично цей підхід використовувався в авіаційній та готельній галузях, але з поширенням e-commerce він став невід'ємною частиною бізнес-стратегії великих маркетплейсів та онлайн-платформ. Так виділяють кілька стратегій динамічного ціноутворення:

- ціноутворення на основі попиту, як збільшення або зменшення ціни залежно від рівня попиту (наприклад, Uber використовує “сплескове ціноутворення”);
- ціноутворення на основі конкуренції, як коригування цін залежно від цін конкурентів (наприклад, Amazon оновлює ціни мільйони разів на день);
- персоналізоване ціноутворення, як встановлення індивідуальної ціни для кожного споживача на основі його історії покупок та поведінки.

Динамічне ціноутворення також слід розглядати, як процес адаптації цін до внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як попит, конкуренція та поведінка споживачів, що дозволяє підприємству досягати стратегічних цілей. Успішність такого підходу залежить від здатності компанії інтегрувати аналітичні інструменти та штучний інтелект у свої процеси.

Сучасне динамічне ціноутворення розглядає штучний інтелект, як ключову складову стратегічного управління доходами, інтегруючи його з екологічними, соціальними та корпоративними аспектами діяльності підприємства. У цьому контексті звернемося до принципів управління цінами за допомогою штучного інтелекту на основі міжнародного стандарту ISO 31000, який описує комплексний підхід до аналізу даних, прогнозування попиту, оптимізації цін, моніторингу ринкових умов та передачі інформації про цінові рішення в межах організації. Відповідно до ISO 31000, цінові ризики – це ефекти від невизначеності ринкових умов на доходи підприємства, виражені в термінах джерел даних, потенційних змін попиту та їх ймовірності [8].

В Україні, наприклад, компанії, такі як Rozetka, активно використовують штучний інтелект для аналізу конкурентних цін і попиту, адаптуючи ціни в реальному часі. Компанія Uber в Україні, показує, як штучний інтелект використовується для динамічного ціноутворення, аналізуючи попит, пропозицію водіїв і зовнішні фактори (погоду, час доби). Це дозволяє оптимізувати доходи та забезпечувати доступність послуг.

Висновки. Динамічне ціноутворення з використанням штучного інтелекту є невід’ємним компонентом стратегічного управління підприємствами, забезпечуючи адаптацію до ринкових умов і максимізацію доходів. Воно тісно пов’язане з екологічними, соціальними та корпоративними аспектами, враховуючи взаємозв’язки між факторами (стратегічними, операційними, фінансовими, комплаєнс). Аналіз і оптимізація цін доцільні з урахуванням принципів безперервності, інтеграції, комплексності, кастомізації, динамічності та використання якісних даних.

Список використаних джерел:

1. Клименко С.М. Динамічне ціноутворення в ринкових умовах. *Стратегія економічного розвитку України*. 2013. № 32. С. 24–29.
2. Кучіна С.Е., Кулага В.С. Інновації в ціноутворенні. *Актуальні питання організації та управління*. Харків, 2020. С. 78–80.
3. Лозовський О.М. Управління цінами як стратегічний процес. *Молодий вчений*. 2017. № 2. С. 275.
4. Посохов І.М., Ходирєва О.О., Кабиш Г.Ю. Штучний інтелект у ціноутворенні. *Сучасні тенденції розвитку світової економіки*. Харків, 2017. Т. 2. С. 77–78.
5. Посохов І.М., Чепіжко О.В. Стратегія ціноутворення з штучним інтелектом. *Стратегія підприємства*. Київ, 2017. С. 46–47.
6. Chen L., Wilson J. Dynamic Pricing with AI. *Journal of Business Analytics*. 2023. № 12(3). С. 45–67.
7. COSO. Enterprise Risk Management. URL: <https://www.coso.org/guidance-erm> (Accessed date: 11.03.2025).
8. ISO 31000:2018. Risk Management Guidelines. URL: <https://www.iso.org> (Accessed date: 11.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Надія ОЛІЙНИК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6978-6863>

ПРИЙНЯТТЯ КОЛЕКТИВНИХ РІШЕНЬ НА ЗАСАДАХ ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ

Описано стратегії прийняття управлінських рішень відповідно до їх класифікації на засадах делегування відповідальності з огляду різних підстав. Прийняття колективних управлінських рішень передбачає можливість делегування повноважень враховуючи етапи процесу делегування відповідальності та потенціалу групи. Проаналізовано класифікацію рішень за взаємозалежністю персоналу та різних підстав їх прийняття. Зазначено стратегії прийняття рішень, що зорієнтовані на внутрішні та зовнішні змінні умови. Вказано етапи дискусійних спорів задля спонукання творчого підходу вироблення колективних рішень.

Ключові слова: рішення, стратегії управлінських рішень, делегування повноважень, управління персоналом, ділове спілкування.

Актуальність теми. Одне із завдань менеджменту полягає в створенні організаційної поведінки, творчого інноваційного простору, які стимулюють працівників до ефективного виконання обов’язків. Керівники різних ланок повинні володіти навичками до технологічних і організаційних змін. Важливим є створення спонукальних стимулів для працівників, при застосуванні яких виникає бажання працювати задля досягненню цілей організації. Звідси формується ще одне завдання керівника – підібрати кваліфікований персонал, розро-

бити організаційну структуру, стратегічний напрямок його діяльності, координувати роботу підлеглих, при цьому боротися з непродуктивними витратами часу.

Мета публікації. Систематизувати етапи делегування відповідальності задля ефективного вироблення управлінських рішень відповідно до стратегій їх прийняття на основі дискусійних спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто зауважити, делегування в процесу управління персоналом відбувається лише тоді, коли воно буде підкріплено делегуванням повноважень (прав і відповідальності) та надає працівнику можливості для якісного й ініціативного виконання обов'язків. Однак, делегування не означає, що вищий керівник зовсім відмовляється від прав та обов'язків виконання делегованих питань, він несе повну відповідальність за дії підлеглих, яким він делегував повноваження.

Враховуючи важливість виконання завдань, проаналізуємо процес делегування відповідальності у таблиці 1. Відповідальність означає, що працівник відповідає за результати виконання завдання перед тим, хто передає йому повноваження. При цьому делегування реалізується тільки у випадку прийняття повноважень і властиво – відповідальність не може бути делегована. Керівник не повинен розмежувати відповідальність, перекладаючи її підлеглим. Однак особа, на яку покладають відповідальність за рішення певного завдання, не обов'язково повинна виконувати його особисто, вона може залишатися відповідальним за якісне завершення роботи.

Таблиця 1

Етапи процесу делегування відповідальності

Етапи	Зміст виконання етапу
1. Аналіз функцій, які виконує менеджер.	- особисті і професійні цілі; - очікувані результати і зміни.
2. Вибір завдання, що делегується.	- вибір завдань, що повторюються; - вибір завдань, на виконання яких втрачається багато часу; - вибір завдань, які можуть бути кваліфіковано виконані іншими співробітниками; - підвищення мотивації виконання завдань.
3. Визначення умов делегування.	- визначення обсягу і часу виконання доручення; - оціночні показники (якість, продуктивність); - визначення методів контролю
4. Вибір виконавця.	- аналіз мотивації й компетенції; - вплив виконання доручення на функціонування всього підрозділу.
5. Процес виконання завдання, що делегується.	- необхідна підготовка, інструктаж виконавця; - надання виконавцю необхідної інформації; - визначення разом з ним етапів виконання.
6. Контроль за результатами.	- дотримання діючих правил; - планування етапів контролю; - оцінка виконання.

Джерело: складено автором на основі [1].

Важливим елементом готовності до виконання своїх функцій є вміння брати на себе відповідальність. Особливо це стосується тих випадків, коли рішення приймають в умовах протиріччя поглядів, недостатньої комунікації, при цьому великого значення набувають інтуїція,

передбачення, досвід, довіра до підлеглих. На ефективність делегування повноважень також може впливати стиль роботи менеджера з жорсткими, адміністративними методами управління. Такий керівник намагається одноосібно приймати рішення з більшості питань, а також вимагає від підлеглих чіткого виконання прийнятих ним рішень і особисто проводить тотальний контроль. Відповідно обмежується активність, ініціатива, самостійність, творчий підхід.

З усіх елементів потенціалу людини та групи найбільш складно визначальним є творчий потенціал. Специфіка розумових здібностей людей настільки велика, що виявити рівень інтелекту (досі немає єдності думок про зміст поняття «інтелект» та його вимір) і його особливості з високим ступенем надійності неможливо. Основним шляхом використання цієї складової потенціалу є формування умов для вільної та продуктивної мисленнєвої діяльності, творчої атмосфери. Рівень поінформованості членів колективу про те, що відбувається в організації, значною мірою визначає етику їхніх взаємин, умови для творчості, прояви ініціативи. Відповідно до взаємодії та взаємозалежності персоналу, розглянемо прийняття колективних рішень з різних підстав (див. *рис. 1*).

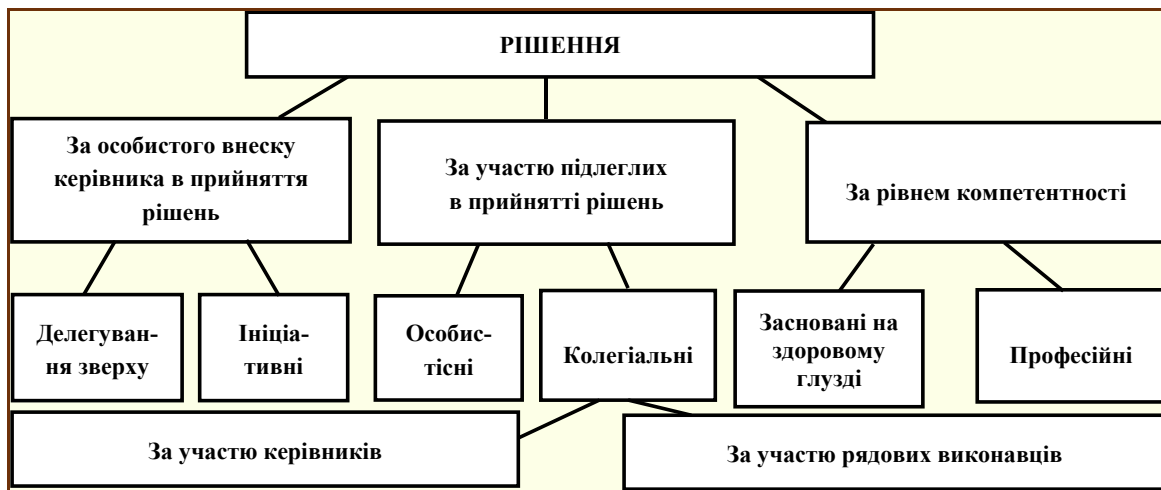

Рис. 1. Класифікація рішень.

Джерело: складено автором на основі [2, с. 83-87]

Зазначимо, що на представленій схемі класифікації рішень протиставляються різні типи рішення, що вимагають професіоналізму, компетентності та обґрунтованості прийнятих рішень, їх всебічної співдії. Також важливо розглядати процес прийняття рішень з використанням різних варіантів стратегій, а саме [2, с. 91]:

- реактивна стратегія пов'язана з пасивним очікуванням змін зовнішнього і внутрішнього середовища організації та реагуванням на ці зміни як на факт, що відбувся;
- активна внутрішня стратегія передбачає підготовку до майбутніх подій, що запобігають змінам у внутрішньому середовищі організації (зміна пріоритетів, перерозподіл ресурсів, структурні реорганізації тощо);
- активна зовнішня стратегія передбачає використання різноманітних можливостей впливати на зовнішнє середовище організації шляхом реклами, контактів із громадськістю, з органами влади та інше;
- стратегія, спрямована на інтеграцію внутрішніх та зовнішніх процесів, передбачає реалізацію активної діяльності груп стратегічного планування, що аналізують тенденції змін, на цій основі виробляють сценарії можливих варіантів розвитку подій та пропозиції досягнення результатів.

Цілі та мотиви людей, які вступають у суперечку при прийнятті рішень, різні: пошук істини, переконання будь-кого, суперечка для перемоги, суперечка заради спору. Успіх спільної інтелектуальної праці залежить від ступеня використання загальних факторів успіху ділового спілкування, а також уваги, яку приділяють такі елементи організації дискусійних спорів:

- 1) вибір теми, проблеми (суперечності) та її формулювання;
- 2) розробка питань для обговорення. Для цього слід визначити фактори, причини, що сприяють та перешкоджають вирішенню проблеми. Цей етап є декомпозицією проблеми;
- 3) розробка сценарію (питання, які виносяться на обговорення, прийоми активізації слухачів, способи залучення та утримання уваги тощо);
- 4) підготовча робота: підвищення рівня ерудиції в актуальній сфері, знайомство та аналіз існуючих точок зору, консультування у фахівців, вироблення власної точки зору, вивчення контингенту учасників дискусії та визначення факторів, що впливають на їхню поведінку;
- 5) вибір керівника за ознаками найбільшої ерудованості, винахідливості, дотепності, вміння вести подібні заходи, залучати слухачів до активного обміну думками;
- 6) дотримання культури суперечки у процесі дискусії: орієнтація на проблему, доброзичливість, вміння слухати та розуміти почуте, прагнення об'єктивності, вміння відокремлювати головне від другорядного, загострювати увагу на елементах співробітництва, а не конфронтації;
- 7) підбиття підсумків дискусії таким чином, щоб зберігалась можливість для подальшої співпраці та була знята емоційна напруга [4, с. 159].

Висновки. Організатори дискусійної суперечки мають забезпечити атмосферу доброзичливості, співробітництва. Процес пошуку рішення та його перебування у такій групі зазвичай забезпечують високе задоволення працею та сприяє згуртуванню колективу та підвищення його продуктивності. Прийняття рішення та аналіз змісту праці видами робіт апарату управління дає можливість менеджеру визначити напрямки їх удосконалення. При цьому забезпечується цільове призначення виконання кожної роботи, правильний розподіл процесу управління на види робіт і окремі операції, закріплення деяких робіт за конкретними виконавцями.

Список використаних джерел:

1. Дяків О.П., Островерхов В.М. Управління персоналом: навч.-метод. посіб. 2-ге вид., переробл. і доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 288 с.
2. Менеджмент: підручник / С.Ю. Бірюченко, К.О. Бужимська, І.В. Бурачек та ін.; під заг. ред. Т.П. Остапчук. Житомир: Вид-во «Рута», 2021. 856 с.
3. Організаційна поведінка / Дон Гелрігел та ін; перекл. з англ. І. Тарасюк. М. Зарицка, Н. Гайдукевич. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 726 с.
4. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 230 с.

Отримано: 17.03.2025

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ПРОВЕДЕННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті розглядаються виклики та можливості індустрії туризму. Ми розглядаємо зелений (сільський) туризм як інноваційний напрямок діяльності домогосподарств у сільській місцевості. Крім того, розвиток сільського туризму може стати чинником створення позитивного іміджу сільської місцевості та може залучити більше інвестицій. Сільські території мають багату культурну та природну спадщину.

Ключові слова: туризм, туристична індустрія, туристична діяльність, сільський зелений туризм, турист, база розміщення.

Актуальність теми. Однією з популярних форм туризму є сільський зелений туризм – перспектива в індустрії туризму, яка пропонує можливості для вирішення багатьох проблем сільського розвитку. Сільський туризм є одним із найважливіших напрямів розвитку села та засобом підвищення рівня життя сільського населення. Головною метою сільського зеленого туризму є створення нового туристичного продукту, який виходить за рамки традиційного уявлення про туристичну пропозицію України, має враховувати природну, історичну та культурну специфіку регіонів, а також значно урізноманітнити традиційні пропозиції України.

Мета публікації – розкрити сучасні тенденції та перспективи розвитку сільського зеленого туризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільський зелений туризм в сучасних умовах розвитку туристичного ринку набуває все більшої популярності. Це один із напрямків сталого розвитку туристичної галузі, який спрямований на захист української природної та культурно-історичної спадщини, сприяння розвитку міжнаціональної толерантності та заохочення людей до активної участі у вирішенні своїх матеріальних проблем, безробітних, а також подолання характерного для клімату України сезонного туристичного продукту.

Слід зазначити, що сільський зелений туризм для України є новим напрямком у туристичній галузі та одним із шляхів розвитку села, який дозволить вирішити низку проблем сільських територій на основі поповнення місцевих бюджетів.

Розвиток сільського зеленого туризму вимагає створення економічних та організаційних передумов, зацікавленості місцевої влади в поширенні цього руху та ефективного використання наявного житлового фонду. Активний розвиток сільського зеленого туризму сприятиме не лише вирішенню завдань, що стоять перед сільською місцевістю, а й створенню конкурентоспроможного туристичного продукту з урахуванням регіональної специфіки, що дозволить забезпечити ефективний розвиток рекреаційної індустрії регіонів.

Для ефективного розвитку та діяльності у сфері сільського зеленого туризму Україні найбільш доцільно перейняти досвід польської сертифікації та категоризації садиб. Вони проводяться кожні два роки на добровільній основі Польською федерацією гостинності сільського туризму, яка надає додаткову рекламну підтримку від цієї федерації. Категорійний поділ для неї є інструментом розробки продукту та контролю якості. Мета поділу на категорії – підвищення якості обслуговування населених пунктів у сільській місцевості, уніфі-

кація маркування об'єктів, рекомендація об'єкта клієнту. Максимальна категорія агросадіб – третя, що відповідає трьом сонцям. Відповідно до польського законодавства садиби для гостей не підлягають обов'язковій стандартизації, але ці приміщення можуть використовуватися лише для надання послуг розміщення відповідно до певних вимог, затверджених розпорядженням Голови Ради Міністрів.

Враховуючи польський досвід, в Україні вже діє система екологічної сертифікації та добровільної категоризації «Зелена садиба», розроблена Всеукраїнською спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму. В основу системи сертифікації покладено принципи зменшення шкідливого впливу підприємства сільського зеленого туризму на довкілля, підтримки народних традицій і ремесел, місцевої економіки, розвитку екологічно чистих видів розваг і відпочинку. Для України також заслуговує на увагу система промоції польських агротуристичних господарств. Польща щорічно видає десятки тисяч каталогів і буклетів про послуги сільського зеленого туризму, розроблених для всіх територіальних рівнів: воєводств, воєводств, гмін і навіть окремих сіл. Перевагою каталогів є насиченість їх конкретною практичною інформацією: ціни, адреси, категорії та типи садіб.

Для України було б доцільно застосувати таке поняття, як «сертифікат туристичного продукту», яке поширене в Європі, особливо в Польщі. Протягом останніх дев'яти років Польська туристична організація організовує конкурс «Кращий туристичний продукт», який має на меті показати найцікавіші та найпривабливіші місця для туристів у Польщі. Щороку найкращі туристичні продукти в Польщі нагороджуються відповідними сертифікатами, що стимулює ефективну діяльність персоналу та організації для забезпечення високого рівня обслуговування клієнтів. Це забезпечить якісне та ефективне надання послуг, а також додатковий стимул для персоналу організації високого рівня якості обслуговування споживачів туристичних послуг, зокрема сільського зеленого туризму та вплине на ефективний подальший розвиток цього виду туризму в Україні.

Неодмінним фактором успішного розвитку сільського зеленого туризму є рекламно-інформаційні видання, які дозволять сільському зеленому туризму ефективно займатися відродженням села та економіки в цілому.

Основними напрямками ефективного розвитку сільського зеленого туризму в Україні з урахуванням світового досвіду мають стати: створення сприятливих умов для отримання податкових пільг і кредитів власникам приватних садіб, реклама сільськогосподарських послуг, випуск різноманітних путівників, поширення різноманітних видів агротуристичного бізнесу, в тому числі спеціалізованого туризму

Список використаних джерел:

1. Анопрієнко В.О. Рекреаційна інфраструктура як основна складова рекреаційного простору регіону. *Ефективна економіка*. 2012. № 10. С. 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1469> (дата звернення: 20.07.2022).
2. Бойко В.О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 58–65.
3. Бойко В.О., Ключник А.В., Півнюова Л.В. Зміцнення конкурентоспроможності підприємств екологічного (зеленого) туризму. *Вісник Херсонського Національного Технічного Університету*. 2020. № 3. С. 213–222. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2020.3.28>
4. Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 57–65.

5. Огієнко А.В., Огієнко М.М., Яковунік О.В. Регіональний туристично-рекреаційний потенціал: теоретичні аспекти. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 50. С. 80–85.
6. Стратегія розвитку Івано-Франківської області на 2021–2027 роки. Івано-Франківськ. 2020. URL: <https://orada.if.ua/wp-content> (дата звернення: 10.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Богдана ОПРЯ

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6751-1030>

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ТА СОЦІАЛЬНА ІНКЛЮЗІЯ В КОМУНІКАЦІЯХ У ТУРИЗМІ

Гендерна рівність та соціальна інклюзія в комунікаціях у туризмі сприяють створенню доступного та комфортного середовища для всіх мандрівників незалежно від статі, національності чи фізичних можливостей. Використання інклюзивної мови та недискримінаційного підходу допомагає розширити туристичну аудиторію та підвищити якість обслуговування.

Ключові слова: гендерна рівність, соціальна інклюзія, комунікація, туризм.

Актуальність теми. Гендерна рівність та соціальна інклюзія в комунікаціях у туризмі набувають все більшого значення в сучасному світі, адже туристична галузь є не лише економічним, а й соціокультурним явищем. Врахування принципів рівноправності та доступності у маркетингових стратегіях, обслуговуванні клієнтів і формуванні туристичних продуктів сприяє створенню комфортного середовища для всіх мандрівників незалежно від статі, віку, фізичних можливостей чи соціального статусу. Такий підхід не лише підвищує якість туристичних послуг, а й сприяє сталому розвитку галузі, відкриваючи нові можливості для залучення ширшої аудиторії.

Метою дослідження є аналіз та впровадження принципів гендерної рівності та соціальної інклюзії в комунікаціях у сфері туризму для створення відкритого, доступного та комфортного середовища для всіх туристів незалежно від їхніх соціальних чи фізичних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерна рівність та соціальна інклюзія в комунікаціях у туризмі відіграють ключову роль у створенні відкритого, доступного та комфортного середовища для всіх мандрівників. Усунення бар'єрів між різними групами населення, підвищення їхньої видимості та врахування їхніх потреб сприяє формуванню більш справедливого суспільства. Важливо розуміти, що дезінформація часто використовує соціальні розбіжності, створюючи поділ на «своїх» та «інших», що може впливати на демократичні процеси, суспільні настрої та навіть результати виборів. Саме тому підхід GESI (Gender Equality and Social Inclusion) допомагає розширити доступ до туристичних послуг, ставлячи у фокус людину, а не її вік, стать чи національність.

Коли людина в кріслі колісному бачить себе у рекламній кампанії, урядовій ініціативі чи серед потенційних учасників заходу, вона відчуває включеність у суспільство, що посилює її довіру до туристичних брендів і послуг. За даними дослідження *Unrealized Potential*, усунення гендерної нерівності в оплаті праці може збільшити людський капітал, який гене-

рують жінки, на 21,7%, а загальне зростання сукупного багатства – на 14%. Це, у свою чергу, зменшує соціальну напругу та підвищує рівень економічної стабільності. Однак, навіть після ратифікації Стамбульської конвенції рівень комунікації щодо домашнього насильства залишається низьким, а гендерні стереотипи продовжують існувати.

Актуальна комунікація в туризмі має бути гнучкою, чутливою до потреб різних груп і готовою до адаптації. При підготовці анонсів, пресрелізів, дописів чи подій важливо швидко й ефективно надавати доступ до інформації, аналізувати поточну ситуацію та реагувати на неї. Регулярне тестування аудиторії (опитування про рівень задоволеності сервісом, потреби, джерела отримання інформації, звички проведення вільного часу) допомагає покращити якість комунікації. Використання штучного інтелекту для аналізу аудиторії дозволяє краще розуміти її потреби, забезпечуючи більш персоналізований і доступний підхід до туристичного маркетингу [1].

Комунікація у сфері туризму має кілька рівнів, які допомагають ефективно доносити інформацію до аудиторії. Перший рівень – це факти, які забезпечують основу для будь-якого повідомлення. Другий рівень – це меседжі, що формують ключові тези та пояснюють значення фактів. Третій рівень – це комунікація порядку денного, яка визначає, на чому варто зосередити увагу суспільства. І нарешті, четвертий рівень – це наративи, які вибудовують історію навколо певної теми, надаючи їй контекст і емоційну глибину.

Наративи можуть бути різних видів. Короткі наративи передають прості, але потужні повідомлення. Наративи «серіаліті» розгортаються у кількох етапах, дозволяючи глибше розкрити тему. Гранд-наративи бувають двох типів: ті, що описують нашу ідентичність (хто ми є), і ті, що відображають наші виклики (з чим ми стикаємось). У комунікації про вразливі групи особливо важливо використовувати персональні історії. Розповідь про одну людину, її шлях, труднощі та досягнення дозволяє глибше занурити аудиторію в тему. Важливо, щоб історія мала чітку структуру: розвиток, кульмінацію, спад і розв'язку.

Для максимального охоплення аудиторії необхідно забезпечити широкий розголос, залучаючи блогерів, журналістів та соціальні медіа. Використання сторітелінгу допомагає створити емоційний зв'язок із читачем. Хороша історія повинна викликати емоції, мати чітку структуру (твердження, аргументи, висновок) та не займати надто багато часу для сприйняття (оптимально до 15 хвилин). Структурування тексту, розбиття на логічні блоки, виділення головних моментів роблять подачу інформації зручною та ефективною. Окрім того, важливо наповнювати історію персонажами, що додає їй автентичності та емоційної глибини.

Сучасні технології, зокрема штучний інтелект, відкривають нові можливості для створення візуальних елементів, які доповнюють текст та роблять комунікацію більш привабливою. Візуалізація допомагає аудиторії краще зрозуміти суть повідомлення, підсилює емоційний ефект та забезпечує довшу взаємодію з контентом. Таким чином, поєднання правильної структури, якісного контенту та технологічних рішень робить комунікацію в туризмі більш ефективною, інклюзивною та впливовою [2].

Чутливі комунікації – це не просто спосіб висвітлення соціально значущих тем, а перелусім вияв поваги до гідності кожної людини. Чутливими називають теми, які стосуються тих груп населення, що довгий час залишалися поза увагою суспільства та медіа, або ж їхній життєвий досвід супроводжувався дискримінаційними уявленнями. Це, зокрема, теми про людей елегантного віку, представників етнічних спільнот, ЛГБТІК+ спільноти та осіб з інвалідністю. Для того щоб висвітлення цих питань було коректним, необхідно залучати до ко-

мунікації самих представників цих груп, адже вони найкраще можуть розповісти про власний досвід. Журналістський матеріал на чутливі теми має ґрунтуватися не на пошуку сенсацій, а на толерантному та доступному інформуванні суспільства.

Важливо дотримуватися ключових принципів у створенні матеріалів на чутливі теми. Насамперед необхідно використовувати коректну лексику, аргументовано викладати факти та аналізувати можливий вплив матеріалу на його героїв. Важливо уникати емоційної забарвленості, стереотипного мислення та упереджень, акцентуючи увагу на правах людини. Медіа відіграють вирішальну роль у формуванні громадської думки. Наприклад, ефект «Скаллі», коли після виходу на екрани серіалу *Секретні матеріали* зросла кількість жінок у STEM-професіях, доводить, що позитивні приклади у медіапросторі можуть впливати на кар'єрні вибори та суспільне сприйняття гендерних ролей. Саме тому принцип різноманіття та інклюзії має бути врахований у створенні будь-якого контенту.

Позитивним прикладом реалізації цих принципів є Стратегія різноманіття та інклюзивності компанії *Starlight Media*, ухвалена у 2020 році. Вона передбачала навчання команд, розвиток корпоративної культури різноманіття, залучення представників різних спільнот до створення контенту. Безбар'єрна комунікація базується на кількох важливих принципах: спочатку людина (наприклад, «людина з інвалідністю», а не «інвалід»), уникнення маскувальних слів і метафор, коректне використання фемінітивів для позначення професій та соціальних ролей жінок. Не варто драматизувати або перебільшувати, наприклад, вживати фрази «страждає від психічного розладу» – краще використовувати нейтральну термінологію. Дотримання цих правил сприятиме створенню більш відкритого та інклюзивного інформаційного простору, де кожна людина відчуватиме свою цінність та рівноправність [3].

Фемінітиви досі не є популярними через глибоко вкорінені стереотипи про меншовартість ролі жінки в суспільстві, що історично обмежувало її можливості для самореалізації. Важливо пам'ятати, що більшість своїх прав жінки здобули лише за останні 100 років, і цей процес ще триває. Мова, як живий організм, відображає соціально-рольові відносини між жінками та чоловіками, тому її адаптація до сучасних реалій є важливим етапом на шляху до гендерної рівності. Успішні кейси комунікації демонструють, що коректне ставлення до жінок у публічному просторі та забезпечення їхньої видимості у медіа сприяє формуванню справедливішого суспільства. Гендерна рівність означає врахування прав і потреб як чоловіків, так і жінок, адже рівність – це не про тотожність, а про створення умов, які враховують потреби різних груп населення та забезпечують рівні можливості для всіх [4].

Висновки. Гендерна рівність та соціальна інклюзія в комунікаціях у туризмі є важливими складовими формування відкритого, справедливого та сучасного суспільства. Коректна та чутлива комунікація сприяє подоланню дискримінаційних уявлень, забезпечує видимість усіх груп населення та враховує їхні потреби. Вплив медіа на формування громадської думки є значним, тому використання інклюзивної мови, правильного висвітлення соціально важливих тем та залучення різних спільнот до створення контенту допомагає формувати толерантний інформаційний простір. Важливо розуміти, що рівність – це не про однаковість, а про врахування різних потреб і створення рівних можливостей для всіх. Розвиток суспільства неможливий без поваги до людської гідності, а тому гендерночутлива та інклюзивна комунікація є не просто етичним стандартом, а необхідністю, що сприяє сталому розвитку та зміцненню демократичних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Що таке гендерна рівність та соціальна інклюзія та чому це важливо. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/lesson/seria-1-so-take-genderna-rivnist-ta-socialna-inkluzia> (дата звернення: 10.03.2025).
2. Наративи в комунікаціях. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/lesson/seria-2-narativi-v-komunikaciah-data-driven-approach-u-komunikaciah-sodo-gendernoi-rivnosti-ta-socialnoi-inkluzii> (дата звернення: 11.03.2025).
3. Як комунікувати на чутливі теми в медіа. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/lesson/seria-3-ak-komunikuvati-cutlivi-temi-v-media> (09.03.2025).
4. Гендерна рівність у комунікації. URL: <https://osvita.diia.gov.ua/courses/lesson/seria-4-genderna-rivnist-u-komunikacii> (дата звернення: 11.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Станіслав ПРИДЕТКЕВИЧ

кандидат географічних наук,

старший викладач кафедри географії та методики її викладання

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6139-0442>

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ У ВИКЛАДАННІ КУРСУ «ЗАГАЛЬНЕ ЗЕМЛЕЗНАВСТВО»

Розглянуто інтерактивні методи навчання як засіб підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу у курсі «Загальне землезнавство». Проаналізовано можливості використання дискусій, рольових ігор, кейс-методу, картографічного моделювання та цифрових технологій при вивченні різних змістових складових загального землезнавства. Акцентовано увагу на перевагах застосування інтерактивних підходів для розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та наукової обґрунтованості знань здобувачів освіти.

Ключові слова: інтерактивні методи, загальне землезнавство, географічна освіта.

Актуальність теми. Сучасна географічна освіта вимагає активного впровадження інтерактивних методів навчання, які дозволяють підвищити якість засвоєння знань, розвивати пізнавальну активність здобувачів освіти і формувати практичні навички. У контексті викладання курсу «Загальне землезнавство» для здобувачів вищої освіти інтерактивні методи сприяють кращому розумінню складних географічних процесів, взаємозв'язків між компонентами геосистем та впливу людської діяльності на природне середовище.

Проблематику дослідження інтерактивних методів навчання в географії розглянуто у низці наукових праць [1–5]. С. Решетченко та Т. Скубарєва, які зазначають, що інтерактивні методи сприяють формуванню навичок самостійного опрацювання нової інформації, розвитку здібностей та вмінь, які допомагають адаптуватися до складних і непередбачуваних ситуацій. Вирішення проблемно-пошукових ситуацій засвоєння учнями знань з географії, на їх думку, проходить ефективніше, що робить навчання доступним, успішним та цікавим [4]. В. Яковлева та А. Проценко акцентують увагу на тому, що такі методи дозволяють створювати умови для успішного навчання, засвоєння інформації, позитивних емоцій, мотивації до навчальної діяльності, формування навичок групової роботи та розвитку творчих здібностей

[5]. О. Данілова та О. Мацевко досліджують інноваційні технології в процесі викладання географії у базовій та профільній школі. Вони зазначають, що використання сучасних інноваційних технологій забезпечує можливість досягнення ефективного результату в розвитку особистісних якостей учасників освітнього процесу, а також сприяє розвитку пізнавальної активності здобувачів освіти. Загалом більшість сучасних публікацій акцентують увагу на можливостях застосування інтерактивних методів навчання географії у ЗЗСО [1; 3–5], або узагальнено описані для ЗВО [2], натомість їх використання при викладанні географічних дисциплін у ЗВО залишається поза увагою.

Мета дослідження полягала у визначенні ефективності застосування інтерактивних методів у процесі викладання курсу «Загальне землезнавство» та розробка рекомендацій щодо їх впровадження у освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування інтерактивних методів у викладанні курсу «Загальне землезнавство» дозволило виявити низку позитивних змін у освітньому процесі. Аналіз ефективності інтерактивних методів базувався на опитуванні здобувачів вищої освіти, спостереженні за їхньою активністю під час занять та аналізі їхніх навчальних досягнень. Значно підвищився рівень залученості здобувачів до освітнього процесу. Вони стали активнішими під час обговорень, групових проєктів та практичних завдань. Використання рольових ігор, круглих столів, ситуаційних задач та кейс-методу сприяло розвитку критичного мислення та вмінню вирішувати проблеми, особливо у темах, пов'язаних із впливом антропогенних чинників на географічне середовище.

Покращення засвоєння навчального матеріалу спостерігалось у різних тематичних блоках курсу. Так, при вивченні теми «Загальне землезнавство як наука» ефективним виявилось застосування методів активного обговорення та дебатів, що сприяло формуванню наукового світогляду здобувачів вищої освіти. Використання віртуальних моделювань та астрономічних симуляцій допомогло краще зрозуміти вплив космічних чинників на географічну оболонку. Практичні вправи з картографічним моделюванням та інтерактивними ПС-ресурсами сприяли розвитку просторового мислення під час вивчення масштабу і зображення поверхні Землі. Теми, пов'язані з атмосферою та кліматичними процесами, ефективно засвоювалися завдяки інтерактивним лабораторним роботам, аналізу кліматичних карт і моделювання змін клімату. Віртуальні дослідження гідрологічних об'єктів та тестування підвищили рівень розуміння теми гідросфери. Рольові ігри, такі як геологічна експедиція, та 3D-моделювання рельєфу дозволили здобувачам краще засвоїти особливості тектонічних процесів при вивченні літосфери та рельєфоутворення. Дискусії, аналіз екологічних кейсів та розробка екологічних стратегій сприяли формуванню екологічної свідомості при вивченні біосфери та ґрунтового покриву. Робота з ПС, картографічне моделювання та інтерактивні проєкти допомогли здобувачам краще зрозуміти горизонтальну структуру географічної оболонки тощо.

Мотивація здобувачів до навчання значно зросла завдяки використанню цифрових технологій, інтерактивних симуляцій та онлайн-платформ. Запровадження прес-конференцій, вікторин та інтерактивних квестів, підвищило рівень внутрішньої мотивації здобувачів до самостійного опрацювання матеріалу. Крім того, розвиток навичок співпраці та комунікації став помітним завдяки роботі в малих групах та участі у колективних проєктах. Інтерактивні дискусії сприяли формуванню вміння аргументовано висловлювати думки та аналізувати інформацію з різних джерел.

Аналіз оцінювання навчальних досягнень показав, що здобувачі, які навчалися із застосуванням інтерактивних методів, отримали на 15–20% вищі результати за МКР порівняно з попередніми групами, які навчалися традиційними методами. Письмові завдання цих здобувачів вищої освіти мали чіткішу структуру, логічно побудовані аргументи та демонстрували застосування аналітичних підходів у розв’язанні географічних задач.

Результати дослідження підтвердили ефективність інтерактивних методів навчання у викладанні курсу «Загальне землезнавство». Вони сприяють не лише кращому засвоєнню матеріалу, а й розвитку критичного мислення, підвищенню мотивації, покращенню навичок співпраці серед здобувачів та загалом розвиток *soft skills*. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розробку комбінованих методик інтеграції різних форм інтерактивного навчання у географічну освіту.

Висновки. Застосування інтерактивних методів навчання при викладанні курсу «Загальне землезнавство» підтвердило їх ефективність у підвищенні якості засвоєння навчального матеріалу, розвитку критичного мислення та формуванні практичних навичок. Їх використання сприяло активному залученню здобувачів вищої освіти до навчального процесу, підвищило їх мотивацію та дало змогу глибше усвідомити взаємозв’язки між компонентами географічної оболонки. Результати дослідження засвідчили значне покращення академічних досягнень здобувачів, а також розвиток їх комунікативних та аналітичних здібностей. Враховуючи отримані результати, подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення методики інтеграції інтерактивних підходів у вищу географічну освіту та адаптацію їх до цифрового освітнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Данілова О.М., Мацевко О.Р. Використання інтерактивних методів на уроках географії в умовах дистанційного навчання. URL: https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2918/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 12.03.2025).
2. Остапчук Д., Мирончук Н. Інтерактивні методи навчання у вищих навчальних закладах. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном: збірник наукових праць / за заг. ред. д.п.н., проф. С.С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н.М. Мирончук*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2014. С. 140–143. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/13837/1/17.pdf>
3. Пемпусь М.І. Майстер-клас «Використання інтерактивних методів на уроках географії». URL: <https://vseosvita.ua/library/majster-klas-vikoristanna-interaktivnih-metodiv-na-urokah-geografii-409995.html> (дата звернення: 13.03.2025).
4. Решетченко С., Скубарєва Т. Інтерактивні методи навчання як засіб успішної навчальної діяльності учнів. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2021. № 33. С. 62–68. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2021-33-07>
5. Яковлева В.А., Проценко А.В. Інтерактивні методи та їх використання в процесі вивчення географії. *Theories of world science and technology implementation*. 2023. С. 197–200. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36762/> (дата звернення: 14.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЛОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У роботі розкривається роль штучного інтелекту в ділових комунікаціях, у тому числі його вплив на автоматизацію процесу, персоналізацію та ефективність корпоративної взаємодії. Акцентовано увагу на ключових сервісах штучного інтелекту, таких як чат-боти, прогнозна аналітика та оптимізація внутрішньої комунікації, які спрямовані на вирішення таких проблем, як безпека даних, етичні проблеми та алгоритмічні упередження. У дослідженні також обговорюються майбутні перспективи штучного інтелекту для покращення ділового спілкування, наголошується на необхідності його відповідального впровадження та адаптації до технологічного прогресу.

Ключові слова: штучний інтелект, ділова комунікація, автоматизація, чат-боти, прогнозна аналітика, персоналізація, захист даних, етичний штучний інтелект, корпоративна взаємодія, імплементація штучного інтелекту.

Актуальність теми. Штучний інтелект (ШІ) відіграє все більш значущу роль у сфері ділової комунікації, змінюючи способи взаємодії між компаніями, співробітниками та клієнтами. Його використання сприяє автоматизації рутинних процесів, підвищенню ефективності спілкування та персоналізації взаємодії. Ділова комунікація охоплює широкий спектр процесів, включаючи переговори, обслуговування клієнтів, внутрішню координацію команди та маркетингову взаємодію. З розвитком технологій компанії активно інтегрують ШІ в ці процеси для оптимізації роботи та підвищення конкурентоспроможності.

Метою цієї статті є аналіз основних аспектів використання ШІ в діловій комунікації, його переваг, викликів та перспектив розвитку. Завдання дослідження включають:

- Аналіз ролі ШІ у вдосконаленні ділового спілкування.
- Визначення основних переваг впровадження ШІ у бізнес-комунікацію.
- Огляд викликів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту.
- Дослідження перспектив розвитку ШІ у сфері ділового спілкування.

Виклад основного матеріалу дослідження. ШІ дозволяє автоматизувати рутинні комунікаційні завдання, такі як відповіді на типові запитання клієнтів за допомогою чат-ботів, планування зустрічей та управління електронною поштою. Наприклад, інтеграція чат-ботів у систему обслуговування клієнтів скорочує час відповіді та підвищує рівень задоволеності користувачів. Чат-боти, які використовують обробку природної мови (NLP), можуть вести розмови, аналізувати запити та забезпечувати швидку й ефективну взаємодію з клієнтами. Вони також можуть працювати 24/7, що значно покращує доступність сервісу.

Сучасні системи ШІ аналізують великі обсяги даних про клієнтів і дозволяють налаштовувати індивідуальні рекомендації. Завдяки машинному навчанню бізнес може пропонувати персоналізовані продукти та послуги, що підвищує лояльність клієнтів. Наприклад, електронні розсилки на основі ШІ можуть адаптувати контент відповідно до попередньої поведінки користувача, роблячи комунікацію більш ефективною. Алгоритми прогнозування також допомагають визначити найкращий час для надсилання повідомлень, підвищуючи відкриття та залученість.

ШІ здатний аналізувати великі обсяги інформації в режимі реального часу, що дозволяє компаніям приймати обґрунтовані рішення на основі актуальних тенденцій. Наприклад, аналіз поведінки користувачів у соціальних мережах допомагає визначати нові маркетингові стратегії.

Використання інструментів аналітики на основі ШІ дозволяє компаніям прогнозувати поведінку споживачів, аналізувати ринок та виявляти потенційні проблеми задовго до їхнього виникнення. Використання ШІ допомагає вдосконалювати корпоративну комунікацію, автоматизуючи роботу внутрішніх систем управління інформацією. Інтелектуальні віртуальні асистенти можуть спрощувати комунікацію між співробітниками та покращувати взаємодію в командах. Наприклад, цифрові помічники, такі як Microsoft Copilot або Google Bard, допомагають співробітникам швидше знаходити необхідну інформацію, готувати документи та управляти робочими процесами.

Переваги застосування ШІ в бізнес-комунікації:

- Підвищення ефективності – ШІ значно скорочує час виконання рутинних завдань, дозволяючи співробітникам зосередитися на стратегічно важливих аспектах.
- Поліпшення якості обслуговування клієнтів – автоматизація забезпечує швидке й точне реагування на запити.
- Зменшення витрат – використання ШІ допомагає скоротити витрати на персонал та ресурси, оскільки багато завдань виконуються автоматично.
- Розширення можливостей аналітики – компанії отримують доступ до глибшої аналітики про клієнтів і ринок, що дозволяє приймати більш обґрунтовані рішення.

Попри численні переваги, застосування ШІ в бізнес-комунікаціях супроводжується певними труднощами:

- Загроза безпеці даних – використання ШІ потребує ретельного захисту інформації від кібератак та витоків.
- Етичні питання – виникає необхідність розробки політик щодо відповідального використання ШІ в спілкуванні.
- Можливі помилки алгоритмів – неточності в аналізі даних можуть призвести до неправильних рішень або упереджених висновків.
- Опір змінам – співробітники можуть відчувати занепокоєння через автоматизацію робочих процесів, що вимагає належного управління змінами в організації.

Майбутнє ШІ в діловій комунікації пов'язане з подальшим удосконаленням алгоритмів, підвищенням рівня персоналізації взаємодії та впровадженням нових технологій, таких як обробка природної мови та емоційний ШІ. Передбачається, що в найближчі роки ШІ стане ще більш інтегрованим у бізнес-процеси, забезпечуючи ефективні та інноваційні комунікаційні рішення.

Висновки. Штучний інтелект відіграє ключову роль у трансформації ділової комунікації, сприяючи автоматизації, підвищенню ефективності та покращенню взаємодії між бізнесом та клієнтами. Водночас важливо враховувати виклики, пов'язані з етичними аспектами та безпекою даних, щоб ефективно використовувати потенціал ШІ у сфері комунікацій.

Список використаних джерел:

1. Davenport T., Ronanki R. Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review. 2018.

2. Getchell K. M., Carradini S., Cardon P. W., Fleischmann C., Ma, H., Aritz J., Stapp J. Artificial Intelligence in Business Communication: The Changing Landscape of Research and Teaching. *Business and Professional Communication Quarterly*. 2022. № 85(1). Pp. 7–33. DOI: <https://doi.org/10.1177/23294906221074311>
3. Abbass H. A. Social integration of artificial intelligence: Functions, automation allocation logic and human-autonomy trust. *Cognitive Computation*. 2019. № 11(2). Pp. 159–171. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12559-018-9619-0>
4. Naidoo J., Dulek R. E. Artificial intelligence in business communication: A snapshot. *International Journal of Business Communication*. 2022. № 59(1). Pp. 126–147. DOI: <https://doi.org/10.1177/2329488418819139>
5. Tambe P., Cappelli P., Yakubovich V. Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review*. 2019. № 61(4). Pp. 15–42. DOI: <https://doi.org/10.1177/0008125619867910>

Отримано: 17.03.2025

Вадим СЕМЕНДЯК

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3405-7684>

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Якщо розглядати роботу керівника, то значна його частина знаходиться під впливом скритих та явних протиріч та протистоянь, ігнорування яких приводять до виникнення та розгортання конфліктів.

Ключові слова: конфлікт, вирішення конфліктів, менеджер, конфлікт в організації, учасники конфлікту.

Актуальність теми. В сучасних умовах проблема ефективного управління конфліктами на підприємствах набуває актуальності не тільки в плані покращення соціально-психологічного та емоційного міжособистісної взаємодії, але й являється необхідною складовою успішної ділової взаємодії між працівниками в колективі. В будь-якому, навіть самому зближеному колективі час від часу можуть виникати конфлікти.

Сьогодні ні кому не потрібно доводити, що проблема, пов'язана з вивченням конфліктів має право на існування. До проблем виникнення та ефективного вирішення конфліктів, проведення переговорів та пошуку компромісу проявляють великий інтерес не тільки професійні менеджери та психологи а також соціологи, політики, керівники, соціальні працівники, словом всі ті, хто в своїй практичній діяльності пов'язаний з проблемами взаємодії співробітників в організації.

Проблемі виникнення та розв'язанню конфліктів, вивченню їх причин та шляхів вирішення присвятили свої праці Аніщенко, В.О., Воднік В.Д., Жаворонкова Г.В., Зінчина О.Б., Калінкіна І.В., Ложкин Г.В., Мороз О.В., Орбан-Лембрик Л.Е., Пірен М.І., Савчук, Л.М., Терещенко В.К, Хміль Ф.І., Череп А.В. та інші. При цьому велика частина з них детально описує характеристики конфліктів, їх класифікацію та функції в життєдіяльності окремого працівника та колективу та суспільства в цілому.

Мета публікації. Головною метою даного дослідження розробити рекомендації щодо вдосконалення системи управління конфліктними ситуаціями та розробити шляхи їх подолання.

Виклад основного матеріалу. В історії управлінської думки конфлікт в організаціях різних форм власності та за різних часів та розвитку суспільно-економічних відносин мали різноманітне трактування. Теоретика відомої школи наукового менеджменту та адміністративної школи (Ф. Тейлор, М. Вебер та інші) розглядали конфлікт як явище, яке не бажане для організації. Спираючись на праці даних авторів, конфліктів в організаціях потрібно уникати або негайно вирішувати їх. Основне завдання яке стою то перед керівництвом та топ-менеджментом в цьому випадку зводиться до розробки правил та оптимальної структури для організації, які сприятимуть усуненню умов, які сприятимуть появі конфлікту, та будуть використанні для вирішення проблем які виникають.

Сучасна точка зору базується на виправданому підході, коли конфлікт визнається нормою суспільного життя та життєдіяльності організації. Відповідно до такого підходу, конфлікт вже не розглядається як патологія або аномалія людської взаємодії в організації, конфлікт це не обов'язково погано існують випадки коли його виникнення позитивно впливає на діяльність організації. Наслідком виправданого підходу в конфліктології являється висновок про те, що кожна з конфліктуючих сторін по-своєму права, та має свою «правду». Тому в практиці вирішення конфліктної ситуації частіше за все шукають компроміс як вихід, здатний задовольнити обидві сторони. Зазвичай, якщо керівництво нехтує поглядами однієї зі сторін конфлікту або обирає сторону однієї зі сторін це призводить до затягування конфлікту та відчуття пригнічення [1].

В багатьох ситуаціях конфлікт допомагає виявити різноманітність точок зору, які в стандартних робочих ситуаціях виявити просто не можливо. При цьому здійснюється активний пошук альтернатив для рішення виникаючих проблем в колективі, а також дає додаткову інформацію, що дозволяє зробити процес прийняття рішення більш ефективним. Крім того варто зазначити, що в співробітників з'являється можливість виразити своє справжнє відношення до конфліктної ситуації і тим самим задовольнити особисті потреби в повазі та владі [2].

Серед причин виникнення організаційних конфліктів зазвичай виділяють наступні:

1) загальний характер правил, регламентів як таких. Ця некоректність дозволяє суб'єктивно інтерпретувати регламенти, що приводить до помилок, знижує ефективність роботи організації та розмиває його структуру. Наприклад, розподіл функціональних обов'язків може бути не вимірним, найбільш працелюбні працівники отримують від керівництва все більше і більше завдань;

2) об'єктивне розходження цілей та інтересів працівників та різних структурних підрозділів в організації, для усунення цього недоліку керівництво організації має довести до усіх працівників цілі, місію та стратегію діяльності організації та намагатись підпорядкувати особисті цілі загальнокорпоративним;

3) група причин, що носять суб'єктивний характер:

- організаційно-управлінські недоліки керівника, обумовлені порушенням або невиконанням ним своїх організаційних, розпорядчих, управлінських функцій, в підлеглих виникає не бажання підкорятись керівнику який сам не дотримується загальних правил;
- правові порушення законів, прав, фінансової дисципліни як зі сторони керівника, так і зі сторони колективу;

– психологічні, психологічна несумісність, насторожена негативна установка [3].

До початку конфлікту необхідно співпадіння трьох умов:

- 1) один з учасників конфлікту активно та усвідомлено діє, наносячи втрату психологічну, моральну або фізичну;
- 2) другий учасник має усвідомити, що ці дії дійсно направлені проти нього;
- 3) другий учасник розпочинає дії у відповідь [4].

Висновки. Аналіз показує, що більшість наукових публікацій з менеджменту та конфліктології називають основними джерелами конфлікту в організації базове протиріччя між існуючи формальними та неформальними зв'язками. Нажаль, до цього часу не існує єдиної думки, щодо того які зв'язки є більш впливовими нормаль чи неформальні. Доволі часто на практиці зустрічається ситуація коли конфлікти які виникли через неформальні зв'язки доволі складніше вирішити.

Конфлікт, як і будь-яке соціально-психологічне явище, може бути розглянуте як структура та як процес, протікаючи в часі. Відповідно, він має проходити певні етапи виникнення, протікання та завершення. Для полегшення аналізу конфлікту зазвичай виділяють наступні періоди його розвитку: перед конфліктний, конфліктний, після конфліктний.

Список використаних джерел:

1. Воднік В.Д. Конфлікти в трудовому колективі: причини, шляхи попередження та розв'язання. *Бюлетень НСПП*. 2022. № 11. С. 50–54.
2. Жаворонкова Г.В. Управління конфліктами. Київ: Кондор, 2020. 172 с.
3. Зінчина О.Б. Конфліктологія. Харків: ХНАМГ, 2019. 164 с.
4. Череп А.В., Григорович Л.С. Огляд методів оцінки ефективності управління підприємством. *Бізнес Інформ*. 2018. № 12. С. 430–434.

Отримано: 17.03.2025

Іван СЕМЕНЕЦЬ

кандидат економічних наук, доцент,
декан природничо-економічного факультету
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2928-7979>

АНАЛІЗ ВИКОНАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

У публікації розкрито теоретичні засади виконання природи місцевих бюджетів та проведено аналіз їх виконання за доходами та видатками на прикладі бюджету Кам'янець-Подільської об'єднаної територіальної громади в умовах воєнного стану.

Ключові слова: видатки місцевих бюджетів, доходи місцевих бюджетів, місцеві бюджети, структура видатків місцевих бюджетів, структура доходів місцевих бюджетів.

Актуальність теми. Економічна основа та стабільність розвитку країни в значній мірі залежить від ступеню розвитку фінансової спроможності та автономності окремих її територій, що реалізується через формування та виконання місцевих бюджетів. Які є фінансовою запорукою дієздатної та ефективної місцевої влади. Аналіз виконання місцевих бюджетів за

доходами та видатками є важливим етапом для провадження ефективної політики соціально-економічного розвитку регіонів.

Метою публікації є аналіз виконання місцевого бюджету Кам'янець-Подільської міської територіальної громади (далі МТГ) в умовах воєнного стану з метою визначення заходів щодо його оптимізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позитивний вплив на розвиток регіонів України має фінансова децентралізація, яка створила умови для розширення повноважень органів місцевого самоврядування шляхом досягнення ними фінансової автономності та ефективності використання ресурсів з врахуванням специфічних внутрішніх потреб кожної громади та спрямування їх на підвищення добробуту регіонів.

Відповідно до ст. 5 Бюджетного кодексу України місцеві бюджети є невід'ємною складовою бюджетної системи держави [1].

У відповідності до Закону України «Про місцеве самоврядування» місцеві бюджети позиціонуються як план утворення й використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування [2].

Реальна фінансова самодостатність регіонів можлива лише за наявності достатніх власних дохідних джерел. В аналізованому періоді виконання бюджету Кам'янець-Подільської МТГ коливалось в межах 102,6% в 2024 р. до 107,5% в 2022 році [3].

Таблиця 1

Склад та структура доходів бюджету Кам'янець-Подільської МТГ

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р.		2024 р.		Відхилення 2024 р. від 2021 р.	
	сума, млн. грн.	струк- тура,%	сума, млн. грн.	струк- тура,%	сума, млн. грн.	струк- тура,%	сума, млн. грн.	струк- тура,%	сума, млн. грн.	в %
Податкові надходження	553,3	43,96	829,4	71,12	876,7	73,36	819,3	62,61	266,0	148,1
Неподаткові надходження	65,3	5,19	59,0	5,06	67,3	5,63	81,3	6,21	16,0	124,5
Доходи від операцій з капіталом	1,3	0,10	0,1	0,01	1,5	0,13	1,7	0,13	0,4	130,8
Офіційні трансферти	636,6	50,59	275,9	23,66	247,6	20,72	403,0	30,80	-233,6	63,3
Цільові фонди	1,9	0,15	1,8	0,15	1,9	0,16	3,3	0,25	1,4	173,7
Всього	1258,3	100	1166,3	100	1195,0	100	1308,6	100	50,3	104,0

Джерело: сформовано автором на основі [3]

Аналізуючи склад та структуру доходів бюджету Кам'янець-Подільської МТГ (табл. 1) слід відмітити, що прослідковується поступове зростання доходів громади на 50,3 млн. грн. (4%) в аналізованому періоді. При цьому відбулися суттєві структурні зміни по статтях доходів. Так, якщо в 2021 р. переважна частина надходжень складалася з офіційних трансфертів 636,6 млн. грн. (50,59% в структурі), то в 2024 р. основну частину надходжень до бюджету складають вже податкові надходження 819,3 млн. грн. (62,61% в структурі), сума офіційних трансфертів скоротилась до 403,0 млн. грн. (30,8% в структурі), що

свідчить про зростання рівня фінансової самостійності громади. В свою чергу зростання податкових надходжень пояснюється активізацією бізнесу в регіоні за рахунок діяльності вимушено переміщених підприємств зі сходу країни.

Щодо видаткової частини бюджету то тут в аналізованому періоді спостерігається певне недовиконання. Так якщо в 2021 р. видаткову частину бюджету було виконано на 99,99%, то в 2024 р. – на 95,7%. Найнижчий ж показник спостерігався в 2022 р. – 89,8% [3].

Таблиця 2

Склад та структура видатків бюджету Кам'янець-Подільської МТГ

Показники	2021 р.		2022 р.		2023 р.		2024 р.		Відхилення 2024 р. від 2021 р.	
	сума, млн. грн.	структура, %	сума, млн. грн.	структура, %	сума, млн. грн.	структура, %	сума, млн. грн.	структура, %	сума, млн. грн.	в%
Загальнодержавні функції	74,3	6,04	90,7	8,95	156,7	12,25	112,5	8,60	38,2	151,4
Громадський порядок, безпека	1,1	0,09	11,1	1,10	14,0	1,10	20,4	1,56	19,3	18 разів
Економічна діяльність	28,2	2,29	37,0	3,65	52,4	4,10	34,2	2,61	6,0	121,3
Охорона навколишнього середовища	0,5	0,04	0,6	0,06	0,4	0,03	0,2	0,02	-0,3	40,0
ЖКТГ	441,4	35,86	143,9	14,20	182,1	14,24	165,0	12,61	-276,4	37,4
Охорона здоров'я	40,6	3,29	54,7	5,40	55,7	4,36	49,0	3,75	8,4	120,7
Духовний та фізичний розвиток	57,0	4,63	51,9	5,12	62,5	4,89	72,6	5,55	15,6	127,4
Освіта	548,4	44,55	582,4	57,46	658,3	51,48	748,9	57,25	200,5	136,6
Соціальний захист	39,4	3,20	41,1	4,06	96,6	7,55	105,6	8,07	66,2	2,6 рази
Всього	1230,9	100	1013,6	100	1278,7	100	1308,4	100	77,5	106,3

Джерело: сформовано автором на основі [3]

На тлі загального збільшення видаткової частини бюджету на 77,5 млн. грн (6,3%) з 1230,9 млн. грн. в 2021 р. до 1308,4 млн. грн в 2024 р. спостерігаються також і значні структурні зрушення. Перш за все впадає у вічі стрімке зниження витрат на житлово-комунальне господарство з 441,4 млн. грн. в 2021 р. до 165,0 млн. грн. в 2024 р. що в подальшому може мати негативні наслідки. На цьому фоні зросли видатки на освіту з 548,4 млн. грн. до 748,9 млн. грн. при цьому витрати на освіту є домінуючими упродовж усього досліджуваного періоду і поглинають більшу частину бюджету. Так в 2024 р. питома вага видатків на освіту в громаді склала 57,25%, що в принципі є загальнодержавною тенденцією. Слід відмітити також і суттєве збільшення видатків на соціальний захист та соціальну допомогу, що в першу чергу продиктоване воєнним станом, з 39,4 млн. грн. в 2021 р. до 105,6 млн. грн. в 2024 р. (збільшення склало 66,2 млн. грн, або більше ніж у 2,6 рази). Помітно збільшені були і видатки на охорону громадського порядку та безпеку у 18 разів, з 1,1 млн. грн в 2021 р. до 20,4 млн. грн. в 2024 р.

Висновки. В результаті дослідження стану виконання бюджету Кам'янець-Подільської МТГ слід відмітити тенденцію до посилення фінансової автономності громади та необхідність подальшої роботи із збільшення власних надходжень до місцевого бюджету за

рахунок стабільного розвитку інфраструктури та промисловості, що призведе до збільшення податкових надходжень, як основи фінансової стабільності адміністративної одиниці. На цьому фоні з'явиться можливість більш повно задовольняти потреби громади, зокрема, дозволить збільшити вливання в розвиток комунального господарства, стан якого потребує значної модернізації.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України: Закон, Кодекс від 08.07.2021 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 11.03.2025).
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.03.2025).
3. Міністерство фінансів: Open budget. Основні показники місцевих бюджетів 2018–2024. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/2255800000/info/indicators?year=2021&month=12> (дата звернення: 11.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Наталія СЛАВІНА

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3761-9865>

МІЖНАРОДНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВА МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Розглянуто значення категорії міжнародний менеджменту та його вплив на розвиток міжнародного бізнесу.

Ключові слова: міжнародний менеджмент, міжнародний бізнес, функції, концепції міжнародного менеджменту, ризики.

Актуальність теми. У сучасних умовах глобалізації міжнародні економічні відносини між економічними суб'єктами різних країн набувають дедалі складнішого характеру, у зв'язку з чим виникають труднощі та суперечності у відносинах. Сьогодні міжнародний бізнес став невід'ємною частиною глобалізації, що забезпечує підсилення менеджменту національних економік країн. Ведення міжнародного бізнесу – це не лише вихід на новий зарубіжний ринок з урахуванням його культурної складової, але й постійне акумулювання знань, культури регіонів з подальшим розробленням і пошуком найбільш адаптованої моделі поведінки, бачення проблем і шляхів їх розв'язання, що генерує сприятливий клімат для розвитку.

Мета публікації – розглянути вплив міжнародного менеджменту на розвиток міжнародного бізнесу і формування сучасної концепції управління ним.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах глобалізації неухильно зростає роль кожної країни в міжнародних економічних відносинах, що потребує розроблення нової концептуальної моделі управління міжнародним бізнесом з урахуванням сучасних міжнародних потреб. У міжнародних економічних відносинах міжнародний бізнес – це форма взаємодії суб'єктів міжнародної економічної діяльності, що спрямована на отримання вигоди від транскордонного співробітництва. Суб'єктами міжнародного бізнесу можуть бу-

ти як окремі особи, так і складні соціально-економічні системи, яким притаманні внутрішні мотиви, цілі й здатність до їх реалізації в міжнародній економічній діяльності [2]. Динамічна трансформація структури суспільних потреб передбачає зміну традиційних ринків сучасними, інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу впливає на процеси інтернаціоналізації, зміна суспільної свідомості формує цілком нове бачення економічної діяльності та нових соціальних стереотипів, форм і зв'язків у бізнес-процесах. Глобалізація економічних відносин різних рівнів суттєво змінює характер функціонування національних економік, об'єднань, компаній, надаючи їм нові можливості й генеруючи нові ризики [1]. Трансформаційні зміни економічного і соціального характеру формують нове розуміння міжнародного бізнесу, який характеризується такими факторами:

- 1) глобалізація – універсалізація, об'єднання, становлення єдиних світових структур, зв'язків і відносин між соціально-економічними системами;
- 2) інтернаціоналізація господарського життя – підвищення взаємозалежності економік країн шляхом збільшення руху капіталів, товарів, робочої сили;
- 3) вплив НТП – глобалізація нових технологій, вплив інформатизації на економічні процеси, інтернаціоналізація науково-дослідних розробок;
- 4) формування нового бачення товару, зростаюча тенденція до вирівнювання умов попиту і стилю споживання в різних країнах, вплив соціокультурних параметрів на споживання;
- 5) вплив конкурентної боротьби на світових ринках, що відображає стан ресурсно-технологічної, просторової, інституційної, соціально-когнітивної й інформаційної складових системи міжнародної економічної діяльності соціально-економічних систем [2].

Таким чином, управління міжнародним бізнесом потребує значно більших масштабів якісної інформації про економічний, політичний, демографічний, соціальний та культурний розвиток країн світу. Саме тому для системного підходу вирішення цієї проблеми застосовується міжнародний менеджмент як механізм спеціальної системи управління, що робить вплив на розвиток міжнародного бізнесу і забезпечує його безперебійне функціонування. Враховуючи зазначене, міжнародний менеджмент характеризує необхідність прийняття рішень у глобальному масштабі з урахуванням локальних економічних інтересів, саме цьому він спрямовується на формування балансу бізнесу різного рівня з урахуванням обмежень інтернаціонального і національного характеру. Дослідження функцій міжнародного менеджменту й формування відповідного організаційного апарату міжнародної компанії є актуальним завданням, одночасно трудомістким і суперечливим. Більшість дослідників у сфері міжнародного менеджменту виділяє такі його функції з позиції комплексного підходу, які нерозривно пов'язані із завданнями оптимального управління організацією і ефективністю виконання функцій управління:

- 1) стратегічне планування, яке дає змогу оцінити цілі соціально-економічних систем і визначити основні механізми для управління ними, що забезпечується нововведеннями і змінами;
- 2) організація – здійснення реалізації і контролю стратегічного плану, визначення його ефективності і виявлення проблем;
- 3) мотивація – процес стимулювання, спрямований на досягнення цілей організації;
- 4) контроль – виявлення і вирішення наявних проблем і можливих ризиків, які перешкоджають досягненню поставлених цілей; в умовах міжнародних відносин виконання функції контролю ускладнюється через велику кількість різних сфер діяльності і комунікаційних бар'єрів.

На сучасному етапі розвитку міжнародний бізнес функціонує в умовах невизначеного середовища, яке постійно змінюється, до яких компанія повинна не тільки пристосуватися, але й діяти на випередження, саме цьому сьогодні недостатньо використання традиційних методів управління; сучасний міжнародний бізнес має бути орієнтований на потреби споживачів з використанням нових, креативних міжнародних моделей бізнесу, які формують конкурентні переваги соціально-економічних систем на міжнародній арені. Саме цьому для забезпечення ефективного управління в міжнародному менеджменті доцільно застосовувати метод адаптаційно-ситуаційного управління соціально-економічними системами, який потребує поетапних системних дій. Внаслідок нестабільних умов зовнішнього середовища, а тим паче на міжнародному ринку перед компаніями формуються завдання набуття здатності до прийняття й відбиття негативних впливів зовнішнього оточення на їхню діяльність. В умовах розширення глобальних процесів у світі країни із транзитивною економікою стають найбільш уразливими під час виникнення кризових явищ, спричинених економічними, фінансовими, технологічними й іншими факторами. З огляду на це суб'єкти міжнародного бізнесу повинні адаптуватися до цих умов, які створюються факторами зовнішнього (міжнародного) середовища, і ефективно нейтралізуватися з використанням інструментів міжнародного управління соціально-економічними системами. В умовах глобалізації управління міжнародним бізнесом неможливе без урахування ризиків, які відіграють значну роль у діяльності транскордонних компаній. Міжнародні ризики характеризуються як можливість отримання збитків унаслідок змін середовища, і якщо не так давно головним засобом ризик-менеджменту можна було назвати узгодження критичних вимірів міжнародного бізнесу, пов'язаних з особливостями економіки окремих країн, то сьогодні увага концентрується на міжнародних вимірах, пов'язаних з окремими індикаторами світової економіки. Ризик-менеджмент міжнародного бізнесу передбачає послідовність взаємопов'язаних етапів: ідентифікація ризиків, аналіз і оцінювання ризиків, розроблення стратегії і тактики управління ризиками. Основні ризики міжнародного бізнесу, які викликані глобалізацією економіки, можна характеризувати такими факторами [3]: зниження позицій долара США як світової валюти; політична залежність ціноутворення на ринку нафти; ризики виникнення міждержавних конфліктів; національні кризи економік розвинених країн; торговий протекціонізм; ризики істинних пандемій.

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що на сучасному етапі розвитку світової економіки загалом і міжнародного бізнесу зокрема транснаціональні компанії займають основне положення і за допомогою сучасних підходів міжнародного менеджменту досягають глобальної ефективності та конкурентоспроможності. Особливу роль у міжнародному менеджменті відіграють ризики, які мають глобальний характер і більшою мірою характеризуються окремими індикаторами світової економіки.

Список використаних джерел:

1. Вихор М.В. Міжнародний менеджмент. Київ: Центр учб. л-ри, 2011. 487 с.
2. Дурицька Г.В. Сучасні підходи до ризик-менеджменту міжнародних інвестиційних проектів. *Регіональна економіка*. 2016. № 2. С. 129–138.
3. Ревенко Д.С. Формування стратегій міжнародної конкурентоспроможності машинобудівних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 5. С. 35–38.

Отримано: 17.03.2025

УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Дослідження аналізує вплив війни на економіку, зокрема руйнування інфраструктури, міграцію населення, дефіцит ресурсів, фінансові труднощі та перебудову ринків збуту. Визначено основні напрями державної підтримки, зокрема фіскальну та монетарну політику, державні замовлення, міжнародну фінансову допомогу. Особлива увага приділяється цифровізації як ключовому інструменту адаптації бізнесу та державного управління, що сприяє економічній стійкості в умовах війни.

Ключові слова: управління змінами, економіка воєнного часу, цифрова трансформація, державна підтримка, перебудова ринку.

Актуальність теми. Зміни є безумовним процесом, вони постійні та динамічні, що спричинені багатьма факторами, як зовнішнього так і внутрішнього середовища. Їхня динаміка циклічна з постійним ритмічним поступом, а в окремих випадках спричиняється непередбаченими нециклічними чинниками оцінка яких відбувається після моменту їх настання.

Мета публікації. Завдання нашого дослідження враховувати усі види викликів, що призводять до змін, передусім оцінити можливість їхнього настання, обсяг загроз, які вони можуть спричинити, та спрогнозувати наслідки, до яких вони призведуть.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління змінами, передусім, це стратегічний процес, який допомагає організаціям адаптуватися до нових умов, підвищувати ефективність і залишатися конкурентоспроможними у сучасному світі, де технологічні, економічні та соціальні зміни відбуваються швидко, а ефективне управління змінами стає критичним місцем.

Період військового стану є одним із найскладніших викликів для економіки будь-якої країни. Він супроводжується значними потрясіннями, зниженням виробництва, змінами в логістиці, фінансовою нестабільністю та забезпеченням швидкої адаптації до нових умов. Управління змінами в такому випадку потребує оперативних рішень, стратегічного планування та активного залучення держави, бізнесу.

Основними викликами економіки військового стану є руйнування інфраструктури. Повномасштабна війна в Україні спричинила масштабні руйнування критичної та цивільної інфраструктури, втрату промислових об'єктів, транспортних шляхів, енергетичних систем та житлового фонду, що має серйозні наслідки для економіки, соціальної сфери та безпеки країни.

Повномасштабна війна в Україні спричинила одну з найбільших хвиль міграції в сучасній Європі. Мільйони українців були змушені залишити свої домівки через бойові дії, руйнування інфраструктури та гуманітарну кризу, виїзд кваліфікованих кадрів, втрата працездатного населення через мобілізацію, загибель та поранення.

Війна спричинила значний дефіцит ресурсів в Україні, що впливає на економіку, енергетику, промисловість та соціальну сферу. Руйнування інфраструктури, блокада портів, скорочення виробництва та порушення логістичних ланцюгів призвели до нестачі та дефіциту ряду ресурсів, а саме дефіцит електроенергії, газ та паливо, вугільна криза, дефіцит будматеріалів, проблеми з технікою та обладнанням та інше.

З'явилися фінансові проблеми для України, зокрема значне зростання бюджетного дефіциту, інфляцію, девальвацію гривні та залежність від міжнародної допомоги. Втрата підприємств, зниження податкових надходжень і необхідність значних військових витрат ускладнили управління фінансовими активами, дефіцит бюджету, що спричинене скороченням податкових надходжень, збільшенням соціальних виплат, обмеженням інвестицій тощо.

Перебудова ринків збуту кардинально змінила економічну ситуацію в Україні, змусивши підприємства адаптуватися до нових реалій, також блокада портів, втрата традиційних ринків, логістичні труднощі, що змусили бізнес шукати нові шляхи для експорту продукції та переорієнтуватися на альтернативні ринки.

В результаті, основні напрями змін повинні бути направлені на державну підтримку економічних процесів, а саме:

По-перше, фіскальна політика України під час війни повинна бути спрямована на підтримку економіки, забезпечення функціонування державних інституцій та фінансування Збройних Сил. В умовах значного бюджетного дефіциту, падіння податкових надходжень та збільшення державних витрат, держава змушена проводити заходи для стимулювання бізнесу, соціальної підтримки населення та залучення міжнародної допомоги.

По-друге, монетарна політика під час війни повинна бути спрямована на забезпечення фінансової стабільності, контроль за інфляцією, підтримку економіки та функціонування банківської системи. Національний банк України використовує комплекс заходів для балансування між потребами економіки та ризиками макроекономічної ситуації.

По-третє, державне замовлення та підтримка ключових галузей України під час війни змінюють роль у збереженні економічної стійкості країни, повинні забезпечити обороноздатність та соціальне добробут населення.

По-четверте, фінансова допомога та міжнародні інвестиції від держави під час війни в Україні повинні виступити ключовими факторами стабілізації економіки та підтримки соціальної сфери. Українська держава використовує кілька основних механізмів для залучення ресурсів та стимулювання економіки: соціальні виплати та підтримку населення, фінансову допомогу бізнесу, бюджетну підтримку секторів економіки, гуманітарну підтримку.

Завдання суб'єктів підприємницької діяльності в умовах змін полягають в таких кроках:

✓ Релокація підприємств в Україні під час війни стала одним із ключових механізмів збереження економіки, робочих місць та виробничих потужностей. Держава та міжнародні партнери активно підтримують бізнес, що змушений переміщуватися через бойові дії.

✓ Війна стала серйозним викликом для української економіки, але також стимулювала швидку цифрову трансформацію державного управління, бізнесу та військової сфери. Цифровізація та автоматизація стали ключовими інструментами змін для підтримки економіки, підвищення ефективності роботи та адаптації до нових умов.

✓ Україна стала лідером у цифровому державному управлінні завдяки платформі «Дія», яка в умовах війни значно розширила функціонал. Український бізнес активно впроваджує автоматизовані системи для оптимізації процесів у складних умовах.

✓ Цифровізація та автоматизація стали важливими елементами стійкості України в умовах війни, допомагаючи зберегти економіку, зміцнити безпеку та підтримувати громадян.

✓ Війна суттєво змінила структуру зовнішньої торгівлі України, змусивши бізнес шукати нові ринки збуту та альтернативні логістичні маршрути. Диверсифікація експорту стала критично важливою для економічної стабільності країни.

Висновки. Малий і середній бізнес є важливою складовою економіки України, забезпечуючи робочі місця та стабільність доходів населення. В умовах змін, що спричинені війною, держава та міжнародні партнери активно допомагають підприємцям адаптуватися та продовжувати діяльність. Попри складні умови, український малий і середній бізнес продовжує працювати, адаптуватися та знаходити нові можливості в умовах змін.

Список використаних джерел:

1. Гедройц Г.Ю. Визначення сутності поняття «стратегічне управління». *Економічні науки. Економіка підприємства*. 2012. № 2. С. 22–23.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством: Навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2003. 428 с.
3. Мазур Н.А., Семенець І.В. Управління змінами: навч. посібник для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2017. 166 с.
4. Петрова І.Л., Поліщук В.І, Печенізький В.П. Управління змінами: навч. посібник. Київ: Міжнародна громадська організація «Фундація польсько-української співпраці ПАУСІ», 2007. 123 с.
5. Стратегічне управління: навч. посіб. / В.І. Щелкунов, В.М. Загорулько, С.М. Подреза та ін. Київ: НАУ, 2012. 352 с.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ТЮТЮННИК

кандидат сільськогосподарських наук,
старший викладач кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8544-4246>

ВПЛИВ ШВИДКОЇ УРБАНІЗАЦІЇ НА ВОДНІ РЕСУРСИ: СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ТА АДАПТАЦІЇ

Розглядається як стрімке зростання урбанізованих територій спричиняє значні екологічні виклики, зокрема щодо стану водних ресурсів. Зміни в гідрологічному циклі, забруднення води та зменшення природних водних резервуарів потребують ефективних стратегій управління та адаптації. У даній роботі розглянуто ключові екологічні наслідки урбанізації для водних ресурсів та окреслено сучасні підходи до їхнього раціонального використання.

Ключові слова: урбанізація, екологія, гідрологічний цикл, водні ресурси, водні резервуари.

Актуальність теми. Урбанізація є одним із головних чинників змін у довкіллі, що впливає на кількість та якість водних ресурсів. Зростання міських територій призводить до підвищеного водоспоживання, забруднення водойм та змін у водному балансі. У цьому контексті особливо важливим є впровадження ефективних методів управління водними ресурсами.

Мета публікації – описати специфіку впливу урбанізації на екологічні аспекти водних ресурсів, а також визначити відповідні стратегії управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними World Population Prospect, понад 55% світового населення станом ще на 2018 рік вже проживає в міських районах, і очікується, що ця цифра перевищить 68% вже в середині 2020-х років. Швидкий процес урбанізації, особливо в Африці та Азії, спричиняє цей тренд. Прогнозується, що до 2050 року 2,5 мільярда людей додадуться до міських районів, причому більшість зростання відбудеться в Азії та Африці. Ці прогнози підкреслюють триваючий перехід від сільського до міського способу життя, що змінює економічні, соціальні та екологічні ландшафти в усьому світі. Точний відсоток може трохи варіюватися в залежності від джерела, але загальна тенденція очевидна: кількість людей, що проживають у містах, стабільно зростає, і до середини століття більшість населення світу буде жити в міських районах [1]. Урбанізація супроводжується просторовими, соціальними й екологічними трансформаціями, які потребують ефективного управління. Урбанізація має потенціал для того, щоб відкрити нову еру добробуту, ресурсоефективності та економічного зростання. Але міста також є будинком для високої концентрації злиднів. Нідє зростання нерівності не проявляється так явно, як у міських районах, де багаті спільноти співіснують поряд і окремо від нетрів та неформальних поселень [1].

В Україні урбанізація є одним із ключових процесів, що впливає на природні екосистеми та водні ресурси. Швидке зростання міст, розширення промислових і житлових зон, а також інтенсифікація сільського господарства спричинили підвищене навантаження на водні ресурси. Основні проблеми включають забруднення річок і озер промисловими та побутовими стоками, значне водозабезпечення для потреб населення та промисловості, а також порушення природного водного балансу через регулювання річкових стоків і зміну ландшафтів. Відсутність ефективної політики водокористування та недостатній рівень модернізації водоочисних споруд призводять до деградації водних екосистем.

У західних регіонах України урбанізаційний тиск зростає, особливо в межах Львівської, Івано-Франківської та Хмельницької областей. Збільшення кількості міських поселень, розширення транспортної та інженерної інфраструктури, а також активна господарська діяльність призводять до знищення природних водно-болотних угідь і зменшення водопроникних територій. Це, у свою чергу, впливає на регіональний гідрологічний режим, сприяє швидкому поверхневому стоку та збільшує ризик паводків. Крім того, західні області стикаються з проблемою забруднення води комунальними стоками через недостатньо розвинену систему очищення, що негативно позначається на якості питної води.

Особливої уваги потребує басейн Дністра, який є однією з головних водних артерій регіону та забезпечує водою мільйони людей. Урбанізація в цьому басейні спричинила значні зміни у водному балансі, що проявляється у зниженні рівня води, підвищеній забрудненості та зменшенні здатності річки до самовідновлення. Проблеми поглиблюються через неконтрольовані скиди стічних вод, а також руйнування природних заплав, що відіграють важливу роль у підтримці екологічної рівноваги. Для покращення ситуації необхідно впроваджувати сучасні методи очищення стічних вод, посилювати контроль за промисловими скидами, розширювати природоохоронні території та запроваджувати комплексні заходи з адаптації до змін водного режиму.

Кліматичні зміни суттєво впливають на рівень води в Дністрі та його притоках, що особливо помітно в останні роки. Підвищення середньорічних температур, зменшення кількості опадів у літній період та зміщення сезонного розподілу опадів призводять до пересихання малих річок і зниження водності Дністра. Частішають тривалі посухи, що скорочують

підживлення річки ґрунтовими водами, водночас екстремальні зливи викликають раптові паводки, які руйнують берегові лінії та сприяють ерозійним процесам.

Окрім кліматичних факторів, значний вплив має і війна росії проти України, яка посилює навантаження на екологічні системи через руйнування інфраструктури, зокрема енергетичної, що у свою чергу збільшило навантаження на ГЕС, забруднення вод промисловими та військовими відходами, а також неконтрольоване використання водних ресурсів. Військові дії також ускладнюють реалізацію природоохоронних заходів, що погіршує ситуацію з водним балансом і якістю води.

Оптимізація використання наявних водних ресурсів всіма суб'єктами господарювання та забезпечення населення якісною питною водою є питанням безпеки держави в умовах зміни клімату. На цьому було наголошено під час засідання робочої групи РНБО України з питань безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України.

В цілому в нашій державі назріла необхідність реформування управління водними ресурсами в напрямку досягнення «доброго» стану вод шляхом створення нормативно-правових, інституційних та економічних засад впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, ефективному та виправданому застосуванні принципів «забруднювач платить» та «користувач платить». Такі зміни можуть бути впроваджені через розробку Водної стратегії держави на період до 2050 року [2].

Шляхи покращення управління водними ресурсами:

1. Законодавство. Слід переглянути Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року», ухвалити закон про організацію, яка об'єднає водокористувачів і створить їм можливість інтегруватися в систему управління. Сьогодні водокористувачі практично не мають доступу до управління водними ресурсами, тому потрібно ухвалити низку нормативно-правових актів.

2. Інституційна реформа. Очевидно, що органам, які відповідають за управління водними ресурсами в Україні, не вистачає інституційних повноважень. Структура управління водними ресурсами, яка має забезпечити вирішальну участь водокористувачів у басейновому управлінні, потребує інституційної реформи. Слід переглянути розподіл компетенцій і відповідальності. Адже нині, коли Україна розробляє плани управління басейнами річок, центральний орган влади, відповідальний за впровадження цих планів, відсутній.

3. Управлінські структури. Потрібно створювати дієздатні басейнові управління та систему моніторингу. Система державного обліку водних ресурсів (поверхневих і підземних), оцінювання екологічного стану водних об'єктів і відповідальності за погіршення «доброго» стану потребує вдосконалення.

4. Фінансовий блок. Найважливіша зміна, яка має статися в українському суспільстві, – це усвідомлення, що вода – давно вже не безкоштовний ресурс. І ми маємо постійно інвестувати в покращення водного балансу та водної інфраструктури. Потрібно розробити і впровадити ефективні економічні механізми управління водними ресурсами та стимулювання сталого водокористування, зокрема щодо залучення коштів для створення планів управління річковими басейнами, а саме Положення «Про Фонд сталого використання водних ресурсів України» і джерела його наповнення для фінансування заходів досягнення «доброго»

стану вод районів річкових басейнів. Це необхідно тільки заради того, щоб зберегти те, що маємо [3].

Для мінімізації негативних наслідків урбанізації необхідно впроваджувати ефективні підходи до управління водними ресурсами, зокрема:

- Вдосконалення систем очищення стічних вод у містах, розташованих у басейнах річок.
- Розширення природоохоронних територій для збереження водно-болотних екосистем.
- Впровадження концепції «місто-губка» – збільшення площі зелених зон, проникних покриттів, створення штучних водойм для регулювання водного балансу.
- Розробка стратегій управління паводками, включаючи будівництво дамб, регульованих водосховищ і систем прогнозування повеней.
- Популяризація раціонального водокористування серед населення та підприємств.

Висновки. Швидка урбанізація створює серйозні загрози для водних ресурсів, але впровадження сучасних методів управління дозволяє мінімізувати негативні наслідки. Необхідність розробки та реалізації ефективних адаптаційних стратегій є ключовим завданням для забезпечення екологічної стабільності міських територій.

Список використаних джерел:

1. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. (2018). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. *United Nations*. URL: <https://population.un.org/wup/> (дата звернення: 11.03.2025).
2. Іванюта С.П. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2020. 110 с.
3. Як управління водними ресурсами може підтримати стійкий до змін клімату розвиток України. *Global water partnership*. URL: https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/7_YAk-upravlinnya-vodnymy-resursamy-mozhe-pidtrymaty-stijkyj-do-zminy-klimatu-rozvytok-v-Ukrayini.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
4. Сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Хмельниччина багата на елементи нематеріальної культурної спадщини, які відображають самобутність локальних традицій. Серед них особливе місце займає Самчиківський розпис – яскравий вид настінного малярства, що відродився у 1970-х роках та з 2019 року включений до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Важливими складовими є також Подільський декоративний розпис, святкові та сакральні обряди, пісенна спадщина. Самобутніми та унікальними є локальні кулінарні традиції, які формують гастрономічну ідентичність регіону. Популяризація цих елементів сприяє інтеграції Хмельниччини у світовий культурний простір і розширенню його туристичного потенціалу.

Ключові слова: історико-культурна спадщина Поділля, кулінарна етнологія, екскурсійні маршрути, туристична діяльність, Хмельниччина, спадщина ЮНЕСКО.

Актуальність теми. Хмельниччина – це регіон із багатою історією та культурною спадщиною, яка зберігається не лише у матеріальних пам'ятках, але й у нематеріальних культурних надбаннях. Народна творчість, традиції, обряди, локальна кулінарна етнологія та ремесла – усе це є важливими компонентами етнічної й національної ідентичності Поділля та його внеском у світову культуру.

Специфічні та загальні риси культури Хмельниччини та Поділля в свої працях вивчають: Л. Іваневич, М. Кибалюк, С. Баженова, В. Косаківський [4, 5, 1, 6] та ін., нові дослідження й тенденції вивчення регіональної культури висвітлюють періодичні журнали «Освіта, наука і культура на Поділлі», «Подільська старовина» тощо [2, 9]. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, дана тема далека від наукового вичерпання. Таким чином, подальший аналіз тенденцій розвитку культури Поділля, тому числі в контексті інтеграції в Світову культурну спадщину, є надзвичайно актуальним для визначення майбутніх викликів та пріоритетів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У наявній науковій літературі інформація про нематеріальну культурну спадщину Хмельниччини містить чимало білих плям та наукових лакун, тому висвітлення заявленої теми наукової статті є актуальним для комплексного розуміння тенденцій подальшого культурного розвитку регіону.

Мета публікації. В якості головного дослідницького завдання статті автори ставлять за мету розкрити наявні складові розвитку нематеріальної культури Хмельниччини та перспективи їх включення в реєстри світового культурного надбання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Хмельниччина характеризується розмаїттям нематеріальної культурної спадщини. Однією з найвідоміших її складових є Самчиківський розпис (Самчиківка) [13]. Ця технологія настінного розпису-візерунку зародилася на межі Поділля і Волині – в с. Самчики та його околицях у XIX ст. За традицією, розпис наносився на фасади будинків і хат, при цьому використовувалась велика кількість різнокольорових фарб. Впродовж першої половини XX ст. традиція поступово занепадала, а після Другої Світової війни була тимчасово втрачена. Однак, у 1970-х рр., зусиллями місцевих художників О. Пажимського та Г. Раковського, технологія отримала нове життя. Заснована ними студія «Просвіт» за понад 30-літню діяльність виконала кілька сотень розпи-

сів Самчиківкою. Унікальність Самчиківського розпису полягає в його цілісності та сюжетності. Він зображає сюжети колядок, щедрівок, казок, народних пісень. Найбільш дотичними аналогами Самчиківки є гобелений розпис та писанкарство. Технологія розпису досягається виконанням площинного орнаменту – зубчастого малюнку з активним заповненням площини масивними елементами, чергуванням різним кольорів для підсилення контрастності. Композиція Самчиківки умовно поділяється на 3 сегменти – нижній, середній і верхній. Знизу догори з кожним сегментом елементи дрібнішають. Серед мотивів зустрічаються рослинні, тваринні, зображення сільського життя та ремесел з фігурами селян, українських жінок та козаків. мотивами вигнутого пера, зубчатого листа та пелюсток. У наш час Самчиківський розпис активно популяризується подільськими художниками та краєзнавцями. У жовтні 2018 р. у Києві презентовано проєкт «Нове Життя Самчиківського Розпису», ініційований Хмельницьким обласним науково-методичним центром культури і мистецтв. 4 липня 2019 р. Наказом Міністерства культури № 510 Самчиківський розпис включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України [12].

Важливою частиною нематеріальної культурної спадщини є Подільський декоративний розпис, який бере початки в XVIII ст. та поширений повсюдно в регіоні. Розписом прикрашалися печі та стіни всередині й ззовні хат, посуд, скрині, інші предмети вжитку й побуту. Технологія розпису передбачає зображення рослинних та, рідше, тваринних мотивів з традиційними для України елементами: цвітом і ягодами калини, соняшниками, волошками, трояндами тощо [10]. Однією із найактивніших популяризаторок цього локального мистецтва є керівниця Вінницького обласного центру народної творчості, заслужений працівник культури України Тетяна Цвігун [11].

Величезну роль та значення серед складових локальної нематеріальної культурної спадщини є подільські кулінарні традиції. Місцева кухня має унікальні риси та страви, непридатні іншим регіонам України. В південному Поділлі, розташованому вздовж лівого берега р. Дністер, поширені такі місцеві спеціалітети, як вареники з бебешками (свинячими тельбухами – серцем, легенями, печінкою), рибна підпалка на мучній основі, подільські лежні, розтрепанці, мамалига. У центральному Поділлі готують білий борщ з додаванням закваски «рябого» буряка та фляки – адаптовану страву польської кухні. Східна Хмельниччина є осередком таких спеціалітетів, як годзя (бадзьоня) – унікальної м'ясної страви з овочами, капусти по-Костківськи. Повсюдно на Поділлі споживають молозиво – підсолоджене запечене перше коров'яче чи козяче молоко. Загалом, подільська кухня має великий перелік місцевих спеціалітетів, які формують її унікальний гастрономічний образ та може бути використана як туристичний магніт для гостей регіону. Зокрема Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, що реалізовує низку туристичних екскурсійних маршрутів, у 2025 р. планує розробити та реалізувати маршрут «Гастрономічне Поділля», який охоплює головні гастрономічні локації, заклади й спеціалітети регіону [14].

Загалом, варто підсумувати, що нематеріальна культурна спадщина Хмельниччини є невід'ємною частиною української національної ідентичності. Водночас вона має значний потенціал для інтеграції у світовий культурний контекст. Завдяки глобалізації та сучасним технологіям подільські традиції можуть бути популяризовані на міжнародній арені. Потенційне включення елементів подільської спадщини до списків ЮНЕСКО, як, наприклад, традиційної вишивки художніх чи музичних практик, сприятиме їх збереженню та популяризації.

Висновки. Хмельниччина є справжнім скарбом української нематеріальної культурної спадщини та вирізняється багатством традицій, звичаїв, ремесел і творчих практик. Унікальні елементи культури цього регіону, такі як Самчиківський розпис, традиційні святкові обряди та кулінарні спеціалітети, є важливою частиною національної ідентичності українців.

Внесення цих елементів до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України сприяє їх збереженню, популяризації та передачі наступним поколінням. Зокрема, сучасні ініціативи та проєкти, спрямовані на відродження та підтримку локальних традицій, демонструють успішний приклад збереження спадщини у контексті глобалізації.

Нематеріальна культурна спадщина Хмельниччини має значний потенціал для інтеграції у світову культурну палітру. Використання сучасних технологій, залучення міжнародних інституцій та включення елементів подільської культури до списків ЮНЕСКО дозволять привернути увагу до цих унікальних надбань та сприятимуть їх популяризації на глобальному рівні.

Отже, збереження, розвиток та популяризація локальної нематеріальної культурної спадщини не лише збагачують культурне розмаїття України, але й відкривають нові можливості для міжнародної культурної співпраці. Ця спадщина є яскравим прикладом синергії локальних традицій і глобальних культурних процесів.

Список використаних джерел:

1. Баженова С., Белінська К., Веселовська Т. Кулінарна етнологія: кухня семи культур і не тільки: навч.-метод. посіб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Одеса: Гельветика, 2020. 431 с.
2. Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина» (2017–2024). URL: <https://dahmo.gov.ua/news.php?new=608> (дата звернення: 22.11.2024).
3. Дей О. Пісні Явдохи Зуїхи / АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. Київ: Наукова думка, 1965. 810 с.
4. Іваневич Л. Узагальнена типологія традиційного комплексу вбрання українців Східного Поділля XIX – поч. XX ст. *Наук. записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*: зб. наук. праць. Вінниця: ДП «Держ. картографічна фабрика», 2014. Вип. 22. С. 123–129.
5. Кибалюк М. Українське Поділля. До витоків історії краю. *Археологія & Фортифікація України*: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута». 2015. С. 279–284.
6. Косаківський В. Ремесла, промисли та народні майстри. *Одвічна Русава*. Вінниця: Вінницький обл. центр народної творчості, 2003. С. 39–53.
7. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 13.10.2020 р. № 2182 «Про внесення змін до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України». URL: <https://data.gov.ua/dataset/b8fd80f5-357e-489d-998d-765ce6977d6e/resource/c6abad2d-a82b-4701-ae20-a22e7a5fe34f> (дата звернення: 22.11.2024).
8. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 04.05.2023 № 234 «Про включення до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0234921-23#Text> (дата звернення: 22.11.2024).
9. Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет. (1995–2024). URL: <http://onkp.kpnu.edu.ua/> (дата звернення: 22.11.2024).
10. Подільський розпис відроджується! URL: <https://www.kult.km.ua/news/view/262-podil-s-kiy-rozpis-vidrodzhuet-sya> (дата звернення: 22.11.2024).
11. Почесні імена – еліта держави. Цвігун Тетяна Омелянівна. URL: <https://logos-ukraine.com.ua/project/index.php?project=piued6&id=2831> (дата звернення: 22.11.2024).

12. Самчиківський розпис включено до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України. *Хмельницька обласна військова адміністрація*. 2019. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/?p=63085> (дата звернення: 22.11.2024).
13. Сосніна О. Традиція декоративного розпису с. Самчики. 2021. URL: <https://authenticukraine.com.ua/blog/tradicia-dekorativnogo-rozpisu-sela-samciki> (дата звернення: 22.11.2024).
14. Хоптяр А., Опря Б. Екскурсійні маршрути Кам'янця-Подільського як складова туристичної діяльності. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-69-105> (дата звернення: 22.11.2024).

Отримано: 17.03.2025

Вадим ЧАПЛІНСЬКИЙ

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри економіки підприємства

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3209-1475>

ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У БІЗНЕСІ

У статті розглядаються основні види стратегій, етапи їх розробки та роль у бізнесі. Особливу увагу приділяється адаптації компаній до сучасних викликів, що робить стратегічне планування критично важливим у 2024–2025 роках.

Ключові слова: стратегія, бізнес-середовище, конкурентоспроможність, стратегічне планування.

У сучасному бізнес-середовищі стратегія відіграє ключову роль у забезпеченні сталого розвитку компанії та її конкурентоспроможності. Вона визначає напрямок руху організації, допомагає ефективно розподіляти ресурси та адаптуватися до змін ринку. У цій статті розглянемо, що таке стратегія, які її основні види та яку роль вона відіграє у бізнесі.

Актуальність теми. Світова економіка та бізнес-середовище постійно змінюються під впливом глобалізації, технологічного прогресу та економічних криз. Для компаній важливо розробляти ефективні стратегії, які допоможуть їм адаптуватися до викликів часу та залишатися конкурентоспроможними. У 2024–2025 роках стратегічне планування стає ще більш важливим через швидкі зміни в ринкових умовах та вплив новітніх технологій.

Метою публікації є висвітлення значення стратегії у бізнесі, аналіз її основних типів та визначення ключових факторів, які впливають на успішність стратегічного планування. Також стаття спрямована на надання рекомендацій для підприємців та менеджерів щодо формування ефективної стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія – це довгостроковий план дій, спрямований на досягнення певних цілей організації. Вона включає аналіз зовнішнього середовища, визначення сильних і слабких сторін компанії, а також вибір оптимального шляху для досягнення конкурентних переваг. Важливою складовою стратегії є бачення та місія компанії, які визначають її основну мету та спосіб взаємодії з ринком.

Основні види стратегій. Існує кілька ключових типів бізнес-стратегій:

1. Корпоративна стратегія – визначає загальний напрямок розвитку компанії, наприклад, диверсифікацію, вихід на нові ринки чи злиття з іншими компаніями.

2. Конкурентна стратегія – орієнтована на створення унікальної ціннісної пропозиції для клієнтів. Вона може включати стратегію лідерства за витратами, диференціації або фокусування на певному сегменті ринку.
3. Функціональна стратегія – охоплює окремі аспекти діяльності компанії, такі як маркетинг, фінанси, виробництво тощо.
4. Інноваційна стратегія – зосереджена на впровадженні новітніх технологій, розробці нових продуктів або послуг та використанні сучасних бізнес-моделей для досягнення унікальних конкурентних переваг [2, с. 73].

Етапи розробки бізнес-стратегії. Формування стратегії бізнесу відбувається у кілька ключових етапів:

1. Аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища – дослідження ринку, конкурентів, економічних та технологічних факторів, а також оцінка власних сильних і слабких сторін.
2. Формулювання місії та бачення – визначення ключових принципів діяльності компанії та її майбутнього напрямку розвитку.
3. Постановка стратегічних цілей – розробка конкретних, вимірюваних, досяжних та релевантних цілей (SMART-цілі).
4. Розробка стратегічних альтернатив – розгляд можливих варіантів досягнення цілей та вибір оптимального.
5. Впровадження та реалізація – розподіл ресурсів, розробка планів дій, визначення відповідальних осіб та контроль виконання.
6. Моніторинг та коригування – постійний аналіз ефективності стратегії та внесення коригувань у разі потреби.

Роль стратегії у бізнесі. Стратегія відіграє важливу роль у розвитку компанії з кількох причин:

- Формування чіткої мети. Визначає довгострокові пріоритети та напрямки руху компанії.
- Оптимізація ресурсів. Допомогає ефективно розподіляти фінансові, людські та матеріальні ресурси.
- Підвищення конкурентоспроможності. Дозволяє компанії займати вигідні позиції на ринку та протистояти конкурентам.
- Адаптація до змін. Забезпечує гнучкість бізнесу в умовах нестабільного ринкового середовища [1, с. 254].

Висновки. Стратегія є невід’ємною частиною успішного бізнесу. Вона дозволяє компаніям визначити свій курс, ефективно використовувати ресурси та досягати конкурентних переваг. Без чітко сформульованої стратегії бізнес ризикує втратити орієнтир і поступитися місцем більш далекоглядним конкурентам. Тому розробка та реалізація ефективної стратегії має бути одним із пріоритетних завдань будь-якої компанії.

Список використаних джерел:

1. Білоус С.П., Северинчук А.А. Поняття та значення стратегічного планування на підприємстві. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка-2019»*. XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. 2019. С. 254–255.

2. Петрук Ю.В., Артеменко Л.П. Особливості стратегічного планування підприємства в умовах кризи. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2022. № 22. С. 72–78.

Отримано: 17.03.2025

Ганна ЧЕРНЮК

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри географії та методики її викладання

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3916-8989>

ЗАСТОСУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ЗАКОНІВ І ФОРМУЛ ПРИ ВИВЧЕННІ МЕТЕОРОЛОГІЇ

Стаття містить інформацію про фізичні закони і формули по темах в курсі метеорології і кліматології. Знання цих законів необхідне для розуміння суті атмосферних процесів. Більшу цінність має вміння пояснити та практично застосувати формулу, ніж її механічне запам'ятовування.

Ключові слова: *фізика атмосфери, процеси, явища, закони, формули, суть.*

Актуальність теми. Ціль курсу метеорології і кліматології полягає у вивченні основних фізичних законів атмосфери. Власно метеорологія і кліматологія – це наука про фізичні процеси і явища що спостерігаються в атмосфері і створюють певні погодні умови. Метеорологія використовує закони фізики для пояснення атмосферних явищ і є геофізичною наукою. Кліматологія – це суто географічна наука про сукупність атмосферних процесів і явищ, які обумовлюють багаторічний режим погоди на різних територіях земної кулі. Кліматологія вивчає клімат, тобто метеорологічний режим атмосфери в залежності від географічної обстановки, середній статистичний за багато десятків років [1, 2, 4, 5].

Для розуміння і засвоєння метеорології необхідні знання законів фізики і хімії, а також всіх розділів математики в об'ємі курсу загальноосвітньої школи. В деяких університетах на першому курсі вивчають короткий курс вищої математики та курси фізики і загальної хімії. Здобувачі освіти зі спеціальності «Середня освіта (Географія)» з різними додатковими предметними спеціальностями цих дисциплін не вивчають [2, 3, 4].

Виклад основного матеріалу. При вивченні метеорології як правило використовують наступні фізичні і хімічні закони: закон всесвітнього тяжіння, закони Бойля-Моріотта і Гей-Люссака, закони Паскаля і Архімеда, три головних закони механіки Ньютона, закон складання і розкладання сил та швидкостей, закон збереження енергії, закон Джоуля-Ленца, закони про суміші газів і про випаровування, закон Авогадро, закони випромінювання (Стефана-Больцмана та інші), закони електростатики і електричного струму.

Для розуміння і засвоєння основної суті питань рекомендується уважно прочитати до кінця кожен розділ метеорології з аналізом та глибоким проникненням у причинно-наслідкові фізичні зв'язки і залежності, звертаючи увагу на логічні і математичні висновки та докази [3, 4]. На кожному кроці слід задавати питання «чому це так?». Наприклад, при описі добового ходу температури ґрунту і повітря, часто не задумуються над тим, чому мінімальна температура настає через півгодини після сходу Сонця, чому максимальна тем-

пература на ґрунті настає раніше (13 годин) ніж у повітрі (14–15 годин), і чому не в полудень (12 годин)? При з'ясуванні причин і наслідків можна зрозуміти особливості та закономірності добових коливань температури і знання про сутність процесів і явищ легко запам'ятовуються.

Таким чином, не потрібно сподіватися на механічну пам'ять про факти і особливості атмосферних явищ без розуміння та роз'яснення їх причин.

Важливе значення має аналіз та дослідження графічних матеріалів і карт, розміщених у підручнику. Необхідно навчатися їх швидко і правильно читати, знаходити і відмічати на графіках головні особливості (ритми, тенденції) явищ і процесів та вилучати з них необхідну інформацію.

Наступним етапом навчання є самостійне складання графіків і діаграм на основі цифрових даних у таблицях, які розміщені у підручнику і довідниках.

У студентів виникають питання щодо вивчення формул і які з них треба запам'ятовувати. Слід розуміти, що формули створені не для ускладнення, а для спрощення і полегшення вивчення та практичного використання інформаційних матеріалів. Більшість формул містять просту математичну символіку, яка повторює словесне визначення певних понять.

Наприклад, формулювання закону випаровування наступне: «швидкість випаровування (V) прямо пропорційна дефіциту вологості (D) і зворотно пропорційна атмосферному тиску (p)». Те саме показує формула: $V = k(D/p)$.

В інших випадках словесне формулювання виходить дещо складним і громіздким і його простіше відобразити формулою. Наприклад, зв'язок між величинами атмосферного тиску в двох точках p_1 і p_2 , які розміщені на різних висотних рівнях, відображає формула Бабіне:

$$p_1 - p_2 = (z/H) \times p_{cp},$$

де z – перевищення одної точки над другою в метрах; $H = 8000(1+at)$, де a – коефіцієнт температурного розширення повітря ($a \approx 0,004$), t – середня температура повітря між цими двома точками. Структура даної формули є результатом логічних висновків, які витікають з основного закону зміни тиску з висотою, відповідно до якого при температурі нуль градусів на кожен 1 метр висоти тиск зменшується на $1/8000$ частку. Обов'язково слід звернути увагу на практичне застосування формули Бабіне у нівелюванні рельєфу, коли за допомогою барометра анероїда вимірюється тиск і температура повітря в різних точках рельєфу і за отриманими вимірами визначають перевищення точок. Якщо на карті місцевості є хоча б одна опірна точка з відомою абсолютною висотою, то можна визначити абсолютні висоти всіх інших точок, в яких вимірюється атмосферний тиск. При барометричному нівелюванні формула Бабіне має наступний вигляд:

$$z = 16000 \times (1+at) \times (p_1 - p_2) / (p_1 + p_2),$$

де $8000 \times 2 = 16000$, тому що $p_{cp} = (p_1 + p_2)/2$.

Цей приклад підтверджує той факт, що найбільшу цінність і рацію має вміння вивести і пояснити формулу, ніж її механічне запам'ятовування.

Багаторічний досвід викладання курсу метеорології і кліматології показав, які формули необхідно і найбільш доцільно вивчати студентам для розуміння сутності головних атмосферних процесів. При вивченні фізичних властивостей повітря для визначення його густини використовується рівняння стану газів: $pV = RT$, яке показує залежності між температурою (T), тиском (p) і питомим об'ємом (V), де R – газова константа, а питомий об'єм зворотно пропорційний до густини повітря. Основне рівняння статки атмосфери в диференціальній

формі потрібне для визначення вертикального баричного градієнту і баричного (барометричного) ступеня [4].

При вивченні розділу про радіаційні процеси необхідно отримати знання про спектральний склад сонячної радіації, сонячну константу, закон ослаблення сонячної радіації при проходженні скрізь атмосферу до земної поверхні. Радіаційні процеси характеризуються показниками прямої, розсіяної і сумарної радіації, альbedo, ефективного випромінювання і радіаційного балансу. На практичних заняттях студенти вивчають актинометричні прилади і використовують формули для визначення інтенсивності сонячної радіації, яка надходить на горизонтальну земну поверхню в залежності від кута падіння сонячних променів, поняття про розсіяну і сумарну радіацію, формули ефективного випромінювання, закону Стефана – Больцмана, альbedo і різні формули радіаційного балансу.

Вивчення теплового режиму атмосфери починають з визначення поняття та рівняння теплового балансу земної поверхні [3, 4]. При ознайомленні з адіабатичними процесами в атмосфері студенти отримують поняття про сухо адіабатичні і волого адіабатичні закономірності і повинні знати, що в ненасиченому повітрі температура змінюється по сухо адіабатичному закону і сухо адіабатичний градієнт дорівнює 1°C на 100 м висоти. Крім того, уявлення про залежність між змінами температури і тиску з висотою відображається простим рівнянням Пуассона.

Важливе значення має вивчення показників вологості повітря, пружності водяної пари, максимальної вологості, формули відносної вологості, дефіциту вологості, поняття про точку роси, психрометричні таблиці.

В розділі про вітер здобувачі освіти вивчають, від яких сил залежить формування вітрів і визначають поняття про геострофічний вітер, якій залежить від сили Коріоліса, градієнтний та реальний вітер з врахуванням відцентрової сили та сили тертя в циклонах і антициклонах північної та південної півкуль [4]. З фізичними законами зв'язані всі зональні ланки загальної циркуляції атмосфери, меридіональні складові та панування західного переносу в верхніх шарах тропосфери і в стратосфері.

Висновки. Всі атмосферні процеси і явища обумовлені фізичними законами. Для їх пояснення необхідно розуміти сутність та загальні наслідки дії фізичних закономірностей в атмосфері та на поверхні суші і океанів. В першу чергу необхідно зрозуміти фізичну суть явищ, знати словесне визначення і формулювання основних метеорологічних законів і явищ і вміти відображати їх формулами. Це не є важким завданням, так як при простому словесному визначенні формула так само буде простою. Більш складні формули не потрібно запам'ятовувати, а краще вміти їх пояснити, знати, що означають букви і символи даної формули і вміти використовувати певні формули для рішення практичних завдань. Бажано вміти вивести формулу, а краще вказати напрям або шлях, який веде до її цілі і призначення.

Список використаних джерел:

1. Клімат України / за редакцією В.М. Ліпінського, В.А. Дячук, В.М. Бабиченко. Київ: вид-во Раєвського, 2003. 343 с.
2. Колесник П.И. Метеорологія: практикум. Київ: Вища школа, 1986. 175 с.
3. Несмелова Є.І., Самойленко В.С. Метеорологія і кліматологія: методичні вказівки. Вид-во МДУ, 1982. 55 с.

4. Чернюк Г.В., Лихолат В.К. Метеорологія і кліматологія: навчальний посібник для географічних факультетів вищих навчальних закладів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. 112 с.
5. Malberg Horst. Meteorologie und Klimatologie. (Eine Einf., 2 Aufl., uberarb). Berlin etc.: Springer, 1994. 332 s.

Отримано: 17.03.2025

Ірина ЯЩИШИНАдоктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджментуORCID <https://orcid.org/0000-0002-9107-7980>

АЛГОРИТМ ПОШУКУ ПАРТНЕРІВ НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УНІВЕРСИТЕТІВ ТА БІЗНЕСУ

Узагальнено чинники зацікавленості і перешкоди співпраці університетів і бізнесу щодо НДДКР. Запропоновано етапи та заходи з підготовки закладів вищої освіти до науково-дослідного партнерства з бізнесом.

Ключові слова: науково-дослідна співпраця, університет, бізнес.

Актуальність дослідження обґрунтовується світовим трендом на прискорення інноваційного та науково-технічного розвитку країн і пошуком шляхів для активізації співпраці науки і бізнесу в Україні. Так починаючи з 2020 р. обсяг державного фінансування кожного університету визначають з огляду на 5 основних критеріїв, одним з яких є кількість коштів (на одного працівника), які ЗВО заробив у попередньому році наданням науково-технічних та консультативних послуг [1].

Мета публікації – на основі прикладних досліджень напрацювати пропозиції для університетів щодо алгоритму дієвої наукової співпраці з реальним сектором економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задача активізації науково-дослідної співпраці між університетами та бізнесом визнається важливою Європейською комісією для країн ЄС, про що свідчить низка соціологічних досліджень, що охоплює керівників університетів і бізнес-структур [2–4]. Узагальнення їх звітів уможливило виявлення чинників, які сприяють та перешкоджають науково-дослідній співпраці університетів і бізнесу (*табл. 1*).

Таблиця 1

Причини та мотиви науково-дослідної співпраці

Зі сторони університетів	Зі сторони бізнесу
Підвищення працездатності студентів	Особисті відносини
Залучення більшої кількості студентів	Потреба у залученні належно підготовлених працівників
Розуміння важливості співпраці для досліджень	Покращення навичок діючих працівників
Доступ до фінансування	Поліпшення корпоративного іміджу

Складено за [2-4]

Серед перешкод побудови ефективної колаборації університетів і бізнесу в науково-дослідній та інноваційній діяльності найбільш вагомими визнано: недостатність та слабкість зв'язків, неефективні комунікації, різні підходи до пріоритетності і цілей досліджень та їх фінансування, питання конфіденційності та інтелектуальної власності.

Соціологічних досліджень вітчизняного досвіду співпраці ЗВО та підприємницького сектору небагато. Так в роботі [5] відмічено, що така співпраця не є поширеною, хоча має великий потенціал. Опитування виявило кілька причин такого стану: 1) брак коштів на дослідження у підприємств; 2) компанії не зацікавлені у фінансуванні теоретичних досліджень, які не забезпечують для них негайної вигоди; 3) університетам не вистачає сучасного обладнання для проведення якісних досліджень; 4) конкуренція за замовлення від бізнесу між аналітичними центрами, ЗВО та приватними дослідницькими компаніями; 5) проблеми захисту і розподілу авторських прав на результати спільних досліджень. Деякі експерти також припускають, що університети не просувають себе та свої можливості для проведення досліджень для бізнесу.

Усі аналізовані дослідження відзначають, що достатньо складним є момент початку науково-дослідної співпраці. Часто науково-педагогічні працівники маючи знання, досвід та результати потрібних бізнесу досліджень не знають що робити, щоб знайти партнера для науково-дослідної співпраці. Тому, на основі аналізу соціологічних досліджень, громадських обговорень проблематики і власного досвіду пропонуємо алгоритм підготовчої роботи університету щодо пошуку партнерів для взаємовигідної співпраці (табл. 2).

Таблиця 2

Порядок дій університету для підготовки до науково-дослідної співпраці з бізнесом

№ з/п	Етап	Дії
1.	Аналіз власних можливостей	1) оцінка власних досліджень: збір інформації про проведені та можливі дослідження, прикладні наукові проекти, дослідницькі ідеї, які можуть бути потрібними для бізнесу; 2) визначення галузей і видів бізнес-діяльності, де ці дослідження можуть бути потрібними
2.	Пошук потенційного партнера	1) аналіз трендів та тенденцій галузі, на яку спрямоване дослідження та актуальності власних досліджень; 2) аналіз місцевого ринку; 3) визначення кола підприємців, які працюють у галузі; 4) попередня оцінка можливостей підприємців
3.	Підготовка ціннісної пропозиції	1) формулювання результатів досліджень у бізнес-контексті, тобто опис того як і для чого може бізнес використати результати досліджень, які проблеми бізнесу ви можете допомогти вирішити; 2) пропозиція формату співпраці: спільний науково-дослідний проект, дослідження на замовлення, стажування, тренінг; 3) фокусування на перевагах для бізнесу: залучення талановитої молоді, доступ до нових ідей та знань, нарощування бренду
4.	Аналіз потреб потенційного партнера	1) звуження кола потенційних партнерів; 2) аналіз проблем, потреб та «точок дотику» з ними; 3) корегування ціннісної пропозиції

5.	Підготовка презентаційних матеріалів	1) розробка короткої (на один листок) та чіткої презентації науково-дослідного проекту для попереднього ознайомлення, яка покаже його цілі, суть та результати; 2) підготовка більш детальної презентації з описом потреб у ресурсах, етапів, показників, виконавців тощо; 3) визначення можливих запитань і підготовка відповідей
6.	Комунікування	1) виявлення кола ключових осіб, з якими варто комунікувати; 2) написання та розсилка персоналізованих листів із пропозиціями щодо науково-дослідної співпраці, висвітленням переваг такої співпраці для бізнесу; 3) проведення телефонних перемовин; 4) організація зустрічей; 5) якщо перша комунікація неуспішна, то варто нагадати про свою пропозицію через пару тижнів
7.	Переговори	1) проведення зустрічі з презентацією пропозиції та наголошенням на вигодах для бізнесу; 2) обговорення умов співпраці, його фінансування, періоду, етапів, вкладу партнерів; 3) оформлення співпраці відповідним договором

Складено автором

Наведений алгоритм допоможе ЗВО зосередитись на своїх сильних сторонах та віднайти ніші й партнерів для ефективних спільних з бізнесом наукових розробок.

Висновки. Дослідження проблематики науково-технічного співробітництва ЗВО і бізнесу стає все більш актуальним. Економічно розвинені країни приділяють значну увагу вивченню проблематики спільних наукових досліджень університетів та підприємницького сектору. Узагальнення звітів соціологічних досліджень країн ЄС та України серед керівників університетів і бізнес-структур виявили причини зацікавленості університетів і бізнесу у спільних дослідженнях та розробках і перешкоди їх ефективної співпраці. Запропоновано етапи та заходи підготовки університету до науково-дослідного партнерства з підприємницьким сектором, що допоможе університетам оптимізувати організацію спільних з бізнесом НДДКР.

Список використаних джерел:

1. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності: постанова Каб. Міністрів України від 24.12.2019 р. № 1146. *Законотворчість:* база даних. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.03.2025).
2. Healy A. et al. Measuring the impact of university-business collaboration: Final report. European Commission. Directorate-General for Education and Culture. 2014. 100 p.
3. Karpińska K. University–business cooperation (UBC) – forms of cooperation and barriers. a comparative analysis of Poland and selected European countries. *Studia Sieci Uniwersytetów Pogranicza*. 2023. № 7. DOI: <https://doi.org/10.15290/sup.2023.07.06>
4. Davey T. et al. The state of university-business cooperation in Europe: Final report. European Commission, Directorate-General for Education, Sport and Culture. 2018. 180 p.
5. Михайлишина Д., Телетьон А. Як сприяти співпраці між університетами та бізнесом? Аналітична записка. Київ: ЦЕС, 2020. 23 с.

Отримано: 17.03.2025

Олена БЄЛОВА

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач, професор кафедри логопедії та спеціальних методик
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6162-4106>*

ДЕТЕКЦІЯ ДІАМОНОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ В СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

У науковому дослідженні теоретично обґрунтовано сутність діамонологічного мовлення, розкрито основні механізми його становлення у дітей старшого дошкільного віку з нормотиповим та порушеним мовленнєвим розвитком. Здійснено порівняльний аналіз матеріалів вивчення проблемного питання між зазначеними групами дітей.

Ключові слова: діамонологічна компетентність, монологічне мовлення, діалогічне мовлення, діти з порушеннями мовлення, старший дошкільний вік.

Актуальність теми. Розвиток діамонологічної компетенції є важливим аспектом мовленнєвого та когнітивного розвитку дітей старшого дошкільного віку, зокрема з порушеннями мовлення. Цей процес сприяє не лише покращенню комунікативних навичок, а й загальному, соціальному та емоційному становленню дитини.

Мета публікації. Вивчити актуальний стан діамонологічної компетенції в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діамонологічна компетенція старших дошкільників – це здатність дитини ефективно комбінувати діалогічне й монологічне мовлення, що є важливою навичкою для їх комунікативного розвитку. У дошкільному віці відбувається розвиток різних функцій мовлення. Серед мовленнєвих форм з'являються діалог, монолог, контекстне, внутрішнє мовлення, мовлення-повідомлення, мовлення-міркування, мовлення-інструкція. У нормотипових дітей мовлення повністю сформоване, їх словниковий запас збагачений на слова різних частин мови. Вони активно вживають у мовленні поширені речення, використовують складні синтаксичні конструкції, що виражають часові, просторові, причинно-наслідкові зв'язки тощо [3].

Важливого значення набуває формування діамонологічної компетенції у дітей з мовленнєвими порушеннями, у яких відмічають: порушення звуковимови; обмежений словниковий запас; граматичні помилки у реченнях (помилки під час уживання відмінкових форм, узгодження слів у реченні); невміння зв'язно висловлюватись (складність у побудові розгорнутих речень, відсутність логічної послідовності в розповідях); труднощі в сприйнятті мовлення близького оточення (нерозуміння складних інструкцій); низький когнітивний розвиток та проблеми в соціальній взаємодії [1; 2; 4; 5].

Систематизація практичного досвіду сприяла розробці методики для вивчення діалоногичної компетенції у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення, яка включала три завдання (розповідь за серією сюжетних картинок; переказ прочитаного педагогом тексту; продовження розповіді); шість складових за якими проводилось оцінювання діалоногичного мовлення (зв'язність мовлення, логічне представлення, емоційна подача, лексична змістовність, граматичне оформлення, самостійність виконання); виведено бальне оцінювання та три рівні розвитку.

Аналіз матеріалів дослідження свідчить, що значному відсотку дітей з нормотиповим розвитком (81,4%) належав високий рівень діалоногичної компетенції. Середні показники мали 18,6% респондентів, у яких відмічаємо незначні помилки під час виконання завдань, а саме, поодинокі неузгодження порядку слів, хоча у більшості з досліджених розповіді були граматично правильними. Дітям з порушеннями мовлення належав різний рівень діалоногичної компетенції, зокрема: 4,6% респондентів мали високий рівень; 41,0% – середній, дошкільники потребували стимулювальної допомоги з боку педагога, під час ведення діалогу та складання розповідей хоча в них виявлено достатній словниковий запас, вміння правильно вибудовувати граматичні конструкції, прагнення самостійно виправити власні помилки. Низький рівень належав 52,4% респондентам, в котрих виявлено певний ряд труднощів у діалоногичному спілкуванні з однолітками та дорослими; не розвинуті вміння монологічного мовлення, які вказували на лексико-граматичні проблеми під час зв'язного висловлювання, складання (продовження) розповідей, опису предметів, переказу художніх творів тощо.

Висновки. Діалоногична компетентність старшого дошкільника – це здатність застосовувати у спілкуванні діалоногичний та монологічний види мовлення. Визначено, що діти з нормотиповим розвитком на високому та середньому рівнях ведуть бесіду та виконують завдання, що розкривають вміння монологічної складової. Деякі з них потребують партнерської допомоги з боку педагога (навідні запитання, підказки тощо), але здебільшого прагнуть до самостійності.

Розкрито, що діалоногична компетентність у дітей з порушеннями мовлення залежить від складності мовленнєвих порушень. Низькі показники засвідчують не вміння дошкільниками вести діалог з близьким оточенням, виконувати завдання, що потребують зв'язного висловлювання, граматичного узгодження, лексичної наповненості.

Розвиток діалоногичного мовлення є ключовим фактором їхнього успішного мовленнєвого та соціального розвитку. Систематична робота в цьому напрямку дозволить значно покращити комунікативні здібності дітей, що позитивно вплине на їхню адаптацію у суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Белова О.Б. Монологічне мовлення в дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. Дери́вація та перспективи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Гельветика, 2024. 71(1). С. 239–244. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-1-35>
2. Белова О.Б. Оцінювання діалоногичного мовлення дітей старшого дошкільного віку з логопатологією. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса: Гельветіка. 2024. 67(2). С. 89–93. URL: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2024/67/part_2/19.pdf
3. Калмикова Л.О. Психолінгвістика розвитку про мовленнєву діяльність дошкільників. *Психолінгвістика*. 2009. Вип. 3. С. 54–60.

4. Bielova O. The state of development of components of speech readiness of older preschool children with speech disorders. *Special education*. 2021. 1(42). P. 137–189. URL: <https://www.journals.vu.lt/special-education/article/view/25427>
5. Willinger U., Brunner E., Diendorfer-Radner G., Sams J., Sirsch U., & Eisenwort B. Behaviour in children with language development disorders. *The Canadian Journal of Psychiatry*. 2003 48(9). P. 607–614.

Отримано: 18.03.2025

Володимир БОНДАР

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-8835-1176>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ» У ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті проаналізовано визначення поняття «здоров'язбережувальна компетентність», визначено її компоненти. Описано основні уміння і навички, що передбачають набуття здоров'язбережувальної компетентності.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, здоровий спосіб життя, спеціальні компетенції, психосоціальні компетенції.

Актуальність проблеми здоров'язбережувальної компетентності пов'язане із погіршенням стану здоров'я здобувачів освіти, їх нездоровим способом життя і низькою культурою фізичного здоров'я. Це пов'язано також із негативним впливом екологічного і медико-соціального ризику, погіршенням структури харчування, зниженням ефективності проведення традиційних профілактичних заходів, популяризацією вживання алкоголю та тютюнопаління

За даними Міністерства охорони здоров'я України, у 50% школярів спостерігаються функціональні порушення різних систем органів, а в 42% – хронічні захворювання [7, с. 6]. Порівняно з дошкільниками, в учнів 2–8 класів утричі більше порушень слуху, в 3,7 рази більше порушень зору, у 5,2 рази більше порушень постави, і в 11,2 рази більше сколіозів. За весь період навчання зменшується кількість здорових учнів: від 33% здорових молодших школярів до 6-9% – старших школярів [5, с. 22-24]. Тому вирішення проблеми здоров'язбереження сучасних учнів є актуальною проблемою сьогодення.

Мета статті – проаналізувати визначення поняття «здоров'язбережувальна компетентність».

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку І. Беґа, компетентнісний підхід в освіті забезпечує формування життєвої компетентності у здобувачів освіти, що допомагає практично застосовувати знання та ефективно вирішувати життєві труднощі [2]. У Загальній частині І Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти вказано, що «здоров'язбережувальна компетентність – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей» [4]. Здоров'язбережувальна компетентність – це здатність учня застосовувати здоров'язбережувальні компетенції в умовах конкретної життєвої

або навчальної ситуації на користь збереження, зміцнення і формування здоров'я. Відповідно Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти здоров'язбережувальна компетентність передбачає: поняття і уявлення про здоров'я, безпечну поведінку та здоровий спосіб життя; взаємозв'язок людини з біологічним і соціальним середовищем; розуміння здоров'я як найбільшої життєвої цінності; дбайливе відношення до власного здоров'я; саморозвиток соціального, фізичного, духовного та психічного компоненту здоров'я [4].

О. В. Гнатюк описує здоров'язбережувальну компетентність як «здатність учня використовувати здоров'язбережувальні компетенції в умовах конкретної життєвої чи навчальної ситуації на користь збереження, зміцнення та формування здоров'я», «це суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень, що сприяють здоров'ю в усіх сферах життєдіяльності особистості» [3, с. 36]. Здоров'язбережувальні компетенції – «це соціально необхідний рівень знань, умінь та навичок, ставлень, що сприяють здоров'ю в усіх сферах життя особистості» [6, с. 313].

О. М. Цільмак основними вміннями здоров'язбережувальної компетенції визначає: культивування здоров'язбережувальної життєво активної поведінки; протидія факторам, які мають негативний вплив на здоров'я (стрес, перевантаження, гіподинамія, втома та ін.); передбачення змін у стані здорового здоров'я відповідно до умов; застосування методів саморегуляції [8, с. 56-57].

Значимими компонентами здоров'язбережувальної компетентності є: потрібні для здоров'я спеціальні і психосоціальні компетенції. Психосоціальні компетенції передбачають: адекватна висока самооцінка, саморегуляція, стресостійкість, співчуття, мотивація до успіху і виховання волі, критичне та творче мислення, аналіз проблем та прийняття виважених рішень, ефективне спілкування, вирішення конфліктів, протистояння негативному соціальному впливу та ін. Спеціальні компетенції передбачають: раціональне харчування, санітарно-рухова активність, гігієнічні навички, організація режиму праці і відпочинку, загартування, надання першої допомоги та ін.

О.Є. Антонова, Н.М. Поліщук до здоров'язберігаючої компетентності відносять: життєві навички, що оптимізують фізичне, соціальне і психічне здоров'я; навички розв'язання конфліктів; навички поведінки при тиску, погрозах; навички співробітництва; аналіз проблем і прийняття рішень; визначення життєвих цілей; навички самоконтролю; мотивація успіху [1, с. 30].

О. В. Гнатюк зауважує, що формування здоров'язбережувальної компетентності передбачає набуття учнями умінь збереження, зміцнення, використання здоров'я і дбайливого ставлення до нього, що досягається шляхом виконання таких завдань: формування в учнів знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, безпечну поведінку, взаємозв'язок організму людини із природним, техногенним і соціальним оточенням; розвиток в учнів мотивації до дбайливого ставлення до здоров'я, удосконалення фізичних, соціальних, психічних і духовних його чинників; виховання потреби у здоров'ї, свідоме прагнення до здорового способу життя; розвиток умінь самостійно приймати рішення; набуття досвіду зі збереження здоров'я із врахуванням фізичного стану; розгортання у повсякденному житті практичної діяльності для досвіду збереження власного здоров'я і здоров'я інших людей [3]. За словами Л. М. Рибалко, технології здоров'я збереження в освітніх закладах сприяють формуванню в учнів здоров'язбережувальної компетентності та пріоритету здорового способу життя [7, с. 7].

Висновки. Сприятливим для формування здоров'язбережувальної поведінки є здорове соціальне середовище, у якому панують корисні звички та ведення здорового способу жит-

тя. Важливо створити освітнє середовище, що сприятиме формуванню здоров'язбережувальної компетентності в учнів.

Список використаних джерел:

1. Антонова О.Є., Поліщук Н.М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості як наукова проблема (аналіз поняття). *Вища освіта у медсестринстві: проблеми і перспективи*: зб. статей всеукр. наук.- практ. конф. (Житомир, 10-11 лист. 2011 р.). Житомир: Полісся, 2011. С. 27-31.
2. Бех І.Д. Теоретико-прикладний аспект компетентнісного підходу в педагогіці. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 2(63). С. 27-31.
3. Гнатюк О.В. Формування здоров'язбережувальної компетентності здобувачів освіти як запорука збереження психічного здоров'я. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві*: зб. матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 22 жовт. 2021 р.). Львівський національний університет внутрішніх справ, 2021. С. 35-39.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти від 01.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>
5. Лозинський В. Техніки збереження здоров'я. Київ: Главник, 2008. 160 с.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2012. С. 313-327.
7. Рибалко Л.М. Технології здоров'язбереження як наукова проблема. *Технології здоров'язбереження: теорія і практика*: колективна монографія. С. 6-24.
8. Цільмак О.М. Зміст складових здоров'язбережувальної компетентності курсантів. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Харків, 2018. С. 55-57.

Отримано: 18.03.2025

Діана БОРОВЕЦЬ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-4616-746X>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ПРОГНОСТИЧНИХ ФУНКЦІЙ УЯВИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

Стаття присвячена опису сучасних підходів до створення програми розвитку прогностичних функцій уяви молодших школярів з розладами спектру аутизму та особливостям їх застосування.

Ключові слова: корекційно-розвиткова робота; діти з РСА; прогностичні функції.

Питання розробки та проведення корекційно-розвиткової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в закладах освіти є досить актуальним. У пошуках дієвих форм та методів роботи з дітьми з розладами спектру аутизму постійно перебувають вітчизняні дослідники (Н. Базима, О. Борисенко, Н. Когутяк, К. Островська, Х. Сайко, І. Сухіна, Т. Скрипник, В. Тарасун, Д. Шульженко, Г. Хворова, М. Химко та ін.).

Мета статті: висвітлення сучасних підходів до створення програми розвитку прогностичних функцій уяви.

Роботу над створенням програми корекції розвитку прогностичних функцій уяви в молодших школярів з розладами спектру аутизму (далі – з РСА) розпочали з аналізу результа-

тів констатувального експерименту. За підсумками дослідження уява як психічний процес, образне мислення, вміння планувати та прогнозувати розвивається у молодших школярів з РСА зі значною затримкою у порівнянні з однолітками з типовим розвитком. Це негативно впливає на рівень шкільної успішності дітей з РСА, їх соціалізації та адаптації в суспільстві. За підсумками досліджень констатувального експерименту було визначено подальші напрями роботи.

Розробка програми корекції розвитку прогностичних функцій уяви молодших школярів з РСА базувалася на методологічних засадах, розроблених такими провідними українськими дослідниками, як Н.Андрєєва, М.Буйняк, О.Гаяш, А.Душка, К.Островська, Н.Когутяк, С.Миронова, І.Сухіна, Т.Скрипник, В.Тарасун, Г.Хворова, Д.Шульженко та ін. [1; 2; 4; 5; 6].

Планування корекційно-розвиткової роботи здійснювалось з урахуванням труднощів та перешкод, обумовлених психофізичними особливостями дітей:

- Відсутність зацікавленості іншими людьми, уникнення уваги сторонніх людей та їх присутності поряд;
- Відсутність здатності до спілкування, діалогу, ініціювання контакту;
- Вибірковість сприймання навколишнього середовища дітьми з РСА, позначення гіперфокусу уваги на реакції дітей з РСА на зовнішню інформацію;
- Стресовість подій навколишнього середовища, які можуть викликати істеричні реакції дітей з РСА [3, с. 4].

Враховуючи вище зазначені труднощі, перед початком безпосередньої корекційної роботи з дітьми було заплановано:

- Достатньо часу для встановлення контакту незнайомих педагогів та дітей з РСА;
- Підготовку різноманітних завдань, у тому числі і таких, які не потребують спілкування, прохання по допомогу і т.д.
- Врахування зацікавленості та підвищеного інтересу дітей з РСА до чогось;
- Аналіз навколишнього середовища та створення комфортних умов для навчання та корекції з метою уникнення стресу та істеричних реакцій у дітей з РСА.

Висновки: для створення програми корекції розвитку прогностичних функцій уяви молодших школярів з РСА було використано попередні дослідження констатувального експерименту, методологічні засади, розроблені провідними вітчизняними дослідниками, передбачено труднощі, пов'язані з особливостями психофізичного розвитку дітей з РСА.

Список використаних джерел:

1. Миронова С.П., Буйняк М.Г., Гаяш О.В. Методика проведення корекційно-розвиткових занять з дітьми з порушеннями пізнавальної діяльності: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 172 с.
2. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом: монографія. Львів: Тріада плюс, 2012. 520 с.
3. Скрипник Т.В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навч.-метод. посіб. Київ: Гнозис, 2013. 60 с.
4. Сухіна І. Родинний супровід дітей раннього віку з аутизмом: методичні рекомендації. Київ, Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2017. 70 с.

5. Тарасун В, Хворова Г. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: навчальний посібник для вищих навчальних закладів / наук. ред. В. Тарасун. Київ: Наук.світ. 2004. 103 с.
6. Шульженко Д.І., Андрєєва Н.С. Корекційний розвиток аутичної дитини: (книга для батьків та педагогів). Київ: Д.М. Кейдун, 2011. 344 с.

Отримано: 18.03.2025

Денис БРИЛІНСЬКИЙ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-4240-5610>

СОЦІАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ООП ЗАСОБАМИ ТУРИЗМУ

У статті розглядається тема соціальної інтеграції старшокласників з особливими освітніми потребами засобами туризму. В умовах сучасної інклюзивної освіти важливо забезпечити всім учням рівні можливості для взаємодії та соціалізації. Авторами здійснений аналіз психологічних, соціальних та освітніх аспектів інтеграції, а також запропоновано методи впровадження інклюзивних туристичних програм. Зокрема, акцентується на необхідності організації змішаних туристичних груп, залученні фахівців та проведенні інформаційної підтримки для учнів і батьків. Результати дослідження свідчать про ефективність туристичних заходів у формуванні позитивного середовища для соціалізації учнів з особливими освітніми потребами, покращенні їхньої самооцінки та розвитку комунікаційних навичок.

Ключові слова: соціальна інтеграція, старшокласники, особливі освітні потреби, туризм, соціалізація.

Актуальність теми. Соціальна інтеграція учнів з особливими освітніми потребами є важливою складовою розвитку інклюзивної освіти. В умовах сучасного суспільства важливо забезпечити рівні можливості для всіх учнів, незалежно від їх фізичних, психоемоційних чи соціальних характеристик. Туризм виступає ефективним засобом, який сприяє соціалізації учнів, формуванню навичок комунікації та організації спільних діяльностей.

Метою даної статті є дослідження та аналіз впливу туризму на соціальну інтеграцію старшокласників з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна інтеграція старшокласників з особливими освітніми потребами – це важливий процес, спрямований на забезпечення рівних можливостей для всіх учнів в освітньому середовищі. Інклюзивна освіта прагне зменшити бар'єри, які можуть заважати учням з особливими потребами повноцінно брати участь у навчанні та соціальному житті.

Психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах інклюзивного освітнього середовища розглядався у роботах: В. Панка, О. Сафіна, Н. Шеленкової, Г. Острової, А. Обухівської, В. Бучми, О.Гурової, Л. Дзюбо, с. Максименка, Л. Прохоренко, О. Бабякта, Н. Баташевої. Питанню соціально-психологічної реабілітації осіб з обмеженням життєдіяльності присвячено роботи Н. Коляди, В. Галагана, О.Сербової, О. Фуштей, Н. Франко, О. Кобця, В. Осьодло, Н. Потапчук, Л. Вікторової, О. Кравченко, Н.Фалькота інших.

Значної уваги потребує реалізація такого виду реабілітації на базі закладів загальної середньої освіти, який вимагає створення відповідного інклюзивного середовища та розроб-

ки моделі й алгоритму надання такої послуги. Питання створення інклюзивного освітнього середовища та супроводу здобувачів з обмеженням життєдіяльності розглядали: А. Колупасва, О. Кравченко, О. Сафін, Л. Потапюк, Л. Малинович, Г. Давиденко, В. Ткачук, Ю. Єчкало, А. Шевцов, Т. Крижановська та інші.

Але питання соціальної інтеграції здобувачів з ООП засобами туризму та шляхи її вдосконалення ще не були предметом окремого дослідження. Недостатньо висвітлені питання соціально-психологічної інтеграції, становлення та розвитку туризму, особливості такого виду інтеграції.

Основні аспекти соціальної інтеграції простежуємо у таких аспектах:

1. Психологічний аспект. Соціальна інтеграція старшокласників з особливими освітніми потребами часто загрожує їх самооцінці та впевненості в собі. Туристичні заходи, що ґрунтуються на спільних інтересах, дозволяють знизити соціальну напругу та сприяють розвитку позитивного середовища для спілкування.

2. Соціальний аспект. Туризм створює можливості для взаємодії між учнями з різними можливостями. Спільна участь у туристичних заняттях сприяє формуванню дружніх стосунків, розширює коло спілкування, що є важливим для соціальної адаптації.

3. Освітній аспект. Туризм може бути важливим елементом освітнього процесу. Використання походів, експедицій та екскурсій дозволяє учням застосовувати знання з різних дисциплін, формуючи таким чином практичні навички.

До методів впровадження можемо віднести організацію інклюзивних туристичних груп. Формування змішаних груп учнів з особливими потребами та їх однолітків є першим кроком до успішної інтеграції. Це може включати групові екскурсії, походи в гори, денні табори тощо. Також важливим є залучення фахівців, а саме педагогів, психологів та інструкторів з туризму, які мають досвід роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, що є важливою умовою успішної реалізації програм. Важливою є інформаційна підтримка, проведення інформаційних семінарів для батьків та учнів, присвячених можливостям туризму в розвитку соціальних навичок, є надзвичайно важливим елементом.

Соціальна інтеграція старшокласників з особливими освітніми потребами є критично важливою для розвитку їхніх соціальних навичок, підвищення самооцінки та покращення якості життя. Суспільство, освітні установи та батьки повинні спільно працювати над створенням підтримуючого середовища, яке сприятиме цій інтеграції. Інклюзивні практики, що використовують різноманітні методи інтеграції, можуть суттєво змінити життя старшокласників з особливими потребами, відкриваючи їм нові горизонти можливостей.

Висновки. Соціальна інтеграція старшокласників з особливими освітніми потребами через засоби туризму є важливим напрямком, який потребує активізації зусиль з боку освітньої системи, батьків та громади. Інклюзивні туристичні програми можуть суттєво покращити якість життя учнів, сприяти їхній соціалізації та розвитку особистісних навичок.

Список використаних джерел:

1. Опалюк Т.Л., Глушко Х.М. Сутність і структура поняття «орієнтація на досягнення життєвого успіху» в контексті інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна* / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В, 2022. Вип. 36. С. 89-95.

2. Інтегративний реабілітаційно-соціальний туризм – розвиток нового виду реабілітації осіб з інвалідністю в Україні. *Нова Доба*. URL: <https://novadoba.com.ua/45768-inklyuzyvnyy-reabilitaciyno-socialnyy-turyzm-8722-rozvytok-novogo-vydu-reabilitaciyi-osib-z-invalidnistyu-v-ukrayini.html> (дата звернення: 13.02.2025).
3. Інтегративний туризм – новий вид реабілітації людей з інвалідністю. URL: <http://www.dsma.dp.ua/ua/novini/178-inklyuzivnij-turizm-novij-vid-reabilitatsiji-lyudej-z-invalidnistyu> (дата звернення: 10.02.2025)

Отримано: 18.03.2025

Мар'яна БУЙНЯК

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри спеціальної та інтегративної освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8472-4847>

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті здійснено аналіз особливостей предметної діяльності дітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: предметна діяльність, діти раннього віку, інтелектуальні порушення.

Предметна діяльність є одним із основних новоутворень психіки у ранньому віці, що обумовлює численні кількісні і якісні зміни розвитку та забезпечує подальший розвиток особистості. Завдяки предметній діяльності збагачуються уявлення дітей про навколишній світ, стимулюється пізнавальна активність, розвиваються психічні процеси і їх властивості. Беззаперечним є позитивний вплив предметної діяльності на формування взаємодії дитини і дорослого, яка у ранньому віці відбувається у тріаді «дитина – предмет – дорослий».

Зважаючи на значущість предметної діяльності для розвитку дитини та поширення у нашій країні системи послуг раннього втручання, набуває актуальності вивчення особливостей формування предметної діяльності у дітей з різними категоріями порушень психофізичного розвитку.

Метою статті є характеристика особливостей предметної діяльності у дітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями.

Різні аспекти проблеми реабілітації дітей з порушеннями психофізичного розвитку раннього віку були предметом вивчення В. Ремажєвської, О. Скляньської, Т. Скрипник, Г. Соколової, О. Чеботарьової та ін. Дослідження вчених (Н. Ванько, І. Гудим, В. Жук, С. Литовченко, Л. Прохоренко, Т. Сак, Т. Сіансіоло, Т. Скрипник, Г. Соколова, О. Чеботарьова та ін.) засвідчують значущість здійснення раннього втручання в роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку, адже в цей період можна послабити вплив порушення на розвиток дитини та запобігти формуванню вторинних і супутніх ускладнень.

На становлення та якість розвитку навичок предметної діяльності у дітей раннього віку впливають різні чинники, які умовно можна поділити на дві групи: соціальні (зовнішні) та психофізіологічні (внутрішні), а саме:

1. Стан розвитку загальної та дрібної моторики у дитини (недорозвиток моторних навичок, труднощі в ходьбі негативно позначаються на колі доступу до предметів для взаємодії, їх дослідженні, засвоєнні правильних уявлень про них, виконанні функціональних дій з ними).
2. Рівень пізнавальної активності дитини (сформованість пізнавального інтересу та, як наслідок, пізнавальна активність).
3. Стан аналізаторних систем дитини (впливає на якість та швидкість пізнання навколишнього світу).
4. Рівень розвитку та особливості психічних процесів (уваги, мислення, пам'яті, мовлення).
5. Загальне самопочуття дитини, стан її здоров'я, задоволення фізіологічних потреб.
6. Активність батьків в створенні умов для розвитку предметної діяльності, їхня участь в системі взаємодії «дитина – предмет – дорослий» [1].

Для дітей з інтелектуальними порушеннями раннього віку притаманні особливості, які суттєво ускладнюють вчасне (відповідно до показників нормотипового розвитку) та повноцінне формування предметної діяльності.

Зокрема, затримка розвитку моторних навичок (дії хапання, вказівного жесту, сидіння, ходіння та ін.), яка притаманна цій категорії дітей, гальмує становлення предметної діяльності та визначає її особливості, а саме: труднощі у маніпулюванні з предметами; значне звуження кола доступності оточуючих предметів через недостатню сформованість навичок ходіння, недостатню координованість рухів. У дітей з інтелектуальними порушеннями, навіть тоді, коли вони починають ходити, не відбувається посиленого ознайомлення з довкіллям через низьку пізнавальну активність, недорозвиток психічних процесів та саморегуляції діяльності. У них формується так звана «польова поведінка»: дитина хапає все, що потрапляє на очі, але одразу ж залишає, не маючи інтересу ні до властивостей предмета, ні до його призначення.

Оточуючі предмети не викликають у дітей зацікавленості, вони не виконують з ними предметних дій, а лише маніпулювання (дії, на основі яких дитина не пізнає властивостей предметів), неадекватні дії, які не відповідають призначенню предметів, їх властивостям (наприклад, стукання тарілкою по столу, намагання покласти велику ляльку в маленьку шухляду тощо) [2]. Через недорозвиток сприймання, уваги та мислення пізнання дитиною предметів є хаотичним та фрагментарним, що негативно позначається на їх подальшому функціональному використанні та формуванні співвідносних та знаряддєвих дій з ними.

Зазначимо, що у дітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями предметна діяльність самостійно не формується, а потребує спеціального корекційно-розвиткового впливу з обов'язковим залученням батьків дитини. Зауважимо, що недорозвиток активного мовлення та порушення розуміння зверненого мовлення негативно позначається на взаємодії у системі «дитина – предмет – дорослий», що ускладнює процес формування предметної діяльності.

Отже, психологічні особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями раннього віку негативно позначаються на процесі формування предметної діяльності та обумовлюють її особливості, які мають бути враховані під час реалізації завдань раннього втручання та корекційно-розвиткової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Кобильченко В., Омельченко І. Спеціальна психологія: підручник. Київ: Академія, 2020. 224 с.

2. Миронова С.П., Буйняк М.Г., Гаяш О.В. Методика проведення корекційно-розвиткових занять з дітьми з порушеннями пізнавальної діяльності: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2022. 172 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6836>
3. Сіансіоло Т., Прохоренко Л. Контрольний список сфер розвитку для діагностики та раннього втручання й корекції поведінки: навч.-метод. посіб. Київ, 2021. 103 с.

Отримано: 18.03.2025

Андрій БУШЛЯКОВ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-2801-8971>

ФІЗИЧНА АКТИВНІСТЬ У ПОЧАТКОВІЙ ОСВІТІ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті висвітлюється значення фізичної активності у вирішенні освітніх завдань дітей із інтелектуальними порушеннями. Встановили, що крім традиційних форм, засобів і методів використання такої активності у практиці інклюзивного фізичного виховання, перспективними є положення концепції «Embodied Learning», – тілесне навчання (навчання з допомогою тіла).

Ключові слова: фізична активність, інновації в організації, діти з інтелектуальними порушеннями

Актуальність теми. Фізична активність відіграє важливу роль у розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, особливо у початковій освіті. Така активність сприяє не тільки фізичному розвитку, але покращує когнітивні здібності, соціалізацію та емоційний стан дитини [1; 3].

Крім цього, фізична активність є невід'ємною частиною навчального процесу дітей з інтелектуальними порушеннями, адже сприяє не тільки розвитку їхнього тіла, але також поліпшує пізнавальні, соціальні навички, вирішує інші важливі завдання розвитку та соціалізації.

Мета публікації: висвітлити значення фізичної активності у вирішенні освітніх та корекційних завдань дітей із інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Основу фізичної активності становить, передусім такий засіб, як фізичні вправи. Деякими з визначальних у аспекті важливості означеного засобу є такі його види: гімнастичні вправи (спрямовані, передусім розвитку гнучкості, координації); рухливі ігри (сприяють соціалізації, регуляції емоційного стану); терапевтичні заняття фізичними вправами (корекція фізичних вад, відхилень); ходьба, біг, плавання (основні рухові дії в аспекті самозабезпечення у побуті та повсякденній діяльності – передусім спрямовані на забезпечення загального фізичного розвитку) [4].

Використовують означені види фізичних вправ, реалізуючи різноманітні методичні підходи, а основними є: індивідуалізація параметрів навчальних і розвивальних (коригувальних) засобів, методів, програмоване навчання (доступні інструкції та візуальна підтримка – картки, жести), ігрова діяльність, передусім для посилення мотивації дітей з інтелектуальними порушеннями до подальшої фізичної активності.

Останнім часом розглядається можливість втілення у практичну діяльність інклюзивного фізичного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями концепції «Embodied Learning», – тілесне навчання (навчання за допомогою тіла). Конкретизуючи таку концепцію дослідники відзначають, що її можна ефективно застосовуватися в інклюзивному фізичному вихованні дітей з інтелектуальними порушеннями [5]. Цей підхід базується на ідеї, що навчання відбувається через тілесний досвід, рух і взаємодію з навколишнім середовищем.

Деякими з важливих переваг «Embodied Learning» у фізичному вихованні є покращення моторної функції: використання рухової діяльності дозволяє розвивати різні види координації, м'язової сили. Крім цього, дітям із інтелектуальними порушеннями легше запам'ятовувати інформацію у випадку її подачі через рух.

Наступний позитивний момент пов'язаний із залученням сенсорних відчуттів, адже при поєднанні руху з тактильними, зоровими, аудіальними стимулами покращує результати освітнього процесу. Так зазначається, що при малюванні фігур ногами на піску або повторенні чисел через ритмічні рухи сприяє кращому оволодінню пропонованим навчальним матеріалом.

Ще один позитивний момент стосується розвитку когнітивних функцій дітей із інтелектуальними порушеннями, використовуючи для цього навчання за допомогою тіла. Зокрема, виконання фізичних вправ, що передбачають вирішення простих завдань (виявляти у грі швидкість реакції, координацію), покращує концентрацію уваги та пам'ять; сприяє формуванню просторового мислення та навичок планування.

Наступним позитивним моментом є підвищення соціальної взаємодії дітей із інтелектуальними порушеннями та однолітками без порушень в розвитку. Дієвим тут є групові вправи та ігри, що розвивають комунікативні здібності, навички співпраці. Конкретизуючи останнє відзначаємо, що використання концепції «Embodied Learning» допомагає дітям краще взаємодіяти з однолітками через спільний рух [2; 3; 4].

Водночас, використання означеної концепції сприяє емоційному благополуччю досліджуваного контингенту дітей, адже фізична активність забезпечує зниження рівня тривожності, стресу. Крім цього, виконання рухових завдань у ігровій діяльності дозволяє підвищити мотивацію дітей до освітнього процесу взагалі та певних навчальних предметів зокрема.

У зв'язку з останнім відзначаємо, що деякими прикладами використання «Embodied Learning» є використання: рухових ігор(ігри з повторенням рухів, що закріплюють навчальний матеріал, зокрема вивчення цифр через стрибки на відповідні числа; інтерактивних занять(використання музики, жестів, танців для пояснення понять, наприклад рухів, що імітують природні явища або емоції; фізичні вправи з елементами драматизації(відтворення сюжетних історій через рух, наприклад, імітація тварин у процесі вивчення їх назв; сенсорні тренажери – інтеграція тактильних поверхонь, балансувальних платформ, кольорових м'яких модулів у фізичній активності дітей із інтелектуальними порушеннями.

Висновки. перспективним у аспекті успішного вирішення різних за змістом завдань освітнього процесу у початковій школі є використання дітьми з інтелектуальними порушеннями концепції «Embodied Learning». Передусім це стосується ефективності такої концепції в інклюзивному фізичному вихованні, оскільки вона враховує особливості дітей з інтелектуальними порушеннями, а значить робить освітній процес доступнішим, цікавішим, кориснішим для їхнього фізичного, когнітивного та емоційного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Інновації медичної освіти: перспективи, виклики та можливості: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції (24 січня 2024 р.). / за ред. Т.Ю. Четвертак. Запоріжжя, 2024. 302 с.
2. Kelly, M., Ellaway, R., Scherpbier, A., King, N., Dornan, T. Body pedagogics: embodied learning for the health professions. *Med Educ.* 2019. 53(10), 967-977. DOI: <https://doi.org/10.1111/medu.13916>
3. Khatin-Zadeh, O., Farsani, D., Eskandari, Z., Marmolejo-Ramos, F. The roles of motion, gesture, and embodied action in the processing of mathematical concepts. *Front Psychol.* 2022. 14(13), 969341. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.969341>
4. Macedonia M. Embodied Learning: Why at School the Mind Needs the Body. *Front Psychol.* 2019. 10. 2098. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02098>
5. Skulmowski, A., Rey, G. D. Embodied learning: introducing a taxonomy based on bodily engagement and task integration. *Cognitive Research: Principles and Implications.* 2018. 7, 3-6. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41235-018-0092-9>

Отримано: 18.03.2025

Тетяна ВАЛЬКО

доктор філософії,

асистент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2173-3428>

ЗНАЧЕННЯ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З ООП

У статті розглянуто значення сенсорного розвитку у формуванні пізнавальних інтересів у дітей раннього віку з особливими освітніми потребами. Визначено основні методи стимуляції сенсорного сприймання, що сприяють розвитку когнітивних процесів та активному залученню дитини до пізнавальної діяльності.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, ранній вік, сенсорний розвиток, пізнавальний інтерес.

Актуальність теми. Сенсорний розвиток є фундаментальною складовою загального психофізіологічного становлення дитини, особливо в ранньому віці, коли відчуття та сприймання відіграють ключову роль у пізнанні навколишнього світу. Для дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) сенсорна стимуляція є не лише засобом формування базових уявлень про навколишнє середовище, а й важливим чинником розвитку когнітивних процесів, зокрема уваги, пам'яті, мислення та мовлення. Відсутність системного підходу до сенсорного розвитку у дітей з ООП може призвести до затримки формування пізнавальних інтересів, які є основою для подальшої успішної освіти.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю пошуку ефективних методів сенсорного розвитку, що сприятимуть активізації пізнавальної діяльності дітей раннього віку з ООП, забезпечуючи їм повноцінну інтеграцію в освітній простір.

Метою публікації є визначення значення сенсорного розвитку у формуванні пізнавальних інтересів у дітей раннього віку з ООП.

Виклад основного матеріалу. Сенсорний розвиток є важливим компонентом становлення особистості дитини, особливо в перші три роки життя, коли формується чуттєве сприймання, моторні навички та комунікативні здібності. Для дітей з ООП сенсорний розвиток є особливо важливим, оскільки нерідко вони мають труднощі у сприйманні та обробці сенсорної інформації, що впливає на їх здатність навчатися та взаємодіяти із зовнішнім світом.

Наукові дослідження та практичний досвід свідчать про те, що правильно організована сенсорна стимуляція сприяє розвитку когнітивних процесів, покращує координацію рухів, стимулює мовленнєвий розвиток та сприяє формуванню пізнавальних інтересів. Важливими засобами сенсорного розвитку є спеціальні ігри та вправи, використання дидактичних матеріалів, сенсорних кімнат, методів арт-терапії, а також природних елементів (вода, пісок, різні текстури). Ігри з сенсорного розвитку для дітей раннього віку з ООП мають низку особливостей, зокрема:

1. Ігри підбираються з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, її потреб та інтересів.
2. Використання різних сенсорних стимулів – тактильних, звукових, візуальних, смакових та нюхових.
3. Безпечність матеріалів – усі матеріали мають бути екологічно чистими, приємними на дотик та без гострих країв.
4. Ігровий формат – процес навчання має проходити у ненав'язливій, цікавій, доступній для дитини формі.
5. Повторюваність і ритмічність – допомагає закріплювати навички, формувати стабільні нейронні зв'язки.

Висновки. Таким чином, сенсорний розвиток є важливим чинником формування пізнавальних інтересів дітей раннього віку з ООП, а впровадження ефективних методик сенсорної стимуляції може значно покращити їхні навчальні та соціальні перспективи.

Список використаних джерел:

1. Остапенко Н.В. Сенсорна інтеграція як основа цілісного розвитку дітей з особливими потребами [Електронний ресурс]. URL: https://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/9272/%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf?sequence=1
2. Колісніченко К.В. Сенсорний розвиток дітей молодшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс]. URL: <https://fdo.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/Kolisnichenko-K.-V..pdf>
3. Приходько Ю.О. Розвиток відчуттів і сприймання у дітей дошкільного віку (сенсорний розвиток): навч. посіб. Київ: Видавничий дім «Слово», 2018. 224 с.

Отримано: 18.03.2025

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА

кандидат педагогічних наук, професор,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9342-0896>

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ПОРУШЕНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті розглянуто основні положення щодо корекції інтелектуальних порушень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями. Звернено, переважно, увагу на визначальні напрямки її психолого-педагогічного дослідження та вирішення.

Ключові слова: *розвивальний життєвий простір, психолого-педагогічна корекція, інтелектуальні порушення, дошкільники з інтелектуальними порушеннями.*

Актуальність теми. Результативність освітньої роботи з дошкільниками з інтелектуальними порушеннями у напрямку підготовки до подальшого всебічного розвитку, навчання та виховання у закладах спеціальної загальної середньої освіти (середні спеціальні школи, санаторні школи, інклюзивне-ресурсні центри, навчально-реабілітаційні центри, інклюзивні навчальні заклади тощо), зокрема початкової ланки, залежить від ефективності їхньої інтеграції, адаптації та соціалізації, яка можлива за умов створення відповідного індивідуального та диференційованого підходу з врахуванням правильного використання психолого-педагогічного забезпечення навчально-виховного та корекційно-розвиткового процесу.

Мета статті полягає у конкретизації основних положень щодо корекції інтелектуальних порушень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. У програмі розвитку дітей раннього та дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями, яка розроблена відповідно Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (нова редакція Базового компоненту дошкільної освіти) чітко прописано, що забезпечення розвитку передумов навчальної діяльності залежить від урахування індивідуальних здібностей, потреб, інтересів та можливостей дитини згідно державного стандарту дошкільної освіти [2] з урахуванням інноваційних здобутків у галузі спеціальної психології та педагогіки, враховуючи вітчизняні та світові тенденції психофізичного розвитку та підтримки дошкільників з особливими освітніми потребами (ООП), зокрема і дітей з інтелектуальними порушеннями. Структуровано-уніфіковані напрями програми за віковими показниками (зміст освіти(навчання, виховання та корекції) та показники життєвої компетенції дитини) дають змогу чітко побачити актуальність вивчення проблеми щодо особливостей прояву інтелектуальних порушень у цієї нозології дошкільників [3].

Цікавим, на наш погляд, є виділення психолого-педагогічних основ корекції інтелектуальних порушень, що прямо залежить від розкриття та дослідження питань організаційно-методичного характеру щодо створення розвивального життєвого простору, враховуючи можливості закладу спеціальної дошкільної освіти. Саме правильна організація розвивального життєвого простору сприяє забезпеченню всебічного гармонійного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями, а отже і корекції у них цих порушень, не подолання, а саме корекції.

Низький рівень розробленості цієї проблеми вказує на її складність та об'ємність. Так, корекція інтелектуальних порушень можлива лише за умови включення дитини у різні види практичної та творчої діяльності (емоційного спілкування та сенсорного сприймання; предметно-практичної, ігрової, мовленнєвої, образотворчої, пізнавальної, соціально-побутової, музично-ритмічної та суспільно-спрямованої діяльності тощо), які закріплюються у процесі виховного впливу (громадянського, національного, розумового, фізичного, морального, естетичного, екологічного, гендерного тощо) [1].

Педагоги включають дитину з інтелектуальними порушеннями у вище перераховані види діяльності, але не завжди це має корекційний ефект. Тому що організація життєвого простору дитини потребує правильного використання змістового забезпечення її діяльності відповідно до вікових та психофізичних особливостей, яке повинно сприяти першочергово саме особистісному розвитку дитини. А щоб у цієї нозології дошкільників скоригувати інтелектуальні порушення слід пригадати і те, що ці порушення є первинним їхнім недоліком, а отже найскладнішими. Саме, у процесі створення розвивального життєвого простору треба пам'ятати алгоритм освітнього (навчання, виховання, корекція) впливу на дітей з інтелектуальними порушеннями: розвиток особистості => розвиток психічних та пізнавальних процесів => розвиток пізнавальної діяльності та активності. Чому саме так, а тому, що у них при народженні вже існують дифузні ураження кори головного мозку, що призводять до порушення, яке створює не бажання бути активними та пізнавати довкілля, відповідно іде порушення у розвитку усіх психічних і пізнавальних процесів, а це впливає на низький розвиток особистісно-моральних та особистісно-вольових якостей та особистості у цілому.

Вище описане дає нам змогу стверджувати про необхідність правильного диференціювання організаційно-методичного забезпечення у процесі створення розвивального життєвого простору, враховуючи можливості закладу спеціальної дошкільної освіти. Спеціалісти закладу повинні працювати з цього питання узагальнено, системно та уніфіковано, а отже спираючись на базові стандарти спеціальної дошкільної освіти [2].

Саме особистісно-зорієнтоване виховання є тим підґрунтям, яке дозволить виокремити визначальний напрямок розвитку цієї нозології дітей, зокрема – їхня системна психолого-педагогічна підготовка до подальшого навчання у школі. Це дасть змогу спеціальним дошкільним психологам, педагогам та логопедам створити такий розвивальний життєвий простір, який дасть змогу не пропустити становлення саме провідних видів діяльності. Зокрема, у розвиткові дошкільників з інтелектуальними порушеннями важливим є такий інтелектуальний розвиток, який базується на поступовому переході від одного провідного виду діяльності до іншого за схемою: розвиток предметно-практичної діяльності (молодший дошкільний вік) => розвиток ігрової діяльності (середній та старший дошкільний вік) => розвиток навчальної діяльності (молодший шкільний вік). Це нам дасть можливість правильно підготувати дитину з інтелектуальними порушеннями до школи і до включення у самий складний для неї вид інтелектуальної діяльності – навчання.

Правильне створення розвивального життєвого простору дозволить охопити увесь гармонійний розвиток дитини, її подальшу вдалу соціалізацію й адаптацію до постійно змінних умов суспільства за допомогою системного, вікового та диференційованого використання саме навчально-виховних категорії у когнітивній, емотивній та психомоторно-регулятивній галузях. Ці категорії не лише вирішують алгоритм правильного розвитку дітей, але й є психологічною основою впровадження педагогічних умов спеціальної організації

освітнього процесу (сутності, змісту, педагогічної методики, організаційних умов тощо) з дітьми з інтелектуальними порушеннями щодо розвитку та корекції у них саме прогаляти у розумовому плані [4].

Метою особистісно-орієнтованої освіти дошкільників з інтелектуальними порушеннями є процес психолого-педагогічної допомоги дітям у становленні їх суб'єктності, культурної ідентифікації та соціалізації; у життєвому самовизначенні. При цьому педагогічна корекція проходить паралельно та взаємопов'язано під час навчально-виховного та корекційно-розвивального впливів [3]. Поєднання психологічних і педагогічних знань дозволить розробити індивідуально-спрямовану та варіативну методику корекції інтелектуальних порушень у дошкільників з порушеннями інтелекту, яка дозволить організувати комплексний взаємопов'язаний вплив усіх працівників у цьому напрямку та правильно методичне підібрати оперативні форми, методи, прийоми та засоби психолого-педагогічного впливу.

Висновки. Отже, ефективність корекції інтелектуальних порушень у дошкільників цієї нозології потребує зміни пріоритетів освітньої підготовки, зокрема розвитку у них навичок: особистісно-орієнтованої вихованості, сенсорно-пізнавальної діяльності, емоційного сприймання та мовленнєвого аналізу довкілля, ігрової та мистецької діяльності, що підвищить рівень їхньої адаптації, інтеграції та соціалізації.

Список використаних джерел:

1. Дегтяренко Т.М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: навчальний посібник. Суми: ВТД Університетська книга, 2008. 302 с.
2. Про затвердження базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Стаття 22 Закону України «Про дошкільну освіту» від 12.01.2021 протокол № 12 / 1-2. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>
3. Програма розвитку дітей раннього та дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, І.В. Гладченко, І.В. Бобренко, С.В. Трикоз, О.І. Мякушко, І.В. Сухіна, Н.С. Бабій, Н.П. Цимбалюк, І.Д. Лукачук та ін.: За наук. ред. О.В. Чеботарьової, І.В. Гладченко. Київ: ІСПП імені Миколи Яремченка НАПН України, 2023. 438 с. URL: <https://ispukr.org.ua/?p=11295>
4. Хохліна О.П. Теоретичні засади удосконалення змісту освіти школярів із порушеннями інтелекту на перетині століть. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. № 2. С. 28–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DLog_2014_2_5

Отримано: 18.03.2025

Наталія ГАВРИЛОВА

кандидат психологічних наук, професор
кафедри логопедії і спеціальних методик
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2563-0626>

Олексій ГАВРИЛОВ

кандидат психологічних наук, професор
кафедри логопедії і спеціальних методик
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8591-9483>

МІСЦЕ І РОЛЬ ІНФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ-ЛОГОПЕДА

У статті зроблений аналіз використання інформальної та неформальної освіти у контексті перезарахування кредитів з освітніх компонентів, отриманих здобувачами самостійно. Також показані деякі проблеми перезарахування під час організації академічної мобільності.

Ключові слова: неформальна освіта, інформальна освіта, вчитель-логопед.

Актуальність дослідження. Неформальна та інформальна освіта на сучасному етапі розвитку суспільства завойовує усе більше прихильників. Цьому сприяє ряд чинників:

- природна допитливість осіб або здобувачів, які потребують постійного розвитку, але при цьому не готові працювати за спеціально розробленою освітньою програмою, яка вміщає одночасно і курси, що вважають цікавими та потрібними і ті, які не входять у коло їхньої зацікавленості;
- часто трапляються обставини, за яких необхідно молодим людям заробляти на життя і у них немає можливості навчатися за певною програмою, але потреба опанувати певними професійними вміннями є. У таких випадках неформальна освіта беззаперечно є виходом із ситуації, яка склалася;
- сучасний темп життя надзвичайно інтенсивний і у ньому є також місце викликам, які з'являються у певних обставинах вдома або на роботі та спонукають до отримання необхідної інформації та набуття певних умінь;
- присутність у житті незапланованих ситуацій, у межах яких суб'єкт отримує інформацію, яка безпосередньо стосується тієї галузі знань, яка входить у коло його професійних інтересів. Прикладами можуть бути діяльність у волонтерських організаціях, при проведенні часу спільно з однолітками, у процесі розв'язання родинних проблем тощо.

З іншого боку, оскільки такий процес навчання є незапланованим та не структурованим у ньому часто спостерігаються прогалини, про які здобувач, що отримує освіту таким чином, може навіть не здогадуватись. У зв'язку із цим науковці рекомендують уже від початку опанування професійними компетентностями отримувати освіту, вже маючи чіткі орієнтири. Цьому сприяє вибір освітньо професійної програми, яка має, наприклад, компетентності прописані у професійному стандарті, містить професійну кваліфікацію або освітню програму, яка дозволять більш продуктивно отримувати інформацію за певною тематикою.

Метою нашого дослідження було вивчення потенційних можливостей урахування результатів неформальної та інформальної освіти у подальшому для підтвердження отримання професійної кваліфікації вчитель-логопед.

Виклад основного матеріалу. У світі цікавість до неформальної та інформальної освіти зростає. Ці форми зараз вважають найбільш перспективними для подальшого розвитку. Формальна академічна освіта часто спрямована на соціокультурний розвиток і у деяких закладах вищої освіти недостатньо орієнтована на отримання професійних знань через брак викладачів з відповідним професійним рівнем, нерозуміння структури підготовки фахівців, спрямованість на забезпечення академічним навантаженням тим викладачів, які вже працюють на кафедрі.

У той же час неформальна освіта може бути більш професійно орієнтованою, направленою безпосередньо на отримання саме професійних знань і навиків при довільному вибудовуванні індивідуальної траєкторії навчання і з урахуванням тих орієнтирів, які здобувач вважає за необхідне отримати. Їх використання дає можливість продовжувати освіту впродовж усього життя. При цьому неформальну та інформальну освіту не слід розглядати окремо, а як такі, що взаємодоповнюють одна одну. На сучасному етапі здобувачі освіти можуть користуватися цілим спектром як очних, так і дистанційних форм неформальної освіти: тренінги, майстер-класи, семінари, майстерні, дистанційні курси, вебінари тощо. Також можуть використовуватися різні форми інформальної освіти: відеоуроки, одноразові лекції, медіа-консультації, спілкування у сім'ї, з колегами, читання спеціалізованих журналів, телебачення, відео, незаплановані випадкові бесіди тощо.

Інформальне та неформальне навчання недавно набули визнання у країнах Європи. В Документах програми Erasmus+ інформальну освіту розглядають як результат навчання та отримання щоденного досвіду неструктуровано, нецілеспрямовано, з позиції вибору цілей, часу або підтримки. Неформальне навчання при цьому є чітко запланованим та проходить з використанням самостійно вибраної форми і є структурованим. При цьому неформальне та інформальне можуть приводити або не приводити до сертифікації за визначеною професією. Можливості сертифікації результатів неформального чи формального навчання були визначені Єврокомісією у 2001-му році на спеціально організованому засіданні.

Серед тих, хто розглядають ці дві форми освіти, є ряд як її прихильників, так і тих, хто критикує цей підхід у навчанні. Так, Gerald A. Straka (2004) вважає, що неформальне навчання може бути ефективним лише за умови, коли збігаються мотивація та емоції у навчанні з цінністю отриманої інформації та набутих навичок. Суттєвий вплив на розповсюдження інформального та неформального навчання відіграє вплив на нього цифрових технологій. Використання дистанційного навчання є зручним для тих, хто працює, у кого сім'я чи обмеженість у коштах і хто не може відлучатися на довгі дистанції. Але при цьому суб'єкт повинен розуміти, що такій формі освіти не можна сподіватися на високу якість результатів навчання. Навіть за умови наявності спеціально розроблених за результатами навчання тестів для перевірки стану засвоєних знань та умінь немає гарантії, що він був виконаний здобувачем самостійно. Цей науковець стверджує, що ці дві форми освіти мають розглядатися швидше у контексті диференційованого ступеня освітньої діяльності, який має бути регламентованим, затвердженими державними правилами та атестацією [5].

Питання перше, яке є вагомим і гарантується як Законом України "Про Освіту", так і прописується у внутрішніх положеннях, що регламентують діяльність закладів вищої освіти – це урахування результатів неформальної та інформальної освіти в навчальному процесі. Слід зазначити, що визнання результатів навчання, отриманих у неформальній та/або інформальній освіті, поширюється лише на нормативні освітні компоненти освітньої про-

грами. Заклад вищої освіти може визнати результати навчання, здобуті у неформальній та/або інформальній освіті, в обсязі, що не перевищує 20% від загального обсягу кредитів, передбачених конкретною освітньою програмою в межах навчального року. Процедура перезарахування таких результатів залежатиме від вагомості представлених здобувачем документів та кількості годин, прописаних у них.

Зокрема, наш досвід участі здобувачів вищої освіти у програмі Erasmus+ з академічної мобільності свідчить, що процедура перезарахування кредитів у межах освітніх компонентів, прослуханих ними у закордонному закладі вищої освіти є досить складною. Різні навчальні плани і різні підходи до формування нормативних та вибіркового освітніх компонентів роблять перезарахунок кредитів дещо умовним, адже більшість освітніх компонентів лише частково можуть мати відповідність між собою. Це саме стосується і практик, особливо в контексті підготовки вчителя-логопеда, що обумовлюється іншим мовленнєвим середовищем і, відповідно, використання іншомовних технологій корекції мовленнєвих порушень.

Питання друге: на якому етапі створення умов визнання результатів інформальної та формальної освіти для професії вчитель-логопед. У першу чергу необхідно говорити про те, що процедура визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти, визнаються у порядку, визначеному законодавством. В Україні право на отримання сертифіката, який вказує на визнання результатів навчання, затверджено в Законі України “Про Освіту”. Також, право на отримання сертифіката для вчителя-логопеда прописане у Професійному стандарті на групу професій “вчитель-логопед”, “логопед”. Згідно цих нормативно-правових документів право підтвердити професійну кваліфікацію вчителя-логопеда бакалавра буде можливо у кваліфікаційних центрах. Для цього необхідно здати спеціальний кваліфікаційний екзаме́н, який включатиме виконання тестів та спеціально розроблених практичних завдань, що враховують усі компетентності прописані у професійному стандарті для цієї професії.

Загалом передбачається, що в основі забезпечення професійної діяльності вчителя-логопеда лежить 21 компетентність, кожна із яких має бути представлена у кваліфікаційних тестах та у процесі розв’язання практичних завдань. Процедура проведення самого екзаме́ну має бути максимально прозора і захищена від недоброчесних дій. Поки що в Україні лише ведеться робота по створенню таких кваліфікаційних центрів.

Висновки. Питання ефективності використання неформально або/і інформальної освіти у контексті підготовки вчителя-логопеда носить дискусійний і характер. Вона має як свої позитивні моменти, так і негативні практики. Але при цьому ці форми отримання освіти мають право на життя і потрібно лише унормувати їх відповідно до законодавства та професійних компетентностей, які формуються у процесі їхнього використання.

Список використаних джерел:

1. Яблоков С. Інтеграція формального, неформального та інформального навчання в навчанні англійської мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2018, № 1 (75). URL: <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/13.pdf>
2. Про освіту. Закон України. (Law of Ukraine “On Education”) (2017). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
3. Професійний стандарт на групу професій «Вчитель-логопед», «Логопед». URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/658-profesijnij_standart.pdf

4. Erasmus+. Erasmus+ Programme Guide 2023 (Version 2). URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/de/document/erasmus-programme-guide-2023-version-2-211222>
5. Straka, G. A. (2004). Informal learning: genealogy, concepts, antagonisms and questions. Bremen: Institut Technikund Bildung. Forschungsberichte. 15 / 2004. URL: https://www.pedocs.de/volltexte/2014/9162/pdf/Straka_2004_Informal_learning.pdf

Отримано: 18.03.2025

Юлія ГАЛЕЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри логопедії та спеціальних методик
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8096-3242>

ІНТЕРАКТИВНІ ПАПКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЗВУКОВИМОВИ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті описані особливості використання інтерактивних папок у формуванні звуковимови дітей дошкільного віку, зокрема прискоренні процесу автоматизації і диференціації звуків.

Ключові слова: звуковимова, інтерактивні папки, дошкільники.

Актуальність теми. На зміну традиційному приходять продуктивне навчання, яке спрямоване на розвиток творчих здібностей, і перед педагогами стоїть завдання пошуку нових нестандартних форм взаємодії з вихованцями. Для успішного оволодіння фонетичною стороною мовлення дошкільниками та наповнення розвивального середовища дошкільного закладу дедалі частіше починають створювати та активно використовувати перспективний метод в роботі – інтерактивні папки – лепбуки [2].

Мета публікації. Вивчити особливості використання інтерактивних папок у формуванні звуковимови дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування звуковимови є складним, адже дитині необхідно докласти зусиль, щоб навчитися сприймати звернене до неї мовлення і керувати власними мовленнєвими органами для її відтворення. Сучасні дослідження дають змогу відстежити послідовність та взаємозумовленість у формуванні фонематичних процесів дітей в онтогенезі [1; 2; 3; 4].

Лепбук (від англ. Lapbook – наколінна книжка) або інтерактивна тематична папка, саморобна паперова книжка з кишеньками, дверцятами, віконцями, рухливими деталями, в якій вміщено дидактичні матеріали з певної теми. Вперше даний термін використала письменниця Теммі Дабі, вона запропонувала вкласти ці міні-книжечки в одну оригінально оформлену папку і назвала її «лепбук». Адже весь дидактичний матеріал у такій «книзі» з легкістю може розташовуватись на колінах у дитини. Технологія «лепбук» допомагає дітям в ігровій формі засвоїти певний матеріал вказаної тематики, тобто це добірка різних матеріалів та форм роботи з дітьми. Даний посібник відкриває двері у світ творчості дитини, сприяє вираженню власної неповторності та креативності, а педагогів стимулює до постійного пошуку та самовдосконалення. Їх можна використовувати в межах опрацювання з дошкільниками певних тем чи реалізації проєктів. В інтерактивних папках розкривається зміст самого

терміну, переваги використання у навчальній діяльності з дошкільниками, особливості роботи педагогів та дітей з ним [4].

Посібник відкриває широкі можливості для використання його у дитячому садку та у сімейному вихованні. Оскільки всі лепбуки створюються власноруч дітьми та дорослими, то вони мають чудову нагоду виявити власні творчі здібності. Логопед та батьки можуть спрямовувати дитину в процесі створення папки питаннями, але остаточне рішення має приймати лише дитина, адже в посібнику відображається світ та досвід малюка. До того ж в будь-який час є можливість поновити чи розширити інформацію в інтерактивній папці, наприклад, замінити зображення до завдання чи додати ще одне завдання до дидактичної гри.

Інтерактивна папка відповідає всім вимогам до предметно-розвивального середовища закладу дошкільної освіти. Це інформативний, багатофункціональний посібник, що сприяє розвитку творчої уяви, може використовуватись одночасно групою дітей (в тому числі за участю дорослого як партнера), має дидактичні властивості.

Лепбук має бути інтерактивним і після свого завершення, адже він вже є частиною освітнього процесу та розвивального простору. Оптимально буде, якщо дитина час від часу матиме можливість його поповнювати, в міру розвитку та накопичення досвіду. Важливо, щоб дошкільники отримували задоволення, працюючи з таким посібником. При цьому не слід перевантажувати посібник, адже велика кількість компонентів відволікають дитину і важко буде сконцентруватися на необхідному матеріалі. Інтерактивна папка в першу чергу має допомагати дошкільникам за власним бажанням організувати та узагальнити інформацію за темою, що вивчається і краще зрозуміти та запам'ятати накопичений матеріал. Це гарний спосіб повторення вивченого, дитина має змогу в будь-який зручний час відкрити посібник і повторити матеріал книжечки, яку виготовила власноруч [4].

В освітньому процесі закладів дошкільної освіти інтерактивні папки використовують для активізації мовлення, пізнавальних інтересів дітей, створюючи сприятливі умови для самовдосконалення та самореалізації, розвитку комунікативних навичок дітей середнього дошкільного віку. Лепбук сприятливо впливає на розвиток мовлення дошкільників. Діти середньої та старшої групи починають правильно вимовляти слова, відбувається диференціація звуків, також логопед пропонує сюжетні картинки та різноманітні зображення для складання розповідей. За допомогою дидактичного матеріалу, вміщеного в інтерактивній папці, діти вчаться правильно вимовляти фонети, склади, слова; говорити повільно і чітко, уважно розглядати ілюстрації, складаючи описові речення та поповнювати словниковий запас.

Метою використання інтерактивних папок для формування правильної звуковимови є: прискорення процесу автоматизації і диференціації звуків; формування граматичних категорій; удосконалення фонематичного слуху і лексико-граматичних категорій; розвиток зв'язного мовлення; формування психологічної основи мовлення; удосконалення дрібної моторики пальців; поповнення активного словника дошкільників [3].

Сучасний підхід до організації роботи щодо розвитку звукової культури мовлення, зокрема формування правильної звуковимови, дозволяє зацікавити вихованців і зробити заняття більш продуктивним. Одним з компонентів лепбуків для розвитку артикуляційного апарату, вимови звуків, закріплення та збагачення словникового запасу, формування граматичної правильності мовлення, розвитку зв'язного мовлення є дидактичні вправи. Їх можна використовувати як самостійний елемент, або ж включати до складу дидактичних ігор та занять. Зміст дидактичних вправ переважно залежить від теми посібника та засвоєних дітьми мовленнєвих умінь та навичок.

Враховуючи особливості дітей середнього дошкільного віку у сприйманні навчального матеріалу, вважаємо найбільш доречним використання інноваційної технології «лепбук». Адаже зміст і спосіб представлення таких дидактичних посібників дає змогу постійно доповнювати, оновлювати, урізноманітнювати дидактичні вправи, ігри, ілюстрації. Це є динамічні демонстраційні матеріали, які дозволяють зацікавити вихованців та зробити заняття значно продуктивними та ефективними.

Висновки. Використання інноваційної технології «лепбук» для формування правильної звуковимови дошкільників дозволить сформувати у дітей процеси автоматизації та диференціації звуків, удосконалив фонематичний слух, розвине зв'язне мовлення, що покращить комунікативні навички та підвищить рівень оволодіння рідною мовою.

Список використаних джерел:

1. Крутій К.Л. Лепбук як дослідницький проект дошкільників. URL: <https://vseosvita.ua/library/lepbuk-ak-doslidnickij-proekt-doskilnika-169052.html>
2. Пляцок А. Використання технології «лепбук» в роботі з дошкільниками. Вінниця: КУ «ММК», 2017. 45с.
3. Ринчовська Т., Соломонюк С. Створюємо лепбуки для опанування ідей сталого розвитку. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2017. № 8. С. 46-52.
4. Рібцун Ю.В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Київ: Кафедра, 2013. 283 с.

Отримано: 18.03.2025

Наталія ГЕВЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач, доцент кафедри соціальної роботи
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4067-0311>

РОЗВИТОК СТРЕСОСТІЙКОСТІ ТА РЕЗИЛІЄНТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ В ПЕРІОД НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Розвиток стресостійкості та резилієнтності у підлітків в період невизначеності є актуальним питанням у соціальній сфері. Підтримка психічного та ментального здоров'я населення є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики України.

Ключові слова: стресостійкість, резилієнтність, підлітковий вік, підлітки, період невизначеності.

Актуальність теми. В умовах сучасного розвитку українського суспільства, коли війна та невизначеність посилюють тривогу, страх, позбавляють відчуття безпеки і захищеності, викликають хвилювання щодо фізичного та психічного стану особистості, особливо актуальною стає проблема вивчення стресостійкості та резильєнтності особистості. Негативного впливу війни зазнає усе населення України, і ті, що проживають на територіях наближених до ведення бойових дій, і ті, що проживають на умовно безпечних територіях. В даних умовах найвразливішою групою є діти та підлітки.

Як свідчить статистика ЮНІСЕФ (станом на вересень 2023 року) 36% дітей отримали травматичний досвід війни, менше як у 20% умови проживання є загалом безпечними, оцінка психічного здоров'я майже 60% дітей та підлітків визначається як незадовільна. Незадовільний психічний стан проявляється у перепадах настрою, дратівливості, підвищеній тривожності, проявах страху та ознак стресу, травматичних переживаннях. Батьки відмічають високий рівень тривожності у своїх дітей, чутливість до гучних звуків і проблеми зі сном тощо. Тобто, такі ознаки, які потребують невідкладної допомоги фахівців [2].

Метою даної публікації є аналіз понять «стресостійкість» та «резильєнтність», розвиток їх у підлітків у часи невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Резильєнтність (резилієнс, психологічна пружність, стресостійкість тощо) – це здатність людини впоратися зі складними життєвими подіями та відновлюватися після труднощів чи стресу. Це те, що дає психологічну силу втриматися проти викликів, які неминуче трапляються з нами [1].

Варто зазначити, що підлітковий вік є найбільш кризовим, так як саме цей період характеризується підвищеним рівнем переживань, труднощів, нестабільністю емоцій, підвищеним рівнем вразливості, чутливості та разом з тим імпульсивності, демонстративності, максималізму тощо

Розглянемо більше детально психосоціальні особливості підліткового віку. Так, у підлітковому віці яскраво представлений сукупний процес біологічних та психологічних змін та перетворень. У цей період у підлітків активно розвиваються всі психічні функції. В емоційній сфері проявляється схильність до більш серйозного сприйняття деяких подій і більш динамічні коливання настрою.

На думку М. Раттера, відчуття своєї нікчемності, неповноцінності, нещастя для значної частини підліткової групи є дуже поширеним станом [3]. У підлітковому віці відбувається становлення основних рис характеру, способів емоційного реагування та стійких поведінкових стратегій. Це пора дорослішання, набуття нових статусів, освоєння нових ролей та становлення власного «Я».

У підлітковому віці підвищується почуття власної гідності, загострюється реакція на думку оточуючих, тому дитина потребує надмірної уваги до себе та вимагає рахуватися з її думками та рішеннями. Війна ставить додаткові виклики та труднощі й значно підвищує негативні психоемоційні переживання такі як тривожність, депресія, інтрузія. Внаслідок особливостей онтогенетичного розвитку та підліткової кризи, підвищений стан тривожності у підлітків негативно впливає на всі сторони їхнього життя. Тому надзвичайно актуальним завданням фахівців соціальної сфери є вивчення, профілактика та корекція особливостей негативних психоемоційних станів підлітків в період невизначеності, визначення меж їх психологічної пружності та проведення заходів, спрямованих на підвищення опірності існуючим викликам, психологічній стійкості, резильєнтності та стресостійкості.

Висновки. Отже, на основі теоретичного аналізу можемо говорити про тісний взаємозв'язок між резильєнтністю та психоемоційними станами у підлітковому віці: чим вищий рівень резильєнтності, тим нижчі показники симптомів посттравматичного стресового розладу – інтрузій, уникнень, депресії та тривоги тощо.

Резильєнтність варто розвивати протягом життя особливо починаючи з дитячого та підліткового віку, оскільки вона характеризується як здатність достатньо добре та ефективно

протистояти негативним викликам життя, ефективно долати труднощі, толерувати стрес та справлятися з психоемоційним болем – акцентуючи на важливості розвитку стресостійкості особистості.

Профілактика та своєчасне надання допомоги підліткам, які переживають негативні психоемоційні стани може бути ефективною та сприятиме зменшенню вираженості симптомів посттравматичного стресового розладу.

Список використаних джерел:

1. Божик С. Як плекати у собі резильєнтність та чому це важливо? URL: <https://fisis.net/psychologichna-gramotnist/iak-plekaty-u-sobi-rezylitnist-ta-chomu-tse-vazhlyvo/>
2. Життя дітей під час війни. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/43321/file/The%20summary%20report%20of%20the%20Survey%20of%20Ukrainian%20parents_ua.pdf.pdf
3. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості / стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах: навч.-метод. посіб. 3-тє вид., доп., виправ. / заг. ред.: Чернобровкін В.М., Панок В.Г. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2024. 282 с.

Отримано: 18.03.2025

Наталія ГОНЧАРУК

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9552-0946>

Андрій ГОНЧАРУК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ORCID <https://orcid.org/0009-0009-3836-6685>

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З БАТЬКАМИ З ЕМОЦІЙНИМ ВИГОРЯННЯМ

У статті всебічно охарактеризовано базові основи психологічної роботи з батьками, котрі мають емоційне вигорання. Розкрито принципи і послідовність надання психологічної допомоги, основою якої є навчання батьків ефективно справлятися зі стресом. У контексті наукового дослідження опрацьовано форми, технології та методи психологічної роботи з подолання у емоційного вигорання у межах організації різних форм психологічної допомоги.

Ключові слова: емоційне вигорання, батьки, виховання, батьківсько-дитячі взаємостосунки.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні, пов'язана з війною та її наслідками значно підвищує ризики емоційного вигорання серед батьків. Їхній емоційний стан характеризується постійним стресом і тривожністю, пов'язаними із відсутністю стабільності, постійними обстрілами, загрозами життю, піклуванням про безпеку своїх дітей. Батьки, які стали внутрішньо переміщеними особами, зіштовхуються з труднощами адаптації. Посилює ситуацію і те, що один із батьків може перебувати на фронті, що змушує іншого брати на себе всі обов'язки щодо догляду за дітьми, а це призводить до фізичного й емоційного виснаження. Описані чинники вказують на значущість психологічної роботи з батьками, які перебувають у стані емоційного виснаження.

Це обґрунтовує доцільність розв'язання цієї проблеми та визначає мету статті, яка полягає у висвітленні базових принципів і технологій психологічної роботи з подолання у батьків емоційного вигорання.

Послідовність цього виду психологічної роботи пов'язана із необхідністю встановити правильні пріоритети в організації життєвого простору. Робота з батьками, котрі мають емоційне вигорання, потребує системного підходу. Вона базується на низці стратегій і принципів, серед яких: а) поведінка подолання – особливий тип соціальної поведінки, що має на меті оволодіти складною ситуацією; б) пошук інформації для кращого розуміння механізмів вигорання та швидкого розв'язання проблем; в) пошук соціальної підтримки; г) гнучкість сімейних ролей та оптимізм членів сім'ї; д) ставлення до сімейних труднощів на основі позитивного світосприймання (Титаренко, Кляпець, 2007).

На ґрунті вивчення теоретичних і методологічних аспектів психологічної роботи, важливо встановити ефективно доцільну послідовність психологічної роботи. Початковим її етапом є здійснення психодіагностичного скринінгу означеної проблеми. У батьків збирають анамнез, здійснюють опитування щодо соціальної ситуації розвитку родини. Далі проводять психологічну діагностику стану батьків, спрямовану на виявлення симптомів вигорання. Звертають увагу, що конститутивна симптоматика може включати виснаження, постійну втому, безсоння, частий головний біль, роздратованість, почуття безвиході, зниження інтересу до сімейного життя. Серед психологічних методів, спрямованих на вивчення емоційного вигорання, найбільш часто застосовують бесіду, тести на емоційне вигорання (В. Бойка, К. Маслач & С. Джексона), опитувальники батьківсько-дитячої взаємодії (А. Варги & В. Століна, І. Марківської, Е. Шеффера & Р. Белла та ін.), опитувальники поведінки у конфлікті (А. Аджієва; Ю. Альошиної, Л. Гозмана & Е. Дубовської) (Корольчук, Осьодло, 2017). Психодіагностичне обстеження уможливорює вчасно виявити фізичне та емоційне виснаження у батьків, підібрати ефективні методи відновлення та підтримки психічного їхнього здоров'я.

У психологічній практиці розгляд питання емоційного вигорання батьків тісно пов'язане з питаннями просвітництва. У закладах дошкільної та середньої освіти широко проводяться психологічні заходи з підвищення обізнаності про причини, симптоми та наслідки цього стану. Вони допомагають батькам навчитися ефективно справлятися зі стресом, знімати почуття провини, знаходити баланс між обов'язками та особистими потребами, що сприяє гармонії в сім'ї та здоровому вихованню дітей.

Водночас, ключову роль у подоланні емоційного вигорання батьків відіграє психологічне консультування. Під час його проведення опрацьовують питання, що стосуються нормалізації режиму, самоорганізації, управління часом, ефективної батьківсько-дитячої взаємодії, формування навичок ефективної комунікації, формування компетенцій позитивного мислення у спілкуванні з дітьми.

Не менш важливим у подоланні емоційного вигорання батьків є проведення спеціальних соціально-психологічних тренінгів, які навчають ефективним стратегіям управління стресом. Такі заходи сприяють зміцненню психологічної стійкості батьків і допомагають їм знаходити ресурси для відновлення.

Під час соціально-психологічної роботи опрацьовують такі напрями: 1) навчання методам управління часом: делегування обов'язків; планування часу для відпочинку; встановлення реальних очікувань до себе; 2) формування емоційного балансу з використанням дихальних вправ, медитації, фізичної активності, робота з почуттями та емоціями, розвиток

власних інтересів і хобі, які приносять задоволення, залучення до них дітей; 3) підвищення компетентностей батьківського виховання: навчання розуміти емоційні потреби дітей, застосовувати позитивну дисципліну та будувати довірливі стосунки, що зменшує рівень стресу та сприяє емоційному благополуччю родини; 4) активізація особистісних ресурсів, спрямованих на формування навичок ефективної самоорганізації, продуктивного розподілу часу, встановлення пріоритетів між ставленням до дітей, родини та професійної діяльності; 5) робота з установками та самооцінкою: формування самоповаги до себе та свого часу, фокусування на власних малих перемогах; 6) підтримка особистих соціальних зв'язків і пошук допомоги у ситуаціях емоційного виснаження від близького оточення, друзів, професіоналів.

Основна мета соціально-психологічного тренінгу – допомогти батькам усвідомити важливість власного емоційного та фізичного благополуччя, навчитися розуміти свої потреби. Зважаючи на це, основне спрямування роботи стосується формування навичок самопідтримки, збереження балансу між турботою про дітей і власним життям, а також подолання почуття провини за час, присвячений собі. Завдяки цьому батьки можуть бути більш ресурсними, спокійними та емоційно стійкими, що позитивно впливає на всю сім'ю.

У контексті активного соціально-психологічного навчання, що забезпечується під час тренінгу, фахівці застосовують низку психологічних методів, серед яких опанування психорелаксаційних технік, технік аналізу та самоаналізу, ведення щоденника емоцій, застосування артотерапії (музики, малювання, вербальної творчості), використання ділових ігор і поведінкових технік.

Висновок. Попри всі труднощі, сьогодні українські батьки демонструють величезну силу та витримку. Підвищення батьківських компетентностей допомагає розвинути їм ефективність у батьківсько-дитячій взаємодії, знайти ті методи виховання, які сприяють гармонійному розвитку дитини. Емоційне вигорання у батьків – це серйозна проблема, але збереження гармонії в сім'ї та суспільстві стає, на сьогодні, пріоритетом державної політики.

Список використаних джерел:

1. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика: навч. посіб. Київ: Ельга: Ніка-Центр, 2017. 400 с.
2. Титаренко Т.М., Кляпець О.Я. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин: навч.-метод. посіб. Київ: Міленіум, 2007. 142 с.

Отримано: 18.03.2025

Наталія ГОЦУЛЯК

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та практичної психології

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2170-0666>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Проблема адаптації учасників бойових дій до цивільного життя є надзвичайно актуальною в умовах сучасних військових конфліктів. Повернення до мирного життя після пережитого стресу та травматичного досвіду вимагає від військовослужбовців значних психологічних зусиль. У статті виявлено та проаналізовано психологічні особливості адаптації учасників бойових дій до цивільного життя шляхом аналізу наукової літератури, узагальнення, систематизації. Визначено основні психологічні труднощі, з якими стикаються учасники бойових дій під час адаптації: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР); тривожність; депресія; проблеми у міжособистісних стосунках; складнощі з працевлаштуванням та соціальною інтеграцією.

Ключові слова: адаптація, учасники бойових дій, психологічні особливості, ПТСР, соціальна підтримка, психологічна реабілітація.

Воєнні дії на території будь-якої країни завжди супроводжуються негативними наслідками для населення, а свідки й учасники бойових дій набувають травматичного досвіду. Окрема категорія осіб, яку можна вважати постраждалою від воєнних дій, – це учасники бойових дій, військовослужбовці та члени їхніх сімей. Після завершення виконуваної діяльності учасники бойових дій повертаються до мирного життя, у якому значну роль відіграє сімейна адаптація як для самих учасників бойових дій, так і членів їхніх сімей: учасники бойових дій повертаються до умов мирного життя, а члени їхніх сімей повторно пристосовуються до сумісного проживання та розподілу обов'язків. У такій ситуації можуть виникати проблеми адаптації, що пов'язані з переживанням отриманого досвіду воєнних дій та різноманітних наслідків.

Тема адаптації є актуальною для країн, у яких відбувалися воєнні конфлікти. На жаль, Україна не є винятком, а тому останні роки тема сімейної адаптації учасників бойових дій, зокрема її психологічних аспектів, є нагальною проблемою і водночас пріоритетним напрямом соціальної політики держави. Різноманітні аспекти проблематики сімейної адаптації учасників бойових дій мотивували наукові пошуки чималої кількості дослідників.

Поняття «адаптація» визначаємо як формування найбільш адекватних стереотипів поведінки в умовах змінюваного мікросоціального середовища. Поняття «сімейна адаптація» ми розуміємо як процес адаптації членів сім'ї учасника бойових дій та його самого до нових умов взаємного існування після повернення останнього до мирного життя [3, с. 24]. Період адаптації є складним етапом не тільки для учасника бойових дій, а й для членів його сім'ї, оскільки вони мають пристосовуватися до особливостей поведінки бійця, до нових умов взаємного існування. Повернення – це один із найважчих періодів у відновленні подружніх взаємин та соціальної адаптації військового у мирне життя. На адаптацію членів сім'ї учасника бойових дій впливає те, яким чином цей період переживає сам військовослужбовець: чим характеризується його поведінка, самопочуття, його психоемоційний стан, можливі психічні новоутворення, ставлення до оточуючих, можлива акцентуація нових рис тощо [3]. Людина, яка перебуває у зоні бойових дій, зазнає суттєвих морально-психологічних, фізичних навантажень, що руйнують звичне сприйняття, змінюють поведінку, можуть призводити

до небезпечних наслідків. Реакціями організму на психотравмуючі ситуації можуть бути: фізичні реакції (безсоння, постійна втома; проблеми зі шлунком та вживанням їжі; головний біль та пітливість у разі думки про війну; швидке серцебиття і дихання; загострення наявних захворювань); емоційні реакції (погані сни, кошмари; часті негативні спогади про війну; злість, ненависть; відчуття безпорадності, страху, нервування; відчуття суму, самотності, непотрібності; відчуття збудження, схвилюваності; відчуття шоку, оніміння, неможливості відчувати позитивні емоції; легко погіршуваний настрій; почуття провини, сорому, самоосуду; почуття безнадії щодо майбутнього), змінена поведінка, пригнічений настрій особистості неодмінно впливають на мікроклімат у сім'ї, підвищують психологічне напруження та можуть призводити до негативних наслідків у взаєминах [2]. Окрім цього, вплив пережитого досвіду учасника бойових дій може проявитися у посттравматичному стресовому розладі. Група дослідників особливостей реабілітації учасників бойових дій відзначають, що у 100% випадків особи з посттравматичним стресовим розладом наголошують на психологічних проблемах взаємин з оточуючими, насамперед із членами сім'ї [4].

Нинішні соціальні умови потребують від особистості гнучкості, адаптивності, швидкості ухвалення рішень. Дослідник Є. Балабушка влучно зауважує, що в сучасних соціальних умовах відбувається стрімке прискорення змін у сферах праці, побуту, загалом у життєдіяльності людини. «Такі зміни в суспільстві вимагають від багатьох людей, і особливо від колишніх військовослужбовців, кардинальної переоцінки цінностей, перебудови морально-етичного ставлення до багатьох подій, мобільності, життєвої активності, освоєння нових підходів до життєвих проблем, нового мислення [1, с. 76].

Необхідність таких змін особливо гостро постає перед учасником бойових дій у той період, коли відбувається адаптація до нових умов життєдіяльності. У процесі адаптації до нових умов життя військовослужбовець може переживати труднощі, які зумовлені кардинальними змінами діяльності. Дослідник В. Стасюк звертає увагу на те, що після повернення до умов мирного соціального життя у ветеранів бойових дій актуалізуються універсальні потреби: яскраво виражене бажання, щоб їх розуміли; психологічна картина переживань включає необхідність соціального визнання; з'являється прагнення бути прийнятим у систему соціальних зв'язків і відносин мирного життя з вищим, ніж колись, соціальним статусом; переживання стану приголомшення реаліями мирного життя; зниження порогів чутливості до соціальних впливів [4].

На нашу думку, проблеми в адаптації учасника бойових дій, які можуть вплинути на сімейну адаптацію, пов'язані насамперед з: а) специфікою виконуваної діяльності; б) отриманим травматичним досвідом та його впливом на психічний стан; в) необхідністю заново пристосовуватися до змінених умов: повернення до колись звичного оточення, проживання разом із сім'єю, новий розподіл обов'язків та відповідальності, працевлаштування тощо.

Список використаних джерел:

1. Балабушка Є. Динаміка ригідності комбатантів у процесі адаптації до умов мирного життя: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Київ, 2018. 201 с.
2. Зубовський Д. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.09. Київ, 2019. 20 с.
3. Кучеренко С., Хоменко Н. Організаційні особливості соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, до умов мирного життя. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: збірник наукових праць. Харків: НУЦ-ЗУ, 2017. Вип. 21. С. 66–74.

4. Стасюк В. Психологічні особливості реадaptaції учасників бойових дій. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного круглого столу, 6 березня 2018 р. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2018. С. 153–154.

Отримано: 18.03.2025

Олександр ГУДИМА

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та практичної психології

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8244-7284>

ПОНЯТТЯ РЕФЛЕКСИВНОГО ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ЙОГО ЗАВДАННЯ В ПСИХОТЕРАПІЇ

У статті розглядається новий підхід психологічної підтримки, рефлексивне психологічне консультування. У цьому підході основна увага приділяється рефлексії, а основним методом є прогресивна рефлексія. Даний метод консультування дозволяє психологам використовувати різноманітні успішні рішення при роботі з клієнтами, інтегрувати підходи з інших галузей і розвивати особливу та ефективну психотерапевтичну практику.

Ключові слова: рефлексивне психологічне консультування, рефлексія, самовизначення, саморозвиток.

Рефлексивне психологічне консультування представляє новий підхід до психологічної допомоги, поєднуючи традиційні методи психотерапії з акцентом на особистісну рефлексію. Цей процес є потужним інструментом для самопізнання, критичної оцінки життєвих подій, а також розробки нових стратегій поведінки. Ґрунтуючись на сучасних теоріях рефлексії, метод підкреслює життєво важливу роль в особистісному зростанні, здатності до адаптації та самовдосконаленні.

Рефлексивне консультування базується на таких принципах: 1) самосвідомість як основа для змін (рефлексія дозволяє клієнтам розпізнати свої сильні сторони, визначити їхні потреби та визначити шляхи для зростання); 2) критичний аналіз життєвих подій (консультанти скеровують клієнтів у дослідженні минулого досвіду, щоб розкрити глибші проблеми та отримати корисні ідеї для їх подолання); 3) розробка нових поведінкових стратегій (клієнти використовують результати рефлексії для створення більш ефективних способів взаємодії з собою та своїм оточенням).

Останні дослідження показали, як рефлексивне консультування інтегрується в практику та його роль у психологічній підтримці. Нижче наведено огляд ключових праць, що стосуються різних аспектів рефлексії як інструменту саморозвитку та психологічної допомоги.

Rania N., Corpora I. & Pinna L. досліджують роль рефлексії в подоланні особистих криз. Їхня робота зосереджена на використанні рефлексивного консультування для вирішення таких криз, як втрата роботи, розлучення або смерть близької людини. Вчені деталізовано описують методи, як допомогти клієнтам зрозуміти свої емоційні реакції та перетворити їх на можливість для пошуку нового сенсу. Вони демонструють, як рефлексивне консультування підтримує психологічне відновлення та полегшує емоційний розвиток у складні часи [3].

Adams C. L., Nestel D. & Wolf, P. проаналізували вплив рефлексії на розвиток особистісної компетентності. Вони досліджують, як рефлексивне консультування розвиває такі навички, як самоконтроль, емпатія та ефективне міжособистісне спілкування. Дослідники показують, як клієнти, які працюють з консультантами, набули більшої емоційної обізнаності та побудували здоровіші стосунки. Їх висновки підкреслюють, що рефлексивне консультування не тільки вирішує психологічні проблеми, але й сприяє розвитку соціальних та емоційних навичок [1].

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують ефективність рефлексивного психологічного консультування у вирішенні широкого кола проблем, від тривожності до розвитку особистісних компетенцій. Прогресивні підходи поєднують класичні методи рефлексії з інноваційними технологіями, роблячи цю сферу адаптованою до викликів сучасного світу.

Метою рефлексивного консультування є не особистісний ріст, як наголошується в гуманістичних підходах, а швидше розвиток рефлексивних навичок у взаємодії між психологом і клієнтом.

Розвиток рефлексії – це складний процес, який включає як особистісний ріст, так і вирішення проблем, що дозволяє клієнтам самостійно їх вирішувати. Таким чином, є аргументи на користь визнання рефлексивного консультування як окремої форми консультування, яка якісно відрізняється від інших видів [2].

Рефлексивне консультування базується на теоретичних засадах гуманістичної парадигми, метаонтології діяльності, особистісно-орієнтованого та культурно-історичного підходів. Ця перспектива вказує на те, що особистість розвивається через діяльність, коли люди беруть участь у діях і отримують нові виміри психологічної реальності через знаки. Ця інтеграція пов'язує особистість, свідомість, діяльність і мислення. Характеризуючи консультування як рефлексивне, можна підкреслити його внутрішню здатність до саморозвитку, як теоретично, так і практично, припускаючи, що процес консультування включає рефлексивний механізм особистісного зростання.

Під час консультацій психологи входять у творчий стан наукового пошуку, створюючи нові теоретичні положення та розробляючи техніки та методи, зберігаючи унікальність кожного випадку та роблячи узагальнення. Таким чином, рефлексивне консультування найбільш точно відображає суть гуманістичної терапії та консультування, яка полягає в тому, щоб «навчити людей допомагати собі».

Друге завдання передбачає визначення засобів, методів і прийомів рефлексивного психологічного консультування. Для цього вкрай важливо зрозуміти природу проблемної ситуації. Така ситуація виникає внаслідок конфлікту, протиріччя або апорії (тупик, обмежені обставини, складність або безвихідь). Її суть полягає в суперечливих тенденціях, необхідності дії та ілюзії неспроможності вибрати лінію поведінки. У контексті рефлексивного психологічного консультування психолог і клієнт спільно створюють різні форми фіксації проблеми, вибираючи ту, над якою вони мають намір працювати. Після вивчення цієї фіксації вони повертаються до інших фіксацій для подальшого дослідження. Це повернення не містить попереднього контексту проблеми; натомість це відбувається на новому рівні розвитку клієнта, після залучення ним принаймні однієї фіксації. Як наслідок, уся наступна робота з фіксаціями пропонує свіжий погляд на проблему, використовуючи нові навички та вміння, набуті клієнтом під час дослідження.

У цьому процесі клієнти розвивають керовану децентрацію, гнучке мислення та багатогранний погляд на життєві ситуації та ширший контекст світу та його взаємодії. Характер фіксації проблеми залежить від інтелектуального, особистісного, емоційного та раціонального розвитку клієнта, а також від професіоналізму, зрілості та здатності психолога приймати різні точки зору. У цій статті наголошується на використанні фіксації проблеми як техніки для сприяння керованій децентрації.

У рефлексивному консультуванні незрілість клієнта є центром рефлексивного аналізу, контрастуючи з іншими підходами, які можуть прямо чи опосередковано зміцнювати дитяче ставлення до світу та себе. Психолог направляє клієнта до розуміння того, що він має вроджену здатність звертатися до своїх проблем і вирішувати їх. Під час взаємодії клієнт відкриває для себе нові інтерпретації свого досвіду та дій, розвиває більш тонке розуміння інших, формує впевненість у своїх силах і починає змінювати свою поведінку. Позитивна перевірка своїх дій призводить до остаточного прийняття відповідальності за своє життя та вибір. Люди відчують зміни, використовуючи свої приховані можливості. Основна мета рефлексивного консультування полягає в тому, щоб розкрити ці ресурси через рефлексію, сприяючи змістовній взаємодії між психологом і клієнтом.

Техніка керованої децентрації разом з іншими методами, спрямованими на виявлення ресурсів, становить єдиний підхід, а саме метод прогресивної рефлексії, який сприяє саморозвитку як клієнта, так і психолога.

Отже, в статті консоліднуються ключові концепції рефлексивного психологічного консультування, його цілі в психотерапії.

Список використаних джерел:

1. Adams, C.L., Nestel, D., & Wolf, P. Reflection: A critical proficiency essential to the effective development of a high competence in communication. *Journal of Veterinary Medical Education*, 2006. 33(1), P. 58-64.
2. Климчук В.О. Сучасне психологічне консультування та психотерапія: дискурс соціального конструювання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 2. С. 63-68.
3. Rania, N., Coppola, I., & Pinna, L. Reflective practices to study group dynamics: Implement empowerment and understand the functioning of groups. *Frontiers in Psychology*, 2021. 12. P. 1-10.

Отримано: 18.03.2025

Олена ДАНИЛЮК

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1738-1084>

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті досліджено стан та особливості розвитку системи надання соціальних послуг в Україні. Окремо окреслено проблеми та перспективи її подальшого удосконалення відповідно до європейських стандартів та в контексті реформ і змін у соціальній сфері.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальний захист, реформи, вразливі категорії, соціальна політика, децентралізація, громади, інновації, цифровізація соціальних послуг.

Актуальність теми. Реформування системи соціального захисту в Україні набуває все більшої важливості в умовах економічних та соціальних викликів. Ефективне надання соціальних послуг є запорукою добробуту вразливих категорій населення. Важливо оцінити сучасний стан системи та визначити перспективні напрями її розвитку.

Мета публікації. Метою дослідження є аналіз стану системи надання соціальних послуг в Україні, виявлення ключових проблем та перспектив її розвитку, а також визначення шляхів модернізації системи соціального обслуговування відповідно до сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства система надання соціальних послуг зазнає суттєвих трансформацій. Посилення соціальних ризиків, економічні та політичні зміни, також вплив військових дій на території країни створюють нові виклики для системи соціальних послуг. Україна успадкувала розгалужену систему соціального захисту населення, яку за роки незалежності доповнила безліччю різноманітних соціальних програм та допомог. З одного боку, це дало змогу охопити переважну більшість населення країни різними формами соціального захисту, а, з іншого боку, суттєво збільшило навантаження на державні фінанси, які в умовах перманентних економічних та фінансових криз не можуть повністю забезпечити бездефіцитне фінансування зростаючих потреб системи соціального захисту. З 2003 року, після ухвалення першого Закону України «Про соціальні послуги» [4], розпочато процес переходу від централізованої системи соціального обслуговування до більш гнучкої та орієнтованої на потреби громади моделі. Це включає передачу повноважень щодо надання соціальних послуг від центральних органів влади до місцевих громад, що дозволяє краще враховувати специфічні потреби населення на місцевих рівнях.

Сучасна система надання соціальних послуг охоплює широкий спектр дій, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання їх наслідків та підтримку вразливих категорій населення. Це включає послуги для людей похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших груп, які потребують підтримки. Наприклад, станом на 16 січня 2024 року у Кам'янець-Подільській територіальній громаді зареєстровано 21 705 внутрішньо переміщених осіб, з яких 4 593 – це діти до 18 років. Ці люди потребують оперативної допомоги соціальних працівників, що вимагає гнучкого та швидкого підходу до надання соціальних послуг.

На сьогодні система надання соціальних послуг в Україні регулюється низкою законодавчих та підзаконних актів, які визначають механізми їх організації, фінансування та на-

дання. Основним нормативно-правовим актом є другий Закон України «Про соціальні послуги» [5], який встановлює правові засади надання соціальної підтримки, перелік послуг, категорії осіб, які мають право на допомогу, а також механізми фінансування. Відповідно до цього закону, соціальні послуги можуть надаватися за рахунок державного та місцевих бюджетів, благодійних і міжнародних організацій, а також на договірній основі. Крім цього, важливе значення мають інші законодавчі акти, зокрема Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [1], який визначає мінімальні рівні забезпечення соціальних послуг, а також Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], що регулює повноваження місцевих органів влади у сфері соціального захисту. Постанови Кабінету Міністрів України деталізують порядок надання послуг, механізми обліку та критерії оцінювання потреб населення. Наприклад, Постанова КМУ № 587 «Про організацію надання соціальних послуг» регулює ведення випадку та алгоритм надання допомоги [3]. У сфері соціальних послуг також діють міжнародні стандарти та рекомендації, зокрема Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю та Європейська соціальна хартія. Впровадження цих норм сприяє гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами, розвитку адресної допомоги, децентралізації соціальних послуг і залученню недержавних організацій до їх надання. Таким чином, нормативно-правове регулювання системи соціальних послуг в Україні забезпечує комплексний підхід до підтримки громадян, але потребує подальшого вдосконалення для ефективнішого реагування на виклики сучасності.

Розвиток системи соціальних послуг є важливим напрямом державної політики, спрямованим на забезпечення якісної та доступної допомоги для вразливих категорій населення. Одним із ключових аспектів подальшого вдосконалення є цифровізація соціальних послуг. Впровадження електронних реєстрів, автоматизованих платформ для оцінки потреб громадян та дистанційного надання послуг дозволить значно скоротити час на їх отримання. В умовах воєнного стану кожна година може бути критично важливою для життя і здоров'я людей. Крім того, розвиток мобільних додатків та онлайн-консультацій сприятиме зручнішій комунікації між соціальними працівниками та отримувачами соціальної послуги.

Ще одним важливим напрямом є розширення спектра соціальних послуг та їх персоналізація. Це передбачає створення нових програм підтримки для різних груп населення, зокрема людей з інвалідністю, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Важливу роль у цьому процесі відіграє впровадження європейських стандартів соціального захисту, що дозволить підвищити якість надання послуг та забезпечити їхню відповідність міжнародним практикам.

Також перспективним є розширення державно-приватного партнерства у сфері соціальних послуг. Активне залучення неурядових організацій, благодійних фондів та соціального бізнесу дозволить розвантажити державні установи та підвищити ефективність допомоги. Соціальне підприємництво може стати інструментом для створення робочих місць у сфері соціального захисту, а також забезпечення додаткових джерел фінансування соціальних ініціатив.

Окрім цього, система соціальних послуг має адаптуватися до сучасних викликів, таких як військові дії, економічні кризи та глобальні соціальні зміни. Для цього необхідно запроваджувати кризові механізми реагування, зокрема оперативне надання екстреної допомоги, мобільні бригади соціальних працівників та розширення програм соціального страхування. У поєднанні з технологічними інноваціями та міжнародним досвідом такі заходи дозволять побудувати більш стійку та ефективну систему соціального обслуговування, яка зможе своєчасно реагувати на потреби громадян.

Висновки. Система надання соціальних послуг в Україні на сучасному етапі перебуває на етапі суттєвих трансформацій, спричинених як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Впровадження законодавчих змін та розвиток децентралізації дозволяють створити більш гнучку та ефективну модель соціальних послуг, орієнтовану на конкретні потреби громад. Важливими аспектами подальшого розвитку є цифровізація соціальних послуг, розширення спектра підтримки для різних категорій населення, а також активізація державно-приватного партнерства. Залучення недержавних організацій та впровадження європейських стандартів дозволить підвищити якість і доступність соціальних послуг, що є ключовими елементами для забезпечення стійкої та ефективної підтримки вразливих верств населення в умовах сучасних викликів.

Список використаних джерел:

1. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
3. Про організацію надання соціальних послуг: Постанова КМУ від 01.06.2020 № 587. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-п>
4. Про соціальні послуги»: Закон України від 19.06.2003 № 966-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
5. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19>

Отримано: 18.03.2025

Юлія ДАНЧУК

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри загальної та практичної психології
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5576-9923>

ПСИХОЛОГІЧНІ ТРЕНІНГИ ЯК МЕТОД ПІДВИЩЕННЯ КОГНІТИВНОЇ ГНУЧКОСТІ ТА АДАПТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається роль психологічних тренінгів у розвитку когнітивної гнучкості та адаптивності особистості. Проаналізовано теоретичні підходи до поняття когнітивної гнучкості та її зв'язок з адаптивною поведінкою в умовах змінного середовища. Описано механізми впливу тренінгових методик, що сприяють розвитку навичок швидкого переключення між когнітивними стратегіями, ефективного прийняття рішень та стресостійкості. Окреслено практичні рекомендації щодо впровадження психологічних тренінгів у освітню сферу.

Ключові слова: когнітивна гнучкість, адаптивність, психологічні тренінги, когнітивні стратегії, адаптація, стресостійкість, прийняття рішень, емоційний інтелект, психокорекція, особистісний розвиток.

Сучасний світ характеризується швидкими змінами, що вимагають від людини здатності ефективно адаптуватися до нових умов. Одним із ключових факторів, що забезпечує успішну адаптацію, є когнітивна гнучкість – здатність змінювати мисленнєві стратегії, перемикатися між завданнями та знаходити альтернативні рішення (Diamond, 2013). Психологіч-

ні тренінги, як метод активного навчання, сприяють розвитку цієї навички через цілеспрямований вплив на когнітивні процеси та емоційне саморегулювання (Cañas et al., 2003).

Когнітивна гнучкість визначається як здатність людини адаптувати своє мислення у відповідь на зміну середовища, що включає швидке перемикавання між концепціями та стратегіями (Scott, 1962). Дослідження показують, що високий рівень когнітивної гнучкості корелює з емоційною стійкістю, здатністю до вирішення проблем і творчим мисленням (Ionescu, 2012).

Адаптивність особистості, у свою чергу, пов'язана зі здатністю керувати власними емоціями, приймати нестандартні рішення та ефективно комунікувати (Martin & Anderson, 1998). Психологічні тренінги виступають дієвим інструментом для розвитку цих характеристик через моделювання реальних ситуацій, використання технік когнітивної рефреймінгу та групових дискусій (Zelazo, 2015).

Психологічні тренінги використовують різні методи впливу на когнітивні процеси. Одним із ключових механізмів є розвиток навичок рефлексії та саморегуляції, що допомагає учасникам усвідомлювати власні мисленнєві патерни та змінювати їх у відповідності до контексту (Hayes et al., 2006).

Дослідження показують, що когнітивно-поведінкові тренінги ефективно розвивають когнітивну гнучкість, оскільки навчають учасників ідентифікувати та замінювати нефункціональні когнітивні схеми більш адаптивними (Beck, 2011). Наприклад, експериментальне дослідження Johnco et al. (2014) підтвердило, що після проходження тренінгів на розвиток когнітивної гнучкості учасники демонстрували покращення у прийнятті рішень та здатності швидко змінювати стратегії поведінки.

Групові тренінги також сприяють розвитку адаптивності через механізми соціального навчання (Bandura, 1986). Взаємодія з іншими учасниками дозволяє моделювати реальні соціальні ситуації, що допомагає розвивати навички комунікації та емпатії (Deci & Ryan, 2000).

Наукові дослідження підтверджують ефективність психологічних тренінгів у підвищенні когнітивної гнучкості. Наприклад, Owen et al. (2010) провели експеримент із залученням 11 430 учасників, що проходили когнітивні тренінги протягом шести тижнів. Результати показали значне покращення у швидкості перемикавання між завданнями та адаптивному мисленні.

Інше дослідження, проведене Moore & Malinowski (2009), виявило, що програми, засновані на майндфулнес-техніках, позитивно впливають на когнітивну гнучкість, оскільки сприяють розвитку уваги та емоційної регуляції.

Психологічні тренінги відіграють важливу роль у розвитку когнітивної гнучкості та адаптивності особистості. Вони сприяють покращенню навичок швидкого перемикавання між когнітивними стратегіями, прийняття ефективних рішень та емоційного самоконтролю. Дослідження підтверджують, що особи, які регулярно беруть участь у таких тренінгах, демонструють вищий рівень стресостійкості, кращу здатність до адаптації в нестабільних умовах та ефективніше справляються з новими викликами.

Один із ключових аспектів ефективності тренінгових програм полягає у поєднанні когнітивних та поведінкових методик, що дозволяє досягти довготривалих позитивних змін у мисленні та поведінці учасників. Використання когнітивно-поведінкових технік, майндфулнес-підходів та методів соціального навчання створює сприятливе середовище для розвитку когнітивної гнучкості та адаптивності.

З практичної точки зору, результати досліджень свідчать про те, що психологічні тренінги можуть бути ефективно інтегровані у різні сфери життя:

- Освітній контекст: тренінги допомагають студентам покращити навички навчання, критичного мислення та адаптації до нових академічних вимог.
- Корпоративний сектор: розвиток когнітивної гнучкості у співробітників підвищує ефективність командної роботи, інноваційність та здатність адаптуватися до змін у бізнес-середовищі.
- Клінічна практика: тренінги можуть бути корисними для осіб із тривожними розладами, депресією або когнітивними дисфункціями, оскільки вони допомагають змінювати деструктивні мисленнєві патерни та розвивати більш адаптивні стратегії поведінки.

Таким чином, психологічні тренінги є перспективним інструментом для покращення когнітивної гнучкості та адаптивності особистості. Їхня ефективність підтверджена науковими дослідженнями, а потенційні сфери застосування охоплюють як особистісний розвиток, так і професійні та клінічні практики. Подальші дослідження у цій галузі можуть допомогти оптимізувати тренінгові методики та зробити їх ще більш ефективними для широкого кола людей.

Список використаних джерел:

1. Bandura, A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall. 1986.
2. Beck, A.T. Cognitive therapy: Basics and beyond. Guilford Press. 2011.
3. Cañas, J.J., Quesada, J.F., Antolí, A., & Fajardo, I. Cognitive flexibility and adaptability to environmental changes in dynamic complex problem-solving tasks. *Ergonomics*. 2003. 46(5), 482-501.
4. Deci, E.L., & Ryan, R.M. (2000). The «what» and «why» of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*. 2000. 11(4). 227-268.
5. Diamond, A. Executive functions. *Annual review of psychology*. 2013. 64. 135-168.

Отримано: 18.03.2025

Наталія ДІДИК

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5852-2379>

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ» У ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглянуто визначення поняття емоційний інтелект зарубіжними та українськими вченими. Доведено значення емоційного інтелекту як чинника психоемоційного благополуччя особистості.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоційна саморегуляція, почуття, соціальна взаємодія, соціальна адаптація.

Актуальність теми. Сучасний воєнний стан в Україні ставить нові виклики не лише у соціально-економічній сфері, але і до розвитку особистості, її стресостійкості та емоційної саморегуляції. У складних життєвих ситуаціях людина повинна вміти контролювати себе та підтримувати інших, аналізувати власний емоційний стан та відчувати емоції інших, проявляти емпатію і взаємопідтримку. Це стає можливим завдяки високому рівню розвитку емоційного інтелекту.

Формулювання мети публікації. Мета статті – проаналізувати поняття «емоційний інтелект» у працях зарубіжних та українських вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші психологічні дослідження поняття емоційного інтелекту стосуються початку 90-их років XX століття у працях зарубіжних авторів Д. Гоулмана, Дж. Маєра, П. Соловея та ін. Українськими психологами феномен емоційного інтелекту досліджувався з початку XXI ст. О. Боковець, С. Дерев'янка, О.І. Власовою, О. Гапончук, Л.П. Журавльовою, В. Зарицькою, С.Н. Ковригою, Ю.Я. Мединською, О. Маруховською, Е. Носенко, Н. Ришак, О. Темрук, М. Шпак та ін.

Уперше поняття емоційного інтелекту було використано у 1990 р. американськими психологами Джоном Маєром та Пітером Соловєєм як «сукупність ментальних здібностей до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей» [13]. Д. Гоулман у своїй книзі «Емоційний інтелект» запропонував визначення емоційного інтелекту як здатності мотивувати себе та, попри складнощі, наполегливо досягати мети, як уміння керувати власними імпульсивними діями, здатність перешкоджати блокуванню раціонального мислення, уміння співчувати і надіятися [4].

На думку М.О. Журавльової, емоційний інтелект – це специфічна форма емоційного досвіду індивідуума у вигляді емоційних складових, які утворюють емоційні відображення, що знаходяться у цьому просторі [6]. Ю.Я. Мединська вважає, що емоційний інтелект передбачає уміння впізнавати та контролювати власні емоції, здатність розуміти емоційний стан і наміри оточуючих, стійку самооцінку, рівень емоційного інтелекту є детермінантою психологічної безпеки особистості [8]. За словами Н. Ковриги і Е. Носенко, емоційний інтелект передбачає здібність розуміння емоцій, узагальнення їх змісту, бачення емоційної основи у взаємовідносинах, емоційного самоконтролю для сприяння пізнавальній діяльності і подолання негативних емоцій, які заважають досягати успіху [9]. В. Зарицька емоційний інтелект описує як здібність розуміти емоції, проявляти їх і здійснювати над ними контроль відповідно до життєвих ситуацій [7, с. 47]. О.І. Власова пояснює емоційний інтелект як ступінь розвитку емоційних здібностей людини, що є функціональною складовою соціальних здібностей [3]. На думку М. Шпак, емоційний інтелект передбачає систему емоційного ставлення до себе і оточуючих, що відображається через соціальну взаємодію [12]. За визначенням О.І. Боковець, емоційний інтелект є здатністю особистості управляти власними емоціями та емоціями інших у міжособистісній взаємодії [1, с. 74].

Е.Л. Носенко висловлює думку, що емоційний інтелект є інтегральною властивістю особистості, яка ґрунтується на знаннях, що є добро і зло у ставленні особистості до себе та оточуючих [9, с. 109]. За дослідженнями О. Гапончук, О. Маруховської, Н. Ришак, емоційний інтелект передбачає емоційну саморегуляцію і є складовою soft-skills [10].

М. Шпак висловлює думку, що емоційний інтелект розвивається у діяльності, під час спілкування та при соціальній взаємодії [12]. С. Дерев'янка довела ефективність застосування тренінгу для розвитку емоційного інтелекту та залежність соціальної адаптації особистості від рівня її емоційного інтелекту [5]. О. Темрук вважає, що рівень емоційного інтелекту визначає гармонійність розвитку і успіх у житті людини [11]. Д. Гоулман зауважив, що високий рівень емоційного інтелекту передбачає емоційний баланс із переважанням позитивних емоцій [4]. В.А. Візір, Г.І. Макуріна, В.Г. Сюсюка, І.В. Пашенко зауважують, що розвинений емоційний інтелект допомагає знайти рівновагу між емоціями та інтелектом, він перешкоджає впливу емоцій і маніпуляції зі сторони оточуючих [2].

Висновки. Отже, теоретичний аналіз поняття «емоційний інтелект» у психологічних дослідженнях дає можливість означити емоційний інтелект як особливий психологічний феномен, який дозволяє розуміти власні почуття та емоційні стани інших, здатність керувати своїми емоціями і знайти рівновагу між почуттями та розумом. Високий рівень емоційного інтелекту є чинником емоційного благополуччя особистості, її психічного здоров'я, успішної соціальної адаптації, стійкості до стресу і попереджає емоційне вигорання.

Список використаних джерел:

1. Боковець О.І. Емоційний інтелект як ресурс психічного здоров'я. *Габітус*. 2022. Вип. 37. С. 68-75.
2. Візір В.А., Макуріна Г.І., Сюсюка В.Г, Пащенко І.В. Розвиток емоційного інтелекту особистості як технологія збереження професійного здоров'я фахівця. *Сучасні здоров'язбережувальні технології*: монографія / за загальною редакцією проф. Ю.Д. Бойчука. Харків: Оригінал, 2018. С. 74-79.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ: Київський університет, 2005. 308 с.
4. Гоулман Д. Емоційний інтелект: пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків: Віват, 2020. 512 с.
5. Дерев'янко С. П. Феноменологія емоційного інтелекту: навчально-методичний посібник. Чернівці, 2016. 312 с.
6. Журавльова Л.П. Емоційний інтелект як проблема психологічних досліджень. *Наука і освіта*. 2009. № 1-2. С. 57-61.
7. Зарицька В.В. Ознаки наявності емоційного інтелекту у особистості. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. №. 19. С. 74-79.
8. Мединська Ю.Я. Рівень емоційного інтелекту як детермінанта психологічної безпеки особистості. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 354-360.
9. Носенко Е. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95-109.
10. Ришак Н., Гапончук О., Маруховська О. Роль емоційного інтелекту як soft-skills у сучасному освітньому процесі. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 6 (12). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/issue/view/157>
11. Темрук О. Проблема емоційного інтелекту на сучасному етапі розвитку психологічної думки. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. Вип. 33. С. 207-223.
12. Шпак М.М. Емоційний інтелект як особистісний ресурс забезпечення психологічного благополуччя молодших школярів. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 266-270.
13. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R., Sitarenios G. Emotional Intelligence As a Standard Intelligence Emotion. 2001. 432 p.

Отримано: 18.03.2025

Оксана ДМІТРІЄВА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8869-8156>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТУ «РИТОРИКА, КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА»

Стаття присвячена проблемі формування комунікативних навичок здобувачів вищої освіти у вивчення освітнього компоненту «Риторика, культура мовлення корекційного педагога»

Ключові слова: комунікативні навички, культура мовлення, здобувачі вищої освіти

Швидкий темп технологічних змін у світі обумовлює оперативне пристосування до оновлення засобів комунікації, освіти та суспільного життя.

Серед навичок, необхідних для ефективної професійної діяльності сучасного фахівця – корекційного педагога, вагоме значення мають комунікативні навички.

Комунікативні навички – це вміння ефективно спілкуватися, здатність розуміти, що має на увазі співрозмовник, бути зрозумілим йому, вміння домовлятися, досягати своєї мети засобами спілкування. Цей вид навичок виконує важливі функції у розвитку особистості, зокрема, задовольняє природну потребу людини у спілкуванні, дає можливість організувати спільну діяльність, забезпечує власний психологічний комфорт людини, допомагає самореалізації та самоствердженню особистості.

Результати наукових розвідок проблеми формування комунікативних навичок майбутніх фахівців представили у своїх працях О. Балдинюк, О. Боднар, Г. Васянович, Є. Васютинська, Н. Литвиненко, М. Нагірняк, В. Панченко, О. Сас, Т. Сергієнко та ін.

Комунікативні навички особистості – це комплекс індивідуально психологічних особливостей, що забезпечують здатність індивіда до активного й ефективного (оптимального спілкування), передання та адекватного сприймання інформації, організації взаємодії з іншими людьми, правильного розуміння як себе та своєї поведінки, так і партнерів та їх поведінки, що є необхідними умовами ефективної взаємодії між людьми й успішної життєдіяльності людини (Коломієць, 2020).

Комунікативні навички – це здатність людини взаємодіяти з іншими, адекватно інтерпретувати отримувану інформацію, а також правильно її передати (Сас, 2014).

Передумовою формування комунікативних навичок є спільна діяльність, яка, у свою чергу, не може відбуватися без координації дій, узгодження завдань, обміну думками, інтелектуальної та емоційної чуттєвої взаємодії індивідів. Така діяльність є визначальною у деяких видах професій, в тому числі, у професійній діяльності корекційного педагога. Мова йде про необхідність сформованості комунікативних навичок, які дають змогу ефективно вступати у спілкування, орієнтуватися у ситуації спілкування, адекватно реагувати на співрозмовників, ефективно використовувати вербальні та невербальні засоби комунікації, тобто *інформаційно-комунікативні навички*. До цієї категорії комунікативних навичок відносяться навички висловлювати прохання, вітати іншу людину, запрошувати, ввічливо спілкуватися, дотримуватися правил поведінки з колегами, керівництвом, дітьми, розуміти ситуацію спілкування, наміри й мотиви партнерів, вміння слухати іншу людину, використовувати вербальні та невербальні

засоби, адекватно виражати свої думки та емоції. До *регуляційно-комунікативних навичок* відносяться здійснення контролю над трудовою діяльністю, обґрунтування колективних завдань, визначення ефективних методів спільного вирішення завдань, уміння поступатися, бути чесним у спілкуванні, чітко висловлювати власні наміри, критично оцінювати себе і партнерів. Отже, до цієї групи комунікативних навичок належить здатність узгоджувати власні дії та слова з потребами співрозмовника, використовувати власні навички при колективному розв'язанні проблем, оцінювання результатів спільного спілкування. До групи *афективно-комунікативних навичок* відноситься вміння ділитися власними почуттями та інтересами із співрозмовником, оцінювати його емоційну поведінку, виявляти емпатію [4].

Володіння комунікативними навичками є важливим елементом професійної готовності корекційних педагогів, адже їм належить вміло спілкуватися з дітьми з особливими освітніми потребами, їхніми батьками, а також з колегами, з якими доводитиметься вирішувати багато спільних завдань у процесі роботи. Саме тому під час оволодіння знаннями з освітнього компонента «Риторика, культура мовлення колекційного педагога», значну увагу ми надаємо формуванню комунікативних навичок майбутніх корекційних педагогів.

У Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка для вивчення освітнього компоненту «Риторика, культура мовлення корекційного педагога» заплановано 120 годин, з них 48 аудиторних (16 годин лекційних занять, 32 години практичних занять), 72 години самостійної роботи. Освітній компонент вивчається протягом одного семестру, формою підсумкового контролю є залік.

Зміст освітнього компонента передбачає різні теми, проте у процесі вивчення усіх їх передбачається не лише закріплення, узагальнення та систематизація знань здобувачів вищої освіти, а й практична складова оволодіння ними комунікативними навичками. Наприклад, під час практичного заняття з теми «Культура мовлення як складова частина загальної культури корекційного педагога», здобувачі вищої освіти мають змогу здійснити самопрезентацію, під час практичного заняття з теми «Культура мови і культура мовлення» – виступити з текстами, написаними різними стилями, спробувати виступити перед різними аудиторіями слухачів, представити діалектні вирази свого краю; у процесі практичного заняття з теми «Техніка мовлення корекційного педагога» – продемонструвати вправи для відпрацювання артикуляції, продемонструвати виразність та чіткість мовлення, повправлятися у впізнанні емоцій та інтонацій співрозмовників тощо.

Такі різноманітні практичні вправи сприяють не лише оволодінню здобувачами вищої освіти комунікативними навичками, а й формують свідоме ставлення до особливостей майбутньої професійної діяльності, специфіки використання комунікативних навичок та врахування цього у подальшій практичній роботі.

Список використаних джерел:

1. Васютинська Є.А. Формування комунікативних навичок майбутнього фахівця *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 2024. (213). 401-405. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-401-405>
2. Дмітрієва О.І. Риторика та культура мовлення корекційного педагога. *Самостійна робота здобувачів вищої освіти з дисциплін професійної підготовки за спеціальністю 016 Спеціальна освіта*: навчально-методичний посібник / [кол. авторів; за заг. ред. М.Г. Буйняк]. 2-ге вид., перероб. й доп. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. С. 105-117.

3. Коломієць Н. Професійне зростання викладача вищої школи: реалії та орієнтири. *Problems of Modern Teacher Training*. 2020. № 1 (21). С. 164–169. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/probl_sych_vchutela/2020/21_2/22.pdf
4. Комунікативні навички – що це, які бувають і на що впливають? URL: <https://zhyvoedelo.com/ua/news/kommunikativnye-navyki>
5. Кліш П.А., Хом'як А.П. Комунікативні вміння й навички як важлива складова професіоналізму педагога. *Педагогічний пошук*. 2017. № 3. С. 15-17. URL: <https://op.ua/pedclass/naukova-stattya/komunikativni-vmynnya-y-navichki-yak-vazhliva-skladova-profesionalizmu-pedagoga>
6. Сас О.О. Педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок майбутніх вихователів на семінарсько-практичних заняттях із дошкільної лінгводидактики. *Народна освіта: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 2 (23). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=2414

Отримано: 18.03.2025

Тетяна ДОКУЧИНА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7892-7728>

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СПРИЙМАННЯ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У публікації здійснено теоретичний аналіз проблеми розвитку сприймання в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: сприймання, пізнавальна діяльність, учні з інтелектуальними порушеннями.

Актуальність теми. Особливості психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями ускладнюють процес засвоєння знань, формування практичних вмінь і навичок, що обумовлює специфіку організації процесу навчання, зокрема його корекційну спрямованість. Однією з умов реалізації корекційної спрямованого навчання є урахування особливостей пізнавальної діяльності учнів для якісного визначення змісту, форм і методів навчання та виховання. Відтак проблема вивчення особливостей пізнавального розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями є значущою та актуальною для корекційної психопедагогіки.

Мета публікації: здійснити теоретичний аналіз особливостей розвитку сприймання в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження різних аспектів психічного розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями були предметом вивчення низки науковців (М. Матвєєва, А. Обухівська, В. Синьов, М. Стадненко, О. Хохліна та ін.). Аналіз наукових праць вчених дозволив визначити особливості процесу сприймання дітей з інтелектуальними порушеннями, який має низку специфічних характеристик, що ускладнюють первинне знайомство з навчальним матеріалом, зокрема [1; 2; 3]:

- малий обсяг – у порівнянні з молодшими школярами з нормотиповим розвитком, які одночасно можуть сприймати 8-12 невеликих предметів, однолітки з інтелектуальними порушеннями сприймають лише 4-6 предметів;

- сповільненість – діти з інтелектуальними порушеннями потребують вдвічі більше часу для впізнавання предметів, ніж їхні однолітки з нормотиповим розвитком;
- хаотичність – вивчення предметів відбувається безсистемно, відображаються не усі ознаки, не встановлюються зв'язки між ними;
- порушена цілісність та константність – виявляється у неправильному впізнаванні предмета за його частинами, при збільшенні відстані до нього чи розташуванні в незвичних умовах;
- недиференційованість сприймання.

При інтелектуальних порушеннях недиференційованість слухового сприймання виявляється в труднощах розрізнення близьких за звучанням фонем, що негативно позначається на розумінні зверненого мовлення, а отже навчального матеріалу на слух. Недиференційованість зорового сприймання виявляється в труднощах розрізнення предметів за різними ознаками. Зокрема, дітям важко засвоїти основні кольори, вони плутають відтінки, можуть впізнавати колір за назвою, проте самостійно не називати його як ознаку предмета. Порушення сприймання форм проявляються у труднощах розрізнення плоских та об'ємних фігур, співвіднесені форми предмета з його еталоном, розумінні властивостей геометричних фігур та ін. Дітям з інтелектуальними порушеннями складно визначати місце предмета в ряду в залежності від його розмірів, порівнювати предмети за величиною та розміром [2; 3; 4].

Значними порушеннями характеризується просторове сприймання, зокрема: діти з інтелектуальними порушеннями не розрізняють напрями (вгорі, вниз, між, біля, зліва, справа), плутають їх між собою; не достатньо правильно сприймають сюжетні картини (глибину, перспективу та ін.); не орієнтуються у книзі, зошиті, приміщенні, на площині тощо. Труднощі також виникають у дітей з інтелектуальними порушеннями при сприйманні часу, зокрема: плутають дні тижня, час доби, місяці; їм важко визначити точний час, послідовність подій тощо [1-4].

Процес сприймання навчального матеріалу нерозривно пов'язаний з осмисленням, при чому не лише як з наступним етапом засвоєння знань, а як взаємодоповнюючим на етапі початкового знайомства з матеріалом. Ефективність сприймання навчального матеріалу залежить від встановлення зв'язків між новими знаннями та уже наявними, інтересів дитини, досвіду та ін. Сприймання нового матеріалу передбачає первинне осмислення та формування ставлення до нього. Тобто осмислення навчального матеріалу має йти не лише після сприймання. Саме осмисленість сприймання навчального матеріалу забезпечуватиме його успішність.

Висновки. Отже, процес сприймання забезпечує первинне знайомство з навчальним матеріалом, оскільки є основою для пізнання, відображуючи цілісно предмети, явища та об'єкти навколишньої дійсності. У дітей з інтелектуальними порушеннями процес сприймання характеризується недорозвитком, що ускладнює процес навчання.

Список використаних джерел:

1. Миронова С.П., Докучина Т.О. Самостійна робота студентів з підготовки до підсумкової атестації за спеціальністю 016 Спеціальна освіта: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 132 с.
2. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини: підручник. Київ: Знання, 2008. 359 с.
3. Спеціальна психологія. Тексти. Частина I / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 1999. 158 с.

4. Стадненко Н.М., Матвеева М.П., Обухівська А.Г. Нариси з олігофренопсихології. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.

Отримано: 18.03.2025

Світлана ДОРОФЕЙ

кандидат психологічних наук,
старший викладач кафедри психології освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9623-3623>

СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН

Стаття присвячена психологічним аспектам становлення творчої особистості дитини в умовах швидкоплинних суспільних змін. Проаналізовано фактори, що впливають на розвиток творчих здібностей дітей в умовах постійних трансформацій соціального середовища, а також роль дорослих у цьому процесі. Дослідження підкреслює важливість психолого-педагогічної підтримки у формуванні творчої особистості в умовах суспільних змін.

Ключові слова: творча особистість, дитина, психологічні особливості, суспільні зміни, мотивація, соціалізація, самооцінка, технології, психолого-педагогічна підтримка.

Актуальність теми. Сучасний соціальний контекст, що характеризується швидкими змінами в економічному, політичному, культурному та технологічному просторах, безумовно, впливає на розвиток особистості, особливо в дитячому віці. Діти, як майбутні учасники соціуму, повинні мати здатність адаптуватися до нових умов, знаходити нестандартні рішення та проявляти ініціативу. У цьому контексті творча особистість стає однією з основних цінностей суспільства, оскільки її здатність до інновацій і самовираження є вирішальними в умовах постійних змін.

У зв'язку з цим особливо важливо розглядати психологічні механізми, що підтримують та розвивають творчий потенціал дітей, а також визначати роль соціального середовища, сім'ї, школи та інших інститутів у цьому процесі. Сучасні дослідження в галузі психології розвитку вказують на значущість формування творчих якостей у дітей, оскільки вони є основою для адаптації до мінливого світу та ефективного функціонування в ньому.

Метою даної публікації є дослідження психологічних особливостей становлення творчої особистості у дітей в умовах постійних суспільних змін. У статті розглядаються фактори, що впливають на цей процес, роль соціалізації та взаємодії з дорослими, а також даються рекомендації щодо психологічної підтримки дітей у їхньому творчому розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість є однією з найбільш складних і багатограних характеристик особистості. Вона включає в себе не лише здатність до оригінального мислення, але й індивідуальне самовираження, сприйняття та розуміння світу через призму емоцій і внутрішніх переживань. У дитячому віці творча діяльність не є лише здатністю створювати нові ідеї чи продукти, а є важливим механізмом саморозвитку й самопізнання.

Проблема творчої особистості є найголовнішою при вивченні творчості. Саме тому, її визначенню у філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється значна

увага (Б.Г. Ананьєв, В.І. Андрєєв, Д.Б. Богоявленська, Р.М. Грановська, В.І. Загвязинський, А.З. Зак, В.О. Кан-Калик, Н.В. Кичук, П.Ф. Кравчук, Н.В. Кузьміна, О.Н. Лук, В.О. Моляко, В.А. Цапок, Я.О. Пономарьов, М.М. Поташник, Н.Ф. Тализіна та ін.).

За словами психолога В.О. Моляко, важливими аспектами творчого розвитку дитини є інтерес до нових знань, здатність ставити нестандартні завдання та шукати оригінальні рішення. Справжня творчість не може бути результатом лише раціонального аналізу, вона включає в себе активну емоційну і мотиваційну складову, яка визначає відкритість особистості до нового, здатність приймати зміни та адаптуватися до нового середовища.

В умовах швидкоплинних суспільних змін діти стикаються з різноманітними викликами. Наприклад, зміна технологічних умов, зокрема розвиток інформаційних технологій, має подвійний ефект. З одного боку, нові технології надають безмежні можливості для самовираження та розвитку творчих здібностей. З іншого боку, вони можуть спричиняти залежність і знижувати рівень соціальної взаємодії. За даними досліджень, сучасні діти часто стикаються з інформаційним перевантаженням, що може заважати концентрації на творчих процесах [5].

Важливу роль у розвитку творчої особистості відіграє соціалізація в умовах змінного середовища. У нашому суспільстві, де соціальні ролі постійно змінюються, діти повинні вчитися адаптуватися до різних моделей поведінки, які часто вимагають нестандартних підходів. Водночас, сім'я та школа повинні стати осередками, де творча особистість може формуватися на основі підтримки та розвитку ініціативи, самовираження та самодостатності.

Психологічні фактори, що впливають на становлення творчої особистості дитини, включають мотивацію, самооцінку, ставлення до невдач і здатність до рефлексії. Мотивація є основою для розвитку творчих здібностей: внутрішній інтерес і потреба в самовираженні можуть значно підвищити рівень творчої активності дитини. Самооцінка також має важливе значення. Позитивна самооцінка допомагає дитині вірити у свої сили, що, в свою чергу, сприяє розвитку її творчих здібностей. Занадто низька або завищена самооцінка може стати на заваді нормальному розвитку творчої особистості. Враховуючи це, роль педагогів і психологів полягає в тому, щоб створити сприятливі умови для розвитку позитивної самооцінки і підтримувати дитину в її прагненнях. Також важливим фактором є здатність дитини приймати невдачі як частину процесу самовдосконалення. Психологи стверджують, що це є необхідною умовою для творчого розвитку, адже творча діяльність часто включає в себе помилки та проби, які є важливими етапами навчання.

Психологічна підтримка дітей у їхньому творчому розвитку є важливим аспектом для формування впевненості, самовираження та емоційного благополуччя. З метою підтримки дітей у цьому процесі необхідно створення безпечного середовища для творчості, де дитина не боїться робити помилки, необхідно заохочувати її до експериментів й спроб нових форм самовираження (малювання, музика, танці тощо). Важливо уникати критики чи оцінок творчості дитини, щоб не зламати її творчий потяг. Необхідно давати дитині можливість вибору в тому, чим і як вона хоче займатися (наприклад, вибір теми для малювання або створення власних історій). Важливо, щоб дитина мала час для творчості, але також для відпочинку і інших видів діяльності бо перевантаження може призвести до втоми або стресу. Потрібно вчити дитину виражати свої емоції через творчість, бо це дозволяє їй краще розуміти свої почуття і вчить емоційної грамотності. Заохочуйте дитину відкривати нові світи: показуйте різні види мистецтва, запрошуйте на виставки або в музеї, знайомте з творчістю інших людей, розповідайте про їхній шлях до успіху і труднощі, з якими вони стикалися. Підтримуйте її у досягненні маленьких успіхів, навіть якщо вони не є великими перемогами.

Загалом, основним аспектом є підтримка, повага до внутрішнього світу дитини та створення умов для самовираження. Творчість допомагає дітям не тільки розвивати свої здібності, але й формувати важливі життєві навички, зокрема, уяву, креативність та емоційну стійкість.

Висновки. Отже, становлення творчої особистості дитини в умовах соціальних змін є складним і багатофакторним процесом, що залежить від низки психологічних і соціальних умов. Важливим є підтримка розвитку внутрішньої мотивації, позитивної самооцінки та здатності до адаптації. Зміни в суспільстві, технології та соціальному середовищі створюють як можливості, так і виклики для розвитку творчого потенціалу дітей.

Список використаних джерел:

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
2. Стратегії творчої діяльності: школа / за ред. В.О. Моляко. Київ: Освіта України, 2008. 702 с.
3. Творча діяльність в ускладнених умовах / за загальною ред. В.О.Моляко. Київ: Освіта України, 2007. 308 с.
4. Туриніна О.Л. Психологія творчості: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 160 с.
5. Чувасова Ю. Розвиток природних обдарувань та творчих здібностей дітей. *Психолог*, 2007. № 47. С. 10-16

Отримано: 18.03.2025

Тетяна ДУТКЕВИЧ

кандидат психологічних наук, професор,

професор кафедри психології освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3792-7195>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розкрито особливості застосування інтерактивних методів психологічної допомоги особистості, що постраждала внаслідок війни, схарактеризовано підходи в організації групових форм допомоги, побудованих на основі взаємодії-співпраці учасників.

Ключові слова: психологічна допомога, особистість, інтерактивні методи, взаємодія-співпраця.

Актуальність теми. Стан війни зумовлює переживання більшістю громадян України гострих і досить тривалих загрозливих для життя ситуацій, зростає кількість постраждалих, які зазнали гострого стресу. Відтак необхідність пошуку ефективних засобів надання психологічної допомоги особистості в умовах війни не викликає сумніву.

Метою публікації є аналіз особливостей застосування інтерактивних методів у допомозі особистості з подолання наслідків переживання травмівних подій.

Виклад основного матеріалу. Адекватна соціальна підтримка, включення у різноманітні соціальні ролі послаблюють несприятливий вплив будь-яких травмівних подій (W. Worden [4, с. 73-75]). В. Франкл, який довгий час досліджував людину в екстремальних

ситуаціях, сам пережив жах нацистського концтабору, стверджував, що людина, яка замикається на власних стражданнях, лише посилює їх, щоб подолати важкі переживання, вона має зосередитися на чомусь зовні, наприклад на завданні [2, с. 142].

Інтерактивні методи, що побудовані на основі взаємодії-співпраці групи людей, спроможні водночас як залучати особистість до соціального контексту, послаблюючи почуття самотності, так і сприяти переключенню травмованої свідомості на зовнішню реальність, зокрема на певні завдання. У роботі з постраждалими від війни підтверджено дієвість методів групової роботи (психологічні ігри, ситуаційні завдання, опитування, рольові ігри, робота в малих групах, групова дискусія, відеокорекція, психологічний тренінг) [1, с. 6]); методик «рівний – рівному» (проведення груп взаємодопомоги), «актуалізація ресурсу командотворення» (парних і групових тілесно зорієнтованих психотехнологій, технік дихальної психокорекції, позитивного спілкування із застосуванням рольової взаємодії) ((Б.П. Лазоренко [3, с. 70-90])). Зазначається, що для ветеранів війни «найбільш дієвими засобами опанування алко- і наркозалежностей, профілактики їх рецидивів є взаємодопомога побратимів у використанні дієвих психотехнологій опанування негативних станів та вдосконалення навичок самодопомоги» [3, с. 86]. Показано ефективність для подолання горя групового консультування, яке фактично полягає в обміні думками і враженнями, надає можливість висловитись, поділитись своїми переживаннями тощо (W. Worden [4, с. 109-116])).

Наш досвід свідчить, що ефективність застосування інтерактивних методів психологічної допомоги особистості спирається на такі умови:

- об'єднання учасників групи як партнерів для виконання певного спільного завдання, що забезпечує їх взаємодію-співпрацю;
- висока ступінь співзалежності учасників групи, що досягається за допомогою таких механізмів, як взаєморозуміння, координація та узгодження;
- наявність обміну між учасниками індивідуальними діями (діловий компонент) та мотивами, цінностями, ідеями, оцінками (особистісно-емоційний, духовний компонент);
- опосередкований характер взаємодії-співпраці між учасниками групи за схемою суб'єкт-об'єкт-суб'єкт (спілкування з приводу виконання завдання);
- сформованість діалогічних і партнерських взаємин між учасниками групи.

В організації психологічної допомоги із застосуванням інтерактивних методів варто врахувати наступні положення. Дії з боку психолога не повинні руйнувати зв'язків, що виникають між учасниками групи, переживань ними того, що вони разом виконують завдання. Тому психолог повинен знайти спосіб спонукати учасників до спільної роботи, забезпечити цікаве спільне завдання, виконання якого вимагало б злагоджених зусиль усіх співучасників. Така позиція психолога можлива, якщо продумано і враховано наступні два положення: склад учасників і характер завдань для спільного виконання.

Кількість учасників у групі залежить і від їх готовності до партнерства, і від складності завдання. У групі з двома-трьома учасниками легше узгоджувати погляди і приймати спільні рішення. Коли учасники достатньо оволодіють навичками співпраці, групу можна збільшувати до п'яти-семи учасників. У визначенні якісного складу групи психолог ураховує вміння кожного учасника працювати разом, його освіту і професійний досвід, рівень організованості, прагнення до лідерства. При цьому слід уникати фіксованості позиції учасника в групі, коли він щоразу виступає в однаковій ролі (лідера, виконавця, ерудита тощо). Готових ре-

цептів у визначенні складу групи, зрозуміло, немає. Орієнтиром при цьому слугує мета психологічної допомоги.

При розробці завдання для співпраці необхідно передбачити можливість для розподілу дій між учасниками у процесі його виконання. Як правило, спільне завдання є більш об'ємним, ніж для індивідуальної роботи (наприклад, створення серії міні розповідей на одну тему).

Значно підвищують активність партнерства завдання проблемного характеру. Спільність у проблемній ситуації визначається, в першу чергу, результатами аналізу ситуації, здатністю учасників узагальнити їх, синтезувати спільне рішення. Подібні завдання носять творчий характер, надають простір для висловлення багатоманітності думок, вільного вибору, обговорень, дискусій. Водночас, подібні ситуації висувають значні вимоги до учасників, зумовлені необхідністю вироблення спільного погляду, пошуком взаєморозуміння між різними підходами до рішення. Відтак, виконання проблемного завдання передбачає висловлення учасниками різних припущень з їх подальшим обговоренням. Натомість, при виконанні завдань за готовими зразками у групі практично не виникає обговорень. Як правило, його швидше за всіх виконує найсильніший учасник, а інші мають нагоду скористатись його результатом.

Висновки. Таким чином, особливості застосування інтерактивних методів психологічної допомоги особистості, що постраждала внаслідок війни, полягають в організації групових форм допомоги, побудованих на основі взаємодії-співпраці учасників з досягненням ефектів соціальної підтримки і залученості, взаємодопомоги, переключення свідомості на нові завдання.

Список використаних джерел:

1. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / заг. ред. В.Г. Панка, І.І. Ткачук. Київ: Ніка-Центр, 2020. 122 с.
2. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / пер. з англ. О. Замойська. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 160 с.
3. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід: практичний посібник / за наук. ред. Т.М. Титаренко, М.С. Дворник. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.
4. Worden W. Grief Counseling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner. 4th edition. Springer Publishing Company. New York, NY, USA, 2008. 328 p.

Отримано: 18.03.2025

Анастасія КІМАКІВСЬКА

асистент кафедри загальної та практичної психології

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-5272-6661>

КІБЕРБУЛІНГ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ АГРЕСІЇ

Стаття присвячена вивченню кібербулінгу в контексті сучасних психологічних теорій агресії. У роботі розглядаються ключові психологічні теорії агресії, зокрема теорія фрустрації-агресії, теорія соціального навчання та когнітивно-біхевіоральні підходи, які допомагають зрозуміти механізми виникнення та розвитку кібербулінгу.

Ключові слова: кібербулінг, агресія, жертви, агресивна поведінка, психологічні теорії.

Актуальність теми. У сучасному світі, з розвитком цифрових технологій та інтернет-комунікацій, зростає кількість випадків кібербулінгу, який має серйозний негативний вплив на психічне здоров'я, соціальну адаптацію та загальний розвиток молоді, а також інших верств населення. Інтернет надає безпрецедентну свободу для взаємодії, але одночасно створює умови для нових форм агресії та насильства.

Інтеграція сучасних психологічних теорій агресії у дослідженні кібербулінгу дозволяє більш глибоко проаналізувати механізми поведінки агресорів та постраждалих, а також розробити ефективні методи профілактики і втручання в ситуації кібербулінгу.

Тому дослідження цієї теми є не тільки науково-теоретичним, але й практичним завданням, яке потребує уваги з боку психологів, педагогів, соціальних працівників та інших фахівців.

Мета публікації –здійснити теоретичне дослідження кібербулінгу в контексті сучасних психологічних теорій агресії та визначити соціальні й психологічні механізми, що зумовлюють це явище.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема кібербулінгу в контексті сучасних психологічних теорій, досліджувалась в працях зарубіжних науковців, таких як Д. Олвеуса, А. Бека, Дж. Долларда, А. Бандури та інших.

Людська поведінка, зокрема агресивна, визначається численними факторами та процесами, які взаємодіють між собою. Ці чинники можуть бути як прямими, так і непрямими, внутрішніми чи зовнішніми. Вони можуть проявлятися в різних умовах, набувати різноманітних форм і відображати особливості отриманого досвіду, вираженого через знання. Зрештою, така поведінка може бути усвідомленою або неусвідомленою.

Для того, щоб глибше зрозуміти природу цієї проблеми, важливо вивчити її через призму сучасних психологічних теорій агресії. Серед них можна виділити ті, що пояснюють агресивну поведінку людини в контексті соціальних та індивідуальних чинників, зокрема теорії фрустрації, соціального навчання, когнітивно-біхевіоральні теорії тощо.

Кібербулінг є специфічною формою агресії, яка проявляється у вигляді агресивних дій через мережу Інтернет. Співавтор теорії фрустрації Дж. Доллард, стверджував, що агресія виникає через незадоволення бажань чи потреб, тому в контексті кібербулінгу, фрустрація може виникати через різноманітні фактори, такі як соціальна ізоляція, недооцінка у реальному житті або невідповідність реальними та віртуальними можливостями [2].

Згідно з теорією соціального навчання А. Бандури, агресивна поведінка формується через спостереження та імітацію моделей поведінки людей, від своїх власних досвідів, а також як реагує суспільство на їх агресію. З точки зору кібербулінгу дослідник підкреслив, що

поведінка агресорів може бути зумовлена впливом медіа, де агресія часто демонструється як прийнятний спосіб вирішення конфліктів або як форма домінування [1].

Когнітивно-біхевіоральна теорія А. Бекка розглядає агресію як результат неправильних когнітивних процесів, які виникають у відповідь на стресові ситуації. У випадку кібербулінгу – це спотворене сприйняття ситуацій та інших людей. Агресори можуть мати когнітивні упередження, що дозволяють їм виправдовувати власні агресивні дії[4].

Беручи до уваги дослідження Д. Олвеуса, можна вважати, що жертви кібербулінгу часто переживають депресію, тривожність, стрес, знижене самопочуття та проблеми з самооцінкою. Крім того, тривалі негативні ефекти можуть включати суїцидальні думки або дії, оскільки жертви можуть почуватися безпомічними через анонімність і широке поширення інформації про них в мережі [3].

Висновки. Отож, кібербулінг є складним соціально-психологічним феноменом, який активно досліджується через призму сучасних теорій агресії. Він має значущі психологічні наслідки для жертв, тому важливо розробляти ефективні стратегії профілактики та боротьби з цією проблемою.

Застосування психологічних теорій до аналізу кібербулінгу дозволяє краще зрозуміти механізми агресії в цифровому середовищі та розробити відповідні методи підтримки для жертв і попередження кібербулінгу в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Bandura A. Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. Self-efficacy in Changing Societies Ed. Cambridge University Press, 2002.34-40 p.
2. Dollard J. (etal.). Frustration and Aggression. New Haven; L, 2013.103–110 p.
3. Olweus Dan. Bully in gatschools: What we know and what we can do. New York: Blackwell. 2010. 140 p.
4. Beck A. T., Freeman A., Davis D. D. Cognitive therapy of personality disorders. New York: Guilford Press, 2003. 237 p.

Отримано: 18.03.2025

Оксана КОНСТАНТИНІВ

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0660-2657>

ПОРУШЕННЯ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

Уміння встановлювати контакт з іншими людьми, спілкуватися з ними впливає на подальший розвиток дитини. Вміння вербально та невербально спілкуватися відіграє важливу роль у житті кожної людини та є вирішальним у процесі побудови соціальних стосунків з іншими людьми.

Ключові слова: розлад спектру аутизму, аутизм, невербальне спілкування.

Актуальність дослідження. Невербальне спілкування є важливим елементом комунікації, воно дає контекст, у якому здійснюється аналіз та інтерпретація повідомлення. Без його розуміння обмін інформацією між двома людьми не може відбуватися повноцінно. Люди,

які мають розлади невербальної комунікації, не усвідомлюють значення мови як чогось більшого, ніж просто слова. Уміння встановлювати контакт з іншими людьми, спілкуватися з ними впливає на подальший розвиток дитини. Вміння вербально та невербально спілкуватися відіграє важливу роль у житті кожної людини та є вирішальним у процесі побудови соціальних стосунків з іншими людьми.

Мета публікації полягає в тому, щоб представити труднощі вербальної та невербальної комунікації при аутизмі.

Виклад основного матеріалу. Невербальне спілкування є важливим елементом комунікації, воно дає контекст, у якому здійснюється аналіз та інтерпретація повідомлення. Без його розуміння обмін інформацією між двома людьми не може відбуватися повноцінно. Люди, які мають розлади невербальної комунікації, не усвідомлюють значення мови як чогось більшого, ніж просто слова.

Уміння встановлювати контакт з іншими людьми, спілкуватися з ними впливає на подальший розвиток дитини. Вміння вербально та невербально спілкуватися відіграє важливу роль у житті кожної людини та є вирішальним у процесі побудови соціальних стосунків з іншими людьми. Крім розвитку мовлення, існують генетичні особливості, які визначають здатність дитини набувати навичок спілкування. Основою їх є вміння створювати емоційні зв'язки з людьми та обмінюватися інформацією. Такий безсловесний обмін підкреслює задоволення дитини і прагнення до подальших контактів з нею. Завдяки цьому формуються та закріплюються перші символічні візерунки, розвивається експресія голосу, одночасне розуміння значення вимовлених слів.

Порушення комунікативної взаємодії є одним з основних симптомів аутизму. Спілкуючись з іншою людиною, людина стає членом соціальної групи і взаємодіє з іншими. У дітей з аутичними розладами розвиток мовлення спостерігається від повної відсутності до відносно збереженого. Навіть якщо вони вміють говорити, у них виникають значні труднощі з розумінням сенсу спілкування та встановленням стосунків. Відсутність соціальної комунікації з оточенням часто спричиняє відчуження від спільноти.

У поведінці людей з аутизмом можна побачити обмеження у налагодженні міжособистісних стосунків вже на самій ранній стадії розвитку. Під час досліджень аутизму було виявлено, що у дітей з РСА значно знижена здатність «читати» настрій або наміри. Спільне поле з іншою людиною є необхідним для здатності дитини спілкуватися. Відсутність або обмежена здатність співпереживати емоціям і намірам інших людей значно ускладнює встановлення та підтримку стосунків.

Навіть при відносно збереженому розвитку мовлення ці діти не намагаються спілкуватися з іншими людьми і не можуть використовувати мовлення відповідно до соціальної ситуації. Діти з розладами аутичного спектру мають значні труднощі у розумінні та інтерпретації міміки. Відомо, що вже тримісячні малюки реагують на різні емоційні стани, помітні на обличчях рідних, тоді як їхні однолітки з аутизмом не розуміють значення емоційних сигналів і мало звертають на них уваги. Цей стан викликає наслідки в їх подальшому розвитку.

Мовлення дитини-аутиста характеризується монотонністю і неплавністю. Його форма іноді безособова і досить складна за синтаксисом, містить слова-штампи. Також спостерігається нетипове використання акценту, нерівний темп, утруднене розширення дихання, а також нестабільну шкалу голосу. Мелодія та інтонація ніби штучні. Спостерігається також спотво-

рена граматична структура, плутанина граматичних форм, неологізмів і скупчень слів. Збіднений обсяг практичної лексики і низький рівень побудови речень. Діти з аутичними розладами ставлять мало питань і практично не висловлюють спонтанних коментарів.

Характерною рисою мовленнєвих порушень є схильність до зворотних займенників, яка полягає в тому, що діти говорять про себе: ти, він, або вживають своє ім'я замість займенника «я». Інші явища, що характеризують мовлення дитини з аутизмом, це поява мовних стереотипів (повторювані шаблони слів або фраз або запитань) і ехололія, що полягає в повторенні слів або речень, вимовлених іншою людиною негайно, або в так званому відкладенні. Це повторення мимовільне і безглузде, воно полягає в копіюванні зразка-репліки, де немає збереженого мисленнєвого процесу.

Невербальне спілкування, яке складається з вираження і розуміння висловлювання за допомогою мови тіла, жестів і міміки, у людей з аутизмом протікає нетипово. Спостерігається повна або часткова відсутність жестів, а ті, що виникають, прості та інструментальні. Діти з аутичними розладами часто демонструють поведінку, пов'язану з незвичними рухами; трясуть головою, рухають щелепами, скрегочуть зубами, скигнуть або стогне. Нерідко також спостерігаються неприродні рухи плечем і підвищений м'язовий тонус. Вирази обличчя є проявами негативних емоцій, тоді як стани задоволення виявляються у підвищеній фізичній активності або поведінці, такій як плескання в долоні або розмахування.

Висновки. Невербальне спілкування є важливим елементом комунікації, воно дає контекст, у якому здійснюється аналіз та інтерпретація повідомлення. Без його розуміння обмін інформацією між двома людьми не може відбуватися повноцінно. Люди, які мають порушення невербальної комунікації, не усвідомлюють значення мови як чогось більшого, ніж просто слова (Winczura, 2016). Уміння встановлювати контакт з іншими людьми, спілкуватися з ними впливає на подальший розвиток дитини. Вміння вербально та невербально спілкуватися відіграє важливу роль у житті кожної людини та є вирішальним у процесі побудови соціальних стосунків з іншими людьми.

Список використаних джерел:

1. Американська психіатрична асоціація. Довідник діагностичних критеріїв DSM-5-TR. Американська психіатрична асоціація. Львів: Нова, 2024. 592 с.
2. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: навч. посібник. Київ: Ін-т спец. педагогіки НАПН України; Фенікс, 2010. 365 с.
3. Логвінова І.П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08. Київ, 2013. 17 с.
4. Kanner L. Autistic Disturbances of Affective Contact. *Nervous Child*, 2(1)–1943. С. 217-250.
5. Connor M., & Hughes N. Social skills and autism: Defining, comparing, and predicting social skill deficits in autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(1) –2011. P. 23-31.

Отримано: 18.03.2025

Денис КУРИЦЯ

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри загальної та практичної психології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1192-1003>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛІДЕРСТВА В УПРАВЛІННІ

У даній статті розглядається питання щодо психологічних аспектів лідерства в управлінській діяльності. Приділено увагу поняттю лідерства та здібностям, якими визначається емоційний інтелект.

Ключові слова: лідер, лідерство, емоційний інтелект, здібності.

Актуальність теми. В сучасних соціально-економічних умовах, будь яка організація, задля її ефективного функціонування, потребує якісного управлінського впливу. В свою чергу, реалізація ефективного управління, на думку багатьох вчених, включає таку важливу і невід'ємну складову як лідерство.

Мета публікації. Здійснити теоретичний аналіз психологічних аспектів лідерства в управлінській діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «лідер» було визначене ще у 1948 році провідним світовим дослідником лідерства Стогділлом. Він наголошував, що лідер – це людина, яка або самостійно береться за справу, або ефективно розподіляє завдання між членами групи, створюючи умови для прояву їхньої ініціативи. Це особистість, що має чітке бачення мети, розуміння шляхів її досягнення та достатньо сил і можливостей для реалізації задуманого.

Лідер – це людина, яка користується беззаперечним авторитетом і повагою завдяки своїм видатним особистісним, інтелектуальним чи професійним якостям. Лідерство – це здатність надихати людей, пробуджувати в них прагнення до досягнення мети та наповнювати їх енергією для руху вперед. Під лідерством розуміють уміння впливати на окремих людей і соціальні групи, трудові колективи, спрямовуючи їхні зусилля на досягнення спільних цілей організації, підприємства чи фірми.

Лідер – це людина, яку інші члени групи визнають як того, хто має право приймати найважливіші рішення, відстоювати їхні ключові інтереси та визначати напрямки й характер спільної діяльності. Він може бути офіційно призначеним або ж не мати жодного формального статусу, проте фактично здійснювати керівництво колективом.

Знання та здібності лідера зазвичай оцінюються значно вище, ніж аналогічні якості інших членів групи. Серед ключових психологічних рис лідера – впевненість у собі, гнучкий і гострий розум, глибока компетентність у своїй сфері, сильна воля, здатність розуміти людську психологію та високі організаторські здібності.

Результати дослідження свідчать, що стиль управління керівника значною мірою залежить від рівня його емоційного інтелекту. Дослідники визначають емоційний інтелект як здатність ефективно керувати власними емоціями та взаємодією з іншими людьми. Він базується на чотирьох ключових здібностях: самоаналізі, самоуправлінні, соціальній адаптації та налагодженні соціальних зв'язків.

1. Самоаналіз – це усвідомлення та розуміння власних емоцій, їхнього впливу на робочий процес і стосунки з людьми, об'єктивна оцінка власних сильних і слабких сторін, а також почуття самодостатності.

2. Самоуправління – включає самоконтроль (уміння стримувати негативні емоції та імпульси), послідовність (дотримання принципів чесності та цілісності), відповідальність (готовність відповідати за власні дії та зобов'язання), адаптивність (здатність пристосовуватися до змін і долати труднощі), самоорганізацію (орієнтацію на високі внутрішні стандарти) та ініціативність (готовність використовувати нові можливості).

3. Соціальне пристосування – охоплює емпатію (здатність розуміти почуття інших людей і перейматися їхніми проблемами), орієнтацію в суспільних процесах (вміння аналізувати зміни в соціальній та політичній сфері та будувати зв'язки для ухвалення рішень), а також розуміння системи обслуговування (здатність визначати та враховувати потреби клієнтів).

4. Налагодження соціальних зв'язків – це здатність вести за собою (приймати відповідальність і мотивувати інших), впливати на оточення (використовувати ефективні комунікативні стратегії), переконливо спілкуватися, сприяти змінам (ініціювати та підтримувати нові ідеї), вирішувати конфлікти, формувати міцні міжособистісні зв'язки та працювати в команді.

Таким чином, рівень емоційного інтелекту визначає здатність керівника ефективно взаємодіяти з колективом, приймати стратегічні рішення та адаптуватися до динамічних умов управління.

В контексті нашого питання варто зацентувати увагу на таких здібностях лідера, як організаторські, які характеризуються психологічною вибірковістю, практично-психологічною спрямованістю розуму, психологічним тактом, соціальною енергійністю, вимогливістю, критичністю і схильністю до організаторської діяльності. Так, під психологічною вибірковістю розуміється здатність менеджера як організатора найповніше і найглибше відображати психологію організованої групи тоді, як вона розв'язує загальногрупові завдання. Психологічний такт передбачає такі якості особистості керівника, як:

- відчуття міри у взаєминах і взаємодіях з людьми (найзагальніший показник, що підкреслює саме ті рамки, вихід за які порушує взаємний контакт організатора і тих, кого він організовує);
- мовну адаптацію до різних людей, відсутність «мовного шаблону» і грубого пристосування, мовну винахідливість при першій зустрічі;
- спілкування з людьми залежно від їхніх індивідуально-психологічних особливостей;
- відчуття ситуації;
- врахування зовнішніх обставин, що впливають на взаємовідносини персоналу;
- чуйність, уважність, співчутливість у ставленні до людей;
- простоту, природність у спілкуванні, здатність залишатися завжди самим собою у стосунках з людьми, відсутність награності, нарочитості поведінки;
- почуття справедливості, об'єктивність підходу до тих, кого організовують, здатність показати і довести цю об'єктивність.

Висновки. Ефективне управління, будучи складним процесом, не можливе без набору відповідних лідерських якостей та їх реалізації на практиці, а також без їх постійного розвитку та вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Підготовка і прийняття управлінських рішень: навч.-метод. матеріали / М.С. Орлів; упоряд. Г.І. Бондаренко. Київ: НАДУ, 2013. 40 с.

2. Психологія управління: методичні рекомендації для студентів спеціальності «Психологія» / укл. Л.А. Онуфрієва. С.О. Ренке. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2017. 70 с.
3. Сич В.М. Психологія управління: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2015. 180 с.

Отримано: 18.03.2025

Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1513-5744>

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ СПРЯМУВАННЯ ФОРМ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ З ДІТЬМИ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті аналізуються основні напрямки та форми роботи з сім'ями з дітьми з інтелектуальними порушеннями з метою оптимізації її соціально-побутової спрямованості.

Ключові слова: сімейне виховання, діти з інтелектуальними порушеннями, соціально-побутове орієнтування, сімейне виховання.

Актуальність теми. У зв'язку з демографічною кризою в Україні відмічений високий інтерес фахівців різного профілю до проблем сучасної сім'ї. Особливе місце у цьому питанні займають сім'ї, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, оскільки для них характерний вищий рівень соціальних ризиків та «умовної проблемності». Сучасний підхід до сім'ї, яка виховує дитину з порушеннями психофізичного розвитку, розглядає її як реабілітаційну структуру, що раніше за інші інституції має потенційні можливості для створення сприятливих умов розвитку, корекції та виховання дитини.

Мета публікації: обґрунтування підтримки та взаємодії батьків з дитиною з порушеннями інтелектуального розвитку в сім'ї в ході комплексної корекційно-розвивальної та освітньо-виховної роботи.

Виклад основного матеріалу. Народження в сім'ї дитини з порушеннями психофізичного розвитку – проблема, що стосується різних сторін життя, викликає значні емоційні переживання батьків. У зв'язку зі станом дитини, часто, деформується поведінка дорослих, у сім'ї виникають проблеми, з якими батьки не можуть впоратися самостійно: порушується взаємодія із соціальним оточенням, звужується коло спілкування. При цьому, сім'я замикається, часто видаючи неадекватні реакції на рекомендації спеціалістів, вступаючи у конфронтацію з різними інституціями. Складаються не адекватні уявлення про дитину, можливості її лікування та виховання. Має місце: заперечення діагнозів, ігнорування призначень, консультації у широкого кола фахівців та псевдофахівців. Виникають питання доцільності навчання, виховання, розвитку дитини в домашніх умовах, ролі медичного супроводу, депривації та ізоляції дитини [2].

Порушуються стосунки між членами подружжя. Виникає страх народження наступної дитини з особливими освітніми потребами. Часто мати покладає відповідальність за порушення у розвитку дитини виключно на себе або акцентує провину на інших членів сім'ї, на-

магаючись послабити почуття провини перед дитиною, надмірно опікає її, обмежуючи контакти із здоровими дітьми. У цьому випадку, батько, який також переживає «неповноцінність» дитини, відчуває себе «покинутим» і це призводить до розпаду фрустрованої сім'ї. У багатьох сім'ях сімейна ситуація має деструктивний вплив на дитину [4].

Часто це призводить до труднощів у соціальному розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями. Це проявляється у: невмінні створювати ситуацію спільної діяльності, неадекватності поглядів на можливості дитини, неадекватному стилі виховання, недостатності спілкування з дитиною [5].

Можливості соціально-побутового орієнтування дітей із інтелектуальними порушеннями визначаються, як первинними порушеннями у розвитку, так й умовами виховання дітей вказаної нозології у сім'ї та характером взаємодії батьків і дитини. Причинами труднощів є: знижена пізнавальна активність дітей, відсутність навчальних та методичних посібників, які допомагають організувати роботу із соціальної адаптації.

У свою чергу, процес соціально-побутового орієнтування дітей не може здійснюватися без участі батьків, оскільки сім'я – це те мікросередовище, де відбувається основний життєвий тренінг дитини. Спеціальне корекційно-розвиткове середовище розглядається як складне багаторівневе утворення, що відображає суспільні відносини, в яких живе та розвивається особистість [1].

Стосовно дітей з інтелектуальними порушеннями спеціальне корекційно-розвиткове середовище в сім'ї має відповідати наступним вимогам: умови життя задовольняють основні потреби дитини; першорядним вважається засвоєння умінь та дій, корисних у реальному житті; дитина входить у співробітництво з іншими членами сім'ї; активно бере участь у повсякденній життєдіяльності; у сім'ї затверджується гуманне, позитивне ставлення до дітей; у дитини розвиваються необхідні комунікативні якості.

Основні завдання роботи: визнання батьками факту наявності порушень у дитини; зміна очікувань та установок по відношенню до дитини та емоційне прийняття дитини; підвищення у батьків уваги до потреб дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, більшої ясності у розумінні її почуттів, бажань, мотивів, вподобань; навчання батьків корекційної роботи з дитиною, яку вони можуть проводити за межами закладу освіти; робота з страхами батьків щодо неможливості повноцінного життя дитини у суспільстві, підвищення психологічної та педагогічної компетентності батьків.

Консультації допомагає батькам ясно побачити проблему. Для цього батьки потребують інформації про стан і особливості розвитку дитини. Консультант має мати та виказати емпатію та віру у перспективність подальшої роботи.

Бесіда може бути індивідуальною та груповою. Тема може бути обрана батьками або запропонована фахівцем. Бесіда має ті ж цілі, що й консультації, але може відбуватися у формі запитань-відповідей за темою.

Тренінги допомагають здобути батькам впевненість у власних силах, дають можливість поглянути на проблему по-новому. Тренінги можуть відбуватися у вигляді сюжетно-рольової гри, арт-терапевтичних занять, моделювання проблемних ситуацій.

Відкриті заняття. Батьки мають можливість безпосередньо спостерігати за роботою педагога та асистента, а також бачити свою дитину у процесі організованої діяльності. Перед початком заняття педагог пропонує батькам фіксувати ті моменти, які потім могли б стати предметом обговорення. Потім аналізується виконання дитиною завдань, прийомів

роботи, які використовував педагог на занятті, надаються рекомендації батькам з варіативності виконання завдань вдома.

Семінари-практикуми. Складається з двох частин: перша: лекційна, друга проводиться у вигляді практичного заняття (наприклад, дається методика формування однієї з побутових навичок, виготовляються таблички для невербальної комунікації, піктограми і т.д.).

Висновки. Форми роботи з сім'єю дитини, яка має порушення інтелектуального розвитку, можуть бути колективними, груповими та індивідуальними. Колективні форми роботи – це загальношкільні та класні збори, лекції, семінари, тренінги для батьків. Груповими формами можуть бути: взаємодія з батьківським комітетом школи або класу, групою батьків. Індивідуальні форми: консультації, відвідування сімей, індивідуальні зустрічі.

Розглянуті напрямки та форми роботи з сім'ями, які виховують дітей інтелектуальними порушеннями є частиною комплексної корекційно-розвиткової роботи команди супроводу.

Список використаних джерел:

1. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.
2. Єременко Г.О. Проблеми сім'ї з неповносправною дитиною та психологічна допомога. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2003. № 3. С. 160-164.
3. Кісарчук З.Г. Психологічна допомога сім'ї: у 3 кн. Кн. 2: Навчальний посібник. Київ: Главник, 2006. 160 с.
4. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.
5. Шевцов А.Г. Освітні основи реабілітології: монографія. Київ: МП «Леся», 2009. 484 с.

Отримано: 18.03.2025

Людмила ЛІСОВА

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри логopedії та спеціальних методик

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3758-0294>

ЗНАЧЕННЯ ОРІЄНТУВАННЯ У ПРОСТОРІ ДЛЯ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ РОЗВ'ЯЗУВАННЯ АРИФМЕТИЧНИХ ЗАДАЧ

В статті зазначено теоретичне та експериментальне вивчення щодо орієнтування у просторі учнів молодших класів з порушеннями мовлення під час розв'язування арифметичних задач.

Ключові слова: діти молодших класів, порушення мовленнєвого розвитку, розв'язування арифметичних задач.

Актуальність теми. Одна з передумов успішного навчання дітей в молодших класах закладу загальної середньої освіти – це достатній рівень розвитку просторової орієнтації. Своєчасне й адекватне формування просторових уявлень, понять, навичок – необхідна передумова математичного розвитку дитини загалом та розв'язування арифметичних задач зокрема. Сприйняття простору дає змогу дитині орієнтуватися в навколишній дійсності, мати об'єктивно правильні уявлення про неї.

Мета публікації. Вивчити вміння орієнтуватися у просторі учнів молодших класів з порушеннями мовлення під час розв'язування арифметичних задач

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток просторової орієнтації має безпосередній зв'язок із діяльністю дитини на уроках математики в початкових класах. Якщо спеціальна робота щодо формування просторової орієнтації не проводилась, ступінь оволодіння просторовими уявленнями недостатній навіть в учнів першого класу. У таких учнів виникають значні труднощі на уроках математики у процесі розв'язування арифметичних задач.

Недоліки формування просторового орієнтування пов'язані з особливостями психофізичного розвитку (недорозвиток сприймання, предметної діяльності, мовлення). Учні з порушеннями мовлення (надалі ПМ) зі значним запізненням, порівняно з ровесниками із нормотиповим розвитком, засвоюють лексико-граматичну складову мовленнєвої діяльності. Мовлення учнів із ПМ характеризує дисгармонійний розвиток морфологічної та синтаксичної складових, загального мовно-семантичного компонента, спотворення цілісної картини як усного, так і писемного мовлення. Засвоєння відмінків супроводжується стійкими помилками у розумінні та використанні прийменникових конструкцій, джерелом яких є ураження мовленнєвих зон кори головного мозку, недостатня сформованість комплексу зоровопросторових функцій та операцій (зокрема різні форми та рівні відображення просторової інформації, оптико-просторовий гнозис і праксис, симультанні функції), деяке зниження рівня аналітико-синтетичної та мнестичної діяльності [1; 2; 4; 5].

Під час розв'язання проблем просторової орієнтації учнів із порушеннями мовлення варто враховувати два її рівні: образний і символічний. Аналіз літературних джерел та практика роботи свідчать, що в учнів із ПМ наявна недостатність символічного рівня просторових уявлень, а відтак – і здатність їх вербалізації. Зокрема це виявляється в заміні понять «праворуч – ліворуч», «над – під», «попереду – позаду». Деякі науковці вказують на утруднення дітей у процесі виконання просторово організованих рухів, що зумовлюються незрілістю «схеми тіла» [3; 4].

На нашу думку, саме розгляд процесу розв'язування арифметичних задач на етапі скороченого запису дозволить розглянути труднощі просторового орієнтування в учнів з ПМ.

У дослідженні брали участь молодші школярі із загальним недорозвиненням мовлення II-III рівня при первино збереженому інтелекті Кам'янець-Подільського багатопрофільного навчально-реабілітаційного центру Хмельницької обласної ради, Комунального закладу Львівської обласної ради Багатопрофільний навчально-реабілітаційний центр "Довіра", Комунального закладу Київської обласної ради «Васильківська спеціальна школа» (для дітей з важкими порушеннями мовлення), Спеціальної школи в смт Мізоч Рівненської обласної ради, а також на базі Кам'янець-Подільського ліцею № 2, 7, 16, де навчаються учні молодших класів з ПМ на інклюзивному навчанні.

В результаті аналізу матеріалів дослідження було виявлено, що у молодших школярів з ПМ при здійсненні скороченого запису змісту арифметичної задачі зустрічалися три типи труднощів: неточний запис цифр та символів при оформленні скороченого запису арифметичної задачі; неправильний запис слів та цифр при побудові скороченого запису задачі; неправильне просторове розташування слів, символів при оформленні скороченого запису арифметичної задачі на аркуші паперу.

Зокрема, розглянемо труднощі у вигляді неправильного просторового розташування слів, символів при оформленні скороченого запису арифметичної задачі на аркуші паперу, що проявлялись у наступних помилках: неправильно витримували відстань між словами, цифрами та прикладами; неправильно розташовували скорочений запис та арифметичні дії на листку паперу; неправильно записували числові дані у стовпчик. Зокрема, 19% дітей з ТПМ 1-го класу неправильно витримували відстань між словами, цифрами та прикладами при побудові скороченого запису змісту арифметичної задачі, 26% – 2-го класу, 10% – 3-го класу і 10% школярів з ТПМ 4-го класу. 94% молодших школярів з ТПМ 1-го класу неправильно розташовували скорочений запис та арифметичні дії на листку паперу, 1,7% – 2-го класу, 28% – 3-го класу і 6% – 4-го класу. 13% дітей з ТПМ 1-го класу неправильно записували числові дані у стовпчик, 7% – 2-го класу, 5% – 3-го класу і 6% – 4-го класу допускали помилки даного типу.

Такий тип труднощі в, як неправильне просторове розташування слів, символів при оформленні скороченого запису арифметичної задачі на аркуші паперу ми спостерігали у більшого відсотка (в середньому 42%) дітей з ПМ 1-го класу, але до 4-го класу простежували значне його зменшення (в середньому 7%). Зокрема, найбільш характерною помилкою для учнів з ПМ 1-го та 3-го класів було неправильне розташування скороченого запису та арифметичних дій на листку паперу, для 2-го та 4-го класів – неправильне витримання відстані між словами, цифрами та прикладами.

Таким чином, за результатами аналізу матеріалів дослідження ми спостерігаємо досить значний відсоток молодших школярів з ПМ до кінця початкової школи, які ще потребують допомоги в процесі роботи над побудовою скороченого запису тексту арифметичної задачі. Також, труднощі орієнтування у просторі, розуміння, використання прийменників учнями із ПМ пов'язані із недостатньою сформованістю у них базових психічних процесів та функцій.

Список використаних джерел:

1. Лісова Л.І. Корекція навчальної діяльності молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друк-Сервіс" 2015. 224 с.
2. Скворцова С.О. Методика навчання розв'язування сюжетних задач у початковій школі: навч.-метод. посіб. для студентів у 2-х ч. Одеса: Абрикос-Компанія, 2011. 268 с.
3. Рібцун Ю.В. Особливості зорового гнозису дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. *Практична психологія в інклюзивному середовищі*: матеріали I Всеукр. наук. інтернет-конф. Переяслав-Хмельницький: Видавець Я.М. Домбровська, 2019. С. 188-192.
4. Тарасун В.В. Логодидактика. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Київ: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2004. 348 с.
5. Тарасун В.В., Гаврилова Н.С. Особливості навчання математики молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2007. 268 с.

Отримано: 18.03.2025

Оксана ЛОГВІНА

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та практичної психології

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0359-5850>

ПСИХОТЕРАПІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

У статті розглядаються основні теоретичні засади психотерапії, її основні підходи та методи. Особливу увагу приділяється аналізу різних напрямків психотерапії, таких як когнітивно-поведінкова терапія, гуманістична психотерапія, психодинамічна терапія та групові психотерапії.

Ключові слова: психотерапія, когнітивно-поведінкова терапія, психодинамічна терапія, гуманістична психотерапія, групові психотерапії, інноваційні методи, психічне здоров'я.

Актуальність теми зумовлена зростаючою потребою в ефективних методах підтримки психічного здоров'я в умовах сучасних соціальних та психологічних викликів. У зв'язку з глобальними соціально-економічними змінами, підвищенням рівня стресу, травмуванням, а також змінами в культурних і соціальних контекстах, психотерапія стає важливим інструментом для лікування психічних розладів, збереження психологічного благополуччя та адаптації особистості до нових умов життя. Зокрема, актуальним є застосування психотерапевтичних методів для роботи з людьми, які пережили війни, природні катастрофи, соціальні потрясіння та інші стресові ситуації. Психотерапія допомагає не лише у лікуванні психічних розладів, але й у розвитку навичок емоційної регуляції та соціальної адаптації, що робить її незамінним інструментом в умовах сучасних психологічних проблем. Вивчення теоретичних основ психотерапії, а також впровадження новітніх методів і підходів у практичну діяльність психотерапевтів, є важливим кроком до забезпечення доступності та ефективності психотерапевтичної допомоги [1; 4].

Метою дослідження є аналіз теоретичних основ психотерапії, вивчення її основних підходів і методів, а також оцінка практичних аспектів застосування психотерапевтичних технік у різних соціальних і психологічних контекстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психотерапія є складним і багатограним процесом, що включає різноманітні теоретичні підходи та методи, спрямовані на лікування психічних розладів та підтримку психологічного здоров'я індивідів. Вона охоплює як традиційні методи, такі як когнітивно-поведінкова, психодинамічна та гуманістична терапія, так і новітні інноваційні техніки, включаючи арт-терапію, психотерапевтичні ігри та використання віртуальної реальності. Кожен підхід надає унікальні інструменти для корекції емоційних проблем, поліпшення самопочуття та розвитку особистості [3].

Когнітивно-поведінкова терапія орієнтована на зміну негативних переконань і поведінки, що можуть спричиняти психологічні проблеми. Цей підхід активно залучає клієнта до процесу терапії через техніки самоконтролю, модифікації поведінки та когнітивних стратегій, що дозволяє ефективно працювати з тривожними, депресивними або стресовими станами.

Психодинамічна терапія, в свою чергу, фокусується на аналізі несвідомих процесів, які формують емоційні конфлікти та поведінку, що виникають через дитячі травми або невідомі внутрішні проблеми. Гуманістична психотерапія наголошує на розвитку особистості та підтримці внутрішньої гідності, стимулюючи клієнта до самопізнання та самореалізації. Її

підходи створюють атмосферу безумовної підтримки, що допомагає клієнту розвивати емоційну стабільність та підвищувати самооцінку [1].

Групова психотерапія орієнтована на використання колективної динаміки для вирішення особистісних проблем, де учасники можуть отримати підтримку та розвивати нові стратегії соціальної взаємодії в безпечному середовищі групи [2].

Останнім часом з'являються нові підходи, що поєднують традиційні психотерапевтичні техніки з інноваційними методами, такими як арт-терапія, психотерапевтичні ігри, а також використання віртуальної реальності для роботи з травмами. Ці методи є надзвичайно корисними для роботи з людьми, які пережили кризові ситуації, а також для лікування психічних розладів в умовах сильного стресу.

Важливою частиною процесу психотерапії є роль терапевта, який не тільки надає професійну допомогу, а й виступає як підтримуючий партнер, створюючи безпечне середовище для клієнта. Терапевт допомагає клієнту зрозуміти свої внутрішні конфлікти, розвивати необхідні навички для подолання труднощів і зберігати психічне здоров'я. Враховуючи сучасні соціальні зміни, зокрема пандемії, війни та економічні кризи, психотерапевтичні підходи повинні бути адаптовані до нових реалій, щоб ефективно допомагати людям, які переживають сильний стрес або травму. Психотерапія вимагає постійного вдосконалення своїх методів і технік, щоб забезпечити максимальну ефективність у лікуванні психічних розладів та підтримці психічного благополуччя клієнтів [4].

Висновки. Психотерапія є важливим інструментом для лікування психічних розладів і підтримки психологічного здоров'я, що охоплює різноманітні теоретичні підходи та методи, кожен з яких має своє місце та ефективність залежно від конкретних потреб клієнта. Інноваційні методи, такі як арт-терапія або використання віртуальної реальності, відкривають нові горизонти в терапевтичному процесі, особливо для роботи з людьми, які пережили травматичні події або кризові ситуації. Сучасні соціальні виклики вимагають від психотерапії адаптації до нових умов, що робить необхідним постійне вдосконалення теоретичних знань і практичних навичок для забезпечення ефективності допомоги. Таким чином, психотерапія є незамінним інструментом у підтримці психічного здоров'я та адаптації людей до змінюваних соціальних умов, і її розвиток є ключовим аспектом сучасної психології.

Список використаних джерел:

1. Калмиков Г.В. Психотерапія у мовній свідомості психологів: погляди і дискусії. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. 2022. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-286-2-9>
2. Кожедуб О., Левенець А. Визначення змісту понять «групова психотерапія» та «психотерапевтична група». *Theoretical and practical aspects of modern scientific research*. 2023. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-28.04.2023.67>
3. Фоменко А., Черткова В. Психотерапія – «лікування душі»: теоретико-методологічний аналіз. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 12(46). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12\(46\)-1355-1370](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-12(46)-1355-1370)
4. Чаплак Я., Чуйко Г. Основні принципи допомагаючих професій: медіація та гуманістична психотерапія. *Grail of science*. 2023. № 31. С. 427–431. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.09.2023.68>

Отримано: 18.03.2025

Ірина МАРЦІНОВСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2203-4047>

СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ РАНЬОГО ВІКУ

Досліджено теоретичні та практичні аспекти застосування сенсорної інтеграції та особливостей сенсорного розвитку у корекції порушень у дітей з розладами спектру аутизму.

Ключові слова: сенсорна інтеграція, розлади спектру аутизму, діти, розвиток.

Розлади аутистичного спектру (РАС) є однією з найбільш складних проблем у спеціальній психопедагогіці, особливо з огляду на зростання кількості дітей із цим порушенням. Тому досить актуальним є питання впровадження нових форм та методів корекційно-розвиткової роботи із цією категорією дітей. На сьогодні науковці вказують на сенсорну інтеграцію, як ефективний метод розвитку дитини з РСА.

Сприйняття інформації людиною – це процес, у якому зовнішні та внутрішні подразники перетворюються на нервові сигнали. Ці сигнали надходять до мозку, де вони аналізуються та інтерпретуються. Цей складний процес забезпечується сенсорними рецепторами та аналізаторами. Сенсорна система – це сукупність нервових структур, які відповідають за сприйняття, передачу та обробку сигналів з навколишнього середовища та внутрішніх органів. Існує кілька класифікацій сенсорних систем, які зазвичай включають: зорову, слухову, нюхову, смакову, тактильну, пропріоцептивну та вестибулярну системи. Ці системи працюють разом, забезпечуючи цілісне сприйняття світу [5].

Порушення в сенсорній системі можуть призвести до підвищеної (гіперчутливість) або зниженої (гіпочутливість) реакції на подразники. Коли порушується обробка сенсорної інформації, страждає увага, оскільки дитина втрачає здатність концентруватися на важливих об'єктах і відфільтровувати несуттєві подразники оточуючого середовища.

У дітей з РАС часто спостерігаються дисфункції сенсорних систем, які можуть проявлятися як незвичайна поведінка, що має захисний або компенсаторний характер. Ці сенсорні особливості можуть включати як надмірну, так і недостатню чутливість до різних стимулів, що впливає на їх поведінку та взаємодію з оточенням. У зв'язку з цим підтримка дітей з РАС обов'язково повинна включати заходи, спрямовані на поліпшення функціонування емоційних систем [2].

Для підвищення ефективності сенсорних систем розроблені та широко застосовуються спеціалізовані методики та програми. Зокрема, значного поширення набули підходи, що сприяють покращенню емоційної інтеграції. Наприклад, автори Банді А., Лейн С. та Мюррей Е., розглядають сенсорну інтеграцію як неврологічний механізм, що впорядковує сенсорні дані, що надходять ззовні та з внутрішнього середовища організму, з метою оптимізації взаємодії людини з навколишнім світом. Аналіз міжнародних досліджень показує, що для розуміння причин дисгнозів та інших проявів порушень психологічного розвитку необхідно застосовувати теорію сенсорної інтеграції, розроблену Дж. Айрес [1]. Ця теорія підкреслює ключову роль сенсорної інтеграції в розвитку мовлення, як розуміння, так і вираження, а також у формуванні різних видів практичної діяльності. Ефективна обробка сенсорної інфор-

мації є критично важливою для типового розвитку мовлення, поведінки та успішності дітей. Дж. Айрес виділяє чотири етапи розвитку сенсорної інтеграції від народження до 7 років: початкова адаптація сенсорних систем, активний сенсомоторний розвиток, формування перцептивно-моторних основ когнітивного розвитку та, нарешті, розвиток вищих психічних функцій, таких як мовлення та воля [1].

Найкращу можливість для розвитку сенсорної інтеграції надає адаптивна відповідь. Адаптивна відповідь – це обґрунтована та цілеспрямована реакція на відчуття. За допомогою адаптивних відповідей дитина на кожному етапі свого розвитку справляється з певними завданнями та пізнає щось нове. Формування адаптивних відповідей допомагає мозку розвиватися та організовувати свою роботу, включає сенсорну інтеграцію. А з розвитком сенсорної інтеграції покращується самоорганізація, і стають доступними складніші навички.

Роботу з сенсорної інтеграції у дітей можна здійснювати за кількома напрямками, а саме:

1. У процесі спеціальних дидактичних ігор та вправ з сенсорного виховання, спрямованих на розвиток сприйняття просторових і якісних властивостей предметів та формування перцептивних дій.
2. У ході ігор та вправ, спрямованих на розвиток у дитини соціального сприйняття: сприйняття людини, її дій, рухів, зокрема мімічних та експресивних, сприйняття самого себе та оточуючих його однолітків.
3. У продуктивній діяльності – малюванні, аплікації, ліпленні, конструюванні, ручній праці та ін.
4. У повсякденному житті в процесі безпосереднього спілкування з дитиною.
5. На заняттях з розвитку мовлення та ін. корекційно-розвиткових заняттях (розвиток слухової уваги та зосередження, орієнтування на обличчя того, хто говорить, мовне наслідування); з музичного виховання; розвитку елементарних математичних уявлень; у ході фізичного та моторно-рухового розвитку [3; 4].

Зі зростанням деякі сенсомоторні процеси замінюються ментальними та соціальними навичками. Однак саме сенсомоторні процеси лежать в основі ментальних та соціальних функцій мозку.

Сенсорна реабілітація ґрунтується на корекції двох ключових процесів: адаптації та сенсорного заміщення. Вплив на основні елементи аферентного ланцюга включає: сенсорну дієту (градуйований тренінг прийняття різних сенсорних стимулів – зорового, тактильного сприйняття та ін.); метод сенсорної інтеграції, сенсорні техніки (сенсорна сумація, піско-терапія, акватерапія ароматерапія, нейросенсорна кімната, масаж, сенсомоторні комплекси вправ, базальну стимуляцію (тренування сприйняття, тілесного досвіду та комунікації), ігрову терапію та ерготерапію [3].

Включення методу сенсорної інтеграції, сенсорних та сенсомоторних технік у реабілітацію дітей з дисфункцією сенсорної інтеграції (ДІСІ) дозволяє покращити загальну ефективність корекційно-розвиткової роботи, має найближчі та віддалені результати. Позитивний ефект проявлявся у покращенні показників регуляції поведінки, емоцій, моторики, мовлення, уваги, рівня адаптивності. При ранній нейроабілітації, психокорекції можлива значна компенсація стану та особливостей дитини з розладами спектру аутизму.

Список використаних джерел:

1. Айрес Джин Дитина і сенсорна інтеграція. Розуміння прихованих проблем розвитку. Київ. Вид. Ростислава Бурлаки, 2024. 265 с.
2. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: [монографія]. Одеса, 2018. 239 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/2024>
3. Крановіц Керол Сток Розбалансована дитина. Як розпізнати та справитись з порушенням процесу обробки сенсорної інформації: пер.з англ. Харків, 2013. 396 с.
4. Скрипник Т. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2016. № 4. С. 24-31. URL: <https://surl.li/tskryo>
5. Феномени сенсорного розвитку дітей: підручник для студентів вузів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2014. 210 с.

Отримано: 18.03.2025

Тетяна МЕЛЕВСЬКА

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-6994-8138>

ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ІГОР В ЛОГОПЕДИЧНІЙ РОБОТІ

У статті висвітлено питання застосування інтерактивних ігор у логопедичній роботі. Проаналізовано наукові джерела та описано види інтерактивних ігор, які використовуються на сьогоdnішній день логопедами-практиками у навчальному процесі.

Ключові слова: інтерактивні ігри, засоби, логопедична робота.

Актуальність теми. Логопедична робота з дітьми передбачає не лише корекцію у них мовленнєвих порушень, а й розвиток пальцевої моторики, сенсомоторних функцій, слухового сприймання та уваги і, загалом, формування комунікативних навичок. З цією метою в логопедичній практиці застосовують різноманітні прийоми, методи, форми роботи, серед яких чільне місце займають інтерактивні ігри.

Метою статті є опис інтерактивних ігор у логопедичній роботі.

Проблема впровадження інтерактивних ігор та вправ в освітній процес з дошкільниками певною мірою представлена у науково-методичній літературі (праці Н. Миськової, Н. Гончар, А. Куренкової, Л. Артемової, В. Борової, с. Тітаренко та ін.). Науковці вбачають значний розвивальний потенціал цих форм роботи з дошкільниками, оскільки в основі інтерактивних ігор (вправ) лежить принцип інтеракції (О. Пометун, Л. Пироженко, О. Комар) – активної, спеціально організованої взаємодії між учасниками освітнього процесу, а також активної взаємодії учасників з засобами гри (вправи). Крайня з них реалізується за допомогою максимального залучення аналізаторних систем та відчуттів, через спонукальну дію самих ігрових засобів.

В умовах сьогоdnення найбільш поширеними є технологізовані інтерактивні ігри, які ґрунтуються на використанні інтерактивних іграшок. Ці засоби отримали схвальні відгуки і в спільноті логопедів-практиків, адже використання інтерактивних іграшок якнайкраще

сприяє створенню емоційно-позитивного фону логопедичної роботи, стимулює мотивацію та пізнавальні інтереси дитини, що є вкрай важливо для дітей з мовленнєвими труднощами (вимовними, комунікативними, тощо).

Вивчення ринкової пропозиції інтерактивних ігор (іграшок), аналіз їх призначення та цінності для логопедичної роботи, дозволив нам згрупувати їх таким чином:

1) інтерактивні іграшки, які виготовлені за допомогою технологічних людських ресурсів – це іграшки зі звучанням, світловими ефектами (плакати; книги; дитячі планшети); телефони-ехофони; діатонічні дзвіночки; кнопки зі звуковими сигналами «так – ні»; м'які іграшки-тваринки, які рухаються; ігрове поле зі звуками тварин чи транспорту; звукове кермо або мікрофон з музичним супроводом, пісеньками, віршиками; інтерактивна пісочниця тощо. Іграшки зі звучанням добре мотивують дітей до імітації та багаторазового повторення (напр., ігрове поле зі звуками тварин); діти навчаються маніпулювати (напр., звукове кермо) та створювати свої варіанти гри (напр., інтерактивна пісочниця). Іграшки зі світловими сигналами стають набагато цікавішими для взаємодії з ними завдяки миготінню та привабливим кольорам світла [1, с. 20];

2) інтерактивні ігри з використанням цифрових технологій (комп'ютера, ноутбука, планшета, мобільного пристрою), на які встановлюються програмне забезпечення або тематичний мобільний застосунок. За допомогою комп'ютерних програм з опціями графічних редакторів (PowerPoint, Canva, Figma, Piktochart та ін.), логопед може самостійно створювати інтерактивні ігри, зокрема анімовані презентації з руховими та звуковими ефектами. За останній час здобули поширення в логопедичній практиці спеціальні комп'ютерні програми (додатки) для розвитку у дітей мовленнєвих умінь (Angel Sound, Lace, Hear Builder, «Ігри для Тигри» та ін.); зазначимо, що вони мають формат інтерактивних ігор [2, с. 19-20; 3, с. 48].

З розвитком цифрових технологій розширився арсенал інтерактивного обладнання для забезпечення освітнього процесу, яке неабияк приваблює логопедів-практиків – це інтерактивна підлога, інтерактивна дошка, інтерактивний стіл та ін.

Цікавим та корисним у роботі логопеда є *інтерактивне логопедичне дзеркало*; воно оснащено функцією відеозапису, відповідно до чого відбувається паралельно тренувальний процес (напр., дитина виконує артикуляційні вправи перед дзеркалом, спостерігаючи за собою) та відеозапис цього процесу, який надалі аналізується дитиною разом з логопедом. Окрім цього, на лого-дзеркало від «Briolight» можна інстальовати додаткові програми, завантажити презентації чи відеоролики з метою виконання мовленнєвих чи мімічних вправ;

3) інтерактивні ігри настільно-друкованого типу – це окремий вид дидактичних ігор, які передбачають активні дії з малюнковою та предметною наочністю. В основі таких ігор лежить принцип систематизації/класифікації (напр., добір картинок за об'єднувальним критерієм, складання цілого з частин, знаходження відповідностей тощо). Серед популярних ігор з друкованою основою є ігри з наліпками, з кубиками, розрізними картками та пазли. Такі ігри сприяють розширенню уявлень дітей про навколишнє, розвитку розумових здібностей та зорово-просторових функцій. Наявність елементів конструктивної діяльності у цих іграх спонукає дитину до посидючості та налаштовує на досягнення результату [4, с. 61].

Корисними є настільні ігри з кубиками, на які нанесені предметні зображення; використання таких кубиків здебільшого поєднують з завданнями на автоматизацію звуків. Вони

також є дієвим ігровим засобом для розвитку у дітей мовленнєвих асоціацій, які невід'ємно супроводжують асоціативне мислення.

Різновидом інтерактивної настільної гри є гра з використанням дошки для магнітів, на яку за допомогою магнітів кріпляться картки, малюнки або поліграфічні зображення на магнітній основі. У логопедичній роботі така гра використовується для розвитку у дітей словникового запасу, граматичних категорій, фразового мовлення, навичок структурування слів тощо.

Інтерактивні ігри з предметами, які є чудовою візуалізацією, допомагають дітям ознайомлюватися з їх ознаками, порівнювати їх властивості, класифікувати по групам. Наприклад тема «Їжа», логопед пропонує дитині (дітям) розкласти по ящикам: овочі-фрукти, солодоші; тема «Сім'я» потрібно розкласти по будиночках (за кольором), назвати склад сім'ї.

Висновки. Проведений огляд наукових джерел дає підставу прийти висновків про доцільність застосування інтерактивних ігор у логопедичній роботі, в основі яких є інтеракції. Сучасні технологічні можливості у використанні різних інтерактивних засобів навчання не тільки облегшують роботу логопеда, а надають творчого підходу до розв'язання корекційних цілей. Крім того, інтерактивні ігри сприятимуть розвитку словникового запасу, розвитку психічних процесів, зокрема: сприймання, пам'яті, уваги, уяви, зосередженості у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Артемова Л., Борова В., Тітаренко. С. Інтерактивні іграшки – вибір дітей 3-го року життя і стимул їх розвитку. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 3, No. 1, 2024. Pp. 15-25. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20240301.03>
2. Коломоець Т.Г. Використання цифрових технологій у логопедичній роботі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2023. Вип. 44. С. 17-23.
3. Куренкова А.В., Бойко С.П. Візуалізація інформації в логопедії: Потенціал інтерактивної інфографіки для дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення. *Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи*. 2024. Вип. 4. С. 45-50.
4. Савінова Н.В., Серeda І.В., Борулько Д.М. Технології корекційно-виховного процесу: навч.-метод. посіб. Миколаїв: Іліон, 2018. 172 с.

Отримано: 18.03.2025

Жанна МЕЛЬНИК

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3348-093>

СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

З початком повномасштабної війни питання соціально-психологічної підтримки населення стало особливо актуальним, адже кількість людей, що потребують допомоги значно зросла. Для організації такої роботи, потрібні підготовлені відповідним чином працівники. Відтак вимагається більш високий рівень професійної компетентності фахівців соціальної роботи як суб'єктів з надання допомоги різним категоріям населення, як творчих особистостей, що володіють новітніми досягненнями наук про людину і соціум та інноваційними соціально-психологічними технологіями, фахівця, у якого достатньою мірою сформована професійна діагностична компетентність.

Ключові слова: технологія, соціальна діагностика, соціальна робота, професійна діагностична компетентність.

Актуальність теми. Значення діагностики у сфері соціальних відносин та процесів визначається тим, що вчасно та правильно визначені ознаки й причини виникнення соціальної проблеми, сприятимуть успішному процесу соціалізації, соціальної адаптації та досягненню позитивного результату життєдіяльності клієнта. Неправильний соціальний діагноз не лише знецінює зусилля соціального працівника, а й зводить нанівець шанси розв'язання соціальної проблеми клієнта, позитивного прогнозу соціального функціонування клієнта [2].

Сучасні сім'ї, а особливо сім'ї з дітьми зіштовхуються з цілою низкою соціальних проблем. Для їх успішного розв'язання необхідним є застосування соціальної діагностики – діяльності з виявлення самих проблем, їх чинників та можливих шляхів й способів їх розв'язання.

Мета публікації. Розкрити значення та зміст технології соціальної діагностики у роботі фахівців з соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін “соціальна діагностика” отримав поширення в кінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Поява цього терміна була обумовлена тим, що діагностика як соціальна практика отримала визнання й поширення в кінці XIX – на початку XX ст., поступово змінивши методи узагальнення й аналізу інформації про соціальну дійсність, які існували раніше.

Уже в кінці XIX ст. емпірійні дослідження стану малозабезпечених верств населення у багатьох країнах світу виявили тісну обумовленість ряду захворювань (туберкульоз, рахіт, венеричні хвороби та ін.) низьким матеріальним рівнем. Соціально-економічні умови життя були визнані тією чи іншою мірою відповідальними за ці порушення здоров'я. У зв'язку з цим у науці закріпився термін «соціальні хвороби» для визначення захворювань, які в першу чергу викликані соціально-економічними умовами життя людини. Сьогодні цей термін застосовується в основному не в медицині, а у сфері соціальних наук (у тому числі і у феноменології соціальної роботи).

Основи соціальної діагностики закладені однією з фундаторок професійної соціальної роботи М. Річмонд та висвітлені у її праці «Соціальні діагнози», яка заклала основу для розробки наукової методології професійної соціальної роботи. Вона розробила зміст і методо-

логію діагностики, вказавши, що допомога має бути зосереджена на людині та її ситуації та показавши відповідність між проблемами клієнта та середовищем його проживання [1].

Зважаючи на вищезазначене, можна припустити, що соціальна діагностика – це:

- 1) діяльність щодо розпізнання й аналізу соціальних патологій і проблем;
- 2) процес такого аналізу з формулюванням обґрунтованого висновку про предмет розгляду;
- 3) галузь соціальних наук, присвячена методам отримання знань про суспільство.

В найширшому розумінні можна сказати, що патологія – це об'єктивне відхилення від норми; проблема – це усвідомлена патологія, відхилення, яке викликає занепокоєння людей, мотивує їхню перетворюючу діяльність; соціальна норма – це:

- 1) те, що характеризує погляди й поведінку більшості (що в соціальній дійсності математично описується як нормальний розподіл);
- 2) те, що пропонується всім як зразок поведінки й відчуттів.

Діалектика патології, проблеми й норми досить складна й по-різному вирішується на різних етапах історії людського суспільства, підкоряється іншим, набагато більш парадоксальним закономірностям, ніж, скажімо, простим ідеальним уявленням про норму.

Більш чи менш упевнено тут можна стверджувати лише одне: наскільки демократичнішим, розвиненішим і структурно різноманітним є суспільство, тим більше типів норми може існувати у ньому одночасно й рівноправно (за умови, що ці норми не протирічать закону або не заважають існуванню інших людей, які дотримуються інших норм).

Виходячи з такого розуміння соціальної діагностики, стосовно соціальної роботи й її технології вона буде позначати або одиничне дослідження соціальної ситуації клієнта, якому соціальний працівник повинен надати допомогу, або необхідний етап будь-якого впливу в соціальній роботі, технологічний імператив соціального обслуговування, або сукупність наукових методів, які обґрунтовують правильність отриманої інформації. Відповідно, цією діяльністю займаються спеціалісти різних органів і закладів, що використовують широкий спектр технологій і методів соціальних (а іноді й природничих) наук на різних рівнях і в різних цілях.

Найбільш важливим етапом технології соціальної діагностики є постановка соціального діагнозу, коли спеціаліст не просто робить висновок про сутність і причини життєвого ускладнення клієнта, а ранжує проблеми, які мають місце, виділяючи при цьому головну, від якої залежить вирішення усіх інших або яка може бути вирішена на даному рівні можливостей або цьому рівні знань. Соціальний діагноз не може вважатися кінцевим, поки спеціаліст працює з клієнтом. Тому соціальна діагностика як контроль за станом ситуації клієнта і спостереження змін у ньому здійснюється протягом усієї діяльності щодо надання допомоги цьому клієнтові [3].

Висновки. Таким чином, соціальна діагностика відноситься до найбільш загальних комплексних соціальних технологій, що використовуються на всіх етапах соціальної роботи й соціального обслуговування. Набуття наукових знань і оволодіння навичками, що дозволяють займатися діагностичною діяльністю, відноситься до числа необхідних умінь спеціалістів з соціальної роботи в будь-якій галузі діяльності.

Список використаних джерел:

1. Сільвестрова О.Ю. Технології соціальної допомоги: навчальний посібник. Луцьк: ЛНТУ, 2023. 104 с.
2. Тимків Л.С. Діагностична компетентність соціальних працівників у роботі з дітьми та сім'ями. *Публічне управління та соціальна робота*. Львів: Видавничий дім "Гельветика", 2024. Вип. 1. С. 70–75.
3. Фурман А., Дубно А. Психодіагностична компетентність соціального працівника: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 102 с.

Отримано: 18.03.2025

Людмила МЕЛЬНИК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3563-3137>

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ОСІБ ІЗ ПОСТТРАВМАТИЧНИМ СТРЕСОВИМ РОЗЛАДОМ: ФУНКЦІЇ ТА МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) є важким психічним станом, що виникає внаслідок пережитих травматичних подій, зокрема воєнних дій, катастроф чи насильства. Соціальна підтримка відіграє ключову роль у реабілітації осіб із ПТСР, сприяючи зниженню рівня тривожності, депресивних розладів та їх швидкій інтеграції в суспільство.

Ключові слова: посттравматичний стресовий розлад, соціальна підтримка, соціальна робота, реабілітація, соціальна адаптація.

Актуальність теми. Українське суспільство перебуває під впливом численних викликів економічного, політичного, духовного та демографічного характеру, які можуть мати негативний вплив на громадян. Особливої уваги заслуговують надзвичайні ситуації, зокрема катастрофи, серед яких найзначнішими є військові конфлікти, що супроводжуються активними бойовими діями.

Повномасштабна війна в Україні стала серйозним випробуванням для всіх верств населення, спричинивши масштабні психологічні травми, що позначаються на ментальному здоров'ї людей, їх соціальному функціонуванні та здатності до адаптації. Значна кількість військовослужбовців, цивільного населення, внутрішньо переміщених осіб та сімей загиблих стикнулася з посттравматичним стресовим розладом, який суттєво ускладнює їхнє повернення до повсякденного життя та інтеграцію у суспільство.

У цьому контексті особливої уваги набуває питання соціальної підтримки осіб із ПТСР, оскільки ефективна соціальна робота може сприяти їх реабілітації, психологічному відновленню та соціальній адаптації. Соціальна підтримка відіграє ключову роль у подоланні наслідків травматичних подій, забезпечуючи емоційну, інформаційну, інструментальну допомогу [2].

Вивчення функцій та методів соціальної роботи в цьому напрямі є надзвичайно актуальним, адже дозволяє розробити ефективні стратегії допомоги постраждалим, сприяючи їхньому повноцінному поверненню до суспільного життя. Урахування сучасних підходів до

соціальної підтримки осіб із ПТСР є необхідною умовою формування дієвої системи реабілітації в умовах сучасних суспільних викликів.

Метою даної публікації є визначення основних функцій та методів соціальної роботи з особами, які страждають на посттравматичний стресовий розлад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду, ПТСР визначено як тяжкий психічний стан, який виникає в результаті одиничної або повторюваної психотравмуючої події (воєнних дій, природних або техногенних катастроф, серйозних нещасних випадків, спостережень за насильницькою смертю, перебування в ролі жертви знущань, тероризму, сексуального насилля або іншого злочину) [4].

Посттравматичний стресовий розлад є серйозним психологічним станом, що виникає внаслідок впливу травматичних подій. Він супроводжується емоційними, когнітивними та поведінковими порушеннями, які ускладнюють адаптацію людини до суспільного життя. У зв'язку з цим соціальна підтримка осіб із ПТСР є важливим компонентом їхньої реабілітації та соціальної інтеграції.

Симптоматика ПТСР включає чотири основні кластери:

1. Уникання (старанне уникнення думок, почуттів або розмов про травматичну подію, а також місць, людей або діяльностей, які можуть нагадувати про неї).
2. Гіперзбудженість (підвищена дратівливість, проблеми зі сном, ризикована поведінка, відчуття непереможності).
3. Повторне переживання травматичної події (нав'язливі спогади, флешбеки, нічні кошмари, інтенсивні емоційні та фізіологічні реакції на нагадування про травму).
4. Проблеми з пам'яттю та емоційною сферою (відчуття ізольованості від людей, труднощі у запам'ятовуванні важливих аспектів травматичної події, зниження інтересу до раніше важливих занять) [1].

Щодо соціальної підтримки осіб із ПТСР, то вона може включати такі основні функції: інформаційна підтримка – надання постраждалим інформації про доступні соціальні, медичні, юридичні послуги; емоційна підтримка – забезпечення психологічного супроводу, організація груп підтримки; практична допомога – сприяння у працевлаштуванні, забезпечення житлом та матеріальними ресурсами; адвокація – захист прав осіб із ПТСР, допомога у вирішенні юридичних питань; соціальна інтеграція – підтримка у відновленні соціальних зв'язків, залучення до суспільного життя.

Для ефективної допомоги особам із ПТСР застосовуються такі методи: психоосвітні програми (проведення тренінгів та семінарів, спрямованих на підвищення обізнаності про ПТСР); когнітивно-поведінкова терапія (методика, що допомагає змінювати негативні моделі мислення та поведінки); метод «peer-to-peer» (взаємопідтримка серед осіб із ПТСР, створення груп самодопомоги); соціально-правова допомога (сприяння у вирішенні юридичних питань, соціальному забезпеченні); фізична реабілітація (включає спортивні та терапевтичні програми для зниження рівня стресу).

Зауважимо, що соціальна підтримка значно зменшує рівень тривоги та депресивних розладів у осіб із ПТСР, а мультидисциплінарний підхід у соціальній роботі сприяє швидшій інтеграції осіб із ПТСР у суспільство.

Висновки. Отже, посттравматичний стресовий розлад є складним психічним станом, що значно впливає на якість життя постраждалих, ускладнюючи їх соціальну адаптацію.

Соціальна підтримка відіграє ключову роль у процесі реабілітації осіб із ПТСР, допомагаючи їм подолати емоційні та поведінкові труднощі. Ефективне поєднання інформаційної, емоційної, практичної допомоги та соціально-правового супроводу сприяє успішному відновленню психосоціального благополуччя та інтеграції осіб із ПТСР у суспільство.

Список використаних джерел:

1. Галич М.Ю., Литвин В.В. Загальна характеристика посттравматичного стресового розладу в умовах воєнного часу: діагностика та профілактика. *Юридична психологія*. 2022. № 1 (30). С. 22-28.
2. Методичні рекомендації щодо соціальної роботи з військовослужбовцями та членами їх сімей, їх соціального захисту / Бриндіков Ю.Л., Дуля А.В., Караман О.Л., Островська Н.О., Трубавіна І.М., Чередниченко О.Ю.; за ред. О.Л. Караман, І.М. Трубавіної. Полтава; Кривий Ріг: КДПУ, 2024. 101 с.
3. Скрипніков А., Герасименко Л., Ісаков Р., Золочевський І. Психосоціальна реабілітація осіб із посттравматичним стресовим розладом. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2024. Том 9. № 1. URL: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/486>
4. Цихоня В. Пам'ятка про посттравматичний стресовий розлад. *Мистецтво лікування*. 2014. № 7(8). С. 57–58. URL: <https://www.health-medix.com/articles/mistectvo/2014-10-16/6.pdf>

Отримано: 18.03.2025

Світлана МИРОНОВА

доктор педагогічних наук, професор,

проректор з наукової роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9418-9128>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСВІТНІХ КОМПОНЕНТІВ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У публікації висвітлено зміст системного підходу до взаємозв'язку освітніх компонентів у процесі підготовки фахівців спеціальності А6 Спеціальна освіта.

Ключові слова: взаємозв'язок освітніх компонентів; фахівці спеціальної освіти; освітня програма; компетентність; заклад вищої освіти.

Актуальність теми. Підготовка фахівців спеціальної освіти здійснюється відповідно до освітніх стандартів, які повсякчас оновлюються. Одним з ключових аспектів є узгодженість та взаємозв'язок всіх освітніх компонентів, які забезпечують реалізацію програмних результатів навчання та перспективу працевлаштування випускників.

Мета публікації: висвітлити принцип системного підходу до взаємозв'язку освітніх компонентів у процесі підготовки фахівців спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовка педагогів для роботи з дітьми з ООП ґрунтується на відповідній теорії та методології, що містить як загальні підходи до фахівців освітньої галузі (О. Антонова, О. Дубасенюк, Вол. Бондар, П. Шляхтун та ін.), так і враховує специфіку спеціальної освіти (В. Бондар, І. Дмитрієва, С. Миронова, В. Нечипоренко, Л. Руденко, В. Синьов, М. Супрун, Л. Фомічова, А. Шевцов та ін.).

Підготовка фахівців спеціальної освіти має ґрунтуватися на принципі системного підходу з орієнтацією на Стандарти вищої освіти, професійні Стандарти, Кваліфікаційні характеристики фахівців. Стрижнем наскрізної підготовки є модель професійної діяльності та особистості фахівців спеціальної освіти, відповідно до якої формулюються цілі навчання, компетентності випускника та програмні результати навчання за рівнями освіти. Нормативний зміст забезпечується освітніми компонентами (далі – ОК) загальної та професійної підготовки фахівців. Ці компоненти відображені в освітніх програмах та навчальних планах.

Загальна підготовка має забезпечити певні філософські, громадянські, культурні, мовно-комунікативні, здоров'язбережувальні компетентності фахівця. Професійна підготовка педагогів спеціальної освіти містить анатоμο-фізіологічні основи, окремі аспекти медичних знань, психологічні та педагогічні дисципліни, спеціальні методики і реалізується через призм спеціалізації фахівця.

Наголосимо, що ці компоненти мають реалізовуватися в єдності, взаємозв'язку; і навіть ОК загальної підготовки повинні проваджуватися через професійне спрямування, тобто з урахуванням специфіки майбутньої професійної діяльності фахівця та його придатності до працевлаштування. Така інтеграція забезпечить тісний зв'язок між різними галузями наукових знань і їхню професійну доцільність; дозволить уникнути дублювання матеріалу і водночас не допустить прогалин у компетентностях майбутнього бакалавра / магістра / докторі філософії Спеціальної освіти.

Освітні компоненти професійної підготовки посідають провідне місце у формуванні фахових компетентностей, адже забезпечують сукупність наукових знань, практичних вмінь, психологічних компетенцій майбутніх фахівців. Зміст ОК ґрунтується на нормативних підходах до галузі й спеціальності; досвіді підготовки фахівців спеціальної освіти; враховує сучасні закордонні та вітчизняні тенденції. Особливістю спеціальності А6 Спеціальна освіта є поєднання ОК міждисциплінарного характеру: медичного, педагогічного, психологічного, що відображає специфіку діяльності фахівців цієї спеціальності. Вагомою складовою ОК професійної підготовки є практика – навчальна та виробнича. Виробнича практика має відповідати майбутній сфері працевлаштування фахівців. Зокрема, для бакалаврів і магістрів спеціальної освіти це заклади дошкільної та загальної середньої освіти, інклюзивно-ресурсні центри; для докторів філософії – заклади вищої освіти, наукові установи. Залежно від змісту практика може бути педагогічною, навчально-дослідницькою, науково-педагогічною та ін. До ОК професійної підготовки відносяться і курсові роботи, метою яких є формування у майбутніх фахівців дослідницьких компетентностей, вмінь проєктної діяльності. Тематика курсових робіт має відповідати сфері майбутньої професійної діяльності.

В освітніх програмах також є вибіркові освітні компоненти, які пропонуються на вибір здобувачів вищої освіти задля розроблення ними індивідуальної освітньої траєкторії. Зазвичай на сайті ЗВО здобувачам вищої освіти пропонують каталог вибіркових дисциплін, спрямований на розвиток різних компетентностей чи соціальних навичок, зокрема: мовних, здоров'язбережувальних, інформаційних, психологічних, емоційно-етичних, культурних та ін. Здобувач вищої освіти, формуючи свою освітню траєкторію, обирає той вибірковий ОК, який відповідає його інтересам і потребам.

Висновки. Отже, взаємозв'язок змісту й методів реалізації освітніх компонентів є однією з умов ефективності підготовки фахівців. Особливої вагомості це набуває для фахівців

спеціальної освіти, оскільки ця спеціальність потребує міждисциплінарної компетентності – педагогічної, психологічної, медичної.

Список використаних джерел:

1. Кваліфікаційні характеристики професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13#n11>
2. Миронова С.П., Чопік О.В. Методика викладання фахових дисциплін спеціальності Спеціальна освіта: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2025. 163 с.

Отримано: 18.03.2025

Світлана МИХАЛЬСЬКА

доктор психологічних наук, професор,
завідувач, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7435-8791>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СТАНУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ФАХІВЦЯМИ ІРЦ

У публікації проаналізовано зміни до Положення про інклюзивно-ресурсний центр в частині організації проведення комплексної оцінки стану розвитку дитини фахівцями інклюзивно-ресурсного центру.

Ключові слова: комплексна оцінка стану розвитку дитини, інклюзивно-ресурсний центр, фахівці інклюзивно-ресурсного центру.

Актуальність теми. Комплексна оцінка стану розвитку дитини фахівцями інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ) є надзвичайно важливою для забезпечення належного розвитку та психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Оцінка стану розвитку дитини дозволяє отримати повну картину про стан фізичного, мовленнєвого розвитку особи, особливості її когнітивної та емоційно-вольової сфери, виявити потреби та можливості дитини, що важливо для подальшого успішного розвитку дитини з особливими освітніми потребами. В Положення про інклюзивно-ресурсний центр, в тому числі щодо організації проведення комплексної оцінки стану розвитку дитини, час від часу вносяться зміни і уточнення, останні були затверджені у грудні 2024 року.

Мета дослідження: проаналізувати зміни до Положення про інклюзивно-ресурсний центр в частині організації проведення комплексної оцінки стану розвитку дитини.

Комплексна оцінка – збір та інтерпретація інформації про особливості розвитку особи з метою визначення її особливих освітніх потреб та визначення її освітніх труднощів, розроблення рекомендацій щодо її індивідуальної освітньої траєкторії, модифікації чи адаптації освітньої програми (навчальних предметів), організації освітнього середовища, особливостей організації надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових послуг [2].

Алгоритм здійснення комплексної психолого-педагогічної оцінки в інклюзивно-ресурсному центрі наступний [1, с. 10-18]:

1. Первинний прийом заявника перед проведенням комплексної оцінки проводить керівник (директор) ІРЦ або уповноважені ним працівники.
2. Оцінка фізичного розвитку особи.
3. Оцінка мовленнєвого розвитку особи.
4. Оцінка когнітивної сфери.
5. Оцінка емоційно-вольової сфери.
6. За потреби і за письмовою заявою батьків проводиться додаткове спостереження за дитиною за межами інклюзивно-ресурсного центру.
7. Формування висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини.

Після опублікування Постанови Кабінету Міністрів України від 24.12.2024 №1491 набули чинності зміни в Положенні про інклюзивно-ресурсний центр, зокрема щодо організації проведення комплексної оцінки стану розвитку дитини фахівцями інклюзивно-ресурсного центру. Так, абзаци деяких пунктів представлено в змінній редакції, а саме [2]:

✓ «За погодженням із заявниками строк проведення комплексної оцінки може бути продовжено, але не більш як до 30 календарних днів з моменту подання ними письмової заяви, якщо під час проведення оцінки особа була тимчасово непрацездатна або хворіла, що підтверджується медичним висновком про тимчасову непрацездатність або довідкою про тимчасову непрацездатність за формою, затвердженою наказом МОЗ від 14 лютого 2012 р. № 110» (абзац четвертий пункту 15);

✓ «Оцінка когнітивної сфери особи проводиться з метою визначення рівня сформованості таких пізнавальних процесів, як сприймання, пам'ять, мислення, уява, увага, а також їх впливу на освітню діяльність. За результатами оцінки визначаються потреби і надаються рекомендації, у тому числі щодо адаптації/модифікації навчальних програм, застосування корекційно-розвиткового складника в освітніх програмах» (пункт 21). У першому реченні слово «сприйняття» замінено словом «сприймання»;

✓ «Комплексна оцінка з підготовкою відповідного висновку проводиться протягом 10 робочих днів» (пункт 29). Абзац другий пункту 29 виключено;

✓ «Повторна комплексна оцінка фахівцями інклюзивно-ресурсного центру проводиться у разі: переходу особи з особливими освітніми потребами з дошкільного закладу освіти в заклад загальної середньої освіти; переходу особи з особливими освітніми потребами між рівнями освіти; переведення особи із спеціального закладу дошкільної освіти, спеціального закладу загальної середньої освіти, закладу дошкільної освіти, закладу загальної середньої освіти до інклюзивної (спеціальної) групи закладу дошкільної освіти або інклюзивного (спеціального) класу закладу загальної середньої освіти» (абзац другий пункту 34). Додовнено словами «закладу дошкільної освіти».

Отже, внесені зміни сприятимуть покращенню якості роботи інклюзивно-ресурсного центру, зокрема через надання послуг дитині з особливими освітніми потребами, їхнім родинам та фахівцям, які працюють з особами з особливими освітніми потребами.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / укладачі: Прохоренко Л.І., Ярмола Н.А., Набоченко О.О., Данілавічюте Е.А. та ін. 2021. 200 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/12/31/Metod.rekom.dlya.IRTS.31.12.pdf>

2. Положення про інклюзивно-ресурсний центр [Електронний ресурс]. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#n11>

Отримано: 18.03.2025

Юлія МИХАЛЬСЬКА

*кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8378-5928>*

НЕВРОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОРУШЕНЬ СЕНСОРНИХ СИСТЕМ У ДІТЕЙ З ООП

У публікації здійснено теоретичний аналіз неврологічних основ порушень сенсорних систем у дітей з ООП.

Ключові слова: сенсорні системи, сенсорний розвиток, діти з ООП

Сенсорні системи людини – це системи організму, що забезпечують сприйняття й перероблення інформації про зміни довкілля та стан внутрішнього середовища організму. Порушення сенсорних функцій призводить до неможливості повноцінного сприйняття інформації із навколишнього середовища.

Від народження ми взаємодіємо зі світом за допомогою органів чуття, які надають додаткову інформацію про навколишнє середовище. Щоб сприймати цілісний світ і взаємодіяти з ним, наш мозок повинен якомога ефективніше об'єднувати всю інформацію, яку він отримує від різних органів чуття [2].

Одними з перших, хто документально підтвердив важливість впливу раннього досвіду на способи обробки зорової сенсорної інформації в мозку, були Д. Хьюбел і Т. Візел. В свою чергу Дж. Айрес лишила низку своїх послідовників – А. Банді, Ш. Лейн, Е. Мюррей. Застосування теоретичних принципів сенсорної інтеграції на практиці вивчає німецький ерготерапевт Улла Кіслінг. Сенсорному розвитку дошкільників значну увагу в своїй системі навчання приділяла М. Монтессорі [3].

В цілому можна сказати, що периферичні відділи сенсорних систем являють собою сукупність взаємодіючих утворень периферичної і центральної нервової системи, що здійснюють сприйняття й аналіз інформації про явища, що відбуваються в навколишньому середовищі та в середині самого організму. Отже, причинами порушення сенсорних систем, найчастіше є ушкодження або захворювання нервової системи [4, 6-17].

Сенсорний розвиток дитини – це перш за все, розвиток її сприймання і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, розміщення у просторі. Він становить фундамент її інтелектуального розвитку. З розвитком сенсорики у дитини з'являється можливість оволодіння естетичними цінностями в природі і суспільстві. Із сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання, тому сенсорні здібності є фундаментом інтелектуального розвитку.

В останнє десятиліття вчених все більше цікавить питання сенсорної обробки, її значення у розвитку індивіда. Цей процес дозволяє систематизувати інформацію, що надходить від нашого тіла і навколишнього середовища та впливає на те, як ми взаємодіємо з фізичним

та соціальним оточенням. Тобто, це процес виявлення, передачі, розпізнавання й аналізу відчуттів у центральній нервовій системі, а також інтеграції, яка об'єднує кінцеву обробку сенсорних стимулів та їх усвідомлення. Порушення сенсорної обробки лежать в основі багатьох проблем розвитку мови, рухів, поведінки, навчання [3].

Зазвичай зміни сенсорної функції включають порушення чутливості, сенсорні переваження та сенсорну депривацію. Сенсорні порушення включають будь-який тип труднощів, які має дитина з одним із п'яти відчуттів.

Як відомо, інформація в мозок потрапляє через сенсорні канали: очі, ніс, шкіру, вуха, язик. Але через особливі потреби дитини інформація, отримана через органи чуття, надходить у мозок як різноманітні частини пазлів. Тому вони сприймають навколишній світ фрагментарно і надають іншого значення речам. Тому для дітей з ООП характерне сприймання з уповільненими та фрагментарними особливостями. У них страждають зорова та слухова увага, дошкільники мають значні труднощі у групуванні предметів за різними ознаками.

Часто діти з ООП не враховують просторові ознаки предметів, не користуються пробами, діють силою. Це позначається на їх предметно-ігрових діях, які найчастіше замінюються маніпулюванням, у подальшому це негативно впливає на оволодіння дитиною всіма видами побутової, практичної та пізнавальної діяльності.

Від 5% до 13% дітей віком 4-6 років мають суттєві соціальні та емоційні наслідки, як результат сенсорних розладів. Загалом, поширеність такого роду порушень в дитячій популяції за даними різних авторів варіює від 5 до 30% і досягає ще більш високої частоти при вадах нервово-психічного розвитку. Сучасні дослідження підтверджують важливу роль сенсомоторних навиків в ранній діагностиці та втручанні у дітей з ризиком порушення розвитку нервової системи [3].

Оскільки основу фізичної сфери розвитку дитини становить сенсомоторний розвиток, то для її оцінки і корекційних заходів для її вдосконалення використовуються насамперед оцінка сенсорних систем. Сенсорні системи включають слухове, зорове, тактильне, пропріоцептивне або вестибулярне функціонування. Слухові та зорові функції дитини повинні завжди оцінюватися до початку будь-якої іншої оцінки, щоб виключити втрату різних аспектів зору або слуху. Якщо зорове або слухове сприймання дитини порушене, то зрозуміло, що інші види сприймання також будуть порушені. Коригувальні процедури дадуть дитині можливість оптимально реагувати на вимоги оточуючого середовища і повинні поліпшити загальне функціонування, тому розвиткові заняття потрібно будувати з врахування всього вище описаного [1, 29-43].

Ми бачимо, що вивчення і систематизація розладів сенсорної діяльності у дітей пов'язані зі значними труднощами. Відсутність єдиних критеріїв діагностики, відмінні методи оцінки ефективності лікування, недостатня обізнаність неврологів і педіатрів. Отже, можна дійти висновку, що необхідно в подальшому провести ще більше досліджень щодо сенсорної обробки інформації дітей з особливими освітніми потребами. Все вище зазначене свідчить про актуальність проведення подальших досліджень щодо порушень сенсорних систем.

Список використаних джерел:

1. Діти з особливими освітніми потребами у загальноосвітньому просторі: навчально-методичний посібник / авт.: Н. Ярмола, Л. Коваль-Бардаш, Н. Компанець, Н. Квітка, А. Лапін Київ: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 208 с.

2. Колонюк К. Сучасний стан проблем порушення сенсорної обробки інформації у дітей із церебральним паралічем, *Молодий вчений*, 2022. 3 (103). С. 30-36. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-3-103-7>
3. Морозова А.С. Сенсорна інтеграція як один з методів ефективного функціонування програми раннього втручання. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2023. Vol. 2. No. 3. Рр. 1-6. DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20230203.01>
4. Функціональна морфологія сенсорних систем людини: навч. посібник / Ю.П. Костиленко, І.І. Старченко, О.К. Прилущкий, В.О. Рогуля. Полтава: ТОВ «Золочівська друкарня». 2007. 103 с.

Отримано: 18.03.2025

Олена МІЛЕВСЬКА

доцент, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5474-4158>

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОПЕДЕВТИКИ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР У ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ (I-II РІВНІВ)

У статті висвітлено значення спеціальної підготовки дошкільників з загальним недорозвитком мовлення I-II рівнів до опанування синтаксичних структур; обґрунтовано організаційно-методичні підходи до розв'язання проблеми пропедевтики синтаксичних структур у цих дітей.

Ключові слова: загальний недорозвиток мовлення, дошкільники, корекція мовлення, синтаксичні структури.

Актуальність теми. Для мовленнєвого розвитку дитини суттєву роль відіграє синтаксична правильність мовлення як вияв смислової структури мови. Сміслові компоненти мови і мовлення, в свою чергу, опосередковують пізнавальну діяльність дитини-дошкільника. Відповідно, робота з формування у дошкільників синтаксичної структури мовлення становить одну з важливих ланок у системі дошкільної підготовки дітей до шкільного навчання.

Дошкільники з загальним недорозвиненням мовлення важкого ступеня (далі – ЗНМ I-II рівнів) мають значні труднощі у засвоєнні синтаксичної структури мови та потребують у цьому відношенні спеціальної підготовки.

Мета дослідження полягає в аналізі організаційно-методичних підходів до організації пропедевтики синтаксичних структур у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення.

Виклад основного матеріалу. Здатність дитини повноцінно сприймати та адекватно, змістовно передавати інформацію під час комунікації значною мірою залежить від стану сформованості у неї умінь оперувати синтаксичними структурами (Л. Калмикова, О. Леонтєв, Є. Соботович, О. Шахнарович, N. Chomsky, T. Milewsky, S. Horvath, L. Rescorla).

У дошкільників з ЗНМ порушені механізми мовно-мовленнєвого структурування, зокрема синтаксичного (Є. Соботович, В. Тарасун, Н. Гаврилова, О. Ткач, В. Тищенко, Ю. Рібцун, Н. Лопатинська, Н. Бабич, О. Мілевська, Н. Пахомова, Л. Трофименко та ін.). Стійкі порушення синтаксичного характеру у дітей з ЗНМ пов'язані з несформованістю операцій трансформації, які забезпечують переведення глибинних синтаксичних значень на рівень

поверхневих синтаксичних структур мови, які стають доступними для сприймання і реалізації їх у мовленні [2; 3; 4].

Серед особливостей засвоєння синтаксичної структури речення дітьми з ЗНМ науковці Л. Трофименко, Є. Собонович, Т. Швалюк виділяють суттєвий розрив між обсягом словника та обсягом речень, які діти здатні утворити; відсутність фразового мовлення за умови достатнього обсягу лексичного компоненту, яка може спостерігатися аж до 4-6 років; труднощі опанування синтаксичної структури простого речення з прийменником, семантика якого малодоступна цим дітям. Відповідно, порушується процес формування лексико-граматичних узагальнень та лексико-граматичної структури речення.

Зазначені труднощі щодо засвоєння синтаксичних структур найбільшою мірою властиві дошкільникам з ЗНМ I-II рівнів, що обумовлює процес спеціальної підготовки цих дітей до опанування базових синтаксичних конструкцій – процес пропедевтики синтаксичних структур. Це шлях представлення дітям означеної категорії еталонів синтаксичного порядку і лексико-граматичної поєднуваності слів у словосполученнях і реченнях, шлях накопичення мовно-мовленнєвого досвіду і розвитку мовного чуття.

Аналіз науково-методичних джерел [1-4] дозволив окреслити організаційно-методичні підходи до розв'язання проблеми пропедевтики синтаксичних структур у дошкільників з ЗНМ I-II рівнів:

1) під час пропедевтики синтаксичних структур потрібно урахувати те, що розвиток мовленнєвих умінь у дітей відбувається у процесі діяльності на тлі певного рівня психічної активності. Цей підхід передбачає залучення провідних форм діяльності та мислення, властивих дітям молодшого дошкільного віку – ігрова діяльність (сюжетно-рольова гра); наочно-образне мислення. Оскільки для дітей зі складними порушеннями розвитку властива вікова затримка у становленні тих чи інших форм мислення та діяльності, варто спиратися на ті з них, котрі передують молодшому дошкільному вікові (предметна діяльність, предметна гра; наочно-дієве мислення). Вважаємо, що важливими для здійснення пропедевтики синтаксичних структур у молодших дошкільників з ЗНМ I-II рівнів є використання предметних дій, ігрових дій та активізації наочно-дієвого, наочно-образного мислення у площині ділового спілкування (комунікативної взаємодії) з дорослим, адаптованого до психофізичних та, особливо, мовленнєвих можливостей цих дітей;

2) підготовка дошкільників ЗНМ II-II рівнів до сприймання, засвоєння і використання синтаксичних структур передбачає добір спеціальних завдань, зорієнтованих на налагодження продуктивної суб'єкт-суб'єктної комунікативно-мовленнєвої взаємодії між логопедом та дитиною. з ЗНМ, яка проектуватиметься на психо-мовленнєву сферу дитини. Цей підхід, з одного боку, ураховує обов'язковість активного діалогу між логопедом і дитиною. З іншого – урахування того, що а прогноз комунікативної активності дошкільників з ЗНМ I-II рівнів є незначним: діти з цією логопатологією не розмовляють або мають вкрай обмежене мовлення, з труднощами розуміють звернене мовлення, тому мовленнєва комунікація їм малодоступна; мотиви для мовленнєвої активності у них несформовані, значущість мовного середовища для них практично невідчутна і, відповідно, вони не отримують психо-емоційного задоволення від мовленнєвого спілкування. Тому має вагоме значення добір спеціальних завдань, які власне стимулюватимуть психо-мовленнєву сферу дитини.

В цьому зв'язку дієвими стануть метапсихолінгводидактичні технології (за Л. Калмиковою [1]), які передбачають використання методів первинного навчання мови і відповід-

них організаційних форм. Вважаємо, що застосування цих технологій у логокорекційній роботі з дошкільниками з ЗНМ I-II рівнів забезпечить активізацію у дітей довільних (цілеспрямованих) дій та вольових зусиль, спрямованих на усвідомлення мовних засобів та правил їх використання через первинне опанування метамови (інтонація, акценти, емоційний супровід та ін.); розвиток рефлексії над мовленням та операцій контролю.

Висновки. Подолання порушень синтаксичного структурування у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення I-II рівнів потребує урахування стану сформованості у цих дітей передумов до початкового сприймання та засвоєння базових синтаксичних конструкцій та їх нормалізації в межах здійснення пропедевтики цих умінь.

Список використаних джерел:

1. Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс: навч.-метод. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. 384 с.
2. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. Київ: Освіта України, 2011. 292 с.
3. Соботович Є.Ф. Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку. *Теорія і практика сучасної логопедії*: збірник наукових праць. Київ: Актуальна освіта, 2004. Вип. 1. С. 7–35.
4. Швалюк Т. М. Методика формування складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2011. Вип. 18. С. 283–287.

Отримано: 18.03.2025

Liana ONUFRIIEVA

Dr. in Psychology, Professor,

Head of the Department of General and Applied Psychology

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2442-4601>

PROFESSIONAL STRESS AND EMOTIONAL COMPETENCE IN THE FORMATION OF A PROFESSIONAL'S PERSONALITY

The personality traits are established to be the basic prerequisites for the emergence of emotional burnout syndrome and determine the varying degree of its manifestation. Emotional competence is a condition for a person's success in all areas of life, reflects the emotional maturity of a personality, combines intellectual and regulatory components of the psyche.

Key words: professional stress, emotional competence, personality of a future professional, emotional maturity, psyche.

The relevance of research. The relevance of the problem of professional development of a personality is considered in the study of the continuous and complex process of forming, on the basis of individual psychological characteristics of a personality, those qualities of a specialist that contribute to the successful formation of a professional's personality, the fulfillment of professional tasks, and the feeling of satisfaction with one's work.

Nowadays the student's mastering professional knowledge, abilities and skills, the formation, education and development of the student's personality are at the center of modern scientific studies. The professionalism of activities, a versatile high-quality qualified training of a future specialist becomes the leading directions in the training of a graduate. The quality of graduates' training depends on the students' orientation to the future profession, and on their coming to the modern requirements of professional activities.

The purpose of the research is in the development of emotional competence of future specialists that will promote to their professional formation and personal improvement, updating of adaptive abilities, prevention of «emotional burnout», harmonious functioning in the society, life achievements.

The discussion of the research material. The level of the subject and social competence of a future specialist, namely his/her ability to implement integral professional activities and the level of a personality's development, being the result of the completed student's activities that depends on the individual peculiarities and personal activity are involved in modern education. Training and professional activities are implemented in the research work of students during teaching or practice. The transition from training to professional activities is provided by a gradual transformation of the training motives into the professional ones, by the psychological conditions of integration of educational, scientific and practical activities of each future specialist, therefore, the principle of the connection of theory and practice, unity of training and education is implemented (Onufriieva, 2017; Онуфрієва, 2020).

The phenomena of professional stress and emotional burnout syndrome is in the focus of modern researchers. Stress is defined as an intense state of the organism, i.e. nonspecific response to the proposed claim (stressful situation). Symptoms of the emotional burnout syndrome are divided into three groups: psychological and physical, social and psychological and behavioral. The emotional burnout syndrome in the dynamics has the following phases: phase of emotional stress, phase of resistance and exhaustion. It is shown that emotional burnout syndrome genesis has an individual character and is determined by differences in emotional and motivational sphere as well as conditions of the human professional activities. In the result of the study on factors that give rise to emotional burnout syndrome there have been allocated the following reasons: individual and organizational. It is established that personal characteristics of socioeconomic specialists define different manifestation measures of the emotional burnout syndrome. They are the basic prerequisites of the syndrome occurring. The highest determinants of burnout expression are stated to be diagnosed among individuals who show a predisposition to anxiety, sensitivity and introvert character; the lowest rates are characteristic to individuals disposed to spontaneity and rigidity. It is shown that risk group mainly comprises young professionals regardless of gender. It is established that the cause of the prevalence of the young socioeconomic specialists' emotional burnout syndrome is primarily lack of professionalism, because adult specialists discover ways to adapt to the profession, define professional goals and interests, made adequate mechanisms of professional self-preservation (Onufriieva, 2017; Онуфрієва, 2020).

The research proves that emotional competence involves integral progressive development of the personality's emotional sphere and is a set of knowledge, abilities and skills that enable managers to act adequately on the basis of processing of all information. It enriches the experience of the personality, promotes rapid analysis of emotional situations, acts as a condition for human success

in all areas of life, and reflects the emotional maturity of a personality, combining the intellectual and regulatory components of the psyche. It is established that the development of emotional competence of future specialists in socionomic professions will promote to their professional formation and personal improvement, updating of adaptive abilities, prevention of “emotional burnout”, harmonious functioning in the society, life achievements (Onufriieva, 2017).

Based on the findings it is concluded that the formation of the professional self-consciousness includes future socionomic specialists’ self-cognition of the professional, personal qualities and the analysis of the current requirements of the profession to the expert, the formation of representations about the content of the profession and of oneself as its representative; the awareness of the applied value of vocational and psychological knowledge for future professional activities.

Conclusions. The need to identify and justify the ways, factors and conditions that would ensure effective influence of psychology on the future graduate’s professional training is conditioned psychologically during the professional’s personality realization and future specialists’ professionalism development causes, in the scientific and academic environment. The researchers consider the future graduate’s personality formation as a long and gradual process, being provided with a combination of psychological and pedagogical course using active forms of training, attracting students to a scientific and research work, participation of students in social work, which will make possible to overcome the problems on psychological training of future socionomic specialists and the realization of their professionalism.

Literature:

1. Онуфрієва Л.А. Розвиток професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій: соціально-психологічний вимір: монографія. Київ: Видавець Бихун В.Ю., 2020. 320 с.
2. Onufriieva, L.A. The Psychology of Professional Realization of a Future Specialist’s Personality: Theoretical and Methodological Aspect: Monograph. BonusLiber: Rzeszów, 2017. 194 s.

Отримано: 18.03.2025

Олег ОПАЛЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5956-0163>

ОСОБЛИВОСТІ ЛОГОПЕДИЧНИХ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ

У тезах розглянуто особливості застосування логопедичних ігрових технологій, як засіб активізації мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано особливості використання ігрових технологій як засіб активізації мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку. Ігрові прийоми збуджують у дитини інтерес до діяльності, збагачують мотиви мови, створюють позитивний емоційний фон процесу навчання і тим самим підвищують мовну активність дітей і результативність занять. Ігрові прийоми відповідають віковим особливостям дітей і тому займають важливе місце в розвитку зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: ігрові технології, зв'язне мовлення, діти старшого дошкільного віку, мовленнєвий розвиток, гра.

Актуальність теми. В останні роки здійснювалися і далі проводяться дослідження логопедичної гри, пов'язані з її педагогічним і терапевтичним використанням. Авторами цих досліджень є С.Н. Карпова, Л.Г. Лисюк, Г.Л. Лендрет, С.Л. Новосьолова та ін. На думку цих дослідників, гра має велике значення у вихованні, навчанні та психічному розвитку дітей. Гра – це вправа по формуванню самостійності, ініціативності, комунікативного спілкування, вона створює рівні умови в діяльності, мовному партнерстві, руйнує бар'єр між педагогом і вихованцем.

Використання логопедичних ігрових технологій під час навчання дітей старшого дошкільного віку відбувається за такими основними напрямками:

- дидактична мета ставиться перед дітьми в формі ігрової задачі;
- навчальна діяльність підкоряється правилам гри;
- навчальний матеріал використовується в якості її засобу;
- в навчальну діяльність вводиться елемент змагання, який переводить дидактичну задачу в ігрову;
- успішне виконання дидактичного завдання пов'язується з ігровим результатом.

Проблема мотивації – одна з центральних в логопедичній роботі.

Логопедичні ігрові технології представляють широкі можливості для творчої діяльності дітей, інтелектуального розвитку, формування пізнавального інтересу і творчого мислення. Розвиток мови у формі ігрової діяльності дає великий результат: спостерігається бажання абсолютно всіх дітей брати участь в цьому процесі, який активізує розумову діяльність, збагачує словниковий запас дітей, розвиває вміння виділяти головне, конкретизувати інформацію, зіставляти предмети, ознаки та явища, систематизувати накопичені знання.

Мета полягає у конкретизації основних положень у теоретичному та практичному вивченні особливостей застосування логопедичних ігрових технологій як засіб активізації мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості логопедичних ігрових освітніх технологій – це спосіб організації діяльності дітей в процесі навчання предметного змісту дана технологія спирається на принцип активності дитини, характеризується високим рівнем мотивації і визначається природною потребою дошкільника до гри, адже логопедична ігрова технологія в навчанні покликана поєднувати елементи гри і навчання.

Зміст дитячих ігор коливається від ігор з діяльністю людини як основного змісту, до ігор, що відображають відносини між людьми, і, нарешті, до ігор з основним змістом дотримання правил соціальної поведінки та соціальних взаємин між людьми.

У розвитку змісту ігор виражається дедалі більш глибоке проникнення дитини в життя оточуючих її дорослих людей – через свій зміст і сюжет гра пов'язує дитину з широкими суспільними умовами, з життям суспільства. Неправильно було б думати, що розвиток рольової гри в дошкільному віці може відбуватися стихійно, що дитина самотійно, без будь-якого керівництва збоку дорослих, може відкрити суспільні відносини людей, суспільний сенс їх діяльності [2].

Таким чином, центральним моментом будь-якої гри є відтворення діяльності дорослих людей, їхніх стосунків. У цьому входженні в людські відносини і в їх освоєнні полягає суть гри. Саме це визначає той великий вплив, який чинить рольова гра на розвиток всієї особистості дитини дошкільного віку, на розвиток усіх сторін її психічного життя.

Варто зазначити, що чиста і правильна мова дитини є однією з найважливіших умов її всебічного розвитку. Чим багатший словниковий запас дошкільника, тим легше йому висловити свої думки, встановити змістовні і повноцінні відносини з однолітками і дорослими та тим активніше здійснюється його психічний розвиток.

Мовний розвиток як і раніше залишається найбільш актуальним в дошкільному віці. Основна мета мовленнєвого розвитку – це розвиток вільного спілкування з дорослими і дітьми, оволодіння конструктивними способами і засобами взаємодії з оточуючими [1].

Як навчити дитину успішно чогось, щоб у неї не виникло труднощів в засвоєнні нового матеріалу? Цю проблему цілком можуть вирішити ігрові технології. У грі дитина природним чином навчається, вирішуючи корекційні, освітні та виховні завдання. Цьому сприяє і позитивний емоційний фон гри.

Діти старшого дошкільного віку зазнають великих труднощів у формуванні зв'язного мовлення, у них знижена мовна активність, що тягне за собою низьку комунікативну спрямованість їхнього мовлення. Завдання педагогів – навчити дітей докладно і послідовно викладати свої думки, розповідати про події з навколишнього життя. Чим активніше працює мозок дитини, тим краще розвиваються його структури, а значить, швидше відновлюються порушені мовні і психічні функції. Інтелект дитини зростає пропорційно одержуваній інформації [4].

Варто зазначити, що найбільш комфортне навчання дітей – це навчання в грі. Гра заспокоює, лікує, а в даному випадку, стимулює мову дітей. У навчальній грі з задоволенням беруть участь всі, навіть боязкі діти. Вони будують діалоги, складають розповіді-описи, розповіді з особистого досвіду, підбирають слова-дії, слова-ознаки та ін. Навіть найбільш мовчазна і сором'язлива дитина в ігровій ситуації розповідає свою. Одним з основних показників рівня розвитку розумових здібностей дитини можна вважати багатство її мови. Для дитини добре сформоване зв'язне мовлення – це успіх у навчанні. Тому дорослим важливо підтримати і забезпечити розвиток розумових й мовних здібностей дошкільнят.

Гра – вільна діяльність, а її розвиваючий ефект стає максимальним, коли вона є самостійною дитячою діяльністю. Виходить, що природа дитячої гри вступає в протиріччя зі сформованим підходом–керівника гри. Вирішити це протиріччя допомагає перехід від стратегії педагогічного керівництва грою до стратегії педагогічного супроводу [2].

Педагогічний супровід ігрової діяльності дітей здійснюється за такими напрямками:

- створення предметно-просторового середовища для розвитку ігрової діяльності дітей старшого дошкільного віку;
- створення ігрових і проблемних ситуацій для розвитку особистісних якостей дітей старшого дошкільного віку.

Використання логопедичних ігрових технологій на всіх етапах педагогічного процесу вирішує проблеми зниження мовної активності дітей та її низької комунікативної спрямованості. Оскільки в грі діти природним чином вчаться складно, послідовно і логічно викладати свої думки, розвиваються всі компоненти мови. Одним з ефективних засобів розвитку інтересу до освітнього процесу, поряд з іншими методами і прийомами, є дидактичні ігри та вправи. Дидактична гра для дітей–найбільш доступний вид діяльності і спосіб переробки отриманих знань. Дидактичні ігри стимулюють розумові процеси, а, отже, і мову дитини. Саме тому значне місце з розвитку мовлення дошкільнят повинне приділятися дидактичним іграм і вправам. Дидактичні ігри застосовуються в спільній з дітьми діяльності з метою закріплення і систематизації їх знань.

Використання ігрових технологій у розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку сприяє підвищенню їх працездатності, якості засвоєння знань, активізує мовленнєву діяльність на всіх стадіях вивчення нового матеріалу.

Висновки. Отже, під логопедичними ігровими технологіями в педагогіці розуміється досить велика група методів і прийомів організації педагогічного процесу у формі різних ігор. На відміну від ігор взагалі, педагогічна гра характеризується суттєвою відмінною ознакою – чітко поставленою метою і відповідним педагогічним результатом, які можуть бути обґрунтовані, виділені в явному чи непрямому вигляді і охарактеризовані навчально-пізнавальною спрямованістю. Саме логопедичні ігрові технології є однією з унікальних форм організації освітньої діяльності, яка дозволила зробити процес розвитку мови цікавим і захоплюючим. Ігрові технології як засіб активізації мовленнєвого процесу дітей старшого дошкільного віку викликає у них позитивні емоції, які виступають в якості способів спонукання, стимулювання в подальшому до навчальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Кандаурова Е. В. Використання ігрових прийомів в логопедичній роботі зі стимуляції мовленнєвої активності у дітей молодшого дошкільного віку URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cbda9e17-1fcd-4584-9fbb-633701cc61eb/content>
2. Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва. *Її величність гра: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*: зб. статей [за ред. Г.С. Тарасенко]. Вінниця: ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського, 2009. 320с.
3. Козуб І.С. Дидактичні ігри як засіб активізації діяльності учнів на уроках англійської мови у початкових класах. 2011. URL: <http://chervonopoch.klasna.com/ru/article/didaktichni-igri-yak-zasib-aktivizatsiyi-diyalnost.html>

4. Нісімчук А.С., Падатка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Просвіта», Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2010. 368 с.

Отримано: 18.03.2025

Тетяна ОПАЛЮК

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету спеціальної освіти,
психології і соціальної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1704-4184>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ І ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядається важливість соціального захисту та державної соціальної допомоги у контексті воєнного стану в Україні. З початком військового конфлікту зростає кількість населення, яке потребує термінової підтримки, що зумовлює необхідність адаптації існуючих соціальних програм. У роботі проаналізовано специфічні потреби вразливих верств населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб, осіб з ООП та інших категорій, що потерпають від наслідків війни. Стаття має на меті підвищити обізнаність щодо існуючих соціальних ініціатив і рекомендацій, спрямованих на поліпшення якості життя населення в умовах кризи, а також сприяти розвитку соціальної справедливості в суспільстві.

Ключові слова: соціальний захист, державна соціальна допомога, воєнний стан, внутрішньо переміщені особи (ВПО), соціальні програми, вразливі верстви населення, система соціального забезпечення.

Актуальність теми. Сьогодні, в умовах воєнного стану, питання соціального захисту та державної соціальної допомоги набувають особливої актуальності. Війна спричинила значні зміни в соціально-економічному житті країни, що безпосередньо вплинуло на рівень життя населення. В умовах воєнного конфлікту зростає кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребують термінової допомоги. Це створює необхідність у посиленні соціальних програм. Війна негативно впливає на економіку, що призводить до зростання безробіття та зниження доходів населення. Державна соціальна допомога стає важливим інструментом для підтримки вразливих верств населення. Воєнні дії викликають стрес та психологічні травми. Соціальний захист має включати програми психологічної підтримки, що посилює потребу в комплексному підході до соціальної допомоги. Уряд може приймати нові рішення щодо соціального забезпечення, що вимагає своєчасного реагування з боку відповідних служб для ефективного впровадження змін. Актуальність теми соціального захисту та державної соціальної допомоги в умовах воєнного стану зумовлена необхідністю забезпечення стабільності та підтримки населення в критичний період. Правильне управління цими аспектами може стати запорукою соціальної справедливості та стабільності в суспільстві.

Метою даної статті є аналіз ефективності соціального захисту та державної соціальної допомоги в умовах воєнного стану, зокрема надання підтримки вразливим верствам населення, а також рекомендації для покращення існуючих програм соціальної допомоги в умовах кризової ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах військового стану соціальний захист населення набуває особливого значення. Конфлікти та війни зазвичай супроводжуються серйозними соціально-економічними наслідками, які вимагають від держави активних заходів для підтримки громадян. Держава повинна забезпечити стабільний соціальний захист, надаючи допомогу вразливим групам населення [1].

Соціальний захист є системою заходів, спрямованих на забезпечення прав громадян на гідне життя. У період військових дій він виконує такі функції:

1. Фінансова підтримка: Держава повинна надавати матеріальну допомогу постраждалим від конфлікту, сім'ям загиблих, а також особам з інвалідністю.
2. Медичне обслуговування: Гарантія доступу до медичних послуг, особливо для поранених та осіб, що потребують психологічної допомоги.
3. Соціальна інтеграція: Підтримка програм реабілітації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у суспільство.
4. Освіта та професійна підготовка: Створення можливостей для навчання та перепідготовки людей, які втратили роботу через військові дії.

Державна соціальна допомога є ключовим інструментом для забезпечення соціального захисту під час війни. В Україні були ухвалені ряд законодавчих ініціатив, які передбачають:

- *виплати допомоги*, що включають одноразові виплати для ВПО, компенсації за оренду житла, а також підтримку сімей з дітьми;
- *спеціальні програми*, що надають допомогу у вигляді продуктів харчування, медичних засобів та грошових компенсацій;
- *психосоціальна підтримка*, запроваджуються програми психологічної підтримки для осіб, які пережили стресові ситуації внаслідок війни[3].

Незважаючи на розроблені державні програми, існує ряд викликів:

1. Обмежені ресурси. Війна ставить серйозні обмеження на фінансування соціальних програм.
2. Недостатня інформованість. Багато громадян не знають про свої права та можливості отримання допомоги.
3. Складності з доступом до послуг. Постійні бойові дії ускладнюють забезпечення доступу до соціальних послуг.

Висновки. Соціальний захист і державна соціальна допомога в умовах військового стану є невід'ємною частиною підтримки населення країни, яка зазнала наслідків війни. Важливо, щоб держава ефективно реалізувала програми соціального захисту, забезпечуючи фінансування, інформування громадян та доступ до необхідних послуг. Тільки за умови належного соціального захисту можна зберегти стабільність у суспільстві та покращити якість життя людей, які пережили війну.

Список використаних джерел:

1. Головка В.В. Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf> (дата звернення: 10.02.2025).
2. Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: Постанова Кабінету Міністрів України від

- 21.10.2022 р. № 1195. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.02.2025).
3. Кадикало О.І. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. № 2. С. 10–14.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (дата звернення: 11.02.2025).
5. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220333> (дата звернення: 13.02.2025).

Отримано: 18.03.2025

Наталія ПАНЧУК

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9090-6073>

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПІДТРИМКА ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми збереження та підтримки психічного здоров'я особистості в умовах війни.

Ключові слова: особистість, психічне здоров'я, збереження психічного здоров'я.

В умовах війни збереження психічного здоров'я є не тільки питанням особистого благополуччя, а й основою для підтримки стійкості суспільства в цілому. Актуальність вивчення питання збереження психічного здоров'я населення в умовах війни і військових конфліктів важко переоцінити. Підтримка психічного здоров'я людини стала одним з пріоритетних завдань державної політики. Від його розв'язання залежить боєздатність Збройних Сил і резистентність країни загалом при величезних загрозах, у тому числі й самому її існуванню. Під час війни гинуть люди, населення зазнає сильних стресів, які підривають їхнє здоров'я, в першу чергу, психічне, що негативно впливає і на фізичне здоров'я. В умовах війни збереження психічного здоров'я є вкрай важливим, адже саме воно дозволяє людям адаптуватися до нових реалій, зберігати працездатність і підтримувати взаємодію в суспільстві. Для молоді, яка лише формує свою емоційну стійкість, війна стає серйозним випробуванням, що може призводити до стресу, тривожності, страхів і навіть депресії.

Проблему психічного здоров'я висвітлювали М. Бачеринов, В. Петленко, Є. Щербина, І. Коцан, Г. Ложкін, М. Мушкевич тощо. Проблеми особливостей життєдіяльності «внутрішніх» та «зовнішніх» переселенців та адаптації до нових умов їхніх дітей – І. Зубіашвілі, О. Лавренко, Л. Карамушка тощо.

У вітчизняній психології психічне здоров'я визначають як відносно стійкий стан організму і особистості, який дає змогу усвідомлено, враховуючи свої фізичні та психічні можливості, а також навколишні природні та соціальні умови, здійснювати і забезпечувати свої

індивідуальні й суспільні (колективні) біологічні та соціальні потреби на основі нормально-го функціонування психофізичних систем, здорових психосоматичних і соматичних відно-син в організмі [1, с. 68]. На думку дослідників проблема психічного здоров'я не зводиться до функціонування конкретних підсистем психіки тощо [5, с. 26].

Для «збереження оптимального психічного здоров'я молоді в умовах війни необхідно розвивати та впроваджувати систему психологічної підтримки, психотерапевтичні методів та профілактичних заходів» [2]. «Війна є найбільш вираженим негативним чинником, який впливає на життєдіяльність людини, оскільки вона створює загрозу самому існуванню лю-дини та обумовлює вияви різного насильства над людьми (політичного, військового, еконо-мічного, сексуального тощо), різко знижує ефективність діяльності організацій та персона-лу, негативно впливає на психічне здоров'я персоналу. Тому важливим завданням управлін-ня організаціями та персоналом в умовах війни є розуміння можливих ризиків зниження психічного здоров'я персоналу» [3, с.11]. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), що виникає у особистості, сьогодні розглядається не тільки як стан хвороби, але більше як зни-ження розуміння подій, що відбуваються навколо, опори до стресових ситуацій та бажання людини змінити погляд на травматичні спогади [4, с. 48].

Л. Карамушка особливу увагу звертає на ризики психічного здоров'я працівників «екст-ремальних» професій (працівників ДСНС, пожежних служб, лікарів, психологів) та військово-службовців, які «виконують свою професійну діяльність в екстремальних умовах (виконання «ургентних завдань», загрози власному життю, постійного бачення людського болю і смерті, ненормованого робочого часу тощо), що є причиною виникнення професійного вигорання, постратравматичного стресу» [3, с. 14]. Стрес в умовах війни являє собою реакцію людини, яка виникає в результаті дії несподіваного стресора (військових дій країни-агресора), який складає загрозу безпеці та життю людини і виводить людину із стану рівноваги [3, с. 19].

Психологи сформулювали поради щодо опанування себе в критичних умовах, допомо-ги близьким та підтримки здорового психічного стану в критичних умовах. «По-перше, важ-ливим в управлінні стресом є формування адекватного ставлення до основного стресора, яким є військова агресія РФ проти України. ... По-друге, суттєвим є також визначення дода-ткових стресорів, які діють під час війни. Важливим виступає прийняття рішення про необ-хідність «зняття» дії цих стресорів: включення у волонтерську роботу; підтримання емоцій-них зв'язків з колегами тощо. По-третє, якщо певний вид діяльності та люди є значущими для працівника і він не може докорінно змінити свою ситуацію, тобто «зняти» дію тих чи інших стресорів, то необхідно укласти «Контракт з самим собою» щодо дотримання певних правил життєдіяльності, щоб мінімізувати, наскільки це можливо, їх вплив. ... По-четверте, важливо використовувати різні прийоми і техніки для знаття емоційної напруги та зниження стресу» [3, с. 19-20].

З метою збереження та підтримки психічного здоров'я в умовах війни доцільним є до-тримання наступних умов: усвідомлення відповідальності за свою професійну діяльність в умовах війни; визначення можливих напрямів професійної діяльності, які можуть вносити вклад в загальну справу захисту та досягнення перемоги над РФ; оволодіння новими навич-ками виконання професійної діяльності; оволодіння новими стратегіями соціальної взаємодії для активного включення в професійну діяльність; усвідомлення полімотивованості власної професійної діяльності (взаємодії соціальних, альтруїстичних, матеріальних мотивів, моти-вів самореалізації тощо); опора на власну самоефективність, віра в свої можливості; орієн-

тація на реалізацію своїх здібностей – як загальних (інтелектуальних), так і спеціальних (організаторських, комунікативних, технічних, естетичних тощо) [3, с. 28-29].

«Збереження та поліпшення психічного здоров'я є ключовими аспектами загального благополуччя людини. Для вирішення більшості наслідків викликаних травматичними спогадами побаченого і пережитого є необхідність звернення до спеціалістів. Співпраця з психологами допомагає людині потроху переминювати концентрацію уваги з воєнного часу на повсякденне життя. Пропрацювання складних моментів, що залишаються в пам'яті особи, повертає у неї бажання розвитку, будування подальших планів свого життя» .

Таким чином, найголовнішими завданнями задля збереження і відновлення власного психічного здоров'я в умовах війни є: зайнятість на основному місці роботи і намагання досягнути, не зважаючи на обставини, цілей організації та власних; максимальне залучення до волонтерства, причому не одноразового, а на постійній основі; залишення часу для власного хобі; спілкування з рідними, близькими, взаємодопомога і підтримка з обох сторін. Переосмислене молодими людьми ставлення до власного психічного здоров'я та піклування про нього є надзвичайно важливим питанням, що допоможе молоді під час повномасштабних воєнних дій зберігати стійкість та здатність до адаптації в складних умовах. Складовою компонентою системи збереження психічного здоров'я молоді є освітні заходи щодо основ психічного здоров'я та психологічних стратегій самодопомоги. Збереження психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни виступає одним із державних пріоритетів, спрямованих на подолання викликів, які стоять перед українським суспільством.

Список використаних джерел:

1. Болтівець С.І. Ефективне застосування заходів пропагування серед молоді психогігієнічного виховання в навчальних закладах (методичні рекомендації). *Практична психологія і соціальна робота*. 2010. № 12. С. 67-70.
2. Пеша І., Андріученко Т. Збереження психічного здоров'я молоді в умовах повномасштабної війни. *Соціальна робота та соціальна освіта*. № 2(11). 2023. С. 106-113.
3. Карамушка Л.М. Психічне здоров'я особистості в умовах війни: як його зберегти та підтримати: методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2024. 48 с.
4. Климчук В. Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії. *Наука і освіта. Психологія*. 2016. Випуск 5. С. 46-52.
5. Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. Психологія здоров'я людини / за ред. І.Я. Коцана. Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.

Отримано: 18.03.2025

Наталія РОМАНИШИН

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-6829-7352>

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ (І РІВНЯ) ДО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено психофізіологічний підхід дослідження проблеми адаптації до закладу дошкільної освіти дітей, що розвиваються згідно загальноприйнятих норм та особливості адаптації молодших дошкільників з загальним недорозвитком мовлення (І рівня).

Ключові слова: адаптація, заклад дошкільної освіти, молодші дошкільники, загальний недорозвиток мовлення (І рівня).

Актуальність теми. Проблема адаптації молодших дошкільників з загальним недорозвитком мовлення (І рівня) до першого освітнього середовища визначається особливостями цього процесу: зміною родинного оточення, відсутністю вербального мовлення, комунікативних навичок та завданнями закладу дошкільної освіти: включення кожної дитини в соціальні відносини, формування компетентностей спілкування, фізичного, психічного та особистісного розвитку.

Мета статті: висвітлити особливості адаптації молодших дошкільників з загальним недорозвитком мовлення (І рівня) до середовища закладу дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Дослідження адаптації індивіда до навколишнього середовища є актуальною у різних наукових дослідженнях та має міждисциплінарний характер. Беручи до уваги механізми, які забезпечують процес адаптації, розрізняють такі її види: фізіологічна (біологічна), психічна та психологічна, психофізіологічна та соціально-психологічна [2, с. 48]. У зв'язку з цим, у науково-методичній літературі не існує єдиного загальноприйнятого визначення терміну «адаптація» [2, с. 46].

На думку О. Кокун, вивчення адаптації людини до умов існування потребує системного підходу, тому має психофізіологічний характер, де психічні та фізіологічні процеси «невід'ємні один від одного та тісно взаємопов'язані» [2, с. 49].

У психолого-педагогічній літературі питання адаптації дошкільників, які розвиваються згідно загальноприйнятих норм, досліджували О. Дзюбенко, О. Доманюк, Я. Квасецька, Г. Колесова, М. Компанович, О. Нурєєва, О. Петринич, Н. Пихтіна, Ю. Соловей, Н. Шкляр та ін.

Аналізуючи адаптацію молодших дошкільників вчена О. Нурєєва визначила два основні напрямки: фізіологічний та психологічний, а саме: пристосування до нового середовища, індивідуальні реакції дитини на зміну оточення та розширення соціальних стосунків. Важливими критеріями цього процесу дослідниця визначає психофізіологічні особистісні особливості дитини та сімейні стосунки [6, с. 11].

Н. Пихтіна, характеризуючи переваги дошкільного закладу, виділяє два основні фактори впливу на адаптацію дитини, це: дорослий та діти. У якості умов успішної адаптації, вчена розглядає механізми «готовності» дитини до таких змін як певну стадію розвитку: фізичного, розумового й соціального [5, с. 39].

На основі вивчення науково-методичної літератури щодо критеріїв адаптації молодших дошкільників до середовища дошкільного закладу виділяємо основні детермінанти цьо-

го процесу: вік, психофізичний розвиток дитини та умови раннього розвитку (стосунки у сім'ї, освіта батьків, матеріальне та соціальне становище родини).

Соціальну адаптацію дошкільників з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної групи вивчали І. Омельченко, А. Колупаєва; особливості функціонування дошкільників з порушеннями зору дослідили Л. Вавіна, І. Гудим, Т. Костенко та ін.; з порушенням слуху С. Литовченко, І. Випасняк; соціальну адаптацію дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах освітнього закладу вивчала вчена Н. Ярмола; особливості соціального розвитку дітей з розладами аутистичного спектра були предметом уваги науковця та практика І. Недозим та ін. І тільки в окремих працях, присвячених дослідженню труднощів спілкування у дошкільників з системними порушеннями мовлення (І. Мартиненко) та вивченню комунікативного компонента мовленнєвої діяльності у дітей з ЗНМ (І. Брушневська, Ю. Рібцун) висвітлено проблему адаптації в закладі дошкільної освіти для дітей з порушеннями мовлення.

В цілому, адаптація до першого освітнього середовища передбачає взаємодію дитини з однолітками та дорослими в ситуаціях спілкування [5, с. 24]. Проте, комунікативна діяльність молодших дошкільників, які знаходяться на першому рівні загального недорозвитку мовлення (далі ЗНМ І рівня), утруднена відсутністю вербальних засобів спілкування; натомість ними використовуються лепетні утворення, звуконаслідування та звукокомплекси [1, с. 15]. Невербальні засоби спілкування цих дітей також характеризуються збідненістю міміки та жестів [4, с. 253]. Такий стан комунікативних умінь молодших дошкільників із ЗНМ І рівня часто свідчить про низький рівень розуміння ними зверненого мовлення, труднощі ідентифікації емоційного стану [1, с. 16] комуніканта, що може призвести до дезадаптації загалом.

Значний вплив на становлення в соціальній групі має фізичне здоров'я, яке безпосередньо впливає на функціонування дитини, її активність, бажання ініціювати чи підтримувати взаємодію з іншими. Дитина трирічного віку, перебуваючи у садочку без опіки батьків, вдосконалює навички самостійності та охайності. Щоденні побутові завдання (одягатися, взуватися, заправитися, складати свої речі та іграшки, тримати ложку та чашку, вмити обличчя чи руки) значно утруднюються через зміни м'язового тону, рухове занепокоєння, порушення тонких диференційованих рухів, порушення координації [6, с. 12]. Така ситуація негативно впливає на формування мотиву взаємодії, та навіть «унеможлиблює повноцінну участь в процесі спілкування з дорослими та однолітками» [3, с. 46].

Висновки. Адаптація молодших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення І рівня є важливою проблемою, яка об'єктивує процес соціалізації цих дітей на самих ранніх етапах. Різноаспектне дослідження особливостей адаптації дітей за відсутності вербального мовлення та наявності порушень психофізичного розвитку, дає можливість уникнути формування дезадаптаційних механізмів, що негативно позначиться на процесі соціалізації як у молодшому дошкільному віці так на пізніших етапах освітнього шляху дитини.

Список використаних джерел:

1. Брушневська І.М. Рібцун Ю.В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс: навч-метод. посіб. для роботи з дітьми з порушенням мовлення. Запоріжжя: ЛПКС, 2020. 127 с.
2. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: монографія. Київ: Міленіум, 2004. 265 с.
3. Мартиненко І.В. Труднощі у спілкуванні дітей із системними порушеннями мовлення. *Логопедія*. 2015. № 6. С. 43-51.

4. Мілевська О.П. Формування емотивів у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення: психологічний та лінгводидактичний підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 39. Том 2. С. 249-255.
5. Пихтіна Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 376 с.
6. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. Київ: Освіта України, 2011. 29 с.
7. Таємниці адаптації. Психологічні особливості дітей дошкільного віку. Третій рік життя / авт.-уклад. О.С. Нурсєва, З.І. Шейнфельд. Харків: Видавнича група «Основа»: «Тріада+», 2008. 160 с.

Отримано: 18.03.2025

Ольга САВІЦЬКА

доцент, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0917-3795>

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У праці представлено основні напрямки дослідження наукової діяльності як професійної. Автором здійснена спроба окреслити її психологічну структуру.

Ключові слова: професійна діяльність, наукова діяльність, наукова творчість, особистість вченого.

Актуальність теми. Наука сьогодні набуває ознак професійної діяльності. Це потребує психологічного та професіографічного аналізу наукової діяльності як професійної, що дозволить розробити систему особистісно-професійного становлення науковця на різних етапах професіоналізації відповідно до потреб суспільного розвитку, формування комплексу особистісних властивостей, фахових компетентностей, що забезпечуватимуть успіх у професійній діяльності.

Мета публікації. Виокремити основні напрямки дослідження та описати психологічну структуру професійної діяльності науковця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна діяльність науковця як предмет наукових досліджень перебуває в центрі уваги дослідників у галузі психології науки, психології праці та психології творчості. Аналіз нечисленних праць з цієї проблематики дозволяє окреслити дотичні до проблеми професійної діяльності науковця питання: соціально-психологічні характеристики, групові процеси та специфіка діяльності у наукових спільнотах (колективах) (Н.Ю. Волянчук, С.Є. Важинський, Т.І. Щербак); характеристики та становлення суб'єкта наукової діяльності, його психологічний потенціал (Г.О. Балл, А.Б. Колосов, Ю. Іщенко, В. Ф. Моргун, О.П. Скиба, Л.С. Яковицька, В.І. Бондар), мотивація наукової діяльності (Т.І. Левченко); психологічні детермінанти, механізми та закономірності процесу наукової творчості, науковий потенціал і продуктивність суб'єкта наукової діяльності (Б.В. Андрійцев, В.О. Моляко, В. Лобас, І.О. Гохман, А.А. Корнієнко, З.В. Юрченко) [1; 2].

Водночас відсутній професіографічний аналіз праці суб'єкта наукової діяльності, недостатньо розробленими залишаються його психологічні аспекти.

Вихідною особливістю наукової діяльності як професійної є її нерегламентованість, це уподібнює її до творчої діяльності. Ускладнює психологічний аналіз професійної діяльності науковця необхідність як абстрагування від предметної області науки, так і виокремлення універсальних особливостей і характеристик, які вирізнятимуть її з-поміж інших видів професійної діяльності.

Професія науковця характеризується розмаїттям завдань, які вирішуються в ході її здійснення: генерування наукових проблеми, накопичення фактів, формулювання гіпотези, конструювання шляхів її перевірки та уточнення, отримання нового знання, відкриття істин та включення їх в загальну систему наукових знань, поширення наукових знань.

Досить привабливою, у зв'язку з означенням вище, є спроба описати наукову діяльність як різновид діяльності, що має таку структуру: потреба, мотивація, мета, кінцевий продукт, методи та засоби його отримання, особливості взаємодії суб'єктів в процесі спільної наукової діяльності, умови здійснення (зовнішні, внутрішні).

У професійній діяльності науковця можна розмежовувати такі елементи: пізнавально-дослідницька (когнітивно-дослідницьку) діяльність; конструктивна та проєктна діяльність, комунікативна та організаторська діяльність тощо.

У структурній моделі наукової діяльності як професійної доцільно викоремлювати: особистісний, соціальний, когнітивний, регуляційно-рефлексивний та творчий компоненти. Такий підхід полегшує опис психограми науковця адже, одним з чинників успішної професійної діяльності науковця є система професійно важливих якостей та особистісних властивостей суб'єкта наукової діяльності: професійна (пошуково-дослідницька) мотивація, професійна цілеспрямованість, емоційно-вольові якості, когнітивні якості та показники та характеристики інтелекту, індивідуально-типологічні властивості тощо.

Висновки. Отже, структурування наукової діяльності, створення на основі моделі наукової діяльності професіограми та її складової – психограми науковця як суб'єкта професійної діяльності матиме як теоретичний, так і практичний інтерес, оскільки сприятиме створенню умов для відбору та спеціальної фахової підготовки науковців.

Список використаних джерел:

1. Іщенко Ю. Поняття «Особистість вченого»: наука як покликання і професія. *Університетська кафедра*. 2017. № 6. С. 99-116.
2. Психологія наукової діяльності: монографія / Н.Ю. Волянчук, Г.В. Ложкін, А.Б. Колосов, Б.В. Андрійцев. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського; Центр ДЗК, 2020. 352 с.

Отримано: 18.03.2025

Андрій СЕМЕНЕЦЬ

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-5849-9592>

ГОТОВНІСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ЗДОБУВАЧІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У публікації наголошено на необхідності формування інклюзивної компетентності у викладачів закладів вищої освіти та висвітлено їх готовність до здійснення психолого-педагогічного супроводу здобувачів з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: інклюзивна компетентність; психолого-педагогічний супровід осіб з ООП; заклад вищої освіти.

Актуальність теми. З року в рік в Україні збільшується кількість осіб з особливими потребами (далі – осіб з ООП). Ця тенденція прослідковується як серед дітей так і серед дорослого населення.

В таких умовах вагомою є здатність педагогічних колективів ЗВО належним чином сприйняти потреби цих осіб та надати їм всебічну кваліфіковану підтримку з метою забезпечення соціалізації та адаптації до навчання та отримання якісної освіти.

Метою дослідження є розкриття ступеня потенційної готовності викладачів закладів вищої освіти до психолого-педагогічного супроводу осіб з ООП.

Виклад основного матеріалу дослідження. На кінець 2023 р. кількість осіб з особливими потребами в Україні складала 2,7 осіб, а за 2024 рік збільшилась приблизно на 10% і сягнула показника в 3 млн. осіб і це на загальному фоні зменшення чисельності населення в державі через бойові дії та міграційні процеси [1]. За статистичними даними МОЗ (Звіт про дітей з інвалідністю віком до 18 років за 2023 (форма №19)) в Україні налічувалося 158,9 тис. дітей психофізичними відхиленнями [2]. З них 47610 є визнаними учнями з ООП в закладах середньої освіти [3]. Щодо закладів вищої освіти, то серед здобувачів вищої освіти фіксується близько 8 тисяч таких осіб [4].

Логічно припустити, що чисельність здобувачів вищої освіти з ООП в найближчі роки збільшуватиметься під впливом низки чинників: за рахунок збільшення частки випускників загальноосвітніх шкіл з ООП; за рахунок осіб, які зазнали травм внаслідок бойових дій і мають бажання здобувати вищу освіту, чи вимушені змінювати вже наявний фах; за рахунок відходу від тлумачення поняття «особи з ООП» як осіб які мають винятково порушення здоров'я, а включення до цієї категорії кола осіб з психологічними, соціальними, віковими особливостями та обдарованих особистостей.

За таких умов педагогічні працівники ЗВО повинні володіти цілим набором специфічних навичок, які дозволятимуть забезпечувати освітній процес та надавати кваліфіковану підтримку таким особам. Для ефективної роботи викладачам необхідно знати основи спеціальної корекційної педагогіки, володіти знаннями в сфері спеціальної психології, які дозволяють враховувати особливості психофізичного стану осіб з особливими освітніми потребами, знати та застосовувати на практиці специфічні методики та технології роботи з здобувачами освіти, які потребують особливої підтримки. Також педагог повинен мати високий рівень самоконтролю емоційної стійкості та адаптації до нестандартних стресових ситуацій [5].

В свою чергу Г. Давиденко відзначає, що сучасні науково-педагогічні працівники не в повній мірі готові до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища, та наголошує на непридатності традиційних педагогічних методів і форм навчання для роботи з особами з ООП [6].

Слід зазначити, що професійний стандарт «Викладач закладу вищої освіти» передбачає наявність у ЗВО при виконанні трудових функцій уміння «А2.У1 Визначати освітні потреби здобувачів вищої освіти» [7]. При цьому, логічно, слід розуміти, що він повинен мати вміння визначати і «особливі освітні потреби» здобувачів освіти, адже цим стандартом зазначено, що він має проявляти при цьому емпатію до здобувачів. Крім того в цьому ж стандарті чітко прописано уміння «А1.У4. Враховувати принципи інклюзивності у вищій школі» [7].

Враховуючи положення зазначеного стандарту викладачі ЗВО зобов'язані бути готовими до роботи з здобувачами освіти, які мають особливі освітні потреби.

Нами було проведене опитування 99 викладачів 8-ми закладів вищої освіти. За його результатами негативне ставлення до здобувачів освіти з ООП було виражено лише одним респондентом. Наявність в групі здобувачів з ООП позитивно сприймає 73% та нейтрально 26% викладачів.

Свою готовність до викладання в інклюзивній групі виголосили 66%, 30% не змогли визначитися і лише 3% виголосили свою цілковиту неготовність.

15% опитаних не працювали з здобувачами з ООП; 15% – мали труднощі в роботі; 70% – жодних труднощів не відчували. При цьому 57% викладачів визнають своє поблажливе ставлення до здобувачів освіти з ООП. 26% респондентів зазначили, що допускалися випадки завищення оцінок.

Слід наголосити, що лише 37% респондентів зазначили, що питання психолого-педагогічного супроводу здобувачів освіти з ООП є комплексною проблемою, до вирішення якої слід залучати як працівників спеціалізованих служб, так і інших учасників освітнього процесу (викладачів, кураторів, представників студентського самоврядування). Значна кількість викладачів – 47% вважає що питаннями супроводу здобувачів освіти з ООП повинна займатися винятково інклюзивна служба/центр на базі ЗВО. Такі результати показують, що опитані відмежовуються від участі в адаптації та підтримці цих осіб. Це може свідчити про не сформованість психологічної та методологічної готовності викладачів ЗВО до інклюзивної освіти

Висновки. Отже, виявлені результати дають підстави для більш глибокого вивчення психологічної та професійної готовності викладачів здійснювати супровід здобувачів з ООП в освітньому процесі.

Список використаних джерел:

1. Терюханова М. Яка кількість людей з інвалідністю в Україні у 2024 році? *Факти*. 22 Жовтня 2024. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20241022-yaka-kilkist-lyudej-z-invalidnistyu-v-ukrayini-u-2024-roczii/> (дата звернення 11.02.2025).
2. Центр громадського здоров'я МОЗ України. Статистичні дані системи МОЗ. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/statdanMMXIX.html> (дата звернення 11.02.2025).
3. Міністерство освіти і науки України. Статистичні дані URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani> (дата звернення 11.02.2025).
4. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Студенти з особливими потребами URL: <https://kpi.ua/616-4> (дата звернення 11.02.2025).

5. Шумський О., Шумська О. Готовність викладачів ЗВО до реалізації інклюзивної освіти. *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Vol.1. No.4. Рр. 46-53.
6. Давиденко Г. Інклюзія у вищих навчальних закладах Європейського Союзу: монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 314 с.
7. Про затвердження професійного стандарту «Викладач закладу вищої освіти» URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vykladach-zakladu-vyshchoi-osvity1466> (дата звернення 11.02.2025).

Отримано: 18.03.2025

Юрій СЕРБАЛЮК

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8914-2261>

ЗМІНИ В СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто зміни у нормативно-правовій базі щодо надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Відзначено спрощення механізму надання соціальних послуг і збільшення їх доступності через отримання статусу екстрених соціальних послуг. Виявленні проблеми у наданні соціальних послуг.

Ключові слова: соціальні послуги, воєнний стан.

Актуальність теми. Проблема соціального захисту, соціального забезпечення загалом, та надання соціальних послуг, зокрема, викликає живий інтерес серед наукової спільноти. У довоєнний час цю проблематику розробляли Карлаш Ю., Наливайко І., Сімакова О., Смирнова І. та ін. На сучасному етапі, пов'язаному із запровадженням воєнного стану, необхідність внесення змін до системи соціального захисту досліджують Бражко О, Семигіна Т., Слосанська Г., Столярик О. та ін.

Мета публікації: виявити зміни в системі надання соціальних послуг в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Розв'язана Російською Федерацією збройна агресія проти України змінила плин мирного життя. Воєнні дії, ворожа окупація мали свої наслідком загострення соціальних проблем: біженці, внутрішньо переміщені особи, особи з інвалідністю, діти, що залишились без догляду батьків, особи похилого віку, які втратили годувальників, руйнація житла, втрата роботи і засобів до існування, сім'ї військовослужбовців, зростання кількості постраждалих від різних проявів життя в умовах війни тощо. Система соціального захисту потребувала не лише значного фінансового забезпечення, але й модернізації відповідно до реалій життя. Зокрема, потрібно було запровадити екстрений механізм надання соціальних послуг. У першу чергу це стосувалось, громадян, які знаходяться на територіях, наближених до зон ведення бойових дій та внутрішньо переміщених осіб.

Об'єм і перелік соціальних послуг, механізми їх надання визначенні нормативно-правовими актами: Закон України «Про соціальні послуги», Постанова КМУ «Про організацію

надання соціальних послуг», «Класифікатор соціальних послуг», затверджений наказом МОНУ № 429 від 23.06.2020 р.

Актуальними і затребуваними з перших днів широкомасштабного вторгнення стали такі соціальні послуги, як догляд вдома та стаціонарний догляд, надання притулку, консультування, соціальний супровід сімей з дітьми та інші [1].

Міністерство соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики) спрямувало свої зусилля на розвиток нових соціальних послуг для найвразливіших категорій населення.

До широкомасштабного вторгнення для отримання безкоштовної соціальної послуги особі потрібно було звернутися до Управління соціального захисту населення, яке мало проаналізувати потреби та направити таку особу до відповідного надавача послуг. На прийняття рішення щодо надання соціальних послуг відповідним структурам надається 10 робочих днів.

Після 24 лютого 2022 року стало зрозуміло, що часу на виконання всіх формальних процедур немає, і Мінсоцполітики ще на початку березня 2022 року розробило рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. У них йшлося про спрощення та оптимізацію процедури надання окремих соціальних послуг. Однією із ключових методичних порад місцевим органам влади було те, що замість застосування повної процедури (10 днів) рекомендувалось надавати соціальні послуги екстрено (кризово). Це скорочує необхідний термін для прийняття рішення до однієї доби з часу одержання відповідної заяви, звернення, повідомлення про необхідність надання допомоги особі.

У березні 2022 р. постанова КМУ від 16 березня 2022 р. № 294 внесла зміни у «Порядок надання соціальних послуг». Відповідно до них деякі види соціальних послуг можна було надавати як екстрені: стаціонарний догляд (створення умов для проживання; забезпечення харчуванням), паліативний догляд (допомога у вирішенні питань отримання знеболювання), догляд вдома, підтримане проживання (забезпечення проживання, розвиток та підтримка навичок самообслуговування та інших навичок, необхідних для самостійного проживання).

Згодом прийняли постанову КМУ від 7.05.2022 № 560, якою доповнено попередні зміни до Порядку. В результаті уточнено, що соціальні послуги можуть надаватися екстрено (кризово) у разі існування загрози життю чи здоров'ю особи та під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях. Окрім цього, до вже існуючих послуг, які надаються екстрено, під час воєнного стану додається ще 11 послуг, які раніше надавалися через процедуру застосування випадку.

Також 14 квітня 2022 року Верховна Рада України прийняла зміни до Закону України «Про соціальні послуги», якими спрощувала деякі норми для оптимізації надання соціальних послуг. Тепер збільшувались повноваження місцевих органів влади: їм надали можливості визначати особливості порядку організації та надання соціальних послуг на території відповідної громади у разі введення надзвичайного або воєнного стану. Визнано, що в період воєнного стану соціальні послуги надаються екстрено. Встановлено, що відшкодування збитків, завданих пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією надаються безоплатно особам незалежно від рівня їх доходів [2].

Загалом, зміни законодавства у сфері соціальних послуг були викликані повномасштабним вторгненням. Але вони не вирішили всіх проблем у цій сфері. Однією з них виділяють нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг. У 2022 році, за даними досліджень, в різних областях на одного надавача соціальних послуг могло припадати від декількох ти-

сяч осіб до кількох сот тисяч. Звичайно, це призводило до погіршення надання якості соціальних послуг.

Наступною визначається проблема, пов'язана з нестачею ресурсів, як людських, так і матеріального забезпечення (житлові приміщення, службовий транспорт, технічна апаратура). Водночас, згідно з дослідженнями Садрицької С., незважаючи на гостру нестачу соціальних працівників, оголошень про вакансії на такі посади небагато. Це пояснюється так званим феноменом «прихованих вакансій», коли за наявності вільних місць в організації інформація про них публічно не надається. З одного боку, таке може відбуватися в разі очікувань керівництва, що особа (наприклад, яка отримала статус ВПО) може повернутися назад на свою посаду. З іншого, така практика може мати певні корупційні мотиви, коли у керівництва є бажання працевлаштувати родича або знайомого. Також обов'язки відсутнього працівника можуть розподілятися між іншими працівниками (наприклад, особа може як координувати процес соціальних послуг, так і безпосередньо надавати їх) [3]. Ще важливою обставиною, що породжує проблему людських ресурсів – низький рівень оплати праці соціального працівника. Враховуючи суспільну важливість цієї роботи та фізичне навантаження, низькі зарплати не спонукають людей працювати у цій сфері.

Ще однією проблемою у сфері організації надання соціальних послуг є низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг. Хоча державна соціальна політика, запровадженням інституту соціального замовлення, спрямована на розвиток такої співпраці. Нажаль, не у всіх громадах використовується потенційний ресурс громадських об'єднань у вирішенні соціальних питань. Основними надавачами соціальних послуг в Україні залишаються підприємства державного або комунального підпорядкування.

Висновки. Зміни у системі надання послуг в умовах воєнного стану посилюють їх оперативність і роблять їх більш доступними для категорій населення, які найбільше постраждали внаслідок російського вторгнення.

Список використаних джерел:

1. Бражко О.В. Модернізація національної системи України соціального захисту населення в період воєнного стану. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 31. С. 31-34.
2. Про соціальні послуги: Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення 10.01.2025).
3. Садрицька С. Професійні компетентності соціальних працівників: зміна пріоритетів в умовах війни. *SOCIO PROSTIR*. 2022. № 12. С. 14–23.
4. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. Лабораторія законодавчих ініціатив. [Електронний ресурс]. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/soczialni-poslugy-v-umovah-vijny-novi-zminy-ta-vyklyky/> (дата звернення 15.01.2025).

Отримано: 18.03.2025

Алла СІМКО

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри логопедії та спеціальних методик
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6197-9086>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВПЛИВУ МОТОРИКИ І АКТИВНОСТІ ПСИХІКИ ДИТИНИ ВІД НАРОДЖЕННЯ ДО РОКУ

У публікації розглянуто особливості факторів, які впливають на моторний розвиток і активність психіки дітей від народження до року.

Ключові слова: новонароджений, моторні реакції, сенсорні процеси, фізичні та психічні можливості дитини.

Актуальність теми. Аналіз розвитку психіки як процесу переходу від її нижчих (простіших) до вищих (складніших) форм є одним з фундаментальних методологічних принципів у сучасній науці. Новонароджена дитина, як відомо, володіє обмеженим фондом безумовно-рефлекторних форм рухової активності, застосовуючи які і здійснює пристосування до навколишнього середовища. Не розглядаючи роботу м'язів, які забезпечують функціонування внутрішніх органів і систем, зазначимо, що для зовнішньої взаємодії зі світом, психічне відображення якого починає формуватися, важливе значення поряд зі смоктальним мають орієнтувальні і специфічно рухові рефлекси: хапання, опора, переступання та інші (А. Шинкарук, 2005). Перераховані вроджені форми поведінки регулюються спинномозковими і підкірковими нервовими центрами, що для цього достатньою мірою дозрівають до моменту народження, як і органи відчуттів.

Мета публікації: проаналізувати показники розвитку свободи психомоторної активності дитини на першому році життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. У порівнянні з новонародженими тваринами дитя людини залишається найбільш безпомічним щодо самостійного виживання протягом значно тривалішого проміжку часу. Відсутність різнобічної і жорстко детермінованої на генетичному рівні програми поведінки, з її чітко визначеними моторними діями та довготривалістю дозрівання організму на перший погляд обмежує як рухові можливості, так і активність психіки дитини. Іншими словами ми спостерігаємо в немовляти значну залежність від дорослого і малу здатність до рухової активності. Водночас завдячуючи складній будові нервової системи і описаному факту, дитина отримує надзвичайно важливу можливість засвоювати практично безмежну кількість умовних форм поведінки (А. Шинкарук, 2002). Тобто, нові моторні дії і особливості прояву активності психіки, якими оволодіває дитина відповідно до природно-фізичних і соціально-історичних умов життєдіяльності, виступають новими формами і видами її свободи, і ця можливість майже безмежного збільшення фонду набутих дій є найбільш суттєвою щодо забезпечення свободи людини на різних етапах її розвитку (А. Шинкарук, 2005).

За даними різних авторів, перші умовні рефлекси утворюються в малюка на 2-10-й день життя, тоді, коли орієнтувальні рефлекси проявляються в перші дні після народження. Проте потрібно зазначити, що мозок дитини спроможний утворювати умовні рефлекси навіть, якщо дитина народжується семимісячною. Тобто ми констатуємо тільки факт випередження орієнтувальних рефлексів появи умовних рефлексів, вважаючи його важливою умовою для формування всіх умовних форм поведінки.

Через два-три тижні дитина, лежачи на животі, починає підводити голову на дві-три секунди і, як правило, декілька разів повторює спроби. Спроможність піднімати і утримувати голову в зазначеному положенні є важливим показником початку онтогенетичного постнатального розвитку моторики і психіки дитини. Щодо лідерства аналізаторів порівняно з оволодінням глобальними соматичними рухами, то це означає, що нервова регуляція м'язової системи, яка забезпечує роботу органів відчуття, випереджає нервову регуляцію м'язової системи, що забезпечує рухи тулуба і кінцівок. І все ж від народження дитина наділена механізмами, які забезпечують керування позами і активними рухами кінцівок, що має позитивне значення для розвитку координації рухів. На складних рухах рук, які є невід'ємною частиною первинних форм пізнання, навчаються бачити по-людському очі. У місячної дитини можна зафіксувати слідкуючі рухи очей, які з часом удосконалюються (Л. Роговик, 2005).

Моторні реакції та побудова моделей взаємодії зі світом змінюють і форми взаємодії дитини з оточуючими, які значно розширюються. Послідовно виникають чотири сторони прояву спілкування: інтерес дитини до дорослого; емоційні прояви на адресу дорослого; ініціативні дії дитини, спрямовані на привертання уваги дорослого; чутливість дитини до ставлення дорослого (А. Сімко, 2014).

На другому-третьому місяцях життя в немовляти фіксується прояв комплексу поживання, специфічна емоційно-рухова реакція на появу знайомого дорослого.

У віці від 4 до 8 місяців скоординованість зорово-моторних дій ускладнюється. В системі цих рухів вже виокремлюють фазу попереднього слідкування за предметом, яка випереджує хапання об'єкта рукою. Можна також говорити про інтенсивне формування достатньо чіткого передбачення траєкторій руху предметів, що є зоровою і моторною формою антиципації (А. Сімко, 2014).

Наприкінці п'ятого та на шостому місяці життя прагнення свободи пересування проявляється в спробах повзти. Для здійснення цих рухів самостійного пересування необхідна вже скоординованість між роботою рук і ніг. Поступово дитина стає здатною не просто брати іграшки, які їй пропонує дорослий, а й ті, що лежать поряд. Це новий крок психічної активності дитини в освоєнні середовища, початок активного використання того, що пропонує середовище і що вона сама в змозі взяти від нього (А. Шинкарук, 2005).

У шість місяців дитина намагається сідати, а це вже перший самостійний «крок» до прямоходіння, до сприйняття світу з вертикального положення, що притаманне людині. Описане психомоторне новоутворення розширює обрії сприймання і укріплює м'язи тулуба. В цей же період дитина збільшує час гри з іграшками до 3-4 хвилин. Маніпулюючи останніми, вона «наштовхується» на різноманітні прояви властивостей предметного світу, що стимулює інтерес і підтримує зацікавленість до подальшої активності (Л. Роговик, 2005).

На четвертій стадії розвитку, від восьми до дванадцяти місяців, формуються довільні дії, в яких дитина досягає мети, долаючи перешкоди на своєму шляху, розділяючи ціль і засоби її досягнення. В спілкуванні спостерігається взаємодія дитини і дорослого, до якої перша активно закликає. В голосових проявах чітко фіксується лепет. Розвиток моторних можливостей дитини сприяє розвитку спілкування і створює передумови для формування мовлення (А. Шинкарук, 2002).

На 12 місяці життя малюк може самостійно пити з чашки. Для виконання цих дій потрібна зацікавленість, зосередженість уваги, елементарна кмітливість і певна координація рухів рук. Водночас з формуванням моторики немовляти, відбувається його емоційно-соціальний і гностичний розвиток.

Практика пересування дитини та звільнення рук від локомоторної функції сприяють розвитку глибини сприймання. В практичних діях діти наприкінці першого року життя вже можуть використовувати елементарні якості і відношення предметів, з якими діють. Ці перші ознаки мислення у формі сенсомоторного інтелекту надалі розвиваються в нерозривному зв'язку з мовленням (А. Сімко, 2014). На все нове і незвичне, відмінне від того, з чим дитина зустрічалася раніше, вона реагує поживавленням і орієнтувально-дослідницькою активністю.

Висновки. Отже, весь процес розвитку моторики дитини від народження до одного року нерозривно пов'язаний з формуванням психіки і є його невід'ємною складовою та рушійною силою. Кожне конкретне новоутворення в моторних можливостях немовляти сприяє зростанню активності його психіки, а збільшення можливостей психіки збагачує моторику дитини. Психомоторні новоутворення можна розглядати як сходинки зростання активності психіки немовляти і його свободи рухів. У свою чергу, кожна ступінь свободи рухів реалізується завдяки утворенню функціональних органів як тимчасових поєднань сил, що спрямовані на досягнення певної цілі. І насамперед, це поєднання в функціональних органах стосується моторики і психіки.

Список використаних джерел:

1. Роговик Л. Психомоторика дитини. Київ: 2005. 112 с.
2. Сімко А.В. Фізична реабілітація дітей з особливостями інтелектуального розвитку: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 136 с.
3. Шинкарук А.І. Розвиток моторики і психіки: проблема активності та свободи. Кам'янець-Подільський: 2002. 117 с.
4. Шинкарук А.І. Психомоторно-рівнева структура активності та свободи суб'єкта. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2005. 448 с.

Отримано: 18.03.2025

Руслан СІМКО

кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри загальної та практичної психології
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9147-9541>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ ДИНАМІКИ В НАУКОВІЙ ШКОЛІ К. ЛЕВІНА

У публікації здійснено теоретичний аналіз особливостей експериментального дослідження мотиваційної динаміки за цілісною (психомоторною) поведінкою людини в науковій школі К. Левіна.

Ключові слова: психомоторика, дія, акт, рівень домагань, незалежна змінна, залежна змінна.

Актуальність теми. Вивчення історії запровадження експериментального методу в психології є важливою складовою професійної підготовки психологів, що надає можливість їм зрозуміти експеримент як метод наукового пізнання, спрямований на встановлення причинно-наслідкових залежностей у спеціально створених умовах, які контролюються дослідником.

Розуміння етапів становлення експерименту в історії психології «озброює» майбутніх психологів не тільки знаннями, а також формує в них особливе мислення психолога-екс-

периментатора, що сприяє пошуку ефективних шляхів досягнення «чистоти» проведення експериментів в навчальній та науковій діяльності (Сімко & Шинкарьок, 2014).

Мета публікації: проаналізувати методики експериментального дослідження мотиваційної динаміки в науковій школі К. Левіна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Курт Левін (1890-1947) народився в Німеччині, навчався в Берлінському університеті. В 1914 році захистив у ньому докторську дисертацію з психології, а в 1926 році посів посаду професора, яку обіймав до 1933 р. Прихід в Німеччині до влади нацистів змусив його емігрувати до США. Вчений викладав у університеті Стенфорда, університеті Іова та очолював центр з вивчення групової динаміки при Масачусетському технологічному інституті.

Спочатку наукові погляди К. Левіна були близькі до гештальтпсихології. З часом він доповнив їх своїми здобутками, розробив цілісний підхід до аналізу поведінки людини та запропонував низку методичних прийомів експериментального вивчення мотивації, потреб, волі (Горбунова, 2005; Сімко & Шинкарьок, 2014).

Методика експериментального дослідження рівня домагань за Ф. Хоппе. За наукового керівництва К. Левіна був досліджений рівень домагань. Методика експериментального дослідження рівня домагань за Ф. Хоппе така.

✓ *«Незалежна змінна концептуальна»*– варіювання експериментатором складності мети (ступеня складності завдань) досліджуваного.

✓ *Незалежна змінна операційна*– збільшення або зменшення експериментатором часу на виконання окремих експериментальних завдань з метою сприяння успішному їх виконанню або спотворення результатів.

✓ *Стимульний матеріал:* завдання (12-18), що різняться рівнем складності, який позначений на зворотному боці карток і відомий досліджуваному з початку експерименту.

✓ *Залежна змінна концептуальна*– рівень домагань досліджуваного.

✓ *Залежна змінна операційна*– припинення або продовження діяльності досліджуваним залежно від успіху чи невдачі при виконанні попередніх завдань, а також від ступеня складності завдань, у виконанні яких досліджуваний досягнув успіху або зазнав поразки.

Результати експерименту:

1. Вибір завдання (за ступенем складності) залежить від успішного чи невдалого виконання попереднього, однак саме переживання успіху та невдачі залежить від ставлення людини до мети.

2. Досліджувані завжди починають працювати з певними домаганнями, які змінюються у процесі експерименту.

3. Сукупність домагань, які змінюються з кожним досягненням, Ф. Хоппе назвав «рівнем домагань» (Максименко & Носенко, 2002; Сімко & Шинкарьок, 2014).

Левін також виділив можливі варіанти динаміки поведінки та мотивації обстежуваних в експерименті та зробив загальні висновки.

1. Діяльність припиняється після успіху, якщо підвищити рівень домагань неможливо через досягнення межі можливого (коли виконано серію найскладніших завдань, або через структуру самого завдання).

2. Діяльність припиняється після ряду невдач, якщо втрачено найменша можливість досягти успіху.

3. Одиначний успіх після багатьох невдач призводить до припинення діяльності, якщо невдачі довели неможливість успіху за вищих рівнів домагань.

Переважаюча тенденція досліджуваних: краще вдовольнитися незначним успіхом, ніж припинити дію після невдач зберігши рівень домагань (Максименко & Носенко, 2002).

Методика експериментального дослідження феномена психічного перенасичення за А. Карстен. За наукового керівництва К. Левіна був досліджений феномен психічного перенасичення, який пов'язаний з концепцією системи напруження.

Для прикладу, методика А. Карстен.

«Мета: виявити можливості зберігання та відновлення спонукання.

✓ *Незалежна змінна концептуальна*— зниження рівня напруження в мотиваційній системі (сфері).

✓ *Незалежна змінна операційна*— тривале та монотонне завдання (наприклад, малювання квадратиків чи хрестиків).

✓ *Залежна змінна концептуальна*— зменшення спонукання (мотивації) до виконання дій (психічне перенасичення).

✓ *Залежні змінні операційні:*

- внесення варіацій завдання (зміна способу виконання, наприклад, розміру хрестиків);
- змінювання темпу роботи;
- поява «супровідних дій» (насвистування, постукування тощо).

Результати експерименту: згідно з моделлю К. Левіна, феномен перенасичення пояснюється тим, що рівень напруження в певній мотиваційній системі знижується і суб'єкт перекладається на інші завдання.

Примітка: коли через 20-30 хв. змінювалась установка та експериментатор формулював мету експерименту як «перевірку витримки», виникало переосмислення ситуації (інструкція спонукає до переосмислення) (Максименко & Носенко, 2002).

К. Левін керував дослідженням забування намірів (Г. Біренбаум), фрустрації (Т. Дембо) та інших феноменів мотиваційної динаміки (Максименко & Носенко, 2008; Киричук & Роменець, 1995). Застосована авторами методологія психологічного експериментального пізнання є актуальною і для сучасної науки.

Висновки. Отже, рівень домагань характеризує рівень досягнення, яке людина прагне реалізувати в майбутньому, цей рівень складності можна означити як ідеальну мету. Саме на основі переживання успіху або невдачі у конкретний момент часу після виконання певних попередніх дій суб'єкт здійснює вибір мети та складності наступної дії.

Список використаних джерел:

1. Горбунова В. В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: навчальний посібник. Житомир, 2005. 94 с.
2. Максименко С.Д., Носенко Е.Л. Експериментальна психологія (дидактичний тезаурус): навчальний посібник. Київ: МАУП, 2002. 128 с.
3. Максименко С.Д., Носенко Е.Л. Експериментальна психологія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 360 с.
4. Основи психології / За заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. Київ: Либідь, 1995. 632 с.
5. Сімко Р.Т., Шинкарук А.І. Історія експериментальної психології (від передумов до перших наукових шкіл): навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 136 с.

Отримано: 18.03.2025

Наталія СЛАВІНА

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та практичної психології

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3381-1291>

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ І ДЕФОРМАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

У статті здійснено теоретичний аналіз факторів, які впливають на розвиток емоційного «вигорання» і деформацію особистості практичного психолога.

Ключові слова: емоційне вигорання, особистість, практичний психолог.

Основними факторами негативного впливу трудового процесу на особистість практичного психолога є когнітивні, поведінкові, афективно-мотиваційні й інші стереотипи. Повноцінна професійна діяльність виражається в тім, що психолог як суб'єкт праці покликаний самостійно й творчо підходити до визначення й рішення професійних завдань; досягати результатів, що відповідають стандартам; уміти аналізувати й регулювати технологічні процеси тощо.

На розвиток синдрому «згорання» робить вплив й організаційний фактор. Його вплив пов'язане з тим, що робота може бути складною по змісту, але недостатньо організованою, не оцінюваною належним чином, а характер керівництва може не відповідати змісту роботи й т.д. Поширенню синдрому також сприяє невизначеність функцій, пропонує практичному психологу.

Істотну роль в «емоційному вигоранні» грає рольовий фактор. Ученими були проведені дослідження присвячені вивченню взаємозв'язку між рольовою конфліктністю, рольовою невизначеністю й «згоранням». Вони виявили, що це особливо проявляється в тих професійних ситуаціях, у яких загальні дії слабко погоджені, немає інтеграції зусиль, є присутнім конкуренція, тоді як результат праці залежить від злагодженості й скоординованості дій. Аналіз рівнів «згорання», проведений у двох різних групах, показав, що розподіл відповідальності й колегіальність у роботі обмежує розвиток синдрому «згорання», незважаючи на те, що робоче навантаження може бути істотно вище звичайної. Таким чином, появі синдрому «згорання» сприяє наявність рольового конфлікту в діяльності практичних психологів.

Наступним несприятливим фактором пов'язаним з ризиком виникнення емоційного вигорання в праці практичного психолога є професійні кризи, що неодноразово проявляються протягом всієї професійної діяльності, у тому числі й у високопрофесійних фахівців. Вони можуть виникати, наприклад, на початковому етапі професійної діяльності, при переході до суміжної спеціальності усередині професії, при необхідності перекваліфікації тощо. При кризі спостерігається зниження професійної самооцінки, може проявлятися відчуття вичерпаності своїх можливостей страх іти навіть на виправданий ризик, посилення захисних мотивів, зниження інтересу до подальшого чи росту, навпаки, прагнення зайняти місце, що не відповідає рівню своєї компетенції. Ризик виникнення «емоційного вигорання» особистості фахівця збільшується в таких випадках:

- монотонність роботи, особливо якщо її зміст здається сумнівним,
- вкладання в роботу більших особистісних ресурсів при недостатності визнання й позитивної оцінки;
- стругаючи регламентація часу роботи, особливо при нереальних строках її виконання;
- робота з «невмотивованими» клієнтами, що постійно пручаються зусиллям консультанта допомогти їм, і незначні, важко відчутні результати такої роботи,

- напруженість і конфлікти в професійному середовищі, недостатня підтримка з боку колег й їхній зайвий критицизм,
- нестача умов для самовираження особистості на роботі, коли не заохочуються, а придушуються експериментування й інновації,
- робота без можливості подальшого навчання й професійного вдосконалювання;
- недозволені особистісні конфлікти консультанта.

Деформація особистості – це зміни, що порушують цілісність особистості, що знижують її адаптивність і професійно-ефективне функціонування. Деформація є наслідком «вигорання», коли захисні механізми слабшають на стільки, що соціальний працівник не може протистояти згубним факторам і починається процес руйнування.

Освоєння особистістю професії неминуче супроводжується змінами в структурі її особистості, коли, з одного боку, відбувається посилення й інтенсивний розвиток якостей, які сприяють успішному здійсненню діяльності, а, з іншої, зміна, придушення або навіть руйнування структур, що не беруть участь у цьому процесі. Якщо ці професійні зміни розцінюються як негативні, тобто ті, які порушують цілісність особистості, що знижують її адаптивність і стійкість, то їх варто розглядати як професійні деформації.

У ході взаємодії із суб'єктом практичний психолог, використовуючи свою особистість як інструмент впливу на нього, якщо практичний психолог, часто прибігає до більше простих і діючих прийомів, у сукупності відомим як авторитарний стиль керівництва. У результаті в його особистості з'являються такі утворення, як повчальність, зайва самовпевненість, догматичність поглядів, відсутність гнучкості.

Характерно, що представники професії типу «людина – людина», що постійно працюють із людьми, у тому числі й соціальних працівниках, піддані небезпеки професійної деформації більше, ніж представники професій типів «людина – техніка», «людина – природа». Це викликано тим, що спілкування з іншими людьми обов'язково включає і їхній вплив на соціального працівника. Що відчуває емпатію й співпереживання клієнтові соціальний працівник як би приймає в себе особливості особистості свого партнера по діловому спілкуванню і його проблеми, що є небезпечним для його психічного здоров'я.

Сприйняття особистістю практичного психолога соціального світу й окремої людини багато в чому буде визначатися не тільки особистісним розвитком, але й у більшій мірі об'єктивними обставинами.

Особистісні стреси практичного психолога можуть бути викликані такими факторами, як ситуації зміни або втрати соціального статусу; ситуація втрати роботи; ситуація ризику; ситуації з екстремальними умовами; невизначені ситуації тощо.

Психологічне вивчення професійної діяльності тісно пов'язане із проблемами психології особистості. Точніше, тут доцільно говорити про взаємозв'язок: з одного боку, особливості особистості практичного психолога впливають на процес і результати професійної діяльності, з іншого боку, саме формування людської особистості в значній мірі відбувається в ході професійної діяльності й під її впливом.

Професійна діяльність людини багато в чому як би задає напрямок розвитку його особистості. Прихильники структурних концепцій вважають, що професійний розвиток – у значній мірі необоротний процес. Багаторічна участь людей у подібній діяльності, що часто супроводжується подібністю умов праці, побуту, спілкування, приводить до того, що формуються подібні особливості особистості. Експериментальні дослідження багато в чому підтвердили припущення, що кожна професія формує подібні інтереси, установки, риси особис-

тості, манеру поведінки, традиції й т.п. Негативним моментом стає можливість професійних деформацій особистості. Проблема деформації особистості практичного психолога мало вивчена, але незаперечний той факт, що особисті особливості людини будуть впливати на здатність протистояти різним ризикам у соціальній роботі, деформації самої особистості й «емоційному вигоранню», а з іншого боку, особливості діяльності практичного психолога можуть приводити до змін особистості.

Таким чином, аналіз літератури по проблемі вивчення факторів, що впливають на розвиток синдрому емоційного вигорання й, деформацію особистості фахівця, дозволяє зробити наступні **висновки**:

✓ можна виділити дві групи негативних факторів: об'єктивні (організаційною й рольові) – породжувані, умовою самої роботи або неправильною її організацією. Це, наприклад, перевтома, надмірна психологічна напруженість у роботі із клієнтами, негативний соціально-психологічний клімат у колективі та суб'єктивні – особливості особистості. Обидві групи зв'язані між собою;

✓ на розвиток «емоційного вигорання» і деформацію особистості фахівця в практичній психології впливає група особистісних, організаційних, рольових факторів, які діють у такому складному взаємозв'язку й взаємозалежності, що в кожному окремому випадку проорочити стовідсоткове виникнення емоційного вигорання практично неможливо. Звичайно причина «вигорання» – це комбінація шкідливих факторів, але індивідуальна ситуація професійного розвитку може збільшувати або згладжувати їхній вплив.

Список використаних джерел:

1. Зайчикова Т.В. Чинники прояву та передумови формування синдрому «професійного вигорання» у вчителів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*: збірник наукових праць. Київ, 2020. Вип. 11 (56). С. 57–56.
2. Малишева К.О. Синдром емоційного вигорання психолога-консультанта: психологічні чинники, профілактика та корекція: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2003, 16 с.

Отримано: 18.03.2025

Віталій СПИВАК

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри соціальної роботи

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-11843-562X>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДЕВІАНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ

В статті розглядаються теоретичні аспекти девіацій у підлітковому віці, соціально-педагогічні умови їх появи, визначаються основні принципи соціально-психологічної роботи з такими підлітками.

Ключові слова: соціально-психологічна робота, підліток, девіація, агресивність, профілактика.

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство переживає глибокі трансформаційні процеси у всіх сферах свого існування – в економіці, політиці, культурі, науці.

Швидко плинні зміни суспільних процесів породили низку негативних явищ і, в першу чергу, це позначається на дітях, підлітках і молоді.

Відповідно до запитів часу відбуваються кардинальні реформуючі процеси й у системі освіти. Перед психологічною службою, яка є органічною складовою і суттєвим важелем у забезпеченні процесів реформування освітянської галузі, ставляться нові задачі, орієнтовані на вирішення актуальних проблем суспільства. Зокрема, одним із основних завдань є орієнтація на соціально-психологічну профілактику негативних явищ в учнівському середовищі, превентивну освіту, профілактику девіантної і ризикованої поведінки підлітків.

Мета публікації полягає у вивченні особливостей соціально-психологічної роботи з учнями з «відхиленнями» у поведінці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання різних соціально-психологічних завдань, спрямованих на забезпечення умов формування всебічно розвиненої, інтелектуальної, духовно багатой, внутрішньо вільної та відповідальної особистості ускладнюється сьогоденні загостренням суперечностей, які супроводжують зламні періоди розвитку суспільства. Критичність соціально-економічної ситуації, крах старих але усталених суспільних цінностей, невизначеність молодого покоління в сенсі життя та відчуття невпевненості в майбутньому сприяють зростанню правопорушень, злочинності, поширенню девіантної поведінки.

Девіантна поведінка – це поведінка, що відхиляється від моральних норм людського існування, в різних формах соціальної патології. Ця поведінка виявляється у формі порушень чи злочинів. До девіантної поведінки також відносять відхилення від норми психічного здоров'я.

На соціально-психологічному рівні розуміння проблем відхилень у поведінці молоді, схильність до такої поведінки є своєрідним проявом внутрішнього стану особистості, що детермінується комплексом умов та факторів, які лише в певних умовах можуть бути причиною появи схильності до девіантної поведінки. У зв'язку з цим можна виділити ряд факторів, що детермінують появу відхилень у поведінці: недостатність чи відсутність позитивного контакту з батьками; індивідуально-психологічні особливості особистості (тип характеру, темпераменту, акцентуації, патохарактерологічні особливості) та її індивідуально-психологічні риси (стійкість до психічних перевантажень, стресів, слабка пристосованість до нових ситуацій, конфліктів, депресивності, заниженої самооцінки, імпульсивність; негативний, соціально-психологічний статус в колективі, який істотно впливає на самосвідомість і поведінку; недостатність переконливої, доступної інформації про наслідки наркотизації, токсикоманії, алкоголізму та ін.; типові реакції поведінки (захоплення, групування з однолітками, імітації, компенсації, реакція поведінки, що обумовлена формуючими сексуальними потягами підлітків); негативна молодіжна субкультура; стрес та інформаційні перевантаження; незайнятість та відсутність стійких пізнавальних інтересів особистості.

З метою успішної розробки системи заходів, спрямованих на попередження відхилень у поведінці молоді людини, необхідно чітко визначити, який саме фактор і у співвідношенні з якими умовами відіграє роль чинника девіантної поведінки, а також визначити особливості особистості, на яку буде здійснювати профілактичний вплив.

Прогресуюча тенденція безперервного росту різних проявів девіантної поведінки, їх об'єктивність ставлять перед суспільством, конкретною соціальною службою і соціальним педагогом в якості основних форм, методів та технологій роботи з дезадаптованими підліт-

ками, концентрацію зусиль, спрямованих на реабілітацію та попередження відхилень від соціальних норм, тобто усунення умов, що здійснюють негативний вплив на вчинки та дії молодшої людини [1].

Відповідно до структури профілактичної діяльності соціальним педагогом розробляються форми та методи роботи з підлітками, молоддю.

У підлітковому віці дорослі втрачають свій вплив на дитину і все більшого значення для неї набувають стосунки з оточенням, з формальною й неформальною групами. Тому основний акцент роботи – робота з групою, яка включає: профілактику причин та наслідків девіантної поведінки; організацію вільного часу дитини; антиалкогольне, антинаркотичне виховання, формування міцних установок на здоровий спосіб життя; виховання, просвітницьку роботу з педагогічним колективом; посередницьку роботу; подолання соціально-психологічної запущеності підлітків.

Психолог першочергово вирішує питання формування позитивної життєстійкості особистості, що сприяє розширенню у школярів знання про оточуючий світ; розумінню власної людської сутності та визначенню свого місця у суспільстві; навчанню людини раціонально використовувати час, звільнивши місце для роздумів і розумної оцінки важливості і значущості події, власної поведінки, особистісного вибору; вихованню уміння особистості правильно визначати власні можливості, володіти собою у будь-якій ситуації; вихованню у людини вміння раціонального вибору доцільних шляхів вирішення складних життєвих ситуацій соціально виваженими способами.

Серйозною та важливою формою роботи психолога з учнями є виявлення категорії підлітків, які схильні до девіантної поведінки. Вона проводиться з кожним учнем окремо. Психолог діагностує ознаки, які свідчать про потяг підлітків до наркотиків чи алкоголю. Ця форма профілактичної роботи проявляється у низці наступних фаз: фаза спостереження (виявлення чогось незвичайного у поведінці учня); фаза виявлення відхилення; фаза тлумачення проблеми; фаза впевненості у правильності діагнозу; бесіда з учнем [2].

Висновки. Робота психолога є необхідним і важливим компонентом шкільної політики. На спеціаліста лягає велика відповідальність при здійсненні профілактичної роботи у середовищі підлітків. Ця робота буде ефективною лише за умови високої професійності, відповідальності фахівця, а також за умови різностороннього впливу на особистість учня, сукупності таких форм та методів роботи, які будуть виховувати активну, самостійну особистість, що добровільно відмовиться від негативних форм поведінки і буде прагнути розвивати свої здібності, реалізовувати власні можливості.

Список використаних джерел:

1. Голованова Т.П., Гапон Ю.А. Волонтерство в соціальній роботі як феномен цивілізованого суспільства. Запоріжжя, 1996. 240 с.
2. Лютий В.П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навч. посібник. Київ: Академія праці та соціальних відносин, Християнський дитячий фонд. 2000. 398 с.

Отримано: 18.03.2025

Сергій СТАРИК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-6972-0776>

ОСОБЛИВОСТІ ОПАНУВАННЯ ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИМИ ТЕХНОЛОГІЯМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО СЕРЕДОВИЩА

У науковій публікації проаналізовано особливості опанування учнями з особливими освітніми потребами інформаційно-комунікаційними технологіями.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології; інклюзивне освітнє середовище; учні з особливими освітніми потребами.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в інклюзивне освітнє середовище забезпечує доступ учнів з особливими освітніми потребами до передових інформаційних технологій, стимулює розвиток самостійного навчання, робить освітній процес більш цікавим, змістовним та ефективним.

Особливості опанування учнями з особливими освітніми потребами інформаційно-комунікаційними технологіями та їх впровадження в інклюзивне освітнє середовище вивчали І. Єсікова, Ю. Запороженко, О. Качуровська, Ю. Носенко, с. Чупахіна, М. Turner-Smith, S. Aitkenta іт.

Успішне опанування інформаційно-комунікаційними технологіями дітьми з особливими освітніми потребами може бути пов'язане з низкою труднощів, зокрема необхідністю врахування індивідуальних потреб дитини, недостатньою доступністю спеціалізованого обладнання та програмного забезпечення, кваліфікацією педагогів у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій в інклюзивній освіті.

І. Єсікова вважає, що «у навчанні дітей з особливими освітніми потребами найбільш ефективним є поєднання дистанційної та традиційної форми навчання, яка реалізує індивідуально-диференційований підхід та сприяє розвитку дослідницьких і цифрових навичок, які є актуальними при сучасних потребах ринку праці» [2, с. 68].

О. Дмитрієва, О. Чопік [1] за результатами проведеного дослідження звертають увагу на те, що учні з порушенням інтелектуального розвитку не використовують отримані знання і вміння з уроків інформатики у практичній діяльності, а під час підготовки домашнього завдання дуже рідко користуються цифровими засобами.

С. Чупахіна вивчала психофізіологічні особливості опанування учнями з порушеннями інтелектуального розвитку інформаційно-комунікаційними технологіями. Так, як раціональне використання інформаційних технологій залежить від професійної компетенції педагога, автором запропоновано ряд рекомендацій для організації інклюзивного інформаційного освітнього середовища, а саме:

- має бути підготовка вчителів інклюзивної освіти, супервізія фахівцями (корекційними педагогами та спеціальними психологами);
- в молодших класах з інклюзивною формою навчання призначати вчителем початкових класів фахівця зі спеціальною освітою (корекційного педагога);

- в організацію, зміст і навчально-виховну роботу закладу загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання необхідно включити базові положення спеціальної дидактики, спеціальні методики та корекційні технології, які застосовуються у спеціальній школі для дітей з інтелектуальними порушеннями;
- збільшити кількість спеціалізованих навчальних комп'ютерних програм для розв'язання навчальних та корекційно-розвиткових завдань дітьми [4].

Для успішного застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні дітей з особливими освітніми потребами, в умовах інклюзивного освітнього середовища, педагог повинен:

- швидко освоювати нові технології та програми;
- адаптувати їх до різних умов та індивідуальних потреб дітей;
- постійно вдосконалювати свої цифрові навички;
- бути вмотивованим до професійного саморозвитку [3].

Отже, для успішного опанування учнями з особливими освітніми потребами інформаційно-комунікаційними технологіями необхідно адаптувати технологію до категорії порушення, використовувати спеціалізоване програмне забезпечення та обладнання, що враховуватиме індивідуальні потреби кожної дитини, забезпечити фізичну доступність, створити інтерактивні та цікаві навчальні матеріали, підвищити кваліфікації педагогів. Подальшого вивчення потребує питання готовності до впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в роботі з дітьми з інтелектуальними порушеннями педагогів.

Список використаних джерел:

1. Дмитрієва О.І., Чопік О.В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні старшокласників з порушеннями інтелектуального розвитку. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Том 86. № 6. С. 30–51. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/issue/view/115>
2. Єсікова І.В. Дидактичні умови використання ікт в інклюзивному середовищі закладів загальної середньої освіти. *Open educational e-environment of modern University*. 2021. № 11. С. 62–70. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/2414-0325.2021.115>
3. Михальська С., Старик С., Докучина Т. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. Том 11, № 10. С. 101-105. DOI: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol11i10-015>
4. Чупахіна С.В. Психофізіологічні особливості опанування учнями з інтелектуальними порушеннями інформаційно-комунікаційними технологіями. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2020. Т. 162. № 6. С. 156-166.

Отримано: 18.03.2025

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

У статті висвітлені основні фактори, що впливають на ранній мовленнєвий розвиток. Серед усіх соціальних факторів особливу увагу акцентовано на умовах родинного виховання, впливі сім'ї на стимуляцію та активний розвиток різних видів комунікації.

Ключові слова: сім'я, мовленнєвий розвиток, комунікація, ранній вік.

Актуальність теми. Важливим фактором соціалізації особистості є сім'я. Основна функція сім'ї – це забезпечення фізичного та емоційного розвитку, пізнавальних здібностей та потенціалу дитини, можливості його подальшого розвитку. Сім'я забезпечує дітям безпеку, закладає передумови формування ціннісних орієнтацій особистості та засвоєння основних соціальних норм. Для дитини, в тому числі мовленнєвих. Для дитини раннього віку дім є тим первинним середовищем, яке істотно впливає на їхній фізичний, розумовий і мовленнєвий розвиток. Багато дослідників вважають сім'ю природним середовищем первинної соціалізації дітей, а також її матеріальною та емоційною підтримкою. Розвиток малюка відбувається за спеціально створених родинною умов, які кожна сім'я визначає сама. Ці умови в житті дитини передусім створюють батьки – вони перші, основні вихователі та вчителі. Ранній вік дитини виконує важливу роль у її загальному розвитку. Основи здоров'я та інтелекту дитини закладаються в ранньому дитинстві через засвоєння зразків загальної та мовленнєвої поведінки, через збагачення і засвоєння такого досвіду. Цей етап унікальний ще й тим, що швидкий фізичний і розумовий розвиток дитини потребує особливої уваги батьків, лікарів, педагогів [2].

Метою статті є висвітлення впливу соціальних факторів на розвиток комунікації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавства України сім'я є природним середовищем і матеріальною опорою для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного та соціального розвитку дитини і несе відповідальність за створення для цього належних умов. Кожен з батьків однаково відповідає за навчання, розвиток та виховання своєї дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право та обов'язок виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, поважати її гідність, готувати її до самостійного життя [4]. Дуже часто буває, що сторонні особи мають кращий вплив, ніж батьки. Інколи ж трапляється і таке, що поведінка дитини з батьками стає більш негативною аніж з кимось іншим. Таке відбувається через зниження авторитетності батьків. Тому важливо розуміти, що в цьому випадку недолік саме у батьківській моделі поведінки та у стилі виховання. Авторитет батьків – один із найважливіших елементів в успішному вихованні дітей, виникненні бажання комунікувати та отримувати від спілкування корисну інформацію та емоційне задоволення. Роль батьківського авторитету полягає в усвідомленні дитиною певних аспектів, тобто елементарним прикладом може бути мовленнєва взаємодія – значно швидше можна досягнути поставленої мети, використовуючи вказівні жести і мовленнєвий супровід ніж просто жест. Мовленнєвий розвиток важливий етап у становленні особистості і побудова мовленнєвого авторитету дорослого на таких основах як авторитет підкупу, авторитет придушення, авторитет віддалення є не дуже дієвими.

Авторитет підкупу – слухняність купується подарунками або ж обіцянками, за хорошу поведінку «платять» дітям за встановленою таксою, заявляють: якщо будеш слухатися, говорити зі мною – куплю іграшку, велосипед, гаджет та ін. Авторитет придушення – батьки завжди у поганому настрої, часто хапаються за пасок, за кожну провину дитина отримує покарання, батьки таким чином домінують над дитиною, як наслідок – дитина старається бути непомітною, якомога менше говорити і діяти. Авторитет віддалення – батьки тримають дітей на відстані, все роблять окремо від них, не створюють ситуації для наслідування, обмежують активне спілкування. У батька і матері своє життя, а у дітей – своє. Не менш шкідливим є так званий авторитет доброти – батьки дозволяють дітям абсолютно все, стараються уникати будь-які конфлікти, готові відмовитись від усього, аби все було добре, не створюють умов для активного спілкування, а стараються вгадати бажання своїх дітей [3]. Завжди потрібно пам'ятати, що діти найчастіше наслідують власних батьків у поведінці та перебирають їх звички до комунікації. Тому, якщо у дитини недостатньо сформовані навички комунікації, вона проявляє агресію, недотримує обіцянок, недотримується графіку користування гаджетами, вередує, істерить.

Домовленнєвий період відіграє дуже вагомую роль у засвоєнні і розвитку мовлення та становленні пізнавальних процесів. Батьки часто не усвідомлюють, чим ж він такий важливий, бо вважають, що якщо малюк ще мовчить, то навіщо з нею розмовляти. Тому причиною багатьох ускладнень в розвитку дитини може бути неповноцінне спілкування батька та матері із нею [1]. Найбільш відповідальний за розвиток період в житті дитини це період від народження до 3 років, в цей час формується особистість малюка, розвивається мовлення та моторні функції. Раннє виявлення порушень мовлення має особливе значення для подальшого повноцінного розвитку. І якщо у дитини уже наявне певне порушення, то у ранньому віці корекційна допомога може мати набагато швидший та позитивніший ефект. Батьки часто не розуміють, а як так сталося, що їх дитина погано розмовляє.

У виникненні мовленнєвих порушень велику роль відіграють специфічні умови, які можуть або сприяти, або перешкоджати розвитку мовлення. Наприклад, якщо у дитини виникає заїкання внаслідок психічної травми, то така травма розглядається як зовнішня причина. Однак сприятливі умови, такі як соматична ослабленість дитини, підвищена нервово-психічна збудливість або залишкові явища раннього органічного ураження центральної нервової системи, можуть також впливати на виникнення заїкання. У певних випадках один і той самий фактор може виступати і як причина, і як умова. Наприклад, вік дитини, коли мовлення найбільш активно розвивається, у поєднанні з підвищеною нервовою збудливістю, може стати причиною виникнення заїкання.

Основою для вивчення етіології мовленнєвих розладів є еволюційно-динамічний підхід, що враховує діалектичну єдність біологічного і соціального чинників у формуванні психіки. Розвиток мовленнєвої діяльності дитини залежить від ступеня зрілості її центральної нервової системи та особливостей взаємодії із зовнішнім світом.

Для нормального розвитку мовлення важливо, щоб спілкування було емоційно насиченим та стимулювало дитину до активної взаємодії. Простого прослуховування звуків з радіо або телевізора недостатньо; необхідне пряме спілкування з дорослими в контексті наочно-ігрової діяльності, яка є провідною на певних етапах розвитку. Зміна форм спілкування між дитиною та дорослими також є важливим стимулом для розвитку мовлення. Наприклад, перехід від емоційного спілкування, характерного для першого року життя, до наочно-дієвого

у віці 2-3 років стимулює розвиток мовлення. Відсутність такої зміни може спричинити затримку в мовленнєвому розвитку.

Накопичення вражень через ігрову діяльність також сприяє засвоєнню нових слів і їхніх значень, що є передумовою для нормального мовленнєвого розвитку. Небажані зовнішні умови, такі як відсутність емоційно позитивного оточення або надмірний шум, можуть негативно впливати на цей процес.

Мовлення розвивається шляхом наслідування, тому такі порушення, як нечітка вимова, заїкання або порушення темпу мовлення, можуть бути наслідком наслідування мовленнєвих моделей дорослих. Психічні травми також можуть бути причиною мовленнєвих порушень. Страх, переживання через розлуку з близькими або тривала психотравмуюча ситуація в сім'ї можуть затримати розвиток мовлення. У деяких випадках такі травми призводять до виникнення специфічних мовленнєвих розладів, таких як мутизм або невротичне заїкання.

Функціональні порушення мовлення можуть виникати також унаслідок несприятливих впливів на організм дитини: фізична ослабленість, внутрішньоутробна незрілість або захворювання внутрішніх органів (наприклад, рахіт чи порушення обміну речовин) також сприяють появі мовленнєвих порушень.

Висновки. Таким чином, будь-яке загальне або нервово-психічне захворювання дитини раннього віку часто супроводжується порушенням мовленнєвого розвитку. Створення сприятливого мовленнєвого середовища: забезпечення активного спілкування, читання книжок, співпраці з дитиною, спонукають до формування комунікативних навичок. Регулярна комунікація з дитиною також надзвичайно важлива, батьки та родичі повинні активно спілкуватися з дитиною, задавати запитання, реагувати на її спроби виразного мовлення, стимулювати її мовленнєвий розвиток. В повсякденному оточенні дитини має бути місце для мовних ігор та активностей. За потреби варто звертатися по консультативну чи корекційну допомогу до вчителя-логопеда чи спеціаліста з раннього втручання.

Вплив родинного спілкування на розвиток мовлення дитини у ранньому віці є важливою і насправді дуже розповсюдженою проблемою. Сім'я – одна із найважливіших складових, яка допомагає формувати мовлення дитини, і тому, батьки повинні бути свідомі та відповідальні щодо своєї ролі в цьому процесі.

Список використаних джерел:

1. Гарилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. 200 с.
2. Oleksiy Havrylov, Oksana Tkach, Nataliya Havrylova, Oksana Konstantyniv. Training and correction of infants with perinatal pathology. *Materials 11th annual International Conference of Education, Research and Innovation, Seville (Spain)*. 2018. 8540 pp.
3. Константи́нів О., Ткач О. Особливості розробки комунікативного паспорту як засобу формування комунікативної взаємодії у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: збірник наукових праць / за ред. М. Шеремет, О. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2023. Вип. 21. С. 61-74.
4. Конопляста С.Ю. Логопсихологія: навч. посіб. Київ: Знання, 2010. 294 с.

Отримано: 18.03.2025

Оксана ЧАЙКОВСЬКА

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної та практичної психології
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0799-4987>

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглядаються теоретичні аспекти формування стресостійкості у майбутніх психологів. Визначено ключові чинники, що впливають на розвиток стресостійкості.

Ключові слова: стресостійкість, майбутні психологи, психологічні умови, методи саморегуляції.

Актуальність теми. Формування стресостійкості у здобувачів вищої освіти є надзвичайно важливим у сучасних умовах, коли рівень психологічного навантаження зростає через соціальні, економічні та політичні виклики, зокрема воєнні дії в Україні. Майбутні психологи працюватимуть із людьми, які переживають кризові ситуації, травми, емоційне виснаження, тому їхня власна здатність протистояти стресу є ключовим чинником професійної ефективності.

Мета публікації –здійснити теоретичний аналіз стресостійкості як складової самозбереження психічного здоров'я майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема стресостійкості майбутніх фахівців досліджувалася в працях таких науковців, як О. Кокун, М. Корольчук, В. Крайнюк, О. Лозгачова, Т. Серета, Ю. Щербатих та інших.

Багато вітчизняних і зарубіжних науковців досліджують проблему формування психологічної стійкості особистості до стресових чинників навколишнього середовища. Водночас аналіз наукових джерел свідчить про недостатню увагу до питання формування стресостійкості саме у здобувачів вищої освіти в сучасній науково-психологічній літературі.

Стресостійкість – це комплексна характеристика особистості, що поєднує емоційні, вольові, інтелектуальні та мотиваційні аспекти психічної діяльності. Згідно з О. Апанович, психологічна стійкість проявляється у здатності долати труднощі, зберігаючи віру в себе, впевненість у власних силах і можливостях, а також у вмінні ефективно здійснювати психічну саморегуляцію [1].

Стійкість до стресу, за даними В. Корольчук, визначається як здатність людини зберігати працездатність, адаптивний потенціал та психоемоційну рівновагу в умовах впливу стресових факторів. Вона включає підтримку необхідного рівня адаптації до екстремальних умов, професійних викликів, соціального середовища та міжособистісних відносин. Стресостійкість також забезпечує можливість успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей і збереження фізичного та психічного здоров'я. Вона є показником здатності протистояти виснаженню, спричиненому тривалим перебуванням у напружених і значущих ситуаціях [4].

Стресостійкість особистості має складну багаторівневу природу та формується під впливом як зовнішніх умов, так і індивідуальних рис людини.

Науковці відзначають, що стресостійкість студентів залежить від таких чинників, як уміння вирішувати проблеми та позитивне ставлення до майбутнього; підтримка й схвалення з боку оточення; індивідуально-психологічні особливості, зокрема впевненість у собі, активність і оптимізм; а також задоволеність обраною професією та сприятливий емоційний фон [2].

Л. Потапук наголошує, що для збереження та відновлення психічного здоров'я студентів, забезпечення їм психологічної та емоційної підтримки, а також підвищення їхньої стресостійкості необхідно шукати ефективні підходи, методи й технології навчання у закладах вищої освіти. Вдало обрані педагогічні інструменти сприятимуть зміцненню стресостійкості студентів, розвитку їхньої здатності адаптуватися до стресових ситуацій, а також створять умови для осмислення й прийняття зміненої реальності [5].

У процесі тренінгу, спрямованого на розвиток стресостійкості, Г. Ришко рекомендує приділяти особливу увагу психологічним методам саморегуляції. Адже навички саморегуляції є важливим внутрішнім ресурсом особистості для подолання стресових ситуацій. Методи психічної саморегуляції допомагають змінити сприйняття життєвої ситуації, що сприяє покращенню емоційного стану та відновленню ефективного функціонування організму [6].

На думку І. Каськова, формування стресостійкості студентів в умовах негативного впливу навколишнього середовища базується на таких чинниках, як соціальна підтримка, психологічна компетентність особистості, а також використання особистісних, фізичних, інформаційних, інструментальних і матеріальних ресурсів. Крім того, значущими є методи психічного тренування та імітаційного моделювання [3].

Висновки. Отже, формування стресостійкості у майбутніх психологів є важливим аспектом їхньої професійної підготовки, оскільки ефективна допомога клієнтам вимагає здатності зберігати емоційну рівновагу, самоконтроль і адаптивність у стресових ситуаціях. Аналіз психологічних умов розвитку стресостійкості показує, що ключову роль відіграють такі чинники, як рівень емоційного інтелекту, розвиток когнітивної гнучкості, сформованість навичок саморегуляції та психологічної самодопомоги. Створення сприятливих психологічних умов у процесі професійної підготовки сприяє розвитку стресостійкості майбутніх психологів, що є необхідною умовою їхньої ефективної діяльності у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Апанович О.О. Теоретико-методологічні особливості психологічної стійкості. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2011. № 8. С. 167–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2011_8_21
2. Богданов С., Залеська О. Психосоціальна підтримка в кризовій ситуації: методичний посібник для педагогів. Київ: Пульсари. 2018. 76 с.
3. Каськов І. Теоретичні аспекти формування стресостійкості студентів ВНЗ до негативних чинників навколишнього середовища. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. Вип. 54(1). С. 104–113. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/199348>
4. Корольчук В.М. Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2013. Вип. 14 (1). С. 152–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14%281%29_22
5. Потапук Л.М. Особливості формування стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. Вип. 2. С. 34–38. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/206>
6. Ришко Г.М. Психологічна технологія розвитку і підтримки стресостійкості особистості науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Київ: Вид-во «Фенікс», 2014. Т. XII. Психологія творчості. С. 86–93.

Отримано: 18.03.2025

Олена ЧОПІК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1521-6202>

РОБОТА З БАТЬКАМИ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті розкрито особливості співпраці фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами з батьками дошкільників з нормотиповим розвитком в умовах інклюзивного закладу.

Ключові слова: вихователі, батьки дошкільників з нормотиповим розвитком, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивний заклад дошкільної освіти.

Актуальність теми. Важливою умовою навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного закладу дошкільної освіти є підготовка дітей з нормотиповим розвитком до позитивного сприймання ровесників з особливими освітніми потребами. Звичайно, вагомого значення набуває робота з батьками дошкільників з нормотиповим розвитком, оскільки їхнє ставлення до інклюзивної освіти, зокрема, до дітей з особливими освітніми потребами, впливає на формування товариських стосунків дітей у групі.

Особливості співпраці педагогів закладу дошкільної освіти з батьками дітей висвітлено у працях Т. Алексеєнко, Т. Бабюк, Н. Каньоси, С. Кампов, О. Кононко, Н. Лященко, Л. Поздняк та інших. Питання співпраці з батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами, досліджували такі науковці, як М. Бевзюк, М. Буйняк, З. Борисенко, А. Висоцька, О. Галян, Т. Ілляшенко, Т. Жук, С. Миронова, С. Михальська, А. Шевцов, Д. Шульженко та інші. Проблема впливу батьків дошкільників з нормотиповим розвитком на формування позитивних взаємин дітей в інклюзивній групі у літературі висвітлена недостатньо, що й обумовило вибір теми нашого дослідження.

Метою дослідження є підкреслити вагомість співпраці фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами з батьками дошкільників з нормотиповим розвитком в умовах інклюзивного закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роботу з батьками дошкільників з нормотиповим розвитком можуть організовувати фахівці команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Наприклад, вихователь, практичний психолог, вчитель-дефектолог, соціальний педагог, асистент вихователя.

Доцільно просвітницьку роботу з батьками дітей з нормотиповим розвитком проводити ще перед вступом дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивну групу. Як зазначає С. Миронова [1, с. 47], перешкодою на шляху впровадження інклюзивної освіти є недостатність знань, упередженість батьків дітей з нормотиповим розвитком щодо проблем дітей із особливими освітніми потребами, а також неготовність батьків до навчання їхніх дітей в умовах інклюзивного закладу. Тому фахівцям важливо донести батькам, що наявність у групі дітей із особливими освітніми потребами не зашкодить їхнім дітям, а навпаки сприятиме вихованню в них таких позитивних якостей, як людяність, доброта, співчуття, співпереживання тощо.

З метою формування толерантного та гуманного ставлення батьків до дітей з особливими освітніми потребами, позитивного ставлення загалом до інклюзивної освіти можна використовувати різноманітні форми співпраці фахівців команди психолого-педагогічного супроводу і батьків дітей з нормотиповим розвитком.

Наведемо орієнтовну тематику і зміст різних форм роботи з батьками:

- 1) виступи членів команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами на батьківських зборах на теми: «Роль батьків у вихованні у дітей морально-етичних норм», «Приклад батьків – основна умова успішного виховання культури поведінки дітей», «Вплив батьків на розвиток міжособистісних взаємин дітей у інклюзивній групі», «Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей з особливими освітніми потребами»;
- 2) вечори питань і відповідей на теми: «Сутність інклюзивної освіти», «Вплив сімейного виховання на формування товариських стосунків у інклюзивній групі»;
- 3) дискусія на тему: «Умови забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату в інклюзивній групі»;
- 4) круглий стіл: «Всі ми різні – всі ми рівні» тощо.

Батьки дітей з нормотиповим розвитком не завжди знають, як можна доступно пояснити своїй дитині особливості психофізичного розвитку ровесників з особливими освітніми потребами. На думку О. Шадюк, перегляд наступних короткометражних мультфільмів допоможе батькам вирішити цю проблему: «Скарлет» (історія про дівчинку без ноги, яка відчувала свою несхожість, від чого дуже страждала); «Про Дмитрика» (історія про хлопчика з ДЦП та дівчинку, яка з ним подружилась завдяки добрим порадам її мами); «Тамара» (історія про дівчинку, яка не чує та не може говорити, проте вона має прекрасне відчуття ритму, гарну пластику та величезне бажання стати балериною); «Вальсовий дует» (історія про талановитих дівчаток-сіамських близнюків, які гарно грають на фортепіано); «Мотузки» (історія про хлопчика із ДЦП та дівчинку, яка йому допомагала в класі); «Подарунок» (історія про хлопчика без ноги, якому подарували щеня без однієї лапки); «Соловейко з одним крилом» (історія про солов'їну сім'ю, в якій народилось пташеня з одним крилом) [3, с. 236–237].

Вихователям важливо також проводити різні заходи з метою згуртування батьківського колективу, обговорення проблем щодо виховання дітей, що позитивно впливатиме і на емоційний стан батьків дітей з особливими освітніми потребами. Оскільки вони відчуватимуть підтримку батьків дітей з нормотиповим розвитком і більше віритимуть в успішність інклюзивного навчання своїх дітей. Відповідно батьки дошкільників з особливими освітніми потребами позитивно налаштовуватимуть своїх дітей на налагодження товариських взаємин з ровесниками з нормотиповим розвитком.

Доцільними будуть заходи, в яких братимуть участь і діти, і батьки. Це сприятиме формуванню товариських стосунків усіх дітей у групі, позитивному налаштуванню до дітей з особливими освітніми потребами, усвідомленню батьками нормотипових дітей важливості включення цих дітей у систему інклюзивної освіти.

Висновки. Від злагодженої роботи фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами і батьків дітей з нормотиповим розвитком у

значній мірі залежить успішність адаптації і навчання дошкільників з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивної освіти.

Список використаних джерел:

1. Миронова С.П. Нова українська школа: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах: навчально-методичний посібник. Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.
2. Теорія та методика співпраці закладів дошкільної освіти з родинами: навчально-методичний посібник. / авт.-упор. Н.Г. Каньоса, Т.Й. Бабюк. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 407 с.
3. Шадюк О. Співпраця вихователів ЗДО та батьків, що виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Інноватика у вихованні*. 2022. Вип. 16. С. 233-238.

Отримано: 18.03.2025

Дар'я БАНОВСЬКА

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-0786-3307>

ПРОБЛЕМА ЛІНГВІСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ АВТОХТОННИХ УКРАЇНСЬКИХ МІТОЛОГЕМ

У роботі проаналізовано лінгвістичні класифікації мітологем. Запропоновано оптимальне комбіноване групування автохтонних українських мітологем за трьома рівнями.

Ключові слова: класифікація мітологем, лінгвістика, мітологем, оніми, поліпарадигмальний підхід.

Природа мітологем, їх утворення, структура й функціонування понад два століття знаходяться в спектрі наукових зацікавлень дослідників різних галузей. Лінгвістичні студії часто є інтегральними й поєднують літературознавчі, психологічні, культурологічні, етнографічні, філософські та інші парадигми. Мовознавці звертаються до різних підходів (поліпарадигмального, структурного, гносеологічного релятивізму, функціонального, лінгвосеміотичного, лінгвофольклористичного, компаративного та інших), що призводить до неоднозначності, множинності варіантів, десистематизації та неможливості вироблення універсальних методологічних і методичних баз.

Актуальність теми. У сучасних дослідженнях побутує безліч варіантів систематизації мітологем. Лінгвісти використовують як власне мовознавчі підходи (ономастичний, дериваційний, морфемний, етимологічний, стилістичний, синтаксичний, семіотичний тощо), так і запозичують критерії групування з інших наук. Сьогодні немає універсальної моделі класифікації. Актуальним є питання систематизації автохтонних українських мітологем, оскільки радянські чи іноземні варіанти в дослідженнях із українським ілюстративним матеріалом не можуть бути застосовані.

Метою публікації є аналіз існуючих класифікацій і спроба вироблення системи оптимального, з лінгвістичного погляду, групування автохтонних мітологем, використаних у сучасних художніх текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Популярною серед лінгвістів є ономастична класифікація мітологем за денотативно-номінативною ознакою (праці С. Єрмоленко, О. Карпенко, В. Німчука, М. Торчинського та інших): теоніми, демоніми, персоніми, зооніми, фітоніми тощо. Подібний принцип групування ввійшов до активного обігу ще наприкінці XIX ст., зокрема у працях В. Гнатюка «Нарис української міфології» та Б. Грінченка «Изъ усть народа». У сучасних студіях, залежно від предмета дослідження, класифікацій-

ні групи розширюють, скорочують, узагальнюють чи модифікують. Наприклад, М. Торчинський розрізняє релігійніми (агіоніми, ангелоніми, теоніми) та фабулосоніми (міфовітоніми, міфоергоніми, міфоідеоніми, міфокосмоніми, міфопрагматоніми і міфотопоніми) [9].

У зарубіжній лінгвістиці часто використовують семантичну класифікацію. Наприклад, Е. Мірча індійські мітологіми класифікує так: небо і небесні боги; сонце і сонцепоклоніння; місяць і його містика; вода та символіка води; священне каміння, земля, жінка; плодючість; землеробство; святі місця; священний час [1, с. 5-8]. У кожній групі дослідник вирізняє додаткові підгрупи (серед категорії *плодючість* виділяє мітологемне поле *дерево*, яке за семантичною ознакою розбиває на: дерево як мікрокосмос, як образ космосу, як теофанія, як символ життя, як містичні зв'язки, як символ поклоніння родючості [1, с. 266-267].

В українській лінгвістиці побутують й інші принципи класифікації. А. Загнітко групує мітологіми за етимологією: загальноцивілізаційні, етнокультурні, регіональні, макрогрупові, мікрогрупові та індивідуальні мітологіми [4, с. 103]; С. Белевцова – за структурою: універсальні, інваріантні й варіативні [2]; В. Кононенко – за символічною ознакою: архетипні, міфологічні, космогонічні, біблійні, слова-символи, символічні назви довкілля (явищ природи, рослин), орнітологічні слова-символи, символи – анімалістичні назви, антропологічні слова-символи, символізація предметних назв, символізація абстрактних назв [7, с. 308-309]; М. Полужин – за структурою виділяє три типи концептів/мітологем: однорівневі (ядро концепту), багаторівневі (містить декілька когнітивних пластів) й сегментні (ядро з образними нашаруваннями) [8, с. 2019].

Цікавими є класифікаційні підходи О. Колесника. Науковець, спираючись на О. Кагановську, аналізує взаємодію підсистем, систем і надсистем і серед мітологічного простору вирізняє рівні: *мега-* (зароджений у індоєвропейському мовному просторі, їй притаманні абстрактність й узагальнення), *мезо-* (виявляються на рівні етнічних груп), *макро-* (рівень етносу), *ката-* (більш конкретні, притаманні певному соціуму) і *мікро-* (є складниками катамітологем, можуть варіюватися залежно від контексту) [5, с. 29]. Цей принцип застосовує також А. Гусар у дисертаційному дослідженні (*універсальні, етноспецифічні та авторські мітологіми*) [3, с. 36].

Інша робота О. Колесника базується на тріадичній структурі Ч. Пірса. У ній дослідник пропонує три основні групи знаків: квалісигнуми (знак-якість), синсигнуми (знак-подія), легісигнуми (знак-символ); знаки-ікони, знаки-індекси, знаки-символи; знак-рема, дицисигнум, знак-аргумент [6, с. 33-34].

Вважаємо, що застосування лише однієї класифікації обмежує дослідження. Ономастичне групування лишає поза увагою дієслівні мітологіми (зазвичай, на позначення ритуальних дій) та фразеологічні сполуки. Семантична класифікація прагне до безкінечної множинності груп. Натомість структурні й етимологічні – ігнорують значеннєвий складник, який є вирішальним у стилістичному навантаженні одиниць.

Тому пропонуємо багаторівневу класифікацію, що спростить процес систематизації автохтонних українських мітологем: рівень 1 – структурний: слово, словосполучення, фразеологізм; рівень 2 – етимологія та розповсюдження: індоєвропейський простір; слов'янські; національні; діалектні; вузько групові; індивідуальні; рівень 3 – семантика (групи відрізнятимуться з огляду на предмет дослідження).

Висновки. Сьогодні в українському мовознавстві немає усталеної методології дослідження мітологем. Пропонуємо власну парадигму групування автохтонних українських

мітологом. Наша робота не претендує на єдиноправильність, але може стати ґрунтом для подальших розробок із формування методологічної бази дослідження мітологічних одиниць.

Список використаних джерел:

1. Mircea E. Patterns in comparative religion / Rosemary Sheed, Trans. London and New York: Editions Payot, 1998. 484 p.
2. Белевцова С. Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини XX століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари): дис... канд. наук: 10.02.01. Харків, 2010. 198 с.
3. Гусар А. Мовні засоби втілення давньоскандинавських міфологем у сучасному пісенному дискурсі (на матеріалі шведської та англійської мов): дис. доктор філософії: спец. 035 Філологія / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021. 270 с.
4. Загнітко А., Богданова І. Лінгвокультурологія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 287 с.
5. Колесник О.С. Мова та міф у вимірі міждисциплінарних студій: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 240 с.
6. Колесник О. Вторинна номінація і вторинна міфологія у творенні альтернативних світів. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(2). С. 33–40.
7. Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ: Плай, 1996. 269 с.
8. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 212–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuflm_2015_4_43 (дата звернення: 02.02.2025).
9. Торчинський М. Денотатно-номінативна структура міфонімії як складник української ономастичної терміносистеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*. 2012. Вип. 16. С. 33–34. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2012_16_8 (дата звернення: 02.02.2025).

Отримано: 17.03.2025

Юліана БЕЛІНСЬКА

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7012-6237>

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ МЕТАФОРИЧНОСТІ У НОВЕЛІСТИЦІ В. ЯВОРІВСЬКОГО

Творчість В. Яворівського вирізняється винятковою увагою до образного слова, яке слугує не лише художнім інструментом для зображення дійсності, але й потужним засобом передачі глибоких філософських і морально-етичних ідей. Процес метафоризації у прозі В. Яворівського є важливим показником його ідіостилу, що поєднує когнітивні, емоційно-естетичні та наративні елементи, забезпечуючи багаторівневий аналіз текстової реальності.

Ключові слова: метафора, символ, екзистенційні виміри, новела.

Актуальність теми. Метафоричність – органічний складник художнього мислення В. Яворівського та один із ключових елементів його індивідуального стилю, який надає творам емоційної насиченості, глибини змісту, створюючи багатозаровий простір для осмислення екзистенційних питань. Аналіз поетики метафоризації в новелістиці В. Яворівського дасть

змогу простежити закономірності художнього мислення письменника, зумовлені його світоглядною позицією та особливостями світосприйняття.

Мета публікації – з'ясувати особливості екзистенційних вимірів метафоричності у новелах В. Яворівського, які розкривають оригінальність індивідуального стилю письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доробок В. Яворівського був об'єктом поодиноких досліджень А. Мацевича, Л. Мороз-Погрібної, Л. Сеника, А. Тарана, В. Панченка, які мимобіжно характеризували особливості творчої манери письменника. Спробу комплексного аналізу поетики творів В. Яворівського зробила О. Двulichанська, яка переконана, що ранні прозові твори В. Яворівського виявилися оригінальним явищем, увиразненим яскравими художніми засобами, зокрема власне метафорами, метафоричними епітетами, символами тощо, переважно поетичними, й котрі здебільшого побудовані на асоціативних зв'язках із природою [1, с. 103].

Для новел письменника характерною є глибока філософська рефлексія, що дозволяє стверджувати про надчасову актуальність творів. Найяскравіше екзистенційні виміри метафоричності у новелістиці В. Яворівського оприявлено у творі «Кентавр». Автор використовує метафору кентавра як алегоричний образ гармонії між людським і природним початками, підкреслюючи нерозривний зв'язок людини з навколишнім середовищем. Цей образ, хоч і належить до архаїчної міфології, у контексті твору набуває екзистенційного звучання, адже через нього письменник досліджує питання внутрішнього конфлікту та сенсу існування.

Через метафоричність і психологізм письменник демонструє складність людського існування, ціну свободи та справжню гармонію, досягнення якої можливе лише через прийняття власної природи. Головний герой, вершник Василь Пушкар, і його кінь Скіф, виступаючи на змаганнях, утворюють одне ціле, ідеальний симбіоз: «Ми зі Скіфом зросталися в одну несамовиту грудку матерії, яка жадала перемог, без яких наше життя втрачало сенс [...] Ми не брали перешкоди, а летіли на них, як месники на своїх ворогів. Ми були кентавром, а не конем і вершником. Я не відчував, що між нами сідло. Гарячкова сила Скіфа переливалася в мене, а мій досвід, моя раціональна влада не принижували його, а лише страхували від помилок» [2, с. 31]. У кульмінаційний момент олімпіади кінь несподівано скидає свого вершника, руйнуючи цю гармонію. Вершник повсякчас перебуває у болючих роздумах, намагаючись з'ясувати причини поразки: «Чому ж він [кінь] зупинився тоді, на Олімпіаді? Чому проміняв лавровий вінок переможця на шлею бригадира чи зоотехніка? Я й досі нічого не розумію» [2, с. 31]. Така поведінка тварини стає своєрідною метафорою бунту проти контролю, відмовою бути лише інструментом для амбіцій людини. Кінь Скіф уособлює несвідомі інстинкти, які повстають проти примусу й влади вершника (людської свідомості). Скіф і Василь Пушкар символізують дуальність людської природи, де кінь – підсвідомість, інстинкти, природна енергія, а вершник – свідомість, контроль, раціональність. Раптове рішення Скіфа скинути вершника й продовжити рух самостійно символізує кризу гармонії між свідомим і несвідомим, коли підсвідомість переважає над раціональним контролем. Перебуваючи за кілька кроків від слави, Скіф відкидає зовнішні цінності й символи успіху (золото, лавровий вінок), що породжує саботаж соціальних ролей та повернення до природного стану («заходився жувати конюшину» [2, с. 30]).

Кінь демонструє прагнення до автономії, свободи як базової потреби. Дії Скіфа розглядаємо як реакцію на тривалий примус, що призвів до внутрішнього конфлікту та накопи-

чення психічної напруги. За крок до тріумфу, кінь раптово усвідомлює абсурдність самого процесу гонки. Відтак, у новелі В. Яворівського можемо простежити філософію Альбера Камю, який наголошував, що життя часто постає як абсурд, і єдиним виходом є або прийняття, або протистояння йому. Скіф обирає повстання, відмовляється виконувати нав'язану йому роль, повертається до своєї природи. Екзистенційна тривога проявляється через усвідомлення безглуздості перемоги, яка немає доцільності без гармонії між внутрішнім світом і зовнішніми досягненнями.

Натомість амбіційний вершник Василь Пушкар уособлює прагнення отримувати визнання та суспільне схвалення. Немоżliвість завершити гонку разом із Скіфом підриває його самооцінку й провокує фрустрацію: «Звідки в мене такі старі, втомлені почуття? З дощу? З осені? З болю в потрошених ребрах, що ниють під гіпсовим панцирем? З усього разом, а також із тебе самого – сьогоднішнього» [2, с. 24]. Використання природних символів, таких як осінь і дощ, поєднане з описом фізичного болю, створює багатопланову структуру тексту, яка дозволяє розглядати його як приклад художньої рефлексії над проблемами людського буття, кризами ідентичності та пошуком сенсу життя. Накопичення коротких питальних речень свідчить про роздробленість думок, невпорядкованість емоційного стану героя, якому не вдається сформулювати цілісну картину свого буття. Переплетення зовнішніх і внутрішніх подразників, де дощ й осінь символізують не лише природні явища, а й метафоричні стани душі героя, віддзеркалюють меланхолію, виснаженість та екзистенційну кризу. Василь Пушкар постає суб'єктом, який переживає кризу ідентичності, коли звичні координати існування – час, простір, емоції – втрачають свою сталість, перетворившись на джерело болю й невизначеності. Біль вершника, який є не лише фізичним, локалізованим у «потрошених ребрах», але й психосоматичним феноменом, відображає єдність тіла й душі, де фізичне ушкодження стає проекцією емоційних ран. Водночас «гіпсовий панцир» є метафорою відчуження між героєм та зовнішнім світом, свідчить про крихкість людського тіла та натякає на потребу захисту. Хоча сам герой не спроможний пояснити, чи є цей захист наслідком його страху перед навколишнім світом, чи спробою створити бар'єр, який допоможе зберегти залишки його внутрішнього світу. Відтак, Василь Пушкар змушений заново переосмислювати своє місце у світі через призму болісного досвіду, аби досягти духовного зростання.

Висновки. Тяжіння до метафоричності є характерною ознакою поетики творів В. Яворівського. Перспективи подальших досліджень полягають у більш ґрунтовному аналізі поетики метафоризації у прозі письменника як репрезентанти його ідіостилу.

Список використаних джерел:

1. Дзуличанська О. Метафоричність як поле вираження світоглядних позицій В. Яворівського (на прикладі малої прози письменника). *Слово і час*. 2011. № 11. С. 98-103.
2. Яворівський В.О. І засурмив янгол... Твори в трьох томах. Київ: Глобус, 1993. Том другий. 334 с.

Отримано: 17.03.2025

Інна БЕРКЕЩУК

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4772-7480>

Вікторія ОСАДЧУК

учитель української мови і літератури
Кам'янець-Подільського ліцею № 5

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ СИМВОЛІВ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МАРІЇ ДЗЮБИ

У пропонованій розвідці досліджено вербалізацію символічних компонентів української мовної картини світу. У системі образно-метафоричних мовних засобів, побудованих на національно-культурній традиції, значне місце відводиться словесним символам, що своїм концептуальним змістом відбивають різноманітні сторони народного життя, особливості національного бачення дійсності, образного осмислення картини світу.

Ключові слова: мовна картина світу, національний характер, символ, метафора.

Актуальність теми. Вивчення особливостей національно-мовної картини світу загалом й української зокрема належить до актуальних проблем. Розробкою проблеми картини світу та її мовного вираження займалися Т. Сукаленко, І. Голубовська, С. Шабат-Савка, М. Голянич й ін. Рідко у дослідницьких працях ідеться про відображення у мовній картині світу рис національної ментальності. Недостатнє вивчення мовної картини світу як феномену ментальності українців на матеріалі творчості письменниці Марії Дзюби і зумовило актуальність нашої роботи.

Мета дослідження – на матеріалі роману Марії Дзюби «Укриті небом» проаналізувати мовну картину світу українців, відображену у звичаях, традиціях, обрядах, метафоричних засобах тощо; визначити особливості національної ментальності й ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізований твір розпочинається коротким описом обряду, яким супроводжуються похоронні ритуальні дії – голосіння. Голосіння – це словесно-поетичні твори, які виконуються над покійником період між його смертю та похороном (в час смерті, покладення труну, прощання в хаті, під час виносу з оселі, прощання з селом, станне прощання перед похованням); виконання яких періодично повторюється в час поминок чи свят вшанування духів померлих [3, с. 170]. У них висловлюються індивідуальні переживання, смуток, жаль, розпач з приводу смерті людини: *«Після цих слів її сердечко пурхало зляканою пташкою поміж скупчених, охочих до видовища людей, від яких доносилися схлипування, моргання, а над самим столом раптом зривалася традиція голосіння, ця правічна мелодія промовлянь, родичка людського нещастя, що проймала до кісточок не згірш від морозу маленьке тендітне дівчатко»* [2, с. 7].

Аналізований уривок голосіння багатий на художні засоби. Так, демінутиви *сердечко, пташкою, кісточок, дівчатко* говорять нам про співчутливе ставлення авторки до маленької героїні, надають конотативного відтінку ніжності, симпатії.

Утворенню сім'ї українці завжди надавали великого значення. Відповідно до цього формувалася справжня народна драма, що включала ігрові дії, танці, музику, співи.

У певному сенсі система ритуалів та традицій з нагоди одруження наречених становить цілісне драматичне дійство, кожен з учасників якого виконує призначену йому роль.

Головними постатями тут є, безумовно, шлюбна пара чи «молодята», яких називають князем та княгинею.

Традиція називати молоду пару князем і княгинею – давній слов'янський звичай, тому що вони є не лише головними учасниками весільного дійства, а й їдуть верхи на конях – гордовито й урочисто попереду «весільного поїзда», який складався з бояр, дружок, родичів, молоді.

Починалося весілля з сватання, коли послі від молодого йшли до обранки укладати попередню угоду про шлюб. Сватанню передував обряд змовин, або «слово», яке, як правило, відбувалось в домі парубка, куди відправлялась рідня засватаної дівчини, щоб оглянути господарство та домовитися з його батьками (родом) про викуп (придане) та віно нареченої (сюди включалися наділ землі, дім, худоба, постіль, посуд, інші речі домашнього вжитку) [1, с. 150]: «*«Словом» тут називають оглядини і згоду двох сторін щодо приданого та вирішення інших важливих питань щодо спільного майбутнього наречених*» [2, с. 174].

Сценарій сватання описується у романі «Укриті небом». Свати розігрують сцену багатих купців із далекої землі, які приїхали за дорогим товаром. Свати хочуть купити пару своєму молодому «коніку», бо сам він віз не потягне. Ця традиція є відлунням періоду віддання дівчини іншому роду чи племені за викуп (буквально її продаж за певні товари). Основною формою народної творчості є драма у вигляді монологів та діалогів:

- *Ми люди з-за гір-лісів, з-за моря-океану, з далекого краю, а з міста Сватанівка, може, чули?*
- *Так, чули, чули.*
- *Отож так дороги поскладалися та попереplitалися, що аж до вас, гречних газдів, привели. І ми, чесні купці, хочемо вас запитатися, чи не маєте, бува, на продаж молоді кобилки? Бо у нас є молоденький, файної породи коник. Подивіться, його вже пора у віз запрягти, то ж шукаємо йому пару, бо сам він той віз не потягне.*
- *Що кобилка у нас є, то правда, але дорога. Як маєте добрі гроші, то, може, й купите...*
- *Гарно і видно, що не норовиста, буде покійно і віз, і плуг тягнути, саме такої ми й шукали* [2, с. 174].

Наречених у сцені називають антонімічною парою «*коник – кобилка*» (на основі зіставлення статі). *Кінь* є символом чоловічого начала, могутності, вірності, відданості [2, с. 76], він працює лише у парі, тому йому шукають молоду *кобилку*, яка, відповідно, є символом жіночого начала, циклічного розвитку світу [2, с. 78]. Вирази «*запрягти у віз*» і «*тягнути віз*» вжиті у переносному значенні. У цьому контексті вони позначають входження молоді пари у спільне сімейне життя.

Багатий мовний світ українця авторка демонструє, вживаючи у тексті вислови, які є традиційними в українських народних казках: «*з-за гір-лісів*», «*з-за моря-океану*», «*з далекого краю*», вжиті з прийменником, який вказує на просторові відношення. Утворений синонімічний ряд, об'єднаний спільним значенням «дуже далеко» М. Дзюба доповнює ще одним компонентом «*з міста Сватанівка*».

Під час сватання дівчина повинна бути біля печі (як хоронителька домашнього вогню) і на знак згоди вийти заміж за парубка, який сватається, мала колупати піч (символічно – руйнування чи відлучення від родинного вогнища). У романі М. Дзюби про традицію колу-

пання печі не згадується, а майбутня наречена замість цього «на припічку «пекла раків», тобто червоніла [2, с. 175].

Висновки. Отже, українська сім'я, а особливо її створення (традиції, звичаї, обряди) відіграє значну роль у формуванні мовної картини світу, українського характеру та менталітету, оскільки йде мова про вплив родинного життя, сім'ї на формування рис національного характеру [3, с. 73].

Список використаних джерел:

1. Воропаєва Т. Українська мова як базова основа національної ідентичності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Українознавство*. 2007. Випуск 11. С. 13-17.
2. Дзюба М. Укриті небом. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 240 с.
3. Жайворонек В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ, 2006.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ВАРИК

асистент кафедри історії української літератури
та компаративістики

ORCID <https://orcid.org/0009-0005-2980-3557>

ІНТЕГРОВАНІ УРОКИ: ОСОБЛИВОСТІ, ПРИНЦИПИ, ЗАВДАННЯ, МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У статті проаналізовано сутність інтегрованих уроків, їхні принципи та особливості. У дослідженні запропоновано варіанти поєднання тем з української мови та української літератури для проведення інтегрованих уроків.

Ключові слова: інтегрований урок, українська мова, українська література, принципи.

Актуальність теми. Сучасна освіта зазнає значної трансформації. Інтеграція знань набуває важливого значення й стає ключовим напрямком сучасних змін. Проведення інтегрованих уроків стає освітньою необхідністю, потребою, адже саме ці види уроків збагачують, зміцнюють знання здобувачів освіти з різних предметів одночасно, також мотивують, сприяють розвитку гармонійної особистості. Здобувачі освіти вчаться оцінювати ситуацію чи процес з різних точок зору, поєднують теоретичні та практичні аспекти. Актуальність теми полягає в дослідженні особливостей інтегрованих уроків, аналізі їхніх переваг, рекомендаціях щодо поєднання тем.

Мета публікації – довести важливість і необхідність проведення нового типу уроків – інтегрованого, який сприяє збагаченню знань з різних предметів і комплексному формуванню компетентностей особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтегрований урок – це підхід, що дозволяє об'єднувати кілька дисциплін у межах одного заняття, розвиваючи в учнів комплексне розуміння світу. На відміну від традиційного підходу, де кожен предмет викладається окре-

мо, інтегровані уроки пропонують поєднання кількох дисциплін, таких як: українська мова та література, українська література та зарубіжна література, українська література та історія України, українська література та мистецтво. Більше того, не обов'язково поєднувати дисципліни за схожими напрямками.

До принципів інтегрованого навчання належать:

- міжпредметний підхід – інтеграція двох або більше предметів у межах одного уроку;
- комбінування навичок – розвиток критичного мислення, творчого підходу, співпраці та комунікації через різні дисципліни;
- зв'язок із реальними ситуаціями, реалізація на практиці.

Переваги інтегрованого уроку: глибинне дослідження питання чи проблеми, всебічний аналіз з різних точок зору, а значить – краще розуміння сутності й особливостей. Здобувачі освіти бачать, як різні сфери взаємодіють, взаємодоповнюють одна одну. Такі уроки розвивають критичне, аналітичне й творче мислення, аналіз і синтез, асертивність, комунікативні навички, спостережливість й уважність.

Під час створення інтегрованих уроків педагог має усвідомити ціль, мету й завдання. Обрати ефективні методи й прийоми, що сприятимуть успішній реалізації творчого задуму.

Л. Варзацька, досліджуючи інтегровані уроки, пропонує класифікацію за сукупністю таких основ: цільової, діяльнісної, предметної, організаційної, тематичної. За її твердженням, найперспективнішою є «така організація пізнання, за якої об'єднуються уроки рідної мови та інших навчальних предметів (літератури, природознавства, мистецтва, музики) спільною темою дидактичного матеріалу» [1, с. 32].

Т. Донченко пропонує впровадити інтегрований курс словесності. На думку вченої, «важливою особливістю уроків словесності є вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту (уривка з художнього твору) в єдності змісту і форми» [2, с. 37].

Подасмо варіанти гармонійного поєднання тем з української мови та української літератури для інтегрованого уроку.

- 1) 10 клас. Тема: «Кайдашева сім'я» – соціально-побутова повість-хроніка. Дослідження мови твору»: повторення навчального матеріалу про лексику за походженням (загально-вживані, діалектизми, професіоналізми, неологізми, застарілі слова) та емоційним забарвленням (нейтральна лексика й емоційно забарвлена) на основі соціально-побутової повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького.
- 2) 10 клас. Тема: «Фразеологізми. Багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів»: повторення, узагальнення, систематизація навчального матеріалу за допомогою вправ, розроблених на основі тексту роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного.
- 3) 10 клас. Тема: «Літери на позначення ненаголошених *e*, *u* в корені слова»: виконання вправ і завдань на основі тексту новели «Intermezzo» М. Коцюбинського.
- 4) 10 клас. Тема: «Подвоєння літер»: виконання вправ і завдань на основі тексту новели «Valse melancolique» О. Кобилянської.
- 5) 11 клас. Тема: «Метафора, метонімія, їхня роль у мовленні»: виконання вправ і завдань, розроблених на основі текстів творів Т. Шевченка.
- 6) 11 клас. Тема: «Риторичні фігури: антитеза, градація, повторення, риторичне запитання, риторичне звертання, порівняння»: вивчення навчального матеріалу, виконання практичних завдань, створених на основі текстів ліричних творів І. Франка, Лесі Українки, О. Олеса, М. Вороного.

- 7) 11 клас. Тема: «Порядок слів у реченні. Односкладні й неповні речення»: виконання практичних завдань, творених на основі уривків сатиричної комедії «Мина Мазайло» М. Куліша.
- 8) 11 клас. Тема: «Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених звертаннями, вставними словами й реченнями»: виконання практичних завдань на основі уривків пригодницького роману «Тигролови» І. Багряного.
- 9) 11 клас. Тема: «Розділові знаки в реченнях із прямою мовою»: виконання вправ і завдань, розроблених на основі тексту кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка.

Важливим методичним аспектом є визначення ефективних методів, прийомів, добір дидактичного матеріалу для проведення інтегрованих уроків.

Висновки. Отже, інтегровані уроки не тільки забезпечують вивчення лінгвістичної та літературної теорії, розвиток багатьох умінь, а головне – збагачують ерудицію здобувачів освіти, задовольняють їхні естетичні потреби, забезпечують комплексне формування комунікативної і літературної компетентності особистості.

Список використаних джерел:

1. Варзацька Л. Методика інтегрованого уроку мови. *Дивослово*. 2004. № 3. С. 31–50.
2. Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4. С. 36–38.
3. Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: Видавець ФОП Жовтий О.О., 2014. 410 с.

Отримано: 17.03.2025

Олександр ВОЛКОВИНСЬКИЙ

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0490-9743>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ УКРАЇНЦЯМИ З КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В 1906 РОЦІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ГРОМАДСЬКА ДУМКА»)

Детально розглянуто «Національну програму українців-подолян», що публікувалася в газеті «Громадська думка» (1906). Встановлено головні особливості вимог освітнього, культурного, економічного, соціально-політичного характеру.

Ключові слова: газета, «Громадська думка», Кам'янець-Подільський, національна програма, українці-поляни.

Актуальність теми. Сьогодні значна частина положень з «Національної програми українців-подолян» залишається злободенною в аспекті збереження головних засад національної освіти і культури, суспільно-політичної та економічної організації.

Мета публікації. Скрупульозне вивчення «Національної програми українців-подолян» сприяє кращому розумінню історичних процесів, об'єктивації оцінки національного руху у минулому та на етапі сучасних викликів. Дослідження подібних свідчень, що зафіксовані в

інформаційному просторі, допомагає усвідомити специфіку переходу від думок про автономію до ідеї незалежності України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На межі 1905 і 1906 років зусиллями Української громади в Києві було засновано щоденну газету «Громадська думка». Колектив редакції у першому номері декларував загальну програму видання. Передбачалося, що «Громадська думка» надаватиме «щоденний огляд життя політичного, громадського, економічного і літературного на Україні, в Росії й по чужих землях; звістки про всякі світові події, цікаві нашим людям; поезії та оповідання, наукові фельєтони і т. п.» [1, с. 1]¹. Така програмна заява акцентувала увагу на універсальності змісту газети, підкреслювала зорієнтованість видання на різні верстви населення.

У шостому і сьомому номерах газети «Громадська думка» (1906 р.) вміщено «Національну програму українців-подолян», яку оприлюднив «Організаційний Виділ Подільського Українського Товариства „Просвіта“» [3, с. 3]. Вона складалася з трьох розділів: «А. Бажання що до просвіти» [2, с. 3], «Б. Бажання суспільно-політичні» [3, с. 3], «В. Бажання економічні» [3, с. 3]. Така структура свідчить про намагання охопити основні царини тогочасного життя українців.

У лід-абзаці зазначалося про важливість підготовки до відкриття після маніфесту 17 жовтня Державної думи, яка мала виконувати законодавчі функції. «З огляду на се, усі значніші народи й партії Російської держави, приміром: поляки, євреї, німці й інші виробили й оголосили свої програми, де зазначили свої політичні, суспільні й економічні бажання, за які повинно їм змагатися при новім ладі у державі» [2, с. 3]. Далі зазначено, що українська нація на момент друку публікації налічувала «20 мільйонів душ» [2, с. 3]. І при цьому, ще не було оголошено національної програми. Ініціаторами формування і оприлюднення власної доктрини стали «українці Кам'янця-Подільського» [2, с. 3]. Вони усвідомлювали, що загальну програму виробити можна упродовж тривалого часу і з докладанням максимальних зусиль. Проте, «укладчики програми добре пам'ятають, що всяка затримка у теперешні рішучі хвилини може бути тяжко шкодливою за для національних інтересів України» [2, с. 3]. Тому українці-подоляни стали зачинателями складання і розробки загальної національної програми розвитку в нових соціально-політичних умовах.

У першому розділі «А. Бажання що до просвіти» в першому пункті кам'яничани наполягали на тому, що початкова і нижча професійна освіта повинні викладатися українською мовою. У середній і вищій освітніх ланках рідною мовою мають навчати історії України-Руси, українській мові та літературі. Наголошувалося на подальшій перспективі «викладу всіх наук по всіх школах України українською мовою» [2, с. 3].

Другий пункт присвячений ситуаціям, у яких українці складали меншість за місцем проживання. Для таких випадків пропонували відкривати утравічні (*лат. utraque* – обидва) школи на зразок двомовних українсько-польських навчальних закладів, що функціонували на теренах Західної України. У третьому пункті наголошувалося на обов'язковості початкової освіти, що мала б бути безкоштовною та загальною для всіх дітей без обмеження статі і соціального становища. Це стосувалося і середньої школи (пункт 5). Вищій школі відводилася повна академічна свобода у прийнятті на навчання чоловіків і жінок, «а бідних слухачів від плати увільняти» [2, с. 3]. Для кращого розвитку освіти стимулювалося відкриття бібліо-

¹ Тут і далі цитати з газетних матеріалів наводяться зі збереженням написання в оригіналі.

тек, читалень, друкарень «без жадних цензурових заборон що до вибору потрібних книжок, періодичних та всіх друкованих видань» [2, с. 3]. Найбільш радикальною вимогою першого розділу був заклик до скасування всякої цензури.

У суспільно-політичній сфері пропонувалося ввести загальне виборне право для осіб, які досягли 21 року. Термін перебування у думі обмежувався трьома роками. Важливого значення надавалося скасовуванню відокремлення селян і розвитку місцевого самоврядування. «Всі місцеві громадські інституції, а меж ними і суди першого ступня повинні складатись тільки з людей, вибраних місцевою громадою на підставі автономних статутів, без затвердження тих виборів державним урядом» [3, с. 3]. Значимим важелем суспільно-політичного життя вважалася українська мова, яка «повинна обов'язково вживатися по всіх місцевих інституціях» [3, с. 3] за умови проживання там більшості українців. На прохання громадян державна влада мала б давати відповіді українською мовою. Так само «українська мова повинна конче вживатися в церковних проповідях та в усіх зносинах межи причетом й парафіянами у тих парафіях, де українців більшість» [3, с. 3].

Головним економічним питанням було земельне. Пропонувалися способи, завдяки яким «можна було запобігти малоземеллю та безземеллю селян» [3, с. 3]. Для вирішення цієї проблеми пропонувалося надавати у викуп державні, удільні, монастирські землі, а також частки приватних власників. Продаж землі міг здійснюватися надільними частками за посередництвом державного банку. Для успішного переходу селян до хуторного господарства з державної скарбниці мала б видаватися допомога. Пропонувалися радикальні зміни у діяльності селянського банку, який не брав би передоплати з малоземельних і безземельних селян. «Селянський банк повинен знизити строковий виплат йому на три відсотки в рік окрім знищення долгу» [3, с. 3].

І в економічній царині українці-подоляни вдалися до докорінних вимог. Серед них – наполягання на скасуванні всіх посередніх податків і заміна їх на «безпосередній поступовий податок на дохід-прибуток та спадщину» [3, с. 3]. Для захисту прав робітників пропонувалося створити незалежний інститут з виборних інспектрис та інспекторів. Їхній головний обов'язок – стежити за охороною праці у фабричному і ремісницькому виробництві, сільськогосподарській діяльності, у роботі домашніх слуг і наймитів.

Висновки. «Національну програму українців-подолян» варто розглядати як віддзеркалення загальних настроїв, що панували серед інтелігенції Кам'янця-Подільського та інших українських земель у революційний період 1905 – 1907 рр. Значна частина положень «Національної програми українців-подолян» перегукується з сучасними дискусіями щодо розвитку вітчизняної культури, освіти, громадянського суспільства. Досі перед Україною стоять виклики зі збереження національної культури та історії. Протидіяти їм можна покладаючись на міцний ґрунт національної пам'яті, що зафіксована у засобах масової інформації.

Список використаних джерел:

1. Громадська думка. 1905. 31 грудня. (№ 1). С. 1.
2. Національна програма українців-подолян (початок). *Громадська думка*. 1906. 6 січня. (№ 6). С. 3.
3. Національна програма українців-подолян (кінець). *Громадська думка*. 1906. 8 січня. (№ 7). С. 3.

Отримано: 17.03.2025

ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ РОЛЕЙ У РЕКЛАМНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджуються етичні аспекти використання гендерних образів у рекламній комунікації. Проаналізовано основні проблеми, пов'язані з відтворенням стереотипних ролей у рекламі, сексуалізацією образів та їхнім впливом на суспільні уявлення про гендер.

Ключові слова: реклама, гендерні стереотипи, етичні аспекти, гендерні образи, комунікація, регулювання.

Сучасна реклама є потужним комунікаційним інструментом, що не лише формує споживчі настрої, а й впливає на соціальні норми та уявлення про гендерні ролі. Однак у гонитві за ефективністю рекламні кампанії часто використовують спрощені або стереотипні образи, які не враховують різноманіття сучасних соціальних ролей. Це може призводити до етичних порушень та закріплення застарілих уявлень про чоловіків і жінок. Це зумовлює **актуальність** аналізу основних етичних аспектів гендерного позиціонування у рекламній комунікації.

Однією з ключових проблем є сексуалізація жіночих та чоловічих образів. Численні рекламні кампанії експлуатують жіноче тіло для привернення уваги, що сприяє об'єктивації жінок та формуванню нереалістичних стандартів краси [7]. До основних механізмів такої експлуатації належать зменшення ролі особистості, редукція жіночого образу до об'єкта бажання та використання тіла як інструменту комерційного впливу.

Метою є дослідження етичних аспектів використання гендерних образів у рекламі, визначення проблем, пов'язаних із гендерними стереотипами в рекламній комунікації, а також розгляд шляхів подолання дискримінаційних практик у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще однією етичною дилемою є відтворення традиційних гендерних ролей, коли рекламні повідомлення обмежують жінок роллю домогосподарок, а чоловіків – роллю успішних кар'єристів. Це може обмежувати сприйняття можливостей особистісного розвитку обох статей, що, у свою чергу, призводить до зменшення можливостей для професійного зростання та соціальної мобільності [8]. Такий підхід закріплює застарілі соціальні моделі та впливає на кар'єрні перспективи жінок і чоловіків у сучасному суспільстві, створюючи штучні обмеження у виборі професійної діяльності та соціальної ролі.

У міжнародній практиці існують численні етичні кодекси та законодавчі обмеження, що регулюють питання гендерного зображення у рекламі. В Україні діє Закон «Про рекламу», який забороняє дискримінацію за ознакою статі [3, с. 12]. Однак, як показують дослідження [8], порушення положень Закону «Про рекламу» є поширеною практикою. Це свідчить про необхідність посилення контролю та підвищення рівня медіаграмотності суспільства. Зокрема, важливими заходами можуть бути запровадження більш жорстких санкцій за порушення етичних норм, активне залучення громадськості до моніторингу рекламного контенту та проведення просвітницьких кампаній щодо відповідального використання гендерних образів.

На рівні міжнародних організацій, таких як Європейський Союз та ООН, розроблено конкретні рекомендації щодо уникнення дискримінаційних практик у рекламній комунікації. Наприклад, Європейська комісія закликає рекламодавців до дотримання принципів ген-

дерної рівності та соціальної відповідальності. До таких рекомендацій належать уникнення сексистських зображень, дотримання збалансованого представлення статей у рекламі та використання інклюзивної мови у комунікаціях.

Крім того, Кодекс рекламної етики України містить положення щодо відповідального використання гендерних образів, передбачаючи санкції за трансляцію сексистських або дискримінаційних зображень [6, с. 37]. Відповідальне використання передбачає дотримання стандартів, що спрямовані на недопущення дискримінаційних образів, усунення гендерної упередженості в рекламних матеріалах та забезпечення рівного представлення чоловіків і жінок у різних соціальних і професійних ролях.

Незважаючи на існуючі виклики у сфері формування гендерних образів, сучасні рекламні кампанії демонструють тенденцію до впровадження принципів гендерної рівності. Серед позитивних прикладів можна навести кампанії, що показують жінок у сфері STEM-професій, а також чоловіків, які беруть активну участь у догляді за дітьми та веденні домашнього господарства. Такі рекламні ініціативи сприяють зміні суспільного сприйняття та формуванню більш інклюзивних гендерних моделей.

Висновки. Дотримання етичних норм при відтворенні гендерних образів у рекламі є важливим чинником формування соціально відповідального маркетингу та розвитку інклюзивної споживчої культури. Оскільки реклама має значний вплив на суспільні процеси, її використання як засобу просування гендерної рівності вимагає комплексного підходу, що включає участь рекламодавців, державних регуляторів та споживачів. Рекламодавці, інтегруючи сучасні соціальні тенденції у свої стратегії, можуть сприяти зменшенню дискримінаційних практик, тоді як державні органи мають посилювати контроль за дотриманням етичних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Бежнар Г.П. Гендерні стереотипи в рекламі: проблеми й перспективи. *Економічні аспекти забезпечення гендерної рівності: результати досліджень*, 2021. URL: <https://surl.li/mwpefo> (дата звернення: 02.02.2025).
2. Гавва О.В. Щодо питання про понятійне розрізнення академічності й академізму. *Філософські дослідження*, 2021. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0823U101496> (дата звернення: 02.02.2025).
3. Закон України «Про рекламу». *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 8. С. 10-15.
4. Лазаренко Б. В. Дослідження використання гендерних стереотипів у рекламі. ФСЗМК, Дніпро, 2023. URL: <https://surl.li/uteucr> (дата звернення: 28.01.2025)
5. Марценюк Т.О. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
6. Українська рекламна асоціація. Кодекс рекламної етики України. *Маркетингові дослідження та стратегічне планування*. 2023. № 1. С. 35-40.
7. Фісенко Т.В. Гендерна стереотипізація в рекламі: етичний аспект: магістерська дисертація, НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2022. URL: https://ela.kpi.ua/items/23eefbed-7732-4784-b774-c6192851702b?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2025)
8. Цехмістер К. Гендерні стереотипи в рекламі: аналіз та рекомендації. *Український журнал прикладної лінгвістики*, 2024. URL: <https://ur.knute.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c714f3a5-5040-4d52-9729-7259249dcb87/content>

Отримано: 17.03.2025

ГЕНДЕРНОЧУТЛИВІСТЬ ГІПЕРЛОКАЛЬНИХ МЕДІА: ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСТЬ

У статті відтворено гендерночутливі показники окремих гіперлокальних медіа Хмельниччини, які відстежувалися у ході дослідження, проведеного ГО «Волинський пресклуб» у березні-червні 2024 року.

Ключові слова: гендерний баланс, гендерна чутливість, вживання фемінітивів, гіперлокальні медіа.

Актуальність дослідження. Гендерна тематика у ЗМІ, а особливо локальних та гіперлокальних медіа, останнім часом привертає увагу дослідників, адже вони чинять безпосередній вплив на аудиторію громад та територій, на яких поширюються. Хмельницька область залишається однією із небагатьох в Україні, де кількість гіперлокальних медіа є найвищою. Тому тема їх дослідження, а особливо гендерний аспект, є актуальною на тлі загальноукраїнського медійного простору.

Метою цієї статті є дослідити гендерну чутливість гіперлокальних медіа Хмельниччини.

Виклад основного матеріалу. Гендерночутливі показники для ЗМІ були розроблені в ЮНЕСКО у співпраці з Міжнародною федерацією журналістів. Критерії аналізу на гендерну чутливість включають наявність гендерного балансу у матеріалах, вживання фемінітивів, наявність стереотипних образів і сексистського контенту, наявність матеріалів на гендерну тематику.

Вперше дослідження українських ЗМІ на гендерну чутливість було проведено ГО «Волинський пресклуб» у 2020 році. За його результатами індекс гендерної чутливості ЗМІ Хмельниччини складав 40% (найвищий показник тоді продемонстрували ЗМІ Харківщини – 51%).

Після трирічної співпраці із редакціями на теренах Хмельниччини, у 2024 році громадською організацією «Волинський пресклуб» було проведено нове дослідження на гендерну чутливість місцевих ЗМІ, яке складалося із трьох етапів і тривало із лютого по червень. Аналізу підлягали 6 газет: «Вісник Деражнянщини», «Вперед» (Ярмолинці), «Край Кам'янецький» (Кам'янець-Подільський), «Наддністрянська правда» (Нова Ушиця), «Нове життя» (Чемерівці), «Шепетівський вісник», а також 4 інтернет-видання: «Вечірній Кам'янець» (Кам'янець-Подільський), «Городок.City», «Славута.City», «Старкон.City» (Старокостянтинів). Загалом проаналізовано 822 газетних публікацій, 755 новинних повідомлень інтернет-видань.

Для більшості ЗМІ у цей період домінуючою була тема війни. У друкованих виданнях вона складала майже третину публікацій (28% – 33%). В інтернет-виданнях цей показник ще більший – досягає 40% від усіх матеріалів.

Загалом жінки як експертки (ті, кого цитували) переважають у газетах (58%), у той час як жінки-героїні (про яких згадували, але вони не «говорили») в інтернет-виданнях зустрічаються у 16% публікацій. Якщо ж вести мову про присутність жінок і чоловіків у журналістських матеріалах загалом (у всіх темах), то збалансованою є їхня кількість у матеріалах «Вісника Деражнянщини» (63% експерток і 37% героїнь, відповідно 37% експертів і 63% героїв). Дещо переважають жінки у матеріалах газети «Вперед» (69% експерток і 48% героїнь, тоді як експертів – 31%, а героїв – 52%). Однак газета «Вперед» вживає фемінітиви у 99% випадків.

Загалом в усіх матеріалах залучення жінок до коментарів складає трохи більше 47% у газетах і менше (41,9%) в онлайн-виданнях. Як героїні матеріалів – 45% в інтернет-виданнях, у газетах – лише 21%. У яких темах переважають чоловіки в друкованих виданнях? Бізнес, полі-

тика, спорт, релігія. Де домінують жінки? Експертки – культура, освіта, героїні – освіта, культура. Що стосується онлайн видань, то картина така. Героїні – культура, освіта. Експертки – освіта, бізнес, соціалістика, культура. Герої – політика, релігія, спорт, експерти – політика.

Найбільш збалансовано жінки і чоловіки (як експертки/експерти і героїні/герої матеріалів) представлені були в публікаціях газети «Вперед» і сайту «Городок.City», а також «Наддністрянській правді». Однакова кількість експертів і експерток – на шпальтах «Шепетівського вісника» і в новинах «Старкон.City». У трьох видань – «Кам'янецький край», «Городок.City» і «Славута. City» по 100% фемінітивів. Майже стільки ж (99%) – у газети «Вперед», недалеко відстав і «Вечірній Кам'янець» – 91%.

За підсумками моніторингу найвищий індекс гендерної чутливості мають «Городок.City» – 66% та «Вперед» – 65%. Вони у червні – однієї з найбільш гендерночутливих видань України серед тих, які підлягали моніторингу.

Висновки. Загалом індекс гендерної чутливості гіперлокальних медіа Хмельниччини значно зріс за останні три роки та перевищує 60%. Це один із найвищих показників гендерної чутливості ЗМІ в Україні серед тих, які підлягали моніторингу.

Список використаних джерел:

1. Гуменюк А. Газета «Вперед» – у числі найбільш гендерночутливих медіа України. *Вперед*. 2024. 01 серп. (№ 31). С. 4.
2. Хорошенюк П. «Вперед» – серед найбільш гендерночутливих в Україні друкованих видань. *Вперед*. 2024. 11 лип. (№ 28). С. 7
3. Хорошенюк П. Газета «Вперед» – серед найбільш гендерночутливих гіперлокальних видань. *Вперед*. 2024. 09 трав. (№ 19). С. 7.
4. Хорошенюк П. Гіперлокальні медіа Хмельницької області є одними з найбільш гендерночутливих. *Вперед*. 2024. 28 бер. (№ 13). С. 6.

Отримано: 17.03.2025

Наталія ДЗЮБАК

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7287-8889>

НАДМІРНІСТЬ У МОВІ ТА МОВЛЕННІ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

У науковій розвідці розглянуто поняття надмірності у формальному, семантичному та комунікативно-прагматичному аспектах.

Ключові слова: надмірність, комунікація, висловлювання, повідомлення, інформація, адресант, адресат.

Актуальність теми. Антропоцентричний підхід до мови зумовив перегляд традиційних питань, що стосуються особливостей використання мовних засобів та природи мовних явищ відповідно до їхнього функціонального призначення. У цьому плані потребує перегляду поняття надмірності або надлишковості, що тривалий час розглядалось однобічно. У різ-

ний час питаннями надмірності у мові цікавились Д.Х. Баранник, А.П. Коваль, О.Д. Пономарів, М.І. Пентилюк, Л.О. Ставицька, С.Я. Єрмоленко Г.Й. Великотруб, А.О. Капелюшний та інші дослідники дотично до культури мовлення чи стилістики тексту. Системний підхід до аналізу мови у поєднанні структурного, семантичного та комунікативно-прагматичного аспектів заклав підґрунтя для переосмислення надмірності як універсальної мовленнєвої реалії, яка забезпечує перебіг комунікації.

Мета нашої наукової розвідки – дослідити явище надмірності у поєднанні формального, семантичного та комунікативно-прагматичного аспектів, що дозволить більш точно визначити його природу та функціональний потенціал.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку мови семантичний обсяг слова «надмірність» пов'язують із прикметником надмірний: 1. Який перевершує міру, звичайну норму чого-небудь. 2. Який перевищує звичайний ступінь виявлення чого-небудь. 3. Який значно перевищує потребу, необхідність у чому-небудь. 4. Значний щодо розміру, величини, кількості і т. ін., а також потрактовують як «Те, що перевершує звичайний ступінь, норму чого-небудь» [4, Т. 5, с. 73].

У мові надмірність (надлишковість) визначають як багатослівність [1], наявність зайвих слів у структурі словосполучень, речень [2, 3], зміст яких можна передати простішими структурами. При цьому явище надмірності пов'язують із розмовним мовленням, протиставивши його явищу недостатності, що є наслідками неофіційності, спонтанності, емоційності та експресивності живого спілкування.

Дослідники інформаційних технологій вважають, що «У будь-якій природній мові спостерігається надмірність – властивість, що характеризує можливість подання тієї самої інформації, тих самих повідомлень у більш економічній формі, тобто коротшими кодами» [5].

Ми будемо розуміти надмірність як властивість повідомлення, зумовлену наявністю інформації, що веде до збільшення його обсягу і спричинена об'єктивними та суб'єктивними чинниками кодування змісту.

Надмірність спричиняє збільшення обсягу повідомлення, як у формальному плані – виявляється у збільшенні кількості структурних компонентів (членів речення, предикативних частин тощо), яке співвідноситься на комунікативному рівні з відповідним висловлюванням, так і в семантичному.

Явище надмірності є багатоаспектним і потребує всебічного розгляду. З одного боку, надмірність створює незручності для адресанта й адресата мовлення, оскільки значно ускладнює процес кодування та декодування змісту. У такому розумінні надмірність сприймають як помилку, спричинену недостатньо сформованою мовною, мовленнєвою, комунікативною, прагматичною компетентністю автора повідомлення, його фізичним чи психічним станом, особливостями перебігу комунікативного акту тощо, яка веде до комунікативних девіацій. На різних рівнях мовної системи її ще кваліфікують як: марнослів'я, тобто констатування усім відомих істин; ляпалісіаду – наявність висловлення, зміст якого суперечить попередньому, що призводить до абсурдності повідомлення; тавтологію – невиправдане повторювання змісту частини вислову або цілого вислову; плеоназм – «надмірність засобів у вираженні лексичних чи граматичних значень» [2, с. 129] тощо. На нашу думку, зайвими для розгортання змісту повідомлення, окрім наведених вище явищ, будуть «слова-паразити», жаргонізми, сленг, стилістично знижена лексика тощо, тобто усі ті компоненти речення-

висловлювання, що не мають змістового наповнення або є семантичними дублікатами під час кодування інформації.

На жаль, сьогодні на помилки, спричинені надмірним використанням мовних засобів, потрапляємо не лише в розмовному чи художньому, а й в інших стилях мовлення, зокрема: публіцистичному, епістолярному, науковому та ін. Наприклад, під час аналізу вебсторінок низки державних установ, засобів масової інформації, фізичних та юридичних осіб ми звернули увагу на такі висловлювання: *Пам'ятний сувенір ложка з гравіюванням* (URL: <https://bezmez.in.ua>). Вільні вакансії продавець/касир та вантажник Макарів (URL: <https://www.olx.ua>). *Спільна співпраця – запорука успішної профроботи* (URL: <https://ua-news.mnau.edu.ua>); *Спільна співпраця Держпродспоживслужби та ВООЗ з впровадження європейських стандартів до вмісту трансжирів в українських харчових продуктів* (URL: <https://dpss.gov.ua/news>). У них наявні компоненти, що дублюють зміст і є зайвими для розгортання повідомлення.

З іншого боку, надмірність забезпечує доступність та зрозумілість повідомлення, дозволяє нейтралізувати чи пом'якшити негативний його зміст (перифрази, евфемізми, описові конструкції), використовується для стилістичного увиразнення авторського мовлення, уникнення шаблонності, підсилення емоційності, виразності повідомлення, є прийомом актуалізації інформації тощо, порівняймо:

Жив собі в селі старий чоловік (URL: https://pomahach.com/question).	Дивовижний чоловік, про якого забула смерть: йому вже... (URL: https://www.google.com).
	В Україні вік, з якого особу можна вважати людиною поважного віку, не закріплений чіткою межею, однак загальноприйнято відзначати 60 років як початок цього періоду (URL: https://www.dobryivik.com.ua).
	Вас мало цікавлять однолітки – ви закохуєтеся в чоловіків, які стануть вам за батька? (URL: https://tsn.ua).
	Чоловік з міцними переконаннями та багатим життєвим досвідом, який довів, що віра у правду та правосуддя може допомогти перемогти в будь-якій боротьбі (URL: https://znaniya.com/task).
Виріб виготовлений з високоякісної гіпоалергенної харчової нержавіючої сталі.	Виріб виготовлений з високоякісної харчової нержавіючої сталі, яка не викликає алергії (URL: https://bezmez.in.ua/ua).

Із наведених прикладів, цілком очевидно, що виділені частини повідомлення є смисловими дублікатами лексем «старий», «гіпоалергенний» але для вираження цього значення потребують більш розгорнутих синтагм, тобто спричиняють формальну надмірність. Разом з тим, вони дозволяють уникнути лексичних повторів, надають простір для авторського мовотворення та самовираження, нетрадиційні способи передавання змісту привертають більше уваги до повідомлення.

Висновки. Використання мовного коду під час формування змісту повідомлення відбиває лінгвокогнітивні та соціолінгвістичні особливості мовця, який репрезентує власну картину світу, а також зумовлене ступенем підготовленості адресата до сприймання інформації. Про надмірність інформації варто говорити лише щодо конкретного висловлювання (повідомлення) в окремій мові по відношенню до конкретної комунікативної ситуації. Надмірність може слугувати етикетним, стилістичним чи комунікативно-прагматичним прийомом, що формує атмосферу спілкування, ідіостиль автора, дозволяє реалізувати його інтенції, а також бути причиною комунікативних девіацій через наявність зайвих, «порожніх» чи незрозумілих елементів, великих за обсягом синтаксичних конструкцій тощо. Перспективним вважаємо дослідження способів вираження формальної та семантичної надмірності на словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика української мови: навч. посіб. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 256 с.
2. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
3. Капелюшний А. Лексична надмірність та лексична недостатність у мовленні репортерів і ведучих випусків телевізійних новин. *Теле- та радіожурналістика*. 2014. Випуск 13. С. 78–86.
4. Словник української мови: в 11 тт.; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Том 5, 1974. С. 73.
5. Шарапов О. Д., Дербенцев В. Д., Семьонов Д. Є. Економічна кібернетика: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2004. 231 с.

Отримано: 17.03.2025

Наталія ЗАГОРУЙКО

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри журналістики

ORCID <https://orcid.org/000-0001-8192-2573>

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІЇ ЕКЗОГІТАТОРА У ЕСЕЇСТИЦІ Ю. ШЕРЕХА

Здійснено аналіз сучасних концепцій жанру есею й встановлено, що завдяки синкретичності та пластичності есей стає окремою формою інтелектуального осмислення буття, породжуючи цілий пласт текстів із вираженими метажанровими ознаками. Окреслено стратегії реалізації функції екзогітатора у есеїстиці Ю. Шереха.

Ключові слова: есеїстика, ментатив, екзогітатор, ідентичність.

Актуальність теми. У сучасній теорії жанрів особливий інтерес становить вивчення генези та трансформації типологічних ознак есею. Завдяки синкретичності та пластичності цей жанр є окремою формою інтелектуального осмислення буття, породжуючи тексти з вираженими метажанровими ознаками. Розглядаючи стратегії есеїстичного письма, науковці наголошують на його наративно-ментативній природі та заміні ролей наратора екзогітатором (лат. *excoгitatoris* – мислення, *cogitare* – розмірковувати, *narrator* – оповідач), адже ключовими рисами викладу матеріалу є внутрішня діалогізація, щільний зв'язок між думками,

які формують референтну зону, а не події, хронотоп чи учасники. Ідеться передусім про оповідача, який саме в есеї набуває ознак мислителя, розмірковувача або ж перетворюється на мислителя, оповідача [4, с. 289].

Мета публікації – дослідити стратегії реалізації функції екзогітатора у есеїстиці Ю. Шереха.

Панівна стратегія реалізації ролі екзогітатора у есеїстиці Ю. Шереха здійснюється передусім через самоідентифікацію, самообґрунтування й осмислення авторської індивідуальності й постає як безперервні рефлексії, коментування важливих історичних обставин та їх впливу на особистість автора, що віддзеркалюють суть жанрового феномену есею – суб’єктивація авторським «я» різноманітних явищ культури [2, с. 4]. Лейтмотивом авторських міркувань є становлення національної ідентичності та пошук «своєї території», яку автор називає «своїм шляхом до Дамаска» та «своїм наверненням», що дає можливість детально відстежити етапи кристалізації національної ідентичності автора, збагнути його мотивацію, а також побачити, яке значення ці свідчення мають для сучасного читача [1, с. 27].

Важливим структуроутворювальним елементом есеїв є відображення процесів самопізнання, адже аналізуючи минуле, зіставляючи факти свого життя, Юрій Шерех щоразу повертається до стратегії реконструювання власної ідентичності: «коли дивлюся на своє життя сьогодні і зважую причини мого вибору, мені здається, що найвирішальнішим було все-таки не майбутнє, а минуле. І мені здається, що українськість завжди була в моїй родині» [5, с. 86-87].

Ключовим також є виокремлення самоідентифікації через пошук «своєї території», де автори, свідомо чи несвідомо, оприявнюють «власну територію», шукають важелі самовизначення через неї. Реалізація зазначеного аспекту здійснюється у есеїстиці Ю. Шереха у кількох площинках – від окреслення власне концепту «privacy» до ототожнення своєї ідентичності з певними географічними назвами, або їх несприйняття й заперечення [1, с. 28].

У есеях Ю. Шереха функція екзогітатора також реалізується через автокреацію – презентацію себе за допомогою свідчень автора щодо свідомого обрання псевдонімів. Відомо, Юрій Шевельов – мовознавець світового масштабу – виступав як публіцист і есеїст під псевдонімами, зокрема Юрія Шереха та Гр. Шевчука. Використання автором цих псевдонімів було зумовлено не лише об’єктивними історичними факторами, але й глибокою внутрішньою мотивацією. Автор свої псевдоніми називав «моральними категоріями», «істотами-категоріями», на які було покладено виконання певних завдань.

Отже, особистісний характер мотивації сприйняття, асоціативна природа викладу, винятковий інтелектуалізм, внутрішня діалогізація, парадоксальність, рефлексії – проєктуються в есеїстиці Юрія Шереха та спрямовані передусім на самоідентифікацію. Пошук себе, «своєї території», власної ідентичності та чітке розмежування на «своє» – «чуже» за важливими для автора особистими морально-ідеологічними критеріями засвідчують домінування ментативу над наративом та демонструють стратегії реалізації функції екзогітатора.

Список використаних джерел:

1. Загоруйко Н. Жанрові домінанти есею в мемуаристиці Юрія Шевельова. *Communications and Communicative Technologies*. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. 2025. № 25. С. 24-29.
2. Швець Г.Д. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Київ, 2006. 20 с.

3. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни / упоряд. О. Забужко, Л. Масенко. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2009. 471 с.
4. Шевченко Т. Нові аспекти наратології: інтерпретація есеїстичного тексту. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Познань: Університет імені Адама Міцкевича. 2020. Т. 8. № 1. С. 281–295.
5. Шерех Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади: в 2 т. Харків: Folio, 2012. Т. 1: В Україні. 474 с.

Отримано: 17.03.2025

Борис КОВАЛЕНКО

доктор філологічних наук, професор,

доцент кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3764-856X>

ДІАЛЕКТНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ КАЗОК XIX ст.

У статті доведено, що тексти казок фіксують значну кількість подільських фонетичних та морфологічних рис, збережених дотепер, що свідчить насамперед про давність та живучість цих говірок.

Ключові слова: казка, Поділля, подільський говір, діалект, діалектні риси, фонетичні риси, морфологічні риси.

Актуальність теми. За останні десятиліття у мовознавстві помітно зріс науковий інтерес до мовностилістичних ознак української народної творчості, зокрема до культурної конотації фольклорного слова, розвитку його семантики. Спостерігається посилення уваги дослідників до функціонально-семантичного аналізу тексту і текстових структур на нових засадах.

У сучасному мовознавстві обстоюється погляд на фольклор як окремий різновид художнього стилю або ширше – як окремий художній стиль літературної мови, що виявляє специфічні ознаки.

Насамперед він є своєрідним каталізатором уніфікуючих, спільних тенденцій, що творять літературну мову на ґрунті загальнонародного мовлення [1, с. 3]. Усна народна творчість дає надзвичайно багатий матеріал для осмислення специфіки народного світосприйняття у найрізноманітніших його аспектах, для вивчення закономірностей розвитку й функціонування мовних одиниць у фольклорних текстах. А оскільки в усній народній творчості поєднуються загальномовні, загальнофольклорні і специфічно жанрові тенденції, то це зумовлює певні труднощі у визначенні стилістичної природи мови фольклору. Це стосується й мови українських народних казок, оскільки казка має тільки їй притаманну смислову організацію текстових структур, тісно пов'язану з діяльністю мовця й слухача, спрямовану на відображення реалій життя у своєрідній розповідній манері.

За визначенням дослідників, “казка – один із основних жанрів народної творчості, епічний, повістувальний, сюжетний художній твір усного походження. В основі казки – захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні. Казки відомі з найдавніших часів у всіх народів світу. Споріднені з іншими фольклорно-епічними жанрами – сказаннями, сагами, легендами, переказами, епічними піснями, – казки не зв'язані безпосередньо з міфологічними уявленнями, а також історичними особами і подіями” [4, с. 372].

Казка як термін, рівнозначний поняттям “баснь”, “байка”, уперше тлумачиться в праці Лаврентія Зизанія “Лексикон славеннорусский і імен толькованіє” (1627). І. Рудченко, який займався вивченням українських народних казок, уперше порушив проблему їхньої класифікації.

Мета публікації – з’ясувати як відбиваються говіркові явища у текстах казок. Казка відбиває процес уніфікації традицій усного загальнонародного мовлення на шляху становлення літературних норм і саме тому, на нашу думку, привертає увагу мовознавців. Мову українських народних казок досліджували Я. Закревська, В. Хоменко Л. Дунаєвська, О. Бріцина, Т. Жук та ін. Мовою літературної казки цікавилися С. Єрмоленко, А. Поповський, М. Торчинський, Б. Коаленко та ін. У своїй розвідці ми спробуємо виявити й проаналізувати діалектні риси народних казок з Поділля (їх усього сім – *Б.К.*) у збірнику І. Рудченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши тексти казок з Поділля, уміщених у цьому збірнику, можемо виокремити діалектні риси як на фонетичному, так і морфологічному рівнях. Найголовніші з них на фонетичному рівні такі:

1. Наявність вставних приголосних [л], [н] після губних, наприклад: «Добре, чоловіче! вона відказала. – Глядиж, чоловіче, не називай мене проклятою, – будем жити и у Бога здоровля просити!» [2, с. 80].

2. Наявність протетичного [з] є виразною фонетичною рисою подільського говору, особливо у порівнянні з літературною мовою, наприклад: «Мамо, каже, я так пити хочу!» А мачуха й каже: «Дай *гочи* повиймати, то дам пити!» А вона й дала їй *гочи* повиймати, а та тоді води їй дала, та свою дочку вбрала, та й повезла до шлюбу, а їй у лісі покинула. [3, с. 49–50].

3. Типовою для подільського говору є твердість приголосного [р], наприклад: «Вийїзжає по сіль Василь и каже жінці: «*роспоради*сь жінко, щоби ти зобрала хліб» [2, с. 80].

4. Для дієслів 3-ї ос. одн. і множ. теперішнього часу і 2-ї ос. множ. наказового способу характерний стверділий кінцевий [т]: «*Приходить* до нього бабка бідна милостипку просити» [2, с. 79]; «Узяв він їх изнов, та й повіз; а вони й тепер попелу набрали, та й *кидають* на дорозі...» (3, с. 68).

5. Досить помітним явищем є випадання звука або групи звуків у середині слова у формах дієслова *хотіти*: «Лежать вони наземлі и до світа. Як побачили чорти, що вона коло нього, *хтіли* його роздерти...» (2, с. 79); «Тільки що вона *хтіла*... – аж – бачит и брат йде» (3, с. 69).

6. Найбільшу кількість фонетичних варіантів в українських діалектах має числівник *один*, що підтверджують дані південно-західних діалектів. У текстах аналізованих казок маємо форми числівника *один* з початковим *є* і його рефлексом *ї*: «Був собі *йіден* чоловік, та вмерла в його жінка, а в його двоє дітей зосталося – хлопчик и дівчинка» (3, с. 67).

Найголовніші морфологічні особливості подільських говірок відбиті у казках такі:

1. У текстах казок дієслівні форми 1-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни подано без чергування [д], [т], [з], [с] з відповідними шиплячими, наприклад: «Ото біжить Біда и каже: «чоловіче, що ти робиш?» А він каже: – *сидю*, дивлюся, що орають, сіють, тіпають» [2, с. 161]; «А він йому каже: – Як же, жінка все слаба, все слаба – не маю я ложки страви изйісти; а все *ходю*, все *ходю* – шукаю лікарства» [2, с. 168].

2. Закінчення *-е* часто вжито у слові *люди*: «А я кажу, дивлюсь, що в мене *люде* орають, сіють» [2, с. 162]; «От вона роскинула карти, тай каже: «є у вас *люде* ті, що ночували?» [2, с. 210].

3. У багатьох південно-західних говірках, у тому числі й подільських, і дотепер широким вживані форми 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни на *-е* замість *-ить*. Спостерігаються такі форми і в казках, наприклад: «*Приходе* Василь рано до дому. Питаєця його батько: «А де ти, сину, був?». – «Я, тату, ходив до Ганки на досвіткі» [2, с. 78]; «Прийшов вечер, – кортить його йти до горяльні, а за ним батько слідкомъ *ходе* – стереже його; але якось втік він» [2, с. 79].

4. Уживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-* спостерігаємо у мові казок, наприклад: «Прийходить той чоловік до хати стіл *застеляний*, піп сидить, горілка стоїть, порося печене....» [3, с. 169].

Висновки. Отже, аналіз мови казок, записаних на Поділлі у XIX ст., дозволяє зробити висновок, що лише автентичні тексти можуть слугувати цінним і надійним джерелом для вивчення динаміки діалектного мовлення Поділля. Тексти казок фіксують значну кількість подільських фонетичних та морфологічних рис, збережених дотепер, що свідчить насамперед про давність та живучість цих говірок.

Список використаних джерел:

1. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. Київ: Наук. думка, 1987. 245 с.
2. Народныя южнорусскія сказки. Издаѣ И. Рудченко. Київ, 1869. Вип. I. 216 с.
3. Народныя южнорусскія сказки. Издаѣ И. Рудченко. Київ, 1870. Вип. II. 210 с.
4. Українська літературна енциклопедія: в 5 т. Київ, 1990. Т. 2. С. 372.

Отримано: 17.03.2025

Наталія КОВАЛЕНКО

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7810-1982>

СВІТОГЛЯДНІ КОДИ УКРАЇНЦІВ У ЗООФРАЗЕМІЦІ

У статті описано роль зоофраземних образів, що поширені в українських говорах. Увагу акцентовано на збереженні культурної ідентичності українського народу.

Ключові слова: зоофразема, діалект, етносимволіка, українська культура.

Актуальність теми. Вивчення фраземіки, у якій відбиваються найтонші риси ментальності етносу, уможливорює пізнання мовленнєво-мисленнєвих процесів людини, її духовної сутності, сприйняття навколишнього світу. Залучаючи до аналізу фраземи, можна спостерігати специфіку функціонування окремих номінацій у сталих виразах мови, частоту їхнього вживання, образність, очікувану/неочікувану сполучуваність та ін.

Вживання зоонімів у складі фразеологічних одиниць неодноразово було предметом наукових досліджень О.П.Левченко [4], Д. В.Ужченка [5] та ін. Однак на сьогодні немає спеціальних праць, присвячених ґрунтовному дослідженню власне лінгвокультурологічного аспекту зоофраземних одиниць на значному за обсягом емпіричному матеріалі, менше уваги

приділено теорії міжареального зіставлення на рівні фраземних груп і розрядів. Наукові спостереження у зоофразеології залишаються фрагментарними та недостатньо систематизованими, що призводить до розбіжностей у поглядах учених.

Метою публікації є аналіз семантичної та культурологічної значущості зооморфного коду етносу на матеріалі фраземіки української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація ідеї різноаспектного дослідження фраземіки, а особливо на рівні міжговіркових зіставлень, забезпечує цінним матеріалом не тільки сучасну лінгвістику, а й культурологію, етнографію, історію та ін. науки, що особливо актуально сьогодні, коли життєво важливим є всебічне вивчення історії української мови та її новітніх явищ, давньої та сучасної духовної та матеріальної культури українців, а також міжмовної комунікації через мобільність людей, розвиток усмережжя, глобалізаційні процеси.

Водночас фраземи є одним із явищ у мові, найбільш насичених універсальною та національною специфікою, адже заковують різні способи світосприйняття етносами, що сформувалися внаслідок їхнього тривалого спостереження за оточенням. Серед визначальних ознак фраземи дослідники Л.Г.Скрипник, М.Т.Демський, В.Д.Ужченко, Д.В.Ужченко, Н.Ф.Венжинович визначають такі: нарізнооформленість, усталеність, ідіоматичність, відтворюваність, немотивованість.

Уважне “прочитання” фразеологізмів, з’ясування їхньої ролі як знаків мови ускладнене суперечливою природою цих одиниць, взаємодією багатьох чинників у процесі творення, а також особливостями мотивацій.

Виявлення подібностей і розбіжностей у фраземних мікросистемах на рівні говорів однієї мови зокрема, а також між мовами загалом важливе для створення основ ефективної міжкультурної комунікації, уможливорює розуміння культурно-етнічних особливостей номінацій у сфері фраземіки.

Серед різних образів, пов’язаних з рисами живих організмів, виокремлюємо такі різновиди: фауністичний, орнітофауністичний, ентомологічний і рептильний; кожен такий різновид наділений власним набором позитивних і негативних ознак.

З урахуванням семантичного та структурно-граматичного компонентного рівнів на матеріалі фразеологічних словників, інших публікацій говіркового мовлення виокремлюємо такі типи відношень:

1) фраземи однакові за структурою та семантикою: у подільських говірках *го́лодний йак пес* [3, с. 259] – лемківських *голо́дний як пес* ‘голодний’ [1, с. 100];

2) однакові за компонентним складом, але різні за значенням: у східностепових говірках *собак пасти* [2, с.171] ‘ледарювати’ – подільських *хо́дити пси пасти* [3, с. 260] ‘вести аморальний спосіб життя’;

3) однакові за семантикою, але різняться компонентним складом: у подільських говірках *на́дути с’а йак ін’д’ук* [3, с. 143] – лемківських *наду’ти са як пуля’к* [1, с. 110] ‘сердитися’.

Спостерігаємо етнокультурну своєрідність, відображену в зоофраземах, образів насамперед тих тварин, які добре відомі й часто вступають у контакт з людиною, наприклад: у подільських говірках *спі́ривсі, як когут* ‘виявляти незадоволення, сердитися’ [3, с. 167]; лем-

ківських – *стяті са як когуты* ‘запекло битися’ [1, с. 67]. Зоофразами вирізняються специфікою, що є наслідком світосприймання етносу, а уявлення про образи світу, відображені в цих мовних одиницях, можуть набувати як загальнолюдського, так і індивідуального характеру, а також бути уособленням реакції на нього.

Аналіз фразем із компонентами-зоонімами підтвердив тезу мовознавців про перевагу негативних оцінних ознак, що пояснюють пізнанням людиною первісного довкілля, страхом і небезпекою, відображенням набутого досвіду співжиття з тваринами.

Для зіставно-порівняльних досліджень важливими є висновки про те, що назви тварин є джерелом стереотипів або еталонів, які об’єднують сприйняття мислення й мови, своєрідними проєкторами мовної картини світу.

Головною функцією зоофразем є здатність фіксувати, зберігати й примножувати культурний, історичний та номінативний досвід різних поколінь носіїв мови, а без фонових знань не можна повністю передати розуміння інформації через текст.

Висновки. Отже, індивідуальні асоціації, пов’язані з тією чи тією істотою, та наявні в національній свідомості конкретного народу, використовуються для створення образної моделі світу засобами зоофраземіки. З’ясовано, що типові для певного класу асоціації вибудовані у свідомості носіїв мови з певними зоономенами, які й визначають специфіку фразем.

Список використаних джерел:

1. Вархол Н.Д., Івченко А.І. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава, 1990. 160 с.
2. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл.: дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01 – українська мова. Харків, 1996. 181 с.
3. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам’янець-Подільський, 2019. 412 с.
4. Левченко О.П. Принципи зооцентризму у фразеотворенні. *Проблеми зіставної семантики*: зб. наук. ст. Київ: КДЛУ, 2001. С. 206–209.
5. Ужченко Д.В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Харків, 2000. 18 с.

Отримано: 17.03.2025

Наталія ЛАДИНЯК

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3091-0772>

СТАТУС РЕЧЕНЬ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ В СИСТЕМІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті проаналізовано статус речень з відокремленими членами речення в синтаксисі сучасної української літературної мови. Встановлено, що різноманітність термінів, які уживаються щодо відокремлення як синтаксичного явища зумовлена його семантико-синтаксичною, формально-граматичною та комунікативною природою.

Ключові слова: відокремлення, відокремлені члени речення, просте ускладнене речення, напівпредикативність, українська мова.

Актуальність теми. Синтаксис української мови є тією ділянкою лінгвістичної науки, у якій сьогодні чимало суперечливих поглядів на загальні й окремі синтаксичні явища. Увагу мовознавців привертає ускладнене речення. Мовні явища, які належать до ускладненого речення, є синтаксично периферійними: такі конструкції не мають ознак синтаксичної одиниці (не протиставлені системно будь-яким іншим конструкціям за структурою, значенням, функцією). За цими ж ознаками ускладнене речення протиставлене словосполученню та складному реченню як різновид простого. До класу ускладнених простих речень зараховують реченнєві побудови різного типу, яким із формально-синтаксичного погляду притаманна основна ознака простого речення – монопредикативність [1, с. 112].

У сучасному мовознавстві існують дискусії щодо окремих конструкцій, які ускладнюють просте речення. Зокрема відсутнє єдине тлумачення поняття *відокремлені члени речення*. Спостерігаємо уживання різноманітних термінів на позначення цих синтаксичних конструкцій: «ускладнене просте речення з відокремленими членами», «речення з відокремленими членами» (І.Р. Вихованець [2], Л.О. Кадомцева [7]). У зв'язку із напівпредикативністю як характеристикою відокремлених конструкцій їх розглядали Н.Ф. Гуйванюк [3], А.П. Загнітко [5; 6], М.Ф. Кобилянська, І.І. Слинько [13], А. Мойсієнко [10], М.Я. Плющ [11] та ін. Мовознавчі дослідження у цьому напрямку розвивають П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук [4], Н.В. Кобченко [8], О.В. Кульбабська [9], Г.І. Теслицька [14], К.Ф. Шульжук [15].

Відмова від загальної дефініції «відокремлених членів речення» може бути пояснена різнобічністю тих синтаксичних явищ, які застосовуються до цього поняття. Щоб встановити сутність відокремлення як мовного явища, необхідно окреслити його роль у системі синтаксичних зв'язків.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати статус речень з відокремленими членами в синтаксисі сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття про відокремлення безпосередньо пов'язане з предикативністю як змістовою ознакою речення: воно ускладнює предикативне ядро речення, маючи відносну змістову самостійність, яка співвідноситься з підрядною предикативною частиною складного речення або присудком головної частини. Як зауважила Л. О. Кадомцева, аналіз відокремлення як синтаксичного явища здійснюється на межі його семантико-синтаксичної, формально-граматичної та комунікативної природи [8, с. 82].

Традиційним у мовознавстві є вчення про інтонаційно-сміслове виділення другорядних членів речення. Відокремленим вважають такий другорядний член речення, який вживають у мовленні для пояснення, уточнення, зв'язку з означуванням членом речення. Відокремлення у цьому аспекті розглядають як виділення одного із членів речення (одиночного або з пояснювальними словами) за допомогою інтонації з метою надати йому певної синтаксичної самостійності [13]. Інтонація є важливим чинником відокремлення: вона може бути визначальною або супроводжувальною ознакою конструкції. Однак за такого твердження не враховуються інші якості відокремлення. Визначення відокремлених членів речення як таких, що виділяються лише за змістом та інтонацією, не розкриває усієї їхньої сутності, характеру синтаксичних зв'язків цих членів з іншими компонентами речення. Адже й інші, невідокремлені, члени речення можуть підсилюватися інтонаційно і виділятися за змістом, порівняймо: *Дорога йшла з гори та на гору, з гори та на гору, над самою Россю* (Нечуй-Левицький І. «Кайдашева сім'я», с. 348) – де повторювані слова *з гори та на гору* наголошуються, актуалізуються (хоча і не є відокремленими членами, а утворюють стилістичну фігуру – повтор).

Не завжди відокремленню підлягають найважливіші слова у реченні. Невідокремлені і відокремлені члени речення, маючи однакове морфологічне вираження, різняться функційно, наприклад, у реченнях: *Я одпрошусь в батька або прийду і батька не питаючись Россю* (Нечуй-Левицький І. «Кайдашева сім'я», с. 353) – *Чи це йдеш на поле, не питаючись мене? Россю* (Нечуй-Левицький І. «Кайдашева сім'я», с. 396) – невідокремлений член *і батька не питаючись* і відокремлений член – *не питаючись мене*, що однаково виражені морфологічно (дієприслівниковим зворотом), відповідають на питання обставини способу дії (як? яким способом?). Однак у першому випадку невідокремлений член речення виконує тільки функцію обставини. У другому випадку відокремлений член виконує подвійну синтаксичну функцію – додаткового дієслівного предиката, порівняймо: – *Чи це йдеш на поле і не питаєшся мене?*

Відокремлені члени речення мають свої смислові функції (граматичне значення): 1) виділення властивих означуванням особам, явищам, предметам ознаки особливої значущості: *А для неї, молоді, так хотілось зав'язати на празник голову розкішною червоною хусткою* (Нечуй-Левицький І. «Кайдашева сім'я», с. 334); 2) пояснення, уточнення, конкретизування, розкриття змісту того чи іншого члена речення чи його лексичного вираження: *Під однією горою, коло зеленої левади, в глибокій западині стояла чимала хата Омеляка Кайдаша* (Нечуй-Левицький І. «Кайдашева сім'я», с. 301); підсилення смислового чи емоційного змісту іншого члена речення шляхом протиставлення, порівняння.

Функцію додаткового вираження певних ознак ситуації, предмета, особи або явища за допомогою відокремленого члена речення розглядають у лінгвістиці як напівпредикативну функцію. Напівпредикативність, за визначенням О. В. Кульбабської, – це синтаксична категорія простого ускладненого речення, яка набула формальних ознак: 1) оформлення за певною граматичною схемою (центральну позицію у ній посідають дієприкметник, дієприслівник, іменник, прикметник); 2) інтонація відокремлення; 3) синтаксична автономність; 4) розчленованість. У напівпредикативних конструкціях «нейтралізовано з морфологічного погляду самостійне вираження власне предикативних категорій часу і модальності, граматичне значення яких тут визначаємо на тлі основної предикативності простого ускладненого речення» [10, с. 192].

Значення напівпредикативності стає паралельним основному предикативному значенню, яке створюється в поєднанні підмета і присудка, і тим самим ускладнює значення означуваності, обставинності, що властиве відокремленим компонентам як другорядним членам. Поняття напівпредикативності пов'язане насамперед з відокремленими означення-

ми, наприклад: *Кайдаш, блідий, з темними очима, знову кинувся на Карпа* (Нечуй-Левицький І. «Кайдашева сім'я», с. 340). Від власне предикативності напівпредикативні відношення відрізняються граматичною формою і значенням: напівпредикативність не володіє граматичною модальністю і синтаксичним часом як граматичними категоріями, що формують структуру, здатну виконувати функцію комунікативної одиниці. Тобто напівпредикативні відношення формують тільки деяку частину речення (а не речення як таке), вони не створюють предикативного мінімуму. Отож напівпредикативні відокремлені члени від уточнювальних (пояснювально-уточнювальних) відрізняються і семантично, і структурно; вони пов'язуються різними синтаксичними зв'язками з опорним словом чи реченням.

Висновки. Відокремлення як синтаксичне явище зумовлене або вираженням напівпредикативності, або функцією додаткової характеристики. Відокремлені члени речення відзначаються особливою семою відокремлення, обов'язковою умовою їх існування є синтагма. Важливим чинником відокремлення є інтонація. Напівпредикативність як ознака відокремлених конструкцій є паралельною до основного предикативного значення речення, ускладнює значення обставинності, означуваності.

Список використаних джерел:

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 209 с.
2. Вихованець І.Р. Категорія напівпредикативності. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Кіровоград, 2000. Вип. 23. С. 126–130.
3. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія. Чернівці: Рута, 1999. 336 с.
4. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 192 с.
5. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису. Донецьк: ДонНУ, 2006. 378 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: монографія. Донецьк: ДонДУ, 2001. 662 с.
7. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. Київ: Вища шк., 1985. 127 с.
8. Кобченко Н.В. Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку. *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2018. 6: Językoznawstwo, pp. 83–97. URL: <https://surl.li/ygismm>
9. Кульбабська О.В. Напівпредикативні конструкції як засіб компресії («згущення думки»). *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*: зб. наук. праць / відп. ред. М.Я Плющ. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 191–195.
10. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого речення: підручник. Київ: КНУ імені Т. Шевченка, 2006. 236 с.
11. Плющ М.Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативно-прагматичний аспекти): навч. посіб. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. 92 с.
12. Сучасна українська мова: Синтаксис / за ред. О.Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
13. Слинько І.І., Гуйванюк Н.Ф., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української літературної мови: Проблемні питання: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.
14. Тесліцька Г.І. Методологія дослідження простих речень із напівпредикативними ад'єктивними компонентами. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 24. Т. 2. С. 28–32. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.5>
15. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Отримано: 17.03.2025

Людмила МАРЧУК

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9022-2103>

Аліна КОЗЯРУК

здобувачка вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня
спеціальності 035 Філологія
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3327-9410>

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДАРИ КОРНІЙ

У роботі розглянуті ролі чоловіків і жінок у житті українського міста в романах Дари Корній, репрезентовані їхні долі засобами мовлення, здебільшого згубного для чоловіків і лагідного жінок щодо чоловіків та оцінними (зі знаком + або -).

Ключові слова: портретний опис, гендер, позитивна оцінка, негативна оцінка.

Актуальність теми. Сьогодні проза Дари Корній не сходить зі сторінок журналів, альманахів, антологій, окремими книгами вийшли її романи. Вона – авторка гостросюжетних, психологічно-провокаторських «маленьких романів»: перший її великий твір опублікувало видавництво Клуб сімейного дозвілля 2010 року. Це був роман «Гонимхмарник», написаний в жанрі міського фентезі. Роман приніс авторці третю премію літературного конкурсу «Коронація слова» 2010 року в номінації «роман», удостоєний відзнаки «Дебют року» від видання «Друг читача» та став лауреатом премії асамблеї фантастики «ПОРТАЛ-2011» – «Відкриття себе» імені Володимира Савченка. Тож звернення до задекларованої в роботі теми цілком виправдане і актуальне. Розгорнуте аналітико-синтезуюче дослідження відомого на сьогодні прозового набуtku письменниці складе якнайповніше уявлення про її авторський індивідуальний стиль, що увібрав у себе як людські риси самої письменниці, так і головні риси її доби. З'ясування стилю Дари Корній, яка сьогодні, по суті, уособлює художні пошуки так званої «жіночої» прози, дає можливість для цілісного розуміння безперервності розвитку української прози. Відтак комплексне вивчення творчості Дари Корній доповнить стилістику, що вивчає індивідуальний стиль автора кінця ХХ – початку ХХІ ст., відкриє певні перспективи для поглиблення наукового осягнення окремих питань як теорії мови, так і теорії літератури.

Мета роботи – виявлення стильових домінант у створенні жіночих образів у Дари Корній, осягнення рівня художньої досконалості її образних моделей, визначення аспектів гендерних досліджень «жіночих» творів письменниці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засобами мови персонажів Дари Корній передає основні риси епохи, описує чоловіків очима жінки, головної героїні текстів, згадує 90-ті та роль чоловіків і жінок у процесі виживання, передає притчі про кохання, які переплітаються із реальністю, надає художнім замальовкам оцінного характеру [2]. Наприклад, у романі «Щоденник Мавки» авторка знайомить з головним героєм через його портретний опис: «Магдалена високо оцінила акторську майстерність Тараса. Чудовий актор, ні, не просто чудовий – геніальний. Але Магдалена також уміє гарно грати, бо коли маєш справу

з *Чугайстрами, дуже швидко вчишся*» (Щоденник...270). Так сприймає головного героя жінка, яка реалістично та з іронією споглядає на чоловіка.

У портретному ланцюжкові головних героїв Дара Корній подає як позитивну, так і негативну оцінку як чоловіків, так і жінок.

Напр., зі знаком «+» щодо жінки:

«Чарівні, вбивчі очі у вас, Магдочко. Очі, що топлять...» (Щоденник..., с. 250).

Або зі знаком «-»:

«Тоня криво посміхається, косметика на обличчі ще молодій жінки розмазалася, волосся брудне та нерозчесане... Знайомий балахон «аля Алла Пугачова» мішкуватого й навіть трохи смішно висить на огрядній фігурі...» (Щоденник..., с. 137).

Напр., зі знаком «+» щодо чоловіка:

«Олексій дивився на неї своїми неймовірно блакитними та теплими очима...» (Щоденник..., с. 229).

Або зі знаком «-»:

«Так, Романа Тоня любила, любила по-справжньому. Не вигадуючи йому крил, не чіпляючи німбів. Віслюк то віслюк, ну що вдієш?» (Щоденник..., с. 87).

Авторка, констатує риси головного героя, уживає повтор, який називаємо дистантною когезією і який є засобом реалізації текстотвірної функції портрета персонажа, забезпечує внутрішньотекстовий зв'язок розрізнених елементів портретного ланцюжка.

Найчіткіше й найемоційніше описано стосунки між чоловіками та жінками, серед яких: 1) типові стосунки між чоловіком і жінкою (якщо немає справжнього кохання): *«-Так, любчику. – Магда всіх їх зве однаково – любчику, бо тільки ті, кого ти любиш чи поважаєш, або хто тобі байдужий можуть мати ім'я, усі решта – любчики... Він леститься, лізе цілуватися. А ти холодна, мов граніт... Тільки мокра бридка слина, мов слід від равлика, на твоїй сухій щоці. Безцеремонно витираєш обличчя рукою, кривишся так, щоб і він помітив. Бо тобі й справді бридко і ти не звикла аж так довго це приховувати»* (Щоденник..., с. 151). Експресія ненависті підкреслена порівнянням, епітетами; 2) типові стосунки між чоловіком та жінкою, що кохають один одного: *«-Так. Навпроти мене сидить найвродливіша у світі жінка, яку заледве не спекло моє сонце, а я її відпоюю козячим молоком та годую з ложечки. Так, я щасливий чоловік»* (Щоденник..., с. 230); 3) стосунки між чоловіком і жінкою, яка його відбила у дружини: *«У серце змією заповзала злість. Він досі час від часу називає її Магдочкою. Ні-ні, вона не боїться суперниці, ця сіра миша зараз ніщо. Ліквідована. А от діти... Нічого, вона і цим засранцям дасть раду»* (Щоденник..., с. 90).

Таким чином, є усі підстави стверджувати, що Дара Корній не обмежує себе ні у виборі матеріалу, ні у виборі проблематики – психологічної, коли мова йде про долю окремої людини, соціальної, коли переходить до відтворення долі суспільства, національної – при розкритті долі рідного народу, філософської, якщо торкається питання загальнолюдських цінностей. У відповідності з прожитим часом, з рухом суспільної думки письменниця все пильніше вдивляється в духовний світ особистості, і це не обов'язково мусить бути її сучасники, її особливо привабливе духовне життя суспільства у часи минулих історичних катаклізмів.

Отже, в творах Дари Корній відображено як позитивні, так і негативні відчуття. Позитивні відчуття передані такими словами: любов, щастя, радість, взаєморозуміння, солодке, сміх, добро, лагідно, лебедик, золотко, утіха та дієсловами цілувати, гладити тощо.

Негативні відчуття: хлипати, стривожитися, дратуватися, вовтузитися, шаріється, здригатися, червоніти, бурчати, лаяти, гавкати, плач, волення, страх тощо.

Також у романах Дарії Корній трапляються такі іменники: відроза, сумнів, сльози, не-впевненість, крик, біль, огиду, радість, розпач, вина, злість тощо.

Висновки. Таким чином, маркована лексика є безпосереднім виявом експресивної функції мови, реалізація якої пов'язана зі специфічними рисами, ознаками, властивостями предметів і явищ, що певним чином відображаються в семантиці слова, закріплюються за окремими звуковими комплексами та виступають стійкою основою відтворення аксіологічних висновків та емоційних станів мовців.

Список використаних джерел:

1. Корній Дара. Щоденник Мавки. Київ: Фабула, 2024. 320 с.
2. Марчук Л.М., Журенко Я.В. Негативна оцінка як засіб інтерпретації гендерних стереотипів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*, 2022. № 1. С. 55-60.

Отримано: 17.03.2025

Дмитро ПОЛШЕНКО

здобувач вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

спеціальності 035 Філологія

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-0376-583X>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

У статті на основі аналізу праць українських учених, емпіричної бази визначено проблемні питання в дослідженні стійких народних порівнянь, зокрема в українському діалектному мовленні.

Ключові слова: сполучник, народні порівняння, діалектне мовлення, говір.

Актуальність дослідження. На сьогодні в українському мовознавстві є потреба в ґрунтовних дослідженнях процесів фразеотворення і функціонування стійких народних порівнянь українського говіркового мовлення.

Дослідження стійких виразів набувають актуальності у зв'язку з необхідністю становлення основ ефективної міжкультурної комунікації, а особливо на рівні порівнянь, де найбільш виразно вербалізується світогляд етносу, увесь комплекс мислення, емоцій, лінгвокультури. Зауважимо, що порівняння й зіставлення, значення яких дотепер ще чітко не окреслені, є властивостями мислення людини, видом її пізнавальної діяльності.

Мета публікації – визначення актуальних завдань у дослідженні стійких порівнянь української мови на основі аналізу праць учених та емпіричної бази.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зацікавлення стійкими народними порівняннями пов'язують з їхньою здатністю кодувати національний світогляд, а тому дослідни-

ки виокремлюють ці своєрідні структурні одиниці, визначають їхні специфічні риси, мотивації, образність (Л. Авксентьев, М. Алефіренко, Г. Доброльожа, Н. Венжинович, А. Івченко, Н. Коваленко та ін.).

Ураховувати логіко-граматичну модель компаративних виразів запропонував М. Алефіренко: «Трикомпонентна структура компаративної фразеологічної одиниці містить *tertium comparationis*, порівняльний сполучник і агент порівняння. Компонент компаративної конструкції, що виражає референт порівняння, залишається за межами фразеологізму. Трикомпонентне зрощення ... є наслідком семантичного зміщення в компаративній конструкції під час її перетворення в одиницю фразеологічного рівня мови» [1, с. 44-45].

Аналізу стійких народних порівнянь Полісся присвячене спеціальне дослідження Г. Доброльожі «Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь» [3]; важливим є наукове дослідження А. Івченка «Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти», присвячене вивченню стійких народних порівнянь, зокрема опису ономазіологічних процесів в українській народній фразеології як цілісній системі [4].

Зазначимо, що дискусійними є тлумачення явищ варіантності та синонімії в межах стійких народних порівнянь, уточнення потребують висновки про роль стійких народних порівнянь у створенні стереотипних образів-характеристик.

Емпіричну базу діалектології поповнили укладені й опубліковані збірки текстів, записаних від носіїв волинських, подільських, буковинських, гуцульських та закарпатських говірок південно-західного наріччя, які уможливають дослідження різних мовних рівнів. Зазначимо, що під час спілкування і фіксації зв'язних текстів у звичайному для діалектоносія середовищі є можливість виявити унікальні мовленнєві реалізації, зокрема і варіанти стійких народних порівнянь, що є предметом нашого наукового зацікавлення.

Цінний матеріал подано у «Словнику стійких народних порівнянь» О. Юрченка та А. Івченка [6], де вказано територію поширення одиниць; в окремих збірках систематизовано стійкі порівняння, записані у західноподільських і південноволинських говірках [5], у поліських [2]. Зафіксовано приклади порівняльних конструкцій, які втратили реальні компаративні відношення (компоненти виразу не зберегли семантику). У сучасних фразеологічних словниках окремих говорів теж подано компаративні фраземи з ідентифікацією їхньої семантики (Г. Аркушин, Н. Кірілкова, З. Мацюк, Г. Ступінська і Я. Битківська, В. Ужченко і Д. Ужченко, В. Чабаненко). Зауважимо, що порівняння є найбільш численними у фразеологічній системі говірок, а це вказує на активність їх вживання та територіальне поширення.

Народні порівняння у дослідженнях розуміють як загальноновживані, відтворювані, емоційні, стабільні в семантичному, формально-структурному й функціональному планах мовні конструкції типу *хитра як лисиця, злий як бджола, дурний як баран*.

Специфіка образного порівнювання полягає в тому, що в ньому порівнюється не предмет з предметом, не поняття з поняттям, а конкретний індивідуальний предмет з поняттям. В основі образності лежить протиріччя між конкретним і переносним значенням лексеми, і саме завдяки притаманній йому властивості порівнювати образне стійке народне порівняння ще з давніх часів функціонує в мові як мовний засіб, першоджерелом якого мовознавці називають «як».

Висновки. Отже, в українському мовознавстві на сьогодні є потреба дослідити особливості вживання стійких порівнянь на матеріалі говіркового мовлення, не вирішеними залишаються питання про статус цих одиниць і те, яку функцію виконують службові слова *як*,

мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито, що: сполучників, модальних часток, сполучних слів чи компаративно-предикативних зв'язок.

Список використаних джерел:

1. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища шк., 1987. 134 с.
2. Добролюбова Г.М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Житомир: Вид-во «Волинь», 1997. 52 с.
3. Добролюбова Г.М. Ідеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: автореф. дис... канд. філол. наук: Житомир, 1997. 16 с.
4. Івченко А.О. Фразеологія українських народних говорів: ономазіологічний, ареальний, етимологічний аспекти): автореф. дис. ... доктора філол. наук. Київ, 2000. 36 с.
5. Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика: матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2011. 144 с.
6. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 173 с.

Отримано: 17.03.2025

Анжеліка ПОПОВИЧ

доктор педагогічних наук, професор,

доцент кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3428-9717>

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ СТИЛІСТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано змістові блоки методичної системи навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти.

Ключові слова: блок методичної системи, заклад вищої освіти, методична система навчання, моделювання, стилістика української мови.

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства заактуалізувалося питання вдосконалення навчання української мови в закладах вищої освіти (ЗВО) загалом і окремих дисциплін зокрема. О. Горошкіна небезпідставно стверджує: «Оскільки університетська методика викладання мовознавчих дисциплін менше розроблена, ніж шкільна, до того ж недостатньо досліджений характер реалізації законів навчання в різних умовах вищої школи, до цього часу актуальною залишається проблема визначення закономірностей, принципів, форм, методів, засобів навчання, а також змісту й структури курсу методики викладання лінгвістичних дисциплін» [1, с. 119].

Мета публікації – проаналізувати методичну систему навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний підхід до навчання мови в українській лінгводидактиці опрацьовували З. Бакум, І. Гайдаєнко, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Греб, Т. Донченко, С. Караман, І. Кучеренко, О. Кучерук, В. Мельничайко, І. Нагрибель-

на, А. Нікітіна, М. Оліяр, В. Онищук, Н. Остапенко, К. Плиско, М. Пентиліук, А. Попович, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін.

Під методичною системою навчання стилістики розуміємо складну, цілісну, динамічну й відкриту систему, якій притаманні взаємозв'язок і взаємозумовленість компонентів (підхід до навчання, мета, завдання, зміст, процес, принципи, методи, технології, засоби, форми організації освітнього процесу), та яка взаємодіє з іншими складниками освітнього процесу (лінгвістичні, літературознавчі, лінгводидактичні дисципліни, науково-дослідницька робота тощо) і спрямована на досконале оволодіння теоретичними аспектами стилістики, формування стилістичних умінь і навичок, набуття стилістичної компетентності й досягнення найвищого рівня результативності.

Опрацювання наукових джерел і власний досвід науково-педагогічної діяльності призвів до виокремлення в моделі навчання стилістики української мови майбутніх учителів-словесників у ЗВО цільового, методологічного, змістового, технологічного, діагностувально-результативного блоків.

Основним системоутворювальним блоком методичної системи навчання стилістики є цільовий. Важливо сформулювати вчителя української мови і літератури з високим рівнем стилістичної підготовки, лінгвокреативного, спроможного навчати стилістики учнів закладів загальної середньої освіти й здійснювати мовленнєве виховання сучасного українського суспільства.

Методичну систему навчання стилістики української мови визначають такі ключові підходи, як особистісно зорієнтований і діяльнісно-компетентнісний. Водночас, зважаючи на особливості освітнього процесу в ЗВО й специфіку професійної підготовки майбутніх учителів, важливими є науково-дослідницький і професійно зорієнтований підходи. Навчання стилістики майбутніх учителів-словесників спирається на загальнодидактичні (традиційні й сучасні) та лінгводидактичні (загальнометодичні й специфічні) принципи. Третю групу репрезентують такі принципи: метадисциплінарності, урахування динаміки стилів, засвоєння стилістичних норм на основі знання граматичних, лексичних і орфоепічних норм, урахування стильових і стилістичних норм, стимулювання словесного самовдосконалення, етики й естетики мовлення, навчання на мовленнєвих взірцях, послідовності, розширення, поглиблення й ускладнення стилістичного аналізу, контекстного розгляду стилістичних явищ, зумовленості мовленнєвих засобів соціальними чинниками, естетичної вартості текстів, урахування різностильової й різножанрової спрямованості текстів, урахування регіонального компоненту, актуальності й сучасності текстів, використання мовленнєвої практики для засвоєння стилістичних норм, лінгвістичної креативності, лінгвоекологічний, лінгвокогнітивний, лінгвосинергетичний. Означені підходи й принципи утворюють методологічний блок і визначають напрями конструювання процесу навчання стилістики української мови й зміст стилістичної підготовки студентів.

Стилістична підготовка – це цілеспрямований процес набуття здобувачами вищої освіти знань, умінь і навичок зі стилістики, необхідних для майбутньої професійної діяльності як учителя української мови і літератури [2, с. 107].

Змістовий блок моделі методичної системи навчання стилістики української мови зреалізовується через пропедевтично-настановний, інформаційно-когнітивний і поглиблювально-формувальний етапи. На поглиблювально-формувальному етапі вирізняємо діяльнісно-рефлексійний, поглиблювально-когнітивний і креативно-дослідницький підетапи.

У технологічному блоці віддзеркалено різні форми організації освітнього процесу: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи (усні й письмові): опитування, самостійні роботи, тестування, творчі роботи (зокрема, есе), стилістичний аналіз тексту, експрес-контрольні роботи, модульні контрольні роботи тощо. Самостійна робота є наскрізним компонентом процесу навчання стилістики української мови й однією з умов ефективності стилістичної підготовки студентів. Пропонована модель передбачає ефективну організацію освітнього процесу в ЗВО за допомогою проведення таких видів навчальних занять, як лекції, практичні й лабораторні заняття. Логіка процесу стилістичної підготовки спричинила виокремлення загальних і спеціальних методів навчання стилістики та загальної й спеціальної підсистеми стилістичних вправ. Прийнятними для використання в навчанні стилістики майбутніх учителів української мови і літератури вважаємо інтерактивні, інформаційно-комунікаційні, медійноосвітні, проблемно-дослідницькі технології навчання, а також технології модульного й проектного навчання. Засобами навчання в засвоєнні студентами стилістики української мови є підручники, посібники, практикуми, методичні рекомендації, збірники вправ, лексикографічні видання (словники, енциклопедії, довідники та ін.), тексти художніх творів, дидактичний матеріал, наочність, технічні й інформаційно-комунікаційні засоби (комп'ютерні навчальні програми, електронні посібники, інтернетні публікації, радіо- й телепередачі, кінофільми, електронні періодичні видання, матеріали веб-сайтів, блогів, форумів, персональних сторінок та інші медійні продукти).

Зміст діагностувально-результативного блоку – моніторинг, аналіз і корегування освітнього процесу, визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості знань і вмінь зі стилістики української мови в майбутніх учителів-словесників. У ньому міститимуться висновки про ефективність упровадження методичної системи навчання стилістики української мови.

Передбачуваний результат створеної моделі методичної системи навчання стилістики – сформованість у майбутніх учителів української мови і літератури знань, умінь і навичок зі стилістики, лінгвокреативність студентів, їхня готовність навчати стилістики учнів закладів загальної середньої освіти й здійснювати мовленнєве виховання сучасного українського суспільства.

Висновки. Отже, опрацювання спеціальної наукової літератури, вивчення й узагальнення набутих української та зарубіжної освіти, власного досвіду науково-педагогічної діяльності уможливило створення моделі методичної системи навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури, складниками якої є цільовий, методологічний, змістовий, технологічний і діагностувально-результативний блоки.

Список використаних джерел:

1. Горошкіна О. Лінгводидактичні засади викладання курсу «Методика викладання лінгвістичних дисциплін» у магістратурі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Луганськ, 2012. № 24(2). С. 119–127.
2. Попович А.С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І., 2018. 376 с.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ПОЧАПСЬКА

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,

доцент кафедри журналістики

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1069-9639>**БІЖЕНЦІ В ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕТОДАХ: МАНІПУЛЯЦІЇ ТА МЕДІЙНІ НАРАТИВИ**

У статті розглядаються основні підходи до висвітлення проблем біженців в українських і польських медіа, а також специфіка використання поняття «біженці» як основу маніпулятивної комунікації у просуванні політичних наративів.

Ключові слова: біженці, комунікацій, наратив, маніпуляція.

Актуальність теми. Формування позитивного чи негативного образу біженця в медіа впливає на глобальні демографічні, економічні та гуманітарні процеси як у межах окремих країн, так і на світовому рівні. Сучасний світ – це простір трансформацій та боротьби за сфери впливу, де конфлікти виникають здебільшого на ціннісних межах. Особливо гостро це проявляється у протистоянні імперських амбіцій Росії та українського державотворення, що розгортається в контексті вибору власного шляху розвитку, що й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета публікації полягає в аналізі використання поняття «біженства» як інструменту формування суспільної думки через медіа, зокрема з маніпулятивною метою.

Аналіз специфіки використання поняття «біженець» у медіа ґрунтується на теоріях фреймінгу та порядку денного (М. Маккомбс, Д. Шоу [8]), що пояснюють взаємозв'язок між темами в медіа та їхньою суспільною значущістю.

Основними методами стали контент- та дискурс-аналіз, які дозволяють дослідити змістове й лінгвістичне наповнення поняття у зв'язку з соціальними процесами. Застосовано також статистичний аналіз (Python, R) для оцінки лексичного контексту й емоційного забарвлення образу біженця. Тематичний аналіз [2] допоміг визначити ключові наративи, представлені в медіа.

Для відбору публікацій до аналізу на першому етапі використовували ключові слова, через які здійснювався пошук і в текстах публікацій, і в метаданих (див. Таблиця 1).

Таблиця 1

**Ключові слова для відбору публікацій до аналізу на першому етапі
проведення дослідження**

Українська мова	Польська мова	Англійська мова
Біженець (із варіаціями написання)	Uchodźca (z odmianami)	Refugee (with variants of writing)
Втікач (із варіаціями написання)	Zbieg (z odmianami)	Fugitive (with variants of writing)
Переселенець (із варіаціями написання)	Emigrant (z odmianami)	Migrant (with variants of writing)
Переміщена особа (із варіаціями написання)	Osoba przemieszczona (z odmianami)	Displaced person (with variants of writing)
Внутрішньо переміщена особа (із варіаціями написання)	Osoba wewnętrznie przemieszczona (z odmianami)	Internally displaced person (with variants of writing)

На другому етапі кількість відібраних публікацій було звужено межами національної приналежності, оскільки предметом зацікавлення були саме маніпулювання в контексті російсько-української війни.

Для аналізу були використані такі джерела: «Gazeta Wyborcza» (Польща), «Українська правда» (Україна), офіційні сторінки посадових осіб (Анджея Дуди і Володимира Зеленського) у соціальних мережах Facebook та X, офіційні сайти офісів Президента України та Польщі, а також сторінки неінституціоналізованих медіа, представлені у Telegram, Facebook та X.

Хронологічний період дослідження, охоплює два повних роки від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну: від 24 лютого 2022 року до 1 березня 2024 року. Такий тривалий період дає можливість простежити семантичні трансформації поняття «біженство» та стратегії його використання й контекстуального обрамлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «біженець», яке сьогодні широко використовується в медіа (як українських, так і світових) не має під собою юридичного підґрунтя, оскільки де-факто мова йде або про внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які вимушено через воєнні дії змінили регіон свого проживання в межах України, або про осіб, що перебувають під тимчасовим захистом інших держав. Відтак, використання поняття «біженець» стає певним фреймом, в межах якого сприймається група людей, які змушені були через війну просити тимчасового захисту в інших країнах: «Біженці – це особи, які залишили країну свого постійного проживання (як правило, країну громадянства) внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, та не можуть або не бажають користатися захистом цієї країни через такі побоювання» [1].

Легітимізація поняття «біженець» щодо українців, які перебувають під тимчасовим захистом інших країн, почалась із висловлювань політиків і медійників. Відтак, на сьогодні маємо сформоване сприйняття, яке контекстуально одразу негативізується, оскільки відбувається нівелювання характеру вимушеності таких дій (для порівняння, більш коректні поняття – «переміщені особи», «вимушені мігранти»), де конотацією стає саме емоційно-психологічний аспект вимушеності якихось дій з боку тієї чи іншої особи.

Публікації, що висвітлюють біженство як явище в сучасному суспільстві, можна умовно поділити на дві групи: інформація про біженців й інформація від біженців (див. *Схема 1*).

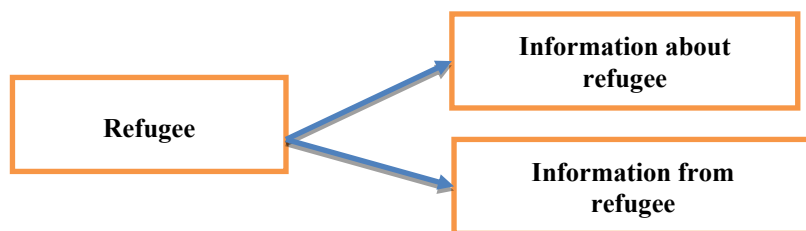

Схема 1. Групування інформації про біженство

Одна із досить сильних асоціацій, яка пов'язана із біженцями загалом, не стосується біженців з України, але частково переноситься на них польською аудиторією, лежить в площині небезпеки, що іде від асоціативної пари «біженець» – «терорист». Сформувалась вона на основі медіа повідомлень, які формували сприйняття біженців як маргіналів, котрі не здатні адаптуватися, а тому стають злочинцями. Таке сприйняття відбувається шляхом перенесення сприйняття із конкретного (конкретної особи, про злочин якої було повідомлено в медіа) на загальне (всю соціальну групу, представниками якої є конкретні особи, про яких йшла мова в медіа повідомленнях).

Цей же прийом використовується (свідомо чи ні) медійниками і сьогодні, коли негативні вчинки конкретної особи переносяться на всю соціальну групу через використання збірного висловлювання «біженець/біженка із...», «переселенець/переселенка із...».

Небезпека, яка криється в понятті «тероризм», асоціативно переноситься у небезпеку, яка стосується **економічної стабільності країни** – побоювання, що біженці складуть конкуренцію на ринку праці й тим самим заберуть робочі місця населення: здебільшого мова йде про помилкові причинно-наслідкові зв'язки – «через біженців під загрозою можуть опинитися робочі місця і заробітки поляків».

Завдяки медіа сформувалися асоціативні зв'язки між поняттями «біженець» і «небезпека», що частково були перенесені на осіб, які отримали тимчасовий захист за межами України у зв'язку з російсько-українською війною.

Концептуальне навантаження поняття «біженство» в українських медіа й в контексті сприйняття біженства як явища українською аудиторією реалізується у трьох напрямках: від співчутливого (*люди, які втратили дім*) і нейтрального (*переміщені особи*) до різко негативного (*втікачі, ухильники, зрадники*) – див. *Схема 2*.

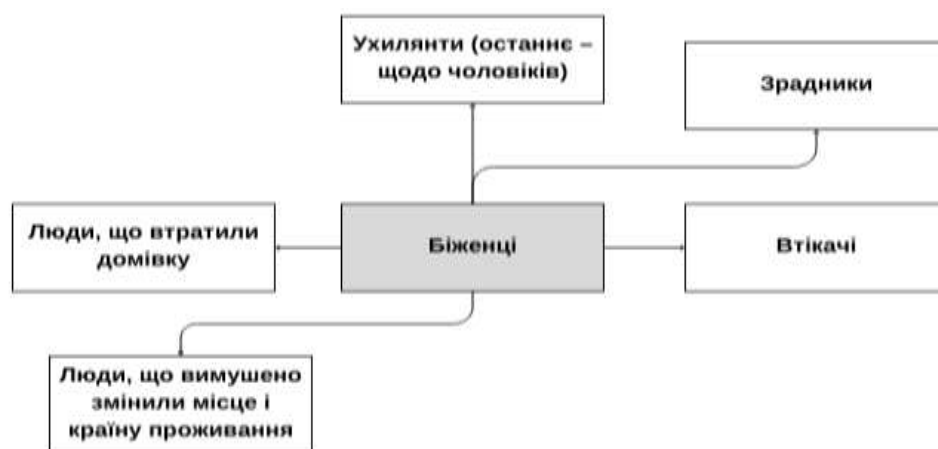

Схема 2. Напрямки сприйняття концепту «біженство» українською аудиторією

Висновки. У дискурсах інституціалізованих (офіційних) медіа, які за своєю суттю висвітлюють офіційну позицію, і в дискурсах соціальних мереж й неінституціалізованих медіа, які здебільшого висвітлюють реальні тенденції сприйняття подій навколишньої дійсності й ставлення аудиторії, поширюються декілька наративів, що мають кардинально протилежне значення: від «українські біженці становлять потенційну загрозу для економічної стабільності поляків» і до «українські біженці закривають робочі місця, які не можуть закрити поляки».

Загалом, можемо говорити, що офіційні (інституціалізовані) медіа висвітлюють інформацію про біженців відповідно до загального контексту й емоційних запитів аудиторії, що часто базуються на стереотипах.

Разом з тим, контекстуальна легалізація семантичного значення «біженці» із його інтерпретацією у передвиборчих програмах різноманітних політичних сил, емоційно-настроєвим використанням в асоціативному зв'язку із тероризмом і економічною нестабільністю, формують обережне, а подекуди й загальне негативне ставлення до чужоземців, створюючи соціальну резервацію для осіб, які отримали тимчасовий захист.

Список використаних джерел:

1. Al-Hamad Areej, Gare Caitlin, Yasin M. Yasin, Metersky Kateryna. Refugee Women's Entrepreneurship: A Concept Analysis. *An International Journal of Osteopathic Medicine*. 2024. April. URL: https://www.researchgate.net/publication/379907280_Refugee_Women's_Entrepreneurship_A_Concept_Analysis

2. Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2). Pp. 77-101. URL: https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology
3. BuzzSumo. 100m Articles Analyzed: What You Need To Write The Best Headlines. *The Media Database that Really Understands Journalists*. URL: <https://buzzsumo.com/blog/most-shared-headlines-study/>
4. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231208-2>
5. Harding, N., Fitzpatrick, S., & McCormack, L. (2024). Refugee oppression in media and politics: Vicarious trauma, burnout, and opportunities to thrive in refugee advocates.. *Traumatology*. Advance online publication. DOI: <https://dx.doi.org/10.1037/trm0000511> (PDF) *Refugee Oppression in Media and Politics: Vicarious Trauma, Burnout, and Opportunities to Thrive in Refugee Advocates*. URL: https://www.researchgate.net/publication/379573064_Refugee_Oppression_in_Media_and_Politics_Vicarious_Trauma_Burnout_and_Opportunities_to_Thrive_in_Refugee_Advocates
6. How Non-Institutionalized News Telegram-Channels Operate and Capture the Audience in Ukrainian Segment. Analytical Report. Kyiv, Ukrainian Media and Communication Institute NGO, 2023. 69 p.
7. McCann, K., M. Sienkiewicz and M. Zard, 2023. The role of media narratives in shaping public opinion toward refugees: A comparative analysis. *Migration Research Series*, N° 72. International Organization for Migration (IOM), Geneva. URL: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/MRS-72.pdf>
8. McCombs, M. Building consensus: The news media's agenda-setting roles. *Political Communication*. 1997. Vol. 14, № 4. P. 433-443.

Отримано: 17.03.2025

Людмила ПОЧИНОК

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри історії української літератури

та компаративістики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4786-8398>

МОТИВ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДСТУПНИЦТВА У ДРАМАТИЧНІЙ ПОЕМІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ОРГІЯ»

У дослідженні продовжено серію студій з осмислення специфічної манери Лариси Косач доносити надважливі меседжі до реципієнта-сучасника та майбутніх поколінь української нації.

Ключові слова: національна гідність, національна пам'ять, інтерпретація, смисловий код.

Актуальність теми. Творча спадщина Лесі Українки (Лариси Косач) парадоксальним чином залишається читаною, але не прочитаною і не осмисленою нащадками, попри те, що поетка вогнем слова випалювала українські душі від заскорузлого ледарства думки й байдужості серця, що не раз випоминав «русинам» ще Іван Франко у автобіографічному нарисі «Niesco o sobie samym» («Дещо про себе самого»): «не люблю русинів <...> цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноморднішого сорту?» [7, с. 26]. Якби мовити біблійними словами «благієї вісти»: читаючи Лесю Українку, «дивимося – і не бачимо, слухаємо – і не чуємо».

А ще не йде з думки Дмитро Донцов із його нещадним для філологічного вуха резюмуванням ситуації, що склалася із рецепцією творинь Лесі Українки сучасниками письменниці та її нащадками: «Вона на цілу голову переростала хистом майже всіх сучасних письменників, а лишилася дивно незрозумілою, хоч і респектованою <...> Людина інтенсивного шукання і впертої думки не прикувала чомусь до себе особливої уваги тих, що цікавилися тайнами поетичної творчості. Письменниця, яку назвав Франко самотнім чоловіком серед поетів соборної України, лишилася якимось сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля – всі мужеські чесноти повинні б були стати кінцевими, коли воно хотіло встоятися в тій страшній завірюсі, що несподівано впала на нього» [2, с. 59–60]. А Микола Зеров, у свою чергу, констатує, як факт: «це звичайне явище, коли ватажок, поет чи мислитель, переростає своє оточення, убоге, безсиле, не розвинене естетично, не піднесене культурно. Коли «провідники» бачать те, що має прийти, але повести маси за собою не можуть, бо в розвитку самих мас немає для того «відповідних передумов» [4, с. 416].

Ще глибше про актуальність порушеного питання, певне, годі казати – ліпшим буде, слідом за неокласиком Миколою Зеровим і сучасними критикинями постмодерної літературознавчої доби Вірою Агєєвою [1]. та Оксаною Забужко [3]. пильно вистежувати усі коди і маркери пекельної від внутрішньої гарячки творчості Лариси Косач, щоб відчитати ту ватру її спопеляючого болю і надії, гніву і любові, а ще віри, що її слова не впадуть між «сухий крем'янистий ґрунт і колюче терня», які не здатні плоду принести. Бо ж, як сама писала до матері в листі від 2 січня 1912 р., «часом мені здавалось, що драми мої належать саме до речей «хвалимих, але не читаних» <...> бути голосом, волаючим у пустині без відгуку, все-таки нікому не весело, хоч би він мав і так мало претензій на популярність, як я» [6, т. 14, с. 284].

Мета публікації – осмислити природу потрактування Лесею Українкою мотиву національного відступництва у драматичній поемі «Оргія».

Виклад основного матеріалу дослідження. Драматичну поему «Оргія» Лариса Косач завершила 28 березня 1913 р. в Єгипті. Перебуваючи далеко від родини на санаторійному лікуванні, письменниця, як завжди, пильно відстежувала усі події літературного життя на українських теренах. Тож не дивно, що генеалогію задуму та появи цієї драми Лесі Українки дослідники, зокрема й Володимир Панченко [5], пов'язують із невдоволеними заявами надто епатажного за своїм літературним почерком для смаку пересічного українського читача Володимира Винниченка щодо свого вимушеного переходу до російськомовної творчості. Про цей намір заявляє митець і в листі до Михайла Коцюбинського 1909 р.: «Пишу зараз велику повість по-російському. Надокучила мені сльозливо-розсерджена критика українська. Надокучили всякі перепони і цензури моральної поліції всяких добродійних дурнів і лицемірів. Хай їм біс! Коли випахають, то я й упираюсь дуже не буду» [5, с. 160]. Реакцію Лариси Косач на цей публічний жест Володимира Винниченка легко вичитується з її листа до матері від 19 лютого 1913 р. (саме в цей час працювала над своєю «Оргією», яка писалася від літа 1912 р. до березня 1913 р.): «Я не буду загрожувати переходом в чужу літературу, як то роблять інші, бо то «себе дорожче стоїть», але я можу зробитись учителькою європейських мов і прожити без тих «гонорарів», за які треба стільки зневаги приймати» [6, т. 14, с. 366]. Коментар витриманий у властивій Лесі Українці максималістичній та стоїчній манері гідності і честі: «убий не здамся!».

Згодом, в листі до Євгена Чикаленка від 25 березня 1913 р. Володимир Винниченко згадає закид Лариси Косач: «Біда мені, Євгене Харлампійовичу, з "щирими" нашими... Українські патріоти хвилюються від благородного гніву на мене, що я "переходжу до росіян". А, мабуть, ні один не спитав ні себе, ні мене, чи я маю що їсти... Та що казати про "рядових", коли Леся Українка і та накинулася була на мене за це. Я їй вияснив, і вона зрозуміла...» [5, с. 165–166]. Отож, факт ідейного протистояння Лариси Косач та Володимира Винниченка на ґрунті національної відданості й гідності здається доконаним, а от думка останнього, щодо їхнього порозуміння виправдано викликає глибокий сумнів. Вочевидь, як гадаємо, Леся Українка не мала наміру переконувати чи вмовляти митця попри все залишатись вірним своєму національному полю, а швидше, як це часто траплялося, тут їй розходилося, найперше, про власне свою позицію і постанову твердо триматись обраного, хоч і не менш «тернистого», ніж у Володимира Винниченка, шляху українського митця. Хоча факт надрукування авторкою «Оргії» у Винниченковому «Дзвоні» ще раз переконливо підкреслює ідейне протистояння між ними.

Та й позиції героїв драматичної поеми видаються аж надто непримиренними, щоби хоча б припускати, що Лариса Косач «зрозуміла» позицію Володимира Винниченка. Доводи скульптора Федона в її «Оргії» розбиваються вщент уперто несхитною логікою Антея: «За гроші чи за славу – ти продався // укупі з твором рук твоїх»... «ти закам'янів // перед обличчям римської Медузи. // Ти вже не тямиш вищої краси, // краси змагання, хоч і без надії»... «Ти віддався // у руки ворогу, як мертва глина, // з якої кожне виліпить, що хоче»... «Запобігай вже сам вельможних ласки, // а я лишусь "без хліба і без слави", // як ти казав, та, може, не без честі» [6, т. 4, с. 163–216].

Висновки. Цілком чітка генеалогія задуму й реалізації драматичної поеми «Оргія» розкриває не стільки ставлення Лариси Косач до публічного жесту Володимира Винниченка, як, насамперед, її власну громадянську позицію та національну свідомість, що відзначається непохитністю й жертовністю. А от прочитання системи кодів самої драми Лесі Українки потребує додаткової глибшої студії.

Список використаних джерел:

1. Агєєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації. Київ: Либідь, 2001. 264 с.
2. Донцов Д. Поетка українського Рисорджименто. Д. Донцов. Літературна есеїстика. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2009. С. 59–96.
3. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ: Факт, 2007. 638 с.
4. Зеров М. Леся Українка. Критично-біографічний нарис. М. Зеров. Українське письменство. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основа», 2003. С. 383–416.
5. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. Київ: Твім інтер, 2004. 288 с.
6. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2021.
7. Франко І. Дещо про себе самого. Слово і час. 1992. № 1. С. 24–27.

Отримано: 17.03.2025

Любов РАСЕВИЧ

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри історії української літератури

та компаративістики

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9540-9041>

ФАНТАСМАГОРИЧНИЙ ОБРАЗ РОЖЕВОЇ МАВПИ В РОМАНІ В. РАФЄЄНКА «ПЕТРИКОР»

Досліджено символіку фантасмагоричного образу Рожевої Мавпи в романі В. Рафєєнка «Петрикор», роль образу у відображенні психоемоційного стану персонажів і вибудові загально-го антивоєнного (антиросійського) дискурсу твору.

Ключові слова: *метамодернізм, сучасна українська література, дискурс про війну, фантазм.*

Актуальність теми. В. Рафєєнко, без перебільшень, один із найоригінальніших та наймайстерніших письменників сучасної України, життєтворчість якого є уособленням те-перішніх подій (раніше російськомовний автор, двічі (2014 року з Донецька, 2022 року – з-під Києва) втікав від російської окупації, відтоді пише лише українською мовою, осмислює травматичний вплив російської культури та екзистенційну сутність війни проти «руського міра»). Однак твори автора мало досліджуються, хоча справедливо є найкращими ілюстраці-ями для рефлексії особливостей перехідної від постмодернізму до метамодернізму доби, справжньою знахідкою для лектора в умовах обмеженого аудиторного часу, коли треба чіт-ко і яскраво продемонструвати той чи той феномен літератури сьогочасся.

Мета публікації – проаналізувати роль фантасмагоричного образу Рожевої Мавпи в структурі роману В. Рафєєнка «Петрикор», відстежити, у який спосіб образ виступає симво-лом смерті, болю, втрат, як вплітається в метамодерністську тканину тексту та слугує для конструювання домінантного тут континууму фантазму (гіперреальності) як проєкції сюрреальної сутності війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великий тлумачний словник сучасної ук-раїнської мови тлумачить значення слова «фантасмагоричність» як «*химерність, незвичай-ність поєднання чого-небудь; примарність, нереальність, фантастичність*» [1]. Про роль фантазмів, марення наяву, висловлено думку Аластером Міннісом: «*Без матеріальних форм і образів, а також без фантазмів, ми [зрештую] споглядатимемо божественні й інтелек-туальні сутності, але не зможемо досягти цього споглядання*» [3, с. 169]. І справді: Мавпа, Їжак тут мають і матеріальне втілення – це дитячі іграшки, і те невидиме буття, яким його наділяє Петрикор. Фантазми в романі В. Рафєєнка «Петрикор – запах землі після дощу» є дуже влучним способом відобразити життя й переживання людей, травмованих війною, над-то коли війна накладається ще на особисті драми (зради Сашка Ференца, Петрикор як особ-лива дитина, розлади психіки Марії тощо). Автор завчасу згадує про Рожеву Мавпу на пер-ших сторінках роману, аноншуючи її подальшу появу: «*Меланхолійне самопізнання стане властиве хлопцю трішки пізніше, з появою на сторінках цього роману Рожевої Мавпи*» [2] (варто зауважити тут рясно використовувані автором прийоми металітератури). Пізніше стає зрозуміло, що Рожева Мавпа – це alter ego давньої коханки Сашка Ференца, батька головно-го героя роману, яка з'явилась у нього у ті часи, коли Марія, його дружина, потроху втрача-ла розум у постійних клопотах із особливим сином, хворими батьками, чоловіком, який пос-

тійно на відстані. Про зраду Сашка автор теж говорить непрямо, натяками, однак вкраплено розкидані натяки цілком свідчать про подружню зраду: «...*тато дуже близько знав цю нещасну, адже вона дуже добре танцювала пасодобль, не кажучи вже про ча-ча-ча. Більше того, мама про це здогадувалася*» [2]. Сусідка за дивних обставин викинулася із вікна своєї квартири на 18-му поверсі будинку, і за збігом обставин це сталося якраз тоді коли вже трохи подорослішавий син Сашка та Марії Петро повертався з прогулянки додому. Петро констатує, мовляв, «*ніхто тепер не знає, що сталося з нашою сусідкою*» [2]. Проте знов-таки колажні текстові уривки свідчать на користь того, що якимось чином Марія була причетна до самогубства коханки свого чоловіка, можливо, навіть прямо його спровокувала: по-перше, на згадку про неї вона заходиться істеричним сміхом («*від її сміху мороз пішов у Петра по шкірі*» [2]); по-друге, говорить, що після того «*кинула ревнувати*», «*подорослішала*»; по-третє, до дому батьків Петра опісля приходили поліціянти. Власне, Рожева Мавпа – це данина оригінальному наративному прийому, використовуваному В. Рафєєнком у цьому романі наскрізно. Я. Поліщук відзначає, що В. Рафєєнко «*пропонує новий тип оповіді, де уявний світ (світ фантазій, видінь і мрій героїв) і картини нестерпної реальності, які необхідно згадати, щоб зрозуміти глибину болю, щоб продовжувати жити, перетинаються в природний спосіб*» [4, с. 105]. Це такий собі формат субституції світу реального, відразливого трагізмом війни, світом вигадливої травмованої психіки героїв, де Рожева Мавпа – Петрів спосіб реагувати на світ і ті втрати, яких йому довелося зазнати. У традиційний для автора калейдоскопічно-кліповий, колажний спосіб подано лінію художнього буття Рожевої Мавпи. Дослідження кольоросимволів у романі потребує окремої уваги. У разі з Мавпою рожевий колір має зовсім іншу конотацію від традиційної попкультурної символіки кольору (як от у словосполученні «рожеві хмаринки», «рожеві окуляри»). Від семи безтурботності тут залишився хіба, можливо, терапевтично-захисний ефект, оскільки саме образ Рожевої Мавпи виникає в уяві Петрикара, коли просто під ноги йому та його няньці Катерині Федорівні звалилась батькова коханка, миттєво від зіткнення з асфальтом перетворившись на криваве місиво («...*тіло людини при зустрічі із землею немов розкрилося й виплеснуло в обличчя хлопця величезну теплу рожеву мавпу*» [2]). Уява хлопчика вигадує Рожеву Мавпу, аби не розуміти всього трагізму ситуації, перебороти шок (хоча надалі роль її буде, навпаки, не створювати ілюзії, а розвіювати їх через особистий катарсис героїні, прийняття болю втрати). Оскільки ішов дощ, колір Мавпи, розмитий зливою, вийшов із рожевим відтінком. Це колір крові та дощу – основного лейтсимволу роману, винесеного в назву твору. З тексту дізнаємось, що Рожева Мавпа – найважливіша в команді Петра: про це, як не дивно, говорить ще один витвір його уяви – Їжачок із наплічником.

Оскільки основне предметне завдання, основна колізія в тексті роману Володимира Рафєєнка «Петрикор» – повернути з прірви самозабуття Віктора та Марію, яких об'єднує жах втрати коханих під час війни (Сашко Ференц пішов воювати: «*Тато твій пішов у ЗСУ, щоб захистити Україну й нас з тобою. Сталося, як сталося. Звідтіля, де він зараз, відпусток не дають*» [2]; а дружину Віктора Лізу вбило осколком, коли вони евакуювались з-під Києва: «*Київ величний, порожній, незнайомий. Жінка, що поруч, нежива, тверда й холодна*» [2]. Завдання Петрикара та його команди з найважливішою там Рожевою Мавпою – дати лад свідомості своїй мамі Марії та Віктора, які зустрічаються в одному часопроторі (Тернопіль року 2022) – через болісне визнання реальності, пережиття травми на протигагу втечі від неї в лабіринтах затяжних психічних самозахисних реакцій («*Сидіть уже, пане Вікторе, – лас-*

каво всміхнулася йому Рожева мавпа. – Тепер ми вас станемо пригощати. А ви нам нарешті розкажете те, що нікому не розказували. І навіть самому собі» [2]). З Марією, яка вважає мертвим свого сина, а не чоловіка, ще складніше. Петрикор – особлива дитина, до яких часто світ зримий і незримий переплітаються. Однак із трьох головних реальних героїв, які залишаються в континуумі тексту живими, саме цьому 10-літньому хлопчику відведено роль розуміння особистої втрати неприкрашено, без ґрат психічного ескапізму. Рожева Мавпа як символ смерті і нещастя («...я не Мавпа, а кров людська. Бо це не Заєць, – вона вказала на Зайця лапою, – а люті загиблих цивільних» [2]) має звести Віктора й Лізу, аби вони взаємно зцілились у збайдужілому докола світі, де вже ніщо не може їм давати радість буття (Марія взагалі невпинно рухається містами Європи, аби не бути на місці, створювана ілюзія руху, зміни середовища мали б допомогти, але тільки ще більше заганняють її в травму). Рожева Мавпа – той символ, який окреслив і втілив сутність смерті у свідомості Петра: це той перший випадок у його житті, коли смерть так упритул підійшла до нього (власне, тоді він і став Петриком). Відтоді реалізм та фантазмагорія тісно переплелись у житті хлопчика.

Попри свою значущість, елементи реалізму не є визначальними у творі. Те, що виходить за межі можливостей реалістичного зображення, знаходить вираз через емоційно-експресивні засоби, вибудовуючи паралельний містичний сюжет роману, заснований на видіннях і галюцинаціях головних персонажів, особливо Петрика, який злагоджено співпрацює з командою м'яких іграшок-супергероїв. Композиційна структура роману ґрунтується не стільки на динамічному розвитку подій (хоча в окремих епізодах напруга відчутна), скільки на глибинному внутрішньо-психологічному вимірі, який об'єднує дві різні людські історії, виявляючи між ними неочікувані паралелі [4]. Рожевий і червоний мають у тексті стійку асоціацію з кров'ю, втратою, але й звільненням (бо Рожева Мавпа вивільнилась із тіла сусідки від удару тієї об асфальт). Наступним важливим образом-символом є видиво червоної комети під час того, як Вітя їхав в евакуаційній машині, а його дружина стікала кров'ю в нього на руках: *«Віті сниться, як він їде до Києва з дружиною, як у них стріляють росіяни, як її тепла кров тече йому на живіт і ноги, як летить над їхніми головами комета. Хвіст широкий від рожевого до червоного»* [2]. Тоді *«Рожева Мавпа на ім'я Хануман обійняла Віктора й Лізу, щоби більше не відпускати»* [2]. Вочевидь, поява Рожевої Мавпи й тут планомірно пов'язана зі смертю та втратою, і знову це смерть жінки. І поки водій везе зрозпаченого Віктора та вже похололу Лізу далі від російських блокпостів, комета залишається яскравим елементом дійсності: *«Цей крик і ці сльози настільки тісно переплелися в голяниці, що виривається з неї тільки та сама комета на пів неба від рожевого до червоного...»* [2]. Кривава ракета, як і кривавого кольору мавпа – символ війни, лихоліття, вогню та крові, які можуть бути змиті дощем. Саме тому Петрикор, запах землі після дощу, є символом переродження, оновлення, післядошової свіжості. Дощ здатен як розмити колір крові, зробивши його не таким яскравим (до рожевого відтінку), так і затушити вогонь та дати землі нове дихання. Узагальнення, підкріплене автором на рівні семантично багатих та неоднозначних символів, вимагає від читача напруженої мисленнєвої роботи.

Висновки. У текстах В. Рафєєнка читачу навряд чи вдасться просто відволіктись і читати – завжди, на кожному кроці треба декодувати, копати в глибини тексту й змістів. Без цього останні романи В. Рафєєнка, зокрема й «Мондегрін», можуть видатись еклектичною, ексцентричною, фантазмагоричною вигадкою бурхливої уяви автора. Тоді як насправді тут

несподівані образи, пласт ірреального та сюрреального слугують для створення десь гротескного, різного, химерного художнього континууму, яке часом хочеться окреслити як нісенітний, суперечливий усякому здоровому глузду. Проте саме такий колаж почуттів, подій, думок, підсвідомого та свідомого, епатажний набір образів, їхні думки та дії в межах твору роблять приголомшливе враження на читача й тільки ще виразніше підкреслюють думку про істинну фантасмагоричність не так романного полотнища, скільки подієвого контексту: екзистенційна війна, яка розгортається в центрі Європи на очах у гуманістично стурбованого, безсилового, інфантильного світу економічних, політичних гігантів, є насправді ще більш нечуваною, ніж образ Рожевої Мавпи чи Їжачка з наплічником.

Список використаних джерел:

1. ВТССУМ. *Фантасмагоричність*. URL: <https://salo.li/DD5B12a> (дата звернення: 01.03.2024).
2. Рафеєнко В. Петрикор – запах землі після дощу. Львів: Видавництво Анетти Антоненко. 2023. 224 с.
3. Minnis A. Affection and Imagination in ‘The Cloud of Unknowing’ and Hilton’s ‘Scale of Perfection’. *Traditio*. 1983. Vol. 39. P. 323–366.
4. Poliszczuk J. The Mental Topography of Trauma (on the Basis of Volodymyr Rafieienko’s Novel *Petrichor–Smell of the Earth after the Rain*). *Slavia Orientalis*. 2024. TOM LXXIII, NR 1. P. 105–119.

Отримано: 17.03.2025

Анастасія СІМАШОВА

кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри журналістики
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4235-7238>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ШЛЯХ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ І МЕДІЙНИЙ НАРАТИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається функціонування концептів євроінтеграції та європейських цінностей як політичних наративів у офіційному дискурсі української влади та медійному дискурсі соціальних мереж у період російсько-української війни.

Ключові слова: політичний наратив, європейський вибір, інтернет-дискурс, телеграм-канали, російсько-українська війна.

Актуальність теми. Протиборство наративів (анг. *clash of narratives*) як ознака сучасних «культурних війн» досягло свого найвищого прояву у російсько-українській війні. Наративи дискурсу зовнішньої політики Російської Федерації щодо України, сповнені дезінформації, фейків та пропаганди, з допомогою сучасних електронних медіа (соцмереж) легко та безперешкодно потрапляють в інформаційний простір України. Однією із центральних для атак тем є відмова українців від «братерства» з росіянами і обрання натомість європейського вектору зовнішньої політики. Те, що Україна отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 року, на тлі повномасштабної російської збройної агресії, остаточно закріпило європейську перспективу України і засвідчило консолідацію українського народу навколо європейських цінностей. Попри достатню очевидність теми та чималої кількості дос-

ліджень про євроінтеграцію та концепту «Європа», функціонування концепту «європейського вибору» у політичному, медійному та інтернет-дискурсах як наративу російсько-української війни є малодослідженим.

Мета публікації: з'ясувати особливості репрезентації та змістового наповнення концептів «європейський вибір», «європейські цінності» у офіційному політичному дискурсі української влади та у дискурсі неінституціалізованих каналів соцмережі телеграм у період з лютого 2024 по лютий 2025 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичний наратив є сукупністю дискурсних утворень різного типу, переважно політичного дискурсу і дискурсу медіа. Олещук П. визначає також ключові властивості наративу: множинність оповідачів, множинність інформативності, використання образних засобів мови. Метою політичного наративу є інформування суспільства про певну політичну подію, а також вплив на громадську думку, продукування власної версії тієї чи іншої події, щоб вона стала елементом картини світу громадськості [4, с. 18]. Серед базових характеристик політичних наративів такі як: інституційність дискурсу; смислова невизначеність; ірраціональність і сугестія; опосередкованість; варіювання по вісі «інформативність-експресивність», варіювання по вісі «авторитарність-діалогічність», театральність [4, с. 18].

Розгортання стратегічних комунікацій держави передбачає формування певних стратегічних наративів. Стратегічний наратив – це «переконлива сюжетна лінія, сприймаючи яку, можна дійти висновків щодо причин виникнення певної соціально важливої ситуації та перспектив її розв'язання» [1, с. 75]. Наративи формуються на основі уявлень та цінностей, які існують у суспільстві, і пропонують інтерпретацію певної ситуації та підказують відповіді громадянам. Починаючи з середини 2010-х років одним із ключових наративів стратегічної комунікації української держави стала репрезентація українців як «самостійного та незалежного європейського етносу, який має власну унікальну історію» [5, с. 104], наратив, який протистояв нав'язуваному Росією міфу про «генетичну та історичну єдність» українців та росіян, що широко використовується путінським режимом і для виправдання збройної агресії проти України. Соціологічні опитування українців 2022 року свідчать, що євроінтеграційні цінності українців стали важливим чинником консолідації українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення [3, с. 86].

Спільні цінності Європейського Союзу були окреслені в 54 статтях «Хартії основних прав Європейського Союзу», їх можна згрупувати в чотири блоки прав і свобод: 1) фундаментальні; 2) політичні; 3) соціальні; 4) культурні. Складовими структури європейських цінностей визначено гуманістичне мислення, раціональність, секулярність, верховенство права, демократію, захист прав людини [3, с. 86]. Вони стали підґрунтям для розвитку таких цінностей як фундаментальні права; рівність усіх членів суспільства; плюралізм думок; справедливість; самореалізація; відповідальність; єдність; мир; повага до людського життя; демократія; законність; свобода особистості (волевиявлення, свобода слова, свобода ЗМІ); толерантність; солідарність; повага до людської гідності; релігія [3, с. 86].

Наш аналіз засвідчив, що в політичному дискурсі соцмереж (пости Президента України, держслужбовців, представників державного управління на місцях) опір українців російській збройній агресії часто фреймується саме як боротьба за європейські цінності. Концепти «європейський вибір», «європейських шлях», «європейські цінності» вживаються як бли-

зські та взаємопов'язані: *«Європейський шлях України залишається стратегічним курсом попри перепони, пов'язані як з агресією РФ, так і з внутрішніми викликами»* (пост в офіційному тг-каналі партії «Слуга народу», 19.12.2024), *«Ми усвідомили важливі цінності: право на самовизначення, гідність, свободу, суверенність держави, демократію, європейський вибір. Продовжуємо виборювати право на свій дім, свободу, безпечне майбутнє»* (пост голови Харківської ОДА О. Синегубова до річниці Революції Гідності і героїв Небесної сотні, 20.02.2024). *«Минулого року, в День незалежності України, в центрі Парижа разом з Анн Ідальго відкрили Київський сквер, як символ підтримки французьким народом боротьби українців за свободу та європейські цінності»* (пост мера міста Києва В. Кличка в офіційному тг-каналі КМДА, 4.12.2024 р.).

Загалом в офіційному політичному дискурсі концепт «європейський вибір» носить декларативний характер і має виключно позитивну конотацію.

У інтернет-дискурсі неінституціалізованих новинних тг-каналів концепти «європейський вибір» і «європейських шлях», «європейські цінності», як свідчить наш аналіз, мають більш широке змістове наповнення, проте частіше використовуються у маніпулятивному контексті та з негативною конотацією. Насамперед, відбувається перекинування самої ідеї європейськості, коли концепт «Європа» намагаються змалювати як «абсолютне добро», прирівняти її мало не до релігії, а потім цим маніпулювати, мовляв, хто дотримується цієї «сторони добра», не мав би відчувати «ненависті» до своїх ворогів чи політичних опонентів (до прикладу, коментар у тг-каналі: *«Ти ж європейські цінності сповідуєш, в тебе Томос є, а ти грішиши, ображаєш ні за що»* – тут і далі збережена оригінальна стилістика, орфографія та пунктуація тг-коментаторів), бути толерантним до будь-яких висловів (адже «свобода думки і слова»), відстоювати права усіх, навіть якщо вони можуть зашкодити тому, хто їх дотримується (адже «рівність у правах»). Прикладом цієї маніпуляції є так зване дотримання прав російськомовних громадян і непримус їх до переходу на українську (адже це «не по-європейськи»). Іншим прикладом таких маніпуляцій стають осудлива позиція українських блогерів-лідерів думок щодо одіозних політиків: наприклад, відомий блогер Лачен опублікував критичний пост, коли не побачив проросійського депутата Юрія Бойка у «розстрільному списку», коментатори ж нарікали на те, що його особиста неприязнь до Бойка і бажання його смерті не поєднується із європейськими цінностями: *«Як вони об'єднують для себе: європейські цінності і [таку позицію], якщо той, хто мені не подобається, то так йому і треба»*. Анонімні пости та анонімні коментатори часто повторюють думку про те, українські політики та лідери думок лише формально декларують «європейські цінності», насправді ж вони не поділяють і не дотримуються їх.

Негативна конотація «європейського вибору» спостерігається часто у темах, пов'язаних із мобілізацією в Україні, обговорення причин війни і реакції на перебіг подій. Розчарування «європейським вибором» загострилось на тлі різких змін у стосунках України із адміністрацією нового президента США Д. Трампа у грудні 2024 – лютому 2025 року: наприклад, коментар під новиною про те, що Трамп не зацікавлений у вступі України до НАТО: *«Ні в НАТО ні в ЄС ніхто нас не хоче бачити...Дякуємо що повоювали за Європейські цінності, що спасли Європу від війни, але нікуди ми вас не приймемо називається»* («Тарасова Служба України», 5.12.2024), *«США нас кидає, в ЄС нас також не беруть, рашика платити репарації не буде, втрачаємо території, людей... оце називається повоювали за демократію та європейські цінності»* («Стерненко», 3.02.2025). У цьому контексті демократія та євро-

пейські цінності виступають як щось чуже, так ніби українці воювали, бо воно було продиктовано кимось ззовні, а не внутрішнім прагненням самих українців.

Отже, існує певне розходження у репрезентації наративу щодо Європи, європейських цінностей та європейського шляху України в офіційному стратегічному дискурсі та в інтернет-дискурсі соцмереж.

Висновки. Концепти європейськості та європейських цінностей постійно присутні у стратегічному наративі чинної української влади щодо російсько-української війни, проте апеляція до цих концептів відбувається зазвичай лише на рівні декларування, що відкриває можливості для множинних інтерпретацій, як позитивних, так і негативних, останнім уміло користуються агенти російського інформаційного впливу.

Оскільки політичний наратив передбачає певну розмитість термінів, у стратегічних комунікаціях української влади поняття «європейський шлях», «європейський вимір» та «європейські цінності» часто використовуються як ідеологеми, без уточнення змістового наповнення. Це дає змогу, з одного боку, консолідувати українське суспільство навколо певного ідеалу, надії. З іншого боку, така розмитість концепту відкриває безмежне поле для трактувань змістового наповнення у неконтрольованому медійному дискурсі соцмереж, маніпуляцій та вкидів від величезної кількості анонімних користувачів телеграму, які цілеспрямовано працюють на наповнення концептів негативним змістом.

Список використаних джерел:

1. Баровська А. Стратегічні комунікації як механізм протидії російській пропаганді: досвід НАТО. *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії*. Київ: НІСД, 2016. С. 69-81.
2. Гоцур О. Репрезентація та роз'яснення концептів Європа та Росія на сторінках української преси. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*. 2016. № 41. С. 111-117.
3. Калінічева Г. Європейські цінності як чинник консолідації українського суспільства в умовах російсько-української війни. *Європейські історичні студії*. 2024. № 28. С. 84-102.
4. Олещук П. Теоретичні засади аналізу політичних наративів як засобу дослідження політичного дискурсу. *Віче*. 2010. № 10. С. 18-21.
5. Снитко О. С. Стратегічні наративи у системі механізмів протидії інформаційним впливам. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2020. Вип. 40. С. 99-118.

Отримано: 17.03.2025

Олеся ТРОФИМЮК

асистент кафедри історії української літератури
та компаративістики

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9572-1836>

ТЕАТРАЛЬНА ПРОБЛЕМАТИКА В РАННІХ ЩОДЕННИКАХ ЛЕСЯ ТАНЮКА

У статті проаналізовано театральну проблематику у ранніх щоденника Лесь Танюка. У дослідженні виявлено, що тема театрального мистецтва є центральною у щоденникових нотатках Л. Танюка.

Ключові слова: щоденник, Лесь Танюк, проблематика.

Особливе місце на сторінках діаріуша займає театральне мистецтво, адже перші щоденники – це період навчання Лесь Танюка на режисерському факультеті. Ілюстративно подані лекції і бесіди Мар'яна Крушельницького, які могли б стати посібником для молодих українських режисерів. Велика увага приділена театральному середовищу, акторам та режисерам, зокрема, Олегу Єфремову, Сергію Параджанову, Юрію Завадському, Володимирі Висоцькому, забороненим виставам, враженням від театрального життя як успішним постановкам, так і скандальним зняттям.

Актуальність теми нашого дослідження полягає в необхідності висвітлити особливості театральної проблематики у ранніх щоденникових нотатках Лесь Танюка.

Мета публікації – проаналізувати ранні щоденники Л Танюка з позиції вивчення особливостей театральної проблематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тема театру і української драматургії, зокрема, найбільш яскравих її представників, постійно виникає у щоденникових нотатках Лесь Танюка і розкриває ці питання автор заглиблено і професійно.

Автора щоденника найбільше цікавила режисура у найширшому розумінні, саме як один із способів перетворення суспільства. Л Танюк був студентом Мар'яна Крушельницького, останнього учня Лесь Курбаса. І він завжди наголошував, що режисура – це спосіб упорядкування світу. Дослідивши записи періоду навчання, стає відомо, що Лесь Танюк був відмінником із акторської майстерності та режисури, але також брав активну участь у суспільно-політичному житті, через що чотири рази був виключений з університету. І тут на допомогу приходив М Крушельницький, але він у той же час критикував свого учня, сперечався в мистецьких і літературних питаннях. Танюк багато років присвятив вивченню життя і творчості М. Крушельницького. Маючи змогу близько спілкуватися з учителем, він записав понад дві сотні бесід і лекцій, вивчив архіви митця, зібрав спогади і свідчення сучасників. Велика кількість цих матеріалів вміщена у щоденниках. До прикладу, у лекціях Крушельницького є багато власних суджень про сучасний театр, роль режисера в ньому, сучасну літературу. В одній із лекцій викладач дає поради і настанови майбутнім режисерам, і наголошує, що їхня праця має бути щоденною та інтенсивною, бо це запорука створення режисерського мислення: *«Я раджу вам тренажу щоденного, щомоментного. Ось ви йдете до інституту. Що ви цікавого побачили? Не ходіть вулицею без толку. Режисер – це криниця. Йому треба багато вбирати в себе: як люди поведуться, як страждають, радіють...»* [3, с. 646].

Вводить Танюк у свій щоденниковий наратив багато театральних постатей, зокрема своїх одногрупників, до прикладу в одному із записів розповідає про Бориса Головатюка та охарактеризовує його як «професійного довженківця».

Лесь Танюк докладно описує ідею створення експериментального театру у своїх щоденниках. Ініціаторами його створення була театральна секція київського КТМ, яка запропонувала ідею відкриття у Києві Модерного театру, експериментальної студії. За задумом це мав бути молодий театр сучасної п'єси, театр сміливої інтерпретації класики, театр проби, національне для якого буде не формою, а змістом. Театр однодумців, який ставить собі за мету об'єднати молодь не лише театральну, приналежну до всіх різновидів жанрів мистецтва. Цей театр вважатиме для себе за честь вивчення та популяризацію спадщини наших корифеїв, високої української літератури, як також – спадок Леся Курбаса, Миколи Куліша, Івана Мар'яненка, Йосипа Гірняка, Мар'яна Крушельницького, Валентини Чистякової, Анатолія Петрицького, Вадима Меллера й багатьох інших, незаслужено виведених у тінь. Вже не кажучи про галицький театр «Руської бесіди», спадщини якого – окрема сторінка української історії. Як писав Танюк на сторінках свого щоденника *«Ми прагнемо до універсального в акторській майстерності до режисури як творення нового всесвіту, ми сподіваємось на театр, який творив би форми й моделі завтрашнього дня»* [3, с. 841]. Розгін театру у 1963 році став болючим ударом для самого Танюка і для українського театру загалом. Як згадує режисер: *«Я тепер як ніхто розумію, що убивство нашого театру КТМ – величезна рана на тілі театру України»* [3, с. 230].

Трагічні постаті М. Куліша і Л. Курбаса ґрунтовно аналізуються Л. Танюком на сторінках щоденника. В листі до І. Світличного від 07 січня 1965 р., Л. Танюк різко висловлює свою незгоду з оцінкою творчості Миколи Куліша літературознавцем Н. Кузякіною. Він зізнається, що йому особливо прикро за спрощення явищ складних, зокрема драматургії М. Куліша: *«Вся її селянська «пієтизація» Куліша в «чоботях і під стріхою» [...] – справляє сумне враження. [...] Кузякіна не любить і не розуміє справжнього театру. І тому – викривлює суть. Ну що за манера пояснювати, – сьогодні, у шістдесятих, – що «поява у М. Куліша рис націоналізму зумовлена значним впливом М. Хвильового та Л. Курбаса?»* [3, с. 44]. Далі Л. Танюк, який постійно займався дослідженням та інтерпретацією творчості М. Куліша і Л. Курбаса, і саме завдяки якому чимало їхніх творів побачили глядачі навіть не в Україні, емоційно вступає в суперечку з оцінками Н. Кузякіної зазначаючи, що *«нема сумніву, що без Курбаса Куліш був би гнат-юрівський, не вийшов би за межі карпенко-карівського, але колгоспного письма й ніколи не дав би ані «Патетичної сонати», ані «Малахія», не кажучи вже про «Мину... Для неї в цій книжці всі краці п'єси Куліша – «ознака ідейної кризи», «для театру», «гнітючий провал»»* [3, с. 44]. Очевидно, ця книга Н. Кузякіної викликала негативну реакцію Л. Танюка, і він зовсім не стримується, різко критикуючи її. Зокрема він зазначає, що хіба для реабілітації письменника Куліша треба знову розстріляти режисера Курбаса? *«Вона або поспішає й «походя» кидає у бруд коштості, які доведеться потім піднімати іншим, себто вона не знає їм ціни. Або знає, – але продовжує політику дозованої правди, через що – свідомо дезінформує й ускладнює майбутнім дослідникам життя»* [3, с. 44].

Висновки. Отже, тема театру і української драматургії, зокрема її представників є наскрізною у щоденникових записах письменника. Діаріусні нотатки Л. Танюка про театральне мистецтво можуть стати частинами наукових праць із театрознавства, оскільки ґрунтовно

репрезентують теоретичні та практичні основи викладання М. Крушельницького, ознайомлюють нас із театральною критикою 60-х рр. XX століття.

Список використаних джерел:

1. Коскін В. Триколірна веселка Леся Танюка. *Віче*. 2013. № 13. С. 64-66.
2. Стадніченко О. Рецензія постатей письменників і митців у щоденнику «Лінія життя» Л. Танюка. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 1. С. 165-171.
3. Танюк Л. Твори: в 60 т. Щоденники 1959-1960 рр. Київ: «Альтерпрес», 2003-2006. Т. 2-8.

Отримано: 17.03.2025

Зореслава ШЕВЧУК

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9309-5517>

ІДЕЙНО-ХОДОЖНІ КОНЦЕПТИ РОМАНУ ОКСАНИ ЗАБУЖКО «МУЗЕЙ ПОКИНУТИХ СЕКРЕТІВ»

Проаналізовано функційне навантаження ідейно-художніх концептів «пам'ять», «нація», «історія» під час ретрансляції змісту роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», визначено їхні механізми взаємодії у тексті.

Ключові слова: концепт, пам'ять, історія, нація, мовна одиниця.

Одним із ключових аспектів лінгвістичних досліджень є вивчення концептів як базових структур мислення, що відображають національну картину світу та забезпечують глибше розуміння художнього тексту. У сучасному мовознавстві концепт розглядають як когнітивну одиницю, що поєднує мовний, культурний та ментальний складники та є своєрідним містком між авторським задумом і його сприйняттям читачем.

Актуальність теми. Мовні концепти відіграють важливу роль під час ретрансляції змісту літературного твору, оскільки саме через них передається емоційно-ціннісний складник тексту, закодовані світоглядні настанови автора, а також культурні й історичні контексти. Вони структурують художній простір, впливають на інтерпретацію образів і мотивів, формуючи загальну естетичну систему твору.

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю глибшого аналізу ідейно-художніх концептів як механізму ретрансляції літературного твору. Вивчення цих особливостей дозволяє простежити зв'язок між мовними одиницями, когнітивними структурами та художніми засобами, що сприяє розширенню уявлень про природу літературного тексту та його вплив на читацьке сприйняття.

Сучасна українська проза репрезентує багатовимірну концептуальну картину світу, що відображає складну взаємодію людини й суспільства. У цьому контексті особливо актуальним видається аналіз роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» крізь призму ідейно-художніх концептів, що дозволяє простежити специфіку авторського осмислення історичних та культурних процесів.

Мета публікації – проаналізувати функційне навантаження ідейно-художніх концептів під час ретрансляції змісту роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів», визначити їхні функції та механізми взаємодії з текстом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найбільш масштабних творів Оксани Забужко є роман «Музей покинутих секретів», який нині вважають класикою постмодерної української літератури. У цьому творі авторка використовує різні метатекстуальні прийоми та рефлексує над історичною пам'яттю України, культурними стереотипами та ідентичністю [1, с. 22].

Роман «Музей покинутих секретів» – це вражаюча подорож у світ спогадів, історії та культурних змін українства. Одним із ключових концептів твору, які визначають його ідейно-тематичні параметри, є концепт «пам'ять». Через символічну картину приховування «дівочих» секретів авторка розкриває сутність життя шляхетної самоцінної національно свідомої особистості в умовах тоталітаризму: *«Мені бабуся розповідала, ...що вони прадідову бібліотеку тоді закопали – там купа була дореволюційних книжок, Винниченко, Грушевський, історія французької літератури в Петлюрівському перекладі – ну вони й перелякалися... А потім так і не знайшли, де закопували, та й дім у війну згорів... А тобі не здається, що таке ховання скарбу в землю – це взагалі немов наскрізний архетип української історії?»* [4, с. 79].

Серед різноманітних тлумачень мотиву пам'яті, що суттєво зводяться до її основних функцій, ідея універсального архіву, що концептуально визначає певні моменти, – «місця пам'яті» є найбільш продуктивними. У романі «місцями пам'яті» є фотографії, через які ми можемо аналізувати його зміст з погляду інтерпретації як індивідуальної, так і колективної пам'яті. Відтак нанизування субстантивованих іменників – т.зв. персонажів лише поглиблює зміст образу української нації: *«На мить, як у спалаху блискавки серед глукої тьми, я вгледіла живу людину – дивно, що це був той самий мій батько, якого я, відай, потай від себе й далі трохи соромилась. Персонаж, що надавався б на якийсь-то портрет хіба лиш у ролі статистичної одиниці: цебто, якби була змога облічити, скільки їх, таких, у тім поколінні було – не арештованих, не посаджених, не внесених у списки Amnesty International, а тихо згаслих у власному ліжку від чесних серцево-судинних, ниркових та інших недостатностей, котрих прямі причини видимі тільки близьким родичам – звісно, в кого такі були. Можна сюди додати й тих, що спилися, й тих, що покінчили з собою, – в будь-якому випадку реально для майбутнього історію здатна витворити лише цифра, число з кількома (бажано чимпобільше!) нулями»* [4, с. 46]. Отож, концепт «пам'ять» не лише ключовий інструмент для розкриття індивідуальності героїв, їхніх особистих «секретів», але й засіб розкриття історичної правди та формування національної свідомості.

Концепт «історія». У своєму романі Оксана Забужко неодноразово звертається до теми голоду, зокрема до Голодомору, який відбувся на початку 1930-х років. Наприклад, один із персонажів, воїн УПА на псевдо Карий, пригадує жахливі часи, коли на їхній Слобожанщині *«бідарка по селу їздила, збирала трупи по хатах»*. Були навіть випадки, коли людей ховали живцем. *«Мати ще дихали, – зауважує Карий, – то об'їщик каже – їй один день остався, то що я по неї ще завтра буду їхати? Та так і закопали...»* [4, с. 34].

Концепт «нація». Назва роману «Музей покинутих секретів» використовується як метафора, що відкриває кілька значень. Історія, викладена в творі, охоплює три покоління і складається з забутих та прихованих секретів. Оксана Забужко детально розкриває та пояс-

нює ці значення: *«Наша нація досі немає того, що називається єдиним нерозв'язним національним наративом. Причина зрозуміла: в нас не лише не було ілюстрації, а взагалі не було переоцінки того радянського періоду. Я глибоко переконана: ми й далі живемо в УРСР, лише зі зміненими прапором і гербом. ... Метафора «Музей покинутих секретів» – це і є історія народу, який ще не навчився бачити себе в часі, чії секрети досі залишаються засипаними піском пам'яті».*

Центральною метафорою роману є образ «покинутого секрету». Оксани Забужко пояснює походження цієї метафори: *«Музей покинутих секретів» для мене почався ще у вересні 1999 року, коли виник образ дитячих закопаних «секретів»», про які розмірковує героїня. Вона вважає, що ці секрети залишилися в землі, і їх ніхто вже не зможе знайти, адже втрачені коди, які допомагали б відшукати їх місце.*

Висновки. У романі Оксани Забужко «Музей покинутих секретів» концепти «пам'ять», «нація», «історія» та взаємопов'язані та формують глибокий зміст твору. Концепт «пам'ять» є основою, через яку герої досліджують своє минуле і намагаються зрозуміти своє місце у сучасному світі. Концепт «нація» у романі постає як колективний суб'єкт, що формується через спільні переживання, історичні травми та культурні надбання. Оксана Забужко показує, як національна ідентичність формується через усвідомлення спільної пам'яті та спроби відновлення правди про минуле. Отже, «Музей покинутих секретів» не лише досліджує особисті та колективні історії через концепти пам'яті, нації, історії, але й створює глибокий діалог про роль кожного з цих аспектів у формуванні сучасної української ідентичності.

Список використаних джерел:

1. Агеєва В.П. Апологія модерну: обрис ХХ віку. Київ. Грані-Т, 2011. 408 с.
2. Вох О. «Музей покинутих секретів»: «дорослий» роман для підліткової нації. URL: <http://sumno.com/literature-review/muzej-pokynutyh-sekretiv-doroslyromandlya-pidli>
3. Гайдученко Г. Емоційно-експресивна функція оказіоналізмів у прозі Оксани Забужко. *Лінгвістика*. Херсон, 2014. Вип. XXI. С. 200-204.
4. Забужко О. Музей покинутих секретів. 2-е вид., доп. Київ: Факт, 2009. 471 с.
5. Колесник І. Концепт «пам'ять» як аналітична структура: український вимір. *Національна та історична пам'ять*: збірник наукових праць. Київ: ДП «НВЦГ «Пріоритети», 2012. Вип. 3. С. 171-181.

Отримано: 17.03.2025

Наталія ШЕРЕМЕТА

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7398-6734>

ПОЛЬОВІ МЕТОДИ ЗБИРАННЯ ГОВІРКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ДАНИХ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті акцентується увага на особливостях польових досліджень говіркового матеріалу й соціолінгвістичних реалій сьогодення.

Ключові слова: польові методи дослідження, говіркове мовлення, діалектизм, соціолект, мовний код.

Актуальність теми. В умовах розбудови української держави все більшого значення набувають проблеми духовної культури нації, необхідності збереження в часі автентичного діалектного мовлення, з одного боку, й дослідження впливу соціального чинника на функціонування української мови, з іншого. Ця проблематика продукує сучасні прийоми польового опрацювання функціонування мови в соціумі.

Мета публікації: описати можливості використання польових методів для діалектологічних і соціолінгвістичних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чіткого розмежування в методах дослідження явищ, пов'язаних із фіксацією особливостей говіркового мовлення (діалектологія) та взаємодії суспільства і мови (соціолінгвістика) немає. Окрім загальнонаукових і лінгвістичних методів, застосовуються спеціальні методики: безпосереднє спостереження, включене спостереження (за участю спостерігача-дослідника), опитування, анкетування з використанням питальників, спонтанне або структуроване інтерв'ю, яке може стимулювати інформантів до природної комунікації чи свідомої орієнтації на еталон та ін.

Польове дослідження охоплює комплекс лінгвістичних методів, спрямованих на самостійне творче вивчення й опис. За Т.В. Громко, «у польових умовах основними методами вивчення говірки є, по-перше, аналіз зібраних текстів і, по-друге, еліцітація і тісний контакт дослідника з інформантом, говірконосієм» [3, с. 24].

Анкетування – один із найпоширеніших у соціолінгвістиці та діалектології методів отримання масового матеріалу. Анкета – перелік питань, що являють собою програму дослідження тієї або тієї проблеми. Зміст анкет (опитувальників, програм), перелік питань, їхнє формулювання, характер відповідей залежать від конкретних завдань досліджень. Важливою умовою продуктивного записування діалектного мовлення є опора на докладні (згущені) питальники, якими передбачено виявлення як загальних назв денотатів, так і їх різновиди залежно від конструктивних, функційних відмінностей та ситуативних характеристик.

Копітка праця зосереджена на уважній фіксації кожного діалектного слова, відмінного від його літературного відповідника, кожної особливості діалектної мови на інших рівнях. Щоб мати об'єктивну картину мовних особливостей певної території, дослідники записують і докладно досліджують діалектні тексти – зразки говіркового мовлення [5, с. 16].

Метод інтерв'ю забезпечує безпосереднє спілкування дослідника із джерелом інформації. При інтерв'юванні спостереження за мовною діяльністю інформантів будуються так, щоб виключити або звести до мінімуму вплив спостерігача на їхню мовну поведінку [1,

с. 68]. Основна функція інтерв'ювання – отримання даних під час спонтанного мовлення людей. Залежно від завдань дослідника інтерв'ю може мати форму відносно вільної бесіди інтерв'юера з інформантом на певну тему або складатися із заздалегідь підготовлених і, як правило, логічно пов'язаних одне з одним питань, які провокують відповідача на використання тих або тих мовних одиниць.

Збирання соціолінгвістичного матеріалу в межах говірки методом інтерв'ю полягає в можливих «перебоях» в отриманні фактичного матеріалу, що характеризує спонтанна мовленнєва поведінка людей: психологічні та емоційні відступи, відмова надавати відомості через ідеологічні або релігійні переконання тощо [2, с. 56].

Спостереження також є розповсюдженим методом збирання матеріалу. Існують такі різновиди спостереження, як безпосереднє (слухання й запис живого розмовного мовлення з метою його наступного аналізу) та включене (коли дослідник сам стає учасником комунікативного акту).

Перспективним вбачаємо не лише аналіз мовних особливостей старшого покоління, а й дослідження молодіжного мовлення, яке, на переконання І. Цар, «треба досліджувати в контексті мовної ситуації в країні, у конкретному місті, тобто враховуючи регіональний аспект, зокрема потрібно зважати не тільки на мовну ситуацію в регіоні, але й тип населеного пункту (село / місто / мегаполіс). Також слід звернути увагу на тривалість проживання у місті, соціолінгвальні характеристики середовища їхньої регулярної взаємодії з іншими мовцями (школа, університет, робота тощо) [4, с. 64].

Висновки. Отже, польові методи залишаються ефективним засобом збирання автентичних мовних даних, забезпечуючи достовірність результатів і дозволяючи глибше зрозуміти мовну картину певної громади чи регіону. Урахування соціальних параметрів мовців дає змогу аналізувати мовні зміни та варіативність.

Список використаних джерел:

1. Білоконенко Л.А. Соціолінгвістика: практикум. Кривий Ріг: КДПУ, 2020. 106 с.
2. Громко Т.В. Автоетнографічне маркування у текстах говіркового мовлення Центральної України. *IX Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht"*. Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2018. München, 2019. 1-4 листопада 2018 року. С. 52-57.
3. Громко Т.В. Польове дослідження говірки: лінгвіст та інформант. *Філологія та лінгвістика у сучасному світі*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 28-29 серпня 2020 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 23-26.
4. Цар І.М. Основні напрями дослідження молодіжного мовлення в умовах білінгвізму (на матеріалі записів спонтанного мовлення та інтерв'ю). *Мова і суспільство*. 2018. Вип. 9. С. 63-70. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/ls/article/view/2570/0>
5. Шеремета Н.П., Каленюк С.О. Українська діалектологія: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2023. 166 с.

Отримано: 17.03.2025

Валерій ЩЕГЕЛЬСЬКИЙ

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри історії української літератури

та компаративістики

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7188-2862>

ВЕЛИКОДНЯ ОБРЯДОВІСТЬ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАТОРСТВО

Автор дослідження зосереджує увагу на традиції святкування Великодня в Огієнковому університеті.

Ключові слова: Поділля, Огієнків університет, Великдень, традиція, новація.

Актуальність теми. Проблема відродження, збереження національних духовних скарбів українського народу, зокрема адаптації традиційних обрядових дійств у культурно-просвітницькому середовищі краю була і залишається актуальною для науковців різних поколінь.

Мета публікації – дослідити регіональні великодні обрядодійства та прояви календарно-обрядового локального фольклору в молодіжному соціумі Огієнкового університету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиція великодньої обрядовості у стінах Кам'янець-Подільського вишу побутує з часу його становлення. Так у 1920 р. на шпальтах газети «Наш шлях» у статті «Великдень у Кам'янецькому університеті» йшлося, що «всі студенти, які не мали змоги зустрічати свят і розговлятися вдома, виповнили цю традицію у своєму Університеті... Студенти усіх просторів України одною сім'єю сіли за стіл. Тут відчувалось лише одно: Всі були українці, що прийшли просвітитись українською наукою...» [1].

На сьогодні в Огієнковому університеті закладені в далекому минулому підвалини відзначення свята Христового воскресіння набудовуються новими проєктними цеглинами. Традицією в навчально-науковому інституті української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в переддень великодніх свят стало проведення «Конкурсу на кращу писанку» за участю охочої студентської молоді, про що неодноразово йшлося в періодичному виданні університету «Студентський меридіан» [4].

Ще однією передвеликодньою акцією, модератором якої впродовж багатьох років є навчальна лабораторія етнології, є проведення «Великодньої толоки» за участю науково-педагогічних працівників, а також студентської молоді університету [5]. До цікавого проєкту долучаються усі охочі, зокрема кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва педагогічного факультету. Студенти проводять для школярів майстер-класи з виготовлення великодніх рушників у техніці вибійки; із писанкарства – для учнів Кам'янець-Подільської спеціальної школи-інтернату провели Валерій Щегельський і Микола Моштак [5]. Бібліотека університету, центральний абонемент і відділ збереження представили виставку книг з великодньої тематики.

Зазначимо, що працівники навчальної лабораторії етнології беруть активну участь у благодійних майстер-класах із розпису великодніх писанок у підліткових клубах, готельно-ресторанних комплексах, ЗОШ міста, про що неодноразово було висвітлено в місцевій періодиці [3].

На основі записів і фондових аудіо-, фото-, відеоматеріалів лабораторії етнології студенти організовують великодні привітання для викладачів та співробітників університету,

мешканців міста та району. Показовим і практичним у підготовці такого виду роботи є перегляд відеометодичного матеріалу, сформованого на основі студентських виступів минулих років, наприклад, проведення народознавчого заходу «Весняночко-паняночко, де ти зимувала?» за участю студентських академічних груп другого курсу факультету української філології та журналістики (29 травня 2019 р., подвір'я університету). Увазі глядачів були представлені реконструкції великодніх гаївок «Кривий танець», «Вербовая дощечка», «Ходить жучок по ручині», «А ми просо сіяли», «Подoliaночка» та гра «Хустинка», записані студентами від Любові Романюк, уродженки с. Білівці Борщівського р-ну Тернопільської обл. Локалізацією проведення таких заходів є сценічний подіум актової зали або садово-рекреаційна територія університету, що наближує інсценізацію до автентичних умов на церковному подвір'ї.

Висновки. Отже, сучасний підхід до підготовки та відзначення свята Воскресіння Христового в Огієнковому університеті акцентує увагу на культурній самотності традиції, важливості культурної спадщини, що забезпечує розвиток суспільства, а збереження та популяризація локальних календарних обрядів є одним зі стрижневих напрямів просвітницької діяльності навчальної лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Великдень в Кам'янецькому Університеті. *Наш шлях*. 1920. 17 квітня. Ч. 75. С. 3.
2. Смоляк О. Гаївковий репертуар у молодіжному середовищі Західного Поділля. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство* / за ред. Б.О. Водяного, С.Й. Грици, М.П. Загайкевич та ін. 2002. № 2 (9). С. 76-81.
3. Надвідна Л. Майстер-клас по писанкарству в підліткових клубах. *Студентський меридіан*. 2014. 3 квітня.
4. Надвідна Л. Передвеликодній конкурс писанкарства. *Студентський меридіан*. 2015. 8 квітня.
5. Надвідна Л. Великодня толока. *Студентський меридіан*. 2015. 10 квітня.

Отримано: 17.03.2025

Катерина ГЕСЕЛЕВА

кандидат фізико-математичних наук,
старший викладач кафедри математики
ORCID <https://orcid.org/0009-0009-2619-5604>

Сергій МИКУЛІН

магістр вищої освіти

АНАЛІЗ ОКРЕМИХ АНАЛІТИЧНИХ МЕТОДІВ ПОБУДОВИ НАБЛИЖЕНИХ РОЗВ'ЯЗКІВ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ ПЕРШОГО ПОРЯДКУ

У статті розглядаються аналітичні методи побудови розв'язків, які слугують основою для подальших досліджень і розробки чисельних підходів до отримання наближених рішень різних диференціальних рівнянь. Аналіз кожного з методів виявляє їхні переваги та недоліки, що вимагає уважного вибору оптимального підходу для конкретних задач.

Ключові слова: аналітичні методи, наближені розв'язки, метод розвинення в ряд Тейлора, метод послідовних наближень, метод Чаплигіна, задача Коші для диференціального рівняння першого порядку.

При дослідженні різних типів задач теоретичного і прикладного характеру широке застосування мають диференціальні рівняння, тому аналіз ефективності методів побудови наближених розв'язків має вагоме значення у контексті їхнього застосування. Ці методи дозволяють отримувати наближені розв'язки рівнянь, що дає можливість створювати математичні моделі для опису різноманітних явищ у таких галузях, як фізика, біологія, економіка та інженерія. Особливо важливим є їх застосування для дослідження складних систем, які часто описуються нелінійними диференціальними рівняннями.

Розглянемо задачу Коші для звичайного диференціального рівняння першого порядку вигляду

$$y' = f(x, y), \quad (1)$$

$$y|_{x=x_0} = y(x_0) = y_0. \quad (2)$$

Нехай функція $f(x, y)$ з правої частини рівняння (1) аналітична в околі точки (x_0, y_0) . Це означає, що ця функція розкладається в подвійний степеневий ряд

$$f(x, y) = \sum_{k,m=0}^{\infty} a_{km} (x-x_0)^k (y-y_0)^m, \quad (3)$$

який збігається в околі точки (x_0, y_0) . Для значень x і y достатньо близьких до x_0, y_0 . Тоді, як відомо [1] для значень x достатньо близькому до x_0 , існує єдиний розв'язок задачі Коші (1), (2) і це буде аналітична функція відносно x , яка в околі точки x розкладається в ряд Тейлора, її можна записати так:

$$y(x) = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{y^{(k)}(x_0)}{k!} (x-x_0)^k. \quad (4)$$

Ряд (4) збігається в крузі

$$|x-x_0| \leq \sigma, \sigma = \min\left(\alpha, \frac{\beta}{\mu}\right), \quad (5)$$

в області $|f(x, y)| \leq \mu$.

Наближення побудоване за допомогою розкладу в ряд Тейлора має вигляд

$$y(x) \approx y_N(x) = \sum_{k=0}^N \frac{y^{(k)}(x_0)}{k!} (x-x_0)^k \quad (6)$$

Для методу послідовних наближень для рівнянь першого порядку розглянемо задачу Коші (1) з умовами (2). Припустимо, що в замкнутому прямокутнику площини визначена нерівностями

$$|x-x_0| \leq a, |y-y_0| \leq b, \quad (7)$$

де a і b – деякі додатні сталі, функція $f(x, y)$ – неперервна і задовольняє умову Ліпшиця по y :

$$|f(x, y_1) - f(x, y_2)| \leq K |y_1 - y_2|, K = \text{const}. \quad (8)$$

Відомо, що умова Ліпшиця (8) виконується, якщо функція $f(x, y)$ має похідну $\frac{df}{dy}$, та-

ку що $\left|\frac{df}{dy}\right| \leq K$.

Неперервна функція в замкнутій області (7) в цій області обмежена, тобто існує така стала M , що x та y задовольняють нерівності (7), і $|f(x, y)| \leq M$.

Відомо, якщо функція $f(x, y)$ задовольняє вищенаведені умови, то існує єдиний розв'язок задачі Коші (1), (2), причому цей розв'язок належить проміжку

$$|x-x_0| \leq c, c = \min\left(a, \frac{b}{M}\right). \quad (9)$$

Цей розв'язок можна знайти з рекурентної формули послідовних наближень

$$y_n(x) = y_0 + \int_{x_0}^x f(t, y_{n-1}(t)) dt. \quad (10)$$

За початкове наближення можна вибрати будь-яке значення. Візьмемо за початкове наближення значення y_0 .

Зафіксуємо деяке значення n та за наближений розв'язок візьмемо праву частину рівності (10), тобто отримаємо наступну рівність:

$$y(x) \approx y_n(x) = y_0 + \int_{x_0}^x f(t, y_{n-1}(t)) dt. \quad (11)$$

Похибку цього розв'язку можна оцінити наступною нерівністю

$$|y(x) - y_n(x)| \leq \frac{M}{K} \frac{(Kc)^n}{n!}. \quad (12)$$

Зауважимо, що оцінка похибки (12) часто значно збільшена. Застосовуючи метод послідовних наближень варто зупинитися на такому значенні n для якого y_{n-1} і y_n співпадають в межах допустимої похибки.

Недоліком методу послідовних наближень є необхідність обчислення інтегралів залежних від параметра [2].

Розглянемо задачу Коші (1), (2) для диференціальне рівняння першого порядку, вважаємо, що права частина рівняння, $f(x, y)$. Нехай $y = y(x)$ – розв’язок задачі Коші. На площині (x, y) – це крива, що проходить через точку $M_0(x_0, y_0)$. Ідея методу Чаплигіна ґрунтується на наступному твердженні.

Теорема 1. Якщо криві $y = u(x)$ і $y = v(x)$ одночасно проходять через точку $M_0(x_0, y_0)$ і якщо справедливі наступні нерівності

$$u'(x) - f(x, u(x)) < 0, \quad v'(x) - f(x, v(x)) > 0, \quad x > x_0, \quad (13)$$

то для $x > x_0$ справедлива нерівність

$$u(x) < y(x) < v(x).$$

Таким чином, якщо можна знайти функції $u(x)$ і $v(x)$, які задовольняють умови (13) і рівності $u(x_0) = v(x_0) = y_0$, то для шуканої функції $y(x)$ можна отримати двосторонню оцінку. Надалі проводимо міркування так, щоб покращити цю оцінку [1].

Складність застосування методу Чаплигіна полягає в побудові початкового наближення $u(x)$ та $v(x)$, оскільки деталі побудови початкового наближення в літературі описані мало.

Аналітичні методи побудови розв’язків слугують основою для подальших досліджень і розробки чисельних методів побудови наближених розв’язків різних диференціальних рівнянь. Кожен з проаналізованих методів має свої переваги та недоліки, що вимагає уважного підходу при виборі оптимального методу для конкретної задачі. Метод розвинення в ряд Тейлора є інструментом для отримання локальних наближень, проте його ефективність може знижуватися при віддаленні від початкової точки. Метод послідовних наближень демонструє хорошу збіжність за умови, що функція задовольняє певні умови, однак може вимагати значних обчислювальних ресурсів. Метод Чаплигіна, у свою чергу, надає можливість отримання розв’язків з більшою точністю завдяки використанню додаткових параметрів, але його реалізація може бути складнішою.

У цілому, вибір методу побудови наближених розв’язків залежить від специфіки задачі, вимог до точності та обчислювальних можливостей. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вдосконалення цих методів та їх комбінацію для досягнення кращих результатів у практичних застосуваннях.

Список використаних джерел:

1. Morris Tenenbaum and Harry Pollard. Ordinary Differential Equations. Dover Publication. 2009. 604 p.
2. Габрусев Г.В., Самборська О.М. Звичайні диференціальні рівняння. Тернопіль, 2014. 175 с.

Отримано: 17.03.2025

Уляна ГУДИМА

кандидат фізико-математичних наук, доцент,

доцент кафедри математики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2291-6111>

Василь ГНАТЮК

кандидат фізико-математичних наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7782-3377>

СПІВВІДНОШЕННЯ ДВОЇСТОСТІ ДЛЯ ЗАДАЧІ ВІДШУКАННЯ ТОЧКИ ШТЕЙНЕРА КІЛЬКОХ ФІКСОВАНИХ ЗАМКНЕНИХ КУЛЬ ЛІНІЙНОГО НОРМОВАНОГО ПРОСТОРУ ВІДНОСНО ОПУКЛОЇ МНОЖИНИ ЗАМКНЕНИХ КУЛЬ ЦЬОГО ПРОСТОРУ ОДНАКОВОГО РАДІУСА ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ

У роботі для задачі відшукування точки Штейнера кількох фіксованих замкнених куль лінійного нормованого простору відносно опуклої множини замкнених куль цього простору однакового радіуса встановлене співвідношення двоїстості, яке покладено в основу отримання критерію екстремальності допустимого елемента розглядуваної задачі.

Ключові слова: лінійний нормований простір, замкнена куля, гаусдорфова відстань, узагальнена точка Штейнера, екстремальний елемент, співвідношення двоїстості, критерій екстремальності.

Постановка задачі. Нехай X – лінійний над полем дійсних чисел простір, $\|\cdot\|$ – норма, задана на X , $(X, \|\cdot\|)$ – відповідний лінійний нормований простір.

Для кожного $x \in X$, $r \geq 0$ позначимо через $B_r(x) = \{y \in X : \|x - y\| \leq r\}$ замкнену кулю простору $(X, \|\cdot\|)$ з центром у точці x радіуса r , а через $B_{R_+}(X)$ позначимо множину всіх таких замкнених куль цього простору: $B_{R_+}(X) = \{B_r(x) : x \in X, r \geq 0\}$.

Крім того, для $V \subset X$, $A \subset R_+$ будемо позначати через $B_A(V) = \{B_r(x) : x \in V, r \in A\}$, тобто $B_A(V)$ є множиною всеможливих замкнених куль лінійного нормованого простору $(X, \|\cdot\|)$, центри яких є точками множини V , а радіуси – числами множини A . Легко переконатися, що для $x \in X$, $r \geq 0$ $B_r(x)$ є опуклою множиною простору X і для будь-яких $B_{r_1}(x_1)$, $B_{r_2}(x_2) \in B_{R_+}(X)$, $\alpha \in R$:

$$B_{r_1}(x_1) + B_{r_2}(x_2) = B_{r_1+r_2}(x_1+x_2) \in B_{R_+}(X), \quad \alpha B_{r_1}(x) = B_{|\alpha|r_1}(\alpha x) \in B_{R_+}(X).$$

Отже, множина $B_{R_+}(X)$ є замкненою щодо операцій додавання її елементів і множення їх на дійсні числа.

Для $B_{r_1}(x_1)$, $B_{r_2}(x_2) \in B_{R_+}(X)$ через $H(B_{r_1}(x_1), B_{r_2}(x_2))$ будемо позначати гаусдорфову відстань між замкненими кулями $B_{r_1}(x_1)$, $B_{r_2}(x_2)$, індуковану нормою $\|\cdot\|$, заданою на X , тобто

$$H(B_{r_1}(x_1), B_{r_2}(x_2)) = \max \left\{ \sup_{x \in B_{r_1}(x_1)} \inf_{y \in B_{r_2}(x_2)} \|x - y\|, \sup_{y \in B_{r_2}(x_2)} \inf_{x \in B_{r_1}(x_1)} \|y - x\| \right\}$$

(див., наприклад, [1, с.38]). Легко переконатися, що для будь-яких $B_{r_1}(x_1)$, $B_{r_2}(x_2) \in B_{R_+}(X)$ справедлива рівність

$$H(B_{r_1}(x_1), B_{r_2}(x_2)) = \|x_1 - x_2\| + |r_1 - r_2|. \quad (1)$$

Для фіксованих замкнених куль $B_{r_i}(a_i)$, $i = \overline{1, m}$, лінійного нормованого простору $(X, \|\cdot\|)$ з центрами a_i та радіусами r_i , множини $V \subset X$, числа $r \in R_+$ поставимо задачу відшукування величини:

$$\alpha_{B_{\{r\}}(V)}^*(B_{r_i}(a_i), i = \overline{1, m}) = \inf_{B_r(x) \in B_{\{r\}}(V)} \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x)), \quad (2)$$

в якій $B_{\{r\}}(V)$ – множина замкнених куль з центром в точках множини V фіксованого радіуса r .

Якщо існує замкнена куля $B_r(x^*) \in B_{\{r\}}(V)$ з центром у точці x^* радіуса r така, що

$$\sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x^*)) = \inf_{B_r(x) \in B_{\{r\}}(V)} \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x)) = \alpha_{B_{\{r\}}(V)}^*(B_{r_i}(a_i), i = \overline{1, m}),$$

то її будемо називати точкою Штейнера (узагальненою) фіксованих замкнених куль $B_{r_i}(a_i)$, $i = \overline{1, m}$, лінійного нормованого простору $(X, \|\cdot\|)$ відносно множини $B_{\{r\}}(V)$ замкнених куль цього простору з центрами в точках множини $V \subset X$ та однаковими радіусами, рівними r .

З урахуванням цього задачу відшукування величини (2) будемо називати задачею відшукування точки Штейнера кількох фіксованих замкнених куль лінійного нормованого простору $(X, \|\cdot\|)$ відносно множини $B_{\{r\}}(V)$ замкнених куль цього простору з центрами в точках множини $V \subset X$ та однаковими радіусами, рівними r .

Зазначимо, що за умови, коли $r_i = 0$, $i = \overline{1, m}$, $r = 0$, задача відшукування величини (2) є класичною задачею Штейнера (див., наприклад, [2]), яка полягає у відшуванні в множині V лінійного нормованого простору $(X, \|\cdot\|)$ такої точки (відносної точки Штейнера), сума відстаней до якої від точок a_i , $i = \overline{1, m}$, була б мінімальною.

Теорема 1. *Має місце рівність*

$$\begin{aligned} \alpha_{B_{\{r\}}(V)}^*(B_{r_i}(a_i), i = \overline{1, m}) &= \inf_{B_r(x) \in B_{\{r\}}(V)} \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x)) = \\ &= \inf_{x \in V} \left(\sum_{i=1}^m \|a_i - x\| + \sum_{i=1}^m |r_i - r| \right) = \inf_{x \in V} \sum_{i=1}^m \|a_i - x\| + \sum_{i=1}^m |r_i - r|. \end{aligned} \quad (3)$$

Для того щоб куля $B_r(x^*)$ була екстремальним елементом для величини (2), необхідно

і достатньо, щоб елемент x^* був екстремальним елементом для задачі відшукування величини

$$\inf_{x \in V} \sum_{i=1}^m \|a_i - x\|.$$

Основні результати. Означення 1. Нехай, як і вище, $V \subset X$, $A \subset R_+$, $B_A(V) = \{B_r(x) : x \in V, r \in A\}$. Множину $B_A(V)$ будемо вважати опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$, якщо для довільних $B_{r_1}(x_1), B_{r_2}(x_2) \in B_A(V)$, $\alpha \in [0,1]$ має місце співвідношення $(1-\alpha)B_{r_1}(x_1) + \alpha B_{r_2}(x_2) \in B_A(V)$.

Твердження 1. Для того щоб множина $B_A(V)$ була опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$, необхідно і достатньо, щоб множина V була опуклою множиною лінійного над полем дійсних чисел простору X , а множина A була опуклою підмножиною R .

Доведення. Необхідність. Нехай $B_A(V)$ є опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$. Переконаємося, що V є опуклою множиною X , а A є опуклою множиною R . Для $x_1, x_2 \in V$, $r_1, r_2 \in A$; $\alpha \in [0,1]$ маємо, що $B_{r_1}(x_1), B_{r_2}(x_2) \in B_A(V)$ та

$$\begin{aligned} (1-\alpha)B_{r_1}(x_1) + \alpha B_{r_2}(x_2) &= B_{(1-\alpha)r_1}((1-\alpha)x_1) + B_{\alpha r_2}(\alpha x_2) = \\ &= B_{(1-\alpha)r_1 + \alpha r_2}((1-\alpha)x_1 + \alpha x_2) \in B_A(V), \end{aligned}$$

оскільки за умовою $B_A(V)$ є опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$. Звідси випливає, що $(1-\alpha)x_1 + \alpha x_2 \in V$, $(1-\alpha)r_1 + \alpha r_2 \in A$. Це означає, що V є опуклою множиною простору X , а A є опуклою множиною R .

Необхідність доведено.

Достатність. Нехай V є опуклою множиною простору X , A є опуклою множиною R . Переконаємося, що $B_A(V)$ є опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$. Для $B_{r_1}(x_1), B_{r_2}(x_2) \in B_A(V)$, $\alpha \in [0,1]$ маємо, що

$$(1-\alpha)B_{r_1}(x_1) + \alpha B_{r_2}(x_2) = B_{(1-\alpha)r_1 + \alpha r_2}((1-\alpha)x_1 + \alpha x_2) \in B_A(V),$$

оскільки, внаслідок опуклості множин V та A $(1-\alpha)x_1 + \alpha x_2 \in V$, $(1-\alpha)r_1 + \alpha r_2 \in A$. Звідси випливає опуклість підмножини $B_A(V)$ множини $B_{R_+}(X)$. Достатність доведено.

Твердження доведено.

Теорема 2. Якщо в задачі відшукування величини (2) $B_{\{r\}}(V)$ є опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$, то для цієї задачі має місце таке співвідношення двоїстості:

$$\begin{aligned} \alpha_{B_{\{r\}}(V)}^*(B_{r_i}(a_i), i = \overline{1, m}) &= \inf_{B_r(x) \in B_{\{r\}}(V)} \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x)) = \\ &= \max \left\{ \sum_{i=1}^m f_i(a_i) - \sup_{x \in V} \left(\sum_{i=1}^m f_i(x) \right) : f_i \in X^*, \|f_i\| \leq 1, i = \overline{1, m} \right\} + \sum_{i=1}^m |r_i - r|. \end{aligned} \quad (4)$$

Доведення. Оскільки за умовами теореми $B_{\{r\}}(V)$ є опуклою підмножиною множини $B_{R_+}(X)$, то V є опуклою множиною простору X (див. твердження 1). З урахуванням цього та теореми 3 [2] маємо, що

$$\inf_{x \in V} \sum_{i=1}^m \|a_i - x\| = \max \left\{ \sum_{i=1}^m f_i(a_i) - \sup_{x \in V} \left(\sum_{i=1}^m f_i \right)(x) : f_i \in X^*, \|f_i\| \leq 1, i = \overline{1, m} \right\}.$$

З цієї рівності та рівності (3) випливає справедливість рівності (4).

Теорему доведено.

Теорема 3. Нехай в задачі відшукування величини (2) $B_{\{r\}}(V)$ є опуклою підмножиною

множини $B_{R_+}(X)$. Для того щоб замкнена куля $B_r(x^*)$ із множини $B_{\{r\}}(V)$ була екстремальним елементом для задачі відшукування величини (2), необхідно і достатньо, щоб існували функціонали $f_i^* \in X^*$, $i = \overline{1, m}$, такі, що:

- 1) $\|f_i^*\| \leq 1$, $i = \overline{1, m}$, причому в цій нерівності досягається знак рівності для всіх $i \in \{1, \dots, m\}$ таких, що $x^* \neq a_i$;
- 2) $f_i^*(a_i - x) = \|a_i - x\|$, $i = \overline{1, m}$;
- 3) $\max_{x \in V} \left(\sum_{i=1}^m f_i^* \right)(x) = \left(\sum_{i=1}^m f_i^* \right)(x^*)$.

Доведення. Необхідність. Нехай $B_r(x^*) \in B_{\{r\}}(V)$ і $B_r(x^*)$ є екстремальним елементом для задачі відшукування величини (2) та $f_i^* \in X^*$, $\|f_i^*\| \leq 1$, $i = \overline{1, m}$, – функціонали, які реалізують максимум у правій частині співвідношення двоїстості (4). Тоді, враховуючи (1), (4), отримаємо, що

$$\begin{aligned} \alpha_{B_{\{r\}}(V)}^*(B_{r_i}(a_i), i = \overline{1, m}) &= \inf_{B_r(x) \in B_{\{r\}}(V)} \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x)) = \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x^*)) = \\ &= \sum_{i=1}^m \|a_i - x^*\| + \sum_{i=1}^m |r_i - r| = \sum_{i=1}^m f_i^*(a_i) - \sup_{x \in V} \left(\sum_{i=1}^m f_i^* \right)(x) + \sum_{i=1}^m |r_i - r| \leq \sum_{i=1}^m f_i^*(a_i) - \\ &- \left(\sum_{i=1}^m f_i^* \right)(x^*) + \sum_{i=1}^m |r_i - r| = \sum_{i=1}^m (f_i^*(a_i - x^*) + |r_i - r|) \leq \sum_{i=1}^m (\|f_i^*\| \|a_i - x^*\| + |r_i - r|) = \\ &= \sum_{i=1}^m \|f_i^*\| \|a_i - x^*\| + \sum_{i=1}^m |r_i - r| \leq \sum_{i=1}^m \|a_i - x^*\| + \sum_{i=1}^m |r_i - r|. \end{aligned} \quad (5)$$

Із співвідношення (5) випливає, що в нерівностях, які фігурують в цьому співвідношенні, має місце знак рівності. Тому справедливі співвідношення 1)-3) теореми.

Достатність. Нехай $B_r(x^*) \in B_{\{r\}}(V)$ та існують функціонали $f_i^* \in X^*$, $i = \overline{1, m}$, такі, для яких мають місце співвідношення 1)-3) теореми. Тоді для всіх $B_r(x) \in B_{\{r\}}(V)$ з урахуванням цих співвідношень, включень $x^* \in V$, $x \in V$ та рівності (1) одержимо, що

$$\begin{aligned} \sum_{i=1}^m f_i^*(x) &\leq \sum_{i=1}^m f_i^*(x^*), \quad \sum_{i=1}^m f_i^*(-x) \geq \sum_{i=1}^m f_i^*(-x^*), \\ \sum_{i=1}^m H(B_{r_i}(a_i), B_r(x)) &= \sum_{i=1}^m (\|a_i - x\| + |r_i - r|) \geq \sum_{i=1}^m (f_i^*(a_i - x) + |r_i - r|) \geq \end{aligned}$$

$$\geq \sum_{i=1}^m \left(f_i^*(a_i - x^*) + |r_i - r| \right) = \sum_{i=1}^m \left(\|a_i - x^*\| + |r_i - r| \right) = \sum_{i=1}^m H \left(B_{r_i}(a_i), B_r(x^*) \right).$$

Це й означає, що $B_r(x^*)$ є екстремальним елементом для задачі відшукування величини (2).

Достатність доведено.

Теорему доведено.

Список використаних джерел:

1. Гудима У.В., Гнатюк В.О. Задача найкращого у розумінні зваженої відстані від точки до множини рівномірного відновлення функціональної залежності, заданої неточно з допомогою багатозначного відображення. *Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки*: зб. наук. праць / Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. 12. С. 37-55.
2. Гудима У.В., Гнатюк В.О. Умови екстремальності допустимого елемента для узагальненої задачі Штейнера в деякому поліномованому просторі. *Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки*: зб. наук. праць / Інститут кібернетики імені В.М. Глушкова Національної академії наук України, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. Вип. 23. С. 29-43.

Отримано: 17.03.2025

Тетяна ДУМАНСЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри математики

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4172-8623>

ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ «ПЕРЕВЕРНУТЕ НАВЧАННЯ» ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТАРНОЇ МАТЕМАТИКИ

У статті обґрунтовано доцільність застосування моделі «перевернуте навчання» під час практичних занять з елементарної математики та висвітлено її переваги.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, елементарна математика, практичне заняття, «перевернуте навчання».

Актуальність теми. Освітня спільнота зіштовхується нині з такою проблемою як прийняття значної частини здобувачів вищої освіти ролі спостерігачів на практичних заняттях із елементарної математики. Тому виникає необхідність пошуку ефективних методів навчання математики.

Мета статті: аналіз доцільності застосування цієї моделі у вивченні елементарної математики.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням міжнародної організації «Flipped Learning Network» «перевернуте навчання» (Flipped Learning) – це педагогічний

підхід, при якому процес викладання зміщується в індивідуальний позааудиторний простір, а груповий простір аудиторії перетворюється в динамічне інтерактивне освітнє середовище, де викладач скеровує студентів до засвоєння навчального матеріалу та його творчого застосування [1, с. 3].

Інакше кажучи, основні навчальні дії помінялися місцями: те, що раніше було класною роботою, засвоюється в домашніх умовах. На занятті акцент зміщується від оглядового знайомства з новою темою в сторону її спільного вивчення, практичного застосування і дослідження [2, с. 8].

Модель «перевернуте навчання» змінює роль педагога у навчальному процесі. Важливо, щоб на практичних заняттях із елементарної математики викладач виступав не головним транслятором знань, а помічником-консультантом і координатором. А це, у свою чергу, сприятиме тісній співпраці з студентами. Здобувачі вищої освіти самі несуть відповідальність за здобуті ще в закладах загальної середньої освіти знання.

Вдало продемонстровано відмінність традиційного та перевернутого навчання у праці [1, с. 4]:

Рис. 1. Порівняльні моделі організації традиційного та перевернутого навчання

«Перевернуте навчання» стає все більш популярним в освіті завдяки своїй ефективності та інтерактивному підходу. Його застосування у вивченні елементарної математики має низку переваг і певні виклики, які варто розглянути.

Виділимо такі переваги «перевернутого навчання»:

- *активізація навчання*: студенти переглядають теоретичний матеріал вдома у вигляді відеолекцій, презентацій або текстів, що дозволяє більше часу на практичному занятті присвятити розв'язуванню завдань;
- *індивідуалізація навчального процесу*: студенти можуть переглядати матеріали стільки разів, скільки потрібно для розуміння, що особливо важливо для тих, хто володіє різним рівнем підготовки;
- *залучення до процесу*: заняття стають інтерактивнішими, оскільки викладач виконує роль наставника, допомагаючи студентам зрозуміти складні завдання;
- *розвиток навичок самостійного навчання*: студенти вчаться аналізувати матеріал самостійно, що сприяє розвитку критичного мислення;
- *більше можливостей для диференціації навчання*: викладач може краще адаптувати завдання під рівень кожного студента.

Оскільки вивчення елементарної математики у К-ПНУ має на меті поглиблення і вдосконалення знань, умінь і навичок шкільного курсу математики та, враховуючи, що навчаль-

ним планом підготовки здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми Середня освіта (Математика, інформатика) передбачені лише практичні заняття, то технічних чи організаційних викликів та обмежень впровадження моделі «перевернутого навчання» на практичних заняття не вбачається. Можливим недоліком або, швидше, викликом для самого студента, може виявитись ситуація, коли він/вона не може поставити запитання викладачу безпосередньо у той момент, коли воно виникає. Але й така ситуація, насправді, лише позитивно впливає на здобувачів освіти, адже, перш ніж звернутися по допомогу, вони намагаються зрозуміти самостійно навчальний матеріал. А це спонукатиме їх до пошуку нових джерел інформації, їх критичного аналізу, що розвиватиме логічне мислення. Іншим шляхом опанування певним навчальним матеріалом стане допомога одногрупників, друзів, знайомих, що, безумовно, формує навички роботи в команді, партнерської взаємодії.

Висновки. Модель «перевернуте навчання» є ефективним підходом у вивченні елементарної математики, оскільки дозволяє студентам краще засвоювати матеріал, сумлінно працювати над подоланням прогалин із шкільної математики та розвивати навички самостійного навчання.

Список використаних джерел:

1. Даниско Оксана. Використання інноваційного потенціалу моделі «перевернутий клас» у процесі професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в умовах змішаного навчання. *Українська професійна освіта*. 2018. № 3. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/566546>
2. Кононенко Наталія, Сальник Ірина. Використання перевернутого навчання в освітньому процесі з фізики. *Наукові записки молодих учених*. Кропивницький: РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2021. № 7. URL: <https://phm.cuspu.edu.ua/ojs/index.php/SNYS/article/view/1796/pdf>

Отримано: 17.03.2025

Oleksiy ZELENSKIY

*Candidate of Physical and Mathematical Sciences,
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Mathematics
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4969-0132>*

USING CHATGPT IN MATHEMATICS EDUCATION: POTENTIAL LIMITATIONS, AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article comprehensively explores the potential of using ChatGPT as a modern tool to support effective mathematics education among school students, university students, and teachers. A detailed comparison of artificial intelligence capabilities with traditional tutoring sessions is provided. Particular attention is given to advantages such as individualized learning, accessible explanations of complex mathematical concepts, the creation of personalized learning trajectories, and support for teachers' methodological activities. Additionally, the effectiveness of artificial intelligence in solving both school-level and advanced mathematical problems is examined, alongside its ability to motivate and psychologically support students and its prospects for becoming a personal learning companion. The paper also highlights challenges related to ChatGPT usage, including algorithmic inaccuracies, limited creativity, and aca-

demic integrity concerns. Finally, the article addresses the role of artificial intelligence in supporting sustainable educational development.

Key words: ChatGPT, artificial intelligence, mathematics education, individualized learning, academic integrity, teaching methodology, sustainable development in education.

Modern educational processes actively utilize innovative technologies to enhance teaching effectiveness and knowledge acquisition. One of the most promising directions involves integrating artificial intelligence, particularly language models such as ChatGPT, into educational practice. This article provides a detailed analysis of the opportunities and limitations of using ChatGPT in mathematics education compared with classical tutoring methods.

Main Part

How ChatGPT Algorithms Work

ChatGPT operates on Transformer architecture, enabling it to process textual data with high accuracy. Its core principle involves a large neural network trained on vast amounts of text data. The algorithm analyzes input data and generates responses most relevant to the query context. A key feature is the attention mechanism, allowing the model to consider relationships between words and semantic structures within large blocks of text. Furthermore, ChatGPT algorithms are continuously refined based on user feedback, enhancing response accuracy and relevance.

Individualized Learning

One significant advantage of ChatGPT is its potential for deep personalization of the learning process. AI can tailor responses to match each student's knowledge level and individual learning preferences, offering material in accessible formats and at convenient paces. This differs notably from traditional tutoring, which is constrained by limited time and resources.

Clear Explanation of Complex Concepts

ChatGPT provides clear and understandable explanations of complex mathematical concepts, significantly simplifying learning for students with varying levels of preparation. While tutors often spend extra time searching for effective teaching methods, AI can instantly offer the most suitable explanations.

Effectiveness in Solving Mathematical Problems

Research indicates that ChatGPT demonstrates high effectiveness in solving school-level problems. In experiments involving typical arithmetic, algebra, geometry, and trigonometry problems, ChatGPT showed an accuracy rate ranging from 90% to 95%. This illustrates AI's capability to successfully address standard educational tasks commonly encountered in school curricula. However, when addressing advanced mathematics problems such as calculus, linear algebra, differential equations, or tasks requiring deep analytical reasoning with complex formulas, ChatGPT's effectiveness significantly decreases to 70-75%. This decline is attributed to algorithmic limitations in comprehending intricate mathematical structures and the AI model's limited capacity for creative solutions, as supported by recent studies (Lee et al., 2024).

Psychological Approach to Students

ChatGPT can foster a positive psychological atmosphere for students facing communication challenges or fear of making mistakes. It helps alleviate the tension common in interactions with

tutors. However, AI currently has limited empathic capabilities, and the effectiveness of this approach depends on further advancements in artificial intelligence (Anderson & Hartmann, 2023).

Motivation and Interest in the Subject

Through interactive elements and immediate feedback, ChatGPT can significantly boost students' interest in mathematics. Nevertheless, personal motivation and direct contact with educators remain more impactful and effective for some students.

Prospects for AI Development as a Student's Companion

The next two years forecast significant advancements in artificial intelligence capabilities within education. ChatGPT is expected to interact more precisely and deeply with students, creating emotionally resonant and personalized dialogues. This development will transform ChatGPT not only into an effective educational tool but also into a personal friend and mentor for students (Wang et al., 2024).

Limitations and Challenges of ChatGPT

Despite numerous advantages, ChatGPT presents significant limitations, including the risk of generating incorrect responses, lack of comprehensive creative thinking, and issues surrounding academic integrity due to the potential for plagiarism.

Sustainable Development in Education

Integrating ChatGPT into education supports sustainable development by providing quality education accessible to diverse populations, reducing paper resource consumption, and optimizing educational resources. AI usage can ensure equal educational opportunities for students in remote or economically disadvantaged regions, aligning with the UN's sustainable development goals regarding accessible and quality education for all.

References:

1. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press.
2. Silver, D., et al. (2017). Mastering Chess and Shogi by Self-Play with a General Reinforcement Learning Algorithm. arXiv preprint arXiv:1712.01815.
3. Vaswani, A., et al. (2017). Attention is All You Need. *Advances in Neural Information Processing Systems*.
4. Lee, J., et al. (2024). AI in Education: Effectiveness of Language Models in Solving Mathematical Problems. *Journal of Educational Technology*.
5. Anderson, R., & Hartmann, K. (2023). Psychological Aspects of AI-Based Education. *Educational Psychology Review*.
6. Wang, X., et al. (2024). Future Perspectives on AI-Assisted Learning: A Two-Year Forecast. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*.
7. UNESCO. (2022). Artificial Intelligence and Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development.
8. OECD. (2023). The Impact of AI on Education Systems: Future Scenarios and Policy Implications.

Отримано: 17.03.2025

ВИЗНАЧЕННЯ ХАРАКТЕРИСТИК ЦИЛІНДРИЧНОГО КОНДЕНСАТОРА ЗА ДОПОМОГОЮ АНАЛІТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ

У статті аналітична функція, яка називається комплексним потенціалом, використовується для визначення характеристик електростатичного поля циліндричного конденсатора. Зокрема, отримано для такого типу конденсаторів сім'ї еквіпотенціалів та ліній потоку, визначено напрям вектора напруженості E електростатичного поля та обчислено ємність C .

Ключові слова: аналітичні функції, комплексний потенціал, циліндричний конденсатор, еквіпотенціали, лінії потоку, електростатичне поле, вектор напруженості, ємність конденсатора.

Актуальність теми. Теорія аналітичних функцій широко застосовується не лише в фундаментальних дослідженнях. Вона є універсальним інструментом, який дозволяє полегшити аналіз складних систем та вирішувати непрості фізичні задачі, легко інтерпретуючи їх через наочні формули, а рівняння Коші – Рімана дозволяють одночасно описати декілька фізичних характеристик.

Мета публікації. В даній статті ставиться мета з допомогою аналітичної функції, яка називається комплексним потенціалом, дослідити характеристики електростатичного поля циліндричних конденсаторів. Зокрема, отримати для них сім'ї еквіпотенціалів та ліній потоку, визначити напрям вектора напруженості E електростатичного поля та обчислити ємність C .

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення характеристик електростатичного поля циліндричного конденсатора будемо використовувати аналітичну функцію

$$w = f(z) = u(x, y) + iv(x, y), \quad (1)$$

яка називається комплексним потенціалом. Комплексні потенціали – це зручний математичний інструмент, що широко застосовується в аналізі електричних, магнітних і гідродинамічних полів. У задачах електростатики та магнетизму потенціал є скалярною функцією, яка описує поле і для двовимірних полів має вигляд (1).

Дійсна частина $u(x, y)$ і уявна частина $v(x, y)$ називаються відповідно потенціальною функцією і функцією потоку.

Лінії $u(x, y) = \text{const}$ називаються еквіпотенціальними лініями або лініями рівня. Еквіпотенціальні лінії – це уявні лінії в електричному полі, на кожній з яких потенціал однаковий в будь-якій точці. Лінії рівня завжди перпендикулярні до ліній напруженості електричного поля. Еквіпотенціальні лінії не можуть перетинатися, адже в кожній точці поля може бути лише один потенціал. Чим ближче розташовані лінії рівня, тим сильніше поле в даній області.

Лінії $v(x, y) = \text{const}$ називаються лініями потоку або лініями напруженості електричного поля. Це теж уявні лінії, вздовж яких у просторі напрямлене електричне поле. Вектор напруженості поля в кожній точці спрямований по дотичній до лінії потоку. Лінії потоку не перетинаються, оскільки в кожній точці поля може бути лише один напрямок напруженості поля. Щільність ліній потоку відображає величину напруженості: чим більше ліній в певно-

му об'ємі, тим сильніше поле. Рух уздовж лінії потоку відповідає зміні потенціалу і роботі поля над зарядом.

Розглянемо циліндричний конденсатор – це тип електричного конденсатора, який складається з двох співвісних циліндричних провідників різних радіусів r , розміщених паралельно один одному із потенціалами на провідниках φ_1 і φ_2 . В безрозмірних величинах шукаємо комплексний потенціал поля циліндричного конденсатора у вигляді $w = \frac{\alpha}{2\pi} \ln z = u + iv$. Цей потенціал зазвичай залежить від логарифма координати z через властивості поля у циліндричних координатах. Виділимо дійсну та уявну частини аналітичної функції w . Оскільки $\ln z = \ln |z| + i\theta = \ln \rho + i\theta$, то

$$w = \frac{\alpha}{2\pi} (\ln \rho + i\theta) = u + iv.$$

Звідси отримуємо, що потенціал u і функція потоку v визначаються співвідношеннями: $u = \frac{\alpha \cdot \ln \rho}{2\pi}$, $v = \frac{\alpha \theta}{2\pi}$, де ρ і θ – відповідно модуль та аргумент комплексного числа z або полярні координати точки z , а α – стала, яка визначається граничними умовами: $\varphi_1 = \alpha \ln a / (2\pi)$, $\varphi_2 = \alpha \ln b / (2\pi)$.

Звідси слідує, що $\varphi_2 - \varphi_1 = \alpha (\ln b / (2\pi) - \ln a / (2\pi))$, тобто

$$\alpha = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \times 2\pi. \quad (2)$$

Отже комплексний потенціал електростатичного поля матиме вигляд $w = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \ln z$.

Для слабких полів вектор електростатичної індукції D та вектор напруженості електричного поля E зв'язані співвідношенням $D = \varepsilon E$, де коефіцієнт пропорційності ε називають діелектричною сталою середовища. Нехай $\varepsilon = 1$. Тоді для безрозмірних векторів D та E

$$\text{справедливо} \quad D = E = X + iY = \frac{dw}{dz} = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \cdot \frac{1}{z}. \quad \text{Звідси:} \quad X = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \cdot \frac{x}{x^2 + y^2}, \quad \text{а}$$

$$Y = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \cdot \frac{-y}{x^2 + y^2}.$$

Знайдемо напрям вектора E . Якщо функція потоку $v(\rho; \theta) = \frac{\alpha \theta}{2\pi} = \text{const}$, то вибравши сталий напрям $\theta_0 = \text{const}$, перепишемо X і Y , враховуючи, що $x = \rho \cos \theta$, а $y = \rho \sin \theta$. Тоді

$$X = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \cdot \frac{\cos \theta_0}{\rho}, \quad Y = \frac{\varphi_2 - \varphi_1}{\ln \frac{b}{a}} \cdot \frac{-\sin \theta_0}{\rho}. \quad (3)$$

Або $Y = -\text{tg} \theta_0 \cdot X$. Тобто вектори E і D напрямлені вздовж тих же променів $\theta = \text{const}$. Знак мінус вказує, що електричне поле спрямоване в напрямку зменшення потенціалу від позитивного заряду до негативного.

Використовуючи формули (3), знайдемо довжини векторів E та D .

$$|E| = |D| = \sqrt{X^2 + Y^2} = \frac{|\varphi_2 - \varphi_1|}{\rho \ln \frac{b}{a}}. \quad (4)$$

Звідси можна визначити, яким повинен бути радіус внутрішнього циліндра a , щоб значення максимальної напруженості поля E при фіксованому радіусі зовнішнього циліндра b , було найменше. Знайдемо максимум функції $f(a) = a \ln \frac{b}{a}$. Для цього

$$f'(a) = \ln \frac{b}{a} + a \cdot \frac{a}{b} \cdot \left(-\frac{b}{a^2}\right) = \ln \frac{b}{a} - 1 = 0,$$

тобто $a = \frac{b}{e}$, де e – основа натурального логарифма. Оскільки $f''(a) = \left(\ln \frac{b}{a} - 1\right)' = -\frac{1}{a} < 0$,

то функція $f(a)$ в цій точці дійсно досягає максимуму, а отже при радіусі внутрішнього циліндра $a = \frac{b}{e}$ значення максимальної напруженості поля E при фіксованому радіусі зовнішнього циліндра b , буде найменше.

Визначимо ємність C циліндричного конденсатора, а саме його здатність накопичувати електричний заряд q при певній різниці потенціалів $\varphi_2 - \varphi_1$ між його циліндрами:

$$C = \frac{q}{\varphi_2 - \varphi_1}. \text{ З формули (2) слідує, що } C = \frac{2\pi}{\ln \frac{b}{a}}.$$

Отже, чим менше відрізняються радіуси внутрішнього і зовнішнього циліндрів, тим ємність конденсатора буде більша.

Висновки. У статті, шляхом дослідження комплексного потенціала електростатичного поля циліндричного конденсатора, отримано для нього сім'ї екіпотенціалей та ліній потоку, визначено напрям вектора напруженості E електростатичного поля та обчислено ємність C . Вказано, що у випадку циліндричного конденсатора вектори E та D (вектор електростатичної індукції) направлені радіально від внутрішнього циліндра до зовнішнього (якщо внутрішній має позитивний заряд).

Список використаних джерел:

1. Бак С.М. Лекції з комплексного аналізу. Вінниця: ФОП Горбачук І.П., 2011.
2. Бойко В.С., та ін. Теоретичні основи електротехніки. Київ, НТУУ «КПІ», 2013. Т. 3. 241 с.
3. Гаркуша І.П., Курінний В.П. Фізика. Навчальний посібник у 7 частинах [Електронне видання]. Донецьк: Національний гірничий університет, 2018. Ч. 3: Електрика і магнетизм. 165 с.
4. Мельник Т.А. Комплексний аналіз: підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2015. 192 с.
5. Шкіль М.І. Математичний аналіз. Київ: ВШ, 1981. Ч. II. 456 с.

Отримано: 17.03.2025

Аркадій КУХ

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7865-4704>

Оксана КУХ

асистент кафедри комп'ютерних наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9103-1272>

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ФІЗИКИ НА ОСНОВІ СЛС

Розглянуто процедуру узагальнення і систематизацію знань здобувачів освіти з фізики. Проаналізовано алгоритм створення структурно-логічних схем для розвитку мислення і встановлення зв'язків. Запропоновано алгоритм створення СЛС у вигляді кластерної структури.

Ключові слова: узагальнення, систематизація, фізика, структурно-логічна схема, кластер

Під «узагальненням і систематизацією знань» ми розуміємо процес, коли студенти виділяють основні поняття, закони, принципи та формули з певного розділу фізики та встановлюють зв'язки між ними. Це допомагає краще зрозуміти матеріал і легше його запам'ятовувати. Однак, як показує досвід, багато студентів не вміють відрізняти головне від другорядного, що ускладнює їм самостійне узагальнення та систематизацію знань. Це призводить до труднощів під час підготовки до контрольних робіт, наприклад, фізичних диктантів.

Для розвитку у студентів-фізиків умінь узагальнювати і систематизувати навчальний матеріал доцільно використовувати структурно-логічні схеми. Під структурно-логічною схемою (надалі СЛС) розуміємо наочне представлення змісту навчального матеріалу за допомогою таблиць, малюнків, з включенням основних формул і вказівкою зв'язків для визначення логіки міркування або обґрунтування виводу. Особливістю структурно-логічних схем є можливість представлення навчального матеріалу укрупненими блоками, що дуже важливе для розвитку логічного мислення.

Технологія складання схеми передбачає виділення фізичного явища, навколо якого групуються смислові елементи, які прямо чи посередньо пов'язані з головною думкою – це аргументи та ілюстрації. Усе це подається на схемі у вигляді знаків-сигналів (графічних, словесних, малюнків), розташованих у логічній послідовності. Структурно-логічна схема народжується у поєднанні знаків-сигналів із короткими записами, що допомагають прочитати схему або несуть додаткову інформацію про явище, властивості якого або інші зв'язки і залежності загалом або частково представленні на схемі. Доданий термін «схема» у змісті «структурно-логічна» підкреслює, по-перше, важливу умову протікання технологічного процесу під час створення СЛС (правильність, послідовність, обґрунтованість, відбирання головного, найбільш значущого), використання якої є засобом фіксації логічної структури навчального матеріалу для сприйняття його зором; по-друге, використання СЛС має сприяти збереженню логіки аналізу теми, тому що на схемі за допомогою знаків-сигналів фіксуються визначальні елементи, розставлення яких у логічній послідовності за умови наявності вагомих аргументів відбиває процес аналітичної діяльності загалом; по-третє, оригінальні СЛС концептуального змісту (розроблені до однієї теми з врахуванням

її специфіки) можуть слугувати структурним каркасом уроку або системи уроків, тому що представляють систему інформаційних блоків, розташованих у логічній послідовності, зміст яких розглядатиметься протягом уроку або вивчення теми в цілому.

Можна сформувати систему загальних вимог до складання СЛС:

1. СЛС повинна відповідати смисловій структурі навчального матеріалу, складатися із головної думки (думок) і 12 службових елементів (аргументів, ілюстрацій, висновків, які формують її логічні блоки (блок).

2. Якщо СЛС складається з кількох логічних блоків, то кожен блок повинен бути виразно виділеним.

3. Не можна включати в СЛС багатьох опор у вигляді знаків-сигналів, бо перевантаження схеми ускладнює її розкодування, письмове її відтворення студентами і оперативну роботу з нею.

4. Потрібно уникати одноманітності у використанні графічних зображень, щоб схеми розрізнялися між собою. Це полегшує їх запам'ятовування. Цього можна досягти зміною шрифту, введенням у СЛС елементів малюнка (образу-символу) пов'язаних зі змістом теми, або наданням блокам певної форми (коло, квітка, кіноплівка тощо).

5. Для виділення важливих знаків-сигналів у СЛС, можна використати різні кольори, але їх не повинно бути багато (2-3), бо зайва пістрявість дратує зір, а тому погіршує запам'ятовування.

Одним із способів організації СЛС є кластер. Кластер – (від англ. Cluster – гроно, купа, а також скупчення, концентрація) – це спосіб графічної організації матеріалу, що дозволяє унаочнити ті мисленнєві процеси, що відбуваються при зануренні в ту чи ту тему.

Алгоритм створення кластеру:

1. Посередині чистого аркуша написати ключове слово або речення, що є «серцем» ідеї, теми.

2. Навкруги «накидати» слова або речення, що відображають ідеї, факти, теорії, закони, поняття які характерні для досліджуваної теми (модель «планета та її супутники»).

3. Елементи кластеру поєднують прямими лініями з ключовим поняттям. У кожного із «супутників» своєю чергою також з'являються «супутники», устанавлюються нові логічні зв'язки.

Результатом буде структура, яка графічно відображає хід міркувань та окреслює інформаційне поле досліджуваної проблеми (див. *рис. 1*).

Висновки. Узагальнення та систематизація знань допомагають студентам краще розуміти фізику та підвищують їх успішність. Ці методи сприяють формуванню зв'язків між різними темами, що полегшує навчання. У майбутньому планується дослідити, як принцип послідовності в навчанні впливає на успішність студентів.

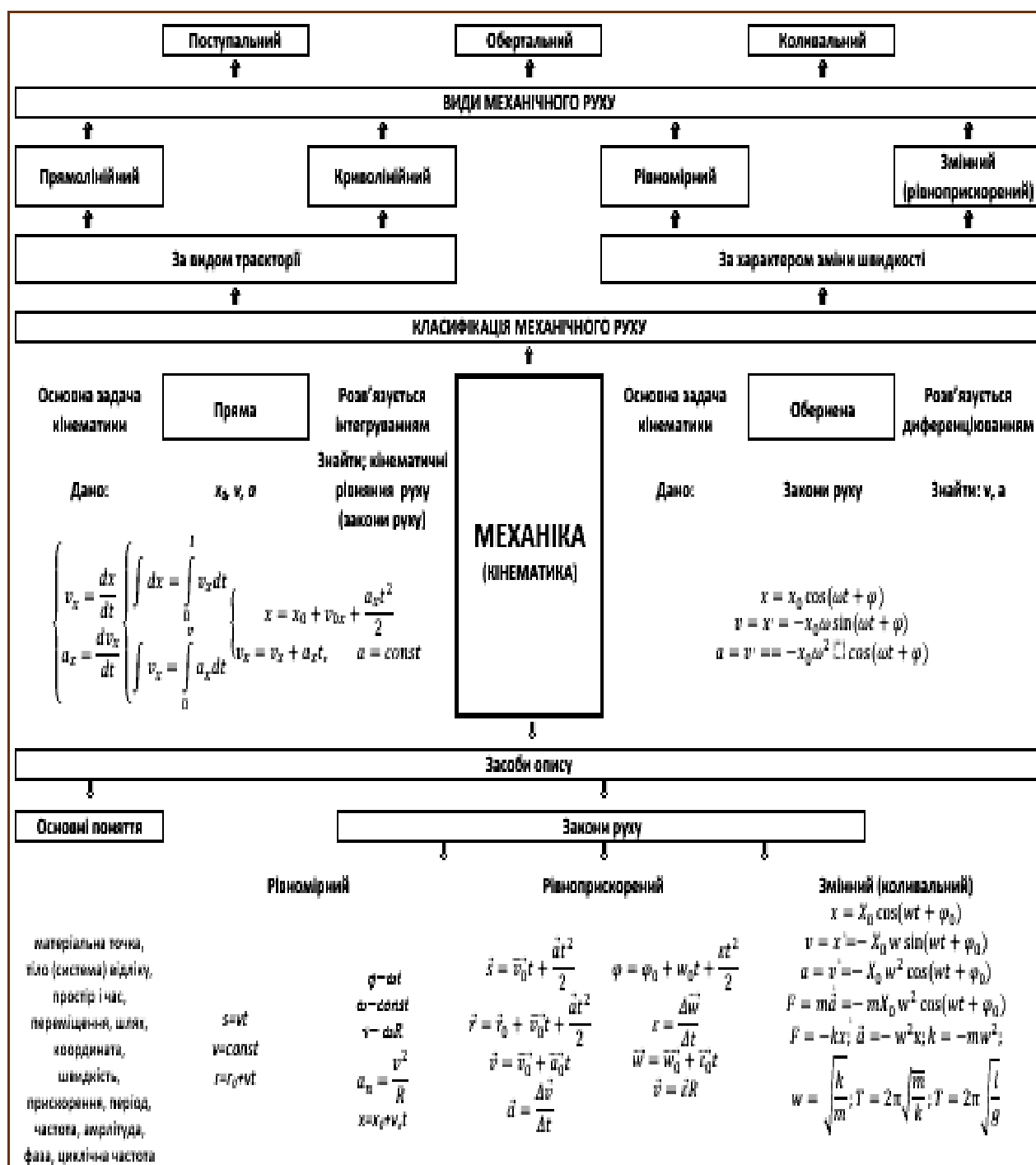

Рис. 1

Отримано: 17.03.2025

Оксана КУХ

асистент кафедри комп'ютерних наук
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9103-1272>

Аркадій КУХ

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри фізики
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7865-4704>

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми формування системи академічної доброчесності в освіті. Автори наголошують на тому, що академічна доброчесність є ключовим фактором забезпечення якості освіти. У статті розглядаються концептуальні основи формування академічної доброчесності серед студентів, а також принципи академічної доброчесності як основа системи забезпечення якості вищої освіти.

Ключові слова: академічна спільнота, академічна доброчесність; кодекс академічної доброчесності; заклад вищої освіти; морально-етичні норми; освітнє середовище.

Забезпечення якості вищої освіти завжди було і залишається пріоритетним завданням для будь-якої країни. В умовах євроінтеграції України та її прагнення стати повноправним членом європейського освітнього простору, питання академічної доброчесності набуває особливого значення. Період навчання студента у ВНЗ – це час виховання та формування цінностей і моделей поведінки, які визначають позицію сучасної молоді у дорослому житті. Сприяння академічній культурі та принципам доброчесності у вищих навчальних закладах є необхідною умовою для побудови сильної громадянської культури в усьому суспільстві. Академічна доброчесність є запорукою успішного та ефективного освітнього процесу, сприяючи розвитку новітніх методів викладання та навчання, що базуються на принципах корпоративної етики та інформаційної грамотності. Академічна доброчесність є основою та ефективним інструментом для забезпечення якісної вищої освіти, дотримання принципів, що лежать в основі освітньої діяльності, та формування цінностей академічної гідності.

Принцип академічної чесності полягає в тому, щоб діяти відповідно до етичних стандартів, які є загальноприйнятими в академічній спільноті. Ця традиція зародилася в США 1736 року в коледжі штату Вірджинія, де студенти, під час вступу, складали клятву честі [5]. У зв'язку зі збільшенням випадків порушення правил академічної спільноти студентами, рада факультету Університету Вірджинії у 1842 році ухвалила постанову, яка зобов'язувала студентів письмово засвідчити заборону списування. До кінця XIX століття інші заклади вищої освіти почали впроваджувати систему честі та затверджувати власні кодекси честі та обітничі. Перші кодекси честі зосереджувалися на етичній поведінці студентів, але згодом етичні правила поширилися на всю академічну спільноту. [2]

У 2004 році конференція, організована Європейським центром вищої освіти ЮНЕСКО в Бухаресті, прийняла Декларацію про етичні цінності та принципи в Європейському Союзі. Цінності та норми складають основу академічної доброчесності в університеті. Основними цінностями академічної доброчесності в Декларації [3] зазначено: чесність, довіра, справедливість, взаємна повага, відповідальність. Міжнародний центр академічної доброчесності

при Ротлендському інституті етики США визначає академічну доброчесність як відданість академічній спільноті таким фундаментальним цінностям, як повага, довіра, чесність, справедливість, відповідальність та мужність. [1] З цих цінностей випливають принципи поведінки, які дозволяють академічним спільнотам втілювати ідеали в повсякдення.

До закону України «Про освіту» ухваленого у вересні 2017 р. включено статтю 42 «Академічна доброчесність». В статті дано визначення «Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.» [4] Також в статті визначаються складові академічної доброчесності, види її порушень, види академічної відповідальності усіх учасників освітнього процесу за порушення академічної доброчесності.

Принципи академічної доброчесності широко впроваджено в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Підтвердженням цьому є низка нормативних документів КПНУ про академічну доброчесність в яких закріплені норми, правила етичної поведінки, професійного спілкування між науково-педагогічними, педагогічними працівниками КПНУ, здобувачами освіти. Зокрема: Кодекс академічної доброчесності Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (нова редакція), Положення про дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними, науковими працівниками та здобувачами вищої освіти в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (нова редакція), Методичні рекомендації з перевірки курсових, дипломних/кваліфікаційних робіт (проектів), дисертацій здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на рівень унікальності (нова редакція), Порядок перевірки рукописів монографій, підручників, навчальних посібників на рівень унікальності, Положення про врегулювання конфліктних ситуацій у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Порядок скасування рішення про присудження ступеня вищої освіти та присвоєння відповідної кваліфікації в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка. Ці Положення розроблено на основі та у відповідності до Конституції України, Законів України: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про авторське право і суміжні права», «Про наукову і науково-технічну діяльність», Етичного кодексу ученого України, листа Міністерства освіти і науки України «Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти» (№1/9-565 від 26.10.2017 р.), листа Міністерства освіти і науки України «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» (№1/9-650 від 22.10.2018 р.), Статуту КПНУ (нова редакція), а також інших нормативно-правових актів чинного законодавства України.

Завдання забезпечення академічної доброчесності в закладах вищої освіти є складним і багатогранним. Воно полягає не тільки в тому, щоб подолати такі порушення, як плагіат, корупція, фальсифікація та інші, але й у створенні принципово нової культури доброчесності. Ця культура має ґрунтуватися на цінностях академічної доброчесності та сприяти її поширенню в усьому освітньому середовищі. Важливо, щоб кожен член академічної спільноти усвідомлював важливість академічної доброчесності для успішного розвитку закладу та забезпечення якості вищої освіти в цілому.

Для досягнення цієї мети слід враховувати наступні аспекти:

- ✓ Формування цінностей академічної доброчесності: необхідно розробити та впровадити систему цінностей, яка б охоплювала всі аспекти академічної діяльності та сприяла формуванню доброчесної поведінки.
- ✓ Створення сприятливого середовища: важливо створити в закладі вищої освіти атмосферу, в якій академічна доброчесність цінується та підтримується.
- ✓ Забезпечення прозорості та підзвітності: необхідно запровадити механізми, які б забезпечували прозорість академічної діяльності та підзвітність усіх членів спільноти.
- ✓ Навчання та інформування: важливо проводити навчання та інформування студентів, викладачів та інших працівників закладу щодо принципів академічної доброчесності та їх важливості.
- ✓ Заохочення та підтримка: необхідно заохочувати та підтримувати тих, хто дотримується принципів академічної доброчесності, та вживати заходів щодо тих, хто їх порушує.

Лише завдяки комплексному та системному підходу можна досягти успіху у створенні доброчесної академічної спільноти, яка сприятиме розвитку якісної вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. International Centre for Academic integrity. URL: <https://www.academicintegrity.org/aws/ICAI/pt/sp/values>
2. Student Code of Conduct. University of Massachusetts Boston. Boston, 2014. 44 p.
3. The Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03797720500083922>
4. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Цокур О.С. “Кодекс честі” в системі вищої освіти США. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2009. Вип. 150. С. 57-62.
6. Шейко К.В. Доброчесність як структурний елемент якісної вищої освіти. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молодих учених, Харків, 13 трав. 2021 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; [редкол.: Ю.Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. Харків, 2021. С. 161–163.*

Отримано: 17.03.2025

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ДАНИХ У ХМАРНИХ СЕРЕДОВИЩАХ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Дана робота присвячена актуальним питанням захисту інформації в умовах зростаючої популярності хмарних технологій. Розглядаються основні загрози, пов'язані з втратою, витоком або несанкціонованим доступом до даних, зокрема кібератаки, недостатнє шифрування та слабкість систем автентифікації. Пропонуються різні підходи до підвищення рівня безпеки, такі як використання передових методів шифрування, багаторівневої автентифікації та регулярного аудиту систем. Дослідження підкреслює важливість комплексного підходу до захисту даних, що включає як технічні, так і організаційні заходи.

Ключові слова: хмарні технології, безпека даних, кібератаки.

Актуальність теми. Хмарні технології стали невід'ємною частиною сучасного ІТ-ландшафту, забезпечуючи гнучкість, масштабованість та економічну ефективність для бізнесу та організацій. Однак, разом із зростанням популярності хмарних середовищ, зростають і виклики, пов'язані із захистом даних. Безпека даних у хмарах є однією з найактуальніших проблем, яка потребує комплексного підходу до вирішення. У цій статті розглядаються основні проблеми безпеки даних у хмарних середовищах та пропонуються способи їх вирішення.

Мета публікації. Метою публікації є вивчення основних проблем безпеки даних у хмарних середовищах та аналіз сучасних методів і підходів для їх вирішення, підвищити обізнаність про загрози, пов'язані зі зберіганням і обробкою даних у хмарі та запропонувати ефективні рішення із забезпечення їхньої конфіденційності, цілісності та доступності. Дослідження спрямована на те, щоб допомогти фахівцям у галузі ІТ та кібербезпеки краще зрозуміти ризики та впровадити сучасні механізми захисту для мінімізації потенційних загроз у хмарних середовищах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриємо основні проблеми безпеки даних у хмарних середовищах:

1. Однією з головних проблем хмарних середовищ є втрата прямого контролю над даними. Організації передають свої дані третім сторонам (хмарним провайдерам), що створює ризики несанкціонованого доступу, втрати або витоку інформації. Навіть при наявності SLA (Service Level Agreement), клієнти не завжди можуть бути впевнені у повному дотриманні стандартів безпеки.
2. Багато хмарних сервісів не забезпечують достатнього рівня шифрування даних, особливо під час їх передачі між серверами або зберігання. Це робить дані вразливими до перехоплення або несанкціонованого доступу з боку злоумисників.
3. Хмарні сервіси часто використовують API для взаємодії з клієнтами. Невірно налаштовані або незахищені API можуть стати точкою входу для кібератак, таких як DDoS-атаки, ін'єкції коду або викрадення даних.
4. Слабкі паролі, відсутність багатофакторної автентифікації (MFA) або неправильне управління доступом можуть призвести до несанкціонованого доступу до хмарних ресурсів.

Це особливо актуально для корпоративних середовищ, де доступ до даних мають десятки або сотні співробітників.

5. Не лише зовнішні, але й внутрішні загрози становлять серйозний ризик для безпеки даних у хмарах. Співробітники або підрядники можуть навмисно або випадково порушити конфіденційність даних.

6. Хмарні сервіси часто стають ціллю для DDoS-атак, які можуть призвести до тимчасової недоступності сервісів та втрати даних. Це особливо критично для бізнес-критичних додатків.

7. Багато хмарних провайдерів не надають повної інформації про те, як вони забезпечують безпеку даних. Це ускладнює оцінку ризиків для клієнтів.

Способи вирішення проблем безпеки даних у хмарних середовищах:

1. Шифрування даних є одним із найефективніших способів захисту даних у хмарних середовищах. Дані повинні бути зашифровані як під час передачі, так і під час зберігання. Використання сучасних алгоритмів шифрування, таких як AES-256, дозволяє забезпечити високий рівень захисту.

2. Багатофакторна автентифікація (MFA) яку необхідно використовувати для запобігання несанкціонованому доступу до хмарних ресурсів. Це додатковий рівень захисту, який вимагає від користувача підтвердження своєї особи через кілька методів (наприклад, пароль, SMS-код, біометричні дані).

3. Регулярний аудит безпеки своїх хмарних середовищ організаціями. Це включає перевірку налаштувань безпеки, оновлення програмного забезпечення, аналіз логів доступу та виявлення потенційних вразливостей.

4. Використання приватних хмар або гібридних рішень, що для організацій, які працюють з конфіденційними даними, можуть бути корисними приватні хмари або гібридні рішення. Це дозволяє зберігати критичні дані на власних серверах, зменшуючи ризики, пов'язані з публічними хмарами.

5. Для захисту API необхідно використовувати сучасні методи автентифікації, такі як OAuth 2.0, а також регулярно тестувати API на вразливості. Додатковим заходом є обмеження кількості запитів до API для запобігання DDoS-атак.

6. Внутрішні загрози можуть бути мінімізовані за рахунок регулярного навчання співробітників основам кібербезпеки. Це включає розуміння принципів роботи з конфіденційними даними, використання сильних паролів та розпізнавання фішингових атак.

7. Для запобігання втраті даних у разі кібератак або технічних збоїв необхідно регулярно створювати резервні копії даних та мати чіткий план їх відновлення. Це дозволяє мінімізувати втрати та швидко відновити роботу сервісів.

8. Одним із ключових факторів забезпечення безпеки даних є вибір надійного хмарного провайдера, який дотримується міжнародних стандартів безпеки, таких як ISO 27001, SOC 2 та GDPR. Важливо також уважно вивчати умови SLA та обговорювати з провайдером питання захисту даних.

З розвитком технологій з'являються нові підходи до захисту даних у хмарних середовищах. Серед них можна виділити:

– AI може аналізувати великі обсяги даних у реальному часі, виявляючи підозрілу активність та запобігаючи кібератакам.

- Технологія блокчейн може бути використана для створення незмінних логів доступу до даних, що робить їх більш захищеними.
- Використання контейнерів (наприклад, Docker) та мікросервісів дозволяє ізолювати різні частини додатків, зменшуючи ризики поширення атак.

Висновки. Безпека даних у хмарних середовищах є складним та багатоаспектним завданням, яке вимагає комплексного підходу. Організації повинні враховувати як технічні, так і організаційні аспекти захисту даних, використовуючи сучасні технології та методи. Використання шифрування, багатофакторної автентифікації, регулярного аудиту та навчання співробітників дозволяє значно знизити ризики, пов'язані з хмарними середовищами. У майбутньому розвиток технологій, таких як штучний інтелект та блокчейн, відкриває нові можливості для підвищення рівня безпеки даних у хмарах.

Список використаних джерел:

1. Mell, P., & Grance, T. (2011). The NIST Definition of Cloud Computing. National Institute of Standards and Technology.
2. CSA (Cloud Security Alliance). (2021). Top Threats to Cloud Computing.
3. OWASP (Open Web Application Security Project). API Security Top 10.

Отримано: 17.03.2025

Марина МЯСТКОВСЬКА

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри комп'ютерних наук,
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0427-6664>

Віталій ІВАНЮК

доктор технічних наук, доцент,
завідувач кафедри комп'ютерних наук
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2506-7722>

АВТОМАТИЗОВАНІ ТА МАНУАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ТЕСТУВАННЯ ДОСТУПНОСТІ ЗГІДНО З WCAG: АНАЛІЗ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

У статті проведено аналіз автоматизованих та мануальних інструментів тестування доступності вебресурсів відповідно до стандартів WCAG. Розглянуто можливості, обмеження та практичне застосування таких засобів для забезпечення доступності цифрового контенту.

Ключові слова: тестування доступності, WCAG, автоматизовані інструменти, мануальне тестування, вебдоступність.

Актуальність теми. Цифрова доступність відіграє критично важливу роль у забезпеченні рівного доступу до інформації та цифрових послуг для всіх користувачів, зокрема для осіб із порушеннями зору, слуху, моторики та когнітивних функцій. Відповідність міжнародним стандартам доступності (WCAG 2.1, WCAG 2.2, Section 508, EN 301 549) [3, 4] стає обов'язковою умовою для державних та комерційних вебресурсів. Зважаючи на зростання

обсягів цифрового контенту, автоматизовані та мануальні інструменти тестування доступності стають важливими складовими розробки якісних вебзастосунків.

Мета публікації. Основною метою є оцінка можливостей і обмежень автоматизованих та мануальних інструментів тестування доступності, а також визначення їхньої відповідності стандартам WCAG. Дослідження допоможе сформулювати практичні рекомендації щодо їх ефективного застосування в процесі розробки вебзастосунків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стандарти Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) встановлюють вимоги для забезпечення доступності вебконтенту для людей з інвалідністю. Основні принципи WCAG включають [3]:

- **Perceivable** (Сприйнятність) – інформація та елементи інтерфейсу повинні бути представлені в доступній для користувачів формі.
- **Operable** (Керованість) – усі функціональні можливості повинні бути доступними для взаємодії без обмежень.
- **Understandable** (Зрозумілість) – інформація та навігація повинні бути логічними та передбачуваними.
- **Robust** (Надійність) – контент має бути сумісним із різними технологіями допоміжного доступу.

WCAG передбачає три рівні відповідності: А – базовий рівень, мінімальні вимоги; АА – рекомендований рівень, який включає більшість важливих критеріїв; ААА – високий рівень доступності, що не завжди є доцільним для всіх ресурсів [3].

Типові проблеми доступності: відсутність альтернативного тексту для зображень; низька контрастність тексту; недоступна навігація клавіатурою; некоректне використання ARIA-атрибутів [1].

Автоматизовані інструменти для тестування доступності. Автоматизовані інструменти дозволяють швидко знаходити технічні проблеми, такі як відсутність alt-тексту, порушення контрастності або некоректна структура заголовків. Вони добре підходять для інтеграції у CI/CD процеси. Однак автоматизоване тестування не може повністю замінити мануальне через складність оцінки контекстуального значення доступності.

Популярні інструменти:

- **Axe** (Deque Systems) – бібліотека для тестування доступності, інтегрується в Selenium, Cypress, Playwright.
- **Lighthouse** (Google) – інструмент для аналізу вебсторінок у Chrome DevTools.
- **Pa11y** – CLI-інструмент для перевірки доступності.
- **WAVE** (WebAIM) – браузерний інструмент для візуального аналізу доступності [2].
- **Accessibility Insights** (Microsoft) – комплексний інструмент для WCAG-тестування.

Приклад використання автоматизованого тестування: інтеграція Axe у Cypress-тести; використання Lighthouse у GitHub Actions.

Мануальні інструменти для тестування доступності. Автоматизовані засоби не можуть оцінити всі аспекти доступності, зокрема коректність альтернативних текстів або логіку користувацької взаємодії. Тому мануальне тестування необхідне для комплексної перевірки доступності вебзастосунків.

Основні інструменти:

- Скрінрідери (NVDA, JAWS, VoiceOver).
- Клавіатурне тестування (фокус, навігація без миші).
- Перевірка контрастності (Colour Contrast Analyser).
- Симулятори порушень зору (NoCoffee Vision Simulator).

Методика тестування вручну:

1. Перевірка доступності клавіатурної навігації.
2. Оцінка читабельності контенту зі скрінрідерами.
3. Аналіз відповідності ARIA-атрибутів.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз інструментів

Критерій	Автоматизовані інструменти	Мануальні інструменти
Швидкість перевірки	Висока	Низька
Точність	Середня	Висока
Обсяг перевірки	Технічні помилки	Усі аспекти
Залежність від людського фактора	Мінімальна	Висока
Можливість інтеграції в CI/CD	Так	Ні

Приклади використання інструментів на практиці (тестування сайту кафедри комп'ютерних наук): використання WAVE для візуального аналізу доступності [2]; використання Colour Contrast Analyser (CCA) для перевірки відповідності кольорової гами (контрастності) вимогам WCAG.

Висновки. Автоматизоване та мануальне тестування є взаємодоповнюючими підходами: автоматизація ефективна для CI/CD та первинного аналізу, тоді як мануальне тестування незамінне для оцінки користувацького досвіду. Дослідження підтвердило ефективність комплексного підходу до тестування доступності, що поєднує обидва методи.

Перспективним напрямом є використання ШІ для глибшого аналізу доступності та покращення автоматизованих засобів тестування.

Забезпечення відповідності стандартам WCAG сприяє доступності та підвищенню якості взаємодії усіх користувачів із веб-ресурсами, що робить його ключовим аспектом сучасної веб-розробки.

Список використаних джерел:

1. Мястковська М.О. Цифрова доступність при створенні веб-сайтів. *Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади*: збірник мат. Міжнародної науково-практичної конф., присвяч. 70-річчю проф. В.П. Сергієнка. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 279-282. URL: https://drive.google.com/file/d/1XLYZN3i_FSGuoxi-Wwz1E5oeZmCwyy3D/view
2. Online tool Wave: URL: <https://wave.webaim.org/sitewide>
3. WCAG (Web Content Accessibility Guidelines) Version 2.2 published in 2023. URL: <https://www.w3.org/TR/WCAG22/>
4. World Wide Web Consortium (W3C). URL: <https://www.w3.org/>

Отримано: 17.03.2025

РОЗРОБКА ІНТЕГРОВАНИХ ЗАВДАНЬ ІЗ ФІЗИКИ З ВИКОРИСТАННЯМ РОБОТОТЕХНІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті розглянуто методичні аспекти розробки інтегрованих завдань із фізики з використанням робототехнічних елементів. Проаналізовано потенціал застосування робототехнічних платформ, таких як LEGO Mindstorms, Arduino та Raspberry Pi, для формування ключових компетентностей учнів у межах STEM-освіти. Доведено, що використання робототехніки сприяє підвищенню мотивації учнів, розвитку їхніх експериментальних навичок, критичного мислення та здатності до розв'язання комплексних проблем. Запропоновано структурований підхід до створення інтегрованих завдань, що включає визначення навчальних цілей, вибір відповідної робототехнічної платформи, розробку методики виконання та аналізу результатів.

Ключові слова: модернізація навчання фізики, інтегровані завдання, робототехніка.

У сучасному світі технологічний прогрес визначає розвиток усіх сфер людської діяльності, включаючи освіту. Однією з найперспективніших тенденцій є впровадження елементів робототехніки у навчальний процес, що відкриває нові можливості для формування ключових компетентностей, розвитку критичного мислення, креативності та здатності до вирішення складних проблем. Робототехніка не лише знайомить учнів із сучасними технологіями, але й сприяє інтеграції природничих наук, інформатики та математики в єдину систему знань, що відповідає принципам STEM-освіти (Science, Technology, Engineering, Mathematics) [1-9].

Фізика, як фундаментальна природнича наука, відіграє ключову роль у формуванні наукового світогляду учнів. Однак традиційні методи навчання фізики нерідко сприймаються учнями як абстрактні й відірвані від реального життя. Це створює потребу у використанні сучасних підходів, що забезпечують практичну спрямованість та інтерактивність навчального процесу. Саме робототехніка дозволяє створити умови для інтеграції теоретичних знань із фізики у практичні задачі, які мають реальне застосування. Завдяки цьому учні можуть бачити результати своєї роботи, що значно підвищує їхню мотивацію до вивчення предмета [3, 10].

Одним із ключових аспектів використання елементів робототехніки у фізичній освіті є їхній потенціал у реалізації практично-орієнтованого навчання. Учні мають змогу на практиці вивчати фізичні явища, створювати та програмувати роботів, що ілюструють закони механіки, електрики, оптики тощо. Наприклад, робототехнічні платформи, такі як LEGO Mindstorms, Arduino або Raspberry Pi, дозволяють учням проводити досліди, вимірювати фізичні параметри та аналізувати отримані результати. Такий підхід сприяє розвитку експериментальних навичок, здатності до аналізу й синтезу, а також інтеграції теоретичних знань у практичну діяльність [4].

Місце робототехніки в сучасному освітньому процесі визначається її універсальністю та здатністю адаптуватися до різних навчальних цілей. Вона може бути використана як на уроках фізики для демонстрації явищ та процесів, так і в позакласній діяльності для

проектного навчання чи організації змагань з робототехніки. Завдяки цьому робототехніка стає ефективним засобом формування міжпредметних зв'язків і розширення освітнього простору.

Інтеграція робототехніки у вивчення фізики також відповідає вимогам сучасної освіти, що орієнтована на компетентнісний підхід. Учні навчаються працювати в команді, розподіляти обов'язки, планувати експерименти та досягати результатів через взаємодію. Це, у свою чергу, сприяє формуванню не лише предметних знань, але й таких важливих навичок, як комунікація, лідерство, тайм-менеджмент. Таким чином, використання елементів робототехніки при вивченні фізики є важливим інструментом модернізації освітнього процесу. Воно дозволяє зробити фізику більш доступною, зрозумілою і захопливою для учнів, сприяє формуванню компетентностей, необхідних для життя в сучасному високотехнологічному суспільстві. Актуальність цієї теми зумовлена не лише потребою підвищення якості фізичної освіти, але й необхідністю підготовки молодого покоління до викликів і можливостей цифрової епохи.

Інтеграція сучасних технологій у навчальний процес є ключовою складовою розвитку освіти в ХХІ столітті. Використання робототехнічних елементів у навчанні фізики дозволяє значно підвищити ефективність засвоєння знань завдяки поєднанню теоретичного матеріалу з практичною діяльністю [6]. У статті розглянуто методичні аспекти розробки інтегрованих завдань із фізики з використанням робототехніки, а також їх вплив на мотивацію та навчальні результати учнів [10]. Фізика є однією з найважливіших природничих наук, яка формує уявлення про закони природи та сприяє розвитку критичного мислення. Однак традиційні методи викладання часто сприймаються учнями як абстрактні, що знижує їхню мотивацію до навчання [11]. Інтегровані завдання, побудовані з використанням робототехнічних платформ, дозволяють учням: застосовувати теоретичні знання на практиці; розвивати експериментальні навички; формувати міжпредметні зв'язки між фізикою, математикою, інформатикою та інженерією; підвищувати інтерес до навчання через використання сучасних технологій.

Робототехніка стає ефективним інструментом для реалізації компетентнісного підходу, що є важливим елементом освітніх реформ. Методичні аспекти розробки завдань із фізики:

1. Вибір тематики та навчальних цілей. Ключовим етапом розробки інтегрованих завдань є визначення теми та цілей навчання. Завдання мають бути спрямовані на вивчення конкретних фізичних явищ, таких як механічний рух, електричні кола чи оптичні явища [11]. Наприклад, для теми “Закони Ньютона” завдання може включати програмування робота, який виконує рівномірний і рівноприскорений рух; у темі “Електромагнетизм” учні можуть створювати електричні кола з використанням сенсорів і двигунів.

2. Вибір робототехнічної платформи. Для розробки інтегрованих завдань важливо вибрати платформу, яка відповідає віковій категорії учнів, рівню їхньої підготовки та цілям уроку. Популярні платформи:

- LEGO Mindstorms – для молодших класів завдяки простоті конструювання та програмування (рис. 1);

Рис. 1. Робототехнічна система LEGO Mindstorms

- Arduino – для старших класів із можливістю роботи з електронними компонентами (рис. 2);

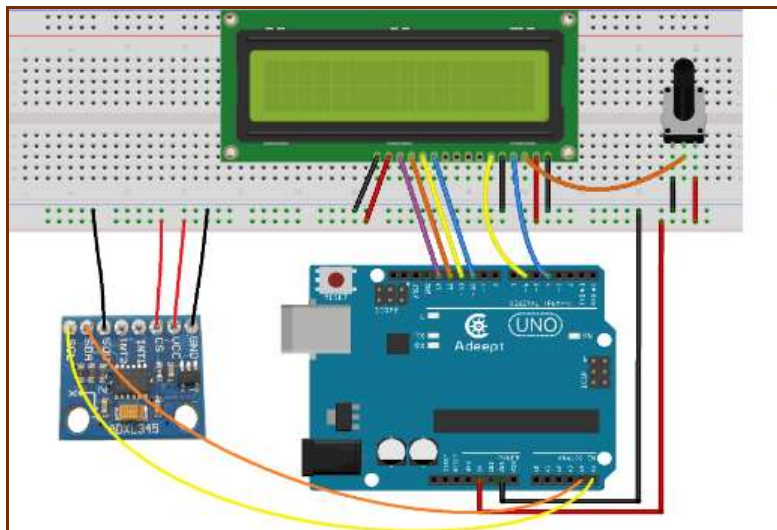

Рис. 2. Програмно-апаратна платформа Arduino

- Raspberry Pi – для реалізації складних проєктів, таких як моделювання оптичних явищ чи аналіз даних (рис. 3).

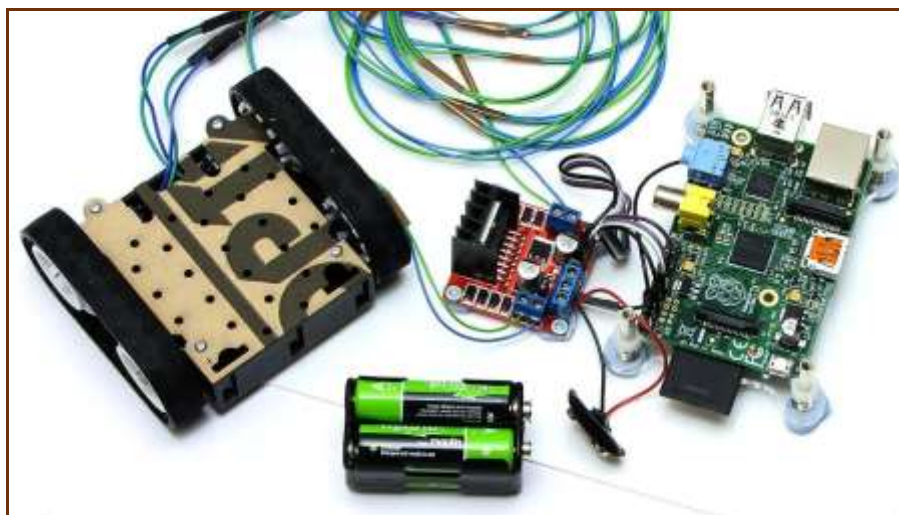

Рис. 3. Підключення двигунів на Raspberry Pi

3. *Розробка структурованого завдання.* Кожне завдання повинно включати такі етапи:

1. Постановка проблеми: Формулювання запитання чи задачі, яка потребує вирішення (наприклад, “Як змінюється швидкість робота залежно від кута нахилу площини?”).
2. Теоретична основа: Коротке пояснення фізичних законів, які будуть досліджуватися.
3. Практична частина: Покрокові інструкції для створення та програмування робототехнічної моделі.
4. Аналіз даних: Збір, обробка та інтерпретація результатів експерименту.
5. Підсумок: Обговорення отриманих результатів і формулювання висновків.

4. *Міжпредметна інтеграція.* Інтегровані завдання мають забезпечувати зв'язок фізики з іншими дисциплінами. Наприклад: використання математичних розрахунків для визначення прискорення чи сили тертя; програмування алгоритмів для руху робота (інформатика); конструювання механізмів із використанням інженерних знань.

5. *Адаптація до рівня учнів.* Завдання повинні бути диференційовані за рівнем складності:

- Початковий рівень: Створення простих моделей (наприклад, рух робота по прямій).
- Середній рівень: Використання сенсорів для вимірювання фізичних величин.
- Просунутий рівень: Реалізація складних проєктів із аналізом даних та оптимізацією моделі.

Інтегровані завдання, що включають робототехнічні елементи, дозволяють ефективно поєднувати теоретичні знання з фізики з практичною діяльністю.

Таким чином, використання елементів робототехніки при вивченні фізики в сучасній шкільній освіті демонструє значний потенціал для модернізації навчального процесу, посилення мотивації учнів та розвитку їхніх практичних і аналітичних навичок. Впровадження елементів робототехніки у викладання фізики відповідає вимогам сучасного освітнього процесу, сприяє розвитку ключових компетентностей учнів та підготовці їх до викликів високо-технологічного суспільства. Подальші дослідження у цій галузі можуть зосереджуватись на удосконаленні методик інтеграції робототехніки в освітній процес і розробці нових інноваційних підходів.

Список використаних джерел:

1. Абрамов С.В. Робототехніка в сучасній освіті: досвід впровадження. *Освіта України*. 2021. № 4. С. 12–15.
2. Johnson M.K. Robotics in STEM Education: Integrative Approaches and Challenges. *International Journal of STEM Education*. 2020. Vol. 7, Issue 2. P. 45–52.
3. Білан О.А. Інтеграція робототехніки у фізичну освіту: перспективи та виклики. *Вісник педагогічних наук*. 2022. № 1. С. 34–39.
4. Collins A., & Halverson R. Rethinking Education in the Age of Technology. New York: Teachers College Press, 2018. 198 p.
5. Гриценко Л.П. STEM-освіта як засіб інтеграції знань у школі. *Проблеми сучасної освіти*. 2020. № 3. С. 29–33.
6. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. New York: Basic Books, 1993. 230 p.
7. Дмитренко О.І., Черненко А.В. Методика використання Arduino для навчання фізики. *Інноваційні технології в освіті*. 2021. № 2. С. 41–47.

8. Balanskat A. & Engelhardt K. Robotics in Education: Overview of Educational Robotics. European Schoolnet, 2017. 52 p.
9. Іваненко В.Г. Використання LEGO Mindstorms у навчанні фізики. *Фізика в школі*. 2021. № 6. С. 16–21.
10. Grover S. & Pea R. Computational Thinking in K-12: A Review of the State of the Field. *Educational Researcher*. 2018. Vol. 47(2). P. 29–40.
11. Ковальчук Л.М. Робототехнічні системи у фізичному експерименті. *Педагогіка і сучасність*. 2020. № 7. С. 55–59.

Отримано: 17.03.2025

Олег ПАНЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7215-192X>

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ФІЗИКО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

В статті здійснено теоретичний аналіз проблеми активізації пізнавальної діяльності майбутнього фахівця в освітньому процесі при вивченні фізико-технологічних дисциплін

Ключові слова: активізація пізнавальної діяльності, мотивація, пізнавальний інтерес, інтелектуальні здібності, освітній процес.

Актуальність теми. Одним із пріоритетних завдань майбутніх фахівців фізико-технологічного профілю є реалізація засобами освіти засад взаємодії людини – природи – суспільства, яка характеризується такими аспектами: розкриття значення фізико-технологічних методів у формуванні наукового світогляду; висвітлення ролі сучасних теоретичних напрацювань як наукової основи для створення перспективних практичних пристроїв та обладнання сучасного виробництва; використання фізико-технологічних знань у суміжних дисциплінах професійної підготовки, демонстрація вмінь конкретного застосування фізики в побуті; формування науково обґрунтованого ставлення до навколишнього середовища як до вищої та загальнолюдської цінності; озброєння здобувачів вищої освіти практичними вміннями, що допоможуть в оволодінні майбутньою професією та будуть слугувати засобами пошуку і використання інформації з різних джерел, мотивації до самоосвіти, розвитку пізнавального інтересу, творчих та інтелектуальних здібностей.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз проблеми активізації пізнавальної діяльності майбутнього фахівця в освітньому процесі при вивченні фізико-технологічних дисциплін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування особистості майбутнього фахівця у вищому освітньому закладі ставить головними наступні цілі: оволодіння майбутніми фахівцями професійними компетентностями, знаннями, вміннями та навичками; формування мотиваційної сфери та специфічних професійних мотивів, установок, ціннісних орієнтацій [8].

Умови ефективної організації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти розглядали: Л. Долинська, Т. Дуткевич, Н. Панчук; форми та методи активізації навчально-пізнавальної діяльності знайшли відображення в працях О. Гокунь, М. Жалдак, Ю. Машбиць, Н. Морзе, В. Онищука та ін. У дослідженнях С. Лозової, О. Савченко, В. Киричука, А. Каніщенко, Б. Набоки та інших науковців висвітлюється проблема розвитку пізнавальної активності.

Вирішення проблеми підвищення ефективності навчального процесу вимагає наукового переосмислення перевірених практикою умов і засобів активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів – вимога часу. Інтерес до навчання, ініціативність у навчальній роботі, пізнавальна самостійність, напруження розумових сил при розв'язанні поставленої пізнавальної задачі позитивно впливають на активність студентів у навчанні, створюючи сприятливі умови для розвитку їх навчально-пізнавальної діяльності. Пізнавальна активність і самостійність невід'ємні одна від одної: той, хто проявляє активність, як правило, і більш самостійний; недостатня власна активність учня ставить його в залежність від інших і позбавляє самостійності.

«Вирішення проблеми активізації пізнавальної діяльності вимагає: розробки прийомів і способів, що сприяють активізації пізнавальної діяльності, озброєння викладачів цими методами і прийомами, тобто активізації діяльності самого викладача, створення умов для активної навчальної роботи, наукового пошуку учнів, озброєння їх способами і прийомами активного мислення» [6, с. 6].

«Значення пізнавального інтересу для ефективності навчального процесу полягає в тому, що він являє єдність об'єктивного і суб'єктивного в пізнавальній діяльності; відбиває закономірності переходу зовнішнього у внутрішнє, що становить суть розвивального навчання; активізує мислення, емоції, волю, що впливає на ефективність навчального процесу, всю пізнавальну діяльність загалом і психічні процеси, які лежать в основі творчої, пошукової, дослідницької діяльності (сприймання, увага, уява, пам'ять, емоції)» [1, с. 114]. Педагогічну технологію розглядають «як послідовний і безперервний рух взаємопов'язаних між собою компонентів, етапів, станів педагогічного процесу і дій його учасників. Учасниками педагогічного процесу у закладах вищої освіти, як правило, виступають студенти та викладачі. Період навчання у виші припадає на юнацький вік, характеризується ознайомленням з майбутньою професією, адаптацією до вузівських умов навчання та становленням особистості студента як професіонала» [7, с. 47]. Внутрішній аспект активної освітньої діяльності здобувачів освіти полягає в тому, що вона визначається такими компонентами, як «інтерес до навчання, ініціативність у навчальній роботі, пізнавальна самостійність, напруження фізичних і розумових сил для розв'язання поставленої пізнавальної задачі. Зовнішній аспект активної навчальної діяльності здобувачів освіти полягає в тому, що до цієї діяльності необхідно залучити всіх здобувачів. Це означає, що організувати роботу на уроці слід так, щоб усім було цікаво і зрозуміло» [5, с. 156].

«Для покращення організації навчального процесу, набуття практичних навичок, наблужених до умов освітнього процесу, формування професійно-особистісних компетенцій у майбутнього фахівця педагогічного напрямку, доцільно звернути важливу увагу на проблему практичної підготовки через впровадження в навчально-виховний процес вищого освітнього закладу активних методів навчання, що є одним з основних стержнів для набуття практичних умінь і навичок, необхідних для формування особистості фахівця, конкурентоспроможного на

вітчизняному та європейському ринку праці з метою можливості самостійного пошуку вирішення поставлених педагогічних завдань, розширення фахових знань, прийняття оригінальних та творчих рішень в умовах майбутньої педагогічної діяльності» [8, с. 184], [3], [4].

Висновки. Таким чином, шляхи активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти постійно вдосконалюються. Найефективнішими виступають: проблемне навчання; самостійна робота; поєднання індивідуальних і колективних форм діяльності; диференційований підхід у навчанні; використання нових форм контролю навчальної діяльності. Викладачу недостатньо володіти науковими основами організації освітнього процесу. Він повинен бути обізнаний із тенденціями розвитку дидактики, володіти основами нових технологій, раціонально будувати процес пізнання, вміти об'єктивно і компетентно аналізувати результати свого дидактичного впливу. Ефективними формами роботи є вправи та аналіз і розв'язування життєвих і педагогічних ситуацій, які сприяють виробленню позитивної мотивації на майбутню професійну діяльність, зростанню альтруїстичної спрямованості діяльності вчителя, розширенню пізнавального інтересу до оволодіння обраною професією.

Список використаних джерел:

1. Борис Набока. Пізнавальна діяльність як основа розвитку особистості учня. *Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки*: зб. наук. праць / відп. ред. В. В. Радул [та ін.]. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. Вип. 93. С. 111-115.
2. Дуткевич Т.В., Максимчук Н.П. Психологія вищої школи (курс лекцій): навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 228 с.
3. Марія Янковська. Активізація пізнавальної діяльності учнів старшої школи засобами інноваційних технологій у процесі навчання фізики. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712866/1/Yankovska18.pdf>
4. Максимчук Н.П. Використання активних методів навчання у профорієнтаційній роботі ВНЗ. *Педагогіка і психологія професійної освіти*: науково-методичний журнал. Львів, 2007. № 5. С. 133-142.
5. Максимчук Н.П. Самопізнання як умова становлення ціннісних орієнтацій майбутнього педагога. *Психологія самосвідомості: минуле, сучасний стан та перспективи дослідження*: зб. наук. праць за матеріалами конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження П.П. Чамати. Київ, 1998. С.58-59.
6. Методи і прийоми активізації пізнавальної діяльності учнів: методичний посібник. Рівне: НМЦ ПТО, 2017. 53 с.
7. Панчук Н.П. Педагогічні технології навчання у особистісному та професійному розвитку студентів у закладах вищої освіти. *Педагогічне проєктування в сучасній освіті: дидактичний і виховний аспект*: кол. моногр. / за заг ред. Т.О. Пушкарьової. Київ: ТОВ НВП «Росток А.В.Т.», 2021. 124 с. С. 47-68. URL: <https://reicst.com.ua/asp/monographs>
8. Panchuk Nataliia & Secheiko Olena. To the Problem of Formation of a Value Component by Active Methods of Study in the Process of Professional Training of a Student. *Проблеми сучасної психології*: збірник наукових праць, 2021. Вип. 54. С. 160-184. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2021-54.160-184>

Отримано: 17.03.2025

Тетяна ПИЛИПЮК

кандидат фізико-математичних наук, доцент,

доцент кафедри комп'ютерних наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4676-9830>

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДАНИХ З ДОПОМОГОЮ МОВИ R

Потужним інструментом для виконання статистичних аналізів, обробки великих обсягів даних та візуалізації результатів є мова програмування R, яка є популярною завдяки відкритому коду та широкому набору пакетів. R надає безліч можливостей для досліджень у різних галузях науки і бізнесу. У цій роботі розглядаються основні етапи статистичного аналізу даних за допомогою мови R, зокрема, збору та обробки даних, їхнього аналізу та візуалізації результатів.

Ключові слова: статистичний аналіз, візуалізація даних, мова R.

Актуальність теми. У сучасному світі спостерігається швидке зростання обсягів інформації (Big Data), яка потребує ефективної обробки та аналізу. Різні компанії та дослідники використовують статистику для ухвалення обґрунтованих рішень. Однією з найпопулярніших мов програмування для статистичного аналізу є мова R. Популярність її пояснюється відкритим кодом, широким вибором бібліотек, можливістю здійснювати широкий спектр статистичних операцій: регресійний аналіз, кластеризацію, тестування гіпотез, візуалізацію даних тощо. На відміну від комерційних програм R є безкоштовною, що робить її доступною для науковців та бізнесу. Також з допомогою мови R можна спростувати роботу зі складними наборами даних, створювати інтерактивні звіти та використовувати алгоритми машинного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо основні етапи статистичного аналізу даних за допомогою мови R, зокрема, збору та обробки даних, їхнього аналізу та візуалізації результатів.

Першим етапом будь-якого статистичного аналізу є збір та підготовка даних. У R є кілька способів імпортувати дані, включаючи зчитування з CSV-файлів, баз даних або API. Для імпорту даних використовуються функції таких пакетів, як `readr`, `data.table` або `dplyr`. Після того як дані завантажено, наступним кроком є їх очищення: видалення пропущених значень, перевірка на аномалії та неправильні формати даних.

Одним з важливих етапів аналізу є описова статистика, яка дозволяє зрозуміти основні характеристики даних. У мові R для цього використовуються стандартні функції, такі як `mean()`, `sd()`, `median()`, `summary()` та інші. Завдяки цим функціям можна швидко отримати середнє значення, стандартне відхилення, мінімальні та максимальні значення, а також квартилі. Для візуалізації розподілу даних використовуються гістограми, діаграми розсіювання, коробкові діаграми, які реалізуються за допомогою пакету `ggplot2`.

Після попереднього аналізу даних, наступним етапом є застосування статистичних тестів для перевірки гіпотез. У мові R є великий набір функцій для проведення класичних статистичних тестів, таких як t-тест (`t.test()`), ANOVA (`aov()`), кореляційний аналіз (`cor()`), тест |-квадрат (`chisq.test()`), тест Манна-Уїтні (`wilcox.test()`) та інші. Вибір конкретного тесту залежить від типу даних та поставленої задачі. Тести дозволяють робити висновки про наявність чи відсутність статистично значущих відмінностей у даних.

Один із найбільш поширених методів аналізу даних є регресійний аналіз. З допомогою регресійного аналізу можна моделювати залежність між змінними та прогнозувати значення однієї змінної за допомогою інших. У мові R для регресії використовуються функції `lm()` для лінійної регресії та `glm()` для загальної лінійної моделі. Регресійний аналіз дає змогу оцінити взаємозв'язки між змінними та перевірити їх статистичну значущість.

Мова R також підтримує різноманітні алгоритми машинного навчання для класифікації та регресії, що дозволяє проводити більш складний аналіз даних. Пакети, такі як `caret`, `randomForest`, `xgboost`, дозволяють створювати моделі, які здатні навчатися на великих масивах даних і передбачати результати. Використання методів машинного навчання є особливо актуальним для обробки складних та високорозмірних даних, де традиційні статистичні методи можуть бути менш ефективними.

Однією з найсильніших сторін мови R є візуалізація даних, оскільки це можливість створювати якісні та інформативні графіки. Для створення графіків різного типу: гістограм, діаграм розсіювання, лінійних графіків, теплових карт та ін. в мові R є спеціальний пакет `ggplot2`. Візуалізація є важливим етапом аналізу, оскільки дає змогу швидко зрозуміти закономірності та тенденції в даних, а також представити результати аналізу для подальшого використання в наукових роботах чи бізнес-аналізі.

Висновки. Використання R для статистичного аналізу є актуальним та перспективним напрямом, який допомагає отримувати цінні інсайти з даних та приймати більш обґрунтовані рішення. Володіння навичками статистичного аналізу даних з використанням R є цінним активом на ринку праці, оскільки ці навички дозволяють виявляти закономірності в даних, робити обґрунтовані висновки, приймати ефективні рішення. Завдяки багатому набору функцій та пакетів з допомогою мови R можна проводити як класичні статистичні тести, так і складні методи машинного навчання. Візуалізація результатів допомагає виявити ключові тенденції в даних, що є важливим етапом при прийнятті рішень у різних сферах діяльності.

Отже, вивчення статистичного аналізу даних за допомогою мови R є важливим кроком для тих, хто хоче працювати з даними та приймати обґрунтовані рішення.

Список використаних джерел:

1. Офіційний веб-сайт R Project. URL: <https://www.r-project.org/>
2. Онлайн курс на платформі Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/prometheus-free/data-analysis-statistics/>
3. Мова програмування R. URL: <https://point.te.ua/programming/programming-language-r-top-tool-for-data-analysis/>

Отримано: 17.03.2025

Тетяна ПОВЕДА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3244-6907>

Руслан ПОВЕДА

кандидат фізико-математичних наук, доцент,

доцент кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/000-0002-0067-6153>

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ПОТУЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДЛЯ НАВЧАННЯ З ФІЗИКИ

У публікації проаналізовано сучасні цифрові інструменти, які найчастіше використовують у професійній діяльності вчителі фізики. Впровадження цифрових технологій дозволяє вирішити такі важливі освітні завдання, як індивідуалізація навчання, доступність, розвиток цифрових компетентностей, мотивація до навчання, співпраця та комунікація між учасниками освітнього процесу. Цифрові інструменти на уроках фізики роблять навчання більш інтерактивним, візуальним та ефективним.

Ключові слова: цифрові інструменти, цифрові технології, урок фізики, РНЕТ-симуляції, BYOD-технологія.

Актуальність теми. Цифрові технології в освіті є надзвичайно актуальними та необхідними. Світ стрімко змінюється, і освіта повинна відповідати цим змінам. Цифрові інструменти не лише доповнюють традиційні методи навчання, а й відкривають перед освітою нові можливості.

Мета публікації. Проаналізувати сучасні цифрові інструменти, які найчастіше використовують у професійній діяльності вчителі фізики та визначити їх роль у вирішенні основних освітніх завдань.

У педагогічній науці немає чітких тлумачень терміну «цифрові технології», проте узагальнюючи визначення дослідників, можна визначити, що цифрова педагогічна технологія – це система опосередкованої дидактичної взаємодії, яка ґрунтується на застосуванні сучасних інструментальних і методичних засобів, спрямованих на досягнення запланованих результатів в умовах цифрового навчання. Цифрове навчання – процес організації взаємодії між тими, хто навчає, й тими, хто навчається, рухаючись від мети до результату в цифровому освітньому середовищі. На основі фрази «цифрові технології» з'явилося поняття «цифрова компетентність», що означає впевнене, критичне і відповідальне використання та взаємодію з цифровими технологіями для навчання, професійної діяльності та участі в житті суспільства. Цифрова компетентність відображає п'ять напрямів: інформаційну грамотність та грамотність даних, спілкування та співпрацю, створення цифрового контенту, безпеку та розв'язання проблем [1; 3; 5].

Окремі аспекти впровадження сучасних цифрових технологій та інноваційних методик в освітній процес описані в роботах вітчизняних науковців, зокрема у дослідженнях М. Жалдака, В. Бикова, А. Гуржія, Н. Дементієвської, Ю. Жука, В. Заболотного, Р. Гуревича, В. Лапінського, Н. Мислицької, І. Сліпучіної, О. Слободяник, І. Чернецького.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження цифрових технологій дозволяє вирішити такі важливі завдання, які стоять сьогодні перед освітою, як *індивідуалізація*

навчання (цифрові інструменти дозволяють створювати персоналізовані навчальні траєкторії, адаптовані до потреб кожного учня); *доступність освіти* (онлайн-платформи та мобільні додатки роблять навчання доступним у будь-який час і в будь-якому місці, що особливо важливо для учнів у віддалених регіонах); *розвиток цифрових компетентностей* (заклад освіти має підготувати учнів до життя в цифровому світі); *мотивація до навчання* (інтерактивні вправи, навчальні ігри та мультимедійні матеріали роблять навчання цікавішим та захоплюючим, підвищуючи мотивацію учнів); *співпраця та комунікація* (цифрові інструменти сприяють розвитку навичок співпраці та комунікації, які є важливими в сучасному світі).

Сучасні уроки фізики все більше насичуються цифровими інструментами, які роблять навчання більш інтерактивним, візуальним та ефективним. Розглянемо можливості сучасних найпоширеніших цифрових інструментів у освітньому процесі з фізики.

Онлайн-платформи для навчання (*Moodle, Google Classroom*) використовуються для організації навчального матеріалу, проведення тестів, зворотного зв'язку з учнями. На цих платформах в учнів є постійний доступ до презентацій, відеоуроків, тестових завдань, онлайн-опитувань. З їх допомогою вчителю легше забезпечити зворотній зв'язок з учнями.

Інтерактивні дошки (*Padlet, Google Jamboard*) дозволяють демонструвати ключову інформацію в реальному часі під час уроку через *Zoom* чи *Google Meet*. Взаємодія з дошкою робить урок більш динамічним та залучає учнів до процесу навчання. Їх доцільно використовувати для розв'язання задач, створення анімацій, малюнків, графіків, діаграм, проведення віртуальних експериментів.

Симулятори фізичних явищ дозволяють візуалізувати абстрактні поняття та процеси, які важко продемонструвати в реальному житті. Досить практичною для використання є наукова платформа для симуляцій «Фізика в школі-HTML5» (<https://www.vascak.cz/>), оскільки містить якісні розробки українською мовою та досить легка у використанні, хоча зображення приладів символічне та лише наближене до реальних. Недоліком більшості симуляторів фізичних явищ є те, що вони є іншомовними (платформи: <http://www.falstad.com>, <https://javalab.org/en/>, <https://simpop.org>, <http://www.virtulab.net>). Проте, ці недоліки можна перетворити в переваги, якщо розглядати їх як впровадження міжпредметних зв'язків під час уроків фізики.

Мобільні додатки *Physics Toolbox Sensor Suite* – дозволяє використовувати датчики мобільного пристрою для дослідження різних фізичних явищ, таких як рух, звук та світло; *MyScript Calculator* – додаток-калькулятор, який дозволяє вводити формули та рівняння за допомогою рукописного введення; *ROQED Physics Lab* – середовище для моделювання фізичних експериментів (як у справжній лабораторії з фізики).

Відеохостинги (*YouTube, Vimeo*) дозволяють отримати доступ до великої бази навчальних відеороликів, демонстрації експериментів, пояснення складних тем. Наприклад, учні можуть переглядати відеолекції, спостерігати за виконанням реальних лабораторних робіт з фізики за заданою темою.

Презентаційні програми (*PowerPoint, Canva*) дозволяють вчителям фізики створювати наочні презентації, пояснювати теоретичний матеріал, візуалізувати фізичні формули, графіки, схеми, а учням підготувати короткі презентації за індивідуальними завданнями.

Моделюючі програми (*PhET-симуляції* (<phet.colorado.edu>)) для дослідження математичних моделей фізичних явищ, побудови графіків, моделювання електричних кіл, моделювання руху тіл, дослідження різних фізичних явищ [2].

Оскільки у переважній більшості кабінетів фізики немає ПК для кожного учня, тому для використання цифрових інструментів незамінною є *BYOD-технологія* (*Bring Your Own Device*, яка перекладається як «*принеси свій пристрій*»). Ця технологія дає можливість зробити навчання легкодоступним та підвищити вмотивованість учнів шляхом дозволу користуватись гаджетами. В той же час є можливість контролювати використання учнями особистих інформаційних пристроїв на уроках, демонструючи можливості їх використання не тільки для спілкування чи гри, але й у якості навчальних засобів. Для проведення експериментальних досліджень з фізики у сучасних смартфонах є багато датчиків і відповідні мобільні застосунки [3]. Наприклад, у смартфонах є вбудовані різні сенсори, акселерометр, гіроскоп, а також може бути вмонтований датчик «Барометр» для вимірювання атмосферного тиску. Якщо учням потрібно провести експеримент, то їм спершу необхідно з'ясувати чи є цей датчик у конкретному мобільному пристрої. Для пристроїв з таким датчиком передбачено кілька застосунків, які дозволяють не лише вимірювати атмосферний тиск, але й аналізувати виміри, будувати графіки по днях і по годинах та прогнозувати зміни погоди. Застосунок «Барометр» можна використовувати при вимірюванні тиску, а також як альтиметр (рис. 1).

Рис. 1. Візуальний вигляд застосунку «Барометр»

Висновки. Цифрові технології є потужним інструментом для модернізації освітньої діяльності учнів з фізики. Вони дозволяють зробити навчання ефективнішим, цікавішим та доступнішим. Проте, хоча цифрові технології мають величезний потенціал, їх впровадження пов'язане з певними викликами, до яких можна віднести те, що не усі учні мають доступ до цифрових пристроїв та інтернету; не всі вчителі готові ефективно використовувати цифрові інструменти в своїй роботі; використання цифрових технологій вимагає особливої уваги до безпеки та захисту персональних даних учнів. Для успішного впровадження цифрових технологій необхідна комплексна робота, яка включає в себе не лише технічне оснащення, а й підготовку вчителів, використання якісного цифрового контенту та забезпечення рівного доступу до цифрових ресурсів для всіх учнів.

Список використаних джерел:

1. Грод І.М., Федчишин О.М. Особливості і стадії розвитку цифровізації сфери освіти. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи*: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 18-19 травня 2023 р., м. Тернопіль. 302 с.

2. Віртуальна лабораторія PhET. Інтерактивні симуляції для природничих наук і математики. URL: <https://phet.colorado.edu/uk/>
3. Здешиц В.М., Здешиц А.В. Використання технології BYOD в освітньому процесі в умовах дистанційного навчання студентів-фізиків: навч. посібник. Кривий Ріг: Вид. Літерія, 2022. 185 с.
4. Жук Ю.О., Соколюк О.М., Дементієвська Н.П., Слободяник О.В., Соколов П.К. Використання Інтернет-технологій для дослідження природних явищ у шкільному курсі фізики: посібник / за ред. Ю.О. Жука; Ін-т інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Київ: Атіка, 2014. 172 с.
5. Нова парадигма освіти у глобальному світі [Електронний ресурс]. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>

Отримано: 17.03.2025

Руслан ПОВЕДА

кандидат фізико-математичних наук, доцент,

доцент кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/000-0002-0067-6153>

Тетяна ПОВЕДА

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3244-6907>

ЕФЕКТ СУЦІЛЬНОГО УЗГОДЖЕННЯ ШИРОКОСМУГОВИХ АНТЕННИХ СИСТЕМ В ПОГЛИБЛЕНОМУ КУРСІ ЕЛЕКТРОДИНАМІКИ

Ефект суцільного узгодження є критичним для розробки широкосмугових антен, проте його висвітлення в навчальних курсах з фізики у ЗВО недостатнє. Використання фрактальних антен у лабораторних умовах дозволяє відслідкувати та проаналізувати цей ефект. Науково-дослідна робота з дротяними моделями антен дозволить здобувачам вищої освіти краще зрозуміти принципи широкосмугового узгодження та поглибити їх знання з електродинаміки.

Ключові слова: ефект суцільного узгодження, фрактальні антени, РЕБ.

Ширококустові антени є критичним елементом сучасних систем радіоелектронної боротьби РЕБ, особливо в умовах протидії FPV дронам-камікадзе, що використовуються як засіб ударного впливу. FPV дрони використовують різноманітні канали для управління та передачі відео. Ширококустові антени забезпечують ефективне охоплення всього діапазону частот, що дозволяє перехоплювати і глушити сигнали, незалежно від того, які саме частоти застосовуються противником. У сучасних умовах війни технології швидко розвиваються, а противник може змінювати частоти передачі. Ширококустові рішення дають змогу оперативно адаптувати РЕБ-системи до змін у спектральному середовищі, що є надзвичайно важливим для ефективної боротьби з дронами. Завдяки високій швидкодії та здатності одночасно працювати на великій кількості каналів, ширококустові антени дозволяють швидко і точно ідентифікувати та гасити сигнали управління дронами, що мінімізує час реагування та підвищує шанси на успішне знешкодження загрози. Використання єдиного ширококусто-

вого рішення замість кількох вузькосмугових систем дозволяє значно зменшити логістичні та технічні витрати, що є важливим фактором у масштабних бойових умовах. У бойовому середовищі, де зростає рівень електромагнітних завад, широкосмугові антени забезпечують стабільну роботу РЕБ-систем, що дозволяє ефективно блокувати сигнали FPV дронів навіть за умов високої електромагнітної активності. Стає очевидним, що широкосмугові антени виступають ключовим елементом у створенні ефективних систем РЕБ, які дозволяють протидіяти загрозам з боку FPV дронів-камікадзе, підвищуючи обороноздатність і оперативну ефективність збройних сил в умовах широкомасштабної війни.

Класичне викладання курсу електродинаміки у ЗВО зосереджується на базових темах, не беручи до уваги окремі теми, які є особливо актуальними на сьогоднішній день в Україні, зокрема питання “ефекту суцільного узгодження”. Це явище є ключовим для побудови широкосмугових антен, оскільки дозволяє досягти ефективного узгодження імпедансу в широкому діапазоні частот. Для повноцінного розуміння цього ефекту потрібен синтез знань з класичної фізики, електромагнітних хвиль та електротехніки. Проте традиційні курси рідко включають міждисциплінарні модулі, що об'єднують ці галузі і це призводить до розриву між теоретичними знаннями та практичними вимогами сучасних технологій. Демонстраційні лабораторні роботи та проєкти, які могли б ілюструвати принципи суцільного узгодження, часто відсутні або представлені поверхнево. Практична робота є надзвичайно важливою для розуміння того, як теоретичні моделі застосовуються для створення ефективних широкосмугових антен, що мають вирішальне значення в умовах сучасних викликів, зокрема в РЕБ. Програми та підручники часто базуються на застарілих підходах, що не враховують останні наукові досягнення в області електромагнітних явищ і сучасних технологій антен. Це створює бар'єр для розуміння сучасних застосувань ефекту суцільного узгодження. Недостатнє висвітлення цього ефекту позначається на якості підготовки фізиків, які пізніше можуть працювати у сфері розробки систем радіоелектронної боротьби та безпілотних технологій. В умовах сучасних викликів, таких як протидія FPV дронам-камікадзе, глибоке розуміння принципів широкосмугових антен є критично важливим.

Ефект суцільного узгодження в широкосмугових антенах стосується забезпечення ефективного узгодження антени з лінією живлення або вільним простором у широкому діапазоні частот. Це дозволяє мінімізувати коефіцієнт стоячої хвилі (КСХ) та забезпечити стабільні характеристики випромінювання антени. Одним із методів досягнення широкосмугового узгодження є використання діелектричних лінз в E - та H -площинах. Ці лінзи допомагають зменшити критичну частоту основного типу хвилі та розширити смугу частот одномодового режиму. Зокрема, експоненціальної форми ребра можуть бути використані для узгодження хвильових опорів кабелю та вільного простору, що сприяє досягненню широкосмугового узгодження антени [1].

Ще одним підходом є застосування діелектричних $1/4$ -хвильових трансформаторів для покращення узгодження антени у вигляді відрізка коаксіального хвилеводу. Ці трансформатори дозволяють покращити узгодження антени з вільним простором, що сприяє підвищенню ефективності випромінювання [2].

Також, для розширення смуги пропускання антен направленої дії, використовують активні шлейф-вібратори з подовжніми прорізами різної довжини та зрізаними під кутом краями. Рефлектор виконується у вигляді зрізаного з протилежних сторін диска, а директори – у

вигляді подовжених зігнутих елементів з прорізами. Ці конструктивні особливості сприяють розширенню смуги пропускання антени та покращенню її узгодження [3].

Таким чином, ефект суцільного узгодження в широкосмугових антенах досягається шляхом використання спеціальних конструктивних елементів, таких як діелектричні лінзи, $\frac{1}{4}$ -хвильові трансформатори та модифіковані вібратори, що забезпечують ефективне узгодження антени з лінією живлення та вільним простором у широкому діапазоні частот.

З усіх перерахованих вище типів антен, фрактальні антени найбільш наочно дозволяють пояснити ефект суцільного узгодження, вони забезпечують поступове та плавне змінювання імпедансу, що дозволяє антені ефективно працювати в широкому діапазоні частот [4]. Демонстрація ефекту суцільного узгодження за допомогою фрактальних антен може бути здійснена як у симуляційному, так і у практичному експерименті. Доступність та технологічність демонстрації ефекту суцільного узгодження на дротяних моделях фрактальних антен обґрунтовується наступними факторами: дріт і прості фіксуючі елементи доступні і недорогі, що дозволяє виготовити експериментальні моделі без значних фінансових вкладень; дротяні конструкції легко формуються за допомогою традиційних ручних методів або простих технологій, таких як паяння і гнуття, що робить їх зручними для лабораторних умов та навчальних експериментів; фрактальна геометрія дротяних антен дозволяє легко змінювати параметри (наприклад, кількість і розташування ітерацій) для досягнення плавного перетворення імпедансу. Це демонструє ефект суцільного узгодження через поступову зміну характеристик узгодження в широкому діапазоні частот. Для перевірки ефекту можна використовувати стандартні лабораторні інструменти, наприклад, векторний мережевий аналізатор для вимірювання коефіцієнта відбиття (S_{11}) або VSWR.

Використання дротяних моделей дозволяє студентам і молодим дослідникам не лише вивчати теоретичні основи, а й проводити практичні експерименти, що сприяє кращому розумінню принципів широкосмугового узгодження. Завдяки своїй простоті, низькій вартості та можливості гнучкого налаштування, демонстрація ефекту суцільного узгодження на базі дротяних моделей фрактальних антен є як доступною, так і технологічно доцільною для застосування в освітніх та науково-дослідних цілях.

Список використаних джерел:

1. Semenov A.O., Semenova O.O., Pinaiev B.O., Kulias R.O., Krystoforov A.V. Broadband rectangular horn antenna with dielectric lens for point-to-point wireless communication. *Systems and Technologies*. 2022. 64(2). P. 38-47. URL: <https://surl.li/xnqapg>
2. Карашук Н.М., Манойлов В.П., Мартинчук П.П., Терех К.С. Широкосмугова антена у вигляді відрізка коаксіального хвилеводу. *Технічна інженерія*. 2021. 1(87) С.110–115.. URL: <http://ten.ztu.edu.ua/article/view/234540>
3. Пристрої надвисоких частот та антени: навч. посіб. / Л.Я. Ільницький, Л.В. Сібрук, О.А. Щербина. Київ: НАУ, 2013. 188 с. URL: <https://surl.li/xucryf>
4. Поведа Р.А., Поведа Т.П. Вивчення фракталів в університетському курсі електродинаміки. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна* / [редкол.: С.В. Опташук (голова, наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка. 2023. Випуск 29. С. 136-141.

Отримано: 17.03.2025

Ірина ПОНЕДІЛОК

асистент кафедри комп'ютерних наук

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-1240-5398>

Олександра ВОЙЦЕХІВСЬКА

асистент кафедри комп'ютерних наук

ORCID <https://orcid.org/0009-0001-0559-6574>

ГЕНЕРАЦІЯ ТЕСТОВИХ ДАНИХ ЗАСОБАМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У процесі розробки та тестування програмного забезпечення виникає необхідність автоматизованого підходу до створення та обробки великих об'ємів тестових даних. Генератори тестових даних використовують технології штучного інтелекту та здатні за короткий час забезпечити розробників ПЗ та QA інженерів високоякісними наборами даних різних форматів і сутностей.

Ключові слова: *тестування програмного забезпечення, штучний інтелект, засоби штучного інтелекту, генератор тестових даних, тестові дані, інструменти штучного інтелекту, AI-генератори.*

Актуальність теми. Під час розробки програмного забезпечення або веб-проектів виникає потреба у тестуванні всього функціоналу у середовищі, максимально близькому до середовища розгортки (production environment) – в умовах, ідентичних до реальних зі справжніми користувачами. У такій ситуації необхідна велика кількість тестових даних, які забезпечать покриття якнайбільше тестових випадків (або тест-кейсів, від англ. – test cases).

Мета публікації. Дослідження роботи генераторів тестових даних на прикладі сервісу Mockaroo.com.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тест-кейси – це алгоритм послідовних дій для перевірки певного функціоналу системи (наприклад, реєстрації або авторизації користувача на сайті, відновлення втраченого паролю, отримання листів на електронну пошту, оновлення інформації у профілі користувача, збереження введеної інформації та безліч інших).

Тестові дані – це набір вхідних значень (параметрів), на основі яких відбувається тестування системи, щоб переконатись, що вона працює відповідно до визначених вимог (ім'я або нікнейм користувача, електронна пошта, пароль, вибір кількості товару при онлайн-покупках, вибір користувачем товарів або зображень за категоріями, дані для введення у текстові поля для пошуку, приміток або коментарів та ін.).

Якісно підібрані тестові дані забезпечують високу якість розробки та тестування програмних продуктів.

При невеликій кількості тестових випадків допускається введення тестових даних вручну та тестування системи у графічному інтерфейсі користувача. Проте на масштабних проєктах, які передбачають використання великого об'єму даних та автоматизоване тестування системи, ручне введення тестових даних буде недоцільним та позначиться на продуктивності роботи усієї команди проєкту. До того ж, вручну практично нереально ввести таку кількість даних, яку створять сотні або тисячі користувачів під час роботи проєкту у реальних умовах усього за декілька днів.

До того ж, дані, які вводять тестувальник вручну, будуть суб'єктивними та орієнтованими на власний користувацький досвід, тому з високою імовірністю відрізнятимуться від

реальних, які могли б ввести інші користувачі. В результаті деякі дефекти (баги) можуть залишитись непомітними.

Використання реальних даних користувачів на етапі тестування часто небажане, тому що пов'язане з порушенням конфіденційності особистої інформації.

Виходом у такій ситуації може стати використання інструментів штучного інтелекту – генераторів тестових даних. Вони здатні забезпечити анонімність реальних даних за допомогою шифрування або згенерувати синтетичні дані з характеристиками справжніх. Такі засоби генерують необхідний об'єм та формат тестових даних в залежності від заданих налаштувань.

Існує велика кількість генераторів тестових даних, більшість з них працює на основі штучного інтелекту. Наприклад:

- [Redgate SQL Data Generator](#);
- [Mockaroo](#);
- [Test Data Manager](#);
- [Solix Test Data Management](#);
- [SAP Test Data Migration Server](#);
- [DTM Data Generator](#);
- [GenerateData](#);
- [ApexSQL Generate](#);
- [GenRocket](#);
- [DATPROF Privacy](#).

Принцип роботи у більшості з цих сервісів схожий: після переходу за посиланням відкривається стартове вікно з різними полями, у яких потрібно вказувати тип або діапазон даних. Можна додавати і налаштовувати додаткові поля. Для спеціальних потреб передбачений блок для написання формул та створення користувацьких полів. Згенеровані дані форматуються у популярні формати. CSV, XML, JSON, SQL та ін. Один з найвідоміших сервісів для початківців – **Mockaroo**, який можна розглянути детальніше.

Припустимо, що розробниками інтернет-магазину реалізована функція розрахунку дисконтної знижки постійним клієнтам в залежності від загальної суми зроблених замовлень та інформування клієнтів про нарахування знижки на наступні замовлення. Щоб перевірити, чи коректно працює дана функція, тестувальникам потрібно в межах класів еквівалентності перевірити усі можливі комбінації, при яких можливе (або неможливе) нарахування знижки згідно передбачених замовником умов. Мінімальний набір даних, необхідних для тестування даного функціоналу, буде приблизно таким: 1. Прізвище, ім'я. 2. ID клієнта. 3. Електронна пошта. 4. Номер телефону. 5. Загальна сума замовлень.

Створення навіть такого невеликого набору даних вручну вимагатиме великих витрат часу. Натомість, за допомогою онлайн-сервісу [Mockaroo.com](#) вдалося створити набір з 1000 комбінацій потрібних даних за ≈ 30 хвилин за наступними кроками:

1. Створення необхідних полів даних і задання їм діапазонів значень. ID клієнта та загальну суму замовлень можна задати у полях, запропонованих за замовчуванням.
2. Створення користувацьких полів. Більшість подібних сервісів англomовні і генерують англomовні дані. Оскільки для реалістичного вигляду полів “ім'я” та “прізвище” потріб-

но задати їх українською мовою, необхідно створити користувацькі списки, де вказуються приклади потрібних значень (рис. 1):

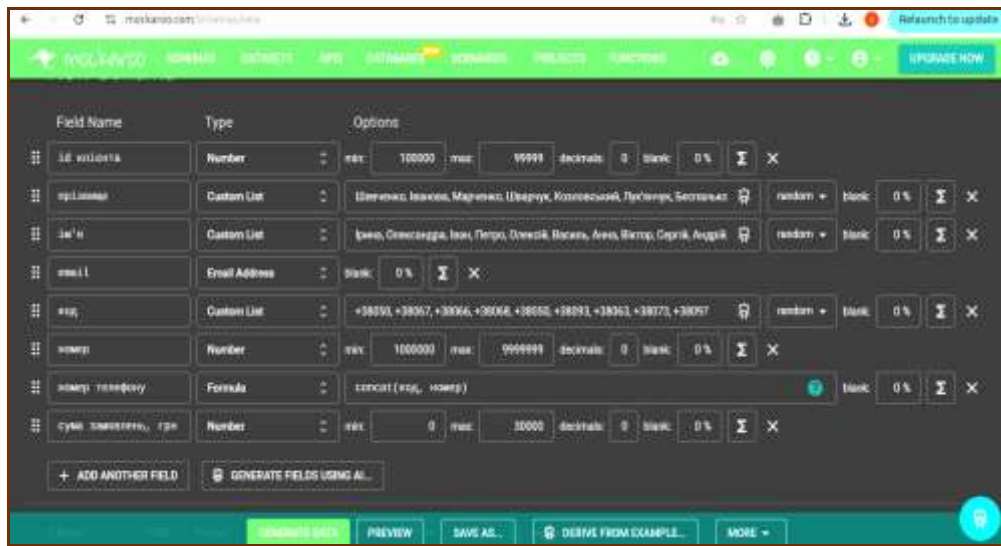

Рис. 1. Створення і задання діапазону значень для полів даних у генераторі Moskaroo.

3. Локалізація згенерованих даних. Такі дані, як номер телефону, повинні відповідати дійсним в Україні. Для цього потрібно створити два числових поля – «код» і «номер»: в першому задати коди реальних мобільних операторів, а в другому – діапазон значень для послідовності чисел, що відповідають формату номерів українських операторів, тобто комбінації з 7 цифр. Для генерації коректного вигляду номеру телефона створюємо ще одне числове поле «номер телефону» і у блоці для формул прописуємо «concat (код, номер)». За схожим алгоритмом можна згенерувати реалістичні IP-адреси (вказавши діючий в Україні діапазон адрес) або e-mail.

4. Обираємо у випадяючому списку формат даних для експорту (наприклад, csv) та завантажуюмо файл. Згенеровано 1000 наступних комбінацій тестових даних (рис. 2):

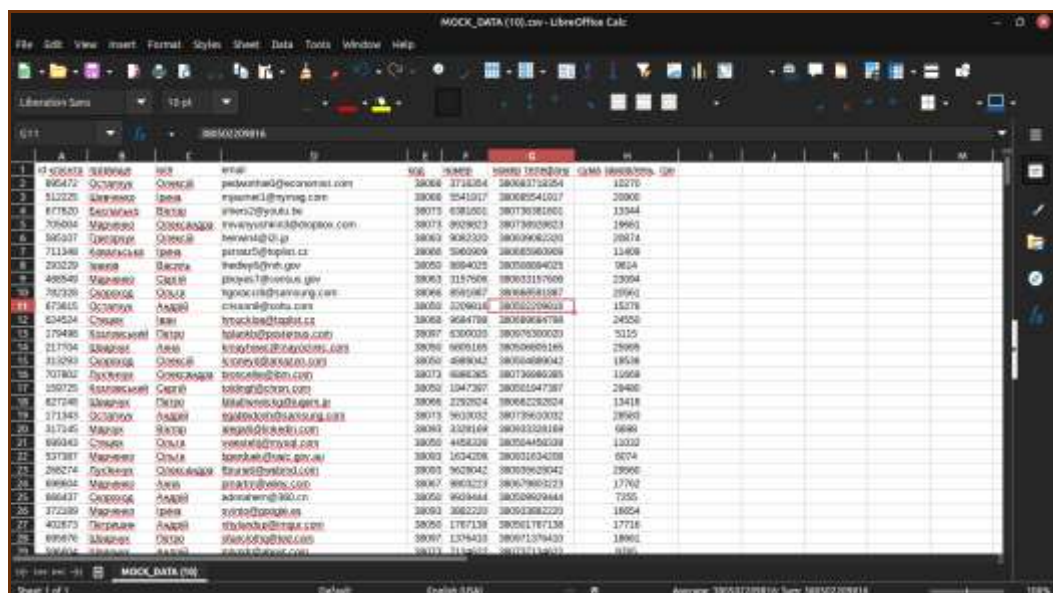

Рис. 2. Згенеровані тестові дані у генераторі Moskaroo.

Висновки. Отже, при необхідності створення великих об'ємів тестових даних засоби штучного інтелекту можуть суттєво скоротити час на підготовку процесу тестування та позитивно вплинути на якість розробки програмних продуктів.

Список використаних джерел:

1. Генерація тестових даних. Tools. URL: <https://qaukraine.online/heneratsiia-testovykh-danykh-tools/> (дата звернення: 09.03.2025).
2. How to generate datasets related by a foreign key using Mockaroo. URL: https://www.youtube.com/watch?v=S_oYFGhZSkQ&list=PLKMZcxOsC3u0Y-4CHg5SDpVjTervGttTt&index=1 (дата звернення: 09.03.2025).
3. Генератори тестових текстів і зображень: URL: <https://training.qatestlab.com/blog/technical-articles/text-and-image-generators/> (дата звернення: 10.03.2025).

Отримано: 17.03.2025

Олександр СЛОБОДЯНЮК

кандидат технічних наук, доцент,

доцент кафедри комп'ютерних наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5195-3053>

ОГЛЯД СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У МЕТОДАХ СТЕГАНОГРАФІЧНОГО ПРИХОВУВАННЯ ДАНИХ

Один з методів забезпечення конфіденційності та захисту інформації – це стеганографія, що передбачає приховування даних у медіафайлах. Висока актуальність стеганографії обумовлена її здатністю маскувати присутність важливих даних, що робить її надзвичайно ефективним інструментом для захисту інформації.

Ключові слова: *стеганографія, приховування даних, кібербезпека, глибоке навчання, квантова стеганографія, інтернет речей (IoT).*

В сучасному світі, де інформаційні технології розвиваються з надзвичайною швидкістю, питання безпеки даних стає все більш актуальним. Один з методів забезпечення конфіденційності та захисту інформації – це стеганографія, що передбачає приховування даних у медіафайлах, таких як зображення, аудіо чи відео. Використання стеганографії дозволяє непомітно передавати інформацію, що мінімізує ризик перехоплення чи несанкціонованого доступу. Висока актуальність стеганографії обумовлена її здатністю маскувати присутність важливих даних, що робить її надзвичайно ефективним інструментом для захисту інформації.

Криптографічне приховування даних за допомогою стеганографії має особливе значення у сферах, де конфіденційність інформації відіграє ключову роль. Це може бути застосовано як у військовій сфері для передачі секретних повідомлень, так і у бізнесі для захисту комерційних таємниць. Перевага такого підходу полягає в тому, що навіть якщо медіафайл потрапляє до рук зловмисників, вони не зможуть відразу визначити наявність прихованої інформації. Цей метод також знаходить застосування у журналістиці, де захист джерел інформації є надзвичайно важливим.

Розробка нових методів стеганографії стає все більш актуальною у зв'язку з постійними загрозами кібербезпеки та вдосконаленням технологій перехоплення даних. Сучасні алгоритми стеганографії дозволяють значно підвищити рівень захисту інформації, що є критично важливим у світі, де цифрова безпека стає пріоритетом. Таким чином, інвестиції у дос-

лідження та розвиток криптографічних методів приховування даних не лише забезпечують захист інформації, а й сприяють загальному підвищенню рівня кібербезпеки у суспільстві.

I. Огляд сучасних тенденцій у стеганографії.

Стеганографія, мистецтво приховування інформації всередині інших, здавалося б, нешкідливих даних, продовжує розвиватися в ногу з технологічним прогресом. Сучасні тенденції в стеганографії відображають зростаючу потребу в безпечному та непомітному обміні даними, а також постійну боротьбу між стеганографами та стеганоаналітиками.

На даний момент існує вже цілий ряд напрямків стеганографіх. Серед них можна виокремити:

1. Стеганографія на основі глибокого навчання. Однією з найбільш значущих тенденцій є використання глибокого навчання для створення більш стійких і непомітних стеганографічних методів. Глибокі нейронні мережі можуть навчитися ефективно приховувати дані в складних мультимедійних файлах, таких як зображення, аудіо та відео, без помітного впливу на їх якість [1].

2. Автоенкодери. Використовуються для стиснення та приховування даних у латентному просторі, що робить їх стійкими до статистичного аналізу.

3. Генеративно-змагальні мережі (GAN). Дозволяють створювати стеганографічні зображення, які практично не відрізняються від оригінальних, що ускладнює їх виявлення.

4. Стеганографія в цифрових зображеннях. Цифрові зображення залишаються популярним носієм для стеганографії. Сучасні методи зосереджені на підвищенні стійкості до стеганоаналізу та збільшенні обсягу прихованих даних.

5. Адаптивна стеганографія. Її основу складають методи, які адаптують процес приховування до характеристик зображення, щоб мінімізувати статистичні зміни.

6. Стеганографія на основі вейвлет-перетворень. Тут використовуються вейвлет-перетворення для приховування даних у частотній області, що робить їх стійкими до стиснення та інших операцій [2].

7. Стеганографія в аудіо та відео. Зі зростанням популярності аудіо- та відеоконтенту, стеганографія в цих форматах стає все більш актуальною.

а) Стеганографія на основі фазового кодування. Приховування даних шляхом зміни фази аудіосигналу, що є менш помітним для людського вуха.

б) Стеганографія в відео на основі 3D-моделей. Використання 3D-моделей для приховування даних у відеопотоці, що робить їх стійкими до часових атак [3].

8. Стеганографія в мережевих протоколах. Стеганографія також використовується для приховування даних у мережевих протоколах, таких як TCP/IP.

а) Стеганографія в заголовках пакетів. Приховування даних у невикористовуваних полях заголовків пакетів.

б) Стеганографія на основі часових затримок. Приховування даних шляхом маніпулювання часовими затримками між пакетами [4].

9. Стеганографія в текстових даних. Приховування інформації в текстах також є одним з напрямків розвитку стеганографії.

а) Лінгвістична стеганографія: Використання синтаксичних і семантичних особливостей мови для приховування даних.

б) Стеганографія на основі Unicode: Використання невидимих символів Unicode для приховування даних у текстових файлах [5].

10. Квантова стеганографія. Квантова стеганографія використовує принципи квантової механіки для створення надзвичайно безпечних методів приховування даних.

а) Квантове заплутування. Використання квантового заплутування для передачі прихованої інформації.

б) Квантові ключі: Використання квантових ключів для шифрування та розшифрування прихованих даних [6].

11. Стеганографія в ДНК. Стеганографія в ДНК – це новий напрямок, який використовує ДНК як носій для приховування даних.

а) Синтетична ДНК. Створення синтетичної ДНК з вбудованими даними.

б) Бактеріальна ДНК: Використання бактеріальної ДНК для зберігання та передачі прихованих даних [7].

12. Стеганографія в "Інтернеті речей" (IoT). Зі зростанням кількості пристроїв IoT, стеганографія стає важливим інструментом для безпечного обміну даними в цьому середовищі.

а) Стеганографія в сенсорних даних. Реалізує приховування даних у потоках сенсорних даних.

б) Стеганографія в протоколах IoT. Приховування даних проводиться в структурі протоколів зв'язку IoT [8].

II. Висновки.

Сучасні тенденції в стеганографії дійсно відображають постійну еволюцію цієї галузі. З появою нових технологій і методів, стеганографія продовжує відігравати важливу роль у забезпеченні безпечного та непомітного обміну даними.

Особливо слід відзначити використання методів штучного інтелекту, таких як глибоке навчання, для створення більш надійних та адаптивних стеганографічних систем. Ці методи дозволяють приховувати інформацію в різних типах даних, включаючи зображення, аудіо, відео та мережеві протоколи, з високим ступенем непомітності та стійкості до стеганоаналізу.

Важливим напрямком розвитку є також квантова стеганографія, яка обіцяє забезпечити абсолютний захист інформації завдяки використанню принципів квантової механіки. Разом з тим, дослідження в галузі стеганографії в ДНК та "Інтернеті речей" відкривають нові можливості для застосування цієї технології в біології, медицині та промисловості.

Незважаючи на значний прогрес у розвитку стеганографії, важливо пам'ятати про постійне вдосконалення методів стеганоаналізу. Тому дослідникам необхідно зосередити зусилля на розробці нових, більш стійких до виявлення методів приховування інформації.

В цілому, стеганографія залишається актуальною та перспективною галуззю досліджень, яка має значний потенціал для застосування в різних сферах людської діяльності. З розвитком технологій та зростанням потреб у безпеці інформації, можна очікувати подальшого розвитку стеганографії та появи нових, ще більш ефективних методів приховування даних.

Список використаних джерел:

1. Бровко О.М., Іваненко Ю.П. Основи стеганографії: методи та засоби захисту інформації. *Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія*. 2021. № 1. С. 45–52.
2. Зайченко Ю.П., Кравчук І.О. Використання методів стеганографії в сучасних системах безпеки. *Захист інформації*. 2020. Т. 22, № 4. С. 58–65.
3. Ляшенко М.Г. Стеганографія у цифрових системах: навчальний посібник. Київ: Техніка, 2018. 216 с.
4. Balakrishnan V., & Sam S. (2020). Deep learning based steganography: A review. *Journal of Information Security and Applications*, 54, 102558.
5. Hosseini S.M., Razavi S.M., Varasteh A.H. Quantum steganography: A review. *Quantum Information Processing*. 2019. Т. 18, № 11. С. 1–32.
6. Khan M.A., Safdar Z., Baig M.Z., Zafar N.A. Steganography in IoT: A survey, taxonomy, and future research directions. *IEEE Access*. 2020. Т. 8. Р. 23.
7. Organick E.R., Ang S.D., Chen Y.J., Lopez R., Ngo T., Clelland C.T.,... & Ceze L. (2018). Random access editing of DNA data storage. *Nature biotechnology*, 36(3), 242-248.
8. Singh A.K., Singh P.K., Singh G. A survey on wavelet transform based image steganography. *Multi-media Tools and Applications*. 2019. Т. 78, № 15. Р. 141–148.
9. Topkara M., Toprak C., Cetin A. E. Linguistic steganography: Survey, challenges, and future directions. *ACM Transactions on Information and System Security (TISSEC)*. 2018. Т. 21, № 3. С. 1–38.
10. Wendzel S., Keller R., & Dittmann J. (2019). Network steganography: A survey. *ACM Computing Surveys (CSUR)*. 52(6). Р. 1-36.
11. Yu X., Zhao Y., & Wang R. (2021). 3D model based video steganography: A review. *Journal of Visual Communication and Image Representation*, 76, 103073.

Отримано: 17.03.2025

Олена СМАЛЬКО

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7093-291X>

ІНТЕГРАЦІЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИЩУ ОСВІТУ

У статті досліджено потенціал впровадження систем генеративного штучного інтелекту у сферу вищої освіти, зокрема можливості застосування сучасних технологічних рішень для підвищення ефективності навчання та викладання. Також окреслено ключові виклики, з якими стикаються навчальні заклади при адаптації цієї технології, а також спрогнозовано перспективні напрямки її інтеграції, що можуть стати основою для трансформації навчального середовища.

Ключові слова: штучний інтелект, генеративний штучний інтелект, вища освіта, ШІ-інструменти, інноваційні технології.

Актуальність теми. Зовсім недавно генеративний штучний інтелект (ГенШІ) стрімко увірвався у наше життя, він продовжує дуже динамічно розвиватися і має значний потенціал, щоб радикально змінити підходи до навчання та викладання. Його багатогранний вплив на життя людей охоплює ментальну, інтелектуальну, соціальну, духовну та інші сфери. Начасі ґрунтовно розібратися з тим, як правильно інтегрувати ГенШІ у вітчизняну вищу освіту.

Мета публікації: визначити можливості, окреслити виклики та перспективи інтеграції ГенШІ у вищу освіту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різноманітні дослідження феномену ГенШІ, результати яких допомогли сформуванню важливих для нас дороговказів [1-4], переконливо свідчать про те, що вища освіта приречена адаптуватися, причому доволі швидко, до неминучих змін у методиках викладання більшості навчальних дисциплін. Інакше випускники ЗВО не будуть готові до роботи в умовах, коли ШІ стає невід'ємною частиною професійного середовища. Це стосується усіх галузей – від математики до біології, від технічних наук до природничих, від фінансово-економічної діяльності до різних форм мистецтв і наукових досліджень.

З добре продуманим впровадженням ГенШІ та інших ШІ-технологій в університетські курси настане виключна персоналізація навчання та значне покращення якості освіти. Індивідуально налаштовані персональні ШІ-помічники, що враховують потреби кожного студента та особливості його навчальної діяльності, що адаптуються під темп засвоєння матеріалу кожним здобувачем освіти, враховують його сильні та слабкі сторони, його навчальні цілі та інтереси, прекрасно інтегруються в навчальний ландшафт університетів, доповнюючи традиційні засоби і методи навчання і залишаючи при цьому викладачу провідну роль ментора та наставника.

Незважаючи на те, що сучасні ШІ-інструменти на перший погляд здаються високотехнологічними знецінювачами освіти, все ж таки правильне і збалансоване їхнє використання у навчанні дозволить зробити їх нашими союзниками, а не руйнівниками потенціалу освітніх принципів.

Для того, щоб мінімізувати ризики втрати критично важливих для студентів навичок, спричинених використанням ШІ-інструментів для виконання завдань, які раніше вимагали інтелектуальної праці, їх можна подолати за допомогою правильних педагогічних підходів, спрямованих на прищеплення навичок етичного та прозорого використання ГенШІ у роботі (із зазначенням джерел даних та інструментів), а також технічних засобів контролю, що виявляють інформацію, згенеровану за допомогою ШІ. Загалом, нашим ключовим завданням у найближчі роки має стати – інтегрування в освіту ШІ як інструмента, який допомагає розвивати навички, а не замінює їх.

Наразі потрібно кардинально переосмислити навчальні цілі, змінивши акцент не на результатах, а на процесі, всебічно розвиваючи у студентів критичне мислення, аналітичні здібності, креативність і відповідальність, розширюючи техніки усної перевірки їхніх знань у режимі реального часу, запроваджуючи де це можливо проєктну роботу, обережно та осмислено використовуючи в університетських курсах інструменти рефлексії, що можуть стати потужними засобами для глибшого засвоєння студентами корисної для них інформації, способів виконання дій та самоусвідомлення.

ГенШІ має стати вагомим та ефективним інструментом стимулювання творчості та інновацій, що допомагатиме здобувачам освіти генерувати нові ідеї, розробляти концепції, створювати креативний контент, розвивати інноваційне мислення і здатність до нестандартного вирішення проблем.

Конче важливо в епоху високопродуктивних інновацій посилювати дослідницьку діяльність в університетах. ГенШІ може стати у пригоді і в цьому, оскільки він є цінним ін-

струментом для наукових досліджень. Він допомагає аналізувати великі обсяги даних, виявляти закономірності, моделювати складні системи, автоматизувати виконання рутинних дослідницьких задач (наприклад, в процесі широкомасштабного літературного огляду). Інтеграція ГенШІ в дослідницьку роботу як студентів, так і викладачів може значно прискорити науковий прогрес людства, відкрити нові горизонти для досліджень та підвищити якість наукових робіт.

ГенШІ поступово сприятиме зростанню ефективності та продуктивності викладацької діяльності, він допомагатиме в автоматизації багатьох рутинних завдань, як-от перевірка різних видів робіт, надання початкового зворотного зв'язку, підготовка навчальних матеріалів, відповіді на типові запитання студентів тощо. Це дозволить викладачам звільнити час для більш важливих аспектів викладацької діяльності, зокрема для пошуку шляхів індивідуалізованої роботи зі студентами, для розробки та впровадження інноваційних педагогічних методів, для проведення досліджень та особистого професійного розвитку.

Також ГенШІ може сприяти створенню більш доступного та інклюзивного навчального середовища для всіх, хто має особливі освітні потреби. Для них він генеруватиме адаптивні навчальні матеріали, надаватиме інструменти перекладу в режимі реального часу, перетворюватиме будь-який текст у мовлення тощо. Фактично зруйнуються бар'єри у навчанні, які поки ще існують і перешкоджають багато-кому отримувати якісні освітні послуги через різні можливості та особливі навчальні стилі.

Звісно, інтеграція ШІ-інструментів у вищу освіту потребує значної і тривалої методичної адаптації, але саме в університетах, де природним є акцент на інноваціях і самостійності, він може стати ключем до якісно нової освіти.

Висновки. Ми поступово входимо в епоху штучного інтелекту, і чим швидше вища школа адаптує цю інноваційну технологію до потреб освіти, тим більше принесе користі для суспільства. Це дуже важливо робити динамічно, особливо тепер, коли важкі часи вимагають використання всіх доступних ресурсів для підтримки розвитку та захисту національного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Francis N.J., Jones S., Smith D.P. Generative AI in Higher Education: Balancing Innovation and Integrity. *British Journal of Biomedical Science*. 2024. Vol. 81. DOI: <https://doi.org/10.3389/bjbs.2024.14048>
2. Miao F., Mutlu C. AI competency framework for teachers. DOI: <https://doi.org/10.54675/ZJTE2084>
3. Miao F., Shiohira K. AI competency framework for students. DOI: <https://doi.org/10.54675/JKJB9835>
4. 2024 EDUCAUSE Horizon Report. Teaching and Learning Edition. URL: <https://library.educause.edu/resources/2024/5/2024-educause-horizon-report-teaching-and-learning-edition>

Отримано: 17.03.2025

Юрій СМОРЖЕВСЬКИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач, доцент кафедри математики
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9832-3390>

Ірина ВОЖГА

вчитель математики та інформатики вищої кваліфікаційної категорії
опорного закладу освіти «Смотрицький ліцей ім. М. Смотрицького»
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-2268-4578>

ВИМОГИ ДО ОЦІНЮВАННЯ У МАТЕМАТИЧНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ ЗА ГРУПАМИ РЕЗУЛЬТАТІВ

У роботі розглянуто вимоги до оцінювання у математичній освітній галузі за групами результатів серед здобувачів загальної середньої освіти.

Ключові слова: оцінювання, математична освітня галузь, нова українська школа.

Нова українська школа – це ключова реформа Міністерства освіти та науки. Головна мета – створити школу, яка буде давати учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті. Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти. Замість запам'ятовування фактів та понять учні набуватимуть компетентностей.

Також реформа «Нової української школи» акцентує увагу на оцінюванні компетентностей. Перед початком 2024/2025 навчального року МОН затвердило нові рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів 5–9 класів НУШ. Державний стандарт базової середньої освіти – це основний документ, у якому можна побачити цілісну картину того, чого навчати, а отже, і що оцінювати. У додатках стандарту, крім базових знань, зазначено групи результатів навчання й орієнтири для оцінювання.

У математичній освітній галузі визначено три групи результатів.

Група 1. Досліджує ситуації та створює математичні моделі.

Учні, які належать до цієї групи, демонструють здатність перекладати реальні життєві ситуації на мову математики. Вони вміють виокремлювати ключові елементи задачі, встановлювати зв'язки між ними та будувати відповідні математичні моделі.

Види діяльності:

- аналіз реальних ситуацій: вивчення текстових задач, таблиць, графіків, діаграм та інших джерел інформації з метою виявлення математичних закономірностей;
- формулювання математичних моделей: складання рівнянь, нерівностей, систем рівнянь, функцій та інших математичних об'єктів для опису реальних процесів;
- вибір відповідної математичної моделі: порівняння різних математичних моделей та обґрунтування вибору оптимальної для розв'язання конкретної задачі;
- уточнення та модифікація моделей: внесення змін до математичних моделей з урахуванням нових даних або умов задачі.

Види завдань:

- складання математичних моделей за реальними даними (наприклад, моделювання руху тіла, розподілу ресурсів, фінансових процесів);

- аналіз готових математичних моделей та їх інтерпретація;
- розв'язання задач з відкритою відповіддю, які вимагають створення власної математичної моделі;
- порівняння різних підходів до моделювання однієї і тієї ж ситуації.

Група 2. Розв'язує математичні задачі.

Учні цієї групи володіють набором математичних знань та вмінь, необхідних для розв'язання різноманітних математичних задач. Вони вміють вибирати відповідні методи розв'язання, виконувати необхідні обчислення та логічні перетворення.

Види діяльності:

- аналіз умови задачі та вибір оптимального алгоритму розв'язання;
- проведення арифметичних, алгебраїчних, тригонометричних та інших обчислень;
- використання теоретичних знань для доведення тверджень та розв'язання задач;
- аналіз отриманого результату на предмет його доцільності та правильності.

Види завдань:

- задачі з закритою відповіддю, які вимагають точного обчислення результату;
- задачі з відкритою відповіддю, які вимагають докладного обґрунтування кожного кроку розв'язання;
- доведення математичних тверджень;
- розв'язання задач підвищеної складності, які вимагають комбінування різних методів.

Група 3. Інтерпретує та критично аналізує результати.

Учні цієї групи вміють не тільки отримати математичний результат, але й інтерпретувати його в контексті задачі, оцінити його достовірність та зробити відповідні висновки.

Види діяльності:

- переклад з математичної мови на мову реальної ситуації;
- аналіз отриманого результату на предмет його відповідності реальним умовам задачі;
- аналіз різних підходів до розв'язання задачі та порівняння отриманих результатів;
- складання вичерпної відповіді на поставлене запитання.

Види завдань:

- задачі, які вимагають не тільки знайти числове значення, але й пояснити його зміст;
- задачі з декількома правильними відповідями або без однозначної відповіді;
- задачі, які вимагають оцінки реалістичності отриманого результату;
- задачі, які вимагають формулювання власних гіпотез та їх перевірки.

Приклади завдань для контрольних робіт за групами результатів.

ГР1. Потрібно дослідити задачу і виконати її з поясненням кожної дії.

1. На першій полиці було 48 книжок, що на 16 менше, ніж на третій, а на другій – на 18 книжок більше, ніж на першій. Скільки книжок було на трьох полицях разом?
2. На овочеву базу завезли моркву, цибулю та картоплю. Моркви було 315 кг, що в 3 рази менше, ніж картоплі, і на 48 кг більше, ніж цибулі. Скільки овочів було завезено?

ГР2. Виконати тестові завдання.

1. Який вираз відповідає буквеному запису «Добуток суми та різниці двох виразів $4a$ та $6b$ »?
 - a. $4a \cdot 6b - 4a + 6b$;
 - b. $(4a + 6b) - 4a \cdot 6b$;
 - c. $(4a + 6b) \cdot (4a - 6b)$;
 - d. $4a \cdot 4b$.
 - e. Розв'яжіть рівняння $5x + 560 = 1555$.
 - f. 200;
 - g. 199;
 - h. 995;
 - i. 190.

ГПЗ. Потрібно проаналізувати вихідні дані та певну вимогу до завдання, розв'язати одержану задачу та записати її розв'язання з поясненням чи обґрунтуванням.

Дно коробки печива має форму прямокутника розміром 12×14 см. Будемо вважати, що печиво укладено в коробці в один шар і між печивом немає вільного місця.

1. Яку найбільшу кількість печива можна покласти в таку коробку, якщо кожне печиво має форму квадрата зі стороною 3 см.
2. Яку найбільшу кількість печива можна покласти в таку коробку, якщо кожне печиво має форму прямокутника за сторонами 3 см і 2 см.
3. Якого розміру має бути печиво квадратної форми, щоб у таку коробку його помістилось рівно 16 штук і залишилось трішки вільного місця?
4. Якого розміру має бути печиво квадратної форми, щоб у таку коробку його помістилось рівно 42 штуки і не залишилось вільного місця?

Для розвитку кожної групи навичок необхідно включати відповідні завдання у всі види робіт (самостійні, підсумкові, практичні). Важливо формувати в учнів вміння працювати з різними типами задач. Слід заохочувати їх до обґрунтування своїх відповідей та ведення математичних міркувань.

Список використаних джерел:

1. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkola?&tag=nova-ukrainska-shkola>
2. Критерії оцінювання. Математична галузь. 5-9 класи НУШ. URL: <https://osvita.ua/school/estimation/92736/>
3. Математична освітня галузь: підсумкове оцінювання. URL: <https://naurok.com.ua/post/pidsumkove-ocinyuvannya-oglyad-orientiriv-dlya-vsih-osvitnih-galuzey>

Отримано: 17.03.2025

Юрій СМОРЖЕВСЬКИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач, доцент кафедри математики
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9832-3390>

Сергій ШЛЕНЧАК

викладач комісії загальноосвітньої підготовки
Кам'янець-Подільського фахового коледжу культури і мистецтв
ORCID <https://orcid.org/0009-0005-6984-9752>

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ GEOGEBRA ЯК ІННОВАЦІЙНОГО МЕТОДУ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ

У статті розглядається програмне забезпечення GeoGebra, його можливості для підвищення пізнавальної активності учнів, вивчення матеріалу на основі діяльнісного та евристичного підходу за рахунок впровадження елементів експерименту і дослідження в навчальний процес. Розроблена методика знаходження визначеного інтегралу для розв'язування прикладних задач за допомогою додатку GeoGebra.

Ключові слова: GeoGebra, інформаційні технології, інновації, визначений інтеграл, модель, системи комп'ютерної математики, динамічне середовище.

Актуальність теми. Основне завдання сучасної освіти полягає вже не стільки в тому, щоб дати учням глибокі знання, а у тому, щоб навчити їх творчо мислити, самостійно застосовувати отримані знання та навички до розв'язування тих чи інших завдань. Саме тому для навчання слід застосовувати такі прийоми та методи, використання яких сприяло б тому, щоб учні прагнули опановувати нові знання, отримувати навички самостійної роботи та творчого мислення.

Можливості сучасних інформаційних технологій допомагають докорінно змінити освітній процес, у якому учень від «споживача знань» переходить до ролі активного дослідника – «відкривача знань». Одним із таких засобів є додаток GeoGebra.

Мета публікації. Головною проблемою використання систем комп'ютерної математики (СКМ) в освітній практиці вчителя математики є недостатній рівень розробленості методик, які орієнтовані на використання СКМ у навчальному процесі, підготовка дидактичного забезпечення. Тому метою даної публікації є розробка методики знаходження та вивчення поняття визначеного інтеграла за допомогою програмного середовища GeoGebra.

Виклад основного матеріалу дослідження. GeoGebra – це динамічне математичне програмне забезпечення для всіх рівнів освіти, яке об'єднує геометрію, алгебру, електронні таблиці, графіки, статистику та обчислення в одне ціле.

GeoGebra – це спільнота мільйонів користувачів майже в кожній країні. Вона стала провідним постачальником програмного забезпечення для динамічної математики, що підтримує наукову, технологічну, інженерну та математичну (STEM) освіту та інновації у викладанні та навчанні у всьому світі.

Можливості програми GeoGebra дозволяють ефективно використовувати її у процесі вивчення математики з різною метою – за її допомогою можна швидко створити якісні зображення математичних об'єктів (графіки функцій, графіки рівнянь, геометричні фігури,

формули, діаграми, тощо), причому їх можна зберегти у файлах для подальшої демонстрації чи використання в мультимедійних презентаціях чи «традиційних» дидактичних матеріалах (картки завдань, плакати).

Динамічні й графічні можливості програми GeoGebra надають можливість проводити аналіз та спрощувати розв'язання геометричних та алгебраїчних задач за допомогою створення динамічної моделі досліджуваного об'єкта. Цим самим спонукаючи до дослідження задач, розвитку просторової уяви, логічного мислення учнів, а також вміння прогнозувати результати дослідження. А це є основою для того, щоб заняття з математики стали більш змістовними й ефективними.

Методичними особливостями програми GeoGebra є можливість використання програмного засобу як у школі, так і вдома при різних формах проведення занять і при різній комп'ютерній оснащеності навчального класу; надання можливості швидше і ефективніше опанувати математичні знання та навички, підвищити запам'ятовуваність матеріалу; можливість вивчення математики на основі діяльнісного та евристичного підходу за рахунок впровадження елементів експерименту і дослідження в навчальний процес; підвищення ступеня мотивації студентів, забезпечення можливості постановки творчих завдань та організації проєктної роботи; також можливість показати, як сучасні технології ефективно застосовуються для моделювання та візуалізації математичних понять.

За допомогою програмного середовища Geogebra можна знаходити визначений інтеграл. Інтеграл має велике практичне значення, він застосовується для розв'язання різноманітних завдань, які виникають в нашому житті, наприклад:

Застосування визначених інтегралів до обчислення фізичних величин	
Фізична величина	Формула для обчислення
1. S – пройдений тілом шлях, $v(t)$ – швидкість, $t \in [t_1; t_2]$	$S = \int_{t_1}^{t_2} v(t) dt$ (1)
2. m – маса тонкого стрижня; $\rho(x)$ – лінійна густина, $x \in [x_1; x_2]$	$m = \int_{x_1}^{x_2} \rho(x) dx$ (2)
3. q – кількість електрики, $I(t)$ – сила струму, $t \in [t_1; t_2]$	$q = \int_{t_1}^{t_2} I(t) dt$ (3)
4. A – робота, $F(x)$ – змінна сила, $x \in [x_1; x_2]$	$A = \int_{x_1}^{x_2} F(x) dx$ (4)
5. Q – кількість теплоти, $C(t)$ – теплоємність, $t \in [t_1; t_2]$	$Q = \int_{t_1}^{t_2} C(t) dt$ (5)

Програма GeoGebra складається з таких додатків: Графічний калькулятор, GeoGebra Класична, Геометрія, 3D Калькулятор та ін. Для обчислення інтегралів найкраще підходить додаток GeoGebra Класична.

Використовуючи повзунки, студенти можуть краще зрозуміти поняття інтеграла, а також поекспериментувати з кресленням, змінюючи кількість проміжків, на які розбивається криволінійна трапеція, і межі інтегрування. Такі експерименти також сприятимуть кращому розумінню і засвоєнню поняття інтегралу, розвитку просторової уяви та мислення.

Визначені інтеграли використовують для знаходження різних фізичних величин, наприклад при розв'язуванні таких задач:

Задача 1. Снаряд після пострілу з гармати летить зі швидкістю $v = (2,5 + 0,2 t)$ м/с. Яку відстань пролетить снаряд за 10 с руху?

Задача 2. Протягом 7 с величина струму в провіднику змінювалась за законом $I(t) = 3t^2 + 2t$ (А). Знайдіть кількість електрики, що пройшла через провідник за цей час.

Задача 3. Обчисліть масу стержня завдовжки 35 см, якщо його лінійна густина змінюється за законом $\rho(l) = (4l + 3)$ кг/м³.

Висновки. Беручи до уваги те, що навчання математики базується на створенні образів математичних об'єктів й оперування ними, спеціалізоване динамічне середовище GeoGebra акцентує увагу на таких можливостях цього середовища як наочність, моделювання, динаміка, використання яких приносить інновації в традиційну методику викладання математики.

Програма дозволяє виконувати креслення будь-якого ступеня складності, створювати візуальне уявлення навчального матеріалу, роблячи його цікавим, більш інформативним, зрозумілим. Допомагає організовувати самостійну дослідницьку роботу учнів, підвищує різноманітність форм роботи, особливо під час дистанційного навчання, значно збільшує частку активної творчої роботи в їх навчальній діяльності, підвищує інтерес до вивчення математики та дослідницької діяльності за рахунок використання інтерактивності побудов та досліджень. Але інформаційно-комп'ютерні технології не повинні замінювати викладача, а допомагати йому, доповнювати матеріал цікавою інформацією.

Список використаних джерел:

1. Відео «Geogebra (інструкція до користування)»: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1Fdbzu9wSdc>
2. Відео «Побудови у мобільних додатках GeoGebra. Інтеграл»: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VOWdr8RdcDM>
3. Методика вивчення теми «Інтеграл та його застосування» з використанням ІКТ (профільний рівень): URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/002vpu-d73e.docx.html>
4. Насадик М.Я. Використання динамічної моделі GeoGebra на уроках математики: методична розробка. Тлумач, 2022. 23 с.
5. Смержевський Л.О., Атаманчук П.С., Кух А.М. Задачі з алгебри і початків аналізу: 1001 задача прикладного змісту: 10-11 кл. Київ: А.С.К., 1999. 153 с.

Отримано: 17.03.2025

Віктор СОРИЧ

кандидат фізико-математичних наук, доцент,

доцент кафедри математики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6239-2391>**Ніна СОРИЧ**

кандидат фізико-математичних наук, доцент

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3404-0372>

НАЙКРАЩЕ НАБЛИЖЕННЯ В СЕРЕДНЬОМУ ЛІНІЙНОЇ КОМБІНАЦІЇ ЯДЕР БЕРНУЛЛІ

Досліджено питання залежності найкращого наближення в інтегральній метриці лінійної комбінації двох непарних ядер Бернуллі тригонометричними многочленами першого порядку від параметра α , що формує цю лінійну комбінацію.

Ключові слова: ядра Бернуллі, лінійні комбінації, найкраще наближення, умови Нада.

Актуальність теми. Нехай $f(x)$ – сумовна 2π –періодична функція,

$T_{n-1}(x) = \sum_{k=0}^{n-1} (a_k \cos kx + b_k \sin kx)$ – тригонометричний многочлен порядку $n-1$. Величину

$$E_n(f)_X = \inf_{T_{n-1}} \|f(x) - T_{n-1}(x)\|_X \quad (1)$$

називають найкращим наближення функції $f(x)$ тригонометричними поліномами порядку $n-1$ в метричному просторі X (якщо $X = C$, то маємо рівномірне наближення, якщо $X = L$, то в середньому (див., наприклад, [1, с. 232])).

Многочлен $T_{n-1}^*(x)$, на якому реалізується інфімум (1), називають многочленом найкращого наближення функції $f(x)$ в просторі X ; в просторі L він характеризується твердженням (див., наприклад, [1, с. 237]).

Теорема 1. Для того, щоб тригонометричний многочлен $T_{n-1}^*(x)$ забезпечував найкраще наближення $E_n(f)_L = \|f(x) - T_{n-1}^*(x)\|_L$ досить, а у випадку, коли $\text{mes} \{t : f(t) = T_{n-1}^*(t)\} = 0$, і необхідно виконання співвідношення

$$\int_{-\pi}^{\pi} T_{n-1}(x) \cdot \text{sign} [f(x) - T_{n-1}^*(x)] dx = 0, \quad (2)$$

який би не був тригонометричний многочлен $T_{n-1}(t)$ степеня $n-1$.

Якщо функція $f(x)$ має похідну порядку r , то, як відомо, вона може бути подана в наступному вигляді

$$f(x) = \frac{a_0}{2} + \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} \varphi(x-t) B_r(t) dt, \quad \text{де} \quad \varphi(\cdot) = f^{(r)}(\cdot), \quad \text{а}$$

$$B_r(t) = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{\cos(kt + r\pi/2)}{k^r}, \quad \text{при цьому кажуть, що функція } f(x) \text{ подана у вигляді згортки } \varphi(\cdot)$$

із ядром $B_r(t)$ (позначають $f = \frac{a_0}{2} + \varphi * B_r$), яке ще називають ядром Бернуллі порядку r .

Множину згорток елементів одиничної кулі простору 2π –періодичних суттєво обмежених,

ортогональних константі ($\varphi \in U_\infty^0$) із ядром $B_r(t)$ позначають W^r , а величину $E_n(W^r)_C = \sup_{f \in W^r} E_n(f)_C$ називають найкращим наближення класу W^r тригонометричними поліномами порядку $n-1$ в просторі C . Потрібно для кожного натурального n обчислити $E_n(W^r)_C$. Ця задача, успішно розв'язана в 30-х роках минулого століття Фаваром, Ахієзером та Крейном, дала поштовх для цілого напрямку в теорії наближення – найкраще наближення класів функцій в різних метриках.

Нехай $K(t)$ – сумовна 2π -періодична функція і

$$E_n(U_\infty^0 * K)_C = \sup_{\varphi \in U_\infty^0} E_n(f)_C. \quad (3)$$

Для дослідження величин (3) на множинах функцій, які можна записувати згортками, розроблений ряд загальних прийомів. Так, усі відомі до цього часу точні значення величин найкращих наближень функцій заданих на класах згорток були отримані для класів, породжених ядрами, що задовольняють умову Нікольського A_n^* або навіть більш жорстку, ніж A_n^* , умову Надея N_n^* ([3, с. 209]). Відомо, (див., наприклад, [2, с. 76]), що коли ядро $K(t)$ задовольняє умову A_n^* , то $E_n(U_\infty^0 * K) = \frac{1}{\pi} E_n(K)_L$, тому важливим при відшукуванні найкращих наближень класів згорток в рівномірній метриці вміти шукати найкращі наближення ядер цих згорток в інтегральній метриці.

Означення 1. Говорять, що сумовна 2π -періодична функція $K(t)$, яка тотожно не дорівнює нулю, задовольняє умову N_n^* , $n \in \mathbb{N}$, ($K \in N_n^*$), якщо існують тригонометричний многочлен $T_{n-1}^*(\cdot)$ степеня $n-1$ і точка $\xi = \xi_n \in \left[0, \frac{\pi}{n}\right]$ такі, що різниця $K(t) - T_{n-1}^*(t)$ змінює знак на $[0, 2\pi]$ у точках $t_k = \xi + \frac{k\pi}{n}$, $k = 0, 1, \dots, 2n-1$, і тільки в них.

Мета. У даному повідомленні розглядаються ядра, які є лінійною комбінацією ядер Бернуллі, а саме вигляду $K(t, \alpha) = B_1(t) - \alpha B_3(t)$, $\alpha > 0$. Зауважимо, що випадок $\alpha \leq 0$ вже досліджено давно для $\forall n \in \mathbb{N}$. Оскільки функція $K(t, \alpha)$ непарна, то і тригонометричні многочлени будемо розглядати непарні. Також розглядаються малі значення степеня $n = 2$. Для різниці $\Delta_2(t) = B_1(t) - \alpha B_3(t) - b \sin t$ знайдено межі зміни параметра α , при яких виконуються умови N_n^* , нововведені умови $N_{n,1}^*$, а також знайдено випадки нерівномірної інтерполяції. Зауважимо, що вперше авторами звернено увагу на існування лінійних комбінацій ядер Бернуллі, для яких не виконується умова Надея N_n^* в статті [4, с. 98].

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо (див., наприклад, [5]), що лінійна комбінація першого та третього ядер Бернуллі є алгебраїчним многочленом третього степеня

$$K(t, \alpha) = \sum_{k=1}^{\infty} \frac{\sin kt}{k} - \alpha \sum_{k=1}^{\infty} \frac{\sin kt}{k^3} = \frac{\pi - t}{2} - \frac{\alpha t}{12} (t^2 - 3\pi t + 2\pi^2), \quad t \in (0, 2\pi) \quad (4)$$

Прийmemo за $\Delta_2(t, \alpha)$ різницю $\Delta_2(t, \alpha) = K(t, \alpha) - b \sin t$ і будемо досліджувати величину

$$E_2(K(t, \alpha))_L = \inf_b \int_{-\pi}^{\pi} |\Delta_2(t, \alpha)| dt = 2 \inf_b \int_0^{\pi} |\Delta_2(t, \alpha)| dt. \quad (5)$$

Можемо переконатися у справедливості таких тверджень.

Лема 1. При будь яких $\alpha \in \mathbb{R}$ функція $\Delta_2(t, \alpha)$ на $(0; \pi]$ має не більше трьох нулів.

Лема 2. Якщо

$$\Delta_2\left(\frac{\pi}{2}\right) = 0, \Delta'_2\left(\frac{\pi}{2}\right) < 0, \Delta'_2(\pi) > 0, \quad (6)$$

то $\text{sign } \Delta_2(t, \alpha) = \text{sign } \sin 2t$.

Із системи (6) випливає, що $\alpha \in \left(0, \frac{24(\pi-2)}{\pi^2(3\pi-8)}\right)$, $b = \frac{\pi}{4} - \frac{\alpha\pi^3}{32}$.

Якщо ж $\Delta_2\left(\frac{\pi}{2}\right) = 0, \Delta'_2(\pi) = 0, \Delta''_2(\pi) = 0, \Delta'''_2(\pi) \neq 0$, то $\alpha = \frac{24(\pi-2)}{\pi^2(3\pi-8)}, b = \frac{\pi}{4} - \frac{\alpha\pi^3}{32}$,

$\text{sign } \Delta_2(t, \alpha) = \text{sign } \sin 2t$. Отже, має місце

Теорема 2. Якщо $\alpha \in \left(0, \frac{24(\pi-2)}{\pi^2(3\pi-8)}\right)$, то $E_2(K(t, \alpha))_L = 2 \int_0^{\pi} K(t, \alpha) \text{sign } \sin 2t dt = \frac{\pi^2}{4} \left(1 - \frac{\alpha\pi^2}{48}\right)$.

Наслідок 1. При $\alpha \in \left(0, \frac{24(\pi-2)}{\pi^2(3\pi-8)}\right)$ ядро $K(t, \alpha)$ задовольняє умову N_2^* .

Як випливає із означення 1, многочлен найкращого наближення ядра в інтегральній метриці інтерполює ядро в рівномірно розташованих на періоді точках. В теоремі 2 маємо три такі точки: $\frac{\pi}{2}, \pi, \frac{3\pi}{2}$; ще можливий рівномірний варіант точок інтерполяції $\frac{k\pi}{3}$, $k = \overline{1, 5}$, але ми цей випадок одержимо пізніше в цій роботі. А тепер розглянемо інший (новий) підхід знаходження многочлена найкращого наближення $T_1^*(t) = b^* \sin t$. Для того, щоб для непарної функції $\Delta_2(t, \alpha)$ виконувалась умова (2), досить, щоб існували на проміжку $(0, \pi)$ точки $0 < t_1 < \frac{\pi}{2} < t_2 < \pi$, для яких виконуються рівності

$$\left\{ \begin{array}{l} K(t_1, \alpha) = b^* \sin t_1, \\ K(t_2, \alpha) = b^* \sin t_2, \\ \int_{t_1}^{t_2} \sin t dt = \cos t_2 - \cos t_1 = 1. \end{array} \right. \quad (7)$$

Нехай $t_1 = \frac{\pi}{3}$, тоді $t_2 = \frac{2\pi}{3}$, а $\alpha = \frac{27}{\pi^2}, b^* = -\frac{\pi}{\sqrt{3}}$. Таким чином, $\Delta_2\left(\frac{k\pi}{3}, \frac{27}{\pi^2}\right) = 0$,

$k = \overline{1, 5}$. Це випадок рівномірної на періоді інтерполяції функції $K(t, \alpha)$ з максимальною кількістю її точок – п'ять і він єдиний, тому $\text{sign } \Delta_2\left(t, \frac{27}{\pi^2}\right) = \text{sign } \sin 3t$.

Означення 2. Говорять, що сумовна 2π -періодична функція $K(t)$, яка тотожно не дорівнює нулю, задовольняє умову $N_{n,p}^*$, $n, p \in \mathbb{N}$, ($K \in N_{n,p}^*$), якщо існують тригонометричний многочлен T_{n-1}^* степеня $n-1$ і точка $\xi = \xi_n \in \left[0, \frac{\pi}{n+p}\right]$ такі, що різниця $K(t) - T_{n-1}^*(t)$ змінює знак на $[0, 2\pi]$ у точках $t_k = \xi + \frac{k\pi}{n+p}$, $k = 0, 1, \dots, 2n+2p-1$, і тільки в них.

$$\text{Отже, ядро } K\left(t, \frac{27}{\pi^2}\right) \in N_{2,1}^*, \text{ а } E_2\left(K\left(t, \frac{27}{\pi^2}\right)\right)_L = 2 \int_0^\pi K\left(t, \frac{27}{\pi^2}\right) \cdot \text{sign} \sin 3t dt = \frac{29\pi^2}{72}.$$

Наведемо приклад нерівномірної інтерполяції ядра $K(t, \alpha)$ многочленом $b^* \sin t$, який забезпечує його найкраще наближення. З умови існування точок t_1, t_2 , які задовольняють (7) находимо обмеження на параметр α : $\alpha > \frac{24(\pi-2)}{\pi^2(3\pi-8)}$. Нехай t_1 – довільний кут із проміжку

$\left(0, \frac{\pi}{2}\right)$, тоді $t_2 = \arccos(\cos t_1 - 1) \in \left(\frac{\pi}{2}, \pi\right)$, а коефіцієнт α^* є розв'язком рівняння $K(t_2, \alpha) \sin t_1 = K(t_1, \alpha) \sin t_2$ (b^* задовольняє рівняння системи (7)):

$$\alpha = \frac{B_1(t_2) \sin t_1 - B_1(t_1) \sin t_2}{B_3(t_2) \sin t_1 - B_3(t_1) \sin t_2}. \text{ Тоді } \text{sign} \Delta_2(t, \alpha) \perp \sin t.$$

$$\text{Приклад. Якщо } t_1 = \frac{\pi}{4}, \text{ то } t_2 = \arccos\left(\frac{\sqrt{2}}{2} - 1\right), \alpha = \frac{\frac{\sqrt{2}}{2} B_1(t_2) - \frac{3\pi}{8} \sin t_2}{\frac{\sqrt{2}}{2} B_3(t_2) - \frac{7\pi^3}{256} \sin t_2}.$$

$$\text{При цьому } E_2(K(t, \alpha))_L = 2 \int_0^\pi |K(t, \alpha) - b^* \sin t| dt = 2 \left(\int_0^{t_1} + \int_{t_2}^{t_1} + \int_{t_2}^\pi \right) K(t, \alpha) dt.$$

Висновки. Якщо $\alpha \in \left(0; \frac{24(\pi-2)}{\pi^2(3\pi-8)}\right]$, то $K(t, \alpha) \in N_2^*$; якщо $\alpha = \frac{27}{\pi^2}$, то $K(t, \alpha) \in N_{2,1}^*$, в

інших випадках при $\alpha > 0$ многочлен найкращого наближення інтерполює ядро в нерівномірно розташованих на періоді точках, які задовольняють систему (7).

Цікаво було б дослідити підняті у роботі питання для випадку вищих порядків для тригонометричного многочлена. Зрозуміло, що для різниці двох непарних ядер Бернуллі інших порядків будуть мати аналоги тверджень для різниці першого та третього ядер Бернуллі.

Список використаних джерел:

1. Сориц В.А., Сориц Н.М. Нові апроксимаційні ефекти ядер Вейля-Надя. *Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Фізико-математичні науки*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. 2021. Вип. 22. С. 97-109.

Отримано: 17.03.2025

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІЧНИХ СИСТЕМ НА ОСНОВІ ІНТЕГРАЛЬНИХ РІВНЯНЬ

Описано різні види інтегральних динамічних моделей, а також їх застосовність до різних класів прикладних задач. Розглядаються властивості інтегральних динамічних моделей (універсальність, обернення, взаємність, збіжність). Приділена увага особливості застосування інтегральних динамічних моделей.

Ключові слова: інтегральні рівняння, інтегральні оператори, математичні моделі, властивості інтегральних моделей

Актуальність теми. Зростання складності та розширення кола сучасних задач аналізу та задач проектування динамічних систем суттєво впливають на розвиток методів математичного та комп'ютерного моделювання. Поряд з класичними задачами аналізу в практику дослідження динамічних систем увійшло багато задач математичної фізики, задач опису об'єктів без попереднього знання законів їх функціонування (задачі біології, хімії, екології, економіки та ін.), задач, обернених задачам аналізу – ідентифікація, синтез керування, діагностика систем [2]. У цих умовах можливості диференціальних рівнянь виявилися недостатніми, що насамперед відноситься до задач моделювання нестационарних систем, управління системами з розподіленими параметрами [4], відновлення сигналів і т. д. Трактування властивостей динамічних об'єктів на основі поняття післядії, розвиток структурного методу досліджень в цілому привели до практичного використання інтегральних операторів. В результаті тепер інтегральні рівняння стали широко застосовуватися для розв'язування багатьох задач моделювання динамічних об'єктів і систем.

Мета дослідження полягає у визначенні сфер застосування різних типів інтегральних рівнянь чи операторів, а також опис властивостей інтегральних динамічних моделей, які є корисними при їх числовій реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основні види інтегральних динамічних моделей. Невід'ємною складовою інтегрального рівняння є перетворення (інтегральний оператор), що зв'язує функції $\varphi(x)$ і $\psi(x)$ [3]:

$$A\varphi(x) \equiv \int_V K(x, s)\varphi(s)ds = \psi(x), \quad (1)$$

де $K(x, s)$ – ядро, V – область інтегрування, x і s – незалежні змінні.

Оператор Вольтерри отримуємо з (1), якщо інтеграл має змінну верхню межу:

$$A_A\varphi(x) \equiv \int_a^x K(x, s)\varphi(s)ds = \psi(x), \quad x \leq s. \quad (2)$$

Задачі аналізу скалярних об'єктів описуються або лінійним одновимірним рівнянням Вольтерри другого роду

$$y(x) - \int_a^x K(x, s)y(s)ds = f(x), \quad x, s \in [a, b], \quad (3)$$

де $y(x)$ – шукана функція, $K(x, s)$ і $f(x)$ – задані, або, в загальному (нелінійному) випадку, нелінійним рівнянням Вольтерри-Урисона II роду

$$y(x) - \int_a^x K[x, s, y(s)] ds = f(x), \quad x \in [a, b]. \quad (4)$$

В частковому випадку рівняння (4) є рівнянням Вольтерри-Гаммерштейна

$$y(x) - \int_a^x K(x, s) F[s, y(s)] ds = f(x), \quad x \in [a, b]. \quad (5)$$

При розв'язуванні задач визначення сигналу на вході динамічного об'єкта застосовуються відповідні рівняння I роду

$$\int_a^x K(x, s) y(s) ds = f(x), \quad (6)$$

$$\int_a^x K(x, s) F[s, y(s)] ds = f(x), \quad (7)$$

$$\int_a^x K[x, s, y(s)] ds = f(x). \quad (8)$$

Задачі знаходження розв'язків рівнянь (6) – (8) є некоректними.

Для аналізу багатозв'язних динамічних систем використовуються моделі у вигляді систем інтегральних рівнянь

$$g_i(x) y_i(x) - \sum_{j=1}^n \int_{\Omega_j} K_{ij}(x, s) y_j(s) ds = f_i(x), \quad x \in Q, \quad i = \overline{1, n}, \quad (9)$$

де $K_{ij}(x, s)$ – ядра $f_i(x)$ – праві частини, $y_i(s)$ – шукані функції ($K(x, s)$, $f(x)$, $g(x)$, Q – задані.)

Для моделювання нестационарних динамічних об'єктів використовується рівняння Вольтерри третього роду

$$A_0(t) y(t) + \int_0^t k(t, \tau) y(\tau) d\tau = F(t), \quad (10)$$

ядро і права частина якого можуть бути виражені через змінні параметри і праву частину еквівалентної диференціальної моделі.

Застосування інтегральних моделей, наприклад, моделей виду

$$a_1(t) y(t) + \int_{G_1(t)} K_1(t, \tau) y(\tau) d\tau + L_1(t) = a_2(t) f(t) + \int_{G_2(t)} K_2(t, \tau) y(\tau) d\tau + L_2(t)$$

дозволило отримати завадостійкий та ефективний у обчислювальному відношенні метод ідентифікації динамічних об'єктів, заснований на виконанні прямих алгоритмів обчислення інтегралів.

Досить складні прямі та обернені задачі (аналізу, ідентифікації та відновлення) для нелінійних об'єктів було вирішено з використанням частинної суми інтегро-степеневого ряду Вольтерри [1].

Властивості інтегральних динамічних моделей. Розглянемо модель

$$H^* u \equiv u(t) + \int_{t_0}^t H(t, s) u(s) ds = \varphi(t), \quad \varphi(t) = \int_{t_0}^t G(t, s) f(s) ds. \quad (11)$$

Ця модель володіє такими корисними властивостями.

Властивість універсальності: інтегральне рівняння з довільним ядром не можна звести до диференціальних рівнянь шляхом еквівалентних перетворень; зворотний перехід можливий завжди.

Властивість обернення: при деяких, не надто жорстких, обмеженнях на ядро оператор H^* має обернений оператор

$$R^*[\varphi] \equiv \varphi(t) + \int_{t_0}^t R(t, s) \varphi(s) ds = u(t). \quad (12)$$

Властивість взаємності: має місце симетрія перетворюючих властивостей, що впливає із співвідношень

$$R(t, s) + \int_s^t H(t, \xi) R(\xi, s) ds = -H(t, s), \quad (13)$$

$$H(t, s) + \int_s^t R(t, \xi) H(\xi, s) ds = -R(t, s). \quad (14)$$

Властивість збіжності: резольвента рівняння завжди може бути представлена у вигляді збіжного ряду ітерованих ядер $H_k(t, s)$:

$$R(t, s) = \sum_{k=1}^{\infty} H_k(t, s) H_k(t, s) = \int_s^t H(t, \xi) H_{k-1}(\xi, s) ds, \quad (15)$$

тобто має місце границя $\lim_{k \rightarrow \infty} H_k(t, s) = 0$; дана властивість лежить в основі наближених методів аналізу, апроксимації операторів та характеристик систем.

Особливості застосування інтегральних динамічних моделей.

1. Інтегральні рівняння одного і того ж виду є єдиною формою опису стаціонарних та нестаціонарних систем, систем з розподіленими параметрами та із запізненням, розрізняючись лише видом ядра.

2. Інтегральні рівняння містять у собі повну математичну постановку задачі, яку вони описують. Прикладом є еквівалентна інтегральна форма задачі Коші:

$$u(x) = u_0 + \int_0^t f(t, u(s)) ds \Leftrightarrow \frac{du(t)}{dt} = f(t, u), u(t_0) = u_0. \quad (16)$$

3. Структура математичної моделі при узагальненні та обґрунтуванні постановок одновимірних задач на багатовимірні задачі зберігається. Наприклад, багатовимірним аналогом скалярного рівняння є рівняння.

$$U(X) + \int_Q K[X, s, U(s)] ds = \psi(X), \quad X = (x_1, x_2, \dots, x_k) \in Q(X). \quad (17)$$

4. При розв'язанні широкого кола задач чисельного моделювання динамічних систем вдається реалізувати такі переваги інтегральної постановки: згладжувальні властивості інте-

гральних операторів; забезпечення та прискорення збіжності ітераційних методів; висока завадостійкість прямих методів.

Висновки. Отже, область застосування інтегральних рівнянь винятково широка, вона включає в себе як задачі дослідження полів і середовищ, так і задачі дослідження систем, тобто ті області, які раніше традиційно розподілялися між диференціальними рівняннями з частинними похідними і звичайними диференціальними рівняннями. Мало того, ця область включає задачі, які не описуються будь-якими іншими видами рівнянь. Це, звичайно, не означає, що необхідність інших форм математичного та комп'ютерного моделювання відпадає, а лише вказує на існування певного кола задач, застосування до яких інтегральних рівнянь може виявитися і виявляється ефективним.

Список використаних джерел:

1. Fedorchuk, V., Ivaniuk, V., Ponedilok, V. The Method of Decoding Signals of Temperature Sensors of Communication Network Equipment Based on the Use of Nonlinear Volterra Integral Models. 2022 *IEEE 4th International Conference on Advanced Trends in Information Theory*, ATIT 2022 – Proceedings, 2022, pp. 19–22.
2. Верлань А.Ф., Верлань А.А., Ключка К.М., Федорчук В.А. Інтегральні динамічні моделі електричних кіл: монографія. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 172 с.
3. Верлань А.Ф., Сізіков В.С. Інтегральні рівняння: методи, алгоритми, програми: довідковий посібник. Київ: Наукова думка, 1986. 544 с.
4. Верлань А.Ф., Федорчук В.А. Моделі динаміки електромеханічних систем: монографія. Київ: Наук. думка, 2013. 222 с.

Отримано: 17.03.2025

Оксана ЧОРНА

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри фізики

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9235-189X>

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАВДАНЬ У КОНТЕКСТІ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

У статті розкрито роль самостійної роботи у підготовці здобувача вищої освіти, Заохочення здобувачів вищої освіти до наукових досліджень, оволодіння ними навичками наукової діяльності розглядається як важлива умова якісної професійної підготовки майбутніх фахівців. Виконання індивідуальних дослідницьких завдань під час самостійної роботи формує у майбутнього фахівця відповідальність, навички аналізу та синтезу інформації, сприяє розвитку критичного мислення і здатності до самостійного прийняття рішень.

Ключові слова: самостійна робота, здобувач вищої освіти, дослідницькі завдання, діяльність, освітній процес.

Формування готовності здобувачів вищої освіти до виконання індивідуальних дослідницьких завдань є важливим аспектом освітнього процесу закладу вищої освіти. Як відомо, дослідницькі завдання мають місце в усіх формах освітнього процесу: в лекційних курсах, на

семінарських, практичних і лабораторних заняттях, при написанні та оформленні рефератів, есе, курсових і кваліфікаційних робіт [4]. Заохочення здобувачів вищої освіти до наукових досліджень, оволодіння ними навичками наукової діяльності розглядається як важлива умова якісної професійної підготовки майбутніх фахівців. Адже важко уявити сучасного фахівця без постійного професійного зростання, без намагання вдосконалювати професійне зростання, без спроби реалізувати власний творчий потенціал. А запорукою всього цього і може стати сформоване за роки навчання в закладі вищої освіти уміння ставити перед собою завдання, для вирішення яких потрібний науковий пошук. Таким чином, кожний випускник ЗВО повинен знати найзагальніші положення щодо організації, постановки та проведення дослідницької діяльності. Зокрема, достатньо завдань з'явилося і в педагогічних дослідженнях. Сьогодні реалізація реформи НУШ набуває своїх обертів у практичному втіленні, перед освітянами та науковцями стоять завдання постійного науково-педагогічного супроводу цієї реформи. Тому завданням педагогічних досліджень є виокремлення концептуальних засад НУШ, витоки яких лежать в ідеях, концепціях, підходах та практичній діяльності видатних українських учених та педагогів, проведення паралелей з сучасною практикою Нової української школи [2].

Підвищення ефективності науково-дослідницьких завдань у закладі вищої освіти, залучення до їхнього виконання здобувачів вищої освіти підвищують якість підготовки фахівців. У результаті підготовки до науково-дослідницької діяльності здобувачі вищої освіти – майбутні фахівці проявлятимуть здатність займатися самоосвітою, цілеспрямовано здійснювати власну пошукову діяльність, наукову роботу, ефективно розв'язувати науково-дослідні завдання на наступному рівні здобуття вищої освіти та в подальшій професійній діяльності.

Самостійна робота здобувача вищої освіти є одним з основних способів оволодіння навчальним матеріалом, формування та розвитку відповідних загальних, фахових компетентностей у час, вільний від обов'язкових навчальних занять, під керівництвом науково-педагогічного працівника, але без його безпосередньої участі. Самостійна робота студента охоплює такі ключові аспекти: оволодіння знаннями та вміння аналізувати інформацію; формування інтересу до наукових досліджень; розвиток навичок роботи з джерелами, формулювання гіпотез та висновків; здатність до самостійного оцінювання власної діяльності та її вдосконалення [3].

Метою самостійної роботи здобувача вищої освіти є формування здатності: опановувати теоретичні і практичні знання, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій; організовувати освітню діяльність відповідно до актуальних потреб професійного становлення, розвиваючи професійні вміння та реалізуючи дослідницькі інтереси; бути активним учасником освітнього процесу, суб'єктом власного професійного становлення, навчатися за індивідуальною освітньою траєкторією; самостійно підвищувати рівень професійної компетентності (навчання впродовж життя).

Розвиток дослідницької компетентності у закладі вищої освіти відбувається через: виконання індивідуальних дослідницьких завдань; написання курсових і кваліфікаційних робіт; участь у наукових гуртках, конференціях, семінарах; використання проєктного методу та проблемного навчання; роботу з науковими джерелами та літературою.

Ключова роль у підтримці індивідуальної дослідницької роботи здобувача вищої освіти належить викладачеві, який спрямовує його самостійну роботу шляхом: надання методичних рекомендацій, стимулювання інтересу до досліджень, консультативної підтримки, організації індивідуальної та групової роботи [2].

Використання інформаційних технологій у самостійній роботі теж відіграють особливу роль під час виконання студентами індивідуальних дослідницьких завдань. Сучасні технології надають широкі можливості для організації самостійної роботи студентів: використання електронних бібліотек, баз даних та програмного забезпечення для аналізу інформації дозволяє підвищити якість виконання дослідницьких завдань.

Самостійна робота здобувача вищої освіти та виконання дослідницьких завдань є важливими складовими його професійної підготовки. Цей процес сприяє розвитку критичного мислення, відповідальності та здатності до самостійного прийняття рішень. Викладачі, застосовуючи сучасні методи навчання, можуть ефективно підтримувати студентів у їхніх дослідницьких ініціативах, що сприятиме підвищенню якості освіти та конкурентоспроможності випускників.

Список використаних джерел:

1. Основи наукових досліджень: практичний курс: навчально-методичний посібник [Електронний ресурс] / [автори-укладачі: Т.П. Поведа, О.Г. Чорна]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 98 с.
2. Основи наукових досліджень: теоретичний курс: навчальний посібник [електронний ресурс]. [автори-укладачі: Т.П. Поведа, О.Г. Чорна]. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2024. 160 с.
3. Положення про організацію самостійної роботи здобувачів вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, затверджено вченою радою К-ПНУ 28.05.2020 р. (протокол № 3). Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка: К-ПНУ, 2020. С. 13.
4. Чорна О.Г., Рачковський О.М. Формування готовності здобувачів вищої освіти до науково-дослідної діяльності. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна* / [редкол.: С.В. Оптасюк (голова, наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. Випуск 27. С. 171-174.

Отримано: 17.03.2025

Віктор ЩИРБА

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри комп'ютерних наук
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2520-5825>

КЛЮЧОВІ МОМЕНТИ В ФОРМУВАННІ БАЛІСТИЧНОЇ ТРАЄКТОРІЇ

Дана робота присвячена дослідженню задачі формування траєкторії безпілотного літального апарату, акцентуючи увагу на питанні дослідження сил, які визначають динаміку руху, та розглядаючи рівнодіючу силу. Виходячи з того, що рівняння руху залежать від конструкційних особливостей та призначення літальних апаратів, а їх арсенал досить різномісний і багатогранний, в основу покладено тактико-технічні характеристики оперативно-тактичних ракетних комплексів.

Ключові слова: балістична траєкторія, пасивна ділянка траєкторії.

Актуальність теми. В умовах війни ми постійно усвідомлюємо, яку смертельну небезпеку для населення нашої країни несе застосування ворогом такого смертоносного озбро-

ення як балістичні ракети. Військові експерти зазначають, що складність збиття балістичних ракет, траєкторія яких прораховується радіолокаційними станціями пояснюється тим, що вони підіймаються доволі високо та мають велику швидкість. Це, звичайно, ускладнює задачу виявлення, встановлення координат балістичної ракети та її знищення.

Мета публікації. Прогнозування планів дій повітряного противника є досить важливим завданням органів військового управління, яке вирішується під час оцінки обстановки і визначення вихідних даних з метою прийняття рішення та планування дій протиповітряної оборони. Виникає потреба на основі аналізу ключових елементів траєкторії балістичної ракети оперативно визначати місця старту та цілі її польоту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Балістична траєкторія – це траєкторія руху літального апарату при відсутності сили тяги двигуна, сил керування і аеродинамічної підйімальної сили. Іншими словами це траєкторія вільного руху. В фізиці задача визначення балістичної траєкторії відома як рух тіла кинутого під кутом до горизонту.

Для балістичних ракет, на відміну від інших видів літальних апаратів, траєкторія поділяється на два етапи: активну і пасивну. Якраз через наявність пасивної траєкторії, коли ракета рухається при вимкненому двигуні, ці ракети відносять до класу балістичних ракет. Це відбувається на дуже великих висотах де практично відсутній опір повітря. Деякі сучасні балістичні ракети мають можливість змінювати напрямок руху при вимкненому двигуні. Такі ракети стали відносити до класу квазібалістичних.

За формою траєкторія польоту при вимкненому двигуні є кривою другого порядку – параболою з вітками направленими до низу. Ракета після вимкнення двигунів рухається по балістичній, параболічній траєкторії. Вона летить у розріджених шарах атмосфери на висоті понад 100 км. Тобто вище лінії Кармана, яка є умовною межею між атмосферою і космічним простором. Там практично відсутній опір повітря.

Злітає балістична ракета під кутом в сімдесят градусів і піднімається в розріджені шари атмосфери, де, зазвичай, ще не відразу вимикаються двигуни, а відбувається, так званий, розгін ракети (значно збільшується швидкість завдяки практично відсутності опору повітря) і вимикаються двигуни, розпочинається пасивна ділянка траєкторії.

На останньому відрізку траєкторії до цілі ракета перебуває у вертикальному вільному падінні, тому, наблизившись до землі на незначну відстань, опиняється в зоні видимості ППО але на дуже короткий проміжок часу.

Наприклад, ракета Іскандер підіймається на висоту 100-150 км, потім швидко опускається. Ці 150 км спуску ракета проходить зі швидкістю 4000 км на годину. Час реакції засобів протиповітряної оборони на появу цілі й пуск ракети становить приблизно 10 с. Варто зауважити, що це максимальний час реакції комплексу на виявлення цілі, але ще й зенітна ракета повинна долетіти до точки зустрічі та збити балістичну ракету.

До того ж існує, наприклад, й такий факт – іранські ракети мають здатність на певній ділянці траєкторії (зазвичай у верхній точці) скидати основний корпус ракети, тобто відділяти головну частину від хвостовика.

Наприклад, ракета була 9 м завдовжки і її було добре видно радіолокаційною станцією. Після скидання бойова частина ракети стає набагато коротшою і, відповідно, радіолокаційна станція тепер бачить її погано. Крім того, летіти балістична ракета починає дуже швидко внаслідок відсутності хвостовика. Знову ж таки, передня частина в неї конусна, тому відби-

вна здатність сигналів радіолокаційної станції стає дуже слабка. Основний корпус стає хвилююю ціллю.

Ось у цьому й полягає складність задачі збиття балістичних ракет.

Першочергове завдання дослідження польоту балістичної ракети полягає у визначенні траєкторії її руху за відомими стартовими даними. За вузловими часовими точками необхідно побудувати дискретну послідовність стану цієї рухомої системи і визначити ключові моменти, що істотно впливають на формування як всієї, так і особливо завершальної балістичної траєкторії.

Зрозуміло, що вирішення цього питання не можливе без побудови адекватної математичної моделі на основі рівнодіючої сили (сили тяги двигуна, сили земного тяжіння та аеродинамічної сили) та технічних параметрів балістичної ракети.

Щодо побудови математичної моделі, то математичні викладки для визначення рівнодіючої сили, які діють на ракету в кожний момент часу польоту, встановлення функціональних залежностей між ними наведені, наприклад, в [3].

Знайти числові значення тактико-технічних характеристик основних типів балістичних ракет зустрічаються в [2]. Звичайно, вони носять умовно вірні показники, бо жодна країна не виставляє у вільне користування точні дані.

Також необхідно взяти до уваги, що побудова математичної моделі є досить складним завданням, адже весь перелік сил, які діють на літальний апарат під час польоту, залежить і від конструкції ракети та мають нестабільний ймовірнісний характер.

Висновки. Побудова впорядкованої послідовності даних про стан складної системи такої, як балістична ракета дозволяє визначати ключові моменти її траєкторії і передбачати можливість досягнення намічених цілей.

Ця задача має подвійне взаємно протилежне значення. З однієї сторони, за допомогою математичного моделювання динамічних систем досліджується задача гарантування безпечного польоту для безпілотного керованого літального апарату і знищення намічених цілей. З іншого боку, завчасне визначення траєкторії польоту балістичної ракети дозволяє засобам протиповітряної оборони краще підготуватися до її знищення.

Список використаних джерел:

1. Ігдалов Й.М. та ін. Динамічне проектування ракет. Задачі динаміки ракет та їх космічних ступенів / за ред. акад. С.М. Конюхова; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2011. 274 с.
2. Корнійчук С.П. та ін. Сучасне озброєння і військова техніка Збройних Сил Російської Федерації. Довідник учасника ООС. Харків. ДІСА ПЛЮС, 2020. 1220 с.
3. Щирба Віктор. Формування траєкторії керованих літальних апаратів. *Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки.* 2024. Випуск 25. С. 139-145.

Отримано: 17.03.2025

Віталій АВІНОВ

старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5515-6323>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФУТБОЛІСТІВ

Ефективність вирішення завдань технічної підготовки гравців багато в чому залежить від правильного вибору методів і засобів навчання. На всіх етапах підготовки футболістів використовують загальноприйняті методи навчання та вдосконалення техніки рухових дій.

Ключові слова: *технічна підготовка, навчання, вправи, спортивне вдосконалення.*

Актуальність теми. Дана стаття орієнтована на підготовку фахівців, які зможуть проводити спортивне та кондиційне тренування, організовувати та проводити фізкультурно-оздоровчі та спортивні заходи.

Мета публікації – здатність проєктувати зміст уроків, позаурочних форм фізичної культури, виконуючи вимоги державного стандарту освіти та враховуючи освітні потреби і попередні результати розвитку та навчання дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. На всіх етапах багаторічної підготовки футболістів йде безперервний процес навчання техніки футболу та її вдосконалення. Під *технічною підготовкою* спортсмена розуміють навчання основам техніки рухових дій і вдосконалення обраних форм спортивної техніки (характерних для виду спорту), що забезпечують досягнення високих спортивних результатів.

Навчання і вдосконалення техніки футболу є тривалий процес. Оптимізація навчання багато в чому визначається використанням методичних принципів, природного взаємозв'язку різних технічних прийомів.

В процесі навчання технічним прийомом використовують фронтальну послідовність. На кожному етапі багаторічної підготовки вирішуються завдання, які визначаються спрямованістю навчання та вдосконалення техніки футболу.

На *етапі початкової підготовки* основним завданням є ознайомлення футболістів з різноманітністю технічних прийомів. Навчання на даному етапі починається з вивчення техніки пересувань. Далі футболісти знайомляться з основними технічними прийомами і способами їх виконання.

На *етапі спеціалізації* основним завданням є освоєння всіх технічних прийомів. В кінці цього етапу футболісти повинні отримати свої ігрові амплуа, тому вдосконалення технічних прийомів необхідно проводити індивідуально.

На *етапі спортивного вдосконалення* відбувається доведення виконання технічних прийомів до високого ступеня автоматизму. Заняття носять виражений тренувальний характер, а технічні прийоми виконуються в умовах максимально наближених до змагальних.

Процес навчання і вдосконалення різних елементів техніки футболу має специфічні особливості.

В системі спортивного тренування технічна підготовка є однією з важливих сторін, особливо в складно-координаційних видах спорту, де результат обумовлений, перш за все, рівнем володіння технікою змагальних вправ. Повною мірою це положення відноситься і до такого виду спорту як футбол.

Основними завданнями технічної підготовки футболістів є:

- 1) досконале освоєння всього різноманіття раціональної техніки;
- 2) забезпечення різнобічного володіння технікою футболу і вміння поєднувати в різній послідовності прийоми, способи і різновиди обробки м'яча;
- 3) надійне і ефективне використання технічних прийомів в складних умовах гри (при протидії гравців команди суперників).

При вивченні окремого технічного прийому виділяють наступні етапи:

- початкове навчання;
- поглиблене розучування;
- закріплення і вдосконалення техніки.

Початкове навчання. Головна мета етапу – освоєння основ техніки досліджуваного прийому.

Перші спроби виконати розучуваний технічний прийом характеризуються іррадіацією нервових процесів в корі головного мозку. Недостатньо розвинене у дітей внутрішнє гальмування призводить до неточного відтворення кінематичних і динамічних характеристик досліджуваної дії, нестійкості його ритму, появи зайвих додаткових рухів. У міру формування рухової навички у дітей створюється цілісне рухове уявлення про технічний прийом в цілому і про його основні елементи.

Початкове вивчення прийому починається з ознайомлення за допомогою розповіді, показу і практичного випробування розучуваної дії.

В розповіді дається точний опис прийому, повідомляються знання про його значення і місце в умовах гри, пояснюються основи техніки виконання. Оскільки увага у дітей нестійка і обсяг її невеликий, розповідь повинна бути чіткою, короткою, образною.

Демонстрація повинна бути зразковою не тільки за формою. Необхідно оптимальне відтворення тимчасових, просторових і силових характеристик руху. Часто демонстрація поєднується з супровідним поясненням, яке підсилює і поглиблює сприйняття.

Для створення рухових відчуттів використовують метод практичної вправи. Спроби відтворення досліджуваної дії виконують у відносно постійних і спрощених умовах. При навчанні техніки футболу переважно використовують методи цілісного вправи, тому що навчання по частинам технічного прийому часто призводить до різкого спотворення його біомеханічної структури. *Навчання технічних прийомів необхідно починати через "провідну" ногу і в зручну сторону.*

Визначаючи міру повторень, слід враховувати, що нові координаційно-складні вправи викликають у юних футболістів швидке стомлення нервових центрів. Тому на даному етапі

найбільш ефективно невелика кількість повторення вправ в рамках однієї серії або одного навчально-тренувального заняття. Інтервали між серіями повторень повинні бути достатніми для відпочинку, для отримання необхідних зауважень від тренера і для повторного показу вправ. Новий матеріал вивчають на 3-5 наступних уроках.

Поглиблене розучування. Цей етап характеризується закріпленням основ техніки розучуваної дії і уточненням деталей кожного досліджуваного руху, що входить до складу дії. В процесі освоєння рухів удосконалюється початкове вміння, як би автоматизація виконання навичку. Технічний прийом виконується правильно, чітко, вільно. На даному етапі використовують в основному метод цілісного вправи. Число стереотипних повторень зменшується, зате значно збільшується число варіативних повторень. Ускладнюються умови виконання розучування рухової дії. Число повторень вправи в одному занятті збільшується. Найбільш ефективні на даному етапі перемикання на ігрові вправи. Потім знову здійснюється багаторазове повторення досліджуваної дії в такому ж часовому відрізку. Поглиблене розучування може йти з великими інтервалами, що дає можливість оновлювати досліджуваний матеріал.

На даному етапі широко використовують ігровий і змагальний методи, які створюють особливий емоційний фон, посилюють вплив вправ і активізують процес навчання.

Закріплення і вдосконалення техніки. Основні завдання цього етапу – закріпити освоєвану техніку, довести спеціальні рухові навички до вищої міри автоматизму і пристосувати ці навички до умов гри.

Висновки: Активність юних футболістів спрямована на засвоєння теоретичних знань про спосіб вирішення конкретної рухової задачі і практичному оволодінні даними способом на рівні рухового вміння, а потім і навички. В якості основного використовується метод практичної вправи в поєднанні зі словесними та наочними методами передачі навчальної інформації. З огляду на специфіку футболу як спортивної гри, для закріплення і вдосконалення розучуємо рухових дій широко застосовують ігровий і змагальний методи.

Більшість фахівців вважають, що при навчанні техніки володіння м'ячем у футболі провідне місце займають методи цілісного і комплексного розучування, оскільки при розподілі технічного прийому на частини втрачається його смислове призначення, порушується цілісність його внутрішньої структури. У тих випадках, коли технічний прийом досить складний за своїм змістом, рекомендується застосовувати частинний метод з виділенням його провідної ланки, після оволодіння якої технічним прийомом оволодівають цілком.

Список використаних джерел:

1. Базильчук О.В., Ребрина А.А., Столітенко Є.В. та ін. Спортивні ігри: навч. посібник. Хмельницький: ХНУ, 2015. 471 с.
2. Костюкевич В.М., Вознюк Т.В., Драчук А.І. Спортивні ігри: курс лекцій: навч. посібник для студ. ВНЗ. Вінниця: Ландо ЛТД, 2012. 238 с.
3. Прозар М.В., Авінов В.Л., Петров А.О., Стасюк В.А., Балан С.М. Теорія і методика спортивних ігор: навчальний посібник [для факульт. фіз. куль. закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації]. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2020. 78 с.
4. Прозар М.В., Козак Є.П. Теорія і методика викладання спортивних ігор (волейбол): навчальний посібник [для факульт. фіз. вих. і сп. вищих навч. закладів III-IV рівнів акредитації]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 234 с.

5. Стасюк В.А., Стасюк І.І., Прозар М.В. та ін. Теорія і методика викладання спортивних ігор (футбол): навчально-методичний посібник [для факульт. фіз. вих. і сп. вищих навч. закладів III-IV рівнів акредитації]. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 162 с.

Отримано: 24.03.2025

Олександр АЛЕКСЄВ

доктор педагогічних наук, професор,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6950-4413>

Вадим ГОНШОВСЬКИЙ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0600-6203>

АНАЛІЗ ТЕХНІКО-ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СПОРТСМЕНІВ У НАСТІЛЬНОМУ ТЕНІСІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ

У статті розглядаються особливості техніко-тактичної підготовки спортсменів у настільному тенісі, аналізуються основні компоненти тренувального процесу та їх вплив на спортивну результативність. Проведено оцінку сучасних методів розвитку технічних навичок та тактичного мислення гравців на різних рівнях підготовки. Особливу увагу приділено вдосконаленню координаційних здібностей, швидкості реагування та рішень у грі. Запропоновано шляхи оптимізації тренувальних програм, які сприяють підвищенню ефективності змагальної діяльності спортсменів.

Ключові слова: настільний теніс, техніко-тактична підготовка, тренувальний процес, тактичне мислення, спортивна результативність.

Актуальність теми. Настільний теніс є динамічним і високотехнічним видом спорту, що вимагає від спортсменів не лише відмінної фізичної підготовки, але й високого рівня техніко-тактичних навичок. В умовах зростання конкуренції на міжнародній арені виникає можливість удосконалення тренувальних методик, спрямованих на розвиток швидкості реакцій, координації, тактичного мислення та адаптації до зміни ігрових ситуацій.

Сучасні наукові дослідження свідчать про значний вплив якісної техніко-тактичної підготовки на результати спортсменів, проте питання ефективної оптимізації цього процесу залишаються відкритими. Аналіз сучасних підходів до тренування дозволяє виявити основні недоліки та застосувати перспективні напрямки вдосконалення підготовки гравців різного рівня майстерності.

Таким чином, дослідження техніко-тактичної підготовки спортсменів у настільному тенісі є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору, завдяки підвищенню ефективності тренувального процесу та покращенню результативності змагальної діяльності.

Мета публікації – аналіз техніко-тактичної підготовки спортсменів у настільному тенісі та визначення ефективних шляхів її вдосконалення. Дослідження спрямоване на формування ключових факторів, що впливають на технічну майстерність і тактичне мислення гравців, а

також на розробку рекомендацій щодо оптимізації тренувального процесу. Особлива увага приділяється сучасним методикам розвитку ігрової стратегії, швидкості реакції, координації та адаптації до змінних умов змагань, що сприяють підвищенню спортивних результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Техніко-тактична підготовка гравців включає розвиток базових технічних елементів (удари, подачі, прийоми) та вдосконалення тактичних схем ведення гри. Важливим аспектом є здатність спортсмена швидко аналізувати ігрову ситуацію та приймати оптимальні рішення [3].

Технічна підготовка охоплює освоєння та вдосконалення ударної техніки, контролю м'яча, координації рухів і точності виконання ігрових елементів. Серед основних технічних елементів у настільному тенісі виділяють:

- подачі (топ-спінові, з підкруткою, плоскі);
- удари з різними типами обертання (топ-спін, фліп, слем);
- контратакуючі дії (блоки, підрізки, контр-удари);
- захисні прийоми (підрізки, лобові удари, довгі розіграші) [1, с. 117-119].

Ефективність технічної підготовки залежить від систематичного відпрацювання ударів, їхньої варіативності та адаптації до стилю суперника [2].

Тактична підготовка спортсменів включає розвиток вміння будувати стратегію гри залежно від власного стилю та особливостей суперника. Основними тактичними елементами є:

- стиль гри (агресивний атакуючий, комбінований, оборонний);
- позиційне розташування на столі (відстань від столу, кут атаки);
- варіативність ударів (зміна темпу, напрямку, підкрутки);
- стратегія гри проти різних суперників (проти атакуючого, захисників, комбінованих гравців) [1, с. 164-166].

Тренувальний процес має включати аналіз відеозаписів ігор, моделювання ситуацій, розбір тактичних схем та відпрацювання адаптивних дій у змінних ігрових умовах.

З метою покращення техніко-тактичної підготовки спортсменів рекомендується:

- впровадження сучасних тренувальних методик (аналітичний підхід, застосування відеоаналізу, інтерактивні тренажери);
- розвиток фізичних якостей, що впливають на виконання техніко-тактичних елементів (швидкість, реакція, координація);
- індивідуалізація тренувань (створення програм під особливості конкретного спортсмена);
- розширення тактичного арсеналу через змагальний досвід (участь у турнірах, спаринги з різними суперниками);
- використання психологічної підготовки (формування швидкого прийняття рішень, стресостійкості, концентрації) [4].

Висновки: Аналіз техніко-тактичної підготовки у настільному тенісі показує, що для досягнення високих спортивних результатів необхідно системно підходити до розвитку технічних і тактичних навичок. Вдосконалення тренувальних програм, застосування сучасних методик і адаптація до змагальних умов сприяють підвищенню рівня гри та ефективності виступів спортсменів.

Список використаних джерел:

1. Алексеев О.О., Коломоець Г.А., Ребрина А.А., Ребрина А.А. Настільний теніс: навчально-методичний посібник Київ-Кам'янець-Подільський: Альянт, 2023. 215 с.
2. Алексеев О.О., Прозар М.В. Аналіз атакуючих технічних дій у настільному тенісі гравців Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2018. Вип. 11. С. 17-25.
3. Асеева Я.Ф., Шевченко О.О. Аналіз результатів анкетування тренерів щодо удосконалення техніко-тактичної підготовленості на етапі попередньої базової підготовки в тенісі настільному. *Видання Харківської державної академії фізичної культури; кафедри спортивних і рухливих ігор. Спортивні ігри*. 2019. №3 (13). С. 4-11.
4. Соловей О., Набибко О. Формування техніки гри на етапі початкового навчання в настільному тенісі школярів 8-9 років. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2015 № 3. С. 137-141.

Отримано: 24.03.2025

Сергій БАБЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1762-5555>

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГІМНАСТИЧНИМ ВПРАВАМ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються особливості удосконалення методики навчання гімнастичним вправам майбутніх учителів фізичної культури закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: гімнастика, вчитель фізичної культури, засоби.

Гімнастика – це базова дисципліна, яка має величезний арсенал різних вправ, форм і способів організації заняття. На думку фахівців з гімнастики, особливе значення для якісного виконання гімнастичних вправ має спеціальна базова підготовка [1; 2]. Практики вважають, що вчитель фізичної культури, особливо молодий, повинен бездоганно виконувати передбачені програмою гімнастичні вправи. Рівень професійної підготовки педагога завойовує повагу та авторитет серед учнів, внаслідок чого значно підвищується його педагогічний вплив на них [2, с.172]. Однак на уроках з учнями вчитель, обмежений часовими рамками, не має можливості користуватися повним арсеналом засобів, методів і спеціальних вправ, розроблених для вивчення окремих гімнастичних елементів. Значну допомогу вчителю у вивченні окремих гімнастичних елементів може надати систематизація комплексів спеціальних вправ, спрямованих на оволодіння «школою» рухів і формування навичок виконання частин рухових дій.

Метою дослідження є розробка методики «наскрізного» викладання гімнастичних вправ майбутнім вчителям фізичної культури на основі прогнозування індивідуального рівня технічної підготовки та систематичного використання спеціальних вправ.

«Наскрізний» метод навчання, в нашому розумінні, полягає в поступовому і безперервному вивченні спеціальних вправ для формування навичок виконання найпростіших гімнастичних рухів, кожен із яких поступово ускладнюється при подальшому вивченні.

У загальноприйнятій методиці базова гімнастика викладається з використанням допоміжних вправ. Допоміжні вправи згруповані в основній частині і спрямовані на вирішення завдань одного уроку, перенесення умінь і навичок з однієї вправи на іншу впродовж навчального року не використовується. Гімнастичні засоби спрямовані розв'язувати задачі одного уроку і не пов'язані між собою протягом усього курсу навчання. Вивчення гімнастичних елементів фактично відразу проводиться на високих амплітудах, за рахунок корекції помилок. Враховуючи вищезначене для вдосконалення методики викладання необхідно цілеспрямовано вибирати вправи, які використовуються за призначенням. Необхідно враховувати структурну схожість елементів гімнастичного багатоборства і систематизувати їх на основі перенесення рухового вміння зі спеціальних гімнастичних вправ на вправи, що виконуються в багатоборстві.

На основі аналізу літератури, присвяченій техніці виконання основних гімнастичних елементів і вивченню типових помилок в педагогічних спостереженнях, ми виділили спеціальні вправи, які дозволяють оволодіти «школою» рухів і сформувати навички виконання частин рухової дії у майбутніх учителів фізичної культури.

Основний методичний принцип розробки вправ на підвищення рівня технічної підготовленості пов'язаний з різноманітністю завдань і незмінною технічною базою вправ, які вивчаються [3]. Кожна спеціальна вправа містить частину раніше освоєних рухових дій і спрямована на оволодіння певною навичкою в більш складних і нових умовах. Це забезпечується застосуванням ЗРВ з чергуванням інвентарю і гімнастичних приладів, а також ЗРВ в парах і виконанням прикладних вправ. Представлена послідовність використання спеціальних вправ для формування найпростіших рухів включає в себе всі спеціальні вправи, які застосовуються в першому півріччі, і демонструє, до яких основних гімнастичних вправ, що виконуються в другому півріччі року, будуть перенесені засвоєні частини рухової дії. У дослідженні ми використовували «наскрізний» метод навчання, який полягає в багаторазовому повторенні, поступовому ускладненні вивчених спеціальних вправ.

Комплекси спеціальних вправ виконуються послідовно у вигляді спіралі, на кожному витку яких базуються нові навички на основі попередніх. При розробці «наскрізної» методики навчання ми враховували недоліки загальноприйнятої методики. Комплекси спеціальних вправ виконувалися не тільки при оволодінні групою допоміжних вправ в основній частині уроку, а й при виконанні стройових, загальнорозвивальних і прикладних вправ в підготовчій і заключній частинах уроку.

Педагогічний експеримент був проведений з метою визначення ефективності використання спеціальних вправ «наскрізним» методом у підготовці майбутніх учителів фізичної культури. В експерименті взяли участь 40 студентів 1 курсу (юнаки), по 20 осіб у контрольній та експериментальній групах. У контрольній групі використовувалася загальноприйнята методика навчання. У підготовчій частині заняття використовувалися організуючі та загальнорозвивальні вправи, спрямовані на формування в студентів умінь виконувати рухові дії в різному темпі, з різною амплітудою та ступенем напруження м'язів, освоювали «школу» рухів. В основній частині уроку при вивченні вправ з видів багатоборства вивчалися групи допоміжних вправ – підготовчих, підвідних, імітаційних, освоювалися частини рухової дії. У заключній частині уроку були використані вправи для підвищення емоційного фо-

ну занять та розслаблення. У першому семестрі студенти контрольної групи освоїли вправи на підлозі та стрибки. У другому семестрі вивчали вправи на турніку та вправи на брусах.

В експериментальній групі був реалізований «наскрізний» метод використання спеціальних вправ. Особливість занять в експериментальній групі полягає в зміні змісту частини тренувальних занять. У першому півріччі було проведено спеціальне навчання, організоване «наскрізним» методом з багаторазовим повторенням спеціальних вправ з їх поступовим і безперервним ускладненням. Студенти оволоділи навичками виконання частин рухових дій на приладах. У другому півріччі студенти оволоділи виконанням окремих базових вправ гімнастичного багатоборства. Юнаки комплексно оволоділи основними навичками виконання різних гімнастичних вправ (махи, повороти, зіскоки, підйоми, статичні та силові вправи). Після освоєння базових вправ їх пізніше об'єднували в групи і комбінації. В ході експерименту в експериментальній групі послідовно відзначався початок вивчення кожного комплексу спеціальних вправ, початок освоєння сформованих умінь більшістю студентів і формування цих навичок у всіх студентів.

Результати, отримані в ході педагогічного спостереження, показали, що для формування навички виконання найпростіших рухових дій більшості студентів експериментальної групи потрібно від 6 до 21 тижня. Порівняння показників фізичної підготовленості юнаків ЕГ і КГ перед експериментом свідчить про відсутність істотних відмінностей ($P \geq 0,05$). Отримані показники ми порівняли з рівнями фізичної підготовки, розробленими для студентів, необхідними для оволодіння гімнастичними вправами. Показники технічної підготовленості студентів ЕГ і КГ до експерименту свідчать про відсутність достовірних відмінностей ($P \geq 0,05$). Порівняння показників технічної підготовленості студентів ЕГ і КГ після педагогічного експерименту свідчить про значну різницю всіх показників ($P \leq 0,05$).

Отже, використання спеціальних вправ «наскрізним» методом, спрямованих на освоєння «школи» рухів і формування навичок виконання частин рухових дій, дозволило студентам експериментальної групи більш якісно виконувати гімнастичні вправи, скоротити період їх опанування в середньому на місяць. Доведено ефективність «наскрізного» методу використання спеціальних вправ для оволодіння «школою» рухів і формування навичок виконання частин рухових дій. Використання різних допоміжних засобів гімнастики (палиця, м'яч, лава та ін.), які одночасно служать додатковою опорою, орієнтиром, вагою, дозволяє студентам створити уявлення про техніку виконання окремих частин рухових дій і забезпечує розвиток необхідних фізичних якостей.

Список використаних джерел:

1. Бабюк С.М. Рівнева класифікація рухових завдань гімнастичного характеру для уроків фізичної культури. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: наук. журнал / голов. ред. А.А. Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2021. № 2 (106). С. 46-56. <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/7.pdf>
2. Ковальчук Н.М., Санюк В.І. Рівень координаційно-рухових здібностей студентів І курсу інституту фізичної культури та здоров'я. *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки*. Луцьк: РВВ ВЕЖА, 2004. №4. С. 172-176.
3. Ковальчук Н.М., Санюк В.І., Козловський О.І. Готовність студентів І курсу до опанування гімнастичних навичок. *Молодіжний науковий вісник Волинського нац. універ. ім. Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт* / уклад. А.В. Цьось, В.П. Романюк. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. Вип. 6. С. 87-91.

Отримано: 24.03.2025

Аліна БОДНАР

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8921-3656>

Іван СТАСЮК

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4504-5902>

СУТНІСТЬ МЕТОДУ ІНТЕРВАЛЬНОГО ТРЕНУВАННЯ ЗА СИСТЕМОЮ ТАБАТА

У дослідженні розкрито сутність методу інтервального тренування за системою Табата та її вплив на організм людини. Представлено дослідження засновників системи Табата, яке доводить його ефективність поруч з високоінтенсивними тренуваннями.

Ключові слова: система тренувань, протокол Табата, інтервальне тренування

Актуальність теми. Сучасна фітнес індустрія пропонує велику кількість ефективних фітнес програм, що дозволяють задовольнити потреби споживачів та забезпечити досягнення бажаних результатів. Враховуючи інтенсивність життя в сучасному суспільстві та не достатню кількість часу великою популярністю користуються фітнес короткотривалі фітнес програми, які дозволяють забезпечити максимальну ефективність. Одним з таких напрямів фітнесу є методика інтервального тренінгу за системою Табата.

Мета публікації – визначення сутності методу інтервального тренування за системою Табата та його вплив на організм людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протокол ТАБАТА – система тренування швидкості, координаційних здібностей, яка містить в собі поєднання кардіо та силових/функціональних вправ. Завдання: виконати певну або максимальну кількість повторень руху/ вправи за мінімальний проміжок часу. Класична схема: 20 секунд роботи, 10 секунд відпочинку, 8 інтервалів – загальний час [2].

Протокол Табата – це різновид тренувальної програми, що надає схожу з серцево-судинними вправами оздоровчу систему, але система Табата набагато енергійніша. Замість тривалих вправ, Табату можна завершити протягом 4 хвилин [3].

Засновником цього простого і дієвого методу підготовки належить лікарю Ідзумі Табата і групі дослідників з Національного інституту фітнеса і спорту в Токіо, Японія.

Їхнє новаторське дослідження, опубліковане в 1996 році в журналі «Медицина і наука в спорті та тренуваннях» (Medicine and Science in Sports & Exercise), наводить докази суттєвих переваг високоінтенсивних інтервальних тренувань. Лікар Ідзумі Табата і його вчений колега вирішили провести дослідження, щоб порівняти помірні інтенсивні тренування з високоінтенсивними тренуваннями. Вони провели тести для двох груп атлетів. Перша група виконувала помірно інтенсивні інтервальні тренування, тоді як друга зосереджувалася на високоінтенсивних інтервальних тренуваннях. Атлети першої групи виконували помірно інтенсивні тренування (70% інтенсивності) п'ять разів на тиждень протягом шести тижнів, при цьому кожне тренування тривало одну годину.. У другої групи були високоінтенсивні

тренування 4 рази в тиждень протягом 6 тижнів, кожне тренування тривало 4 хвилини, 20 секунд інтенсивного тренування (170% інтенсивності) і 10 секунд відпочинку. Після шести тижнів дослідження вчені отримали такі результати: у першій групі спостерігалось значне покращення роботи серцево-судинної системи. Водночас зростання м'язової маси було незначним або взагалі відсутнім [1; 4].

Друга група мала значні поліпшення. Робота серцево-судинної системи учасників тестів поліпшилася набагато більше, а їх мускулатура збільшилася на 28%.

Висновки. Результати досліджень дозволяють зробити висновок, що метод тренувань за системою Табата має сильний вплив не тільки на аеробну систему, але і на анаеробну систему організму. Важливо, що ці результати були засвідчені не у новачків, а у тренуваних спортсменів. Лише 4 хвилини тренування по протоколу Табата можуть зробити більше для підвищення аеробних і анаеробних результатів, ніж годинне тренування на витривалість. Щодо спалювання жиру, вимірювання рівня підшкірного жиру показали, що учасники контрольної групи, які тренувалися за короткими високоінтенсивними табата-інтервалами, втратили у 9 разів більше жиру порівняно з іншими.

Список використаних джерел:

1. Кокарева С.М. Система Табата як напрямок удосконалення процесу фізичної підготовки футболістів. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. Вінниця: ТОВ «Планер», 2017. Вип. 3. С. 314–319.
2. Лойко Т. Функціональний тренінг у процесі занять фізичною культурою учнів старшої школи. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: А.В. Цьось та ін.]. Луцьк, 2012. № 4(20). С. 299-302.
3. Методика проведення занять з фізичного виховання у закладах вищої освіти засобами сучасних фітнес-технологій [для студентів фізичного виховання вищих. навч. закладів] / укл.: Донець О.В. Полтава: Сімон, 2022. 49 с.
4. Халайджі С.В., Павлова Н.В. Заохочення студентів до занять фізичною культурою шляхом використання в освітньому процесі системи Табата. *Зб. тез доп. 79-ї наук. конф. викл. акад.* (м. Одеса, 16-19 квіт. 2019 р.) / Одес. нац. акад. харч. технологій; за заг. ред. Б.В. Єгорова. Одеса, 2019. С. 427–429.

Отримано: 24.03.2025

Олександр БОГАТОВ

здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти
першого року навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)
ORCID <https://orcid.org/0009-0001-2913-6601>

Геннадій ЄДИНАК

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор,
професор кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6865-0099>

НАВЧАННЯ ПІДЛІТКІВ ФУТЗАЛУ У ШКІЛЬНІЙ СПОРТИВНІЙ СЕКЦІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті з позиції узагальнення зроблено спробу виокремити основні аспекти педагогічної проблеми, що стосується викладання футзалу в закладі загальної середньої освіти на заняттях відповідної спортивної секції.

Ключові слова: футзал, педагогічна проблема навчання, підлітки, шкільна спортивна секція.

Актуальність теми. Дослідження, спрямовані на навчання підлітків футзалу, часто здійснюють фахівці з фізичного виховання, спортивної педагогіки, психології спорту. Поміж іноземних науковців виокремлюються дослідження з питань навчання підлітків футзалу, зокрема у контексті тренувальних методик та педагогічних підходів [1; 2].

Аналіз останніх публікацій іноземних дослідників [5] засвідчив, що **Richard M. Shulman** вивчав аспекти спортивного розвитку дітей та підлітків у командних іграх, включаючи футбол і футзал. Його роботи фокусуються на психології спорту та розвитку технічних навичок.

Jean Côté – канадійський дослідник, відомий своєю роботою в галузі спортивного розвитку молоді. Він досліджував питання розвитку спортивних навичок, у тому числі таких, що стосуються футболу та футзалу, враховуючи положення концепції «спортивного розвитку через компетенцію».

Benno Nigg досліджує аспекти спортивного тренування та фізіологічні особливості тренувань дітей і підлітків. Хоча він більше відомий своїми роботами в спортивній медицині, його дослідження також охоплюють розвиток спортивних навичок, що має важливе значення для футзалу. **Garth A. Boomer** є австралійським дослідником, який працює в галузі фізичної освіти та спорту. Він вивчав дієвість методів тренувань підлітків під час занять з різних видів спорту, у тому числі занять футзалом.

David R. F. A. Alford є фахівцем із фізичної освіти, який досліджував ефективні методи навчання та розвитку в спортивних іграх, зокрема під час вирішення навчальних завдань на заняттях обраним підлітками видом спорту.

Що стосується вітчизняних дослідників, то їх значно менше, поміж інших відзначаємо **Д. Левченка** – українського дослідника, який працював над питаннями тренування дітей та підлітків у футболі та футзалі. Основні напрацювання цього дослідника стосувалися питань ефективних методів навчання та формування навичок під час здійснення технічної підготовки підлітків [1; 2].

Загалом можемо відзначити, що означені дослідники вивчали різні питання тренування підлітків із футзалу, але акцентуючи значну увагу на фізичній, технічній і психологічній

сторонах підготовки цих юних спортсменів. Наявна інформація може скласти підґрунтя для педагогічних умов, які планується розробити для їх подальшої реалізації в аспекті підвищення дієвості форм, засобів і методів спортивної діяльності під час навчання підлітків футзалу. Проте відсутні дослідження, що стосуються означеної наукової проблеми, а значить є потреба у проведенні таких досліджень.

Мета публікації – виокремити педагогічні аспекти навчання підлітків футзалу, що відбувається у позаурочній формі організації фізичного виховання в закладі загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Навчання підлітків футзалу, що відбувається у позаурочній формі організації фізичного виховання в закладі загальної середньої освіти, є актуальною педагогічною проблемою. Одна з основних причин – такі заняття об'єднують завдання з фізичного, психологічного і соціального розвитку учнів.

У найбільш загальному вигляді основні аспекти проблеми навчання підлітків футзалу під час занять у шкільній спортивній секції стосуються, передусім методики навчання, а основні завдання тут – вибір ефективних методик, що враховують вікові особливості дітей у підлітковий віковий період; використання ігрового методу та ігор, як засобу тренування, для підвищення мотивації; формування техніко-тактичних навичок у відповідності до рівня підготовленості підлітків [3].

Інший аспект досліджуваної проблеми стосується фізичного стану підлітків, тобто суттєвий позитивний вплив занять футзалом на характеристики, що об'єднує цей стан. У зв'язку з цим виокремлюються такі основні завдання: розвиток компонентів загальної фізичної підготовленості, тобто основних рухових якостей підлітків, зокрема різних видів витривалості, координації, швидкісних якостей; попередження травматизму на тренувальних заняттях; урахування фізіологічних особливостей кожного підлітка при використанні пропонувананих параметрів навантаження [5; 7].

Іншими аспектами досліджуваної проблеми є психологічний, соціалізаційний і виховання, організаційний. Основні завдання полягають у наступному: перший зазначений аспект – формування самодисципліни, відповідальності, командної взаємодії; робота з емоційним станом підлітків, подолання стресу і розвитку впевненості; другий аспект – розвиток за допомогою гри комунікативних навичок; формування загальнолюдських цінностей, поваги до суперника, дотримання правил чесної гри; третій аспект – усунення недоліків, що стосуються недостатньої матеріально-технічної бази; пошук шляхів мінімізувати негативний вплив на результат обмеженого часу для тренувань, що відводиться у межах шкільного освітнього процесу; підготовка кваліфікованих учителів фізичного виховання [4; 6].

Висновки. Виокремлені аспекти педагогічної проблеми навчання підлітків футзалу в шкільній спортивній секції у випадку їхньої реалізації потребують комплексного підходу. Передбачає останній співпрацю всіх педагогів закладу загальної середньої освіти з учителем фізичного виховання, батьками та адміністрацією цього закладу освіти. Основна мета такої співпраці – створити сприятливі умови для навчання підлітків футзалу.

Список використаних джерел:

1. Лукова С.В., Коломійцев Г.А. Саморегуляція спортивної діяльності підлітків. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2021. Вип. 65. С. 154-169. DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.65.09>

2. Методичні рекомендації до організації самостійної роботи та проведення практичних занять із навчальної дисципліни «Фізичне виховання (Тактика гри у футзал)» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти всіх форм навчання Університету) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова; уклад. Д.В. Кулаков. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2022. 17 с.
3. Bergin, J., & Lagestad, P. (2023). Dropping Out or Continuing Playing – A Case Study of Adolescent's Motives for Participation in Football. *Sports*, 11(7), 128. DOI: <https://doi.org/10.3390/sports11070128>
4. Emery, C.A., Meeuwisse, W.H. (2006). Risk factors for injury in indoor compared with outdoor adolescent soccer. *Am J Sports Med*, 34(10), 1636-1642. DOI: <https://doi.org/10.1177/0363546506288018> Epub 2006 May 9.
5. Mendes, D., Travassos, B., Carmo, J. M., Cardoso, F., Costa, I., Sarmiento, H. (2022). Talent Identification and Development in Male Futsal: A Systematic Review. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19, 10648. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph191710648>
6. Sanmiguel-Rodríguez, A., Arufe-Giráldez, V. (2021). Futsal in children and adolescents -a systematic review 2015-2020. *Physical Activity Review*, 9(2), 27-39. DOI: <https://doi.org/10.16926/par.2021.09.19>
7. Garnweidner-Holme, L., Wattenberg, L.P.A., Mathisen, T.F., and Myhrstad, M.C.W. (2023). Adolescents' experiences with the food selection at the sports arena in the area of Oslo, Norway: a focus group study. *Published online by Cambridge University Press. Public Health Nutrition*, 27(e39), 1-7. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1368980024000181>

Отримано: 24.03.2025

Руслан БУТОВ

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри фізичної реабілітації
та медико-біологічних основ фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4296-1833>

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ПРИ АРТРОСКОПІЇ КОЛІННОГО СУГЛОБУ

У статті представлено аналітичний огляд літературних джерел щодо процесу фізичної терапії пацієнтів артроскопії колінного суглобу.

Ключові слова: фізична терапія, артроскопія, здоров'я.

Актуальність теми. Колінний суглоб – найбільший і найскладніший за своєю будовою в людському організмі. Анатомія колінного суглоба людини надзвичайно складна, адже він повинен не тільки витримувати вагу тіла, але і дозволяти здійснювати найрізноманітніші рухи.

Така складна будова, велика кількість зв'язок, м'язів, нервових закінчень і кровоносних судин робить колінний суглоб дуже вразливим перед різними захворюваннями та пошкодженнями. Однією з найчастіших причин інвалідності стають травми саме цього суглоба.

Комплекс хрестоподібних зв'язок складає головний стабілізатор колінного суглобу. Переважно частіше травмується передня хрестоподібна зв'язка, отримуючи найбільше навантаження. Її розрив, як правило, викликає гостру нестабільність колінного суглобу, несумісну з більшістю видів спорту та потребує оперативного лікування [2].

Мета дослідження – проаналізувати сучасні підходи до проведення реабілітації пацієнтів після артроскопії колінного суглобу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним симптомом розриву хрестоподібних зв'язок вважається симптом "висувного ящика". За допомогою спеціальних прийомів лікар зміщує гомілку пацієнта вперед або назад. При розриві передньої хрестоподібної зв'язки гомілка надмірно зміщується вперед – симптом "переднього висувного ящика", а при розриві задньої хрестоподібної зв'язки гомілка легко зміщується назад – симптом "заднього висувного ящика".

При застарілих розривах зв'язок симптом "висувного ящика" може стати нечітким внаслідок розвитку навколо місця розриву жирової клітковини, яка частково стабілізує колінний суглоб. Діагноз уточнюють при рентгенологічному дослідженні. Іноді доводиться вдаватися до введення контрасту в порожнину колінного суглоба або до комп'ютерної чи магніто-резонансної томографії. При необхідності проводять артроскопію: вводять зонд у порожнину суглоба і оглядають суглоб зсередини[3].

В даний час "золотим стандартом" лікування розривів зв'язок колінного суглоба є артроскопія – малотравматична операція, яку виконують через два розрізи довжиною по одному сантиметру.

Зшити розірвану передню хрестоподібну зв'язку неможливо – для її відновлення використовуються трансплантати, тобто інші сухожилля (ауто трансплантат з зв'язки надколінка, ауто трансплантат з підколінних сухожиль, ало трансплантат) або синтетичні протези. Мета операції по пластиці відновлення передньої хрестоподібної зв'язки – якнайшвидше повернути хворого до бажаного рівня фізичної активності та уникнути ускладнень, до яких в першу чергу відноситься артроз. Удосконалення хірургічної техніки і методів реабілітації призвело до того, що понад 90% хворих продовжують займатися спортом і повністю задоволені результатами лікування. Середній термін реабілітації складає 8-10 місяців[4].

Перша фаза реабілітації: тиждень 1-2 після операції, метою цієї фази є згинання та розгинання оперованого коліна на рівні зі здоровою ногою. Вам також слід сконцентруватися на зміцненні м'язів передньої поверхні стегна – чотириголового м'язу, який випрямляє коліно, а в другу чергу – м'язів, що згинають коліно.

Друга фаза реабілітації: тиждень 2-6 після операції, до початку наведених вище вправ пацієнт повинен: не потребувати милиць, мати повний обсяг рухів

Третя фаза реабілітації: тиждень 6-12 після операції, до початку наведених вище вправ пацієнт повинен: мати повний обсяг рухів, практично не мати набряку оперованого коліна, утримувати рівновагу, стоячи на оперованій нозі, понад 20 секунд.

Четверта фаза реабілітації: підготовка до початку тренувань. 3-6 місяць після операції. Мета цього етапу реабілітації – підготувати пацієнта до безпечного повернення до тренувань не менш як через 6 місяців після операції.

П'ята фаза реабілітації: повернення до тренувань 6-10 місяць після операції. Для того щоб повернутися до тренувань, пацієнт повинен оволодіти: мати повний обсяг безболісних рухів зовсім не мати набряків на оперованій нозі[1].

Висновки. Отже, сучасні підходи до удосконалення процесу реабілітації після артроскопії колінного суглобу є досить актуальним. Основним принципом побудови індивідуального плану реабілітації є його етапність і контроль функцій колінного суглобу.

Список використаних джерел:

1. Бутов Р.С., Совтисік Д.Д., Кузан М.М. (2019). Особливості організації реабілітаційного процесу в санаторно-курортних умовах. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету*

- імені Івана Огієнка. *Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини* / [редкол.: Єдинак Г.А. (відп. ред.) та ін]. Кам'янець-Подільський: Аксіома.. Випуск 15. С. 121-124.
2. Без'язична, О.В. (2016). Тестова оцінка ефективності фізичної реабілітації після ушкоджень передньої хрестоподібної зв'язки колінного суглоба у ранньому післяопераційному періоді. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / фізична культура і спорт*, 6 (76), 10-14.
 3. Beziazychna, O.V., Litovchenko, V.O., Pustovoit, B.A., Litovchenko, A.V. (2020). Sequence of application and assessment of the means of physical rehabilitation of surgical patient after arthroscopic-controlled restoration of the anterior cruciate ligament. *Health, sport, rehabilitation*, 6 (1), 9-17.
 4. Методи обстеження при соматичній патології: навчальний посібник для фізичних терапевтів, ерготерапевтів: навчальний посібник (ВНЗ III-IV р.а.) / за редакцією професора Вірстюк Н.Г. Івано-Франківськ: НАІР. 2022, 200 с.

Отримано: 24.03.2025

Владислав ВЕТОШКІН

здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти
другого року навчання спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)
ORCID <https://orcid.org/0009-0001-7341-949X>

Леся ГАЛАМАНЖУК

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик дошкільної освіти
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9359-7261>

РОЗВИТОК ШКІЛЬНОГО СПОРТУ ЯК ОДИН З ВЕКТОРІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ УЧНІВСЬКИХ ЛІГ «ЗДОРОВА УКРАЇНА»

Формування здорового способу життя та занять спортом серед молодого покоління України є надзвичайно важливою. З'ясовано, що участь у шкільному спорті сприяє фізичному розвитку, покращенню комунікативних навичок та стимулює повсякденну фізичну активність. Програма учнівських ліг «Здорова Україна» націлена на популяризацію здорового способу життя, створення безпечного та здорового освітнього середовища та розвиток мотивації до занять спортом. Дослідження показують, що шкільний спорт є ефективним засобом для розвитку фізичних, соціальних та психологічних аспектів загального розвитку учнівської молоді.

Ключові слова: фізичне виховання, підлітки, шкільний спорт, позаурочні форми, здоровий спосіб життя, учнівські ліги «Здорова Україна».

Актуальність теми. Проблематика занять спортом та формування здорового способу життя молодого покоління України являється однією з актуальніших проблем. У сучасних умовах над вирішенням цієї проблеми спільними силами займаються Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України. Так, важливим пунктом у сучасній Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти є ведення спортивно-орієнтованих шкільних занять, позакласних шкільних спортивних секцій та проведення фізкультурно-оздоровчих заходів, таких учнівські спортивні ліги «Здорова Україна» [1; 2].

Мета публікації – з'ясувати, на основі даних сучасної наукової літератури у сфері шкільного фізичного виховання, вплив шкільних спортивних змагань на формування ведення здорового способу життя та занять спортом учнівської молоді

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновизнаним є те, що активна участь учнів у фізкультурно-оздоровчих заходах пов'язаних із шкільним спортом призводить до розвитку різноманітних аспектів соціальних, освітніх та здоров'язбережувальних компонентів [3]. У межах шкільних занять спортом підлітки можуть реалізувати свої інтереси у цікавих їм видах спорту, покращити навички комунікування та набути досвід роботи у команді. Окрім того, такий напрямок фізичного виховання, може мати стимулюючий ефект у розвитку повсякденної фізичної активності та систематичних занять спортом у майбутньому [1].

Спортивні ігри, як одні з найпоширеніших серед школярів видів фізичних навантажень, можуть допомогти учням розвинути як і їх фізичні якості, необхідні для гармонійного розвитку організму, так і розважити їх. У нинішній економічній ситуації та соціальному середовищі багато фахівців фізичної культури висловлюють тенденцію до збільшення уваги спортивній педагогічній діяльності [3]. Розробка тренувально-орієнтованих занять та функціонування шкільних секцій з різних видів спорту, може допомогти учням середньої школи підвищити рівень їх фізичного здоров'я та закласти тенденції здорового способу життя. Вчителі фізичного виховання повинні повною мірою використовувати змагальний дух спортивних змагань, починаючи з основи викладання та підготовки видів спорту, закладаючи учням навички з різних видів спорту, щоб вони могли зрозуміти важливу цінність занять спортом та ведення здорового способу життя загалом [1; 3].

Програма учнівських ліг «Здорова Україна» спрямована на популяризацію здорового способу життя та створення умов для фізичної активності підлітків. Першочергово вона спрямована на створення безпечного та здорового освітнього середовища, що забезпечує гармонійний розвиток учнів. Програма охоплює декілька ключових напрямків, які забезпечують злагоджену роботу працівників закладів освіти у сфері популяризації фізичної активності, формування звичок здорового способу життя, розвитку комунікативних та когнітивних навичок [2].

За даними дослідження [5] мотивації учнів до участі у шкільних спортивних змаганнях, було визначено три категорії причин участі у спортивних заходах: соціальні мотиви, спортивні мотиви та мотиви зміцнення здоров'я. Отримані дані підкреслили позитивні результати для обох статей за трьома напрямками мотивації: «веселощі і радість», «бажання бути здоровим» та «бажання бути частиною команди». Такі мотиви, як «бажання бути кращим, бути чемпіоном»; «бажання бути популярним»; «бажання позмагатися» були частими серед хлопців, тоді як дівчата мають переважно соціально-рекреаційні мотиви: знайти нових друзів, підтримувати здоров'я, займатися фітнесом [4; 5].

Отже, участь учнів школи у шкільних спортивних змаганнях може забезпечити потреби дитини у фізичному розвитку, фізичній активності, психологічному здоров'ю та соціальній реалізації, інтегруючи їх у доросле життя [5].

Висновки:

1. Участь у шкільних спортивних змаганнях сприяє фізичному розвитку, формуванню комунікативних навичок та командної роботи серед учнів, що є важливими компонентами гармонійного розвитку.

2. Спортивні заходи та програма учнівських ліг «Здорова Україна» спрямовані на популяризацію здорового способу життя, забезпечуючи безпечне та здорове освітнє середовище для підлітків.

3. Мотиви участі учнів у спортивних заходах, такі як соціальні, спортивні та мотиви зміцнення здоров'я, підкреслюють важливість комплексного підходу до фізичного виховання.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Концепції розвитку щоденного спорту в закладах освіти: Наказ МОН від 27.10.2021 № № 1141/4088.
2. Всеукраїнський методологічний семінар «Учнівські ліги «Здорова Україна» в закладі освіти». URL: <https://imzo.gov.ua/2022/10/26/48595/>
3. Бахчанян Г.С. Мотивація інтересу до занять фізичною культурою і спортом. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С.41-47.
4. Волков Л.В. Теорія и методика дитячого та юнацького спорту. Київ: Освіта України, 2016. 464 с.
5. Cristian-Mihail, Liliana-Elisabeta, Gynett Ionel. Motivation for Participating to Sports Competitions in School. *Revista de cercetare si interventie sociala*. 2016. V. 52. P. 195-201.

Отримано: 24.03.2025

В'ячеслав ГАВРИЛЮК

здобувач 3-го рівня вищої освіти (доктор філософії)
другого року навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)

ORCID <https://orcid.org/0009-0003-0923-7530>

Леся ГАЛАМАНЖУК

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методик дошкільної освіти

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9359-7261>

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

Домашні завдання давно відіграють важливу роль у багатьох шкільних предметах, але у фізичному вихованні вони менш поширені. Нещодавно ця тема стала більш актуальною для вчителів фізичної культури через соціальні й епідеміологічні причини та зв'язок між фізичною активністю і здоров'ям. Дослідження показують, що фізичне виховання охоплює когнітивні, афективні та психомоторні сфери навчання, а домашні завдання можуть сприяти розвитку всіх трьох сфер. Викладачі фізичної культури використовують домашні завдання для розвитку теоретичних знань та залучення до позашкільних спортивних заходів.

Ключові слова: фізична активність, мотивація, позакласне навчання, домашнє завдання з фізичної культури.

Актуальність теми. У той час як домашні завдання вже давно відіграють впливову роль у багатьох шкільних предметах, у сфері фізичного виховання домашні завдання мають значно менше поширення. Увага до ролі домашнього завдання лише нещодавно стала більш актуальною для вчителів фізичної культури, частково через соціально-епідеміологічні причини, частково через встановленні зв'язків між підвищенням фізичної активності та користю для здоров'я протягом усього життя [4].

Використання домашніх завдань у фізичному вихованні історично не було темою інтенсивного вивчення. Відносно небагато досліджень було присвячено цій темі. Незважаючи на це, деякі викладачі фізичної культури пропонували давати домашнє завдання як спосіб досягнення важливих цілей і стандартів, особливо тих, що стосуються підтримання активного способу життя [5].

Мета публікації – дослідити, на основі наявних наукових досліджень, роль використання домашнього завдання з фізичного виховання на підвищення мотивації учнів школи до фізичної активності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фізичне виховання охоплює когнітивні, афективні та психомоторні сфери навчання, а домашні завдання з фізичного виховання можуть охопити всі три сфери. Більшість останньої літератури про домашнє завдання з фізичного виховання зосереджується на когнітивній сфері [1; 4].

В деяких дослідженнях використовували домашні завдання як метод навчання концепціям фізичної підготовки протягом усього життя, а група викладачів фізичної культури з Південної Кароліни призначати письмові домашні завдання, для формування теоретичних знань [5]. Крім того, досліджувалось залучення учнів до позашкільних спортивних заходів в якості домашнього завдання, яке може звернути увагу на афективний компонент фізичного виховання шляхом розвитку в учнів позитивного ставлення до фізичної активності [4].

Використання домашніх завдань у фізичному вихованні є виправданим, якщо врахувати час, необхідний для достатнього розвитку фізичних якостей. За даними літератури можна оцінити частоту, інтенсивність, тривалість і тип активності необхідні для того, щоб людський організм отримував користь для здоров'я. Проте дослідження навчальних програм показують, що більшості програм фізичного виховання не приділяється достатньо часу для досягнення цих основних цілей, не кажучи вже про додаткові цілі програми [1; 2; 5].

У дослідження з фізичного виховання доведено, що практика, розподілена протягом тривалого періоду часу, швидше за все призведе до розвитку навичок. Тим не менш, у багатьох школах навчальний план уже настільки насичений, що виключає доступність учбового часу для розподілених практичних занять з фізичної культури. Домашнє завдання є потенційним рішенням для збільшення кількості навчального часу з фізичного виховання у позашкільному просторі [1].

Результати досліджень впливу домашніх завдань на загальну успішність учнів неоднозначні. Існують відмінності у впливі домашніх завдань на учнів різного віку. Виявляється, є більші переваги для старших учнів, особливо в класах, де вчитель готував учнів до того, що потрібно зробити, заохочував учнів до участі, пов'язував домашнє завдання із завданнями, які потрібно виконати на уроці, і надавав відгук про помилки та успіхи [3; 4].

Виділяють декілька основних факторів до реалізації позитивного зв'язку між призначеним домашнім завданням і покращеною успішністю. Перш за все, домашнє завдання має відповідати змісту, який буде розглянуто в класі. Час від часу призначають домашнє завдання, не пов'язане з цілями класу, просто тому, що вчителі вважають себе зобов'язаними призначити домашнє завдання, але не знайшли часу для створення відповідних завдань [5;6].

Ще одним фактором є розробка домашнього завдання з огляду на рівень розуміння та мотивації учнів. Домашні завдання, як і більшість навчальних стратегій, вимагають чіткості, початкової презентації та перевірки розуміння учнями перед початком роботи [5].

Не менш важливим є домашнє середовище та ставлення батьків, які можуть сприяти або перешкоджати успішності учнів у виконанні домашніх завдань. Батьки, які розуміють цінність домашніх завдань, заохочують своїх дітей [6].

Також, використання інформаційно-комунікаційних технологій може зробити домашнє завдання цікавішим та легшим до розуміння. Таким чином вчителі можуть в онлайн режимі надавати учням доступ до учбових матеріалів або відео ресурсів, а також перевіряти обізнаність учнів та їх активність [2].

Отож, необхідність виконання домашніх завдань з фізкультури є важливим методом для задоволення афективних і когнітивних сфер навчання, де можна використовувати неактивні види домашніх завдань. Проте призначення активних домашніх завдань має додатковий потенціал для розвитку та підвищення рівнів фізичної активності учнів, формування здоров'язбережувальних навичок та вирішення психомоторних завдань навчання [4; 5].

Висновки:

1. Хоча використання домашніх завдань з фізичної культури історично було недостатньо вивченим, деякі вчителі фізичної культури пропонують домашні завдання для досягнення цілей підтримання активного способу життя.
2. Домашні завдання з фізичного виховання можуть сприяти розвитку когнітивних, афективних та психомоторних сфер навчання, особливо через залучення до позашкільних спортивних заходів та розвитку теоретичних знань.
3. Вплив домашніх завдань на успішність учнів різниться залежно від віку, підготовки вчителя та умов виконання. Активні домашні завдання мають потенціал підвищити рівень фізичної активності та здоров'язбережувальні навички.

Список використаних джерел:

1. Воронкова В.Й., Іванова А.Є., Ковальчук Н.М. Домашні завдання в системі фізичного виховання підлітків. *Проблеми розвитку вищої школи та економіки в XXI столітті*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 3–4 жовт. 2013 р. / Міжнар. економіко-гуманіт. ун-т ім. акад. С. Дем'янчука. Рівне, 2013.
2. Гаврилюк В.О. Інформаційно-комунікаційні технології у формуванні мотивації учнів школи до фізичної активності. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Вип. 16. 260 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDU-uEA21UoEgTvyeQ4RlXolF7ukL0U0/view>
3. Ковальчук Н., Воронкова В., Іванова А. Актуальність домашніх завдань із фізичної культури для учнів 9-го класу. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 4. С. 131–133.
4. Hill K. Homework in physical education? A review of physical education homework literature. *Journal of physical education, recreation & dance*. 2018, 89(5), 58-63.
5. Novak, B.E., Lynott F.J. Homework in physical education: Benefits and implementation. *Strategies*. 2015, 28(1), 22-26.
6. Myrtaj L. The efficiency of the homework and the impact on social, emotional and physical development of the students. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 2018. Vol. 6(4).

Отримано: 24.03.2025

Михайло ГУСКА

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7068-5493>

Василь МАЗУР

викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8261-7896>

Анна КВАСНЕВСЬКА

викладач, Кам'янець-Подільський фаховий коледж культури і мистецтв

ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТЬ СПОРТОМ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ У ЗВО

У статті розкриваються етапи та фази розвитку інтересу у студентів до занять фізичною культурою, нетрадиційними видами боротьби, улюбленими видами спорту в режимі підготовки до спортивних змагань на першість академічної групи, спортивної секції, факультету, університету. Така діяльність сприяє успішному сходженню спортсмена-початківця до вершини спортивної зрілості.

Ключові слова: спорт, заняття фізичною культурою, студентська молодь, спортивні змагання.

Постановка проблеми. Коли спортсмен вдосконалюється в обраному виді спорту, бере участь в змаганнях різного рангу чи дивиться телевізійні спортивні передачі, то перш за все відмічає – це цікаво чи не цікаво. Однак, тренеру, вчителю не завжди вдається завчасно передбачити – чи буде певна діяльність сприйматися з інтересом, чи буде вона спонукати спортсмена до прискореної адаптації в мікро і макрооточенні [1-3].

У цій ситуації перед спортсменом виникає запитання – в чому причина? Перш за все в тому, що часом бракує об'єктивних критеріїв визначення рівня вихованості у спортсмена інтересу (нами визначено 9 етапів) до участі в спортивних змаганнях. Де шукати тренерам відповідні критерії вихованості інтересу? У програмі підготовки спортсмена, змісті самих занять, тренувань, спортивних змагань? Та чому ж розповідь, інструктаж, роз'яснення тренера, сама підготовка і участь у спортивних змаганнях іноді не дають бажаного результату?

Мета дослідження. Головною метою цієї роботи є аналіз проблеми застосування спортивного вдосконалення, появи і емоційного та мотиваційного задоволення, гармонії інтересів, які знаходять своє застосування в спортивних змаганнях, сходженні студента-спортсмена щаблями спортивної майстерності.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення літературних джерел та джерел мережі Інтернет, метод систематизації наукової інформації.

Результати дослідження та їх обговорення. Динаміка активізації інтересу в студентів під час дослідження передбачала цільову, спеціальну організацію життя кожного спортсмена особисто. Проведене тестування 132 респондентів показало, що викладачі фізичного виховання ВНЗ і тренери (42,5%) висловилися за організацію на перших заняттях ігрової діяльності; 34,7% опитаних на друге місце ставили створення змагальної діяльності; 22,8% респондентів постійно на кожному занятті із студентами проводили б тренувальну діяльність. У кінці експерименту значно змінилась як думка, так і дії викладачів, тренерів стосовно змагальної і тренувальної діяльності. Вони знайшли більший прояв у кінці першого та другого семестру. Інтелектуальний і фізичний розвиток студента як спортсмена спонукає виховання інтересу до виконання фізичних вправ в режимі кредитно-модульної програми, занять улю-

бленим видом спорту і як показали дослідження, сприяє дотриманню певної закономірності етапів його розвитку, періодичності змін форм, методів і прийомів занять фізичними вправами, улюбленим видом спортом [1-3].

Тому – інтерес до занять улюбленим видом спорту У ВНЗ ґрунтується на асоціативному очікуванні, підвищеному прояві уваги до оволодіння спеціальними знаннями з фізичної культури і спорту, вміннями, навичками реалізації різних форм, методів та прийомів виконання фізичних вправ, їх комбінацій, занять улюбленим видом спорту, що задовольняють потреби, відповідають мотивам і супроводжуються позитивними емоціями (доктор філософії Б.Ф. Ведмеденко).

Вихованню інтересу притаманні свої етапи – фази. Так, фаза зародження інтересу – це розуміння, усвідомлення особистістю своїх потреб в системі пріоритетності. Фаза усвідомлення всієї сукупності засобів отримання певних благ, комфортності, їх оцінки з точки зору вигідності та природовідповідності. Фаза виявлення інтересу, тобто вибір найкращого (з точки зору вигідності і морально-етичної узгодженості) засобу отримання пріоритетності і благ. Фаза інституціоналізації інтересів – нормативне узаконення, легалізація різних засобів досягнення високих спортивних результатів через структурування навчально-виховної роботи з спортсменами. Активність фаз спонукається такими групами методів як теоретико-пропагандистські, практичні, організаційно-педагогічні, пропагандистсько-практичні [3].

Теоретичне обґрунтування педагогічної технології сходження студента до спортивної майстерності, підготовка і участь в спортивних змаганнях ґрунтується на 9-ти етапах (за Б.Ф. Ведмеденко) розвитку інтересу до виконання фізичних вправ (споглядального, споглядально-дійового, дієвого, дієво-пошукового, пошукового, пошуково-творчого, творчого, творчовзірцевого, візрцевого етапів), занять улюбленим видом спорту і має сім сходинок (рис. 1).

7	Розвиток здібностей з обраного виду спорту		Самовиховання засобами улюбленого виду спорту
6	Творче застосування знань, умінь та навичок з обраного виду спорту	Пошуково-творчий рівень вихованості інтересу (слава, благодать)	Складання програм самовиховання з використанням улюбленого виду спорту
5	Самостійне репродуктивне застосування знань, умінь, навичок на практиці	Дієво-пошуковий рівень вихованості інтересу (смиренність, чистота)	Поява потреби в самовихованні засобами улюбленого виду спорту
4	Перевірка істини практикою, перетворення знань у переконання		Розвиток самоуправління, організованості, дисципліни засобами спорту
3	Бажання знати і вміти більше того, що дає вчитель, тренер на заняттях	Споглядально-дійовий рівень вихованості інтересу (любов, надія)	Формування свідомості, самооцінки, самоцілі в процесі занять улюбленим видом спорту
2	Поява інтересу до виконання цільових занять фізичними вправами		Поява інтересу до свого фізичного розвитку
1	Індиферентність до опанування завданнями з виконання фізичних вправ	Споглядальний рівень вихованості інтересу (віра)	Пристосування до вимог викладача, тренера
Рух по щаблях		Етапи розвитку інтересу	Характеристика самовиховання

Рис. 1. Схема сходження студента до спортивної майстерності (ра Б.Ф. Ведмеденко)

Декілька позитивних інтересів, що задовольняються спортсменом одночасно, складають позитивну фазу поведінки. Успішна співдія їх у процесі утримання психологічної комфортності розкриває основні риси характеру і об'єднує вчинки в структуру поведінки. Закінчена поведінкова фаза (виконання улюбленого прийому, комбінації декількох прийомів), що створює характерний образ спортсмена, притаманний тільки певному індивіду і складає так званий базовий інтерес реалізації спортивної діяльності. Зміст спортивних поведінкових фаз, наприклад, на борцівському килимі, становлять не тільки різні емоції і переживання борця-початківця, а й вольові імпульси до перемоги, фізіологічні зусилля, реалізація ідей в мікро- і макрооточенні.

Сталий взірець поведінки студента-спортсмена впливає не тільки на почуття, мислення, а й на уяву, прогнозування, тобто він конкретизує дійсність, що породила ці почуття, думку і потребує виконання улюблених вправ. Особливо яскраво інтереси, звички відображаються в думках, словах і вчинках саме через прогноз поведінки спортсмена на тренуваннях та спортивних змаганнях.

Висновки. Існує декілька способів виховання інтересу, звички у динаміці прояву поведінки, про яку повинні знати як спортсмени-початківці, так і майстри спорту.

По-перше, використання прийомів і методів реалізації інтересів у мікро- і макрооточенні (копіювання поведінки, самоаналіз, самоконтроль, самонаказ тощо).

По-друге, виразність – якісна реалізація інтересів, звичок, що гармонійно поєднується з подіями і явищами дійсності, яка визначається їх рівнем розвитку, рівнем реалізації у процесі повсякденного здорового способу життя. Прояв інтересу і готовність студента-спортсмена до опанування фізичними вправами визначається: пластичністю, стійкістю, динамізмом інтересу.

Список використаних джерел:

1. Бех І. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
2. Бібік Н. Система формування пізнавальних інтересів молодших школярів. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002*. Харків: ОВС, 2002. Частина 1. С. 410-423.
3. Ведмеденко Б. Виховання інтересу: теорія, експеримент, методика занять: монографія. Чернівці 2002. 486 с.

Отримано: 24.03.2025

Владислав ДЕМ'ЯНЕЦЬ

*здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти
першого року навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-2801-8971>*

Геннадій ЄДИНАК

*доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор,
професор кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6865-0099>*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧИННУ СИСТЕМУ МОНІТОРИНГУ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ЗДОБУВАЧІВ БАЗОВОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті зроблена спроба проаналізувати систему моніторингу, що є чинною у системі шкільного фізичного виховання, виокремити сильні та слабкі її сторони для можливості у подальшому розробляти заходи, що будуть дієвими в усуненні виявлених недоліків та посиленні сильних сторін системи моніторингу результатів цього педагогічного процесу.

Ключові слова: моніторинг, фізичне виховання, здобувачі, базова середня освіта.

Актуальність теми. У сфері фізичного виховання здобувачів базової середньої освіти в Україні застосовуються різні системи моніторингу, спрямовані на оцінювання фізичного стану та підготовленості учнів. Зокрема, впроваджуються комп'ютерні програми, які дозволяють ефективно відстежувати фізичний розвиток школярів. Такі програми складаються з модулів, що оцінюють морфо-функціональний стан, фізичну підготовленість та ведення "Щоденника здоров'я", де фіксуються дані про режим дня, рухову активність, заняття спортом та харчування. Це сприяє демократизації та гуманізації педагогічного процесу, а також підвищенню мотивації учнів до занять фізичною культурою [1; 3; 6].

Крім того, у закладах освіти проводяться внутрішні моніторингові дослідження, які включають оцінювання рівня фізичної підготовленості учнів, аналіз відвідуваності занять та інших показників, що впливають на якість фізичного виховання. Такі дослідження допомагають виявити динаміку змін, визначити середньостатистичні характеристики результативності навчання та розробити рекомендації для покращення освітнього процесу.

Таким чином, сучасна система моніторингу у фізичному вихованні здобувачів базової середньої освіти в Україні поєднує використання інформаційних технологій та традиційних методів контролю для забезпечення всебічного розвитку учнів.

Мета публікації: висвітлити чинною у системі шкільного фізичного виховання систему моніторингу в аспекті сильні та слабких сторін.

Виклад основного матеріалу. Система моніторингу фізичного стану та підготовленості учнів базової середньої освіти передбачає комплексну оцінку їхнього здоров'я, фізичного розвитку та рівня фізичної підготовки. Вона включає різні методики, спрямовані на відстеження динаміки фізичного стану школярів, визначення рівня їхньої рухової активності та формування рекомендацій для коригування навчального процесу [2; 5].

Основними компонентами системи моніторингу фізичного стану учнів є: фізіологічні характеристики (антропометричні дані – довжина, маса тіла, індекс маси тіла, інші); функціональні можливості (частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, життєва ємність

легень тощо); біохімічні параметри (рівень у крові гемоглобіну, глюкози, інші параметри); компоненти фізичної підготовленості. У останньому випадку такими компонентами та тестами для їх оцінки є: швидкісні якості (біг на 30 м, 60 м), м'язова сила (динамометрія), динамічна силова витривалість (підтягування на перекладині, згинання-розгинання рук в упорі лежачи), вибухова сила або швидкісно-силові якості (стрибок у довжину з місця, метання м'яча один кг сидячи), аеробна витривалість (біг на 1000 м, 1500 м, 12-хвилинний біг), деякі види координації (човниковий біг 4×9 м, тест "Фламінго"), гнучкість (нахил уперед із положення сидячи).

Крім цього, важливою є інформація про стан рухової активності учнів. У зв'язку з цим доцільно здійснювати аналіз щоденного рівня такої активності (кількість занять спортом, кроки за день, активний час) та вести "Щоденник здоров'я".

Для полегшення роботи та з метою використовувати отримані дані при вирішенні інших завдань доцільно комп'ютеризувати систему моніторингу. Зокрема, сучасні заклади загальної середньої освіти впроваджують електронні платформи, мобільні додатки, інші гаджети для моніторингу різних характеристик дітей. Як основні можна виокремити: автоматизовані бази даних про фізичний стан учнів, онлайн-платформи для аналізу результатів тестувань, гаджети для відстеження рухової активності (фітнес-браслети, додатки на смартфонах), деякі інші [4; 7].

Отримані результати підлягають аналізу, а на підставі цього визначають результати використання запропонованої програми рухової активності та здійснюють її корекцію для приведення у відповідність з поточними можливостями кожного підлітка. У зв'язку із зазначеним особливої актуальності набувають розроблення індивідуальних рекомендацій щодо покращення фізичної підготовленості та виявлення підлітків, які мають ризик розвитку хронічних захворювань або недостатній рівень досліджуваних характеристик.

Після цього учитель використовує дані моніторингу при плануванні уроків фізичної культури та інших форм рухової активності підлітків, причому як у закладі загальної середньої освіти, так і для занять поза межами закладу.

У Європі такі заклади використовують міжнародні системи моніторингу, зокрема **систему EUROFIT, у США – фітнес-грам**. Такі програми допомагають виявити рівень фізичної підготовленості учнів та сприяти розвитку індивідуального підходу на заняттях фізичними вправами. У сучасній вітчизняній системі фізичного виховання здобувачів базової середньої освіти застосовуються різноманітні методики та програми для моніторингу фізичного стану та підготовленості учнів. Одна з них – комп'ютерні програми моніторингу, один із варіантів – програма «Monitoring», розроблена для оцінки фізичного стану учнів. Вона складається з модулів, що дозволяють оцінювати морфофункціональний стан, фізичну підготовленість підлітка та вести йому "Щоденник самоконтролю". Цей щоденник містить методики, спрямовані на формування усвідомленої мотивації до рухової активності у різних формах. Програма може бути використана вчителями фізичної культури, учнями та їх батьками для організації контролю фізичного стану дітей та підвищення ефективності шкільного фізичного виховання [1; 7].

Крім цього, певної популярності набули методики діагностики фізичного стану підлітків. При цьому, враховуючи, що цей стан є комплексною характеристикою, окремо вивчають його компоненти. Одним із них є фізичний розвиток, для його оцінювання використовують метод індексів (передбачає визначення співвідношення різних антропометрич-

них показників, – довжина тіла, маса тіла, обвідні розміри грудної клітки), метод антропометричних стандартів (порівняння індивідуальних показників із середнім значенням для певної вікової та статевий групи), метод перцентилей (визначають відсоткове співвідношення індивідуального показника до популяційних даних), метод регресійного аналізу з розробленням відповідного рівняння (використовують для прогнозування певного показника на основі іншого). Крім цього, як зазначалося раніше, найбільш широко вчителі використовують тести для оцінки рухових якостей. При цьому, для підлітків застосовують системні підходи, зокрема які передбачають тестування різних рухових якостей (м'язової сили, швидкісних якостей, різних видів витривалості, гнучкості, координації). На підставі отриманих результатів роблять висновки про ефективність фізичного виховання у вирішенні його завдань, відбувається розроблення рекомендацій щодо його покращення та корекція параметрів навантаження.

Висновки. Сучасні системи моніторингу фізичного стану та підготовленості підлітків ґрунтуються на комплексному підході, що поєднує використання інформаційних технологій, традиційних методів оцінки та регулярного контролю для забезпечення їхнього різнобічного розвитку і здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Гончарова Н.М. Автоматизовані системи контролю фізичного стану дітей молодшого шкільного віку в процесі фізичного виховання: дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / Національний ун-т фізичного виховання і спорту України. Київ. 2008. 230 с.
2. Здоровя школа: аспекти моніторингу: навч. посіб. / О. Шиян, Ю. Павлова, Л. Кудрик, Н. Сороколіт, О. Микитюк; за наук. ред. О. Шиян. Львів: Кольорове небо, 2013. 122 с.
3. Кашуба В.О., Гончарова Н.М. Сучасні підходи до моніторингу фізичного стану школярів у процесі фізичного виховання. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 1. С. 71-73.
4. Круцевич Т.Ю., Воробйов М.І., Безверхня Г.В. *Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді*: навч. посібник. Київ: Олімп. л-ра, 2011. 221 с.
5. Моніторинг. URL: <https://slovotvir.org.ua/words/monitorynh> (дата звернення: 04.10.2024).
6. Педагогічна діагностика в системі фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: кол. моногр. / Н.О. Белікова, Г.О. Гац, С.П. Козібродський та ін.; наук. ред. й упорядник А.В. Цьось. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 240 с.
7. Педагогічна діагностика: метод. рекомендації / укл. В. Уруський. URL: <https://bcmc.kiev.ua/docs/peddiagnostika.pdf> (дата звернення: 03.10.2024).

Отримано: 24.03.2025

Евеліна ЖИГУЛЬОВА

*кандидат біологічних наук, доцент,
завідувач кафедри фізичної реабілітації
та медико-біологічних основ фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1366-8766>*

Тамара ХРИСТИЧ

*доктор медичних наук, професор,
професор кафедри фізичної реабілітації
та медико-біологічних основ фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8853-6728>*

ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ РОЗЛАДОМ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ І МІКРОФЛОРОЮ КИШКІВНИКА

У статті представлено сучасні погляди на порушення харчування у дітей з розладами аутистичного спектру.

Ключові слова: *розлад аутистичного спектру, мікробіом, харчування.*

Актуальність теми. Розлад аутистичного спектру (РАС) являє собою цілу групу різноманітних розладів. «Спектр» позначає діапазон симптомів, а також їх тяжкість, рівень інтелектуальних можливостей та здатність до щоденного адаптаційного функціонування. Клінічно це гетерогенні розлади з різним ступенем вираженості. Прояви аутизму можуть значно відрізнятися у різних людей. Немає двох однакових людей з аутизмом і кожен випадок часто є унікальним. Деякі люди з аутизмом здатні жити самостійно і продуктивно, інші ж страждають від важких порушень і потребують постійного нагляду та підтримки. Наявність симптомів РАС буде впливати на можливість отримання освіти і працевлаштування.

Ставлення суспільства і відповідний рівень медичного забезпечення є важливими чинниками, що визначають якість життя людей з аутизмом. Часто за поведінковими та психологічними проблемами діагностика порушення травлення та проблеми з харчуванням відходять на задній план. Проте корекція харчування та модифікація дієтичного раціону може вплинути на зменшення проявів супутніх захворювань та вираженість симптомів у загальному.

Мета дослідження – висвітлити сучасні погляди на порушення харчування у дітей з РАС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Все частіше й частіше з'являються повідомлення, що вказують на зв'язок мікробіому матері та розвитком когнітивних здібностей у дитини. Мікробіота кишечника матері впливає на мікробну структуру і склад кишківника плода, визначаючи стратегії реакцій на інфекцію, травму, стрес, а також на чутливість до порушення психічного розвитку [2]. Однак взаємозв'язок між клінічними симптомами розладу аутистичного спектра кишковими бактеріями, загальними для дітей та їх матерів, ще не відомий.

Формування мікрофлори кишківника дитини відбувається в основному на першому році життя. Надалі під впливом генетичних факторів, а також залежності від стану шлунково-кишкового тракту і харчування відбувається формування вже дорослого мікробіоценозу, який набуває індивідуальні риси зберігаючи стабільність. Новітні дані свідчать про те, що мікробіота кишечника може бути важливим чинником у розвитку РАС, оскільки структура

та склад мікрофлори кишечника таких дітей відрізняються від здорових осіб (зокрема, характерний надмірний ріст грибів типу *Candida*) [4]. Не тільки склад мікробіоти є важливим, а також кишкові метаболіти (ацетат, пропіонат та бутират), які є кінцевими продуктами мікробної ферментації вуглеводів у товстій кишці.

На сьогодні досі незрозуміло, що саме викликає розлад спектра аутизму, і немає ліків. Проте відповідні необхідні терапевтичні втручання можуть допомогти дітям з розладом спектру аутизму розвинути соціальні, комунікативні та навички самообслуговування, які допоможуть їм краще жити зі своїм розладом.

Багато фактів вказує на вагомий зв'язок кишечника та мозку. Це може спричинити появу симптомів з боку кишечника, а це в свою чергу, може вплинути на порушення поведінки. Теорія осі «кишківник-мозок» передбачає, що програмування травлення відбувається ще в гестаційному періоді формування плода і в майбутньому може впливати на когнітивні функції особи. Також це може мати вплив на схильність до розвитку порушень аутистичного спектра у генетично сприйнятливих осіб [2].

Між мозком та кишківником існує двонаправлений двосторонній зв'язок, який може моделювати роботу шлунково-кишкового тракту та впливати на функції центральної нервової системи. Мікробіота кишечника, на яку можна вплинути корекцією в харчуванні, відіграє важливу роль у регулюванні цієї двонаправленої сигналізації.

Кишківник людини є найбільшим резервуаром бактерій в організмі людини, які відіграють важливу фізіологічну роль в обміні речовин, травленні, формуванні імунітету, ендокринній та неврологічній діяльності. Кишкові мікроби тісно взаємодіють з численними клітинами людини, і будь-який дисбаланс у склад мікроорганізмів буде впливати на ключові фізіологічні процеси господаря відіграючи потенційну етіологічну роль у багатьох станах здоров'я [3].

У пацієнтів з РАС спостерігаються часті специфічні зміни мікрофлори кишечника, які можуть викликати зміну складу метаболітів мікробіому або підвищення проникності слизової кишечника у людей з аутизмом. У дітей з аутизмом дисбіоз кишкової мікрофлори зустрічається в 4 рази частіше ніж у дітей загальної популяції. Чіткий причинно-наслідковий зв'язок між РАС і мікрофлорою кишечника ще не встановлений, але є повідомлення про певні позитивні результати та зменшення клінічної симптоматики у дітей з аутизмом при покращенні якісного стану мікробіому кишечника. При цьому на мікробіом в постнатальному періоді впливають харчування, збалансованість раціону, використання пре- та пробіотиків [4].

Висновки. Отже, корекція харчування необхідна для пацієнтів з РАС, особливо при наявності порушення харчування та харчової поведінки.

Список використаних джерел:

1. Iglesias-Vázquez L, Van Ginkel Riba G, Arija V, Canals J. Composition of gut microbiota in children with autism spectrum disorder: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Nutrients*. 2020 Mar 17; 12(3):792. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32192218/>
2. Lammert CR, Frost EL, Bolte AC, Paysour MJ, Shaw ME, Bellinger CE, Weigel TK, Zunder ER, Lukens JR. Cutting Edge: Critical Roles for Microbiota-Mediated Regulation of the Immune System in a Prenatal Immune Activation Model of Autism. *J Immunol*. 2018, Aug 1; 201(3): 845-850. URL: <https://journals.aai.org/jimmunol/article/201/3/845/106755/Cutting-Edge-Critical-Roles-for-Microbiota>

3. Marler, S. et. al. Association of Rigid-Compulsive Behavior With Functional Constipation in Autism Spectrum Disorder. *J Autism Dev Disord.* 2017 Jun; 47(6): 1673-1681. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28289979/>
4. Umbrello, G., Esposito, S. Microbiota and neurologic diseases: potential effects of probiotics. *Journal of Translational Medicine.* Volume 14, Article number: 298 (2016). URL: <https://translational-medicine.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12967-016-1058-7>

Отримано: 24.03.2025

Андрій ЗАКІН

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної реабілітації
та медико-біологічних основ фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8443-8872>

Анна РАВЛЮК

здобувачка 2-го рівня вищої освіти, другий рік навчання
спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-1181-6001>

ФІЗИЧНА ТЕРАПІЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ СЛУХУ

У статті представлено особливості фізичної терапії та принципи корекції рухової сфери дітей, що мають порушення слуху.

Ключові слова: фізична терапія, фізичні вправи, глухота.

Актуальність теми. Нормальна функція органу слуху має вирішальне значення для загального розвитку людини. Це визначається тим, що слуховий аналізатор є одним із основних каналів, завдяки чому людина одержує інформацію про навколишній світ. Нажаль, останнім часом збільшилась кількість дітей, що мають вроджені вади слуху.

Доля дитини з порушенням слуху визначається такими факторами, як вік, в якому виникло порушення слухової функції, термін виявлення дефекту, ступінь порушення слуху та правильність оцінки потенційних можливостей залишкової слухової функції, своєчасність початку реабілітаційних заходів. Виявлення вродженої туговухості у новонародженої дитини досить важливо, так як час початку лікування та сурдопедагогічна робота являються визначальними факторами в проблемі реабілітації дітей з туговухістю та глухотою. Своєчасний та правильний діагноз робить можливою більш успішну інтеграцію дитини в мовне середовище.

Мета дослідження – проаналізувати основні принципи розвитку рухової сфери дітей з вадами слуху.

Виклад основного матеріалу дослідження. В структурі всієї дитячої туговухості 91,4% цієї патології складають сенсоневральні порушення, 7,1% – кондуктивні. В останні роки відмічається тенденція до змішування цих форм.

Основними причинами, які призводять до кондуктивної туговухості, є захворювання зовнішнього слухового проходу, барабанної порожнини і слухової труби (в тому числі і вади розвитку). В більшості випадків туговухість і глухота у дітей носить сенсоневальний характер. Активне раннє втручання при активному ранньому виявленні дітей з порушеннями слуху є основою ефективності реабілітації дітей з вадами слуху. Мета реабілітації: поліпшити стан здоров'я та працездатність дітей з порушеннями слуху.

Головними завданнями фізичної терапії є:

- корекція основних рухів;
- забезпечення вільного розвитку особистості в суспільстві;
- корекція та розвиток координаційних здібностей;
- корекція і розвиток фізичної підготовки;
- корекція і профілактика соматичних порушень;
- розвиток пізнавальної сфери.

Отже, корекція рухової сфери глухих дітей, застосування засобів та методів фізичної терапії стає необхідною умовою вирішення проблеми їх адаптації до умов сучасного життя. Рішення проблеми корекції рухової сфери пов'язано з розвитком і тренуванням функції рівноваги, формуванням правильної постави, корекцією і профілактикою плоскостопості, розвитком дихання, координації рухів. Одним з важливих корекційних завдань фізичного виховання глухих і слабочуючих дітей є розвиток їхнього орієнтування в просторі. Для цього використовуються вправи, пов'язані зі зміною місцезнаходження дитини і розміщення інвентарю в залі, зміною напрямку й умов руху. Дітей необхідно тренувати у швидкому виконанні ряду рухів, розвивати їх рухову реакцію в іграх, змінювати умови застосування сформованих навичок і умінь. Використання звукового супроводу у процедурах фізичної реабілітації допомагає розвитку відчуття ритму, вібраційній чутливості, розрізненню повільних і швидких звучань, що сприяє розвитку слухового сприйняття. При розучуванні нових рухових дій на заняттях з глухими дітьми рекомендується застосовувати повільні музичні композиції з яскраво вираженим низькочастотним звучанням у ритмі *andante* (спокійний) або *moderato* (середній). В реабілітаційно-відновні заходи також включають технічні засоби реабілітації. Ними являються спеціальні засоби для самообслуговування, догляду, орієнтування, спілкування і обміну інформації та засоби для навчання і занять трудовою діяльністю, протезні виробни (слухові апарати, кохлеарні імпланти). У процесі занять у дітей розвивається довільна увага, уміння діяти по наслідуванню дорослому і по наочному зразку, а потім і самостійно виконувати вправи, орієнтуючись на словесні інструкції. Діти вчаться діяти в колективі, погоджуючи свої дії з діями інших дітей, допомагають їм, виявляють ініціативу, самостійність, витримку в іграх і вправах. Досягнення успіху у виконанні завдань і вправ позитивно відображається на особистісному розвитку дитини. Важливе значення для подальшого фізичного розвитку має формування зацікавленості до занять. Необхідні систематичні проведення з дітьми занять, у зміст яких включається робота щодо загального розвитку, а також спеціальні ігри та вправи з розвитку мовлення, слухового сприйняття. Тривалість занять та їх кількість залежать від віку дитини, його психофізичного стану. Заняття проводяться протягом дня кілька разів, в періоди бадьорості дитини. Для підвищення у глухих дітей стійкості уваги доцільно проводити заняття у вигляді гри або вправи колірною і звуковою супроводу, що активізують компенсаторні можливості сенсорних систем глухих дітей.

Висновки. Основна мета реабілітації – організація комплексної діагностики, складання індивідуальної програми виховання і навчання дитини та формування особливого корекційно-педагогічного середовища в умовах сім'ї для всебічного, максимально повноцінного розвитку дитини та її соціалізації.

Список використаних джерел:

1. Вакуленко Л.О., Клапчука В.В. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії. Тернопіль: Укрмедкнига, 2018. 371 с.
2. Добровольська Н.А., Тимченко А.С., Голуб В.П. та ін. Практичні аспекти фізичної терапії та ерготерапії: навчальний посібник / за ред. Н.А. Добровольської, О.В. Федорича, А.С. Тимченка, І.П. Радомського. Київ: Видавничий дім "Гельветика", 2021. 368 с.
3. Заїкін А.В., Бутов Р.С., Воронецький В.Б. Адаптивна фізична культура. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 120 с.
4. Мухін В.М. Фізична реабілітація. Київ: Олімпійська література, 2005. 423 с.
5. Методики фізичного виховання різних груп населення: навчальний посібник / Солопчук М.С., Бесарабчук Г.В., Солопчук Д.М., Заїкін А.В. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 480 с.

Отримано: 24.03.2025

Вадим ЗДАНЮК

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри фізичної реабілітації

та медико-біологічних основ фізичного виховання

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8037-2581>

ПОІНФОРМОВАНА ЗГОДА ПАЦІЄНТА/КЛІЄНТА В ПРАКТИЦІ ФІЗИЧНОГО ТЕРАПЕВТА: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті розглядаються правові та етичні аспекти отримання поінформованої згоди пацієнта/клієнта в практиці фізичного терапевта. Аналізуються основні принципи та вимоги до процедури отримання згоди, а також роль фізичного терапевта в забезпеченні пацієнта необхідною інформацією. Особлива увага приділяється врахуванню індивідуальних особливостей пацієнта та обговоренню варіантів втручання. Розглядаються питання відкритого спілкування, права пацієнта на відмову від терапії та значення поінформованої згоди для ефективної реабілітації.

Ключові слова: поінформована згода, фізичний терапевт, пацієнт, клієнт, правові аспекти, етичні аспекти, реабілітація, інформування, права пацієнта.

Актуальність теми. У сучасних реаліях зростає увага до етичних та правових аспектів у фізичній реабілітації. Поінформована згода є фундаментальним аспектом взаємодії між пацієнтом/клієнтом та фізичним терапевтом. Однак у контексті фізичної терапії це може сприяти виникненню специфічних викликів та суперечностей.

Поінформована згода – це процес, за якого пацієнт/клієнт розуміє всі аспекти свого обстеження чи втручання і добровільно погоджується на проведення даних процедур. Під час отримання поінформованої згоди фізичний терапевт пояснює пацієнту/клієнту всі можливі ризики, альтернативи та можливі наслідки обстеження чи втручання [2; 7].

Важливо наголосити, що згода пацієнта/клієнта має бути добровільною, без стороннього впливу чи примусу. Такий підхід підвищує рівень довіри між пацієнтом/клієнтом та фізичним терапевтом, а також сприяє успішності результатів реабілітації.

Фізичний терапевт повинен виконувати свою професійну діяльність у відповідності з установленими правилами і стандартами, що стосуються отримання поінформованої згоди від пацієнта/клієнта перед будь-якими обстеженнями або втручанням. Як наслідок, фізичний терапевт повинен дотримуватися визначених процедур та протоколів (за наявності), що регулюють спосіб, яким він пояснює пацієнтові всі аспекти процедури. Він має забезпечити зрозумілу та доступну мову, щоб пацієнт/клієнт міг чітко усвідомити всі можливі ризики та переваги. Крім того, фізичний терапевт має бути спроможний відповісти на всі можливі запитання пацієнта та надати додаткову інформацію за потреби [6].

Фізичний терапевт відіграє основну роль у забезпеченні пацієнта необхідною інформацією про запропоновані послуги з фізичної терапії. При цьому він повинен брати до уваги різноманітні фактори для забезпечення належного сприйняття цієї інформації пацієнтом/клієнтом. Під час пояснення запропонованої послуги, фізичний терапевт має враховувати наявні умови, що можуть вплинути на розуміння та сприйняття інформації. Наприклад, він може використовувати доступну мову, уникати складних термінів або надмірної медичної термінології, особливо якщо пацієнт не є фахівцем у цій галузі [5; 7].

Також фізичний терапевт повинен враховувати вік пацієнта, його емоційний стан та здатність до сприйняття інформації. Наприклад, при роботі з дітьми або пацієнтами/клієнтами похилого віку доцільно використовувати підходи, що відповідають їхньому рівню розуміння та комунікації.

Принагідно зазначити, що фізичний терапевт зобов'язаний обговорити з пацієнтом/клієнтом різні варіанти втручання перед початком реабілітації, звернувши увагу на низку аспектів [5; 6]:

- переваги втручання: фізичний терапевт пояснює пацієнту/клієнту, які переваги запропонованої програми фізичної реабілітації (покращення функціонування, зменшення болю, покращення рухливості та загального самопочуття);
- ризики та побічні наслідки: фахівець обговорює можливі ризики та побічні дії, пов'язані з обраним методом терапії. Це допомагає пацієнту/клієнту зрозуміти можливі негативні наслідки та прийняти правильне рішення;
- тривалість терапії: фізичний терапевт пояснює, скільки часу може зайняти процес відновлення та які результати можна очікувати на різних етапах фізичної реабілітації;
- вартість та гарантії: у разі необхідності, фахівець обговорює приблизну вартість процедур та надає гарантії щодо забезпечення конфіденційності медичної інформації та відсутності прихованих мотивів у призначенні терапії.

Наявність відкритого спілкування з пацієнтом/клієнтом та можливості задавати питання для отримання додаткової інформації або уточнень щодо процедур та реабілітації надзвичайно важлива для ефективної роботи фізичного терапевта. Під час консультації або втручання, фізичний терапевт створює атмосферу відкритості, в якій пацієнт/клієнт може вільно висловлювати свої думки щодо програми реабілітації, побоювання або цікавитися додатковими деталями. Фахівець повинен бути готовий відповісти на всі можливі питання пацієнта/клієнта чи враховувати будь-які непорозуміння, що можуть виникнути [6; 7].

Фізичний терапевт інформує пацієнта/клієнта про його право на відмову або припинення фізичної терапії в будь-який момент, незалежно від етапу реабілітації, без шкоди для його подальшого проходження лікування. Важливо, щоб пацієнт/клієнт мав розуміння свого права на відмову чи припинення терапії і відчував свободу в прийнятті рішень щодо своєї фізичної реабілітації. Це забезпечує добровільність та взаємну згоду під час терапії, а також сприяє формуванню довіри між пацієнтом/клієнтом і фахівцем [1; 7].

Поінформована згода є важливим етичним принципом у фізичній терапії, який гарантує, що пацієнт/клієнт розуміє всі аспекти свого обстеження або втручання перед його проведенням.

Під час отримання поінформованої згоди, фізичний терапевт має пояснити пацієнту/клієнту можливі ризики, методи реабілітації та очікувані результати, щоб пацієнт/клієнт міг прийняти виважене рішення щодо своєї програми реабілітації.

Забезпечення поінформованої згоди сприяє збереженню довіри між пацієнтом/клієнтом та фізичним терапевтом, а також підвищує якість надання реабілітаційних послуг.

Інформування пацієнтів про їхні права та можливості відмовитися від обстеження чи втручання у будь-який момент підкреслює принципи добровільності та автономії пацієнта у процесі реабілітації.

Отже, поінформована згода є важливим елементом пацієнтсько-терапевтичних відносин, що сприяє ефективному наданню послуг у сфері фізичної терапії.

Список використаних джерел:

1. Буряк О.Ю. ОДФ. 06 Менеджмент роботи мультидисциплінарної реабілітаційної команди. 2022. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/44509/1/O_Buriak_MRMRK_3_FTE_FZFVS.pdf
2. Волошко Л.Б. Фізичний терапевт як суб'єкт професійної взаємодії. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 2018, 152 (1): 16-18. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DO_WNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuP_2018_152\(1\)_6.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DO_WNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuP_2018_152(1)_6.pdf)
3. Зданюк В. Мотивація як складова готовності фізичних терапевтів до реалізації здоров'язбеігаючих технологій. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*, 2019, 15: 47-50. URL: <http://visnyk-sport.kpnu.edu.ua/article/download/197272/197412>
4. Михальський А., Михальська Ю., Молев В. Психолого-педагогічні умови етичних і деонтологічних аспектів діяльності фізичного терапевта. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*, 2019, 15: 66-70. URL: <http://visnyk-sport.kpnu.edu.ua/article/download/197282/197423>
5. Професійний стандарт «Фізичний терапевт». Чинний від 2023-01-20. №01-пс. Вид. офіц. Львів, 2023. 22 с. URL: https://uapt.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/PS_PT_2023_approved.pdf (дата звернення: 11.03.2024).
6. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальність 227 «Фізична терапія, ерготерапія. Чинний від 2018-12-19. Вид. офіц. Київ. 32 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2022/Standarty.Vyshchoyi.Osvity/Zatverdzeni.Standarty/01/31/227-Fiz.terap.erhoterap-bak.31.01.22.pdf> (дата звернення: 04.03.2024).

7. Оцінка професійної кваліфікації фізичного терапевта України. Вид. офіц. Львів, 2023. 35 с. URL: https://uapt.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/Assessment_tools_for_the_PS_ukr_describe_web.pdf (дата звернення: 12.03.2024).

Отримано: 24.03.2025

Майя ЗУБАЛЬ

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8145-5263>*

Вадим ВОРОНЕЦЬКИЙ

*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8297-6757>*

Роман ПАВЛОВ

*старший викладач кафедри фізичного виховання і інших дисциплін,
Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0289-4186>*

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТРЕНЕРА

Тренерська діяльність є різнобічною та динамічною, оскільки включає не лише розвиток фізичних і творчих здібностей, а й формування особистості спортсменів. У сучасних умовах тренери зіштовхуються з багатьма викликами, що потребують адаптивності, творчого підходу та безперервного професійного зростання. Водночас ці виклики створюють можливості для подальшого розвитку та вдосконалення.

Ключові слова: тренер, учні, цифрові технології, професійна діяльність.

Актуальність теми. Професійна діяльність тренера є багатогранною і динамічною, оскільки вона спрямована не лише на розвиток фізичних чи творчих якостей, але й на формування особистості вихованців. У сучасному світі тренери стикаються з низкою викликів, які вимагають гнучкості, інноваційного підходу та постійного самовдосконалення. Разом з тим, ці виклики відкривають нові перспективи для професійного розвитку.

Сучасні молоді люди часто перебувають під значним тиском через необхідність поєднання навчання, позашкільних занять, роботи та соціальної активності. Це створює дефіцит часу для додаткових занять, що ускладнює регулярну участь у тренувальних програмах. Тренери повинні враховувати ці обставини, розробляючи більш гнучкі графіки та пропонуючи індивідуальні програми підготовки.

За даними дослідження Інституту модернізації змісту освіти (2023), понад 60% школярів в Україні відзначають брак часу для активних занять спортом через перевантаження освітньою програмою.

Мета дослідження – аналіз особливостей професійної діяльності тренера, визначення основних викликів, з якими він стикається, а також виявлення шляхів удосконалення його роботи для ефективного розвитку фізичних, творчих та особистісних якостей вихованців.

Об'єкт дослідження: навчально-тренувальний процес в ДЮСШ.

Предмет дослідження: цифрові технології в навчально-тренувальному процесі.

Тренер спортивної секції з футболу у нашому місті розробив адаптований розклад занять, який враховує можливість онлайн-тренувань у вечірній час. Це дозволило збільшити відвідуваність секції на 30% упродовж трьох місяців.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології мають як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, молодь активно використовує гаджети та соціальні мережі, що може знижувати мотивацію до активної участі у тренуваннях. З іншого боку, технології можуть стати корисним інструментом: використання мобільних додатків для відстеження прогресу, відеоаналізу вправ або онлайн-комунікації може підвищити залученість вихованців. Дослідження Європейського спортивного фонду (2022) показують, що впровадження мобільних додатків для відстеження прогресу, таких як MyFitnessPal або Strava, підвищує мотивацію вихованців на 25-40%.

До прикладу, у секції легкої атлетики тренер використовує додаток для моніторингу бігових досягнень спортсменів. Завдяки цьому учасники можуть бачити свої результати у реальному часі, що стимулює їх до встановлення нових особистих рекордів.

Суспільство швидко трансформується, і тренери мають бути готовими адаптувати свої підходи до роботи з молоддю, яка виховується в умовах різноманітності та глобалізації. Наприклад, у багатокультурному середовищі тренери мають враховувати особливості різних культур, як це роблять у програмі **"Sports United"** у Європі. Програма спрямована на інтеграцію мігрантів через спорт, що є чудовим прикладом культурного підходу до тренерської діяльності.

Зростає потреба у тренерах, які володіють знаннями з психології. Сучасна молодь часто стикається з емоційними проблемами, такими як стрес, тривожність чи низька самооцінка. Тренер має бути не лише наставником, але й підтримкою, здатною допомогти вихованцям подолати психологічні бар'єри.

Дослідження Національного університету фізичного виховання та спорту України (2021) свідчить, що 40% молодих спортсменів відчувають стрес перед змаганнями, і лише 20% тренерів активно використовують психологічні методики у своїй роботі.

У секції дзюдо тренери проводять регулярні психологічні заняття з командою, включаючи техніки релаксації та візуалізації успіху. Це знизило кількість емоційних зривів у команді на 15% за рік.

Глобалізація відкриває можливості для обміну знаннями та досвідом між тренерами з різних країн. Сьогодні тренери можуть брати участь у міжнародних семінарах, вебінарах, онлайн-курсах і тренінгах, що сприяє підвищенню їхньої кваліфікації.

Також програми **Erasmus+ Sport** сприяють міжнародному обміну тренерами та впровадженню інноваційних підходів.

Використання сучасних технологій, таких як віртуальна реальність, штучний інтелект і аналітичні платформи, дозволяє тренерам точніше оцінювати рівень підготовки вихованців, прогнозувати результати та розробляти ефективні програми навчання.

Дослідження SportsTech Labs (2023) показують, що використання VR-тренажерів підвищує точність рухів на 15-20% у спортсменів-початківців.

У світі, де значення фізичного і ментального здоров'я зростає, професія тренера стає дедалі популярнішою. Це відкриває перспективи для розвитку кар'єри не лише у спортивних секціях, але й у фітнес-індустрії, реабілітаційних центрах та освітніх установах.

Висновок. Професійна діяльність тренера у сучасних умовах – це постійний баланс між викликами та можливостями. Здатність адаптуватися до змін у суспільстві, розуміння потреб молоді та використання сучасних інструментів і методик допомагають тренерам ефективно виконувати свою місію. Головне – залишатися відкритим до інновацій і прагнути до самовдосконалення, адже саме тренери формують майбутнє покоління.

Список використаних джерел:

1. Башавець Н., Лавренчук І. Професійна компетентність майбутнього тренера-вчителя фізичної культури. *Розвиток освіти в європейському просторі: національні виклики та транснаціональні перспективи*: матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ніжин, 2–3 листопада 2023 року / [за заг. ред. Самойленко О.В.]. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. С. 326-328.
2. Василенко М.М. Професійна підготовка майбутніх фітнес-тренерів у закладах вищої освіти: теорія та методика: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 495 с.
3. Василенко М.М. Сучасні вимоги роботодавців до формування готовності майбутніх фітнес-тренерів до професійної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2014. Вип. 38(91). С. 119–125.

Отримано: 24.03.2025

Олена КЛЮС

кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/000-0003-4919-5323>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА РІВЕНЬ СТРЕСОСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті розглянута проблема формування стресостійкості у здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану, а також шляхи її вирішення засобами фізичної культури.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, засоби фізичної культури, студенти

Актуальність теми в умовах воєнного стану формування стресостійкості у здобувачів вищої освіти набуває особливої уваги, а особливо у період першого року навчання. Наслідки війни ніколи не проходять безслідно і мають серйозний вплив на психофізичний стан людини, а особливо для людей, які знаходяться в адаптивному періоді

Мета дослідження – на теоретичному рівні науково обґрунтувати особливості застосування засобів фізичної культури для формування стресостійкості здобувачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах бойових дій на території України 87,5% здобувачів вищої освіти переживають стрес різної потужності й потребують заходів щодо його подолання [1; 4], що підтверджує наші результати дослідження, оскільки 87% залучених здобувачок виявляли ознаки стресу[2], а це потребує фахової допомоги у його подоланні.

Також, дослідниками доведено, що одними із найбільш дієвих засобів запобігання стресу, є профілактика та його корекція, яка формується на основі використання засобів оздоровчо-рекреаційної рухової активності [4-5].

У зв'язку з цим дослідники вважають, що важливою умовою, яка буде сприяти адаптації молоді до умов навчання аби уникнути вищезазначеної ситуації пов'язаної із стресом, є забезпечення адаптації, яка формується на основі високого рівня функціональних показників, фізичної працездатності та фізичної підготовленості [1; 6].

У науковій літературі зазначається, що заняття фізичними вправами є дуже сильним засобом зміни фізичного та психічного стану людини [6]. Правильно організовані заняття зміцнюють здоров'я, покращують фізичний розвиток, підвищують фізичну підготовленість і працездатність, удосконалюють функціональні системи організму людини [11].

У ряді досліджень наголошується на суттєвий взаємозв'язок рухової активності студентів і їхнього ментального здоров'я [2-3;6].

Рухова активність є ефективним засобом боротьби зі стресом, як одним із головних факторів, який володіє значним потенціалом у поліпшенні когнітивних здібностей, розвитку уваги, працездатності, пам'яті, стресостійкості, здатності концентруватися та сприймати нову інформацію. Також, фізична активність є засобом профілактики неінфекційних захворювань, таких як серцево-судинні захворювання, рак та діабет [3;6].

Водночас необхідно розуміти, що безконтрольне і безсистемне використання засобів фізичної культури неефективно, а в деяких випадках може нанести непоправної шкоди здоров'ю [2].

Провідні фахівці зазначають, що функціональні показники роботи систем та органів людини є індикаторами, які дозволяють оцінити рівень адаптації організму до навколишнього середовища, фізичного навантаження та проаналізувати процеси відновлення після навантажень [5].

Отже, під час проведення занять з фізичної культури потрібно враховувати індивідуальні характеристик організму студентів, що сприятиме кращій оптимізації фізичного стану та стресостійкості організму.

Висновки. Засоби фізичної культури є ефективним засобом зміни фізичного та психічного стану людини. Основу занять з фізичного виховання мають складати фізичні вправи, які спрямовані на покращення показників фізичного стану, що забезпечує адаптацію організму до різних несприятливих умов життя.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук О., Шевчук А., Самчук О., Хомич А. Особливості фізичного й психологічно компонентів здоров'я студентів залежно від їхніх навчальних досягнень. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*: збірник наукових праць / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2015. № 3 (31). С. 96–102.
2. Банах В., Єдинак Г., Ключ О., Галаманжук Л., Балацька Л., Римар С., Цимбалістий В. Стан стресостійкості та вияву морфофункціональних показників дівчат протягом першого року навчання у закладі вищої освіти. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2024. (29(2)). С. 76–82. DOI: [https://doi.org/10.32626/2309-8082.2024-29\(2\).76-82](https://doi.org/10.32626/2309-8082.2024-29(2).76-82)
3. Грибан Г.П. Життєдіяльність та рухова активність студентів. Житомир: Рута, 2009, 593.

4. Ждана В.М., Голованової І.А. Організаційні та нормативно-правові аспекти діяльності системи громадського здоров'я в Україні в мирний час та під час війни: колективна монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс». 2022. 120 с.
5. Мисів В.М., Єдинак Г.А., Галаманжук Л.Л., Зубаль М.В., Ключ О.А. Соматотипи та фізичний стан дітей і молоді: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня-Рута», 2021. 408 с.
6. Пальчук М., Сухомлинов К., Даруга А. Оздоровчо-рекреаційна рухова активність, як засіб профілактики стресу у студентів під час дистанційного навчання. *Physical culture sports and health of the nation*. 2023. 15 (34). С. 56-64.

Отримано: 24.03.2025

Євген КОЗАК

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7525-3147>

Петро ПЛАХТІЙ

кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри біології та екології
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2527-5097>

Андрій ЛАДИНЯК

старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6096-5902>

РОЛЬ САМОДИСЦИПЛІНИ В ОЗДОРОВЛЕННІ МОЛОДІ ІГРОВИМИ ВИДАМИ СПОРТУ

У статті актуалізовано проблему дослідження впливів занять ігровими видами спорту та спортивно-оздоровчої діяльності на виховання морально-вольових якостей молоді. Визначено організаційно-педагогічні умови виховання самодисципліни в молоді як сукупність чинників, які забезпечують успішне досягнення виховних цілей та сприяють підвищенню рівня самодисципліни в процесі занять ігровими видами спорту.

Ключові слова: виховання, самодисципліна, ігрові види спорту, морально-вольові якості, організаційно-педагогічні умови.

Актуальність теми. Ефективними організаційно-педагогічними умовами виховання самодисципліни молодших підлітків у процесі занять ігровими видами спорту визначено: налагодження методичної роботи з учителями фізичної культури й тренерами з ігрових видів спорту (гандболу, волейболу, баскетболу, футболу) щодо виховання самодисципліни молоді; впровадження методичного інструментарію для виховання самодисципліни молоді засобами ігрових видів спорту в освітній процес ЗЗСО (на секційних заняттях) та ДЮСШ; організація спортивно-оздоровчої діяльності з метою мотивації молоді до занять ігровими видами спорту та напрацювання навичок проявів самодисципліни на практиці.

Мета публікації: охарактеризувати значення самодисципліни в оздоровленні молоді різними ігровими видами спорту, визначити організаційно-педагогічні умови виховання самодисципліни.

Виклад основного матеріалу дослідження: Самодисципліна – це здатність людини контролювати свої емоції, поведінку, звички в складних умовах. Вона є однією з основних характеристик, яка впливає на успіхи в будь-яких сферах життя, включаючи спорт; має важливе значення в оздоровленні молоді, де її вплив проявляється в регулярних фізичних навантаженнях, поліпшенні загального стану здоров'я, розвитку соціальних навичок.

Ігрові види спорту потребують постійних тренувань і самоконтролю для досягнення високих результатів. Молодь, котра активно займається спортом, повинна розуміти, що лише регулярні заняття допомагають покращити фізичну форму й набувати нові навички. Важливим аспектом є також правильне ставлення до відпочинку та відновлення.

Такі види спорту, як футбол, баскетбол, волейбол та інші, є не лише важливою частиною фізкультури, але й засобом розвитку самодисципліни серед молоді. Спільна мета, командний дух, а також необхідність виконання складних завдань під час тренувань чи змагань і формують в учасників здатність до самоконтролю. Варто зазначити, що ігрові види спорту не завжди прості, оскільки вимагають швидкої реакції, витривалості та командної взаємодії. Саме самодисципліна й допомагає спортсменам долати труднощі, які виникають на шляху до мети. Молоді люди, котрі мають чітке розуміння важливості постійної праці, можуть досягнути чималих результатів, навіть якщо для цього потрібно пройти через певні випробування.

Ігри в команді та регулярні тренування допомагають розвивати не тільки фізичні здібності, але й психічні. Вправи на концентрацію уваги, стратегічне мислення та розв'язання проблем у процесі гри формують здатність до самоконтролю, яка позитивно позначається на емоційному стані.

Командні види спорту сприяють розвиткові соціальних взаємодій. Молодь учиться працювати в команді, слідувати встановленим правилам та взаємодіяти з іншими людьми, що є важливою складовою самодисципліни. Варто наголосити, що чітке виконання своїх обов'язків у команді допомагає формувати лідерські якості й уміння бути відповідальним за свої дії.

Окрім того, ігрові види спорту нерідко супроводжують емоційні стреси, напружені моменти чи необхідність миттєво реагувати на змінні умови. Тому самодисципліна в спортивній діяльності допомагає молоді навчитися контролювати свої емоції, реагувати на стресові ситуації без паніки і продовжувати рухатись до поставленої мети.

Тренування з ігрових видів спорту сприяють розвиткові самодисципліни, оскільки це індивідуальна відповідальність у команді, де кожен член команди поважає зобов'язання, які на нього покладено; і навіть у командних іграх є важливі моменти, коли необхідно демонструвати високу самодисципліну, наприклад, на тренуваннях або під час підготовки до важливих матчів.

Чітка реалізація тренувальних планів з ігрових видів спорту має специфічні етапи, які передбачають виконання певних вправ або стратегічних завдань. Молодь повинна навчитися дотримуватися цих планів і виконувати завдання точно, що вимагає розвитку самоконтролю. А той, хто активно займається спортом, повинен планувати свій день так, щоб устигати й тренуватися, і виконувати інші важливі справи. Ця навичка є складовою самодисципліни, яка допомагає в організації особистого часу.

Висновки. Отже, самодисципліна є основною умовою успіху в ігрових видах спорту й має велике значення в оздоровленні молоді. Регулярні тренування, правильне ставлення до фізичних та емоційних навантажень, розвиток соціальних та організаційних навичок – усе це сприяє не лише фізичному, а й психологічному зростанню молодих людей. За допомогою спор-

тивних занять молодь навчається долати труднощі, працювати в команді, досягати поставлених цілей та розвивати дисциплінованість, що є важливим чинником в особистісному розвитку.

Список використаних джерел:

1. Гетьман М.О. Організаційно-педагогічні умови виховання самовладання молодших підлітків у процесі занять бойовим мистецтвом. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт: зб. наук. праць. Вип. 10 (183). С. 74-79.*
2. Желанова В.В. Морально-вольові особистості як суттєва детермінанта формування «навичок XXI століття». *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота.* Ужгород: Говерла. 2017. Вип. 2 (41). С. 99-101.
3. Крайнюк О., Колчина О. Морально вольові якості студентів допризовників у процесі фізичного виховання. *Спортивна наука України.* 2014. № 6 (64). С. 43-49.

Отримано: 24.03.2025

Ярослав КУРІВСЬКИЙ

здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти
третього року навчання, спеціальність А1 Освітні, педагогічні науки
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4001-7803>

Геннадій ЄДИНАК

доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор,
професор кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6865-0099>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

У статті зроблена спроба з позиції узагальнення виокремити основні положення організації та певною мірою методичне забезпечення інклюзивної рухової активності дітей з особливими освітніми потребами в умовах змішаного навчання, але передусім дітей із порушеними функціями опорно-рухового апарату.

Ключові слова: рухова активність, інклюзія, діти, порушення, опорно-руховий апарат, організація та методика.

Актуальність теми. У шкільний період відбувається підготовка дитини до життєдіяльності у суспільстві як активного учасника всіх процесів, що відбуваються у ньому. Одним із дієвих засобів вирішення відповідних завдань є фізичне виховання, у більш широкому розумінні – рухова активність [1, с. 12]. Така активність відзначається чітко визначеними метою і завданнями. Повністю зазначене стосується дітей, які мають особливі освітні потреби взагалі та порушення у функції опорно-рухового апарату зокрема.

Не зупиняючись на різних аспектах рухової активності таких дітей відзначимо лише, що визначальна особливість сучасного етапу – змішана форма навчання. У зв'язку з цим ак-

туалізується проблема забезпечення високого позитивного результату дітям із особливими освітніми потребами при вирішенні завдань їхнього фізичного виховання у певному типі закладу загальної середньої освіти або спеціалізованому закладі в нових реаліях. Проте, практично відсутні дослідження, спрямовані на розроблення і перевірку дієвості технологій, методик реалізації рухової активності означеною категорією дітей при організації освітнього процесу в змішаному форматі.

Мета публікації – узагальнення наявну інформацію для виокремлення деяких основних положень організації та методичного забезпечення інклюзивної рухової активності дітей з порушеними функціями опорно-рухового апарату в умовах змішаного навчання.

Виклад основного матеріалу. Проведеним узагальненням інформації літературних джерел встановили, що до основних положень щодо сучасного стану організаційно-методичного забезпечення інклюзивної рухової активності дітей з особливими освітніми потребами взагалі та порушеними функціями опорно-рухового апарату зокрема в умовах змішаного навчання належать: 1. Нормативно-правова база, 2. Принципи організації інклюзивної рухової активності, 3. Форми організації рухової активності в умовах змішаного навчання, 4. Використання технологій у змішаному навчанні, 5. Виклики та перспективи.

Конкретизуючи кожний із зазначених напрямків відзначаємо, що «1» передбачає врахування змісту міжнародних та національних документів про інклюзивну освіту, передусім «Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю», «Закон України «Про освіту», «Закон України «Про повну загальну середню освіту». Крім цього, в Україні впроваджено Концепцію розвитку інклюзивного навчання та нормативно-правові акти щодо адаптації освітнього середовища [2-4].

Що стосується «2», то тут необхідно орієнтуватись на такі принципи організації інклюзивної рухової активності дітей з порушеними функціями опорно-рухового апарату: доступність (створення безбар'єрного середовища та умов для рухової активності всіх дітей, тобто інклюзивної активності); індивідуалізація (адаптація програм фізичного виховання до потреб та можливостей кожної дитини з порушеними функціями опорно-рухового апарату), варіативність (поєднання різних форматів навчання (офлайн, онлайн, змішане), мультидисциплінарності (співпраця педагогів, реабілітологів, психологів, медичних фахівців із батьками) [5].

При цьому дослідники відзначають можливість та необхідність використовувати різноманітні форми організації рухової активності, у тому числі в умовах змішаного навчання («3»). Узагальненням літературних джерел встановили, що основними формами організації такої активності є: очні заняття (уроки фізичної культури, адаптивні спортивні секції, рухова активність у класі), дистанційне навчання (відеоуроки, інтерактивні вправи, використання мобільних додатків), комбінований формат (гібридні уроки з елементами самостійної рухової активності вдома) [1; 5].

Що стосується використання технологій у змішаному навчанні («4»), то ту відзначаємо наступне. Сьогодні для організації освітнього процесу, у тому числі фізичного виховання, набули популярності онлайн-платформи (Google Classroom, Zoom, Moodle), віртуальні тренажери та мобільні додатки для реалізації рухової активності (зокрема Nike Training Club, DAREBEE), відеоінструкції та інтерактивні завдання для самостійної (за участі батьків) рухової активності [6].

Проте наявні досягнення лише частково сприяють розв'язанню порушеної проблеми. Це зумовлено комплексом причин, деякими з найбільш актуальних вважаємо: недостатню підготовку педагогів до професійної діяльності в умовах змішаного навчання та за участі в класі дітей, які мають порушення функції опорно-рухового апарату; нестача необхідного обладнання, інструментарію та обмежений доступ до них; нестача розробок, змістом яких є індивідуальні програми рухової активності, що відбувається у класі з фізично здоровими та дітьми з порушеними функціями опорно-рухового апарату.

Крім цього, підвищеної уваги потребують такі технологічні напрямки забезпечення якості загальної середньої освіти, як розвиток цифрових технологій, підвищення кваліфікації вчителів, створення для них спеціалізованих методик та ресурсів.

Висновки. 1. Узагальненням інформації використаних джерел виокремлено деякі основні положення організації та методичного забезпечення інклюзивної рухової активності дітей з порушеними функціями опорно-рухового апарату в умовах змішаного навчання: урахування міжнародної і вітчизняної нормативно-правових баз; виконання вимог принципів організації інклюзивної рухової активності; активне використання визначених форм її реалізації, особливо в умовах змішаного навчання; використання адекватних педагогічних технологій; урахуванням сучасних викликів та орієнтування на існуючі перспективи.

2. Підвищену увагу потрібно скерувати на розвиток цифрових технологій, підвищення кваліфікації вчителів, створення для них спеціалізованих методик та ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Єдинак Г.А. Фізичне виховання дітей з церебральним паралічем: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП О.А. Буйницький, 2009. 394 с.
2. Закон України "Про повну загальну середню освіту". *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2020, № 31, ст. 226. № 3051-IX від 11.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 22.10.2023).
3. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 22.10.2023).
4. Про організацію освітнього процесу дітей з особливими освітніми потребами у 2022/2023 навчальному році. Лист МОН України 06.09.2022 № 1/10258-22. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/508608_698350
5. Діти з особливими освітніми потребами. URL: <https://www.google.com/search?>
6. Фізична культура – дистанційне навчання. URL: <https://sites.google.com/view/dustosvitaschool>

Отримано: 24.03.2025

Василь МАЗУР

викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8261-7896>

Михайло ГУСКА

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7068-5493>

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ТЕХНІКО-ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ В ПРОЦЕСІ ТРЕНУВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ВІЛЬНОЮ БОРТЬБОЮ

У статті розглядається індивідуальний підхід до техніко-тактичної підготовки юних спортсменів в процесі тренувальних занять вільною боротьбою. Ця проблема стає особливо актуальною, де кількість дітей, які відвідують спортивні секції, постійно зменшується, що обмежує можливості тренерів у відборі перспективних і талановитих борців. У зв'язку з цим тренерам доводиться використовувати індивідуальний підхід при роботі з кожним юним спортсменом. Було встановлено, що реалізація принципу індивідуалізації в підготовці спортсменів повинна враховувати різноманітні рівні їхньої підготовленості, а також індивідуально-типологічні і особистісні особливості реакції на тренувальні навантаження. Важливий блок досліджень фокусується на глибокому вивченні стилів змагальної діяльності юних борців як відносно стабільної індивідуальної системи ведення боротьби, яка зберігає свою основну структуру.

Ключові слова: індивідуалізація, борці вільного стилю, вільна боротьба, стилі ведення поєдинку.

Актуальність теми. У практиці вільної боротьби тренери та фахівці сфери фізичної культури постійно шукають ефективні способи досягнення високих спортивних результатів з мінімальними затратами часу та зусиль як спортсменів, так і самих тренерів. Однак, з кожним роком завдання ускладнюється через зростання вимог до борців вільного стилю, посилення конкуренції на міжнародній арені та підвищення інтенсивності тренувальних і змагальних навантажень [1; 2; 3].

Особливо актуальною ця проблема стає в умовах спортивної школи, де кількість дітей, які відвідують спортивні секції, постійно зменшується, що обмежує можливості тренерів щодо відбору талановитих і перспективних борців. Внаслідок цього тренерам доводиться застосовувати індивідуальний підхід під час роботи з кожним юним спортсменом [1; 3].

Мета публікації – на основі аналізу наукових праць дослідити питання індивідуалізації технічної підготовки юних спортсменів, які займаються вільною боротьбою, розкрити особливості та принципи організації індивідуального підходу в тренувальному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес індивідуалізації підготовки спортсменів є надзвичайно важливим в спортивних видах боротьби, зокрема у вільній боротьбі [2; 3].

Індивідуалізація підготовки спортсменів передбачає системну організацію тренувального та змагального процесів з урахуванням індивідуальних (морфологічних, фізіологічних та психічних) особливостей організму. Це спрямовано на ефективний розвиток природних здібностей спортсменів та засвоєння ними необхідних знань, умінь та навичок [1].

Принцип індивідуалізації базується на постійному врахуванні та аналізі наступних характеристик борців:

- рівень підготовленості та тренуваності;
- індивідуально-типологічні та особистісні особливості реакції на зовнішні фактори;
- кваліфікаційні, вікові, статеві та морфологічні особливості спортсменів.

Проблема індивідуалізації техніко-тактичної підготовки борців розроблялася багатьма провідними вченими. Вивчаючи складні техніко-тактичні дії спортсменів у вільній боротьбі, фахівці виявляють залежність стабільних і варіативних фаз прийомів, що дозволяє визначити стійку структуру дій і оптимальний діапазон коливань рухових навичок, які залежать від складності прийому [1; 2].

Дослідження показують, що високих результатів досягають представники різних типів нервової діяльності і стилів ведення поєдинку. Однак важливішим є не стільки конкретний стиль, скільки його адаптація до індивідуальних особливостей спортсмена [3].

Таким чином, розглядаючи проблеми становлення індивідуального стилю ведення поєдинку у вільній боротьбі, автори пропонують дослідити:

- 1) психофізіологічні властивості спортсмена як передумови розвитку спеціальних здібностей і біологічного «ядра» індивідуальної манери ведення поєдинку;
- 2) спеціальні здібності борця, які проявляються у високому рівні розвитку важливих фізичних і психологічних якостей;
- 3) тактичну діяльність спортсмена, яка виражається в унікальному стилі вирішення оперативних завдань і манері (стилі) змагальної діяльності. При цьому необхідно виявити структурні особливості та механізми індивідуального стилю діяльності, а також фактори його формування [1; 2; 3].

Порівняльний аналіз характеристик борців і стилів протиборств дозволяє виділити кілька загальних закономірностей:

1. Вираженість стилю: стиль протиборства найбільш чітко проявляється в тих поєдинках, які борець виграв, адже в таких випадках він зміг нав'язати «свою боротьбу».
2. Рухливість і вплив: хоча всі ігровики демонструють високу рухливість і активно переміщуються, їхній вплив на суперника зазвичай є слабким або недостатньо потужним. Це свідчить про високий рівень розвитку спеціальної витривалості, але з обмеженими опорами.
3. Перевага силовиків: у кожній з вагових категорій чисельно переважають борці-силовики. Це може бути зумовлено тим, що силові характеристики є найбільш розвиненими серед усіх фізичних якостей.
4. Додаткові стилі: багато силовиків демонструють також високонадійний стиль, що підкреслює їхню універсальність.

Таким чином, ключовим завданням тренера є виявлення природних задатків борця, які можуть сприяти формуванню індивідуального стилю протиборства, а також їх подальше направлене формування та удосконалення.

Висновки: Реалізація принципу індивідуалізації повинна враховувати різні рівні підготовленості спортсменів, індивідуально-типологічні та особистісні особливості реакцій на тренувальні навантаження, обраний стиль спортивної діяльності, а також структуру фізичної підготовленості та мотивацію. Багато відомих науковців розглядають цю проблему в більш широкому контексті, обґрунтовано стверджуючи, що до індивідуальних характеристик борців слід відносити не лише морфологічні параметри, а й особливості нервової системи та темпераменту. Ці фактори значною мірою впливають на індивідуальний стиль ведення змагальних поєдинків і здатність реалізовувати тактичні плани в екстремальних умовах змагальної діяльності.

Важливий блок досліджень зосереджений на глибокому вивченні стилів змагальної діяльності борців вільного стилю як відносно стабільної індивідуальної системи ведення боротьби, яка завжди зберігає свою основну структуру.

Список використаних джерел:

1. Абдуллаєв А.К., Ребар І.В. Індивідуалізація засобів технічної підготовки борців вільного стилю на спеціально-підготовчому етапі річного циклу. *Перспективи, проблеми та наявні здобутки розвитку фізичної культури і спорту в Україні*. 2019. С. 30-135.
2. Мазур В.Й. Методика навчання техніко-тактичним діям юних борців у групах базової підготовки ДЮСШ. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів: у 3-х томах. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 18. Т. 2. С. 99-101.
3. Шандригось В.І. Індивідуалізація технічної підготовки юних борців вільного стилю. *Спортивна наука України*. 2015. 5. С. 44-48.

Отримано: 24.03.2025

Тимур МАЦІЄВИЧ

*здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти
другого року навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)*

ORCID <https://orcid.org/0009-0004-2211-6773>

Геннадій ЄДИНАК

*доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор,
професор кафедри теорії та методики фізичного виховання*

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6865-0099>

ДО ПИТАННЯ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ «НАВЧАННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ТІЛА» У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті узагальнено наявну інформацію щодо засад організації та методичного забезпечення у реалізації концепції «навчання за допомогою тіла (Embodied Learning)» під час уроків та інших форм фізичного виховання учнів початкової школи.

Ключові слова: *фізичне виховання, концепція «навчання за допомогою тіла», організація та методики, учні, початкова школа.*

Актуальність теми. «Навчання за допомогою тіла» (Embodied Learning) є концепцією, що зосереджується на інтеграції фізичного досвіду у навчальний процес. Вона передбачає активне залучення учнів до процесу навчання через виконання ними рухів, фізичних вправ із застосуванням власного сенсорного досвіду [5-7]. У контексті фізичного виховання ця концепція має важливе значення, оскільки рухова діяльність і фізичний досвід можуть стати основою для більш глибокого оволодіння дітьми нових знань, розвитку когнітивної функції, емоційних характеристик та формування соціальних навичок [2]. Проте дослідження в означеному науковому напрямі практично відсутні, що зумовлює необхідність їхнього проведення.

Мета публікації – узагальнити інформацію наявних джерел для визначення засад організації і методичного забезпечення практики реалізації концепції «навчання за допомогою тіла» на уроках та в інших формах фізичного виховання учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. «Навчання за допомогою тіла» (Embodied Learning) є концепцію освітньої діяльності дітей, основна ідея якої – використати їхню рухову активність не тільки для вирішення завдань шкільного фізичного виховання, але також для активізації пізнавальних і позитивних емоційних процесів [2; 6]. Концепція передбачає наявність комплексу принципів, вимоги яких повинні виконуватись під час уроків та інших форм шкільного фізичного виховання. Один із таких принципів стосується інтеграції рухової активності та навчання, де рух стає не лише метою (зокрема для розвитку певної рухової якості), але також способом отримання нових знань, умовою створення більш багатогранного і глибокого навчання. Інший принцип передбачає активну участь дітей, тобто рухова активність стає засобом для активного залучення учнів до освітнього процесу, під час якого вони не лише спостерігають (слухають), але й фізично взаємодіють з навчальним матеріалом [1; 3].

Ще один важливий принцип концепції передбачає мультимодальність навчання, тобто використання різних видів активності (фізичні вправи, драматичні ігри, рухові ігри, рольові практики тощо) дозволяє поєднувати різні способи сприйняття та усвідомлення інформації, яку дитині передбачає вчитель. Важливим є також принцип залучення емоційного інтелекту, а його основна ідея стосується наявності рухової взаємодії, тобто забезпечення рухової активності дитини додатково її емоційним супроводом на високому рівні. Результатом реалізації вимог цього принципу є підвищення мотивації дитини, а значить підвищує ефективність освітнього процесу.

Крім зазначених принципів, важливе місце у концепції «Навчання за допомогою тіла» посідають організаційна основа її реалізації. Тут передусім відзначаємо, що для успішного впровадження у практику фізичного виховання учнів початкової школи потрібно врахувати деякі з основних організаційних аспектів. Один із них – підготовка педагогів: учителі фізичної культури повинні бути ознайомлені з основами «Навчання за допомогою тіла», мати відповідні навички і знання для втілення положень концепції у практику шкільного фізичного виховання. У зв'язку з цим актуалізується інша проблема, а саме спроможність учителя реалізувати зазначене, що, крім іншого, потребує також спеціального професійного розвитку, зокрема проходження курсів підвищення кваліфікації, участь у семінарах, тренінгах.

Інше положення, що об'єднується організаційною основою концепції, що розглядається, пов'язане з модернізацією навчальних планів. Зокрема, у першу чергу необхідно програми фізичного виховання адаптувати до нової ідеї, передусім у аспекті використання рухової активності не тільки як засобу розвитку рухових якостей, навчання новим руховим діям, поліпшення функціональних характеристик, але також для когнітивного та емоційного розвитку дитини. Важливою умовою тут є вбудовування рухових завдань, спрямованих на інтеграцію знань із різних навчальних предметів, до основних вправ (які сприяють вирішенню зазначених завдань фізичного виховання), тобто сприяють активізації дітей до діяльності на всіх рівнях сприйняття [4; 7].

Наступне положення щодо реалізації концепції «Навчання за допомогою тіла» пов'язане з попереднім, тобто інтеграцією фізичного виховання з іншими навчальними дисциплінами. Це необхідно, адже для більш глибокого оволодіння знаннями важливо інтегрувати зазначену концепцію в реалізацію інших предметів. Одним із практичних аспектів реалізації зазначеного – спільні проєкти, де рухова активність комбінується з різними видами навчальної діяльності. Нарешті важливе значення належить формуванню позитивного освітньо-

го середовища, як ще одного положення реалізації концепції, що розглядається. Конкретизуючи відзначаємо, що вчителю потрібно створити комфортне, безпечне і, водночас, мотиваційне освітнє середовище, що дозволяє впливати не тільки на характеристики, визначені завданнями фізичного виховання, але додатково формувати позитивний емоційний стан дитини та розвивати у неї когнітивну функцію. Деякими заходами, що сприяють практичній реалізації зазначеного, може бути організація простору для занять (наприклад, зала з розширеними можливостями проводити рухливі ігри), використання сучасного спортивного обладнання, різних гаджетів і додатків тощо.

Методична основа реалізації концепції «Навчання за допомогою тіла» у фізичному вихованні учнів початкової школи передбачає види діяльності, передусім передбачає практичну реалізацію зазначеного раніше в аспекті інтеграції параметрів виконання фізичних вправ та завдань, пов'язаних із когнітивними характеристиками та емоційними станами. Зокрема, дієвим є використання ігрового методу виконання визначених фізичних вправ та використання власне рухових ігор, де в обох випадках поєднується рухова активність з навчальними завданнями інших дисциплін. Так, рухливі ігри, змістом яких є елементи стратегічного мислення, сприяють розвитку не тільки рухових якостей, але також і критичного мислення.

Наступним засобом можуть бути рольові імітаційні вправи, зокрема діти виконують рольові завдання, що потребують рухової активності (моделюють певні ситуації зі спортивною діяльністю, командні стратегії (історичні події), а це дозволяє впливати не тільки на розвиток рухових якостей, але також і соціальних навичок, характеристик когнітивної функції.

Дієвим є також використання на уроках (з фізичного виховання, інших навчальних дисциплін) танцю та музики. Так, танцювальні елементи, хореографія дозволяють поєднати рухові дії з емоційним виразом та освітніми завданнями певної навчальної дисципліни, розвиваючи не лише рухові якості, формуючи не тільки рухові навички, але також активізацію емоційного сприйняття цієї діяльності та творчого мислення під час її реалізації. Крім цього, вчитель повинен використовувати проектну діяльність: дітям створюється можливість брати участь у створенні власних фізичних вправ, рухових ігор; так стимулюється розвиток їхнього творчого мислення в аспекті наповнення змістом власну рухову активність; зазначене сприяє кращому розумінню механізмів навчання дітей під час (за допомогою) рухової активності, тобто реалізовувати ідею концепції «Навчання за допомогою тіла» [2; 4; 6].

Водночас, іншою основою означеної концепції розглядали оцінку результатів та корекцію освітнього процесу. Для оцінювання ефективності реалізації такої концепції у практиці фізичного виховання учнів початкової школи потрібно мати систему критеріїв, що враховує не тільки досягнення учнів у фізичному вихованні (поліпшення певних рухових якостей, функціональних можливостей, навчання новим діям), але також у вирішенні визначених іншими навчальними дисциплінами освітніх (розвивальних) завдань [5; 7]. Формами реалізації таких критеріїв можуть бути: спостереження за учнями, самооцінка, оцінювання результатів групи, здійснення зворотного зв'язку при виконанні рухових завдань, ігор та завдань інших навчальних дисциплін.

Висновки. Реалізація концепції «Навчання за допомогою тіла» у фізичному вихованні учнів початкової школи є дієвим заходом модернізації їх освітнього процесу. Концепція дозволяє інтегрувати завдання різних навчальних дисциплін, а саме фізичного виховання та інших дисциплін, передусім у аспекті розвитку когнітивних можливостей і поліпшення емоційних процесів і станів учнів. Зазначене сприяє кращому оволодінню знаннями, розвитку рухових якостей, формуванню важливих рухових умінь і навичок. Успішна реалізація кон-

цепції забезпечується адекватними організаційно-методичними засадами та використанням різних, але дієвих і адекватних форм, засобів і методів, спрямованих на стимулювання активної участі учнів у «Навчанні за допомогою тіла».

Список використаних джерел:

1. Мацієвич Т. Стан реалізації інновацій у фізичному вихованні в закладах загальної середньої освіти Китаю. *Збірник матеріалів XVI Наукової конференції молодих вчених*. Кам'янець-Подільський: КПНУ імені Івана Огієнка, 2024. С. 35-37.
2. Мацієвич Т., Єдинак Г. Деякі передумови реалізації у фізичному вихованні школярів принципу навчання «Embodied Learning». *Формування здорового способу життя студентської та учнівської молоді засобами освіти*: зб. наук. пр., Кам'янець-Подільський, 2025. С. 41-45.
3. Kelly, M., Ellaway, R., Scherpbier, A., King, N., Dornan, T. (2019 Oct). Body pedagogics: embodied learning for the health professions. *Med Educ*, 53(10), 967-977. DOI: <https://doi.org/10.1111/medu.13916>
4. Khatin-Zadeh, O., Farsani, D., Eskandari, Z., Marmolejo-Ramos, F. (2022 Oct). The roles of motion, gesture, and embodied action in the processing of mathematical concepts. *Front Psychol*, 14(13), 969341. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.969341>
5. Macedonia, M. (2019 Oct). Embodied Learning: Why at School the Mind Needs the Body. *Front Psychol*, 10, 2098. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02098>
6. Ravn, S. (2022 January). Embodied Learning in Physical Activity: Developing Skills and Attunement to Interaction. *Front. Sports Act. Living (Sec. Physical Education and Pedagogy)*, Vol. 4. DOI: <https://doi.org/10.3389/fspor.2022.795733>
7. Skulmowski, A., Rey, G. D. (2018 Mar). Embodied learning: introducing a taxonomy based on bodily engagement and task integration. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 7, 3-6. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41235-018-0092-9>

Отримано: 24.03.2025

Петро МИЗАК

здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти,
перший рік навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-5601-8791>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розкрито сутність здоров'язбережувальної компетентності як інтегративної якості особистості, спрямованої на збереження і зміцнення здоров'я. Проаналізовано психолого-педагогічні умови її формування в освітньому середовищі, зокрема створення здоров'язбережувального простору, інтерактивне навчання, розвиток мотивації до здорового способу життя, психологічної стійкості та емоційного інтелекту. Наголошено на роль педагогів у формуванні відповідного ставлення до здоров'я. Визначено комплекс чинників, що сприяють розвитку здоров'язбережувальної компетентності.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, освітнє середовище, здоровий спосіб життя, педагогічні умови, психолого-педагогічні чинники, фізичне і психічне здоров'я.

Актуальність теми. Сучасні умови життя, зростання психоемоційного навантаження, зниження рівня фізичного і психічного здоров'я молоді зумовлюють формування потреби у

здобувачах освіти здоров'язбережувальної компетентності як важливої особистісної якості. Освітнє середовище має не тільки забезпечити академічні знання, а й сприяти розвитку вміння зберегти і зміцнити власне здоров'я. Тому особливого значення набуває визначення психолого-педагогічних умов, що забезпечують успішне формування цієї компетентності. Важливість цього питання зумовлена також потребою у підготовці педагогів, здатних створювати здоров'язбережувальне середовище та формувати у здобувачів освіти свідомість і відповідне ставлення до власного здоров'я.

Мета публікації – обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності здобувачів освіти як важливої особистісної якості, що забезпечує збереження і зміцнення здоров'я, а також розвиток ролі педагогів у створенні здоров'язбережувального освітнього середовища та формуванні відповідального ставлення до здоров'я в освітньому процесі учасників.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цьому дослідженні акцентовано увагу на формуванні здоров'язбережувальної компетентності серед здобувачів освіти як важливої особистісної якості, що має велике значення для збереження і зміцнення здоров'я молоді в умовах сучасних соціальних і психологічних викликів [2, с. 47]. В умовах постійного зростання психоемоційного навантаження, стресів та зниження рівня фізичного і психічного здоров'я молоді виникає потреба в розвитку учнів та студентів навичок і компетентностей, які сприятимуть покращенню їхнього самопочуття та підвищенню стійкості до стресів [1]. Здоров'язбережувальна компетентність є ключем до формування таких навичок і є важливим фактором для запобігання різноманітним захворюванням, підтримки психоемоційної рівноваги та забезпечення гармонійного розвитку особистості [9, с. 32].

Освітнє середовище має не лише надавати академічні знання, а й активно сприяти розвитку життєвих навичок, зокрема тих, що стосуються збереження та зміцнення здоров'я. Роль освіти полягає в тому, щоб виховувати у здобувачів освіти цінності здорового способу життя, а також навчити їх практичним методам збереження фізичного і психічного здоров'я [6]. В цьому контексті важливо не лише інформувати, але й формувати в учнів навички самопіклування, правильного управління стресом, розвитку емоційної стійкості і здатності до адекватного реагування на життєві труднощі [7]. Створення такої компетентності є необхідною умовою для формування збалансованої і стійкої особистості, готової до подолання сучасних викликів.

Дослідження також звертає увагу на визначення психолого-педагогічних умов, які повинні сприяти ефективному формуванню здоров'язбережувальної компетентності у здобувачів освіти. Зокрема, важливими є створення здоров'язбережувального освітнього середовища, що охоплює не тільки фізичні умови навчання, а й сприятливу емоційну атмосферу, яка забезпечує психологічний комфорт і підтримку для учнів [5]. Окрім цього, впровадження інтерактивних методів навчання, що включають практичні вправи, тренінги та активні заняття, допомагає учням не тільки отримувати теоретичні знання, а й застосовувати їх на практиці [3; 4].

Особливу увагу в дослідженні приділено формуванню у здобувачів освіти позитивної мотивації до здорового способу життя. Це включає не лише розвиток фізичних навичок, але й формування психологічної стійкості, розвитку емоційного інтелекту та здатності до саморегуляції, що дає змогу ефективно справлятися з труднощами та зберігати здоров'я в

умовах високих навантажень [8, с. 78]. Психологічна стійкість допомагає не лише протистояти стресу, а й підтримувати позитивне ставлення до життя, виявляти гнучкість у вирішенні проблем.

Завдяки педагогічним зусиллям та правильно організованому освітньому процесу можна виховати у здобувачів освіти не лише академічні знання, а й сформувати у них цінності та навички, що дозволяють дбати про своє здоров'я. Це сприяє успішній адаптації молоді в сучасному суспільстві, де важливими є не тільки професійні та інтелектуальні якості, а й здатність ефективно управляти власним здоров'ям.

Висновки: У результаті дослідження визначено, що формування здоров'язбережувальної компетентності є важливим фактором для підтримки фізичного та психічного здоров'я молоді в умовах сучасних викликів. Освітнє середовище повинно не тільки надавати академічні знання, але й сприяти розвитку навичок збереження здоров'я через створення психологічно комфортної атмосфери та використання інтерактивних методів навчання. Педагогічні зусилля, спрямовані на формування у здобувачів освіти позитивного ставлення до власного здоров'я, психологічної стійкості та саморегуляції, є необхідними для успішної адаптації та гармонійного розвитку молоді.

Список використаних джерел:

1. Білоножко О.В. Здоров'язбережувальна компетентність як складова професійної культури педагога: особливості формування в умовах воєнного стану. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Педагогічні науки*. 2024. Вип. 29. С. 40-52.
2. Виноградова В.Є., Юрченко В.І. Психологія вищої освіти: теоретичні та практичні аспекти. Київ: Ліра-К, 2020. 296 с.
3. Іваній І.В. Сутнісна характеристика здоров'язбережувальної компетентності вчителя фізичної культури. *Олімпійський та паралімпійський спорт*. 2023. № 1. С. 12-15.
4. Назаренко Н.В., Гетьман А.А., Гетьман Н.А. Вплив інтерактивних технологій навчання на здоров'я учнів. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 64, Том 2. С. 13-17.
5. Новописьменний С. Характеристика педагогічних умов формування базових компетентностей майбутніх учителів з основ здоров'я. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2015. Вип. 1. С. 84-89.
6. Новописьменний С. А. Здоров'язбережувальна компетентність школяра та шляхи її формування. *Молодий вчений*. 2018. № 2.2. С. 27-31.
7. Отравенко О. Педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності учнівської та студентської молоді в умовах ступеневої освіти. *Здоров'я, спорт, реабілітація*. 2016. № 2(4). С. 47-50.
8. Психологія стресостійкості студентської молоді / Л. Афанасенко, І. Мартинюк та ін.; за заг. ред. В. Шмаргуна. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2018. 198 с.
9. Формування здорового способу життя: навч.-метод. рек. / авт. колект.: Т. Андріюченко, О. Вакуленко та ін.; кер. авт. колект. О. Вакуленко. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2018. 100 с.

Отримано: 24.03.2025

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ ЗАНЯТЬ ГІМНАСТИКОЮ ДІТЕЙ СЕРЕДЬНОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

За допомогою гімнастики найбільш успішно вирішуються завдання гармонійного фізичного розвитку, оскільки в її розпорядженні є найрізноманітніші вправи, що сприятливо діють на різні відділи рухового апарату, на всі м'язові групи людини.

Ключові слова: гімнастика, завдання, методи і засоби, проведення уроку гімнастики, діти середнього шкільного віку.

Актуальність теми. Особливості методики занять гімнастикою дітей середнього шкільного віку. Гімнастичні вправи є однією з основних і невід'ємних частин змісту уроків фізичної культури і факультативних занять, фізкультурно-оздоровчих заходів і спортивних розваг в режимі шкільного дня, позакласної роботи з фізичного виховання школярів.

Мета публікації – розкрити особливості застосування різних форм і методів проведення та організації гімнастики в школі для дітей середнього шкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно пам'ятати, що середній шкільний вік частково співпадає з періодом статевого дозрівання і характеризується збільшенням середньорічних приростів росту і ваги тіла. Важливо відзначити, що діти в період статевого дозрівання ростуть неоднаково: одні – інтенсивно ростуть у висоту при сповільненому рості в ширину; інші – рівномірно і в висоту, і в ширину; треті – інтенсивно і в висоту, і в ширину; а четверті сповільнено ростуть у висоту і в ширину. Цим пояснюється відмінність форм і пропорцій тіла в підлітковому віці.

В зв'язку зі швидким ростом тіла у висоту витягуються м'язи, сухожилля, нервові шляхи, кровоносні судини. В результаті швидкого росту кісток розтягнуті м'язи стають відносно слабкі. Внаслідок цього і ряду інших факторів, пов'язаних із зміцненням центральної нервової системи і дією гормонів залоз внутрішньої секреції, рухи підлітка деякий час є менш точними і грубими. Постава у таких підлітків, як правило, характеризується рядом дефектів. Вони сутуляться, опускають голову. Особливо це помітно у тих дітей які займаються фізичними вправами нерегулярно.

В цьому віці потрібно приділяти значну увагу всебічному гармонійному фізичному розвитку дітей, а особливо – вихованню правильної постави. З цією метою необхідно застосовувати всі фізичні вправи в навчальній програмі для шкіл і, особливо, стройові та загально-розвиваючі вправи, вправи в рівновазі, стрибки.

Багато уваги у цьому віці необхідно приділяти стійкому засвоєнню безпосередньо прикладних вправ, які мають не лише прикладне, але і загальнорозвиваюче значення. Оволодіння основами техніки ходьби і бігу, стрибків, метання, лазіння та інших вправ пов'язане з використанням всіх тих навичок в подальшій життєдіяльності.

З цією ж метою використовуються вправи на гімнастичних приладах: змішані і прості упори і виси, сідни, переходи від одного вису в інший, елементарні підйоми, оберти і зіскоки з приладу.

Крім цього, гімнастичні прилади необхідно використовувати як перешкоду: влізати і перелізати через окремі прилади або серію приладів, поставлених в різних варіантах.

При вивченні рухів на гімнастичних приладах слід звернути увагу на техніку і стиль виконання вправ. Поки учні не засвоять основних елементарних рухів не можна переходити до занять спортивною гімнастикою.

В середньому шкільному віці статеві відмінності у хлопчиків і дівчат проявляються більш чітко. Процес статевого дозрівання в дівчаток проходить скоріше, ніж у хлопчиків. Посилений ріст у висоту у дівчаток починається з 12-13 років, а в 14-15 літ спостерігають поперечне збільшення розмірів тіла, окружності стегон і грудних залоз. Поряд з цим активно розвиваються функції кори великих півкуль.

Враховуючи ці особливості, необхідно вимагати від учнів дотримання встановленого порядку, вміння оцінювати свої рухові можливості, аналізувати деталі техніки рухів, встановлювати зв'язок попереднього з наступним.

В зв'язку зі швидким ростом і значним збільшенням ваги фізичні можливості дівчат значно відстають від фізичних можливостей хлопців.

Якщо хлопці у цьому віці переоцінюють свої сили, то дівчата, навпаки, недооцінюють їх і невпевнено виконують вправи, пов'язані з проявом сміливості і сили. На заняттях з дівчатами необхідно чітко дозувати вправи з опором, лазіння, перенесення предметів, поступово збільшуючи навантаження. Вправи у висах і упорах необхідно чергувати зі змішаними висами і сідами частіше, ніж у хлопців. Необхідно широко застосовувати загальнорозвиваючі і вільні вправи, танцювальні рухи і танці, вправи в рівновазі.

При навчанні складним діям дівчатам необхідно давати підготовчих вправ більше, ніж хлопцям. Займаючись з дівчатами, необхідно ретельно дотримуватись принципу послідовності в збільшенні фізичних навантажень і складності фізичних вправ, більше обмежувати об'єм силових вправ для рук і плечового поясу, частіше змінювати характер м'язових напружень і робити більше пауз між вправами.

Висновок. Спільно з загальними засадами фізичного виховання школярів вчителю фізичної культури необхідно знати і систематично вирішувати ті завдання, що стоять перед кожним розділом програми, – з урахуванням вікових особливостей учнів. Це дозволить йому більш ефективно здійснювати процес навчання конкретним руховим діям, не допускати шаблонів у проведенні уроків.

Таким чином, для школи характерна велика різноманітність форм занять гімнастикою, які покликані задовольнити потреби учнів у рухах.

Список використаних джерел:

1. Бабюк С.М. Гімнастична термінологія: навч. відеопосібник. Кам'янець-Подільський: 2011. 60 с.
2. Бабюк С.М. Гімнастичне багатоборство: навч. відеопосібник. Кам'янець-Подільський: 2011. 68 с.
3. Бабюк С.М. Теорія і методика гімнастичних загальнорозвиваючих вправ. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. 76 с.
4. Жалея А.А. Гімнастика / за ред. А.А Жалея. і В.Д. Палигі. Київ: Вища школа, 2005. 356 с.
5. Дятленко С.М. Фізична культура в школі: 5-11 класи: метод. посібник / за заг. ред. С.М. Дятленка. Київ: Літера ЛТД, 2011. 368 с.
6. Маляр Е.І. Методика використання фізичної культури з метою оздоровлення та активного відпочинку. Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2009. 25 с.
7. Солопчук М.С., Бесарабчук Г.В., Солопчук Д.М., Боднар А.О. Методика фізичного виховання школярів: навчально-методичний посібник Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 292 с.

8. Солопчук М.С., Бесарабчук Г.В., Солопчук Д.М., Заїкін А.В. Методики фізичного виховання різних груп населення: навчальний посібник Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 480 с.

Отримано: 24.03.2025

Даніїл МАРЧУК

асистент кафедри теорії і методики фізичного виховання

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4015-4998>

ОЗДОРОВЧА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ФІТНЕС: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У роботі розглядаються основні поняття, такі як оздоровча фізична культура, фітнес, фізична активність та їхній вплив на фізичне, психічне та соціальне здоров'я людини. Особлива увага приділена ролі фізичної культури у житті студентів, які знаходяться на етапі активного інтелектуального та соціального розвитку. Викладено основні завдання викладачів університетів у популяризації фізичної культури, зокрема мотивація студентів, індивідуальний підхід, використання інноваційних методів та формування теоретичної бази. У статті підкреслюється важливість комплексного підходу до здоров'я, який включає не лише фізичну активність, а й правильне харчування, режим сну та управління стресами. Наведено рекомендації щодо впровадження ефективних програм тренувань та організації спортивних заходів.

Ключові слова: оздоровча фізична культура, фітнес, здоров'я, фізична активність, здоровий спосіб життя, фізичне виховання, психічне благополуччя, соціальна адаптація, студенти, спортивні заходи, інноваційні методи, фітнес-програми, рухова активність.

Вступ. У сучасному світі, де технологічний прогрес та урбанізація значно обмежують рухову активність людини, питання збереження здоров'я стає все більш актуальним. Оздоровча фізична культура та фітнес відіграють ключову роль у підтримці фізичного, психічного та соціального благополуччя людини. Для викладачів університетів ця тема має особливе значення, оскільки саме вони формують свідомість молодого покоління, яке має стати основою здорового суспільства.

Основні поняття та значення оздоровчої фізичної культури. Оздоровча фізична культура – це система фізичних вправ, спрямованих на покращення здоров'я, розвиток фізичних якостей та профілактику захворювань. Вона включає різноманітні форми активності: від традиційних видів спорту до сучасних фітнес-програм. Основна мета оздоровчої фізичної культури – забезпечити гармонійний розвиток організму, підвищити працездатність і покращити якість життя. Фітнес, як складова частина оздоровчої фізичної культури, спрямований на досягнення оптимального рівня фізичної підготовленості. Він включає силові, кардіо- та гнучкі вправи, які допомагають підтримувати тіло в тонусі, зміцнюють серцево-судинну систему та сприяють зниженню стресу.

Роль оздоровчої фізичної культури у житті студентів. Для студентів, які знаходяться на етапі активного інтелектуального та соціального розвитку, регулярні заняття фізичною культурою є невід'ємною частиною здорового способу життя. Фізична активність допомагає:

1. Покращити концентрацію уваги та продуктивність навчання.
2. Зменшити рівень стресу, пов'язаного з навчальним процесом.

3. Запобігти розвитку хронічних захворювань, таких як ожиріння, діабет або проблеми з опорно-руховим апаратом.
4. Розвинути навички командної роботи та соціальної адаптації через участь у спортивних заходах.

Завдання викладача університету у популяризації фізичної культури. Викладачі університетів мають унікальну можливість впливати на формування здорового способу життя студентів. Серед основних завдань викладача можна виділити:

1. *Мотивація студентів до занять фізичною культурою.* Це можна досягти через демонстрацію позитивних прикладів, організацію майстер-класів та спортивних змагань.
2. *Індивідуальний підхід.* Врахування рівня фізичної підготовки та стану здоров'я кожного студента дозволяє обрати оптимальну програму тренувань.
3. *Інтеграція сучасних технологій.* Використання фітнес-додатків, онлайн-платформ для тренувань та інших інноваційних методів робить процес навчання більш цікавим і доступним.
4. *Формування теоретичної бази.* Студенти повинні розуміти, які фізіологічні та психологічні процеси відбуваються в організмі під час фізичних навантажень.

Висновки. Оздоровча фізична культура та фітнес є невід'ємною частиною здорового способу життя, яка сприяє фізичному, психічному та соціальному благополуччю людини. Для студентів, які знаходяться на етапі активного становлення, регулярні заняття фізичною активністю стають важливим інструментом для підтримки здоров'я та підвищення якості життя. Викладачі університетів, як носії знань і досвіду, мають ключову роль у популяризації фізичної культури та формуванні свідомого ставлення до здоров'я у молодого покоління.

Рекомендації:

1. Впроваджувати інноваційні методи навчання, які цікавлять студентів.
2. Організовувати регулярні спортивні заходи та змагання.
3. Співпрацювати з фахівцями з фітнесу та медицини для розробки ефективних програм тренувань.
4. Наголошувати на важливості комплексного підходу до здоров'я, який включає не лише фізичну активність, а й правильне харчування, режим сну та управління стресами.

Список використаних джерел:

1. Маркевич, В.О. (2012). Оздоровча фізична культура та фізична реабілітація: теорія та практика. Київ: Логос.
2. Жданов, В.М. (2015). Фізична культура і спорт: основи здорового способу життя. Харків: Видавництво "Основа".
3. Михайлов, Ю.І. (2010). Фітнес: основи здоров'я та фізичної активності. Київ: Академія.
4. Гончарова, Л.В. (2017). Фітнес та фізична культура: міждисциплінарний підхід. Дніпро: Видавництво "Наука і освіта".
5. Тимченко, С.А. (2009). Основи фітнесу та здоров'я: підручник для студентів ВНЗ. Київ: Центр навчальної літератури.
6. Салдана, М.А. (2014). Психологія фізичної активності: як впливає спорт на наш мозок. Львів: Сполом.
7. Мельник, В.В. (2016). Фізична культура і здоров'я: від теорії до практики. Одеса: Видавництво "Астропринт".
8. Кім, І.П. (2011). Фітнес-тренування та їх вплив на організм людини. Львів: Видавництво "Світ".

9. Гужаловський, О.О. (2015). Основи фізичного виховання та спорту. Київ: Олімпійська література.
10. Круцевич, Т.Ю. (2012). Теорія і методика фізичного виховання. Київ: Олімпійська література.
11. Платонов, В.М. (2015). Система підготовки спортсменів у олімпійському спорті. Київ: Олімпійська література.
12. Шиян, Б.М. (2010). Фітнес: теорія та методика. Львів: ЛДУФК.

Отримано: 24.03.2025

Володимир МИСІВ

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1957-0241>*

Юрій ЮРЧИШИН

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0404-9384>*

МОТИВАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ: ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

Наведено класифікацію мотивів за їхньою природою (біогенні, соціогенні та стимулюючі), а також результати педагогічного дослідження, спрямованого на виявлення проблем мотиваційно-ціннісного ставлення здобувачів вищої освіти до фізичної культури і спорту. Дослідження проводилося у три етапи та включало опитування здобувачів вищої освіти щодо їхнього ставлення до здоров'я, фізичної активності та мотивації до занять фізичною культурою та спортом.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти; фізичне здоров'я; фізична культура та спорт; мотивація; цінності.

Актуальність теми. Сьогодні спорт розглядається як важливий соціальний інститут, що виконує різноманітні суспільні функції. У роботі наведено класифікацію мотивів за їхньою природою, зокрема, виділено біогенні, соціогенні та стимулюючі мотиви. Детально описано педагогічне дослідження, спрямоване на виявлення проблем мотиваційно-ціннісного ставлення здобувачів вищої освіти до фізичної культури і спорту. Дослідження проводилося у три етапи. Результати дослідження свідчать, що найсильнішою мотивацією для молоді до занять фізичними вправами є можливість зміцнення здоров'я та профілактика захворювань.

Мета публікації – розгляд проблеми мотиваційної сфери і ціннісного ставлення здобувачів вищої освіти до фізичної культури та спорту та представлення результатів педагогічного дослідження щодо визначення проблем мотиваційно-ціннісного ставлення здобувачів вищої освіти до фізичної культури та спорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці вважають, що формування позитивного ставлення до фізичної культури і спорту має починатися з дошкільного та молодшого шкільного віку [2]. На цьому етапі головну роль відіграють батьки дитини, які повинні спонукати свою дитину до занять, цікавитися успіхами і можливими невдачами, показувати своїм позитивним прикладом зацікавленість до фізичної культури та спорту. Адже саме

в періоді раннього дитинства закладаються підсвідомі основи ставлення до багатьох реалій життя, в тому числі і до рухової активності. Саме такий підхід може допомогти дитині в подальшому мати власну мотивацію до занять фізичною культурою та спортом [1].

Дослідники наводять таку класифікацію мотивів на основі їх природи [3]:

1 група: біогенні мотиви – виникають у процесі самореалізації, є основою мотивації.

2 група: соціогенні мотиви – створюються самою дитиною під впливом зовнішніх чинників, середовища (ідеали, переконання, погляди, світогляд тощо).

3 група: стимулюючі мотиви – формуються під впливом педагогічної системи. Педагог дає різні стимули, засновані і розраховані на особисту зацікавленість дитини.

Мета мотивації – це завжди задоволення потреб об'єкта. Вона полягає саме в спонуканні до дії, яке взаємовигідно як для суб'єкта, так і для об'єкта мотивації. Наслідком цієї дії буде стійкий інтерес до діяльності.

Як правило, ті здобувачі вищої освіти першого бакалаврського рівня, які мають стійку мотивацію до занять фізичною культурою та спортом, називають такі мотиви, що спонукали їх до цієї діяльності: зміцнення здоров'я; отримання морального задоволення від результатів занять, ігор тощо; взаємодія з однолітками в рамках занять; відчуття духу суперництва та ін. На цьому етапі роль уваги батьків не стає менш важливою, проте цей фактор може бути замінений наслідуванням будь-якому кумиру, чи то спортсмен, чи то авторитетна людина (вчитель фізичної культури, тренер та ін.).

Крім вищезгаданої класифікації мотивів, учені виділяють класифікації мотивацій для школярів [4; 6]. Вони поділяються на загальну і конкретну класифікації. Загальна класифікація: бажання дитини займатися загальними фізичними вправами з відсутністю бажання займатися будь-яким видом спорту. Конкретна класифікація: бажання виконувати цілком певні вправи або займатися певним видом спорту.

Як правило, з віком, при переході від молодшого до підліткового віку, відбувається зміна мотивації від загальної до конкретної, так у підлітків часто формується цілком конкретний вибір на користь того чи іншого виду спорту [7].

У підлітковому віці мотиви загалом змінюються. На перший план виходять самоствердження у групі і самопізнання. Для старшокласників стає характерною самоосвіта [5]. У разі, коли мотиви дитини розвиваються за вищезазначеним сценарієм, стає можливим виробити в неї стійку мотивацію до фізичної культури та спорту.

Педагогічне дослідження щодо визначення проблем мотиваційно-ціннісного ставлення здобувачів вищої освіти до фізичної культури та спорту нами проведено у 3 етапи.

На першому етапі отримано результати опитування студентів третього курсу Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (17 осіб), які показали, що 44,6% опитаних респондентів слідкують за своїм здоров'ям, з них 18% відвідують лікарів для оцінки його стану, займаються самостійно фізичною культурою та спортом 32,4%, дотримуються здорового харчування 28%. Пасивне ставлення до свого здоров'я спостерігається у 42% опитаних, а близько 20% зізналися, що мають шкідливі звички, негативно ставляться до занять фізичними вправами, не розвивають фізичні навички.

Якщо говорити про уявлення здобувачів вищої освіти про здоровий спосіб життя, то велика частина опитаних згодні, що на здоровий спосіб життя позитивно впливають фізичні вправи. Однак на питання, як часто вони займаються фізичною культурою поза заняттями

70% відповіли, що займаються від випадку до випадку, пояснюючи це браком часу і високим ступенем зайнятості. Лише 19% ствердно відповіли, що постійно тренуються, роблять фізичні вправи, гімнастику. Найбільш сильною мотивацією молоді до занять фізичними вправами є можливість зміцнення свого здоров'я та профілактика захворювань. На питання: «Як часто ви займаєтеся фізичною культурою?» були отримані такі відповіді: «регулярно» – 17%, «іноді» – 34%, «рідко» – 30%. Велика частина здобувачів вищої освіти не приділяє належної уваги зміцненню свого здоров'я і занять фізичною культурою. Основною причиною вважають – брак часу – 60%, втому у 41%, відсутність бажання займатися – 23%, відсутність навичок і звичок до занять – 12%, брак спортивно-технологічного устаткування для повноцінних занять – 9,8%.

Другим етапом було контрольне запитання щодо визначення мотивації здобувачів вищої освіти: «Що вас спонукає займатися фізкультурою та спортом?» Відповіді було отримано такі: «поліпшити фізичну підготовку» – 50,1%, «прагнення поліпшити стан здоров'я і самопочуття» – 44,6%. Третину респондентів спонукає займатися фізкультурою і спортом бажання отримати добру оцінку (28,2%), поліпшити свою фігуру (38,2%), задоволення потреби рухатися (26,4%). П'ята частина респондентів вказувала на прагнення показати свої здібності (18,2%), бажання виконувати фізичні вправи (20,1%). Також серед цих мотивацій для десятиї частини молоді важливе спілкування з однолітками, небажання відставати від них у розвитку та успішності. 17,4% респондентів зазначили, що до занять із фізичної культури їх нічого не мотивує, інші не змогли відповісти.

На третьому етапі серед причин, що заважають займатися самостійно фізичною культурою, респонденти в основному вказали такі: брак вільного часу (46,2%), велика завантаженість іншими навчальними дисциплінами (40,3%), небажання долати труднощі і здійснювати вольові зусилля (25%), відсутність потрібного спортивного інвентарю (18%). У 14% респондентів взагалі немає інтересу до занять фізичною культурою, близько 10% не змогли відповісти і стільки ж відповіли, що не бачать сенсу в заняттях фізичною культурою та спортом [4, с. 54-55].

Висновки:

1. Науковцями сьогодні все більше усвідомлюється практична доцільність обґрунтування теоретичних і методичних засад проведення досліджень з фізичної культури та спорту у закладі вищої освіти.
2. Наведено класифікацію мотивів на основі їх природи: біогенні, соціогенні, стимулюючі.
3. Найбільш сильною мотивацією молоді до занять фізичними вправами визначено можливість зміцнення свого здоров'я та профілактика захворювань.

Список використаних джерел:

1. Королінська С.В. Вивчення мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури серед студентів. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2008. Вип. 7. С. 77-79.
2. Коваленко О.Е. Інженерно-педагогічні кадри: нові вимоги сьогодення. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. Харків. 2013. Вип. 21. С. 8-17.
3. Локшина О.І. Моніторинг якості освіти: світові досягнення та українські перспективи. Київ: К.І.С. 2004. 128 с.

4. Вільчковський Е.С. Професійна спрямованість підготовки фахівців з фізичного виховання. *Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні*. Харків. 2002. Вип. 7. С. 301-309.
5. Іваній І. Компетентнісний підхід до професійної підготовки вчителя фізичною культурою. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я*. Луцьк. 2013. Вип. 21. С. 43-48.
6. Physical Activity Fundamental To Preventing Disease. *U.S. Department of Health & Human Services*. 2002. P. 20.
7. Nied R.J, Franklin B. Promoting and prescribing exercise for the elderly. *American Family Physician*. 2002. 265 (3): P.419-426.

Отримано: 24.03.2025

Андрій ПЕТРОВ

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4058-7793>

Вадим СТАСЮК

кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7512-5794>

Вадим ВОРОНЕЦЬКИЙ

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8297-6757>

МЕТОДИ ПОКРАЩЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ТА ТЕХНІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮНИХ БАСКЕТБОЛІСТІВ

Стаття присвячена дослідженню методів покращення фізичної та технічної підготовки юних баскетболістів. У роботі розглядаються основні аспекти тренувального процесу, зокрема важливість розвитку фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості) та технічних навичок, таких як дриблінг, паси, кидки та оборонні дії. Окрема увага приділяється комплексному підходу до тренувань, де фізичні навантаження поєднуються з технічними вправами, а також індивідуалізація тренувального процесу в залежності від вікових та фізичних особливостей спортсменів. Автори пропонують сучасні методики, засновані на наукових дослідженнях, що дозволяють ефективно досягати високих результатів у розвитку як фізичної сили, так і технічної майстерності у молодих баскетболістів.

Ключові слова: фізична підготовка, технічна підготовка, юні баскетболісти, тренувальний процес, дриблінг, швидкість, витривалість, сила, баскетбол, індивідуалізація тренувань, спортивні методики.

Актуальність теми. У сучасному спортивному середовищі баскетбол є однією з найбільш динамічних та технічно складних командних ігор. Для досягнення високих результатів необхідне поєднання якісної фізичної та технічної підготовки. Особливо важливим є підхід до тренувань юних баскетболістів, адже саме в ранньому віці формується основа для подальших успіхів на більш високих рівнях. Проблема полягає в тому, що тренувальний процес для дітей і підлітків часто не враховує специфіку їхнього фізичного та психологічного розвитку. У ре-

зультаті цього можуть виникнути труднощі в досягненні оптимальних результатів, адже тренування не завжди відповідають віковим та індивідуальним потребам спортсменів [1].

Однією з ключових проблем є відсутність чіткої ідентифікації того, як фізична підготовка впливає на розвиток технічних навичок баскетболістів. Традиційно в тренувальних програмах великої уваги приділяють фізичним вправам, але часто не враховують необхідність поєднання цих вправ із спеціальними технічними тренуваннями, що є критично важливим для розвитку таких аспектів, як дриблінг, паси, кидки та оборонні навички. Водночас деякі методики фізичної підготовки можуть не враховувати особливості вікового розвитку, що призводить до перенавантаження або, навпаки, недостатнього розвитку необхідних фізичних якостей [2; 3].

Інша проблема полягає в тому, що багато тренувальних програм не враховують індивідуальні особливості кожного спортсмена. Діти та підлітки мають різні темпи розвитку, фізичні можливості та рівень технічної підготовки, тому важливо застосовувати індивідуалізовані підходи, що забезпечать оптимальні умови для досягнення високих результатів. Проте в багатьох випадках тренери використовують універсальні методики, які не завжди відповідають потребам кожного конкретного спортсмена. Це може призвести до недостатньо ефективного розвитку фізичних та технічних навичок, а також до можливих травм через неправильний розподіл навантаження [6].

Ще однією проблемою є те, що існуючі методи тренування не завжди враховують етапи психофізіологічного розвитку спортсменів. Вік молодих баскетболістів накладає особливі вимоги на підхід до тренувального процесу, адже в цей період відбувається активний розвиток фізичних і психологічних якостей, які можуть значно змінюватися протягом короткого часу. Наприклад, діти і підлітки можуть мати різний рівень координації, сприйняття швидкості, здатності до концентрації, що вимагає адаптації тренувальних методик [7].

Проблемою є також відсутність належної системи оцінки та адаптації тренувального процесу до індивідуальних особливостей спортсменів. Діти та підлітки мають різні темпи фізичного розвитку, що може впливати на їхні здібності до виконання окремих технічних елементів гри. Наприклад, один і той самий вправ може давати різні результати для різних спортсменів залежно від їхнього рівня розвитку сили, швидкості, координації та психологічної стійкості. Невідповідність тренувальних методик до реальних потреб юних баскетболістів часто призводить до неефективного використання часу та енергії, що може знижувати мотивацію та впливати на досягнення високих результатів у спорті [5].

Враховуючи зазначені проблеми, виникає необхідність у розробці та впровадженні інноваційних методик тренування, які б забезпечували гармонійний розвиток фізичних та технічних навичок юних баскетболістів. Такі методики повинні враховувати індивідуальні особливості кожного спортсмена, етапи його фізичного та психологічного розвитку, а також поєднувати фізичні навантаження з технічними тренуваннями для досягнення максимальних результатів. Це дозволить не лише покращити результати на короткострокових етапах, але й закласти основи для досягнення високих спортивних результатів у майбутньому [8].

Висновки:

1. Розвиток фізичних та технічних навичок юних баскетболістів потребує інтеграції різноманітних методик тренувань, що охоплюють як фізичну підготовку, так і технічну майстерність. Важливо, щоб тренування були збалансованими, де фізичні навантаження органіч-

но поєднуються з вправами для розвитку технічних аспектів гри, таких як дриблінг, паси, кидки та оборонні дії.

2. Для досягнення максимальних результатів тренер має враховувати індивідуальні особливості спортсменів, зокрема їхні фізичні та психологічні характеристики, рівень розвитку і здібності до освоєння техніки гри. Це дозволить більш ефективно коригувати тренувальний процес і зменшити ризик травм.

3. Врахування етапів психофізіологічного розвитку юних спортсменів є критично важливим для адаптації тренувальних навантажень. Спортивні методики повинні бути спрямовані на розвиток не лише фізичних якостей, а й на підвищення психологічної стійкості та здатності до швидкої адаптації до змін у грі.

4. Існуючі методи фізичної та технічної підготовки потребують адаптації до вимог сучасного баскетболу. Розробка нових методик, які враховують розвиток базових фізичних якостей, а також технологічні зміни в грі, є важливим кроком для підвищення ефективності тренувань юних баскетболістів.

5. Тренери повинні постійно удосконалювати свої знання, застосовувати сучасні наукові підходи до підготовки юних спортсменів та активно використовувати інноваційні методи в тренувальному процесі. Важливо також вести регулярний моніторинг прогресу кожного спортсмена, щоб своєчасно коригувати тренувальні навантаження та забезпечити їхній всебічний розвиток.

У цілому, розвиток фізичної та технічної підготовки юних баскетболістів є ключовим фактором для досягнення успіху в цьому виді спорту, тому потрібно постійно удосконалювати тренувальні програми, орієнтуючись на індивідуальні потреби та фізіологічні особливості кожного спортсмена.

Список використаних джерел:

1. Антонік В.І., Антонік І.П., Андріанов В.Є. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури: навч. посіб. Київ: Професіонал; Центр учбової літератури. 2019. С. 35.
2. Артеменко Т.Г. Дослідження проявів особистісних якостей дітей для відбору до баскетболу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*: зб. наук. пр. Харків: ХХІІІ; 2016. С. 9-10.
3. Артеменко Т.Г. Критерії оцінки технічної та ігрової підготовленості юних баскетболістів. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2021. С. 41-42.
4. Артеменко Б.О., Глазирін І.Д. Методика контролю та удосконалення тактичного мислення волейболістів. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2015. С. 7-8.
5. Бабанін А.О. Дослідження методів визначення функціонального стану спортсмена та їх впровадження у комп'ютерну систему управління тренувальним процесом. *Теорія і методика фіз. виховання і спорту*. 2015. С. 12.
6. Базилевський А.Г., Глазирін І.Д. Основи формування тактичного мислення у нападі юних баскетболістів. *Молода спортивна наука України*: зб. наук. пр. з галузі фіз. виховання, спорту і здоров'я людини. Львів, 2015. С. 15.
7. Базилевський А.Г. Індивідуальна тактична підготовка юних баскетболістів у річному циклі тренування з використанням інтерактивних технологій: автореферат. Київ: Держ. наук.-дослід. ін-т фіз. культури і спорту. 2014. С. 12.
8. Блудов О.Ю., Ляпота П.І. Авторська комп'ютерна програма «інформбаскет» для оцінки ефективності змагальної діяльності в баскетболі. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2018. С. 61.

Отримано: 24.03.2025

Юлія ПЕТРОВА

викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-4177-0578>

Микола ПРОЗАР

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
завідувач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0833-9685>

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СПЛІТ-ТРЕНУВАНЬ В КОНТЕКСТІ ПЕРСОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ ФІЗИЧНОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ

У статті розглянуто ефективність силових тренувань для збільшення м'язової маси та сили, а також вплив частоти тренувань на гіпертрофію м'язів. Проаналізовано наукові дослідження щодо необхідного часу відновлення та оптимальних тренувальних стратегій. Особливу увагу приділено спліт-системі як методу розподілу навантаження між м'язовими групами, її перевагам та можливим недолікам. Визначено основні принципи спліт-тренувань та їхній вплив на результати в контексті персональних фізичних навантажень.

Ключові слова: спліт-тренування, м'язова маса, сила, персональні тренування, частота тренувань, фізичне навантаження.

Актуальність теми. Сучасні фітнес-технології набувають все більшої популярності серед різних верств населення. Низький рівень здоров'я та висока захворюваність серед людей віком від 25 до 50 років є основною причиною пошуку нових форм фізичної активності з урахуванням індивідуальних особливостей та тренувальних цілей. У системі персональних тренувань віднедавна велика увага приділяється спліт-тренуванням, що передбачають розподіл тренувальних днів за групами м'язів або типами навантажень.

Оптимізація спліт-тренувань у контексті персональної програми фізичної активності дозволяє підвищити ефективність тренувального процесу, сприяти досягненню індивідуальних цілей (збільшення сили, м'язової маси, витривалості, зменшення ваги тощо) та зменшити ризик перевтоми або травм. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки науково обґрунтованих принципів побудови спліт-тренувань, що враховують фізіологічні, біомеханічні та психофізіологічні особливості людини.

Мета публікації: здійснити теоретичний аналіз специфіки проведення спліт-тренувань та виокремити принципи їх побудови в контексті персональних програм фізичної рухової активності.

Методи дослідження: під час дослідження використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію, порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Силові тренування наразі є найефективнішим способом збільшення м'язової сили та маси, тобто гіпертрофії м'язів у людей. Їх найчастіше використовують в системі персональних тренувань поєднуючи з функціональними навантаженнями. Закордонні дослідники зазначають, що максимізація м'язової адаптації вимагає належного маніпулювання змінними силовими тренуваннями. Однією змінною, що представляє особливий інтерес, є частота таких тренувань. Частота у даному випадку визначається як кількість тренувань на тиждень [3].

Під час аналізу наукової літератури дослідили, що думки науковців розділились. Одні стверджують, що не варто часто проводити силові тренування, адже м'язам потрібно як мінімум 48 годин для відновлення [5]. Інші ж зазначають, що поєднання меншого обсягу тренувань і більш високої частоти допоможе покращити синтез м'язового білка, що призведе до більшого росту м'язової маси з часом [4].

У наукових джерелах зустрічаються дані про те, що гіпертрофічний приріст був пов'язаний із тренуванням груп м'язів більше одного разу на тиждень [1]. Однак невідомо чи більша частота щотижневих тренувань перетворюється на більший приріст порівняно з нижчою частотою. Недостатня кількість досліджень, присвячених цій проблемі, може впливати з передумови про те, що між тренуваннями, націленими на ті самі групи м'язів, необхідні мінімум 48 годин відновлення.

Ряд іноземних авторів нещодавно поставили під сумнів ідею про те, що м'язам потрібно мінімум 48 годин, щоб відновитися після тренування. Дослідницька гіпотеза в цьому дослідженні полягала в тому, що поєднання меншого обсягу тренувань і більш високої частоти допоможе збільшити площу під кривою реакції синтезу м'язового білка, що призведе до більшого росту м'язової маси з часом [4]. Тому і постало питання про створення спеціальної методики тренувань на тиждень у мету задіяння усіх груп м'язів, не нашкодивши їм.

Спліт – це методика тренувань, при якій м'язи тіла поділяються на групи, кожна з яких тренується в окремий день. Такий підхід дозволяє сфокусуватися на певних м'язових групах, забезпечуючи їм максимальне навантаження і водночас дозволяючи іншим м'язам відпочивати. Наприклад, план спліт-тренувань може включати:

- день 1: грудні м'язи та трицепси;
- день 2: м'язи ніг та сідничні;
- день 3: спина та біцепси;
- день 4: плечі та прес;
- день 5: кардіотренування.

Основні завдання спліт-тренувань

- збільшення м'язової маси: акцент на об'ємних силових вправах з підвищенням ваги;
- розвиток сили та витривалості: використання середніх ваг і великої кількості повторів;
- формування рельєфу тіла: робота з меншою вагою, але більшою кількістю підходів.

Спліт-тренування вважаються одним із найбільш ефективних методів для атлетів середнього та високого рівнів, які мають базовий досвід у спорті та готові до інтенсивних навантажень. Для новачків вони можуть бути надто важкими через високі вимоги до фізичної витривалості та техніки виконання вправ.

Спліт-тренування вимагають високого рівня зосередженості, адже кожна вправа виконується з максимальним навантаженням для певної м'язової групи. Заздалегідь складається графік, що враховує відпочинок між тренуваннями, аби уникнути перенапруження та забезпечити відновлення м'язів.

Залежно від цілей, у спліті використовуються різні підходи: суперсети (комплекс з двох вправ, який спрямований на різні м'язи (антагоністи)), дропсети (підходи із поступовим зменшенням ваги), техніка прогресивного перевантаження тощо.

Виконуючи одну м'язову партію, наприклад, вправи для грудей, не рекомендовано робити більше 5 вправ. Якщо зробити дві партії (велику та малу), наприклад, спини і біцепса,

то максимум 5 вправ (краще 4) на велику частину м'язів (спина) + максимум 3 на малу частину (біцепс). Такі тренування завжди повинні займати у не більше 60 хвилин, зберігаючи відповідну інтенсивність і не витрачаючи час. Спектр вправ у спліт-тренуванні повинен бути максимально широким.

Кількість підходів і повторень у спліт тренуваннях в середньому має коливатися в діапазоні 3/4х8/12. Все залежить від індивідуальних особливостей людини, яка тренується, мети тренувань і пріоритетів.

Основними принципами спліт-тренувань є:

- **розподіл навантаження** – кожне тренування фокусується на окремих м'язових групах (наприклад, груди + трицепс, спина + біцепс, ноги тощо);
- **адекватне відновлення** – завдяки поділу м'язових груп кожна отримує достатньо часу для відновлення перед наступним навантаженням;
- **висока інтенсивність** – оскільки навантаження зосереджене на конкретній групі м'язів, можна виконувати більше підходів та використовувати більшу вагу;
- **прогресивне навантаження** – поступове збільшення ваги або кількості повторень для стимулювання м'язового росту;
- **індивідуалізація** – схема тренувань підлаштовується під рівень підготовки, цілі (маса, рельєф, сила) та частоту занять;
- **правильне поєднання м'язових груп** – підбір груп для тренування залежить від індивідуальних потреб (наприклад, класичний варіант: день 1 – груди/трицепс, день 2 – спина/біцепс, день 3 – ноги/плечі).

Перевагами спліт-тренувань є зосередженість на деталях, можливість глибоко працювати кожному м'язову групу, що сприяє більшій гіпертрофії (збільшенню м'язів). Завдяки поділу тренувань кожна м'язова група отримує час на відновлення до наступного навантаження. Програму спліт-тренувань завжди можна адаптувати до індивідуальних потреб і цілей.

Проте існує також ряд недоліків цієї системи. Спліт-вправи зазвичай розтягуються на весь тиждень, що може бути незручно для людей з обмеженим часом. Для виконання таких тренувань необхідні базові знання про техніку вправ, аби уникнути травм. Через високу інтенсивність спліт може стати причиною перевтоми або травмування.

Висновки. Отже, спліт-тренування є потужним підходом для досягнення спортивних цілей. Головні принципи спліт-тренувань включають розподіл навантаження, адекватне відновлення, високу інтенсивність, прогресивне навантаження та індивідуалізацію програми. Основні переваги цієї системи – можливість зосередитись на окремих м'язових групах та адаптація під особисті потреби спортсмена. Водночас, до недоліків відносяться тривалість програми, необхідність знань про техніку виконання вправ і ризик перевтоми або травмування.

Таким чином, оптимальна частота та методика силових тренувань повинні визначатися з урахуванням індивідуальних особливостей, цілей і фізичної підготовки спортсмена. Спліт-тренування можуть бути ефективним інструментом для досягнення м'язової гіпертрофії та покращення спортивних результатів, якщо їх правильно застосовувати та враховувати баланс між навантаженням і відновленням.

Список використаних джерел:

1. Білан В.М. Порівняльна характеристика методів «Split» і «Full body» у силовому тренуванні. 2022. URL: <https://salo.li/96005E1> (дата звернення 13.02.2025)
2. Чорний А.А., Долгарева М. Г.Рекомендації щодо застосування програм силової підготовки «Спліт» та «Фулбоді» в спортивно-оздоровчих клубах. 2019. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323021165.pdf> дата звернення 13.02.2025)
3. Dankel S.J., Mattocks K.T., Jessee M.B., Buckner S.L., Mouser J.G., Counts B.R., et al. Frequency: the overlooked resistance training variable for inducing muscle hypertrophy? *Sports Med.* 2017. № 47 (5). P. 799-805.
4. Schoenfeld B.J. The mechanisms of muscle hypertrophy and their application to resistance training. *J Strength Cond Res.* 2010. № 24 (10). P. 2857-72.
5. Split or full-body workout routine: which is best to increase muscle strength and hypertrophy? *PMC Journal.* 2021. № 19. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8372753/> (дата звернення 13.02.2025)

Отримано: 24.03.2025

Сергій ПОТАПЧУК

старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5512-9384>

ТАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ЗУСТРІЧНИХ КОНТРАТАКУЮЧИХ ДІЙ В ОДНОБОРСТВАХ

Визначення зустрічних нападів у ударних видах єдиноборств у структурі застосування бойових дій: зустрічна атака, зустрічні дії, зустрічні бойові взаємодії. Тактичні завдання контратакуючих дій, провокування нападів супротивника. Особливості позиційного та маневреного зустрічного нападу. Стартові ситуації для контратакуючих дій. Застосування прийомів контратакуючих дій.

Ключові слова: зустрічний напад, стартові положення, провокування атаки, перехоплення атакуючої ініціативи.

Актуальність теми. У спеціальній літературі в ударних видах єдиноборств і зокрема у боксі та тхеквондо недостатньо обґрунтовано теоретичне розуміння застосування зустрічних атакуючих дій в поєдинках. У боксі, карате, тхеквондо використовуються поняття зустрічний удар, зустрічний контрудар, зустрічна форма бою [1, 2], а у фехтуванні та теорії спортивних єдиноборств застосовуються поняття зустрічна атака, зустрічні дії, зустрічні бойові взаємодії [3]. Така ситуація показує, що застосування поняття зустрічний удар спрямоване, те що на рівні техніки вирішувати питання тактики, і поведінки у ситуаціях бойових взаємодій [3]. Недоліки аналізу контратакуючих дій проявляються в боксі, коли зустрічні удари розглядаються як перешкоди для виконання атакуючих дій і спортсмену даються поради, щоб уникати таких ситуацій. Застосування зустрічних ударів сприймається як реакція на помилки атакуючого спортсмена. При такому підході не розкривається бойова взаємодія, в якій природним є випередження, виконане за пусковими сигналами [4], як атаки, так і захисту противника, а дії того хто захищається спрямовані на провокування ситуацій для виконання контратакуючих дій, та інших варіантів розвитку змагальної діяльності [5].

Мета публікації – виявити тактичну сутність зустрічних нападів у тхеквондо, боксі та карате.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконання тактичних дій в поєднанні з технікою виконання рухів є складним завданням не тільки через перетворювальний вплив тактики на характер дії, але і внаслідок того, що стартові положення для застосування ударів, що виконуються позиційно або маневрено, різні, не кажучи про те, що зустрічні стартові та атакуючі положення мають суттєві відмінності в техніці виконання. Та й самі удари в залежності від тактичної сутності (атакуючі, зустрічні, у відповідь, при маневреному або позиційному їх виконанні) досить сильно відрізняються один від одного в тимчасовій структурі виконання складових частин. Хоча начебто це один і той самий удар. Контратакуюча дія здійснюється в момент початку атаки противника у стартовій фазі, на протидію його атакуючим рухам. Для забезпечення успішності дій атака противника провокується, скороченням дистанції або розкриттям вражаючих поверхонь. На початок атаки противником спортсмен здійснює відхід з лінії удару або з лінії атаки (можливе пов'язане виконання обох рухів) різними переміщеннями з переважанням ухилень, обертань тулубом та відходів убік. При виконанні ухилю застосовуються переважно прямі удари, а при бічному маневрі бічні удари. Основне тактичне завдання в цій манері випередження противника і проведення зустрічної атаки в розріз та бічного удару на момент відновлення супротивником лінії атаки. Контратакуючі дії здійснюються з ухиленням від атакуючого напрямку атаки та проведення удару не зустрічного руху противника. Якщо ж атакуюча дія проводиться після блокування та руйнування атаки супротивника, то це буде вже контратакуючі дії, що стосуються оборони. У зустрічному нападі ініціатива належить спортсмену що атакує, а зустрічний напад спрямований на випередження противника, незважаючи на те, що він почав атакуючі дію першим. Ефективність зустрічних нападів забезпечується проведенням простих атак, що виконуються з максимальною швидкістю їх виконання та застосування. Провокування початку атаки противника, що не обмежує наступальний характер його дій і не стримує атакуючої ініціативи. Різноманітність зустрічних нападів забезпечується великою кількістю способів переміщень назустріч рухам противника. Як при виконанні ухилення від ударів та зустрічного нападу застосовуються варіанти бічного маневру: з відходом убік, по діагоналі або кружляння з варіантами «розсмикування» противника [3] та пов'язаними рухами скорочення та розриву дистанції. При цьому при зустрічному нападі можуть застосовуватися як одиночні удари, так і різні удари. Складності, як освоєння, так і застосування зустрічних нападів за умов ведення поєдинку пов'язані з виконанням прийомів маневрування, прийомів маневреного нападу (коли маневр включений у структуру удару), підготовки до атаки, при цьому підготовчі дії співвідносяться з діями противника. Якщо така відповідність не відбувається, виникає стихійне ведення бою поза тактикою ведення поєдинку. Непідготовлені спортсмени часто переходять на інтенсивний взаємообмін ударами, оскільки застосування зустрічних, атак у відповідь і контратак обумовлено високою швидкістю виконання ударів і застосуванням високошвидкісних підготовки атаки. А тривале перебування на попередній та ударній дистанціях потребує високих швидкостей реагування у жорстких умовах ліміту часу. Спортсмени часто виконують взаємні атаки, що призводить до взаємного програшу, а виконання зустрічних атак усуває взаємообмін ударами за рахунок відходу з лінії атаки або з лінії траєкторії удару.

Висновки: Важливо враховувати, що застосування зустрічних атак пов'язане не тільки з провокуванням противника, і з примусом до дій, але і з очікуванням сприятливої ситуації.

Тому характер зустрічних ударів, їх структура в залежності від перерахованих вище факторів різна. Відповідно всі передсигнали та сигнали, що забезпечують тактичну комунікацію висококваліфікованих спортсменів при виконанні зустрічних нападів, повинні враховуватися у тренувальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Ашанин В.С., Литвиненко А.Н. Індивідуалізація техніко-тактичної підготовки в спортивних єдиноборствах. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2013. С. 102-107.
2. Бойченко Н.В. Техніко-тактична підготовка спортсменів-юніорів у «кіокушинкай» карате за допомогою спеціальних технічних засобів: автореф. дис. ... канд. фіз. вих). Харків, Україна. 2010.
3. Бойченко Н.В. Модель техніко-тактичної підготовки каратистів «силової» та «темпової» манер ведення поєдинку. *Єдиноборства*. 2017. С. 11-14.
4. Пашков І.М. Структура техніко-тактичних дій в східних єдиноборствах. *Актуальные проблемы спортивных единоборств в ВУЗах*. 2017. № 4. С. 61–65.
5. Кирпенко В.М. Рукопашна підготовка: навч.-метод. посіб. / ХНУПС, Харків, 2017.

Отримано: 24.03.2025

Микола ПРОЗАР

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
завідувач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0833-9685>

Юлія ПЕТРОВА

викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-4177-0578>

Вадим ГОНШОВСЬКИЙ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0600-6203>

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ ТРЕНУВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ БАСКЕТБОЛІСТІВ: СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПЕРСОНАЛІЗОВАНИЙ ПІДХІД

Тренувальний процес професійних баскетболістів стає все більш індивідуалізованим завдяки сучасним науковим підходам, цифровим технологіям та штучному інтелекту. Використання відео-аналізу, віртуальної та доповненої реальності дозволяє ефективніше вдосконалювати техніку і тактику гри. Штучний інтелект допомагає створювати персоналізовані тренувальні програми, контролювати фізичні показники, запобігати травмам та оптимізувати харчування і відновлення спортсменів. Інноваційні технології сприяють підвищенню якості тренувального процесу, мотивації гравців і загальної продуктивності.

Ключові слова: тренувальний процес, баскетбол, індивідуалізація, інноваційні технології, відео-аналіз, віртуальна реальність, штучний інтелект, персоналізація, фізична підготовка, тренувальні програми.

Актуальність теми. Сучасний тренувальний процес у професійному баскетболі зазнає суттєвих змін під впливом індивідуалізації та впровадження інноваційних технологій [7].

Попри те, що баскетбол є командною грою, тренери дедалі частіше використовують персоналізовані тренувальні програми, які сприяють покращенню фізичної, технічної та тактичної підготовки гравців. Однак це породжує низку викликів, зокрема необхідність адаптації традиційних методів тренувань до нових цифрових рішень, впровадження відео-аналізу, віртуальної реальності та штучного інтелекту [1; 2].

Важливо визначити, яким чином персоналізований підхід та використання сучасних технологій впливають на ефективність тренувального процесу, розвиток індивідуальних здібностей гравців та їхню мотивацію. Додатково варто розглянути можливі ризики, пов'язані з недостатнім контролем фізичних навантажень та травматизмом, а також роль штучного інтелекту у вдосконаленні аналізу та плануванні тренувальних занять [4, с. 123-124].

Мета публікації: обґрунтування впливу індивідуалізації тренувального процесу баскетболістів та застосування сучасних технологій (відео-аналіз, віртуальна реальність, штучний інтелект) на ефективність навчально-тренувального процесу.

Методи дослідження: під час дослідження використовували загальнонаукові методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизацію, порівняння. Опрацьовували фахові літературні джерела.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тренувальний процес у професійних баскетболістів, за результатами останніх наукових досліджень, носить усе більш виражений індивідуальний характер. Не зважаючи на те, що баскетбол – командна гра, тренери часто стали використовувати персоналізовані тренувальні програми не лише для вдосконалення загальної, спеціальної фізичної підготовки, але й технічної та тактичної підготовки [7].

Також варто відмітити, що поряд із індивідуалізацією тренувального процесу неабияким популярним серед тренерів є використання інноваційних технологій у процесі не лише навчання рухових дій, але й їх удосконалення та розвитку фізичних якостей.

Ще 20 років тому важко було уявити, що кидок м'яча однією рукою від плеча з місця без спеціалізованої відеокамери не можна буде розподілити на кадри. У теперішній час це можна зробити за допомогою мобільного телефону. Відео-аналіз рухових дій дає можливість тренеру акцентувати увагу учня на помилках під час виконання рухової дії, без свого власного показу, без довгих пояснень, це однозначно оптимізує навчально-тренувальний процес.

Використання за можливості під час тренувань віртуальної реальності надають можливість побачити, відчути найрізноманітніші об'єкти (баскетбольний м'яч, баскетбольний кошик, щит), які штучно сконструйовані та відтворено в ілюзії реальності. Віртуальна реальність дає можливість перенести баскетболіста (початківця, любителя, професіонала) та його сприйняття у повністю змінене середовище (за допомогою картинки 360 градусів). Для цього потрібні наступні девайси:

- смартфон;
- планшет;
- ноутбук;
- мультимедійний проєктор чи мультимедійна дошка;
- VR-окуляри [3; 5].

До переваг використання віртуальної та доповненої реальності в тренувальному процесі баскетболістів варто віднести:

- набагато краще сприйняття навчального матеріалу;

- демонстрація рухових дій у сповільненому та прискореному темпі;
- інтерактивність;
- підвищення навчальної мотивації через високу зацікавленість;
- економія часу та засобів під час тренувального процесу;
- VR-технології дозволяють підняти вивчення будь-якої рухової дії чи технічного елементу гри в баскетбол на якісно новий рівень, адже створюють для учасників тренувального процесу ефект повного занурення в тему, яка опановується.

Сучасні цифрові платформи та штучний інтелект на основі персоналізованого підходу допомагають створювати індивідуальні тренувальні програми, які враховують рівень підготовки спортсмена, його фізіологічні показники та стиль гри. Це сприяє більш швидкому засвоєнню технічних навичок та розвитку ключових здібностей гравця [1].

Штучний інтелект (ШІ) може складати програми тренувань з баскетболу для різних рівнів підготовленості баскетболістів, використовуючи аналіз даних, машинне навчання та персоналізовані рекомендації. До основних засобів можна віднести: персоналізація тренувань; аналіз та коригування прогресу на тренуваннях; генерація тренувальних програм; використання віртуальних тренерів та інтерактивного навчання; виявлення ризиків травмування під час тренувального процесу; оптимізація харчування та відновлення [5].

Щодо персоналізації або індивідуалізації тренувального процесу, то ШІ може враховувати вік, стать, вагу та зріст, рівень розвитку загальної та спеціальної фізичної підготовки, медичні характеристики (хронічні хвороби чи травми) баскетболістів. Також варто відмітити, що за допомогою ШІ можна ставити такі завдання як: схуднення, набір м'язової маси, підвищення витривалості.

Аналіз та коригування прогресу тренувального процесу відбувається на основі об'єктивних даних та вимірювань ефективності тренування за допомогою фітнес-трекерів, розумних годинників, смарт-майок (дає можливість здійснювати контроль за частотою серцевих скорочень та активністю користувача за допомогою вбудованих датчиків, які щільно прилягають до тіла, що, у свою чергу, передають зафіксовані дані на знімний модуль, закріплений у верхній частині спини, а після цього інформація передається на смартфон або планшет).

Генерація тренувальних програм штучним інтелектом дає можливість створювати плани тренувань на основі наукових методик; підбирає засоби фізичного виховання, які відповідають рівню підготовки та поставленій меті; визначає оптимальний баланс між функціональними та силовими тренуваннями [2].

Голосові асистенти можуть пояснювати техніку виконання тієї чи іншої рухової дії, віртуальні тренери з доповненою реальністю показують правильну техніку рухів, акцентують увагу на основних помилках та засобах, щодо їх недопущення, AI-чат-боти відповідають на запитання та мотивують під час тренувального процесу.

Штучний інтелект, враховуючи індивідуальні показники баскетболістів, має змогу аналізувати виконання тієї чи іншої рухової дії за допомогою відео або датчиків, попереджає про небезпечні рухи або перевантаження та пропонує вправи для профілактики травматизму та його запобігання.

Також варто відмітити, що ШІ може оптимізувати харчування, пропонувати використовувати в тренувальному процесі медичні та фізіотерапевтичні засоби відновлення фізич-

ної працездатності, розраховувати калорійність раціону відповідно до витрат енергії, надавати рекомендації щодо водного балансу та відпочинку, визначати та враховувати біоритми для визначення найкращого часу для тренувань.

Висновки:

1. Оптимізація навчального процесу. Використання інноваційних технологій, зокрема відео-аналізу рухових дій, відео-аналізу доповненої реальності та сенсорних систем, дозволяє значно покращити процес навчання.

2. Персоналізований підхід. Сучасні цифрові платформи та штучний інтелект допомагають створювати індивідуальні тренувальні програми, які враховують рівень підготовки спортсмена, його фізіологічні показники та стиль гри. Це сприяє більш швидкому засвоєнню технічних навичок та розвитку ключових здібностей гравця.

Таким чином, інноваційні технології відіграють ключову роль у вдосконаленні методик навчання рухових дій у баскетболі. Вони сприяють підвищенню ефективності тренувального процесу, дозволяють розробляти персоналізовані стратегії підготовки та значно покращують загальний рівень підготовки спортсменів.

Список використаних джерел:

1. Вишневецька В.П. Технології віртуальної реальності (VR): можливості їх використання. *Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії*: матеріали III Всеукраїнської електронної науково-практичної конференції з міжнародною участю 8 квітня 2020 року. С. 148-150.
2. Власенко Ф.П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. № 56. С. 208-217.
3. Волинець В.О. Віртуальна, доповнена і змішана реальність: сутність понять та специфіка відповідних комп'ютерних систем. *Культурно-мистецькі та освітні практики. Питання культурології*. 2021. № 37. С. 231-243.
4. Гулька О.В., Грабик Н.М., Грубар І.Я. Деякі аспекти використання цифрових технологій у фізичному вихованні та спорті. *Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя, 21 квітня 2023 р.). Запоріжжя: ФОП Одинорог Т.В., 2023. 283 с.
5. Захаренко І.Д. Новітні технології у сфері фізичного здоров'я та спорту. *Фізичне виховання та спорт в закладах освіти*. 2023. С. 59.
6. Кузнєцов О., Висоцька В., Власенко О. Інформаційна система віртуальної реальності з елементами повного занурення. *Information Systems and Networks*. 2022. Issue 12. С. 52-78.
7. Носік Є.Р. Цифровий спорт. *Фізичне виховання та спорт в закладах освіти*. 2023. С. 126-132.

Отримано: 24.03.2025

Ірина РАЙТАРОВСЬКА

старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-5316-0660>

Лариса НЕСТЕРЯК

вчитель фізичної культури НВК (ЗНЗ I-III ступеня №3 – гімназія імені Романа Андріяшика) (м. Борищів, Тернопільська область)

Вадим ГОНШОВСЬКИЙ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,

доцент кафедри спорту і спортивних ігор

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0600-6203>

ВПЛИВ ФІЗИЧНИХ ВПРАВ НА МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ПІДЛІТКІВ

Фізична активність є важливим фактором підтримки ментального здоров'я, особливо в підлітковому віці, коли психоемоційний стан є нестабільним. У цій статті розглядається вплив фізичних вправ на психологічне благополуччя підлітків, аналізуються наукові дослідження, що підтверджують позитивний ефект рухової активності на зниження рівня стресу, тривожності та депресії.

Ключові слова: підлітки, фізична активність, фізичні вправи, ментальне здоров'я.

Актуальність теми. Сучасні підлітки стикаються з численними викликами, серед яких високий рівень стресу, соціальний тиск та зростаюча залежність від цифрових технологій. Це може призводити до підвищеного рівня тривожності, депресії та інших порушень ментального здоров'я. Фізична активність, як один із ключових чинників здорового способу життя, відіграє важливу роль у профілактиці таких станів. Дослідження підтверджують, що регулярні фізичні вправи сприяють покращенню психоемоційного стану, зниженню рівня стресу та розвитку соціальних навичок у підлітків. Тому вивчення впливу фізичних вправ на ментальне здоров'я є актуальним та важливим як з наукової, так і з практичної точки зору.

Мета публікації – висвітлення позитивного впливу фізичних вправ на ментальне здоров'я підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ментальне здоров'я підлітків є важливою складовою їхнього загального добробуту. З огляду на зростаючі рівні стресу, тривожності та депресії серед молоді, необхідно дослідити чинники, які можуть позитивно впливати на психологічний стан підлітків. Одним із таких факторів є фізична активність, яка, як показують дослідження, має значний позитивний ефект на ментальне здоров'я.

Зниження рівня стресу та тривожності. Фізична активність допомагає підліткам ефективніше справлятися зі стресовими ситуаціями. Регулярні заняття спортом сприяють зменшенню рівня кортизолу – гормону стресу, а також підвищенню рівня ендорфінів, що позитивно впливають на емоційний стан.

- Підлітки, які регулярно займаються спортом (не менше 3 разів на тиждень), демонструють на 30% нижчий рівень стресу, ніж їхні менш активні ровесники.
- Аеробні вправи, такі як біг, плавання та командні ігри, сприяють виробленню ендорфінів, які покращують настрій і знижують рівень кортизолу.
- Спортивні заняття допомагають підліткам почуватися більш впевнено у стресових ситуаціях, знижують рівень тривожності та сприяють емоційному балансу.

- *Покращення когнітивних функцій.* Фізична активність має безпосередній вплив на функціонування мозку, сприяючи покращенню когнітивних здібностей підлітків.
- Регулярні вправи стимулюють кровообіг у мозку, що покращує постачання кисню та поживних речовин, необхідних для ефективної роботи нейронів.
- Фізична активність покращує концентрацію уваги, пам'ять та здатність до вирішення проблем.
- Учні, які займаються спортом, мають вищі академічні показники порівняно з тими, хто не є фізично активним.
- Активні підлітки легше запам'ятовують інформацію та швидше адаптуються до змін у навчальному процесі.

Позитивний вплив на соціальні навички. Фізична активність допомагає підліткам краще взаємодіяти у соціальному середовищі та розвивати важливі комунікативні навички.

- Групові спортивні заняття сприяють розвитку комунікативних навичок, покращенню впевненості у собі та зниженню почуття самотності.
- Участь у командних видах спорту допомагає підліткам ефективніше справлятися з соціальними викликами та покращує рівень самоприйняття.
- Регулярна фізична активність сприяє формуванню відповідальності, дисципліни та навичок роботи в команді.
- *Зниження ризику депресії.* Один із найбільш значущих позитивних ефектів фізичних вправ – це їхній вплив на емоційний стан підлітків та зменшення ризику розвитку депресивних розладів.
- Регулярна фізична активність асоціюється зі зниженням симптомів депресії на 25%.
- Підлітки, які займаються спортом, частіше демонструють позитивне ставлення до життя та емоційну стійкість.
- Фізична активність сприяє зменшенню відчуття ізоляції, оскільки спорт забезпечує можливість взаємодії з однолітками.
- Вправи сприяють покращенню якості сну, що є важливим фактором для підтримки ментального здоров'я.

Висновки. Підлітковий період є критичним етапом у формуванні особистості та психо-емоційного стану людини. Зростаюче академічне навантаження, соціальні взаємодії та фізіологічні зміни можуть спричинити високий рівень стресу. Фізичні вправи є одним із природних способів покращення ментального здоров'я та зниження психологічного напруження.

Дослідження підтверджує, що фізичні вправи мають значний позитивний вплив на ментальне здоров'я підлітків. Регулярна фізична активність сприяє зниженню рівня стресу, покращенню когнітивних здібностей, розвитку соціальних навичок і зменшенню ризику депресивних станів. Отже, впровадження активного способу життя серед підлітків є важливим заходом для покращення їхнього психологічного благополуччя та загальної якості життя.

Список використаних джерел:

1. Коноплянка Г. Ю. Вплив йоги на фізичне та ментальне здоров'я дітей та підлітків. *Проблеми та перспективи розвитку фізичного виховання спорту і здоров'я людини*: мат-ли VII Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю (18-19 квітня 2024) / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2024. С. 110-112.

2. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за рез. соціолог. дослідж. в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: монограф. наук. ред. О.М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019.
3. Цюман Т.П., Бойчук Н.І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. / за заг. ред. Т.П. Цюман. Київ, 2018, 56 с.
4. Biddle S.J., Asare M. Physical activity and mental health in children and adolescents: A review of reviews. *British Journal of Sports Medicine*, 2011, 45(11), 886-895.
5. Lubans D.R., Smith J.J., Eather N., Leahy A.A., Morgan P.J., Lonsdale C., Plotnikoff R. C. A systematic review and meta-analysis of the effects of physical activity on brain-derived neurotrophic factor. *Journal of Science and Medicine in Sport*, 2016, 19(7), 573-580.

Отримано: 24.03.2025

Андрій САБОВ

*здобувач третього (доктор філософії) рівня вищої освіти
другого року навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)*

ORCID <https://orcid.org/0009-0008-1181-6001>

Андрій ЗАІКІН

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної реабілітації
та медико-біологічних основ фізичного виховання*

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8443-8872>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ АКТИВНОСТІ ХЛОПЧИКІВ-ПІДЛІТКІВ ПРИ РОЗВИТКУ РУХОВИХ ЯКОСТЕЙ

У статті систематизовано й узагальнено матеріали джерел інформації щодо педагогічних умов індивідуалізації фізичної активності підлітків при вирішенні завдання з розвитку основних рухових якостей.

Ключові слова: *фізичне виховання, фізична активність, педагогічні умови, рухові якості, підлітки.*

Актуальність теми. На сучасному етапі досить розробленим є питання про педагогічні умови. Зокрема на сьогодні існує багато тлумачень цього термінопоняття. Узагальнюючи відзначимо, що педагогічні умови – це сукупність обставин, чинників та засобів, які створюють сприятливе середовище для ефективного навчання, виховання, розвитку особистості [3].

Водночас необхідно зазначити, що проведеним вивченням різних джерел інформації виявили недостатність матеріалу, використання якого під час фізичного виховання підлітків сприятиме вирішенню одного з найбільш важливих завдань цього педагогічного процесу, а саме розвитку їхніх рухових якостей [7].

Мета публікації – узагальнити наявні матеріали джерел інформації щодо педагогічних умов індивідуалізації фізичної активності підлітків, спрямованої на розвиток рухових якостей.

Виклад основного матеріалу. Дослідники виокремлюють основні групи педагогічних умов, зокрема організаційні, методичні, психологічні, матеріально-технічні [1; 3]. При цьому, перші зазначені умови передбачають чітке і детальне планування освітнього процесу, відповідність його змісту чинним (наявним) стандартам, забезпечення комфортних умов навчання. **Методичні умови** орієнтовані на використання сучасних педагогічних технологій, інтерактивних методів навчання, у тому числі індивідуального підходу до учнів на заняттях. **Психологічні умови** передбачають створення позитивного мікроклімату у колективі (клас учнів), мотивування кожного до навчання, підтримку особистісного розвитку. Щодо **матеріально-технічних умов**, що їх основу становить забезпечення освітнього процесу необхідними ресурсами, передусім підручниками, мультимедійними засобами, обладнанням [2; 4].

Водночас необхідно зазначити, що кожна із зазначених гру педагогічних умов, а також усі вони разом, впливають на ефективність освітнього процесу, передусім зумовлюють досягнення учнями певного рівня засвоєння знань.

Що стосується **педагогічних умов**, реалізація яких на уроках та в ході інших форм фізичного виховання, дозволяє індивідуалізувати фізичну активність підлітків, передусім у напрямі розвитку основних рухових якостей, то тут відзначаємо комплексний характер цього процесу та необхідність урахування наступного. Загалом при розв'язанні означеної наукової проблеми доцільно орієнтуватися на комплекс педагогічних умов. При цьому, один із таких комплексів пов'язаний з діагностикою фізичного стану підлітків, а саме враховуючи розуміння цієї характеристики з позиції теорії фізичного виховання. Згідно неї фізичний стан характеризує особистість індивіда, стан здоров'я, статуру і конституцію, функціональні можливості організму, фізичні працездатність і підготовленість [5, с. 11]. Такий комплекс об'єднує наступні умови: використання тестування, в аспекті нашого дослідження – для оцінювання стану розвитку кожної рухової якості; моніторинг зміни результатів у вияві компонентів фізичній підготовленості учнів, тобто приросту або вияву якості на досягнутому раніше рівні чи погіршенні стану розвитку певної рухової якості.

Наступний виокремлений комплекс педагогічних умов стосується диференційованого підходу до реалізації занять фізичними вправами у різних формах організації. Основними тут є такі умови: розподіл підлітків за рівнем фізичної підготовленості на однорідні вибірки; варіація фізичного навантаження відповідно до індивідуальних можливостей (адекватність параметрів навантаження); використання всього різноманіття методів при розвитку рухових якостей (ігровий, варіативної вправи, суворо регламентованої вправи, колового тренування, комбіновані, деякі інші) [2, с. 158-159].

Відзначаємо, що не менш важливим є комплекс педагогічних умов, що пов'язаний із мотивацією та психолого-педагогічною підтримкою підлітків під час занять фізичними вправами взагалі та розвитку рухових якостей, зокрема. Тут основними умовами є: врахування інтересів підлітків щодо фізичних вправ та видів фізичної активності, які використовуються під час заняття; формування позитивного ставлення до фізичної активності взагалі та занять обраним видом спорту, зокрема; використання самооцінки та актуалізація рефлексії підлітків на свої досягнення.

Ще одним комплексом педагогічних умов індивідуалізації фізичної активності підлітків під час фізичного виховання є такий, що зорієнтований на створення сприятливого освітнього середовища. Такий комплекс об'єднує наступні педагогічні умови: забезпечення комфортності для проведення занять (простір, обладнання тощо); використання індивідуаль-

ного та групового методів організації діяльності підлітків під час розвитку рухових якостей; формування культури здорового способу життя [6].

Наступним комплексом педагогічних умов було виокремлено такий, що стосується використання сучасних технологій та методик у практиці фізичного виховання підлітків, зокрема при розвитку їх рухових якостей. Проведеним аналізом джерел інформації встановлено, що основними тут є наступні педагогічні умови: реалізація інноваційних підходів у практиці реалізації занять фізичними вправами (цифрові технології, фітнес-трекери, мобільні додатки тощо); впровадження нетрадиційних програм розвитку рухових якостей, зокрема поєднання традиційних засобів, методів із нестандартними (елементи хатха-йоги, паркур, функціональне тренування, дихальна гімнастика, деякі інші). Тут необхідно зазначити, що вказані умови сприяють різнобічному розвитку підлітків, у тому числі їх рухових якостей, а також дозволяють уникнути перевантажень, роблять фізичну активність цікавішою, що у підсумку значно підвищує її дієвість у аспекті досягнення якомога більш високого позитивного результату.

Висновки. Проведеним вивченням різних джерел інформації та її систематизацією встановлено, що фізичне виховання підлітків є важливим аспектом їхнього розвитку, оскільки на цьому віковому етапі відбуваються значні зміни в організмі, які потребують особливого підходу до організації фізичної активності. Одним із визначальних завдань сучасної педагогіки фізичного виховання є визначення умов, реалізація яких у практиці фізичного виховання сприятиме максимально можливому врахуванню індивідуальних особливостей підлітків, але передусім під час розвитку їх рухових якостей.

Список використаних джерел:

1. Банах В. Деякі теоретичні аспекти персоналізованого фізичного виховання студентської молоді. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації*: мат. Міжн. наук.-пр. інтернет-конференції. Переяслав, 2020. Вип. 56. С. 137-140.
2. Єдинак Г.А., Банах В.І. Підготовка майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до індивідуалізації і персоналізації параметрів освітнього процесу на основі використання умовних генетичних маркерів. *Формування та розвиток здоров'язберезувального середовища в закладах освіти різного рівня*: колективна монографія / за заг. ред. І. Стасюка [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. С. 155-224.
3. Єжова О.О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 39-43.
4. Носко М.О., Носко Ю.М., Лазаренко М.Г., Жула В.П., Могильний Ф.В., Філоненко О.А. Руховий розвиток школярів різних вікових груп: наукове видання / за наук. ред. М.О. Носка. Чернівці, 2020. 408 с.
5. Теорія і методика фізичного виховання. Загальні основи теорії та методики фізичного виховання: підручник [в 2-х т. / ред. Т. Круцевич]. Київ: Олімп. л-ра, 2008. Т. 1. 391 с.
6. Wium, N., Säfvenbom, N. (2019). Participation in Organized Sports and Self-Organized Physical Activity: Associations with Developmental Factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(4), 585. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph16040585>
7. Young, A. (2019). Personalized System of Instruction in Physical Education. *International J of Arts and Humanities*. Vol. 5, No. 1, 13-15.

Отримано: 24.03.2025

Олександр СКАВРОНСЬКИЙ

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4960-5647>

Володимир ПРИХОДЬКО

викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9695-2369>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РУХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ РІЗНИХ ВІКОВИХ ГРУП

У статті представлено результати вивчення особливостей організації рухової діяльності школярів різних вікових груп

Ключові слова: рухова активність, спосіб життя, здоров'я, школярі.

Актуальність теми. Історія розвитку людства нерозривно пов'язана з пошуком способів урізноманітнення рухової активності, що сприяють розширенню фізичних можливостей людини та зміцненню її здоров'я. Науково доведено, що для збереження здоров'я та покращення якості життя фізична активність має бути організованою, тобто здійснюватися планомірно та систематично, з урахуванням визначених цілей і методів їх досягнення.

Проте сучасні наукові дані свідчать, що серед населення України лише 17% займаються оздоровчими видами спорту та фізичної культури. Що стосується школярів різних вікових груп, то науковці відмічають тенденцію до зростання малорухливого способу життя та пов'язаних із ним захворювань.

Вищевикладене зумовило проведення нами дослідження щодо питань організації рухової діяльності школярів різних вікових груп.

Мета дослідження – обґрунтувати організацію рухової діяльності школярів різних вікових груп.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль у формуванні рухової активності відіграють спортивні традиції, наявна в країні система навчання, місце і роль фізичного виховання і спорту в цій системі, наявність сучасних рекреаційних, оздоровчих технологій, наявність кваліфікованих кадрів [1; 4].

Рухова діяльність школярів різних вікових груп проводиться згідно планом проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивно-масових заходів. В тижневому режимі школярів присутні 3 обов'язкові уроки фізичної культури, а також інші форми занять [3].

Урок (заняття) з фізичної культури – форма навчання, що склалася історично і постійно вдосконалюється. Нині заняття урочного типу більш варіативні. Їхня основна мета давати учням знання, уміння та навички, які можна застосовувати у повсякденному житті. Урочні форми заняття розробляються відповідно до програми, яка містить понад 60 варіативних модулів із різних видів спорту та рухових активностей і спрямована на розвиток фізичних якостей учнів. Неурочні форми відіграють допоміжну роль у вирішенні завдань фізичного виховання і доповнюють уроки. До них відносять фізкультурні хвилинки, фізкультурні паузи під час навчального процесу. Також для школярів різних вікових груп організовуються Дні здоров'я і фізичної культури, ранкова гімнастика, фізкультурні заняття, фізкультурні ро-

зваги, свята, туристичні походи, різноманітні рухливі ігри та ігрові вправи. Важливим аспектом гармонійного розвитку школярів є самостійна рухова діяльність. Для її ефективного впровадження необхідно створити сприятливі умови, підвищувати мотивацію дітей та підтримувати їхню активність як у школі, так і поза її межами [2].

Висновки. Отже, сучасні підходи до організації рухової діяльності школярів різних вікових груп ґрунтуються на комплексному підході, що охоплює поєднання урочних і неурочних форм рухової активності, варіативність навчальної програми, фізкультурно-оздоровчі заходи, спортивні змагання, особисту мотивацію тощо.

Список використаних джерел:

1. Лущик І.В. Спортивні змагання у школі. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 222 с.
2. Носко Ю.М. Теоретичні аспекти формування здорового способу життя школярів загальноосвітніх навчальних закладів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2017. Вип. 147. Т. II. С. 91–94.
3. Технології організації рухової діяльності: навчально-методичний посібник / [колектив авторів] [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021.
4. STEPS. URL: https://www.phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/2019_STEPS_report_ukr.pdf

Отримано: 24.03.2025

Дмитро СОВТИСК

кандидат біологічних наук, доцент,

доцент кафедри фізичної реабілітації

та медико-біологічних основ фізичного виховання

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2246-6587>

ВПЛИВ ТЕРАПЕВТИЧНИХ ВПРАВ НА СТАН ХВОРИХ АРТЕРІАЛЬНОЮ ГІПЕРТЕНЗІЄЮ В УМОВАХ КУОРТУ

В роботі розглядається вплив терапевтичних вправ (ТВ) на стан мікроциркуляції (МКЦ) у хворих артеріальною гіпертензією (АГ) в умовах курорту. Проведено обстеження 25 хворих з АГ у віці від 25 до 55 років. Стан МКЦ визначався за допомогою лазерного аналізатора швидкості поверхневого капілярного кровотоку. Результати дослідження свідчать про покращення показників МКЦ при використанні терапевтичних вправ (ТВ) в процесі санаторно-курортного лікування.

Ключові слова: артеріальна гіпертензія, мікроциркуляція, терапевтичні вправи, курорт.

Актуальність теми. Найпоширенішими із захворювань серцево-судинної системи (ССС) є АГ. За статистикою на неї страждає близько 15% населення і майже половина людей, які старші 50 років [1, 5]. Причиною її може бути, як стверджують деякі науковці [2, 3]: «важке психічне травмування та негативні емоції, що супроводжують в період війни як військовослужбовців, так і цивільне населення. Це може призвести до суттєвого «омолодження» хвороби». Відомо. Що основним методом фізичної реабілітації хворих з патологією ССС є терапевтичні вправи (ТВ) [4, 6].

Мета роботи: за рахунок призначення ТВ хворим АГ оптимізувати стан ССС пацієнта за допомогою включення кардинальних і екстра кардинальних механізмів компенсації; покращити самопочуття хворого; підвищити толерантність до фізичного навантаження; сповільнити прогресування АГ, попередити виникнення загострень та ускладнень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами оцінювався стан МКЦ у хворих АГ під впливом ТВ. Дослідження виконано на 25 хворих (18 чоловіків і 7 жінок) АГ віком від 25 до 55 років ($46,3 \pm 1,3$ роки). В якості контролю використовувалась група практично здорових осіб такого ж віку і в такій кількості. Стан МКЦ визначали з допомогою неінвазивного вимірювання швидкості крові в капілярах на лазерному аналізаторі.

На початку санаторно-курортного лікування систолічний артеріальний тиск (САТ) крові у пацієнтів коливався в межах від 140 до 159 ($151 \pm 3,4$) мм рт. ст., а діастолічний (ДАТ) – від 90 до 99 ($94,8 \pm 2,9$) мм рт. ст. Для вибору виду та інтенсивності фізичного навантаження спочатку визначали порогову потужність і фізичну працездатність пацієнта на велоергометрі, після цього призначався режим методики фізичних тренувань хворих АГ. Проводились регулярні динамічні помірної інтенсивності ТВ, які викликають зниження АТ незалежно від зниження маси тіла або зміни екскреції натрію. Ізотонічні вправи більше переважали, ніж ізометричні, через те, що останні сприяли підвищенню АТ.

Тренування проводились не менше трьох разів на тиждень, кожний раз протягом 1 год, при частоті серцевих скорочень (ЧСС), що складала 65-70% від максимальної. Заняття складались з трьох частин. У вступній частині виконувались: ходьба в середньому темпі, швидка ходьба з переходом на біг, повільна ходьба, гімнастичні вправи, вправи на координацію. Тривалість вступної частини – 10-15 хв. В основній частині проводились тренування на велоергометрі в режимі постійної потужності, що складала 50-60% від індивідуальної порогової потужності. Тривалість основної частини – 30 хв. В заключній частині виконувались вправи на розслаблення.

Після проведення ТВ у хворих відмічалось покращення загального стану. У всіх пацієнтів, хворих на АГ, знизився САТ проти вихідного на 30-40 мм рт. ст. і ДАТ – на 20-25 мм рт. ст. Спостерігалось також зниження ЧСС в середньому на 19%.

При дослідженні параметрів МКЦ до лікування було встановлено, що середні базальні показники МКЦ в досліджуваній групі знаходились в межах вікової норми. Так, показник МКЦ (ПМ) дорівнював $5,53 \pm 0,38$ перфузійних одиниць (пф. од.), середнє квадратичне відхилення (σ) – $1,84 \pm 0,18$ пф. од., коефіцієнт варіації (K_v) – $38,78 \pm 5,4\%$, амплітуда повільних коливань (A_v) – $0,8 \pm 0,13$ пф. од.; амплітуда пульсових коливань (A_c) – $0,65 \pm 0,12$ пф. од.; індекс ефективності МКЦ – $2,21 \pm 0,1\%$. Після курсу ТВ ПМ збільшився у хворих АГ до $6,94 \pm 0,35$ пф. од. ($p < 0,05$), а σ і K_v суттєво не змінилися і дорівнювали відповідно $1,66 \pm 0,13$ пф. од. та $25,3 \pm 1,91\%$. A_c збільшилась у пацієнтів з АГ з $0,8 \pm 0,13$ пф. од. до $0,98 \pm 0,05$ пф. од. ($p > 0,05$). Показники A_c залишилися без змін і дорівнювали до занять $0,65 \pm 0,12$ пф. од., а після – $0,63 \pm 0,58$ пф. од. ($p > 0,05$). Зниження індексу ефективності МКЦ після ТВ не було суттєвим.

При проведенні оклюзивної проби у хворих АГ до початку ТВ різниця між показниками $M_{\max}$ і $M_{\min}$ була меншою, ніж у контрольній групі і дорівнювала $1,77 \pm 0,35$ пф. од. ($p < 0,05$). Після ТВ відмічалось підвищення цього показника при проведенні цієї проби до $2,23 \pm 0,29$ пф. од. ($p < 0,05$). Максимальний показник реактивної гіперемії практично не змінився і складав $15,5 \pm 0,87$ пф. од. ($p > 0,05$). Якщо мінімальний рівень МКЦ до початку ТВ у хворих АГ дорів-

нював $3,6 \pm 0,3$ пф. од., то після завершення циклу занять він значно збільшився і складав $8,49 \pm 0,87$ пф. од ($p < 0,05$). Час відновлення кровотоку практично не змінився ($36,51 \pm 2,14$ ($p > 0,05$) – $34,5 \pm 0,32$ с ($p > 0,05$)). Резерв капілярного кровотоку, який дорівнював у хворих АГ до початку ТВ $325,1 \pm 25,7\%$, після закінчення їх знизився до $238,6 \pm 15,9\%$ ($p < 0,05$).

Серед хворих АГ спастичний тип МКЦ відмічався в 53% випадків, гіперемічний – в 4,9%, застійно-спастичний – в 9,8%, нормоциркуляторний – в 31,7%. Після завершення циклу ТВ нормоциркуляторний тип МКЦ визначався в 63,4% випадках, гіперемічний – в 17,1%, спастичний – в 17,1%, застійно-спастичний – в 2,4%.

ТВ на початку АГ активують основний гемодинамічний фактор – кардіальний і значно активують другий фактор гемодинаміки – екстракардіальний судинний. В результаті ТВ у значної кількості пацієнтів виникає ємкісний тип кровотоку. Окрім цього, відомо, що постійні ТВ не тільки активують оксид азоту, але й індукують експресію цього гена, що робить таку адаптацію надійнішою та більш тривалішою [1]. Формування ємкісного типу гемодинаміки, що є найбільш оптимальним, є важливим аргументом на користь обов'язкового включення систематичних ТВ у курс лікування пацієнтів із захворюваннями ССС [5].

Висновки:

- при оцінюванні отриманих результатів середній бал ПМ у хворих АГ значно підвищився (до ТВ він складав 64% від норми);
- показники Ас у досліджуваних хворих були підвищені в 86% пацієнтів, після ТВ відмічається їх нормалізація у 99,7%;
- при проведенні оклюзивної проби показники МКЦ покращились у 78% хворих;
- невеликі за потужністю динамічні терапевтичні вправи W є безпечною та доступною процедурою, яку доцільно використовувати для лікування АГ на ранніх етапах захворювання в умовах курорту для структурно-функціональної перебудови системи МКЦ у хворих.

Список використаних джерел:

1. Williams B., Marcia G., Spiering W. Guidelines for the management of arterial hypertension: The Force for the management of arterial hypertension on the European Society of Cardiology and the European Society of Hypertension. *J. Hypertens.* 2018. 36. 1953-2041.
2. Кравченко А.М. Артеріальна гіпертензія і війна, чого очікувати? *Клінічна та профілактична медицина.* 2023. № 3(25). С. 93-98. DOI: [https://doi.org/10.31612/2616-4868.3\(25\).2023.13](https://doi.org/10.31612/2616-4868.3(25).2023.13)
3. Ткачук І.М. Особливості клінічного перебігу артеріальної гіпертензії у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції. *Військова медицина України.* 2017. Т. 17. № 3-4. С. 48-55.
4. Совтисік Д.Д. Новітні підходи до санаторно-курортної реабілітації пацієнтів з артеріальною гіпертензією. *Traditional medicine and pharmacology. Achievements, innovations and alternatives:* колективна монографія. Primedia eLaunch LLC. 2021. Р. 238-247. DOI: <https://doi.org/10.46299/ISG.2021.MONO.MED.II>
5. Калмикова Ю.С., Калмиков С.А., Садат К.Н. Застосування засобів фізичної терапії у відновному лікуванні гіпертонічної хвороби. *Фізична реабілітація та рекреаційно-оздоровчі технології.* 2017. № 1. С. 16-26. URL: https://journals.uran.ua/frir_journal/article/view/122606/
6. Randall L., Braddom M.D. *Physocal Medicine and Rehabilitation.* Elsevier Saunders. 2007. 1472 p.

Отримано: 24.03.2025

Володимир СОКАЛЬСЬКИЙ

здобувач третього рівня (доктор філософії) вищої освіти,
перший рік навчання, спеціальність А4 Середня освіта (Фізична культура)
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-2733-1493>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розкрито сутність культури здоров'я як важливої складової розвитку особистості в освітньому середовищі. Визначено педагогічні умови формування культури здоров'я здобувачів освіти: створення здоров'язбережувального простору, інтеграція знань про здоровий спосіб життя, забезпечення психоемоційного комфорту, застосування інтерактивних методів. Наголошено на важливості мотивації до здорового способу життя, розвитку навичок самозбереження та емоційної стійкості. Обґрунтовано значення системної роботи закладів освіти для збереження фізичного, психічного та соціального здоров'я.

Ключові слова: культура здоров'я, здобувачі освіти, освітнє середовище, педагогічні умови, здоровий спосіб життя.

Актуальність теми. Сучасне освітнє середовище характеризується зростанням психоемоційних навантажень на молодь, що зумовлює необхідність формування у здобувачів освіти високого рівня культури здоров'я. Низький рівень фізичного та психічного здоров'я, захворювання шкідливих звичок, зниження стресостійкості серед учнівської та студентської молоді актуалізують проблему виховання відповідного ставлення до власного здоров'я. У цих умовах особливої ваги відбувається розробка й упровадження ефективних педагогічних умов, що сприяють розвитку мотивації до здорового способу життя, формуванню навичок самозбереження та емоційної стійкості. Саме тому системна робота з формування культури здоров'я в освітньому процесі є продуктивним чинником забезпечення гармонійного розвитку особистості та її успішної соціалізації.

Мета публікації – обґрунтувати педагогічні умови формування культури здоров'я здобувачів освіти, що сприяють розвитку мотивації до здорового способу життя, навичок самозбереження та емоційної стійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах, коли молодь перебуває під постійним впливом різноманітних стресових факторів, зростають психоемоційні навантаження, знижується рівень фізичного та психічного здоров'я, надзвичайно актуальним стає питання формування культури здоров'я у здобувачів освіти [3]. Ця культура має стати фундаментом гармонійного розвитку особистості, оскільки від рівня сформованості свідомого ставлення до власного здоров'я залежить не тільки індивідуальне благополуччя, а й соціальна активність, життєва успішність та адаптація в суспільстві [5].

Культура здоров'я як інтегрована особистість охоплює кілька ключових компонентів: усвідомлення цінностей здорового способу життя, розвиток навички самозбереження, здатність до психоемоційної якості саморегуляції та стресостійкості, відповідне ставлення до власного фізичного, психічного і соціального здоров'я [6]. Формування такої культури можливо лише за умови створення в закладах освіти спеціально організованого педагогічного середовища, що створює інформаційний, виховний і практичний складники, а також враховує потреби та інтереси здобувачів освіти [1].

Однією з важливих педагогічних умов є створення здоров'язбережувального освітнього простору, що передбачає не тільки забезпечення належних фізичних умов (ергономічне обладнання, безпечне середовище, правильний режим навчальної діяльності), а й формування позитивного психоемоційного клімату, де кожен учень, чи студент відчувається прийнятим, підтриманим і захищеним [2].

Не менш суттєвим є включення знань про здоровий спосіб життя в освітній процес. Інтеграція таких знань має виявлятися в інших навчальних дисциплінах, що дозволяє сформувати у здобувачів освіти цілісне уявлення про здоров'я як комплексну категорію, яка охоплює фізичні, психічні та соціальні компоненти [3]. Особливо важливо показати вікові особливості учнів і студентів, щоб навчальний матеріал був доступним, цікавим і практично орієнтованим [4].

Ще одним аспектом є використання інтерактивних та практико-орієнтованих методів навчання, зокрема тренінгів, рольових ігор, моделювання життєвих ситуацій, проєктної діяльності [4]. Ці методи дають можливість здобувачам освіти не лише засвоїти теоретичні знання, а й розвинути практичні вміння й навички збереження здоров'я, навчитися приймати відповідні рішення, виробити ефективні стратегії поведінки в різних життєвих ситуаціях.

Особливу роль гравця сприяє створенню сприятливої емоційної атмосфери в закладах освіти. Доброзначне, підтримувальне середовище, партнерська взаємодія між учасниками освітнього процесу сприяють розвитку у здобувачів освіти емоційної стійкості, самоконтролю, здатності адекватно реагувати на стреси, що є вкрай необхідним у сучасному динамічному суспільстві [2].

Ключовим фактором ефективного формування культури здоров'я є виховання внутрішньої мотивації до ведення здорового способу життя [1]. Для цього важливо не тільки інформувати молодь, а й формувати в них систему особистісних цінностей, орієнтованих на здоров'я, створювати результат успіху, показувати позитивні приклади, які спонукають до дослідження. Активна участь здобувачів освіти у спортивних, соціальних, волонтерських ініціативах також сприяє розвитку відповідного ставлення до власного благополуччя.

Висновки: Таким чином, комплексне впровадження педагогічних умов, які сприяють формуванню культури здоров'я, є не тільки запорукою збереження фізичного і психічного здоров'я молоді, але й чинником їх успішної соціалізації, готовності до викликів сучасного життя та повноцінного особистісного розвитку. Освітній процес, що погіршує формування культури здоров'я, стає важливою складовою підготовки молоді до активного, відповідного і здорового життя в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Дудаш Г.В., Брич В.В. Фактори, що впливають на формування культури здоров'я підлітків. Україна. *Здоров'я нації*. 2023. № 3. С. 47-52.
2. Замрозевич-Шадріна С.Р. Педагогічні умови підготовки майбутніх педагогів до формування культури здоров'я дітей. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 196. С. 106-110.
3. Ляхова І.М. Формування культури здоров'я учнів (теоретичний і здоров'яформувальний аспекти). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15*. 2019. Вип. 7. С. 54-59.
4. Мельникова О.В., Гвоздів С.П. Використання інтерактивних технологій на уроках основ здоров'я. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: тео-*

- рія і практика: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди (м. Харків, 31 бер. – 2 квіт. 2021 р.). Харків, 2021. Т. 1. С. 216-219.
5. Подгорна В.В., Дроздова К.В. Особливості діяльності вчителя фізичної культури в умовах Нової української школи. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 1. С. 147-151.
6. Сухенко І. Формування культури здоров'я – необхідний компонент виховання молоді. (2019). *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2019. № 1 (45). С. 29-36.

Отримано: 24.03.2025

Іван СТАСЮК

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4504-5902>

Аліна БОДНАР

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8921-3656>

Вадим ВОРОНЕЦЬКИЙ

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8297-6757>

СПОРТИВНІ ЗВІТЯГИ СТУДЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА У 2024 РОЦІ

У 2024 році здобувачі вищої освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка були учасниками багатьох всеукраїнських і міжнародних спортивних заходів, від першості міст до Ігор XXXIII Олімпіади і на всіх цих стартах вони боролися за найвищі нагороди. Їхні результати на змаганнях доказують, що в нашому університеті велику увагу приділяють розвитку фізичної культури і спорту.

Ключові слова: спорт, змагання, студенти, університет.

Актуальність теми. Розвитку фізичної культури і спорту в огієнкіївському університеті ректором та адміністрацією завжди приділяється особлива увага. Студенти університету щороку беруть участь у всеукраїнських і міжнародних спортивних стартах, де показують високі спортивні результати, створюючи позитивний імідж нашого закладу вищої освіти як в Україні та і за її межами.

Не виключенням став і 2024 рік. Наші здобувачі вищої освіти приймали участь у Всеукраїнській Універсіаді України, чемпіонатах та Кубках України, чемпіонатах та Кубках Європи і світу, а також на самому головному спортивному форумі чотирьохріччя Іграх XXXIII Олімпіади.

Мета публікації – аналіз виступів студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на спортивних форумах у 2024 році.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2024 році наші студенти були призерами Всеукраїнської Універсиади, чемпіонатів та Кубків України, різних обласних і всеукраїнських турнірів (табл. 1).

Таблиця 1

Здобутки здобувачів вищої освіти Університету на всеукраїнських спортивних змаганнях у 2024 році

Прізвище, ім'я	Вид спорту	Дата проведення	Спортивні змагання	Місце
Ткачук Даніїл	Вільна боротьба	09-11.02.24 р.	II Всеукраїнський турнір «Кубок ХОЦФВУМ» м. Хмельницький	2
Кіян Єлизавета	ММА	16-18.02.24 р.	ЧУ, м. Дніпро	3
Кіян Єлизавета	Панкратіон	18-21.04.24 р.	ЧУ, м. Біла Церква	1,2
Кіян Єлизавета	Боротьба кураш	18-21.04.24 р.	ЧУ, м. Шепетівка	3
Паранюк Владислав	Боротьба кураш	18-21.04.24 р.	ЧУ, м. Шепетівка	3
Щеглюк Єлизавета	Боротьба кураш	18-21.04.24 р.	ЧУ, м. Шепетівка	1
Биков Ростислав	Боротьба кураш	18-21.04.24 р.	ЧУ, м. Шепетівка	2
Щеглюк Єлизавета	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсиада України, м. Тернопіль	2,3
Кіян Єлизавета	ММА	17-19.05.24 р.	ЧУ, м. Тернопіль	1
Завала Яна, Кучер Анастасія, Лазуренко Єлизавета, Павляшик Ольга, Сопочева Світлана, Якушева Валерія, Стужук Дарина, Костянець Оксана, Сокальська Вікторія	Волейбол	22-26.05.24 р.	XIX Універсиада України, м. Тернопіль	1
Завада Микита	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,1,3,3
Третяк Назар	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,3,3,3
Лімонов Антон	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,2,3
Яремчук Дмитро	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,3
Говорунець Олександр	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	2
Грибан Вадим	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	3
Димитренко Анастасія	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,1,1,2
Євтодій Іоланта	Теніс настільний	18-21.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,2,3,3
Завада Микита	Теніс настільний	05-09.06.24 р.	XIX літня Універсиада України з тенісу настільного, м. Чернівці	1
Завада Микита	Теніс настільний	05-09.06.24 р.	XIX Універсиада України, м. Чернівці	1,2,3
Третяк Назар	Теніс настільний	05-09.06.24 р.	XIX літня Універсиада України з тенісу настільного, м. Чернівці	1,1,1,2
Димитренко Анастасія	Теніс настільний	05-09.06.24 р.	XIX Універсиада України, м. Чернівці	1,1,1,2
Євтодій Іоланта	Теніс настільний	05-09.06.24 р.	XIX Універсиада України, м. Чернівці	1,1,3
Грибан Вадим	Теніс настільний	05-09.06.24 р.	XIX Універсиада України, м. Чернівці	3
Котик Яна, Войт Каріна	Футбол	Сезон 23-24 рр.	ЧУ, вища ліга	1
Котик Яна, Войт Каріна	Футбол	Сезон 23-24 рр.	КУ	1
Остапенко Володимир, Наложний Олександр, Фомін Денис, Серєда Богдан	Волейбол	22-24.04.24 р.	ЧУ. Супер Ліга	2
Ситник Діана	Велоспорт	25.05.24 р.	Чемп. Хмельн. Обл., м. Хмельницький	2
Кондрат Віолетта	Велоспорт	18-22.02.24 р.	КУ, м. Львів	3
Кондрат Віолетта	Велоспорт	01-06.06.24 р.	ЧУ, м. Київ	3

Сухопалова Марія	Велоспорт	12-14.07.24 р.	ЧУ, м. Кам'янець-Подільський	1,2
Качур Дмитро	Велоспорт	18-22.02.24 р.	КУ, м. Львів	2
Марчук Антон	Комбат	24.02.24 р.	Чемп. Хмельн. обл., м. Хмельницький	1
Марчук Антон	Комбат	09-10.03.24 р.	ЧУ, м. Чернівці	2,3
Вовк Антон	Дзюдо	14.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	3
Дубіна Гліб	Дзюдо	14.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	3
Семченко Діана	Дзюдо	14.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1
Сагалюк Денис	Вільна боротьба	16-17.03.24 р.	ЧУ, м. Київ	1
Поштар Анна	Вільна боротьба	16-17.03.24 р.	ЧУ, м. Луцьк	2
Поштар Анна	Вільна боротьба	12-15.04.24 р.	ЧУ, м. Звягель	2
Семченко Діана	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	1
Штефаняк Юлія	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	3
Семенченко Катерина	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	2
Вовк Антон	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	3
Дубіна Гліб	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	3
Рось Артем	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	2
Леоньєв Вадим	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	3
Нурієв Каріім	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	2
Дуньямалієв Заур	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	1
Короп Руслан	Дзюдо	26-27.04.24 р.	XIX Універсіада України, м. Тернопіль	3
Рось Артем	Дзюдо	01-02.05.24 р.	КУ, м. Київ	3
Леоньєв Вадим	Дзюдо	01-02.05.24 р.	КУ, м. Київ	3
Дуньямалієв Заур	Дзюдо	01-02.05.24 р.	КУ, м. Київ	2
Нурієв Каріім	Дзюдо	01-02.05.24 р.	КУ, м. Київ	3
Семченко Діана	Дзюдо	01-02.05.24 р.	КУ, м. Київ	2
Атаманюк Андрій	Легка атлетика	02-04.02.24 р.	ЧУ, Київ	1
Юзва Ольга	Легка атлетика	20-21.01.24 р.	ЧУ, м. Київ	2
Юзва Ольга	Легка атлетика	02-04.02.24 р.	ЧУ, м. Київ	3
Юзва Ольга	Легка атлетика	11-12.05.024 р.	XIX Універсіада України, м. Біла Церква	3
Дудніченко Анна	Легка атлетика	20-21.01.24 р.	ЧУ, м. Київ	1
Дудніченко Анна	Легка атлетика	11-12.05.24 р.	XIX Універсіада України, м. Біла Церква	1
Козловський Павло	Легка атлетика	11-12.05.24 р.	XIX Універсіада України, м. Біла Церква	3
Миронець Олег	Легка атлетика	20-21.01.24 р.	XIX Універсіада України, м. Біла Церква	1
Миронець Олег	Легка атлетика	02-04.02.24 р.	ЧУ, м. Київ	1
Дзоз Владислав	Тхеквондо	19-20.02.24 р.	XIX Універсіада України, м. Хмельницький	2
Романенко Євгеній	Тхеквондо	19-20.02.24 р.	XIX Універсіада України, м. Хмельницький	2
Романенко Євгеній	Тхеквондо	16-18.02.24 р.	КУ, м. Хмельницький	2
Романенко Марія	Тхеквондо	19-20.02 24 р.	XIX Універсіада України, м. Хмельницький	3
Петрук Андрій	Тхеквондо	16-18.02.224 р.	Кубок України, м. Хмельницький	3
Петрук Андрій	Тхеквондо	19-20.02 24 р.	XIX Універсіада України, м. Хмельницький	1
Петрук Андрій	Тхеквондо	06-07.04.24 р.	ЧУ, м. Київ	2
Скринський Андрій	Тхеквондо	19-20.02 24 р.	XIX літня Універсіада України, м. Хмельницький	2
Скринський Андрій	Тхеквондо	06-07.04.24	Командний чемпіонат України м. Київ	2
Хобтар Софія	Тхеквондо	16-18.02.24 р.	КУ, м. Хмельницький	2
Хобтар Софія	Тхеквондо	19-20.02 24 р.	XIX літня Універсіада України, м. Хмельницький	1

Маматов Олег	Тхеквондо	16-18.02.24 р.	КУ, м. Хмельницький	1
Маматов Олег	Тхеквондо	19-20.02 2024 р.	XIX літня Універсиада України, м. Хмельницький	1
Маматов Олег	Тхеквондо	05-06.04.24 р.	Чемпіонат України серед олімпійських вагових категорій, м. Київ	1
Маматов Олег	Тхеквондо	06-07.04.24 р.	Командний чемпіонат України, м. Київ	2
Іванюк Владислав	Тхеквондо	19-20.02 24 р.	XIX літня Універсиада України, м. Хмельницький	3
Смик Радіон	Кіберспорт	31.03.24 р.	«Gameinside.ua ROG Spring Cup 2024»	2
Кондратюк Владислав	Бокс	12-19.05.24 р.	Чемпіонат України до 22 р., м. Рівне	2
Мерінова Наталія	Бокс	12-19.05.24 р.	Чемпіонат України до 22 р., м. Рівне	1
Стаднічук Ілона	Бокс	12-19.05.24 р.	Чемпіонат України «еліта», м. Львів	2
Муляр Катерина	Пауерліфтинг	18-24.02.24 р.	ЧУ, м. Коломия	1
Рубець Давид	Пауерліфтинг	18-24.02.24 р.	ЧУ, м. Коломия	1
Збандут Василь	Пауерліфтинг	18-24.02.24 р.	ЧУ, м. Коломия	1
Сокол Денис	Важка атлетика	16-19.03.24 р.	XIX Універсиада України, м. Луцьк	3
Курдибаха Дмитро	Важка атлетика	16-19.03.24 р.	XIX Універсиада України, м. Луцьк	1
Курдибаха Дмитро	Важка атлетика	22-27.04.24 р.	ЧУ, м. Луцьк	3
Присяжний Євген	Важка атлетика	22-27.04.24 р.	XIX Універсиада України, м. Луцьк	3
Кожухар Юрій	Важка атлетика	22-27.04.24 р.	XIX Універсиада України, м. Луцьк	2
Почтарьов Артем	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Конов Віталій	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Березніцький Борис	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Самсонюк Олександр	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Михасик Катерина	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Протасюк Крістіна	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Нікітіна Анна	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Гаврилюк Олександра	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Луцев Вячеслав	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Швець Максим	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Касіячук Юрій	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Бойко Віталій	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	XIX Універсиади України, м. Кам.-Под.	1
Почтарьов Артем	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,1
Конов Віталій	Бадмінтон	13-16.05.24 р.	ЧУ, м. Київ	1
Почтарьов Артем	Бадмінтон	21-24.03.24 р.	«Суперсерія Кубок Дніпра», м. Дніпро	1,1
Конов Віталій	Бадмінтон	21-24.03.24 р.	«Суперсерія Кубок Дніпра», м. Дніпро	1
Гонтківський Владислав	Гімнастика спортивна	20-25.06.24 р.	КУ, м. Кропивницький	3
Гонтківський Віталій	Гімнастика спортивна	20-25.06.24 р.	КУ, м. Кропивницький	3
Алексєєв Антон	Спортивна акробатика	27-29.03.24 р.	ЧУ, м. Вінниця	3,3,3
Набивач Ілля	Спортивна акробатика	27-29.03.24 р.	ЧУ, м. Вінниця	1,2,3,3,3
Набивач Ярослав	Спортивна акробатика	27-29.03.24 р.	ЧУ, м. Вінниця	1,2,3,3,3
Вагіла Анна-Марія	Стрибки на батуті	20-23.02.24 р.	ЧУ, м. Київ	2
Баблюк Денис	Кульова стрільба	18-24.03.24 р.	ЧУ, м. Львів	1,1,1,1
Баблюк Денис	Кульова стрільба	12-17.04.24 р.	КУ, м. Львів	2,1,1,1

Кізіма Ігор	Кульова стрільба	18-24.03.24 р.	ЧУ, м. Львів	1, 3
Семенцов Ілля	Греко-римська боротьба	14-16.08.24	XIX Універсиада України, Львів	2
Атаманюк Андрій	Легка атлетика	15.09.24	ЧУ, м. Київ	1
Атаманюк Андрій	Легка атлетика	06.10.24	Білоцерківський благодійний марафон	1
Атаманюк Андрій	Легка атлетика	27.10.24	ЧУ, м. Львів	1
Петренко Іван	Спортивна гімнастика	26-30.09.24	ЧУ, Київ.	3
Любченко Олександр	Спортивна гімнастика	26-30.09.24 р.	ЧУ, м. Київ.	3
Тарасенко Євгеній	Стрибки на батуті	25-29.11.24 р.	КУ, м. Вінниця	2,3
Бучинська Софія	Стрибки на батуті	25-29.11.24 р.	КУ, м. Вінниця	1
Денисова Діана	Стрибки на батуті	25-29.11.24 р.	КУ, м. Вінниця	1,1
Мінайлов Денис	Стрибки на батуті	25-29.11.24 р.	КУ, м. Вінниця	2
Кваченко Руслана	Стрибки на батуті	25-29.11.24 р.	КУ, м. Вінниця	2
Баблюк Денис	Кульова стрільба	12-20.09.24 р.	ЧУ, м. Львів	1,2,2
Кондратюк Владислав	Бокс	7-13.10.24 р.	КУ, м. Рівне	1
Грибан Вадим	Теніс настільний	09-13.10.24 р.	ЧУ, м. Київ	1,2,2
Свірідов Ілля	Волейбол	28.05-3.06.24 р.	XIX Універсиада України, м. Хмельницький	3
Середа Богдан, Челеняк Андрій, Жуков Андрій	Волейбол	03.11.24 р.	Суперкубок України, м. Чернівці	1
Сагалюк Денис	Греко-римська боротьба	14-16.08.24 р.	XIX Універсиада України, м. Львів	1
Дяченко Володимир	Боротьба греко-римська	14-16.08.24 р.	XIX Універсиада України, м. Львів	2
Поштар Анна	Боротьба греко-римська	14-16.08.24 р.	XIX Універсиада України, м. Львів	2
Мартіросян Гагік	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	2
Дубіна Гліб	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	3
Нурієв Каріім	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	1
Штефаняк Юлія	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	3
Шинкаренко Інна	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	3
Бойченко Дар'я	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	1
Семченко Діана	Дзюдо	11-12.09.24	ЧУ, м. Вінниця	1
Марчук Олександр	Самбо	26-30.09.24	ЧУ, м. Вінниця	3
Дубіна Гліб	Дзюдо	18-20.10.24	ЧУ, м. Львів	3
Юданов Нікіта	Дзюдо	18-20.10.24	ЧУ, м. Львів	2
Дуньямалієв Заур	Дзюдо	18-20.10.24	ЧУ, м. Львів	2
Левченко Анастасія	Дзюдо	18-20.10.24	ЧУ, м. Львів	2
Штефаняк Юлія	Дзюдо	18-20.10.24	ЧУ, м. Львів	2
Семченко Діана	Дзюдо	18-20.10.24	ЧУ, м. Львів	1
Шелест Вікторія	Футбол	Сезон 2024/2025	ЧУ. Перша ліга	2

Примітка: ЧУ – чемпіонат України, КУ – Кубок України.

Також велику кількість медалей різного гатунку здобувачі вищої освіти здобули на чемпіонатах Європи та світу, Кубках Європи і світу, на міжнародних турнірах (табл. 2).

Таблиця 2

**Здобутки здобувачів вищої освіти Університету на міжнародних
спортивних змаганнях у 2024 році**

Прізвище, ім'я	Вид спорту	Дата проведення	Спортивні змагання	Місце
Кіян Єлизавета	ММА	31.03.24 р.	ЧЄ U16-17, м. Белград, Сербія	1
Плотницький Олег	Волейбол	29.01.24 р.	Кубок Італії	1
Плотницький Олег	Волейбол	29.04.24 р.	Чемпіонат Італії «Серії А»	1
Сухопалова Марія	Велоспорт	27.04.24 р.	Yambol Bike Cup Class C2, Болгарія	2
Мартіросян Гагик	Дзюдо	27.-28.07.24 р.	КЄ з дзюдо, м. Берлін, Німеччина	2
Кузьменко Юлія	Дзюдо	27-28.01.24 р.	Grand Prix, Lignano Sabbiadoro, Italy	3
Кутенков Іван	Дзюдо	10-11.02.24 р.	КЄ, м. Дьйор, Угорщина	3
Курченко Юлія	Дзюдо	16-18.02.24 р.	Grand Prix, м. Баку, Азербайджан	2
Кузьменко Юлія	Дзюдо	02-03.03.24 р.	КЄ, м. Сараєво, Боснія і Герцеговина	3
Курченко Юлія	Дзюдо	09-11.03.24 р.	Grand Prix, м. Лінц, Австрія	2
Дуньямалієв Заур	Дзюдо	16-18.03.24 р.	КЄ, м. Рига, Латвія	1
Нурієв Каріім	Дзюдо	16-18.03.24 р.	КЄ, м. Рига, Латвія	3
Курченко Юлія	Дзюдо	22-24.03.24 р.	Grand Slam, м. Тбілісі, Грузія	1
Кутенков Іван	Дзюдо	13-14.04.24 р.	КЄ, м. Познань, Польща	3
Семченко Діана	Дзюдо	13-14.04.24 р.	КЄ, м. Познань, Польща	3
Кузьменко Юлія	Дзюдо	04-05.05.24 р.	КЄ, м. Рієка, Хорватія	3
Марчук Антон	Комбат Дзю-дзюцу	17-19.05.24 р.	ЧЄ, м. Мальграт де Мар, Іспанія	1,2
Миронець Олег	Легка атлетика	25-26.05.24 р.	Чем.Ас.балк.л/а фед.м. Ізмір, Туреччина	3
Смик Радіон	Кіберспорт	11.03.24 р.	«United21 Season 12»	3
Смик Радіон	Кіберспорт	17.03.24 р.	«European Pro League Season 14»	3
Смик Радіон	Кіберспорт	29.03.24 р.	«United21 Season 13»	3
Смик Радіон	Кіберспорт	02.05.24 р.	«RES European Series №3»	1
Васько Олександр	Бокс	12-16.03.24 р.	Турнір класу «А», м. Вільнюс, Литва	1
Михалушко Ярослав	Бокс	21-24.03.24 р.	Кубок Балкан, м. Албена, Болгарія	1
Муляр Катерина	Пауерліфтинг	07-12.05.24 р.	ЧЄ, м. Хамм, Люксембург	3
Рубець Давид	Пауерліфтинг	07-12.05.24 р.	ЧЄ, м. Хамм, Люксембург	2
Михайло КОХАН	Легка атлетика	04.08.24 р.	Ігри XXXIII Олімпіади, м. Париж, Франція	3
Атаманюк Андрій	Легка атлетика	09.11.2024 р.	Чемпіонат АБАФ, Белград, Сербія	2
Баблюк Денис	Кульова стрільба	26.08-4.09.24 р.	ЧЄ, Пльзень, Чехія	1,1,2,2,3,3
Кізима Ігор	Кульова стрільба	26.08-4.09.24 р.	ЧЄ, Пльзень, Чехія	1,1,1,1, 2,2
Смик Родіон	Кіберспорт	06.09.24 р.	«CCT Season 2 European Series #6 »	3
Смик Радіон	Кіберспорт	15.09.24 р.	«Real Game Cup 2024»	1
Смик Радіон	Кіберспорт	06.10.24 р.	«CCT Season 2 European Series #13 »	2
Меронова Наталія	Бокс	02-09.07.24 р.	Міжнар. турнір, Варшава, Польща	1
Меронова Наталія	Бокс	10-21.10.24 р.	ЧЄ, Пловдив, Болгарія	1
Роздольський Денис	Бокс	16-24.11.24 р.	ЧЄ, Белград, Сербія	2
Плотницький Олег	Волейбол	22.09.24 р.	Суперкубок Італії	1
Муляр Катерина	Пауерліфтинг	05-11.08.24 р.	ЧЄ, Стамбул, Туреччина	2
Муляр Катерина	Пауерліфтинг	28.08-08.09.24	ЧС, Сент-Полс-Бей, Мальта	2
Кутенков Іван	Дзюдо	05-07.09.24 р.	Чемпіонат Європи, Таллінн, Естонія	3
Дуньямалієв Заур	Дзюдо	13-15.09.24 р.	Grand Prix, Загреб, Хорватія	3
Руденко Тимофій	Дзюдо	9-10.11.24 р.	ЧЄ, Дьйор, Угорщина	3
Семченко Діана	Дзюдо	15-16.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	2

Юданов Нікіта	Дзюдо	15-16.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	3
Курченко Юлія	Дзюдо	15-16.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	3
Кутенков Іван	Дзюдо	05-07.09.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	3
Руденко Тимофій	Дзюдо	9-10.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	3
Семченко Діана	Дзюдо	15-16.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	2
Юданов Нікіта	Дзюдо	15-16.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	3
Курченко Юлія	Дзюдо	15-16.11.24 р.	ЧЄ, Піла, Польща	3
Марчук Антон	Дзю-дзюцу	28.11-01.12.24 р.	ЧС, Микулов, Польща	3
Лісовий Віктор	ІСО комбат	10-13.10.24 р.	ЧС, Франкфурт, Німеччина	2

Примітка: ЧЄ – чемпіонат Європи, КЄ – Кубок Європи, ЧС – чемпіонат світу, КС – Кубок світу.

Висновки. Не дивлячись на військовий стан в країні, зайняті призові місця огієнкіївців вражають: на всеукраїнських змаганнях здобуто 212 нагород, з яких 97 медалей золотих, 55 – срібних та 60 бронзових; на міжнародних змаганнях – 63 нагороди, з них 19 золотих, 18 срібних та 26 бронзових медалей.

Завдяки спортивним здобуткам наших студентів знають про Університет Огієнка не тільки в Україні, а й у світі, саме вони змушують організаторів змагань щоб звучав гімн України і піднімався синьо-жовтий стяг.

Список використаних джерел:

1. Газета «Студентський меридіан». <https://meridian.kpnu.edu.ua/> (дата звернення 03.02.2025).

Отримано: 24.03.2025

Вадим СТАСЮК

кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7512-5794>

Андрій ПЕТРОВ

кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4058-7793>

Вадим ГОНШОВСЬКИЙ

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0600-6203>

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСОБІВ ФУТБОЛУ В СТРУКТУРІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ІНКЛЮЗИВНИХ КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається важливість фізичного виховання в контексті інклюзивної освіти, зокрема роль футболу як ефективного засобу фізичного, соціального та емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Аналізуються модифіковані правила гри, адаптований інвентар та спеціальні методики навчання, що сприяють залученню дітей з ООП до активної рухової діяльності. Розкривається реабілітаційний ефект футболу, його позитивний вплив на фізичну форму, психоемоційний стан та соціалізацію учнів. Підкреслюється важливість ме-

методичної підтримки вчителів інклюзивних класів та необхідність подальших досліджень у сфері адаптивного фізичного виховання.

Ключові слова: інклюзивна освіта, фізичне виховання, особливі освітні потреби, футбол, соціалізація, адаптивні методики, фізичний розвиток, реабілітація, модифіковані правила, рухова активність.

Постановка проблеми. Кожна дитина має право на освіту, а отже, повинна мати можливість здобувати її в усіх державних закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО). Це право не залежить від статі, національності, раси, соціального статусу, матеріального становища, місця проживання чи стану здоров'я. Інклюзивна освіта, яка нещодавно впроваджена в українських школах, сприяє забезпеченню рівного доступу до якісного навчання. Вона базується на впровадженні особистісно орієнтованих підходів у навчальний процес, враховуючи індивідуальні особливості учнів та їхні потреби у пізнавальній діяльності [1].

Фізичне виховання є невід'ємною частиною освітнього процесу, ефективним і доступним засобом розвитку життєво важливих навичок, а також зміцнення фізичного та психічного здоров'я школярів. Експерти відзначають негативну тенденцію до погіршення стану здоров'я дітей і підлітків. У зв'язку зі збільшенням рівня захворюваності серед молоді України та зростанням кількості учнів з особливими освітніми потребами (ООП) у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) підвищується важливість модернізації фізичного виховання. Головною метою таких змін є профілактика захворювань та зміцнення здоров'я школярів [1].

Паралельна участь у позакласних формах фізичного виховання, зокрема в спортивних секціях, може значно підсилити позитивний вплив уроків фізичної культури (ФК) на фізичне та психічне здоров'я, розвиток і рівень підготовленості дітей, які навчаються в інклюзивних класах. Це також сприяє їхній соціалізації. Аналіз спеціалізованої літератури підтверджує важливість адаптації організаційних аспектів і форм роботи для стимулювання залучення учнів з особливими освітніми потребами до активної участі як під час уроків ФК, так і в позаурочний час. Це допомагає викликати позитивні емоції, змінити ставлення школярів до фізичної культури та рухової активності загалом [3].

Учителі інклюзивних класів потребують методичної підтримки, оскільки інклюзія впроваджена відносно недавно, і досвід проведення уроків ФК для таких учнів ще не є достатньо напрацьованим. Тому розробка навчальних занять із використанням різноманітних варіативних модулів є вкрай актуальною.

Спортивні ігри та ігрові форми діяльності загалом є одним із найефективніших засобів фізичного, психічного та соціального розвитку дитини. Вони сприяють зміцненню здоров'я, а також профілактиці проблем із зором, слухом і мовленням [2].

Футбол у інклюзивній освіті використовується як ефективний засіб для фізичного, соціального та емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами (ООП). Він сприяє покращенню рухових навичок, комунікації, командної взаємодії та соціалізації. Основні засоби футболу, що застосовуються в інклюзивному навчанні:

1. Модифіковані правила гри:

- зменшення розмірів поля – дозволяє адаптувати гру під можливості дітей;
- використання спрощених правил – зменшення кількості гравців, відсутність офсайду, можливість зупинки гри для пояснень;
- введення додаткового часу на прийняття рішень – дозволяє дітям із когнітивними труднощами краще орієнтуватися в грі.

2. Спеціально підібраний інвентар:

- м'ячі різного розміру, ваги та текстури – легші або тактильно адаптовані м'ячі для дітей із порушеннями зору чи моторики;
- маркування майданчика контрастними кольорами – допомагає дітям із порушеннями зору краще орієнтуватися в просторі;
- звукові м'ячі – використовуються для дітей із порушенням зору.

3. Методики навчання:

- поетапне навчання – розбиття гри на окремі елементи (пас, ведення м'яча, удари по воротах);
- використання невербальних підказок – картки, жести, сигнали для кращого розуміння гри;
- індивідуальний підхід – адаптація тренувального процесу під потреби кожної дитини.

4. Соціалізація та емоційна підтримка:

- гра в змішаних командах – спільна гра дітей з ООП та їхніх однолітків сприяє взаєморозумінню та розвитку соціальних навичок;
- формування партнерських пар – найсильніший гравець допомагає дитині, яка потребує підтримки;
- нагородження за участь – підвищує мотивацію та впевненість у своїх силах.

5. Реабілітаційний ефект:

- розвиток координації та рівноваги – особливо корисно для дітей із ДЦП або порушеннями опорно-рухового апарату;
- поліпшення загальної фізичної форми – підвищення витривалості, сили, спритності;
- зниження рівня стресу – гра в команді покращує емоційний стан дитини.

Футбол широко застосовується на уроках фізичної культури та в позаурочній діяльності, сприяючи комплексному розвитку школярів. Використання рухливих ігор, а також програм тренувань з акцентом на елементи спортивних змагань підвищує рівень фізичної активності, позитивно впливає на фізичний та психоемоційний стан дітей з ООП. Зокрема, футбол розвиває координацію рухів, витривалість, силу та спритність, а також сприяє покращенню когнітивних функцій, таких як концентрація, увага та аналітичне мислення [4].

Гра у футбол висуває високі вимоги до фізичної підготовки. Для успішного виконання технічних елементів гравець має бути зосередженим і добре координованим. Проте в умовах інтенсивного навантаження та втоми ці показники можуть знижуватися, що негативно впливає на концентрацію уваги, координацію та швидкість прийняття рішень. Недостатня фізична підготовка призводить до зниження ефективності гри, збільшення кількості технічних помилок і втрати контролю над м'ячем [5].

Футбол вимагає від кожного гравця активної участі як в атаці, так і в обороні, що потребує високого рівня швидко-силової підготовки. Часте виконання різноманітних технічних дій і тривалість матчу потребують спеціальної витривалості та вміння швидко адаптуватися до змінних умов гри.

У процесі навчання футболу формуються морально-вольові якості, такі як сила волі, прагнення до перемоги, наполегливість, рішучість і зібраність. Крім того, футбол сприяє розвитку психологічної стійкості до стресових ситуацій, зміцнює навички командної взаємодії, комунікації та співпраці в навчальному і змагальному середовищі.

Використання засобів футболу сприяє формуванню здорового способу життя, зміцненню та збереженню здоров'я. Футбол належить до динамічних ігор, що позитивно впливають на зорову координацію та загальний фізичний розвиток. Під час гри активно задіяні різні групи м'язів, підвищується функціонування серцево-судинної і дихальної систем, тому цю гру рекомендують для зміцнення здоров'я, зокрема для осіб, які мають проблеми з серцево-судинною системою або порушення зору.

Експерти відзначають, що варіативність фізичних вправ може бути досягнута шляхом включення в навчальний процес вправ оздоровчого спрямування, зокрема з елементами футболу. На думку вчених, заняття футболом охоплюють великий спектр рухових навичок, що дозволяє ефективно вирішувати освітні, оздоровчі та вікові завдання. Футбол сприяє розвитку рухових якостей, координаційних здібностей дітей, покращує їхню технічну підготовленість і навички, що в свою чергу підвищує резерви функціональних систем організму, зміцнює здоров'я та підвищує опірність організму до негативних зовнішніх впливів, особливо для дітей з ООП [6].

З-поміж численних засобів фізичного виховання для школярів віком 10–14 років, використання елементів футболу вважається одним із найефективніших. Це підтверджується кількома вагомими причинами: по-перше, футбол дає змогу повною мірою застосовувати ігровий метод для розвитку рухових навичок; по-друге, він є продуктивним засобом для покращення частоти рухів, швидкості реакції, координаційних здібностей, силових якостей, гнучкості та загальної витривалості, що є важливими в період інтенсивного фізичного розвитку дітей 10–14 років; по-третє, футбол потребує мінімальних матеріальних і фінансових витрат [7].

Цей вид активності також дозволяє застосовувати метод суміжного впливу, коли виконання вправ одночасно сприяє розвитку фізичних якостей та формуванню рухових умінь і навичок. Такий підхід є надзвичайно ефективним на уроках фізичної культури, адже він допомагає підвищити моторну щільність навчальних занять.

Заняття футболом сприяють формуванню всебічно розвиненої, гармонійної особистості, готової до активної самореалізації в суспільстві, орієнтуючись на довгострокове збереження високої працездатності. Використання футболу в навчанні також допомагає вихованню відповідальності та професійному самовизначенню дітей відповідно до їхніх індивідуальних здібностей.

Особи з ООП часто мають виражені рухові труднощі та обмеження у здобутті спортивних навичок, що впливає на їх когнітивний, соціальний і емоційний розвиток. Тому важливо працювати над удосконаленням цих двох сфер одночасно [8].

Гра виступає як модель реального життя, яка відтворює практичну поведінку людини в певних умовах. Тому участь учнів з ООП у іграх під час уроків фізичної культури чи позакласних занять сприяє їх соціалізації. Численні дослідження показали, що заняття фізичними вправами із застосуванням рухливих ігор, зокрема футболу, можуть значно покращити соціальну взаємодію та комунікацію дітей з ООП. Ігри допомагають вирішити різноманітні поведінкові проблеми, покращити пізнавальні процеси та загальний рівень життя.

Науковці також підтвердили позитивний вплив гри у футбол для дітей з ООП, зокрема для тих, хто має аутизм. З'ясовано, що школярі з порушеннями в стані здоров'я, які займаються футболом, переважно (62% опитаних) мають хороший настрій, високу працездатність і відчують позитивні зміни в емоційному стані протягом дня. Всі діти, що регулярно займаються футболом, усвідомлюють важливість фізичних вправ для свого здоров'я [4].

Застосування засобів адаптивної фізичної культури, зокрема футболу, дозволяє розширити спектр методів корекції рухових порушень у дітей із вадами слуху. Це сприяє розвитку

та вдосконаленню компенсаторних механізмів, зміцненню функціональних систем організму, підвищенню мотивації до систематичних занять фізичними вправами, а також забезпечує активну участь дітей у суспільному житті та їхню соціальну адаптацію.

У підготовці спортсменів в умовах інклюзії використовуються групові та індивідуальні заняття, тренування та змагання. В інклюзивних групах доцільно застосовувати різноманітні засоби наочності, графічні матеріали (малюнки, схеми, шаблони) та інформаційно-комунікаційні технології (симулятори, спеціалізовані комп'ютерні програми тощо) [9].

Наявна інформація про особливості проведення занять з фізичної культури із використанням футболу для школярів з особливими освітніми потребами є обмеженою. Проте футбол є видом спорту, який можна адаптувати для залучення таких учнів до активної фізичної діяльності. Дослідження засвідчили, що регулярні тренування з футболу можуть позитивно впливати на рівень концентрації уваги та фізичну підготовку школярів [5].

Таким чином, аналіз літературних джерел свідчить про те, що спортивні ігри, зокрема футбол, є ефективним засобом навчання як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для їхніх однолітків без таких потреб. Вони формують позитивні цінності, сприяють розвитку емоційної сфери, покращують фізичний та когнітивний стан, розвивають соціальні навички, а також допомагають виховувати корисні гігієнічні та оздоровчі звички, пов'язані із залученням до спортивної діяльності.

Висновки:

1. Одночасне залучення учнів інклюзивних класів до уроків фізичної культури та занять у спортивних секціях відіграє ключову роль у зміцненні їхнього фізичного та психічного здоров'я, розвитку рухових навичок і загальної підготовленості. Це також сприяє їхній соціалізації та активному включенню в колектив. Аналіз наукових джерел підтверджує важливість адаптації організаційних підходів і методів, що спрямовані на залучення дітей з ООП до активної участі як на уроках фізичної культури, так і в позаурочний час. Такі зміни не лише стимулюють їхню рухову активність, а й формують позитивне ставлення до фізичних занять та сприяють емоційному благополуччю.

2. Футбол у контексті інклюзивної освіти є ефективним засобом фізичного, соціального та емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Його використання сприяє формуванню рухових навичок, розвитку координації, витривалості та сили, а також покращенню когнітивних функцій, таких як увага, концентрація та аналітичне мислення.

3. Заняття футболом мають виражений реабілітаційний ефект, сприяючи зміцненню здоров'я, покращенню емоційного стану та підвищенню соціальної адаптації дітей. Вони розвивають командну взаємодію, комунікаційні навички та сприяють інклюзивності в шкільному середовищі.

4. Важливим аспектом є методична підтримка педагогів, які працюють в інклюзивних класах. Необхідно розробляти та впроваджувати спеціальні навчальні модулі, що враховують потреби дітей з ООП. Подальші дослідження в цій сфері допоможуть удосконалити підходи до фізичного виховання, зробивши його ще більш доступним та ефективним для всіх учнів.

Список використаних джерел:

1. Арефьев В.Г. Здоров'я підлітків і рухова активність. *Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. Чернігів; 2014. С. 6-7.
2. Боднар І., Слімаковський О., Гук А. Ефективне фізичне виховання в інклюзивних класах з точки зору вчителів фізичної культури. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2023. 3(63). С. 32-33.

3. Борисенко Л.Л. Фізична культура як інклюзивне середовище. *Система надання освіти дітям з особливими освітніми потребами в умовах сучасного закладу: зб. за матеріалами VI Всеукр. наук.-практ. конф.*; 12 грудня 2018 р. Лисичанськ: ВП «Лисичанський педагогічний коледж Луганського національного університету імені Тараса Шевченка». 2018. С. 23-24.
4. Голод Ю.М., Пасічник В.М., Пітин М.П. та ін. Перспективи комплексного використання засобів спортивних ігор у фізичному вихованні учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти. *Олімпійський та паралімпійський спорт*. 2024. Вип. 1. С. 49-50.
5. Гук Г.І. Фізичне виховання дітей середнього шкільного віку інклюзивних класів засобами настільного тенісу: дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту. Львів, 2023. С. 53-54.
6. Когут І.О. Соціальні аспекти навчально-тренувальної діяльності футболістів Спеціальних олімпіад в Україні. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2015. № 2. С. 85-86.
7. Козіна Ж.Л, Жабровець О.В. Застосування психофізіологічних методів дослідження в ігрових видах спорту. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2014. № 8. С. 46-47.
8. Сидоренко О.М. Футбол як засіб розвитку фізичних здібностей учнів середніх класів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія: Педагогіка*. 2021. Вип. 62. С. 123-124.
9. Сушко Р.О. Експертна оцінка проблемних питань підготовки і шляхів розвитку спортивних ігор в умовах дії глобальних чинників. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2018. № 3. С. 111-112.

Отримано: 24.03.2025

Іван СТАСЮК

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4504-5902>

Аліна БОДНАР

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8921-3656>

Вадим ВОРОНЕЦЬКИЙ

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри спорту і спортивних ігор
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8297-6757>

ПРЕДСТАВНИКИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА НА ІГРАХ XXXIII ОЛІМПІАДИ

З 1972 року студенти та випускники Університету Огієнка є учасниками Олімпійських ігор. Не виключенням стали і Ігри XXXIII Олімпіади, що відбулися у 2024 році у Франції, де огієнківці були не тільки учасниками змагань, а і призерами.

Ключові слова: Олімпіада, студенти, спорт, змагання, університет.

Актуальність теми. Олімпійські ігри – це найголовніші і найпрестижніші спортивні змагання чотирьохріччя, це змагання, на які мріє потрапити кожний спортсмен будь-якого віку з олімпійського виду спорту.

Престижно також і для університету, щоб його представники були учасниками Олімпійських ігор.

Мета публікації – висвітлити спортивні досягнення представників Університету Огієнка на Іграх XXXIII Олімпіади.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Іграх XXXIII Олімпіади представниками нашого університету були здобувач вищої освіти Михайло Кохан, абітурієнтка Дар'я Білодід та десятеро випускників факультету фізичної культури – це Марина Бех-Романчук, Оксана Лівач, Ангеліна Лисак, Соломія Братейко, Маргарита Песоцька, Сергій Куліш, Максим Городинець, Віктор Банькін, Аліна Комашук та Ігор Радівілов [16].

Призерами XXXIII Олімпійських ігор стали: Заслужений майстер спорту України (далі – ЗМСУ) Аліна Комашук – 1 місце та 1/16 фіналу (фехтування: командний залік, особистий залік) [8; 12], ЗМСУ Сергій Куліш – 2 та 27 місце (стрільба кульова: гвинтівка на 50 і 10 м) [14], ЗМСУ Михайло Кохан – 3 місце (легка атлетика, метання молоту) [6].

Багато хто з наших спортсменів також розраховував на медаль, але, на жаль, не вдалося показати свій максимальний результат: ЗМСУ Дар'я Білодід – 1/8 фіналу (боротьба дзюдо) [2], ЗМСУ Марина Бех-Романчук – 11 місце (легка атлетика, потрійний стрибок) [4], ЗМСУ Оксана Лівач – 5 місце (боротьба вільна) [7], ЗМСУ Ігор Радівілов – 8 місце (гімнастика спортивна, опорний стрибок) [13], ЗМСУ Маргарита Песоцька – 1/16 (теніс настільний) [11], МСУМК Соломія Братейко – 1/32 фіналу (теніс настільний) [15], МСУМК Віктор Банькін – 11 та 13 місця (стрільба кульова: гвинтівка 10 м, особистий залік; пістолет 10 м, мікст) [1; 3], МСУМК Максим Городинець – 8 місце (стрільба кульова, пістолет 25 м) [9], МСУМК Ангеліна Лисак – 10 місце (боротьба вільна) [10].

Також слід відмітити нашого випускника, олімпійського чемпіона 1972 року Анатолія Бондарчука, який був одним із тренерів канадця Ітана Кацберга, що став чемпіоном Ігор XXXIII Олімпіади з метання молоту [5].

Висновки. На Іграх XXXIII Олімпіади, що відбулися в цьому році у Парижі 12 представників факультету фізичної культури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка прийняли участь у змаганнях з 7 видів спорту, де вибороли 1 золоту, 1 срібну та 1 бронзову медаль. Загалом, за 75 річну історію факультету 40 огієнківців 73 рази у 14 видах спорту прийняли участь в Олімпійських іграх, де здобули 10 золотих, 6 срібних та 6 бронзових нагород.

Список використаних джерел:

1. Банькін та Коростильов не подолали кваліфікацію Олімпіади-2024. URL: <https://olympicgames.com.ua/2024/07/27/bankin> (дата звернення 03.02.2025).
2. Білодід програла в 1/8 фіналу Олімпіади-2024 у Парижі. URL: <https://ua.tribuna.com/bilodid-prohrala> (дата звернення 03.01.2025).
3. Костевич і Банькін не пройшли до фіналу ОІ в мікст стрільбі з пістолета. URL: <https://sport.ua/uk/news/bankin> (дата звернення 10.01.2025).
4. Марина Бех-Романчук – 11-та у фіналі потрійного стрибка на Олімпіаді-2024. URL: <https://suspilne.media/sport/marina-beh-romancuk> (дата звернення 03.02.2025).
5. "Ментор для мого тренера". Олімпійський чемпіон Кацберг – про вплив українського "доктора Бі" на успіх у метанні молота. URL: <https://suspilne.media/cempion-kacberg> (дата звернення 13.01.2025).
6. Михайло Кохан – бронзовий призер Олімпіади-2024 у метанні молота! URL: <https://suspilne.media/mihajlo-kohan> (дата звернення 13.01.2025).

7. Оксана Лівач програла «бронзовий» фінал олімпійській чемпіонці Токіо у вільній боротьбі. URL: <https://suspilne.media/sport/oksana-livac> (дата звернення 03.02.2025).
8. Олімпіада-2024: Україна виборола золоту нагороду. URL: <https://www.radiosvoboda.org/komasuk-zolota-medal> (дата звернення 09.01.2025).
9. Олімпійські ігри-2024 – день 9: результати виступів українців за 4 серпня. URL: <https://tsn.ua/gorodynets> (дата звернення 03.02.2025).
10. Олімпійські ігри-2024 – день 13: результати виступів українців за 8 серпня. URL: <https://tsn.ua/prosport/lysak> (дата звернення 23.01.2025).
11. Песоцька програла в 1/16 фіналу Олімпіади в настільному тенісі. URL: <https://ua.tribuna.com/pesotska> (дата звернення 03.02.2025).
12. «Проблема була не у фехтуванні». Шаблістка Комащук вилетіла у першому матчі Олімпіади-2024: її емоції. URL: <https://suspilne.media/komasuk-viletila> (дата звернення 13.01.2025).
13. Радівілов і Чепурний виступили у фіналі Олімпіади-2024 в опорному стрибку: результат українців. URL: <https://tsn.ua/prosport/radivilov> (дата звернення 23.01.2025).
14. Сергій Куліш виборов срібну медаль Олімпійських ігор. <https://sport.rayon.in.ua/sergiy-kulish> (дата звернення 05.01.2025).
15. Україна втратила першу настільну тенісистку на Олімпіаді-2024: Соломія Братейко програла у напруженому матчі. URL: <https://suspilne.media/solomia-bratejko> (дата звернення 08.01.2025).
16. 12 учасників Олімпіади-2024 навчалися на Хмельниччині: хто саме. URL: <https://suspilne.media/12-ucasniv-olimpiadi> (дата звернення 09.01.2025).

Отримано: 24.03.2025

Ростислав ЧАПЛІНСЬКИЙ

кандидат медичних наук, доцент,
доцент кафедри фізичної реабілітації
та медико-біологічних основ фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9289-1976>

Любов ЧАПЛІНСЬКА

лікар комунального некомерційного підприємства
“Лікувально діагностично-консультативний центр”
Кам'янець-Подільської міської ради
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7143-4637>

ТРЕНУЮЧІ РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ПРОГРАМИ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ СЕРЦЕВО-СУДИННИХ ЗАХВОРЮВАННЯХ

Визначені вимоги до тренуючих реабілітаційних програм. Проаналізовані та оцінені програми фізичних тренувань для хворих із серцево-судинними захворюваннями.

Ключові слова: *серцево-судинні захворювання, оптимальний рівень тренуючого навантаження, програми фізичних тренувань.*

Актуальність теми. Важкість і поширеність серцево-судинної патології примушують настирливо шукати шляхи до підвищення ефективності лікування й зробити все можливе для найшвидшого повернення хворих до активного життя й праці.

Реабілітація покликана повернути хворого до вихідного стану, виявити й активізувати його функціональні резерви й забезпечити їх використання на оптимальному рівні [2, с. 113].

Формування мети публікації. Теоретичне дослідження тренуючих програм реабілітації при захворюваннях серцево-судинної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тренуючі реабілітаційні програми повинні відповідати ряду вимог. Зокрема, вимагається визначити оптимальну інтенсивність, характер, тривалість, періодичність вправ, забезпечити ефективний контроль за їх безпекою.

Для отримання тренуючого ефекту й покращення функціонального стану серцево-судинної системи необхідні вправи динамічного, а не статичного характеру.

При реабілітації хворих із коронарною недостатністю про досягнення максимального рівня навантаження вказують виникнення ознак її неадекватності для хворого (больовий напад, негативна динаміка електрокардіограми та ін.). Після цього фізичні вправи призначаються на допороговому рівні [1, с. 228].

Для тренуючого ефекту потрібно, щоб навантаження було стомлюючим, інакше не збільшуватиметься максимальна аеробна здатність.

У початковому періоді реабілітації фізичні навантаження надають тренуючу дію переважно на м'язову, а потім вже й на серцево-судинну систему.

Фізична реабілітація хворих із серцево-судинними захворюваннями повинна забезпечуватися тренуючими навантаженнями динамічного характеру на субмаксимальному (60-75% аеробної здатності) рівні, короткочасними періодами з поступовим збільшенням тривалості, що чергуються з періодами відпочинку [7, с. 51].

Заняття починається з розминки, під час якого серцево-судинна система адаптується до зростаючих вимог. Потім слідує стимулюючий (власне тренуючий) етап і завершальний період з поступовим зменшенням навантажень. Інтенсивність вправ від заняття до заняття зростає. Слід зазначити, що багато проявів серцево-судинних захворювань мають місце в перші кілька хвилин відновлення. Тому перші 15 хв після завершення тренувального заняття хворий повинен знаходитися під пильним наглядом [5, с. 353-354].

Інтенсивність навантаження оцінюється по величині енергетичних витрат (у КДЖ/хв, ккал/хв) на кожний етап вправ. Ці дані порівнюються з енергетичними можливостями хворого.

Інтенсивність навантажень, частота й тривалість занять повинні визначатися індивідуально. Бажано проводити тренуючі заняття 3 рази на тиждень, проте при наявності часу можна проводити 5 разів на тиждень [3, с. 172].

Вправи повинні приносити задоволення хворому, не вимагати складних навичок, дорогого устаткування, спеціальних приміщень. Потрібно створити можливості для виконання їх на протязі року.

Для забезпечення безпеки тренуючих занять потрібне ретельне обстеження хворого з детальним уточненням його функціональних можливостей перед початком реабілітації.

Програми фізичних тренувань для хворих із серцево-судинними захворюваннями можуть бути умовно поділені на три групи: 1) дозовані навантаження на велоергометрі; 2) дозований біг і ходьба, включаючи вправи на тредмілі; 3) комплексні програми, що включають гімнастичні, спортивні вправи й ігри [6, с. 95-96].

Перевага тренувань на велоергометрі полягає в можливості суворого дозування інтенсивності навантажень і забезпечення лікарського контролю, до недоліків їх відносяться монотонність вправ і відсутність емоційного забарвлення.

Дозований біг і швидка ходьба складають основу багатьох тренуючих програм. До цієї ж групи відносяться ходьба й біг у заданому темпі на тредмілі.

Програми вправ на тредмілі мають всі переваги велоергометричних програм, але вони більш фізіологічні, частково позбавлені їх недоліків.

Комплексні реабілітаційні програми з елементами спортивних вправ дозволяють значно урізноманітнити заняття, суворо дозувати їх з урахуванням енергетичних витрат, мають хорошу тренуючу дію на серце й скелетну мускулатуру, надають тренуванням позитивне емоційне забарвлення [4, с. 69].

Висновки. Таким чином, програми тренувальних занять повинні бути суворо індивідуальними, всебічними, проходити під постійним контролем, а також включати тренування силової спрямованості, щоб хворий міг краще підготуватися до відновлення своєї професійної й повсякденної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Геронтологія в сімейній медицині: у 2-х ч.: навч. посіб. / за заг. ред. проф. Л.С. Бабінець. Львів: Магнолія, 2024. Ч. 1. 510 с.
2. Ерготерапія: підручник / Т.В. Майкова, С.М. Афанасьєв, О.С. Афанасьєва. Дніпро: Журфонд, 2019. 374 с.
3. Лікувальна фізкультура та спортивна медицина / за ред. В.В. Клапчука, Г.В. Дзяка. Київ: Здоров'я, 1995. 312 с.
4. Магльований А., Мухін В., Магльована Г. Основи фізичної реабілітації. Львів, 2005. 150 с.
5. Медична і соціальна реабілітація: підручник / В.Б. Самойленко, Н.П. Яковенко, І.О. Петряшев та ін. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: ВСВ «Медицина», 2018. 464 с.
6. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії: підручник / за загальною редакцією Л.О. Вакуленко, В.В. Клапчука. Тернопіль: ТДМУ, 2018. 372 с.
7. Порада А.М., Солодовник О.В., Прокопчук Н.Є. Основи фізичної реабілітації. Київ: Медицина, 2006. 256 с.

Отримано: 24.03.2025

Марина ЧИСТЯКОВА

кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1626-1005>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

У статті представлено результати вивчення сучасних підходів до підвищення рухової активності дітей та молоді.

Ключові слова: рухова активність, спосіб життя, здоров'я.

Актуальність теми. Загальновідомо, що регулярна фізична активність значно покращує морфофункціональні характеристики дихальної та серцево-судинної систем, позитивно впливає на обмін речовин і сприяє нормалізації функціонального стану регуляторних систем організму, зокрема нервової та ендокринної. Проте сучасні наукові дані свідчать про глобальну тенденцію до зростання малорухливого способу життя та пов'язаних із ним захворю-

вань. За різними даними, серед населення України лише 17% займаються оздоровчими видами спорту та фізичної культури.

Мета дослідження – проаналізувати сучасні підходи до підвищення рухової активності дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рухова активність є однією з основних детермінант здоров'я, що належить до способу життя. Тому провідні країни світу для забезпечення добробуту громадян розробляють та реалізують політику, яка спрямована на підвищення фізичної активності серед молодого покоління. Для прикладу, у Швейцарії в школах діти обов'язково проводять перерву на вулиці (незалежно від погоди) – 20 хвилин через кожні півтори години. В Австрії, щоб бути найактивнішою і найздоровішою нацією у світі, впроваджена програма «Здорові діти 2.0». На думку фахівців, підвищити рівень рухової активності дітей та молоді можна завдяки комплексному підходу, який охоплює особисту мотивацію, соціальні ініціативи та зміни в навколишньому середовищі. Для формування більш активного суспільства потрібно більше приділяти уваги створенню умов для дітей різного віку і різних можливостей. Реалізовувати комунікаційну стратегію, зокрема займатися просвітою серед батьків щодо інтеграції фізичної активності в повсякденне життя (піші прогулянки, залучення дітей до сумісного прибирання снігу взимку, згрібання листя восени, спільний догляд за рослинами, вигул тварин). Кожен крок у напрямку активного способу життя важливий. Формуючи такі звички у родинному колі, батьки не лише зміцнюють здоров'я дітей, а й створюють позитивний приклад, що залишиться з ними на все життя. Серед молоді доцільно проводити освітні та соціальні ініціативи, зокрема проводити челенджі, тренінги, впроваджувати програми фізичної активності.

Висновки: Отже, сучасні підходи до підвищення рухової активності дітей та молоді ґрунтуються на комплексному підході, що охоплює особисту мотивацію, соціальні ініціативи та зміни в навколишньому середовищі.

Список використаних джерел:

1. Карпінська Т.Г., Грабовська Т.В., Середа С.В., Короткий В.В. Показники стану здоров'я сучасних підлітків, як одна із складових здоров'я населення держави. *Український медичний часопис*. 2021. 3 (143). С. 84-86.
2. Носко Ю.М. Теоретичні аспекти формування здорового способу життя школярів загальноосвітніх навчальних закладів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2017. Вип. 147. Т. II. С. 91 –94.
3. The Role of Physical Activity and Sport in Mental Health. *Faculty of Sport and Exercise Medicine UK*: [Веб-сайт]. URL: <https://www.ncsem-em.org.uk/2018/06/08/the-role-of-physical-activity-and-sport-in-mental-health/>
4. STEPS. URL: https://www.phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/2019_STEPS_report_ukr.pdf

Отримано: 24.03.2025

Юрій ЮРЧИШИН

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0404-9384>*

Володимир МИСІВ

*кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1957-0241>*

Артем ПОЧТАРЬОВ

*здобувач третього рівня вищої освіти,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-1122-2778>*

Олександр ЧАКАЛОВ

*здобувач третього рівня вищої освіти,
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
ORCID <https://orcid.org/0009-0004-7658-4169>*

Олександр БУРИК

*здобувач третього рівня вищої освіти,
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-4712-3528>*

КРИТЕРІЇ КОМПЛЕКСНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ФУНКЦІОНАЛЬНИМ СТАНОМ БАДМІНТОНІСТІВ

У статті представлено результати вивчення теоретико-методичних передумов формування системи комплексного контролю за функціональним станом спортсменів у бадмінтоні.

Ключові слова: бадмінтоністи, комплексний контроль, когнітивна діяльність, психічний стан.

Актуальність теми. Серед ігрових видів спорту, які стрімко розвиваються у світі та мають високий рівень видовищності, одне з провідних місць займає бадмінтон. Традиційно лідерами світового рейтингу в цьому виді спорту є країни Азії – Китай, Корея, Японія, Таїланд, Індія тощо. Водночас дедалі більше європейських держав активно сприяють популяризації бадмінтону як олімпійської дисципліни та досягають значних результатів на міжнародній арені, зокрема Данія, Нідерланди, Франція та інші.

Сучасний спорт вищих досягнень відзначається тим, що елементи тренувального процесу наближаються до гранично можливого рівня. Підвищення тривалості тренувань, навантажень та інших параметрів стає неможливим, адже відповідні ресурси вже вичерпані. У зв'язку з цим фахівці акцентують увагу на вдосконаленні всієї системи підготовки спортсменів – починаючи з відбору і завершуючи контролем та корекцією тренувального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей кожного атлета [1].

Надмірне використання екстенсивного підходу до організації тренувань може мати негативні наслідки: погіршення стану здоров'я спортсмена, зниження його працездатності та зменшення спортивних досягнень [2].

Серед основних чинників, які визначають ефективність змагальної діяльності в ігрових видах спорту, виділяють розвиток швидко-силових якостей, індивідуалізацію підготовки висококваліфікованих спортсменів та удосконалення техніко-тактичної майстерності бадмінтоністів [5].

При цьому бадмінтон має свою специфіку – як у структурі рухових навичок, так і в системі функціонального забезпечення. В умовах змагань ключову роль у цьому виді спорту відіграють координаційні здібності спортсменів.

У сучасній спортивній науці психофізіологія спорту є однією з найбільш перспективних галузей у контексті пошуку новітніх методів підготовки спортсменів високого рівня. Вивчення психофізіологічних характеристик дозволяє отримати додаткові дані про функціональний стан спортсмена під час тренувань та змагань. Це важливо, адже відомо, що спортивні досягнення значною мірою залежать від індивідуально-типологічних особливостей людини, а також від того, наскільки ефективно ці особливості враховуються при розкритті повного потенціалу спортсмена [3, 4].

Попри це, майже відсутні наукові праці, присвячені вивченню функціональних можливостей спортсменів у бадмінтоні. Також бракує об'єктивних критеріїв для оцінки функціонального стану бадмінтоністів на різних етапах спортивної підготовки.

Відтак, дефіцит таких досліджень, спрямованих на розробку системи комплексного моніторингу функціонального стану організму кваліфікованих спортсменів, які спеціалізуються у бадмінтоні, і визначив актуальність обраної тематики наукового дослідження.

Мета дослідження – розробити алгоритми комплексного моніторингу функціонального стану організму бадмінтоністів з метою оптимізації тренувального процесу та підвищення рівня їхньої спортивної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Установлено, що бадмінтон є одним із трьох найінтенсивніших за рівнем фізичного навантаження ігрових видів спорту та займає перше місце за швидкістю серед усіх ракеткових дисциплін. Цей вид спорту потребує від спортсмена високого рівня фізичної підготовленості, володіння різноманітними технічними елементами, гнучкого тактичного мислення та здатності ефективно функціонувати в умовах психоемоційного напруження.

Виявлено, що зміни у правилах гри та технічному забезпеченні істотно трансформували підходи до фізичної підготовки, ведення змагальної діяльності, а також до планування та структурування тренувального процесу. Це, своєю чергою, зумовило перегляд філософських і концептуальних основ гри у бадмінтон.

З'ясовано, що основною метою контролю в спорті є вдосконалення підготовки спортсменів і підвищення ефективності їхньої змагальної діяльності через об'єктивну оцінку різних аспектів тренуваності й функціонального стану ключових систем організму. Досягнення цієї мети передбачає вирішення ряду конкретних завдань, таких як визначення рівня готовності спортсменів, аналіз виконання тренувальних планів, оцінка ефективності участі в змаганнях тощо.

Обґрунтовано, що найбільша ефективність у довготривалому плануванні та контролі тренувального процесу досягається лише за умови врахування оптимальних вікових періодів природного розвитку певних фізичних якостей.

Експерти наголошують, що оцінювання психофізіологічних характеристик спортсмена є більш передбачуваним, ніж оцінка рівня розвитку фізичних якостей, оскільки перші мають більш стабільну генетичну природу та змінюються повільніше впродовж онтогенезу. Аналіз психофізіологічних показників дає змогу отримати додаткові відомості про функціональний стан спортсмена як під час тренувань, так і в умовах змагального навантаження. Адже спортивні результати суттєво залежать від індивідуально-типологічних властивостей особистості й від того, наскільки повно вони реалізуються у процесі підготовки.

На сьогодні питання оцінювання ефективності змагальної діяльності в ігрових видах спорту є особливо актуальним. Замість традиційного фіксування результатів у протоколах, досвідчені тренери та аналітики все частіше використовують комп'ютерні програми, які дозволяють оперативно й науково обґрунтовано аналізувати результативність як окремих гравців, так і команди загалом.

Висновки. Аналіз наукових джерел та узагальнення практичного досвіду підтверджують актуальність дослідження питань комплексного контролю функціонального стану кваліфікованих спортсменів у сучасному бадмінтоні. Функціональний стан бадмінтоністів є результатом еволюції цього виду спорту та виступає важливою передумовою досягнення високого рівня спортивної майстерності. Проте наявні теоретичні та методичні підходи до оцінки функціонального стану спортсменів, які спеціалізуються у бадмінтоні, є недостатньо розробленими й майже не висвітленими в сучасній науковій літературі. Зокрема, відсутні науково обґрунтовані критерії оцінки функціонального стану з урахуванням психофізіологічних особливостей бадмінтоністів, що підкреслює необхідність проведення відповідних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Камаєва О.К. Теоретико-методичні основи підготовки бадмінтоніста в умовах вузу. Харків: ХНАМГ, 2011. 68 с.
2. Костюкевич В.М. Теоретичні та методичні основи моделювання тренувального процесу спортсменів ігрових видів спорту: автореферат. Київ: НУФВСУ, 2012. 42 с.
3. Сергієнко В.М. Система контролю рухових здібностей студентської молоді: теорія і методологія фізичного виховання: монографія. Суми: Сумський державний університет; 2015. 392 с.
4. Шинкарук О.А. Теорія і методика підготовки спортсменів: управління, контроль, відбір, моделювання та прогноз в олімпійському спорті: навч. посібник. Київ: НУФВСУ, 2013. 136 с.
5. Сюй Сяньцян, Коробейніков Г., Коробейнікова Л., Міщук Д. Особливості когнітивних функцій у кваліфікованих бадмінтоністів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2021. (1): 9-12. DOI: <https://doi.org/10.32652/tmfvs.2021.1.9-12>

Отримано: 24.03.2025

ЗМІСТ

Секція ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА

АДАМОВСЬКИЙ Володимир. Передумови виникнення корупції: історико-правові аспекти	3
БАЖЕНОВ Олександр. До проблем формування Кам'янець-Подільського археологічного регіону у другій половині XII-XIII ст.	6
ВЕРСТЮК Володимир. До проблеми архітектоніки наукових і публіцистичних праць М. Костомарова	12
ВИСОЧУК Валентин. Реформування педагогічної освіти в УСРР в першій половині 1930-х рр.	15
ВОЙТОВИЧ Олександр. Мережа університетів в Україні у 1917 р.: географія та кадрове забезпечення	18
ВОНСОВИЧ Сергій. Політичний процес: політична ідеологія та міфологія	21
ГАЗІН Володимир. «Discursus de bello Moscovitico»: як бити москаля (інструкція з XVII ст.)	23
ГАУК Антон. Риторика агітаційних матеріалів анархістів «домаховського» періоду	27
ГРІЛШЕН Максим. Обов'язки адміністрації та населення Подільської губернії щодо забезпечення розквартированих у краї військ	30
ГЛУШКОВЕЦЬКИЙ Анатолій, СТУЛЬСЬКА Марина. Характерні риси педагогічної майстерності Лева Баженова	32
ГОРБАТЮК Ярослав. Відображення єврейських погромів в Україні 1918-1920 рр. в англomовній пресі: дискурс, оцінки та вплив на міжнародну політику	35
ГУЦАЛ Віталій. Історія дослідження археологічних пам'яток біля с. Маліївці	37
ЗАДОРЖНЮК Андрій. Останній драгоман Речі Посполитої Станіслав Піхельштейн: кам'янецькі сторінки	42
ЗАВАЛЬНЮК Олександр. Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка: 30-ліття плідної науково-дослідної діяльності	46
ІЛЬЧИК Василь. Сутність та властивості політичного бренду	51
КЛИЩИНСЬКИЙ Павло. Благодійність подільського духовенства в умовах Першої світової війни (на матеріалах видання «Православная Подолия»)	54
КОМАРНІЦЬКИЙ Олександр. Вплив горбачовської «перебудови» на організацію освітнього процесу: на прикладі ЗВО Хмельниччини	57
КОРНИЛОВ Владислав. Раднотська коаліція: передумови формування, завдання, місце козацької України	61
КСЕНЧУК Олег. Звіти управління медичних закладів освіти НКОЗ УРСР як джерело до вивчення організації діяльності медичних ЗВО західної України (1944-1945 рр.)	66
ЛУБКО Юрій. Антирелігійне законодавство в УСРР: норми, практика та наслідки (1921-1939 рр.)	69
МАЛИСНИК Олександр. Роль влади в умовах російсько-української війни	71
МАРЧУК Олександр. Засоби інформування населення про діяльність міністерства ісповідань УНР на чолі з Іваном Огієнком (вересень 1919 – листопад 1920 рр.)	74
МЕЛЬНИК Тарас. Формування адвентизму-реформізму та його поширення на Поділлі в 1920 – на початку 1930-х рр.	76
НАЙЧУК Антон. Трансформація парадигми освіти в суспільстві постмодерну	79
ОЛІЙНИК Олександр. Населення Проскурівщини і мобілізація до армії УНР в червні 1919 р. (за матеріалами ЦДАВО України)	82
ОЛІЙНИК Сергій. Негативні фактори впливу на воєнно-політичне становище УНР у першій половині червня 1919 року (за матеріалами доповіді помічника державного інспектора 4-ї Холмської дивізії українського війська)	84
ОПРЯ Ігор. Афіни та Спарта: ідеологічний конфлікт демократії та олігархії	86

<i>ОСАДЧИЙ Ілля</i> . Селянство Російської імперії початку ХХ ст. у науковій спадщині Теодора Шаніна	88
<i>ПІГОВИЧ Ілля</i> . Організація роботи музею Чернівецького медичного інституту в період розпаду радянської тоталітарної системи (1985–1991 рр.).....	91
<i>ПІГОВИЧ Ірина</i> . Розвиток хронологічної компетентності засобами цифрових технологій на уроках історії.....	93
<i>ПЛАХТІЙ Маріанна</i> . Формування української логічної термінології в діаспорі: теоретико-методологічний аспект	96
<i>ПРИХОДЬКО Сергій</i> . Спроби депортації польської шляхти з Правобережної України на межі ХVІІІ-ХІХ ст.	98
<i>ПРОДАН Андрій</i> . Морські шляхи транспортування газети «Искра»: організаційні аспекти	101
<i>РУДА Леся, ВІННІЧУК Ольга</i> . Геополітичні особливості глобалізації та регіоналізації	104
<i>СЕМЕНОВ Сергій</i> . Механізми міжнародної протидії незаконному переміщенню дітей: історичний екскурс і сучасні виклики	106
<i>СЕМЕНЮК-ПРИБАТЕНЬ Анна</i> . Правовий статус біженців і вимушених переселенців під час українсько-російської війни	109
<i>СИДОРУК Сергій</i> . Способи уникнення виконання рекрутської повинності в Правобережній Україні дореформеного часу	112
<i>СІКОРА Ігор</i> . Передумови впровадження електронних виборів в Україні	115
<i>СЛЬОЗКІН Максим</i> . Політична діяльність поляків Правобережжя на початку ХХ ст. крізь призму періодичних видань	117
<i>СТЕПАНКОВ Віталій</i> . «Чому до влади приходять найгірші», або що таке какістократія	121
<i>СТОРОЖЕНКО Юрій</i> . Компартійна ідеологічно-виховна робота в Кам'янець-Подільському учительському інституті в перші роки його діяльності: на матеріалах Державного архіву Хмельницької області	125
<i>СУЛЯТИЦЬКА Тетяна</i> . Особливості педагогічних ідей Григорія Сковороди	127
<i>ТРУБЧАНИНОВ Сергій</i> . «Щоденник Ульріха фон Вердума»: до питання про редакції джерела.....	129
<i>ФЕДЬКОВ Олександр</i> . Орининська волость у вирі революції 1905 року. Привороття. Добровольця.....	133
<i>ФІЛІНЮК Анатолій</i> . Проблема цивілізаційного розвитку України в працях Михайла Драгоманова	135
<i>ХОПТЯР Юрій</i> . З історії автомобільного транспорту Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1980–2020 рр.).....	139
<i>ХУДНЯК Віктор</i> . Монографія Сергія Ткача та Дмитра Решетченка «Партійно-політичне життя в Подільській губернії на початку ХХ століття» як історіографічне джерело.....	142
<i>ЧАБАНОВ Василь</i> . Актуальні питання сучасних політичних досліджень в Україні	144
<i>ЧАПАЄВ Роман</i> . Допризовна підготовка молоді у селах Заславщини: за матеріалами газети «За соціалістичне село» (середина 30-х – початок 40-х рр. ХХ ст.)	146
<i>ЧЕРЕЛЮК Юрій</i> . Взаємодія релігії і політики як параметри формування державно-конфесійних відносин	149
<i>ШВЕЦЬ Андрій</i> . Соціальні мережі як інструмент цифрового громадянства в Україні	151
<i>ЮГА Олександр</i> . Механізми посилення військового потенціалу Франції в умовах Столітньої війни (за «Великим березневим ордонансом» 1357 року)	154
<i>ЯБЛОНСЬКА Діана</i> . Система підготовки кадрів у Кам'янець-Подільському інституті соціального виховання (1930-1933 рр.)	156
<i>ЯРИЧ Володимир</i> . Сучасні акценти про націоналістичний рух опору в Україні у повоєнні десятиліття за працею І. Патриляка «Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках»	159
<i>БОРОВЕЦЬ Іван</i> . Словацький революційний спротив як перша емігрантська антикомуністична організація (1945-1947 рр.)	162

Секція ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

<i>АБРАМОВИЧ Семен.</i> Історико-культурна діяхронія жанру навіювання	165
<i>БОДНАРЧУК Тетяна.</i> Використання наративних методів навчання на практичних заняттях з німецької мови	168
<i>БРАТИЦЯ Ганна.</i> Methoden der Wortschatz Erweiterung im DaF-unterricht.....	169
<i>ВИНОГРАДОВ Андрій.</i> Бінарність vs дзеркальність: особливості художньої структури роману Тоні Моррісон «Сула».....	171
<i>ГАВРИЛЮК Олена.</i> Dziewiętnastowieczne inskrypcje nagrobne z terenów Podola (Ukraina), Wileńszczyzny (Litwa) i Częstochowy (Polska) – aspekty lingwistyczno-kulturowe: Могильні написи ХІХ ст. з Поділля (Україна), Вільнюса (Литва) та Ченстохови (Польща) – лінгвістично-культурні аспекти.....	174
<i>ГАЛАЙБІДА Оксана.</i> Розвиток навичок критичного мислення під час читання іншомовних текстів	177
<i>ГЛУШКОВЕЦЬКА Наталія.</i> Використання програми Grammarly при вивченні англійської мови здобувачами вищої освіти.....	179
<i>ГОЛУБІШКО Ірина.</i> Прояви інтермедіальності в романі Дена Брауна «Янголи і демони».....	181
<i>ГОРОДИСЬКА Оксана.</i> Особливості кооперативного навчання німецької мови студентів економічних спеціальностей	184
<i>ДВОРНІЦЬКА Наталія.</i> Особливості морфемного аналізу дієслова в польській мові (у зіставленні з українською)	186
<i>ДОБРИНЧУК Ольга.</i> Рухливі ігри як засіб формування фонетичної компетентності на уроках німецької мови	189
<i>КАЗИМІР Ірина.</i> Контекстуальна синонімія як категорія: когнітивно-дискурсні передумови	192
<i>КАЛИНЮК Тетяна.</i> Wortfeldarbeit im DaF-unterricht.....	194
<i>КЕБА Олександр.</i> Суперечності у розповіді як авторська стратегія викриття недостовірної нарації	197
<i>КРИШТАЛЮК Ганна.</i> Дискурсивна респонсивність в англомовній газеті	199
<i>KRUK Alina.</i> Innovative methods of teaching foreign language for specific purposes	200
<i>ЛИТВИНЮК Оксана.</i> Проблеми навчання фразових дієслів здобувачів освіти на заняттях англійської мови	202
<i>МАРЧИШИНА Алла.</i> Teaching English to PhD students: contents, challenges, objectives	204
<i>МАТКОВСЬКА Марія.</i> Проєктна методика навчання дисципліни «Історія англійської мови» з використанням ІКТ	206
<i>МЕЛЬНИК Ірина.</i> Хибні дії провокатора як перешкода ефективної комунікації.....	208
<i>МІТРОУСОВА Тетяна.</i> Лінгвістичні засоби маніпуляції в англомовних ЗМІ	210
<i>НИКИТЮК Світлана.</i> Інтерактивні методи навчання	213
<i>ОСАДЧУК Ольга.</i> Використання чат-ботів і штучного інтелекту для навчання діалогічного мовлення на уроках німецької мови	214
<i>РИНДА Вікторія.</i> Формування фемінитивів у польській мові	216
<i>СВІДЕР Ірина.</i> Suprasegmental functions in interpreting	218
<i>СЛІПАЧУК Наталія.</i> Проблема ідентичності в образах головних героїв твору “Великий дружній велетень” Роальда Дала	221
<i>СТАХНЮК Наталія.</i> Język jako narzędzie demaskacji rzeczywistości w twórczości Doroty Masłowskiej: między groteską a krytyką społeczną.....	223
<i>СТОРЧОВА Тетяна.</i> Програма ЕС eTwinning та її вплив на формування професійних компетентностей майбутніх учителів іноземних мов.....	225
<i>ТРЕМБОВЕЦЬКИЙ Павло.</i> Географічний і художній простір роману М. Ондатже «Англійський пацієнт»	228

<i>ТРОФИМЕНКО Анастасія</i> . Індивідуалізація та диференціація роботи здобувачів вищої освіти під час застосування сучасних технологій у процесі вивчення ESP	230
<i>ФАРІОН Андрій</i> . Особливості образної символіки в романі Мо Яня «Червоний гаолян: історія одного роду».....	233
<i>ФЕДЬКОВА Інга</i> . Метод моделювання як засіб підвищення ефективності навчання іноземної мови здобувачів вищої освіти спеціальності «Фізична культура і спорт»	235
<i>ФРАСИНЮК Наталія</i> . Мовні особливості комунікативного іміджу політичного лідера	237
<i>ЧОРНИЙ Роман</i> . Сатира на Америку ХХІ століття у романі Салмана Рушді «Кішот»	240
<i>ШАПОВАЛ Ольга</i> . Символіка кольору в романі В. Голдінга «Спадкоємці»	243
<i>ШМИРКО Олена</i> . Використання відеоматеріалів на заняттях з німецької мови з метою формування іншомовної лінгвокраїнознавчої компетентності.....	245

Секція МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН

<i>АЛКСИЙЧУК Олена</i> . Методика використання проєктних технологій майбутніми учителями мистецтва в процесі проходження педагогічної практики	248
<i>БОРИСОВА Тетяна</i> . Засоби активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти у процесі вивчення дисципліни «Історія мистецтва»	250
<i>БОРШУЛЯК Альона</i> . Цифровізація мистецької освіти: сучасні виклики та перспективи	253
<i>БРЕНЮК Алла</i> . Європейська скульптура в контексті художніх інновацій ХХ століття	255
<i>БУЧКОВСЬКИЙ Володимир</i> . Графічна мова як шифр: приховані символи у творчості Бориса Негоди.....	257
<i>ВОЄВІДКО Людмила</i> . Емоційний інтелект як складова ефективної взаємодії учасників освітнього процесу	259
<i>КАРТАШОВА Жанна</i> . Поліхудожній підхід до фортепіанного навчання майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	262
<i>КЛИЩ Оксана, ПІДГУРНИЙ Іван</i> . Фотоколаж як спосіб формування візуального образу: історія, сучасні технології та освітній потенціал	264
<i>КОВАЛЬСЬКИЙ Роман</i> . Формування комунікативних якостей керівника естрадно-духового оркестру у процесі фахової підготовки	266
<i>КУЗІВ Марія. Б. Р.</i> Ліпман в історії розвитку музичної освіти Поділля другої половини ХХ століття	269
<i>ЛАБУНЕЦЬ Віктор</i> . Педагогічні умови формування навичок міжособистісної взаємодії майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі колективного музикування.....	271
<i>ЛАВРЕНТЬЄВА Надія</i> . Мурали як засіб ствердження національної свідомості учнів на уроках мистецтва	273
<i>ЛАШКО Іля</i> . Академічний портрет як окрема дисципліна в системі художньої освіти.....	275
<i>ЛУЦЬ Сергій</i> . Техніка ліплення як основа вивчення дисципліни «Скульптура і пластична анатомія»	278
<i>МАРТИНЮК Любов</i> . Специфіка поєднання сучасних вокальних технологій та аспектів творчості в процесі підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва	280
<i>МЕНДЕРЕЦЬКА Наталія</i> . Досвід творчого освоєння інклюзивного освітнього простору студентами художніх спеціальностей	282
<i>ПАУР Ірина</i> . Інтеграція цифрових технологій в інформаційно-освітній простір музею	284
<i>ПЕЧЕНЮК Майя</i> . Формування вокально-виконавської майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва.....	286
<i>ПІДГУРНИЙ Іван</i> . Світлопис Михайла Грейма – джерело розгляду культурного та громадського життя Поділля другої половини ХІХ ст.....	289
<i>ПРЯДКО Олена</i> . Виникнення культурно-освітніх осередків в Україні (ХVI-ХVII ст.)	292

<i>ПУХАЛЬСЬКИЙ Тарас</i> . Проблеми підключення застарілих MIDI-контролерів до сучасних комп'ютерних систем та шляхи їх вирішення у професійній діяльності вчителя музичного мистецтва	294
<i>СОВІК Тетяна</i> . Методичні аспекти роботи над шкільним пісенним репертуаром.....	296
<i>УРСУ Наталя, ГУЦУЛ Іван</i> . Художник-педагог Володимир Гагенмейстер у світлі наукових і мистецтвознавчих видань	299
<i>ХЛІБОВСЬКИЙ Вадим</i> . Використання цифрових ресурсів у роботі вчителя музичного мистецтва Нової української школи	303
<i>ЧАБАН-ЧАЙКА Світлана</i> . Використання дитячих елементарних музичних інструментів на уроках музичного мистецтва у закладах загальної середньої освіти	305

Секція ПЕДАГОГІКИ, ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

<i>БАХМАТ Наталя</i> . Можливості використання педагогами Smart Notebook в інклюзивному освітньому середовищі.....	307
<i>БЕСАРАБЧУК Геннадій</i> . Управлінсько-інституційне забезпечення розробки інноваційного підклстера регіонального освітнього кластера спільно з центром професійного розвитку педагогічних працівників громади.....	309
<i>БОЙКО Ігор</i> . Методи аналізу, самоаналізу в структурі дослідницької діяльності майбутнього вчителя фізичної культури	313
<i>ВАНГ Джинг</i> . Сучасні пріоритети успішного інноваційного освітнього менеджменту	315
<i>ВАТАМАНЮК Галина</i> . Педагогічна практика в закладах дошкільної освіти як засіб формування науково-дослідницьких умінь здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.....	318
<i>ГАЛАЙБІДА Богдан</i> . Розвиток навичок управління часом у професійній підготовці ІТ-спеціалістів	321
<i>ГАЛАМАНЖУК Леся</i> . Імідж закладу дошкільної освіти як засіб підвищення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг	323
<i>ГОРБАТЮК Оксана</i> . Основні концепти підготовки педагогів до професійної діяльності	327
<i>ГОРДІЙЧУК Мар'яна</i> . Вплив сучасного освітнього середовища на формування патріотичної свідомості дітей дошкільного віку	330
<i>ГОРДІЙЧУК Ярослав</i> . Вплив особистісних рис і академічної мотивації на успішність навчання студентів.....	332
<i>ГУДИМА Наталя</i> . Підготовка вчителя початкових класів до формування читацької компетентності молодших школярів засобами активних методів і прийомів	334
<i>ДЕМЧИК Катерина, ГАЗІНА Ірина</i> . Образотворча діяльність дітей раннього та дошкільного віку як спосіб подолання тривожності в умовах воєнного стану	336
<i>ДМИТРЕЦЬКИЙ Дмитро</i> . Ідеї та практичні підходи до розвитку економічної освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)	339
<i>ДОВГАНЬ Олена</i> . Формування ключових компетентностей молодших школярів у контексті ідей сталого розвитку	342
<i>ДОРОЖ Ірина, КОВАЛЬЧУК Анатолій</i> . Екологічна теорія як засіб розвитку здоров'язбережувальної компетентності молодших школярів	344
<i>ДУТКО Олена</i> . Аналіз як метод дослідження педагогічних явищ та процесів.....	348
<i>ДУЦИК Андрій</i> . Теоретичний аналіз концепцій медіаторності та їх практичне застосування у підготовці вчителів.....	352
<i>КАМІНСЬКИЙ Олександр</i> . Особливості використання цифрових технологій у процесі викладання професійно орієнтованих дисциплін у закладах вищої освіти	355
<i>КАНЬОСА Наталя, БАБЮК Тетяна</i> . Дослідження як невід'ємна складова освітнього процесу закладу вищої освіти	357

<i>КОВАЛЬЧУК Ольга</i> . Роль гуманістичних цінностей у структурі особистості молодшого школяра	361
<i>КРАМАР Дмитро</i> . Військово-патріотичне виховання в українській педагогіці: основні ідеї та тенденції (кінець ХХ – початок ХХІ століття)	364
<i>КУРІВСЬКИЙ Ярослав</i> . Інтегроване навчання в інклюзивній освіті: синтез педагогічних підходів для забезпечення рівних можливостей.....	366
<i>КУЧИНСЬКА Ірина</i> . Успішна професійна діяльність керівника сучасного закладу освіти: пріоритети та перспективи	368
<i>ЛЕБІДЬ Інна</i> . Рефлексивне управління як нова управлінська парадигма	370
<i>МАРТИНА Олеся</i> . Реалізація принципів педагогіки партнерства в умовах упровадження Нової української школи	372
<i>МЕЛЬНИК Олександр</i> . Організаційно-методичні засади формування проєктно-дослідницької діяльності майбутніх педагогів	375
<i>МЕЛЬНИК Христина</i> . Формування професійних компетентностей майбутніх вчителів музичного мистецтва: сучасні вимоги та перспективи розвитку	377
<i>МЕЛЕСЬЦЕВА Наталія</i> . Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до роботи з творами літератури для дітей про війну	379
<i>МОСКОВЧУК Людмила</i> . Українознавчий аспект змісту підручника «Математика» для 3 класу ЗЗСО (автори: Н. О. Будна, М. В. Беденко)	382
<i>НАВРОЦЬКА Інна</i> . Нейронауки в освіті: виклики та перспективи.....	384
<i>НАМЕСТЮК Іван</i> . Роль лідера у формуванні позитивного іміджу школи та залученні ресурсів	386
<i>ОЛЕНЮК Василь</i> . Технологічні аспекти управління пізнавальною діяльністю здобувачів фахової передвищої освіти на досягнення ключових компетентностей, визначених навчальною програмою з інформатики	388
<i>ОЛИНЕЦЬ Тетяна</i> . Застосування методу shadowing на уроках іноземної мови в початковій школі	391
<i>ОНИЩУК Назарій</i> . Особливості підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва до керівництва шкільними вокально-хоровими колективами	393
<i>ПОЛІЩУК Світлана</i> . Теоретико-методологічні основи розвитку креативності в учнів ЗЗСО.....	395
<i>ПУКАС Іванна</i> . Засоби сенсорного виховання дітей раннього віку.....	398
<i>САМОТЮК Віталій</i> . Сучасні підходи до формування вокально-хорових навичок учнів на уроках музичного мистецтва	400
<i>СМІРНОВА Анастасія</i> . Дослідження впливу штучного інтелекту на результативність у вивченні математики	403
<i>СОХРЯКОВ Сергій</i> . Формування художньо-образного мислення майбутнього вчителя музичного мистецтва у процесі інструментально-виконавської підготовки.....	405
<i>ТАКІРОВ Тімур</i> . Практичний досвід формування професійної культури майбутніх реставраторів у закладах вищої освіти зарубіжжя.....	407
<i>ТРЕТЯК Наталя</i> . Розвиток інформаційно-комунікаційних компетентностей майбутніх педагогів в умовах дистанційного навчання.....	409
<i>ФЕДОРЧУК Вікторія</i> . Когнітивні технології у підготовці майбутніх педагогів	412
<i>ФРАНЧУК Тетяна</i> . Концептуальні позиції формування іншомовної компетентності педагога для Нової української школи	415
<i>ЧАЙКОВСЬКИЙ Павло</i> . Зовнішні та внутрішні умови реалізації акмеологічного підходу в системі професійної підготовки педагога	417
<i>ЯМПОЛЬ Юрій</i> . Фінансове забезпечення якості освіти: ефективне використання ресурсів.....	420
<i>ЯЩУК Богдан</i> . Становлення демократичної освіти в українській суспільно-педагогічній думці (друга половина ХХ ст.)	421

Секція ПРИРОДНИЧО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

<i>АНДРЕЙЦЕВА Ірина</i> . Методика аналізу людських ресурсів: комплексний підхід	424
<i>АНДРУСЯК Дмитро</i> . Загрози інвазії <i>Arion Vulgaris Moquin–Tandon</i> для природних екосистем Середнього Подністер'я	427
<i>БОДНАРЧУК Тетяна</i> . Теоретичні основи <i>nudge</i> -маркетингу як технології впливу на поведінку споживачів	431
<i>БУТОРІНА Вероніка</i> . Реалізація проєктів підприємствами туризму та сфери гостинності	433
<i>ВЕСЕЛОВСЬКА Таїсія</i> . Втрачена українська кухня	436
<i>ГАРБАР Владислав</i> . Морфологічні зміни річок НПП «Подільські товтри» внаслідок зниження рівня води Дністровського водосховища	441
<i>ГОРДІЙ Наталія</i> . Паризька кліматична угода та роль США в ній	444
<i>ГРИГОРЧУК Інна</i> . Інноваційні підходи до інтеграції молекулярної біології, цитології та еволюційного вчення у закладах вищої освіти	446
<i>КОВТУНИК Інна</i> . Природоохоронні території Хмельницької області як ресурс для розвитку екологічного туризму	449
<i>КОЗАК Максим, ФЕДОРЧУК Іван</i> . Практичні аспекти озеленення малих міст	451
<i>КОЛОДІЙ Валентина</i> . Значення пререквізитів для вивчення дисципліни «Мікробіологія та вірусологія»	453
<i>КУШНІР Оксана</i> . Інноваційний бізнес як ключовий чинник забезпечення конкурентних переваг	456
<i>ЛАВРУК Оксана</i> . Розвиток лідерства в офісному середовищі	458
<i>ЛИСАК Володимир</i> . Стратегічний менеджмент в процесі управління персоналом	460
<i>ЛІСОВСЬКИЙ Андрій</i> . Тенденції та прогноз розвитку міграційних процесів в Україні	463
<i>ЛЮБИНСЬКИЙ Олександр, ПУЧКА Олександр</i> . Сучасні молекулярно-генетичні дослідження біорізноманіття національних парків	468
<i>ЛЮБІНСЬКА Людмила, ЖМУРКО Михайло</i> . Характеристика та перспективи вивчення полину-естрагону для застосування в медицині	470
<i>ЛЮБІНСЬКА Людмила, ГОРІШНИЙ Максим, ВЛАСОВ Ілля, ПАКУЛЯК Андрій</i> . Інтродукція рідкісних видів рослин у Кам'янець-Подільському ботанічному саду	472
<i>МАЗУР Наталія</i> . Роль цифрової компетентності в обліково-аналітичному забезпеченні управління нематеріальними активами	476
<i>МАРУСЕЙ Тетяна</i> . Формування регіонального ринку туристично-рекреаційних послуг	478
<i>МАТВЕЙЧУК Людмила, СОЛОВІЙОВА Марія</i> . Європейські ініціативи розвитку цифрових компетенцій	481
<i>МАТВЄСВ Микола, ТАРАСЕНКО Мар'ян</i> . Таксономічна характеристика орнітокомплексу птахів під час осінньої міграції 2020 р. у межах проєктованої території Баговицької ВЕС	483
<i>МАТВІЙЧУК Борис</i> . Географічні аспекти зовнішньої міграції населення в умовах воєнного стану в Україні	487
<i>МАТУЗ Ольга</i> . Тенденції лісовідновлення та лісокористування в Хмельницькій області: виклики та перспективи	490
<i>МАТУЗ Ольга, КАСІЯНИК Ігор</i> . Проблеми світового господарства: географічні аспекти	493
<i>МЕНДЕРЕЦЬКИЙ Вадим</i> . Методичні особливості організації та проведення позашкільної науково-освітньої роботи з географії	496
<i>НІКОЛАШИН Андрій</i> . Динамічне ціноутворення в епоху штучного інтелекту	500
<i>ОЛІЙНИК Надія</i> . Прийняття колективних рішень на засадах делегування повноважень	502
<i>ОЛІЙНИК Ольга</i> . Сільський зелений туризм як засіб проведення вільного часу в сільській місцевості	506
<i>ОПРЯ Богдана</i> . Гендерна рівність та соціальна інклюзія в комунікаціях у туризмі	508

<i>ПРИДЕТКЕВИЧ Станіслав</i> . Інтерактивні методи навчання у викладанні курсу «Загальне землезнавство»	511
<i>СВІДЕР Олександр</i> . Використання штучного інтелекту в діловій комунікації.....	514
<i>СЕМЕНДЯК Вадим</i> . Причини виникнення конфліктів в організації.....	516
<i>СЕМЕНЕЦЬ Іван</i> . Аналіз виконання місцевих бюджетів	518
<i>СЛАВІНА Наталія</i> . Міжнародний менеджмент як основа міжнародного бізнесу	521
<i>ТКАЧУК Віталій</i> . Управління змінами в сучасних умовах	524
<i>ТЮТЮННИК Оксана</i> . Вплив швидкої урбанізації на водні ресурси: стратегії управління та адаптації	526
<i>ХОПТЯР Андрій</i> . Нематеріальна культурна спадщина Хмельниччини	530
<i>ЧАПЛІНСЬКИЙ Вадим</i> . Визначення стратегії та її роль у бізнесі.....	533
<i>ЧЕРНЮК Ганна</i> . Застосування фізичних законів і формул при вивченні метеорології	535
<i>ЯЩИШИНА Ірина</i> . Алгоритм пошуку партнерів наукового співробітництва університетів та бізнесу	538

Секція СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

<i>БЄЛОВА Олена</i> . Детекція діалогової компетенції в старших дошкільників з порушеннями мовлення	541
<i>БОНДАР Володимир</i> . Теоретичний аналіз поняття «здоров'язберезувальна компетентність» у педагогічній науці	543
<i>БОРОВЕЦЬ Діана</i> . Сучасні підходи до створення програми розвитку прогностичних функцій уяви молодших школярів з розладами спектру аутизму	545
<i>БРИЛІНСЬКИЙ Денис</i> . Соціальна інтеграція старшокласників з ООП засобами туризму.....	547
<i>БУЙНЯК Мар'яна</i> . Особливості предметної діяльності дітей раннього віку з інтелектуальними порушеннями	549
<i>БУШЛЯКОВ Андрій</i> . Фізична активність у початковій освіті учнів з інтелектуальними порушеннями	551
<i>ВАЛЬКО Тетяна</i> . Значення сенсорного розвитку у формуванні пізнавальних інтересів у дітей раннього віку з ООП.....	553
<i>ВЕРЖИХОВСЬКА Олена</i> . Особливості корекції інтелектуальних порушень у дошкільників з інтелектуальними порушеннями	555
<i>ГАВРИЛОВА Наталія, ГАВРИЛОВ Олексій</i> . Місце і роль інформальної та неформальної освіти при підготовці вчителя-логопеда	558
<i>ГАЛЕЦЬКА Юлія</i> . Інтерактивні папки як засіб формування звуковимови дошкільників	561
<i>ГЕВЧУК Наталія</i> . Розвиток стресостійкості та резиліентності у підлітків в період невизначеності	563
<i>ГОНЧАРУК Наталія, ГОНЧАРУК Андрій</i> . Основи психологічної роботи з батьками з емоційним вигоранням	565
<i>ГОЦУЛЯК Наталія</i> . Психологічні особливості адаптації учасників бойових дій до цивільного життя	568
<i>ГУДИМА Олександр</i> . Поняття рефлексивного психологічного консультування та його завдання в психотерапії	570
<i>ДАНИЛЮК Олена</i> . Стан та перспективи розвитку системи надання соціальних послуг в Україні	573
<i>ДАНЧУК Юлія</i> . Психологічні тренінги як метод підвищення когнітивної гнучкості та адаптивності особистості	575

<i>ДІДИК Наталія. Теоретичний аналіз поняття «емоційний інтелект» у психологічних дослідженнях</i>	<i>577</i>
<i>ДМІТРІЄВА Оксана. Формування комунікативних навичок здобувачів вищої освіти у процесі вивчення освітнього компоненту «Риторика, культура мовлення корекційного педагога»</i>	<i>580</i>
<i>ДОКУЧИНА Тетяна. Особливості розвитку сприймання в учнів з інтелектуальними порушеннями</i>	<i>582</i>
<i>ДОРОФЕЙ Світлана. Становлення творчої особистості дитини в умовах суспільних змін</i>	<i>584</i>
<i>ДУТКЕВИЧ Тетяна. Особливості застосування інтерактивних методів психологічної допомоги особистості в умовах воєнного стану</i>	<i>586</i>
<i>КИМАКІВСЬКА Анастасія. Кібербулінг у контексті сучасних психологічних теорій агресії</i>	<i>589</i>
<i>КОНСТАНТИНІВ Оксана. Порушення невербального спілкування у дітей з розладами спектру аутизму</i>	<i>590</i>
<i>КУРИЦЯ Денис. Психологічні аспекти лідерства в управлінні</i>	<i>593</i>
<i>ЛЕВИЦЬКИЙ Вадим. Соціально-побутове спрямування форм роботи з сім'ями з дітьми з інтелектуальними порушеннями</i>	<i>595</i>
<i>ЛІСОВА Людмила. Значення орієнтування у просторі для учнів з порушеннями мовлення в процесі розв'язування арифметичних задач</i>	<i>597</i>
<i>ЛОГВІНА Оксана. Психотерапія: теорія і практика</i>	<i>600</i>
<i>МАРЦІНОВСЬКА Ірина. Сенсорний розвиток дітей з розладами спектру аутизму раннього віку</i>	<i>602</i>
<i>МЕЛЕВСЬКА Тетяна. Практика застосування інтерактивних ігор в логопедичній роботі</i>	<i>604</i>
<i>МЕЛЬНИК Жанна. Соціальна діагностика як технологія соціальної роботи</i>	<i>607</i>
<i>МЕЛЬНИК Людмила. Соціальна підтримка осіб із посттравматичним стресовим розладом: функції та методи соціальної роботи</i>	<i>609</i>
<i>МИРОНОВА Світлана. Взаємозв'язок освітніх компонентів у системі підготовки фахівців спеціальної освіти</i>	<i>611</i>
<i>МИХАЛЬСЬКА Світлана. Особливості проведення комплексної оцінки стану розвитку дитини фахівцями ІРЦ</i>	<i>613</i>
<i>МИХАЛЬСЬКА Юлія. Неврологічні основи порушень сенсорних систем у дітей з ООП</i>	<i>615</i>
<i>МІЛЕВСЬКА Олена. До проблеми пропедевтики синтаксичних структур у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення (І-ІІ рівнів)</i>	<i>617</i>
<i>ONUFRIEVA Liana. Professional stress and emotional competence in the formation of a professional's personality</i>	<i>619</i>
<i>ОПАЛЮК Олег. Особливості логопедичних ігрових технології як засіб активізації мовленнєвого розвитку дітей</i>	<i>622</i>
<i>ОПАЛЮК Тетяна. Соціальний захист і державна соціальна допомога в умовах воєнного стану</i>	<i>625</i>
<i>ПАНЧУК Наталія. Збереження та підтримка психічного здоров'я особистості в умовах війни</i>	<i>627</i>
<i>РОМАНИШИН Наталія. Особливості адаптації молодших дошкільників з загальним недорозвитком мовлення (І рівня) до середовища закладу дошкільної освіти</i>	<i>630</i>
<i>САВІЦЬКА Ольга. Психологічна структура наукової діяльності як професійної діяльності</i>	<i>632</i>
<i>СЕМЕНЕЦЬ Андрій. Готовність викладачів закладів вищої освіти до здійснення психолого-педагогічного супроводу здобувачів з особливими освітніми потребами</i>	<i>634</i>
<i>СЕРБАЛЮК Юрій. Зміни в системі надання соціальних послуг в умовах воєнного стану</i>	<i>636</i>
<i>СІМКО Алла. Особливості взаємовпливу моторики і активності психіки дитини від народження до року</i>	<i>639</i>
<i>СІМКО Руслан. Експериментальне дослідження мотиваційної динаміки в науковій школі К. Левіна</i>	<i>641</i>

<i>СЛАВІНА Наталія</i> . Фактори, що впливають на розвиток емоційного вигорання і деформацію особистості практичного психолога	644
<i>СПІВАК Віталій</i> . Особливості соціально-психологічної роботи з девіантними підлітками	646
<i>СТАРИК Сергій</i> . Особливості опанування дітьми з особливими освітніми потребами інформаційно-комунікаційними технологіями в умовах інклюзивного середовища	649
<i>ТКАЧ Оксана</i> . Вплив соціальних факторів на формування мовленнєвої комунікації дітей раннього віку	651
<i>ЧАЙКОВСЬКА Оксана</i> . Психологічні умови формування стресостійкості у майбутніх психологів	654
<i>ЧОПІК Олена</i> . Робота з батьками дошкільників в умовах інклюзивної освіти	656

Секція УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ЖУРНАЛІСТИКИ

<i>БАНОВСЬКА Дар'я</i> . Проблема лінгвістичної класифікації автохтонних українських мітологем	659
<i>БЕЛІНСЬКА Юліана</i> . Екзистенційні виміри метафоричності у новелістиці В. Яворівського	661
<i>БЕРКЕЩУК Інна, ОСАДЧУК Вікторія</i> . Вербалізація символів у мовній картині світу Марії Дзюби	664
<i>ВАРИК Оксана</i> . Інтегровані уроки: особливості, принципи, завдання, методичні рекомендації	666
<i>ВОЛКОВИНСЬКИЙ Олександр</i> . Формування національної програми українцями з Кам'янця-Подільського в 1906 році (за матеріалами газети «Громадська думка»)	668
<i>ГОЛУБ Ольга</i> . Етичні аспекти відображення гендерних ролей у рекламній комунікації	671
<i>ГУМЕНЮК Алла</i> . Гендерночутливість гіперлокальних медіа: Хмельницька область	673
<i>ДЗЮБАК Наталія</i> . Надмірність у мові та мовленні: комунікативно-прагматичний аспект	674
<i>ЗАГОРУЙКО Наталія</i> . Реалізація функції екзогітатора у есеїстиці Ю. Шереха	677
<i>КОВАЛЕНКО Борис</i> . Діалектні особливості подільських казок XIX ст.	679
<i>КОВАЛЕНКО Наталія</i> . Світоглядні коди українців у зоофраземіці	681
<i>ЛАДИНЯК Наталія</i> . Статус речень з відокремленими членами в системі синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови	684
<i>МАРЧУК Людмила, КОЗЯРУК Аліна</i> . Емоційно-експресивна лексика як засіб увиразнення в індивідуальній мовній картині світу Дари Корній	687
<i>ПОЛІШЕНКО Дмитро</i> . Актуальні питання досліджень стійких народних порівнянь	689
<i>ПОПОВИЧ Анжеліка</i> . Системний підхід до навчання стилістики української мови в закладах вищої освіти	691
<i>ПОЧАПСЬКА Оксана</i> . Біженці в інформаційних методах: маніпуляції та медійні наративи	694
<i>ПОЧИНОК Людмила</i> . Мотив національного відступництва у драматичній поемі Лесі Українки «Оргія»	697
<i>РАСЕВИЧ Любов</i> . Фантасмагоричний образ Рожевої Мавпи в романі В. Рафєєнка «Петрикорт»	700
<i>СІМАШОВА Анастасія</i> . Європейський шлях як стратегічний і медійний наратив російсько-української війни	703
<i>ТРОФИМЮК Олеся</i> . Театральна проблематика в ранніх щоденниках Леся Танюка	707
<i>ШЕВЧУК Зореслава</i> . Ідейно-художні концепти роману Оксани Забужко «Музей покинутих секретів»	709
<i>ШЕРЕМЕТА Наталія</i> . Польові методи збирання говіркових особливостей та соціолінгвістичних даних: особливості застосування	712
<i>ЩЕГЕЛЬСЬКИЙ Валерій</i> . Великодня обрядовість у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка: традиції та новаторство	714

Секція ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНИХ НАУК

<i>ГЕСЕЛЕВА Катерина, МИКУЛІН Сергій.</i> Аналіз окремих аналітичних методів побудови наближених розв'язків диференціальних рівнянь першого порядку	716
<i>ГУДИМА Уляна, ГНАТЮК Василь.</i> Співвідношення двоїстості для задачі відшукування точки Штейнера кількох фіксованих замкнених куль лінійного нормованого простору відносно опуклої множини замкнених куль цього простору однакового радіуса та його застосування.....	719
<i>ДУМАНСЬКА Тетяна.</i> Доцільність застосування моделі «перевернуте навчання» під час вивчення елементарної математики	723
<i>ZELENSKIY Oleksiy.</i> Using ChatGPT in mathematics education: potential limitations, and development prospects	725
<i>КОВАЛЬСЬКА Ірина.</i> Визначення характеристик циліндричного конденсатора за допомогою аналітичної функції	728
<i>КУХ Аркадій, КУХ Оксана.</i> Узагальнення і систематизація знань студентів з фізики на основі СЛС	731
<i>КУХ Оксана, КУХ Аркадій.</i> Популяризація академічної доброчесності як елементу забезпечення якості вищої освіти	734
<i>МОЦИК Ростислав.</i> Проблеми безпеки даних у хмарних середовищах та способи їх вирішення.....	737
<i>МЯСТКОВСЬКА Марина, ІВАНЮК Віталій.</i> Автоматизовані та мануальні інструменти для тестування доступності згідно з WCAG: аналіз та застосування	739
<i>ОПТАСЮК Сергій.</i> Розробка інтегрованих завдань із фізики з використанням робототехнічних елементів	742
<i>ПАНЧУК Олег.</i> Шляхи активізації пізнавальної діяльності майбутнього фахівця фізико-технологічного профілю	746
<i>ПИЛИПЮК Тетяна.</i> Статистичний аналіз даних з допомогою мови R.....	749
<i>ПОВЕДА Тетяна, ПОВЕДА Руслан.</i> Цифрові технології як потужний інструмент для навчання з фізики	751
<i>ПОВЕДА Руслан, ПОВЕДА Тетяна.</i> Ефект суцільного узгодження ширококугових антенних систем в поглибленому курсі електродинаміки	754
<i>ПОНЕДІЛОК Ірина, ВОЙЦЕХІВСЬКА Олександра.</i> Генерація тестових даних засобами штучного інтелекту	757
<i>СЛОБОДЯНЮК Олександр.</i> Огляд сучасних тенденцій у методах стеганографічного приховування даних	760
<i>СМАЛЬКО Олена.</i> Інтеграція генеративного штучного інтелекту у вищу освіту	763
<i>Юрій СМОРЖЕВСЬКИЙ, ВОЖГА Ірина.</i> Вимоги до оцінювання у математичній освітній галузі за групами результатів.....	766
<i>СМОРЖЕВСЬКИЙ Юрій, ШЛЕНЧАК Сергій.</i> Використання програмного забезпечення GeoGebra як інноваційного методу викладання математики	769
<i>СОРИЧ Віктор, СОРИЧ Ніна.</i> Найкраще наближення в середньому лінійної комбінації ядер Бернуллі	772
<i>ФЕДОРЧУК Володимир.</i> Моделювання динамічних систем на основі інтегральних рівнянь	776
<i>ЧОРНА Оксана.</i> Формування готовності до виконання індивідуальних дослідницьких завдань у контексті самостійної роботи студента	779
<i>ЩИРБА Віктор.</i> Ключові моменти в формуванні балістичної траєкторії	781

Секція ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ, СПОРТУ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

<i>АВІНОВ Віталій.</i> Теоретичні аспекти та методичні основи технічної підготовки футболістів.....	784
<i>АЛЕКСЄВ Олександр, ГОНШОВСЬКИЙ Вадим.</i> Аналіз техніко-тактичної підготовки спортсменів у настільному тенісі та шляхи її вдосконалення.....	787
<i>БАБЮК Сергій.</i> Удосконалення методики навчання гімнастичним вправам майбутніх учителів фізичної культури закладів загальної середньої освіти	789
<i>БОДНАР Аліна, СТАСЮК Іван.</i> Сутність методу інтервального тренування за системою Табата...	792
<i>БОГАТОВ Олександр, ЄДИНАК Геннадій.</i> Навчання підлітків футзалу у шкільній спортивній секції як педагогічна проблема	794
<i>БУТОВ Руслан.</i> Фізична терапія при артроскопії колінного суглобу.....	796
<i>ВЄТОШКІН Владислав, ГАЛАМАНЖУК Леся.</i> Розвиток шкільного спорту як один з векторів реалізації програми учнівських ліг «Здорова Україна».....	798
<i>ГАВРИЛЮК В'ячеслав, ГАЛАМАНЖУК Леся.</i> Домашнє завдання з фізичної культури як спосіб підвищення рухової активності учнів основної школи	800
<i>ГУСКА Михайло, МАЗУР Василь, КВАСНЕВСЬКА Анна.</i> Особливості занять спортом студентською молоддю у ЗВО	803
<i>ДЕМ'ЯНЕЦЬ Владислав, ЄДИНАК Геннадій.</i> До питання про чинну систему моніторингу у фізичному вихованні здобувачів базової середньої освіти	806
<i>ЖИГУЛЬОВА Євеліна, ХРИСТИЧ Тамара.</i> Причинно-наслідковий зв'язок між розладом аутистичного спектру і мікрофлорою кишківника	809
<i>ЗАКІН Андрій, РАВЛЮК Анна.</i> Фізична терапія дітей з вадами слуху	811
<i>ЗДАНЮК Вадим.</i> Поінформована згода пацієнта/клієнта в практиці фізичного терапевта: правові та етичні аспекти.....	813
<i>ЗУБАЛЬ Майя, ВОРОНЕЦЬКИЙ Вадим, ПАВЛОВ Роман.</i> Виклики та перспективи професійної діяльності тренера.....	816
<i>КЛЮС Олена.</i> Особливості впливу засобів фізичної культури на рівень стресостійкості студентів.....	818
<i>КОЗАК Євген, ПЛАХТІЙ Петро, ЛАДИНЯК Андрій.</i> Роль самодисципліни в оздоровленні молоді ігровими видами спорту	820
<i>КУРІВСЬКИЙ Ярослав, ЄДИНАК Геннадій.</i> Організаційно-методичне забезпечення інклюзивної рухової активності дітей з особливими освітніми потребами в умовах змішаного навчання.....	822
<i>МАЗУР Василь, ГУСКА Михайло.</i> Індивідуальний підхід до техніко-тактичної підготовки юних спортсменів в процесі тренувальних занять вільною боротьбою.....	825
<i>МАЦІЄВИЧ Тимур, ЄДИНАК Геннадій.</i> До питання про організаційно-методичні засади реалізації концепції «навчання за допомогою тіла» у фізичному вихованні учнів початкової школи	827
<i>МИЗАК Петро.</i> Психолого-педагогічні умови формування здоров'язбережувальної компетентності.....	830
<i>МАРЧУК Володимир.</i> Особливості методики занять гімнастикою дітей середнього шкільного віку	833
<i>МАРЧУК Данііл.</i> оздоровча фізична культура та фітнес: значення для сучасного суспільства.....	835
<i>МИСІВ Володимир, ЮРЧИШИН Юрій.</i> Мотивація здобувачів вищої освіти до фізичної культури та спорту: педагогічні аспекти.....	837
<i>ПЕТРОВ Андрій, СТАСЮК Вадим, ВОРОНЕЦЬКИЙ Вадим.</i> Методи покращення фізичної та технічної підготовки юних баскетболістів	840
<i>ПЕТРОВА Юлія, ПРОЗАР Микола.</i> Принципи побудови спліт-тренувань в контексті персональних програм фізичної рухової активності.....	843
<i>ПОТАПЧУК Сергій.</i> Тактика використання зустрічних контратакуючих дій в одноборствах	846

<i>ПРОЗАР Микола, ПЕТРОВА Юлія, ГОНШОВСЬКИЙ Вадим. Індивідуалізація тренувального процесу баскетболістів: сучасні технології та персоналізований підхід</i>	848
<i>РАЙТАРОВСЬКА Ірина, НЕСТЕРЯК Лариса, ГОНШОВСЬКИЙ Вадим. Вплив фізичних вправ на ментальне здоров'я підлітків</i>	852
<i>САБОВ Андрій, ЗАКІН Андрій. До питання про педагогічні умови індивідуалізації фізичної активності хлопчиків-підлітків при розвитку рухових якостей</i>	854
<i>СКАВРОНСЬКИЙ Олександр, ПРИХОДЬКО Володимир. Особливості організації рухової діяльності школярів різних вікових груп</i>	857
<i>СОВТИСІК Дмитро. Вплив терапевтичних вправ на стан хворих артеріальною гіпертензією в умовах курорту</i>	858
<i>СОКАЛЬСЬКИЙ Володимир. Педагогічні умови формування культури здоров'я в освітньому середовищі</i>	861
<i>СТАСЮК Іван, БОДНАР Аліна, ВОРОНЕЦЬКИЙ Вадим. Спортивні звичаї студентів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2024 році</i>	863
<i>СТАСЮК Вадим, ПЕТРОВ Андрій, ГОНШОВСЬКИЙ Вадим. Перспективи застосування засобів футболу в структурі фізичного виховання дітей інклюзивних класів закладів загальної середньої освіти</i>	869
<i>СТАСЮК Іван, БОДНАР Аліна, ВОРОНЕЦЬКИЙ Вадим. Представники Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на іграх XXXIII олімпіади</i>	874
<i>ЧАПЛІНСЬКИЙ Ростислав, ЧАПЛІНСЬКА Любов. Тренуючі реабілітаційні програми фізичної терапії при серцево-судинних захворюваннях</i>	876
<i>ЧИСТЯКОВА Марина. Сучасні підходи до підвищення рухової активності дітей та молоді</i>	878
<i>ЮРЧИШИН Юрій, МИСІВ Володимир, ПОЧТАРЬОВ Артем, ЧАКАЛОВ Олександр, БУРИК Олександр. Критерії комплексного контролю за функціональним станом бадмінтоністів</i>	880

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ПРАЦІ

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Збірник за підсумками звітної наукової конференції
викладачів, докторантів і аспірантів

12-13 березня 2025 року

Випуск 24

Підписано 21.04.2025. Гарнітура “Таймс”.
Об’єм даних 16,6 Мб. Обл.-вид. арк. 71,4.. Зам. № 1170.

Кам’янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам’янець-Подільський, 32300.

Свідоцтво серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.

Виготовлено в Кам’янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, м. Кам’янець-Подільський, 32300.